LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

MATAS PRETORIJUS

PRŪSIJOS ĮDOMYBĖS, arba PRŪSIJOS REGYKLA

•

Penktas tomas

•

VIII knyga

SENOVĖS PRŪSŲ VALSTYBĖ

IX knyga

POKYČIAI PRŪSIJOJE

•

Sudarė I. LUKŠAITĖ
Parengė I. LUKŠAITĖ
bendradarbiaudama su
V. GERULAITIENE, S. DREVELLO,
J. KILIUMI, T. VETEIKIU, J. BUCH

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius 2019

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

MATTHAEUS PRAETORIUS

DELICIAE PRUSSICAE, oder PREUSSISCHE SCHAUBÜHNE

•

Fünfter Band

•

8. Buch

RESPUBLICA VETERUM PRUSSORUM

9. Buch

REVOLUTIONES PRUSSICAE

•

Herausgegeben von I. LUKŠAITĖ
unter Mitarbeit von
V. GERULAITIENĖ, S. DREVELLO,
J. KILIUS, T. VETEIKIS, J. BUCH

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius 2019

Knygos rengimą parėmė
LIETUVOS VALSTYBINIS MOKSLO IR STUDIJŲ FONDAS
kaip mokslininkų grupių projektą (registracijos nr. T-09170, sutartis nr. T-02/09)

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
pagal Nacionalinės lituanistikos plėtros 2009–2015 m. programos
projektą „M. Pretorijaus, T. Lepnerio ir L. Rėzos kūriniai – Mažosios Lietuvos
kultūros istorijos šaltiniai“ (nr. 39, sutartis nr. Lit-1-21)

Knygos leidybą rėmė:

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

projektu „Mato Pretorijaus rankraščio „Prūsijos įdomybės,
arba Prūsijos regykla“ V tomo paskelbimas“ (dalinio finansavimo sutartis
nr. SIETN-73(6.21)/2018, 2018 m. liepos 4 d.)

Sudarė
INGĖ LUKŠAITĖ

Parengė
INGĖ LUKŠAITĖ, VILIJA GERULAITIENĖ, SABINA DREVELLO,
JONAS KILIUS, TOMAS VETEIKIS, JÜRGEN BUCH

Vertė
JONAS KILIUS (iš vokiečių k. į lietuvių k.)
VILIJA GERULAITIENĖ (iš vokiečių k. į lietuvių k.)
TOMAS VETEIKIS (iš lotynų k. į lietuvių k.)
JÜRGEN BUCH (iš lietuvių k. į vokiečių k.)

Mokslinė redaktorė
INGĖ LUKŠAITĖ

Recenzavo
doc., dr. MINTAUTAS ČIURINSKAS
prof., dr. RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

© Lietuvos istorijos institutas, 2019
© *Ingė Lukšaitė*, sudarymas, mokslinis redagavimas, įvadas, bibliografiniai ir dalykiniai komentarai, rankraščio parengimo nuostatų papildymai, 2019
© *Vilija Gerulaitienė*, rankraščio vokiečių kalba perrašos, archeografinių komentarų ir rodyklių parengimas, rankraščio vertimas iš vokiečių kalbos į lietuvių, 2019
© *Sabina Drevello*, rankraščio vokiečių kalba perrašos ir archeografinių komentarų parengimas, 2019
© *Jonas Kilius*, rankraščio vertimas iš vokiečių kalbos į lietuvių, 2019
© *Tomas Veteikis*, rankraščio dalies lotynų kalba perrašos parengimas, vertimas iš lotynų kalbos į lietuvių, 2019
© *Jürgen Buch*, įvadinių tekstų vertimas iš lietuvių kalbos į vokiečių, 2019

ISBN 9986-776-82-1 (bendras)
ISBN 978-609-8183-62-7

PRATARMĖ

Mato Pretorijaus Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos *VIII knyga* Senovės Prūsų valstybė *ir IX knyga* Pokyčiai Prūsijoje, *kurios patenka į šį skelbiamą penktąjį tomą, pradėtos rengti 2008 m. ir buvo rengiamos trimis etapais. Parengimą rėmė 2009 m. Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas kaip mokslininkų grupių projektą (registracijos nr. T-09170, sutartis nr. T-02/09). Ingė Lukšaitė nagrinėjo, ar išlikusi vienintelė tų knygų kopija yra tiek patikima, kad galėtų būti skelbiama; M. Pretorijaus teksto vokiečių kalba perrašą parengė Sabina Drevello, o lotynų kalba – Tomas Veteikis, jis išvertė ir lotyniškuosius intarpus. Antrojo etapo darbus rėmė Lietuvos mokslo taryba pagal Nacionalinės lituanistikos plėtros 2009–2015 m. programos projektą „M. Pretorijaus, T. Lepnerio ir L. Rėzos kūriniai – Mažosios Lietuvos kultūros istorijos šaltiniai" (nr. 39, sutartis nr. Lit-1-21). Nors šis projektas buvo skirtas M. Pretorijaus ketvirtojo tomo rengimui, tačiau jo dalis teko Jono Kiliaus (1938–2012) V tomo vertimui iš vokiečių į lietuvių kalbą. Deja, J. Kilius visų knygų išversti nespėjo. Trečiojo etapo darbus rėmė Lietuvos kultūros taryba projektu „Mato Pretorijaus rankraščio ‚Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla' V tomo paskelbimas", dalinio finansavimo sutartis nr. SIETN-73(6.21)/2018 (2018 m. liepos 4 d.), finansuodama Ingės Lukšaitės įvado, bibliografinių ir dalykinių komentarų parašymą, mokslinį skelbiamo teksto redagavimą, taip pat viso teksto kalbinį redagavimą, maketavimą, įvadų bei pratarmės Jürgeno Bucho vertimą į vokiečių kalbą. Lietuvos istorijos instituto archeografė Vilija Gerulaitienė patikrino perrašą, išbaigė J. Kiliaus vertimą ir išvertė nebaigtą versti M. Pretorijaus tekstą.*

Neblėstanti padėka prof. Marijai Gimbutienei už parūpintą stipendiją moksliniam darbui, už galimybę rinkti informaciją Valstybiniame slaptajame

Prūsijos kultūros paveldo archyve Daleme, Gdansko vaivadijos archyve, Dvasinės seminarijos bibliotekos rankraštyne Pelpline, Christinei ir Gottfriedui Schneideriams už sudarytas galimybes dirbti Berlyno archyvuose ir bibliotekose. Širdingai ačiū Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekai už geranorišką bendradarbiavimą skelbiant rankraštį ir palankias darbo sąlygas. Dėkoju Lietuvos istorijos instituto direkcijai, ypač Zitai Medišauskienei už nuoseklų rūpestį, kad būtų tęsiama ilgus metus trunkanti M. Pretorijaus kūrinio publikacija. Ačiū Lietuvos istorijos instituto leidybos skyriui ir jo darbuotojams už kvalifikuotą darbą, geranoriškumą sprendžiant publikavimo metu kylančias problemas. Nuoširdžiai dėkoju redaktorei Aldonai Bendorienei, atidžiai ir kvalifikuotai padėjusiai rengti šią publikaciją.

Ingė Lukšaitė

Vilnius, 2018–2019 metai

VORWORT

Die Arbeit an der Herausgabe des VIII. Buchs der Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne *von Matthäus Prätorius mit dem Titel* Staatsführung des Alten Preußen *sowie des IX. Buchs* Die Staatsveränderung des Preußen Landes, *die in diesem fünften Band erscheinen, lief seit 2008 in drei Etappen. 2009 unterstützte der Staatliche Litauische Fonds für Wissenschaftliche Studien die Herausgabe als wissenschaftliches Gemeinschaftsprojekt (Registriernr. T-09170, Vertrag T-02/09). Ingė Lukšaitė untersuchte, ob die einzige noch vorhandene Kopie dieser Bücher geeignet war, veröffentlicht zu werden. Die Abschrift des Textes von Prätorius auf Deutsch leistete Sabina Drevello, auf Latein Tomas Veteikis, der auch die lateinischen Infixe übersetzte. Der Litauische Wissenschaftliche Rat förderte die zweite Etappe im Rahmen des Nationalen Programms zur Entwicklung der Lituanistik 2009–2015 „Die Werke von M. Prätorius, Th. Lepner und L. Rhesa: Quellen der kleinlitauischen Geschichte" (Nr. 39, Vertragsnr. Lit-1-21). Obwohl dieses Projekt der Herausgabe des vierten Bandes von Prätorius gewidmet war, kam es teilweise der Übersetzung des V. Bandes vom Deutschen ins Litauische durch Jonas Kilius (1938–2012) zugute. Leider konnte Kilius die Übersetzung des Buches nicht vollenden. Der Litauische Kulturrat unterstützte im Rahmen des Projektes „Veröffentlichung des 5. Bandes der Handschrift von Matthäus Prätorius ‚Deliciae Prussicae, oder Preussische Bühne'", Vertrag über die Teilfinanzierung Nr. SIETN-73(6.21)/2018 (4. Juli 2018) die dritte Etappe: Ingė Lukšaitės Einleitung, den bibliographischen Apparat sowie den Sachkommentar, das wissenschaftliche und sprachliche Redigieren, die Verfertigung des Layouts und das Übersetzen der Einleitungen und des Vorworts ins Deutsche von*

Jürgen Buch. Die Textanalystin Vilija Gerulaitienė korrigierte die Abschrift, beendete die von Kilius begonnene Übersetzung und schloss die Übersetzung des Textes von Prätorius ab.

Überaus großer Dank gilt Prof. Marija Gimbutienė für das bereitgestellte Stipendium zur wissenschaftlichen Arbeit, für die Möglichkeiten zur Recherche im Geheimen Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz in Berlin-Dahlem, im Archiv der Wojewodschaft Danzig, in der Handschriftensammlung des Geistlichen Seminars von Pelplin sowie Christine und Gottfried Schneider für die Unterstützung der Arbeit in Berliner Archiven und Bibliotheken. Mein herzlicher Dank gilt der Wróblewski-Bibliothek der Litauischen Akademie der Wissenschaften für die wohlwollende Zusammenarbeit und die förderlichen Arbeitsbedingungen. Ich danke der Direktion des Litauischen Historischen Instituts, besonders Dr. Zita Medišauskienė, für die beständige Begleitung des Projekts, wodurch die langjährige Arbeit an der Herausgabe des Werks von Prätorius möglich wurde. Mein Dank gilt auch der Publikationsabteilung des Litauischen Historischen Instituts und ihren Mitarbeitern für ihre qualifizierte Arbeit und wohlwollende Unterstützung bei allen Fragen im Zusammenhang mit der Publikation. Die aufmerksame, qualifizierte und sorgfältige Arbeit der Lektorin Aldona Bendorienė hat die Publikation bedeutend verbessert, dafür danke ich ihr von Herzen.

Ingė Lukšaitė

Vilnius, 2018–2019

Übersetzt von Jürgen Buch

MATO PRETORIJAUS *PRŪSIJOS ĮDOMYBIŲ* AŠTUNTOJI IR DEVINTOJI KNYGOS *SENOVĖS PRŪSŲ VALSTYBĖ* IR *POKYČIAI PRŪSIJOJE*

Ingė Lukšaitė

Matas Pretorijus ir XVI–XVII a. Prūsijos istorikai. Matas Pretorijus (Matthaeus Praetorius Memelensis Borussus, apie 1635–1704), save vadinęs Klaipėdiečiu Prūsu, buvo vienas XVI–XVII a. Mažosios Lietuvos (Prūsijos) istorikų, savaip žvelgęs į Prūsijos Kunigaikštystės istoriją, o jos istorija XVI–XVII a. sulaukė didelio dėmesio ir Prūsijos Kunigaikštystėje, ir Vokietijos žemėse. XVI a. kurtą istoriografiją apie Prūsiją Vokietijos istorikai vertina kaip istorijos procesą: nuo Vokiečių Ordino istorijos pereita prie Prūsijos krašto istorijos, jų nuomone, stiprėjo lokalinės istorijos reikšmė[1]. XVI a. išryškėjo du pagrindiniai krašto istorijos rašymo centrai: Karaliaučius ir Gdanskas (Dancigas). XVII a. ši krašto istoriografija kito ir žanro požiūriu: per XVI a. atsisakyta kronikų modelio, bet subrendo autorinės istorijos, kuriose buvo dėstoma nuosekli krašto istorija. Daliai XVI a. istorijos veikalų, parašytų kronikų pavidalu, buvo būdinga dėstyti įvykius chronologine tvarka ir kartu kaupti dokumentų nuorašus kaip medžiagą istorijai rašyti. Per XVI a. Prūsijos krašto istorijai parašyti telkė pajėgas ir pats kunigaikštis Albrechtas Brandenburgietis, iniciatyvos ėmėsi privatūs asmenys, rėmė Gdansko elitas, magistratas. Mus pasiekė labai įvairūs XVI a. istorijos kūriniai. Iš tikrųjų M. Pretorijus juos visus pažinojo, jis buvo per pusantro šimto metų toli pažengusio Prūsijos istoriografijos brendimo atstovas.

XVI a. pirmojoje pusėje Prūsijos Kunigaikštystės istoriografijoje vyravo rankraštinės kronikos: Vokietijos istoriografijoje plačiai žinomos ir nagrinėtos Simono Grunau (apie 1470–apie 1531), *Chronika und Beschreibung [...]*

[1] Arno Mentzel-Reuters, „Von Ordenschronik zur Landesgeschichte", in: *Kulturgeschichte Ostpreußens in der Frühen Neuzeit*, hrsg. v. Klaus Garber, Manfred Komorowski, Axel Walter, Tübingen, 2001, S. 581–639.

des Landes zu Preussen (Prūsų krašto kronika ir aprašymas, parašyta apie 1529), vadinamoji Christopho Falcko *Memmlisch Chronica* (*Klaipėdos kronika*, parašyta apie 1550), kelios Bartholomaejaus Wartzmano kronikos redakcijos *Chronica des Landes Bructeria* (*Brukterijos krašto kronika*, apie 1543) ir *Cronica des Landes Bruthenia* (*Brutenijos krašto kronika*, 1553) bei jų perdirbiniai, Georgo Mehlmanno *Chronica und Beschreibung des Landes Preussen* (*Prūsų krašto kronika ir aprašymas*, parašyta XVII a.). Nuo XVI a. vidurio Prūsijos krašto istorijos buvo pradėtos spausdinti. Pirmoji spausdinta pasirodė Johanno Daubmanno vardu vadinama kronika *Kurzer Auszug der preussischen Chroniken* (*Trumpa ištrauka iš Prūsijos kronikų*, Karaliaučius, 1566).

XVI amžiui baigiantis spausdintų istorijų sparčiai gausėjo: plačiai žinomos Kasparo Schützo (Caspar Schütz, *Historia rerum Prussicarum, das ist [...] Beschreibung der Lande Preussen (Prūsijos istorija, tai yra [...] Prūsų krašto aprašymas)*, Zerbst, 1592; 1594; Eisleben, 1599), Kasparo Hennenbergerio (Henneberg, 1529–1600) *Erclerung der Preussischen grössern Landtaffel, oder Mappen* (*Prūsijos didžiųjų lentų, arba žemėlapių, paaiškinimai*, Karaliaučius, 1595), Matthaejaus Waisselio (Matthaeus Waissel) *Chronica Alter Preusscher, Eifflendischer und Curlendischer Historien (Senųjų prūsų, livoniečių, kuršių, istorijos,* Karaliaučius, 1599), Christophoro Hartknocho *Alt- und Neues Preussen, oder Preussischer Historien zwey Theile [...]* (*Senoji ir naujoji Prūsija, arba dvi Prūsijos istorijos dalys*, Frankfurtas, Leipcigas, 1684) knygos.

Spausdintųjų istorijų autoriai rašė krašto istoriją nuo seniausių laikų, buvo rašoma ir apie krašto senovės gyventojus prūsus, daug remiamasi Petro Dusburgiečio teikta informacija, kai kurie jų domėjosi prūsų kalba, tikėjimu, tačiau ypač svarbi jiems buvo Vokiečių Ordino, Prūsijos Kunigaikštystės istorija, t. y. laikotarpis nuo Ordino atsikraustymo į Kulmo žemę.

Apžvelgus to meto Prūsijos, Vokiečių Ordino ir Kunigaikštystės istorijų visumą, jose išsiskiria trys rankraštinių istorijų autoriai. Jų parašytosios skyrėsi nuo spausdintųjų tuo, kad autoriams buvo labai svarbi pati seniausia Prūsijos krašto praeitis, jos gyventojai autochtonai, padėties keitimasis po to, kai į kraštą atsikraustė Vokiečių Ordinas, nors rašė ir Ordino nukariavimų, ir Prūsijos Kunigaikštystės istoriją. Šiems autoriams nebūdinga nagrinėti to karšto istoriją kaip Vokiečių Ordino, o vėliau Prūsijos Kunigaikštystės veiklos erdvę. Į krašto praeitį jie žvelgė kaip į sudėtingą senųjų gyventojų ir nukariautojų istoriją, kurioje senųjų gyventojų – prūsų istorija buvo ypač svarbus jų

pasakojimo ir tyrimo objektas. Tokios krašto istorijos svarbiausi XVI–XVII a. autoriai buvo keturi, ir tik vieno jų Kasparo Hennenbergerio knygos buvo išspausdintos. K. Hennenbergerio kūriniai skyrėsi nuo rankraščių autorių istorijų: jis rašė ne vientisą Prūsijos istoriją, bet audė ją iš straipsnių – paaiškinimų Prūsijos Kunigaikštystės žemėlapiui. Kitų trijų istorikų kūriniai yra vientisos istorijos, apimančios įvairias krašto raidos temas, bet jos liko rankraščiai ir pradėti skelbti tik XIX amžiuje.

Pirmasis autorius, kuriam Prūsijos krašto istorijoje itin svarbi buvo prūsų praeitis, jų kultūra, buvo XVI a. pradžios istorikas Simonas Grunau (apie 1470–apie 1531), parašęs *Chronica [...] des Landes zu Preussen* (*Prūsų krašto kronika*), darbą tęsė XVI a. antrosios pusės lietuviškos raštijos kūrėjas, kunigas, istorikas Jonas Bretkūnas (Joannes Bretkius, 1536–1602) parašęs *Chronicon des Landes Preussen* (*Prūsų krašto kronika*, apie 1588) ir XVII a. antrosios pusės istorikas kunigas Matas Pretorijus. Šie rankraščiai pradėti skelbti tik XIX amžiuje.

Simono Grunau kronika išleista XIX a. pabaigoje[2], J. Bretkūno *Prūsų krašto kronikos* rankraščio išliko tik nedideli nuorašo fragmentai, dalis jų paskelbta XX a.[3], o M. Pretorijaus rankraščio *Deliciae Prussicae, oder preussische Schaubühne* (*Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*) iš 18 knygų paskelbtos septynios (iš numatomų būsimų septynių tomų – keturi) mokslinės publikacijos knygos[4]. Visi minėti autoriai gyveno skirtingais laikotarpiais, iš jų tik Jonas Bretkūnas ir Kasparas Hennenbergeris buvo vienos kartos žmonės. Simono Grunau ir Jono Bretkūno kūrinius skyrė daugiau kaip pusšimtis metų, o Matas Pretorijus rašė *Prūsijos įdomybes* praėjus daugiau kaip 70 metų po

[2] Simon Grunau, *Simon Grunau's Preussische Chronik*, hrsg. Dr. M. Perlbach, R. Philippi, P. Wagner, Bde. 1–3, Leipzig, 1876–1896.

[3] Georg Gerullis, „Bretke als Geschichtsschreiber", in: *Archiv für slavische Philologie*, Bd. 7, 1930, S. 129–132; Jonas Bretkūnas, *Rinktiniai raštai*, parengė J[onas] Palionis ir J[ulija] Žukauskaitė, Vilnius, 1983, p. 26–32.

[4] Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 1: I knyga: *Prūsijos įdomybių santrauka*, *Prūsijos onomasija*, sudarė Ingė Lukšaitė, parengė Ingė Lukšaitė, Vilija Gerulaitienė, Eugenija Ulčinaitė, Vilnius, 1999; Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 2: II knyga: *Prūsijos demologija*, III knyga: *Prūsijos topografija*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Vilija Gerulaitiene, Mintautu Čiurinsku, Irena Tumavičiūte, Vilnius, 2004; Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 3: IV knyga: *Senovės prūsų idololatrija*, V knyga: *Senovės prūsų šventės*, VI knyga: *Senovės prūsų konsekracijos*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Milda Girdzijauskaite, Sabina Drevello, Mintautu Čiurinsku, Jonu Kiliumi, Vilnius, 2006; Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 4: VII knyga: *Prūsų bažnyčios kronika*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Vilija Gerulaitiene, Jonu Kiliumi, Tomu Veteikiu, Vilnius, 2011.

J. Bretkūno. Nepaisant didelių laiko tarpų, juos jungė bendras požiūris į prūsus, į jų istoriją. Šie istorikai jautė ypatingą ryšį su jau baigiančia nykti prūsų tauta. Ieškojo faktų apie jos praeitį, jų kultūros reiškinių istorikų gyventuoju laikotarpiu, domėjosi kalba, lygino ją su kitomis, ypač baltų kalbomis, buvo atidūs kultūros istorijai, ypač papročiams, tikėjimui. Jie buvo gerai susipažinę su vienas kito darbais, nors šie buvo rankraščiai (išskyrus Hennenbergerio kūrinius). M. Pretorijus, kaip liudija jo nuorodos, labai plačiai naudojosi Simono Grunau *Prūsų krašto kronikos* duomenimis. Ne kartą nurodė, kad remiasi savo prosenelio Jono Bretkūno *Prūsų krašto kronika,* mini rankraščius ir dokumentus, kuriuos skaitęs J. Bretkūno bibliotekoje (IX kn., sk. 4, posk. 8; sk. 6, posk. 13). M. Pretorijaus nuorodose juntama gili pagarba Jonui Bretkūnui, todėl manytina, kad giminystės (ir genetinės, ir dvasinės) ryšys buvo viena iš stiprių paskatų M. Pretorijui pačiam rinkti medžiagą ir rašyti Prūsijos istoriją. Tokio darbo imtis skatino ir to meto istorinės minties raida, ir Prūsijos Kunigaikštystės istoriografijos vidinė kaita, jo paties susikurtoji kultūrinė aplinka.

M. Pretorijus *Prūsijos įdomybių* tekste rėmėsi labai daugeliu Antikos, Europos Viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų valstybių istorikų darbais, ypač plačiai Vokiečių Ordino, Prūsijos Kunigaikštystės istorikų veikalais, kuriuos ir spausdintus, ir rankraščius gerai žinojo. Jo tekstą galima skaityti kaip kelių šimtų metų istorikų darbų enciklopedinį žinyną, kadangi plačiai referavo kitų istorikų, rašiusių kiekvienu jam rūpimu klausimu, nuomones.

Visi šie istorikai pasakojo prūsų istoriją nuo seniausių laikų plačiau, nei apie juos rašė Petras Dusburgietis (XIII a. antroji pusė–po 1326). Jie siekė papasakoti prūsų istoriją laikydamiesi didžiųjų Europos tautų ir valstybių istoriografijose vyravusio modelio, kur labai svarbi buvo valstybės istorija. Tad ir rankraštinių istorikų autoriai, remdamiesi kitų valstybių istorijų analogija, senosios istorijos dalyse rašė apie senovės prūsų valstybingumo raidą, tačiau žinome, kad prūsai bendros valstybės nebuvo sukūrę. Visus šiuos autorius jungė panaši jų darbų struktūra: plačios legendinės istorijos dalys, gausu kultūros, ypač išlikusio senojo tikėjimo, faktų. Jie plačiai taikė analogijos metodą, kurio išvados tuo metu, kai dar nebuvo archeologijos, lyginamosios kalbotyros, mitologijos mokslų, šių dienų akimis žvelgiant, buvo nepatikimos. Taikyti analogijos ir rekonstrukcijos metodai, plačios legendinės kūrinių dalys, buvo pagrindas ir XIX a., ir XX a. istorikams kaltinti juos mokslo metodų nepaisymu, vertinti kaip nepagrįstų legendų pasakotojus. Šis pozityvizmo laikais suformuotas istorikų požiūris iš dalies lydi juos ir dabar, nors istorijos mokslas yra praturtėjęs daugeliu metodų, gebėjimu tirti skirtingas istorikų paradigmas, mitologiją, legendas.

M. Pretorijaus ryšį su vienu iš pripažintųjų XVII a. istorikų – Ch. Hartknochu – verta aptarti plačiau. Abu istorikus siejo ypatingas ryšys. Jie buvo bendraamžiai, domėjosi panašiomis temomis, kurį laiką bendradarbiavo: Ch. Hartknochas rėmėsi M. Pretorijaus surinktomis žiniomis apie prūsų kalbą, lietuvininkų papročius. Vėliau jų keliai išsiskyrė ir yra žinoma, kad jie vienas kitą kaltino pasisavinus kito darbus. Tačiau atidesnis lyginamasis žvilgsnis į Ch. Hartknocho ir M. Pretorijaus darbus leidžia juos vertinti kaip savarankiškus istorikus. Iš tiesų istorijos šaltiniai liudija, kad Ch. Hartknochas rėmėsi M. Pretorijaus pagalba ir žiniomis apie prūsų ir lietuvių kalbas, jų senąjį tikėjimą, papročius, Mažosios (Prūsijos) Lietuvos gyventojų žemdirbiškąją kultūrą. Abu domino panašūs dalykai, panašios temos. Tačiau abiejų istorikų dėmesio akcentai buvo skirtingi: Ch. Hartknochas racionaliai suskirstė Prūsijos Kunigaikštystės istoriją (abu rašė tada, kai Prūsija dar nebuvo tapusi Prūsijos Karalyste) į dvi dalis – senovės prūsų istoriją ir to krašto istoriją nuo Vokiečių Ordino nukariavimų iki jų pačių gyvenamojo meto. Jam ypač svarbi buvo istorija nuo Ordino laikų. Ch. Hartknocho darbus tyręs Jerzys Serczykas pastebėjo, kad šis buvęs itin kritiškas daugeliui šaltinių, tuo kriticizmu net pralenkęs daugelį savo meto istorikų[5], o senovės prūsų istorijai patikimų istorinių šaltinių buvo mažai. Skyrėsi taip pat Ch. Hartknocho, ir M. Pretorijaus kūrinių struktūra. Ch. Hartknochas rūpimas temas dėstė atskiromis knygomis: vieną knygą *Alt- und Neues Preussen* (*Senoji ir naujoji Prūsija*) skyrė bendrajai senovės prūsų ir krašto istorijai nuo Ordino nukariavimų, kitą – *Preussische Kirchen-Historia* (*Prūsijos bažnyčios istorija*, Frankfurt am Main, Leipzig, 1686), Bažnyčios istorijai, ji apėmė laikus nuo Ordino atsikraustymo iki jo paties gyvenamojo meto; duomenis apie prūsų senovės laikų tikėjimą, papročius jis skelbė jo vadovautų doktorantų disertacijose. M. Pretorijus parašė apie pusantro tūkstančio puslapių rankraštį – vientisą krašto istoriją. Viename kūrinyje jis aprėpė krašte gyvenusių genčių ir tautų kilmę, geografinį ir kultūrinį kraštovaizdį, krašto politinę raidą, valdymo istoriją, karus ir sukilimus, tikėjimų ir Bažnyčių (katalikų, liuteronų) istoriją, liaudies kultūros reiškinius, apibūdino kalbas, herbus, pinigų istoriją. M. Pretorijui senovės prūsų laikai buvo ypač svarbūs. Jis ieškojo senovės reliktų savame laike, kalbos, papročių, tikėjimo reiškiniuose ieškojo senovės prūsų kultūros sąsajų su jo gyvenamojo

[5] Jerzy Serczyk, *Warsztat historyczny Krzysztofa Hartknocha (1644–1687): Księga pamiątkowa 400-lecia Toruńskiego gimnazjum akademickiego*, t. 1, red. Zbigniew Zdrójkowski, Toruń, 1972, s. 291–313.

meto lietuvininkų kultūra. Negana to, manė, kad XVII a. lietuvininkai esą tiesioginiai senovės prūsų palikuonys, o jis rašąs jų XVII a. istoriją. M. Pretorijus daugiausia dėmesio skyrė kultūros istorijos reiškiniams. Atidžiai palyginus Ch. Hartknocho ir M. Pretorijaus Bažnyčių istorijas, akivaizdu, kad skiriasi darbų struktūra, požiūrio kampai, atranka, kas svarbiausia, tyrimo metodai ir pasakojimo pobūdis. Todėl abu istorikus galime laikyti savarankiškais, mąstančiais skirtingomis paradigmomis ir palikusiais originalius istoriografijos paminklus.

Trumpas gyvenimo ir veiklos aprašymas. Paskelbtų Mato Pretorijaus *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos* pirmojo ir antrojo tomų įvaduose plačiai aptarta autoriaus biografija. Duomenys surinkti Valstybiniame slaptajame Prūsijos kultūros paveldo Berlyne ir Gdansko vaivadijos archyvuose, Lenkijos mokslų akademijos bibliotekos Gdanske ir Dvasinės seminarijos bibliotekos Pelpline (Gdansko generalinės konsistorijos aktai) rankraščių skyriuose. Biografija papildyta informacija apie M. Pretorijaus tėvo Kristupo ir paties Pretorijaus veiklą Klaipėdoje, M. Pretorijaus darbą Nybudžiuose, rasta naujų duomenų apie du paskutinius istoriko gyvenimo dešimtmečius, praleistus Pomeranijoje, kašubų žemėje, nustatyta jo mirties data, apžvelgta kūrybos visuma, veikalo parašymo aplinkybės, *Prūsijos įdomybių* rankraščių likimas, pateikta atrankinė M. Pretorijaus darbų bibliografija[6]. Šio tomo įvade tik trumpai aptarsime svarbiausius M. Pretorijaus gyvenimo ir veiklos faktus.

Matas Pretorijus gimė apie 1635 m. Klaipėdoje, etniniu požiūriu mišrioje šeimoje. Tėvas Kristupas Pretorijus (1601–1674), atsikėlęs iš rytinio Brandenburgo Markos pakraščio (taip pat etniškai mišraus krašto) jau buvo įsiliejęs į Mažosios (Prūsijos) Lietuvos visuomenę, išmokęs lietuviškai, dirbo lietuviškose liuteronų parapijose, M. Pretorijaus gimimo metais – Klaipėdos miesto vokiečių bažnyčioje. Pats M. Pretorijus rašo, kad jo prosenelis buvo Jonas Bretkūnas (1536–1602). Iki šiol dar nenustatyta tiesioginė M. Pretorijaus giminystė su J. Bretkūnu. Matyt, juos siejo moteriškoji linija. Žinome, kad Kristupas Pretorijus, Klaipėdos vokiečių bažnyčios diakonas, vedė tos pačios parapijos vyresniojo kunigo Mato Kerberio (Matthäus Cörber) dukterį, nuo 1647 m. iki mirties ėjo vyresniojo Klaipėdos vokiečių evangelikų liuteronų bažnyčios kunigo pareigas.

[6] Ingė Lukšaitė, „Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas“, in: Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 1, p. 9–140 (lietuvių ir vokiečių kalbomis); Ingė Lukšaitė „Mato Pretorijaus gyvenimas ir jo *Prūsijos įdomybių* antroji bei trečioji knygos“, in: Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 2, p. 7–46.

Matas Pretorijus gimė Klaipėdoje, ten augo ir brendo išsilavinusioje šeimoje. Klaipėdoje formavosi jo domėjimasis krašto praeitimi. Čia būsimasis istorikas patyrė kelių kultūrų sąveiką šeimoje, parapijoje, mieste ir to meto Prūsijos Kunigaikštystės visuomenėje. Studijavo Karaliaučiaus (1655–1657), Rostoko (1657–1660) universitetuose, aukštąjį mokslą baigė laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsniu. 1661 m. pavasarį M. Pretorijus tapo Klaipėdos lietuvių parapijos adjunktu, o nuo 1663 ar 1664 m. – Nybudžių lietuviškos liuteronų bažnyčios kunigu. Per dvidešimtį darbo metų Nybudžiuose (apie 1663–1684), eidamas kunigo pareigas, kartu dirbo ir profesionalaus istoriko darbą. Nežinome, ar kultūros istoriko pašaukimą M. Pretorijus pajuto Klaipėdoje, eidamas lietuvių bažnyčios diakono pareigas, ar jau dirbdamas Nybudžiuose. Jis plačiai rėmėsi Mažosios Lietuvos šiaurės ir šiaurrytinės dalies lietuvininkų bei žemaičių papročių, tikėjimų aprašymais, todėl manytina, kad kaip tik gyvendamas Klaipėdos ir Įsruties valsčiuose jis pradėjo istoriko, kultūros istoriko ir etnografo darbą, ėmė rinkti medžiagą Prūsijos krašto kultūros istorijai. Jau dirbdamas Nybudžiuose važinėjo po Prūsijos Kunigaikštystės bibliotekas, kuriose skaitė knygas ir rankraščius. Iki 1684 m. atliko didžiąją darbo dalį ir rašė veikalą *Deliciae Prussicae, oder preussische Schaubühne* (*Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*).

M. Pretorijus priklausė nedideliam, bet kultūriniu požiūriu veikliam lietuviškų bažnyčių kunigų būreliui, bendravo su Ernestu Dycelijumi (Dietzelius, 1629–1692; Nybudžiuose 1661–1664 m., vėliau Valtarkiemyje), Teofiliu Šulcu (Theophylus Schultz, dirbusiu Katniavoje, prieš tai Nybudžiuose ir Išdaguose). Jie rinko duomenis apie lietuvininkų papročius, lietuvių kalbą, vertė giesmes į lietuvių kalbą. Pilypas Ruigys vėliau pasinaudojo E. Dycelijaus rinkta medžiaga lietuvių kalbos žodynui, E. Dycelijaus į lietuvių kalbą verstų giesmių yra Norkyčių kunigo Jono Rikovijaus (Richovius) parengtame antrajame Danieliaus Kleino giesmyno leidime (1685); Kristupo Sapūno (Christophorus Sapphun) parašytoje (apie 1643) *Compendium grammaticae Lithvanicae* (*Trumpa lietuvių kalbos gramatika*) yra Mato Pretorijaus lietuviška dedikacija Teofiliui Šulcui[7].

Plačiojoje M. Pretorijaus susidarytoje kultūrinėje aplinkoje buvo įvairaus visuomeninio statuso asmenų: Karaliaučiaus universiteto poetikos dėstytojas, Simono Dacho mokinys Johannas Rölingas (1634–1679), istorikas Christophoras Hartknochas (1644–1687), penkerius metus dėstęs Karaliaučiaus universitete,

[7] Christophorus Sapphun, *Compendium grammaticae Lithvanicae [...]*, [ed. Theophilus Schultzus], Regiomonti, 1676, p. 11–13.

o vėliau Torunės gimnazijoje, Karaliaučiaus universiteto profesorius, fizikas ir medikas Philippas Jacobas Hartmannas (1648–1707), Gdansko eruditai, Olivos cistersų vienuolyno spaustuvės organizatorius ir leidėjas Johannas Franckas Hackas ir jėzuitas Michaelis Antonijus Hackas (apie 1630–1703) bei daugelis kitų. Šiuos asmenis siejo domėjimosi sritys ir aukšto lygio profesionalumas.

M. Pretorijus 1681 m. išleido Karaliaučiuje savo veikalo anonsą *Syllabus materiarum in opere M. Matthaei Praetorii Memelensis: Deliciae Antiq[uae] Pruss[iae] (M[agistro] Mato Pretorijaus Klaipėdiečio veikalo* Prūsų senovės įdomybės *medžiagos santrauka*). Maždaug tuo metu tapo aišku, kad per darbo Nybudžiuose dvidešimtmetį nepavyko suderinti kunigo pareigų ir istoriko darbo: stigo laiko ir lėšų. Po bylinėjimosi 1670–1682 m. su Prūsijos Kunigaikštystės iždo įgaliotiniu, negavęs 1675 m. prašytų kunigo pareigų Karaliaučiuje, M. Pretorijus ėmėsi ieškoti geresnių sąlygų istoriko darbui ir apsisprendė išvykti iš Prūsijos Kunigaikštystės į Lenkijos Karalystės vakarinę dalį, atsidėti tik istoriko darbui, ir perėjo į katalikybę.

Tam žingsniui M. Pretorijus ruošėsi jau nuo XVII a. devintojo dešimtmečio pradžios: 1680 ar 1681 m. nuvykęs į Gdanską dirbti bibliotekoje kartu pasižvalgė, ar galėtų ten rasti paramos savo darbo sąlygoms pagerinti. Paramos pažadą gavo. Kad M. Pretorijus pradėjo abejoti ortodoksiškuoju liuteronybės tikėjimu, liudijo jo 1683 m. parašytas rašinys apie galimybes liuteronų ir katalikų Bažnyčioms sudaryti uniją[8], vėliau ir knyga *Tuba pacis* (*Taikos trimitas*, 1685)[9]. Kilusi teologų polemika paskatino apsispręsti, pereiti į katalikybę ir ieškoti galimybių dirbti tik istoriko darbą. Paramos jis sulaukė iš brolių Hackų: jėzuitų teologo Johanno Francko ir Michaelio Antonijaus. Jų remiamas, M. Pretorijus gavo Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jono Sobieskio (valdė 1674–1696) istoriografo titulą. 1684 m. gegužę M. Pretorijus išvyko iš Prūsijos Kunigaikštystės į tuo metu Lenkijos Karalystės valdomą Pomeraniją, kur gyveno iki mirties.

[8] *Discursus de unione Ecclesiarum, imprimis qua ratione controversiae fidei inter Evangelico-Catholicos et Romano-Catholicos amice componi possint. Nemini ullo modo in praeiudicium, solius veritatis, unitatis ac pacis ecclesiasticae ac pacificorum animorum submissus*, apie rašinį žinoma iš 1685 04 05 Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto dekano, daktarų ir profesorių M. Pretorijaus *Discursus* įvertinimo, GStAPK, HA XX, EM, 38e, N 25, l. 21 r-v.

[9] Matthaeus Praetorius, *Tuba pacis ad universas Dissidentes in Occidente Ecclesias, seu Discursus theologicus de unione Ecclesiarum Romanae et Protestantium*, Coloniae et Amstelodami, 1685.

Eidamas karališkojo istoriografo pareigas (1684–1688) Pomeranijoje M. Pretorijus buvo pasaulietis, rašė proginius kūrinius, skirtus karaliui Jonui Sobieskiui, karaliaus karo žygiams pašlovinti, jo sūnui Jokūbui Sobieskiui vedybų proga, istorines knygas apie gotus: apie gotų kilmę ir bendrą jų istoriją, apie gotų karybą[10], dedikuotas taip pat karaliui Jonui Sobieskiui. Apie 1687 m., matyt, M. Pretorijus jautė, kad galimybės pragyventi iš istoriko darbo sparčiai menksta: blėso Lenkijos karaliaus domėjimasis Prūsijos Kunigaikštyste.

Gyvendamas Pomeranijoje M. Pretorijus nenustojo rengti spaudai savo gyvenimo darbo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla,* tačiau pirmiausia reikėjo pasirūpinti pragyvenimu. Greičiausiai 1687 m. pabaigoje M. Pretorijus tapo katalikų parapijos kunigu ir pradėjo dirbti tikybiniu požiūriu mišrioje Pomeranijoje. Pirmoji jo parapija buvo Štrasburgas, (vok. Strassburg, lenk. Brodnica), nuo 1688 m. pavasario Veiherovas (vok. Weyherstadt, Weyhersfrey, Neustadt, lenk. Wejherowo), o po metų dar ir Starogardas (lenk. Starogard Gdański) bei Gura (lenk. Góra, lot. Gora), kiek vėliau – dar ir Reda (Rheda). Tik 1689 m. pabaigoje M. Pretorijus tvarkė dokumentus įšventinimui į katalikų kunigus. Iš gaunamų lėšų, kiek galima spręsti iš išlikusių Gdansko generalinės konsistorijos ir vizitacijos aktų, M. Pretorijus galėjo pragyventi, tačiau moksliniam darbui, ypač parengti visą rankraštį spaudai, lėšų nepakako. Paskutinį M. Pretorijaus gyvenimo dešimtmetį konsistorija pradėjo jį kaltinti, kad ne pagal paskirtį naudojęs bažnyčios turtą[11], iki gyvenimo pabaigos jis buvo svarstomas Gdansko generalinės konsistorijos. Vizitacijos išvados M. Pretorijui buvo nepalankios, tačiau eiti pareigas vyskupas jį paliko. Istoriografijoje buvo paplitusios dvi jo mirties datos: 1707 ir 1704 metai. Gdansko generalinės konsistorijos aktai[12] patvirtino, kad teisinga yra 1704 m., F. Schultzo[13] nurodytoji data. M. Pretorijus mirė 1704 m. Veiherove, eidamas ten dar ir Redos parapijos katalikų kunigo pareigas.

[10] Matthaeus Praetorius, *Orbis Gothicus, id est historica narratio, omnium fere gothici nominis populorum origines, sedes, linguas, regimen, reges, mores, ritus varios, conversionem ad fidem etc. exhibens [...]*, Theil 1, 2, Olivae, 1688, 1689; Matthaeus Praetorius, *Mars Gothicus. Id est tractatus historicus: exhibens veterum Gothorum militiam, potentiam, arma, machinas, exercitationes bellicas, acies, castrametationes, leges, stipendia, poenasque militares etc. [...]*, Olivae, 1691.

[11] 1694 05 28 įrašas Gdansko generalinės konsistorijos aktų knygoje (1692–1695), Kulmo vyskupijos archyvas Pelpline, G 21, l. 374.

[12] 1705 02 11 įrašas, Gdansko generalinės konsistorijos aktai (1700–1709). Ibid., G 24, l. 579.

[13] Franz Schultz, *Geschichte der Kreise Neustadt und Putzig*, Danzig, 1907, S. 325.

M. Pretorijaus *Prūsijos įdomybių* aštuntoji knyga *Senovės prūsų valstybė* ir devintoji knyga *Pokyčiai Prūsijoje*. Abi šios knygos sudaro vientisą pasakojimą, tačiau jų turinys yra skirtingas. Palyginti trumpoje devynių skyrių aštuntojoje knygoje M. Pretorijus, remdamasis Antikos rašytojais, rašo apie valstybės prigimtį ir žinomas valstybės valdymo formas, apie legendinės senovės Prūsijos valstybės prigimtį, tautas, kurios buvo tautų kraustymosi dalyvės ir sudarė senovės Prūsijos valstybę, jos kūrėjus, pirmuosius jos valdovus, valstybės sandarą, vyriausiąjį valstybės dvasininką – krivį, jo valdžios galią, Prūsijos žemių atsidalijimą. Rašo apie dalinius prūsų kunigaikščius, apie priežastis, kurios lėmė prūsų pralaimėjimą kovoje su Vokiečių Ordinu. Devintojoje knygoje autorius chronologiškai vėl pradeda nuo senovės Prūsijos valstybės kūrimosi, jos veiklos, tačiau pabrėžia per amžius vykusius pokyčius. Didžiausia ir svarbiausia riba jis laiko senovės (legendinės) Prūsijos valstybės nukariavimą ir Ordino valstybės sukūrimą. Kaip Ordino atsikraustymo priešistorę M. Pretorijus pirmuosiuose devintosios knygos skyriuose plačiai aprašo prūsų karus su Lenkijos valdovais Boleslovu Narsiuoju, Vladislovu Hermanu, Boleslovu III Kreivaburniu ir Boleslovu Garbanotuoju. Devintosios knygos 4-ame skyriuje autorius plačiai pasakoja Ordino atsikraustymo ir apsigyvenimo Kulmo žemėje istoriją, skelbia Kulmo kunigaikščio privilegiją pirmajam vyskupui Kristijonui I, kunigaikščio Konrado privilegijas Ordinui, teisių į dešimtinę donacijos patvirtinimo tekstus. Nuo 5-ojo skyriaus autorius pasakoja prūsų nukariavimo ir jų pirmojo sukilimo istoriją, visą 7-ąjį skyrių skiria 1249 m. Christburgo sutarčiai nagrinėti. 8-asis ir 9-asis skyriai skirti galutiniam prūsų nukariavimui ir antrajam prūsų sukilimui prieš Ordiną. 10–18-ajame skyriuose pasakojama apie Ordino valstybės valdymą klestėjimo ir nuosmukio laikais ir jos virtimą Prūsijos Kunigaikštyste. 20–23-iajame skyriuose pasakojama apie Prūsijos Kunigaikštystės valdymą. Vien šios knygos kompozicija ir skirtingų laikotarpių teksto apimtys duoda pagrindo spręsti, kad svarbiausia autoriui buvo prūsų istorija, ypač jų senovės istorija: iš 23 skyrių 9 skirti prūsams ir jų kovų su Lenkija ir Ordinu laikotarpiui, 7 – Ordino istorijai ir prūsams, 1 – Ordino valstybės perorganizavimui į Prūsijos Kunigaikštystę ir 3 – Prūsijos Kunigaikštystės valdymui.

Abiejose knygose autorius iš dalies kartoja empirinius duomenis, jau aprašytus ankstesnėse knygose, tačiau juos interpretuoja žvelgdamas kitu kampu. Aštuntojoje knygoje jis gilinasi į senovės (legendinės) Prūsijos valstybės kūrimąsi, sandarą ir valdymą; bando susieti legendinius laikus, asmenis, jų veiklą

su žinomais istorijos įvykiais, kuriuos aprašė pirmosios istorikų kronikos, pirmosios istorinės sutartys ar kito pobūdžio dokumentai. M. Pretorijaus nuomone, senovės Prūsijos valstybė klostėsi kelis šimtus metų prieš Kristų, tada ji dar nebuvusi vieninga, gyvavusi kaip atskiros žemės, gyventojai naudojęsi lygiomis teisėmis. Vėliau dėl įvairių priežasčių susidarę skirtingi gyventojų sluoksniai, susiformavęs pavaldumas, iškilęs *Panaičių* sluoksnis: „ [...] daugelis iš meilės gerai tvarkai ir teisingumui geranoriškai pakluso tokiam ponui" (sk. 3, posk. 1). Tokia valstybės ir visuomenės sandara krašte išsilaikiusi ilgai. Dominuojančių *Panaiten* ginčams maldyti iškilęs prūsų ir alanų valdovas – *Weidywuitis* (taip asmenvardį dažniausiai rašė M. Pretorijus), jis buvęs aukščiausiasis teisėjas ir teisės kūrėjas, o per karus karo tarybos valia valdovas gaudavęs neribotą valdžią. Tuo metu susiformavusi dvejopa valdžia: *Weidywuitis* buvęs teisėjas ir tarpininkas, o jo brolis – protingas, išmintingas žmogus Prutenis (kitose kronikose *Brutenus*) – patarėjas.

Taip M. Pretorijaus istoriniame pasakojime išnyra pagrindinis valstybės valdovo *Weidywuičio* legendos personažas. M. Pretorijus apžvelgia istorikų (Vincento Kadlubeko, Erasmo Stellos, Kasparo Schützo, Johanno Magnaus, Georgo Hornijaus) nuomones apie pirmuosius senovės Prūsijos valdovus ir patenka į Lenkijos, Prūsijos valstybių legendinių dalių istorijos labirintą, tačiau aiškiai parašo savo nuomonę; remiasi tais autoriais, kurie aprašinėjo, tyrė tautų kraustymąsi, pirmuosius Vidurio rytų Europos valstybių valdovus siejo su tautų ir genčių kelionėmis po Europą. Jis gana kritiškai žvelgia į daugumą minėtų autorių teiginių apie pirmuosius valdovus, ypač į svarstymus apie jų gyventąjį laiką. Pats bando nustatyti legendinių asmenybių gyventąjį metą, jį derindamas su žinomais Romos Imperijos istorijos faktais ir Julijaus Cezario laikais bei autorių, rašiusių apie tautų kraustymosi laikotarpį, duomenimis.

Pasakodamas *Weidywuičio* legendą, M. Pretorijus teigia, kad remiasi ją užrašiusiu Erasmu Stella (Johann Stüller, mirė 1521) *De Antiquitatibus Borussiae* (*Apie Prūsijos senienas,* Bazelis, 1518), plačiai ją aprašusiu Simonu Grunau *Prūsų krašto kronikoje* ir kitais XVI–XVII a. kronikininkais, o jų būta nemažai. Šią legendą perėmė rankraštinių Prūsijos kronikų autoriai: Bartholomaejus Wartzmanas (kronika parašyta apie 1543), Lucas Davidas (1503–1583), Casparas Hennenbergeris, Georgas Mehlmannas (XVII a.)[14], Jonas Bretkūnas.

[14] *Verzeichnis der handschriftlichen Chroniken bis zum Ausgang des 17. Jahrhunderts*, Danzig, 1926.

Simono Grunau papasakota legenda jau gana plačiai tirta. J. Jurginis ją nagrinėjo kaip legendų apie lietuvių kilmę visumos dalį[15]. Jos vaidmenį Lietuvos valstybės ir tautos sampratai tyrė Darius Kuolys[16]. Per pastaruosius 25 metus ją nuosekliausiai ir sistemiškai tyrė Valdemaras Šimėnas. Jis pateikė pagrįstą legendos istorinių šaltinių tyrinėjimą, plačią rašiusiųjų ir tyrusiųjų legendą istoriografiją, nagrinėjo prieštaringas istorikų nuomones apie legendos šaltinius, svarstė istorikų diskusiją apie tai, ar šios legendos ištakos yra sakytinė tradicija, aptarė Kristijono I kronikos egzistavimo galimybes, svarstė realių istorinių faktų atspindėjimą legendoje[17]. Gintaras Beresnevičius, Vytautas Bagdanavičius, Tautvydas Petrikas nagrinėjo legendą kaip teikiančią istorinę informaciją apie tautų kraustymosi laikais vykusią realią religinę reformą Prūsijos žemėse, ją vadino Videvučio ir Brutenio religine reforma[18].

M. Pretorijaus pasakotoji *Weidyvuičio* legenda tuo tarpu į tuos tyrinėjimus neįtraukta. Dar reikia išsiaiškinti, ar ir ką nauja įneša M. Pretorijus, koks yra išsamiausias XVII a. pabaigos istorikų pasakotas *Weidywuičio* legendos siužetas, užrašytas M. Pretorijaus *Prūsijos įdomybėse*. Čia aptarsime kai kuriuos legendos bruožus, išryškėjančius aštuntojoje ir devintojoje knygose.

Weidywuičio legendos visuma, kurią teikia M. Pretorijus, yra išbarstyta daugelyje rankraščio knygų: pirmojoje *Prūsijos onomasija* (sk. 8), antrojoje *Prūsijos demologija* (sk. 14), trečiojoje *Prūsijos topografija* (sk. 4), ketvirtojoje *Senovės Prūsų idololatrija* (sk. 15), aštuntojoje *Senovės Prūsijos valstybė*, (sk. 4, 5, 6), devintojoje *Pokyčiai Prūsijoje* (sk. 2), dešimtojoje *Prūsijos teisė* (sk. 1), vienuoliktojoje *Senovės prūsų karyba* (sk. 2), tryliktojoje *Senieji Prūsos kilmingieji* (sk. 4). Plačiausiai šią legendą M. Pretorijus pateikia tryliktojoje knygoje, tačiau nuosekliau dėstyti pradeda jau šiame tome skelbiamose aštuntojoje ir devintojoje knygose.

Pasakodamas *Weidywuičio* legendą M. Pretorijus, kaip jau minėta, daugiausia remiasi Erasmo Stellos ir Prūsijos istorikų Simono Grunau, J. Bretkūno,

[15] Jurginis Juozas, *Legendos apie lietuvių kilmę*, Vilnius, 1971, p. 89–104.

[16] Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje. Renesansas. Barokas*, Vilnius, 1992, p. 87, 90, 231–232 ir kt.

[17] Valdemaras Šimėnas, „Legenda apie Videvutį ir Brutenį (legendos šaltinių klausimu)“, in: *Prūsijos kultūra*, serija *Senovės baltų kultūra*, Vilnius, 1994, p. 18–63.

[18] Gintaras Beresnevičius, „Brutenio ir Videvučio religinė reforma“, in: *Baltų religinės reformos*, Vilnius, 1995, p. 77–134; Gintaras Beresnevičius, „Religijos reforma Prūsijoje ankstyvaisiais viduramžiais“, in: ten pat, p. 91–105; Vytautas Bagdanavičius, „Brutenio religinės ir politinės sąrangos įsteigimas Prūsuose“, in: ten pat, 64–81; Tautvydas Petrikas, „Dėl Brutenio ir Vaidevučio religinės reformos Prūsijoje (teisė ir religija)“, in: ten pat, p. 83–90.

C. Hennenbergerio žiniomis, tačiau ir pats ją plėtoja. Pirmiausia pateikia prieš jį rašiusių istorikų nuomones apie *Weidywuičio* kilmę, nagrinėja ir Lietuvos istorijų autorių Motiejaus Strijkovskio, Alberto Kojalavičiaus-Vijūko versijas. Pirmojo valdovo asmenvardį M. Pretorijus kildina iš, jo manymu, prūsiškų žodžių. Vienoje vietoje aiškina: „*Weidyn* – aš vaidijuosi, *Wuitis* – teisėjas, viršininkas“ (VIII kn., sk. 3, posk. 5), kitoje: „Nes *Weidiu* prūsiškai reiškia *intelligo*, *scio*, „žinau, suprantu“, o *Wuitis* reiškia vaitą ir viršininką, taigi jis tarsi turėjo vadovauti, nurodyti, kas jiems naudingiausia. Priduria, kad „*Wediju* [tikėtina, kad teksto originale buvo parašyta *Weidiju*] prūsiškai taip pat reiškia ginčytis, vaidytis“, „žodis *Weidywuitis* taip pat turi ir tokią [arbitro] reikšmę“ (VIII kn., sk. 5, posk. 5). Taip paaiškintas asmenvardis skiriasi nuo lietuviškos, dažniausiai šiuo metu vartojamos formos *Vaidevutis*. V. Mažiulis siūlė prūsiškojo asmenvardžio sulietuvintą rekonstrukciją – *Vydavutis*. Pats M. Pretorijus skirtingose rankraščio vietose nevienodai rašė šį asmenvardį, iš daugelio jo panaudotų formų čia renkamės šiame tome dažniausiai vartotą ir jo paties paaiškintą *Weidywuitis* (Veidyvuitis).

Pirmojoje–septintojoje knygose M. Pretorijus yra trumpai aprašęs *Weidywuičio* valdžią, jo kaip senovės Prūsijos valstybės kūrėjo vaidmenį ir pritaręs anksčiau rašiusių istorikų nuomonei, kad *Weidywuičio* sūnų (dvylikos, kai kuriose vietose vienuolikos) vardai suteikę pavadinimus prūsų žemėms, arba atvirkščiai. Paminėjo kai kuriuos kitus giminės asmenis: brolį Prutenį, vaidilutę Ermiją – Varmo sūnaus žmoną, kuri suteikusi Varmės moterims įstatymus, ir Lanugą – *Weidywuičio* anūką, Notango sūnų (I kn.). Aštuntosios knygos 5-ame skyriuje „Apie prūsų kunigaikštį Weidywuitį“ ir 6-ame skyriuje „Apie Weidywuičio sūnus ir dalinius Prūsijos kunigaikščius“ autorius nuosekliai pasakoja siužetą. Pats M. Pretorijus atsargiai užsimena: „Jei visa tai apie Weidywuitį galima laikyti ne legenda, tai tada ne absurdas ir tai, kad jis turėjo aprūpinti dvylika sūnų, jie galėjo būti ir jo tikri arba įvaikinti sūnūs, žentai, ir nors man jų vardai atrodo keistai, tačiau manau, kad vardus jie turėjo iš tų žemių, kurias valdė“ (VIII kn., sk. 6, posk. 1). M. Pretorijus *Weidywuitį* laikė absoliučiu prūsų valdovu, jam iškilti padėję „tėvo turtai, jo protas ir iškalbingumas“ (sk. 5, posk. 4), valdovu tapęs susirinkusių luomų valia, jis suvienijęs nesutariančius kilminguosius. *Weidywuitis* atlikęs ne tik visų prūsų žemių vienytojo vaidmenį: jis tapęs teisės kūrėju (sutvarkęs šeimos teisę), kaip kultūros herojus išmokęs prūsus daryti midų ir alų. Jo žemėse gyvenęs krivis buvęs dvasinis vadovas ne tik Prūsijoje, bet ir Žemaitijoje, Lietuvoje,

Kurše ir Livonijoje. M. Pretorijaus nuomone, *Weidywuitis* „iš pradžių šventumo ir religijos pretekstu į vieną valstybę sujungė ne tik provincijas Prūsijoje, bet ir Lietuvą, Žemaitiją, Kuršą ir Livoniją." (VIII kn., sk. 5, posk. 21). Štai tuos kraštus valdovas padalijęs sūnums ir išdalytosios žemės tapusios atskiromis valstybės dalimis, o jo sūnūs – daliniais kunigaikščiais. Ši legendos vieta teikia M. Pretorijui galimybę pasvarstyti, kaip kito senovės prūsų santvarka, valstybė ir jos valdymo forma: sūnums išdalijus žemes, suirusi vieninga *Weidywuičio* prūsų valstybė.

Akivaizdu, kad M. Pretorijaus teikiama *Weidywuičio* legenda priskirtina istorinių mitų rūšiai, yra istorikų kurta ir plėtota. Prie to plėtojimo prisidėjo ir M. Pretorijus. *Weidywuičio* legendos pagrindinis personažas atlieka tas funkcijas, kurios yra būdingos mitų personažams – dinastijos kūrėjams arba teikusioms pradžią gentims. M. Pretorijaus, kaip istoriko siekiai, išryškėja legendą palyginus su kitų istorikų dėstytosiomis apie genčių, dinastijų, valstybių pradžias. Antai Lenkiją valdžiusios Piastų dinastijos kūrėju laikomas VIII–IX a. legendinis kunigaikštis Piastas, apie kurį rašo Gallo Anonimo (XII a. pradžia) kronika, o perima Vincentas Kadlubekas (Vincentius Cadlubconis, Wincenty Kadłubek, apie 1150–1223) ir kiti. Piastas buvęs artojo sūnus ir gavęs valdžią iš Dievo po Popielio, kuris pamynęs vaišingumo paprotį ir nepriėmęs keliauninkų į puotą, todėl netekęs valdžios, o keliautojus priglaudęs neturtingas artojas Piastas tapęs valdovų giminės pradininku[19]. Tyrėjai, nagrinėję tokias legendas, yra priėję nuomonę, kad dinastija laikoma trijų kartų valdovų seka. Legendinis Piastas sulaukęs palikuonių. Pirmųjų trijų kartų valdovų istoriškumas nėra aiškus. Žinoma, kad Piastai valdė 960–1370 m., pirmieji trys buvę polianų genties valdovai, tik ketvirtosios kartos palikuonis Mieškas (Mieszko, 960–992) laikomas neabejotinai istorine asmenybe. Jis buvo Lenkijos valdovas. M. Pretorijus žinojo minėtas kronikas, be abejo, ir ten išdėstytas legendas, tačiau nesekė tų Viduramžių kronikininkų siužetų. M. Pretorijus perėmė Simono Grunau *Weidywučio* – valstybės kūrėjo, įstatymdavio, kario ir dvasinio vadovo legendą, bet jau kiek abejodamas šio personažo istoriškumu. Jis pateikia *Weidywučio* giminėje trijų valdovų seką: tėvas – turtingas, išmintingas, bet dar ne valdovas, valdovais tapę *Weidywuitis*, jo sūnūs ir kai kurie anūkai. Pasakojamojoje legendinės Prūsų valstybės istorijoje ši valdovų giminė baigiasi trečiąja karta – dinastijos formavimąsi nutraukia Ordino nukariavimai. *Weidywuitis* netampa gyvybingos dinastijos pradininku.

[19] Jacek Banaszkiewicz, *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, Warszawa, 1986, s. 25–40.

Kitos legendos dalys rodo esminį M. Pretorijus požiūrį į baltų genčių kilmę. Apie tai byloja legendos siužeto dalis, pasakojanti apie *Weidyvuičio* sūnų veiklą. M. Pretorijus abejoja, ar sūnūs gavę vardus iš valdytų žemių, ar žemės pavadintos sūnų vardais (Sudas davęs pavadinimą Sūduvai, Nadravas – Nadruvai, Lithvas – Lietuvai ir t. t.), ar atvirkščiai. Metę pirmą žvilgsnį į Europos, ypač Vidurio Europos, istorikų panašias legendas, tokių rasime ne vieną. Jos pasirodė Viduramžių kronikose ir jose asmuo duoda vardą, kartu ir pradžią genčiai, kraštui, miestui ar kuriam nors gamtos objektui arba kuria valstybę. Antai Vincentas Kadlubekas kronikoje rašo apie Kraką (Grakchą), slavą, kovojusį su galais Panonijoje (Šiaurinėje Romos Imperijos dalyje). Grįžusį į tėviškę gentis jį išrinkusi kunigaikščiu. Viduramžių kronikininkų jis laikomas pirmuoju Lenkijos (kuri tuosyk buvo pirmą kartą kronikose paminėta) karaliumi, įkūrusiu Krokuvą (Gracchovia), sukūrusiu genčiai įstatymus ir teisėtvarką. Jo sūnūs užmušę Vavelio slibiną, o duktė Vanda po brolio Krako II banicijos taip pat tapusi valdove. Jos vardu pavadinta Vandalo upė, o prie jos gyvenusi gentis – vandalais. Anoniminės vadinamosios lenkų ir vengrų (XIII a. pradžios) ir Didžiosios Lenkijos kronikos (XIII a. antroji pusė) aprašė trijų brolių Lecho, Čecho ir Ruso legendą: broliai, kilę iš Panonijos, nukeliavę į šiaurę ir įkūrę tris slavų valstybes: Lechas – Lenkiją, kuri buvo siejama su lechitų gentimi, Čechas – Čekiją, o Rusas – Rusėniją. Lechas įkūręs Gniezną, Čechas – Prahą. Simonas Grunau ir Lucas Davidas, pasakodami Divonio legendą, rašo apie ulmiganus, pas kuriuos atvykstąs jų valdovas Mazas (Maso, Matzo) pasiimti duoklės, jis davęs vardą mazoviečių genčiai ir Mazovijos kraštui[20].

Šios legendos yra Viduramžių istorinės legendos, jų perdirbiniai ar didesni legendų fragmentai apie genčių kilmę, t. y. yra *origo gentes* aiškinimai. Legendų pagrindinių personažų giminystės ryšiai buvo kartu ir genčių bei valstybių pavaldumo viena kitai provaizdžiai. M. Pretorijus iš M. Strijkovskio ir A. Kojalavičiaus-Vijūko istorijų žinojo taip pat ir vėlesnes prūsų žemių ir Lietuvos kilmės legendas, tarp jų plačiausiai paplitusią XVI–XVII a. istorikų darbuose ir vėlesnėje istoriografijoje lietuvių kilmės iš romėnų legendą: lietuvių kilmė siekianti Romos Imperijos laikus, liudijanti Lietuvos nepriklausomumą nuo kaimynių valstybių; lietuvius kildino iš Romos Imperijos – paties „autoritetingiausio" valdžios ir valstybių kūrimosi žaizdro. Legendos politinė

[20] *Simon Grunau's Preussische Chronik*, hrsg. von Max Perlbach, Bd. 1, Leipzig, 1875, S. 55–56; Lucas David, *Preussische Chronik*, Bd. 1, ed. Ernst Hennig, Königsberg, 1812, S. 10–12.

ir socialinė reikšmė, šaltiniai, kaita keičiantis amžiams jau tyrinėti daugeliu požiūrių. Naujausias Jano Jurkiewicziaus tyrimas atskleidė šią legendą kaip daugiašakį, sudėtingą pasakojimą apie Palemonidų, Kolumnų – Gediminaičių ir Kentaurų–Dausprungaičių dinastijų pradininkų ir palikuonių istoriją. Autorius nagrinėja legendinių laikų bei asmenybių galimas jungtis su istorinių laikų veikėjais. Kiekvienos iš nagrinėjamųjų legendinių dinastijų įnašas į Lietuvos valstybės kūrimą buvo savitas. Visose būta asmenų, kurie buvo miestų, vietovių steigėjai: Palemono sūnūs buvę Borkas – Jurbarko, Kunas – Kauno steigėjai, Spera – davęs vardą Spėros ežerui (tyvuliuojančiam Vidurio Lietuvoje). Kuno sūnus *Kiernus* (Kernius) įsteigęs Kernavę, iš Kentaurų giminės kilęs Dausprungo anūkas Utenis – Uteną, o jo sūnaus Šventaragio (*Szwintorog*) vardu pavadintas Šventaragio slėnis[21]. Mes sutelksime dėmesį į *Weidywuičio* (Veidyvuičio) legendos variantus, aiškinančius Lietuvos ir lietuvių kilmę.

Motiejus Strijkowskis (Matys Strycovius, Maciej Stryjkowski, 1547– prieš 1593), pirmasis Lietuvos valstybės spausdintos autorinės istorijos *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiey Rusi* (*Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika,* Karaliaučius, 1582) ir rankraštiniame eiliuotame kronikos variante *O początkach, [...] narodu litewskiego* (*Apie lietuvių tautos [...] pradžią*) autorius pateikė ne vieną lietuvių ir Lietuvos valstybės kilmės versiją, viena jų yra Vaidevučio legenda. Eiliuotoje kronikoje M. Strijkovskis, kaip pats rašo, remdamasis Erasmu Stella, pasakoja lietuvių kilmės alano *Weidewučio (Widnuto, Veidenut)* legendą, kurioje Lietuvos vardas siejamas su jo sūnaus Litwo, arba Litalano, vardu, o jo sūnus *Kiernus* tapęs Kernavės valdovu ir įkūrėju. Kaip ir kiti, jis mini Erazmo Stellos užrašytus dvylikos *Viduutus* sūnų vardus: Saimo, Neidro, Sudo, Slavo, Natango, Barto, Galindo, Varmo, Ogo, Pomezo, Culmo, Litvo, arba Litalano[22]. Spausdintoje kronikos versijoje jis derina Veidevučio ir lietuvių kilmės iš romėnų legendas, teigia, kad pats Veidevutis (*Weidenuto, Weidevuto*) buvęs alanas, kurį autorius vadina litalanu, kitaip lietuviu. Alanai, arba litalanai, buvę šiaurės gyventojai, gyvenę prūsų kaimynystėje, puolę romėnus, bet buvę sikambrų nugalėti ir trys jų būriai

[21] Jan Jurkiewicz, *Od Palemona do Giedymina, Wczesnonowożytne wyobrażenia o początkach Litwy*, cz. 1: *W kręgu latopisów litewskich*, Poznań, 2012, s. 115, 139, 140, 267. Šioje knygoje pateikta išsami lietuvių kilmės iš romėnų istoriografija.

[22] Maciej Stryjkowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*, opracowała Julia Radziszewska, Warszawa, 1978, s. 81–83.

pasklidę skirtingomis kryptimis. Dalis jų vėl apsigyvenę prūsų kaimynystėje. Kilus Prūsijoje nesutarimams, jie išrinkę bendrą prūsų ir litalanų (lietuvių) karalių Veidevutį. Vienas jo sūnų Litwas (Litalanas) valdęs Lietuvą, Saimas – Žemaitiją, bet tas pats gavęs ir Sembą. Jo sūnų valdymo laikotarpiu ar po jo į tas žemes atkeliavęs romėnų karvedys Libonas su dideliu būriu ir apsigyvenęs prie jūros, kur įkūręs Romovę[23].

M. Pretorijus ne vienoje vietoje cituoja A. Kojalavičiaus-Vijūko *Historiae Litvanae pars prior* (*Lietuvos istorijos pirma dalis*, Dancigas, 1650). A. Kojalavičius-Vijūkas pats rašė, kad jam įtikinamiausias esantis lietuvių kilmės aiškinimas, kad alanų kunigaikštis Veidevutis atsikėlęs į prūsų žemes, ten buvęs išrinktas valdovu, o jo sūnus Litalanas, arba Litvanas, tapęs pirmuoju Lietuvos valdovu[24].

Šios M. Strijkovskio, A. Kojalavičiaus-Vijūko pasakotos prūsų ir lietuvių kilmės legendos iš tikrųjų dera viena su kita, tačiau būta ir kitokių požiūrių, kuriuos M. Pretorijus taip pat žinojo. Pats M. Strijkovskis atpasakojo anoniminės kronikos informaciją apie rusų kilmę ir tą nuomonę paneigė. Tai buvo iš tų legendų, kurios pradėjo genčių, tautų pradžias aiškinti nuo biblijinių laikų: Nojaus sūnaus Jafeto šeštasis anūkas Medas (Madem) nukeliavęs į žemes, kur dabar esanti Maskva, ir nuo jo prasidėjusi maskvėnų gentis, o jo du sūnūs Lichas (Lechas) ir Czychas (Cich, Czech), davęs pradžią lenkų ir čekų tautoms. Lechas sulaukęs trijų sūnų: Litwo ar Litwono (Moschowo anūko), Kaszubo ir Samoto. Iš jų kilusi Lietuva, Kašubija ir Žemaitija. Ši kilmės legenda formavo Lietuvos, pavaldžios Maskvai ir Lechui, kilmės vaizdinį ir kartu teigė, kad esanti priklausoma nuo slavų[25]. Pats M. Strijkovskis išdėstė savo priešingą požiūrį: „O Lietuva, tai yra lietuviai, turi savo vardą patys iš savęs."[26]

Aštuntojoje knygoje M. Pretorijus, remdamasis *Weidywuičio* legenda, nagrinėja senovės Prūsijos valstybės santvarką. Jis manė, kad jo laikais senovės Prūsija buvusi monarchija, jo valdžią įtvirtinusi *sudinų* – teisėjų kolegija. Politinę valdžią perleidęs broliui Pruteniui, *Weidywuitis* tapęs vyriausiuoju dvasininku. Vėliau, kai Prūsijos žemes valdę jo sūnūs, krivis tvarkęs religijos

[23] Matthias Striikovius, *Kronika polska, litewska, żmodzka i wszystkiey Rusi*, Królewiec, 1582, s. 37–42.

[24] Albertas Vijūkas-Kojelavičius, *Lietuvos istorija*, parengė Juozas Jurginis, Vilnius, 1988, p. 49–54.

[25] Maciej Stryjkowski, *O początkach, wywodach, dzielnosciach, sprawach rycerskich i domowych slawnego narodu litewskiego [...]*, s. 149.

[26] Ten pat, p. 56.

reikalus ir buvęs vyriausiasis teisėjas, skyręs provincijų valdančiuosius, karo vadus, be jo leidimo ar pritarimo negalėję vykti karai. Krivis buvęs ryšys, jungęs visas senovės Prūsijos tautas ir provincijas. Valstybėje susidarę didikų ir turtingųjų sluoksniai. Visus juos suvaldyti turėjęs krivis. Autorius mano, kad valstybė įgijusi aristokratinės valstybės pobūdį, tačiau išlikusi monarchija.

Iš dalies legendiniam, iš dalies jau istoriniam laikui priklauso aplinkybės, kuriomis prūsus nukariavo Ordinas. Pats Pretorijus turėjo išspręsti dilemą: jis buvo kunigas, tikintis krikščionis, bet jo simpatijos buvo senovės prūsų pusėje. Jų pralaimėjimo priežastis autorius matė kelias. Viena jų, kad Ordino atsikraustymo į Kulmą metu prūsai sudarę daug „provincijų", o nesiėmę kurti bendros sąjungos, nes to nenurodęs krivis, o jis buvęs visų prūsų kraštų ryšys (sk. 7, posk. 5, 6). Prūsai per menkai vertinę Ordino jėgas (sk. 7, posk. 8, 9), M. Pretorijus rašo: „[...] tačiau, kad Prūsijos provincijos tuo metu, kai Ordinas su jomis kariavo, nesudarė tokios sąjungos, jog visi jungtinėmis jėgomis galėtų stoti prieš Ordiną, aš laikau lemtinga, nes buvo atėjęs metas gerajai Prūsijos šaliai priimti krikščioniškąją religiją" (sk. 7, posk. 7). Prūsų dievai neteikę ženklų kriviui, o krikščioniškojo Dievo valia Ordinas nugalėjęs prūsų žemes. M. Pretorijus taip apibendrina Vokiečių Ordino vaidmenį prūsų likimui: „[...] taigi Vokiečių Ordinui su Romos Imperijos ir kitų rėmėjų pagalba prireikė 53 metų įveikti Prūsijos žemes ir įkinkyti jas į savo jungą, o Prūsija, nors ir buvusi laisva respublika, turėjo pasiduoti Vokiečių Ordino pavaldumui, visiškai sunaikinusiam jos buvusį valstybinį statusą" (kn. 9, sk. 9, posk. 5).

M. Pretorijaus pastangos susieti legendinę senovės Prūsų valstybės istoriją su Antikos laikų, ypač vėlyvosios Antikos, istorikų Jordano getų ir kartu su tautų kraustymosi istorija buvo to meto istorikų tyrimų bendroji vieta, jis taikė plačiai paplitusį metodą, kuris, viena vertus, skatino kurti ir platinti kilmės iš Romos Imperijos ar romėnų „teorijas", antra vertus, vėlyvosios Antikos istorikus vertino kaip autoritetingiausius informacijos teikėjus apie Vidurio ir Vidurio rytų Europos valstybių ankstyvąjį kūrimosi laikotarpį. Rašomas istorijas susieti su Romos Imperijos istorija buvo daugelio valstybių istorikų – ankstyvojo laikotarpio tyrinėtojų, legendų kūrėjų ir jų plėtotojų prestižo reikalas. Antai ir trys broliai Lechas, Čechas, Rusas buvo kildinami iš Panonijos – šiaurinės Romos Imperijos prie Dunojaus esančios provincijos, kurią 800–900 m. valdę slavai, Krakas – kovojęs taip pat Panonijoje. Lietuvių kilmės iš romėnų legenda yra vėlesnė, bet ji daugiau tiesiogiai siejo lietuvius ir jų valstybę su Romos Imperija.

Žinodamas tokią gausybę tautų, genčių, kraštų kilmės, tarp jų Prūsijos ir Lietuvos kilmę aiškinančių, legendų M. Pretorijus, rinkosi *Weidywuičio* legendą. Ja remdamasis kildino prūsų, jų žemių ir Lietuvos, Kuršo, Livonijos gyventojus. Jo požiūrį galima vadinti prūsocentrišku: Lietuva buvusi didelės senovės Prūsijos valstybės dalis, jos pirmasis valdovas buvęs Prūsijos valdovo sūnus; Prūsija buvusi visų išvardytųjų žemių religinis centras, joje gyvenęs ir tą centrą valdęs vyriausiasis dvasininkas – krivis.

M. Pretorijaus užrašytosios legendos jau rodo vėlyvą jų raidos stadiją: jos derinamos prie XVI–XVII a. aiškinimo poreikių, nors išlaiko pagrindinius Viduramžių istorinių legendų elementus. M. Pretorijus jomis remiasi rašydamas tokią prūsų istoriją, kokią „turi" jos kaimynės, t. y. sukūrusios valstybes. Siekdamas aprašyti senovės prūsų valstybingumą prieš Ordino nukariavimus, laikotarpį, apie kurį esama labai mažai informacijos, surinko visas tuo metu įmanomas sukaupti žinias, tačiau dauguma jų yra legendinės. Antra vertus, kaip ir dauguma XVI–XVII a. istorikų, jis bando nustatyti legendinių asmenybių gyvenimo metą, susieti žinomus to meto faktus su legendinių asmenybių veiklos faktais, taip ieško legendinio ir istorijos laiko persipynimo lauko.

J. Jurkiewicziaus tyrimai patvirtino jau žinomus istorikų teiginius, kad ir tose istorikų kurtose lietuvių kilmės legendose esama sakytinės istorijos pėdsakų[27], o tas legendinio ir istorinio laiko „persipynimo audinys" yra labai sudėtingas. Galbūt ir M. Pretorijaus pasakotoje *Weidywuičio* legendoje esama prūsų sakytinės istorijos pėdsakų.

Šios aštuntosios ir devintosios knygų dalys yra prūsiškosios kultūrinės savimonės raiška. Prūsų tautai nueinant nuo istorijos arenos, M. Pretorijus buvo vienas tų istorikų, kurie kūrė kultūrinės atminties reiškinius. Tokių istorikų kuriama legendinė Prūsijos istorija buvo tarsi pastanga nors iš dalies užpildyti dėl nenumaldomo prūsų tautos nykimo atsiveriančią istorijos tuštumą.

[27] Jan Jurkiewicz, *Od Palemona do Giedymina [...]*, s. 150, 153, 233.

DELICIAE PRUSSICAE VON MATTHÄUS PRÄTORIUS: ACHTES UND NEUNTES BUCH *STAATSFÜHRUNG DES ALTEN PREUSSEN* UND *DIE STAATSVERÄNDERUNG DES PREUSSEN LANDES*

Ingė Lukšaitė

Matthäus Prätorius und die preußischen Historiker des 16. und 17. Jahrhunderts. Matthäus Prätorius (Matthaeus Praetorius Memelensis Borussus, um 1635–1704) nannte sich einen Memeler Preußen und war ein Geschichtsschreiber Kleinlitauens (Preußisch-Litauens). Er schaute auf seine eigene Weise auf die Geschichte des Herzogtums Preußen, dessen Vergangenheit sowohl im Herzogtum Preußen als auch in allen deutschen Ländern große Aufmerksamkeit erfuhr. Die deutschen Historiker sahen in der Geschichtsschreibung des 16. Jahrhunderts über Preußen einen historischen Prozess: Der Übergang von der Zeit des Deutschen Ordens zur Geschichte des Preußischen Landes verstärkte die Bedeutung der regionalen Geschichte[1]. Im 16. Jahrhundert bildeten sich zwei Zentren der lokalen Geschichtsschreibung heraus: Königsberg und Danzig. Im 17. Jahrhundert änderte sich der Schwerpunkt der Geschichtsschreibung auch im Hinblick auf das Genre: Im Laufe des Jahrhunderts nahm man Abstand vom Modell der Chronik. Stattdessen bildete sich die Autorengeschichtsschreibung heraus, in der die Abfolge der Landesgeschichte dargestellt wurde. Teilweise wurden im 16. Jahrhundert auch Chroniken geschrieben. Sie waren dazu da, Ereignisse chronologisch zu verzeichnen und entsprechende Dokumente zusammenzutragen als Ausgangsmaterial zum Verfassen einer Geschichte. Im 16. Jahrhundert waren solche Anstrengungen nötig, um die Geschichtsschreibung voranzubringen und Herzog Albrecht von Brandenburg unterstützte die Initiativen von Privatpersonen, förderte die Danziger Elite und den Magistrat. Auf uns sind sehr unterschiedliche Werke aus dem 16. Jahrhundert gekommen. Prätorius hat sie wohl alle gekannt, er war ein Vertreter der Geschichtsschreibung, die über 150 Jahre hinweg gereift war.

[1] Arno Mentzel-Reuters, „Von Ordenschronik zur Landesgeschichte", in: *Kulturgeschichte Ostpreußens in der Frühen Neuzeit*, hrsg. v. Klaus Garber, Manfred Komorowski, Axel Walter, Tübingen, 2001, S. 581–639.

In der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts dominierte in der Geschichtsschreibung des Herzogtums Preußen die Chronik: In der deutschen Geschichtsschreibung ist die *Chronika und Beschreibung [...] des Landes zu Preussen* von Simon Grunau (um 1470–um 1531; geschrieben um 1529) weithin bekannt und erforscht, ebenso die *Memmlisch Chronica* von Christoph Falck (geschrieben um 1550), einige Ausgaben der *Chronica des Landes Bructeria* von Bartholomaeus Wartzman (um 1543), die *Cronica des Landes Bruthenia* (1553) sowie ihre Überarbeitungen und Georg Mehlmanns *Chronica und Beschreibung des Landes Preussen* (entstanden im 17. Jahrhundert). Seit der Mitte des 16. Jahrhunderts beginnt in Preußen der Druck einiger Chroniken. Als erstes erschien unter dem Namen Johannes Daubmann die Chronik *Kurzer Auszug der preussischen Chroniken* (Königsberg, 1566).

Ende des 16. Jahrhunderts verbreiteten sich gedruckte Historien immer mehr: Auf großes Interesse stießen Werke wie *Historia rerum Prussicarum, das ist [...] Beschreibung der Lande Preussen* von Caspar Schuetz (Zerbst, 1592; 1594; Eisleben, 1599), *Erclerung der Preussischen grössern Landtaffel, oder Mappen* von Caspar Henneberg (1529–1600, Königsberg, 1595), *Chronica Alter Preusscher, Eifflendischer und Curlendischer Historien* von Matthaeus Waissel (Königsberg, 1599) und Christophorus Hartknochs Buch *Alt- und Neues Preussen, oder Preussischer Historien zwey Theile [...]* (Frankfurt, Leipzig, 1684).

Die Autoren der gedruckten Werke begannen mit ihrer Geschichtsschreibung in der Vorzeit. Es wurde über die Ureinwohner des Landes, die Prussen, geschrieben, oft orientierte man sich an Peter von Dusburg, manche befassten sich mit der prussischen Sprache und mit ihrem Glauben, doch besonders wichtig war die Geschichte des Deutschen Ordens und des Herzogtums Preußen, also die Zeit seit der Ankunft des Ordens im Kulmer Land.

Wenn es um einen umfassenden Blick auf die Geschichte Preußens, des Deutschen Ordens und des Herzogtums geht, so fallen drei Autoren von Handschriften auf. Ihre Handschriften unterscheiden sich von den gedruckten Werken dadurch, dass den Autoren die weit zurückliegende Vergangenheit sehr wichtig war, die autochthonen Einwohner und die Veränderung der Situation durch die Ankunft der Deutschen Ordens. Sie schrieben auch über die Eroberungen des Ordens und die Geschichte des Herzogtums Preußen. Diese Autoren untersuchten die Geschichte nicht als Geschichte im Rahmen des Deutschen Ordens und später des Herzogtums. Sie schauten auf die Vergangenheit als eine schwierige Geschichte der alten Einwohner, eine

Eroberungsgeschichte, in der die Geschichte der Prussen als Ureinwohner ihre Bedeutung als Objekt der Untersuchung und Erzählung hatte. Es gab im 16. und 17. Jahrhundert vier bedeutende Autoren, und nur die Werke eines von ihnen, Caspar Hennenberger, wurden gedruckt. Seine Werke unterschieden sich von denen der Handschriften-Autoren. Er schrieb keine homogene Geschichte Preußens, sondern hat sie aus Aufsätzen und Erläuterungen zu einer Landkarte des Herzogtums Preußen zusammengesponnen. Die Werke der anderen drei Autoren sind homogene Geschichten, die sich unterschiedlichen Themen widmen, doch sie blieben Handschriften und wurden erst seit dem 19. Jahrhundert gedruckt.

Der Historiker Simon Grunau (um 1470–um 1531) war am Anfang des 16. Jahrhunderts der erste Autor, dem innerhalb der Geschichte Preußens die Vergangenheit und Kultur der Prussen besonders wichtig war. Er schrieb die *Chronica [...] des Landes zu Preussen.* Diese Arbeit setzte in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts der litauische Schriftsteller, Geistliche und Historiker Jonas Bretkūnas (Joannes Bretkius, 1536–1602) mit dem Werk *Chronicon des Landes Preussen* (um 1588) fort, ebenso wie in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts Matthäus Prätorius. Diese Handschriften wurden erst seit dem 19. Jahrhundert gedruckt.

Simon Grunaus Chronik wurde Ende des 19. Jahrhunderts herausgegeben[2]. Von Bretkūnas *Chronicon des Landes Preussen* sind nur kurze Fragmente des Transkripts erhalten, von denen ein Teil im 20. Jahrhundert herausgegeben wurde[3]. Von den 18 Büchern der *Deliciae Prussicae, oder die preussische Schaubühne* von Matthäus Prätorius sind sieben wissenschaftliche Veröffentlichungen erschienen (vier von sieben geplanten Bänden)[4]. Alle genannten

[2] *Simon Grunau's Preussische Chronik*, hrsg. Dr. M. Perlbach, R. Philippi, P. Wagner, Bde. 1–3, Leipzig, 1876–1896.

[3] Georg Gerullis, „Bretke als Geschichtsschreiber", in: *Archiv für slavische Philologie*, Bd. 7, 1930, S. 129–132; Jonas Bretkūnas, *Rinktiniai raštai*, parengė J[onas] Palionis ir J[ulija] Žukauskaitė, Vilnius, 1983, p. 26–32.

[4] Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 1: I knyga: *Prūsijos įdomybių santrauka*, *Prūsijos onomasija*, sudarė Ingė Lukšaitė, parengė Ingė Lukšaitė, Vilija Gerulaitienė, Eugenija Ulčinaitė, Vilnius, 1999; Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 2: II knyga: *Prūsijos demologija*, III knyga: *Prūsijos topografija*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Vilija Gerulaitiene, Mintautu Čiurinsku, Irena Tumavičiūte, Vilnius, 2004; Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 3: IV knyga: *Senovės prūsų idololatrija*, V knyga: *Senovės prūsų šventės*, VI knyga: *Senovės prūsų konsekracijos*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Milda Girdzijauskaite, Sabina Drevello, Mintautu Čiurinsku, Jonu Kiliumi, Vilnius, 2006; Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba*

Autoren lebten in unterschiedlichen Zeiten, nur Jonas Bretkūnas und Caspar Hennenberger waren Zeitgenossen. Zwischen den Werken von Simon Grunau und Jonas Bretkūnas liegt mehr als ein halbes Jahrhundert und Matthäus Prätorius schrieb die *Deliciae Prussicae* über 70 Jahre nach Bretkūnas. Trotz des großen Abstands verbinden beide eine gemeinsame Sicht auf die Prussen und ihre Geschichte. Diese Historiker verband eine besondere Beziehung zu dem sich schon vollendenden Untergang des prussischen Volkes. Sie suchten nach Fakten aus seiner Vergangenheit, aus dem Leben der Prussen, suchten nach kulturellen Spuren in ihrer eigenen Gegenwart, interessierten sich für die Sprache, verglichen sie mit anderen, vor allem baltischen Sprachen, betrachteten feinfühlig die Kulturgeschichte, besonders die Bräuche und den Glauben. Sie kannten die Arbeiten des jeweils anderen gut, auch wenn es Handschriften waren (gedruckt waren nur Hennenbergers Werken). Prätorius, so zeigen seine Verweise, stützte sich sehr stark auf die Angaben in Grunaus *Chronica [...] des Landes zu Preussen*. Mehr als einmal machte er deutlich, dass er sich auf das Werk *Chronicon des Landes Preussen* seines Vorfahren Jonas Bretkūnas stützte, er erwähnt Handschriften und Dokumente, die er in der Bibliothek von Bretkūnas gelesen hatte (IX. Buch, Kap. 4, §8, Kap. 6, §13). Prätorius drückt in seinen Verweisen eine große Verehrung für Bretkūnas aus, weshalb anzunehmen ist, dass die Familienbande (sowohl die genetischen wie die geistigen) einer der Gründe dafür waren, dass er selbst damit begann, Material zu sammeln und eine prussische Geschichte zu schreiben. Es waren sicher auch die Entwicklung des historischen Denkens seiner Zeit und die Veränderungen im Inneren des Herzogtums Preußen und das von ihm selbst geschaffene geistige Umfeld.

Prätorius stützt sich im Text der *Deliciae Prussicae* auf eine Fülle von Arbeiten aus der Antike, dem Mittelalter und der frühen Neuzeit zur Staatsgeschichte, besonders zum Deutschen Orden und dem Herzogtum Preußen. Er kannte sowohl die gedruckten Werke wie auch die Handschriften gut. Man kann seinen Text auch wie ein enzyklopädisches Handbuch historischer Arbeiten über mehrere Jahrhunderte hinweg lesen, denn er referierte andere Historiker sehr ausführlich und behandelte ihre Fragestellungen und Einstellungen.

Alle diese Historiker beschrieben die prussische Geschichte von den ältesten Zeiten an ausführlicher als Peter von Dusburg (2. Hälfte des 13. Jahrhunderts–nach 1326). Sie versuchten, die prussische Geschichte zu erzählen,

Prūsijos regykla, t. 4: VII knyga: *Prūsų bažnyčios kronika*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Vilija Gerulaitiene, Jonu Kiliumi, Tomu Veteikiu, Vilnius, 2011.

indem sie sich am vorherrschenden Modell der europäischen Historiographie orientierten. Die staatliche Geschichte stand also im Vordergrund. So schrieben die Autoren der Handschriften die alte prussische Geschichte in Analogie zu anderen Staatsgeschichten, beschrieben die Entwicklung einer alten prussischen Staatlichkeit, wobei wir wissen, dass die Prussen keinen solchen gemeinsamen Staat gegründet haben. Allen diesen Autoren eigen ist die analoge Struktur ihrer Werke: Es gibt einen breiten Teil mit legendärer Geschichte und viele Fakten zur Kultur, besonders zum alten Glauben. Ihre breit angelegte Methode der Analogie führte zu unzuverlässigen Schlüssen, weil es damals noch keine Archäologie, vergleichende Sprachwissenschaft oder Mythologie gab. Die Methoden der Analogie und der Rekonstruktion führten im 19. und 20. Jahrhundert zu der Kritik, es handele sich um bloße Legendenerzähler. Diese Einschätzung ist eine Folge des Positivismus, der Historiker teilweise auch heute leitet, auch wenn die historische Forschung inzwischen viele andere Methoden entwickelt hat, um Paradigmen von Historikern, Mythologie und Legenden zu erforschen.

Das Verhältnis zwischen Prätorius zu einem der anerkanntesten Historiker des 17. Jahrhunderts, Christophorus Hartknoch, ist es wert, genauer betrachtet zu werden. Beide Historiker verbanden einige Besonderheiten. Sie lebten gleichzeitig, interessierten sich für ähnliche Themen und arbeiteten eine Zeitlang zusammen: Hartknoch nutzte, was Prätorius über die prussische Sprache und die Bräuche der Litauer in Kleinlitauen zusammengetragen hatte. Später trennten sich ihre Wege und es ist bekannt, dass sie sich einander vorwarfen, ihre Erkenntnisse gestohlen zu haben. Blickt man aber genau auf ihre Arbeiten, so kann man sie beide als eigenständige Historiker betrachten. In der Tat zeigen die historischen Quellen, dass Hartknoch sich auf die Hilfe von Prätorius und auf seine Erkenntnisse über die prussische und litauische Sprache, ihren alten Glauben, ihre Bräuche und die landwirtschaftliche Kultur Kleinlitauens (Preußisch-Litauens) stützte. Beide befassten sich mit ähnlichen Fragen und Themen. Allerdings setzten sie unterschiedliche Akzente: Hartknoch gliederte die Geschichte des Herzogtums Preußen rational (beide schrieben, als aus Preußen noch kein Königreich geworden war) in zwei Abschnitte, die alte prussische Geschichte und die Geschichte des Landes von der Eroberung durch den Deutschen Orden bis zu seiner eigenen Lebenszeit. Besonders wichtig war für ihn die Geschichte seit der Ordenszeit. Jerzy Serczyk hat das Werk Hartknochs untersucht und dabei festgestellt, dass er sehr

quellenkritisch war und dabei viele Historiker seiner Zeit übertraf[5]. Es muss gesagt werden, dass es nur sehr wenige zuverlässige Quellen zur alten prussischen Geschichte gab. Die Struktur der Werke von Hartknoch und Prätorius unterscheidet sich ebenfalls. Hartknoch widmete den von ihm behandelten Themen eigene Bücher: Das Buch *Alt- und Neues Preussen* behandelt die allgemeine Geschichte der alten Prussen und die Geschichte des Landes seit der Eroberung durch den Orden. In dem Buch *Preussische Kirchen-Historia* (Frankfurt am Main, Leipzig, 1686) behandelt er die Kirchengeschichte seit der Zeit von der Eroberung durch den Deutschen Orden bis zu seiner eigenen Lebenszeit. Angaben zum prussischen Glauben der Vorzeit und zu ihren Bräuchen veröffentlichte er in den von ihm betreuten Dissertationen. Prätorius hat etwa 1500 Handschriftenseiten verfasst, eine selbständige Landesgeschichte. In einem Werk bearbeitete er die Herkunft der Stämme und Völker, die im Lande lebten, beschrieb die Geographie und die Kulturlandschaft, die politische Entwicklung, die Geschichte der Staatsführung, Krieg und Aufstände, die Geschichte des Glaubens und der (katholischen und lutherischen) Kirche, Formen der Volkskultur, beschrieb Sprachen, Wappen und die Geschichte des Geldes. Prätorius fokussierte die alten prussischen Zeiten. Er suchte nach Relikten davon in seiner Zeit, in Sprache und Bräuchen. In Glaubensformen suchte er Schnittstellen zwischen der alten prussischen Kultur und der Kultur der Kleinlitauer seiner Zeit. Darüber hinaus meinte er, die Kleinlitauer des 17. Jahrhunderts seien die direkten Nachkommen der alten Prussen und er schreibe ihre Geschichte in diesem Jahrhundert. Prätorius richtete seine Aufmerksamkeit besonders deutlich auf die Kulturgeschichte. Wenn man die Kirchengeschichten von Hartknoch und Prätorius vergleicht, wird deutlich, dass sich die Struktur der Arbeiten unterscheidet, ebenso die Blickwinkel und die Schwerpunkte und am deutlichsten die Untersuchungsmethoden sowie die Erzählweise. Deshalb kann man beide Historiker als selbständig betrachten, die unterschiedlichen Paradigmen folgten und selbständige geschichtswissenschaftliche Denkmäler der Historiographie hinterlassen haben.

Kurzer Abriss zu Leben und Werk. Die Biographie des Autors wurde ausführlich bei der Publikation des ersten und zweiten Bandes der *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* behandelt. Die Angaben dazu wurden

[5] Jerzy Serczyk, *Warsztat historyczny Krzysztofa Hartknocha (1644–1687)*, in: *Księga pamiątkowa 400-lecia Toruńskiego gimnazjum akademickiego*, t. 1, red. Zbigniew Zdrójkowski, Toruń, 1972, s. 291–313.

im Geheimen Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz und in den Archiven der Wojewodschaft Gdańsk gesammelt, in der Bibliothek der Akademie der Wissenschaften in Gdańsk und in der Handschriftensammlung der Bibliothek des geistlichen Seminars von Pelplin (Akten des Gdańsker Generalkonsistoriums). Die Biographie wurde um Angaben zum Vater von Prätorius, Christophorus, und zu seinem eigenen Wirken in Memel ergänzt. Außerdem wurde Prätorius Arbeit in Niebudschen betrachtet, es wurden neue Erkenntnisse über die letzten beiden Lebensjahrzehnte des Historikers gefunden, die er in Pommerellen, im kaschubischen Land, verbrachte, sein Todesdatum wurde festgestellt und die Gesamtheit seines Werkes, die Umstände seines Entstehens, das Schicksal der Handschrift *Deliciae Prussicae* und eine Auswahlbibliographie zum Werk von Prätorius wurde zusammengestellt[6]. In dieser Einleitung werden nur kurz die wichtigsten Fakten zu Leben und Werk von Prätorius dargestellt.

Matthäus Prätorius kam um 1635 in Memel in einer ethnisch gemischten Familie zur Welt. Sein Vater, Christophorus Prätorius (1601–1674) stammte aus der östlichen Mark Brandenburg (ebenfalls ein ethnisch gemischtes Gebiet). Er war bereits in der kleinlitauischen (preußisch-litauischen) Gesellschaft heimisch geworden, lernte Litauisch und arbeitete in kleinlitauischen lutherischen Gemeinden. Als Matthäus Prätorius geboren wurde, arbeitete er in der deutschen Kirche von Memel. Prätorius selbst schreibt, sein Urgroßvater sei Jonas Bretkūnas (Johann Bretkius, Bretke, 1536–1602) gewesen. Bis heute ist aber die genaue verwandtschaftliche Beziehung zu Bretkūnas unklar. Sie waren offenbar über die mütterliche Linie verbunden. Wir wissen, dass Christophorus Prätorius Diakon der deutschen Kirche in Memel war, dass er die Tochter des Erzpfarrers Matthäus Cörber heiratete und von 1647 bis zu seinem Tod Erzpfarrer der Memeler deutschen evangelisch-lutherischer Kirche war.

Matthäus Prätorius kam in Memel zur Welt und wuchs dort in einem gebildeten Familienumfeld auf. In Memel entstand auch sein Interesse für die Vergangenheit des Landes. Hier bemerkte der künftige Historiker auch die Wechselwirkungen zwischen verschiedenen Kulturen in der Familie, der Gemeinde, der Stadt und der Gesellschaft des damaligen Herzogtums Preußen. Er studierte an den Universitäten von Königsberg (1655–1657) und Rostock

[6] Ingė Lukšaitė, „Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas", in: Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 1, p. 9–140 (litauisch und deutsch); Ingė Lukšaitė „Mato Pretorijaus gyvenimas ir jo *Prūsijos įdomybių* antroji bei trečioji knygos", in: Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 2, p. 7–46.

(1657–1660) und beendete seine höhere Ausbildung mit einem Magister der freien Künste und der Philosophie. Im Frühling 1661 wurde er Adjunkt der litauischen Gemeinde in Memel und seit 1663 oder 1664 war er Pfarrer der litauischen lutherischen Gemeinde in Niebudschen. Während er zwanzig Jahre in Niebudschen als Geistlicher wirkte (um 1663–1684), arbeitete er auch als professioneller Historiker. Wir wissen nicht, ob er sein Interesse für Kulturgeschichte in Memel entdeckte, während er als Diakon der litauischen Kirche arbeitete, oder erst in Niebudschen. Er befasste sich sehr intensiv mit den kleinlitauischen und niederlitauischen Bräuchen im Norden und Nordosten Kleinlitauens und beschrieb den Glauben der Menschen. Deshalb kann davon ausgegangen werden, dass er gerade während seines Lebens in den Ämtern von Memel und Insterburg damit begann, als Historiker, Kulturhistoriker und Ethnograph zu arbeiten und Material zur Kulturgeschichte Preußens zu sammeln. Als er später in Niebudschen arbeitete, suchte er die Bibliotheken des Herzogtums Preußen auf, wo er Bücher und Handschriften las. Bis 1684 hatte er den wesentlichen Teil seiner Arbeit abgeschlossen und schrieb sein Werk *Deliciae Prussicae, oder preussische Schaubühne.*

Prätorius gehörte unter den Geistlichen der litauischen Kirche zu einem kleinen, aber kulturell betrachtet sehr aktiven Kreis. Er hatte Kontakt zu Ernest Dietzelius (1629–1692, in Niebudschen 1661–1664, später in Walterkehmen) und zu Theophilus Schultz (der in Kattenau arbeitete, davor in Niebudschen und Ischdaggen). Sie sammelten Informationen über die Bräuche der Kleinlitauer, über die litauische Sprache und übersetzten Kirchenlieder ins Litauische. Philipp Ruhig verwendete später das Material von Dietzelius für ein litauisches Wörterbuch. Die von Dietzelius übersetzten Lieder finden sich später in der zweiten Ausgabe eines Gesangbuchs (1685), zusammengestellt von Johann Richovius in Norkitten und herausgegeben von Daniel Klein. Das *Compendium grammaticae Lithvanicae* von Christophorus Sapphun (um 1643) enthält eine litauische Zueignung von Prätorius an Schultz[7].

Im weiteren kulturellen Umfeld von Prätorius lebten verschiedene wichtige Persönlichkeiten: Johann Röling (1634–1679), Schüler des Professors für Poetik an der Königsberger Universität Simon Dach, der Historiker Christophorus Hartknoch (1644–1687), der fünf Jahre an der Universität von Königsberg und später am Gymnasium in Thorn unterrichtete, Philipp Jakob

[7] Christophorus Sapphun, *Compendium grammaticae Lithvanicae [...]*, [ed. Theophilus Schultzus], Regiomonti, 1676, p. 11–13.

Hartmann (1648–1707), Professor für Physik an der Universität von Königsberg und Arzt, die Danziger Gelehrten Johann Franck Hack, Herausgeber und verantwortlich für die Einrichtung der Druckerei im Zisterzienserkloster von Oliva, Michael Antonius Hack, Jesuit (um 1630–1703), und viele andere. Diese Personen verbanden ihre hohe Professionalität und ihr Tätigkeitsfeld.

Prätorius veröffentlichte 1681 in Königsberg die Ankündigung zur Veröffentlichung seines Werks: *Syllabus materiarum in opere M. Matthaei Praetorii Memelensi: Deliciae Antiq[uae] Pruss[iae]* (*Zusammenfassung des Werks Preussische Altertümer des Magisters Matthäus Prätorius aus Memel).* Etwa zu dieser Zeit wurde klar, dass es ihm nicht gelungen war, im Laufe der zwanzigjährigen Arbeit in Niebudschen die Tätigkeit des Historikers mit den Verpflichtungen als Geistlicher in Einklang zu bringen: Es fehlten Zeit und Mittel. Nach rechtlichen Auseinandersetzungen zwischen 1670 und 1682 mit der Schatzmeisterei des Herzogtums Preußen und nachdem er 1675 nicht die erhoffte Stellung als Geistlicher in Königsberg bekommen hatte, machte sich Prätorius auf die Suche nach einem besseren Umfeld für seine historische Arbeit und beschloss, das Herzogtum Preußen zu verlassen. Er ging in den westlichen Teil des Königreichs Polen, um ausschließlich als Historiker zu arbeiten, und er wurde katholisch.

Auf diesen Schritt hatte sich Prätorius schon seit den 1680er Jahren des 17. Jahrhunderts vorbereitet: 1680 und 1681 arbeitete er in der Bibliothek von Danzig und erkundete dort Möglichkeiten zur Verbesserung seiner Arbeitsbedingungen. Er bekam auch eine Zusage zur Unterstützung. Dass Prätorius am orthodoxen Luthertum zweifelte, zeigt eine seiner Schriften von 1683 über Möglichkeiten einer lutherisch-katholischen Union[8], später auch sein Buch *Tuba pacis* (*Die Friedensposaune*, 1685)[9]. Die kritischen Reaktionen darauf brachten ihn weiter auf dem Weg, zum Katholizismus überzutreten und nach Möglichkeiten zu suchen, ausschließlich als Historiker zu arbeiten. Er bekam Unterstützung von den Brüdern Hack: dem jesuitischen Theologen

[8] *Discursus de unione Ecclesiarum, imprimis qua ratione controversiae fidei inter Evangelico-Catholicos et Romano-Catholicos amice componi possint. Nemini ullo modo in praeiudicium, solius veritatis, unitatis ac pacis ecclesiasticae ac pacificorum animorum submissus*, von dieser Schrift ist in der Beurteilung des *Discursus* von Prätorius durch den Dekan, die Doktoren und Professoren der Theologischen Fakultät vom 5.4.1685 die Rede, GStAPK, HA XX, EM, 38e, N 25, l. 21 r-v.

[9] Matthaeus Praetorius, *Tuba pacis ad universas Dissidentes in Occidente Ecclesias, seu Discursus theologicus de unione Ecclesiarum Romanae et Protestantium*, Coloniae et Amstelodami, 1685.

Johann Franck und Michael Antonius. Mit ihrer Hilfe erlangte Prätorius vom polnischen König und litauischen Großfürsten Jan Sobieski (regierte von 1674–1696) den Titel des Historiographen. Im Mai 1684 verließ Prätorius das Herzogtum Preußen und ging ins damals polnisch regierte Pommerellen, wo er bis zu seinem Tod lebte.

Als königlicher Historiograph (1684–1688) führte Prätorius in Pommerellen ein weltliches Leben und verfasste Auftragswerke, die dem König Jan Sobieski gewidmet waren, dessen Kriegszüge verherrlichten, aus Anlass der Hochzeit seines Sohnes Jakob Sobieski verfasst wurden sowie ein historisches Buch über die Goten: ihre Herkunft, ihre Geschichte und ihre Kriegskunst[10], gewidmet König Jan Sobieski. Um 1687 spürte Prätorius, dass es immer schwieriger wurde, von der Arbeit als Historiker zu leben. Das Interesse des polnischen Königs für das Herzogtum Preußen schwand.

Während er in Pommerellen lebte, verfolgte er weiterhin das Ziel, sein Lebenswerk *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* zum Druck vorzubereiten, doch zuerst musste er für seinen Unterhalt sorgen. Vermutlich 1687 wurde Prätorius Priester einer katholischen Gemeinde und begann seine Arbeit in dem religiös gemischten Pommerellen. Seine erste Station war Strassburg (poln. *Brodnica*, lit. *Štrasburgas*), seit dem Frühjahr 1688 Weyherstadt (auch *Weyhersfrey*, *Neustadt*, poln. *Wejherowo*, lit. *Veiherovas*) und nach einem weiteren Jahr auch Stargard (poln. *Starogard Gdański*, lit. *Stargardas*) und Gora (poln. *Góra*, lit. *Gura*, lat. *Gora*), etwas später Rheda (poln. *Reda*). Erst Ende 1689 hatte er alle Dokumente beisammen, um katholischer Priester werden zu können. Aus den Akten des Danziger Generalkonsistoriums und der Visitationen lässt sich schließen, dass Prätorius durch die ihm zur Verfügung stehenden Mittel seinen Lebensunterhalt bestreiten konnte, sie reichten aber nicht, um seine Handschrift zum Druck vorzubereiten. In seinem letzten Lebensjahrzehnt war er Anschuldigungen des Konsistoriums ausgesetzt, er habe Kirchenbesitz falsch verwendet[11] und bis zu seinem Tod wurde vor dem

[10] Matthaeus Praetorius, *Orbis Gothicus, id est historica narratio, omnium fere gothici nominis populorum origines, sedes, linguas, regimen, reges, mores, ritus varios, conversionem ad fidem etc. exhibens [...]*, Theil 1, 2, Olivae, 1688, 1689; Matthaeus Praetorius, *Mars Gothicus. Id est tractatus historicus: exhibens veterum Gothorum militiam, potentiam, arma, machinas, exercitationes bellicas, acies, castrametationes, leges, stipendia, poenasque militares etc. [...]*, Olivae, 1691.

[11] Eintrag im Aktenbuch (1692–1695) des Danziger Generalkonsistoriums vom 28.5.1694, Archiv des Bistums Kulm in Pelplin, G 21, l. 374.

Generalkonsistorium gegen ihn verhandelt. Die Ergebnisse der Visitationen fielen ungünstig aus, doch beließ ihm der Bischof seine Ämter. In der Geschichtsschreibung lassen sich zwei Todesdaten finden: 1707 und 1704. Die Akten des Generalkonsistoriums[12] in Danzig bezeugen, dass 1704 richtig ist, was schon bei Schultz[13] zu finden ist. Prätorius starb 1704 in Weyherstadt, von wo aus er auch in Rheda als katholischer Geistlicher arbeitete.

Achtes und neuntes Buch der *Deliciae Prussicae* von Prätorius, *Staatsführung des Alten Preußen* und *Die Staatsveränderung des Preußen Landes*. Die beiden Bücher dieses Bandes umfassen eine zusammenhängende Erzählung, auch wenn sie unterschiedliche Inhalte haben. In den vergleichsweise kurzen neun Kapiteln des achten Buchs stützt sich Prätorius auf antike Autoren und schreibt über das Wesen des Staates sowie Formen staatlicher Herrschaft, über das legendäre Wesen des alten prussischen Staates, über die Völker, die Teil der Völkerwanderung waren und diesen Staat formten, über dessen Schöpfer, die ersten Herrscher, die Struktur des Staates, den höchsten Geistlichen des Staates (den Kriwen), seine Machtfülle und über die Aufteilung des prussischen Landes. Er schreibt über prussische Fürsten und über die Gründe, die dazu führten, dass die Prussen den Kampf gegen den Deutschen Orden verloren. Im neunten Buch beginnt der Autor erneut chronologisch in der Zeit der Entstehung des alten prussischen Staates und seiner Entwicklung, doch er betont die Veränderungen im Laufe der Jahrhunderte. Als den größten Einschnitt bezeichnet er die Eroberung des alten (legendären) prussischen Staates und die Gründung des Ordensstaates. Als Vorgeschichte der Eroberung durch den Orden schildert Prätorius in den ersten Kapiteln des neunten Buches die Kriege zwischen den Prussen und den polnischen Herrschern Bolesław I. dem Tapferen, Władysław I. Herman, Bolesław III. Schiefmund und Bolesław Kraushaar. Im vierten Kapitel des neunten Buches erzählt der Autor ausführlich die Geschichte der Eroberung und Besiedlung des Kulmer Landes, zitiert das Privileg des Herzogs von Kulm gegenüber dem ersten Bischof Christian I., die Privilegien des Herzogs Konrad gegenüber dem Orden, Texte der Bezeugung der Donation über die Rechte für den Kirchenzehnter. Von Kapitel 5 an erzählt der Autor die Geschichte der Eroberung der Prussen und des ersten Aufstands. Das ganze siebte Kapitel ist der Analyse des Vertrags

[12] Eintrag in den Akten des Danziger Generalkonsistoriums (1700–1709) vom 11.2.1705 ebd., G 24, l. 579.

[13] Franz Schultz, *Geschichte der Kreise Neustadt und Putzig*, Danzig, 1907, S. 325.

von Christburg (1249) gewidmet. Kapitel 8 und 9 berichten von der völligen Eroberung der Prussen und dem zweiten Aufstand der Prussen gegen den Orden. Die Kapitel 10–18 berichten über Aufstieg und Niedergang des Ordensstaates und seine Umwandlung in das Herzogtum Preußen. Kapitel 20–23 berichten von der Struktur des Herzogtums. Allein schon der Aufbau dieses Buches und die unterschiedlichen Längen der Texte zu einzelnen Zeiträumen lassen darauf schließen, dass die prussische Geschichte, besonderes die alte Geschichte, für den Autor am wichtigsten war: Von 23 Kapiteln sind 9 der Zeit des Kampfes zwischen Prussen und Polen sowie dem Orden gewidmet, 7 der Ordensgeschichte und den Prussen, 1 der Umwandlung des Ordensstaates in das Herzogtum Preußen und 3 der Struktur des Herzogtums.

In beiden Büchern wiederholt der Autor empirische Angaben, die schon in früheren Büchern vorkommen, doch er interpretiert sie aus einem anderen Blickwinkel. Im achten Buch vertieft er sich in die Gründung des alten (legendären) prussischen Staates, seine Struktur und Funktionsweise. Er versucht, legendäre Zeiten, Personen und ihr Handeln mit bekannten historischen Ereignissen in Verbindung zu bringen, die in den ersten historischen Chroniken, den ersten historischen Verträgen oder anderen Quellen beschrieben wurden. Nach der Ansicht von Prätorius geht es um die Zeit etwa einige Hundert Jahre vor Christus, als die Prussen nicht vereint waren, unterschiedliche Territorien bewohnten und alle Bewohner gleiche Rechte hatten. Später bildeten sich aus unterschiedlichen Gründen verschiedene Schichten heraus, es entstand eine hierarchische Ordnung und die Schicht der *Panaiten*: „[...] da auch viele aus Liebe zur guten Ordnung und Gerechtigkeit einem solchen Herrn sich gutwillig unterworffen haben." (Kap. 3, §1.) Diese Staats- und Gesellschaftsordnung blieb lange erhalten. Die Auseinandersetzungen zwischen den dominierenden *Panaiten* schlichtete der Herrscher der Prussen und Alanen, *Weidywuitis* (so schrieb Prätorius den Personennamen meistens), er war der oberste Richter und Schöpfer der Rechtsordnung und hatte in Kriegszeiten als oberster Herrscher des Kriegsrates unbegrenzte Macht. In dieser Zeit bildete sich eine zweigeteilte Machtstruktur heraus: *Weidywuitis* wurde Richter und Vermittler, sein Bruder, der weise Mensch Prutenis (in anderen Chroniken *Brutenus*), Berater.

So entsteht in der historischen Erzählung von Prätorius die legendäre Figur des Staatsführers *Weidywuitis*. Prätorius untersucht die Ansichten anderer Historiker (Wincenty Kadłubek, Erasmus Stella (Johann Stüler), Caspar

Schütz, Ioannes Magnus, Georg Hornius) über die alten prussischen Herrscher und gelangt in das Labyrinth des legendären Teils der polnisch-litauischen Geschichte, aber er teilt klar seine Auffassung mit. Er stützt sich auf diese Autoren, die die Völkerwanderung beschrieben und erforscht haben und die die ersten Staatsführer in Mittelosteuropa mit den Wanderungen von Völkern und Stämmen über den Kontinent in Verbindung brachten. Er schaut eher kritisch auf die meisten Thesen der Autoren über die frühen Herrscher, besonders auf die Überlegungen zu ihren Lebenszeiten. Er versucht aber auch, eine eigene Sicht darauf zu entwickeln und kombiniert zu diesem Zweck bekannte Fakten aus der Geschichte des Römischen Reiches und der Zeit Julius Caesars sowie Angaben von Autoren, die über die Zeit der Völkerwanderung geschrieben haben.

Im Zusammenhang mit der Legende des *Weidywuitis* erklärt er, er stütze sich auf Erasmus Stella (gestorben 1521), der sie in *De Antiquitatibus Borussiae* (Basel, 1518) aufgeschrieben hat. Ausführlich hat Simon Grunau sie in der *Preussischen Chronik* notiert, außerdem kommt sie in anderen Chroniken des 16. und 17. Jahrhunderts vor, von denen es zahlreiche gibt. Diese Legende haben viele Autoren von Handschriften prussischer Chroniken übernommen: Bartholomaeus Wartzman (er schrieb seine Chronik um 1543), Lucas David (1503–1583), Caspar Hennenberger, Georg Mehlmann (17. Jh.)[14] und Jonas Bretkūnas.

Die von Simon Grunau erzählte Legende ist bereits ausführlich erforscht worden. Juozas Jurginis hat sie als Teil der Legende über die Herkunft der Litauer begriffen[15]. Ihre Rolle im Kontext des litauischen Staates und Volkes untersuchte Darius Kuolys[16]. In den vergangenen 25 Jahren hat Valdemaras Šimėnas sie am systematischsten und konsequentesten untersucht. Er legte eine rationale Analyse der Legende anhand historischer Quellen vor, referierte ausführlich die Geschichtsschreibung über die Legende, untersuchte gegenläufige Meinungen von Historikern zu den Quellen der Legende, beschäftigte sich mit der Frage, ob die Chronik Christians I. existiert habe und ging der Frage nach, welche historischen Tatsachen in der Legende enthalten sein könnten[17]. Gintaras Beresnevičius, Vytautas Bagdanavičius und Tautvydas

[14] *Verzeichnis der handschriftlichen Chroniken bis zum Ausgang des 17. Jahrhunderts*, Danzig, 1926.

[15] Jurginis Juozas, *Legendos apie lietuvių kilmę*, Vilnius, 1971, p. 89–104.

[16] Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje. Renesansas. Barokas*, Vilnius, 1992, p. 87, 90, 231–232 u. a.

[17] Valdemaras Šimėnas, „Legenda apie Videvutį ir Brutenį (legendos šaltinių klausimu)", in: *Prūsijos kultūra*, serija Senovės baltų kultūra, Vilnius, 1994, p. 18–63.

Petrikas untersuchten die Legende als Teil historischer Information über die religiöse Neuorientierung in der Zeit der Völkerwanderung im prussischen Gebiet und nannten sie Religionsreform des Weidywuitis und des Brutenis[18].

Die Erzählung von Prätorius über *Weidywuitis* floss in diese Untersuchungen nicht ein. Es bleibt noch zu klären, inwiefern Prätorius einen neuen Beitrag geleistet hat und welches das umfassendste Sujet der Legende von *Weidywuitis* ist, das aus den Aufzeichnungen der Historiker am Ende des 17. Jahrhunderts stammt, das Prätorius in seinem Werk *Deliciae Prussicae* niedergeschrieben hat. Hier werden einige Züge der Legende behandelt, die im achten und neunten Buch vorkommen.

Die Legende von *Weidywuitis* als solche erscheint in einer Reihe von Büchern der Handschrift von Prätorius: im ersten *Onomasia Prussiae* (Kap. 8), im zweiten *Demologia Prussiae* (Kap. 14), im dritten *Topographie Prussiae* (Kap. 4), im vierten *Idololatria veterum Prussorum* (Kap. 15), im achten *Respublica veterum Prussorum* (Kap. 4, 5, 6), im neunten *Revolutiones Prussicae* (Kap. 2), im zehnten *Iura Prutenica* (Kap. 1), im elften *Militia veterum Prussorum* (Kap. 2) und im dreizehnten *Nobilitas vetus Prussae* (Kap. 4). Am ausführlichsten geht Prätorius darauf im dreizehnten Buch ein, allerdings bietet er die konsequenteste Auslegung im achten und neunten Buch des vorliegenden Bandes.

Prätorius stützt sich bei der Erzählung der Legende des *Weidywuitis*, wie erwähnt, vor allem auf Angaben von Erasmus Stella und die preußischen Historiker Simon Grunau, Caspar Hennenberger und Jonas Bretkūnas, allerdings entwickelt er sie weiter. Zunächst geht er auf die Ausführungen anderer Historiker zur Herkunft des *Weidywuitis* ein, die vor ihm geschrieben haben. Er untersucht auch die Versionen der litauischen Historiker Maciej Stryjkowski und Albertus Koialovicius-Wijuk. Der Name des ersten Herrschers ging laut Prätorius aus einem prussischen Wort hervor. An einer Stelle führt er aus: „*Weidyn*, ich zanke, und *Wuitis*, ein Richter, ein Vorsteher" (VIII. Buch, Kap. 3, §5). An anderer Stelle: „Denn *Weidiu* bedeutet auf prussisch *instelligo, scio*, „ich weiß, ich verstehe". Und *Wuitis* bedeutet Lenker und Anführer, also sollte er leiten, zeigen,

[18] Gintaras Beresnevičius, „Brutenio ir Videvučio religinė reforma", in: *Baltų religinės reformos*, Vilnius, 1995, p. 77–134; Gintaras Beresnevičius, „Religijos reforma Prūsijoje ankstyvaisiais viduramžiais", in: ebd., p. 91–105; Vytautas Bagdanavičius, „Brutenio religinės ir politinės sąrangos įsteigimas Prūsuose", in: ebd., 64–81; Tautvydas Petrikas, „Dėl Brutenio ir Vaidevučio religinės reformos Prūsijoje (teisė ir religija)", in: ebd., p. 83–90.

was für sie am besten wäre. Er fügt hinzu, dass „*Wediju* (es ist anzunehmen, dass im Originaltext *Weidiju* stand) im Prussischen auch streiten, hadern bedeutet", „das Wort *Weidywuitis* bringt auch solches mit sich (Richter, Schiedsmann)" (VIII. Buch, Kap. 5, §5). Der auf diese Weise erläuterte Eigenname unterscheidet sich von der litauischen, seinerzeit am weitesten verbreiteten Form *Vaidevutis*. Vytautas Mažiulis empfiehlt die Rekonstruktion der lituanisierten Form: *Vydavutis*. Prätorius selbst hat diesen Eigennamen an den verschiedenen Stellen seiner Handschrift uneinheitlich geschrieben, wobei in diesem Band die am häufigsten zu findende und von ihm selbst erläuterte Variante verwendet wird: *Weidywuitis*.

In den ersten sieben Büchern hat Prätorius die Herrschaft des *Weidywuitis* kurz beschrieben, ebenso seine Rolle als Schöpfer des alten prussischen Staates. Außerdem griff er die Ansicht älterer Historiker auf, wonach von den Namen der Söhne des *Weidywuitis* (zwölf, manchmal werden elf genannt) die Benennungen der prussischen Länder abzuleiten sind oder umgekehrt. Er erwähnt auch einige weitere Familienmitglieder: den Bruder Prutenis, die Priesterin Ermia – die Frau des Sohnes von Varmo, die den Frauen von Varme (Ermland) Gesetze gab – und Lanugo, Enkel des *Weidywuitis*, Sohn des Notango (I. Buch). Im fünften Kapitel des achten Buches „Über den prussischen Fürsten Weidywuitis" und im sechsten Kapitel „Über die Söhne des Weidywuitis und die einzelnen prussischen Fürsten" breitet der Autor das Sujet in aller Konsequenz aus. Prätorius weist vorsichtig darauf hin: „So man aber das von Weidywuito vor keine Fabel halten kan, ist kein absurdum, / daß derselbe zwölff Söhne gehabt zu statuiren, sie mögen seyn etwa leibliche / oder angenom[m]ene oder Schwieger Söhne gewesen, wiewohl ihre Nahmen mir / seltsahm vorkom[m]en, doch ich halte, daß Sie die Nahmen gehabt haben mögen / von den Landen, darüber sie regieret haben." (VIII. Buch, Kap. 6, §1). Prätorius hielt *Weidywuitis* für einen absoluten prussischen Herrscher, zu seinem Aufstieg trug bei „der Reichtum des Vaters, sein Verstand und seine Beredsamkeit" (Kap. 5, §4). Zum Herrscher wurde er durch die Entscheidung der Ständeversammlung, er einte die zerstrittenen Adligen. *Weidywuitis* spielte nicht nur die Rolle desjenigen, der alle prussischen Länder vereinte, er setzte eine Rechtsordnung (indem er das Familienrecht ordnete). Außerdem brachte er den Prussen als Held der Kultur bei, Met und Bier zu machen. Der Kriwe, der in seinem Land lebte, war der geistliche Anführer nicht nur im prussischen Land, sondern auch in Samaiten, Litauen, Kurland und Livland. Prätorius sah es so: „Es ist aus einigem Antrieb oder Veranlaßung / eines Krywe oder Großpriesters in Preußen, denn nicht allein die Lande / Preußen, sondern

auch Zamaiten, Litthauen, Cur und Liefflland etc. vor dem ge-/horsahmet, veranlaßet." (VIII. Buch, Kap. 5, §21). Der Herr dieser Länder teilte sie unter seinen Söhnen auf, die zu eigenen Staaten wurden und seine Söhne zu Fürsten. Diese Legende gab Prätorius die Möglichkeit zu überlegen, wie die alte prussische Ordnung, der Staat und seine Strukturen zerfielen: Nachdem das Land aufgeteilt worden war, brach der vereinigte Staat des *Weidywuitis* auseinander.

Es ist offensichtlich, dass die von Prätorius präsentierte Legende des *Weidywuitis* den historischen Mythen zuzurechnen ist, von Historikern geschaffen und verbreitet. Zu dieser Verbreitung trug auch Prätorius bei. Die Person in der Legende des *Weidywuitis* übernimmt genau die Funktionen, die für mythologische Personen wesenhaft sind: Sie sind Schöpfer einer Dynastie oder Begründer von Stämmen. Prätorius schreibt die Legende über die Anfänge von Stämmen, Dynastien und Staaten im Vergleich zu den Ausführungen anderer Historiker fort. So hält man etwa in Polen den legendären Fürst Piast (8.–9. Jh.) für den Begründer der Piastendynastie, über den Gallus Anonymus eine Chronik schreibt (am Anfang des 12. Jahrhunderts), was von Wincenty Kadłubek (um 1150–1223) und anderen aufgegriffen wird. Piast wäre der Sohn eines Bauern und hätte seine Macht von Gott erhalten, nachdem Popiel die Sitte der Gastfreundschaft gebrochen und Reisende nicht zum Mahl gebeten hatte. Deshalb fiel nicht diesem die Macht zu, sondern dem armen Bauern Piast, der sich um die Reisenden kümmerte. Er wurde zum Stammvater des Herrschergeschlechts[19]. Die Forscher, die sich in solche Legenden vertieften, kamen zu der Auffassung, dass eine Dynastie als Abfolge dreier Generationen angesehen werden kann. Piast hatte Nachkommen. Die ersten drei Generationen sind historisch nicht belegbar. Die Piasten herrschten bekanntlich von 960 bis 1370, die ersten drei waren Herrscher der Polanen. Erst einen Nachkommen aus der vierten Generation, Mieszko (960–992), hält man für eine historisch nachweisbare Person. Er war der Herrscher Polens. Prätorius kannte die erwähnten Chroniken und die darin erläuterten Legenden zweifellos, doch verfolgte er den Weg der mittelalterlichen Chronisten nicht weiter. Prätorius übernahm Grunaus Legende von *Weidytuitis* als Staatsgründer, Gesetzgeber, Kriegsherr und geistlicher Führer. Allerdings zog er dessen historische Existenz bereits in Zweifel. Er beschreibt die Abfolge dreier Generation um *Weidywuitis*: Der Vater ist reich und edel, aber noch kein Herrscher. Das werden

[19] Jacek Banaszkiewicz, *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, Warszawa, 1986, s. 25–40.

erst *Weidywuitis*, seine Söhne und einige Enkel. In der mündlichen Überlieferung des legendären prussischen Staates endet die Geschichte der Herrscherfamilie mit der dritten Generation. Die Herausbildung der Dynastie wurde durch das Eindringen des Ordens abgebrochen. *Weidywuitis* wurde nicht zum Stammvater einer blühenden Dynastie.

Andere Teile der Legende verdeutlichen, wie Prätorius auf die Herkunft der baltischen Stämme blickte. Hier geht es um jenen Teil der Legende, der vom Wirken der Söhne des *Weidywuitis* erzählt. Prätorius bezweifelte, dass die Söhne ihre Namen nach dem beherrschten Land bekommen hatten oder umgekehrt (Sudo habe seinen Namen Sudauen gegeben, Nadravo Nadrauen, Lithvo Litauen usw.). Wenn man auf Europa schaut, insbesondere auf Mitteleuropa, so finden die Historiker zahlreiche solche Legenden. Sie tauchen in mittelalterlichen Chroniken auf, in denen eine Person ihren Namen einem Stamm, einem Land, einer Stadt, irgend einem Objekt in der Natur oder einem Staat gibt. So schreibt Wincenty Kadłubek in seiner Chronik über Krak, der mit Stämmen in Panonien (im nördlichen Römischen Reich) kämpfte. Nachdem er in die Heimat zurückgekehrt war, wurde er zum Fürst gewählt. In mittelalterlichen Chroniken wurde er als erster polnischer König beschrieben (Polen wurde dort zum ersten Mal genannt), der Krakau gegründet haben soll, ebenso wie er Gesetze und eine Rechtsordnung für die Stämme erlassen haben soll. Seine Söhne erschlugen den Wawel-Drachen und seine Tochter Wanda wurde nach der Verbannung des Bruders, Krak II., selbst Herrscherin. Nach ihr ist der Fluss Wandalus benannt und der dort lebende Volksstamm, die Vandalen. In einer anonymen polnisch-ungarischen Chronik (Anfang des 13. Jahrhunderts) und der Großpolnischen Chronik (zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts) wird die Legende der drei Brüder Lech, Czech und Rus beschrieben. Die drei Brüder stammten aus Panonien, gingen nach Norden und gründeten drei slawische Staaten: Lech, der mit den Stämmen der Lendizen in Verbindung gebracht wird, gründete Polen, Czech gründete Tschechien und Rus schließlich das Ruthenenland. Lech gründete Gnesen und Czech gründete Prag. Simon Grunau und Lucas David erzählen die Legende des Divonis und schreiben über die Ulmiganen, zu denen ihr Anführer Matzo (Maso, Mazo) kommt, um Ehrungen zu erfahren, hatte er doch den masowischen Stämmen und dem Land seinen Namen gegeben[20].

[20] *Simon Grunau's Preussische Chronik*, hrsg. von Max Perlbach, Bd. 1, Leipzig, 1875, S. 55–56; Lucas David, *Preussische Chronik*, Bd. 1, ed. Ernst Hennig, Königsberg, 1812, S. 10–12.

Diese Legenden stammen aus dem Mittelalter und ihre Umarbeitungen oder größere Fragmente der Legenden über die Herkunft von Stämmen sind Erläuterungen des *Origo gentes*. Die Familienbeziehungen zwischen den Hauptpersonen der Legenden waren gleichzeitig Urbilder der Beziehungen von Staaten zueinander. Prätorius kannte durch Stryjkowski und Albertus Koialovicius-Wijuk auch spätere Legenden über die Herkunft des prussischen Landes und Litauens. Dazu zählte auch die im 16. und 17. Jahrhundert und noch später in den Arbeiten von Historikern am weitesten verbreitete Legende über die Abstammung der Litauer von den Römern: Diese Abstammung sollte die Unabhängigkeit des litauischen Staates von den Nachbarstaaten untermauern. Demnach gingen die Litauer aus der am stärksten „autoritären" Macht- und Staatenschmiede, dem Römischen Reich, hervor. Die politische und soziale Bedeutung dieser Legende und ihre Veränderungen im Laufe der Zeit wurden schon in vielerlei Hinsicht untersucht. Die neueste Arbeit von Jan Jurkiewicz zeigt die Legende als vielschichtige, komplizierte Erzählung über die Palemoniden und Kolumnen, also über die Geschichte der Begründer und der Nachkommen der Dynastien der Gediminiden und der Kentauren-Dausprungen. Der Autor untersucht die möglichen Bezüge zwischen der legendären Zeit und ihren Figuren sowie historisch belegten Personen. Jeder Beitrag der untersuchten legendären Dynastien zur Gründung des litauischen Staates war einzigartig. Im Prinzip waren alle diese Personen Gründer von Städten oder Orten: Der Sohn des Palemon war Borko und gründete Jurbarkas, Kuno gründete Kaunas, Spera war Namensgeber für den See Spėra (in Zentrallitauen gelegen). Der Sohn des Kuno Kiernius (*Kernius*) errichtete Kernavė, aus der Dynastie der Kentauren stammte der Enkel des Dausprungas, Utenis, der Utena gründete. Nach dessen Sohn Šventaragis (*Szwintorog*) ist das Tal Šventaragis benannt[21]. Hier sollen Varianten der Legende um *Weidywuitis* betrachtet werden, die von der Herkunft Litauens und der Litauer handeln.

Maciej Stryjkowski (Motiejus Strijkovskis, Matys Strycovius, 1547–vor 1593) war der Schöpfer der ersten in Litauen gedruckten Autorengeschichte *Kronika polska, litewska, żmódzka i wsystkiej Rusi* (*Chronik Polens, Litauens,*

[21] Jan Jurkiewicz, *Od Palemona do Giedymina, Wczesnonowożytne wyobrażenia o początkach Litwy*, cz.1: *W kręgu latopisów litewskich*, Poznań, 2012, s. 115, 139, 140, 267. Dieses Buch gibt die Geschichtsschreibung zur litauischen Abstammung von den Römern detailliert wider.

Samaitens und der ganzen Rus, Königsberg, 1582*)* und hat in der handschriftlichen gereimten Chronik *O początkach,... narodu litewskiego* (Über des litauischen Volkes [...] Beginn) mehrere Versionen der Herkunft Litauens und der Litauer vorgelegt. Eine davon ist die Legende des Weidywuitis. Stryjkowski, so schreibt er selbst, stützt sich auf Erasmus Stella und erzählt die Legende des Alanen *Weidywuitis (Widnuto, Veidenut)*, in der der Name Litauens mit dem seines Sohnes Litwo oder Litalano verbunden wird. Sein Sohn *Kiernus* wurde der Begründer und Herrscher von Kernavė. Wie auch andere nennt er die bei Erasmus Stella erscheinenden Namen der zwölf Söhne des *Viduutus*: Saimo, Neidro, Sudo, Slavo, Natango, Barto, Galindo, Varmo, Ogo, Pomezo, Culmo, Litwo oder Litalano[22]. In der gedruckten Version der Chronik führt er die Herkunft des Weidywuitis und der Litauer auf römische Legenden zurück, auch bezeichnet er Weidywuitis (*Weidenuto, Weidevuto*) selbst als Alanen, den der Autor Litalanas oder Litauer nennt. Die Alanen oder Litalanen lebten in der Nachbarschaft der Prussen, griffen die Römer an, wurden aber von den Sikambren besiegt, wonach drei ihrer Horden sich in unterschiedliche Richtungen aufmachten. Ein Teil ließ sich wieder in der Nachbarschaft der Prussen nieder. Nachdem es dort zu Unstimmigkeiten gekommen war, wählten sie einen gemeinsamen prussischen und litalanischen (litauischen) König, Weidywuitis. Einer seiner Söhne, Litwo (Litalano), regierte Litauen. Saimo herrschte über Samaiten, erhielt aber auch das Samland. Während der Herrschaft seiner Söhne oder später zog der römische Heerführer Libon mit einem großen Pulk in dieses Land, wo er an einem Fluss niederließ und dort Romovė gründete[23].

Prätorius zitiert mehrfach das Werk *Historiae Litvaniae pars prior* (*Erster Teil der Geschichte Litauens*, Danzig, 1650) von Koialovicius-Wijuk. Dieser schrieb, ihm scheine es am überzeugendsten, die Herkunft der Litauer mit der Ankunft des Alanenfürsten Weidywuitis im prussischen Land zu erklären. Dort sei er zum Herrscher gewählt worden und sein Sohn Litalanus oder Litvanus, sei der erste Herrscher Litauens geworden[24].

[22] Maciej Stryjkowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*, opracowała Julia Radziszewska, Warszawa, 1978, s. 81–83.

[23] Matthias Striikovius, *Kronika polska, litewska,* żmodcka *i wsieja Rusi*, Królewiec, 1582, s. 37–42.

[24] Albertas Vijūkas-Kojelavičius, *Lietuvos istorija*, parengė Juozas Jurginis, Vilnius, 1988, p. 49–54.

Diese Legenden über die Herkunft der Prussen und Litauer, die von Strykowski und Koialovicius-Wijuk erzählt werden, stimmen überein, es gibt aber auch andere Ansichten, die Prätorius ebenfalls kannte. Stryjkowski selbst gab eine Angabe aus einer anonymen Chronik über die Herkunft der Russen wieder, die er ablehnte. Es ging hier um Legenden, die die Anfänge der Stämme und Völker auf biblische Zeiten zurückführten: Der sechste Enkel von Noahs Sohn Jafet, Madem, sei in die Gegend gezogen, in der heute Moskau liegt. Das sei der Ausgangspunkt des moskowitischen Stammes und seine Söhne Lech und Czech stünden für die Anfänge des polnischen und tschechischen Volkes. Lech hatte drei Söhne: Litwo oder Litwono (Enkel von Moschowo), Kaszubo und Samoto. Von ihnen leitet sich Litauen, Kaschubien und Samaiten ab. Nach dieser Legende sieht Litauen Moskau und Lech nachgeordnet und nimmt an, sie stammten von den Slawen ab[25]. Stryjkowski drückte seine gegenteilige Ansicht aus: „Und Litauen, also die Litauer, haben ihren Namen durch sich selbst."[26]

Prätorius untersucht im achten Buch die Struktur des alten prussischen Staates und stützt sich dabei auf die Legende des *Weidywuitis*. Er nahm an, dass in dessen Zeit das alte Preußen eine Monarchie war, dessen Herrschaft durch ein Kollegium von Richtern konsolidiert wurde, den *Sudinern*. Nachdem er die politische Macht an seinen Bruder Prutenis abgegeben hatte, wurde er oberster Geistlicher. Später, als seine Söhne herrschten, regelte der Kriwe die Glaubensangelegenheiten und wurde zum obersten Richter, verteilte die Macht über die einzelnen Provinzen und ernannte die Kriegsführer. Ohne seine Zustimmung wurde kein Krieg geführt. Der Kriwe hielt die Beziehungen zwischen allen Völkern und Provinzen des alten prussischen Landes aufrecht. In dem Staat entstanden Schichten von Adligen und Reichen. Der Kriwe sollte über sie alle herrschen. Der Autor nimmt an, dass der Staat einen aristokratischen Charakter annahm, zugleich aber eine Monarchie blieb.

Die Zeit der Eroberung durch den Orden fällt eine Periode, für die teils noch die legendäre Überlieferung eine Rolle spielt, teils bereits historisch belegbare Umstände. Prätorius musste mit einem Dilemma zurechtkommen: Er war Geistlicher und gläubiger Christ, doch mit seinen Sympathien stand er auf der Seite der alten Prussen. Er sah mehrere Gründe dafür, dass sie auf der

[25] Maciej Stryjkowski, *O początkach, wywodach, dzielnosciach, sprawach rycerskich i domowych slawnego narodu litewskiego [...]*, s. 149.

[26] Ibid, s. 56.

Verliererseite standen. Einer davon war, dass sie in viele „Provinzen" zersplittert waren, als die Eroberung des Kulmer Landes durch den Orden begann, dass sie also keinen gemeinsamen Verbund bildeten, denn das hatte der Kriwe nicht bestimmt. Er war das Band zwischen allen prussischen Ländern (Kap. 7, §5, 6). Die Prussen unterschätzten die Kräfte des Ordens (Kap. 7, §8, 9): Prätorius schreibt: „Daß aber die Preußischen Provinzien zu der Zeit, als der Orden Krieg mit / Ihnen geführet, nicht ein solch Bündniß gemacht, daß sie alle mit zusam[m]en / gesetzter Macht auf den Orden loß gehen möchten, halte ich sey fato geschehen, / weil die Fülle der Zeit kom[m]en, daß das gute Preußen Land die Christl[iche] / Religion annehmen sollen." (Kap. 7, §7.) Die prussischen Götter gaben dem Kriwe keine Zeichen, und mit der Macht des christlichen Gottes besiegte der Orden die prussischen Länder. Prätorius fasst die Rolle des Deutschen Ordens im Schicksal der Prussen so zusammen: „Also hat der Deutsche / Orden mit Hülffe des Römischen Reichs und anderer Potentaten Hülffe 53 Jahr / zugebracht, die Preußen Lande zu bezwingen und sie unter ihr Joch zu / bringen, Preußen aber, da es zwar eine freye Republique gewesen, / hat sich zum Gehorsahm des Deutschen Ordens hinwerffen müßen, nachdem / ihr voriger Staat gar aufgehoben worden." (IX. Buch, Kap. 9, §5.)

Prätorius bemühte sich, die legendäre Geschichte des alten prussischen Staates mit den Historikern der Antike zu verknüpfen, vor allem denen der Spätantike, und den Gethen von Jordanes, ebenso mit der Zeit der Völkerwanderung. Damit war er auf der Höhe der Zeit in der historischen Forschung und er folgte der weit verbreiteten Methode, sich auf die „Theorien" einer Abstammung von den Römern zu beziehen, andererseits betrachtete er die Historiker der Antike als die ernsthaftesten Quellen über die Frühzeit der Entstehung von Staaten in Mittel- und Mittelosteuropa. Viele Historiker, die sich mit Staatsgeschichte befassten, stellten ihre Geschichtsschreibung in einen Kontext mit dem Römischen Reich. So sollten etwa die drei Brüder Lech, Czech und Rus aus Panonien stammen, der nördlichen römischen Provinz an der Donau, die zwischen 800 und 900 von Slawen beherrscht wurde. Auch Krak kämpfte in Panonien. Die Legende von der Abstammung der Litauer von den Römern ist später entstanden, verbindet jedoch die Litauer und ihren Staat direkter mit dem Römischen Reich.

Angesichts der Fülle von Legenden zur Herkunft von Völkern, Stämmen und Ländern, darunter auch zur Herkunft der Prussen und Litauer, konzentrierte sich Prätorius auf die Legende von *Weidywuitis*. Von dieser Grundlage

betrachtete er das prussische Land und seine Bewohner, ebenso die Bewohner Litauens, Kurlands und Livlands. Man könnte seinen Standpunkt einen prussozentrischen nennen: Litauen war demnach ein Teil des alten prussischen Staates, sein erster Herrscher war ein Sohn des ehemaligen prussischen Herrschers; das prussische Land war das geistliche Zentrum der genannten Gebiete und dort lebte auch der höchste Geistliche, der dieses Land beherrschte, der Kriwe.

Die von Prätorius aufgeschriebenen Legenden verweisen auch auf spätere Entwicklungen. Mit ihrer Hilfe werden die Zeitläufte des 16. und 17. Jahrhunderts betrachtet, auch wenn sie ihren mittelalterlichen Kern bewahren. Prätorius verwendet sie, um eine prussische Geschichte zu schreiben, wie sie auch ihre Nachbarn „hatten", also eine Staatsgeschichte. Er wollte die alte prussische Staatlichkeit vor der Eroberung durch den Deutschen Orden beschreiben, worüber aber kaum etwas bekannt war. So sammelte er alle zu seiner Zeit zugänglichen Informationen. Die meisten hatten allerdings legendären Charakter. Andererseits versuchte er wie die meisten Historiker im 16. und 17. Jahrhundert die Biographien legendärer Figuren zu beschreiben und bekannte Fakten mit dem Handeln legendärer Figuren in Verbindung zu bringen. Er war also bestrebt, legendäre und historische Zeit zu verflechten.

Jan Jurkiewicz hat in seinen Forschungen die Vermutung von Historikern erhärtet, wonach sich in den Legenden, die die Historiker zur Herkunft der Litauer geschaffen haben, Spuren mündlicher Geschichtsüberlieferung finden lassen[27]. Dieses „Flechtwerk" aus legendärer und historischer Zeit ist sehr kompliziert. Vielleicht lassen sich auch in der Erzählung über *Weidywuitis* von Prätorius solche Spuren mündlicher Überlieferungen finden.

Das achte und neunte Buch verleiht der prussischen kulturellen Identität Ausdruck. Als das prussische Volk von der historischen Bühne abtrat, war Prätorius einer der Historiker, der einen Raum kultureller Erinnerung schuf. Diese Historiker ließen eine legendäre prussische Geschichte entstehen. Es war der Versuch, angesichts des unausweichlichen Untergangs des prussischen Volkes wenigstens teilweise die sich auftuende historische Lücke zu füllen.

[27] Jan Jurkiewicz, *Od Palemona do Giedymina [...]*, s. 150, 153, 233.

MATO PRETORIJAUS RANKRAŠČIO *PRŪSIJOS ĮDOMYBĖS* AŠTUNTOSIOS IR DEVINTOSIOS KNYGŲ KOPIJŲ PATIKIMUMO TYRIMAS

Ingė Lukšaitė

Mato Pretorijaus rankraštį *Prūsijos įdomybės* sudaro aštuoniolika knygų, iš jų šiuo metu paskelbta maždaug pusė: paties M. Pretorijaus parašyta viso kūrinio *Santrauka* (viso rankraščio turinys: knygų, skyrių ir poskyrių pavadinimai) ir I–VII knygų tekstai[1]. Šiuo metu yra žinomi trys M. Pretorijaus kūrinio rankraščiai turinio požiūriu nevienodos apimties[2]. Pirmasis – pačiam M. Pretorijui prižiūrint perrašytas švarraštis, kurį vadiname sutartiniu MSA trumpiniu, apima *Santrauką* ir I–VII knygas. MSA rankraštis, saugomas VUB Rankraščių skyriuje, yra tik pirmoji viso kūrinio dalis, kurią pavyko buvusio Mokslo muziejaus direktoriui Vincui Žilėnui 1982 m. įsigyti iš anoniminio pardavėjo. Šie 1–4 tomai – paskelbti iš MSA – pagrindinio ir patikimiausio *Prūsijos įdomybių* rankraščio. Pagal rašyseną rankraštis perrašytas dviejų asmenų, esama ir trečiojo asmens įrašų, pataisymų, įrašytų sakinių. Galimas daiktas, kad tai padarė pats M. Pretorijus. Ar išliko ir kur yra antroji šio rankraščio dalis (VIII–XVIII kn.), iki šiol nežinoma. O antroji švarraščio dalis

[1] Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 1: I knyga: *Prūsijos įdomybių santrauka*, *Prūsijos onomasija*, sudarė Ingė Lukšaitė, parengė Ingė Lukšaitė, Vilija Gerulaitienė, Eugenija Ulčinaitė, Vilnius, 1999; Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 2: II knyga: *Prūsijos demologija*, III knyga: *Prūsijos topografija*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Vilija Gerulaitiene, Mintautu Čiurinsku, Irena Tumavičiūte, Vilnius, 2004; Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 3: IV knyga: *Senovės prūsų idololatrija*, V knyga: *Senovės prūsų šventės*, VI knyga: *Senovės prūsų konsekracijos*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Milda Girdzijauskaite, Sabina Drevello, Mintautu Čiurinsku, Jonu Kiliumi, Vilnius, 2006; Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 4: VII knyga: *Prūsų bažnyčios kronika*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Vilija Gerulaitiene, Jonu Kiliumi, Tomu Veteikiu, Vilnius, 2011.

[2] Plačiau rankraščio MSA istoriją žr. Ingė Lukšaitė, „Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas", in: Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 1, p. 60–82.

tikrai buvo, nes XVIII a. pabaigoje ją turėjo kopijuotojas. Kyla klausimas, ar yra pagrindo manyti, kad galima skelbti 5, 6 ir 7 tomus (VIII–XVIII kn.) ir kad pateiksime patikimą M. Pretorijaus kūrinio tekstą?

Žinome, kad visas rankraštis kopijuotas XVIII a. pabaigoje. Šį rankraštį-kopiją (1 pav.) pavadinome trumpiniu MSB ir aprašėme pirmajame tome[3].

Pirmasis tomas išleistas beveik prieš du dešimtmečius, todėl skaitytojo patogumui trumpai pakartosime MSB rankraščio apibūdinimą, kadangi sprendžiame, ar šis rankraštis gali būti pagrindas toliau skelbti M. Pretorijaus *Prūsijos įdomybes*.

MSB rankraštis-kopija saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, Povilo Pakarklio fonde, signatūra f. 129, nr. 1338/1–2; įrištas į kartono viršelius, apima du tomus, iš viso 1667 puslapius. Prie rankraščio pridėta 10 palaidų lapų, iš kurių trys nenumeruoti, o septyni numeruoti, juose surašyti keturi dokumentai[4].

Rengdami spaudai M. Pretorijaus *Prūsijos įdomybių* 1–4 tomus palyginome išlikusios dalies MSA ir MSB tekstus ir priėjome prie išvados, kad MSB nurašytas iš MSA rankraščio. MSB rankraščio-kopijos istoriją atskleidžia penki lapai, pridėti prie šio rankraščio-kopijos MSB. Iš jų turinio galima bendrais bruožais atkurti kopijavimo istoriją. Tuo metu visas M. Pretorijaus kūrinio rankraštis (MSA) buvo saugomas Berlyne, Valstybiniame karališkajame slaptajame archyve. Kopijavimo iniciatorius ir užsakovas buvo Prūsijos karo ir domenų tarėjas Boltzas; leidimą pasiskolinti rankraštį iš archyvo ir jį pervežti kopijavimui į Karaliaučių davė F. W. Lögneris. Rankraštis nugabentas į Karaliaučių ir perduotas kopijuotojui, kurio pavardės, pareigų nežinome. Jis 1780 m. rugpjūčio 7 d. Karaliaučiuje pasižadėjo rankraštį grąžinti, kai baigs perrašinėti. Nedideliame lapelyje surašytos datos, kada kurią knygą kopijuotojas perrašė. Kopiją, apimančią 56+1610 puslapių, jis perrašė per 113 dienų: pradėjo darbą 1780 m. rugpjūčio 7 d. ir baigė 1780 m. gruodžio 16 dieną. Perrašinėtojas buvo vienas: visas MSB parašytas ta pačia rašysena – smulkiu neogotiškuoju šriftu. 1666 puslapių tekstą perrašinėtojas rašė maždaug

[3] Ingė Lukšaitė, „Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas“, Ingė Lukšaitė, Vilija Gerulaitienė „Mato Pretorijaus *Prūsijos įdomybių* rankraščio skelbimo principai“, in: Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 1, p. 60–82, 149–151.

[4] Dokumente nr. 1, l. 1 apibūdintas visas M. Pretorijaus veikalas ir rankraščio patekimo į karaliaus dvarą, tarpininkaujant A. Rubachui, aplinkybės; dokumente nr. 2, l. 1–2, 1781 07 26 F. W. Lögnerio laiškas karo ir domenų tarėjui Boltzui, kuriame minima, kad ponas von Herzbergas nori pasiskolinti M. Pretorijaus rankraštį ir kad spaudai rengiamas leidinys *Codex Diplomaticus Pom[meraniae]*.

15 puslapių per dieną (neskaičiuojant sekmadienių). Tad dirbo labai sparčiai. Rankraštyje yra smulkių prierašų, paaiškinimų, parašytų kita – ne perrašinėtojo ranka.

Yra išlikęs ir trečias *Prūsijos įdomybių* rankraštis, kurį vadiname MSC trumpiniu. Jis saugomas Lenkijos mokslų akademijos Gdansko bibliotekos Rankraščių skyriuje. XIX a.–XX a. pradžios rankraščių skyriaus kataloge pažymėta, kad yra du šio rankraščio tomai, šiuo metu kataloge pirmoji rankraščio dalis nurodyta kaip žuvusi per Antrąjį pasaulinį karą. Visus rankraščius aprašėme rengdami spaudai pirmąjį tomą, jų palyginimas leido prieiti prie išvados, kad rankraštis MSC turi daug juodraščio bruožų: tekstai ir jų vertimai rašyti keliomis rašysenomis, daug taisymų, braukymų tame pačiame tekste, matyti jo tikslinimas.

Apibendrindami turime konstatuoti, kad tik MSB apima visą M. Pretorijaus kūrinį, jame yra visos 18 knygų: MSA apima tik I–VII knygas, o MSC – X–XVII knygas. M. Pretorijaus penktajame tome skelbiamas tekstas – VIII knyga *Senovės prūsų valstybė (Respublica veterum Prussorum)* ir IX knyga *Pokyčiai Prūsijoje (Revoliutiones Prussicae)* yra tik MSB, t. y. rankraštyje, kuris yra kopija. Tokia pat padėtis yra ir su paskutine, XVIII knyga, jos tekstas, kiek dabar žinoma, išliko taip pat tik MSB.

Rengiant spaudai M. Pretorijaus penktąjį tomą, t. y. VIII knygą *Senovės prūsų valstybė* ir IX knygą *Pokyčiai Prūsijoje*, kyla klausimas, ar pakanka vien rankraščio-kopijos, t. y. MSB, autentiškam M. Pretorijaus tekstui skelbti. Todėl reikia dar kartą, detaliau apsvarstyti MSB patikimumą; patikimumo laipsnį galima nustatyti lyginant tas veikalo dalis, kurios yra ir MSA, ir MSB; nustatyti, ar perrašinėtojas ką nors keitė, prirašė, taisė. Vilija Gerulaitienė ir Sabina Drevello lygino MSA ir MSB tekstus, skirtumus nurodė 1–4 skelbtų tomų archeografiniuose komentaruose. Šiuo jų darbu remiamės tirdami abiejų tekstų – parengto švarraščio ir kopijos – skirtumus.

Jau rengiant pirmąjį M. Pretorijaus *Prūsijos įdomybių* tomą spaudai buvo aptartos pastabos, įrašai ir pakeitimai, pastebėti MSB, palyginus jį su MSA. Konstatuota, kad jie yra tokio pobūdžio: pirmą grupę sudaro: 1) korektūriniai taisymai; 2) paties kopijuotojo praleisti ir perrašinėjant ta pačia rašysena įrašyti žodžiai ar eilutės; 3) kita rašysena ištaisyti klaidingai perrašyti žodžiai; antrą grupę sudaro: 1) kopijuotojo rašysena sužymėtos papildomos nuorodos į kitų autorių tekstus (daugiausia pridedamų ar tikslinamų nuorodų yra į Ch. Hartknocho knygas); 2) trumpi teksto papildymai, įrašyti kopijuotojo ir

kita rašysena. Galime spėti, kad ta kita rašysena yra atidžiai skaičiusiojo, kopijos kokybe suinteresuoto asmens, o toks greičiausiai buvo jos užsakovas Boltzas, jį vadinsime taisytoju. Palyginus MSA – originalo švarraštį ir MSB – kopiją buvo prieita prie išvadų, kad skelbti pasirenkamas MSA tekstas, o lyginant MSB ir MSC pastebėti skirtumai nurodomi archeografiniuose komentaruose.

Imantis penktojo tomo būtina detaliau aptarti MSA ir MSB skirtumus jau iš parengtų spaudai tekstų lyginimo duomenų. VIII ir IX knygų nėra su kuo lyginti (MSB vienintelis jų tekstas), todėl tenka detaliau peržvelgti I–VII knygų abiejų rankraščių – MSA ir MSB skirtumus ir analogijos būdu nustatyti, ar kopijuotasis tekstas – MSB gali būti patikimas pagrindas skelbti M. Pretorijaus kūrinį, kokio tipo neatitikimai tikėtini (bet negalimi koreguoti) skelbiant tekstą iš MSB. Tyrimas ir skiriamas atsakyti į šiuos klausimus.

Skirtumams tirti pasirinktas atrankinis būdas: imama po 200 skirtumų, pastebėtų IV knygos 1–4 skyriuose (3 tomas) ir VII knygos 1–14 skyrių (4 tomas). Manytina, kad ištirti po 200 skirtumų iš dviejų skirtingo turinio IV ir VII knygų, pakankama skirtumams detaliai apibūdinti. Knygų turiniai, kaip jau buvo galima pastebėti, peržvelgus archeografiniuose komentaruose sužymėtus skirtumus, turėjo įtakos kopijuotojo ir taisytojo užmojams, kiek tekstą papildyti, kiek prirašyti naujų įrašų, nuorodų. Pastebėta, kad IV knygos turinys nei kopijuotojui, nei taisytojui nekėlė didelio noro koreguoti M. Pretorijaus tekstą, todėl tekstų skirtumai yra vienokio pobūdžio. VII knygos turinys – *Prūsijos bažnyčių kronika* – ir empiriniai knygos duomenys skatino taisytoją ir kopijuotoją tekstą papildyti nuorodomis, paaiškinimais. Atrodo, kad *Prūsijos bažnyčių kronikos* medžiaga jiems buvo artima, geriau nei kitų knygų žinoma ir jie buvo suinteresuoti, kad tekstas būtų kuo tiksliau pateiktas (pvz., tikslintos nuorodos į Ch. Hartknocho knygas). Apžvalginis MSA ir MSB lyginimas rodo, kad IV knygos ir VII knygos dalies skirtumų pobūdis yra kitoks. 400 skirtumų iš pasirinktų lyginti skirtingo turinio knygų detalus apibūdinimas turėtų būti pakankamas aptarti MSB patikimumo laipsniui ir galimiems neatitikimams.

Išvardysime visus 200 IV knygos (3 tomo) skirtumus grupėmis[5].

Gausiausią MSA ir MSB IV knygos (3 tomas) tekstų skirtumų grupę sudaro to paties žodžio rašybos skirtumai. Kopijuotojas perrašinėjo praėjus 80 metų

[5] Pirma nurodome žodžio rašybą MSA, po skersinio brūkšnelio MSB ir skaičių, kuris yra skelbtojo tomo archeografinių komentarų numeris. M. Pretorijaus teksto žodžiai, sakinių dalys ar sakiniai rašomi kursyvu. Kuriame nors rankraštyje praleisti žodžiai žymimi brūkšneliu. Jei tas pats skirtumas kartojasi, nurodomi du archeografinių komentarų numeriai.

po rankraščio parašymo; per tą laiką neogotikinio rašto rašyba pakito, tapo šiek tiek labiau sunorminta. MSA, parašytame per XVII a. paskutinį trečdalį, rašyba buvo nenusistovėjusi, dažnai tie patys žodžiai rašyti skirtingai, ypač įvairuoja žodžių kartu ir atskirai rašyba, ss ir ß, dvi raidės ir viena, k ir ck ir kita. MSB kopijuotojas kai kuriuos žodžius užrašė vienodindamas jų rašybą, tačiau jo rašyba taip pat įvairuoja ir taip pat nenusistovėjusi. Prie tokio tipo skirtumų galima priskirti šiuos žodžius: *Preussen / Preußen* 3, *Nadravien / Nadrawien* 6, *Pöfel / Pöbel* 5, *Provincien / Provinzien* 7, *Capittel / Capitul* 11, *Haynen / Heynen* 13, *Wachholder / Wacholder* 15, *Welau / Wellau* 16, *etzliche / etliche* 24, *sonsten / sonst* 26, *wirdig / würdig* 32, *unzehlige / unzähliche* 40, *Krywe / Kriwe* 59, *Weydywuti / Weidywuiti* 61, *Rykauti / Ryckauti* 62, *Natangen / Nathangen* 72,.*Rykaijothi / Rikaijoth* 70, *Pickollos / Pikollos* 76, *Perckunas / Perkunas* 78, *Weydelotten / Waydelotten* 80, *Weydullutt / Weydulut* 109, *Durchleuchtige / durchleuchtige* 110, *Gallinden / Galinden* 117, *Weydiwaeitus / Waydiwoiutus* 117, *Radtschien / Radschien* 121, *Romdorf / Romsdorf* 122, *Riggarten / Rikgarten* 123, *Romove / Romowe* 126, *Littauen / Litthauen* 130, *Weidywuito / Weydiwuito* 133, *Zamoiten, Zamaiten / Zamaiten* 135, 151, *Churland / Curland* 136, *Schackuhnen / Schakuhnen* 158, *Rombhowa / Rombhova* 164, *Rommowa / Romova* 165, *negst / nächst* 169, *Nibudzien / Niebudzien* 174, *Weiduluttin / Weydeluttin, Weydulutten* 178, 179, 181, *Maldininker / Maldinincker* 186, *Pobetischen / Pobethischen* 199, *Kathanausche / Kattanauische* 200, *Kattennausche / Kattenauischen* 232, *weiland / Weiland* 209, *Gott Gurgis / Gott Jurgis* 228, *Heyden / Heiden* 231, *Licht Außleschen / Licht Auslöschen* 245, *Weidulli / Weyduli* 250, *Ludwich / Ludwig* 251, *Liebenzell / Libenzel* 252, *Flösse / Flüße* 261, 262, *Bornstein / Börnstein* 266, *müglich / möglich* 272, *Kauszellen / kauszelen* 275, *Tolckemit / Tolkemit* 282, *ohn / ohne* 294, *Tugurijs / Tuguriis* 295, *eins / eines* 306, *liß / ließ* 311, *beschmeren / beschmieren* 312, *garstiegen / garstigen* 328, *solchs / solches* 330, *Pikulls / Pikuls* 333, *zu zehlen / zu zählen* 337, *Zemyne / Zemine* 340, *Pergubrius / Pergrubrius* 341, *Kranz / Crantz* 350, *Kleynoth, Kleynoht / Kleinod* 353, 373, *Moyse / Mosi* 361, *Gleichnüß / Gleichniß* 363, *stäts / stets* 364, *Krohne / Crone* 367, *Empfindnüß / Empfindniß* 375, *Padrymbus, Padrympus / Padrympus, Padrymbus* 376, 379, *Wahren / Waaren* 382, *froligkeit / Frölichkeit* 388, *aller massen / aller maaßen* 389, *Feyr / Freyer* 393, *Stuel / Stuhl* 394, *Auctorum / Autoren* 402, *wahren / waren* 404, *gewüttet / gewütet* 414, *Alten Preussen / Alt Preussen* 417. Ketvirtosios knygos 1–3 skyriuose iš 200 skirtumų iš viso tokio pobūdžio skirtumų yra 87.

MSB yra 8 nesuskliausti žodžiai 22, 50, 112, 188, 244, 313, 377, 392.

Ketvirtosios knygos 1–3 skyriuose iš 200 skirtumų iš viso tokio pobūdžio skirtumų yra 95.

Antrąją skirtumų grupę sudaro praleisti arba įrašyti žodžiai, praleistą žodį žymime brūkšniu: *auch* / - 14, *Örtern* /- 19, *daselbst* /- 150, *Sie auch im Winter* / *Sie auch im mitten Winter* 74, *oder da* / - *oder daß aus* 101, *der drey* / *3* 111, *lassen können* / *lassen* - 148, *aller Hand* / *aller* - 256, *ohnen* / *Ohne seinen* 264, *ziehen* / - 302, *eingetheilet haben* / - 338, *nicht frey* / - 357, *des* / - 360. Jų yra 13.

MSB pataisytos korektūros klaidos: *wisten* / *wüsten* 38, *en* / *an* 54, *nu mehr* / *nun mehr* 143, *an eingen* / *an einigen* 113, *unvemuhten* / *unvermutheten* 127, *Pomesam* / *Pomesan* 128, *Mongends* / *Morgens* 195, *Marpisken* / *Narpiszcken* 258, *wär* / *wäre* 319. Iš viso 9. Tačiau padaryta ir naujų klaidų – MSA buvo teisingai, o MSB klaidingai: *Potrimpo* / *Portympo* 81, *Krywaite* / *Kyrwaite* 86, *Arngrimo* /*Arnkellio* 269, *Zweige* / *Zwelge* 358. Iš viso 13.

Skiriasi žodžių kartu ir atskirai rašyba: *ohndaß* / *ohne das* 27, *wollbezackte* / *wohl bezackte* 30, *eins mahls* / *eines mals* 37, *Allzeit* / *alle Zeit* 92, *der jenige* / *derjenige* 97, *da von* / *davon* 98, *der gleicher* / *dergleichen* 102, *hie zu* / *hiezu* 283, *eins mahls* / *einsmal* 284, *dienlichers* / *dien licheres* 321, *Gleicher Maassen* / *Gleichermaaßen* 352, *wegnahme* / *weg nahm* 356. Iš viso 12.

Pakeista viena santrumpa *MMS* / *MSCR* 378.

Yra dar kelios grupės pakeitimų, kurie turi redagavimo požymių. Viena – taisytos ar keistos gramatines žodžio formos, sukeista žodžių vieta ir kt.: *befohlen hat* / *hat befohlen* 25, *alldieweil* / *weil* 29, *hiemit denen* / *denen hiemit* 35, *unfehlbahr* / *ohnfehlbar* 39, 314, *sollte* / *konnte* 137, *Conferentz* / *Circum ferentz* 149, *seynd* / *seyn* 146, *dieselbe* / *dieselbige* 163, *Stadt Heilig* / *Heiligen* 107, *genennet* / *genandt* 108, *gesetzet* / *festgesetzet* 184, *jenige* / *derjenige* 233, *obengedachter* / *obgedachter* 254, *worden* / *geworden* 259, *seyn* / *werden* 271, *gebaute* / *gebauet* 276, *sind* / *seynd* 277, *daß* / *da* 298, *dann* / *denn* 303, *deß* / *ohnedes* 304, *und* / *die* 305, *zu* / *zum* 322, *Romovianschen* / *Romovianische* 332, *denen* / *den* 342, *gestelt* / *gestaltet* 349, *legeten* / *legten* 351, *gestalt* / *gestaltet* 359, *war* / *wäre* 370, *Ahren* / *Aehren* 380, *wurd* / *wurde* 381, *obengedachte* / *oben angeführte* 410, *wolt* / *wolte* 413. Iš viso 33.

Dar vieną redagavimo požymį turinčių skirtumų grupę sudaro MSB pataisytos arba pakeistos galūnės, dažniausiai reiškiančios linksnius, asmenavimą, skaičių, pataisyta vienaskaitos ar daugiskaitos žodžio rašyba: *den* / *dem* 42,

180, *Fuß / Füße* 45, *die Wort / Worte* 71, *ihrer / ihre* 98, *seynd / seyn* 146, *andere Art / Arten* 157, *der gleicher / dergleichen* 102, *auf die sein / seinen* 104, *einiger / einen* 106, *Ort / Orten* 114, *Birne / Birnen* 197, *von dem Berg / Berge* 207, *Georgium / Georgen* 226, *Haar / Haare* 237, *Thoren / Thore* 247, *selzahm / seltzamen* 257, *gemein / gemeinen* 285, *ein / eine* 286, *weil / weile* 287, *sonderlichen / sonderlicher* 289, *Schlangen / Schlange* 290, *ohn / ohne* 294, *Krueg / Kruegen* 301, *eins / eines* 306, *allen / allem* 309, *Nacht / Nächte* 310, *Ursacher / Ursachen* 384, *dieselben / dieselbe* 403, *meine / meinen* 415, *Götter / Göttern* 416, *Alten / Alt* 417. Iš viso 32.

Apžvelgus 200 MSA ir MSB tame pačiame turinio požiūriu tekste pastebėtų skirtumų matyti, kad redagavimo požymių turinčių skirtumų grupę sudaro 65, tų pačių žodžių rąšybos pakeitimai – 87, kartu ir atskirai žodžių rašyba – 12, ištaisytos MSA korektūros klaidos – 9, padarytos kitos MSB korektūros klaidos – 4, praleisti skliaustai – 8, įrašyti neprasminiai žodžiai – 13, pakeistas santrumpos užrašymas – 1.

Akivaizdu, kad kopijuotojas IV knygos tekstą perrašė gana tiksliai, kai kuriose vietose taisė rašybą pagal savo meto požiūrį, šiek tiek normino linksniavimą, asmenavimą, taisė korektūros klaidas, bet ir pats jų padarė. Redagavimo požymių turintys pakeitimai visai nežymūs, jie nekeitė sakinio ir jo turinio. Jokių esminių teksto pakeitimų, prirašymų, intarpų ar paaiškinimų IV knygos kopijuotame tekste nėra.

Palyginkime tokiu pat būdu VII knygos *Prūsų bažnyčios kronikos* MSA – švarraščio ir MSB – kopijos tekstus.

Palyginti su IV knygos tekstų skirtumais, VII knygoje yra visai nedaug MSA ir MSB to paties žodžio rašybos ar vartojamos formos skirtumų: *forderung / Förderung* 17, *Lusanien / Lausanien* 19, *Drwantz / Drewantz* 65, *Passarye / Passarge* 67, *Brunsberg / Braunsberg* 77, *Petercow / Peterkau* 81, *Culmensee / Culmsee* 91, *Liepie / Lipie* 95, *gefordert / gefördert* 105, *Merßpurg / Merseburg* 108, *Camienick / Caminiec* 116, *Troske / Troschcke* 121, *Löbische / Löbauische* 124, *Crisam / Chrisam* 133, *Margen-werder / Marienwerder* 209, *Wirtenberg / Wittenberg* 259, *Mathis / Matthias* 299. Iš viso 17.

Gausiausią dalį sudaro pakeitimai, kurie turi redagavimo požymių: taisytos ar keistos gramatinės žodžio formos, sukeista žodžių vieta, taisytos linksniavimo ir asmenavimo galūnės, suderintos daugiskaitos ir vienaskaitos formos, pakeisti ir pridėti patikslinantys žodžiai ir kt.: *Hochgeschätzten / hochgeneigten* 3, *demnach / dennoch* 9, *enstanden / entstanden seyn* 11, *Christo ist /*

Christo Jesu ist 13, *ihnen / ihren* 25, *er / es* 30, *so / sie* 39, *jetzlicher / jeglicher* 41, *diese / des* 56, *daß / dem* 57, *daran / davon* 58, *Vortrags / Vertrags* 59, *wendet / werdet* 60, *der nach / nahe* 64, *des Brudern / der Brüder* 66, *Santis / Zanter* 68, *dem / den* 69, *denn / dem* 70, *möge / mögen* 71, *Bezeugniß / Gezeugniß* 72, *Subesla / Subislaus* 74, *bürtig / gebürtig* 75, *Adjutorn / Coadjutoren* 84, *zu Tiniec / zu Tinici* 87, *Linche / Linke* 101, *Jobus a Dobenick / Jobus Dobeneck* 102, *er nur / nun* 110, *hernach zu Leßlau / hernach zu Bischoff zu Leßlau* 115, *Imper / Pont* 122, *begabet hat / begabet hat etc.* 125, *gezogen / gezogen werden* 126, *in Geldner / Goldnen* 127, *Waffen / Wassen* 132, *Bischöfflichen / bäbstlichen* 135, *sollen gewesen / sollen gewesen seyn* 136, *solte immer / im[m]er solte* 139, *solte wieder / wiederum solten* 143, *ein / im* 144, *auff einer / auff reiner* 145, *sich hätte / sie hätten* 146, *und / von* 148, *trauet / trauet, tauffet oder* 150, *weren / seynd* 155, *die / so* 156, *alle / die* 159, *ernehren / nähren* 162, *werden / haben* 164, *kan / kan er* 168, *umb / uns* 169, *auffstekken / anstecken* 170, *Ihr Opfer / Ihr Opfer zu* 171, *Fastens / Fastens halben* 173, *ehelichen / ehrlichen* 174, *oder Mariae / oder Mariae das* 177, *seelt / stiehlt* 178, *bitten / bethen* 179, *Eberhart Queis / Eberhart von Queis* 183, *Anno 1523 hat / Anno 1523 hat er* 184, *ein / im* 188, *ausgesprungene / ausgesprochene* 189, *angerichtet / eingerichtet* 192, *Floren / Gulden* 193, *Zug / Zeug* 195, *Worte sich / Worte sich deßwegen* 198, *P. P. / Professores* 202, *angefochten / umgefochten* 236, *dem / des* 240, 242, *dieser / diese* 241, *Hertzog / der Hertzog* 250, *seine / seiner* 252, *Ihn / Ihn sie* 254, *das / des* 256, *den / dem* 257, *unfreundlich / und freundlich* 261, *Der / Denn* 262, *unser Noth vertrösten / unser Noth getrösten* 265, 271, *das / dem* 270, *der / des* 277, *seiner / seine* 278, *ihren / ihrem* 281, *der / die* 282, *Langner / Langener* 283, *vermahnet / ermahnet* 284, *seine / eine* 285, *almählich in Preussen / in Preussen almählich* 286, *selben / selbigen* 288, *deß / des* 289, *Ersetzung / Besetzung* 291, *Formula / der Formula* 292, *aber wolte / wolte aber* 296, *in Stecken / Stocken* 297, *klagten / klagen* 298, *ander Beschwerte / andern Beschwerden* 300, *sollen / sollten* 303, *bleiben / verbleiben* 304, *Lateinisch und Deutsch / Deutsch und Lateinisch* 307, *fürfallen / vorfallen* 310, *Landräthen / Landräthen und* 314, *und / und denn auch* 316, *Hauptmann / Amtman* 318, *Kasten-Herren / Kosten-Herren* 319, *ziehen / verziehen* 321, *ernstlich / erstlich* 322, *seine Priester offter warnete / öfters seine Priester warnete* 323, *allerhand Streit / allerhand Streitigkeiten* 324, *absolvieret worden / absolviret* - 325, *aussengeblieben / ausgeblieben* 327, *übergeben ihm den Satan / übergeben Ihn dem Satan* 331,

von seinem / und er von seinem 334, *Sünden abzustehen / Sünden abstehen* 325. Iš viso 112.

Dalį skirtumų sudaro MSB perrašant praleisti žodžiai (jie žymimi brūkšneliu), jų yra daugiau nei IV knygos tekste: *Mögen* / - 6, *schon* / - 8, *Innocentio III.* / *Innocentio* - 15, *Andere Anno 1411 / andere - 1411* 90, *41 [numero]* / - 98, *dessen man / dessen* - 129, *Heydenthum aber / Heydenthum* - 130, *Item Schützius* / - 149, *da* / - 151, 176, *sich* / - 185, *aller Welt* / - 214, *es* / - 245, *also* / - 247, *auch* / - 249, *ist* / - 264, *seyn* / - 268, *sich* / - 279, *Vertrag* / - 305, *bestättiget etc.*/ - 306, *und seines Wortes und seines / und seines Wortes* - 329. Iš viso 21.

MSB kopijuotojas praleido k(56) bibliografinę nuorodą, q(62) bibliografinėje nuorodoje praleido puslapio numerį. Iš viso 2.

Taisytos korektūros klaidos: *Abbas Urbergensis / Abbas Ursbergensis* 12, *weinig / wenig* 14, *Vorstehen / verstehen* 26, *Vuntenone / Vuntenowe* 32, *Muldau / Moldau* 85, *Anno 1512, den 129 Martii 129 / Anno 1512 den 29 Martii* 92, *Reißen / Reußen* 172, *Ehard / Erhard* 186, *Taukerus / Zankerus* 191, *thulich / thunlich* 213, *praeiudirlich / praeiudicirlich* 235, *refutiren / referiren* 243, *ir / ihr* 248, *Stucgardianus / Stuttgardianus* 274, *Bradtburgischen / Brandenburgischen* 287, *Acadeni / Academie* 293, *wer / wäre* 311. Iš viso 17.

Perrašinėjant įvelta naujų klaidų: *zu Betia / zu Beria* 41, *Culmensee / Culmsee* 91, *immer / imer* 137. Iš viso 3.

Tiriamuose VII knygos švarraščio ir kopijos tekstuose esama patikslinimų: perrašinėtojas ar taisytojas kai kuriose vietose tikslino faktus, pavardes, datas, prirašė nuorodų, išbaigė sakinius: *eines Schmieders / eines Schneiders* 79, *Ioannes Gembicki ist anno 1659 Bischof zu Plocko / Ioannes Gembicki ist anno 1656 Bischof zu Plocko* 96, *Imperatoris* / prierašas *Magistri Prussiae Ducis Saxoniae* 107, *Michäel [...] starb anno 11... / Michäel [...] starb anno 1258* 113, *Iannes I* / prierašas paraštėje *dieser Johannes hat noch gelebt 1417 u mit dem Homeist. Küchmeister einen Vertrag geschlossen* 114, *anno 1451 / anno 1457* 118, *bey* / prierašas *in der Kirchen Historie p. 210* 131, *Anni 1671 / Anni 1676* 134, *gelehret haben* / prierašas *Hartk. Kirch. Hist. S. 236* 138, *Urbano IV / Urbano VI* 154, *Bapst / vom Babst oder andern Bischöffen* 175, *worden / worden* prierašas paraštėje *Hartk. S. 277* 187, *ewigen Zeiten bleiben / ewigen Zeiten bleiben* prierašas paraštėje *Hartkn. K. H. S. 292* 194, *geben / wo es nicht beßer würde, sol man Ihm zu seinen Tagen das halbe Stipendium geben*

pabaigtas sakinys iš Karaliaučiaus universiteto nuostatų 196, *sollen / sollen* prierašas paraštėje *Hartk. 302* 211, *Osianders Meynung von /* įrašyta visa eilutė *von der wesentlichen Gerechtigkeit Gottes nicht allein von* 266, *der Sünden /* įrašyta pusantros eilutės *der Sünden die andere ist das ewige Leben. So nun einer die Verzeihung der Sünden* 267, *Evangelii /* įrašyta pusantros eilutės *Evangelii in die ganze Welt und Versammlung seiner Kirchen, beyde aus Juden und Heyden durch die Predigt seines Evangelii* 269, *seyn /* įrašyta eilutė *seyn des göttlichen ewiges Lebens und Seeligkeit. Also sind wir auch Erben* 272, *theilhafftig/* įrašyta nevisa eilutė *theilhafftig werdet. So wir nun der göttlichen Natur theilhafftig* 273, *den Calvinismum /* įrašyti 3 žodžiai *den Calvinismum in Preussen allmälich* 286, *beydenn / beydenn* paraštėje įrašyta *Hartkn. 418*, 301, *daneben 8 Personen /* įrašyta pusė sakinio *daneben 8 Personen von einer Landschaft von Herrn und von Adel, also auch acht Personen* 302, *worden / worden* praleista eilutė: *Diese ist Anno 1568, auch Anno 1609 mit approbation Johann Sigismundi wieder gedruckt worden* 312, *Der Bischoff / Der Bischoff* prirašyta paraštėje *Hartkn. p. 434* 313, *so von der Landschafft und Städten sollen deputiret werden / welche Personen eine Landschaftt und Städte selbst dazu deputiren soll* suredaguotas sakinys 317, *excommuniciret worden /* prirašyta pastaba *Hartkn. p.461* 326, *als erklären wir /* prirašyti keli žodžiai: *als erklären wir samt Eurem Geist* 330. Iš viso 28.

Ši paskutinė skirtumų grupė daugiausia ir kelia klausimų, kiek bus patikimas paskelbtasis M. Pretorijaus tekstas iš MSB rankraščio-kopijos, tačiau skirtumų esama palyginti nedaug: 28 iš 200. Be to, jie įrašyti Bažnyčios istorijai ir teologijos klausimams skirtoje knygoje. Tokių tikslinimų, prierašų istorinėms temoms, papročių aprašymui skirtoje knygoje nėra.

Palyginus 400 skirtumų, galima prieiti išvadą, kad MSB rankraštis-kopija tiksliai neatspindi paties M. Pretorijaus ar jo švarraščio perrašinėtojo rašybos, tačiau ir redagavimo požymių turintys taisymai yra nežymūs, nekeičia paties M. Pretorijaus minties, sakinio struktūros, raiškos ypatybių. Atidžiau pažvelgus į įrašytuosius sakinius ar jų dalis matyti, kad jie paimti iš M. Pretorijaus referuojamų privilegijų, aktų, religinių disputų tekstų. Taisytojas tiesiog tikslino M. Pretorijaus teikiamų dokumentų tekstus, bet niekur nekeitė paties Pretorijaus autorinio teksto. Kita prierašų grupė yra nuorodos į Petro Dusburgiečio kroniką arba Ch. Hartknocho knygą, patikslinti paties Pretorijaus įrašytų nuorodų į Hartknochą puslapiai. Dalis šių įrašų yra paraštėse (pav. 5, 6), matomi tik metus žvilgsnį į tekstą, todėl lengvai atskiriami nuo pagrindinio,

paties Pretorijaus parašytojo. Kiti taisymai įrašyti prie nuorodų, įrašą, tikslinantį paties Pretorijaus nuorodą, galima atskirti įsižiūrėjus į rankraštį, todėl perrašos rengėjos tai gali pažymėti archeografiniame komentare.

Palyginę MSA ir MSB rankraščius galime atsakyti į klausimą, ar turime patikimą M. Pretorijaus *Prūsijos įdomybių* VIII ir IX knygų rankraščio tekstą?

MSA ir MSB skirtumų palyginimas leidžia daryti išvadą, kad MSB rankraštis-kopija gali būti skelbiamų VIII ir IX knygų pagrindas; rankraštis yra patikimas knygų turinio, argumentacijos, rašymo raiškos požiūriu, bet tik iš dalies atspindi autoriaus rašybą.

UNTERSUCHUNG DER VALIDITÄT DER HANDSCHRIFTKOPIE DES ACHTEN UND NEUNTEN BUCHES VON *DELICIAE PRUSSICAE* VON MATTHÄUS PRÄTORIUS

Ingė Lukšaitė

Die Handschrift *Deliciae Prussicae* von Matthäus Prätorius umfasst 18 Bücher, von denen bisher etwa die Hälfte herausgegeben wurde: das von Prätorius selbst verfasste *Verzeichnis* (das gesammte Inhaltsverzeichnis mit den Titeln der Bücher, Kapitel und Paragraphen) und die Texte der Bücher I–VII[1]. Zur Zeit sind drei Handschriften des Werks bekannt, die sich inhaltlich unterscheiden[2]. Die erste Reinschrift, die Prätorius selbst beaufsichtigt hat und die hier mit der Abkürzung MSA bezeichnet wird, umfasst das *Verzeichnis* und die Bücher I–VII. Die Handschrift MSA, die in der Handschriftensammlung der Universitätsbibliothek von Vilnius aufbewahrt wird, stellt nur den ersten Teil des Werks dar, den der ehamalige Direktor des Wissenschaftsmuseums Vincas Žilėnas 1982 von einem anonymen Verkäufer erwarb. Die Bände 1–4, auf der Grundlage der MSA veröffentlicht, sind der wichtigste und zuverlässigste Teil der Handschrift. Nach dem Schriftbild zu urteilen, wurde die Handschrift von zwei Personen erstellt, wobei es auch Anmerkungen, Korrekturen und nachträglich eingefügte Sätze einer dritten Person gibt. Möglicherweise

[1] Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 1: I knyga: *Prūsijos įdomybių santrauka*, *Prūsijos onomasija*, sudarė Ingė Lukšaitė, parengė Ingė Lukšaitė, Vilija Gerulaitienė, Eugenija Ulčinaitė, Vilnius, 1999; Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 2: II knyga: *Prūsijos demologija*, III knyga: *Prūsijos topografija*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Vilija Gerulaitiene, Mintautu Čiurinsku, Irena Tumavičiūte, Vilnius, 2004; Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 3: IV knyga: *Senovės prūsų idololatrija*, V knyga: *Senovės prūsų šventės*, VI knyga: *Senovės prūsų konsekracijos*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Milda Girdzijauskaite, Sabina Drevello, Mintautu Čiurinsku, Jonu Kiliumi, Vilnius, 2006; Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 4: VII knyga: *Prūsų bažnyčios kronika*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Vilija Gerulaitiene, Jonu Kiliumi, Tomu Veteikiu, Vilnius, 2011.

[2] Ausführlicher zur Geschichte der MSA s. Ingė Lukšaitė, „Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas", in: Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 1, p. 60–82.

hat Prätorius das selbst getan. Ob der zweite Teil dieser Handschrift (Bücher VIII–XVIII) erhalten ist und wo er sich befindet, ist bis heute unbekannt. Diesen zweiten Teil gab es mit Sicherheit, denn er stand Ende des 18. Jahrhunderts einem Kopisten zur Verfügung. Es stellt sich die Frage, inwiefern die Herausgabe der Bände 5, 6 und 7 (Bücher VIII–XVIII) tatsächlich auf der verlässlichen Basis des Werks von Prätorius vorgenommen werden kann.

Wir wissen, dass die gesamte Handschrift Ende des 18. Jahrhunderts kopiert wurde. Diese zweite Handschrift (Abb. 1) wird mit MSB abgekürzt und im ersten Band beschrieben[3].

Der erste Band ist vor fast zwei Jahrzehnten erschienen, weshalb dem Leser hier noch einmal eine kurze Beschreibung der MSB geboten wird, um zu erläutern, ob diese Handschrift die Grundlage zur weiteren Veröffentlichung der *Deliciae Prussicae* von Prätorius sein kann.

Die MSB, also die Kopie der Handschrift, wird in der Handschriftensammlung der Wróblewski-Bibliothek der Litauischen Akademie der Wissenschaften aufbewahrt. Sie trägt die Signatur f. 129, nr. 1338/1–2 des Povilas Pakarklis Fonds, ist in Karton gebunden und umfasst zwei Bände mit insgesamt 1667 Seiten. Hinzu kommen zehn lose Blätter, von denen drei nicht nummeriert und sieben nummeriert sind. Sie enthalten vier Dokumente.[4]

Als die Bände 1–4 der *Deliciae Prussicae* zum Druck vorbereitet wurden, kamen wir zu dem Schluss, dass die MSB von der MSA abgeschrieben worden sein musste. Die Geschichte der Handschriftenkopie MSB verraten fünf Seiten, die der MSB hinzugefügt wurden. Daraus lässt sich in groben Zügen die Geschichte der Kopie nachzeichnen. Zu dieser Zeit wurde die gesamte Handschrift von Prätorius (MSA) im Geheimen Staatsarchiv in Berlin aufbewahrt. Initiator und Auftraggeber der Kopie war der preußische Kriegs- und Domänenrat Boltz. Die Erlaubnis dazu, die Handschrift aus dem Archiv auszuleihen und zum Kopieren nach Königsberg zu bringen, gab F. W. Lögner. Die Handschrift wurde nach Königsberg gebracht und dort einem Kopisten

[3] Ingė Lukšaitė, „Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas", Ingė Lukšaitė, Vilija Gerulaitienė „Mato Pretorijaus *Prūsijos įdomybių* rankraščio skelbimo principai", in: Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 1, p. 60–82, 149–151.

[4] Dokument Nr. 1, Bl. 1 beschreibt das gesamte Werk von Prätorius und unter welchen Umständen die Handschrift mittels A. Rubach an den Königshof gelangte; Dokument Nr. 2, Bl. 1–2, enthält einen Brief F. W. Lögners vom 26.7.1781 an den Kriegs- und Domänenrat Boltz, in dem erwähnt wird, dass Herr von Herzberg sich die Handschrift von Prätorius leihen möchte und dass *der Codex Diplomaticus Pom[meraniae]* zum Druck vorbereitet wird.

übergeben, dessen Name und Rang wir nicht kennen. Er versprach am 7. August 1780 in Königsberg die Handschrift zurückzugeben, sobald die Abschrift erfolgt sei. Auf einem kleinen Blatt ist das Datum vermerkt, an dem der Kopist jedes Buch abgeschrieben hatte. Er hat die Kopie, die 56+1610 Seiten umfasst, innerhalb von 113 Tagen angefertigt: Die Arbeit begann am 7. August 1780 und endete am 16. Dezember 1780. Es gab nur einen Schreiber: Die ganze MSB ist von einer Hand geschrieben worden, in kleiner neugotischer Schrift. Bezogen auf 1666 Seiten schrieb der Kopist etwa 15 Seiten pro Tag (Sonntage nicht mitgerechnet). Er arbeitete also sehr zügig. Die Handschrift enthält kleine Anmerkungen und Erklärungen, die von anderer Hand geschrieben wurden.

Es ist noch eine dritte Handschrift der *Deliciae Prussicae* erhalten, die mit MSC abgekürzt wird. Sie wird in der Handschriftensammlung der polnischen Akademie der Wissenschaften in der Bibliothek von Gdańsk aufbewahrt. Ende des 19.–Anfang des 20. Jahrhunderts verzeichnete der Katalog der Handschriftensammlung zwei Bände dieser Handschrift. Jetzt ist der erste Teil als Verlust im Zweiten Weltkrieg verzeichnet. Alle Handschriften wurden bei der Herausgabe des ersten Bandes beschrieben. Ihr Vergleich führte zu dem Schluss, dass die MSC starken Entwurfscharakter hat: Die Texte und ihre Übersetzungen sind in verschiedenen Schriften verfasst, es gibt viele Korrekturen und Streichungen in diesem Text.

Insgesamt lässt sich feststellen, dass nur die MSB das gesamte Werk von Prätorius, also alle 18 Bücher, umfasst, die MSA hingegen die Bücher I–VII, die MSC die Bücher X–XVII. Der im fünften Band veröffentlichte Text, das VIII. Buch *Staatsführung des Alten Preußen (Respublica veterum Prussorum)* und das IX. Buch *Die Staatsveränderung des Preußen Landes (Revolutiones Prussicae)* ist nur in der MSB enthalten, also in der Handschrift, die eine Kopie ist. Dasselbe gilt auch für das letzte, XVIII. Buch, dessen Text, soweit heute bekannt, nur in der MSB erhalten geblieben ist.

Bei der Vorbereitung des fünften Bandes zum Druck, also beim VIII. Buch *Staatsführung des Alten Preußen* und IX. Buch *Die Staatsveränderung des Preußen Landes*, stellte sich die Frage, ob die Handschriftenkopie, also die MSB, allein ausreichend sei, um einen authentischen Text von Prätorius zu veröffentlichen. Deshalb muss noch einmal detailliert die Zuverlässigkeit der MSB erörtert werden. Den Grad der Zuverlässigkeit kann man überprüfen, indem man denjenigen Teil des Werks, der sowohl in der MSA als auch in der

MSB vorkommt, vergleicht. Man kann feststellen, ob der Schreiber etwas verändert, umgeschrieben oder korrigiert hat. Vilija Gerulaitienė und Sabina Drevello haben die Texte der MSA und MSB verglichen, die Unterschiede sind in den textkritischen Apparaten der Bände 1–4 enthalten. Ihre Untersuchungen bilden die Grundlage bei der Betrachtung der Unterschiede beider Texte, der Reinschrift und der Kopie.

Schon bei der Vorbereitung des ersten Bandes der *Deliciae Prussicae* von Prätorius zum Druck wurden die Anmerkungen, Zusätze und Änderungen in der MSB im Vergleich zur MSA dargestellt. Es wurde festgestellt, dass es folgende Arten von Unterschieden gibt: Zur ersten Gruppe gehören: 1) Korrekturen; 2) vom Kopisten selbst ausgelassene oder von derselben Hand hinzugefügte Wörter oder Zeilen; 3) von anderer Hand korrigierte fehlerhaft geschriebene Wörter. Zur zweiten Gruppe gehören: 1) in der Schrift des Kopisten hinzugefügte ergänzende Verweise auf Texte anderer Autoren (meist geht es um Verweise auf Hartknochs Bücher); 2) kurze Textergänzungen in der Schrift des Kopisten oder von anderer Hand. Man kann davon ausgehen, dass die andere Schrift einem aufmerksamen Leser gehörte, der sich für die Qualität der Kopie interessierte. Vermutlich war es der Auftraggeber Boltz. Wir nennen ihn den Korrektor. Nach dem Vergleich der MSA, der originalen Handschrift, mit der MSB, der Kopie, wurde entschieden, dass der Veröffentlichung die MSA zugrunde liegen sollte. Die Unterschiede zwischen MSB und MSC sind im textkritischen Apparat zu finden.

Für den fünften Band müssen die Unterschiede zwischen MSA und MSB noch einmal detailliert auf der Grundlage der zum Druck vorbereiteten Texte betrachtet werden. Die Bücher VIII und IX können nicht verglichen werden (sie kommen nur in der MSB vor), deshalb müssen die Bücher I–VII in beiden Handschriften genauer untersucht werden. Es geht darum, die Unterschiede und Analogien zwischen MSA und MSB herauszuarbeiten und festzustellen, ob die MSB eine valide Grundlage für die Publikation des Werks von Prätorius sein kann und welche Arten von Diskrepanzen zu erwarten sind (aber nicht zu korrigieren sind), wenn es um die Publikation anhand der MSB geht. Die Untersuchung soll diese Fragen klären.

Die Unterschiede werden mit einer selektiven Methode untersucht: Betrachtet werden je 200 Unterschiede, die in den Kapiteln 1–4 des IV. Buches (Band 3) und in den Kapiteln 1–14 des VII. Buches (Band 4) registriert wurden. Es wird angenommen, dass diese Anzahl von Unterschieden aus zwei

verschiedenen Büchern ausreicht, um sie genau zu beschreiben. Der Inhalt der Bücher ist, wie schon klar wird, wenn man die im textkritischen Apparat verzeichneten Unterschiede ansieht, vom Engagement des Kopisten und des Korrektors beeinflusst, davon, wie viele Zusätze, neue Einträge und Verweise sie einfügten. Es ist festzuhalten, dass weder der Kopist noch der Korrektor dazu neigten, den Inhalt des IV. Buches zu korrigieren. Die Unterschiede zwischen beiden Texten sind also gering. Der Inhalt des VII. Buchs, *Chronicum ecclesiasticum Prussorum*, sowie die empirischen Daten brachten den Korrektor und den Kopisten dazu, den Text durch Anmerkungen und Erläuterungen zu ergänzen. Es scheint, dass die Thematik des *Chronicum ecclesiasticum Prussorum* ihnen vertraut war und dass sie daran interessiert waren, den Text so exakt wie möglich zu gestalten (z. B. durch genauere Verweise auf Ch. \ Hartknochs Bücher). Der Vergleich zwischen MSA und MSB zeigt, dass die Unterschiede zwischen dem IV. und VII. Buch teils anderer Art sind. Die Betrachtung von 400 Unterschieden aus den ausgewählten Stellen der Bücher reicht aus, um den Grad der Zuverlässigkeit der MSB einzuschätzen.

Es werden alle 200 Unterschiede aus dem IV. Buch (Band 3) aufgelistet[5].

Die umfangreichste Gruppe von Unterschieden im Text des IV. Buchs (Band 3) machen unterschiedliche Schreibweisen eines Wortes aus. Der Kopist arbeitete 80 Jahre nach dem Entstehen der Handschrift. Während dieser Zeit hatte sich die neugotische Schrift verändert und war stärker normiert worden. Als die MSA im letzten Drittel des 17. Jahrhunderts geschrieben wurde, war die Schreibweise unstet. Oft hatten dieselben Wörter unterschiedliche Schreibweisen. Das betrifft vor allem die Frage von Zusammen- und Getrenntschreibung, ss und ß, zwei oder einen Buchstaben, k und ck usw. Der Kopist der MSB hat die Schreibweise mancher Wörter vereinheitlicht, doch auch seine Schreibweise wechselt und ist unstet. Zu dieser Art von Unterschieden kann man folgende Wörter zählen: *Preussen / Preußen* 3, *Nadravien / Nadrawien* 6, *Pöfel / Pöbel* 5, *Provincien / Provinzien* 7, *Capittel / Capitul* 11, *Haynen / Heynen* 13, *Wachholder / Wacholder* 15, *Welau / Wellau* 16, *etzliche / etliche* 24, *sonsten / sonst* 26, *wirdig /würdig* 32, *unzehlige /*

[5] Zuerst wird die Schreibweise eines Wortes in der MSA genannt, nach einem Trennungsstrich diejenige in der MSB sowie eine Zahl, die der Nummerierung im textkritischen Apparat entspricht. Wörter, Satzteile und Sätze von Prätorius werden kursiv gesetzt. Wörter, die in der Handschrift ausgelassen sind, werden durch einen Strich gekennzeichnet. Wiederholt sich dieser Unterschied, werden zwei Nummern aus dem textkritischen Apparat angegeben.

unzähliche 40, *Krywe / Kriwe* 59, *Weydywuti / Weidywuiti* 61, *Rykauti / Ryckauti* 62, *Natangen / Nathangen* 72, *Rykaijothi / Rikaijoth* 70, *Pickollos / Pikollos* 76, *Perckunas / Perkunas* 78, *Weydelotten / Waydelotten* 80, *Weydullutt / Weydulut* 109, *Durchleuchtige / durchleuchtige* 110, *Gallinden / Galinden* 117, *Weydiwaeitus / Waydiwoiutus* 117, *Radtschien / Radschien* 121, *Romdorf / Romsdorf* 122, *Riggarten / Rikgarten* 123, *Romove / Romowe* 126, *Littauen / Litthauen* 130, *Weidywuito / Weydiwuito* 133, *Zamoiten, Zamaiten / Zamaiten* 135, 151, *Churland / Curland* 136, *Schackuhnen / Schakuhnen* 158, *Rombhowa / Rombhova* 164, *Rommowa / Romova* 165, *negst / nächst* 169, *Nibudzien / Niebudzien* 174, *Weiduluttin / Weydeluttin, Weydulutten* 178, 179, 181, *Maldininker / Maldinincker* 186, *Pobetischen / Pobethischen* 199, *Kathanausche / Kattanauische* 200, *Kattennausche / Kattenauischen* 232, *weiland / Weiland* 209, *Gott Gurgis / Gott Jurgis* 228, *Heyden / Heiden* 231, *Licht Außleschen / Licht Auslöschen* 245, *Weidulli / Weyduli* 250, *Ludwich / Ludwig* 251, *Liebenzell / Libenzel* 252, *Flösse / Flüße* 261, 262, *Bornstein / Börnstein* 266, *müglich / möglich* 272, *Kauszellen / kauszelen* 275, *Tolckemit / Tolkemit* 282, *ohn / ohne* 294, *Tugurijs / Tuguriis* 295, *eins / eines* 306, *liß / ließ* 311, *beschmeren / beschmieren* 312, *garstiegen / garstigen* 328, *solchs / solches* 330, *Pikulls / Pikuls* 333, *zu zehlen / zu zählen* 337, *Zemyne / Zemine* 340, *Pergubrius / Pergrubrius* 341, *Kranz / Crantz* 350, *Kleynoth, Kleynoht / Kleinod* 353, 373, *Moyse / Mosi* 361, *Gleichnüß / Gleichniß* 363, *stäts / stets* 364, *Krohne / Crone* 367, *Empfindnüß / Empfindniß* 375, *Padrymbus, Padrympus / Padrympus, Padrymbus* 376, 379, *Wahren / Waaren* 382, *froligkeit / Frölichkeit* 388, *aller massen / aller maaßen* 389, *Feyr / Freyer* 393, *Stuel / Stuhl* 394, *Auctorum / Autoren* 402, *wahren / waren* 404, *gewüttet / gewütet* 414, *Alten Preussen / Alt Preussen* 417. In den Kapiteln 1–3 des IV. Buchs sind das 87 von 200 Unterschieden.

In der MSB gibt es acht nicht in Klammern gesetzte Wörter: 22, 50, 112, 188, 244, 313, 377, 392.

In den Kapiteln 1–3 des IV. Buchs sind das 95 von 200 Unterschieden.

Die zweite Gruppe von Unterschieden machen ausgelassene oder hinzugefügte Wörter aus. Ausgelassene Wörter werden durch einen Strich gekennzeichnet: *auch* / - 14, Örtern /- 19, *daselbst* /- 150, *Sie auch im Winter / Sie auch im mitten Winter* 74, *oder da / - oder daß aus* 101, *der drey / 3* 111, *lassen können / lassen* - 148, *aller Hand / aller* - 256, *ohnen / Ohne seinen* 264, *ziehen* / - 302, *eingetheilet haben* / - 338, *nicht frey* / - 357, *des* / - 360. Davon gibt es 13.

Die MSB enthält Korrekturen: *wisten / wüsten* 38, *en / an* 54, *nu mehr / nun mehr* 143, *an eingen / an einigen* 113, *unvemuhten / unvermutheten* 127, *Pomesam / Pomesan* 128, *Mongends / Morgens* 195, *Marpisken / Narpiszcken* 258, *wär / wäre* 319. Es werden jedoch auch neue Fehler gemacht. Richtig in der MSA, aber falsch in der MSB, sind: *Potrimpo / Portympo* 81, *Krywaite / Kyrwaite* 86, *Arngrimo /Arnkellio* 269, *Zweige / Zwelge* 358. Insgesamt sind es 13.

Es unterscheidet sich die Getrennt- und Zusammenschreibung von Wörtern: *ohndaß / ohne das* 27, *wollbezackte / wohl bezackte* 30, *eins mahls / eines mals* 37, *Allzeit / alle Zeit* 92, *der jenige / derjenige* 97, *da von / davon* 98, *der gleicher / dergleichen* 102, *hie zu / hiezu* 283, *eins mahls / einsmal* 284, *dienlichers / dien licheres* 321, *Gleicher Maassen / Gleichermaaßen* 352, *wegnahme / weg nahm* 356. Es sind insgesamt 12.

Eine Abkürzung wurde verändert: *MMS / MSCR* 378.

Es gibt noch einige Arten von Veränderungen aus Gründen der Redaktion. Eine davon ist das Verbessern oder Verändern der grammatischen Form von Wörtern oder die Änderung der Wortstellung: *befohlen hat / hat befohlen* 25, *alldieweil / weil* 29, *hiemit denen / denen hiemit* 35, *unfehlbahr / ohnfehlbar* 39, 314, *sollte / konnte* 137, *Conferentz / Circum ferentz* 149, *seynd / seyn* 146, *dieselbe / dieselbige* 163, *Stadt Heilig / Heiligen* 107, *genennet / genandt* 108, *gesetzet / festgesetzet* 184, *jenige / derjenige* 233, *obengedachter / obgedachter* 254, *worden / geworden* 259, *seyn / werden* 271, *gebaute / gebauet* 276, *sind / seynd* 277, *daß / da* 298, *dann / denn* 303, *deß / ohnedes* 304, *und / die* 305, *zu / zum* 322, *Romovianschen / Romovianische* 332, *denen / den* 342, *gestelt / gestaltet* 349, *legeten / legten* 351, *gestalt / gestaltet* 359, *war / wäre* 370, *Ahren / Aehren* 380, *wurd / wurde* 381, *obengedachte / oben angeführte* 410, *wolt / wolte* 413. Es sind ingesamt 33.

Bei weiteren Veränderungen redaktioneller Art geht es um korrigierte oder veränderte Endungen in der MSB, die meist Deklination, Konjugation und Numerus betreffen. Die Schreibweise eines Wortes in der Einzahl und Mehrzahl werden verbessert: *den / dem* 42, 180, *Fuß / Füße* 45, *die Wort / Worte* 71, *ihrer / ihre* 98, *seynd / seyn* 146, *andere Art / Arten* 157, *der gleicher / dergleichen* 102, *auf die sein / seinen* 104, *einiger / einen* 106, *Ort / Orten* 114, *Birne / Birnen* 197, *von dem Berg / Berge* 207, *Georgium / Georgen* 226, *Haar / Haare* 237, *Thoren / Thore* 247, *selzahm / seltzamen* 257, *gemein / gemeinen* 285, *ein / eine* 286, *weil / weile* 287, *sonderlichen / sonderlicher* 289, *Schlangen / Schlange* 290, *ohn / ohne* 294, *Krueg / Kruegen* 301, *eins /*

eines 306, *allen / allem* 309, *Nacht / Nächte* 310, *Ursacher / Ursachen* 384, *dieselben / dieselbe* 403, *meine / meinen* 415, *Götter / Göttern* 416, *Alten / Alt* 417. Insgesamt gibt es 32 Fälle.

Bei der Betrachtung der 200 Unterschiede zwischen MSA und MSB in demselben Textabschnitt wird deutlich, dass es 65 Fälle gibt, in denen aus redaktionellen Gründen etwas verändert wurde, in 87 Fällen wurde die Schreibweise eines Wortes geändert, in 8 Fällen wurden Fragezeichen weggelassen, auf Zusammen- und Getrenntschreibung entfallen 12 Fälle, korrigierte Fehler in der MSA machen 9 Fälle aus, in der MSB wurden 3 Korrekturfehler gemacht, 13 Mal wurden Klammern ausgelassen, 13 unbedeutende Wörter wurden hinzugefügt, in einem Fall wurde eine Abkürzung verändert.

Offenbar hat der Kopist den Text des IV. Buches sehr genau abgeschrieben, wobei er die Schreibweise in einigen Fällen an die in seiner Zeit übliche anglich. Er vereinheitlichte zum Teil Deklination und Konjugation, korrigierte einige Fehler, machte aber auch selbst welche. Die redaktionellen Änderungen sind sehr unauffällig und verändern den Satz oder den Satzinhalt nicht. Es gibt keinerlei wesentliche Veränderungen, Zusätze, Infixe oder Erläuterungen in dem kopierten Text.

Vergleichen wir auf dieselbe Weise das VII. Buch der *Deliciae Prussicae* in der Reinschrift der MSA und der Kopie in der MSB.

Verglichen mit den Unterschieden im IV. Buch gibt es im VII. Buch nur sehr wenige Veränderungen bei der Schreibweise von Wörtern oder bei Wortformen zwischen MSA und MSB: *forderung / Förderung* 17, *Lusanien / Lausanien* 19, *Drwantz / Drewantz* 65, *Passarye / Passarge* 67, *Brunsberg / Braunsberg* 77, *Petercow / Peterkau* 81, *Culmensee / Culmsee* 91, *Liepie / Lipie* 95, *gefordert / gefördert* 105, *Merßpurg / Merseburg* 108, *Camienick / Caminiec* 116, *Troske / Troschcke* 121, *Löbische / Löbauische* 124, *Crisam / Chrisam* 133, *Margen-werder / Marienwerder* 209, *Wirtenberg / Wittenberg* 259, *Mathis / Matthias* 299. Es sind 17.

Den überwiegenden Teil machen redaktionelle Änderungen aus: verbesserte oder veränderte grammatische Wortformen, veränderte Wortstellung, korrigierte Endungen bei Deklination und Konjugation, Angleichung von Ein- und Mehrzahl, veränderte oder hinzugefügte erläuternde Wörter usw.: *Hochgeschätzten / hochgeneigten* 3, *demnach / dennoch* 9, *enstanden / entstanden seyn* 11, *Christo ist / Christo Jesu ist* 13, *ihnen / ihren* 25, *er / es* 30, *so / sie* 39, *jetzlicher / jeglicher* 41, *diese / des* 56, *daß / dem* 57, *daran / davon* 58,

Vortrags / Vertrags 59, *wendet / werdet* 60, *der nach / nahe* 64, *des Brudern / der Brüder* 66, *Santis / Zanter* 68, *dem / den* 69, *denn / dem* 70, *möge / mögen* 71, *Bezeugniß / Gezeugniß* 72, *Subesla / Subislaus* 74, *bürtig / gebürtig* 75, *Adjutorn / Coadjutoren* 84, *zu Tiniec / zu Tinici* 87, *Linche / Linke* 101, *Jobus a Dobenick / Jobus Dobeneck* 102, *er nur / nun* 110, *hernach zu Leßlau / hernach zu Bischoff zu Leßlau* 115, *Imper / Pont* 122, *begabet hat / begabet hat etc.* 125, *gezogen / gezogen werden* 126, *in Geldner / Goldnen* 127, *Waffen / Wassen* 132, *Bischöfflichen / bäbstlichen* 135, *sollen gewesen / sollen gewesen seyn* 136, *solte immer / im[m]er solte* 139, *solte wieder / wiederum solten* 143, *ein / im* 144, *auff einer / auff reiner* 145, *sich hätte / sie hätten* 146, *und / von* 148, *trauet / trauet, tauffet oder* 150, *weren / seynd* 155, *die / so* 156, *alle / die* 159, *ernehren / nähren* 162, *werden / haben* 164, *kan / kan er* 168, *umb / uns* 169, *auffstekken / anstecken* 170, *Ihr Opfer / Ihr Opfer zu* 171, *Fastens / Fastens halben* 173, *ehelichen / ehrlichen* 174, *oder Mariae / oder Mariae das* 177, *seelt / stiehlt* 178, *bitten / bethen* 179, *Eberhart Queis / Eberhart von Queis* 183, *Anno 1523 hat / Anno 1523 hat er* 184, *ein / im* 188, *ausgesprungene / ausgesprochene* 189, *angerichtet / eingerichtet* 192, *Floren / Gulden* 193, *Zug / Zeug* 195, *Worte sich / Worte sich deßwegen* 198, *P. P. / Professores* 202, *angefochten / umgefochten* 236, *dem / des* 240, 242, *dieser / diese* 241, *Hertzog / der Hertzog* 250, *seine / seiner* 252, *Ihn / Ihn sie* 254, *das / des* 256, *den / dem* 257, *unfreundlich / und freundlich* 261, *Der / Denn* 262, *unser Noth vertrösten / unser Noth getrösten* 265, 271, *das / dem* 270, *der / des* 277, *seiner / seine* 278, *ihren / ihrem* 281, *der / die* 282, *Langner / Langener* 283, *vermahnet / ermahnet* 284, *seine / eine* 285, *almählich in Preussen / in Preussen almählich* 286, *selben / selbigen* 288, *deß / des* 289, *Ersetzung / Besetzung* 291, *Formula / der Formula* 292, *aber wolte / wolte aber* 296, *in Stecken / Stocken* 297, *klagten / klagen* 298, *ander Beschwerte / andern Beschwerden* 300, *sollen / sollten* 303, *bleiben / verbleiben* 304, *Lateinisch und Deutsch / Deutsch und Lateinisch* 307, *fürfallen / vorfallen* 310, *Landräthen / Landräthen und* 314, *und / und denn auch* 316, *Hauptmann / Amtman* 318, *Kasten-Herren / Kosten-Herren* 319, *ziehen / verziehen* 321, *ernstlich / erstlich* 322, *seine Priester offter warnete / öfters seine Priester warnete* 323, *allerhand Streit / allerhand Streitigkeiten* 324, *absolvieret worden / absolviret* - 325, *aussengeblieben / ausgeblieben* 327, *übergeben ihm den Satan / übergeben Ihn dem Satan* 331, *von seinem / und er von seinem* 334, *Sünden abzustehen / Sünden abstehen* 325. Es sind 112 Fälle.

Einen Teil der Unterschiede machen Wörter aus, die in der MSB ausgelassen wurden (mit einem Strich gekennzeichnet), davon gibt es mehr als im IV. Buch: *Mögen* / - 6, *schon* / - 8, *Innocentio III.* / *Innocentio* - 15, *Andere Anno 1411* / *andere - 1411* 90, *41 [numero]* / - 98, *dessen man* / *dessen* - 129, *Heydenthum aber* / *Heydenthum* - 130, *Item Schützius* / - 149, *da* / - 151, 176, *sich* / - 185, *aller Welt* / - 214, *es* / - 245, *also* / - 247, *auch* / - 249, *ist* / - 264, *seyn* / - 268, *sich* / - 279, *Vertrag* / - 305, *bestättiget etc.*/ - 306, *und seines Wortes und seines* / *und seines Wortes* - 329. Es sind 21 Fälle.

Der Kopist der MSB hat den bibliographischen Verweis k(56) weggelassen, beim bibliographischen Verweis q(62) fehlt die Seitenzahl. Das sind zwei Fälle.

Korrigiert wurden folgende Fehler: *Abbas Urbergensis* / *Abbas Ursbergensis* 12, *weinig* / *wenig* 14, *Vorstehen* / *verstehen* 26, *Vuntenone* / *Vuntenowe* 32, *Muldau* / *Moldau* 85, *Anno 1512, den 129 Martii 129* / *Anno 1512 den 29 Martii* 92, *Reißen* / *Reußen* 172, *Ehard* / *Erhard* 186, *Taukerus* / *Zankerus* 191, *thulich* / *thunlich* 213, *praeiudirlich* / *praeiudicirlich* 235, *refutiren* / *referiren* 243, *ir* / *ihr* 248, *Stucgardianus* / *Stuttgardianus* 274, *Bradtburgischen* / *Brandenburgischen* 287, *Acadeni* / *Academie* 293, *wer* / *wäre* 311. Das sind 17 Fälle.

Bei der Abschrift kam es zu neuen Fehlern: *zu Betia* / *zu Beria* 41, *Culmensee* / *Culmsee* 91, *immer* / *imer* 137. Insgesamt 3 Fälle.

In den untersuchten Texten, der Reinschrift und der Kopie des VII. Buches, gibt es erläuternde Veränderungen: Der Kopist oder der Korrektor haben an manchen Stellen Fakten, Namen und Daten konkretisiert, Verweise hinzugefügt und Sätze beendet: *eines Schmieders* / *eines Schneiders* 79, *Ioannes Gembicki ist anno 1659 Bischof zu Plocko* / *Ioannes Gembicki ist anno 1656 Bischof zu Plocko* 96, *Imperatoris* / ergänzt *Magistri Prussiae Ducis Saxoniae* 107, *Michäel [...] starb anno 11...* / *Michäel [...] starb anno 1258* 113, *Iannes I* / am Rand ergänzt *dieser Johannes hat noch gelebt 1417 u mit dem Homeist. Küchmeister einen Vertrag geschlossen* 114, *anno 1451* / *anno 1457* 118, *bey* / ergänzt *in der Kirchen Historie p. 210* 131, *Anni 1671* / *Anni 1676* 134, *gelehret haben* / ergänzt *Hartk. Kirch. Hist. S. 236* 138, *Urbano IV* / *Urbano VI* 154, *Bapst* / *vom Babst oder andern Bischöffen* 175, *worden* / *worden* am Rand ergänzt *Hartk. S. 277* 187, *ewigen Zeiten bleiben* / *ewigen Zeiten bleiben* am Rand ergänzt *Hartkn. K. H. S. 292* 194, *geben* / *wo es nicht beßer würde, sol man Ihm zu seinen Tagen das halbe Stipendium geben* Satz beendet

nach den Statuten der Universität Königsberg 196, *sollen / sollen* am Rand ergänzt *Hartk. 302* 211, *Osianders Meynung von /* ergänzt wurde eine ganze Zeile *von der wesentlichen Gerechtigkeit Gottes nicht allein von* 266, *der Sünden /* ergänzt wurden anderthalb Zeilen *der Sünden die andere ist das ewige Leben. So nun einer die Verzeihung der Sünden* 267, *Evangelii /* ergänzt wurden anderthalb Zeilen *Evangelii in die ganze Welt und Versammlung seiner Kirchen, beyde aus Juden und Heyden durch die Predigt seines Evangelii* 269, *seyn /* ergänzt wurde die Zeile *seyn des göttlichen ewiges Lebens und Seeligkeit. Also sind wir auch Erben* 272, *theilhafftig /* ergänzt wurde eine unvollständige Zeile *theilhafftig werdet. So wir nun der göttlichen Natur theilhafftig* 273, *den Calvinismum /* ergänzt wurden 3 Wörter *den Calvinismum in Preussen allmälich* 286, *beydenn / beydenn* am Rand ergänzt *Hartkn. 418*, 301, *daneben 8 Personen /* ergänzt wurde ein Halbsatz *daneben 8 Personen von einer Landschaft von Herrn und von Adel, also auch acht Personen* 302, *worden / worden* ausgelassen wurde eine Zeile: *Diese ist Anno 1568, auch Anno 1609 mit approbation Johann Sigismundi wieder gedruckt worden* 312, *Der Bischoff / Der Bischoff* am Rand ergänzt *Hartkn. 418*, 301, *daneben 8 Personen /* ergänzt wurde ein Halbsatz *daneben 8 Personen von einer Landschaft von Herrn und von Adel, also auch acht Personen* 302, *worden / worden* eine Zeile wurde ausgelassen: *Diese ist Anno 1568, auch Anno 1609 mit approbation Johann Sigismundi wieder gedruckt worden* 312, *Der Bischoff / Der Bischoff* am Rand ergänzt: *Hartkn. p. 434* 313, *so von der Landschafft und Städten sollen deputiret werden / welche Personen eine Landschaftt und Städte selbst dazu deputiren soll* ein redigierter Satz 317, *excommuniciret worden /* hinzugefügte Bemerkung *Hartkn. p. 461* 326, *als erklären wir /* ergänzt wurden einige Wörter: *als erklären wir samt Eurem Geist* 330. Insgesamt 28 Fälle.

Diese letzte Gruppe von Veränderungen wirft auch die meisten Fragen auf, wenn es um die Verlässlichkeit bei der Veröffentlichung des Textes von Prätorius auf der Grundlage der Kopie MSB geht. Allerdings machen sie nur einen kleinen Teil der Veränderungen aus, 28 von 200. Außerdem sind sie in einem Buch zu finden, das der Kirchengeschichte und theologischen Fragen gewidmet ist. Es gibt keine Veränderungen, die historische Themen oder die Beschreibung von Bräuchen betreffen.

Wenn man die 400 Unterschiede betrachtet, kann man zu dem Schluss kommen, dass die Handschriftenkopie MSB nicht exakt der Schreibung von Prätorius oder des Schreibers seiner Reinschrift entspricht, doch selbst

die Veränderungen mit redigierendem Charakter sind nicht so bedeutend, dass sie abändern, was Prätorius ausdrücken wollte. Sie verändern auch nicht die Satzstruktur oder Besonderheiten des Ausdrucks. Wenn man die eingefügten Sätze oder Satzteile betrachtet, wird deutlich, dass sie aus den Privilegien, Akten und religiösen Disputen stammen, auf die sich Prätorius bezog. Der Korrektor hat also die von Prätorius verwendeten Dokumente konkretisiert, doch nirgends den Autorentext von Prätorius verändert. Bei der anderen Gruppe von Veränderungen geht es um Verweise auf die Chronik des Peter von Dusburg und Ch. Hartknochs Bücher. Konkretisiert wurden die Verweise von Prätorius auf die Seiten bei Hartknoch. Einige dieser Zusätze finden sich am Rand (Abb. 5, 6). Deutlich wird also der Blick aus einer bestimmten Zeit auf den Text, deshalb ist der Unterschied zum Original von Prätorius leicht festzustellen. Andere Veränderungen finden sich in den Verweisen und konkretisieren die Verweise, die Prätorius selbst angefügt hat, was im textkritischen Apparat nachverfolgt werden kann.

Der Vergleich der Unterschiede zwischen MSA und MSB lässt den Schluss zu, dass die Handschriftenkopie MSB Grundlage der Publikation des VIII. und IX. Buches sein kann. Die Handschrift ist zuverlässig, wenn es um den Inhalt der Bücher, Argumentationsfolgen und Ausdrucksweise geht, sie spiegelt aber nur zum Teil die Schreibweise des Autors wider.

MATO PRETORIJAUS *PRŪSIJOS ĮDOMYBIŲ* RANKRAŠČIO SKELBIMO NUOSTATOS

Vilija Gerulaitienė
Ingė Lukšaitė

Bendrieji M. Pretorijaus *Prūsijos įdomybių* skelbimo principai suformuluoti remiantis Vokietijos mokslininkų parengtomis rekomendacijomis, kaip leisti ankstyvųjų Naujųjų laikų tekstus[1], M. Pretorijaus veikalo rankraščiai apibūdinti *Prūsijos įdomybių* pirmajame tome[2].

Rankraštis skelbiamas visas, be kupiūrų, iš esmės išlaikoma publikacijos pagrindu pasirenkamo teksto rašyba, sintaksinės struktūros ir morfologija, išskyrus specialiai aptariamus atvejus.

M. Pretorijaus tekstas aiškinamas trejopuose komentaruose: archeografiniuose, bibliografiniuose ir dalykiniuose. Archeografiniams ir bibliografiniams komentarams M. Pretorijaus pasirinktos lotyniškos formuluotės pateikiamos santrumpomis, kurios pagal abėcėlę surašytos bendrajame knygos trumpinimų sąraše. Retesni atvejai archeografiniuose komentaruose paaiškinami lietuviškai ir vokiškai, paaiškinimai atskiriami specialiu ženkleliu :/:.

Archeografiniai komentarai žymimi arabiškais skaitmenimis, pateikiami puslapio apačioje po bibliografinių nuorodų (jei jų yra). Juose aptariami MSB, kuriame vieninteliame yra šiame tome skelbiamų VIII ir IX knygų tekstai, ypatumai: braukymai, klaidingai parašyti žodžiai, marginalijos. Komentuojamas žodis pažymimas išnašos ženkleliu arabišku skaitmeniu. Žodžių grupei komentuoti vartojamas išplėstinis ženklas, pvz., ⌈...[3]. Rankraščiuose ne eilutėje įrašyti žodžiai publikacijoje pateikiami tarp figūrinių skliaustų apibūdinami archeografiniame komentare (įrašyta paraštėje, virš eilutės). Archeografiniuose komentaruose nurodomi MSB ir turimose MSC dalyse užrašyti žodžių variantai.

[1] „Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte", erarbeitet von der Arbeitsgemeinschaft außeruniversitärer historischer Forschungseinrichtungen, in: *Jahrbuch der historischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland,* Berichtsjahr 1980, Stuttgart, 1981, S. 85–95.

[2] Ingė Lukšaitė, „Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas", in: Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, sudarė Ingė Lukšaitė, parengė Ingė Lukšaitė, Vilija Gerulaitienė, Eugenija Ulčinaitė, Vilnius, 1999, p. 60–82.

Bibliografiniuose komentaruose nustatyti nurodomų veikalų autoriai ir pavadinimai. M. Pretorijus pateikė daug nuorodų į kitų istorikų veikalus, dokumentus, jų rinkinius, tačiau tekste arba nuorodose dažniausiai rašė tik autoriaus pavardę (kartais ne visą), kai kurių veikalo pavadinimo žodžių arba jų trumpinių (kartais tik skiemenų), leidimo vietos ir metų nenurodė. Bibliografiniai komentarai numeruojami raide ir suskliaustu arabišku skaitmeniu, pakeltu virš eilutės, taip, kaip numeravo autorius, bet ištaisomos numeracijos klaidos. Publikacijoje teikiama tokia nuoroda, kokią užrašė autorius, bet laužtiniuose skliaustuose, jei įmanoma, nustatomas knygos ar rankraščio pavadinimas, autorius. Iš daug kartų spausdintų knygų leidimų pasirenkami artimiausi M. Pretorijaus gyventajam laikotarpiui. Leidinio pavadinimo nepavykus nustatyti, nurodomas tikėtinas ar vienas iš galimų ir toks leidinys pažymimas trumpiniu *possib.* Knygos identifikuotos remiantis didžiųjų Europos bibliotekų spausdintais katalogais ir bibliografijomis.

Dalykiniai komentarai numeruojami arabiškais skaitmenimis laužtiniuose skliaustuose, pakeltais virš eilutės. Aptariama žodis, sakinys, teiginys, realijos, vertimo variantai, kai kurie asmenys.

Šiame tome, ypač IX knygoje, daugumos M. Pretorijaus skelbiamų dokumentų (privilegijų, dovanojimo, ir perleidimo aktų) originalo (dažniausiai lotynų kalba) ir jo paties vertimų tekstai skiriasi, todėl ir originalo, ir paties M. Pretorijaus vertimus į vokiečių kalbą verčiame į lietuvių kalbą, t. y. skelbiami to paties dokumento du vertimai į lietuvių kalbą. Dalykinių komentarų numerį to paties dokumento dvejiems vertimams į lietuvių kalbą rašome tą patį, tačiau vertime iš originalo kalbos žymime raide a, o vertime iš M. Pretorijaus vertimo į vokiečių kalbą raide b. Komentuojami tik vietovardžių ir asmenvardžių skirtumai ir tik tuose tekstuose, kuriuose jie skiriasi. Todėl ne visi dalykiniai komentarai žymimi a ir b raidėmis. M. Pretorijaus rankraštyje pirma skelbiamas dokumento tekstas originalo kalba, paskui jo paties vertimas ir, kadangi viename dokumente esama ne vieno komentuotino dalyko, antrajame dokumentų vertime į lietuvių kalbą dalykinių komentarų numeriai susidėsto ne iš eilės.

M. Pretorijaus skelbiamuose tekstuose – lotynų kalba ir vertime į vokiečių kalbą – įvairuoja vietovardžių ir asmenvardžių rašyba, skiriasi ji ir nuo mokslinėse tekstų publikacijose teiktųjų. Kadangi ir mokslinių tekstų publikacijų leidėjai teikė ne vieną to paties vietovardžio ar asmenvardžio rašybos variantą skirtinguose to paties dokumento nuorašuose, o mes nežinome, ar taip buvo parašyta tuose dokumentų nuorašuose, iš kurių tekstus skelbė M. Pretorijus, ar tai buvo jo paties, ar rankraščio kopijuotojo klaidos, paliekame M. Pretorijaus rankraščio vietovardžių rašybą, o tarp laužtinių skliaustų, jei rašyba skiriasi, įrašome tą formą, kuri kaip pagrindinė teikta mokslinėse publikacijose.

M. Pretorijaus tekste cituojamų Biblijos vietų nuorodos paliekamos tokios, kokios teikiamos rankraštyje, nes cituota iš įvairaus laiko (pvz., XV a.) rankraščių arba skirtingų XVI–XVII a. leidimų. Kai kurių knygų pavadinimų sutrumpinimai ir skyrių numeriai neatitinka esančių dabartiniuose Biblijos leidimuose lietuvių kalba, pvz. rankraštyje Juditos knyga žymima sutrumpinimu *Jud.*, o dabar vartojama santrumpa *Jdt.*, ir kita.

Kai kurioje nors vienoje iš Pretorijaus skelbiamų dokumentų versijoje yra praleidimų, juos įrašome ir suskliaudžiame riestiniais skliaustais.

Puslapių ir eilučių žymėjimas

Publikacijos pagrindu pasirinkto rankraščio puslapių numeracija pateikiama tarp laužtinių skliaustų. Puslapio pabaiga žymima dviem įstrižais brūkšneliais //. Rankraščio eilutės pabaiga (išskyrus knygų antraštinius lapus) – vienu įstrižu brūkšneliu /.

Teksto skirstymas, iliustracijos, šrifto ypatumai

Išlaikomas teksto skirstymas į knygas, skyrius, poskyrius, rašymas iš naujos eilutės.

Teksto publikacijoje minimų veikalų pavadinimai kursyvinami. Taip pat kursyvinami žodžiai ir frazės, kuriuos Pretorijus pateikė kaip baltiškus arba kai vertime išlaikoma Pretorijaus žodžio, asmenvardžio ar vietovardžio rašyba.

Rašyba

Gotiškojo rašto raidės *ſ* ir *ʒ* perteikiamos *s* ir *z*. Išlaikomos dvigubos priebalsės: *auff, offters*. Ligatūros perteikiamos dviem raidėmis: *tz, st, ff, tt, ss*.

i arba *j*, taip pat *u, v* arba *w* rašomos atsižvelgiant į jų fonetinę reikšmę, išskyrus asmenvardžius, vietovardžius ir etnonimus; kadangi siekta išlaikyti įvairiopą jų rašybą, paliekama *Liettauen* ir *Liettawen*, *Grunaw* ir *Grunau* ir pan.

Lotyniškuose žodžiuose *j* perteikiama raide *i*.

Rankraščiuose daiktavardžiai ne visada rašyti didžiosiomis raidėmis, publikacijoje tai išlaikoma. Tačiau tautų ar šalių pavadinimai, kiti vietovardžiai, vandenvardžiai, asmenvardžiai, mėnesiai, šventės, titulai, kreipiniai, Dievą įvardijantys žodžiai, net ir parašyti mažąja raide, publikacijoje rašomi didžiąja. Sakiniai pradedami didžiąja raide.

Žodžiai rašomi drauge arba skyrium kaip rankraštyje, išlaikoma nenuosekli sudėtinių žodžių rašyba.

Skyryba

Skyrybos ženklai koreguojami pagal teksto prasmę, laikantis, kiek tai įmanoma, šiuolaikinių vokiečių kalbos rašybos normų. Trūkstami skyrybos ženklai (taškai, kableliai, klaustukai) įrašomi, pertekliniai praleidžiami to atskirai nenurodant archeografiniuose komentaruose.

Citatos publikacijoje rašomos tarp kabučių, nors rankraščiuose ne visuomet to laikomasi.

Skaitmenys

Poskyriai (paragrafai) knygoje žymimi romėniškais skaitmenimis, publikacijoje numeruojami arabiškai. Kiekiniai skaitvardžiai pateikiami be taško, prie kelintinių taškas prirašomas, jei jo nėra.

Rankraščių teksto papildymai, taisymas

Papildymai iš kito rankraščio pateikiami tarp laužtinių skliaustų ir aptariami archeografiniuose komentaruose. Neaiškiai parašyti, spėjami rankraščio žodžiai žymimi klaustuku laužtiniuose skliaustuose, raštininko klaidos – ženklu [!].

Rankraščiuose vartoti trumpinimai ir jų pateikimas

Dažnai vartojami žodžiai rankraščiuose buvo trumpinami suspensijos (praleistai galūnei pažymėti rašomas tam tikras ženklelis, taškas arba dvitaškis) arba kontrakcijos (žodis sutraukiamas – paliekama žodžio pradžia ir galūnė, o praleista dalis pažymima tam tikrais ženkleliais) būdu, praleistas vienas iš dviejų priebalsių *m* arba *n* rankraštyje pažymėtas brūkšneliu viršuje; specialiais ženklais žymimi lotyniškų žodžių priešdėliai ir galūnės arba visas žodis, svorio matai, kai kurie piniginiai vienetai. Visi šie trumpinimai išskleidžiami tarp laužtinių skliaustų to atskirai nenurodant. Specialieji ženklai išskleidžiami nesuskliausti. Dažnai vartojamos suspensijos pirmą kartą išskleidžiamos, toliau paliekamos kaip originale. Tokie trumpinimai aiškinami ir bendrajame knygos trumpinimų sąraše.

Vertimo į lietuvių kalbą principai

Asmenvardžiai

Mitinių ir legendinių būtybių vardai transkribuojami išlaikant Pretorijaus pateiktos formos šaknies fonetinį skambesį. Galūnė, Pretorijaus originale pateikta kaip vokiška arba lietuviška, lietuvinama. Lietuvių raštijoje nustatytos jų norminės formos nurodomos ir aptariamos dalykiniuose komentaruose arba rodyklėse. Tais atvejais, kai Pretorijus to paties asmens vardą rašo skirtingai, pasirenkama viena ar kelios dažniausiai jo vartotos formos, kiti variantai paminimi dalykiniuose komentaruose arba rodyklėse.

Istorinių asmenų vardai, kurių formas Pretorijus pateikia ir lotyniškas, ir vokiškas, rašomi pagal lietuvių kalbos asmenvardžių rašybą, nustatytą moksliniams leidiniams, t. y. prie Pretorijaus formos pridedama lietuviška galūnė. Jeigu Pretorijus, jo raštininkas ar kopijuotojas klaidingai parašė vardą, iškraipydamas šaknį, asmenvardį vertime ištaisome į istoriografijoje paplitusią formą, ir tai aptariame dalykiniuose komentaruose. Senovės graikų ir romėnų istorinių asmenų, senųjų kronikininkų, pasaulietinių ir bažnytinių hierarchų, šventųjų vardai rašomi pagal lietuvių kalbos tradiciją.

Vietovardžiai, vandenvardžiai ir etnonimai

Mažosios Lietuvos vietovardžiai ir vandenvardžiai, kuriuos pavyko identifikuoti, rašomi vadovaujantis Viliaus Pėteraičio dvitomyje[3] pateikiamomis norminėmis

[3] Pėteraitis, *MLT vandv.*; Pėteraitis, *MLT vietov.*

formomis. Neidentifikuoti vietovardžiai ir vandenvardžiai bei tie, kurių norminių lietuviškų lyčių Pėteraitis nenustatė, rašomi kursyvu Pretorijaus pateikiamu variantu.

Kitų teritorijų, kuriose lygiagrečiai vartotos ar vartojamos kelios kalbos, vietovardžiai rašomi taip, kaip teikia Pretorijus, tik transkribuoti, o kitos to meto ir dabartinės formos nurodomos rodyklėje.

Iš Europos šalių vietovardžių formų, turinčių tradiciją Lietuvos istoriografijoje, tačiau įvairuojančių, pasirenkamos tos, kurių šaknies rašyba mažiausiai skiriasi nuo toje šalyje vartojamo originalaus rašytinio pavidalo. Nedidelių gyvenviečių, teritorijų, seniai išnykusių kaimų pavadinimai, neužfiksuoti Lietuvos istorinėje literatūroje, pateikiami kursyvu Pretorijaus užrašytąja forma ir aiškinami dalykiniuose komentaruose arba įrašomi į rodyklę.

Abejonių nekeliantys etnonimai, jei jie nėra specialaus aptarimo objektas, rašomi tradicine forma, o tiksliai nežinant, kokią tautą Pretorijus turi galvoje, ir siekiant išvengti painiavos, prie transkribuoto etnonimo tik pridedama lietuviška galūnė.

Istorinė terminologija

Verčiant valstybių pavadinimus, titulus ir tarnybų pavadinimus laikomasi tradicinių lietuviškų terminų, todėl *das Hertzogthumb Preussen* arba *Hertzogliches Preussen* verčiama *Prūsijos Kunigaikštystė*. Titulai (*Marckgraff, Hertzog, Fürst*) verčiami atsižvelgiant į konkretaus asmens Lietuvos istoriografijoje priimtą titulavimą, pavyzdžiui, Albrechtas vadinamas Brandenburgo markgrafu, bet Prūsijos kunigaikščiu. Vokietijos žemių valdovų titulai neverčiami.

Monetų pavadinimai, kurių lietuviškų terminų neturime, transkribuojami (*Schüsselpfennig* – šiuselpfenigas, *Keulenschilling* – koilenšilingas) remiantis analogiška latvių praktika[4].

Lotyniški intarpai

Lotyniški intarpai verčiami į lietuvių kalbą specialiai nenurodant, kad versta iš lotynų kalbos. Identifikuotų veikalų lotyniški pavadinimai, esantys Pretorijaus tekste (ne nuorodose), pateikiami tik lietuviškai – originali jų forma išlieka paraleliai skelbiamame vokiškame tekste.

Baltiški žodžiai

Baltiškieji žodžiai, kurie dabartinėje kalboje turi atitikmenis, išskyrus tuos, kuriuos Pretorijus aptaria kaip objektą (šie pateikiami rankraštyje parašyta forma kursyvu), vertime rašomi dabartine forma.

[4] „PSR ZA terminologijas komisijas pieņēmtie numizmātikas, heraldikas un sfragistikas termini. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas terminologijas komisijas 51 biļetens, 1982 g.“, *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstis*, 1982, nr. 6 (419), lpp. 120–139.

Teksto papildymai

Raštininko arba kopijuotojo ne eilutėje įrašyti teksto papildymai, kaip ir vokiškame tekste, suskliaudžiami figūriniais skliaustais. Sutrumpinti tikriniai vardai, jei žinoma visa jų forma, verčiant išskleidžiami tarp laužtinių skliaustų. Neaiškūs sakiniai (dėl nepakankamai aiškiai suformuluotos minties ar praleistos kurios nors sakinio dalies) verčiant papildomi tarp laužtinių skliaustų.

Skelbiamo tomo tekste (paraštėse, tarp eilučių) yra kopijuotojo, perrašiusio MSB rankraštį, pastabų, įrašų, patikslinimų. Jie visi suskliaudžiami figūriniais skliaustais arba teikiami archeografiniuose komentaruose. Tokiuose įrašuose pasitaikiusios nuorodos išaiškinamos, pateikiamos tarp laužtinių skliaustų.

GRUNDSÄTZE ZUR EDITION DER *DELICIAE PRUSSICAE* VON MATTHÄUS PRÄTORIUS

Vilija Gerulaitienė
Ingė Lukšaitė

Die Edition der *Deliciae Prussicae* von Matthäus Prätorius folgt den Empfehlungen deutscher Wissenschaftler zur Herausgabe von Texten der frühen Neuzeit[1], wie sie im ersten Band der Handschriftenedition dargelegt wurden.[2]

Bei der Herausgabe der Handschrift bleiben grundsätzlich die zugrunde liegende Schreibweise, die syntaktischen Strukturen und die Morphologie erhalten. Davon wird nur in besonderen, gekennzeichneten Fällen abgewichen.

Der Text von Matthäus Prätorius wird durch einen textkritischen sowie bibliographischen Apparat und einen Sachkommentar erschlossen. Lateinische Formulierungen von Prätorius werden durch Abkürzungen widergegeben, die in alphabetischer Reihenfolge im allgemeinen Abkürzungsverzeichnis zu finden sind. In Einzelfällen enthält der textkritische Apparat litauische und deutsche Erläuterungen, getrennt durch das Zeichen :/:.

Der textkritische Apparat wird durch arabische Zahlen gegliedert, die am Seitenende nach den bibliographischen Hinweisen stehen (wenn es solche gibt). Sie beziehen sich auf die MSB, wobei die Besonderheiten des VIII. und IX. Buches in diesem Band zu beachten sind: Streichungen, falsch geschriebene Wörter und Marginalien. Kommentiert wird der jeweilige Begriff mit Fußnoten in arabischer Zählung. Wortgruppen werden durch Verwendung des Zeichens ⌈...⌉[3] kommentiert. Wörter, die in der Handschrift nicht in der Zeile geschrieben sind, werden in der Veröffentlichung in geschweifte Klammern gesetzt, wie im textkritischen Apparat beschrieben (am Rand, über der Zeile). Im textkritischen Apparat werden die begrifflichen Varianten in der MSB und MSC gekennzeichnet.

[1] „Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte", erarbeitet von der Arbeitsgemeinschaft außeruniversitärer historischer Forschungseinrichtungen, in: *Jahrbuch der historischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland,* Berichtsjahr 1980, Stuttgart, 1981, S. 85–95.

[2] Ingė Lukšaitė, „Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas", in: Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla,* sudarė Ingė Lukšaitė, parengė Ingė Lukšaitė, Vilija Gerulaitienė, Eugenija Ulčinaitė, Vilnius, 1999, p. 60–82.

Der bibliographische Kommentar enthält die Namen der Autoren und Werke. Prätorius verweist oft auf andere historische Werke, Dokumente und Dokumentensammlungen, allerdings schreibt er in seinen Verweisen oft nur den Nachnamen des Autors (manchmal unvollständig), Teile von Titeln oder deren Abkürzungen (manchmal nur Silben). Ort und Jahr des Erscheinens nennt er nicht. Die bibliographischen Angaben erfolgen durch einen hochgestellten Buchstaben und eine arabische Zahl, so wie der Autor vorgegangen ist, wobei Fehler in der Nummerierung korrigiert werden. In der Veröffentlichung werden dieselben Verweise verwendet, die der Autor verwendete, allerdings in eckigen Klammern. Wenn möglich, werden der Autor sowie der Titel des Buchs oder der Handschrift genannt. Bei mehrfach aufgelegten Werken wird die Ausgabe gewählt, die der Lebenszeit von Prätorius am nächsten liegt. Wo es nicht möglich war, den Titel eines Werkes festzustellen, wird die vermutete oder eine der möglichen Ausgaben mit der Abkürzung *possib.* angegeben. Zur Identifizierung von Büchern wurden die Kataloge der großen europäischen Bibliotheken und Bibliographien herangezogen.

Sachkommentare werden mit hochgestellten arabischen Zahlen in hochgestellten eckigen Klammern nummeriert. Behandelt werden Wörter, Sätze, Behauptungen, Realia, Übersetzungsvarianten und einige Personen.

In diesem Band, vor allem im IX. Buch, unterscheiden sich die originalen Texte (meist lateinische) vieler Dokumente (Privilegien, Geschenk- oder Übereignungsakten) von den Übersetzungen ins Deutsche, die Prätorius angefertigt hat. Deshalb werden sowohl das Original als auch die deutsche Übersetzung von Prätorius ins Litauische übertragen. Es gibt also jeweils zwei Übersetzungen desselben Dokuments ins Litauische. Im Sachkommentar wird für beide Übersetzungen dieselbe Nummer verwendet. Die Übersetzung des Originaltextes wird mit dem Buchstaben a gekennzeichnet, die Übersetzung nach Prätorius ins Deutsche mit b. Kommentiert werden nur die Unterschiede zwischen Orts- und Personennamen und nur in den Texten, in denen sie unterschiedlich sind, deshalb werden nicht alle Sachkommentare mit den Buchstaben a und b gekennzeichnet. Prätorius verwendet in seiner Handschrift immer zuerst den Text in der Originalsprache und danach seine Übersetzung. Da in einem einzelnen Dokument mehr als eine Anmerkung vorkommen können, wird bei der zweiten Übersetzung ins Litauische die Nummerierung des Sachkommentars nicht der Reihe nach angeordnet.

In den von Prätorius veröffentlichten Texten – in lateinischer Sprache und deutscher Übersetzung – variieren die Schreibweisen von Orts- und Personennamen. Sie unterscheiden sich auch von denen in wissenschaftlichen Textveröffentlichungen. Auch die Herausgeber der wissenschaftlichen Textveröffentlichungen verwendeten unterschiedliche Schreibweisen ein und desselben Orts- und Personennamens in

verschiedenen Abschriften von Dokumenten. Weil wir nicht wissen, ob eine Schreibweise aus den Abschriften der Dokumente stammt, auf die sich Prätorius bezieht oder ob es seine Fehler oder die des Kopisten der Handschrift sind, behalten wir die Schreibweise der Ortsnamen aus der Handschrift von Prätorius bei. Abweichende Schreibweisen werden in eckigen Klammern in der grundlegenden Form angegeben, die in wissenschaftlichen Textveröffentlichungen zu finden ist.

Hinweise zur Angabe von Bibelstellen werden so abgekürzt angegeben, wie sie sich in der Handschrift von Prätorius finden, obwohl sie den Abkürzungen in den gegenwärtigen Bibelausgaben nicht entsprechen, weil die Zitate aus unterschiedlichen Handschriften (z. B. aus dem 15. Jh.) oder unterschiedlichen Ausgaben des 16.–17. Jhs. stammen.

Auslassungen in Dokumenten in der Version von Prätorius werden in geschwungenen Klammern ergänzt.

Kennzeichnung von Seiten und Zeilen

Grundlage der Herausgabe ist die Seitennummerierung in der Handschrift, die in eckigen Klammern angegeben wird. Das Ende einer Seite wird durch // gekennzeichnet. Das Zeilenende in der Handschrift (mit Ausnahme von Titelblättern) wird durch / gekennzeichnet.

Besonderheiten bei Texteinteilung, Illustrationen und Schrift

Die Gliederung in Bücher, Kapitel und Paragraphen sowie der Zeilenumbruch bleibt erhalten.

Werktitel werden kursiv geschrieben. Kursiv sind ebenfalls Wörter und Phrasen, die Prätorius als baltisch kennzeichnet oder wenn in der Übersetzung die Schreibweise des Wortes, des Orts- oder Personennamens von Prätorius beibehalten wird.

Schriftbild

Die gotischen Buchstaben ſ und ȝ werden durch *s* und *z* wiedergegeben. Doppelkonsonanten wie in *auff* und *offters* werden beibehalten. Ligaturen werden durch zwei Buchstaben wiedergegeben: *tz, st, ff, tt, ss*.

i oder *j*, ebenso *u*, *v* oder *w* werden entsprechend ihrer phonetischen Bedeutung geschrieben, abgesehen von Personen- und Ortsnamen sowie Ethnonymen, denn ihre unterschiedliche Schreibweise wie *Liettauen* und *Liettawen*, *Grunaw* und *Grunau* usw. soll erhalten bleiben.

Das *j* in lateinischen Wörtern wird zu einem *i*.

Wo in der Handschrift Substantive klein geschrieben werden, wird das in dieser Publikation beibehalten. Allerdings werden Volks- und Länderbezeichnungen, Orts-, Gewässer- und Personennamen, Monate, Feste, Titel, Anreden und Bezeichnungen für Gott groß geschrieben, auch wenn sie in der Handschrift klein geschrieben werden. Sätze beginnen mit Großbuchstaben.

Wörter werden getrennt oder zusammen geschrieben wie in der Handschrift, Inkonsequenzen bleiben erhalten.

Trennung

Trennungszeichen werden gemäß des Textsinns korrigiert, wobei soweit wie möglich die Regeln der heutigen deutschen Rechtschreibung eingehalten werden. Fehlende Trennungszeichen (Punkte, Kommata, Fragezeichen) werden eingefügt, überflüssige ausgelassen, ohne das im textkritischen Apparat anzumerken.

Zitate werden in dieser Publikation in Anführungszeichen gesetzt, auch wenn das in der Handschrift nicht immer so ist.

Zählweise

Unterkapitel (Paragraphen) sind im Buch mit römischen Zahlen gekennzeichnet, in dieser Veröffentlichung mit arabischen Zahlen. Kardinalzahlen werden ohne Punkt geschrieben, zu Ordinalzahlen wird ein Punkt hinzugefügt, wenn er fehlt.

Ergänzungen und Korrekturen im Text der Handschrift

Ergänzungen aus einer anderen Handschrift werden in eckige Klammern gesetzt und im textkritischen Apparat behandelt. Unleserliches wird durch vermutete Wörter mit Fragezeichen in eckige Klammern gesetzt, Fehler in der Handschrift mit [!] versehen.

Abkürzungen und ihre Darstellung in der Handschrift

In der Handschrift werden häufig verwendete Wörter durch Suspensionen abgekürzt (ausgelassene Endungen werden durch Zeichen wie Punkt oder Doppelpunkt gekennzeichnet) oder durch Kontraktionen (Zusammenziehung von Wörtern, es bleiben Anfang und Ende eines Wortes, die ausgelassenen Teile sind in der Handschrift durch bestimmte Zeichen dargestellt), die Doppelkonsonanten *m* und *n* sind in der Handschrift durch einen Strich über einem Konsonanten dargestellt. Besondere Zeichen werden für ausgelassene Präfixe oder Suffixe lateinischer Wörter oder ganze Wörter verwendet, auch für Gewichtseinheiten und einige Geldeinheiten. Alle diese Abkürzungen werden in eckigen Klammern erläutert. Sonderzeichen werden nicht in Klammern gesetzt. Häufig verwendete Suspensionen werden bei der ersten Erwähnung erläutert, später wie im Original belassen. Diese Abkürzungen werden auch in der allgemeinen Liste der Abkürzungen aufgeführt.

Prinzipien bei der Übersetzung ins Litauische

Personennamen

Namen von mythischen und legendären Wesen werden in der von Prätorius gewählten phonetischen Form transkribiert. Die Endung, die Prätorius im Original als deutsch oder litauisch angibt, wird lituanisiert. Die Form, die der litauischen Norm entspricht, wird im Sachkommentar oder den Anmerkungen erläutert. In den Fällen, in denen Prätorius selbst diesen Namen unterschiedlich schreibt, wird die häufigste oder einige der am häufigsten verwendeten gewählt, andere Varianten werden im Sachkommentar oder in den Registern erwähnt.

Historische Personennamen, die Prätorius auf Deutsch und Latein verwendet, werden gemäß der litauischen Regeln für wissenschaftliche Veröffentlichungen geschrieben, das heißt, an die Formen von Prätorius wird die litauische Endung angehängt. Wenn Prätorius, sein Schreiber oder Kopist einen Namen falsch geschrieben und den Stamm verändert haben, wird der Name in der Übersetzung korrigiert und die in der Geschichtsschreibung verbreitetste Form verwendet, was im Sachkommentar erläutert wird. Antike griechische und römische historische Namen, ebenso solche antiker Chronisten, weltlicher und geistlicher Größen und Heiligennamen werden entsprechend der litauischen Tradition geschrieben.

Ortsnamen, Gewässernamen und Ethnonyme

Die Orts- und Gewässernamen Kleinlitauens, die identifiziert werden konnten, werden gemäß den genormten Formen in Vilius Pėteraitis zweibändigem Werk[3] geschrieben. Nicht identifizierte Orts- und Gewässernamen und solche, die nach Pėteraitis keine genormte Form haben, werden kursiv in der Variante von Prätorius geschrieben.

Bezeichnungen anderer Territorien, die in verschiedenen Sprachen gleichermaßen verwendet wurden oder werden, werden so wie bei Prätorius geschrieben, allerdings transkribiert. Weitere zeitgenössische oder heutige Formen werden in den Anmerkungen oder im Register genannt.

Ortsnamen aus europäischen Ländern, die in der litauischen Historiographie traditionell vorkommen, jedoch uneinheitlich, werden in der Form verwendet, die der im Herkunftsland verwendeten Originalform am nächsten kommt. Die Bezeichnungen kleiner Orte und Territorien und die Namen längst verschwundener Dörfer, die in der litauischen historischen Tradition nicht vorkommen, werden kursiv in der von Prätorius verwendeten Form verwendet und im Sachkommentar erläutert.

Ethnonyme, die nicht Gegenstand der Untersuchung sind und die keine Zweifelsfälle darstellen, werden in traditioneller Weise geschrieben. Wenn unklar ist, welches Volk Prätorius meinte, wird an das transkribierte Ethnonym lediglich die litauische Endung angehängt, um Missverständnisse zu vermeiden.

Historische Terminologie

Bei der Übersetzung von Staatsnamen, Titeln und Dienstbezeichnungen werden die traditionellen litauischen Formen verwendet, also wird *das Hertzogthumb Preussen* oder *Hertzogliches Preussen* mit *Prūsijos Kunigaikštystė* übersetzt. Titel (*Marckgraff, Hertzog, Fürst*) werden unter Berücksichtigung der konkreten Titulierung einer Person in der litauischen Historiographie übersetzt, also zum Beispiel Albrecht

[3] Pėteraitis, *MLT vandv.*; Pėteraitis, *MLT vietov.*

Brandenburgo markgrafas, aber *Prūsijos kunigaikštis*. Die Titel der deutschen Landesherrscher werden nicht übersetzt.

Die Bezeichnungen von Münzen, für die es keine litauischen Benennungen gibt, werden transkribiert (Schüsselpfennig – *šiuselpfenigas*, Keulenschilling – *koilenšilingas*), entsprechend der lettischen Praxis.[4]

Lateinische Infixe

Lateinische Infixe werden bei der Übersetzung ins Litauische nicht eigens als solche kenntlich gemacht. Die Namen identifizierter lateinischer Werke, die im Text von Prätorius vorkommen (nicht in den Anmerkungen), werden nur auf Litauisch genannt; ihre Originalform bleibt im parallel publizierten deutschen Text erhalten.

Baltische Wörter

Baltische Wörter, die eine Entsprechung in der heutigen Sprache haben, werden in ihrer heutigen Form geschrieben. Das gilt nicht für die, die Prätorius als Objekt behandelt (sie werden kursiv so wie in der Handschrift geschrieben).

Textergänzungen

Textergänzungen vom Schreiber oder Kopist, die nicht in der Zeile stehen, werden wie im deutschen Text in geschwungene Klammern gesetzt. Abgekürzte Namen werden, wenn ihre Langform bekannt ist, in eckigen Klammern ausgeschrieben. Unklare Sätze (nicht eindeutig formulierte Gedanken oder ausgelassene Satzteile) werden in der Übersetzung in eckigen Klammern ergänzt.

Der in diesem Band veröffentlichte Text enthält (am Seitenrand, zwischen den Zeilen) Anmerkungen, Eintragungen und Korrekturen vom Kopisten, die bei der Abschrift der Handschrift MSB entstanden. Sie werden alle in geschwungenen Klammern wiedergegeben oder in den textkritischen Apparat einbezogen. Verweise, die darin vorkommen, werden in eckigen Klammern erläutert.

[4] „PSR ZA terminologijas komisijas pieņēmtie numizmātikas, heraldikas un sfragistikas termini. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas terminologijas komisijas 51 biļetens, 1982 g.“, *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstis*, 1982, nr. 6 (419), lpp. 120–139.

DELICIAE PRUSSICAE,
ODER
PREUSSISCHE SCHAUBÜHNE

Darin vorgestellet wird alles dasjenige, was zur Wißenschafft der Preußischen Historie erfordert wird,
handelnde

Von des Reichs Preußen Benennungen, deßen uralten und jetzigen Völkern, Noblesse, Landę, importanten Oertern, Städten, Schlössern, Abgötterey, Festtagen und vielen alten und jetzigen Ceremonien bey Geystlichen und andern Verrichtungen, von der Preußen Bekehrung zum Christenthum, dero Kirchwesen, Haußhaltung, Rechten, uralten und jetzigen politischen Staat und deßen entstandenen Veränderungen, Müntze, Sprache etc.

Wobey auch die Beschreibung des Deutschen Ordens, Regierungs Art der Regierer und was unter jedem Merkwürdiges sich begeben. Desgleichen vom Börnstein, deßen Wesen, Fischerey, Graben, Ordnung und Gerichel-form etc., etc. zu finden.

Mit allem Fleiß aus den bewährtesten Geschicht-Schreibern, auch augenscheinlicher Erfahrung zusammen getragen und in 18 Büchern eingetheilet ausgefertiget von

M[agistro] Matthaeo Praetorio von der Memel,
König[licher] Maj[estät] in Polen Historiographo und Secretario

PRŪSIJOS ĮDOMYBĖS,
ARBA
PRŪSIJOS REGYKLA,

kurioje pateikiama visa tai, kas reikalinga Prūsijos istorijos mokslui, ir kalbama

apie Prūsijos valstybės pavadinimus, jos senąsias ir dabartines tautas, kilminguosius, žemes, reikšmingąsias vietas, miestus, pilis, stabmeldystę, šventes ir daugelį senų bei dabartinių ceremonijų per tikėjimo ir kitokias apeigas, apie prūsų atsivertimą krikščionybėn, jų bažnytinius dalykus, namų ūkį, teises, senąją ir dabartinę politinę valstybę ir joje įvykusius pasikeitimus, pinigus, kalbą ir taip toliau.

Šalia to galima rasti ir Vokiečių Ordino valdymo būdo, jo valdovų aprašymą ir tatai, kas nepaprasto įvyko kiekvienam jų valdant. Panašiai ir apie gintarą, jo prigimtį, žvejojimą, kasimą, gavybos tvarką, teismų formą ir taip toliau.

Kuo stropiausiai iš patikimiausių metraštininkų bei savo paties patirties surinko, suskirstė į 18 knygų ir parengė

Magistras Matas Pretorijus Klaipėdietis,
Jo Lenkijos Karališkosios Didenybės istoriografas ir sekretorius

[791] *Das Achte Buch der Preußischen Schaubühne*

Respublica Veterum

Prussorum,

das ist,
die Staatsführung der Alten Preußen,
worin
Die Staats Form der Preußischen Völker, wie sie
in den uralten Zeiten unter dero Regierern dem
Waidywuito, denen Krywen, auch andern Fürsten,
denen Ponis und Suponis und der sämtlichen
Noblesse beschaffen gewesen.

Wobey angehängt ein Discurs, welchem Staat vorjetzo
in Europa der alte Staat der Preußen
zu vergleichen stünde.

Mit allem Fleiß ausgefertiget
von
M[agistro] Matthaeo Praetorio von der Memel
König[lichem] Historiographo. //

[791] *Aštuntoji*

Prūsijos regyklos
knyga
Senovės prūsų valstybė,

tai yra,
senovės prūsų valstybės valdymas,
kur [pateikiama]
Prūsijos tautų valstybės forma, kokia ji buvo seniausiais laikais
valdant Weidywuičiui, *kriviams ir kitiems valdovams,*
ponams ir suponams ir visai kitai
diduomenei.

Pridedamas diskursas apie tai, su kokia
dabartine Europos valstybe derėtų lyginti
senąją prūsų valstybę.

Kuo uoliausiai parengė

magistras Matas Pretorijus Klaipėdietis,
karaliaus istoriografas //

[792][1]

Das 1te Capitul

[793] *Handelt insgemein vom Staat derer, die in Gemeinschaft leben*

Inhalt

1. Ein jedes Ding muß seine Form und proportion haben. 2. Also auch eine Respublica. / 3. Die Natur scheuet eine Anarchia. 4. Exempel der Ameisen und Bienen. / 5. Der andern unvernünfftigen Thiere. 6. Ein Menschen Hauffen erfordert / ein Haupt. 7. Der Mensch die kleine Welt. 8. Den zu regieren erfordert / viel Mühe und Witz. 9. Die Art die Menschen zu regieren. 10. Die Arten / der Policeii. 11. Der Unterscheid derselben. 12. Dabey die Zeit zu beobachten.

§1. Wie nichts in der Welt bestehen kan, es mag so herrlich, groß und stark seyn, / wie es im[m]er wolle, dafern es nicht seine Art und Form und proportion habe, / also bestehet und währet das jenige am längsten, das in guter Ordnung / und Form eingerichtet ist. Ein Gebäude muß zwar haben Holtz, Stein, Kalk, / Eisen und dergleichen. Allein diese Materia ist nicht fort ein Hauß / oder Gebäude, sondern es muß erst die Hand und der Kopff des Baumei-/sters hiezu kom[m]en, die es alles ordentlich und gut geschikt in einan-/der fügen. Was nicht Geschick und proportion hat, ist eine Mißgeburth.

§2. Ein solches siehet man an den Respubliquen oder vielmehr deren / Staat, als die in der Ordnung und proportion bestehet. Eins muß sich an / das andere halten, eins dem andern unterworffen, oder über dem an-/dern erhoben seyn.

§3. Wenn das nicht ist, entstehet ein Anarchia, ein Mißstaat ohne eini-/ge Ordnung, daran auch bey den unvernünfftigen Thieren die Natur / selbst einen Abscheu hat.

§4. Die geringen Ameisen führen ihren Staat, also, daß wir bey Ihnen / unterschiedliche Gradus und Aemter observiren, nicht minder auch (wo / nicht noch mit weit größerem Witz und Weißheit) die Bienen.

§5. Ein groß bezinkter Hirsch wird dem Hirschhauffen insgemein vor-/ gehen, Allermaaßen wie ein Generoses und tapffermüthiges Pferd vor / den andern den Vortritt nimt und hat, oder auch ein gewachßener / hoher Bock seiner Herde insgemein vorgeth, dem die andern willigst folgen.

§6. Also erfordert ein Menschen Hauffen auch ein Haupt oder doch[2] gewiße Leute / über sich, dadurch sie regiret werden. Obgleich Gott einen Menschen so als er den / andern erschaffen, so treibet unsere verderbte Natur uns öffters

[1] *Šiame puslapyje pateikiamas antrojo MSB tomo turinys, pakartojantis 1-ame tome paskelbtą* Santrauką. *:/: Hier wird der Inhalt des zweiten MSC-Bandes aufgeführt, der den im 1. Band veröffentlichten* Syllabus *wiederholt.* [2] *Supra lin.*

[792]

Pirmas skyrius

[793] *Pasakojama apskritai apie santvarką tų, kurie gyvena bendrijoje*

Turinys

1. Kiekvienas daiktas privalo turėti savo formą ir sąrangą. 2. Taigi ir valstybė. 3. Gamta baiminasi anarchijos. 4. Skruzdžių ir bičių pavyzdys. 5. Kitų neprotaujančių gyvūnų pavyzdys. 6. Žmonių miniai reikalingas vadas. 7. Žmogus – tai mažas pasaulis. 8. Jam valdyti reikia daug pastangų ir išmanymo. 9. Žmonių valdymo būdai. 10. Valstybės santvarkos rūšys. 11. Jų skirtumai. 12. Reikia atsižvelgti į laikotarpį.

§1. Niekas negali egzistuoti pasaulyje neturėdamas savo savasties, formos ir sąrangos, kad ir koks puikus, didelis ir stiprus būtų, taigi ilgiausiai išsilaiko ir gyvuoja tai, kas gerai sutvarkyta ir turi gerą formą. Štai pastatui reikia medienos, akmenų, kalkių, geležies ir panašių dalykų. Tačiau šitos medžiagos tai dar ne namas ar pastatas – pirma turi prisidėti statybos meistro ranka ir galva, kad viską tvarkingai, gerai ir sumaniai sujungtų į vieną visetą. Kas nėra sumaniai padaryta ir neturi geros sąrangos, yra niekalas.

§2. Tai matyti iš žmonių bendruomenių ar veikiau valstybių, kurios išsilaiko dėl geros tvarkos ir sąrangos. Vienas elementas turi laikytis kito, vienas turi būti pavaldus kitam arba būti aukščiau už kitą.

§3. Jeigu to nėra, kyla anarchija, valstybėje nelieka tvarkos, o netvarka nepriimtina net ir neprotingų gyvūnų prigimčiai.

§4. Mažos skruzdėlytės tvarkosi savo būtį taip, kad mes pastebime jų skirtingus rangus ir pareigas, ne mažiau tai būdinga ir bitėms (jeigu ne dar sumaniau ir išmintingiau).

§5. Elnias dideliais ragais paprastai eis elnių būrio priešakyje, kaip grynakraujis ir drąsus arklys turi pirmenybę prieš kitus, arba augus ožys irgi dažniausiai eina savo bandos priešakyje, o kiti noriai seka paskui jį.

§6. Taigi ir žmonių pulkui reikia vadovo ar bent jau tam tikrų žmonių, kurie tą pulką valdytų. Nors Dievas žmogų sukūrė taip, kaip ir kitus, bet mūsų sugedusi prigimtis mus dažnai išveda iš tų ribų, kurias Dievas mums nubrėžė, todėl

aus den / Schranken, darinnen uns Gott gesetzet hat. Daher erschlug der Cain den Abel und so / geschichts noch, daß ein Theil dem andern nicht nachgeben wil. Und von des höchsten / Gesetzen in der Natur ihm gegeben abweicht.

§7. Man nennt den Menschen die kleine Welt, und man muß gestehen, daß / ein Mensch ist ein sehr künstlicher Auszug und Begriff aller derer Thiere, / die auf dem Erdboden leben. Man bemerket in dem Menschen die Muthigkeit //
[794] des Löwen, die List des Fuchßes, die Wildheit des Tygers, die Geduld des Esels, / des Pferdes Hochmuth, die Geilheit des Sperlings, die Raubgierigkeit des Adlers, / die Hoffarth des Pfauen, die Stärke des Elephanten, den Geist der Bienen, / den Fleiß der Ameisen etc. Was bey denen in particulies gefunden wird, / das findet man zusam[m]en bey und in den Menschen.

§8. Nun bedenke ein Vernünfftiger Mensch, was große Mühe, Arbeit, / Witz und Verstand erfordert, die Pferde recht zu regieren, die Tyger / und Löwen und Elephanten zahm zu machen. Also ist in Wahrheit nicht / eine leichte Sache, einen Menschen, geschweige einen Hauffen derselben / wohl zu gouverniren. Ist kein Gouvernement da, ist eins gegen das / andere und muß alles übern Hauffen fallen. /

§9. Soll aber eine Menge Volks erhalten werden, müßen einige seyn, / die regieren, andere, die ihnen folgen und gehorsahm seyn. Wie aber / wie Cicero[a(1)] schreibet, der Unterscheid der Regierung entstehet, nachdem / einer allein oder viel, nachdem unterschiedliche auf gewiße Art und / Weise regieren. An einem Ort hat der König allein, am andern / das Volk mehr, am dritten etwa, die sich in herrlichen Thaten hervor-/gethan, an andern Orten haben gewiße Geschlechter das Regiment / an sich gezogen und dahero distinguiren die Staatserfahren, solche / Staate in die Monarchische, Aristocratische und Democratische Staat / oder Policeii.

§10. Nicht macht eine Anderung in dem Wesen der Policeii der Reichthum / oder Armuth, noch auch die Art und Weise, wie mancher sich in die Hoheit / und Macht eindringet. Ulyssis war ein König über eine kleine In-/sul und war doch, was sein Policeywesen betraff, eben so ein / großer König als Alexander der Große[1]. Daß den Alcibiades sein / verschmitzter Kopff[2], den Aristides seine Gerechtigkeit[3], den Cimon sein / Reichtum empor gehoben[4], das hat nichts zum Wesen der Policen / oder Regiment gehindert, noch was

[a(1)] L. 2, De divinat.

[Cicero, Marcus Tullius, *q. ex multis ed.*: De divinatione libri duo, Lipsiae, 1504; 1518; Ingolstadii, 1609.]

Kainas užmušė Abelį, ir vis dar taip atsitinka, kad viena pusė nenori nusileisti kitai. Ir nukrypsta nuo Aukščiausiojo dėsnių, duotų žmogaus prigimčiai.

§7. Žmogus vadinamas mažu pasauliu, ir reikia pripažinti, kad žmogus yra kvintesencija ir reziumė, nusižiūrėta nuo visų žemėje gyvenančių gyvūnų.
[794] Žmoguje matyti liūto drąsa, // lapės gudrumas, tigro aršumas, asilo kantrybė, arklio išdidumas, žvirblio geidumas, erelio grobuoniškumas, povo pasipūtimas, dramblio stiprybė, bičių sumanumas, skruzdžių darbštumas ir kita. Kiekvienam jų būdingos atskiros savybės žmoguje susitelkusios visos kartu.

§8. Protingas žmogus dabar tegu pagalvoja, kiek daug pastangų, darbo, sumanumo ir proto reikia gerai suvaldyti arklius, prijaukinti tigrus, liūtus ir dramblius. Taigi iš tikrųjų nelengvas darbas valdyti žmogų, ir juo labiau – jų daugybę. Nesant valdymo, visi stoja vienas prieš kitą, ir viskas žlunga.

§9. Norint išlaikyti žmonių santalką, turi būti keletas valdančiųjų, o kiti privalo jais sekti ir jiems paklusti. Bet, kaip rašė Ciceronas[a(1)], valdymo skirtumai atsiranda pagal tai, ar valdo vienas, ar daugelis, ar skirtingai pagal tam tikrą būdą. Vienoje vietoje valdymą prisiėmė karalius vienas, kitoje – daugiau tauta, kur nors trečioje – tie, kurie iškilo puikiais žygdarbiais, dar kitoje vietoje valdo tam tikros giminės ir todėl valdymo žinovai tokias valstybes skirsto į monarchines, aristokratines ir demokratines valstybes arba į tokius valdymo būdus.

§10. Valdymo esmės nekeičia turtingumas ar neturtingumas, taip pat būdas, kuriuo vienas ar kitas pasiekė aukščiausiąją valdžią ir galią. Ulisas karaliavo mažoje saloje ir vis dėlto valdymo požiūriu buvo toks pat didis karalius kaip Aleksandras Didysis[1]. Kad Alkibiadą iškėlė jo protinga galva[2], Aristeidą jo teisingumas[3], Kimoną jo turtai[4], tai netrukdė valdymo esmei ir nieko nekeitė, karalius yra ir tas, kuris valdo tris ar keturis kaimus, lygiai kaip tas,

geändert, denn ja der ein / König ist, der drey oder vier Dörffer nur hat, als der etliche hundert provintzien / besitzt. Die freye Respublica Ragusa[5] ist so wohl eine freye / Respublica, als Venedig, ungeacht sie schier in ihren Mauren eingeschloßen, / auch ihre Freyheit mit gewißem Jahr Geld erhandeln muß. /

§11. Also macht der Policey ein Ansehen und giebt eine Art, nach dem / viel oder wenig darin regiren. Und nachdem die Völker seyn, nach-/dem stehet auch ihr Regierungs Staat. Dieses Volk unterwirffet / sich einem gantz und gar. Jenes untergiebet sich nur den Vornehmsten / und Klügsten im Lande. Ein anderes folget einem König mit den Vor-/nehmsten zugleich, wieder ein ander Volk wil in allen Stüken mit-/regieren und die Hand im Spiel haben. Hie und da ist ein aparter Staat, / bald verbinden sich die particular Staat und machen
[795] ein Corpus, // das ein Haupt annimt oder vor sich die Regierung führet. So hatte zu Athen / das Volk das meiste zu sprechen. Zu Lacedaemon war ein gar anderer Staat, / die Könige führten den Krieg, der Magistrat, die Judicia et annuas Sessiones und / handhabeten die Gerechtigkeit. Der Rath beobachtete die Gesetze. Das Volk er-/wählete den Rath. Die Römer hatten bald Könige bald ihre Consules, da / das Volk auch viel zu sprechen hatte. Bald kam Rom unter die Kayser, / die schier absolut regiereten. Nun hat der Staat daselbst gar eine andere / Form angenom[m]en.

§12. So verändern mit der Zeit sich die Politzeyen und muß ein jeder, der da-/von schreibet, auff die Zeit und dero Veränderung Acht haben, welches wir / bey unsern Preußen auch nach Möglichkeit beobachten wollen.

Das 2te Capitul

Von der Staats Form der alten Völker, so zu Preußen gerechnet werden

Inhalt

1. Mancherley Völker in Preußen gewohnet. 2. Der Scythen Staatsführung. / 3. Der Veneder und anderer Völker. 4. Der Staat der Alaner. 5. Der Aestiorum. / 6. Der Gothen. 7. Warum die Aestii an den König der Gothen Geschenke geschikt. / 8. Der Staat der Germanier. 9. Der Scandianer. 10. Der Svevorum. 11. Der / Slawen. 12. Der Vandalorum. 13. Der Gepedarum. 14. Der Herulorum. 15. Die / Meinung der Autoris.

§1. Wir haben im Zweyten Buch, so von den Völkern, die in Preußen gewohnet / oder Ihnen angegränzet haben, weitläufftig erwehnet, daß in oder an /

kuris turi keletą šimtų provincijų. Laisvoji Ragusos Respublikayra tokia pat laisvoji respublika kaip Venecija[5], nors iš tikrųjų ji užsklęsta savo mūrinių sienų ir savo laisvę turi išsipirkti tam tikru metiniu mokesčiu.

§11. Taigi valdžios pobūdį lemia ir savitumą suteikia tai, ar valdo daugelis, ar nedaugelis. Ir kokios yra tautos, toks yra ir jų valdymo pobūdis. Tarkim, šita tauta visiškai ir absoliučiai paklūsta vienam. Ana atsiduoda tik kilniausiems ir protingiausiems šalyje. Kita klauso tik karaliaus kartu su kilniausiais, dar kita tauta visuose reikaluose nori valdyti kartu ir visur dalyvauti. Vienur
[795] kitur būna atskiros valstybės, o netrukus jos susijungia į vieną darinį, // priima vieną valdovą arba pačios imasi valdymo. Štai Atėnuose tauta savo balsą reiškė daugiausia. Lakedaimonas buvo visai kitokia valstybė, karaliai vadovavo karams, magistratas tvarkė teismus ir kasmetines sesijas, savo rankose turėjo teisingumą. Taryba prižiūrėjo įstatymus, ją rinko tauta. Romėnus valdė tai karaliai, tai konsulai, nes tauta taip pat daug kur turėjo savo balsą. Netrukus Roma atsidūrė imperatorių valdžioje, kurie iš tikrųjų valdė absoliučiai. Tada ten valstybė įgijo visiškai kitokią formą.

§12. Taip ilgainiui valdymas keičiasi, ir kiekvienas, apie tai rašantis, turi atsižvelgti į laikotarpį ir jo pokyčius, ko mes savo Prūsijos reikaluose pagal galimybes irgi ketiname laikytis.

Antras skyrius

Apie senovės tautų, priskiriamų Prūsijai, valstybės formą

Turinys

1. Prūsijoje gyveno įvairios tautos. 2. Skitų valstybės valdymas. 3. Venedų ir kitų tautų. 4. Alanų valstybė. 5. Aisčių. 6. Gotų. 7. Kodėl aisčiai gotų karaliui siuntė dovanas? 8. Germanų valstybė. 9. Skandų. 10. Svebų. 11. Slavų. 12. Vandalų. 13. Gepedų. 14. Herulų. 15. Autoriaus nuomonė.

§1. Antrojoje knygoje apie tautas, gyvenusias Prūsijoje arba jos kaimynystėje, plačiai papasakojome, kad Prūsijoje ir prie Prūsijos anksčiau gyveno

Preußen vor dem gewohnet haben die Scythen, die Sarmaten, die Slaven, die / Germanen, die Gothen, die Vandalen, Wenden oder Venden, die Scandianer, / die Sveiones, die Aestii, die Scyrri, die Alani, die Heruli, die Gepedae, / die Burgu[n]diones und andere mehr.

§2. Nun wollen wir vernehmen, was vor einen Staat und Form der Republique / die Autoren ihnen zulegen. Von denen Scythen, so an den Gräntzen Asiae / und Europae, etwa in den Confiniis Russia, Tartaria et Ukraina, wie / mans jetzo heißet, gelebet, schreibet Iustinus[b(2)]. Ob hätten die Scythen nicht / in Häusern, sondern im freyen Felde gewohnet unter ihren Karren, wobey sie / ihrer Weiber, Kinder und Vieh gehabt. Was jedem gut gedaucht hat, ist an / Statt eines Gesetzes gewesen. Sie haben keine Begierde zu Gold und Silber / gehabt. Ihre Speise ist Milch und Honig gewesen, / Ihre Kleider sind gewesen [nicht] von zubereiteter Wolle, sondern Felle von Wilden Thieren.

§3. Von den Venedis, so man jetzo Wenden nent, wie auch von den Peucinis / und Fennis ist Tacitus[c(3)] schier zweiffelhafftig[d(4)], denn er nicht weiß, ob / Er die Venedos und Fennos solte nach Germanien oder Sarmatien ziehen. Doch / hält er davor, weil die Peucini und Fenni Häuser haben, auch Schilde tragen, / dabey fertiger Füße seyn, können sie nicht zu den Sarmaten gezogen / werden, als die unter ihren Karren leben, doch hält er sie vor harte und / wilde
[796] Leute, die sich von Kräutern ernähren, mit Fellen sich kleiden, auf // der Erde schlaffen, der Jagdt und dem Schießen, zumahlen mit den Pflitschen sehr / zugethan, Ihre Kinder gewöhnen sie zu gleicher Härtigkeit, als welche / in den Aesten der Bäume gemeiniglich sich einlagern, sind dem Rauben / höchst ergeben etc. Diese Venedi haben zu den Zeiten Procopii[6], Anticae und Szlavoni / geheißen[e(5)]. Unter den Venedis sind einige Völker gewesen, Puticii genanndt, / von denen schreibet Dithmarus Mersburgensis[f(6)], daß sie unter sich keinen Herrn / leiden, sondern dem nachhängen, was sie einmüthig beschlüßen[g(7)].

[b(2)] L. 2, Hist., c. 2, c. 3.

[*Possib.* Iustinus, Marcus Iunianus, *q. ex multis ed.:* Historiae ex Trogo Pompeio. De historiis variarum gentium, nunc postremo [...] restituta [...], Coloniae Agrippinae, 1626; Argentorati, 1631; Amstelodami, 1635; Lugduni Batavorum, 1650; Argentorati, 1653, 1656; Francofurti, 1659; Vratislaviae, 1660.]

[c(3)] Lib. De mor. Germ., c. 46.

[Tacitus, Cornelius, *q. ex multis ed.:* De situ moribus et populis Germaniae libellus, ex recens. J. Lipsii, Helmstadii, 1635; De moribus Germanorum liber, ex recens. H. Conringii, Helmstadii, 1635; De moribus Germanorum cum notis criticis Hermanii Conringii cura [...], ed. 3, Helmstadii, 1678; Opera cum notis Hugonis Grotii, Lugduni Batavorum, 1640; Opera, accurante Matthia Berneggero, Argentorati, 1664; Opera, acc. Matthia Berneggero, Amstelodami, 1665; Opera, ex ed. Joh. Gronovii, Amstelodami, 1672; 1673; 1678; 1685.]

[d(4)] Hartkn., 1, p. 231.

[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien zwey Theile [...], Frankfurt und Leipzig, 1684, Teil 1, p. 231.]

skitai, sarmatai, slavai, germanai, gotai, vandalai, *wendai* ar vendai, skandai, svejonai, aisčiai, skirai, alanai, herulai, gepidai, burgu[n]dai ir daug kitų.

§2. Dabar pažiūrėkime, kokią valstybės sąrangą ir formą autoriai jiems priskiria. Apie skitus, kurie gyveno Azijos ir Europos pasieniuose, maždaug Rusijos, Totorijos ir Ukrainos, kaip dabar jos vadinamos, kaimynystėje, rašo Justinas [Markas Junianas][b(2)]. Neva skitai gyvenę ne namuose, bet plynuose laukuose tarp savo vežimų, kur turėję savo moteris, vaikus ir galvijus. Vietoj įstatymų buvo tai, kas visiems tiko. Jie nesigviešė nei aukso, nei sidabro. Jų valgis buvo pienas ir medus, jų drabužiai – [ne] iš apdorotos vilnos, o iš laukinių gyvūnų kailių.

§3. Ką apie venedus, dabar vadinamus vendais, taip pat apie peucinus ir fenus rašo Tacitas[c(3)], gana abejotina[d(4)], nes jis nežino, ar venedus ir fenus skirti prie germanų, ar prie sarmatų, tačiau kadangi peucinai ir fenai turi namus, taip pat nešioja skydus ir yra drūtų kojų, tai jie negali būti priskirti prie sarmatų, gyvenančių tarp savo vežimų, tačiau jis laiko juos tvirtais ir laukiniais
[796] žmonėmis, kurie maitinasi žolėmis, rengiasi kailiais, miega ant // žemės, labai pamėgę medžioklę, šaudymą, ypač strėlėmis, savo vaikus pratina prie tokio pat atšiauraus gyvenimo, kai kurie paprastai įsitaiso medžių šakose, labai linkę plėšikauti ir kita. Šitie venedai Prokopijo laikais[6] vadinosi *Anticae* ir *Szlavoni*[e(5)]. Tarp šitų venedų buvo keletas tautų, vadinamų *puticijais,* apie juos rašo Ditmaras Merzeburgietis[f(6)], kad jie nepakenčia jokio pono, o laikosi to, ką vieningai nutaria[g(7)]. Iš to išeina, kad šitos tautos tuo metu neturėjo monarchinės

[e(5)] Procop., L. 3, De Bell. Goth., c. 7, p. 542, Hartknoch, l, p. 232.

[Procopius Caesariensis *possib., q. ex multis ed.:* De rebus Gothorum, Persarum ac Vandalorum libri VII, una cum aliis mediorum temporum historicis [...], ed. Beatus Rhenanus [...], Basileae, 1531; De bello Gottorum libri quattuor, ver. in lat. a Hugo Grotio, Amstelodami, 1655; De bello vandalico libri duo, ver. in lat. a Hugone Grotio, Amstelodami, 1655; *altern.* Operum tomi duo. Accesserunt Nicephori Caesaris Bryennii commentarii De rebus Byzantinis, Parisiis, 1662–1663;

Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], Teil l, p. 232. *Vide d(4)*;

Ditmarus Merseburgensis, Chronici Ditmari [...] libri IIX quinque impp. Saxonicorum Henrici I [...] res gestas complexi, cum notis marginalibus [...], ed. Joachimus Joach. Maderus, Helmstadii, 1667.]

[f(6)] Sec. XI., Scriptor., L. 6, Histor., p. 136.

[Ditmarus Merseburgensis, Chronici Ditmari [...] libri IIX quinque [...]. *Vide e(5).*]

[g(7)] L. [...], p. 232.

[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], Teil 1, p. 232. *Vide d(4).*]

Aus die-/sem wil folgen, ob sey bey diesen Völkern zu der Zeit nicht ein Monar-/chischer Staat, sondern eine respublica popularis, ein solcher Staat, da das / Volk das meiste zu befehlen und anzuordnen gehabt, gewesen, und dem / fält bey Alb[ertus] Wijuck Kojalowicz[h(8)].

§4. Und das sagt er auch von denen Alanis, nehmlich der Weidywuitus / sey erst ein privatus Alanus gewesen und habe die Seinigen angeredet, / Sie solten einen Fürsten unter sich erwählen nach Art der Bienen, die einen / König haben, dem die Alaner und die Preußen gefolget. Drum er das / verwilderte Volk in gewiße Zünffte getheilet, die Aeker unterschieden, / da ein jeder das Seinige in Acht nehmen und seine Beßerung und Lust suchen / könte. Hat darneben auch andere Gesetze gegeben, haben also, nach / dieses Mannes Meinung, die alten Preußen zu allererst keine Könige ge-/habt als etwan zun Zeiten des Weidywuiti, der durch seinen sonder-/lichen Anschlag sich zum Haupt über Preußen gemacht.

§5. Von den Aestiis schreibet gar dubie Tacitus[i(9)], daß man nicht wis-/sen kan, ob sie haben Könige gehabt oder nicht, doch gedencket er, daß Sie / die Erde als eine Göttin verehret, sich der Keulen an Statt der Waffen ge-/brauchet, den Acker mit großer Mühe betrieben und den Börnstein, der nur / bey Ihnen allein ist, an der See aufgelesen. Cassiodorus in *Variis* gedenket / einer Epistel des Königes der Gothen Theodorici an die Aestios, darin er / nicht eines oder mehrerer Könige gedenket, sondern der Brieff ist gestellet / simpliciter und platt weg, ad Aestios[k(10)], und ist auch schier der Meinung Ada-/mus Bremensis[l(11)] wie auch Helmoldus[m(12)].

§6. Noch ist zu erinnern, was die Alten von denen Gothen schreiben. Beym Tacito[n(13)] / findet man, daß sie haben Könige gehabt und rühmet er dero selben (obse-/quium erga reges) Gehorsahm, so die denen Königen geleistet gar hoch.

[h(8)] P. 1, Hist. Litth., L. 1, p. 13, sq.

[Koialowicz, Albertus Wiiuk, Historiae Litvaniae pars prior, De rebus Litvanorum [...], Dantisci, 1650, lib. 1, p. 13.]

[i(9)] C. l., c. 45.

[Tacitus, Cornelius, *q. ex multis ed.*: De situ moribus et populis Germaniae [...]. *Vide c(3).*]

[k(10)] L. 2, c. 681.

[*Possib.* Cassiodorus, Flavius Aurelius Magnus, Variarum libri XII et Chronicon ad Theodoricum regem Iordani ep. Ravennatis, De origine actibusque Getarum [...], Ennodii Ticinensis ep. Panegyricus [...], G. Forneri Antecessoris Aurel. Notae in lib. Varias [...], Lugduni, 1595; *altern., q. ex multis ed.*: Iordanes, De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis [...], Isidori Chronicon Gothorum, Vandalorum, Suevorum et Wisigothorum, Procopii Fragmentum De priscis sedibus et migrationibus Gothorum [...] Accessit et Jornandes De regnorum et temporum successione [...], Lugduni Batavorum, 1597; Diversarum gentium historiae antiquae scriptores tres. Iornandes episcop. De Regnorum ac temporum succesionibus. Eiusdem Historia

valstybės, o buvo liaudies respublika, tokia valstybė, kai daugumą reikalų valdė ir tvarkė patys žmonės, šitam pritaria ir Alb[ertas] Kojalavičius-Vijūkas [h(8)].

§4. Jis tą sako ir apie alanus, esą *Weidywuitis* iš pradžių buvęs paprastas eilinis alanas, ir kreipęsis į savuosius, kad šie iš savo tarpo išsirinktų valdovą, kaip kad bitės turi karalių, ir alanai bei prūsai jo paklaūsė. Tad jis sulaukėjusią tautą suskirstė į tam tikras grupes, išskirstė laukus, kad kiekvienas galėtų rūpintis savo geru ir siekti geresnio gyvenimo bei norų išsipildymo. Be to, davė ir kitus įstatymus, taigi, šito vyro nuomone, senieji prūsai senų senovėje karalių neturėjo iki *Weidywuičio* laikų, kuris prūsų vadovu pasidarė dėl savo nepaprasto sumanumo.

§5. Apie aisčius Tacitas[i(9)] rašo labai abejodamas, negalįs žinoti, ar jie turėjo karalius, ar ne, tačiau mini, kad jie kaip deivę garbina žemę, vietoj ginklų naudoja kuokas, uoliai įdirba žemę ir palei jūrą renka gintarą, kurio yra tik pas juos. Kasiodoras *Įvairenybėse* mini gotų karaliaus Teodoriko laišką aisčiams, kuriame jis neturi galvoje vieno ar kelių karalių, o laišką rašo paprasčiausiai aisčiams[k(10)], tokios nuomonės yra ir Adomas Brėmenietis[l(11)], kaip ir Helmoldas[m(12)].

§6. Dar reikia priminti, ką apie gotus rašo senovės autoriai. Tacito raštuose[n(13)] randame, kad jie karalius turėjo, ir jis labai šlovina jų klusnumą, rodomą karaliams („klusnumą karalių atžvilgiu“). Kadangi prie gotų tautų

de origine Gothorum; Isidorus Hispaliensis De Gothis, Wandalis et Suevis; Eiusdem Chronicon regum Wisigothorum; Pauli Warnefridi [...] De gestis Longobardorum, lib. VI., Frid. Lingenbrogius recensuit et observationibus illustravit, Hamburgi, 1611.]

[l(11)] Lib. De Situ Daniae, p. 147.

[Adamus Bremensis, *possib.* Historia ecclesiastica, continens religionis propagatae gesta, quae a temporibus Karoli Magni usquae ad Henricum IV [...], Lugduni Batavorum, 1595.]

[m(12)] L. 1, Chron. Slav., c. 1.

[*Possib.* Helmoldus, Chronica Slavorum Helmoldii et Arnoldi, codicibus recensuit et notis illustravit Henricus Bangertus, Lubecae, 1639; *altern.* Helmoldii [...] et Arnoldii [...] in quibus res Slavicae et Saxoniae [...], exponentur Henricus Bangertus, [ex] Codicibus recensuit et notis illustravit Jean Baptista, Lubecae, 1659.]

[n(13)] C. l., c. 43.

[Tacitus, Cornelius, *q. ex multis ed.*: De situ moribus et populis Germaniae [...]. *Vide c(3).*]

Und / weil unter die Gothischen Völker auch die Aestii gerechnet gewesen, die aus-/ser allem Streit, wie oben erwiesen, Preußen gewesen, dürffte folgen, daß / in Preußen ein Monarchicus Status gewesen, und also meinet auch E-/ rasmus Stella[α(14)], daß die Sudauer ihre Könige gehabt bis auf die Zeiten / des
[797] Weidywuiti. M[agister] Hartknoch[β(15)] meinet, daß dadurch da // die Mächtigsten unter den Edelleuten zu verstehen seyn, und an diese habe Theodori-/cus, der Gothen König, geschrieben. Was das aber vor Gothen gewesen, worüber / der König Theodoricus geherschet, ist einigermaaßen erörtert im 2ten Buch, woselbst / zur Gnüge wird bewiesen seyn, daß Theodoricus ein König der ursprüng-/lich Sarmatischen Gothen gewesen.

§7. Und aus Ursachen solten die Aestii, damalige Einwohner in Preußen, / an diesen Theodoricum Geschenke geschikt haben, als eben, daß sie als Gothen, / derer viel auch aus Preußen unter der armee des Theodorici mögen gewe-/sen seyn, einem Gothischen Könige eine Höfflichkeit haben beweisen wollen, / um sich mit Ihm weiter zu verbinden. Und daß die Aestii eben dies inten-/diret haben, ist aus dem Brieffe Theodorici zu ersehen, als der attestiret, / daß sie gerne seine Freundschafft gesucht haben. Es ist diese Legation / nicht abgefertiget gewesen, daß sie etwa sich gefürchtet, von Ihm überzö-/ gen zu werden, denn aus dem Brieffe zu ersehen, daß der / Theodoricus Ihnen nichts hat befehlen können. Und ist auch merklich, daß Theodoricus / der König sie in seinem Schreiben über sich setzet, alß Haestis Theodoricus / Rex. Aus diesem kan geschloßen werden, daß die alten Preußen nicht alle-/zeit so eine popularem Rempublicam mögen gehabt haben. Ein gut Freund / meinet, daß zu der Zeit die Preußen große Herren gehabt, so gleichsahm / eine aristocratiam gemacht, angesehen schon längst vor Weidywuiti Zeiten / und Sec. I. et VI. einige Geschlechter, die Sudini, Gallintae, so in diesen Ländern ge-/ wesen, die sich mit Macht hervorgethan haben, daß von Ihnen die alten Scri-/ benten zu schreiben Gelegenheit genom[m]en.

§8. Von den andern Völkern, die man in Preußen setzen möchte, geden-/ ken ein gleiches die Alten. Und zwar von den Germaniern, die mit den Deutschen / nicht zu confundiren seyn, ist aus dem Iulio Caesare und andern, davon in *Orbe / Gothico* und hie im 2ten Buch mit mehreren zu lesen[7], mehr

α(14) C. l.

[Erasmus Stella, De Borussiae antiquitatibus libri duo, Basileae, 1578, lib. 1, v. 2.]

β(15) Diss. XIX.

[Hartknoch, Christophorus, Selectae dissertationes historicae de variis rebus Prussicis, Dissertatio XIX, in: Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...]. Accesserunt his praeter Notas in

buvo priskiriami ir aisčiai, kurie, be jokių abejonių, kaip įrodyta aukščiau, buvo prūsai, tai išeitų, kad Prūsijoje buvo monarchinė valstybė, šitaip mano ir Erasmas Stella[α(14)], sūduviai turėjo savo karalius prieš *Weidywuičio* laikus.
[797] Mag[istras] Hartknochas[β(15)] mano, kad tai // turėjo būti galingiausi iš kilmingųjų, ir Teodorikas, gotų karalius, rašęs jiems. O kokie tai buvo gotai, kuriuos valdė karalius Teodorikas, šiek tiek paaiškinta antrojoje knygoje, kur pakankamai įrodyta, kad Teodorikas buvo ankstesniųjų sarmatiškųjų gotų karalius.

§7. Ir aisčiai, tuometiniai Prūsijos gyventojai, dėl tam tikrų priežasčių šitam Teodorikui siuntė dovanas, nes jie kaip gotai, kurių daug ir iš Prūsijos bus buvę Teodoriko kariuomenėje, norėjo gotų karaliui pareikšti palankumą, kad ir toliau liktų su juo susiję. O kad aisčiai būtent tai turėjo galvoje, matyti iš Teodoriko laiško, kuris liudija, kad jie noriai siekė draugystės su juo. Šitas diplomatinis laiškas parengtas ne todėl, kad jie būtų bijoję būti užpulti, nes iš laiško matyti, kad Teodorikas nieko negalėjo jiems įsakyti, taip pat įsidėmėtina, kad Teodorikas, karalius, rašo nepaisydamas savo [rango] laiške „Karalius Teodorikas – aisčiams“. Iš to galima spręsti, kad senieji prūsai galėję ne visą laiką turėti liaudies respubliką. Vienas mano geras draugas mano, kad tuo metu prūsai turėjo didelius ponus, kurie sudarė lyg ir aristokratiją, gerbiamą jau seniai prieš *Weidywuičio* laikus, o I ir VI amžiuje – keletą giminių, sudinus, *galintus*, kurie buvo šiose šalyse ir kurie iškilo savo galios dėka, ir kad jie davė akstiną seniesiems rašytojams apie juos rašyti.

§8. Apie kitas tautas, kurias norėtųsi apgyvendinti Prūsijoje, senieji [autoriai] rašo tą patį, o apie su teutonais [vokiečiais] nelygintinus germanus, apie kuriuos daugiau galima pasiskaityti iš Julijaus Cezario ir kitų *Gotų pasaulyje* ir čia antrojoje knygoje[7], daugiau negu gana žinoma, kad jie turėjo savo

Dusburgensem Privilegia quaedam Prussis [...] concessa, item Dissertationes XIX. antiquitates Prussicas complexae. Auctore [...] Christophoro Hartknoch, Francofurti et Lipsiae, Jenae, 1679.]

denn zu viel bekandt, / daß Sie ihre Könige gehabt. Unter welchen Ariminus und Ariovistus sehr be-/rühmt, die in Kriegs und Staats Witz, auch den politesten Völkern, wo nicht / vorgethan, doch die Waage gleich gehalten.

§9. Die Scandianer[8] haben nicht minder Könige gehabt und wil uns Iornandes[q(16)] / berichten[9], daß Sie unter dem Könige Berig[3] ins Land der Ulmirugorum / eingefallen und die Vandalos, so an der Weißel gewohnet, bezwungen / haben, derer Könige etliche er referiret und sie Berig, Filimar, Augis etc. nennet.

§10. Die Svevi[10] haben unstrittig ihre Könige gehabt und sind bekandt Marovinus, so / an der Weißel und Balthischen Meer gewohnet, denn Pyramius, Ariovistas / oder Orovistas, der zun Zeiten Iulii Caesaris gelebet, Cim[m]erius, Naswa, davon zu lesen / Gothfridus[r(17)]. Tacitus gedenket unterschiedlicher, deren tapffere Thaten / das starke Römische Reich sehr fatigiret haben, nehmlich des Marobodii, / des Gottwaldae, des Vannii, des Utali, des Warobarti, Goedarici, Ardarici, / Salonski, so des Kaysers Galieni Tochter Pupam geheyrathet[s(18)]. //

[798] §11. Von den Slawis, denen Anwohnern der Weißel, finden wir nicht minder, daß / Sie ihre Könige gehabt und ist unter den bekandt Bardillus, der sich zum Herrn / über Dacien gemacht[t(19)].

§12. Die Vandali haben auch ihre Könige geliebet, wie denn sonderlich bekandt / Visumar, der an der Weißel erstlich gewohnet und hernach sich in Dacien ge-/zogen, davon folgendes hat Iornandes[u(20)], als er von dem Geberico, der / Gothen König, schreibet[4]: Nam is, inquit, Hilderice patre natus, avo Ovida / proavo Cnivida, gloriam generis sui factis illustribus exaequa-/vit, primitias regni sui mox in Vandalica gente extendere cupiens / contra Visumar

[q(16)] De Successionibus temporum.

[Iordanes, *q. ex multis ed.:* De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis [...], Isidori Chronicon Gothorum, Vandalorum, Suevorum et Wisigothorum, Procopii Fragmentum De priscis sedibus et migrationibus Gothorum [...] Accessit et Jornandes De regnorum et temporum successione [...], Lugduni Batavorum, 1597; Diversarum gentium historiae antiquae scriptores tres. Iornandes episcop. De Regnorum ac temporum succesionibus. Eiusdem Historia de origine Gothorum; Isidorus Hispaliensis De Gothis, Wandalis et Suevis; Eiusdem Chronicon regum Wisigothorum; Pauli Warnefridi [...] De gestis Longobardorum lib. VI. Frid. Lingenbrogius recensuit et observationibus illustravit, Hamburgi, 1611.]

[r(17)] In *Annal.* Germ.

[*Possib.* Gottfried, Johann Ludwig, Historische Chronica [...], Francofurti / M. 1636, 1642, 1655, 1657, 1674.]

[s(18)] Tacit., L. 12, L. 9, Plin., L. 4, c. 12, Iulius Capitol. in Marco.

[Tacitus, Cornelius, *q. ex multis ed.:* De situ moribus et populis Germaniae [...]. *Vide c(3);*

karalius. Iš jų Ariminas ir Ariovistas labai garsūs, jie karo ir valstybės valdymo išmintimi jei ir nelenkė, bet prilygo kultūringiausioms tautoms.

§9. Ir skandai[8] turėjo karalių, o Jornandas[q(16)] praneša[9], kad valdant karaliui Berigui jie įsiveržė į ulmirugų kraštą ir įveikė vandalus, gyvenančius prie Vyslos, jis pasakoja apie keletą jų karalių ir vadina juos Berigu, Filimeru, Augiu ir kitaip.

§10. Neginčytina, kad svebai[10] turėjo savo karalius, ir žinomas Marovinas, gyvenęs prie Vyslos ir Baltijos jūros, tada Pyramijus, Ariovistas ar Orovistas, kuris gyveno Julijaus Cezario laikais, Cim[m]erijus, Nasva, apie tai galima pasiskaityti Gothfridą[r(17)]. Tacitas mini kelis, kurių drąsūs žygiai labai vargino Romos Imperiją, būtent Marobodą, Gotvaldą, Vaną, Utalą, Varobartą, Goedariką, Ardariką, Salonskį, kuris vedė imperatoriaus Galieno dukterį Pupą[s(18)]. //

[798] §11. Apie slavus, gyvenusius prie Vyslos, randame ne mažiau, kad jie turėjo savo karalius, ir iš jų žinomas Bardilas, tapęs Dakijos valdovu[t(19)].

§12. Vandalai savo karalius irgi mylėjo, kas ypač žinoma apie Vizimarą, kuris pirma gyveno prie Vyslos, o paskui nuvyko į Dakiją, apie tai Jornandas[u(20)], rašydamas apie gotų karalių Geberiką, [sako] štai ką: „Nes jis, – tarė, – [tas], kurio tėvas buvo Hilderikas, savo giminės šlovę įžymiais darbais sulygino su senelio Ovido, prosenelio Knivido [Knyvo žygiais], vos tik panorėjo savo karalystės užuomazgas išplėsti į vandalų gentį, [eidamas į kovą] prieš jų karalių Vizimarą

Plinius, Caius Secundus, *q. ex multis ed.:* Historia mundi [...], ex edit. Jacobi Delachampi, Francofurti, 1608; Historia mundi, a Sigismundo Gelenio castig., Coloniae Allobrogum, 1616; Naturalis historiae [...], vol. 1–3, Lugduni Batavorum, 1635; Historia naturalis [...], Lugduni Batavorum, 1669;

Historiae Augustae scriptores sex: Aelius Spartianus, Julius Capitolinus, Aelius Lampridius, Vulcatius Gallicanus, Trebellius Pollio et Flavius Vopiscus [...], Parisiis, 1603.]

[t(19)] Sarnitius, L. 4, Annal.

[Sarnicius, Stanislaus, Annalium polonicorum, qui in lucem propediem edentur brevissima synopsis [...], Cracoviae, 1582; *altern.* Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituanorum libri octo, Cracoviae, 1587.]

[u(20)] Lib. 3, Sochorio [!] [Soporius] (eigentl. c. XXII)

[Iordanes, De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis [...]. *Vide q (16).*]

[3] *g corr. ex illect.* [4] *In sin. m.:* p. m. 641.

eorum Regem ex Asdirgorum stirpe, quae inter eos / eminet, genusque indicat bellicosissimum, Deuxippo [!][5] Historico refe-/rente qui eos ab Oceano ad nostrum limitem vix in anni spatio pervenis-/se testatur prae nimia terrarum im[m]ensitate. Quo tempore [erant][6] in eo loco / manentes, ubi nunc Gepedae sedent, iuxta flumina Marisia, Muliare, / Gilpil, et Chrisia[11], qui omnes supra dictos excedit. Erant namq[ue] illis / tunc ab Oriente Gothi, ab Occidente Marcomanni, a Septentrione / Hermunduri, a Meridie Hister, qui et Danubius dicitur. Hic ergo Van-/dalis commorantibus bellum indictum est a Geberich Rege / Gothorum ad littus praedicti amnis Marisiae, ubi tunc diu cer-/tatum est ex aequali. Sed mox ipse Rex Vandalorum Visimar / magna cum parte gentis suae prosternitur. Geberich vero ductor / Gothorum eximius superatis depraedatisque Vandalis ad propria / loca unde exierat, remeavit. Tunc perpauci Vandali, qui evasissent / collecta imbellium suorum manu infortunam Patriam relinquentes / Pannoniam sibi a Constantino Principe promissam petiere[12], ibiq[ue] per qua-/draginta annos plus minusve sedibus locatis Imperatorum decretis, / ut incolae, famularunt.

§13. Die Gepides setzet obengedachter Iornandes auch an der Weißel unweit / dem Baltischen Meer, derer König Fastidas, bekandt. Iornandes[7]: Hi ergo, / inquit, Gepidae tacti invidia, dudum spreta provincia, illa com[m]anebant / in insula Vistulae amnis, vadis circumacta, quam pro patrio / Sermone dicebant Gepedos. Nunc eam, ut fertur, insulam gens / Vidiaria incolit, ipsis [ad][8] meliores terras meantibus. Qui Vidiarii / ex diversis nationibus, ac si in unum Consilium collecti sint / et gentem fecisse noscuntur. Ergo ut dicebamus Gepedearum[9] / Rex Fastida, qui etiam gentes excitans, patrios fines per / arma dilatavit, Burgundiones pene ad internecionem delevit / aliasq[ue] nonnullas gentes perdomuit. Gothos quoq[ue] male provocans consangui-/nitatis foedus prior importuna contestatione viola-/vit, superbaque[10] admodum elatione iactatus / crescenti populo, dum terras coepit addere[11] incolas patrios reddidit rariores. //

[799] §14. Die Heruli haben nicht allein außer ihrem Vaterlande und in der fremde Kriegsfüh-/rer und Könige gehabt, sondern in ihrem Vaterlande, welche Procopius uns *Thule* / nennet, davon in *Orbe Gothico*, auch im 2ten Buch der *Schaubühne* mit mehrerem[13]. / Und daß von alten Zeiten her, davon bekandt,

[5] *Pro* Dexippo. [6] *Addendum ex texto Iordani.* [7] *In sin. m.:* p. m. 635. [8] *Addendum ex texto Iordani.* [9] *Pro* Gepedarum. [10] p *corr. ex* b. [11] *Po šio žodžio du žodžiai nubraukti. :/: Nach diesem Wort zwei gestrichene Wörter.*

iš Asdirgų giminės, kuri tarp jų labai iškili ir pasižymi nepaprastu karingumu, anot istoriko Deksipo pasakojimo, liudijančio, nepaisant žemių platybės, juos atvykus nuo Okeano iki mūsų pasienio vos per metus. Tuo tarpu buvo apsistoję toje vietovėje, kur dabar įsikūrę gepedai, palei upes Mariziją [Marisia], Muliarę, Gilpilą ir Chriziją[11], kuri pranoksta visas aukščiau minėtąsias [vietoves]. Tada jiems iš rytų buvo gotai, iš vakarų – markomanai, iš šiaurės – hermunduraі, iš pietų – Histras, kuris dar vadinamas Dunojumi. Taigi čia apsistojusiems vandalams, gotų karalius Geberichas paskelbė karą minėtosios Marizijos upės pakrantėje, kur tuo metu buvo ilgai lygiomis jėgomis kovota. Bet netrukus pats vandalų karalius Vizimaras kartu su didele dalimi savo genties krinta mūšyje. O Geberichas, žymusis gotų vadas, po to, kai buvo nugalėti vandalai ir paimtas karo grobis, parkeliavo į savo vietovę, iš kur buvo išėjęs. Tuomet labai negausūs vandalų būriai, kurie buvo ištrūkę [iš kautynių], surinkę pulką karui netinkamų savo žmonių, palikę nelaimingą tėvynę, nukeliavo į Panoniją, jiems Konstantino žadėtąją[12], ir tenai, per daugmaž keturiasdešimt metų imperatorių dekretais pristeigus gyvenviečių, įsitvirtino kaip gyventojai."

§13. Gepidus minėtasis Jornandas įkurdina irgi prie Vyslos netoli Baltijos jūros, Jornandui žinomas jų karalius Fastida: „Taigi, – sako, – šie gepidai, ištikti pavydo, seniai apleidę aną provinciją, buvo apsistoję Vistulos upės saloje, apsuptoje seklumų, kurią gimtąja kalba vadino *Gepedos*. Dabar, kaip pasakojama, patiems [gepidams] išėjus į geresnes žemes toje saloje, gyvena vidiarijų gentis. Yra žinoma, kad šie vidiarijai [susideda] iš įvairių tautybių, tarytum susirinkę į vieną tautos susirinkimą ir sudarę gentį. Taigi, kaip sakėme, gepidų karalius Fastida, kuris, taip pat kurstydamas gentis, tėvų žemes išplėtė ginklu, beveik visiškai išnaikino burgundus ir pavergė kai kurias kitas gentis. Taip pat piktai kiršindamas gotus pirmasis įžūliu kivirču išniekino giminystės sąjungą ir labai didžiuodamasis puikia padėtimi, kai augančiai tautai pradėjo pridėti žemių, praretino gyventojus tėvynėje." //

[799] §14. Herulai ne tik už savo tėvynės sienų ir būdami svetimoje šalyje turėjo karo vadus ir karalius, bet ir savo tėvynėje, kurią Prokopijas mums įvardija *Thule*, apie tai daugiau *Gotų pasaulyje*, taip pat *Regyklos* antrojoje knygoje[13], ir [jis rašo], kad iš senų laikų iš jų žinomi Antyrijus, gyvenęs Aleksandro

Antyrius, der zu Zeiten Alexandri / M[agni] gelebt, deßen Gemahlin Fimbulia, eine Tochter des Königes der Gothen gewesen, / Aravas[12], Alimes, Visislaus, Vetislaus, Alarius, die aus Preußen in die / Mark Brandenburg gezogen[x(21)].

§15. Aus diesem allen erhellet, daß bey den Völkern zu der Zeit der Könige / kein Status popularis gewesen. Wie weit aber die Macht derselben sich ex-/tendiret und ob Sie absolut geherschet, oder sich nach dem Willen des Volks rich-/ten müßen, kan aus denen jetzt angezogenen Autoren nicht wohl erlernet / werden. Wir bleiben jetzo in den Gräntzen unseres Preußen Landes, dieses / Staats Form wir beibringen wollen.

Das 3te Capitul

Von dem Staat des Preußen Landes in den uralten Zeiten

Inhalt

1. Die Zeiten sind zu unterscheiden, der Staat der Preußen vor Christi Geburth. / 2. Woher die Hoheit des Standes entsproßen. 3. Preußen hat Universal Haupt / gehabt. 4. Auch viel absolute Herren im Lande. 5. Dahero leicht ein Krieg ent-/stehen können. 6. Preußen haben keine Scribenten gehabt, die ihre Thaten be-/schrieben. 7. Von der Art der Regierung zu Hauß und in fremden Landen. 8. Von / der Art in Kriegs Zeiten. 9. Die Häupter im Kriege haben ihre Collegen gehabt. / 10. Solche Häupter haben gesucht, eine Monarchie zu stifften.

§1. Ich halte davor, daß man einen Unterscheid machen muß unter den Zeiten. / Zu den gar uralten Zeiten, als etwa einige Hundert Jahr vor Christi Geburth / mag in Preußen etwa eine Respublica popularis gewesen seyn, doch nicht / eben in dem Verstande, daß alle Länder in Preußen zu einem Staat also / bald sich bequemet hätten, sondern nach dem von dieser oder jener Familie, die-/ser oder jener Ort ist eingenom[m]en und beseßen worden, dergestalt, daß ein / jedwederes Land seine sonderliche Rempublicam oder Staat gehabt, doch / daß die Einwohner gleiche Freyheit zuerst in allem gebraucht haben, / unter welchen mit der Zeit einige, die an Alter, Weißheit, Güthern, Kinder / und Gesinde vermögend worden, sich hervor gethan, zuerst sind geliebet, /

[x(21)] Orb. Goth., c. 1., p. 42, sqq.

[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus, id est tractatus historicus [...], Olivae, 1688, lib. 1, cap. 1, p. 42]

D[idžiojo] laikais, kurio žmona Fimbulija buvo gotų karaliaus duktė, Aravas, Alimas, Visislavas, Vetislavas, Alarijus, kurie iš Prūsijos patraukė į Brandenburgo Marką[x(21)].

§15. Iš viso to aiškėja, kad karalių laikais tautos išgyveno ne liaudišką santvarką [demokratiją], o kiek siekė jų valdžia, ar jie valdė absoliučiai, ar turėjo orientuotis į tautos valią, iš dabar cituotų autorių neįmanoma sužinoti. Toliau liksime mūsų krašto Prūsijos ribose ir aiškinsimės jo valdymo pobūdį.

Trečias skyrius

Apie prūsų valstybę senaisiais laikais

Turinys

1. Reikia skirti laikotarpius, prūsų valstybė prieš Kristaus gimimą. 2. Iš kur kilo kilmingieji luomai. 3. Prūsai turėjo bendrą valdovą. 4. Šalyje taip pat buvo daug neribotos valdžios valdovų. 5. Todėl lengvai galėjo kilti karas. 6. Prūsai neturėjo raštininkų, kurie aprašytų jų darbus. 7. Apie valdymą namuose ir svečiose šalyse. 8. Apie valdymą per karą. 9. Vadai kare turėjo pagalbininkų. 10. Tokie vadai siekė įkurti monarchiją.

§1. Aš manau, kad reikia skirti laikotarpius. Labai senais laikais, keli šimtai metų prieš Kristaus gimimą, Prūsijoje galėjo būti liaudies respublika, tačiau tai suprantant ne taip, kad visos žemės Prūsijoje būtų susijungusios į vieną valstybę, o vienai ar kitai šeimai užėmus ir įsitvirtinus vienoje ar kitoje vietoje, taigi kiekviena žemė turėjo savo respubliką ar valdymo formą, tačiau gyventojai iš pradžių naudojosi vienodomis teisėmis visuose dalykuose, o ilgainiui ar dėl amžiaus, išminties, ar įgiję turtų, vaikų ir šeimynykščių kai kurie iškilo, iš pradžių jie buvo mylimi, vėliau tam tikra prasme pradėta jų

[12] v *corr. ex illect.*

hernach mals auch einiger maaßen gescheuet worden, bis endlich solche / vornehme Leute sich almälich zu *Panaites*, i. e. Herrn, genennet, und durch / Ausübung strenger Haußdisciplin, bey den Ihrigen zumahlen, da nach dem / Recht der Natur bey denen Heyden der Vater über seinen Sohn ius vitae et / necis gehabt[14], endlich eine Furcht bey den geringern gemachet, die / durch Handhabung guter Ordnung und Gesetze eine Unterthänigkeit ein-/geführet, da auch viele aus Liebe zur guten Ordnung und Gerechtigkeit / einem sol-
[800] chen Herrn sich gutwillig unterworffen haben. Und halte // ich dafür, daß in solchem Zustande die Preußische Respublique lange vor / Christi Geburth gewesen und auch eine gute Weile im Lande blieben.

§2. Denn das ist die allerälteste Art, eine gantze Gemeine in Einigkeit / zu erhalten, das hat die Natur gleichsam eingepflantzet und rühret her / von der Scheu und Furcht, die die Kinder vor die Eltern haben. Gestaltsahm / erst haben [!][13] die Kinder die Eltern geehret und gefürchtet, nach der / Absterben die Eltere Brüder, die theils von den absterbenden Eltern ernst-/lich recom[m]andiret, theils auch durch ihre eigene rühmlich geführte / Conduite Ihnen ein Ansehen, Ehre und endlich eine Scheu gemacht und / erhalten. Dahero eine Aristocratie entstanden, bis endlich bey Krieges / Gelegenheit Sie einen Monarchischen Staat eingeführet.

§3. Und dahin kan gezogen werden, was Iustinus, Tacitus, Proco-/pius und Kojalowicz von den alten Völkern in Preußen schreibet, daß / selbige ein Universal Haupt, nehmlich einen König, dem alle Provinzien / gehorsahmen solten, nicht angenom[m]en.

§4. Allein daraus folget nicht, daß nicht eine zusam[m]en gezogene / Rotte eine *Gůta* und tribus, ein particular Haupt gehabt[15], der sie / regieret, ohngeachtet derselbe kein Imperium absolutum über andere / gehabt. Was den Adamum Bremensem betrifft, kan solches verstanden / werden, von einem Fremden und ausländischen absoluten Herrn. Denn zu / denen Zeiten sich einige Preußische Familien schon hervorgethan, derer / Häupter das Imperium über die Ihrigen absolute ausgeübet haben. / Da nun die Preußen wieder das Römische Reich zu Kriegen sich mit /andern Gothischen Völkern vereiniget, sind sie durch solche Züge frecher / worden, so gar, daß Sie hernachmals nicht nur über die geringere / und ihre Unterthanen imperioese dominiren, sondern auch denen andern / Herren nichts nachgeben wollen.

[13] *Žodis* haben *parašytas klaidingai du kartus. :/: Das Wort* haben *ist falsch zweimal geschrieben.*

prisibijoti, kol galų gale tokie garbingi žmonės ėmė vadintis *Panaites*, t. y. ponais ir, palaikydami namuose griežtą drausmę, visų pirma saviškiams, nes pagal prigimtinę pagonių teisę tėvas sūnaus atžvilgiu turėjo teisę į gyvybę ir mirtį[14], galų gale mažesniesiems įvarė baimę ir, naudodamiesi geros tvarkos koziriu bei įstatymais, įvedė pavaldumą, nes daugelis iš meilės gerai tvarkai
[800] ir teisingumui geranoriškai pakluso tokiam ponui. Ir aš manau, // kad tokios būklės buvo Prūsijos valstybės sankloda seniai prieš Kristaus gimimą ir ji krašte ilgai išsilaikė.

§2. Mat tai yra pats seniausias būdas visos bendruomenės vienybei išlaikyti, tai lyg pati gamta įskiepijo ir kyla iš baugštumo ir baimės, kurią jaučia vaikai savo tėvams. Taigi vaikai pirma gerbė tėvus ir jų bijojo, šiems mirus, – vyresniuosius brolius, iš kurių vieni buvo įsakmiai rekomenduoti mirštančių tėvų, kiti savo pačių gerbtinu gyvenimo būdu ir elgesiu įgiję pagarbą, garbę ir pagaliau baugį – iš čia atsirado aristokratija, o galų gale karu jie įvedė monarchinį valdymą.

§3. Ir čia galima prisiminti tai, ką Justinas [Markas Junianas], Tacitas, Prokopijas ir Kojalavičius[-Vijūkas] rašo apie senąsias Prūsijos tautas, kad jos nebuvo prisiėmusios bendro valdovo, būtent karaliaus, kuriam paklustų visos provincijos.

§4. Tačiau iš to negalima daryti išvados, kad sutelktas padalinys neturėjo Guotos (*Gůta*) ir tribos (*tribus*), dalinio valdovo[15], kuris juos valdė, nors neturėjo neribotos valdžios kitiems. Adomas Brėmenietis, tai galima suprasti, [kalba] apie svetimšalį ir absoliutų valdovą iš kitos šalies, nes tais laikais jau buvo iškilusios kelios prūsų šeimos, kurių vadai saviškiams turėjo neribotą valdžią. Kadangi prūsai karams su Romos Imperija vienydavosi su kitomis gotų tautomis, tai dėl tokių žygių jie darėsi įžūlesni net tiek, kad paskui siekė dominuoti ir valdyti ne tik už save mažesnius ir savo pavaldinius, bet nebenorėjo niekuo nusileisti ir kitiems valdovams.

§5. Doch muß zweiffelsohne zwischen solchen *Panaiten* oder Herren mancher / grausamer Streit entstanden seyn, da ein jeder über die Seinigen absolut / com[m]andiret, hat er leicht etwa von seinen Nachbahren können laediret, oder / da er sich mächtiger wie sein Nachbar befunden, lüstern können gemachet / werden, andere zu überziehen. Obzwar hievon nichts in unsern Chroniken / enthalten, so ist doch unleugbahr, daß solche Dinge seyn vorgangen. / Und erhellet auch aus der Begebenheit eines Preußischen und Alanischen / Herren, den alle unsere Chronicken *Weidywuitum* nennen, denn derselbe / hat diese unter sich uneinige Gemüther gesucht zu vereinigen, ihre / Streitigkeiten beyzulegen und almälich die Vereinigung der Lande / Preußen einzuführen, denn das zeiget an der Nahme *Weidywuitis*, / der so viel in der Preußischen Sprache heißet, als ein Schieds Richter, / *a Weidyn,* ich zanke, und *Wuitis*, ein Richter, ein Vorsteher[16] etc. //

[801] §6. Wie lang und in welchen Oertern diese und jene Art und Form der Re-/gierung ist geblieben, gedenken die Chronici nichts, und ist auch unmöglich, / solches gründlich zu wißen, weil in den uralten Zeiten, zumalen vor Christi / Geburth, unser Vaterland so unglückseelig gewesen, daß Sie keinen Ein-/heimischen Scribenten gehabt, der ihren Staat, oder ihre Thaten beschrieben / hätte, denen Griechen aber ist nicht einst der Preußen Nahme kund worden, / geschweige, daß Sie von ihrem Leben und Regierung hätten sollen was / gewißes gewust haben.

§7. Es ist aber auch ein Unterscheid zu machen unter der Art der Regie-/rung, die sie zu Hauß und zu Friedens Zeiten gehabt, und unter die Regie-/rungsform, die zu Kriegs Zeiten praevaliret. Zu Hause und zu Friedens / Zeiten hat sie die Einwilligkeit des Volkes ein großes nach sich gezogen, / wie solches uns die Historie des Wedyowiti lehret, von dem die Preuß[ischen] / Chronici alle einhellig schreiben, daß als er aus dem Kriege nach Hau-/se gekom[m]en, Er seine Landsleute zu einer gewißen Regierungs Form ge-/sucht zu persuadiren.

§8. Zu Krieges Zeiten aber diese Sache eine gantz andere Gestalt ge-/nom[m]en, denn nachdem solche Krieges Häupter vom gantzen Volk oder denen / vornehmsten Häuptern der Familien im Volk zu solchem Kriegs-dienst erwäh-/let, ist ihnen das Ober Com[m]ando absolut übergeben, weil die Kriegsmanier / aller Orten und zu allen Zeiten solches erfordert.

§9. Wiewohl wir nicht in Abrede seyn wollen, daß solche Kriegshäupter / auch einige Collegen mögen gehabt haben, derer Beyrath obgedachte / Häupter in gewißen und hohen importantes entreprises sich mit großem Nutzen / bedienet. Deßen finden wir eine Spur in unseren Preußischen Historien. / Der Weidywuitus wird insgemein ein König genennet und hat deßen auto-/ritaet

§5. Tačiau, be abejo, tarp tokių *Panaiten*, arba ponų, turėjo kilti žiaurių ginčų, nes kiekvienas saviškius valdė neribotai, tai kaimynai lengvai galėjo jį užpulti arba, jeigu jis save laikė stipresniu už kaimyną, jam galėjo užeiti noras užpulti kitus. Nors apie tai mūsų kronikose nieko nėra, tačiau juk niekas nepaneigs, kad tokie dalykai galėjo būti. Ir tai ryškėja taip pat iš istorijos to prūsų ir alanų valdovo, kurį visos mūsų kronikos vadina *Weidywuičiu*, nes jis šituos tarpusavyje nesutariančius gudruolius stengėsi suvienyti, numaldyti jų kivirčus ir pamažu suvienyti atskiras Prūsijos sritis, tai rodo vardas *Weidywuitis*, kuris prūsų kalba reiškia teisėjas, arbitras, iš *Weidyn* – aš vaidijuosi, ir *Wuitis* – teisėjas, viršininkas[16] ir kita. //

[801] §6. Kiek laiko ir kokiose vietose vienokia ar kitokia valdymo forma truko, kronikos nemini, taip pat negalima šito išsamiai žinoti, nes senų senovėje, sakysim, prieš Kristaus gimimą, mūsų tėvynė buvo tokia nelaiminga, kad neturėjo nė vieno vietinio raštininko, kuris būtų aprašęs savo valstybę ar jos žygius, o graikams nebuvo žinomas net prūsų vardas, jau nekalbant apie tai, kad jie ką nors tikra būtų žinoję apie jų gyvenimą ir valdymo formą.

§7. Bet taip pat reikia skirti valdymo formą namuose bei taikos metu ir valdymo formą, dominavusią per karus. Namie ir taikos metu ji sulaukdavo didelio tautos pritarimo, kaip mums rodo *Weidywuičio* istorija, apie kurį visos prūsų kronikos vienareikšmiškai rašo, kad grįžęs iš karo namo jis savo kraštiečius bandė prikalbėti įsivesti tam tikrą valdymo formą.

§8. Per karą šis dalykas įgaudavo visiškai kitą pavidalą, nes visos tautos ar garbingiausių tautos šeimų galvų išrinktiems tokiems vadams karo tarnybai būdavo suteikiama neribota vadovavimo teisė, kaip šito reikalauja karo pobūdis visose vietose ir visais laikais.

§9. Tiesa, nenorime neigti, kad tokie karo vadai bus turėję ir keletą pagalbininkų, kurių patarimai tam tikrais svarbiais atvejais minėtiems vadams būdavo labai naudingi. Tam tikrų šio dalyko pėdsakų randame mūsų Prūsijos istorijose. *Weidywuitis* paprastai vadinamas karaliumi, savo autoritetą

vornehmlich im Kriege sich geäußert. Jedoch wird Ihm allewege / beygeführt der Prutenus, den sie gemeiniglich einen leiblichen Bruder / des Wedywuiti halten. Ich aber vermeine, daß er sein Amts College / oder doch zum wenigsten sein Consiliarius gewesen, deßen Rath Wedy-/wuitus offters gebrauchet hat. Das geben uns die Nahmen dieser / Männer zu verstehen, denn wie Weidywuitus so viel heißt als ein / Schieds Richter, also heißt Prutenus so viel als ein Weiser und Ver-/ständiger Mann, wie man denn weiß, daß man verständige Leu-/te zu Rath zu ziehen pfleget.

§10. Daß aber solche Kriegshäupter einen appetit zu herschen auch / in Friedens Zeiten nicht solten bekom[m]en haben, ist nicht wohl zu glauben, / drum wird es nicht an klugen Witz, solches Herrschen beyzubehalten, / gefehlet haben, da denn theils durch Macht und Gewalt, theils durch / List, und auch
[802] durch Beute und Liberalitaet, Beredsamkeit etc. dieser und jener // bey seiner Hoheit sich gesucht zu erhalten. Solcher gestalt hat den Weidywu-/itum sein kluger Witz und gute Beredsamkeit in die Herrschafft ge-/setzt und erhalten, davon weitläufftiger im Capitul vom Weidywuito.

Das 4te Capitul

Von den alten Regierern der Lande Preußen und ihren Thaten

Inhalt

1. Von Lescone Herrn über Preußen. 2. Die Meinung Schutzii hievon. 3. Die / Meinung Iornandis. 4. Die Meinung Joh[annis] Magni. 5. Erinnerung des Au-/toris. 6. Die Meinung des Erasmi Stellae. 7. Hornii Meinung. 8. Mei-/nung eines alten Anonymi. 9. Meinung des Autoris von Lescone. / 10. Von Iornandis Meinung. 11. Von Joh[annis] Magni Meinung. 12. Von / Erasmi Stellae Meinung. 13. Von des Hornii Meinung. 14. Von der Mei-/nung des Anonymi. Die Wareii sind zuerst in Preußen gewesen Herren / über Preußen und Reußen.

§1. Daß diese berühmte Nation nicht solle ihre Regierer gehabt / haben, ist nicht vermuthlich, obgleich der Nahme uns nicht allerdings / bekandt seyn. Vincentius Kadlubko[y(22)] bringet bey, daß jemand Nah-/mens Lesco zun Zeiten Iulii Caesaris des ersten Römischen Kaysers / gelebt, der über Preußen und Polen regieret habe. Und sol dieser Lesco / nach vielen Kriegen Iuliam, die

[y(22)] L. 1., Chron. Pol. Ep. 16, item Dusb. p. 42, 43.

[Vincentius Kadłubek, Historia Polonica, Dobromili, 1612; lib. 3, lib. 4. M. Pretorijus nurodo laiškus, o ne kronikos tekstą. Greičiausiai tą kronikos teksto vietą vadina laiškais todėl, kad minimo veikalo 1–3 knygos parašytos kaip dviejų veikėjų: Johanno ir Mathaejaus dialogas;

daugiausia įtvirtinęs karuose. Tačiau prie jo visada prišliejamas Prutenis, kurį jie paprastai laiko tikru *Weidywuičio* broliu, bet aš manau, kad jis buvo jo kolega arba bent jau patarėjas, kurio patarimais *Weidywuitis* dažnai pasinaudodavo. Tai galime suprasti iš šitų vyrų vardų, nes *Weidywuitis* reiškia teisėjas, arbitras, o *Prutenis* – išminčius ir protingas žmogus, juk žinoma, kad tartis mėgstama su protingais žmonėmis.

§10. Bet negalima patikėti, kad šitokiems karo vadams nebūtų kilęs noras valdyti ir taikos metu, ir, matyt, nebus trūkę išminties vienam ar kitam tokį valdymą, tą aukštą padėtį išsaugoti tai valdžia ir galia, tai gudrumu, tai
[802] grobiu ir liberalumu, iškalba // ir kitaip. Panašiai *Weidywuitį* į valdžią iškėlė jo protinga galva ir gera iškalba, plačiau apie tai skyriuje apie *Weidywuitį*.

Ketvirtas skyrius

Apie senuosius Prūsijos žemių valdovus ir jų darbus

Turinys

1. Apie Lescą, Prūsijos valdovą. 2. Schützo nuomonė apie tai. 3. Jornando nuomonė. 4. Joh[anno] Magnaus nuomonė. 5. Autoriaus svarstymai. 6. Erasmo Stellos nuomonė. 7. Hornijaus nuomonė. 8. Vieno seno nežinomo autoriaus nuomonė. 9. Autoriaus nuomonė apie Lescą. 10. Apie Jornando nuomonę. 11. Apie Joh[anno] Magnaus nuomonę. 12. Apie Erasmo Stellos nuomonę. 13. Apie Hornijaus nuomonę. 14. Apie nežinomo autoriaus nuomonę. Varėjai Prūsijoje iš pradžių buvo prūsų ir rusų valdovai.

§1. Kad šita garsi nacija nebūtų turėjusi savo valdytojų, tuo negalima patikėti, nors vis dėlto jų vardai mums nežinomi. Vincentijus Kadlubekas[y(22)] teigia, kad kažkoks žmogus, vardu Lescas, gyvenęs Julijaus Cezario, pirmojo Romos imperatoriaus, laikais, valdė Prūsiją ir Lenkiją. Ir šitas Lescas po

Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...]. Accesserunt his praeter Notas in Dusburgensem Privilegia quaedam Prussis [...] concessa, item Dissertationes XIX. antiquitates Prussicas complexae. Auctore [...] Christophoro Hartknoch, Francofurti et Lipsiae, Jenae, 1679, p. 42, 43.]

Schwester des Kaysers Iulii, geheyra-/thet haben[z(23)]. Von diesem Römischen Kriege gedenken[14] auch andere, / insonderheit wil Erasmus Stella[aa(24)], daß Drusus Germanicus solle / mit den Preußen Kriege geführet haben.

§2. Von dem aber abstim[m]et Schützius[bb(25)], der nur dieses referiret, daß welcher, / so der Drusus aus Britannien abgefertiget hat, alhie nach Preußen / kom[m]en und sie bekrieget haben. Aber diese Leute gedenken nicht, was / vor Führer oder Könige bey den Preußen gewesen, so sich diesem / Druso opponiret haben[15]. Außer allem Streit werden sie tapfere Führer und / Kriegs Häupter gehabt haben, derer Nahme uns nicht zu Handen kom[m]en, / weil keine Historici in Preußen gelebet, die ihre Thaten beschrieben haben.

§3. Iornandes[cc(26)] nennet uns alte Könige in Preußen, die unweit der Weis-/sel gewohnet haben sollen, und sind folgende Berig, Filimer, Filogud, / Arigis etc. Dieser letzte sol mit einer großen armee bis an den Tanaei Strom, / in der Crim[m]ischen Tartarey gelegen, kom[m]en seyn.

§4. Joh[annes] Magnus[dd(27)] beschreibet uns die Könige anders und zählet derer / 7. Nehmlich 1. Berig, 2. Gaptus, 3. Augis, 4. Amalus, 5. Baltus, / 6. Gadaricus, 7. Filimerus. Unter diesen sol der Siebende, nehmlich der / Filimerus, seine armee in unsere Ukraine und Tartarische Gräntze / geführet haben.

[803]

[z(23)] [...] Qui Leszko, ait, Iulium Caesarem tribus fudit proeliis, qui Crassum / apud Parthos cum omnibus copiis delevit, cuius ori aurum infundens, / aurum, inquit, sitisti, aurum bibe. Nam et Gothis et Parthis et trans-/Parthanis regionibus imperavit. Huic tandem Iulius i\ure affini-/tatis gaudet foederari, sororem nomine Iuliam eius matrimonio / sociat, eique iure dotis a fratre Bavaria, donationis vero propter / nuptias a Viro Sambiensis Provincia condonata est. L. 1, Chron. Ep. XVI. / Fusius et explanatius haec persequitur Com[m]entator Kadlubkonis in / hunc modum: Cuius siquidem Leszkonis, Iulius Caesar Romanorum / regna Slavorum suo subiicere contendens imperio etiam fines Le-/chitarum invasit, cui praefatus Leszko cum suis Lechitis resistens / pro viribus fortissimis ter cum ipso conflictum habuit, quibus / ipsum superavit. Hic etiam Leszko quendam Tyrannum Crassum, Re-/gem Partharum in Prussia proelio com[m]isso devicit aurumq[ue] liqua-/tum in os ejus infundi fecit, dicens, aurum sitisti, aurum bibe. Hic / insuper Leszko Gethis, i. e. Pruthenis et Parthis, i. e. Ruthenis et aliis // regionibus usq[ue] ad orientem post Ruthenos imperavit. Videns igitur Caesar / Iulius Leszkonis potentiam, foederavit secum amicitiam. Sororem enim / suam Iuliam in Slaviae partibus existens, tradidit sibi in uxorem terramq[ue] / Bavariae loco dotis sibi assignavit. Leszko vero Iuliae donatione loco / devirginationis terram Sambiensem sibi tradidit. :/: Tas Leszkas, – sako, – Julijų Cezarį trijuose mūšiuose sumušė; jisai Krasą partų žemėje su visa jo kariuomene sutriuškino ir į šio burną liedamas lydytą auksą kalbėjo: „Aukso ištroškai, aukso atsigerki.“ Mat [Leszkas] viešpatavo ir gotams, ir partams, ir kraštuose anapus partų valstybės. Galiausiai Julijus mielai teikėsi su juo sudaryti giminystės sąjungą, seserį, vardu Julija, sujungė su juo moterystės saitu; ir jai kaip kraitį brolis padovanojo Bavariją, o vyras kaip vestuvių dovaną – Sembos provinciją [*Vyskupų kronikos*], kn. 1, sk. 16. Plačiau ir su didesniais paaiškinimais šiuos dalykus išdėsto Kadlubeko komentatorius, štai šitaip: būtent siekdamas to Leszko slavų valdas prijungti prie savo imperijos romėnų Cezaris Julijus įsiveržė ir į lechitų kraštus; minėtasis Leszkas su savo

daugelio karų esą vedęs Juliją, imperatoriaus Julijaus seserį[z(23)]. Šitą romėnų karą mini ir kiti, ypač Erasmas Stella[aa(24)] tvirtina, kad Druzas Germanikas kariavęs su prūsais.

§2. Bet kitaip rašo Schützas[bb(25)]; jis praneša tik tiek, kad tas, kurį Druzas išsiuntė iš Britanijos, atvyko čia į Prūsiją ir su jais kariavo. Tačiau šie žmonės nemini, kokius prūsai turėjo vadovus ar karalius, kurie priešinosi šitam Druzui, be jokios abejonės, jie bus turėję drąsius vadovus ir karo vadus, kurių vardai mums nežinomi, nes Prūsijoje negyveno tokių istorikų, kurie būtų aprašę jų žygius.

§3. Jornandas[cc(26)] išvardija mums senuosius Prūsijos karalius, kurie esą gyvenę netoli Vyslos, ir jie tokie: Berigas, Filimeras, Filogudas, Arigis ir kiti. Šis pastarasis su didele kariuomene neva nužygiavęs iki Tanajaus, Krymo totorių upės.

§4. Joh[annas] Magnus[dd(27)] karo vadus aprašo kitaip ir išvardija jų septynis, būtent: 1. Berigas, 2. Gaptas, 3. Augis, 4. Amalas, 5. Baltas, 6. Gadarikas, 7. Filimeras. Iš jų septintasis, būtent Filimeras, savo kariuomenę esą nuvedęs į mūsų Ukrainą ir iki totorių sienos.

[803]

lechitais jam pasipriešinęs, kuo stipriausiomis pajėgomis triskart su juo mūšiuose susirėmė, ir jomis jį nugalėjo. Taip pat šis Leszkas vieną tokį tironą Krasą, partų valdovą, stojęs į mūšį Prūsijoje, įveikė ir, paliepęs į jo burną įpilti lydyto aukso, pasakė: „Aukso ištroškai, aukso atsigerki.“ Be to, šis Leszkas po rutėnų [viešpatavimo] valdė getus, t. y. prūsus, ir partus, t. y. rutėnus, ir kitas // sritis iki pat rytų. Taigi Cezaris Julijus, matydamas Leszko galią, sudarė su juo draugišką sąjungą. Mat buvodamas slavų kraštuose, savo seserį Juliją atidavė jam į žmonas ir Bavarijos žemę paskyrė jai vietoj kraičio. O Leszkas kaip dovaną Julijai už skaistybės praradimą atidavė Sembos žemę.

[*Possib.* Vincentius Kadłubek, Historia Polonica [...]. *Vide y(22).*]

[aa(24)] L. 1, Antiquitat Boruss.

[Erasmus Stella, De Borussiae antiquitatibus [...]. *Vide o(14).*]

[bb(25)] L. 1, Chron. Pruss., fol. 2.

[Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum, das ist [...] Beschreibung der Lande Preussen, Zerbst, 1592; 1594; Eisleben, 1599, fol. 2.]

[cc(26)] Lib. De reb. Geth., c. 4.

[Iordanes, De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis [...], c. 4. *Vide q(16).*]

[dd(27)] ib. 1, Hist. Svev., c. 15, sqq.

[Ioannes Magnus, *q. ex multis ed.:* Historia [...] de gentibus septentrionalibus, Antverpiae, 1562; Basileae, 1567; Francofurti, 1618; Lugduni Batavorum, 1652; Amsterodami, 1669; De omnibus Gothorum Sueonumque regibus [cum praefatione Olai Magni], Romae, 1554; Basileae, 1558; Coloniae, 1567.]

[14] *n corr. ex t.* [15] haben *cor. ex hätten.*

§5. Bey welcher relation des Joh[annis] Magni dieses zu merken, daß sothane / Migration des Berig, so in Preußen ankom[m]en und regieret haben soll, / sich solle begeben haben im Jahr der Welt 2531, nehmlich 875 Jahr nach / der Sündfluth und vor Christi Geburth 1430. Jahr zu der Zeit, als Othoniel / Richter in Judaea war[17], welches aber einem Jeden unglaublich vorkomt. / Daher Hugo Grotius[ee(28)] diesen Zug in Preußen auf viele hundert Jahr ein-/ziehet und sagt, daß Berig in Preußen kom[m]en sey etwa 300 Jahr / vor Christi Geburth. Zu welcher Meinung er gebracht worden von Plinio, / als der von dem Philosopho Pytheo, so a[nn]o ante Christum natum CCL ge-/lebet, gedenket, ob solte schon zu seinen Zeiten die Gothen den Börnstein / aufm Ufer des Meeres aufgelesen haben. Und hält davor, daß dieser / Berig, Filimer etc. sind Gothische Könige gewesen.

§6. Erasmus Stella[ff(29)] bringet noch einige alte Fürsten herbey, nehmlich / einen Hugo Potyre, der dies und jenseits der Weißel solle gewohnet ha-/ben, und der von einem andern Preußischen Fürsten, den er nicht nennet, / solle überwunden worden seyn, solcher, meint man, sol zu Drusi Zeiten ge-/lebet haben[gg(30)]. //

[804] §7. Hornius[hh(31)] wil uns einen Fürsten Lech recom[m]andiren, der über Polen, / worunter er das Preußen mit einschleußt, solte regiret haben. Dieser / Lech sol noch zwee Brüder gehabt haben, derer der erste, so Czech, das Kö-/nigreich Böhmen beherrschet und der Zweyte, Russ, so sich zum Herrn über / Reußland gemacht.

§8. Ein alt Msc. Lateinisch Chronicon[ii(32)], so ich ehemals bey Weyland / S[eine]r Excellentz Herrn Joh[annes] Dittrich von Tettauen Preußischen Cantzlern gesehen[18], / setzet uns zu einem großen Fürsten in Preußen ein einen Nahmens Waro / und wil, daß dieser solle 4 Söhne gehabt haben, nehmlich Czech, Lech, / Rus und Preuss. Czech sol Herr über Böhmen, Lech über Polen, Rusz / über Reußen, Pruss über Preussen, Cur und Liefland seyn gewesen. / Doch sol dieser Pruss der mächtigste gewesen seyn, der den Russ unter / sich gebracht, und sol sich Pruss Warejis genandt haben, deßen ein / Sohn in Preußen blieben, der andere sich in Meklenburg sol begeben / haben. Und dieses möchte man auch wahr machen aus den Büchern der / Reußischen Jahrbücher. Wenn diese Fürsten sollen gelebet haben, se-/tzet der Autor nicht dabey, sonsten Hornius in *Orbe Imperante* setzet / die Zeit der Warejen, das 735ste Jahr nach Christi Geburt. Doch die / Warejen wil Hornius verstehen die Schweden, Liefländer und Wenden, zu / welchen auch unsere Preußen zu zählen seyn.

[ff(29)] L. 2, Antiquit. Bor.

[Erasmus Stella, De Borussiae antiquitatibus [...], lib. 2. *Vide o(14).*]

[gg(30)] Hartkn., Diss. 3 [!] De antiquität.

[Hartknoch, Christophorus, Selectae dissertationes historicae de variis rebus Prussicis [...], Dissertatio II: De antiquis Prussiae populis. *Vide p(15).*]

§5. Apie Joh[anno] Magnaus pranešimą reikia pastebėti, kad šitoks Berigo atsikraustymas – esą jis atvykęs į Prūsiją ir ją valdęs – turėjęs įvykti 2531-aisiais pasaulio metais, taigi 875 metais po tvano ir 1430 metais prieš Kristaus gimimą, kai Othonielis buvo teisėjas Judėjoje; bet tai kiekvienam atrodo neįtikėtina[17]. Todėl Hugas Grotijus[ee(28)] šitą žygį į Prūsiją suvėlina keliais šimtais metų ir sako, kad Berigas į Prūsiją atvykęs apie 300-uosius metus prieš Kristaus gimimą. Šitokią nuomonę jis perėmė iš Plinijaus, nes šis mini filosofą Pitėją, gyvenusį 400 metais prieš Kristaus gimimą: neva jau jo laikais gotai rinkę gintarą jūros krante. Ir mano, kad šitas Berigas, Filimeras ir kiti buvo gotų karaliai.

§6. Erasmas Stella[ff(29)] pateikia dar keletą senųjų kunigaikščių, būtent Hugą Potyrį, kuris gyvenęs šiapus ir anapus Vyslos. Jį nugalėjęs kitas prūsų kunigaikštis, kurio jis neįvardija. Manoma, kad jo gyventa Druzo laikais[gg(30)]. //

[804] §7. Hornijus[hh(31)] pateikia mums kunigaikštį Lechą, neva valdžiusi Lenkiją, į kurią jis įtraukia ir Prūsiją. Šitas Lechas turėjęs dar du brolius, iš kurių pirmasis – Čechas, valdęs Bohemijos Karalystę, o antrasis – Rusas tapęs Rusijos valdovu.

§8. Sena rankraštinė lotyniškoji kronika[ii(32)], kurią kadaise mačiau pas amžiną atilsį Jo ekscelenciją poną Joh[anną] Dittrichą von Tettau, Prūsijos kanclerį[18], mums pristato vieną didįjį Prūsijos kunigaikštį vardu Varas ir tvirtina, kad šis turėjęs keturis sūnus, būtent Čechą, Lechą, Rusą ir Proisą. Čechas buvęs Bohemijos valdovas, Lechas – Lenkijos, Rusas – Rusijos, Prusas – Prūsijos, Kuršo ir Livonijos. Tačiau šitas Prusas buvęs galingiausias ir pajungęs Rusą savo valdžiai, ir pasivadinęs *Pruss Wareiis*. Vienas jo sūnus likęs Prūsijoje, o kitas pasidavęs į Meklenburgą. Ir šituo esą galima įsitikinti iš Rusijos metraščių knygų. Kada šie kunigaikščiai gyveno, autorius nenurodo. Šiap jau Hornijus [savo veikale] *Imperijų pasaulis* varėjų laiką nurodo 735 metus po Kristaus gimimo, tačiau varėjais Hornijus linkęs laikyti švedus, livoniečius ir vendus, prie kurių priskiriami ir mūsų prūsai.

[hh(31)] in Orbe Politico, p. 35.

[Hornius, Georg *q.ex multis ed.:* Orbis imperans, Lugduni, 1668; 1669; Lipsiae, 1668; Francofurti et Lipsiae, 1668; Orbis imperans seu tractatus de 13 orbis Imperiis historico-politicus [...], Francofurti, 1677.]

[ii(32)] fol. 75.

[*Incert. msc.* Lateinisch chronicon.]

§9. Meine unvorgreiffliche Meinung hievon ist diese. Was den Lesko-/nem betrifft, komt mir dessen Historie vor, keinen Grund zu haben, denn / nichts davon weder Iulius Caesar noch sonst wer von den alten Lateinischen / Scribenten gedenken. Was den Drusus in Preußen betrifft, ist zwar / in der Historia richtig, daß die Schiffe Drusi an eine der Glessarischen / Insul kom[m]en seyn, ob aber er in Preußen, weil die alten autoren / die rechte Glessarischen, d. i. die Bornstein Insul, und deren Ort nicht wohl / gewust, ist mißlich zu glauben. Gewiß ists, wenn die Römer / die Bornstein Insul in Preußen hätten occupiret gehabt, würden Ihre / Historici dieses als eine sehr remarquable Sache wohl nicht ver-/schwiegen haben.

§10. Was die von Iornande benandten Könige betrifft, möchte können / passieren, weil diese Nahmen der Könige eigentlich aus der Preußischen / Sprache scheinen hergenom[m]en zu seyn, vermeine aber, daß dieser / Praelat auch durch unwißende Referenten sey übel unterrichtet / worden, zumahlen in der Materia von der Insul Skanzia und von dem / Zug hieraus, davon im *Orbe Gothico* weitläufftiger zu lesen.

§11. Joh[annis] Magni Meinung ist darum nicht anzunehmen, weil er sol-
[805] ches / nicht nur ohne autore, welches von einem Historico erfordert // worden wil, vorbringt, sondern auch dem Zug eine solche Alte und gar nicht annehm-/liche Zeit ansetzet, daß man ohnmöglich dem Beyfall geben kan. Denn zu der Zeit / in diesen Orten keiner gelebet, der solches annotiren können. Und kan auch vom be-/rühmten Grolio [!] [Grotio] nicht defendiret werden, daß etwa der Zug etwa auf 300 Jahr / vor Christi Geburth zu restingiren sey, denn obgleich wahr seyn soll, / daß zur selben Zeit Gothische Völker in Preußen, die den Börnstein gelesen, / gewesen seyn, allein womit kan ers beweisen, daß Sie eben nur zu Pythey / Zeiten oder 50 Jahr zuvor und nicht eher oder später seyn vorkom[m]en. Und was / sind vor Ihnen denn vor Völker gewesen? Können denn die Gothen auch nicht / die ersten Einwohner daselbst gewesen seyn?

§12. Die Meinung des Erasmi Stellae von Hugone Potyre ist nicht minder / auch aus böser information entsproßen. Denn es scheinet, daß Erasmus / Stella durch die Bructeros, die von diesem Potyre, der Ihm Bructerus heißt, / die Preußen verstehen will, welches aber als ungeräumte Hartknoch[kk(33)] / gnugsahm wiederleget und es auch der unleidliche Wort Zwang an / den Tag giebet.

§13. Des Hornii Meinung führet auch zum Schutz keinen autorem an, / wiewohl dieses eine alte tradition ist, und sowohl in den Schrifften der Polen / als Reußen und Böhmen angenom[m]en ist, welches wir auch dahin stellen.

[kk(33)] Diss. 3, de Originib. Gent. Pruss. N. 10.

[Hartknoch, Christophorus, Selectae dissertationes historicae de variis rebus Prussicis [...], Dissertatio III: De originibus gentium Prussicarum. *Vide gg(30).*]

§9. Mano neprimygtinė nuomonė apie tai yra štai kokia: Lesko istorija man atrodo nepagrįsta, nes apie tai nieko nemini nei Julijus Cezaris, nei koks nors kitas iš senųjų lotynų raštininkų. O dėl Druzo Prūsijoje – tai tiesa, nes istorija sako, jog Druzo laivai atplaukdavę į vieną iš Glesarijos salų, tačiau ar į Prūsiją, sunku patikėti, nes senieji autoriai tikrųjų Glesarijos, t. y. Gintaro, salų ir jų vietos gerai nežinojo. Bet tikra – jei romėnai Gintaro salą Prūsijoje būtų užėmę, jų istorikai šito labai reikšmingo dalyko tikrai nebūtų nutylėję.

§10. Jornando išvardytieji karaliai iš tikrųjų galėjo būti, nes šitie karalių vardai, atrodo, yra paimti iš prūsų kalbos, tačiau spėju, kad ir šitam prelatui klaidingai apsakė neišmanėliai referentai, apie tai plačiau galima pasiskaityti *Gotų pasaulyje*, medžiagoje apie Skancijos salą ir apie žygį iš jos.

§11. Joh[anno] Magnaus nuomonė nepriimtina todėl, kad jis tai pateikia
[805] ne tik nenurodydamas autorių, kas iš istoriko reikalautina, // bet ir tam žygiui numatė tokį seną ir visiškai nepriimtiną laiką, kad jokiu būdu negalima tam pritarti. Juk tuo metu šiose vietose negyveno joks žmogus, galėjęs apie tai pranešti. Garsusis Grolijus [!] [Grotijus] irgi negali būti apgintas, kad tas žygis įvykęs kokie 300 metų prieš Kristaus gimimą, nes nors ir tiesa, kad tuo metu gotų tautos, rinkusios gintarą, gyveno Prūsijoje, tačiau kuo jis gali įrodyti, kad jos atsirado būtent tik Pitėjo laikais arba 50 metų prieš tai, o ne anksčiau ar vėliau. Ir kokios gi tautos buvo prieš juos? Ar gotai negali būti buvę čia ir pirmieji gyventojai?

§12. Erasmo Stellos nuomonė apie Hugą Potyrį irgi kilusi iš klaidingų pranešimų, nes atrodo, kad Erasmas Stella brukterus laiko prūsais, šitas Potyris vadintas brukteru, bet Hartknochas[kk(33)] šitai pakankamai įtikinamai paneigė, be to, tai išryškina ir nevykęs žodžio pritempimas.

§13. Hornijaus nuomonė irgi nepagrįsta jokiu autoriumi, nors tai yra sena tradicija, priimta tiek lenkų, tiek rusų bei bohemų raštuose, mes tai irgi paliekame kaip buvę.

§14. Was die letztere Meinung betrifft, da der erste Regirer, der über / Preußen und andere Länder geherschet hat, Waro genandt wird, scheinet / einigermaaßen probabel zu seyn. Denn 1. es gewiß ist, daß die / Preußen und Reußen ein Volk origene seyn, die eine Sprache (nur / daß Sie nach der Mundart variiren) gleiche Sitten und Gebrauch, eine / religion gehabt haben. 2. So wollen auch die Reußische annales die / Herkunfft ihrer ältesten Fürsten herderiviren von den Warejis. Diese / Wareji können keine andere seyn, als unsere Preußen und dero Gräntz / Nachbahren. Gestaltsahm das Meer, oder Oostsee, so Liefland, Curland, / Preußen, Pom[m]ern, Meklenburg bespielet vor Alters auch noch bey den / Reußen das Mare Wareium heißt[19]. Und deswegen vermutlich, daß aus / diesen Orten, vornehmlich aus Preußen, die Uralten Reußischen Fürsten / herkom[m]en seyn. Denn kein Theil der Oostsee noch dero Ufer so berühmt / und wegen des Börnsteins und anderer Waaren Handel mächtig worden / als Preußen etc. Wie dann aus den vielen repertis allerhand Italienischer / und Griechischer Müntze, die man noch in Preußen hin und wieder vergra-/ben findet, zu ersehen, daß die Preußische Völker bis in Italien / und Thracien durchgedrungen, demnach ists wohl vermutlich, daß Sie / ihre Nachbahren zuerst werden bezwungen haben. 3. Um so viel mehr, / weil die Preußische Nation um dieselbe Zeit so mächtig
[806] gewesen, // daß sie das Polnische Reich angegriffen, auch unterschiedliche provintzien / erobert haben. So sie solches bey einer so kriegerischen Nation praesti-/ret, wie viel mehr ist vermutlich, daß sie es auch den Reußen, / die hierin den Polen nicht gleich, werden gethan haben. 4. Weil die / Macht des Preußen Landes oder der Herrn nach der Zeit so mächtig / gewesen und geblieben, bis auf die Zeiten des Deutschen Ordens, daß / Sie mächtig gewesen, eine armee von 600 000 Mann ins Feld zu stellen, / womit sie vermutlich capable gewesen, auch die Reußen zu über-/wältigen, bemerket der Krywe, der Oberste Herr und Priester in Preußen, / zu herrschen gehabt nicht nur über gantz Preußen, sondern auch / über Curland, Liefland, Cassuben, Wenden, Masau, Litthauen und / andere Oerter, wie aus dem Dusburg[II(34)] erhellet. 5. Zu ge-/schweigen auch das Wort *Wareiis*, eigentlich ein recht Preußisches / Wort, so ihren Ursprung aus der Preußischen Sprache hat und / eigentlich heißet und bedeutet einen, der beytreibet, auch der / über jemand die Execution hat. Wie demnach zur Zeit in Na-/dravien, Zalavonien die Executanten, die die Zinser und Schoß / von den Unterthanen beytreiben, *Wareii* genandt werden[20]. Daß / also vermutlich, daß die Reußen den Wareiis, so von den Preus-/sischen Herrn zu Ihnen geschikt worden, haben müßen Zinß und / Schoß geben, von welchen einer vieleicht gar zum Herrn über Reus-/sen sich nachmalen gemacht haben kan, von welchen die Großfür-/sten in Reußland ihren Stam[m] her deriviren.

[II(34)] Part. [...] Chron. p. [...]
[Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...]. *Vide y(22).*]

§14. Pastaroji nuomonė, kad pirmasis valdytojas, valdęs Prūsiją ir kitas šalis, buvo vardu Varas, iš dalies atrodo priimtina. Nes, pirma, yra tikra, kad prūsai ir rusai pagal kilmę yra viena tauta, kuri turėjo vieną kalbą (tik kad ji varijuoja pagal tarmes), tokius pat papročius ir tradicijas, vieną religiją. Antra, ir rusų metraščiai seniausius kunigaikščius kildina iš varėjų. Šitie varėjai negali būti jokie kiti, tik mūsų prūsai ir jų kaimynai palei sienas. Juk ir jūra, arba Rytų jūra, skalaujanti Livoniją, Kuršą, Prūsiją, Pomeraniją, Meklenburgą, iš senų senovės, o rusų ir dabar, vadinama Varėjų jūra[19]. Ir todėl tikėtina, kad iš šitų vietų, visų pirma iš Prūsijos, kilę seniausieji rusų kunigaikščiai, nes nė viena Rytų jūros ar jos kranto dalis tiek neišgarsėjo ir dėl gintaro bei kitų prekių prekybos tiek nesustiprėjo kaip Prūsija ir kitos [šalys]. Kaip matyti iš daugelio kartų visokių itališkų ir graikiškų monetų, šen bei ten dar aptinkamų užkastų Prūsijoje, prūsų tautos buvo nusibrovusios iki Italijos ir Trakijos, todėl labai tikėtina, kad jos pirma bus įveikusios savo kaimynus. Trečia, juo
[806] labiau kad tuo metu prūsų tauta buvo tokia galinga, // jog puldinėjo Lenkijos Karalystę, atskiras provincijas buvo ir užėmusi. Jeigu ji tiek pasiekdavo prieš tokią karingą tautą, tai daug labiau tikėtina, kad tai darė ir su rusais, kurie šiuo požiūriu lenkams neprilygo. Ketvirta, kadangi prūsų šalies ar jos vadų galia po šito laikotarpio buvo tokia stipri ir išliko iki Vokiečių Ordino laikų, kad jie pajėgė į kovos lauką sutelkti 600 000 vyrų kariuomenę, tai tikėtina, kad jie buvo pajėgūs įveikti ir rusus; pažymėtina, kad krivis, vyriausiasis Prūsijos valdovas ir kunigas, valdė ne tik visą Prūsiją, bet ir Kuršą, Livoniją, Kašubiją, vendus, Mazoviją, Lietuvą ir kitas vietoves, kaip matyti iš [Petro] Dusburgiečio[II(34)]. Penkta, jau nekalbant apie tai, kad žodis *Wareiis* iš tikrųjų yra grynai prūsiškas, kilęs iš prūsų kalbos ir iš tikrųjų reiškia žmogų, renkantį mokesčius, nepriemokas ar duoklę, taip pat kuris kai kam vykdo nuosprendį. Štai ir dabar Nadruvoje, Skalvoje vykdytojai, renkantys činšą ir duokles, vadinami *Wareii*[20]. Vadinasi, tikėtina, kad rusai varėjams, atsiųstiems prūsų vadų, turėjo duoti činšą ir duokles, paskui vienas iš jų galbūt galėjo net pasidaryti rusų valdovu, iš kurių kildinami Rusijos didieji kunigaikščiai.

Das 5te Capitul

Von dem Preußischen Fürsten Weidywuito

Inhalt

1. Weidywuitus Preußischer König. 2. Ob Weidywuitus ein Alaner. 3. Ob / er ein Goth. 4. Autoris Meinung von Weidywuito. 5. Wird zum Richter / in Preußen gemacht. 6. Was er guts gestifftet. 7. Hat auch andere / an sich gezogen. 8. Die Sudinos. 9. Das Ius hospitii. 10. Das Meth / und Bierbrauen. 11. Wie Weidywuitus der Dürfftigkeit gewehret. / 12. Befördert die Religion. 13. Ordnet Priester. 14. Wehret das / viele Weiber nehmen. 15. Wehret dem Ehebruch. 16. Macht Gesind / Ordnung. 17. Danket ab von seinem Amte. 18. Setzet sich zum / Obersten Bischoff. 19. Setzet sich in autoritaet beym Volk. 20. Seine / zwölff Söhne, obs wahr? 21. Wird die Meinung des Autoris bekräfftiget.

§1. Die Vornehmsten unter den Preußischen Scribenten führen vor al-/len andern an den Weidywuitum als den ersten und vornehmsten / Preußischen Fürsten und Urstifftern des Regierungs Staats. //

[807] §2. Aber diesen Weidywuitum machen die litthauischen Scribenten zum Könige / der Alaner, d. i. nach ihrer Meinung der Litthauer, als Wijuk Koja-/lowicz[mm(35)], Matthias Strykowskii Ossostewicius und andere mehr.

§3. Andere aber, als Sim[on] Grunau, Henneberg und einige Msct. Chronici, ma-/chen ihn zum Fürsten der Gothen, Cymbren und Scandinavien etc., beyde Meinungen aber / haben Mängel, meiner ohnmaaßgeblichen Meinung nach, an sich. Diese, daß sie / keinen Unterscheid macht unter den Sarmatischen und Deutschen oder Gothländischen / Gothen, die mit den Schwedischen Scandenavern confundiret werden. Jene aber weil / sie durch die Alanos die Lithuanos, die Litthauen aus Großlitthauen allein / verstehen wil, da doch die Alani eigentlich sind Preußen gewesen, doch / könte es passiren, daß man auch durch die Alanos könte die Litthauer / verstehen, in dem Sensu, als jetzo Nadrauen Preußisch Litthauen, heißet, / weil die Nadrawische und Litthauische Sprache fast eins ist[21].

§4. Ich halte Weidywuitum, daß er ein Preußischer absoluter Herr, soweit / seine patrimonial Güther zugereicht gewesen, das durch seinen Witz und Wohl-/redenheit, wie auch durch allerhand Zauber Künste, die er unterm Rok / der Fröm[m]igkeit und Gottseeligkeit verdekt gehalten, desgleichen mit / seinen Vermögen und starker Familie sich ziemlich hervorgethan, also, daß / sie

[mm(35)] Part. 1, l. 1, Hist. Litth.
[Koialowicz, Albertus Wiiuk, Historiae Litvaniae pars prior [...], lib. 1. *Vide h(8).*]

Penktas skyrius

Apie prūsų kunigaikštį Weidywuitį

Turinys

1. *Weidywuitis* – prūsų karalius. 2. Ar *Weidywuitis* [buvo] alanas? 3. Ar jis gotas? 4. Autoriaus nuomonė apie *Weidywuitį*. 5. Jis paskiriamas teisėju Prūsijoje. 6. Ką gero jis nuveikė? 7. Patraukė ir kitus prie savęs. 8. Sudinai. 9. Svetingumo teisė. 10. Midaus ir alaus darymas. 11. Kaip *Weidywuitis* gynėsi nuo nepriteklių? 12. Skatina religiją. 13. Skiria kunigus. 14. Užgina turėti daug žmonų. 15. Užgina neištikimybę santuokoje. 16. Tvarko samdinius. 17. Atsisako savo pareigų. 18. Tampa vyriausiuoju vyskupu. 19. Įgauna didelį autoritetą tarp žmonių. 20. Dvylika jo sūnų. Ar tai tiesa? 21. Autoriaus nuomonė patvirtinama.

§1. Solidžiausieji iš prūsų raštininkų pirma visų kitų nurodo *Weidywuitį* kaip pirmąjį ir iškiliausią prūsų kunigaikštį ir valdomos valstybės įkūrėją. //

[807] §2. Bet šitą *Weidywuitį* lietuvių raštininkai laiko alanų karaliumi, t. y., jų nuomone, lietuvių karaliumi, šitaip mano Kojalavičius-Vijūkas[mm(35)], Motiejus Strijkovskis Osostevicijus ir dar kiti.

§3. O kiti, tokie kaip Sim[onas] Grunau, Henne[n]berg[eri]s ir kelios rankraštinės kronikos jį laiko gotų, kimbrų, skandinavų ir kitų kunigaikščiu, bet, mano neprivaloma nuomone, abu požiūriai turi trūkumų. Pastarasis – kad neskiriami Sarmatijos gotai ir vokiečiai arba Gotlando gotai, kurie painiojami su skandinavais švedais. O anas – kad jie alanais laiko *Lithuanos* – lietuvius iš Didžiosios Lietuvos, juk alanai iš tikrųjų buvo prūsai, tačiau galėjo taip nutikti, kad alanai buvo laikomi lietuviais ta prasme, kaip dabar Nadruva vadinama Prūsijos Lietuva, kadangi nadruvių ir lietuvių kalbos – tai beveik viena ta pati kalba[21].

§4. Aš laikau *Weidywuitį* absoliučiu prūsų valdovu, jam smarkiai iškilti padėjo tėvo turtai, jo protas ir iškalbingumas bei visokie burtai, kuriuos jis darė prisidengdamas pamaldumu ir dievotumu, taip pat jo turtas ir stipri šeima,

anfänglich in vielen Stüken sich seines Rathes gebrauchet, bis er end-/lich bey allen *Panaiten* in den Preußischen Ländern ein gutes Gehör er-/langete, da er sich also in gutem Credit gebracht hatte, hat er von Erwäh-/lung eines Hauptes Worte zu machen angefangen, mit Anführung eines / Gleichnißes von den Bienen, da er sie vermahnet, nach Art der Bienen sich / einen Weiser oder König zu erwählen, der ihre Streitigkeiten schlichtete, Ihnen / mit Rath und That an die Hand gienge und was zur Wohlfahrt der gantzen / Gemeine dienete, anzeigete, deme die andere folgen möchten. Ein solcher / Herr würde ihnen nützlich seyn etc. Diese Rede wird zweyffelsohne allen beliebt / haben, um so viel mehr, weil ihre geführte Uneinigkeit nicht geringen Scha-/den schon gestifftet hatte.

§5. Die Scribenten bringen bey, daß diese versamlete Stände einmüthig auf / ihn geschloßen haben. Er möchte, was er gerathen, auch ins Werk richten, spre-/chende: *Bau tu busi musu Bicziorus*?[22] Wiltu unser König? Wiltu un-/ser Weiser seyn? Denen er zweyffelsohne endlich wird Beyfall gegeben ha-/ben, darum Sie ihn angenom[m]en, nicht so sehr vor einen absoluten König, der / über Sie absolut regieren solte, sondern vor einen Weidywuiten, d. i. vor einen / Herrn, der ihnen mit Rath und That an die Hand gehen und ihre Streitigkeiten / schlichten solte. Denn *Weidiu* heißt auf Preußisch „intelligo, scio", „ich weiß, / verstehe" und *Wuitis* heißt ein Vogt und Vorsteher[23], als solte er Ihnen gleich-/
[808] sahm vorstehen, in dem was ihr bestes ist. Es kan auch seyn, weil // *Wediju* auf Preußisch auch heißet „streiten, zanken", haben sie ihn machen wollen / zum Richter und Schiedsman über ihre Streitigkeiten, denn das Wort *Weidy-/wuitis* bringt solches auch mit, welches auch im Amt eines Königes ist.

§6. Aus diesem wird auch mehr bekrefftiget die vorige Meinung, daß Sie / in Uneinigkeit gelebet. Wie nun Weidywuitis als ein Alter (denn er ist, / wie alle Chronicen seiner gedenken 116 Jahr, sein Bruder aber Prutenus / 132 Jahr alt worden[nn(36)]) und dabey ein verschmitzter Mann gesehen, / daß diese freye und noch freche Leute ein imperium absolutum nicht so / leicht annehmen würden. Hat er doch ein Fundament zu einer Majestaet / legen wollen, indem er gute Gesetze zu geben getrachtet, dadurch sich ihnen / beliebt zu machen, um die Gemüther zur Einigkeit und zur Glimpfflichkeit / zu bringen.

§7. Solches aber hat er allein vor sich nicht thun wollen, um bey andern / keine Ombrage zu erweken, sondern nachdem er alles observiret, was für /

[nn(36)] Sim. Grun., Tr. 2, fol. 18.

[*Msc.* Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen, Teil 1: Tractaten I–XIX, Teil 2: Tractaten XX–XXII, Teil 3: Tractaten XXIII–XXIV; *publ.* Simon Grunau, Preussische Chronik, Hrsg. Dr. M. Perlbach, R. Philippi, P. Wagner, Bde. 1–3, Leipzig, 1876–1896, Tr. 2, fol. 18.]

taigi iš pradžių dėl įvairių dalykų jiems reikėjo jo patarimų, kol galų gale visi *Panaiten* prūsų žemėse ėmė į jį įsiklausyti, o kai jis įgijo didelį pasitikėjimą, ėmė kalbėti apie valdovo išrinkimą: pasinaudodamas palyginimu su bitėmis, jis kvietė pagal bičių pavyzdį išsirinkti išminčių arba karalių, kuris spręstų jų kivirčus, padėtų jiems patarimais ir darbais bei nurodytų, kas pasitarnautų visos bendruomenės gerovei, ir juo galėtų sekti visi kiti. Šitoks ponas būtų jiems naudingas ir t. t. Tokios kalbos, be abejo, bus visiems patikusios, juo labiau kad jų nesutarimai jau buvo pridarę nemažai žalos.

§5. Raštininkai praneša, kad susirinkę luomai vieningai nutarė stoti už jį – jis turįs ir įgyvendinti tai, ką siūlęs, jie sakė: *„Bau tu busi musu Bicziorus?*[22] Ar nori būti mūsų karalius? Mūsų išminčius?" Be abejonės, galų gale jis bus su jais sutikęs, todėl jį prisiėmę ne tiek absoliučiu karaliumi, turinčiu juos neribotai valdyti, o *Weidywuičiu*, t. y. tokiu ponu, kuris turi padėti patarimais bei darbais ir glaistyti jų nesutarimus. Nes *Weidiu* prūsiškai reiškia *intelligo, scio,* „žinau, suprantu", o *Wuitis* reiškia vaitą ir viršininką, taigi jis tarsi turėjo vado-
[808] vauti, nurodyti, kas jiems naudingiausia. Taip pat, kadangi // *Wediju* prūsiškai irgi reiškia ginčytis, vaidytis, gali būti, kad jie norėjo jį padaryti savo kivirčų teisėju ir arbitru, nes žodis *Weidywuitis* turi ir tokią reikšmę, o būti arbitru yra ir karaliaus pareiga[23].

§6. Šituo dar labiau sutvirtinama ankstesnė nuomonė, kad jie gyveno nesantaikoje. *Weidywuitis*, kaip senas (nes jis, kaip mini visos kronikos, sulaukė 116 metų, o jo brolis Prutenis – 132 metų[nn(36)]) ir protingas vyras, matė, kad šie laisvi ir net įžūlūs žmonės ne taip lengvai prisiims *imperium absolutum* [neribotą valdžią]. Tad jis savo didybei norėjo padėti pamatą: parengti gerus įstatymus, per juos pasidaryti jų mylimas, kad jiems įskiepytų vienybę ir atlaidumą.

§7. Bet viso šito jis nenorėjo daryti tik vienas, kad kitiems nesukeltų įtarimų; pirma ištyręs, kokios bėdos iškilusios vienoje ar kitoje provincijoje, jis

Mängel bey dieser oder Jener Provintz entstanden, hat er die Vornehmen / Herren, die er gewust, daß Sie von Verstande, auch von Vermögen groß / gewesen, insonderheit in Sudauen die vornehmste Noblesse (die am aller / glimpfflichsten procediret, deswegen sie auch den Nahmen *Sudinorum,* i. e. Rich-/ter, erlanget) an sich gezogen, mit / Ihnen, was zum besten der Re-spu-/blic dienet, berathschlaget, und sie also mit zum Regiment gezogen[oo(37)]. / Welches aber doch nicht zu verstehen, daß er allein aus Sudauen habe Col-/legen seiner Regierung angenom[m]en, sondern er hat zweyffelsohne auch / aus andern Provintzien die vornehmsten auf seine Seite gebracht und sie sei-/ner Hoheit mit guter Behutsahmkeit theilhafftig gemachet. Und die-/selbe sind alle mit unter die Sudinos, i. e. Richters, gerechnet worden. / Das ist das Collegium Status gewesen, so er zu seiner Staatsbevesti-/gung eingesetzet[24]. Diese Collegen ihm beßer zu verbinden, hat er die / Strittigkeit, so wegen der Gräntze und Länder entstehen möchte, aufgeho-/ben, da er nicht allein seinen Collegen gute Richtigkeit gemacht, sondern / sie auch als Sudinos den andern, die auch seinen Vorschlag beliebet, / vorgezogen und recom[m]andiret hat.

§8. Zweyffels ohne wird er den Sudinis, die ohne des vermögend gnug / gewesen, was voraus gegeben und ihnen gewiße provintzien, auch terri-/toria beschrieben oder bezeichnet haben, damit sie unter sich, auch einer dem / andern nicht hat können einen Eintrag thun und damit nicht Gelegenheit / entstünde, die Preußen mit einem innerlichem Kriege zu verwildern, / das ist, warum die Scribenten insgemein Ihm zulegen, wie er jedem / Aeker zugelegt, die eingetheilet und jedem sein Theil, Vieh etc. zu-/geordnet[pp(38)].

§9. Um desto beßer und leichter seinen Zwek zu erhalten, hat er Ihnen
[809] seine / Söhne und Töchter vermählet und das ius hospitii eingeführet, nach-// gehends eines von den höchsten Gesetzen gehalten, einen Fremden und Gast willig / anzunehmen und höfflich zu tractiren, insonderheit sie mit einem Trunk zu bedienen.

§10. Deswegen er Ihnen gewiesen, wie sie von Honig Meth und von Getreydigt / und Wasser *Allaus* oder Weißbier brauen solten, wodurch sie unter einan-/der treuherzig gemacht und in solcher Treuherzigkeit nach fremden Güthern / zu trachten sind kaltsinnig worden[qq(39)], dabey er denen in der

[oo(37)] Erasm. Stella, L. 2, Antiqu. Pruss.
[Erasmus Stella, De Borussiae antiquitatibus [...]. *Vide o(14).*]
[pp(38)] Vid. Fol. 1.
[Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], fol. 1. *Vide nn(36).*]

savo pusėn patraukė garbingus ponus, apie kuriuos žinojo, kad jie protingi, taip pat turtingi, ypač Sūduvoje, – pačius iškiliausius didžiūnus (kurie nuolaidžiausi teismuose, todėl jie ir gavę *sudinų*, t. y. teisėjų, vardą), su jais tarėsi, kas labiausiai pasitarnautų bendriesiems reikalams, ir taip juos pritraukė į valdymą[oo(37)]. Tačiau nereikia suprasti taip, kad į valdymą jis įtraukė tik kolegas iš Sūduvos, – be abejo, ir kitų provincijų iškiliausius žmones jis palenkė į savo pusę ir gana atsargiai pasidalijo su jais valdžia. Ir visi jie kartais priskiriami prie *Sudinos*, t. y. teisėjų. Tai buvo valdymo kolegija, kurią jis panaudojo savo valdžiai įtvirtinti[24]. Kad šituos kolegas tvirčiau su savimi susietų, jis numaldė ginčus, kylančius dėl ribų ir žemių; ir ne tik savo kolegoms įvedė teisingumą, bet juos paskyrė bei rekomendavo teisėjais ir kitiems, kuriems irgi patiko jo pasiūlymas.

§8. Be abejo, *sudinams*, kurie neturėjo pakankamai turto, iš pradžių ką nors davė, užrašė ar paskyrė tam tikras provincijas, kad šie nereikštų vienas kitam pretenzijų ir kad dėl to neatsirastų akstinas kilti vidaus karui, dėl kurio prūsai būtų buvę pasmerkti; štai kodėl raštininkai vieningai tvirtina, kad jis kiekvienam priskyrė dirbamos žemės, ją padalijo ir kiekvienam paskyrė jo dalį, galvijų ir kita[pp(38)].

§9. Kad kuo geriau ir lengviau pasiektų savo tikslą, su jais apvesdino savo
[809] sūnus, už jų ištekino savo dukteris ir įvedė vaišingumo teisę, vėliau // laikomą vienu iš aukščiausių įstatymų – svetimšalį ir svečią reikia priimti mielai, elgtis su juo mandagiai, ypač pasiūlyti išgerti.

§10. Todėl jis jiems parodė, kaip iš medaus pasigaminti midaus, iš grūdų ir vandens – *Allaus* arba kvietinio alaus; gerdami jie pasidarydavo vienas kitam širdingesni, o esant tokios būklės, atvėsdavo noras trokšti svetimo labo[qq(39)],

[qq(39)] Henneb., in Vet. Pruss.
[Hennenberger, Caspar, [Prussia vetus], [Regiomonti, 1584], *fons*: Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel oder Mappen, Königsberg, 1595, Praefatio, l. Ar, Aijr; Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien zwey Theile [...], Frankfurt und Leipzig, 1684, p. B3v.]

Statisterey / zu der Zeit wenig erfahrenen Preußen auch dieses eingebildet, daß beym / treuherzigen Meth oder Biertrinken man am allereyffrigsten und hefftigsten / bethen und die Götter anruffen könne, von welchen in allen Dingen See-/gen und Glük erbethen werden muß.

§11. Ich halte, daß dieser Weidywuitis die Abergläubischen Cerimonien, / deren reliquien in Preußen noch vorhanden, wo ja nicht alle, doch die meisten / selbst angegeben, oder doch zu denen ein gut fundament durch seine Wei-/ dylutten geleget habe. Dieser kluge Weidywuitus aber hat Ihme hie / leicht einbilden können, daß das Volk durch diese seine Gesetze nicht / nur in Müßiggang und dadurch in Abscheu vorm Kriegs Wesen, sondern / auch einiger maaßen in Dürfftigkeit gesetzt werden könte, drum / hat er wiederum andere Gesetze erfunden, so viel möglich diesem letz-/tern zu wehren und sich auch damit, daß er wohl gesinnet sey, gegen / das Volk zu recom[m]andiren. Nehmlich er hat ein Gesetz gegeben, daß man / kein Volk, so nicht Brodt verdienen kan, halten, sondern einem jeden frey / stehen solle, solches abzuschaffen oder zu tödten, darunter nicht nur / die Knechte und Mägde, sondern auch Kinder mit begriffen waren, als / die ein Vater konte wegthun nach seinem Gefallen, ja dies Gesetz / traff auch die Alten abgelebten Leute, und konte ein Sohn seinen Vater / oder Mutter, wenn Sie nichts mehr arbeiten konten, tödten und umbringen[rr(40)].

§12. Doch hat dieser witzige Mann diesem rauhen Gesetze ein Mäntelchen / der religion und Devotion umgegeben, nehmlich, daß man damit könte / die Götter verehren und von Ihnen Seegen zuwege bringen, damit auch / die, über welche dieses scharffe Gesetz gieng, desto leichter zum Tode / disponiret würden, hat er ihnen eingebildet, daß Sie durch das Feuer / von aller Beschwerlichkeit gereiniget und am allerbesten zur Gemein-/schafft der Götter befördert würden, und da hat auch Weidywuitus / Gelegenheit genom[m]en, nach denen einfaltigen operationen Gottes, die / er den Menschen zu gut sehen läßet, auch so viel Götter ihnen zu recom[m]andi-/ren. Und weil die Würkungen Gottes am meisten denen Menschen in die Augen / fallen bey Krankheiten und Sterben, beym Donner, beym Seegen auf dem Felde, / bey Genüßung der Speise etc., als hat er auch denselben Göttern die erste Stelle assigniret.

§13. Zweyffels ohne wird er Sacerdotis Priester angeordnet haben, die ver-/möge gewißer instruction haben von ihm dependiren müßen.

[810] §14. Es wird dieser Mann auch aus langwieriger Erfahrung geler-//net haben, daß das viele Weiber Nehmen und Erhalten bey solchen kriegerischen

[rr(40)] Henneberg., in Vet. Pruss.
[Hennenberger, Caspar, [Prussia vetus] [...]. *Vide qq(39).*]

drauge valstybės valdymo moksluose mažai išmanantiems prūsams jis įteigė, kad geriant geraširdiškumą sukeliančius midų ar alų esą galima stropiausiai ir uoliausiai melstis ir kreiptis į dievus, iš kurių visų pirma reikią melsti palaiminimo ir laimės.

§11. Manau, kad šitas *Weidywuitis* pats įvedė tas prietarų apeigas, kurių liekanų Prūsijoje dar yra – jeigu ir ne visas, tai bent daugumą jų pats nustatė arba per savo veidilučius padėjo joms tvirtą pamatą. Tačiau šitas protingas *Weidywuitis* gerai suvokė, kad dėl tokių jo įstatymų žmonės galėtų ne tik pasiduoti dykinėjimui ir bodėjimuisi karo dalykais, bet ir tam tikru mastu nuskursti, todėl sukūrė dar ir kitus įstatymus, kad, kiek tik įmanoma, būtų galima gintis nuo pastarosios blogybės, ir kartu žmonėms pasirodė kaip linkintis gera. Būtent jis davė jiems įstatymą, kad nereikia laikyti žmonių, nepajėgiančių sau užsidirbti duonos, ir kiekvieno laisva valia tokius žmones pašalinti arba nužudyti, ir tai lietė ne tik šeimynykščius – bernus ir mergas, bet ir vaikus, kurių tėvas panorėjęs galėjo atsikratyti, šitas įstatymas galiojo net nusenusiems tėvams: sūnus galėjo nužudyti tėvą ar motiną, jeigu jie nebegalėjo dirbti[rr(40)].

§12. Tačiau šis gudrus žmogus tokį atšiaurų įstatymą pridengė religijos ir pamaldumo skraiste, būtent tuo esą galima pagarbinti dievus ir sulaukti jų palaiminimo; kad tie, kuriuos lietė šitas įstatymas, kuo lengviau būtų palenkiami mirčiai, jis jiems įteigė, jog per ugnį jie esą apvalomi nuo visų vargų ir lengviausiai patenką į dievų bendriją, ir čia *Weidywuitis* pasinaudojo proga regimam, kasdieniam Dievo veikimui žmonių naudai priskirti atitinkamą skaičių dievų. Kadangi Dievo poveikis žmonėms daugiausia krinta į akis pasiligojus ir mirštant, griaudžiant griaustiniui, palaimingai nuimant laukuose gerą derlių, valgant ir kt., tad šituos dievus jis ir laikė svarbiausiais.

§13. Jis, be abejo, paskyrė kunigus, kurie pagal tam tikrą nurodymą nuo jo priklausė.

[810] §14. Šitas vyras iš savo ilgos patirties bus patyręs, // kad daugelio žmonų ėmimas ir išlaikymas tokiems karingiems ir maištingiems žmonėms gali

und / aufrührerischen Gemüthern schlechten Nutzen schaffen könne. Denn nicht allein / unter denen vielen Weibern eine aemulation und Zwist, sondern auch nach dem / ein Weib dem andern möchte vorgezogen und mehr oder weniger geehret / werden, gar ein Streit und Krieg zwischen dem Mann und den Familien / beederseits Geschlechter entstehen könte. Solchem aber vorzukom[m]en, / hat er ihnen die Zahl der Weiber auf drey reduziret, auch vielleicht gar recom-/mandiret (wiewohl nicht introduciret) die Monogamiam, i. e. nur ein Weib / zu nehmen, wie Alb[ertus] Wijuck Kojalowicz[ss(41)] solches mit mehrerem ausführet.

§15. Im[m]ittelst hat er verbothen, die unordentlichen Vermischungen, und damit / dieß sein Gesetz beßern Nachdruk gewinnen möchte, hat er dem selben eine Far-/be der Heiligkeit angestrichen und die Vollenziehung der Ehe an heilige Oerter gewiesen.

§16. Und damit der Weidywuitis nichts auslaßen möchte anzuordnen, was / zu seiner Sicherheit dienen könte, hat er jedem assigniret, wie viel / Gesinde, ja wie viel Vieh (in welchem beyden das größeste Vermögen / der Preußen bestanden) ein jeder haben solte[tt(42)]. Damit hat er verhü-/tet, daß dies ohne des kriegerische Volk weiterhin nicht in steter Krie-/ges Fahrt begriffen seyn, dadurch es endlich verwildern und die Gesetze / zu vernichten, verleitet werden möchte.

§17. Dieweil aber doch ohne Kriegsübung ein Staat nicht wohl erhal-/ten werden kan, hat er doch selbige so restringiret, daß er sich, was / seine Person betrift, keiner Gefahr befürchten dörffte. Gestaltsahm Er / hiezu das sicherste Mittel ergriffen, nehmlich unter dem praetext, / daß er nicht nach Art der Monarchen oder Tyrannen gantz absolut / über die Leute sich machen wolte, hat er außer allem Zweiffel / nach geschehener richtiger disposition seiner Güther und Vermögen, das / er unter die Seinige oder Bluthsfreunde oder andere angenom[m]ene Söhne / getheilet, von seinem Weidywuiten Amte abgedanket, seinen / Bruder vorgeschlagen, dem er nicht das Praedicat Weidywuiti (da-/mit durch so ein richterliches Amt sein Bruder etwa nicht zu weit grif-/fe, noch das Volk ichts von der Herrschafft argwohnen solte) son-/dern Ihn Prutenus gegeben, das ist und heißt einen verständigen Mann, / der dem gemeinen Besten rathen solte.

§18. Sich aber machte er zu einem Obersten Bischoff, der über die Be-/dienung der Götter und was dazu gehörete, im gantzen Lande Aufsicht / hatte. Da war Ihm ein geringes, nun ers so weit gebracht hatte, / sich mehr und mehr zu bevestigen, denn wie er als ein witziger Kopff / und Ertzzauberer (dem

[ss(41)] P. 4, Litth. Hist., L. 1, p. 14, sqq.

[Koialowicz, Albertus Wiiuk, Historiae Litvaniae pars prior [...], lib. 1, p. 14. *Vide h(8).*]

padaryti žalos. Mat tarp daugelio žmonų ne tik gali kilti pavydas ir kivirčai, bet tuo atveju, jeigu viena žmona įsigeistų pirmenybės prieš kitą arba norėtų būti daugiau ar mažiau gerbiama, gali kilti ginčas ir karas tarp vyro ir abiejų giminių šeimų. Norėdamas šitokiems dalykams užbėgti už akių, žmonų sumažino iki trijų, taip pat gal net siūlė (nors ir neįvedė) monogamiją, t. y. imti tik vieną žmoną, kaip apie tai plačiau dėsto Alb[ertas] Kojalavičius-Vijūkas[ss(41)].

§15. Kartu uždraudė palaidą poravimąsi, o kad ši įstatymas įgytų didesnį svorį, šitam dalykui suteikė šventumo atspalvį: santuoką sudaryti liepė šventose vietose.

§16. Ir kad *Weidywuitis* nepraleistų kokių nors nurodymų, galinčių prisidėti prie jo saugumo, kiekvienam paskyrė, kiek jis turi turėti šeimynos ir kiek galvijų (abu tie dalykai buvo didžiausias prūsų turtas)[tt(42)]. Tuo jis apsaugojo, kad toji ir šiaip karinga tauta nebūtų nuolatos nusiteikusi kariauti, nes per tai visiškai sulaukėtų ir panūstų šituos įstatymus atmesti.

§17. Be karo veiksmų valstybė negali gerai išsilaikyti, tačiau vis dėlto juos taip apribojo, kad, bent jau pačiam, nebereikėtų bijoti jokio pavojaus, ir čia jis griebėsi saugiausios priemonės, esą nenorįs pagal monarchų ir tironų paprotį visiškai absoliučiai užvaldyti žmones, jis atsisakė savo kaip *weidywuičio* pareigų, be abejo, prieš tai teisingai paskirstęs savo nuosavybę ir turtus: juos išdalijo saviškiams arba giminėms, arba kitiems įsūniams ir [vietoj savęs] pasiūlė savo brolį, kuriam jis nesuteikė *weidywuičio* statuso (kad dėl tokių teisėjo pareigų jo brolis kartais neužgriebtų per toli ir savo valdymu nė kiek nekeltų žmonių pavyduliavimo), tas pareigas perdavė Pruteniui, o „Prutenus" yra ir reiškia sumanų žmogų, kuris turi rūpintis bendra gerove.

§18. O pats pasiskyrė vyriausiuoju vyskupu, kuris visoje šalyje prižiūrėjo tarnavimą dievams ir kas su tuo susiję. Jis buvo tiek daug pasiekęs, todėl dabar buvo nesunku vis labiau ir labiau įsitvirtinti, o turėdamas protingą galvą

[tt(42)] Hartknoch, c. l.

[Hartknoch, Christophorus, Selectae dissertationes historicae de variis rebus Prussicis [...], Dissertatio III: De originibus gentium Prussicarum [...], loc. cit. *Vide p(15).*]

der Teufel mit seinen Tausend Künsten ins-/gemein sich pflegete zuzugesellen) seine Hoheit gesuchet, als hat / er bey dem, ohne des zum Aberglauben geneig-
[811] ten und theils einfältigen // Volk sich admirabel machen können. Gestaltsahm er dann in dieser Kunst so hoch / gestiegen, daß er nach seinem Gefallen allerhand Schreck Gesichter dar-/stellen, auch allerhand grausame Gewitter machen können, womit er bey-/des dem einfältigen Volk eine Furcht gegen die Götter eingejaget, ihme / aber auch einen blinden Gehorsahm erworben hat[uu(43)].

§19. In solcher Beschaffenheit hat er sich dem Volk wenig gewiesen, gleich-/sam wäre er alle Zeit occupiret in der Conversation mit den Göttern. Und / weil er von dem Teuffel, deßen lieber Getreuer er war, nicht allein er-/fahren, was in seiner Abwesenheit weit und breit geschehen, sondern / auch muthmaaßlich vorhersagen konte, was noch geschehen würde, hat er / sich dadurch zum Mund Gottes und Ihm auch dieses Recht gemacht, daß / man in allen Dingen Ihn erst zu Rathe ziehen mußte, unter dem prae-/text, daß der Götter Wille und Consens nothwendig müste erhalten / werden, da ja jemand hierin Ihm wiedrig mag gewesen seyn, wird / er Zweyffels ohne durch allerhand Zauber Künste mit solchen Schrek / Gesichtern ihn geplaget haben, daß jedermann ein exempel genom-/men, sich wieder die vermeinte Götter und seinen Bischof aufzuleh-/nen, oder was wieder ihren Willen zu tentiren. So hat er dem Volk, / indem er den Göttern Furcht geschaffet, auch vor sich Furcht einge-/jaget, also daß ohne Ihm nichts hauptsächliches hat können vor-/genom[m]en werden. Hat also dieser Weidywuitis recht zu einem Mo-/narchen, der unter dem Mantel der Heiligkeit hervorgetreten, sich bestä-/tiget, darum er alles, was er wolte, befehlen und auch erlangen können.

§20. Es werden diesem Wedywuito[16] zwölff Söhne zugeschrieben, welches / unterschiedliche anfechten. Ein gut Freund hält davor, daß die / gantze Historie von Weidywuito und Pruteno eine Fabel sey, und also wür-/de auch eine Fabel seyn, wenn man Ihm so viel Söhne zuschriebe. / Ob ich wohl vor deme auch der Meinung gewesen, so hat mich doch wieder / davon abzutreten bewogen außer vielen andern auch der einhellige / Consens, so vieler Preußischen, Polnischen und Litthauischen Scribenten, / die da alle gedenken des Weidywuiti, seiner Söhne und seiner Gesetze, / um so viel mehr, weil die vornehmsten unter den Scribenten sich bezie-/hen auf den Christianum I. ersten Bischoff[25], der die Historie von Weidywuito, / deßen Gesetze und publicirung

[uu(43)] Henneb., in Vet. Pruss.
[Hennenberger, Caspar, [Prussia vetus] [...]. *Vide qq(39).*]

ir būdamas vyriausiasis burtininkas (prie kurio velnias paprastai mėgo prisigretinti su savo tūkstančiais triukų) siekė didybės, savo ir šiaip jau į prietarus
[811] linkusioje ir iš dalies primityvioje // tautoje sugebėjo tapti šlovinama asmenybe. Juk jis paskui taip ištobulino savo amatą, kad panorėjęs galėjo vaizduoti visokiausius siaubingus vaiduoklius, sukelti įvairiausias baisias audras ir tais abiem dalykais naiviems žmonėms įvarydavo dievų baimę, kartu užsitikrino jų aklą paklusnumą[uu(43)].

§19. Toks jis žmonėms pasirodydavo retai, neva visą jo laiką užimąs pokalbis su dievais. O kadangi jis iš velnio, kurio mielas patikėtinis buvo, ne tik sužinodavo, kas, jam nedalyvaujant, vyksta arti ir toli, bet ir, matyt, galėjo išpranašauti, kas dar būsią, tapo Dievo burna ir pasisavino teisę, visuose dalykuose būti pirmuoju patarėju, nes dėl ko nors jam paprieštaravusijį tiek prikankindavo visokiausiais burtais ir siaubingais vaiduokliais, kad kiekvienas gerai žinojo, ką reiškia priešintis tariamiems dievams ir savo vyskupui arba išdrįsti ką nors daryti prieš jų valią. Taip įvaręs žmonėms dievų baimę, privertė bijoti ir jo paties; taigi be jo nebebuvo galima imtis rimto dalyko. Vadinasi, tas *Weidywuitis* buvo įsitvirtinęs kaip tikras monarchas, tik užsidėjęs šventumo aureolę, todėl galėjo įsakinėti ir pasiekti viską, ko tik norėjo.

§20. Šitam *Weidywuičiui* priskiriama dvylika sūnų, bet daug kas tam prieštarauja. Vienas geras draugas įsitikinęs, kad visa istorija apie *Weidywuitį* ir Prutenį yra legenda, taigi būtų taip pat legenda, jeigu jam priskirtume tiek daug sūnų. Nors anksčiau aš irgi buvau tokios nuomonės, tačiau tos minties atsisakyti, be daugelio kitų dalykų, mane paskatino ir tai, kad daugybė prūsų, lenkų ir lietuvių raštininkų sutartinai mini *Weidywuitį*, jo sūnus ir jo įstatymus, juo labiau kad žymiausi iš tų raštininkų remiasi Kristijonu I, pirmuoju vyskupu[25], kuris plačiai aprašė *Weidywuičio* istoriją, jo įstatymus ir platų

[16] *Corr. ex. illect.*

weitläufftig beschrieben. Deßen Buch / dieser Sim[on] Grunau und viele andere in vorigem Seculo, auch selbst mein / seel[iger] Elter Vater Herr von Brettchen[26], der im Anfange dieses Seculi ge-/storben, gehabt und zweyffelsohne wohl zu derselben Zeit in unseren Hän-/den wird gewesen seyn, weil auch viel andere deßen Buchs gedenken, / daß sie es gesehen und gelesen haben. Ist demnach nicht vermutlich, / daß ein so hoher Geistlicher, ein Bischoff von dem Volk, darüber er selbst / erster Bischoff gewesen, solte solche Dinge fingiren. Zumalen gewiß, / daß zu seinen Zeiten im Lande Preußen schon die Christliche
[812] religion // angangen, von denen das Buch ja unterschiedliche würden zu lesen bekom[m]en / haben. Nun würde er sich als der erste Bischoff sehr prostituiret haben, wenn / er solte was unrichtiges und falsches refériret, denn er sich ja befürchten / müßen, daß solche Dinge von andern, die in der Nachbarschafft an Preus-/ser gelebet und eben das von den Preußen, bey denen solche Sachen in fri-/scher Gedächtniß gewesen, ein wiedriges hatten erfahren können. Also / halt ichs wohl nicht vor eine Fabel. Und hinderts nicht, daß Weidywuitus / nicht ein Geschlechts Nahme, sondern ein Nomen Officii ist, denn es kan / wohl seyn, daß so ein Officialis, wie zu Rom die Dictatores gewesen, / vor dem mag bey den Preußen gewesen seyn, ungeacht man nicht weiß, / aus was vor einer Familie er gewesen. Seyn nicht viel Ingae[27] und Impera-/tores in America gewesen, derer Familie man doch nicht weiß.

§21. Die Argumenta des vorgedachten guten Freundes sind diese: 1. Es wird / von den alten Scribenten des Weidywuiti nicht gedacht, ergo kan es wohl / eine Fabel seyn. Es wird auch nicht gedacht der Weidelotten, der Burtonen, / Puttonen etc. item des Perkuns, Zeminelen etc. und vieler andern Dinge, deswe-/gen ists nicht in Preußen gewesen oder sind solche jetzunder nicht? 2. Eras-/mus Stella, der im Anfange des vorigen Seculi gelebet, gedenket deßen / zuerst und weil der Erasmus Stella keinen autorem citiret, ergo kan es / wohl fingiret seyn etc. Es kan wohl seyn, daß er dieses vom Wedywuito / nicht geschrieben, weil es schon bey den Gelahrten und bey den Historicis ein / gar bekandter gewesen, und glaube ich das um so vielmehr, weil es / in der Ordens Chronik, die Zweiffels ohne nicht im nächsten, sondern in vori-/gen alten Seculis angefangen und gemacht, und hernachmals von an-/dern alle Zeit continuiret worden, ist beygebracht worden. Diese Chronica / Msct. schreiben einhelliglich obiges von Weidywuito mit allegiren des / Buchs Christiani 1. Bischoffs in Preußen, der zu der Zeit gelebet, als Preußen / noch im Heidenthum gestecket, und also vor einen alten Preußischen Historicum / passiren muß. Daß aber, was von Weidywuito vorgebracht worden, aus /

jų paskelbimą. Šiojo knygą praėjusiame amžiuje turėjo Sim[onas] Grunau ir daugelis kitų, taip pat net ir mano amžiną atilsį senelio tėvas ponas von Brettchenas [Bretkūnas], miręs šio amžiaus pradžioje[26], ir, be abejo, jinai tuo pačiu metu bus pabuvojusi ir mūsų rankose, nes ir daugelis kitų mini šitą knygą matę ir skaitę. Neįtikėtina, kad toks aukštas dvasininkas, vyskupas tautos, kuriai yra pirmasis vyskupas, galėtų tokius dalykus išsigalvoti. Juo labiau kad žinoma, jog jo laikais Prūsijos krašte jau buvo pradėjusi plisti krikščionių religija, //
[812] tad buvo aišku, kad šitą knygą skaitys įvairūs žmonės. Taigi jis, kaip pirmasis vyskupas, būtų labai susikompromitavęs, jeigu būtų leidęsis aprašinėti ką nors neteisinga ir klaidinga, jis juk turėjo nuogąstauti, kad tokie dalykai gali sulaukti kitų, gyvenančių prūsų kaimynystėje pasipriešinimo, ypač pačių prūsų, kurių atmintyje šie dalykai dar tebebuvo švieži. Taigi aš nelaikau to legenda. Ir netrukdo tai, kad *Weidywuitis* ne giminės vardas, o bendrinis pareigų įvardijimas, nes labai gali būti, kad tokį pareigūną, kaip Romoje diktatorius, anksčiau prūsai galėjo turėti, nors nežinoma, iš kokios jis buvo šeimos; argi Amerikoje nebuvo daug *Ingae* [ingų] ir imperatorių, kurių šeimos vardas nežinomas[27].

§21. Minėto gero draugo argumentai yra tokie: 1. Senieji raštininkai *Weidywuičio* vardo nemini, taigi tai tikriausiai gali būti legenda. Neminimi vaidelotai, burtonai, putonai ir kt., taip pat Perkūnas, Žemynėlė ir kt., taip pat daug kitų dalykų, tai ar todėl, kad jų Prūsijoje nebuvo ir ar nėra jų ir dabar? 2. Erasmas Stella, gyvenęs praėjusio amžiaus pradžioje, mini tai pirmiausia ir, kadangi Erasmas Stella nemini jokio autoriaus, tai gali būti išgalvota. Labai gali būti, kad jis nerašė apie *Weidywuitį*, nes mokslininkams ir istorikams jis buvo puikiausiai žinomas, ir aš tuo tikiu, juo labiau kad Ordino kronikoje, – kuri, be abejonės, buvo pradėta ir rašoma ne artimiausiame, bet ankstesniame senajame amžiuje ir paskui visą laiką kitų tęsiama, – apie tai kalbama. Šitoje rankraštinėje kronikoje aukščiau minėti dalykai apie *Weidywuitį* vienareikšmiškai aprašomi remiantis Kristijono I, Prūsijos vyskupo, knyga, kuris gyveno tuo metu, kai prūsai dar buvo paskendę pagonybėje, taigi tai turėjo vykti prieš kažkurį senovės Prūsijos istoriką. Kad tai, kas pateikiama apie *Weidywuitį*,

dem Christiano genom[m]en, bezeuget Sim[on] Grun[au][xx(44)] und aus Ihm Henneberg[er][yy(45)]/, item Joh[annes] Bretkius und Joachim Rosenzweig, Ordens Chronik Msct. und / viele andere. Vor dem Christiano I. ist der Jaroslaus, der des Weidywu-/iti auch gedenken soll, wie solches Sim[on] Grun[au][zz(46)] bezeuget. Derselbe / hat solches Buch gehabt und glaube ich, daß solche noch wo in obscuro liegen / und in einigen Clöstern zu finden seyn mögen. 3. Daß sich diese Wörter *Weidy-/wuitus* und *Prutenus* aus der Preußischen Sprache wollen deriviren laßen, ma-/chet nicht, daß nicht solche Leute gewesen, die vielleicht einen anderen Geschlechts / Nahmen mögen gehabt haben, aber mehrentheils von ihrem Officio be-/nahmset worden, sondern es wird vielmehr dadurch bekräfftiget, weil / solche Officianten Preußische Nahmen gehabt, daß Sie in Preußen müs-/sen gewesen seyn. Ein gleiches siehet man an
[813] unsern Nachbahren, // den Polen, derer Officianten Nomina Officii in allen relationibus publicii ohne Benennung / des Stam[m] Nahmens allein schier in Anführung ihrer Thaten angeführet werden. / Und also kanns ja damals in Preußen auch so ergangen seyn. 4. Was Adamus / Bremensis[a(47)], Helmoldus[b(48)] von den Preußen schreiben, daß Sie keinen Herrn / über sich leiden können etc., solches ist von den auswärtigen Herrn zu verstehen, / und ist auch nicht wieder uns, denn sie selbst freye Herrn gewesen, deren Macht / über ihre Unterthanen der königl[ichen] Macht nichts nachgegeben. Und haben auch also / solche große Herrn einen fremden Herrn über sich zu leiden nicht von nöthen / gehabt. 5. Weil zu den Zeiten des Ordens die Preußischen Provinzien nicht ihre / ordentliche Duces oder Könige gehabt, sondern wenn eine Gefahr gewesen, / haben sie gewiße Heergraffen erwählet etc. Dieses hindert nicht, daß nicht / ein anderer Staat zu des Weidywuiti Zeiten kan gewesen seyn. Denn zu / denen Zeiten des Ordens ist schon der Staat geändert gewesen. So ist / auch ein Unterscheid zu machen unter einen Ducem belli et principem, einen / Heergraffen und Fürsten. Es haben die Preußen ihre Fürsten gehabt, wie aus / allen Chroniken auszuführen. Alleine alle Fürsten sind nicht gleich geschikt / gewesen, ein Feldmarschall oder Heergraff zu seyn. Dem haben Sie zu Zeiten / des Krieges gefolget, doch daß der Heergraff Maior zwar Singulis, aber / doch minor omnibus gewesen, der vom Lande und von denen

[xx(44)] Tr. 2, c. 3.
[*Msc.* Simon Grunau, Chronica des Landes zu Preussen [...], Trakt. 2, cap. 3. *Vide nn(36).*]
[yy(45)] In Vet. Pruss., f. 16b ad marg.
[Hennenberger, Caspar, [Prussia vetus] [...]. *Vide qq(39).*]

paimta iš Kristijono I, liudija Sim[onas] Grun[au][xx(44)], o iš jo tą perėmė Hennenberg[eri]s[yy(45)], taip pat Jonas Bretkūnas ir Joachimas Rosenzweigas, rankraštinė Ordino kronika ir dar daug kitų. Prieš Kristijoną I buvo Jaroslavas, kuris esą irgi mini *Weidywuitį*, kaip liudija Sim[onas] Grun[au][zz(46)]. Jis tokią knygą turėjo, ir aš tikiu, kad ji galėtų dar kur nors nukišta gulėti ir kai kuriuose vienuolynuose ją būtų galima rasti. 3. Kad šiuos žodžius *Weidywuitus* ir *Prutenus* galima kildinti iš prūsų kalbos, tai dar nereiškia, kad nebuvo tokių žmonių, kurie galbūt bus turėję ir kitą, giminės, vardą, bet dažniausiai buvo įvardijami pagal savo pareigas – tai tik dar labiau sutvirtina mintį: kadangi tokie pareigūnai buvo vadinami prūsiškai, tai jie turėjo būti Prūsijoje. Tą patį
[813] matome pas savo kaimynus // lenkus: pareigūnų pareigybių pavadinimai visuose viešuose reikaluose pateikiami be vardo pagal kilmę, nurodoma tik jų veikla. Vadinasi, šitaip galėjo būti elgiamasi ir tuometinėje Prūsijoje. 4. Adomas Brėmenietis[a(47)] ir Helmoldas[b(48)] apie prūsus rašo, kad jie negali pakęsti jokio pono viršenybės. Reikia suprasti – jokio pono iš svetur, ir vėlgi tai neprieštarauja mums, nes jie patys buvo laisvi ponai, kurių valdžia savo pavaldiniams niekuo nenusileido karaliaus valdžiai. Taigi tokiems aukštiems ponams nebuvo būtinybės pakęsti viršesnį svetimą poną. 5. Nors Ordino laikais prūsų provincijos neturėjo savo tikrų kunigaikščių ar karalių, o tiktai kilus pavojui išsirinkdavo tam tikrus kariuomenės vadus, tai nepaneigia, kad *Weidywuičio* laikais negalėjo būti kitokio valdymo. Mat Ordino laikais valstybė jau buvo pasikeitusi, taip pat reikia skirti *Dux belli* ir *princeps* – karo vadą ir kunigaikštį. Kaip matyti iš visų kronikų, prūsai turėjo savo kunigaikščius. Tačiau ne visi kunigaikščiai buvo vienodai sumanūs būti feldmaršalais ar kariuomenės vadais. Karo metu į tai buvo atsižvelgiama, tačiau kariuomenės vadas, nors ir buvo didesnis už atskirus asmenis, bet vis dėlto mažesnis už visus, priklausomas nuo viso krašto ir jo valdovų. Jam jie paklusdavo karo dalykuose. Bet jeigu

[zz(46)] C. I.
[*Msc.* Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...]. *Vide nn(36).*]
[a(47)] Lib. De Sit. Daniae, p. 147.
[Adamus Bremensis, *possib.* Historia ecclesiastica [...]. *Vide e(11).*]
[b(48)] L. 2, Chron. Slavor., c. 1.
[Helmoldus, Chronica Slavorum [...]. *Vide m(12).*]

Landesherrn de-/pendiret hat. Demjenigen haben sie gehorsahmet, was die Militaria betrifft. / So aber der Heergraff etwas versehen, haben sie ihn wiederum zur exempla-/rischen Straffe gezogen, wie hernach erwiesen werden soll. Sonsten haben / Sie keinen über sich leiden wollen, insonderheit, wenn man nicht Krieg / geführet hat. In Erwägung deßen kan möglich seyn, daß alle Fürsten / der Preußischen Länder seynd zusam[m]en kom[m]en, von der Noth des gantzen / Landes sich zu berathen, wie solches Daubmann in seiner Chronik[28] und auch / ein Anonymus eines Msct. Chronicon gedenket. Aber solche Zusam[m]en-/kunfft ist nicht von einem sonderlichen Weltlichen Herren oder auswärtigen / Könige angestellet, sondern es ist aus einigem Antrieb oder Veranlaßung / eines Krywe oder Großpriesters in Preußen, denn nicht allein die Lande / Preußen, sondern auch Zamaiten, Litthauen, Cur und Liefflland etc. vor dem ge-/horsahmet, veranlaßet. Und demnach solche Zusam[m]enkunfft autori-/tate Deorum angeordnet worden.

Das 6te Capitul

Von den Söhnen des Weidywuiti und abgetheilten Fürsten in Preußen

Inhalt

1. Die abgetheilte Fürsten in Preußen. 2. Werden Autoritate Deorum zu Herrn / gemacht. 3. Entstehen daher viel Policeyen in Preußen. 4. Krywe contentirt / sich mit seinem Amt. 5. Viel Fürsten aus einer provintz in Preußen halten zu-/sam[m]en. 6. Uneinigkeit unter den Fürsten. 7. Die Fürsten führen einen Königl[ichen] / Staat. 8. Woher Könige sie genandt. 9. Werden unter die Edelleute gezahlt. //

[814] §1. So man aber das von Weidywuito vor keine Fabel halten kan, ist kein absurdum, / daß derselbe Zwölff Söhne gehabt zu statuiren, sie mögen seyn etwa leibliche / oder angenom[m]ene oder Schwieger Söhne gewesen, wiewohl ihre Nahmen mir / seltsahm vorkom[m]en, doch ich halte, daß Sie die Nahmen gehabt haben mögen / von den Landen, darüber sie regieret haben, als der Samland bekom[m]en, der / hat sich geschrieben Samo, d. i. der Samländer oder Herr von Samland, als wie / jetzo die Herrn und Richter sich von ihren Häusern geschrieben, als die Herrn / von Eulenburg, von Finkenstein, von Wermsdorff etc. Demnach bey dem / Nachlaß der alten Preußen gemein ist, daß sie sich nicht sonderlich be-/mühen um den Geschlechts Nahmen, sondern nennen sich und andere von dem / Ort, da sie wohnen. Item im königlichen Litthauen und Polen ist noch gebräuch-/lich, daß sie sich von ihren

šitoks kariuomenės vadas dėl ko nors apsirikdavo, jam skirdavo įspėjamąją baudą, kaip bus parodyta toliau. Šiaip jau, kai karas nevykdavo, jie nenorėdavo pakęsti jokio kito viršesnio žmogaus. Turint tai omenyje, gali būti, kad visi prūsų žemių kunigaikščiai susirinkdavo aptarti šalį užklupusios nelaimės, kaip mini Daubmannas savo kronikoje[28] ir nežinomas vienos rankraštinės kronikos autorius. Tačiau tokią sueigą rengdavo ne ypatingas pasaulietinis valdovas ar užsienio karaliai, o jai akstiną savo iniciatyva duodavo Prūsijos krivis, arba vyriausiasis kunigas, nes jo klausė ne tik Prūsijos žemės, bet ir Žemaitija, Lietuva, Kuršas ir Livonija. Ir todėl šitokios sueigos buvo kviečiamos remiantis dievų autoritetu.

Šeštas skyrius

Apie Weidywuičio *sūnus ir dalinius Prūsijos kunigaikščius*

Turinys

1. Daliniai Prūsijos kunigaikščiai. 2. Remiantis dievų autoritetu skelbiami valdovais. 3. Todėl Prūsijoje atsirado daug valdžios. 4. Krivis pasitenkina savo tarnyba. 5. Daug vienos Prūsijos provincijos kunigaikščių remia vienas kitą. 6. Kunigaikščių nesutarimai. 7. Kunigaikščių padėtis kaip karalių. 8. Kodėl jie vadinami karaliais? 9. Ar priskiriami kilmingiesiems. //

[814] §1. Jeigu visa tai apie *Weidywuitį* galima laikyti ne legenda, tai tada ne absurdas ir tai, kad jis turėjo aprūpinti dvylika sūnų, jie galėjo būti ir jo tikri arba įvaikinti sūnūs, arba žentai, ir nors man jų vardai atrodo keistai, tačiau manau, kad vardus jie turėjo pagal tas žemes, kurias valdė. Tas, kuris valdė Sembą, tas pasirašė Samas, t. y. sembas arba Sembos valdovas, kaip ir dabar ponai ir teisėjai savo pavardes turi iš tėvonijų, štai ponai von Eulenburgas, von Finkensteinas, von Wermsdorffas ir kiti. Šitai ir senųjų prūsų palikuonims būdinga: jie nelabai stengiasi vartoti giminės vardą, o save ir kitus vadina pagal tą vietovę, kurioje gyvena. Taip pat karališkojoje Lietuvoje ir Lenkijoje dar

Güthern nennen und laßen ihren Geschlechts Nah-/men aus, als z. E. in der Familia Janina sind die Sobiesky, Maciejowsky, / Narajowski, Zaluscii, Tarokewscii und andere vielmehr, die sich nur allein / von den Häusern und Ländern, die sie besitzen, nennen.

§2. Diese seine Söhne hat Weidywuitus zu Herrn über Preußen machen wollen, / auch können, und das autoritate Deorum, gleichsahm, daß es der Götter / Wille wäre, daß Sie Herrn über das Land seyn solten. Und weil die Furcht / vor den Göttern bey den Preußen so sehr groß gewesen, hat er das leicht / erhalten können, um dieser Ursachen willen sind die Söhne des Weidywuiti so empor kom[m]en.

§3. Diese Söhne des Weidywuiti aber haben hernachmals den Staat, was Politica / anbetrifft, verändert, und da vorderst Weidywuitus unter dem praetext der / Heiligkeit und religion nicht nur alle provintzien in Preußen, sondern auch in / Litthauen, Zamaiten, Cur und Liefland gleichsahm in einen Staat und Rempubli-/cam gebracht, ist den Söhnen, einem Jeden eine provintz gegeben, und zwar / (wie schon erwehnet autoritate Deorum, wieder welche kein Mensch muken dorffte) darinnen bestätiget. Nun haben sie aus jedweder provintz eine apar-/te rempublicam gemacht, in welcher der Princeps, was Politica betrifft, / von keinem dependiret, außer was der Götter Wille wäre. Sind demnach / so viel Respublicae als Fürsten gewesen. Da in nachfolgenden Zeiten diese / Fürsten sich vermehret, hat ein jedes Fürsten Kind seinen eigenen Staat ge-/führet, in Qualitaet eines Souverainen Herrn.

§4. Der nachfolgende Krywe hat sich mit seiner Ehr und dem Gehorsahm, den / Er gehabt, vergnügen können, um so vielmehr, weil Weidywuitus seinen / Successoren in dem Krywe Amt eingebildet, auch vieleicht mit vielen Zau-/ber Wundern bestätiget, daß die Geistlichen als der Krywe und seine Wei-/ dulutten solten nicht nach Reichthum streben, sonderlich weil der Götter / Wille wäre, daß sie bey der hohen Ehre und Gehorsahm arm seyn möchten.

§5. Doch ist vermutlich, daß die Fürsten aus einer Provintz zusam[m]en / gehalten, darum lieset man in vielen Chroniken Sim[on] Grunauen, Hennebergs / und Waisselii etc., daß die vier Fürsten in Zalavonien ihr Volk zusam[m]en / gebracht und dem Deutschen Orden den Kopff gebothen ha-
[815] ben[c(49)], welches // auch gethan, die Herrn von Nadrauen, Szalaunen, Sudawen, die mit den Littauen sich ver-/bunden und in Samland wieder den Orden gezogen[d(50)].

[c(49)] Sim. Grun., L. 10, c. 1.

[*Msc.* Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...]. *Vide nn(36).*]

įprasta, kad jie vadinasi pagal savo dvarus ir praleidžia giminės vardą, kaip štai, pavyzdžiui, Janinų giminėje yra Sobieskiai, Maciejowskiai, Narajowskiai, Zaluskiai, Tarokewičiai ir daug kitų, kurie save vadina vien pagal savo turimas tėvonijas ir žemes.

§2. Šituos savo sūnus *Weidywuitis* norėjo ir sugebėjo padaryti Prūsijos valdovais, ir tai padarė remdamasis dievų autoritetu, neva tokia esanti dievų valia, kad jie turį būti šalies valdovais. Kadangi prūsai taip labai bijojo dievų, tai jis galėjo tą lengvai pasiekti, ir todėl *Weidywuičio* sūnūs taip aukštai iškilo.

§3. Tačiau šitie *Weidywuičio* sūnūs vėliau pakeitė valstybės politiką – juk *Weidywuitis* iš pradžių šventumo ir religijos pretekstu į vieną valstybę sujungė ne tik visas Prūsijos provincijas, bet ir Lietuvą, Žemaitiją, Kuršą ir Livoniją, kiekvienam iš sūnų duodamas po provinciją, ir tai patvirtino (kaip jau minėta, dievų autoritetu, prieš kurį joks žmogus neturėjo teisės nė burbtelėti). O po to jie iš kiekvienos provincijos padarė atskirą valstybę, kurios valdovas valstybės reikalų požiūriu nuo nieko nepriklausė, nebent nuo dievų valios. Taigi paskui atsirado tiek valstybių, kiek kunigaikščių. Kadangi vėlesniais laikais šitie kunigaikščiai dauginosi, tai kiekvienas kunigaikščio vaikas valdė savąją valstybę suverenaus valdovo teisėmis.

§4. Vėlesnis krivis galėjo pasitenkinti garbe ir jam rodomu paklusnumu, juo labiau kad *Weidywuitis* savo įpėdiniams krivio poste įteigė, galbūt daugeliu stebuklingų burtų įtvirtino, kad tokie dvasininkai kaip krivis ir jo vaidulučiai turi nesiekti turtų, ypač todėl, jog tokia esanti dievų valia, naudodamiesi didele garbe ir paklusnumu, jie turėtų būti neturtingi.

§5. Tačiau panašu, kad kurios nors vienos provincijos kunigaikščiai laikėsi kartu, apie tai galima pasiskaityti įvairiose kronikose: Sim[ono] Grunau, Henne[n]berg[erio], Waisselijaus ir kt., kaip keturi kunigaikščiai Skalvoje surinko
[815] savo žmones ir stojo prieš Vokiečių Ordiną[c(49)], tą // padarė ir Nadruvos, Skalvos, Sūduvos vadovai, kurie, susijungę su lietuviais, patraukė į Sembą prieš Ordiną[d(50)].

[d(50)] Henneb., in Mapp., p. 414.

[Henneberg, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel oder Mappen, Königsberg, 1595, p. 414.]

§6. Wie wohl mancher sich auch von den andern getrennet, wie wir lesen vom / Fürsten zu Quedenau, Item von Honeda, Item vom Fürsten Macta, Pipino und andern / mehr[e(51)]. Diese Fürsten haben den Nahmen eines imperaetoris oder eines höchstfreyen / Gebietigers, nehmlich *Waldůnie* geführet, also daß man sie gleich den Königen ge-/schätzet und gehalten, die über ihr Land und Leuthe Wacht gehabt haben, und was sie / gewolt, setzen und ordnen können, ja da der Herr ihnen selbst befohlen hat, sich auf-/zuhenken, haben sie solches willig gethan, wie solches zu sehen an des Wittoudi Leuten.

§7. Daß diese Fürsten alle in königlicher autoritaet gewesen, kan eigentlich / bewiesen werden aus dem Privilegio der Stadt Bartenstein, von Dittrich von / Oldenburg a[nn]o 1332 gegeben, da obgedachter Graf der Stadt verspricht eben / die Freyheit, die sie sub Regibus unter ihren Königen gehabt haben. Item / Dusburg[f(52)] saget ausdrüklich, daß der Krywe Regibus et Nobilibus et com-/muni populo zu befehlen gehabt. Also sind so viel Könige und Königreiche in / Preußen gewesen, als Territoria, darüber ein Fürst zu gebiethen gehabt.

§8. Wobey ein gut Freund erinnert, daß die Ordens Herrn diese *Waldůnus*, die / Gebietiger, so vor dem Orden in Preußen gelebt haben, Reges genennt, / nicht eben, als hätten sie einen solchen Nahmen und dergleichen Bedienung mit königl[ichen] / insignibus, wie andere Christliche Könige gehabt, sondern weil vermutlich, daß / die Bartensteiner ihre Herrn, *Kunigus* in der Preußischen Sprache, d. i. auch / Herren von hohen Ansehen, genandt, daß Sie dadurch diese Herren vor Könige / gesetzet haben, weil die Worte *Kuniges* und *Könige* fast einen Laut haben[29], / welches wir aber dahin gestellet seyn laßen.

§9. Diese nati principes und gebohrne Herren werden von den Preußischen Scri-/benten offtermalen auch nur unter die Zahl der Edelleute gesetzet, wie / solches Dusburg[g(53)] bezeuget. Allein meiner Meinung nach, wird solches / referiret nach dem Staat, als schon der Orden in Preußen dominiret, nicht / nach dem Staat, wie Preußen gewesen vor dem Orden. Da sind solche Fürsten / und Herrn gar weit abgesondert gewesen von der Nobilitaet, die man *Supanos*, / quasi Condominos, Mitherren, genennet, davon bald im folgenden. Zu des / Ordens Zeiten aber sind aus den Fürsten nur Edelleute worden, wie solches nicht / allein aus dem Dusburg[h(54)] zu ersehen, sondern es gedenket Sim[on]

[e(51)] Conf. Dusb., p. 3, Chron., c. 96, p. 199, sq.
[Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 96, p. 199. *Vide y(22).*]
[f(52)] Pruss. Chron., c. 5.
[Petrus Dusburg, op. cit, pars 3, cap. 5. *Vide y(22).*]

§6. Ne vienas nuo kitų, aišku, ir atsiskyrė, ką skaitome apie Kvedenavos ir Honedos kunigaikščius, taip pat ir apie kunigaikštį Mactą, Pipiną bei kitus[e(51)]. Šitie kunigaikščiai turėjo imperatoriaus ar aukščiausio savarankiško valdovo titulą – *Waldůnie*, taigi jie buvo gerbiami ir laikomi lygiais karaliams, saugantiems savo šalį ir jos žmones, ir jie galėjo daryti ir įsakyti, ką tik norėjo, net jeigu valdovas jiems įsakydavo pasikarti, jie tai klusniai padarydavo, kaip matyti *Wittoudo* / [Vytauto] žmonių atveju.

§7. Kad visi šitie kunigaikščiai turėjo karališką autoritetą, tiesą sakant, galima įrodyti iš Dittricho von Oldenburgo privilegijos, 1332 metais išduotos Bartenšteino miestui, kur minėtasis grafas miestui pažada būtent tokią laisvę, kokią jie turėję *sub Regibus*, t. y. valdant jų karaliams. Taip pat [Petras] Dusburgietis[f(52)] aiškiai sako, kad krivis įsakinėjo karaliams, didikams ir visai tautai. Taigi Prūsijoje buvo tiek karalių ir karalysčių, kiek buvo teritorijų, kurias valdė kunigaikščiai.

§8. Geras draugas taip pat primena, kad Ordino valdytojai šituos *Waldůnus*, kurie Prūsijoje gyveno prieš Ordiną, vadino karaliais ne todėl, kad jie būtų turėję šį titulą ir atitinkamas insignijas kaip kiti krikščioniškieji karaliai, o tikriausiai dėl to, kad Bartenšteino gyventojai savo ponus vadino *Kunigus*, prūsų kalba tai reiškia labai autoritetingą poną, taigi jie šituos ponus laikė karaliais todėl, kad žodžiai *Kuniges* ir *Könige* skamba beveik vienodai[29]; bet mes tai paliksime nekomentavę.

§9. Šitie gimusieji kunigaikščiais ir ponai pagal kilmę, kaip liudija [Petras] Dusburgietis[g(53)], prūsų raštininkų dažnai priskiriami prie kilmingųjų. Tačiau, mano nuomone, šitai tvirtinama kalbant apie valstybę, kai Prūsijoje jau dominavo Ordinas, o ne apie tą valstybę, kokia Prūsija buvo iki Ordino. Tuomet tokie kunigaikščiai ir ponai buvo smarkiai atitolę nuo aukštuomenės, kuri buvo vadinama *Supanos*, taigi bendravaldžiai, apie tai vėliau. Ordino laikais kunigaikščiai tapdavo tik kilmingaisiais, kaip matyti ne tik iš [Petro] Dusburgiečio[h(54)], –

[g(53)] P. 3, Chron., c. 215.
[Petrus Dusburg, op. cit., pars 3, cap. 215. *Vide y(22).*]
[h(54)] P. 3, Chron., c. 215.
[Petrus Dusburg, op. cit, pars 3, cap. 215. *Vide y(22).*]

Grunau[i(55)] eines / Fürsten Musco, der hernachmals nur unter die gemeine Edelleute des Ordens / ist gezählet.

Das 7de Capitul

Von dem Staat des Krywe und des Landes unter Ihm

Inhalt

1. Krywe ein Monarch. 2. Exerciret die Iura Maiestatis. 3. Hat den Krieg dirigiret. / 4. Participiret mit von der Beute. 5. Viele Herrn und Staate in Preußen. 6. Die, / die religion zusam[m]en verbunden. 7. Warum zur Zeit des Ordens die Preußi-/
[816] schen Fürsten sich nicht zusam[m]en wieder den Orden verbunden. 8. Ihre // Verbindniße. 9. Preußen verachten den Orden. 10. Die Tapfferkeit der Preußen.

§1. Ob nun wohl auf solche Art der Staat in Preußen, so wir alle Preußische / Provintzien zu einem Corpus machen wollen, das Ansehen gewonnen einer Aristo-/cratie, das ist, eines Staates, darin die vornehmsten Herrn des Landes zu ordnen / haben, so hat doch das nachdenkliche Abdanken des Weidywuiti von der Politischen / Herrschafft und die Einsetzung eines Pruteni, der nach dem Wort Verstande könte / als Großlandrath heißen, in deßen Stelle Krywe ein Oberrichter oder / Rechtsschlichter kom[m]en, so ist doch der Staat alle Zeit geblieben, der mit den / Schein einer Monarchie gehabt.

§2. Denn obschon der Krywe eigentlich, was die Sacra betrifft, zuordnen / hatte, so war er doch auch die vornehmste Person mit in den Politischen Sachen, / indem ihm die Iura Maiestatis richtig zugeschrieben werden können. Denn / er konte Gesetze geben, wie von des Weidywuti Gesetzen schon gesaget. Vors / andere war da bey Ihm sum[m]um imperium et iurisdictio sine provocatione, / von des Krywe Spruch konte nicht appelliret werden, weils der Götter Wille / war. Er setzte Oberherrn den provintzien für, wie solches Weidywutus mit sei-/nen Söhnen angefangen, und sind alle die Heergraffen und Preußische Feldherren / vom Krywe gesetzet worden. Es stunde bey Ihm das Recht Krieg und Friede zu / machen. Ohne ihn muste man sich nicht an den Feinden rächen und Gewalt / steuern, geschweige einen Krieg anfangen. Er machte Friede, wie solches zu sehen / in Graff Waldecks Chronik[k(56)]. Item aus der Hochmeister Msc. Chronick, aus / der Wallenrodtischen Bibliotheque[l(57)] alwo zu finden[30], daß der Preußische Krywe / Dirsaitis, sich mit seinem Land und Leute in die Hände der Polnischen Fürsten gegeben.

[k(56)] P. 517.

[Waldecks Chronik, *possib. msc.* Die jüngere Hochmeisterchronik, *publ.* in: SRP, t. 5, p. 43–148. Žr. M. Pretorijus, Prūsijos įdomybės, t. 1, dal. kom. p. 639.]

Sim[onas] Grunau[i(55)] mini kunigaikštį Muscą, kuris vėliau buvo priskiriamas tik prie paprastų Ordino kilmingųjų.

Septintas skyrius

Apie krivio ir jo valdomo krašto statusą

Turinys

1. Krivis – monarchas. 2. Naudojasi Jo Didenybės teisėmis. 3. Vadovavo karui. 4. Gauna dalį karo grobio. 5. Daugybė valdovų ir valstybių Prūsijoje. 6. Tie, kuriuos suvienijo religija. 7. Kodėl Ordino laikais prūsų kunigaikš-
[816] čiai nesusivienijo prieš Ordiną? 8. Jų // sąjungos. 9. Prūsai niekina Ordiną. 10. Prūsų narsa.

§1. Nors šitaip valstybės valdymas Prūsijoje, kurią suprantame kaip visas Prūsijos provincijas, kaip vieną visetą, įgijo aristokratijos požymių, tai yra valstybės, kurią valdo iškiliausi šalies ponai, tačiau [nors] *Weidywuičio* atsistatydinimas iš politinės valdžios ir paskyrimas Prutenio, kuris pagal to žodžio sampratą galėtų reikšti Didįjį landratą, o krivis užėmė vyriausiojo teisėjo, arba teisės arbitro, vietą, ir buvo mįslingas, vis dėlto visą laiką išliko valstybė, atrodanti panaši į monarchiją.

§2. Mat nors krivis iš tikrųjų turėjo tvarkyti religijos dalykus, tačiau jis juk buvo ir iškiliausias žmogus politiniuose reikaluose, ir jam teisėtai gali būti priskirtos Jo Didenybės teisės, nes jis galėjo leisti įstatymus, kaip jau sakyta apie *Weidywuičio* įstatymus. Be to, jis turėjo aukščiausią valdžią ir jurisdikciją, neįpareigojančią atsiklausti tautos, krivio ištarmės nebuvo galima apskųsti, nes tai buvo dievų valia. Jis skyrė vyriausiuosius provincijų valdytojus, kaip buvo pradėjęs *Weidywuitis* su savo sūnumis, ir visi kariuomenės vadai bei prūsų karvedžiai buvo paskirti krivio. Jam priklausė teisė skelbti karą ar taiką. Be jo sutikimo nebuvo galima nei keršyti priešams, nei priešintis smurtui, juo labiau – pradėti karą. Jis skelbė taiką, kaip matyti iš grafo Waldecko kronikos[k(56)], taip pat iš didžiojo magistro rankraštinės kronikos iš Wallenrodto bibliotekos[l(57)[30]], kur galima rasti, kad prūsų krivis *Dirsaitis* kartu su savo kraštu ir žmonėmis atsidavė į lenkų kunigaikščių rankas.

[l(57)] P. 39.

[Hochmeister Msc. Chronik, *possib. msc.* Ältere Hochmeisterchronik des Deutschen Ordens, *publ.* in: SRP, t. 3, p. 540–709.]

§3. Wenn ein Krieg vorgenom[m]en wurde, muste er nicht allein denselben appro-/biren, sondern schrieb auch ihnen vor, wie und welcher gestalt sie den Krieg führen / solte. Ja allerdings mit was vor Gewehr, wie solches erhellet aus der action / der Galinder, da nicht einmal ein Krywe, sondern nur bloß allein eine / Weiduluttin, ein Geistlich Weib, die autoritaet hatte, daß sie konnte der / provintz gebiethen, einen Krieg anzufangen und ohne einige Gewehr dem / Feind ins Land zu fallen[m(58)]. Bey ihm muste sich allererst die gantze armee / aus allen Provintzien versamlen und vor seinen Augen gemustert werden. / Wie zu sehen ist aus der Homeist[er] Msct. Chronick S[eine]r Excel[lentz] Herrn Wallenrodts[n(59)] / und aus der Ordens Chronik auf der Tettauischen Bibliotheque[o(60)]. Zu wel-/cher Musterung (die geschehen, als der Deutsche Orden in Preußenland kom[m]en solte) / erscheinen der Fürst von Samland mit 12 000, die von Nadrauen mit 15 000 Mann, / die von Zalavonia mit 9000 Mann, die Natanger mit 14 000, von Hokerland[31] mit / 11 000, von Galinden mit 4000, von Ermland mit 15 000, von Pomesan mit / 20 000 Mann etc.

§4. Der Krywe kriegte sein Theil allerdings von der Beute, und zwar das dritte / Theil[p(61)], hat also dem Krywe nichts gemangelt, was im[m]ermehr zu der /
[817] Majestaet eines Politischen Monarchen gehörete. Nur dieses finden wir nicht, // daß er nach Art der Könige selbst ist in den Krieg gegangen. Und halte ich, ist solches / geschehen wegen seines hohen Amtes und Alters. Kan man also von Ihm sagen quod / gladium habuerit, quamvis non in manu tamen ad nutum. Mit solcher Majestaet / ist der Krywe gewesen ein Herr über Preußen, Litthauen, Reußen, Curland, Semi-/gallen, Masau etc., wie solches Dusburg bezeuget[q(62)].

§5. Dieser des Krywen Staat hat doch nicht verhindert, daß in Preußen nicht / solten so viel Herren, so den Königen gleich, und Staate, so Königreichen gleichen, / zu finden gewesen seyn. Vielmehr hat selbiger durch die Maxime der religion / sie gleichsahm in ein Bündniß gebracht, auch die Fürsten und Könige, doch im / Zaum gehalten, daß sie friedlich haben leben müßen, als die ohne das nicht / dem Geitz nach Land und Leute zu trachten, ergeben gewesen, auch davon durch / den Krywe mit der Götter eigentlichen Willen abgehalten worden. Drum / man von den Preußen recht saget, was Iustinus spricht: Fines

[m(58)] Dusb., p. 3, Chron. Pruss., c. 4.
[Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...]. *Vide yy(22).*]
[n(59)] Fol. 36.
[*Possib. msc.* Ältere Hochmeisterchronik des Deutschen Ordens. *Vide l(57).*]

§3. Pradedamą karą jis turėjo ne tik aprobuoti, bet taip pat nustatinėjo, kaip ir kokiu būdu tą karą kariauti, net ir kokiais ginklais; tai ryškėja iš galindų veiksmų, kai net ne krivis, o vien vaidulutė, moteris dvasininkė, turėjo tokį autoritetą, kad sugebėjo vadovauti provincijai, pradėti karą ir be jokių ginklų įsiveržti į priešo šalį[m(58)]. Pas *Weidywuitį* visų pirma visa kariuomenė iš visų provincijų turėdavo susirinkti ir būdavo jo akivaizdoje tikrinama. Kaip matyti iš Jo Ekscelencijos pono Wallenrodto[n(59)] didžiojo magistro rankraštinės kronikos ir iš Ordino kronikos Tettau bibliotekoje[o(60)]. Į tokį patikrinimą (jis vyksta Vokiečių Ordinui susiruošus pulti prūsų šalį) Sembos kunigaikštis atvyksta su 12 000, nadruviai – su 15 000 vyrų, skalviai su 9000 vyrų, notangai su 14 000, iš Hokerlando[31] su 11 000, iš Galindos su 4000, iš Varmės su 15 000, iš Pamedės su 20 000 vyrų ir t. t.

§4. Krivis, žinoma, gaudavo grobio dalį, būtent trečiąją[p(61)], taigi kriviui nieko netrūko, kaip visuomet priklausė politinio monarcho didybei. Nemato-
[817] me tik vieno dalyko // – kad karalių papročiu pats eitų į karą. Man rodos, taip buvo dėl jo aukštos padėties ir amžiaus. Tad apie jį galima sakyti, kad kardą turėjo: nors ne rankoje, bet kad išreikštų savo valią. Taigi kaip liudija [Petras] Dusburgietis[q(62)], tokią didybę turėjo krivis, Prūsijos, Lietuvos, Rusijos, Kuršo, Žiemgalos, Mazovijos ir kt. valdovas.

§5. Tačiau šita krivio valstybė netrukdė tam, kad Prūsijoje būtų daugybė valdūnų, prilygstančių karaliams, ir daugybė valstybių, prilygstančių karalystėms. Maža to, krivis religijos pagrindu juos tarsi buvo sujungęs į vieną sąjungą, kunigaikščius ir karalius laikė sutvardęs gyventi taikiai, kad nebūtų atsidavę troškimui siekti žemių ir žmonių, nuo to juos atgrasindavo ir krivio skelbiama dievų valia. Todėl apie prūsus teisinga sakyti, ką kalba Justinas [Markas Junianas] jog buvo įprasta labiau saugoti imperijos ribas, o ne plėsti;

[o(60)] P. 556.
[Ordens Chronik Tettauischer bibl.; *possib. msc.* Die jüngere Hochmeisterchronik [...]. *Vide k(56).*]
[p(61)] Dusb., p. 3, c. 5.
[Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 5. *Vide y(22).*]
[q(62)] P. 3, c. 5.
[Petrus Dusburg, op. cit, pars 3, cap. 5. *Vide y(22).*]

imperii tueri / magis quam proferre mos erat, intra suam cuiq[ue] patriam regna finie-/bantur. Sehe deswegen nicht ab, wie man negiren konte, gleichsahm wären / die provintzien in Preußen in ein Corpus nicht zusam[m]en getreten, da doch / allerdings Dusburg solches ausdrüklich an den Tag giebet, indem er saget, / daß nicht allein die Preußischen Könige und Herren alle diesen Krywe hochgeehret, / sondern sie sind auch also bald willig gewesen zu erscheinen, wenn er / das geringste Zeichen, welches zu der Zeit *Krywule* genandt worden, / Ihnen geschikt.

§6. Ist also der Krywe das Band gewesen, damit alle provintzien sind / verbunden worden, gestaltsahm ad istius nutum seu mandatum non / solum gentes praedictae sed et Lithuani et aliae nationes Livoniae terrae rege-/bantur[r(63)]. Hieraus ersehen wir auch, aus was Ursachen die Preußische / Provintzien keinen Bund unter und vor sich selbst wieder auswärtige / gemacht haben, weil nichts notables konte vorgenom[m]en werden / ohne den Krywe, als der ein Regent war über alle Könige, Fürsten und / Herrn in Preußen. Denn wie konten sie einen Bund machen, da sie in der / persuasion waren, daß ohne ihrer Götter Willen, den der Krywe allein andeu-/ten muste, nichts anzufangen wäre. Daß aber in der Noth die Herrn / der Preußischen Provintzien nicht solten unter sich ein Bündniß gemacht / haben, und zwar in Sachen, die des gantzen Landes Preußen Wohlfahrt an-/gienge, kan auch nicht geleugnet werden, nur daß solches geschehen prae-/sente et confirmante Krywe, ja auch ohne Krywe. Nehmlich da etwa / eine Romove zerstöret, der Krywe getödtet, der gantze geistliche Staat / und der Gottesdienst aufgerieben worden. Wie solches geschehen, als ein / Masurischer Fürst einstmals den Krywe ruiniret, da haben die Herren / des Landes Preußen sich zusam[m]en gethan und einen Krywe erwählet, / eine Romove und Gottesdienst von neuen aufgerichtet, wie davon zu / lesen beym Sim[on] Grunau[s(64)], Henneberg[t(65)]. Und warum müßen die pro-/vintzien mit so viel tausend Mann erscheinen, als daß sie sich verbunden / wieder den Herzog von Masau, der das Colmer Land fremden Herren //
[818] auftragen, und also den Schlüßel des Preußischen Landes weggeben wolte.

§7. Daß aber die Preußischen Provinzien zu der Zeit, als der Orden Krieg mit / Ihnen geführet, nicht ein solch Bündniß gemacht, daß sie alle mit zusam[m]en / gesetzter Macht auf den Orden loß gehen möchten, halte ich sey fato geschehen, / weil die Fülle der Zeit kom[m]en, daß das gute Preußen Land

[r(63)] Dusb., c. 1.
[Petrus Dusburg, op. cit., loc. cit. *Vide y(22).*]
[s(64)] C. 1., p. 466.
[*Msc.* Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], cap. 1, p. 466. *Vide nn(36).*]

kiekvienam karalystės ribos baigdavosi šiapus jo paties tėvynės. Todėl negaliu nutylėti: kaip buvo galima neigti, neva Prūsijos provincijos nebuvo suėjusios į vieną darinį, juk [Petras] Dusburgietis tai ryškiai parodo; jis sako, kad visi – ir prūsų karaliai, ir valdūnai – šitą krivį ne tik labai garbino, bet ir buvo pasiryžę tuoj pat atvykti, vos jis atsiųsdavo bent menkiausią ženklą, kuris tuo metu buvo vadinamas *Krywule.*

§6. Taigi krivis buvo ryšys, jungiantis visas provincijas, to žmogaus valia arba įsakymu buvo valdomos ne tik minėtos gentys, bet ir lietuviai bei kitos Livonijos žemės tautelės[r(63)]. Čia įžvelgiame ir tas priežastis, kodėl prūsų provincijos nesudarė sąjungos savo pačių naudai prieš išorės [priešus]: nieko reikšmingo nebuvo galima imtis be krivio, kuris buvo viršesnis už visus Prūsijos karalius, kunigaikščius ir valdūnus. Tad kaipgi jie galėjo sudaryti sąjungą būdami įsitikinę, kad nieko negalima pradėti be dievų valios, kurią galįs išaiškinti tiktai krivis. Tačiau negalima ir paneigti, kad bėdoje Prūsijos provincijų valdūnai nebūtų sudarę sąjungų, ir būtent tais reikalais, kurie buvo susiję su visos Prūsijos gerove, tiktai tas vykdavo dalyvaujant ir patvirtinant kriviui, bet vykdavo ir be jo. Štai, tarkime, kai buvo sugriauta viena Romovė, krivis nužudytas, visa dvasinė valdžia ir dievo tarnystė sugniuždyta. Tai atsitiko, kai kartą vienas Mazovijos kunigaikštis pražudė krivį, tada Prūsijos krašto valdūnai susitelkė ir išsirinko krivį, naujai įrengė Romovę ir dievo tarnystę, kaip apie tai galima pasiskaityti Sim[ono] Grunau[s(64)] ir Henne[n]berg[er]io raštuose[t(65)]. Tad kodėl provincijoms teko pasiųsti tiek daug vyrų? Tam, kad susivienytų prieš Mazovijos kunigaikštį, kuris Kulmo žemę pavedė svetimša-
[818] liams ponams, //taigi norėjo atiduoti raktą į prūsų šalį.

§7. Tačiau kad Prūsijos provincijos tuo metu, kai Ordinas su jomis kariavo, nesudarė tokios sąjungos, jog visi jungtinėmis jėgomis galėtų stoti prieš Ordiną, aš laikau lemtinga, nes buvo atėjęs metas gerajai Prūsijos šaliai priimti

[t(65)] Tract. 3, c. 6.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel [...]. *Vide d(50).*]

die Christl[iche] / Religion annehmen sollen und dahero meine ich, sind die Preußen von ihren / Staatsreguln, die sie vor dem gewiß gehabt, abgewichen.

§8. Denn man befindet, daß straks im ersten Abfall a[nn]o 1242 die / Pomezanen, Pogezanen[17], Natangen und Ermländer und ein Bündniß wieder / den Orden getreten und den Schwantipol, Fürsten aus Pom[m]ern[32], zu ihrem / Heerführer angenom[m]en, desgleichen auch im andern Abfall a[nn]o 1260 / haben sich die Natangen, Ermländer, Pagezanen, Barthen, Samländer / wieder den Orden verbunden, da eine jedwede provintz ihren eigenen / Heerführer angenom[m]en, die Samländer den Glande, die Natangen / den Monte, die Ermländer den Glappum, die Pagezanen den Auctums, die / Bahrten den Diwan[u(66)], daß aber die Preußischen Provinzien anfänglich / sich nicht haben verbinden wollen, kan auch zugeschrieben werden der / Betrügerey des Teuffels, der durch die Weydulutten denen Preußen den / Orden so geringschätzig gemacht, welches um so viel mehr von den / Preußen angenom[m]en, weil es Ihnen zuvor mit den Schwerdt Brüdern / zu Dobrynien so wohl geglüket, daß sie dieselbe ohne sonderliche / Wacht aus Preußen ausgerottet hatten.

§9. Es haben die Preußen den Orden so gering geachtet, daß jede Pro-/vintz sich capable gnug schätzte, dem Orden zu wiederstehen, und darum haben / Sie nicht nöthig gehabt sich sonderlich noch zu verbünden. Das siehet man / an den Samländern. Als König in Böhmen Ottocar ins Land Preußen / mit einer Armee von 60 000 Mann kom[m]en, hat er einem Preußen aus / Samland ein Theil seiner Armee etwa 20 000 Mann gezeiget und ge-/fraget, ob er das Ländchen Samland mit einer so schönen armee nicht be-/zwingen würde. Der Preuß hat Ihm geantwortet, Er wolt Ihm rathen, / daß er mit so einem wenigen Volk nicht ankäme. Sie würden sie / so herausschlagen, daß nicht ein Gebein davon kom[m]en würde. Da-/rauf hat Er Ihm eine armee gezeiget, die noch ein mal so stark gewesen, / nehmlich von mehr den[n] 40 000 Mann, da hat abermal der Preuß ge-/saget: Er würde auch damit wenig oder nichts ausrichten. Darauf / läßt ihm Ottocar seine gantze armee von 60 000 Mann mit allem Troß / und denn die Armee des Ordens, so er in Preußen aufgebracht, vorstellen / und fraget Ihn, ob diese prächtige Armee das Samland nicht bezwin-/gen solte, da hat der Edle Preuß geantwortet: Nun möchts geschehen, / daß er mit so einem prächtigen Volk etwas in Samland einnehmen möchte. //

[u(66)] Dusb., p. 3, Chron., c. 84.
[Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 84. *Vide y(22).*]

krikščioniškąją religiją, todėl manau, kad prūsai buvo atitolę nuo anksčiau turėtų savo valstybės principų.

§8. Juk žinoma, kad išsyk per pirmąjį atsimetimą 1242 metais sąjungą prieš Ordiną sudarė pamedėnai, pagudėnai, notangai bei varmiai ir savo kariuomenės vadu prisiėmė Švantipolą, Pomeranijos kunigaikštį[32], taip pat ir per kitą atsimetimą 1260 metais prieš Ordiną susijungė notangai, varmiai, pagudėnai, bartai, sembai, ir kiekviena provincija prisiėmė atskirą savo kariuomenės vadą: sembai Glandą, notangai Montę, varmiai Glapą, pagudėnai Auktumą, bartai Divaną[u(66)]; tačiau tai, kad prūsų provincijos iš pradžių nenorėjo susivienyti, gali būti priskirta ir velnio apgavystei, kuris per vaidulučius prūsams Ordiną taip numenkino, o prūsai juo labiau tai priėmė, nes jiems anksčiau su kalavijuočiais Dobrynėje taip gerai pavyko, kad juos iš Prūsijos išgujo be ypatingų karinių pajėgų.

§9. Prūsai Ordiną taip menkai vertino, kad kiekviena jų provincija manė esanti pajėgi prieš Ordiną atsilaikyti, ir todėl nelaikė būtina dar ir susivienyti. Tai matyti iš sembų. Kai Bohemijos karalius Otokaras atžygiavo į prūsų šalį su 60 000 vyrų, vienam prūsui iš Sembos jis parodė dalį savo kariuomenės, maždaug 20 000 vyrų, ir paklausė, ar su tokia gražia kariuomene jis neįveiktų Sembos šalelės. Prūsas jam atsakė norįs patarti, kad su šitiek mažai žmonių jis ten neitų. Jie jį taip supliektų, kad nė kaulelių neliktų. Tada jis parodė dukart didesnę kariuomenę, būtent daugiau kaip 40 000 vyrų, bet prūsas vėl pasakė: ir su tokia kariuomene mažai, o gal ir visai nieko nenuveiktų. Tada Otokaras paliepė parodyti visą 60 000 vyrų kariuomenę su visa palyda, taip pat su Ordino kariuomene, surinkta Prūsijoje, ir paklausė, ar Sembos neįveiktų šita šauni kariuomenė, ir tada kilmingasis prūsas atsakė: „Dabar galėtų būti, kad su tokia šaunia kariauna jis Semboje kai ką užimtų.“ //

[17] og *corr. ex* aj.

[819] Hat dies kleine Ländchen sich capable geachtet eine armee von 40 a[d] 50 000 Mann / nichts zu achten, ja eine armee von 60 bis 80 000 Mann nicht sonderlich zu / scheuen und derselben sich zu opponiren. Was werden die andern Länder, als / Pomezan, Barten etc. nicht gethan haben, als da ein jedes Land viel größer / wie Samland ist. Und das ist die Ursach, warum sie nicht nöthig geachtet, / sich alle wieder den Orden zu vebinden. Und halte ich, daß Gott es sonder-/lich so hat haben wollen, denn wenn alle die Provinzien sich bald im An-/fang wieder den Orden hätten verbunden gehabt, wäre, nach menschlicher / Vernunfft zu reden, stracks der Orden in Preußen mit einem mahl / ausgerottet worden. Ist also dieses alles Gott allein und nicht menschli-/chem Witz noch menschlicher Tapfferkeit zuzuschreiben. Denn was solte / wohl Ottocar in Preußen ausgerichtet haben wieder die Samländer, / wenn die Nadrawer und Zalavonier ihnen von hinten, die Barten, Natangen / und Sudauen von der Seiten eingangen und Ihm eingefallen wären.

§10. Die Tapfferkeit der Preußen hat der Deutschen wenig nachgegeben, / wie solches am andern Ort[18] sol ausgeführet werden. Aus diesem ist / offenbahr, daß die Preußische Provintzien vor dem ein Corpus, aber / sehr selten unter sich so wohl vor als zu den Zeiten des Ordens gemacht / haben, und erhellet solches auch aus dem, daß die Sudauen mit den Litthau-/en, die Nadraven und Zalavonien mit den Zamaiten in ein Bündniß getreten, ehe sie noch vom Orden bezwungen worden, wie solches ander-/werts mit mehrerem erhellet.

Das 8te Capitul

Von den Supanis

Inhalt

1. Von den Supanis die Meinung des Hennebergs. 2. Autoris Meinung. 3. / Anderer Meinung hievon. 4. Die Tradition hievon. 5. Die Plebeii haben einen / Zutritt gehabt zu dem Stand der Supanorum. 6. Der Standt Plebeiorum.

§1. Hie ist auch noch zuerörtern, was denn die Suponi vor einen Standt in / der Preußischen Respublique mögen gemacht haben. Henneberg[19], Sim[on] Grunau[20] machen Sie zu einem gewißen Stand in Preußen. Die Worte / Grunaus und Hennebergers *De Vet[ere] Pruss[ia]*[33] lauten also: Es wurden aber hernach / dreyerley Stände. Erstlich der schlecht und gemeine Standt, darnach

[18] O *corr. ex* s. [19] *Įrašytas išnašos nuorodos skaičius, bet komentaro nėra. :/: Die Fußnotenzahl ist hier eingetragen worden, doch die Fußnote selbst fehlt.*

[819] Jeigu šis mažytis kraštas manė esąs pajėgus nekreipti dėmesio į 40 [000] ar 50 000 vyrų, o 60 [000]–80 000 vyrų kariuomenės itin nebijąs ir galįs apsiginti, tai ko nebūtų padarę kiti kraštai, tokie kaip Pamedė, Barta ir kt., iš kurių kiekvienas buvo daug didesnis už Sembą. Ir tai yra priežastis, kodėl jie nelaikė būtina visiems susivienyti prieš Ordiną. Ir aš manau, kad čia Dievas panorėjo, jog būtų būtent šitaip, nes jeigu visos provincijos iš pat pradžių prieš Ordiną būtų susivienijusios, tai žmogaus protas sakytų, kad Ordinas Prūsijoje viens du ir iš karto būtų sunaikintas. Taigi už visa tai reikia dėkoti Dievui, o ne žmonių protui ar narsumui. Mat ką gi Otokaras būtų Prūsijoje nuveikęs prieš sembus, jeigu jam iš užnugario būtų atėję ir jį užpuolę nadruviai ir skalviai, o iš šonų – bartai, notangai ir sūduviai.

§10. Prūsų narsa mažai nusileido vokiečių narsai, kaip tai bus parodyta kitoje vietoje. Iš šito matyti, kad prūsų provincijos anksčiau buvo vienas darinys, bet ir prieš, ir Ordino laikais turėjo daug ką daryti ir tarp savęs, tai ryškėja ir iš to, kad sūduviai, kol dar nebuvo Ordino įveikti, sudarė sąjungą su lietuviais, nadruviai ir skalviai – su žemaičiais, kitur tai bus plačiau nušviesta.

Aštuntas skyrius

Apie suponus

Turinys

1. Apie suponus. Henne[n]berg[er]io nuomonė. 2. Autoriaus nuomonė. 3. Kitų autorių nuomonė apie tai. 4. Su jais susijusios tradicijos. 5. Plebėjai galėjo patekti į suponų luomą. 6. Plebėjų luomas.

§1. Čia dar reikėtų išdėstyti, kokį statusą Prūsijos valstybėje turėjo suponai. Henne[n]berg[er]is ir Sim[onas] Grunau priskiria juos tam tikram Prūsijos luomui. Grunau ir Henne[n]berg[er]io žodžiai [veikale] *Apie senąją Prūsiją*[33] skamba šitaip: paskui atsirado trys luomai, pirmiausia prastasis ir paprastasis

[20] *Įrašytas išnašos nuorodos skaičius, bet komentaro nėra. :/: Die Fußnotenzahl ist hier eingetragen worden, doch die Fußnote selbst fehlt.*

die Supani, / das waren die schlechte von Adel, so man auch Könige nennete, sintemahl / sie von Königl[ichem] Stam[m]e waren und wie Fürsten gehalten wurden, doch / adelte man auch weiter, und wann man jemand wolte adeln, so wurde / der Edel gemacht, welcher am ehesten und behendesten zu Roße zu / ihrem Könige Wedywuito kam etc. Im vorhergehenden erzählet Grunau / von den Cimbris und Scandianern, wie sich die in Preußen gehalten haben, / nach welchem diese drey Stände in Preußen aufkom[m]en. Weil aber / aus vorigem zu ersehen, daß die Cimbri ohne Grund in Preußen gesetzet / worden, also ist unnöthig was davon zu gedenken. //

[820] §2. Was diese Supanos anbetrifft, so giebts zwar wohl ihr Nahme, daß Sie / Condomini, d. i. Mitherrn, gewesen; denn *Ponas* heißt ein Herr, *Supanas* / heißt ein Mitherr. Allein so viel erhellet doch aus dem Nahmen, daß / sie nicht rechte Herren gewesen, die absolutam potestatem gehabt haben, / gleich wie die principes und Reges in Preußen. Sie sind gleichsam der / Principum subditi gewesen, doch mit der praerogativ, daß sie mit / zu den wichtigsten Dingen und zu Rath gezogen worden, worin sie auch / ihre vota beygetragen haben. Doch bilde ich mir gäntzlich ein, daß Sie / nur ein Votum Consultativum, nicht aber decisivum gehabt, also daß / sich die Supani mehrentheils passive müßen erzeiget haben in Landes / und Heern Verrichtungen, und dieses führet aus Thom[as] [!] Waissel in Chron[icon].

§3. Ein gut Freund meinet, daß kein Unterscheid zu machen sey / unter die Supanos et Principes, und mögen sie gleich gegolten haben, nur / daß einer vor dem andern reicher, und also mächtiger an Güther und Un-/terthanen gewesen. Es könte concediret werden, wenn man das / Wort *Noblesse* in einem weitern Verstande nim[m]et, und also auch die Fürsten und Herrn einschleußet, wie der Babst die Fürsten und Könige / ehemalen nur Nobiles und Edle tituliret. So man aber die Hoheit und abso-/lute Macht consideriret, ist billig ein Unterscheid darinnen zu ma-/chen. Diese Supani haben eine Macht, die nicht gering gewesen, über ihre / Untergebene gehabt, also daß von Ihnen nicht wohl oder doch nicht alle Zeit / appelliret worden, derowegen man Sie *Sudini*, i. e. Richter, it[em] *Voitis*, i. e. / Praefecti, Verwalter, genennet[34]. Also haben die Herrn von Quedenau / zu Twangste, i. e. Königsberg, um die Insul, so man jetzt Kneiphoff nennt, / einen Voitis, einen Praefectum, gehabt, der in der Gegend Recht sprechen / und die Leute regieren müßen. Daßelbe Werder ist Ihm zu seinem / Gehalt gegeben gewesen. Von diesem Voitis Werder ist zu lesen beym / Henneberger vom Kneiphoff im Com[m]entar[x(67)].

[x(67)] Ad Mapp., p. 204.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel [...], p. 204. *Vide d(50).*]

luomas, tada suponai, tai buvo prastieji iš bajorijos, kurie buvo vadinami ir karaliais, nes buvo karališkos kilmės ir buvo laikomi kunigaikščiais, tačiau į bajorus buvo keliama ir toliau, ir kai buvo norima kai ką pakelti į bajorus, tai tas buvo padaromas kilminguoju, kuris greičiausiai ir skubiausiai ant žirgo atjodavo pas savo karalių *Weidywuitį* ir kita. Prieš tai Grunau pasakoja apie kimbrus ir skandus, kaip jie laikėsi Prūsijoje, ir po to Prūsijoje atsirado šitie trys luomai. Tačiau kadangi iš to, kas pasakyta, matyti, jog kimbrai Prūsijoje apgyvendinami nepamatuotai, tai nėra ko apie tai ir kalbėti. //

[820] §2. Suponų vardas rodo, kad jie buvo *Condomini*, t. y. bendravaldžiai; nes *Ponas* reiškia ponas, *Supanas* reiškia ponas kartu su kitais, bendravaldis. Tačiau iš vardo išryškėja, kad jie nebuvo tikri ponai, turintys absoliučią valdžią kaip kunigaikščiai ir karaliai Prūsijoje. Jie buvo tarsi kunigaikščių pavaldiniai, tačiau su ta prerogatyva, kad kartu su kitais buvo kviečiami priimti sprendimų dėl svarbiausių dalykų, kur galėjo prisidėti ir savo balsu. Tačiau aš neabejodamas įsivaizduoju, kad jie turėjo tik patariamąjį, o ne sprendžiamąjį balsą, taigi kad suponai šalies ir kariuomenės reikaluose daugiausia turėjo reikštis pasyviai, ir tai įrodinėja Thom[as] [!] Waisselis savo kronikoje.

§3. Vienas geras draugas mano, kad nedarytinas skirtumas tarp suponų ir kunigaikščių, jie galėjo būti lygiaverčiai, tiktai vienas ar kitas turtingesnis už kitus, tad ir įtakingesnis su savo turtais ir pavaldiniais. Būtų galima su tuo sutikti, jeigu žodį *nobilitetas* imtume platesne prasme, taigi priskirtume ir kunigaikščius bei ponus, kaip kadaise popiežius kunigaikščiais ir karaliais tituluodavo tik aristokratiją ir kilminguosius. Skirdami aukštąją ir absoliučią valdžią, ir čia turėtume daryti skirtumą. Šite suponai turėjo nemažą valdžią savo pavaldiniams, bet ja naudojosi ne pilnai ir ne nuolatos, todėl jie buvo vadinami *Sudini*, t. y. teisėjai, taip pat *Voitis*, t. y. prefektai, valdytojai[34]. Štai Kvedenavos ponai Tvankstoje, t. y. Karaliaučiuje, prie salelės, kuri dabar vadinama Knypava, turėjo *voitį*, prefektą, kuris toje vietovėje privalėjo vykdyti teisingumą ir valdyti žmones. Ta pati salelė jam buvo atiduota kaip atlygis už tarnybą. Apie šitą *voičio* salelę galima pasiskaityti Henne[n]bergerio komentare apie Knypavą[x(67)].

§4. So viel der Nachlaß der alten Preußen in Nadraven und Zalavonien / (der durch eine uralte tradition noch viel von solchen Herrn zu sagen / weiß) mir an die Hand giebet, möchten die Supani seyn, die Vasalli / und die vornehmsten Bedienten der Preußischen Könige und Fürsten gewe-/sen, und sind dieselbe gebrauchet worden zu Vollenziehung der Befehle / der Könige und Herren, und daß sie denjenigen, die aus königl[ichem] Geblüte / gewesen, haben weichen müßen. Sonsten sind Sie vor ihre Person freye / Herren gewesen, über ihr Vermögen, Weib, Kinder und Gesinde, doch daß / Sie ihrem Könige oder Fürsten mit den Ihrigen gehorsahmen müßen, in-/sonderheit im Kriege wieder den Feind aufzuziehen und was zu Fortsetzung / des Krieges und sonsten dienlich, als ein treuer Minister sich zu erweisen. //

[821] §5. Ich bilde mir auch ein, daß viele von den plebeiis sind zu solchen Supanis / gemacht worden, die von ihren Herrn und Königen auch mit Land und Leuten, / doch auf gewiße Condition, belehnet worden. Es sind auch solche ge-/machte Edelleute admittiret worden in die Freundschafft der Könige, / Fürsten und Herren. Ein exempel deßen haben wir am Woidilo, der / erst ein Bäker Knecht gewesen, welcher von Jagellone, der hernach / König in Polen worden, vor einen Bademeister, darnach vor einen Mund-/schenken angenom[m]en, darauf er ihn zu einem Supano und Geheimten / Rath gemacht hat, auch ihm seine Schwester zum Weibe gegeben, wie Albertus Wijuk Kojalowicz[y(68)] weitläufftiger erzählet.

§6. Die Plebeii oder der gemeine Mann wird außer allem Streit noch / weniger gegolten haben, wiewohl man nicht in Abrede seyn wil, daß / einige auch große Freyheiten gehabt, wie man denn lieset von / einigen Dörffern und Aekern, die gantz frey über ihr Vermögen gewe-/sen und diese freye Leute werden doch zweiffels ohne sich den Obern / haben in Sachen gemeinen Bestes accom[m]odiren müßen.

Das 9te Capitul

Welcher Staat jetzo in Europa der alten Preußen Staat gleichet

Inhalt

1. Krywe ist dem Römischen Babst zu vergleichen. 2. Die Preußischen Für-/sten den Römischen Reichsfürsten. 3. Die Nobles der Noblesse in Deutschland.

[y(68)] Part. 1, L. 9, p. 335.
[Koialowicz, Albertus Wiiuk, Historiae Litvaniae pars prior [...], liber 9, p. 335. *Vide h(8).*]

§4. Kiek senprūsių palikuonys Nadruvoje ir Skalvoje (iš senų seniausios tradicijos dar galintys pasakyti apie tokius ponus) man paliudija, tai šitie suponai bus buvę Prūsijos karalių ir kunigaikščių vasalai bei garbingiausi tarnai, jie buvo panaudojami vykdyti karalių ir ponų įsakymams ir turėjo lenktis tiems, kurie buvo karališko kraujo. Šiaip jau kaip asmenys jie buvo laisvi žmonės su savo turtu, žmona, vaikais ir šeimynykščiais, tačiau su saviškiais turėjo paklusti savo karaliui ar kunigaikščiui, ypač karo atveju kautis su priešu ir daryti viską, kas reikalinga karui tęsti, ir apskritai ištikimai vykdyti tarnaujančiojo pareigas. //

[821] §5. Aš taip pat įsivaizduoju, kad daug plebėjų buvo pakelti į tokius suponus, o jų ponai ir karaliai dovanodavo jiems lenus – žemę ir žmones, tačiau su tam tikromis sąlygomis. Tokie į kilminguosius pakelti žmonės buvo įsileidžiami ir į karalių, kunigaikščių ir ponų draugiją. Šitoks pavyzdys yra Voidila, iš pradžių buvęs kepėjo tarnas, kurį Jogaila, vėliau tapęs Lenkijos karaliumi, priėmė pirtininku, paskui pataurininkiu, po to pakėlė suponu ir slaptuoju patarėju, taip pat jam į žmonas atidavė savo seserį – apie tai išsamiau pasakoja Albertas Kojalavičius-Vijūkas[y(68)].

§6. Plebėjai arba paprasti žmonės, savaime suprantama, buvo vertinami dar mažiau, nors negalima nuneigti, kad kai kurie turėjo ir dideles laisves, kaip galima rasti paskaityti apie kai kuriuos kaimus ir ūkius, visiškai laisvai disponavusius savo turtu, ir šitie laisvi žmonės, be abejo, bendros gerovės reikaluose turėjo prisitaikyti prie vyresnybės.

Devintas skyrius

Kuri valstybė Europoje dabar panaši į senųjų prūsų valstybę?

Turinys

1. Krivį galima lyginti su Romos popiežiumi. 2. Prūsų kunigaikščius [galima lyginti] su Romos Imperijos kunigaikščiais. 3. Kilminguosius – su Vokietijos kilmingaisiais.

§1. Hie möchte mancher fragen, welche Respublique in Europa der Res-/publique der alten Preußen zu vergleichen stünde. Petrus a Dus-/burg vergleicht Sie, was den Krywe betrifft, dem Römischen oder Bäbst-/lichen Staat[z(69)] und scheinet, daß der Krywe auch ius utriusq[ue] gladii / gehabt[35], und das mit großer Autoritaet, wie es jetziger Zeit der Römi-/sche Babst haben mag. Wiewohl in Politicis viel Könige und Fürsten / ihm das ius disputiren, ja ihn gar nicht hören, insonderheit die protestan-/tische Fürsten und Herrn. Der Krywe hat die Autoritaet gehabt, daß / er sey der Mund Gottes, darum, wenn er geredet, sie durch einen blinden / Gehorsahm Ihm in allen gefolget, wenn es gleich auch noch so absurd / gewesen, wie solches aus der action der Galinden zu sehen.

§2. Was die Könige und Fürsten der Preußen betrifft, ließen sich die / einigermaaßen vergleichen mit den Fürsten des Römischen Reichs und / Italien wegen der Freyheit und Gewalt über ihre Land und Leute, desglei-/chen auch
[822] in Bestellung ihrer Feldherrn. Und deucht mir, daß die Preußischen // Reguli ihren Feldherrn so viel gehorsahmet, als die deutschen Fürsten dem / Römischen Kayser oder als die Stände in den Vereinigten Niederländi-/schen Provintzien ihrem Capitain General gehorsahmen. Was aber / die Regulas betrifft, wenn Sie als Herrn über ihre Unterthanen ge-/rechnet werden, kan von ihnen das gesaget werden, was Fedro [!] [Fredro][a(70)] / saget von den Polnischen und litthauischen Edelleuten: „Quisq[ue] a / nobis sui vulgi et bonorum parvus, quodam[m]odo et absolutus Mo-/narcha est."

§3. Was sonsten die Nobilitaet betrifft, und zwar wie sie contradistin-/quirt wird, den Regulis et Principibus Prussicis, ließ sich die-/selbe vergleichen mit der Noblesse in Deutschland und jetzigem Preußen, die ratione Superiorum von ihrem Fürsten und Herrn depen-/diren müßen. Allein über ihre Unterthanen eine beschränkte / Macht haben, die aber größer gewesen bey den alten Preußen, / als bey den Edelleuten jetzo in Deutschland und Preußen. Zwar / der Staat in Moscovien, ungeacht er einen blinden Gehorsahm / hat von seinen untergebenen Knesen, so muß der Czaar doch / in gewissen Stüken, was Sacra betrifft, sich seinem Patriar-/chen accom[m]odiren, der aber wenig hergegen in weltlichen / Staats Sachen zu sprechen hat. //

[z(69)] Petr. a Dusburg, p. 3, Chron. Pruss., c. 5.
[Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 5. *Vide y(22).*]

§1. Čia kai kas galėtų paklausti, kokia valstybė Europoje būtų lygintina su senprūsių valstybe. Petras Dusburgietis, kalbėdamas apie krivį, juos prilygina Romos arba popiežiaus valstybei[z(69)], ir atrodo, kad krivis irgi turėjo abiejų kardų teisę[35], ir dar didelį autoritetą, ką šiuo metu turi Romos popiežius. Nors daugelis karalių ir kunigaikščių ginčija jam šitą teisę politikoje, net visiškai nenori jo klausyti, ypač protestantų kunigaikščiai ir ponai. Krivis turėjo autoritetą, jis esą buvęs Dievo ruporas, todėl, kai jis kalbėjo, visi jo klausė aklai paklusdami nors tai būtų ir taip absurdiška, kaip matyti iš galindų vajaus.

§2. Prūsų karalius ir kunigaikščius dėl laisvės ir dėl valdžios savo kraštui bei žmonėms, taip pat ir dėl karo vadų skyrimo tam tikra prasme galima lyginti su Romos Imperijos ir Italijos kunigaikščiais. Ir man regis, kad prūsų //
[822] karaliukai tiek klausė savo karo vadų, kiek vokiečių kunigaikščiai Romos imperatoriaus arba kaip Jungtinių Nyderlandų Provincijų luomai – savo generolo pulkininko. Dėl nuostatų, kaip šitie ponai valdė savo pavaldinius, galima pasakyti tai, ką Fedras [!] [Fredras][a(70)] sako apie lenkų ir lietuvių kilminguosius: „Kiekvienas iš mūsų yra mažas ir tam tikru būdu absoliutus savo žmonių būrio ir turtų monarchas."

§3. Kilminguosius ir būtent kaip jie skirstomi į karaliukus ir kunigaikščius būtų galima lyginti su Vokietijos ir dabartinės Prūsijos kilmingaisiais, kurie, vertinant vyresniškumo požiūriu, turi priklausyti nuo kunigaikščio ir pono. Tačiau savo pavaldiniams jie turi ribotą valdžią, o senprūsių laikais ji buvo didesnė negu dabar kilmingųjų Vokietijoje ir Prūsijoje. Tiesa, Maskvos valstybėje, nepaisant aklo pavaldžių kunigaikščių paklusnumo, caras vis dėlto tam tikrais atvejais religiniuose dalykuose turi taikytis prie savo patriarcho, o šis, atvirkščiai, pasaulietiniuose dalykuose beveik neturi balso.

[a(70)] In fagni [?] Pol. [?], n. 14.
[*Possib.* Andreas Maximilianus Fredro, Scriptorum seu togae et belli notationum fragmenta. [...] Dantisci, 1660.]

[823] Das Neunte Buch der *Preußischen Schaubühne*

REVOLUTIONES PRUSSIAE
Die Staats-Veränderung des Preußen Landes,
worin vorgestellet werden,
Wie die offtere Kriege der Preußen mit den Polen zu unterschiedlichen
Veränderungen im Staatswesen Anlaß gegeben.
Daneben,
Wie das Land Culmen an die Herzogen von Masau, dann wie es von
selbigen an den Ritter Orden des Deutschen Hauses S. Marien zu
Jerusalem gediehen, dabey die *Actitata* zwischen dem Herzoge
von Masau, denen Bischoffen von Plocko und Preußen
angefüget sind,
auch

Wie die Preußischen Provintzien vom Deutschen Orden innerhalb
53 Jahren nach Uber Windung öffterer Rebellionen über-
meistert und eine neue Staats Form eingeführet.
Desgleichen,

Wie nach langen Kriegen mit den Litthauern und Polen der Orden
endlich sich geschwächt, durch innerliche Unruh den Landes
Einsaaßen zum Verbündniß unter sich, endlich gar, daß
der Orden in Preußen aufgehoben und der Homeister Secula-
risiret, daß Preußen in königl[ich] und herzoglich eingethei-
let worden Anlaß gegeben, und was vor Regierungs Art
daselbst eingeführet und erhalten wird.

Aus vielen und bewährtesten Documenten mit großem Fleiß
ausgeführet
von

M[agistro] Matthaeo Praetorio von der Memel
Königl[icher] Poln[ischer] Mai[estatis] Historiographo //

[824] //

[823] Devintoji *Prūsijos regyklos* knyga

POKYČIAI PRŪSIJOJE
Prūsų žemės valstybės valdymo kaita,
kur pateikiama,
kaip dažni prūsų karai su lenkais davė akstiną
visokiems valstybės reikalų pokyčiams.
Be to,
kaip Kulmo žemė atiteko Mazovijos kunigaikščiams, o vėliau
iš jų – Švč. Marijos vokiečių namų Jeruzalėje riterių ordinui,
prie to pridėti
Mazovijos kunigaikščio, Plocko vyskupų ir Prūsijos
bylų dokumentai,
taip pat

kaip Prūsijos provincijos per 53 metus, numalšinus daugelį maištų,
Vokiečių Ordino buvo įveiktos
ir įvesta nauja valstybės valdymo forma.
Taipogi,

kaip po daugelio karų su lietuviais ir lenkais Ordinas
galų gale dėl vidaus neramumų,
šalies gyventojų sąjungų nusilpo netgi tiek,
kad Prūsijoje buvo panaikintas ir didysis magistras tapo
pasauliečiu, duotas akstinas Prūsiją padalyti į [valdomą] karaliaus ir
kunigaikščio,
ir koks valdymo būdas ten buvo įvestas ir praktikuojamas.

Iš daugybės ir patikimiausių dokumentų labai uoliai
išdėstė

M[agistras] Matas Pretorijus Klaipėdietis
Jo Did[enybės] Lenk[ijos] karal[iaus] istoriografas //

[824] //

[825]

Das 1te Capitul

Von der Staats Veränderung der alten Preußen

Inhalt

1. Kein Staat ist beständig. 2. Der Preußen Kriegs Begierde in den Alten Zeiten in / fernen Ländern. 3. Der Preußen Kriegs Begierde in der Nachbahrschafft. / 4. Litthauen hat nicht den Preußen ihren Staat zu verändern Anlaß / gegeben. 5. Aber wohl Polen. 6. Preußen gewinnen und verliehren wieder / einige Polnische Provintzien. 7. Boleslaus Ch[r]obri [!] bezwinget einige / Preußen. 8. Die Preußische Romove wird zerstöret. 9. Die Preußen / richten wieder ihren Geistlichen und Weltlichen Staat ein. 10. Finden keinen / Ort zum Oracul in Pomesan, Natangen und Ermland. 11. Nadravien ist / zum Sitz der Preußischen Götter erwählet. 12. Rosenzweigs Meinung / hievon. 13. Die Romove Veränderung ist ein Omen der Staats Veränderung / gewesen. 14. Preußen können nichts gegen die Polen wieder ihrer Götter Consens / anfangen. 15. Krywe wird ersucht, die Götter zu befragen. 16. Die / Preußen suchen Omina zum Kriege. 17. Preußen fallen in Polen ein mit / guten Successen. 18. Der Culmische Fürst hälts mit den Polen und Preußen. / 19. Die Preußen erhalten sich bey ihrem Staat auch bey Boleslai Audacis / Zeiten. 20. Pomesan bezwungen. 21. Krieg der Preußen unter dem / Boleslav Hermannide. 22. Preußen unter dem Boleslao Crivousto be-/zwungen. 23. Die Preußen fallen ab und werden wieder bezwungen. / 24. Die Polen werden mit List in die Morast geführet und totaliter ge-/schlagen. 25. Preußen verheeren Cujavien und Dobrzynin.

§1. Was vor einen Staat die Lande Preußen in den uralten und weiter in den / nachfolgenden Zeiten gehabt, ist in dem vorher gängigen Buch zum Theil / erwehnet. Wie aber nichts beständiges unter der Sonnen, also haben auch / die Lande Preußen mancherleyen Veränderungen müßen unterworffen / seyn. Das zeugen die revolutiones dieser Lande, deren die Polnische / und Preußischen Scribenten weitläufftig zu Zeiten gedenken, davon / wir jetzo handeln wollen.

§2. Die Preußen, ein freyes und tapffer müthiges Volk, hats ihm zur Ehre / gezogen, im Kriege gute Dienste zu thun, so gar, daß Ihnen Italien und / Griechenland, Thracien und Dacien nicht so sehr entfernet gewesen, daß Sie / dahin nicht hätten ziehen sollen, um im Kriege sich wohl auszuüben und da-/rin Ruhm zu erjagen. Das bezeugen neben andern Sachen noch die / hin und wieder an vielen Oertern in Preußen, theils längst gefundene, / theils noch zu fin-
[826] dende alt Römische und andere Italienische und Griechische // Müntzsorten, die aus der Erden in Großen und kleinen Töpffen öffters ausgegraben / werden.

[825]

Pirmas skyrius

Apie senųjų prūsų valstybės pokyčius

Turinys

1. Nėra stabilių valstybių. 2. Senais laikais prūsai troško kariauti tolimuose kraštuose. 3. Senovės prūsai troško kariauti su kaimynais. 4. Lietuva nedavė akstino prūsams keisti savo valstybę. 5. Bet greičiausiai tai padarė Lenkija. 6. Prūsai užkariauja ir vėl praranda kai kurias Lenkijos provincijas. 7. Boleslovas Narsusis įveikia kai kuriuos prūsus. 8. Prūsų Romovė sunaikinama. 9. Prūsai atkuria savo dvasinę ir pasaulietinę valstybės sąrangą. 10. Neranda vietos orakului nei Pamedėje, nei Notangoje, nei Varmėje. 11. Nadruva išrenkama prūsų dievų rezidencija. 12. Rosenzweigo nuomonė apie tai. 13. Romovės pakeitimas buvo valstybės pasikeitimo ženklas. 14. Prūsai negali nieko imtis prieš lenkus nepritarus dievams. 15. Krivio prašoma atsiklausti dievų. 16. Prūsai laukia ženklų karui pradėti. 17. Prūsai sėkmingai įsiveržia į Lenkiją. 18. Kulmo kunigaikštis sutaria su lenkais ir prūsais. 19. Prūsai išsaugo savo valstybę ir Boleslovo Drąsiojo laikais. 20. Pamedė nugalėta. 21. Prūsų karas valdant Boleslovui [II Drąsiajam] Hermano broliui. 22. Valdant Boleslovui Kreivaburniui prūsai nugalimi. 23. Prūsai atsimeta ir vėl pajungiami. 24. Lenkai klasta nuvedami į pelkes ir visiškai sumušami. 25. Prūsai nusiaubia Kujaviją ir Dobrynę.

§1. Kokią valstybės sąrangą Prūsų žemės turėjo seniausiais ir paskesniais laikais, iš dalies buvo aprašyta ankstesnėje knygoje. Tačiau po saule nėra nieko pastovaus, tad ir Prūsų žemėms teko patirti kai kurių permainų. Tą rodo šių žemių pokyčiai, kuriuos Lenkijos ir Prūsijos raštininkai plačiai aprašo vykus tais laikais, kuriuos čionai aptarsime.

§2. Prūsai, laisva, narsi ir drąsi tauta, laikė garbe gerai pasirodyti kare, net Italija ir Graikija, Trakija ir Dakija jiems nebuvo per toli, kad norėdami pakariauti ir šitaip pelnyti šlovę nebūtų galėję iki ten nusigauti. Tarp kitų dalykų tai įrodo ir daugelyje vietų Prūsijoje seniai rastos ir vis dar randamos senųjų
[826] romėnų ir kitos itališkos bei graikiškos // monetos, kurios dažnokai iš žemės iškasamos dideliuose ir mažuose puoduose. Tai tam tikras įrodymas, kad jų

Zu einem gewißen Beweiß, daß ihre Vorfahren in den obangezo-/genen Orten, wo solche Münzen geschlagen und gegolten, gewesen, daselbst / gekrieget und solche Beute erworben und nach Hause gebracht haben, doch / hat dieses ihren Staat nicht verändern mögen. Weil zweiffels ohne nur / privat Leute oder aparte und abgetheilte Fürsten und Herrn mit dem Ausschuß / ihrer Unterthanen, derer aber doch eine nicht geringe Macht gewesen ist, sol-/che Krieges Züge gethan.

§3. Ein weit anderes ist befindlich bey den nächsten Nachbahrn, als die we-/gen der Naheit sich einander leichter beobachten, ihren Vortheil, wie auch / ihren zu befürchtenden Schaden absehen und verhüten[1], und desto genauer und / emsiger auf den Feind hauen und den zu über tölpeln alle Gelegenheit / Ihnen zu Nutz machen können.

§4. Die nächsten Nachbahrn des Preußen Landes sind die Polnische und Reus-/sische Provintzien, das man jetzo Litthauen nennet[1]. Jene liegen Mittagwerts, / diese Morgenwerts an Preußen. Mit den Reußen oder Litthauen hat es zu / großen revolutionen keinen Anlaß geben können, weil theils die Reußen und / Zamaiten unter sich gemeiniglich uneins waren, theils auch, weil sie zu den / Alten Zeiten mit den Preußen einer religion, Sitten, Gebräuch, auch fast einer extraction gewesen, theils auch weil die Preußen sehr sorgfältig / auf ihrer Huth derer Seitwerts waren. Wie denn die Provintz Zalavonien, / als von der Seit eine Herrliche Vormauer, davon den Nahmen erhalten, / daß Sie auf den ankom[m]enden Feind Acht haben und die Fehde (*Zala*), so / von der Nachbahrschafft zu befahren stünde, in der Zeit andeuten und ver-/hüten helffen müsten[2].

§5. Mittags und Abendwerts aber hat es mehr Mühe gegeben, den Staat / zu bewehren und dessen Veränderung zu verhüten, das weitschweiffige / Königreich Polen und deßen Völker Streitbahrkeit hat viel contribuiret / zu unterschiedlichen revolutionen.

§6. Ob nun wohl im IX. Seculo bey nicht glüklicher Regierung der Pupillorum[3] / die Preußen starke Streiffungen nicht nur in Polen gethan, sondern, / wie Herburtus[a(1)] bezeuget, gantze Provintzien dem Königreich Polen entzogen, / hat sich doch das Glük von den Preußen bey der Regierung des Zemo-/vuiti, so a[nn]o Christi 870 gelebet[4], gewendet, indem die Polen durch die tapffe-/re Anführung dieses Zemovuiti die Preußen öffters zurük getrieben, / auch diese ehemals dem Polnischen Reich entzogene Länder wieder recupe-/riret haben.

[a(1)] L. 1, Hist. Polon.

[Herburtus, Joannes, *q. ex multis ed.:* Chronica sive Historiae Polonicae compendiosa [...] descriptio, Bazyleae, 1571; 1571; Chronicon sive Historiae Polonicae compendiosa descriptio, Bazyleae, 1584; Gedani, 1609; Bazyleae, 1615; Gedani, 1647; Königsberg, 1658.]

protėviai minėtose vietose, kur tokios monetos buvo kaldinamos ir naudojamos, buvodavo, taip pat kariaudavo, įsigydavo tokį grobį ir parsigabendavo namo, tačiau tai negalėjo pakeisti jų valstybės. Be abejo, šitokius karo žygius rengė tik privatūs žmonės arba atskiri kunigaikščiai ir ponai, atsirinkdami savo pavaldinius, tačiau jų galia buvo nemaža.

§3. Daug kas kitaip buvo su artimaisiais kaimynais, kuriuos dėl jų artumo lengviau stebėti, nužiūrėti naudą, taip pat apsisaugoti nuo gresiančios žalos, ir todėl priešui galima smogti tiksliau ir stipriau, pasinaudoti palankiomis progomis jam netikėtai užklupti.

§4. Artimiausi prūsų šalies kaimynai yra lenkų ir rusų provincijos, kurios dabar vadinamos Lietuva. Pirmosios yra į pietus, pastarosios į rytus nuo Prūsijos[1]. [Susidūrimai] su rusais ir lietuviais negalėjo būti akstinas dideliems pokyčiams iš dalies dėl to, kad senais laikais jie su prūsais buvo vienos religijos, vienodų papročių, įpročių, taip pat beveik vienos kilties, nors rusai ir žemaičiai paprastai nesutarė iš dalies dėl to, kad prūsai labai rūpestingai stebėjo ir saugojo šitą šoną. Štai *Zalavonien* [Skalvos] provincija – puiki užkarda iš tos pusės, iš to gavusi vardą; ji turėjo pastebėti artėjantį priešą ir, iš kaimynų pusės gresiant [žalai] (*Zala*), laiku pranešti ir padėti apsisaugoti[2].

§5. Bet daug daugiau pastangų reikėjo apginti valstybei iš pietų ir vakarų bei apsaugoti nuo permainų, plati Lenkijos Karalystė ir jos karingos tautos daug prisidėjo prie įvairių pokyčių.

§6. Nors IX amžiuje, nesėkmingai valdant našlaičiams[3], prūsai ne tik rengė į Lenkiją stiprius žygius, bet ir, kaip liudija Herburtas[a(1)], iš Lenkijos Karalystės atiminėjo ištisas provincijas, tačiau laimė nuo prūsų nusisuko valdant *Zemovuitui*, kuris gyveno 870 Kristaus metais[4]; narsiai vedami šito *Zemovuito* lenkai prūsus dažnai nugindavo atgal ir taip atsiėmė kadaise iš Lenkijos Karalystės atplėštas žemes.

[1] t *lit.*

§7. Zwar hats darauf nicht ermangelt an starken Streyffereyen / und Ein-
[827] fällen, die die Preußen vollenzogen, aber die haben den Staat // bey den Nachbahren nicht aufheben können, bis der Krieg etwan a[nn]o[2] 1015 mit den Polen und / Preußen unter dem Polnischen Könige Boleslao Chrobri angangen[5]. Dieser Fürst / eyfferte sehr über der Preußen Frevelthat an den Bischoff von Praag und Ertz-/bischoff von Gniesen, dem H[eiligen] Alberto, den sie um der christlichen religion unweit / Fischhausen ermordet, begangen[6]. Deswegen brachte er seine gantze Macht / auf und war so glüklich, daß die an Polen angränzende Preußen Ihm einen / tribut zahlen musten[b(2)]. Also hat sich unserer Preußen Staat, der sehr frey / war, in so weit, doch nur in einem Theil des Preußens geändert, daß / er das Polnische Joch tragen müßen.

§8. Diese Veränderung war eine der merkwürdigsten. Nicht eben, weil / dieser Boleslaus nebst der Schlacht, die er gewonnen, auch selbst in Preußen / hereingedrungen, das Colmer land, das Pomezan, Ermland und Natangen / durchstreiffet, sondern weil er auch den Ort ihrer Götter occupiret, die Ro-/move und ihr groß geachtetes Oracul gantz zerstöret, den Krywe mit seinen / Krywaiten und Waidelotten und Zigenotten gefangen und getödtet, wodurch / nicht nur der Preußen weltlicher, sondern auch ihr geistlicher Staat schien / übern Hauffen geworffen zu seyn. Und ist dieser letztere Schaden ihnen mehr / zu Herzen gegangen, als der Verlust der vielen Erschlagenen, als das Ver-/lieren so vieler Länder in Polen, als auch der Verlust der Freyheit, dadurch / Sie dem Könige in Polen haben contribuiren müßen.

§9. In dieser großen Confusion ließen die Preußen ihren Muth so gar nicht sin-/ken, sondern waren bemühet, den geistlichen Staat in sein Esse zu bringen, / drum sie zuerst eine Romove von neuen aufzusuchen und einzurichten, / einen Krywe zu bestellen und selbigem die behörige Weydelotten zuzuordnen.

§10. Ob nun wohl das Preußen Land von großen und herrlichen Bäumen frucht-/bahr gnug, war doch schwer, eine recht anständige Romove, die der vorigen / gleich wäre, so bald zu finden. Bretkius[c(3)] belehret uns, daß sie haben / alle Pomesanische, Natangische und Ermländische Wälder durchgangen, /

[b(2)] Dlugoss., t. 1, l. 2, p. 152, Cromer, l. 3, p. 442, Schutz, in Chron., l. 1., fol. 8.

[Dlugossius, Ioannes, Historia Polonica, lib. 14, ed. F. Herburt, Dobromil, 1614; Historia Polonica, lib. 16, ed. J. Szeliga, Dobromil, 1615;

Cromerus, Martinus, *q. ex multis ed.:* De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX, Basyleae, 1555; 1558; 1568;

Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum, das ist [...] Beschreibung der Lande Preussen, Zerbst, 1592; 1594; Eisleben, 1599, lib. 1, fol. 8.]

§7. Nors ir po to netrūko prūsų vykdomų stiprių reidų ir įsiveržimų, bet
[827] jie negalėjo sunaikinti kaimynų valstybės, // o apie 1015 metus, valdant lenkų karaliui Boleslovui Narsiajam[5], prasidėjo karas tarp lenkų ir prūsų. Šitas kunigaikštis labai piktinosi prūsų piktadaryste, padaryta Prahos vyskupui ir Gniezno arkivyskupui šv. Adalbertui, kurį jie dėl krikščionių religijos nužudė netoli Žuvininkų[6]. Todėl jis surinko visas savo pajėgas ir labai džiaugėsi, kad su Lenkija besiribojantys prūsai buvo priversti mokėti jam duoklę[b(2)]. Taigi mūsų prūsų valstybė, buvusi labai laisva, buvo tiek pakeista, kad turėjo nešti lenkų jungą, – tačiau tik viena Prūsijos dalis.

§8. Šis pokytis buvo vienas iš žymiausių. Ir, svarbiausia, ne vien todėl, kad šitas Boleslovas be mūšio, kurį laimėjo, ir pats įsibrovė į Prūsiją, perėjo Kulmo žemę, Pamedę, Varmę ir Notangą, bet ir todėl, kad okupavo ir dievų buveinę Romovę, ir sugriovė jų didžiai gerbiamą orakulą, sugavo ir nužudė krivį su jo *krywaičiais*, *waidelottais* ir *zigenottais*, tad atrodė, kad sužlugdyta ne tik prūsų pasaulietinė valstybė, bet ir jos dvasinė sąranga. Ir šita pastaroji žala jų širdis skaudino labiau, negu daugybės užmuštųjų netektis, negu daugelio žemių praradimas Lenkijoje, taip pat negu prarasta laisvė, dėl ko jie Lenkijos karaliui turėjo mokėti duokles.

§9. Tačiau per šitą didelę suirutę prūsų dvasia puolė ne visiškai, jie stengėsi atkurti dvasinę valstybės sąrangą, visų pirma iš naujo rasti vietą Romovei ir ją įrengti, įkurdinti krivį ir priskirti jam deramus vaidelotus.

§10. Nors prūsų šalyje auga gana daug didelių ir puikių medžių, tačiau vis dėlto buvo sunku taip greitai rasti tikrai deramą Romovę, kuri prilygtų buvusiajai. Bretkūnas[c(3)] mums dėsto, kad jie išvaikščiojo visus Pamedės, Notangos ir Varmės miškus, juose, tiesa, rado susižavėjimą keliančių ąžuolų, kurie pagal

[c(3)] In Msct., p. 79.

[*Msc.* Bretkius, Joannes, Chronicon des Landes Preussen, colligiert durch Joannem Bretkium Pfarhern zu Labiau [...].]

[2] *Supra lin.*

zwar darin köstliche Eichen gefunden, die da schienen dem Wachstum / nach zur Romove zu dienen. Allein die Preußische Götter haben difficul-/tiret, in selbigen ihre Residentz zu nehmen. Ungeacht daselbst viele Weidu-/lutten deswegen sehr gefastet, auch ein gut Theil von ihrem Blut dabey / setzen laßen.

§11. Nach vielem Durchschnippern der Wälder hat sich eine herrliche Eiche er-/äuget in Nadravien auf einem lustigen schönen Hügel, die gantz allein / gestanden, um welcher doch zwischen dieser Eichen und den andern Bäumen ein / schöner weiter Platz rings um gewesen, dadurch die andern Bäume von die-/ser Eichen abgesondert wurden, diese haben Sie mit vielen Cerimonien einge-/heiliget zu einem Wohnsitz der Götter und selbige zu einem oracul / ihnen gemacht. Wobey viel Opffer an Vieh und Menschen, auch die Erwählung / des Krywe vorgangen. Nach deßen Vollenziehung sollen sich die
[828] drey ältesten // Weydelotten dieser neuen Romove oder vielmehr den Göttern zu Ehren lebendig ver-/brennen haben laßen[d(4)]. Hiedurch sind einige Jahre verstrichen, in welchen Sie den Po-/len, das was Sie verprochen haben, richtig haben abtragen müßen, wie denn / Boleslaus Chrobri ihnen fleißig in den Haken war. Zu welches Zeiten Sie nichts / wieder Polen unternehmen konten. Gestaltsahm die an Polen gränzende / Preußen durch den obigen Uberzug so geschwächt waren, daß sie eine große / armee aufzubringen nicht vermochten.

§12. Joh[annes] [!] Rosenzweig[e(5)] wil hie das Contrarium beyführen, deßen Meinung / dahin gehet, daß zwar Boleslaus einen glüklichen Kriegs Zug gethan, auch / bis in Natangen gestreiffet, ja gar die Romove zerstöret, allein die / andern Provintzien nicht berühret, geschweige, daß sie solten von den Polen / unterwürffig gemacht worden seyn, daher sey der Staat nur derer nahe / an Polen angräntzenden in etwas verändert, vornehmlich Colm und Pome-/san, die sich den Polen, doch mit gewisser Condition, auch mit Behalt ihrer / Staats Freyheit, unterworffen, die andern sind bey ihrem vorigen Staat blieben.

§13.[3] Dem sey, wie ihm wolle, hat doch die ruinirung der Romove im gantzen Lan-/de eine große alteration gemacht, und haben Sie es vor ein böß omen ge-/halten, auch sich befurchtet, daß ein gefährliches Verhängniß der Götter / wohl an sie bald kom[m]en würde, deswegen ihren Staat etwas beßer einzu-/richten alle Herrn in Preußen sind veranlaßet worden.

§14. Wie die Freyheit ein sehr delicates Wesen, darin sich jedermann / leicht vergaffet, und bey Kränkung dessen, jedermann sich laediret zu seyn /

[d(4)] Bretkius Msct.
[*Msc.* Bretkius, Joannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide c(3).*]

savo augumą atrodė tinkami būti Romove. Tačiau prūsų dievai priešinosi juose turėti savo rezidenciją. Nepaisant to, kad daug vaidulučių dėl to smarkiai pasninkavo, taip pat tam paaukojo daug savo kraujo.

§11. Po daugelio šniukštinėjimų po miškus Nadruvoje nužiūrėtas puikus ąžuolas, visiškai vienas augantis ant smagios gražios kalvos, o aplink jį, tarp šito ąžuolo ir kitų medžių, plytėjo graži plati aikštė, skirianti šitą ąžuolą nuo kitų medžių; šį ąžuolą su daugybe ceremonijų jie įšventino kaip dievų buveinę ir pasidarė savo orakulu. Ta proga paaukota daug gyvulių ir žmo-
[828] nių, taip pat išrinktas krivis. Tai padarius, esą trys seniausi // vaidelotai šitos naujosios Romovės, arba veikiau dievų, garbei leidosi sudeginami gyvi[d(4)]. Tada praėjo keleri metai, per kuriuos jie [prūsai] lenkams turėjo atiduoti visa tai, kas buvo sutarta, nes Boleslovas Narsusis labai uoliai to žiūrėjo. Per tą laiką jie negalėjo nieko imtis prieš lenkus. Taigi prūsai palei Lenkijos pasienį dėl šito nuniokojimo buvo taip susilpę, kad neįstengė surinkti didelės kariuomenės.

§12. Jo[achimas] Rosenzweigas[e(5)] čia pateikia prieštaravimą, jo mintis ta, kad nors Boleslovas atliko sėkmingą karo žygį – nuėjo iki Notangos, net sugriovė Romovę, tačiau kitų provincijų nepalietė, jau nekalbant apie tai, kad jos būtų tapusios pavaldžios lenkams, todėl šiek tiek pasikeitė santvarka tiktai tų, kurie gyveno arti Lenkijos, visų pirma Kulmo ir Pamedės [žemių], kurios buvo pavaldžios lenkams, tačiau su tam tikromis sąlygomis, taip pat išlaikė ir savo valstybės laisvę, o kitų liko ankstesnis statusas.

§13. Kad ir kaip ten būtų buvę, tačiau Romovės sunaikinimas visoje šalyje įvarė daug baimės, ir jie tai laikė blogu ženklu, taip pat nuogąstavo, kad netrukus ant jų kris pikta dievų lemtis, todėl visiems Prūsijos ponams tai buvo paskata šiek tiek geriau sutvarkyti savo valstybę.

§14. Laisvė yra delikatus dalykas, kurį kiekvienas lengvai pamilsta, o ją pažeidus kiekvienas skundžiasi esąs skriaudžiamas, taigi ir laisviems prūsų

[e(5)] in Rapsodia.
[Rosenzweig, Joachim, *possib. msc.*, Rapsodien [...]. Žr. M. Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 2, dal. kom. 147, p. 754.]

[3] *In sin. m.:* NB.

beklaget, als hätts den freyen Preußischen Herrn sehr weh gethan, unter / solcher Bedrükung zu seyn. Und ob sie zwar so gar schwach an Volk nicht / waren, einen Streiff an Polen zu thun, so wurden sie doch verhindert da-/ durch, daß ihre Preußische Götter ihren Consens hiezu nicht geben wolten, / wie sie denn nichts ohne der Götter Willen thaten.

§15. Da nun Boleslaus gestorben und deßen Sohn Miecislaus in Polen König / worden[7], ist Krywe von den Preußen angelanget worden, die Götter / zu befragen, Ob und wie sie sich wiederum gegen die Polen in Freyheit setzen / sollen? Darauf die Götter durch den Krywe ihnen wißen laßen, daß es nun Zeit / wäre, das Polnische Joch von sich zu werffen. Sie möchten aber, wie Bretkius[f(6)] / schreibet, eine beßere Vorsichtigkeit gebrauchen, als sie bey den Kriegs Zügen / mit dem Boleslao gethan. Hierauf ließ Krywe seine Krywule (sein / Zeichen) durchs gantze Preußenland und an alle Fürsten gehen, daß / sie solten bey der Romove zusam[m]en kom[m]en und, wie und welcher gestalt / der Kriegs Zug solle vorgenom[m]en und exequiret werden, vernehmen.

§16. Bey Zusam[m]enkunfft der Preußischen Fürsten wurd ein gefangener Christ, / ein Pole, mit einem Pfeil geschossen, zur Probe, ob ihr Anzug
[829] würde // glüklich seyn. Als aus selbigem das Blut häuffig und frisch aussprützete, befragte / Krywe seine Götter, die, daß Sie den Kriegs Zug billigten, bejaheten. Darauf / ein Rykojothi und Banquetiren angestellet, und also dieses Werk beschloßen worden.

§17. Miecislaus II., König in Polen, war nicht Martialischen Gemüths und wolte / sichs mit seinen Kriegern nicht allerdings wohl anschiken, wozu auch viel / halff die Uneinigkeit der Polnischen Stände, derer etliche sich dem Miecislav / opponireten. Hiedurch kriegten die Preußen einen Muth, den Polen den ver-/sprochenen Tribut zu denegiren. Jagten nicht allein die Polen aus Preußen / heraus, sondern fielen mit großem Vortheil öffters in Polen, mit so glüklichen / Sussecc, daß dahero die Polen von den Preußen tribut zu fordern nicht / nur abließen, sondern vielmehr verlangten mit Glimpff und Güte, dieser / schlim[m]en Hum[m]eln sich zu erwehren[g(7)]. Also setzte sich Preußen wieder in / den vorigen Freyheits Stand und ward ihr Staat, der unter dem Boleslao I. gantz / zerrüttet schiene zu seyn, volkom[m]en so wohl, was die Weltliche als Geistliche / Sachen betrifft, in den alten guten Stand gesetzt.

§18. Hie wil uns das lateinische Msct. aus des Tit[ulierten] Herrn Herrn Tettauen Biblio-/theque belehren, ob solte das Colmerland zu der Zeit nebst ihren

[f(6)] C. l.
[*Msc.* Bretkius, Joannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide c(3).*]

ponams buvo labai skaudu patirti tokią priespaudą. Nors jų ir buvo ne tiek mažai, kad nebūtų galėję surengti žygio į Lenkiją, tačiau trukdė tai, kad jų prūsiškieji dievai nenorėjo šitam reikalui duoti sutikimo, o juk be dievų valios jie nieko nesiimdavo.

§15. Kai Boleslovas mirė ir jo sūnus Mieškas tapo Lenkijos karaliumi[7], prūsai kreipėsi į krivį, kad šis paklaustų dievų, ar jiems stoti prieš lenkus, kad atgautų laisvę, ir kaip tą padaryti? Tada dievai per krivį jiems pranešė, jog dabar būtų metas nusimesti lenkų jungą. Tačiau, kaip rašo Bretkūnas[f(6)], jie turėtų būti daug atsargesni negu per karo žygius valdant Boleslovui. Tada krivis paleido savo *Krywule* (savo ženklą) per visą prūsų šalį visiems kunigaikščiams, kad jie turi susirinkti prie Romovės ir išklausyti, kaip ir kokiu būdu reikia imtis šito karo žygio ir kaip jį atlikti.

[829] §16. Per šitą Prūsijos kunigaikščių susibūrimą tirta, ar žygis bus // sėkmingas – strėle šauta į nelaisvėn paimtą krikščionį lenką. Kai jo kraujas ištryško gausiai ir veržliai, krivis savo dievų paklausė ir jie patvirtino šitam karo žygiui pritariantys. Tada surengta *rykojothi* ir vaišės, vadinasi, šitas reikalas buvo išspręstas.

§17. Mieškas II, Lenkijos karalius, buvo nekaringos prigimties ir, žinoma, su savo kariais nebuvo gerai pasirengęs, prie to daug prisidėjo Lenkijos luomų nevieningumas, kai kurie iš jų Mieškui oponavo. Dėl to prūsai įgavo drąsos atsisakyti lenkams pažadėtos duoklės. Jie ne tik išvijo lenkus iš Prūsijos, bet ir ėmė dažnai didžiai naudingai puldinėti Lenkiją, ir dar taip sėkmingai, kad lenkai ne tik atsisakė iš prūsų reikalauti duoklės, o vėliau troško kaip nors geruoju atsikratyti šitų piktų širšių[g(7)]. Taigi Prūsija atkūrė ankstesnį laisvą statusą, ir valstybė, Boleslovo I laikais atrodžiusi galutinai sužlugdyta, visiškai atkūrė senąją gerąją santvarką tiek pasaulietiniu, tiek dvasiniu požiūriu.

§18. Lotyniškasis rankraštis iš tit[uluoto] pono Tettau bibliotekos nori mums įteigti, kad Kulmo žemė kartu su savo kunigaikščiais tuo metu nuolat

[g(7)] Schütz, Chron., l. 1, fol. 8.
[Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...]. *Vide b(2).*]

Fürsten beständig / bey den Polen blieben seyn, wiewohl, was die religion betrifft, es sich vom / Krywe nicht abgesondert, sondern es hat wollen Chelmo, als ein Souverainer / Fürst, weil deßen Land insgemein der Tum[m]elplatz aller Polnischen und Preußischen / Kriege war, weder von Polen noch von den Preußen sich nicht gar trennen / in dieser persvasion, weil er von Preußischen Göttern und dero Verehrung nicht / abtrete, würde er auch die Preußen zu Freunden haben. Wann er aber / mit Polen auch in gewiße Vereinigungs tractaten verharrete, würde er / von den Polen in dem Feld Zuge einigermaaßen verschonet werden, hiedurch / ward der erste Grund gelegt zu vielen revolutionen, die künfftig auf die Cul-/mer und Fürter, auf alle Preußische Lande kom[m]en.

§19. Im[m]ittelst erhielten sich die Preußen in ihrer Freyheit die ganze Zeit / der Regierung dieses Miecislai. Nach deßen Tode Boleslaus Audax, der / Kühne, König in Polen worden[8]. Dieser Herr war in seinen actionen hitzig und voller / Feuer, und der die Martialische Griffe schiene wohl begriffen zu haben, der ver-/langte sehr, die Preußen zu bezwingen, derowegen er den alten tribut von / Ihnen forderte, dems aber die Preußen kurtz und rund abschlugen, drauf es / zu einem blutigen Kriege zwischen diesen beyden Nationen gerieth. Boles-/laus Audax hatte ein mächtiges Heer und kluge, auch erfahrene Obristen, / nicht minder auch die Preußen, denen an Volk und tapferer resolution auch / nicht ermangelte. Jedoch waren die Preußen nicht alle Zeit gewillt, in / ein Blutbadt sich so bald zu wagen, sondern suchten mehrmahlen, ohne / vielem Blutvergießen mit List (darin die Preußen den Polen insgemein / überlegen waren) ihren Feind zu schlagen[h(8)]. Und dahero vermochte Boleslaus / nichts sonderliches wieder Sie auszurichten. Die Preußen hergegen entschüt-
[830] teten // sich hiedurch nicht nur der Polen, sondern verheereten und plünderten Pom[m]ern und / Cassuben gar aus. Nahmen auch diese Länder mit der Zeit gar ein und besetz-/ten die festen Oerter darinnen, vornehmlich Graudentz, so damalen ein groß / geachteter Schlüßel zu Pom[m]ern und Cassuben war, wodurch der Preußen Staat sich merklich verbeßerte[i(9)].

§20. Boleslaus wolte daselbst die Preußen nicht einnisteln laßen, kam / mit einer großen Krieges Macht vor Graudentz. Er unterließ nicht, was ei-/nem tapfferen Kriegs Held anstundt, zu Eroberung dieses Orts beyzutragen. / Allein die Preußen waren auch nicht minder resolut und tapffern Muthes / auf

[h(8)] Vincent. Kadlubko, l. 3, Chron. Epist. 31, p. 374.

[Vincentius Kadłubek, Historia Polonica, Dobromili, 1612; M. Pretorijus nurodo laiškus, o ne kronikos tekstą. Greičiausiai tą kronikos teksto vietą vadina laiškais todėl, kad minimo veikalo 13 knygų yra parašytos kaip dviejų veikėjų: Johanno ir Mathaejaus dialogas.]

buvo lenkų valdžioje, nors religijos atžvilgiu neatsiskyrusi nuo krivio, ir Chelmas, kaip suverenus kunigaikštis, kurio kraštas buvo trypiamas per visus lenkų ir prūsų karus, nenorėjo atsiskirti nei nuo lenkų, nei nuo prūsų tikėdamasis, kad ir prūsai būsią draugai, kadangi jis neatsisakąs prūsų dievų ir jų garbinimo. O jeigu jis su lenkais sudarysiąs tam tikrus susitarimus, tai lenkai per karo žygį jo pernelyg nenuskriausią – tuo buvo padėtas pirmasis pamatinis akmuo daugeliui pokyčių, kurie ateityje atėjo į Kulmą ir Fiurtą, o paskui ir į visas prūsų žemes.

§19. Tuo tarpu, kol valdė šitas Mieškas, prūsai visą laiką išsilaikė laisvi. Po jo mirties Lenkijos karaliumi tapo Boleslovas [II] Drąsusis[8]. Šis valdovas savo veiksmais buvo karštas, temperamentingas ir, regis, gerai perpratęs karines gudrybes, jis labai troško nugalėti prūsus, todėl pareikalavo iš jų senosios duoklės, ką prūsai trumpai drūtai atmetė, ir tada abi šitos tautos įsitraukė į kruviną karą. Boleslovas [II] Drąsusis turėjo galingą kariuomenę ir protingus, taipogi patyrusius kariuomenės vadus, bet tuo nenusileido ir prūsai, kuriems netrūko žmonių ir drąsos duoti atkirtį. Tačiau prūsai nebuvo visą laiką nusiteikę tuoj pat lįsti į skerdynes, o bandydavo priešą nugalėti gudrumu, be didelio kraujo praliejimo[h(8)] (tuo prūsai apskritai buvo pranašesni už lenkus). Ir todėl Boleslovas [II] nepajėgė ką nors reikšminga prieš juos nuveikti. Prū-
[830] sai, atvirkščiai, ne tik atsikratydavo // lenkų, bet net ir nuniokodavo, ir apiplėšdavo Pomeraniją ir Kašubiją. Ilgainiui šituos kraštus net užėmė ir juose įsikūrė įtvirtintose vietose, visų pirma Graudence, kuris anuomet buvo didžiai vertinamas raktas į Pomeraniją ir Kašubiją, ir dėl to Prūsijos valstybė gerokai pagerino savo padėtį[i(9)].

§20. Boleslovas [II] nenorėjo leisti prūsams ten įsigyventi ir su didele karine jėga atžygiavo prie Graudenco. Jis padarė viską, kas dera narsiam karžygiui, kad užimtų šitą vietą. Tačiau ir prūsai buvo ne mažiau ryžtingi ir drąsūs savo

[i(9)] Dlugoss., l. 3, ad ann. 1064, p. 234; Schütz in Chron., l. 1, fol. 9.

[Dlugossius, Ioannes, Historia Polonica [...]. *Vide b(2);*
Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...]. *Vide b(2).*]

ihrem Posten, die sich so tapffer wehreten, daß dieser Kühne König / unverrichter Sachen von Graudentz abziehen mußte. Im[m]ittelst streifften / die Preußen in Polen, Pom[m]ern und Cassuben, auch gar in die Masovische Länder, / woraus sie einen großen Raub holeten, welchen der Pomesan oder der / Fürst im Pomesanischen gemeiniglich in Graudentz, als in sein bestes und feste-/stes Schloß, verwahret[9]. Beym Rük Zuge des Pomesonis ist Boleslaus / tapfer auf des Pomesonis Volk unversehens eingefallen, selbiges in die / Flucht gebracht, denen Flüchtigen so eyfrig nachgesetzet, daß er mit den / Preußen, wie sie ihre retirade nach und in die Vestung Graudentz nehmen, / er zugleich mit eingedrungen und ein mächtiges Volk darnieder gemacht, / einen großen Schatz nehmlichen allen Raub, den Pomeso aus Pom[m]ern, Cassu-/ben, Masuren gewonnen hatte, eroberten, dabey sich Chelmo, der der Fürst / über Colmer Land war, näher und mehr mit den Polen verbinden muste, / wiewohl derselbe auch unter dem Nahmen der Preußen nicht unter-/laßen, offt heimliche Beute aus Polen zu holen. Dieser unglükliche Streich / setzte den Pomeso mit seinen Preußen schier aus seinem Staat, sogar, / dass er den Polen contribuiren muste[k(10)]. Jedoch that er solches so lang, / bis er seine Gelegenheit ersahe, sich wieder in den vorigen Stand zu bringen, / welches auch Ihm endlich, wiewohl mit großer Mühe, angieng.

§21. Boleslaus starb, sein Bruder Vladislaus Hermannus kam zum Reich[10], / den die Preußischen Herrn einige Jahr ziemlich von Preußen abhielten. / Endlich doch unter die Polen sich schmiegen musten[l(11)]. Jedoch wurd Ihre / Freyheit nicht sonderlich gekränkt, bloß daß Sie ihre Freyheit um / einen tribut jährlich von den Polen abkauffen musten.

§22. Als aber Boleslaus Crivowustus König ward[11], schien das Glük von / den Preußen zu weichen und ein Garaus mit ihrem Staat zu machen, / in dem dieser mächtige Fürst auf Preußen mit großer Heeres Krafft / loßzog, auch in
[831] diesem Zuge so glüklich war, daß er die Preußische // armee totaliter ruinirete, so gar, daß die angränzenden Preußischen Fürsten nicht / nur dem Polnischen Könige huldigen und schwören musten, sondern musten auch an-/geloben, ihre Götter, ihre Romoven, ihre Götzerdiener alle abzuschaffen und die / Christliche Religion anzunehmen, dieses betraff vornehmlich die Fürsten aus Po-/mesan, Culm und Pogesan, die auch in solcher Noth seyende alles das thaten, / was Ihnen anbefohlen war. Da sahe man sie ihre heilige Eichen Bäume ver-/laßen, die Weydulutten abzuschaffen. Man sahe, wie sie ihre Kinder ließen / tauffen und die Geistlichen Priester ehreten und ihrer Andacht beywohneten.

[k(10)] Dlugoss., l. 3, ad ann. 1064, Schütz Chron., l. 1, fol. 9b.
[Dlugossius, Ioannes, Historia Polonica [...]. *Vide b(2).*]
Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...]. *Vide b(2).*]

pozicijose, ir jie gynėsi taip narsiai, kad šitas drąsusis karalius turėjo pasitraukti nuo Graudenco nieko nenuveikęs. O prūsai puldinėjo Lenkiją, Pomeraniją ir Kašubiją, net Mazovijos žemes, ten paimdavo daug grobio, kurį Pomezas, arba Pamedės [Pomezanijos] kunigaikštis, paprastai saugodavo Graudence kaip savo geriausioje ir stipriausioje pilyje[9]. Žygiuojant Pomezui atgal, Boleslovas [II] netikėtai drąsiai užpuolė jo žmones, privertė juos bėgti ir taip uoliai persekiojo bėgančiuosius, kad kartu su prūsais, sprunkančiais į Graudenco tvirtovę, įsiveržė ir jis, iššudė daug žmonių, užvaldė didžiulį lobį, būtent visą grobį, kurį Pomezas buvo įgijęs Pomeranijoje, Kašubijoje, Mazovijoje; o Chelmas, Kulmo žemės kunigaikštis, turėjo vis labiau ir labiau dėtis su lenkais, nors dažnai neatsisakydavo prūsų vardu slapta pasiglemžti grobio ir iš Lenkijos. Šitas nelaimingas susirėmimas pakeitė Pomezo ir jo prūsų padėtį netgi tiek, kad jis lenkams turėjo mokėti duoklę[k(10)]. Tačiau jis tą darė tik tol, kol sulaukė progos vėl grįžti į ankstesnę padėtį, ir galų gale jam tai pavyko, nors ir su dideliu vargu.

§21. Boleslovas [II] mirė, [Lenkijos] Karalystę užvaldė jo brolis Vladislovas Hermanas[10], prūsų ponams pavyko kelerius metus jį laikyti atokiai nuo Prūsijos. Galų gale turėjo lenkams nusileisti[l(11)]. Tačiau jų laisvė nebuvo smarkiai pažeista, tiktai tiek, kad savo laisvę jie turėjo išsipirkti iš lenkų kasmetine duokle.

§22. Bet kai karaliumi tapo Boleslovas [III] Kreivaburnis[11], rodėsi, kad laimė nuo prūsų nusisuko ir iš jų valstybės nieko neliks, – šitas galingas valdovas patraukė į Prūsiją su didžiule karine jėga, ir šiame žygyje jam taip se-
[831] kėsi, kad visiškai sutriuškino prūsų // kariuomenę, net tiek, kad pasienio prūsų kunigaikščiai ne tik turėjo prisiekti ištikimybę Lenkijos karaliui, bet ir pasižadėti pašalinti visus savo dievus, savo romoves, savo stabų tarnus ir priimti krikščionių religiją, visų pirma tai lietė kunigaikščius iš Pamedės, Kulmo bei Pagudės, ir, būdami tokioje bėdoje, jie darė viską, kas jiems buvo įsakyta. Tad galėjai matyti, kaip jie apleidžia savo šventus ąžuolus, šalina vaidulučius. Galėjai regėti, kaip jie leidžia savo vaikus krikštyti, garbina dvasininkus kunigus ir dalyvauja jų pamaldose.

[l(11)] Dlugoss., lib. 4, ad ann. 1092, p. 290, Neugebaur, lib. 3, Hist. Pol., pag. 71.
[Dlugossius, Ioannes, Historia Polonica [...]. *Vide b(2);*
Neugebauer, Salomon, Historia rerum Polonicarum, Hanoviae, 1618.]

§23. Solches alles währete aber nicht lang, denn sie bald zu ihrem alten / Heidenthum zurüke fielen, darauf Boleslaus IV. wieder gegen die Preus-/sen zog[12] und nach einigen glüklichen Feldzügen sie auch dahin zwang, daß sie angelobet, die Christl[iche] Religion wieder anzunehmen, welches sie schienen / mit noch größerem Eyffer, als sie beym vorigen Könige gethan, zu vollen-/ziehen[m(12)].

§24. Allein auch dieses währete eine kurze Zeit, Sie suchten, sich bald wie-/derum in den vorigen Staat zu setzen. Und als Boleslaus sie überzog, / ward Boleslaus mit seiner trefflicher armee in ein gräulich Morrast / geführet, darin sie jam[m]erlich umkom[m]en musten, wodurch Polen so sehr / geschwächet ward, daß Sie wieder die Preußen nach der Zeit nichts ten-/tieren dorfften, dahero sich die Preußen wieder in den vorigen Staat setzten.

§25. Da nun Seculo XIII das Polnische Reich in viel Theile sich zertheilete / und Lescus Albus seinen Bruder Conrad das Cujavien, Colmen und Dobrzynen / abtrat[13], begunten die Preußen, sich schier zu Herrn über die Masau zu ma-/chen, die sie sehr verheereten, und also ihren Staat zu verbeßern sich an-/gelegen seyn ließen.

Das 2te Capitul

Von der Staats Veränderung des Colmischen Landes in specie

Inhalt

1. Das Colmische Land sol benandt seyn von Chelmo, einem Sohn des Weidywuitis. / 2. Chelmo räubet viel Volk aus Polen. 3. Verheyrathet sich mit einer / Christlichen Prinzeßin aus Masau, wird ein Christ. 4. Heuchelt den Preußi-/schen Abgöttern und wird von den Polen bekrieget. 5. Ist unglüklich, wird / von den Preußen verlaßen. 6. Der sich an Masau schlägt. 7. Wie / Culm an Masau kom[m]en, eine andere Meinung, wie auch von einigen Preusch / Polnischen Kriegen, als Miecislai II. 8. Boleslai Audacis. 9. Von dem / Krieg Boleslai III. Krywousti und Boleslai Crispi. 10. Von der Preußen Victore / über die Polen.

Im vorigen Capitul ist erwehnet, wie die nahe an Polen angränzende Län-/der, als Culm, Pomezan, manche Staats Veränderung erlitten. Nun wollen / wir in Specie von Colmer Land gedenken, wie es endlich an Polen gediehen / und von Preußen separiret worden. //

[m(12)] Dlugoss., lib. 4.
[Dlugossius, Ioannes, Historia Polonica [...]. *Vide b(2).*]

§23. Tačiau tai truko neilgai, nes jie vėl atkrito į savo senąją pagonybę, tada Boleslovas IV vėl patraukė prieš Prūsiją[12] ir po kelių sėkmingų karo žygių privertė juos pasižadėti vėl priimti krikščionių religiją, ir atrodė, kad jie tai vykdo dar uoliau negu valdant ankstesniajam karaliui[m(12)].

§24. Tačiau ir tai truko tik trumpą laiką, jie mėgino vėl grįžti į ankstesnę padėtį. Juos užpuolęs Boleslovas su savo šaunia kariuomene buvo nuviliotas į siaubingą pelkę, kur jie visi kvailai žuvo, per tai Lenkija buvo taip smarkiai susilpninta, kad po to nebedrįso ko nors imtis prieš prūsus, todėl prūsai vėl grįžo į savo ankstesnę padėtį.

§25. Kadangi XIII amžiuje Lenkijos Karalystė suskilo į daugelį dalių ir Lešekas Baltasis atidavė savo broliui Konradui Kujaviją, Kulmą ir Dobrynę[13], prūsai tuoj pradėjo įsivyrauti Mazovijoje, kurią jie labai nusiaubė, taigi jiems rūpėjo pagerinti savo padėtį.

Antras skyrius

Išsamiau apie Kulmo žemės politinius pokyčius

Turinys

1. Kulmo žemė greičiausiai pavadinta *Weidywuičio* sūnaus Chelmo vardu. 2. Chelmas pagrobia iš Lenkijos daug žmonių. 3. Veda krikščionę princesę iš Mazovijos, tampa krikščioniu. 4. Veidmainiauja prūsų stabams, jį įveikia lenkai. 5. Jis tampa nelaimingas, prūsai jį palieka. 6. Jis persimeta prie Mazovijos. 7. Kita nuomonė, kaip Kulmas prisijungė prie Mazovijos, taip pat apie kai kuriuos prūsų ir lenkų karus, [valdant] Mieškui II. 8. [Valdant] Boleslovui Drąsiajam. 9. Apie Boleslovo III Kreivaburnio ir Boleslovo Garbanotojo karą. 10. Apie prūsų pergalę prieš lenkus.

Ankstesniame skyriuje minėta, kaip paribyje su Lenkija esančios žemės, taigi Kulmas ir Pamedė, patyrė ne vieną pokytį. Dabar norime atskirai aptarti Kulmo žemę, kaip ji galų gale atiteko Lenkijai ir buvo atskirta nuo Prūsijos. //

[832] §1. Das Colmische Land, so wir zu allererst setzen, hat vor allen anderen Ländern / vielen Veränderungen unterworffen seyn müßen. Sim[on] Grunau[a(13)], wie auch / Henneberg[b(14)], auch unterschiedliche andere Msct. Chronicen schreiben hievon / folgender Gestalt: Daß nehmlich das Colmische Land von einem Nahmens / Chelmo, so der letzte Sohn des Preußischen Königes We[i]dywuiti gewesen / seyn soll, den Nahmen bekom[m]en, der Ihm eine Festung Chelmo nach sei-/nem Nahmen benandt, woselbst jetzo Alt Hauß ist. Und seinem Sohn / die zweite, nehmlich die Burg Butto, davor einige Potto setzen, gebau-/et, Von diesem Fürsten Chelmo und dann von seiner Burg auch des Nahmens / sol das Colmische Land seinen Nahmen herhaben.

§2. Dieser Chelmo sol mit Heeres Krafft in Polen gezogen seyn, daraus viel / Volk geraubet und es hin und her in sein Land versetzet haben, welches die / Polen zu der Zeit so leiden und verschmerzen müßen.

§3. Er hat hernachmals mit dem Fürsten aus Masau Freundschafft gemacht und eine Christin, des Herzogs aus Masau Tochter, ihm zum Weibe ge-/nom[m]en, welche ihn mit allem Glimpff beredet, die heidnische Preußische / Abgötterey abzuschaffen und die h[eilige] Christliche Catholische Religion anzunehmen.

§4. Weil aber dieser Chelmo im Herzen der heidnischen Religion viel zu-/gethan geblieben, auch die Preußische Götter ersucht, sind ihm die Polen, / die um die Abandonnirung des Christenthums dieses Chelmonis sehr ge-/eyfert, mit großer Macht in sein Land gefallen, haben Ihm seine / Schlößer erlauffen, Weib und Kinder umgebracht und das gantze Land / mit Feuer und Schwerdt verwüstet. Wie nun Chelmo nach Hause / kom[m]en, den unüberwindlichen Schaden, so die Polen gethan, gesehen, sich aber / auch in einem solchem Stand befunden, daß er aus eigenen Krafft, sich an den Polen rächen, noch den erlittenen Schaden wiedersetzen konte, / hat er sich an seine Freundschafft und denen benachbahrten Fürsten / in Preußen gezogen und daselbst Hülffe und Rettung gesuchet.

§5. Wie aber einen weit aussehenden Krieg anzufangen, je und alle wege / ohne eigentlichen Consens ihrer Götter, die Preußischen Herrn ein / Bedenken getragen, als hat man das Oracul zu Romove befraget, / die in diesen Krieg und Einfall gar nicht consentiren wollen. Drum / Ihm von den Preußischen Fürsten und den Seinigen Anverwandten / zur Antwort worden, weil er mit Frevel den Preußischen Göttern / seinen Dienst abgeleget, hätte er die Götter

[a(13)] Tract. 2, c. 4.

[*Msc.* Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen, Teil 1: Tractaten I–XIX, Teil 2: Tractaten XX–XXII, Teil 3: Tractaten XXIII–XXIV; *publ.* Simon Grunau, Preussische Chronik, Hrsg. Dr. M. Perlbach, R. Philippi, P. Wagner, Bde. 13, Leipzig, 1876–1896.]

[832] §1. Kulmo žemė, kurią aptariame pirmiausia, anksčiau už visas kitas žemes buvo priversta patirti daug pokyčių. Sim[onas] Grunau[a(13)], kaip ir Henne[n]berg[eris][b(14)], taip pat įvairios kitos rankraštinės kronikos apie tai rašo toliau pateikiamu būdu: būtent, kad Kulmo žemės pavadinimas kilęs iš vardo Chelmas, kuris esą buvęs paskutinis Prūsijos karaliaus *Weidywuičio* sūnus, savo vardu jis pavadinęs Chelmo tvirtovę, kur dabar yra Althauzas. O savo sūnui pastatęs antrą, būtent Buto pilį, kurią kai kas vadina Poto [pilimi]. Iš šito kunigaikščio Chelmo, paskui ir iš jo pilies tuo pačiu vardu Kulmo žemė esą turinti savo vardą.

§2. Šitas Chelmas esą su savo kariuomene patraukęs į Lenkiją, joje pagrobęs daug žmonių ir šen bei ten perkėlęs į savo žemę, ką tuo metu lenkai turėję labai skausmingai patirti ir iškęsti.

§3. Paskui jis susidraugavo su kunigaikščiu iš Mazovijos ir sau už žmoną paėmė krikščionę, Mazovijos kunigaikščio dukterį, kuri kuo atsargiausiai prikalbėjo jį atsisakyti pagoniškosios prūsiškos stabmeldystės ir priimti šv[entąjį] krikščionišką katalikų tikėjimą.

§4. Tačiau kadangi šitas Chelmas širdyje liko labai palankus pagoniškajam tikėjimui, taip pat kreipdavosi į prūsų dievus, tai lenkai, labai pasipiktinę dėl tokio Chelmo atsimetimo nuo krikščionybės, didelėmis pajėgomis įsiveržė į jo šalį, užėmė jo pilis, nužudė žmoną bei vaikus ir nusiaubė visą žemę ugnimi ir kardu. Kai Chelmas grįžo namo, pamatė lenkų padarytą neatitaisomą žalą, tačiau padėtis buvo tokia, kad savo jėgomis negalėjo nei atkeršyti lenkams, nei atitaisyti patirtos žalos, tad, ieškodamas pagalbos ir išsigelbėjimo, kreipėsi į savo draugus kaimyninius Prūsijos kunigaikščius.

§5. Bet prūsų ponai visada abejodavo, ar galima pradėti plataus masto karą be tikro dievų pritarimo, taigi Romovėje buvo atsiklausta orakulo, kuris šitam karui ir įsiveržimui visiškai nenorėjo pritarti. Todėl prūsų kunigaikščiai ir jo giminės jam atsakė: kadangi jis akiplėšiškai atsisakęs tarnauti prūsų

[b(14)] Com[m]ent. ad Tab. Pruss., p. 54.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel oder Mappen, Königsberg, 1595, p. 54.]

sehr erzürnet, die Ihn / damit bestrafften und darum, weil er sie verlaßen hätte, solte er / wieder verlaßen werden. Solcher gestalt nun konten ihm seine Freun-/de in Preußen nichts helffen.

§6. In solcher Noth und Elend begriffen, hat er sich zu seinem Schwieger / Vater hin in Masau begeben, bey dem er Hülffe und Rath gesucht, der aber //
[833] auch gering und schlecht gewesen, bis er endlich sein tributarius worden. Auf / solche Art und von der Zeit an sollen die Masuren sich ins Colmische Land einge-/wurzelt und endlich gar das Land an sich gebracht haben. Hiedurch sollen die / Masurischen Herzogen ein Recht zum Colmischen Lande bekom[m]en und selbiges / vor das Ihrige gehalten haben, nach Meinung vor angezeigter autoren.

§7. Sonsten muthmaaßen einige auch, daß der Herzog aus Masau aus / einem anderen principio sich des Colmischen Landes bemächtiget haben, / denn es ist unstrittig, daß das Land, so wie jetzo Masau heißen, von ural-/ten Zeiten und ehe der deutsche Orden in Preußen kom[m]en, schon nach Polen ge-/höret. Nun aber haben die Könige aus Polen öffters mit den Preußen / Kriege geführet, insonderheit Miecislaus II. König in Polen, so gelebet a[nn]o 1026, / der aber wie auch sein Nachsaß Casimirus nichts den Preußen anhaben kön-/nen, so gar, daß Polen sich vor Preußen von a[nn]o 1025 bis a[nnum] 1060 hat / fürchten müßen[c(15)].

§8. A[nn]o 1060 aber, da Boleslaus der Kühne, sonst Audax genandt, über / Polen regiret[14], und die Preußen, vornehmlich die aus Grodek, jetzo Graudentz / genandt, grausame Einfälle in Polen gethan, ist er mit seiner starken / Heeres Krafft in Preußen gezogen, mit seinen Polen, Jazwingen und andern / unirten Völkern das Colmer und Pomesaner Land überschwem[m]et. Ob nun / wohl die Preußen den Polen mächtig anfänglich wiederstanden, sogar / daß die Polen nicht nur nichts wieder Sie ausgerichtet, sondern auch wie-/derum die Preußen zu verlaßen willens worden[4], ist es doch endlich / durch Liederlichkeit derer, die die Wacht gehalten, versehen worden, daß / Sie von den Polen überrumpelt und so hingerichtet worden, daß das Land / Colmen den Polen sich zu übergeben sich resolviren müßen[d(16)]. Solches / soll die erste Berechtigung der Polen an Colm seyn. Dieses aber mit / Zwang erhaltene Recht ist bald mit gleichem Zwang Gewalt von den / Preußen gehoben worden. Denn

[c(15)] Schutz, Chron., lib. 1, fol. 5.
[Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...]. *Vide b(2).*]

dievams, tuo dievus labai supykdęs, ir jie jį nubaudę, ir todėl, kad juos apleidęs, ir jis turįs būti apleistas. Taigi jo draugai Prūsijoje dabar nebegalėjo jam padėti.

§6. Patekęs į tokią bėdą ir tokį vargą, jis nuvyko į Mazoviją pas savo
[833] uošvį ir prašė jo pagalbos bei patarimo, tačiau ir šis // buvo sumenkęs ir piktas, kol galų gale tapo jo duoklininku. Šitaip ir nuo to laiko mazoviečiai įsitvirtino Kulmo žemėje ir galų gale net visiškai ją nusavino. Taip Mazovijos kunigaikščiai įgijo teisę į Kulmo žemę ir laikė ją sava – tokia minėtųjų autorių nuomonė.

§7. Šiaip jau kiti spėlioja, kad Mazovijos kunigaikštis Kulmo žemę užvaldė kitu būdu, nes neginčytina, jog ta žemė, kuri dabar vadinama Mazovija, nuo senų seniausių laikų ir dar prieš ateinant Vokiečių Ordinui į Prūsiją jau priklausė Lenkijai. Tačiau Lenkijos karaliai dažnokai kariavo su prūsais, ypač Lenkijos karalius Mieškas II, gyvenęs 1026 metais, tačiau jis, kaip ir jo įpėdinis Kazimieras, prūsams nieko negalėjo padaryti, o nuo 1025 iki 1060 metų net buvo taip, kad lenkai turėjo bijoti prūsų[c(15)].

§8. Tačiau 1060 metais, kai Lenkiją valdė Bolesłovas Drąsusis, šiaip jau vadinamas *Audax*[14], o prūsai, visų pirma tie iš Grodeko, dabar vadinamo Graudencu, rengė žiaurius išpuolius prieš Lenkiją, jis su savo stipriomis karinėmis pajėgomis patraukė į Prūsiją, su savo lenkais, jotvingiais ir kitomis susijungusiomis tautomis užplūdo Kulmo ir Pamedės žemes. Nors prūsai iš pradžių lenkams stipriai priešinosi ir lenkai ne tik nepajėgė nieko prieš juos nuveikti, bet ir jau ketino prūsus palikti [ramybėje], galų gale dėl apsileidimo ir žioplumo tų, kurie turėjo eiti sargybą, lenkai prūsus netikėtai užklupo ir taip sutaršė, kad Kulmo žemė buvo priversta atsiduoti Lenkijai[d(16)]. Tai esąs pirmasis pateisinimas lenkams valdyti Kulmą. Tačiau šitą jėga gautą teisę netrukus

[d(16)] Dlugoss., c. l., f. 237, Casp. Schutz, l. 1, f. g.
[Dlugossius, Ioannes, Historia Polonica [...]. *Vide b(2);*
Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...]. *Vide b(2).*]

[4] *Corr. ex* gewesen.

so bald der Boleslaus Audax wieder / nach Hauß in Polen sich gezogen, haben sich die Colmischen Herrn, mit / den Pomesanen und Pom[m]ern vereiniget, durch grausame und siegreiche / Einfälle des Polnischen Joches sich entschüttet und ihre alte Freyheit män-/lich mainteniret, worin nach dem Gezeugniß Neugebauer[e(17)] die Polen / einwilligen müßen.

§9. Wie Boleslaus Krywoustus König in Polen worden a[nn]o 1103, haben nicht / minder die Preußen ihre Freyheit zu behaupten getrachtet, als obgedachter / Boleslaus gesuchet hat, die Preußen zu bezwingen, wie es denn viel / Bluts gekostet, ehe das Colmer Land aus Noth gezwungen, sich den Polen / zu ergeben, ihm versprochen, aber ein solches Versprechen hat nicht lange / währen mögen, wie sie denn bald darauf resolut mit öfftern und grau-/samen Einfällen ihre Freyheit verfochten, welches gewähret hat bis auf / Boleslai Crispi Zeiten,
[834] der nach vielen Kriegen die Preußen gezwungen, // sich nicht nur unter das Polnische Joch zu begeben, sondern auch die Christliche religion / anzunehmen, davon zu lesen Vincentius Kadlubko[f(18)], Neugebauer[g(19)] und andere. Dieses Königes glükseelige Feldzüge haben den Polen einiges Recht an Colmen / und Preußen machen können, welches auch Polen fleißig bemerket. Zu mehre-/rer Bevestigung sothanen Rechts an Colmen haben die Könige in Polen einige / nicht gering zu schätzende Güter im Colmischen Lande gelegen zum Plocki-/schen Bischthum geschlagen, die hernach dem ersten Catholischen Bischoff in Preus-/sen Christiano verliehen worden, und das mit Consens des Herzoges von Ma-/sau und des Bischoffs von Plocko, der aber darin doch noch einige Güter / behalten. Wie denn aus den Preußischen Privilegien[h(20)] zu sehen, daß der Bischoff von Plocko Saborius ein gewißes Dorff in Colmerland, Beer-/wald[5] genandt, dem deutschen Orden a[nn]o 1304 vor 800 gute Mark versetzet[15], / welches er mit anderen Dörffern beym Schönsee, auch noch im Culmischen / in nachfolgenden Zeiten vertauschet hat. Haben also die Polen Ihnen an / Colmen ein Recht mit dem Schwerdt gemacht.

§10. Aber wie gewonnen, so zerronnen. Als die Preußen ihre Gelegenheit / abgesehen, haben sie ihre Freyheit wieder gesucht zu behaupten. Und / was Sie mit offenbahrer Krieges Macht nicht vermocht auszurichten, / haben Sie mit List auszuführen getrachtet, die Löwenhaupt mit / dem Fuchsbalg vertauschet, und also die Polen täuschende eine / gar herrliche Victorie über die

[e(17)] Lib. 3, Chron., p. 71.
[Vincentius Kadłubek, Historia Polonica, Dobromili, 1612. *Vide h(8)*.]
[f(18)] L. 3, Chron. Pol., Epist. 31, p. 374.
[Op. cit., Epist. 31, p. 374. *Vide h(8)*.]
[g(19)] L. 3, Hist. Pol., p. 107, sq.
[Op. cit., p. 107 und sq. *Vide h(8)*.]

prūsai panaikino su tokia pat prievarta ir jėga. Nes kai tik Boleslovas Drąsusis vėl paržygiavo namo į Lenkiją, Kulmo vyresnieji, susijungę su pamedėnais ir pomeranais, žiauriais ir pergalingais įsiveržimais atsikratė lenkų jungo ir narsiai įtvirtino savo senąją laisvę, kurią, Neugebauerio[e(17)] liudijimu, turėjo pripažinti ir lenkai.

§9. Lenkijos karaliumi 1103 metais tapus Boleslovui Kreivaburniui prūsai ne mažiau siekė išlaikyti savo laisvę; kai minėtasis Boleslovas bandė prūsus palaužti, daug kraujo išlieta ir kol Kulmo žemė iš bėdos buvo priversta atsiduoti lenkams, pasižadėti, bet šitas pažadas negalėjo ilgai trukti, nes jie tuoj po to ryžtingai gynė savo laisvę dažnais ir žiauriais išpuoliais, ir tai truko iki
[834] Boleslovo Garbanotojo laikų, kuris po daugelio karų prūsus privertė // ne tik vilkti lenkų jungą, bet ir priimti krikščionių religiją, apie tai skaitykite Vincentijų Kadlubeką[f(18)], Neugebauerį[g(19)] ir kitus. Šito karaliaus sėkmingi karo žygiai lenkams galėjo suteikti tam tikrą teisę į Kulmą ir Prūsiją, ką ir lenkai uoliai mini. Kad šitokią teisę į Kulmą toliau įtvirtintų Lenkijos karaliai, keletą gana vertingų dvarų, esančių Kulmo žemėje, prijungė prie Plocko vyskupijos, paskui jie buvo padovanoti pirmajam Prūsijos katalikų vyskupui Kristijonui, ir tai padaryta pritariant Mazovijos kunigaikščiui ir Plocko vyskupui, tačiau šis vis dėlto pasiliko keletą dvarų ir sau. Kaip matyti iš prūsų privilegijų[h(20)], Plocko vyskupas Saborijus tam tikrą kaimą Kulmo žemėje, vadinamą *Beerwaldu*, 1304 metais įkeitė Vokiečių Ordinui už geroką 800 markių sumą[15], o vėlesniais laikais jį iškeitė į kitus kaimus prie Šėnzės, taip pat esančius dar Kulmo žemėje. Taigi lenkai teisę į Kulmą pasiekė kardu.

§10. Bet iš svetimo gero nepralobsi. Nužiūrėję progą, prūsai vėl bandė apginti savo laisvę. Ko nepajėgė padaryti atvira karine jėga, siekė įvykdyti gudrumu, liūtas pasivertė lape, ir šitaip, apgavę lenkus, pasiekė prieš juos

[h(20)] Fol. 12. [Preussischen privilegien.]
[*Msc.* Privilegiae Prussiae, *fons:* Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien zwey Theile [...], Frankfurt und Leipzig, 1684, p. 592.]

[5] *In sin m.:* NB.

Polen zuwege gebracht, welche M[agister] / Thim[m]ius in Msct.[i(21)] also uns beschreibet: A[nn]o 1167 waren bey Hoffe / des Königes Boleslai Crispi vier Preußische Edelleute. J[oachim] Rosenzweig / Msct. meinet, daß deren einer von Skardaunen[6], / die vor jetzo die von Meriken heißen, einer auch ein Perbandt gewesen, / welche mit ihrer klugen Conduite dem König von Polen sich so recom-/mandireten, daß er sie zu Obristen bey seiner armee machte und ihnen / sich und sein gantzes Kriegs Heer anvertrauete. Diese Preußen, so nur / zur Freyheit schienen gebohren zu seyn, speculirten im[m]er, wie sie wie-/der den Hochmuth der Polen sich und ihr Vaterland in Freyheit setzen / möchten, correspondirten dem nach gar behutsam unter sich und mit den / benachbahrten Preußen, welche Sie zum Abfall anmahneten, die / benachbahrten Preußen durch Sie bewogen rottiren sich mächtig zu-/sam[m]en, wieder welche auch der Boleslaus Crispus eine groß ge-/fürchtete und sehr große armee aufgebracht, deßen ein Theil sein / Bruder Henricus, Herzog in Sendomirien, das zweite Theil Miecislaus, / auch sein Bruder, das dritte Theil er selbst geführet. Ob nun wohl / die Preußen dieser so großen Macht nicht bastant gewesen, Sie in / einer öffentlichen Schlacht zu überwinden. So haben doch die oben / gedachte vier
[835] Preußische Edelleute durch ihre List und Klugheit // nach dem Ansehen, das sie bey dem Könige und den hohen Häuptern gehabt, die-/se so prächtige Polnische armee in einen so schlim[m]en und verderblichen Mor-/rast, der einen Schein einer schönen Wiese gegeben, geführet, da sie weder / aus noch einkom[m]en konten, so gar, daß schier alle das Volk des Königes / in Polen in dem Gesumpf von den Pfeilen der Preußen erschoßen und nie-/der gemacht, kaum daß der König selbst, samt seinem einem Bruder / Miecislaus mit sehr wenigem Volk sich genaulich durch die Flucht / Salviren können. Diese große Niederlage hat die Polen so sehr geschwä-/chet, daß Sie von der Zeit an nicht capable gewesen, ihr Recht an Col-/mer Land mit Krieges Macht zu vindiciren. Ungeacht sie alle Zeit ihr / Recht zu diesem Lande in ihren Tituln und Brieffen an andere Potentaten Ihnen / vorbehalten. Und also hat sich auch Conradus, der Herzog in Masau, der / dem deutschen Orden das Colmer Land oder vielmehr sein Recht an das / Land abgetreten, vor einen Fürsten in Culmer Land, und also auch in Preußen / gehalten. Ungeacht er nicht ein Fliegenfuß breit Landes in Culm würk-/lich beseßen, wenigst sein Masau wieder die Preußen beschützen mö-/gen. Jedoch daß er sein Recht an Culm nicht so gar hinfällig mach-/te, hat er solcher anfänglich dem ersten Christlichen Bischoff Christiano, / hernachmals dem Hermann von Saltza, dem Meister des deutschen / Hauses übergeben[16].

[i(21)] P. 68. [M. Thimmius.]
[*Msc. incert.*]

labai įspūdingą pergalę, kurią mag[istras] Thim[m]ijus rankraštyje[i(21)] mums aprašo šitaip: 1167 metais prie karaliaus Boleslovo Garbanotojo dvaro buvo keturi prūsų kilmingieji. J[oachimas] Rosenzweigas rankraštyje mano, kad iš jų vienas buvo iš Skardaunų, kurie dabar vadinasi von Merikenais, vienas taip pat buvo Perbandtas, savo protingu elgesiu jie taip patiko Lenkijos karaliui, kad jis juos padarė savo kariuomenės vadais ir patikėjo jiems ir save, ir visą savo kariuomenę. Šitie prūsai, kurie atrodė gimę tik laisvei, visą laiką suko galvą, kaip jie, įveikę lenkų pasipūtimą, galėtų išsilaisvinti patys ir išlaisvinti savo tėvynę, jie labai atsargiai bendravo vienas su kitu ir su kaimynais prūsais, kurie juos ragino atsimesti; jų paskatinti, kaimynai prūsai galingai susitelkė, ir Boleslovas Garbanotasis prieš juos pasiuntė labai grėsmingą ir labai didelę kariuomenę, kurios vienai daliai vadovavo jo brolis Henrikas, Sandomiero kunigaikštis, antrai daliai – Mieškas, irgi jo brolis, o trečiai daliai – jis pats. Nors prūsai nebuvo pajėgūs prieš šitą tokią didelę jėgą atsilaikyti atvirame mūšyje,
[835] tačiau minėtieji keturi prūsų kilmingieji gudrybe ir protingumu, // remdamiesi autoritetu, įgytu karaliaus ir aukštų vadų akyse, šauniąją lenkų kariuomenę nuvedė į tokį baisų ir pragaištingą liūną, atrodžiusį kaip graži pieva, kad ji nebeturėjo jokios išeities – beveik visi Lenkijos karaliaus kariai šitoje pelkėje buvo prūsų strėlių iškloti, ir net pats karalius su savo broliu Miešku vos išsigelbėjo – pabėgo su visai nedaug žmonių. Šis didelis pralaimėjimas lenkus taip susilpnino, kad nuo tada jie nebepajėgė karine jėga apginti savo teisės į Kulmo žemę. Nepaisydami to, jie visą laiką savo tituluose ir laiškuose kitiems valdovams skelbė savo teisę į šitą žemę. Taigi taip pat ir Konradas, Mazovijos kunigaikštis, kuris Vokiečių Ordinui Kulmo žemę, o tiksliau – savo teisę į šitą žemę atidavė, save laikė Kulmo žemės, taigi ir Prūsijos, kunigaikščiu. Nors Kulme neturėjo žemės nė per musės pėdą, jis galėjo daugių daugiausia apginti nuo prūsų bent Mazoviją. Tačiau kad jo teisė į Kulmą neprapultų galutinai, iš pradžių ją perleido pirmajam krikščionių vyskupui Kristijonui, o paskui – Hermannui von Saltzai, Vokiečių namų magistrui[16].

[6] *Post h. v. exc.* einer ein Perbandt.

Das 3te Capitul

Die Meinung des autoris, wie Culm an die Herzogen von Masau kom[m]en

Inhalt

1. Die Freyheit und Macht der Preußischen Respublique. 2. Wird getrennet / durch die Christliche Religion. 3. Was die Preußen mit Masau zu Kriegen / veranlaßet. 4. Chelmo der Fürst in Culmo wird ein Christ. 5. Hat des / wegen Anfechtung von den Preußen. 6. Gereicht Ihm zum Schaden. / 7. Vereinigt sich wieder mit Masau. 8. Masau von den Preußen verheert.

§1. Wenn wir aus angezogenen Kunden, das, was einige auch vielleicht aus / eitelem Vorwitz disputiren, an die Seite setzen und hergegen, was das glaub-/würdigste in dieser Sachen scheinet zu seyn, annehmen wollen, möchte allein / vermuthen nach folgendes Gelegenheit dem Masurischen Fürsten gegeben / haben, das Colmische Land an sich zu bringen. Preußen ist eine mächti-/ge Respublique vor sich gewesen, so von keinem eigentlich dependiret, / die durch ihre Macht nicht allein sich selbst erhalten, sondern auch denen / benachbahrten sehr formidable geschienen, als denen sie mit öfftern grau-/samen Einfällen und continuirlichen Kriegen greßlichen Schaden zugefüget. / Ihr Gebieth hat sich weit begriffen und in sich beschloßen, nicht nur das / Land Preußen, wie man es jetzo in den gemeinen Grentzen rechnet, son-/dern auch das Großlitthauen, Reußland, Curland, Semigallen, Lieffland, //
[836] auch ein groß Theil von Polen, vornehmlich auch Masau[17], wie solches aus dem / Dusburg, auch unterschiedlich theils gedrukten, theils Msct. Preußischen und / Reußischen Chronicis, derer viel in den Königsbergischen Fürstlichen und Wallen-/rodischen Bibliothequen, zu ersehen. Alle diese Lande sind mit Preus-/sen combiniret gewesen durch ein Ober Haupt, so sie erst von dem Amte, / das er geführet, Weidywuitis, hernachmals Krywe genandt, die solche / autoritaet in diesem großen und weitschweifftigen Gebieth bey denen Landes Herrn gehabt, daß nichts hauptsächliches ohne Ihn ist vorgenom[m]en worden. / Der auch zugleich der höchste Priester in seinen Landen gewesen, durch / welchen selbst die Götter zu den Preußischen Herrn geredet.

§2. Als aber hernachmals das helle Licht des h[eiligen] Evangelii das Reich Polen / bestralet, und sonderlich die Königl[ichen] Familien, deßen vornehmes Haupt / in der Provintz Masau florirete, zur Vereinbahrung mit der Catholischen / gebracht worden, ist das Staats Band der Preußischen Republique,

Trečias skyrius

Autoriaus nuomonė, kaip Kulmas atiteko Mazovijos kunigaikščiams

Turinys

1. Prūsijos valstybės laisvė ir galybė. 2. Atskiriama per krikščionių religiją. 3. Kodėl prūsai kariauja su Mazovija? 4. Kulmo kunigaikštis Chelmas tampa krikščioniu. 5. Dėl to jį puola prūsai. 6. Tai jam daro žalą. 7. Vėl susivienija su Mazovija. 8. Mazoviją nusiaubia prūsai.

§1. Jeigu iš panaudotųjų šaltinių atidėsime į šoną tai, ką kai kurie diskutuoja galbūt ir iš tuščio smalsumo, ir, atvirkščiai, bandysime žiūrėti, kas šiuose dalykuose atrodo tikėtiniausia, tai galime manyti, kad po šitų įvykių Mazovijos kunigaikštis turėjo progą Kulmo žemę pajungti sau. Prūsija pati savaime buvo galinga valstybė, iš tikrųjų nuo nieko nepriklausoma, kuri savo galia ne tik save išlaikė, bet ir savo kaimynams atrodė labai grėsminga, kadangi dažnais žiauriais išpuoliais ir nuolatiniais karais padarydavo baisios žalos. Ji apėmė plačią ir uždarą teritoriją, ne tik Prūsiją, kaip ji suprantama dabartinėse ribose, bet ir Didžiąją Lietuvą, Rusiją, Kuršą, Žiemgalą, Livoni-
[836] ją, // taip pat didelę dalį Lenkijos, visų pirma Mazoviją[17], kaip tai matyti iš [Petro] Dusburgiečio, taip pat iš kitų spausdintų ir rankraštinių prūsiškųjų ir rusiškųjų kronikų, kurių daug yra Karaliaučiaus kunigaikštiškojoje ir Wallenrodo bibliotekose. Visi šitie kraštai buvo susieti su Prūsija per vyriausiąjį valdovą, kuris pirma pagal atliekamas pareigas buvo vadinamas *veidyvuičiu*, vėliau – *kriviu*, ir šitoje didelėje ir plačioje teritorijoje jis turėjo tokį autoritetą tų kraštų valdovams, kad be jo žinios nieko svarbaus nebuvo daroma. Kartu savo kraštuose jis buvo aukščiausiasis kunigas, ir net dievai per jį kalbėdavo prūsų valdovams.

§2. Bet kai vėliau Lenkijos Karalystę apšvietė šviesi šventosios Evangelijos šviesa, ir ypač kai karaliaus šeima, kurios iškili galva klestėjo Mazovijos provincijoje, susivienijo su katalikiškąja, tada Prūsijos valstybėje nutrūko

so / Krywe in diesen Ländern durch die Griffe seiner Abgötterey oder Zauberey / Kunst gehalten, zerrißen, welches dem Krywe hefftig verdroßen / und getrachtet, denen ihm anhangenden Preußischen und andern Landes Herrn / einräthig zu seyn, die neuen Christen zu befehden und den Abfall von / der Preußischen oder Krywianischen Abgötterey zu bestraffen, wel-/chem auch die Landes Herren gar fleißig nachkom[m]en, vor allen aber / hat solches empfinden müßen Masau und Cujawien, welche Länder / zu unterschiedenen mahlen von den Preußen heßlich sind ruiniret worden.

§3. Wie aber unter den Kriegenden eine Parthey bald oben, bald unten / lieget, im[m]ittelst aber das Culmer Land zwischen ihnen beyden gelegen, / ist vermutlich, daß der Herr von Culmer Land auf seine Conserva-/tion wird gesehen, und weil damalen der Polen Macht schiene sich aus-/zubreiten, hat es mit mit den Polen mögen halten, und ihr guter Freund / und Nachbahr seyn wollen. Und daher in einige tractaten mit den Polen / sich eingelaßen, die künfftig seiner Freyheit geschadet, aber doch heim-/lich mit den Preußen in Polen eingefallen, offt Anschläge dazu ge-/geben, auch zum öfftern von der Beute etwas participiret, bis da / solches ausbrechen wollen, er von den Polen gäntzlich ruiniret und ge-/tilget zu werden sich fürchtende, sich resolviret, öffentlich den / Polen beyzustehen, auch sich mit einer Polnischen Prinzeßin zu / verheyrathen, auch die Christliche religion anzunehmen.

§4. Was die Preußen hiezu veranlaßet, daß sie in die Polnische / Länder so grassieret, findet man meines Wißens nicht weder / bey den Preußischen noch Polnischen Scribenten. Gewiß aber ists, daß / nach dem Zeugniß Helmoldi die Preußen ins gemein wegen ihrer / humanitaet, die sie denen Fremden und auch
[837] Nachbahren gezeiget, // sehr zu loben gewesen. Insonderheit ist merklich, daß sie die benachbahr-/ten Christen in ihrem Gottes Dienst nicht verunruhiget, noch daran ver-/hindert, vielmehr selbige geliebet, ungeacht sie sonsten in ihrem eige-/nen Götzendienst sehr eyfrig auch gewesen. So viel aber der damali-/ge Zustand der Preußen und Masau Länder und des angräntzenden / Pohlen uns aus den Schrifften nachrichtlich bekandt, scheinet, daß die / Preußen den Herrn von Culm zu befehden sind veranlaßet worden / folgender gestalt: Der Herr, den die Chronicken Chelmo nennen und / an den Masurischen und Polnischen Gräntzen seine Länder, die mit zu Preus-/sen gehöreten, regierete, ließ sich gelüsten, zweiffels ohne aus Haß / zum Christenthum, auch vieleicht sich bey dem Krywe ein Ansehen und einen / guten Willen zu machen, mit einer starken armee in Polen einzufallen, / woraus er nebst großen Raub an Geld und Geldes Wehrt auch ein mäch-/tiges Volk als Sclaven heraus bracht und damit sein Land aufüllete. / Die Polen, die zu der Zeit in unterschiedliche

valstybinis ryšys, kurį krivis šiose šalyse palaikė savo stabmeldystės arba burtininkystės meno triukais; tai krivį smarkiai erzino, ir jis siekė jam pavaldžius prūsų ir kitų kraštų valdovus įkalbėti užpulti tuos naujuosius krikščionis ir nubausti jų atsimetimą nuo prūsiškosios, arba kriviškosios, stabmeldystės; žemių valdovai labai uoliai pakluso tam patarimui, ir pirmiausia tai turėjo patirti Mazovija ir Kujavija – šias žemes prūsai daug kartų žiauriai suniokojo.

§3. Bet kaipgi būna tarp kariaujančiųjų – viena pusė atsiduria tai viršuje, tai apačioje, o Kulmo žemė tuo tarpu buvo tarp abiejų pusių, tad ir spėtina, kad Kulmo žemės valdovas žiūrėjo, kaip jam išsilaikyti, o kadangi tuo metu Lenkijos galia atrodė besiplečianti, tai jis galėjo norėti eiti su lenkais, būti jų geru draugu ir kaimynu. Ir todėl su lenkais jis sudarė keletą susitarimų, kurie vėliau pakenkė jo laisvei, tačiau su prūsais jis slapta įsiveržda vo į Lenkiją, dažnai patardavo, kaip tą daryti, neretai ir iš grobio kai ką gaudavo, kol tie dalykai išryškėjo, tada lenkai jį visiškai sužlugdė, tad jis, bijodamas, kad bus visiškai sunaikintas, viešai apsiskelbė remiąs lenkus, taip pat vedė princesę lenkę ir priėmė krikščionių tikėjimą.

§4. Kas prūsus paskatino šitaip siautėti lenkų žemėse, mano žiniomis, nerandame nei prūsų, nei lenkų raštininkų darbuose. Bet yra tikra, kad, Helmoldo liudijimu, prūsai apskritai buvo labai girtini dėl žmoniškumo, kurį jie
[837] parodydavo svetimšaliams ir kaimynams. // Ypač pastebėtina, kad jie netrikdė greta gyvenančių krikščionių dievtarnystės, jiems netrukdė, juos netgi mylėjo, nepaisydami to, kad jie šiaip jau labai uoliai garbino savo pačių stabus. Tačiau kiek tuometinė Prūsijos bei Mazovijos žemių ir besiribojančios Lenkijos padėtis mums žinoma iš raštų, atrodo, kad pulti prūsus Kulmo valdovą paskatino štai kas: tas valdovas, kurį kronikos vadina Chelmu ir kuris valdė prūsams priklausančias žemes palei mazoviečių ir lenkų sienas, įsigeidė su stipria kariuomene įsiveržti į Lenkiją – be abejonės, ne iš neapykantos krikščionybei, o galbūt norėdamas įgyti krivio pagarbą ir parodyti gerą valią; iš to žygio, šalia didelio grobio pinigais ir piniginėmis vertybėmis, jis vergais išsivedė ir didžiulį būrį žmonių, kurie pagausino jo žemę. Lenkai tuo metu buvo susiskaldę

Hauffen sich getrennet und / wegen eigener Uneinigkeit gegen diesen mächtigen Feind zu wieder-/stehen sich nicht mächtig gnug hielten, verschmertzten solches und ließen / es dahin passiren, viel mehr bemüheten sich die Polen, und vornehmlich / die Masurischen Herrn nicht nur ihn nicht zuerzürnen, sondern gar auf / ihre Seite zu bringen. Dahero weil der Herzog von Masau eine sehr / schöne Tochter hatte, ward die Sache dahin gespielet, daß durch ein / Eheverbündniß die Herzen dieser Fürsten vereiniget und die Wohlfahrt / beyder Länder in guter Liebe und Vertraulichkeit verbunden wurden. / Diese Prinzeßin aus Masau war eine Christin, selbige ließ sich sehr / angelegen seyn, ihren Eheherrn zur christlich Catholischen Religion zu / bewegen, wozu Gott seine Gnade verliehe, daß er ein Mitglied an dem geistlichen Leibe Christi, nehmlich der h[eiligen] Catholischen Kirche, ward. / Darauf dieser Herr seine alte Preußische Abgötter zusamt ihren / Dienern den Weydullen und Weydelutten, den Zigonotten etc. gäntzlich abschaffete.

§5. Diese abgesetzte Weydullen und Zigonotten nahmen ihre retirade / zu ihrem Oberhaupt Krywe, der Zweyffelsohne über diesen Chelmo er-/bittert, daß er seine Zigonotten abgeschafft, meinete, Ihm nun an-/ständig zu seyn, den Schimpff seinen Göttern und Ihm geschehen, zu rächen. / Ehe er aber solches mit Gewalt ausführe, wolte er zuerst Glimpf / und Freundlichkeit gebrauchen, dahero er allerhand Mittel ersonnen, / wie er diesen Herrn mit Gute möchte dahin bringen, daß er durch Ent-/sagung des christlichen Glaubens denen Preußischen Göttern und der / Republique in Preußen sich verbündlich machen möchte. Als aber kein / freundliches Erinnern beym Chelmo verschla-
[838] gen wolte, wolte Ihn // Krywe mit Recht dahin bringen, citirte ihn darauf nach Romove auf / Rykojoth[18], daß er gewiß und unfehlbahr bey schweren Straffe der Götter / persöhnlich erzeigen, sich ihnen unterwerffen und sie hiedurch wieder / versöhnen solte. Wiedrigenfals würde man Ihn Krafft seiner haben-/den Macht von den Göttern mit einer unerhörten Krieges Macht über-/ziehen und zur exemplarischen Straffe ziehen laßen. Chelmo, der den / Eyffer, Macht und Gewalt des Krywe und deßen großen Anhanges wohl / wuste und sich davor zu fürchten hatte, zumalen er von seinen Christ-/lichen Nachbahren, denen Herrn Pohlen schlechten oder gar keinen Succurs / und Entsatz oder nicht in Tempore haben konte, resolvirete sich die Ab-/gesandten des Krywe freundlich anzunehmen, auch daneben wiewohl nur / zum Schein sich zu erklären, daß er aufs Rykojoth kom[m]en und seine / Schuldigkeit den Preußischen Almächtigen Göttern ablegen wolte. Trat / darauf auch seine Reise an und verrichtete zum Schein den Gotzendienst / zu Romove aufs Rykojoth, vermeinende hiedurch die Last eines gros-/sen Krieges und seinen gantzlichen ruin vom Halse gewälzet zu haben.

į visokias grupuotes ir dėl savo pačių nesutarimo nesijautė pakankamai tvirti atsilaikyti prieš šitokį galingą priešą, buvo priversti tai iškęsti ir nieko nedarė – lenkai, visų pirma Mazovijos ponai, daug labiau stengėsi jo nesupykdyti ir net patraukti į savo pusę. O kadangi Mazovijos kunigaikštis turėjo labai gražią dukterį, tai buvo taip sužaista, kad šitų kunigaikščių širdys buvo sujungtos vedybiniu ryšiu, su tuo siejant abiejų šalių gerovę meilėje ir pasitikėjime. Šita Mazovijos princesė buvo krikščionė, tad iš visos širdies rūpinosi savo vyrą paskatinti priimti krikščioniškąjį katalikų tikėjimą, ir Dievas suteikė savo malonę, kad jis taptų dvasinio Kristaus kūno, būtent šv[entosios] Katalikų bažnyčios nariu. Paskui šitas ponas visiškai pašalino savo senuosius prūsų stabus kartu su jų tarnais *weydulliais* ir *weydellutėmis*, *zigonottais* ir kita.

§5. Šitie nušalinti *weydulliai* ir *zigonottai* atbėgo pas savo vyriausiąjį vadovą krivį, kuris, be abejo, pasipiktinęs šituo Chelmu, kad jis nušalino jo *zigonottus*, pareiškė, jog dabar dera jam atkeršyti už jo dievams ir jam užtrauktą gėdą. Tačiau prieš tai įvykdydamas jėga, jis norėjo pirma pasinaudoti atlaidumu ir draugiškumu, todėl sugalvojo visokių būdų, kaip galėtų šitą poną gerumu paveikti taip, kad jis atsisakytų krikščioniškojo tikėjimo ir panorėtų susivienyti su prūsų dievais ir Prūsijos valstybe. Bet kai malonus priminimas
[838] Chelmo nepaveikė, krivis panoro // jį paveikti pasinaudodamas savo teisėmis, iškvietė jį Romovėn į *rykojothą*[18], kad jis tikrai ir būtinai pats pasirodytų, kitaip jo laukianti sunki dievų bausmė, kad jis paklustų dievams ir su jais vėl susitaikytų. Priešingu atveju jo turima dievų galia jį užgriūsianti neregėta karine jėga ir nubausianti atgrasomąja bausme. Chelmas, gerai žinojęs krivio ir jo daugybės pagalbininkų bei vienminčių agnumą, valdžią ir galią, turėjo pajusti didelę grėsmę, juo labiau kad iš savo kaimynų krikščionių, lenkų ponų, negalėjo, bent jau greitu laiku, tikėtis kokio nors, o gal ir jokio, pastiprinimo ir pagalbinės kariuomenės, todėl nusprendė krivio pasiuntinius priimti maloniai, taip pat pareikšti, nors ir tik dėl akių, kad ketinąs atvykti į *rykojothą* ir atlikti savo pareigą visagaliams prūsų dievams. Tada tikrai išvyko į kelionę ir dėl akių pagarbino stabus Romovėje *rykojothe* manydamas, kad tuo nusimetė nuo savo pečių didelio karo naštą ir visišką savo pražūtį.

§6. Daßelbe aber, so er ihm zum Vortheil ausersehen, gerieth Ihm / zum äußersten Verderben, denn die Polen, als sie höreten, daß dieser Neo-/phyt den Christl[ichen] Glauben so prostituiret, auch sich wohl ein bildeten, / daß er wieder die benachbahrte Christen in Polen feindlich zu agi-/ren würde bewogen werden, kamen Sie, da er noch beym Krywe war, / und zu Haupte keine Kriegs Verfaßung hinterlaßen hatte, ihrem zu / befürchtenden Schaden zuvor und drungen mit aller Macht ins Culmer / Land, schleifften und ruinirten Ihm seine besten Schlößer, hieben alles / nieder, schoneten auch gar seiner Gemalin und Kinder nicht. Als Chelmo / nach Hause komt und den unüberwindlichen Schaden ersiehet, klaget / er solches dem Krywe und den Preußischen Land Ständen, in Meinung, / von Ihnen eine erkleckliche Beyhülffe und merklichen Schutz zu erhalten. / Worauf der Krywe seine Almächtige Götter befragte (wie denn das / bey ihnen ein alter Gebrauch war, nicht leicht einen Krieg ohne ihrer / Götter Wißen, Willen und Consens anzufahren), die aber Ihm zur Ant-/wort wißen laßen, weil Chelmo im Hertzen den Christlichen Glau-/ben allewege behalten und zum bloßen[7] Schein mit großen und straffbahren Fre-/vel seine Cerimonien den Göttern abgeleget, wodurch er selbige / nur zu äffen getrachtet, als solte er von den Preußischen Ständen / nicht Secundiret werden und sol er den erlittenen Schaden als eine / wohl verdiente Straffe von seinen Göttern annehmen, in Erwägung er meriti-/ret, weil er seine Götter verlaßen, daß er auch von ihnen verlaßen würde. //

[839] §7. Dieser Chelmo bereuet zu spät seinen begangenen Fehler, wuste keinen / andern Rath, als daß er sich an seinen Herrn Schwieger Vater schluge und / bey Ihm Hülff und Rath suchte, der aber auch, weil seine Tochter durch / solche Mißhandel des Chelmons von den Polen wäre umgebracht worden / und demnach schiene die Blut Freundschafft aufzuhören, stelte sich sehr / kaltsinnig ihm zu helffen, wandte ein sein Unvermögen, und wie er den Preußen / nicht bastant und er durch solches Wesen ihme seinen eigenen ruin verschaffen / würde, verwieß auch dem Chelmo sein Mißhandeln, daß er zugleich Gott / und dem Teuffel dienen wollen, und was mehr zum schlechten Trost diesem / Chelmo mag seyn angebracht worden. Jedoch weil er seine liebste Tochter / zur Ehe gehabt und sein Eydam wäre, wolte Er Ihn zwar in Schutz nehmen / und sich mit Ihm aufs getreueste verbinden, doch mit dieser Condition, / daß weil er schon ein Herr von hohen Alter, auch sich nicht weiter verhey-/rathen würde, Er auch seine Länder mit seinem Lande vereinbahrte, / daß auf seinen Todes Fall sein Culm Land solte den Masurischen Fürsten /

[7] *Supra lin.*

§6. Tačiau tai, ką pasirinko kaip naudą, jam virto baisiausia pragaištimi, nes lenkai, išgirdę, kad šitas neofitas krikščioniškąjį tikėjimą taip apdergė, taip pat tikriausiai įsivaizduodami, kad jis bus paskatintas priešiškai veiklai prieš kaimynus krikščionis, užbėgo už akių šitai grėsmingai žalai ir, kol jis dar tebebuvo pas krivį ir vyresnybei nebuvo palikęs nurodymų pasiruošti karui, jie su visa karine galia įsiveržė į Kulmo žemę, sugriovė ir su žeme sulygino jo geriausias pilis, užkapojo visus, nepasigailėdami nei jo žmonos, nei vaikų. Kai Chelmas grįžo namo ir pamatė neatitaisomą žalą, dėl to pasiskundė kriviui ir prūsų šalies luomams tikėdamasis iš jų sulaukti rimtos pagalbos ir stiprios apsaugos. Dėl to krivis paklausė savo visagalius dievus (juk jie turėjo seną paprotį lengvai nepradėti karo be savo dievų žinios, valios ir pritarimo), tačiau šie atsakydami jam pranešė: kadangi Chelmas širdyje visą laiką esą išlaikęs krikščioniškąjį tikėjimą ir savo apeigas dievams atlikęs didžiai ir baustinai nusižengdamas, tik dėl akių, taigi norėdamas iš jų tik pasišaipyti, tad prūsų luomai neturį jam gelbėti, ir patirtą žalą turįs priimti kaip užtarnautą bausmę iš savo dievų, taigi turint omenyje tai, kad jis apleido savo dievus, jis nusipelnė, kad ir jie jį apleistų. //

[839] §7. Šitas Chelmas per vėlai apgailestavo dėl padarytos klaidos, nieko daugiau nesugalvojo, kaip nuvykti pas uošvį ir ieškoti jo pagalbos ir patarimo, tačiau ir jis, kadangi jo dukra dėl tokio blogo Chelmo elgesio buvo lenkų nužudyta, taigi ir kraujo giminystė atrodė nutrūkusi, į pagalbos prašymą reagavo labai šaltai, motyvuodamas esąs nepajėgus, prieš prūsus jis esą neatsilaikytų ir šitaip elgdamasis prisišauktų pražūtį sau pačiam. Taip pat prikišo Chelmui jo blogą elgesį: norėjęs vienu metu tarnauti ir Dievui, ir velniui, ir daug daugiau bus buvę pasakyta, kas šitam Chelmui buvo nekokia paguoda. Tačiau kadangi jis buvęs vedęs jo mylimiausią dukrą ir esąs jo žentas, ketinąs jį paimti savo globon ir su juo kuo ištikimiausiai susivienyti, tačiau su šitokia sąlyga: kadangi jis esąs jau senyvo amžiaus ir daugiau nebevesiąs, tai savo žemes tesujungiąs su jo žeme, kad jam mirus [jam priklausanti] Kulmo žemė atitektų Mazovijos kunigaikščiams; būdamas tokioje padėtyje Chelmas noriai su tuo sutiko,

zu fallen, welches Chelmo in solchem Stande willigst eingieng, auch / daß er seinem Schwieger Vater desto mehr seinen Eyffer, den er zur christl[ichen] / Religion hätte und wie sehr es ihm gereuet, daß er den Fehler bey der Ro-/move gethan, wolte er einige Territoria dem Bischoffe von Plocko / als seinem Bischoff zu seinem beßeren Gehalt abtreten[a(22)][19], und demnach / sich in allem mit Masau vereinigen, daß wer Culm attaquirte, / der sol auch Masau attaquiret haben, und wer Masau befehdete, sol-/te auch Culm befehdet haben[b(23)]. Hiedurch wuchs dem Herzogen von / Masau ein Recht zu dem Colmerland, darauf der Herzog von Masau / sein Volk aufbracht und dem Chelmo übergab, der mit seinem noch übrig / gebliebenen Volk, die Polen, die Ihn so heßlich heimgesucht, wieder besuchte, / und von da eine gnugsahme Menge Volks abhohlete, damit er sein / Colmisches Land wieder besatzte. Als hierauf Chelmo ohne Erben ab-/gieng, zog solches Land der Herzog von Masau Ihm ein und besetzte es / noch mehr mit seinen Masuren[c(24)].

§8. Venditiret also dieser Herzog das Colmer Land vor sein eigen, welches / er anfänglich zu behaupten sich unterstanden, aber doch nicht den Preußen / bastant ware, die das, was zu Preußen gehöret, dem Gräntz Nachbahr / nicht umsonst hingeben wolten. Dahero ein steter Krieg entstund, wodurch / nicht nur Colmen, sondern auch gantz Masau verheeret und der Herzog / von Masau endlich gezwungen ward, denen Preußen zu geben, was / sie nur im[m]er be-
[840] gehrten. Doch mochte die Willigkeit dieses Fürsten des // Preußen Zorn nicht dämpffen, noch sie vergüten, denn sie mit continuir-/lichen Einfällen, auch offt wieder gegebene parole den guten Herrn sehr mo-/lestirten. Aus oben gedachten ist doch zu ersehen, daß der Herzog von Ma-/sau ein zweyfaches Recht an das Colmische Land gehabt, weil sol-/ches Land seine Vorfahren öffters mit Krieg bezwungen und es sich unter-/würffig gemacht. Ist solches Land auch durch Erbschafft und Erbverträ-/ge Ihm heimgefallen.

[a(22)] Rosenzweig in Rapsodia.
[Rosenzweig, Joachimus, *possib. msc.* Rapsodien [...]. *Vide e(5).*]
[b(23)] Bretkius, MSCT, p. 219.
[*Msc.* Bretkius, Joannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide c(3).*]

o kad savo uošviui dar labiau parodytų, jog stengiasi dėl krikščionių religijos ir gailisi padaręs klaidą Romovėje, keletą teritorijų atidavė savajam Plocko vyskupui[a(22)][19], kad šis būtų geriau atlyginamas, ir paskui visa kuo susivienijo su Mazovija, taigi, jei kas užpultų Kulmą, tai būtų užpuolęs ir Mazoviją, ir jei kas pultų Mazoviją, tai būtų užpuolęs ir Kulmą[b(23)]. Iš čia Mazovijos kunigaikščiui atsirado teisė į Kulmo žemę, tada Mazovijos kunigaikštis surinko savo žmones ir perdavė Chelmui, o šis su savo dar likusiais žmonėmis pataršė lenkus, kurie jį buvo taip žiauriai nusiaubę, ir iš ten parsivedė geroką pulką žmonių, kad vėl apgyvendintų savąją Kulmo žemę. Kai vėliau Chelmas mirė nepalikęs paveldėtojų, Mazovijos kunigaikštis šitą žemę prisijungė ir dar daugiau apgyvendino savo mazoviečiais[c(24)].

§8. Taigi šitas kunigaikštis Kulmo žemę paskelbė sava, kurią iš pradžių ėmėsi ginti nuo antpuolių; tačiau prieš prūsus vis dėlto neatsilaikė, jie nenorėjo kaimynui veltui atiduoti to, kas priklausė Prūsijai. Todėl kilo nuolatinis karas, per kurį buvo nusiaubtas ne tik Kulmas, bet ir visa Mazovija, ir Mazovijos kunigaikštis galų gale buvo priverstas prūsams atiduoti tai, ko jie visada
[840] troško. Tačiau šito kunigaikščio nuolaidumas // nepajėgė nei sumažinti prūsų įniršio, nei jiems atsilyginti, ir jie nuolatiniais išpuoliais, dažnai ir laužydami duotą žodį, labai vargino tą gerąjį valdovą. Bet iš anksčiau minėtų dalykų matyti, kad Mazovijos kunigaikštis turėjo dvigubą teisę į Kulmo žemę, nes jo protėviai šitą žemę buvo ne kartą karu nugalėję ir užvaldę. Šita žemė jam taip pat yra atitekusi paveldėjimu ir paveldėjimo sutartimis.

[c(24)] Henneb., c. 1
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel [...]. *Vide b(14).*]

Das 4te Capitul

Wie das Colmerland an den Creutz Orden des Deutschen Hauses von Jerusalem kom[m]en

Inhalt

1. Differente Meinung der Autoren hievon. 2. Mit was Condition das Land Culm / dem deutschen Orden aufgetragen worden der andern Meinung. 3. Dlu-/gossi sonderliche Meinung. 4. Was den Orden mag bewogen haben, das / Culmer Land anzunehmen. 5. Die Meinung des autoris hievon. 6. Die / Bemühung des ersten Bischoffs in Preußen, Christiani hierin. 7. Der / Orden Haupt fängt an zu tractiren. 8. Das Diploma dem Christiano I., Bischoff / in Preußen, vom Herzog Conrad gegeben. 9. Das Diploma dem Deut-/schen Orden gegeben. 10. Christianus I. schenkt dem Orden den Decem. 11. / Conrad Herzog in Masau schenkt dem Orden noch einige Oerter in Masau. / 12. Wiederhohlet Herzog Conrad seine Donation dem Deutschen Orden ge-/schehen. 13. Die Confirmation des Römischen Babsts. 14. Christianus / I. tritt dem Deutschen Orden sein Land Culm ab. 15. Die Donation des / Bischoffs aus Plocko. 16. Der Bischoff repetiret seine Donation. 17. / Der Consens der Söhne und Gemalin des Herzogs von der Masau Conradi. / 18. Die Erinnerung des autoris.

§1. Wie das Culmer Land an den Deutschen Orden gediehen, findet man / differente[8] Meinungen unter den Historicis, die aber doch hierin mei-/stentheils überein kom[m]en, nehmlich Conrad, Herzog in Masau und Cujavien, / aus höchster Noth gezwungen, weil er den Preußen nicht mächtig gnug / war, muste sein Recht, so er auf Colmer Land hatte, fallen laßen, / doch ehe er seinen Feinden, den Preußen, sein Recht zu solchem Lande / gutwillig cediren wolte, wolte er es lieber einem Fremden abtreten[20], / dahero trug er, auf Rath und Bewilligung der vornehmsten Polnischen / Stände[a(25)] dies Colmische Land an, den Brüdern des Deutschen Hau-/ses zu Jerusalem, worüber Hermannus von Saltza Meister war, her-/nach Homeister wurde[b(26)], und sol viel hiezu vermocht haben Christianus I., / der erste Bischoff des Landes Preußen[c(27)]. //

[a(25)] Mart. Cromer, L. 8, de Ort. et reb., Gest. Pol.

[Cromerus, Martinus, *q. ex multis ed.*: De origine et rebus gestis Polonorum [...]. *Vide b(2).*]

[b(26)] Dusb., p. 2, Chron., c. 5, p. 33, 34.

[Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...]. Accesserunt his praeter Notas in Dusburgensem Privilegia quaedam Prussis [...] concessa, item Dissertationes XIX. antiquitates Prussicas complexa. Auctore [...] Christophoro Hartknoch, Francofurti et Lipsiae, Jenae, 1679, pars 2, cap. 5, p. 33, 34.]

Ketvirtas skyrius

Kaip Kulmo žemė atiteko Vokiečių namų Jeruzalėje Kryžiaus ordinui

Turinys

1. Skirtingos autorių nuomonės apie tai. 2. Kokiomis sąlygomis Kulmo žemė buvo pavesta Vokiečių Ordinui. Kitų [autorių] nuomonė. 3. Savita Dlugošo nuomonė. 4. Kas paskatino Ordiną prisiimti Kulmo žemę. 5. Autoriaus nuomonė apie tai. 6. Pirmojo Prūsijos vyskupo Kristijono I pastangos dėl to. 7. Ordino vadovas pradeda derybas. 8. Kunigaikštis Konradas įteikia Prūsijos vyskupui Kristijonui I diplomą. 9. Diplomas įteikiamas Vokiečių Ordinui. 10. Kristijonas I dovanoja Ordinui dešimtinę. 11. Mazovijos kunigaikštis Konradas dovanoja Ordinui dar kelias Mazovijos vietoves. 12. Kunigaikštis Konradas pakartoja savo donaciją, duotą Vokiečių Ordinui. 13. Romos popiežiaus patvirtinimas. 14. Kristijonas I perleidžia Ordinui savo Kulmo žemę. 15. Plocko vyskupo donacija. 16. Vyskupas pakartoja savo donaciją. 17. Mazovijos kunigaikščio Konrado sūnų ir žmonos susitarimas. 18. Autoriaus svarstymai.

§1. Kaip Kulmo žemė atsidūrė Vokiečių Ordino rankose, randame skirtingas istorikų nuomones, tačiau dažniausiai [jos] sutampa tuo, kad Konradas, Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis, didžiausios bėdos prispaustas, nes nepajėgė atsilaikyti prieš prūsus, buvo priverstas atsisakyti savo teisės, turėtos į Kulmo žemę, tačiau, užuot savo priešams prūsams geranoriškai atidavęs teisę į šitą žemę, panoro geriau ją užleisti svetimšaliui[20], taigi, aukščiausių Lenkijos sluoksnių[a(25)] patarimu ir jiems sutinkant, šitą Kulmo žemę jis atidavė Vokiečių namų Jeruzalėje broliams, kurių magistras buvo Hermannas von Saltza, paskui tapęs didžiuoju magistru[b(26)], ir prie to kiek galėdamas prisidėjo Kristijonas I, pirmasis Prūsijos krašto vyskupas[c(27)]. //

[c(27)] L. 6, annal. Pol., ad ann. 1330.

[Dlugossius, Ioannes, Historia Polonica [...]. *Vide b(2).*]

[8] f *lit.*

[841] §2. Wie aber und welchergestalt das Colmische Land von Conrado, dem Herzogen, / dem Deutschen Orden übergeben, sind die Polnischen und Preußischen Scribenten / uneins. Dlugossus[d(28)9], Cromerus[e(29)], Stanisław Sarnitius[f(30)], Wolffgang / Dittmarus[g(31)], auch unterschiedliche Msct. Chronicken sagen, ob wäre das / Culmische Land nur so lange Ihnen von den Polen zu gebrauchen gegeben, / bis Sie das Preußen Land würden bezwungen haben, als denn sie es Ihnen / wiedergeben solten. Andere meinen, ob solte Conradus, Herzog zu Masau, / dem Deutschen Orden das Land erb und ewig cediret haben, wie denn Dusburg[h(32)], / Jeroszin[i(33)], Schütz, Henneberger[k(34)] solches bezeugen und werden von / Petro a Dusburg[l(35)] folgende Zeugen dieser pacten angeführet: Guntherus Masoviensis, Michael Cujaviensis, Christianus Prussiae, Episcopi. / Sernutolus [!] [Gernuldus] Praepositus, Wilhelmus Decanus, Jaroslaus [!] [Boguslaus] junior, Comes / de Dirsovia, Joh[annes] Cancellarius et alii[21].

Beym Martino Cromero[m(36)] sind folgende: Michael Episcop[us] Cuiaviensis, / Mikul Archidiaconus, M. Johann Drobroslaus, M. Petrus, Canonici Ploc[ensis] / Ecclesiae: Gotthardus Cancellarius, Gregorius Subcancellarius, Johannes / Abbas, Gerhardus Praepositus, Petrus Prior Zervenensis ecclesiae, Bogusso / Palatinus Masoviae, Comes Arnoldus, Cethegus Judex, Abraham Pincerna, / Martinus Dapifer, Barta Succamerarius, Adalbertus Castellanus Antiquae / Vladislaviae[n(37)][22].

§3. Im übrigen zweiffelt Dlugossus[o(38)], ob Conradus, der Herzog, ohne Consens / der ganzen Cron Polen hätte Macht gehabt, das Colmer Land, als ein zu / Masuren, und folglich zum Polnischen Reich gehörige Provintz, so schlechter / dings ohne Division der Cron auf einem Reichstage geschehen, wegzu-/schenken, zumalen, da er nur ein Tutor Boleslai Pudici, der hernach-/mals

d(28) L. 6, annal. Pol., ad ann. 1330.

[Op. cit., ad annum 1330. *Vide b(2).*]

e(29) L. 7, Chron.

[Cromerus, Martinus, *q. ex multis ed.*: De origine et rebus gestis Polonorum [...]. *Vide b(2).*]

f(30) L. 6, annal., fol. 277.

[Sarnicius, Stanislaus, Annalium Polonicorum qui in lucem propediem aedentur brevissima synopsis..., Cracoviae, 1582; *altern.* Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituanorum libri octo, Cracoviae, 1587.]

g(31) In. Chron. W. Dittmarus.

[Ditmarus Merseburgensis, Chronici Ditmari [...] libri IIX: quinque impp. Saxonicorum Henrici I [...] res gestas complexi, cum notis marginalibus [...], ed. Joachimus Joan[nes] Maderus, Helmstadii, 1667.]

h(32) P. 2, c. 5.

[Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...]. *Vide b(26).*]

[841] §2. Tačiau kaip ir kokiu būdu kunigaikštis Konradas Kulmo žemę perdavė Vokiečių Ordinui, lenkų ir prūsų raštininkai nėra vieningos nuomonės. Dlugošas[d(28)], Cromeris[e(29)], Stanislovas Sarnitijus[f(30)], Wolffgangas Dittmaras[g(31)], taip pat įvairios rankraštinės kronikos sako, kad neva Kulmo žemė buvusi jiems lenkų atiduota tik iki tol, kol jie įveiksią prūsų kraštą, taigi paskui turėsią jiems ją grąžinti. Kiti mano, kad Konradas, Mazovijos kunigaikštis, Vokiečių Ordinui šią žemę atidavęs paveldimai ir amžinai, kaip tą liudija [Petras] Dusburgietis[h(32)], Jeroszinas[i(33)], Schützas, Henne[n]bergeris[k(34)], o Petras Dusburgietis[l(35)] pateikia šitokius tų paktų liudininkus: vyskupai – Mazovijos Guntheris, Kujavijos Michaelis, Prūsijos Kristijonas, prepozitas Sernutolas [!] [Gernuldas], dekanas Wilhelmas, Diršau grafas Jaroslavas [!] [Boguslavas] jaunesnysis, kancleris Johannas ir kiti[21].

Martinas Cromeris[m(36)] pateikė tokius: Kujavijos vyskupas Michaelis, arkidiakonas Mikulis, magistras Johannas Drobroslavas ir magistras Petras, Plocko bažnyčios kanauninkai: kancleris Gotthardas, pakancleris Gregorijus, abatas Johannas, prepozitas Gerhardas, Zerveno bažnyčios prioras Petras, Mazovijos vaivada Bogussa, grafas Arnoldas, teisėjas Cethegas, taurininkas Abraomas, stalininkas Martinas, paiždininkis Barta, senojo Vladislavo[n(37)] kaštelionas Adalbertas[22].

§3. Beje, Dlugošas[o(38)] abejoja, ar kunigaikštis Konradas, turėjęs galią be visos Lenkijos Karūnos pritarimo Kulmo žemę kaip Mazovijai, taigi Lenkijos Karalystei, priklausančią provinciją, dovanoti paprasčiausiai be Karūnos padalijimo, priimto Karalystės Seime, juo labiau kad jis buvo tik Boleslovo

i(33) Fol. 17.

[*Msc.* Jeroszin, Nicolaus, Di Kronike von Prunzinlant, *publ. in:* SRP, t. 1, p. 291–624.]

k(34) C. 1., p. 55.[Henneberger]

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel [...]. *Vide b(14).*]

l(35) Pag. 35.

[Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...]. *Vide b(26).*]

m(36) L. 7.

[Cromerus, Martinus, *q. ex multis ed.*: De origine et rebus gestis Polonorum [...]. *Vide b(2).*]

n(37) Confer. Hartknoch in animadvers. ad Chron. Dusburg., p. 371.

[Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...], p. 371. *Vide b(26).*]

o(38) C. l.

[Dlugossius, Ioannes, Historia Polonica [...]. *Vide b(2).*]

9 *Du kartus iš eilės ta pati išnaša. :/: Zweimal wiederholt sich dieselbe Fußnote.*

König in Polen worden, gewesen und seinem Unmündigen zum prae-/judiz nichts weggeben können, dem auch Cromerus[p(39)] beyfält. Aus / beyden hier angeführten attesten der Subsriptionen wollen Sie erzwin-/gen, daß solchen act einzig und allein die Masurischen Geistliche und / einige des Herzogs Conradi Bediente unterschrieben und bezeichnet haben, / und demnach von schlechtem Valeur sey.

§4. Ohne das scheinets seltsahm zu seyn, wie Conradus dem deutschen / Orden das Colmische Land antragen können, da er doch nicht ein Fuß / breit Landes darinnen gehabt, und zwar zu der Zeit, da die Preußen den / Polen so formidable waren, gegen die sie sich nicht wehren noch schützen konten. //

[842] Ja was noch mehr seltzahm, wie der Orden solch Recht an Colm angenom[m]en und zu / einer so schweren Sache, die so viel tausend Seelen und so viel Thonnen Goldes / kosten muste, sich auf diese so schlechte Condition resolviret habe. Dahero einige / vermeinen, daß die erste Meinung der Polnischen und Preußischen Scribenten / von der Ubergebung des Colmischen Landes an den Orden auf große Zeit / nicht sonderlichen festen Grund haben müste und rebus sic stantibus weder Con-/radus dem deutschen Orden angetragen, noch der deutsche Orden es künfftig / abzutreten werde angenom[m]en haben. Doch vermuthet man, ob habe der / deutsche Orden, deßen pietaet zu der Zeit in der gantzen Welt sehr berühmt / war, nicht so sehr auf Land und Leute zu gewinnen, als vielmehr die christ-/liche Catholische Religion fortzupflanzen gesehen, dabey Sie doch gehofft, / endlich Gelegenheit zu bekom[m]en, sich zu Herren über Preußen zu machen, / deswegen sie solchen Contract eingegangen. In solcher Consideration / hat die Praetension des Conradi Herzogs gültig gnug seyn können, den Orden / zu vermögen, dieselbe Condition anzunehmen und solchen vom Römischen / Babst, Kayser und andern Fürsten confirmiren und prosequiren zu laßen. / Wie denn Melch[ior] Goldach von Heimsfeldt[q(40)] das Diploma des Kaysers / Fridrici II., a[nn]o 1226 gegeben, vorzeiget.

§ 5. Was meine Meinung hievon betrifft, deucht mir, daß solche Historie / sich füglich also ließ einführen: Weil die Preußen aus Pomesan und den / beygränzenden Ländern nicht unterließen, den Herzog aus Masau mit / vielfältigen Einfällen zu ruiniren, werde er gezwungen, außerwerts / Hülffe zu suchen. Erstlich hat er solches versucht mit den Schwerdt Brüdern / in Liefland, denen er das Land Dobrzyn einräumete. Obzwar diese / Brüder solches

[p(39)] L. 8, c. 1.
[Cromerus, Martinus, *q. ex multis ed.:* De origine et rebus gestis Polonorum [...]. *Vide b(2).*]

Droviojo, vėliau tapusio Lenkijos karaliumi, globėjas ir savo nepilnamečiams negalėjo daryti žalos ką nors paimdamas ir dovanodamas, tam pritaria ir Cromeris[p(39)]. Iš abiejų čia pateiktų parašų liudijimų jie linkę daryti išvadą, kad šitą aktą pasirašė tiktai Mazovijos dvasininkai ir keletas kunigaikščio Konrado tarnų, taigi jis esąs menkavertis.

§4. Be to, keistai atrodo, kaip Konradas galėjo Kulmo žemę pavesti Vokiečių Ordinui, juk jis ten neturėjo žemės nė per pėdą, ir būtent tokiu metu, kai prūsai buvo tokie grėsmingi, kad nepajėgė nuo jų nei apsiginti, nei apsisaugoti. //

[842] Ir dar keisčiau, kad Ordinas teisę į Kulmą priėmė ir apsisprendė tokiomis blogomis sąlygomis imtis šitokio sunkaus dalyko, kuris turėjo kainuoti tiek daug tūkstančių gyvybių ir tiek daug tonų aukso. Todėl kai kas mano, kad pirmoji lenkų ir prūsų raštininkų nuomonė apie Kulmo žemės perdavimą Ordinui ilgam laikui turi nelabai tvirtą pagrindą ir, esant tokioms aplinkybėms, nei Konradas Vokiečių Ordinui pavedęs, nei Vokiečių Ordinas prisiėmęs ją ateityje atiduoti. Bet spėjama, kad Vokiečių Ordinas, kurio dievobaimingumas tuo metu buvo garsus visame pasaulyje, ne tiek paisė, kaip įgyti daugiau žemės ir žmonių, o labiau siekė platinti krikščioniškąją katalikų religiją, tačiau drauge jie tikėjosi galų gale sulaukti progos pasidaryti Prūsijos valdovais, todėl ir sudarė tokią sutartį. Taip apsvarsčius, kunigaikščio Konrado pretenzijos galėjo būti gana pagrįstos paveikti Ordiną priimti šitą sąlygą ir siekti, kad Romos popiežius, imperatorius ir kiti kunigaikščiai tai patvirtintų ir to laikytųsi. Štai Melch[ioras] Goldachas iš Heimsfelto[q(40)] pateikia imperatoriaus Frydricho II diplomą, išduotą 1226 metais.

§5. Man šiuo reikalu atrodo, kad šitą istoriją suprantamai išdėstyti galima šitaip: kadangi prūsai iš Pamedės ir gretimų žemių nesiliovė niokoti Mazovijos kunigaikščio krašto, jis buvo priverstas ieškoti pagalbos svetur. Iš pradžių tai pabandė su Livonijos kalavijuočiais, kuriems užleido Dobrynę. Nors šitie

[q(40)] In Libro von Reichshandlung.
[*Possib.* Goldast, Melchior, Reichshandlung und andere deß H. Römischen Reichs Acta, Tractaten [...], Hanau, 1609.]

einnahmen, waren sie doch zu schwach, den mächtigen Preußen / Einhalt zu thun, bemerkt diese hiedurch veranlaßet worden, mit desto / größerer Macht dem Herzogen zu Masau einzufallen und die Schwerdt-/brüder gar aufzureiben. Muste also der Herzog Conrad damit ein-/halten, bis sich eine beßere Gelegenheit eräugete, dieser großen Hum[m]eln / sich zu entschütten, wozu sich diese Gelegenheit angabe. Es war / ein from[m]er Geistlicher, Nahmens Christianus, des H[eiligen] Cistercienser Ordens / aus dem Closter Oliva, der mit sondern Eyffer den H[eiligen] Catholischen Glauben / unter den Heiden, und vornehmlich den Preußen, fortzupflanzen ausge-/rüstet von dem damaligen Abt und Prioren zu Oliva Licentz erhielte, / in Preußen zu gehen und daselbst das H[eilige] Evangelium zu predigen. / Ob vielleicht Gott möchte Glük geben, daß er einige Seelen gewinnen / und Christo zu führen möchte, welches Vornehmen Gott dergestalt seegnete, / daß er einige vornehme Herren in Preußen, und zwar den Herrn von / Loebaw und den Herrn von *Luseinen* [Lecheinen] zum christlichen Glauben bekehrete[23]. Die-/ser ward Pau-
[843] lus, jener Philippus genandt. Dieser Philippus // wurde vom H[eiligen] Geist dergestalt in den H[eiligen] Catholischen Glauben angezogen, daß er seine / nutzbare Herrschafft Loebaw zum künfftigen Sitz eines Bischoffes Christiano verehrete / und selbst sich in den H[eiligen] Cistercienser Orden einkleiden ließ. Hierauf ist Christianus / zum Bischoff in Preußen erkläret und hat selbigem der Herzog Conradt hundert / Territoria cum utilitate libera et iure ducali, zu Fürsten Recht und zu seinem / freyen Nutzen geschenkt, wobey auch der Bischoff von Plocko Genko[24] mit Consens sei-/nes Capituls dasjenige Land, was Ihm zustund, Christiano auch überließ. Solches / ist, wie die acta bezeugen, zu *Lonyz* a[nn]o 1222, den 5. August[i] geschehen[25], dieser bey-/den des Christiani und des Philippi Eyffer begleitete Gott der Höchste so gewaltig, / daß unterschiedliche Preußische Herren den christlichen Glauben annahmen / und Herzog Conrad Hoffnung erhielte, wenn er mit einer erkleklichen Hülffe / von Volk verstärket wurde, er das Colmerland behaupten oder doch zum / wenigsten sich bestens wieder die Einfälle der Preußen sich verwehren konte.

§6. Christianus aber sahe wohl, daß die Preußen, derer Anzahl so sehr / groß war, nicht allerdings allein mit seinem Predigen zu bekehren[10] / wären, sinnete er, wie er auswärtige Hülffe dem Herzog zu Masau / Conrado aus dem Römischen Reich zu wege brächte, deswegen er in / Deutschland zog und hin und wieder bey den Potentaten sehnliche Ansuchen / thate, da er dann zuwege brachte, daß einige Bischöffe und Fürsten / das Creutz wieder die Preußen

[10] k *corr. ex* h.

broliai ją priėmė, tačiau sustabdyti galinguosius prūsus buvo per silpni, be to, reikia pastebėti, kad tai juos paskatino užpulti Mazovijos kunigaikštį su dar didesne kariauna ir tuos kalavijuočius visiškai sumalti į miltus. Tad Mazovijos kunigaikštis turėjo laukti, kol atsiras geresnė proga atsikratyti šitų didelių bimbalų, ir tokia proga atsirado. Buvo toks pamaldus šv[entojo] cistersų ordino dvasininkas, vardu Kristijonas, iš Olivos vienuolyno, pasirengęs itin uoliai platinti šv[entąjį] katalikų tikėjimą tarp pagonių, ir visų pirma tarp prūsų, jis gavo tuometinio Olivos vienuolyno abato ir prioro leidimą vykti į Prūsiją ir skelbti šv[entąją] Evangeliją. Gal Dievas davė, kad jam pasisekė laimėti keletą sielų ir jas atvesti pas Kristų, ir Dievas šitą veiklą palaimino ta prasme, kad jis atvertė į krikščioniškąjį tikėjimą keletą kilmingų ponų Prūsijoje, ir būtent Liubavos valdoną ir *Luseinen* valdoną[23]. Šis buvo pavadintas Pauliaus,
[843] anas Pilypo vardu. Šitą Pilypą // Šv[entoji] Dvasia tiek patraukė į šv[entąjį] katalikų tikėjimą, kad savo pelningą Liubavos valdą jis padovanojo būsimai vyskupo Kristijono rezidencijai, o pats įstojo į šv[entąjį] cistersų ordiną. Vėliau Kristijonas buvo paskelbtas Prūsijos vyskupu, ir kunigaikštis Konradas jam padovanojo šimtą teritorijų *cum utilitate libera et iure ducali*, tai yra kunigaikščio teise [valdyti] ir laisvai naudotis, taip pat ir Plocko vyskupas Genkas[24], pritariant jo kapitulai, perleido Kristijonui tą žemę, kuri priklausė jam. Tai įvyko, kaip liudija aktai, 1222 metų rugpjūčio 5 dieną *Lonyze*[25]. Šių abiejų, Kristijono ir Pilypo, uolumą Aukščiausiasis Dievas globojo taip galingai, kad įvairūs prūsų ponai priėmė krikščionių tikėjimą, ir kunigaikštis Konradas įgavo viltį, kad jeigu jį sustiprins svari žmonių parama, tai jis galės išlaikyti Kulmo žemę arba bent jau puikiai apsiginti nuo prūsų antpuolių.

§6. Tačiau Kristijonas gerai matė, kad prūsų, kurių yra tiek daug, jis vienas savo pamokslavimu jokiu būdu neatvers į tikrąjį tikėjimą, tad mąstė, kaip galėtų Mazovijos kunigaikščiui Konradui parūpinti pagalbą iš išorės, iš Romos Imperijos, todėl išvyko į Vokietiją ir tai šen, tai ten kreipėsi į potentatus su karštais prašymais, ir jam pavyko pasiekti, kad keli vyskupai ir kunigaikščiai

annahmen[26] und mit ihrem Volk dem Her-/zoge zuzogen, unter denen war der Herzog von Schlesien nebst den Bischöffen / von Breslaw und Lubis, die im Colmischen Lande zwar sich suchten zu / fußen, wie sie dann auf Anhalten Christian und Bewilligung Herzogs / Conradi das Schloß zu Culmen wieder aufbaueten. Allein sie waren / zu schwach, den mächtigen Preußen zu wiederstehen, daher ward vor-/gedachter erster Bischoff in Preußen Christianus dem Herzog Conrad ein-/räthig, Er möchte das Culmische Land, das er ohnmöglich wieder die / Preußen behaupten könte, einem mächtigen Kriegs Orden schenken, und sel-/bigen dahin obligiren, daß er wieder die Preußen streiten und seine Länder / wieder Sie und andere feindliche Einfälle beschützen solte. Nun war / zu der Zeit der Deutsche Orden der Brüder des Hospitals S[ancta] Marien zu Jeru-/salem in großem Ruff wegen ihrer großen Tapfferkeit und nicht ge-/ringen Macht, derowegen sahe er vor heilsahm an, daß Herzog / Conrad das schier verlohrne Land selbem Orden auf erst bemeldte Condition / abtreten möchte. Er wolte vor seine Person bey dem Deutschen Orden und an-/dern Herrn in Deutschland das Werk so suchen einzurichten, daß der Orden / mit Gnugsamer Macht versehen eine nachdrükliche Ingresse ins Land / thäte, sich darin fußte, darauf sie weiter gehen und den Preußen Ein-/halt thun solten. Wurde also hiedurch Culm Ihm und seinen andern / Ländern eine starke Vormauer seyn, wieder alle feindliche Einbrüche / der Preußen. Welches
[844] alles Conradus nach gepflogenen reiffen Rath // seiner Magnaten im Lande eingienge und Christiano solches Werk auszuführen / anbefolen.

§7. Christianus war eyfrig, das ihm aufgetragene Werk bey dem Deutschen Orden, / auch an den Fürsten im Deutschen Reich, bey den Bischöffen und andern Herrn aufs / beste zu recom[m]andiren, auch auszurichten, brachte auch den Meister des Deutschen / Ordens, Herrn Hermann von Saltza, dahin, daß er einen act deswegen mit / dem Herzog Conrado aufzurichten, Bruder, Conrad von Landsberg, mit einigen / Brüdern vergesellschafftet in Masau abschikte. Da nun eben beyde Parthe / im Contrahiren waren, fielen die Preußen ein in Masau, heereten und / sengeten ihrer alten Gewohnheit nach grausam im gantzen Lande. Herzog / Conrad brachte so viel er im[m]er konte Volks auf gegen diese Störenfri-/derische Rotte, denen sich Br[uder] Landsberg beyfügete, theils daß er die / Art zu kriegen, so die Preußen hätten, theils auch wie ihnen zu begegnen / wäre, absehen möchte. Es lief aber die Sache auf Seiten des Her-/zogs Conradi unglüklich ab, wie denn auch Br[uder] Conrad sehr verwun-/det unter die Todten beliegen blieb. Als den Tag darauf die Visi-/tation der Todten geschahe, funden Sie Br[uder] Conrad unter den Todten, / aber doch noch lebendig, den der Herzog treulich warten und pflegen / ließ, bis er

prisiėmė kryžių prieš Prūsiją[26] ir su savo kariauna prisidėjo prie kunigaikščio, tarp jų buvo Silezijos kunigaikštis šalia Breslau ir Liubo vyskupų, kurie bandė įkelti koją į Kulmo žemę, ir jie, Kristijono paskatinti ir pritariant kunigaikščiui Konradui, atstatė Kulmo pilį. Tačiau buvo per silpni atsilaikyti prieš galinguosius prūsus, todėl minėtasis pirmasis Prūsijos vyskupas Kristijonas kunigaikščiui Konradui patarė Kulmo žemę, kurios jis nepajėgia nuo prūsų apginti, padovanoti galingam kariniam Ordinui ir jį įpareigoti kariauti prieš prūsus ir apsaugoti jo žemes nuo jų ir kitų priešiškų antpuolių. O tuo metu Švč. Marijos Vokiečių Ordino špitolės Jeruzalėje broliai turėjo labai gerą vardą dėl didelės narsos ir nemažos galios, todėl jam atrodė, kad būtų naudinga, jeigu kunigaikštis Konradas šitą iš tikrųjų prarastą žemę tam Ordinui perleistų su minėtąja sąlyga. Jis norėjo pabandyti pats su Vokiečių Ordinu ir kitais ponais Vokietijoje šitą reikalą taip sutvarkyti, kad Ordinas, aprūpintas pakankamomis pajėgomis, į tą žemę galingai įžengtų, ten įsikurtų, tada eitų toliau ir sustabdytų prūsus. Taigi šitaip Kulmas taptų jam ir kitoms jo žemėms stiprus forpostas prieš visus priešiškus prūsų išpuolius. Rimtai
[844] pasitaręs // su savo šalies didikais, Konradas su visu tuo sutiko ir pavedė Kristijonui šitą dalyką atlikti.

§7. Kristijonas labai stengėsi jam pavestą reikalą kuo geriausiai pateikti Vokiečių Ordinui, taip pat Vokietijos Karalystės kunigaikščiams, vyskupams ir kitiems ponams, jam pavyko Vokiečių Ordino magistrą poną Hermanną von Saltzą įkalbėti pasiųsti į Mazoviją brolį Conradą von Landsbergą kartu su keliais kitais broliais, kad tuo reikalu su kunigaikščiu Konradu būtų parengtas tam tikras dokumentas. Ir kaip tik tuo metu, kai abi pusės derėjosi, į Mazoviją įsiveržė prūsai, pagal savo seną paprotį jie visą kraštą žiauriai nusiaubė ir sudegino. Kunigaikštis Konradas kiek galėdamas sutelkė karių prieš šitą ramybės drumstėjų sambūrį, prie jų prisidėjo brolis Landsbergas, viena, norėdamas susipažinti su prūsų kariavimo būdu, ir, antra, numatyti, kaip su jais reikėtų kariauti. Tačiau šis susidūrimas kunigaikščiui Konradui baigėsi nelaimingai: brolis Conradas, labai sunkiai sužeistas, liko gulėti kartu su žuvusiaisiais. Kitą dieną, atlikdami žuvusiųjų apžiūrą, jie rado brolį Conradą tarp žuvusiųjų, tačiau vis dėlto dar gyvą, ir kunigaikštis įsakė jį skrupulingai

zu seiner Gesundheit gelanget. Darauf im Febuar a[nn]o / 1222 der Tractat mit dem Deutschen Orden und dem Herzogen Conrad wie-/der vorgenom[m]en und geschloßen worden. Deßen aber Conradus guten / Fug und Recht hatte, bemerket Herburtus[11], bezeuget, daß Lescus / Albus, der König in Polen, diesem Conrado Masau und Cujavien samt ihren / dependentzien, wozu das Colmische Land, ungeacht es eigentlich zu Preus-/sen gehöret, zu rechnen war[27], in sortem patrimonii de Consilii Conven-/tusq[ue] Sententia verliehen und übergelaßen, wie denn aus diesem / Grund die Herzogen aus Masau einige Bischöfe mit den Ländereyen, / so zum Bischthümern geschlagen, in Culm belehnet, als der Bischoff / von Plocko, desgleichen der erste Bischoff Christianus, wie aus folgen-/dem erhellet.

§8. Wie aber eigentlich mit solcher Donation und Cession zugangen, / erhellet aus den *Actis Actitatis*, welche die Preußische und Polnische / autores verlohren zu seyn ausgeben, aber ich deren Copia in meines / seel[igen] Elters Vaters Bibliotheque gefunden und mit denen im Königsbergischen / Archiv vorhandenen Collationiret und einträchtig befunden, welche ich, so wie / ich gefunden, in der lateinischen Sprache beyzufügen, auch dem geneigten / Leser zu Gut ins Deutsche zu übersetzen, hochnöthig erachtet[28]. Nehmlich a[nn]o / Christi 1222 hat Conradus Herzog zu Masau und Cujavien, wie auch der Bischoff / von Plocko das Land Colm und was dazu gehöret dem ersten Bischoffe in Preus-/sen Christiano abgetreten, wie aus beygehendem zu ersehen. //

[845] In Nomine Sanctae et individuae Trinitatis. Amen

Ego Conradus Dux Masoviae et Cuiaviae Notum facio omnibus fidelibus[12] / tam praesentibus quam futuris, tam futuris quam praesentibus, / quod Venerabili Domino Christiano Episcopo Prussiae Primo et / Suis successoribus pro eo quo H[onorabilem] Ducem Slesiae, L[aetum] L[ibentem] Wratisla-/viensem, L[aetum] L[ibentem] Lubescensem Episcopos Cruce Signatos et eorum / Barones, caeterosque cruce signatos versus Prussiam, ad peti-/tionem meam meorumque Baronum Castrum Culmen per mul-/tos annos a Prutenis destructum et totaliter desolatum / reaedificare cum eius bona voluntate permisit[29], partem praedi-/cti Culmensis Territorii, quondam Castra Graudentz, Wabsko, / Koprinen [Copriven], Willisas [Willisaz], Colmo [Colno], Ruck [Ruth], Rysin [Kysin], Glambokii[13], Turne [Turno], Pin, / Plock [Ploth], cum omnibus eorum villis et attinentiis[30a], cum utilitate / libera et cum iure ducali

[11] *Išnaša pažymėta rr, bet jos nėra. :/: Mit zwei rr ist die Fußnote gekennzeichnet, aber sie ist nicht vorhanden.*

slaugyti ir globoti, kol atgaus sveikatą. Paskui, 1222 metų vasarį, vėl buvo imtasi Vokiečių Ordino ir kunigaikščio Konrado sutarties, ir ji buvo sudaryta. Tačiau kad Konradas turėtų gerą pasiteisinimą, pastebi Herburtas, liudydamas, jog Lenkijos karalius Lešekas Baltasis šitam Konradui atidavė ir perleido Mazoviją ir Kujaviją kartu su jos priklausiniais, prie kurių, remiantis tarybos ir bendruomenės susirinkimo sprendimu, reikia priskirti ir Kulmo žemę, nors iš tikrųjų ji priklausė prūsams[27], kaip tėvo palikimo dalį; dėl to ir Mazovijos kunigaikščiai, kai kurie vyskupai Kulme kaip leną [Ordinui] dovanojo savo žemes, priskirtas vyskupijoms, taip pat, kaip išryškėja iš tolesnio teksto, ir Plocko vyskupas, ir pirmasis vyskupas Kristijonas.

§8. Bet kaip ten iš tikrųjų buvo su tomis donacijomis ir perleidimais, aiškėja iš *Actis Actitatis,* kuriuos prūsų ir lenkų autoriai skelbia pražuvus, bet aš radau jų kopijas savo amžinatilsį prosenelio bibliotekoje ir, sulyginęs jas su esančiomis Karaliaučiaus archyve, įsitikinau, jog jos yra identiškos, tad nutariau, kad labai reikalinga jas čia pateikti taip, kaip radau, taigi lotynų kalba, ir maloniajam skaitytojui išversti jas į vokiečių kalbą[28]. Taigi 1222 Kristaus metais Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis Konradas, kaip ir Plocko vyskupas, Kulmo žemę ir kas prie to priklauso, kaip matyti iš tolesnio teksto, perleido pirmajam prūsų vyskupui Kristijonui. //

[845] Vardan Šventosios ir nedalomos Trejybės. Amen

Aš, Konradas, Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis, visų tikinčiųjų, ir dabar esančiųjų, ir būsimųjų, žiniai skelbiu, kad [atsidėkodamas] garbiajam ponui Kristijonui, pirmajam Prūsijos vyskupui, ir jo įpėdiniams už tai, kad [leido] garbiajam Silezijos kunigaikščiui, kryžiumi paženklintiesiems maloningiems ir geranoriškiems Vratislavo ir Liubo vyskupams, jų baronams ir kitiems kryžiumi paženklintiesiems [kovai] prieš Prūsiją mano ir mano baronų prašymu jo gera valia atstatyti per daugelį metų prūsų sugriautą ir visiškai apleistą Kulmo pilį[29]; siekdamas savo nuodėmių atleidimo, visiškai laisva valia padovanojau su nevaržomo naudojimo ir kunigaikščio teise dalį minėtosios Kulmo žemės, kitados [tenai buvusias] pilis *Graudenz, Wabsko, Kopriven [Copriven], Willisas [Willisaz], Colmo [Colno], Ruck [Ruth], Rysin [Kysin], Glambokii, Turne [Turno], Pin, Plock [Ploth]*[30a] su visomis jų sodybomis ir priklausiniais.

[12] *In d. m.:* act. Bor. T. 1, p. 82 ohngeändert. [Acta Borussica ecclesiastica, civilia, literaria, ed. Michael Lilienthal, vol. 1, [Koenigsberg], 1730, p. 82.] [13] k *lit.*

in remissionem peccatorum meorum liber-/rime donavi. Dedi etiam sibi in eodem Dominio Culmensi centum / villas ac possessiones et haereditates cum earum attinentiis iure praedi-/ctorum castrorum, quarum possessionum et Villarum, villas istas ad prae-/sens confero videlicet Coselko, Narossine [Narozszne], Mirsche, Haernese [Carnese], Volmuno [Bolemyno], / Ostromeres [Ostromezh] et omnes Villas, quas Comes Tyro [Syro] circa Colmen habuit, Samko [Saynzko], / Lenis [Leviz], Croscino, Posceno [Pasekno], Weznyno [Wezwino], Wnyslaw, Benkowo, Glonikomnae [Glowino], / Polansche, Neuaugenez, Nedalyno, Grobno, Tuseph, Kelz, Dambens [Dambenz], Sel-/novis, Pastolko, Pomzino, Duc [Buc], Pojeph [Poyesk], Ceredche [Cerebsze], Unizke [Vnizke], Parchenne [Parthenve], / Gelenci [Gelenzi], Gleschowas [Gleschowar], Ostrowich[31a] {samt / allen meinen Erbsitzen beylangs Lora mit alle den zubehörigen Ländern / und attinentiis}. Alle meine Dörffer, so am Walde Gruch liegen, samt dem / Walde Gruch omnesq[ue] haereditates meas circa Syl-/vam Gruch cum ipsa Sylva Gruch[32a] et omnes meliores villas meas et haere-/ditates cum earum attinentiis usq[ue] ad centum haereditates in Culmensi / terra cum omni libertate contuli. Ut autem praedicti Episcopi Prussiae ad reaedificandum castrum Culmen bona voluntas ac Consensus accederet, / Reverendus D[omi]nus Gechcko Episcopus Plocensis cum suo Capitulo de Turnowe et Tapawo [!] [Papawo] et de omnibus villis et possessionibus et de omni / iure tam spirituali quam temporali quod idem Episcopus ad suum Capi-/tulum in praedicto Culmensi Dominio olim habuerunt, videlicet / ab eo loco, ubi Drevanza de Prussia egreditur, iuxta terminos Prussiae / in Ossam et sic inferius per Ossam in Vislam et sic per Vislam sursum / ad Drevancam et sic per Drevancam sursum, usq[ue] ad locum, ubi Drevanca / egreditur de Prussia ad Episcopatum saepe dicti Episcopi resignarunt. Prae-/terea autem in Castro Culmensi Curiam propriam et Conventum, qualem vo-/luerit ipse Episcopus Prussiae habebit et quicquid ad Dominium Culmensis ter-/ritorii pertinet exceptis bonis praedictis, quae supra dictus Episcopus Prussiae ibi / habet, aut in posterum quocunq[ue] iusto modo, aut emtione aut fidelium do-/natione ha-
[846] biturus est, quicunq[ue] terram Culmensem habuerit, omnes pro-//ventus ipsius terrae cum Episcopo Prussiae dimidiabit. Insuper decimam tem-/poralium de parte sua Episcopo Prussiae dabit excepto Duce Slesiae H[enrico] / qui faciet cum episcopo, secundum quod eis duobus visum fuerit expedire. / Ne itaq[ue] mea et supra dicti Episcopi Plocensis et sui Capituli donatio in poste-/rum, quod absit, duci possit in irritum, ipsam praesentis scripti attestationem / tam mei sigilli, quam etiam Plocensis Episcopi et sui Capituli nec non Illu-/strium

Taip pat jam daviau toje pačioje Kulmo valdoje šimtą kaimų bei dvarų ir tėvonijų su jų priklausiniais pagal minėtų pilių teisę; iš tų dvarų ir kaimų šiuo metu suteikiu šituos kaimus, būtent: *Coselko, Narossine [Narozszne], Mirsche, Haernese [Carnese], Volmuno [Bolemyno], Ostromeres [Ostromezh]* ir visus kaimus, kuriuos valdė grafas Tyras [Syras] aplink Kulmą – *Samko [Saynzko], Lenis [Leviz], Croscino, Posceno [Pasekno], Weznyno [Wezwino], Wnyslaw, Benkowo, Glonikomnae [Glowino], Polansche, Neuaugenez, Nedalyno, Grobno, Tuseph, Kelz, Dambens [Dambenz], Selnovis, Pastolko, Pomzino, Duc [Buc], Pojeph [Poyesk], Ceredche [Cerebsze], Unizke [Vnizke], Parchenne [Parthenve], Gelenci [Gelenzi], Gleschowas [Gleschowar], Ostrowich*[31a] su visomis mano tėvonijomis palei Lorą su jiems priklausančiomis žemėmis ir priklausiniais, ir visas mano paveldėtas žemes aplink mišką *Gruch* su pačiu tuo mišku[32a] ir visus geresniuosius mano kaimus bei tėvonijas su jų priklausiniais iki šimto tokių žemių Kulmo krašte suteikiau visiškai laisva valia. O idant minėto Prūsijos vyskupo gera valia ir pritarimas prisidėtų prie Kulmo pilies atstatymo, pagarbos vertas ponas Gechcko, Plocko vyskupas, su savo kapitula dažnai minėto vyskupo vyskupijos labui atsisakė *Turnowo* ir *Tapawo* [!] [*Papawo*], ir visų kaimų, ir dvarų, ir bet kokios teisės, tiek dvasinės, tiek laikinosios, kurią tas pats vyskupas kitados turėjo savo kapitulos atžvilgiu minėtoje Kulmo valdoje; [atsisakė] būtent tos vietovės, kur Dravanta išteka iš Prūsijos ir teka Prūsijos ribomis į Osą, tada žemyn Osa į Vyslą, tada Vysla aukštyn iki Dravantos ir tada Dravanta aukštyn iki vietos, kur Dravanta išteka iš Prūsijos. Be to, Kulmo pilyje Prūsijos vyskupas turės savo kuriją ir konventą, kokio pats panorės, ir kas tik susiję su Kulmo teritorijos valda, išskyrus minėtąsias nuosavybes, kurias aukščiau minėtas Prūsijos vyskupas tenai turi arba ateityje ketina turėti kokiu nors teisėtu būdu arba pirkimu, arba tikinčiųjų
[846] dovanojimu, kas tik valdys Kulmo žemę, visu // to krašto pelnu dalysis pusiau su Prūsijos vyskupu. Taip pat dešimtinę laikinų pajamų iš savo pusės duos Prūsijos vyskupui, išskyrus Silezijos kunigaikštį H[enricą], kuris susitars su vyskupu atsižvelgdami į tai, kas jiems abiem pasirodys naudinga. Taigi idant mano ir aukščiau minėto Plocko vyskupo bei jo kapitulos donacija negalėtų būti suniekinta – teneįvyksta! – patį čia esančio rašto paliudijimą ir mano antspaudo, ir dar Plocko vyskupo bei jo kapitulos, taip pat šviesiųjų maloningųjų

Ducum L. L. Poloniae et H[enrici] Ducis Slesiae et Venerabilium Patrum P. Gnezen-/si Archi E[piscopo] consentiente, I. Cracoviensi, P. Poznan[ensi], V. Wratislaviens[i], L. Lubescensi, / M. Cuiaviae eorum sigillorum impressione dignum duxi roborare, im[m]o et aliis / tertibus subnotatis, Gotthardo Cancella[rio] Masov[iae], Nicolao Cancellar[io] Cracorum, / Arnoldo Masov[iae], Marco Cracorum, Iacobo Sandomiriae, Dyrscone Vratisla-/viae Palatinorum, Pacoslao Cracorum, Mestwino Sandomir[iae], Ostasio Wis-/liciae, Clemente Plocinens[i], Theodoro Cruswias [!] [Cruswicae], Mauritio Vladislav[iae], Sobos-/lao [Sobeslao] Wratislav[iae], Stephano Poleslaviens[i], Petricone Lencitiae [Legnitie] Castellan[is][33a].

Acta sunt haec in Loniis [Lonyz] Anno ab incarnatione M.CC.XXII. No-/nis Augusti regnante Domino nostro Iesu Christo. //

Dieses ließ sich so verdeutschen:

Im Nahmen der heil[igen] und unzertheilten Dreyfaltigkeit. Amen.

Ich Conrad, Herzog zu Masau und Cujavien, thue hiemit kund allen Gläubigen, / so gegenwärtigen als zukünfftigen, so zukünfftigen als Gegenwärtigen, / daß ich dem Ehrwürdigen Herrn Christiano Ersten Bischoff in Preußen, davor, daß / er auf mein Bitten die Tit[ulierten] H[enricus] Herzog in Schlesien L. L. Bischoff in Breßlau, / L. L. Bischoff in Lubis mit dero Edlen und Baronen die Preußen zu bekriegen, / das Creutz anzunehmen und dahin das von den Preußen schon längst verstörte / Schloß Culmine wieder von Neuem aufzubauen, ein Theil von dem Cul-/mischen Lande und vormalige Schlößer, nehmlich Graudentz, {Wabsko, / Kopriven, Willisas [Willisaz]}, Colmo [Colno], Rusk [Ruht], / Risin [Kysin], Gambloki [Glamboki], Turne [Turno], Plin [Pin], Plock mit allen ihren Dörffern und attinentiis zu-/einem freyen Nutzen[30b] und zu Herzogs Recht (iure ducali) zu Vergebung meiner Sünden freywillig geschicket habe. Ich habe Ihm auch in solchem / Lande Culmen gegeben hundert Dörffer und Erbsitze mit allen ihren atti-/nentiis, allerdings nach dem Recht wie die eben gedachte Schlößer Ihm / verliehen seyn. Wie ich dann hiemit gegenwärtig Ihm conferire Coselko, / Narossine [Narozszne], Mirsche, Harnehe [Carnese], Volmino [Bolemyno], Ostromere [Ostromezh] und alle Fleken oder Dörffer, / welche Graff Syro vormalen um Culmen gehabt, als Lamkolems [Saynzko, Leviz], Croscino, / Pasceno [Pasekno], Wezwino, Wnyslaw, Benkow, Glommo [Glowino], Polanske [Polansche], Neuaugentz, Neda-/lino, Grobno, Tuseph, Keltz, Dambens, Selnovis, Postolko, Pomzino, Duc [Buc], / Pojesit, Ceredche [Cerebsze], Unizke [Vnizke], Parchenne [Parthene], Gelenez, Gleschowar, Ostrowich[31b] samt / allen meinen Erbsitzen

Lenkijos kunigaikščių, garbingojo Silezijos kunigaikščio H[enrico] ir pagarbos vertų tėvų, sutinkant tėvui Gniezno arkivyskupui, Krokuvos [vyskupui] I., Pozeno [vyskupui] P., Vratislavo [vyskupui] V., Liubo [vyskupui] L., Kujavijos [vyskupui] M[ichaeliui], antspaudų įspaudimu teikiausi sutvirtinti; be to, pasirašė ir kiti tretieji asmenys: Mazovijos kancleris Gotthardas, Krokuvos kancleris Nicolajus; vaivados: Mazovijos – Arnoldas, Krokuvos – Marcas, Sandomiero – Jacobas, Vratislavo – *Dyrsco*; kaštelionai: Krokuvos – Pacoslavas, Sandomiero – Mestwinas, Vislicos – Ostasijus, Plocko – Clementas, Krušvicos – Teodoras, Vladislavo – Mauricijus, Vratislavo – Soboslavas [Sobeslavas], Poleslaveco [Boleslaveco] – Stefanas, Lenčicos – Petriconas[33a]. Tatai įvyko *Lonyze* 1222 metais nuo [Viešpaties] Įsikūnijimo, per rugpjūčio nonas [rugpjūčio 5 dieną], valdant mūsų Viešpačiui Jėzui Kristui.

Į vokiečių kalbą tai galima išversti šitaip:

Vardan Šventosios ir nedalomos Trejybės. Amen

Aš, Konradas, Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis, šituo pranešu visiems tikintiesiems, tiek dabartiniams, tiek ir būsimiesiems, tiek būsimiesiems, tiek ir dabartiniams, jog aš garbingajam ponui Kristijonui, pirmajam vyskupui Prūsijoje, – už tai, kad jis mano prašymu tituluotąjį Silezijos kunigaikštį H[enricą], maloninguosius Liubo ir Breslavo vyskupus, maloningąjį vyskupą su jų kilmingaisiais ir baronais [paragino] kariauti su prūsais, prisiimti kryžių ir vėl iš naujo pastatyti prūsų jau seniai sugriautą Kulmo pilį, – idant būtų atleistos mano nuodėmės, laisva valia dovanojau dalį Kulmo žemės ir buvusias pilis, būtent Graudencą, *{Wabsko, Kopriven, Willisas [Willisaz]} Colmo [Colno], Rusk [Ruth], Risin [Kysin], Gambloki [Glamboki], Turne [Turno], Plin [Pin]*, Plocką su visais jų kaimais ir priklausiniais laisvam naudojimui[30b] ir kunigaikščio teisėmis (*iure ducali*). Aš jam toje Kulmo žemėje taip pat atidaviau šimtą kaimų ir tėvonijų su visais jų priklausiniais visiškai tokia pat teise kaip jam suteiktos ką tik minėtos pilys. Šiuo aš jam dabar skiriu *Coselko, Narossine [Narozszne], Mirsche, Harnehe [Carnese], Volmino [Bolemyno], Ostromere [Ostromezh]* ir visus sklypus arba kaimus, kuriuos grafas Syras anksčiau turėjo aplink Kulmą, taigi *Lamkolems [Saynzko, Leviz], Croscino, Pasceno [Pasekno], Wezwino, Wnyslaw, Benkow, Glommo [Glowino], Polanske [Polansche], Neuaugentz, Nedalino, Grobno, Tuseph, Keltz, Dambens, Selnovis, Postolko, Pomzino, Duc [Buc], Pojesit, Ceredche [Cerebsze], Unizke [Vnizke], Parchenne [Parthene], Gelenez, Gleschowar, Ostrowich*[31b], kartu su visomis mano tėvonijomis palei Lorą su visomis priklausančiomis

beylangs Lora [Loza] mit alle den zubehörigen Ländern / und attinentiis. Alle meine Dörffer, so am Walde Gruch liegen, samt dem / Walde Gruch[32b], dann auch alle meine beste Dörffer und Erbsitze mit alle / der zubehörigen bis auf Ein hundert Erbsitze im Colmischen Lande gantz / frey selbige zu genüßen
[847] und zu besitzen, Und damit der gute Wille des // Ehrwürdigen ersten Bischoffs zu Preußen, das Schloß Colmen wieder zu bauen, desto / sicherer erfolge, hat der hochwürdige Herr Gecho Bischoff in Plocko mit Consens / seines Capituls freywillig abgetreten Tarnow und Papow samt allen den Dörffern / und Ländereyen, wie auch das Recht, was vorbesagter Bischoff und deßen Capitul / in oben benandten Lande Culmen ehemal gehabt hat, nehmlich von dem Ort, / da der Fluß Drewentz nach den Gräntzen des Landes Preußen ausfleußt in / den Fluß Osse und wieder abwerts in die Weißel nach Drewentz, und vermit-/telst der Drewentz oberhalb nach Preußen gehet und zum Plockischen Bisch-/thum gehöret hat. Wie verstatten auch vorgedachtem Bischoff, daß / er im Schloß Culmen seinen eigenen Hoff und Convent nach seinem eigenen / Begehren habe und halte mit allem dem, was zur Colmischen Gebietsherr-/schafft gehöret, außer vorbesagten Gütern, welche schon der Bischoff da-/selbst hat oder ins künfftige etwa durch Gottseelige Legaten oder Kauff-/Recht oder auf irgend eine andere rechtmäßige Art noch haben / möchte. Wer das Land Culmen inne haben wird, sol schuldig seyn, / alle die proventus, so er vom Culmischen Lande hat, mit dem Herrn Bischoff / zu theilen. So sol auch der Inhaber des Landes Culmen schuldig seyn, von / jedem Land den Zehenden zu geben, doch wird hie ausgesetzt H[enricus] der Herzog / in Schlesien, der von seinen Ländern, die er darin hat, mit dem Herrn Bischoffe / nach ihrem Gutdünken sich vereinigen mag. Damit aber diesen meine / und des vorgedachten Plocischen Bischoffs und seines Capituls Donation steiff / und fest gehalten und nicht, da Gott vor sey, unterbrochen werde, habe ich dieses / so wohl mit meinem, als auch mit Hern Bischoffs vom Plocko und seines / würdigen Capituls, wie auch Tit[ulierte] des Herzogen in Schlesien, wie auch des hoch-/würdigen Herrn Patris des Ertzbischoffs von Gnesen mit Einwilligung der Bischoffe / I. zu Cracau, P. zu Posen und V. zu Wratislaw, L. zu Lube, auch in Cujavien / Insiegel bekräfftigen laßen, nebst andern unten mitgezeichneten Zeugen, / als da sind Gotthard Masauischer, Nicolaus Cracauischer Cantzler, Arnoldus / in Masau, Marcus in Cracau, Jacobus in Sendomir, Dirsckow in Wratislau / Weywoden, Pacoslaus im Cracauischen, Mistwinus im Sendomirschen, Ostasius / in Wislicen, Clemens in Plocen, Theodorus in Cruswiez, Mauritius in / Wladislaw, Sobislaus in Wratislaw, Stephanus in Poleslaw Castellanen[33b]/ Dieses ist geschehen in Lonys, im Jahr nach Christi Geburth MCCXXII., den 5. Augusti.

žemėmis ir priklausiniais. Visus savo kaimus, esančius prie Grucho miško, kartu su pačiu tuo mišku[32b], tada visus savo geriausius kaimus ir tėvonijas su visais priklausiniais iki šimto tėvonijų Kulmo žemėje [suteikiau] visiškai laisvai jais naudotis ir juos turėti, o kad // garbingojo pirmojo vyskupo
[847] Prūsijoje geras noras vėl pastatyti Kulmo pilį tikrai išsipildytų, didžiai gerbiamas Gechas, Plocko vyskupas, pritarus jo kapitulai, savanoriškai atidavė *Tarnową* ir *Papową* kartu su visais kaimais ir žemės valdomis, taip pat teisę, kurią minėtasis vyskupas ir jo kapitula anksčiau turėjo minėtoje Kulmo žemėje, būtent, nuo Plocko vyskupijai priklausiusios vietos, kur Dravantos upė palei Prūsijos sienas įteka į Osos upę, paskui teka žemyn Vysla iki Dravantos ir Dravanta aukštyn [pereina] į Prūsiją. Taip pat leista įvardytajam vyskupui Kulmo pilyje turėti savo kuriją ir konventą pagal savo pageidavimą ir daryti viską, kas dera Kulmo valdymui, išskyrus minėtąją nuosavybę, kurią vyskupas ten jau turi arba ateityje dar turės iš dievobaimingų testatorių arba pagal pirkimo teisę, arba kokiu nors kitu teisėtu būdu. Kas valdys Kulmo žemę, tas privalės su ponu vyskupu dalytis nauda, gaunama iš Kulmo žemės. Taip pat Kulmo žemės savininkas privalės nuo kiekvienos žemės valdos duoti dešimtinę, bet čia išskiriamas Silezijos kunigaikštis H[enricas], kuris dėl savo žemių, ten turimų, su ponu vyskupu galės tartis savo nuožiūra. Tačiau kad šitos mano ir minimojo Plocko vyskupo bei jo kapitulos donacijos būtų griežtai bei tvirtai laikomasi ir kad ji, neduok Dieve, nebūtų nutraukta, aš ją liepiau sutvirtinti savo, taip pat Plocko vyskupo ir jo garbingos kapitulos, taip pat tituluotųjų Silezijos kunigaikščio ir didžiai gerbiamo tėvo Gniezno arkivyskupo antspaudais, pritarus Krokuvos vyskupui I., Pozeno [vyskupui] P. ir Vratislavo [vyskupui] V., Liubo [vyskupui] L., taip pat Kujavijos [vyskupui] M[ichaeliui], kartu su kitais apačioje pasirašiusiaisiais liudininkais, kaip antai Mazovijos kancleris Gotthardas, Krokuvos kancleris Nicolajus, vaivados: Mazovijos – Arnoldas, Krokuvos – Markas, Sandomiero – Jacobas, Vratislavo – *Dirsckowas,* kaštelionai: Krokuvos – Pacoslavas, Sandomiero – Mistwinas [Mestwinas], Vislicos – Ortasijus, Plocko – Clemensas, Krušvicos – Theodoras, Vladislavo – Mauricijus, Vratislavo – Sobislavas, Poleslavo [Boleslaveco] – Stephanas[33b]. Tai įvyko *Lonyze* 1222 metais po Kristaus Gimimo, rugpjūčio 5 dieną.

Dieses Diploma hat Anchelmus, Bischoff in Ermland, a[nn]o 1264 im Februar / in Thorn in praesentz des Homeisters Hanno[14], Br[uder] Conrad von Nürnberg, / Gebietiger in Deutschland, Br[uder] Ludwig von Balderersheim, Landmeister / in Preußen und Comthur in Böhmen vidimiret und sein und dieser angezogenen / Zeugen Pittschafft anhängen laßen.

§9. Hernach hat der Herzog Conrad von Masau dem deutschen Orden abge-/treten das Land Culmen, wie auch Orlau in Cujavien, wie hiebey aus
[848] diesem // Diplomate zu ersehen.

In nomine Domini. Amen.

Nos[15] Conradus Dux Masoviae Notum facimus tam praesentibus / quam futuris quod Hospitali Sanctae Mariae Domus Theu-/tonicorum Fratrum Ierusalem pro Salute animae nostrae / et parentum nostrorum terram Chulmen cum omnibus attinentiis / suis tam in aquis quam in agris et nemoribus, nihil utilitatis / nobis reservantes vel in futuro sperantes et villam Orlow [Orlau] nuncu-/patam in Cuiavia iacentem contulimus in perpetuam proprietatem / integraliter possidendam omnium haeredum nostrorum accedente / consensu. Sed ne Vetustas mater oblivionis hanc nostram collationiem / irritam faciat fratrum nostrorum, omnium Ducum Poloniae nec non et / Episcoporum et testium qui praedictae donationi interfuerunt subscrip-/tione duximus roborare. Quorum haec nomina sunt D[omi]nus Michael, / Episcopus Cuiaviensis, D[omi]nus Guntherus Electus Plocens[is], Comes Arnoldus / Palatinus Cuiaviensis, Comes Zaechius Iudex Curiae. Stephanus frater eius / Comes Thomas Castellanus Brzerzk [Brzeszk], Comes Gollup [Goluh], Comes An-/dreas, Comes Mauritius Venator, Albertus frater eius, Comes Po-/trik Agazo, Comes Thomas, Comes Krywozudus, Grimislaus [Grinzlaus] fra-/ter ejus, Johannes Subcamerarius, Albertus Subagazo, Ziros / Subpincerna, Nicolaus Ceszin [Cesim], Ztratek [Ztralek], Boguslaus, Bogu-/milus, Boleslaus, D[omi]nus Gregorius Subcancellarius, Iacobus / Presbyter, Nicolaus Nicul, Anchelmus[34a]. Datum in Beze, Anno / Incarnationis Domini M.CC.XXVIII Nono Kalend[as] Maii. /

Auf deutsch also:

Im Nahmen des Herrn. Amen

Wir, Conrad, Herzog zu Masau und Cujavien, Thue kund denen Gegenwärtigen / als Nachkomlingen, daß wir dem Hospital des deutschen Hauses

[14] a [?] *lit.*

Šitą diplomą Anchelmas, Varmės vyskupas, 1264 metų vasario mėnesį Torne, dalyvaujant didžiajam magistrui Hannui, broliui Conradui von Nürnbergui, Vokietijos valdovui, broliui Ludwigui von Baldersheimui, Prūsijos krašto magistrui ir Bohemijos komtūrui, identifikavo bei patvirtino ir liepė prikabinti jo ir šitų pakviestų liudininkų antspaudus.

§9. Vėliau Mazovijos kunigaikštis Konradas Kulmo žemę ir Orlovą Ku-
[848] javijoje perleido Vokiečių Ordinui, kaip čia matyti iš šito // valstybinio akto.

Vardan Viešpaties. Amen

Mes, Konradas, Mazovijos kunigaikštis, ir dabar esamųjų, ir būsimųjų žiniai skelbiame, kad Vokiečių namų Jeruzalėje brolių [prižiūrimai] Švč. Marijos špitolei dėl mūsų sielos ir mūsų tėvų [sielų] išganymo Kulmo žemę su visais jos priklausiniais tiek vandenyse, tiek laukuose bei miškuose, nepasilikdami sau jokios naudojimosi teisės nei tikėdamiesi ateityje atgauti, ir kaimą, vadinamą Orlova, esantį Kujavijoje, suteikėme neliečiamai valdyti amžinos nuosavybės teise; su tuo sutinka visi mūsų įpėdiniai. Tačiau idant senatvė [senatis], užmaršties motina, šio mūsų dovanojimo nepaverstų niekiniu, nusprendėme sutvirtinti mūsų brolių, visų Lenkijos kunigaikščių, taip pat vyskupų ir liudytojų, kurie dalyvavo minėtoje donacijoje, parašais. Jų vardai tokie: Kujavijos vyskupas p[onas] Michaelis, Plocko elektas p[onas] Guntheris, Kujavijos vaivada grafas Arnoldas, karaliaus dvaro teisėjas grafas Zaechijus, jo brolis Stephanas, [Kujavijos] Bžesto [Brzeszko] kaštelionas grafas Thomas, grafas Gollupas [Goluh], grafas Andrejas, medžioklis grafas Mauricijus, jo brolis Albertas, arklidininkas grafas Potrikas, grafas Thomas, grafas Krywozudas, jo brolis Grimislavas [Grinzlaus], paiždininkis Johannas, paarklidininkis Albertas, pataurininkis Zerosas [Ziros], Nicolajus Ceszinas [Cesim], Ztratekas [Ztralek], Boguslavas, Bogumilas, Boleslovas, pakancleris p[onas] Gregorijus, presbiteris Jacobas, Nicolajus Niculis, Anchelmas[34a]. Duota Bezėje 1228 Viešpaties Įsikūnijimo metais. Devintąją iki gegužės kalendų [balandžio 23 dieną].

Vokiškai šitaip:

Vardan Viešpaties. Amen

Mes, Konradas, Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis, skelbiame dabartiniams ir būsimiesiems, kad Švč. Dievo Motinos Marijos vokiečių namų špitolei

[15] *In sin. m.*: act. Bor., T. I, p. 394. [Acta Borussica [...], vol. 1, p. 394. *Vide arch. kom. 12.*]

der / H[eiligen] Mutter Gottes Maria zu Jerusalem zur Wohlfahrt unserer Seelen / und der Seelen unserer Eltern das Land Culmen mit allen[16] seinen attinentien sowohl / in Flüßen als Feldern und Wäldern, nichts uns davon vorbehaltende, oder / auch künfftig davon was zu haben uns Hoffnung machende, geschenket / haben, des gleichen auch verleihen wir selbigen das Ländchen Orlau, in Cuja-/ vien gelegen, zum im[m]er währenden Eigenthum mit[17] volkom[m]enen Rechte zu / besitzen und das mit Consens und Einwilligung unserer Erben, damit / aber die Zeit, als eine Mutter der Vergeßenheit diese unsere Collation / nicht vernichten möge, haben wir solche auch laßen mit der Unterschrifft / unserer Brüder, aller Herzogen in Polen, wie auch diejenigen Bischöffe / und Zeugen, die ge-
[849] genwärtig bey der Donation gewesen, bekräfftigen // laßen. Ihre Nahmen sind diese: Herr Michael, Bischoff in Cujavien, Herr Günther, erwählter / Bischoff in Plocko, Arnoldus, Woywod in Cujavien, Graff Zaechius, Hoffrichter, Stephanus, / Graff, und sein Bruder Thomas, Castellan zu Bresck, Graff Golap, Graff Andreas, / Graff Mauritius, der Hoff Jäger, Albertus, sein Bruder, Graff Potrik Agazo, / Graff Thomas, Graff Krywozudus, Grimislaus sein Bruder, Johannes, Sub / Camerarius, Albertus Subagazo, Siros [Ziros], der Mundschenk, Nicolaus Cestuz [Cesim] / Zstralek, Boguslaus, Bogundus, Bigoslaus[18], Herr Gregorius, Unter Canzler, / Jacobus, der Priester, Nicolaus Nicul, Anchelmus[34b]. Gegeben in Beze / im Jahr nach Christi Geburth MCC.XVIII, den 23. April.

§10. Daneben hat der erste Bischoff in Preußen Christianus dem Deutschen / Orden den Decem im Lande Culme übergelaßen, wie hiebey gehendes / ausweiset.

In nomine sanctae et individuae Trinitatis

Ego Christianus Primus Prutenorum Episcopus notum facio[19] / universis tam praesentibus quam futuris, quod contuli / militibus de Domo Theutonica pro defensione Christia-/nitatis Decimam in territorio Chelmensi in iis bonis / quae Dux Conradus Masoviae et Cuiaviae praedictis / militibus salvo iure nostro licite conferre potuit. / Acta sunt autem haec anno ab incarnatione / Domini M.CC.XXVIII. 5 Non. Maii in Domo Ordinis / Cisterciensis, quae vocatur Clara tumba praesentibus P. Ab-/bate primo eiusdem loci Priori et Conventu et fratribus / de Domo Theutonica Philippo de Halle et Henrico / Bohemo, Conrado Möcko [Conrado monacho], Legatis Prussiae. /

[16] *Supra lin.* [17] *Corr. ex* zu.

Jeruzalėje mūsų sielų ir mūsų tėvų sielų išganymui padovanojome Kulmo žemę su visais jos priklausiniais tiek upėse, tiek laukuose ir miškuose, nieko sau nepasilikdami bei neturėdami vilties ir ateityje ką nors iš to turėti, kartu jiems atiduodame ir Orlovos žemelę Kujavijoje amžinon nuosavybėn su absoliučia teise tai valdyti, ir tai darome sutikus mūsų paveldėtojams; tačiau kad laikas, kaip užmaršties motina, nesunaikintų šitos mūsų donacijos, leidome ją sutvirtinti savo brolių, visų Lenkijos kunigaikščių, taip pat tų vyskupų ir
[849] liudytojų, kurie dalyvavo per dovanojimą, parašais. // Jų vardai tokie: Kujavijos vyskupas ponas Michaelis, išrinktasis Plocko vyskupas ponas Güntheris, Kujavijos vaivada Arnoldas, rūmų teisėjas grafas Zaechijus, grafas Stephanas ir jo brolis, [Kujavijos] Bžesto kaštelionas Thomas, grafas Golapas, grafas Andrejas, grafas rūmų medžioklis Mauricijus, jo brolis Albertas, arklidininkas grafas Potrikas, grafas Thomas, grafas Krywozudas, jo brolis Grimislavas, paiždininkis Johannas, paarklidininkis Albertas, taurininkas Sirosas [Ziros], Nicolajus Cestuzas [Cesim] Zstralekas, Boguslavas, Bogundas, Bigoslavas, pakancleris ponas Gregorijus, kunigas Jacobas, Nicolajus Niculis, Anchelmas[34b]. Duota Bezėje 1228 metais po Kristaus Gimimo balandžio 23 dieną.

§10. Šalia to pirmasis Prūsijos vyskupas Kristijonas, kaip rodo čia pateiktas tekstas, Vokiečių Ordinui perleido Kulmo žemės dešimtinę.

Vardan Šventosios ir nedalomos Trejybės

Aš, Kristijonas, pirmasis prūsų vyskupas, visų – ir dabartinių, ir būsimųjų – žiniai skelbiu, kad riteriams iš Vokiečių namų krikščionybei ginti suteikiau dešimtinę Kulmo žemėje iš tų dvarų, kuriuos Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis Konradas minėtiems riteriams galėjo teisėtai suteikti nekeisdamas mūsų teisės normų. O tatai įvyko 1228 metais nuo Viešpaties Įsikūnijimo, 5 [dieną prieš] gegužės nonas [gegužės 3] cistersų ordino namuose, kurie vadinami *Clara tumba*, dalyvaujant pirmajam tėvui abatui, tos pačios vietos priorui bei [jo] vienuolynui ir broliams iš Vokiečių namų, Prūsijos legatams, – Philippui iš Halės, Henrikui Bohemui [Böhmui], Conradui Möckui.

Šito dalyko mintis vokiečių kalba yra tokia:

[18] ges *corr. ex illect.* [19] *In d. m.:* acta Bor., T. 1, p. 395. [Acta Borussica [...], vol. 1, p. 395. *Vide arch. kom. 12.*]

Die Meinung deßen in deutscher Sprach ist folgende[20]:

Im Nahmen der heiligen und unzertrennlichen Dreyfaltigkeit.

Ich, Christianus, erster Bischoff der Preußen, thue kund allen und jeden, / so wohl gegenwartigen als zukünfftigen, daß ich denen Kriegsleuten des / Deutschen Hauses zu Jerusalem zu Beschützung der Christenheit erlaßen / und geschenket habe den Zehenden im Colmischen Lande von allen den / Güthern, die Tit[ulus] der Herzog von Masau und Cujavien Ihnen jedoch unserm / Recht ohne Schaden verleyhen hat können. So geschehen im Hause / des h[eiligen] Cistercienser Ordens, Clara tumba genandt, a[nn]o 1228, 3. Maii in / Praesentz des ersten Abts des gedachten Closters und deßen Convents Prioren, / wie auch den aus Preußen hie abgesandten Brüdern des Deutschen Hau-/ses, nehmlich Philipp von Halle, Heinrich Böhm, Conrad Moeck [Conrado monacho].

§11. Im selben Jahr a[nn]o 1228 im Jul. erhielt der Orden das Land Dobryn, wie / auch einige Oerter zu der Kirchen zu Masau und Vladislav gehörig, wie aus / folgendem zu sehen. //

[850] In nomine Domini nostri Iesu Christi. Amen

Notum[21] sit omnibus praesentem literam inspecturis, quod ego Conradus / Dux Masoviae et Cuiaviae, filiis meis Boleslao, Kazemi-/ro, Semovito bona ac spontanea voluntate consentientibus / intuitu Dei et salvationis animae meae et provinciae Ma-/zoviae contuli Magistro Militum Prussiae et fratribus eius mi-/litaturis contra Prutenos more Livonensi Castrum Dobryn cum / spatio terrarum quae continentur inter hos duos rivulos Chame-/nezam [Comenicam] et Chelmenezam [Chelmenicam] usque in Prussiam haereditarie sub pleno / iure libertatis ab eo et successoribus eorum perpetuo possidendum / cum parte villae, quae vocatur Quercus ultra Wislam. Contuli etiam / eis villam ante Iunem[22] Wladislae [Iucene Wladizlae], quae vocatur Sedlic [Sedlce][35]. Absol-/vi etiam eos ab omni solutione Theoloniorum, ubicunq[ue] pertran-/sierint, sive per terram sive per aquam. Statuimus etiam, / quod nullus habeat ius iudicandi inhabitatores earundem ter-/rarum, nisi eidem fratres, excepta tantum Familia Ducis. Ego quoq[ue] / Guntherus Eccles[iae] Mazoviens[is] Episc[opus] cum consensu Fratrum meorum / cessi eisdem fratribus de Villa Ecclesiae meae in Dobrin et cum / insula magna ei pertinenti. Cessi quod erat de Decimis supra di-/ctarum terrarum, quas excoluerint Viri linguae Teutonicae, exceptis / duntaxat cultoribus Polonis. Nos quoq[ue] Canonici ecclesiae Wladislavi-/ensis pro Cambio, quod Dux Conradus nobis fecit, cessimus eisdem /

[20] *Corr. ex illect.*

Vardan Šventosios ir nedalomos Trejybės.

Aš, Kristijonas, pirmasis prūsų vyskupas, pranešu visiems – tiek dabartiniams, tiek būsimiesiems, kad Vokiečių namų Jeruzalėje kariautojams krikščionybei ginti perleidau ir padovanojau dešimtinę Kulmo žemėje iš visų tų dvarų, kuriuos garbingasis Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis jiems galėjo padovanoti nepakenkdamas mūsų teisėms. Tai įvyko šv[entojo] cistersų ordino namuose, vadinamuose *Clara tumba*, 1228 metų gegužės 3 dieną, dalyvaujant minėtojo vienuolyno pirmajam abatui ir konvento priorui, taip pat iš Prūsijos atsiųstiems Vokiečių namų broliams, būtent Philippui iš Halės, Heinrichui Böhmui, Conradui Moeckui.

§11. Tais pačiais 1228 metais liepos mėnesį, kaip matyti iš toliau pateikiamo teksto, Ordinas gavo Dobrynės žemę, taip pat keletą vietovių, priklausančių Mazovijos ir Vladislavo bažnyčioms. //

[850] Vardan mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus. Amen

Tebūnie visiems, matysiantiems šį raštą, žinoma, jog aš, Konradas, Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis, mano sūnums Boleslovui, Kazimierui, Zemovitui gera ir laisva valia sutinkant, atsižvelgdamas į Dievą, siekdamas savo sielos ir Mazovijos provincijos išganymo, suteikiau Prūsijos riterių magistrui ir jo broliams, kariausiantiems prieš prūsus, kaip anksčiau Livonijoje, Dobrynės pilį su plotu žemių, kurios yra tarp šių dviejų upeliukų – Chamenezos ir Chelmenezos – iki pat Prūsijos, su teise paveldėti ir visiška laisve amžinam jo ir jų įpėdinių valdymui, kartu su dalimi kaimo, kuris vadinamas Ąžuolais anapus Vyslos. Taip pat suteikiau jiems kaimą priešais Naująjį Vladislavą, vadinamą *Sedlic*[35]. Ir atleidau juos nuo bet kokių mokesčių visur, kur tik jie persikeltų sausuma ar vandeniu. Dar nustatėme, kad niekas, be tų brolių, išskyrus tik kunigaikščio šeimą, neturėtų teisės teisti tų žemių gyventojus. Taip pat aš, Guntheris, Mazovijos bažnyčios vyskupas, su mano brolių sutikimu tų [Vokiečių namų] brolių naudai atsisakiau savo bažnyčios sodybos Dobrynėje su jai priklausančia didele sala. Atsisakiau buvusių dešimtinių iš aukščiau minėtųjų žemių, kurias dirbs vokiškai kalbantys vyrai, išskyrus, žinoma, lenkų žemdirbius. Taip pat mes, Vladislavo bažnyčios kanauninkai, už piniginę išmoką, kurią mums skyrė kunigaikštis Konradas, tų pačių brolių naudai atsisakėme

[21] *In sin. m.*: act. Bor., T. 1, S. 396. [Acta Borussica [...], vol. 1, p. 396. *Vide arch. kom. 12.*]

[22] Prope *illect.*

fratribus de omni iure, quod habebamus in Villa Wissin et eius attinen-/tiis. Acta sunt haec publice in ripa fluminis dicti Wislae contra civi-/tatem Plocko Anno Incarnationis M.CC.XXVIII. Mense Iulio / 4 Nonas eiusd[em] Mensis. Festo Odabriae[23] [!] [Odalrici] eo die occurrente[36a]. Testes vero huius / facti sunt Michael Episc[opus] Cujaviens[is], Micul Archidiacon, Magister Johannes / Dobroslaus [Dobrozlaus], Mag[ister] Petrus Canonici Eccles[iae] Plocens[is], Gotthardus [Gothehardus] Cancella-/rius, Gregorius Subcancellar[ius], Johannes Abbas Beati Adalberti Plocensis, / Wenceslaus Abbas, Gerhardus [Gerardus] Praepos[itus,] Petrus Prior Chirwensis Eccles[iae], Bo-/gussa Palatinus Mazoviae, Comes Arnoldus, Ceteus Iudex, Abraham Pincer-/na, Martinus Dapifer, Vitus Castellanus de Plonz, Matthaeus Castellan[us] de Ratceris [Ratcenzi] / Goguta [Seguta] Dapifer, Barta Subcamerarius, Adalbertus Castellanus de antiqua Vla-/dislavia[37a] et alii Nobiles quam plures. Ne vero aliquis in posterum contra has / donationes rite celebratas aliquatenus venire praesumat formam ipsarum / conscribi et sigillorum nostrorum de com[m]uni Consensu autoritate fecimus corroborari. /

Welches also verdeutscht lautet:

Im Nahmen unsers Herrn Jesu Christi. Amen

Kund sey allen, so gegenwartige Schrifft lesen werden, daß ich, Herzog Con-/rad zu Masau und Cujavien, mit Bewust und freyen Willen meiner Söhne / Boleslao, Casimiro, Semovito Gott zu Ehren und zum Heil meiner Seelen / und des Landes Masau dem Ehrwürdigen Meister des Deutschen Hau-
[851] ses / zu Jerusalem, als den Kriegsleuten in Preußen und seinen Brüdern, // so wieder die Preußen streiten werden, verliehen und gegeben habe, auch die Art und / Weise, wie vormals den Brüdern in Liefland geschehen, das Schloß Dobrzyn / samt den dazu gehörigen Land und Leuten, so sich befinden zwischen den zwe Flüßerchen / Chamenentz und Chelmentz bis an die Preußische Gräntzen, das sie samt ihren / Nachkomlingen mag zu Erbrecht solches Dobrzyn gantz frey zusamt dem / Dorffe, so genandt wird Zur Eichen, über die Weyßel besitzen sollen. So haben / wir Ihnen auch verliehen das Dorff Sedlice[35b] vor Neu Vladislaw gelegen, haben Sie auch frey erkandt von aller Zoll Abgabe, wo sie möchten gehen / zu Waßer oder zu Land. Wir wollen auch, daß niemand außer den Brü-/dern ihm ein Recht nehmen sol zu richten die Einwohner des Landes, worunter / wir doch ausgenom[m]en haben

[23] *In sin. m.*: Udalrici.

visų turėtų teisių į *Wissin* kaimą ir jo priklausinius. Tatai viešai atlikta minėtos Vyslos upės krante priešais Plocko miestą 1228 [Viešpaties] Įsikūnijimo metais liepos mėnesį, 4 dieną prieš to paties mėnesio nonas [liepos 4 dieną], tą dieną išpuola Odabrijos [!] [Odabricos] šventė[36a]. O šio įvykio liudininkai yra Kujavijos vyskupas Michaelis, arkidiakonas Mic[k]ulis, Plocko bažnyčios kanauninkai – magistras Johannas Dobroslavas [Dobrozlaus], magistras Petras, kancleris Gotthardas [Gothehardus], pakancleris Gregorijus, palaimintojo Adalberto [vienuolyno] Plocke abatas Johannas, abatas Venceslavas, prepozitas Gerhardas [Gerardas], *Chirwo* bažnyčios prioras Petras, Mazovijos vaivada Bogussa, grafas Arnoldas, teisėjas Cetejus [Cettejus], taurininkas Abraomas, stalininkas Martinas, Plonzo [!] [Plocko] kaštelionas Vitas, Ratcerio [Ratau] kaštelionas Matthaejus, stalininkas Goguta / Gagotta [Seguta], paižditninkis Barta, senojo Vladislavo kaštelionas Adalbertas[37a] ir daugybė kitų kilmingųjų. Idant ateityje niekas nesiryžtų kokiu nors atžvilgiu priešintis šiems teisėtu būdu įvykdytiems dovanojimams, pasirūpinome, kad būtų parengta jų rašytinė forma ir, remiantis visuotiniu sutarimu, būtų sutvirtinta mūsų antspaudais.

Išvertus į vokiečių kalbą skamba šitaip:

Vardan mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus. Amen

Skelbiame visiems, skaitysiantiems šį raštą, kad aš, Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis Konradas, su mano sūnų Boleslavo, Kazimiero, Zemovito žinia ir laisva valia, Dievo garbei bei savo sielos ir Mazovijos žemės išganymui garbingajam Vokiečių namų Jeruzalėje magistrui, taigi kariauninkams Prūsi-
[851] joje ir jo broliams, // kurie kariaus prieš prūsus, dovanojau ir atidaviau – kaip anksčiau broliams Livonijoje – Dobrynės pilį kartu su priklausomais žmonėmis ir žemėmis, kurios yra tarp dviejų upelių Chamenenco ir Chelmenco iki Prūsijos sienos, kad jie, kartu su savo įpėdiniais paveldėjimo teise visiškai laisvai valdytų šitą Dobrynę drauge su anapus Vyslos esančiu kaimu, vadinamu Prie Ąžuolų. Jiems taip pat suteikėme kaimą *Sedlice*[35b] priešais Naująjį Vladislavą, taip pat pripažinome, kad jiems neprivalu mokėti jokių muito mokesčių, ar jie vyktų vandeniu, ar sausuma. Taip pat norime, kad niekas, išskyrus brolius, iš jo [Vokiečių Ordino] neatimtų teisės teisti šalies gyventojus, tačiau norime, kad tai negaliotų kunigaikščio šeimai. Aš, Mazovijos vyskupas

wollen, die Familie des Herzogs. Auch ich, Gun-/therus, Bischoff in Masau, habe mit Consens meiner Brüder, eben den Brü-/dern des Deutschen Hauses erlaßen den Decem von dem Dorffe meiner / Kirchen in Dobrzyn mit samt der großen Insul, so dazu gehöret, und von / den Aekern, so bemeldte Deutsche betreiben werden. Doch werden hie nicht / mit begriffen die Polen, so sich daselbst befinden. Wie auch Canonici und Thum, / Herrn der Kirchen zu Vladislav, haben eben den vorgedachten Brüdern erlaßen / und verliehen von der Weichßel, den uns der Herzog Conrad gethan, alles das / Recht, so wir gehabt in Wißin, und dazu gehörige attinentiis. Geschehen am / Uffer des Flußes Weyßel gegen Plocko, übergeben im Jahr Christi 1228, / im Julio, am[24] Festage Odabria [!] [Udalrici][36b]. Deßen alles sind Zeugen / Michael, Bischoff in Cujavien, Mickul, Archidiacon, M[agister] Joh[annes] Dobroslaus, Mag[ister] / Petrus, Canonici der Kirchen zu Plocko, Gotthard, der Cantzler, Gregorius, der / Unter Cantzler, Johannes, Abt zu S[anc]t Albrecht in Plock, Venceslaus, Abt, Ger-/hardt, Probst, Petrus, der Prior von Chirwen, Bagussa, Woywod in Masau, / G. Arnold Ceteus, der Richter, Abraham, der Mundschenk, Martin, Truchßes, / Vitus, Castellanus von Plonz, Matthaeus, Castellanus von Ratau, Gagotta, / Truckses, Barta, Succamerarius, Adalbertus, Castellanus von Alt Wladislaw, / und andere mehr Edelleute[37b]. Damit aber ins künfftige diese unsere / donationes nicht brüchig werden, haben wir solches nebst unserer Unterschrifft, / auch unser aller Siegel wohl bedächtig anhänken laßen.

§12. A[nn]o 1230 repetiret Herzog Conrad die Donation und bekräfftiget sol-/ches, wie hiebey gehendes zeuget[38].

In nomine Sanctae et individuae Trinitatis

Ego[25] Conradus divina miseratione Dux Masoviae et Cuiaviae Cunctis prae-/sentibus et futuris praesens scriptum inspecturis notum esse / volo, quod intuitu divinae retributionis meaeq[ue] Salutis / animae et propter defensionem fidelium, uxore mea Sofia [!] / filiisque meis Boleslao, Kazemiro, Zemovito, Seminislao / consentientibus[39a], dedi Beatae Mariae et Fratribus
[852] Domo / Teutonica totum ex integro Chelmense Territorium cum omni-//bus suis appendenciis, ab eo loco, ubi Drvaneza [!] egreditur / terminos Prussiae per ipsum fluvium usq[ue] ad Vislam et per / Vislam usq[ue] ad Ossam et per ascensum Ossae usque ad terminos / Prussiae in perpetuum possidendum cum omni utilitate et / omnimoda libertate et iure eorum, quae esse possunt in

[24] *Post h. v. exc.* fünften Tage.

Guntheris, pritariant mano broliams, taip pat perleidau Vokiečių namų broliams dešimtinę iš savo bažnyčios kaimo Dobrynėje kartu su jam priklausančia didele sala ir iš tų laukų, kuriuos dirbs minėtieji vokiečiai. Tačiau čia neturimi galvoje lenkai, kurie ten yra. Taip pat Vladislavo bažnyčios kanauninkai ir kapitulos nariai už kunigaikščio Konrado mums duotą kompensaciją šiems minėtiesiems broliams perleido ir atidavė visas teises, mūsų turėtas į *Wissiną* ir į jo priklausinius. Tatai įvyko ant Vyslos upės kranto priešais Plocką, perduota 1228 Kristaus metais, liepos mėnesį, per Odabrijos [!] šventę[36b]. Viso šito liudininkai yra Kujavijos vyskupas Michaelis, arkidiakonas Mickulis, m[agistras] Joh[annas] Dobroslavas, mag[istras] Petras, Plocko bažnyčios kanauninkai, kancleris Gotthardas, pakancleris, Gregorijus, Plonzo [!] [Plocko] šv. Albrechto [vienuolyno] abatas Johannas, Petras, abatas Venceslavas, prepozitas Gerhardas, Chirwo bažnyčios prioras Petras, Mazovijos vaivada Bagussa, G. Arnoldas, teisėjas Cetejus, taurininkas Abrahamas, stalininkas Martinas, Plonzo [!] [Plocko] kaštelionas Vitas, Ratau kaštelionas Matthaejus, stalininkas Gagotta / Goguta [Seguta], paiždininkis Barta, senojo Vladislavo kaštelionas Adalbertas[37b] ir daug kitų kilmingųjų. Tačiau kad ateityje šitie mūsų dovanojimai nebūtų pažeisti, mes šalia savo parašų apdairiai liepėme prikabinti ir mūsų visų antspaudus.

§12. 1230 metais kunigaikštis Konradas, kaip rodo pateikiamas tekstas, šitą fundaciją pakartoja ir ją patvirtina[38].

Vardan Šventosios ir nedalomos Trejybės

Aš, Konradas, Dievo malone Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis, noriu, kad visiems – dabartiniams ir būsimiesiems, – matysiantiems šį raštą, būtų žinoma, jog atsižvelgdamas į Dievo atpildą ir mano sielos išganymą bei siekdamas apginti tikinčiuosius, pritariant mano žmonai Sofijai [!] [Agafijai] ir mano sūnums Boleslovui, Kazimierui, Zemovitui, Seminislovui[39a], atidaviau palaimintajai Marijai ir broliams iš Vokiečių namų visut visą Kulmo žemę su
[852] visais // jos priklausiniais nuo tos vietos, kur Dravanta išteka už Prūsijos ribų ir teka iki Vyslos, o Vysla iki Osos, o Osa aukštyn iki Prūsijos ribų, amžinai valdyti, visiškai naudotis visokeriopa laisve ir teise į tai, kas gali būti žemėje,

[25] *In d. m.*: acta Bor., T. 1, p. 402. [Acta Borussica [...], vol. 1, p. 402. *Vide arch. kom. 12.*]

ter-/ra, ut est aurum, argentum caeterorumque metallorum genera, / Castores aliaeque venationes quarumcunque ferarum, sive in / aquis. Aquarum vero decursibus, foris, moneta, theloneis et / in caeteris quae scribi solent in privilegiis, Promisi etiam / ut quicunque praedictos fratres impedierit, in praefata / possessione, quod ego tota mea virtute defendam eos[40]. / Ipsi quoque fratres cum omni fidelitate promiserunt / mihi cunctisque meis haeredibus secundum Deum et / eorum posse contra inimicos Christi et nostros, videli-/cet omnes paganos sine fucatione et omni simulatione / etiam uno eorum superstite una nobiscum omni tempore / fore militaturos. Testes donationis huius et pro-/missi sunt Michael Episcopus Cuiaviensis, Christianus / Episcopus Prussiae, Pacozlaus Senior, Comes Dirsuvaus, Nicolaus / Cancellarius, Magister Johannes Cancellarius, Gregorius Subcancellarius[41a]. / Ne igitur haec donatio tam utilis et necessaria aliquorum calliditate / et versutia irritari valeat, sed potius integra permaneat et inconvulsa, / ipsam testium inscriptione meiq[ue] Sigilli et eorum appensione sollici-/te curavimus praemuniri. Acta sunt anno Incarnationis D[omi]nicae / M.CC.XXX. Ego Guntherus Episcopus Subscribo etc.

Zu Teutsch also:

Im Nahmen der heil[igen] und unzertrennten Dreyfaltigkeit

Ich, Conradus, von Gottes Gnaden Herzog von Masau und Cujavien, mache kund / allen und Jedweden, gegenwärtigen und zukünfftigen, so diese Schrifft lesen / werden, daß ich in Betrachtung der Vergeltung Gottes zum Behuff meiner / Seelen Seeligkeit und zu Beschirmung der Gläubigen mit Wißen und Willen / meiner Ehefrauen Sophia [!] [Agaphia], auch unserer Söhne Boleslao Casimiro, Semo-/vito und Seminislao[39b] der H[eiligen] Mutter Gottes und dero Brüdern des Deutschen Hauses / das gantze Colmische Land mit allen den Ländereyen, die davon dependiren, / verliehen habe, nehmlich von dem Ort an, wo der Fluß Drevantz bey den / Gräntzen des Preußen Landes austritt, durch selben Fluß bis an die Weys-/sel und durch die Weyßel bis an den Fluß Ossa und denn aufwerts Ossa / bis an die Preußische Gräntzen, daß sie selbiges ewiglich besitzen und ge-/nüßen sollen, mit allem Nutzen und aller Freyheit, mit allem Recht / über alles, was in selbem Lande, so in der Er-
[853] den, als Gold, Silber und // allerhand Metall, Castoren und andern Jagten vom Wildprett, als auch in den / Waßern befindlich mit allem Waßer Recht, Markt, Müntz und Zollwesen, / das wir die gedachten Brüder wieder alle, die sie alda turbiren solten, / mit allen unseren Kräfften schützen und beschirmen wollen,

pavyzdžiui, auksas, sidabras ir kitų rūšių metalai, medžioti bebrus ir visokius kitus žvėris, arba tuo [kas glūdi] vandenyse. Taip pat pažadėjau, kad jei tik kas nors minėtiems broliams trukdys valdyti minėtąją nuosavybę, [kurią sudaro] tekantys vandenys, turgūs, pinigai, duoklės ir kiti [objektai], kurie paprastai būna užrašomi privilegijose, ginsiu juos visomis savo galiomis[40]. Taip pat patys nakvynės namų broliai ištikimai ir garbingai pažadėjo man ir visiems mano bei jų Dievo skirtiems įpėdiniams prieš Kristaus priešus ir mūsiškius, tai yra visus pagonis, be puikavimosi ir jokio apsimetinėjimo, net ir vienam iš jų gyvam telikus, kiek galėdami kartu su mumis visą laiką ateityje kariauti. Šio dovanojimo ir pasižadėjimo liudininkai yra Kujavijos vyskupas Michaelis, Prūsijos vyskupas Kristijonas, Diršau grafas Pacoslavas [Boguslavas] vyresnysis, kancleris Nicolajus, kancleris magistras Johannas, pakancleris Gregorijus[41a]. Taigi idant šis toks naudingas ir reikalingas dovanojimas negalėtų dėl kokių nors asmenų vyliaus ir suktumo būti suniekintas, bet veikiau liktų sveikas ir nepajudintas, rūpestingai pasistengėme jį sutvirtinti liudininkų parašais bei mano ir jų antspaudais. Tatai įvyko 1230 Viešpaties Įsikūnijimo metais. Aš, Vyskupas Guntheris, pasirašau [ir t. t.].

Vokiškai šitaip:

Vardan Šventosios ir nedalomos Trejybės

Aš, Konradas, iš Dievo malonės Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis, skelbiu visiems ir kiekvienam, dabartiniams ir būsimiesiems, skaitysiantiems šitą raštą, kad aš, turėdamas omenyje Dievo atpildą, dėl savo sielos išganymo ir dėl tikinčiųjų globos, su mano žmonos Sofijos [!] [Agafijos], taip pat mūsų sūnų Boleslovo, Kazimiero, Zemovito ir Seminislovo žinia ir valia[39b], Švč. Dievo Motinai ir jos Vokiečių namų broliams padovanojau visą Kulmo žemę su visais priklausiniais, būtent nuo tos vietos, kur Dravantos upė išteka už prūsų šalies ribų, toliau ta pačia upe iki Vyslos ir Vysla iki Osos upės, tada Osos upe aukštyn iki prūsų sienos, – kad jie šią žemę amžinai turėtų kaip savo nuosavybę ir ja naudotųsi su visa įmanoma nauda ir visiškai laisvai, su visomis teisėmis viskam, kas šiame krašte yra žemėje, taigi auksas, sidabras
[853] ir // visokie kitokie metalai, bebrai ir kiti medžiojami žvėrys, taip pat ir kas yra vandenyse, su visomis teisėmis į vandenis, turgus, pinigus ir muitus; mes minėtuosius brolius visomis savo jėgomis ginsime ir apsaugosime nuo visų,

hergegen haben, auch / die obgedachten Brüder uns treulich und redlich versprachen, daß sie wolten / ohne alle Falschheit und Betrug zu allen Zeiten, auch solte auch nur einer / des Ordens übrig seyn, mich und meine Erben nebst Gottes Hülffe nach allem / ihrem Vermögen wieder unsere und die Feinde Christi, als auch wieder / alle Heiden schützen, und nebst uns Krieg führen. Zeugen unsrer Donation / sind Michael Bischoff in Cujavien, Christianus, Bischoff in Preußen, Bogus-/laus der Eltere, Graff von Dirßweg, Nicolaus, Canzler, M[agister] Johannes, / der Cantzler, Gregorius, Unter Cantzler[41b]. Damit diese so hochnötige / und nutzbahre Donation nicht durch anderweite Hinter- und Argelist brüchig, / sondern unverrükt erhalten werde und bleibe, haben wir solche mit un-/serer eigenen Unterschrifft und angehängten Siegeln bekräfftigen lassen. / So geschehen a[nn]o Christi 1230.

Ich, Günther, Bischoff zu Masau, schreib mich unter.

§13. In selbigem Jahr wird dies beym Römischen Babst Gregorio verlaut-/bahret, der es bekräfftiget, wie aus dem Buch der privilegiorum des / Culm Landes zu sehen. Solches hat hernach Alexander IV. Babst zu / Rom a[nn]o 1257 Confirmiret, wie hiebeygehend zu sehen[42].

Alexander Episcopus Servus Servorum Dei

Dilectis filiis meis ac fratribus Hospitalis S. Mar[iae] Teutonicorum / Ierusalem Salutem et Apostolicam benedictionem. Pietati proximum / rationi consentaneum arbitramur ut vobis qui voluptatibus seculi dereli-/ctis[26] tollentes crucem, secuti estis Deum crucifixum, omnem, quam cum Deo / possumus, favoris gratiam liberaliter impendamus, praesertim cum nos licet im[m]eriti vices eiusdem Domini geramus in terris qui sua vestigia sequen-/tibus perennis vitae praemia largietur in coelis. Hinc est quod sicut vestro / relatu didicimus, cum vos ad Prussiae partes, Salvatoris virtute praeam-/bula procedentes in terra, nomine Culmen, quam a Christianis longe / retro temporibus habitatam praedecessoribus, clarae memoriae Conradi ducis / Poloniae durantibus in eadem, Idem Dux vobis pro salute sua et fidelium / in confinio dictarum partium positorum pia liberalitate donavit, prout / in eiusdem privilegio super hoc confecto ple[ne] [p]erspeximus[27] conti-/neri, constructis per vos castris et villis, non absq[ue] multis laboribus / et expensis. Et Prutenorum impetu, divina propitiante gratia re-/frenato, ac dictorum salute procurata fidelium, quos
[854] a multis // temporibus conflixerat eorundem insania Prutenorum, Prussiae

[26] *Lit.*

kas tik imtų jiems trukdyti, o minėtieji broliai savo ruožtu mums irgi dorai ir sąžiningai pažadėjo, kad be jokio falšo ir be apgavysčių bet kokiu laiku, netgi iš Ordino likus tik vienam žmogui, mane ir mano įpėdinius su Dievo pagalba gins visomis savo išgalėmis nuo mūsų ir krikščionių priešų, taip pat nuo visų pagonių ir kariaus kartu su mumis. Mūsų dovanojimo liudininkai yra Kujavijos vyskupas Michaelis, Prūsijos vyskupas Kristijonas, Dirsvėgo [Diršau] grafas Boguslavas vyresnysis, kancleris Nicolajus, kancleris magistras Johannas, pakancleris Gregorijus[41b]. Kad šita taip reikalinga ir naudinga dovana per klastą ir suktybes nebūtų pažeista, bet būtų ir išliktų nepajudinama, mes ją sutvirtinome savo pačių parašais ir prikabintais antspaudais. Tai įvyko 1230 Kristaus metais.

Aš, Güntheris, Mazovijos vyskupas, pasirašau.

§13. Tais pačiais metais apie tai paskelbia Romos popiežius Grigalius, kaip matyti iš Kulmo žemės privilegijų knygos, jis tam pritaria. Paskui Romos popiežius Aleksandras IV, kaip matyti iš tolesnio teksto, 1257 metais tai patvirtina[42].

Aleksandras, vyskupas, Dievo tarnų tarnas

Savo mylimiems sūnums ir Jeruzalės Švč. Marijos vokiečių špitolės broliams [siunčiu] sveikinimą ir apaštalinį palaiminimą. Manome, jog neatsiejama nuo pamaldumo ir sveikas protas pataria, kad jums, kurie, apleidę pasaulio malonumus nešdami kryžių, pasekėte paskui nukryžiuotąjį Dievą, dosniai suteiktume visą, kokią galime su Dievu, pritarimo malonę, ypač kai mes, nors nenusipelnę, pavaduojame žemėje tą patį Viešpatį, kuris sekančiuosius jo pėdomis danguje apdalys amžinojo gyvenimo dovanomis. Taigi, kaip iš jūsų pranešimo sužinojome, kad kai jūs prie Prūsijos kraštų atvykę, vedami Išganytojo stiprybės, [apsistojote] žemėje, vadinamoje Kulmu, kurią labai senais laikais gyventą krikščionių, šviesios atminties Prūsijos kunigaikščio Konrado pirmtakams, joje pačioje tebegyvenant, tas pats kunigaikštis jums dėl savo ir tikinčiųjų, apsigyvenusių minėtų [Prūsijos] žemių pasienyje, išganymo, [paskatintas] pamaldaus dosnumo, dovanojo, – sprendžiant iš to, kiek įžvelgėme jo paties šiuo reikalu duotoje privilegijoje, – [tada] jūs pastatėte pilis ir kaimus ne be didelių vargų ir išlaidų. Ir Dievo malonės globojami, sutramdę prūsų
[854] puldinėjimą bei pasirūpinę išganymu minėtų tikinčiųjų, kuriuos // ilgą laiką

[27] *Lit.*

partem / Christiano nomini reddideritis subiugatam. Nos ad instar felicis / recordationis B. Papae praedecessoris nostri, volentes ut pro eiusdem / acquisitione terrae, eo plenius vester animus invalescat, quo vos et / existentes ibidem fidei Catholicae Professores a nobis obtinebitis gra-/tiam specialem, quod a vobis suffragente [!][28] exercitu Christiano iam de ipsa / terra actore Domino noscitur acquisitum in ius et proprietatem B. Petri / suscipimus et eam sub speciali Apostolicae sedis protectione et defen-/sione perpetuis temporibus permanere sancimus, ipsamq[ue] vobis ac domui / vestrae cum omni iure ac proventibus suis concedimus in perpetuum / libere possidendum. Ita ut per vos et alios dicta terra nullius unquam / subiiciatur dominio potestatis. Quae vero in futurum largiente / Domino insistendo defensioni Christianitatis de terra paganorum / in eadem.provincia vos contingerit [!][29] adipisci, firma ac illibata / vobis vestrisq[ue] successoribus sub iure et proprietate Sedis Apostolicae / eodem modo statuinius [!][30] permansura. Caeterum in eadem terra di-/spositioni sedis Apostolicae reservamus, ut per ipsam, cum vos / propitiatione divina annuente oblata eiusdem terrae spati[a][31] contin-/gerit [!][32] obtinere ac de ipsius statu per vos plenius fuerimus informati, / ordinetur de constituendis in ipsa Ecclesiis et instituendis ibidem / clericis, Episcopis et Praelatis aliis, nec non de providendo, quod idem / de terra praefata congruam habeant portionem. Et quod permissio-/nes et portiones, quae praesentibus inhabitatoribus eiusdem terrae / fecisse noscimini aut futuris facietis in posterum a Nobis / valeant observari. Et quod ad recognitionem Dominii et perceptae / a sede Apostolica libertatis Ecclesiae Romanae Census annuus persol-/vatur, sicut in Domino ad honorem ecclesiae et utilitatem nostram / visum fuerit expedire. Tenorem autem praedicti Privilegii nobis / a praefato Duce concessi de verbo ad verbum praesentibus fecimus / [a]nnotari[33], qui Talis est[43]:

In Nomine sanctae et individuae Trinitatis. Amen

Quoniam iuxta verbum viri sapientis generatio praeterit et generatio / advenit, nihilq[ue] stabile et permanens est sub sole sed vanitati atq[ue] / mutabilitati subiacent universa, ne labentibus cum annis rerum / magnifice seu utiliter gestarum labatur pariter ac aboleatur / memoria, munificentias ac liberalitates, praesertim in pias cum caussas / et loca religiosa collatas, scriptura convenit perpetuare, quae non / solum omnem emergentem in posterum
[855] praecidat et tollat ambigu-//itatem, verum etiam universis, ad quorum notitiam

[28] *Pro:* suffragante. [29] *Pro:* contigerit.

buvo pakirtusi tų pačių prūsų beprotybė, dalį Prūsijos padarėte paklusnią krikščioniškam vardui. Mes lygiai kaip šviesaus atminimo palaim[intasis] popiežius, mūsų pirmtakas, norėdami, kad už tos pačios žemės įgijimą jūsų siela dar labiau sustiprėtų, kai jūs ir tenai esantys katalikų tikėjimo išpažinėjai įgysite iš mūsų ypatingą malonę; tai, kas, kaip žinoma, jūsų įgyta, talkinant Kristaus kariuomenei, Viešpačiui veikiant jau iš pačios žemės, priimame palaim[intojo] Petro teisėn ir nuosavybėn ir šventai nustatome, kad ji [ši nuosavybė] išliktų amžiniems laikams, remiama ypatingos Apaštalų sosto protekcijos ir apsaugos, o ją pačią su visomis teisėmis bei jos pajamomis perleidžiame jums ir jūsų namams amžinai laisvai valdyti taip, kad jūsų ir kitų dėka minėta žemė niekuomet nebūtų pavaldi jokiai kitai valdžiai. Ir tokiu pat būdu nustatėme, kad tai, ką ateityje, Viešpačiui dosniai dalijant, uoliai atkovojant krikščionybę iš pagonių žemės, toje pačioje provincijoje jums pavyks pasiekti, tvirtai ir be nuostolių išliks jūsų ir jūsų įpėdinių pagal Apaštalų sosto teisę ir nuosavybę. Tačiau toje pačioje žemėje paliekame Apaštalų sosto nuožiūrai pasirūpinti, kad joje visoje, kai jums, dieviškosios malonės palaikomiems, pavyks įgyti tos pačios žemės dovanotuosius plotus ir apie jos padėtį mums nuodugniau pranešite, būtų steigiamos bažnyčios ir ten pat būtų skiriami klierikai, vyskupai ir kiti prelatai, taip pat būtų numatyta, kad jie gautų atitinkamą išlaikymą iš minėtos žemės. Ir [dar būtų numatyta,] kad mes turėtume teisę prižiūrėti [nuosavybės] perdavimus bei išlaikymą, ką, kaip žinoma, jūs esate suteikę dabartiniams tos pačios žemės gyventojams arba ateityje būsimiems teiksite. Ir [dar būtų numatyta,] kad, atsižvelgiant į nuosavybę ir iš Apaštalų sosto gautą laisvę, Romos Bažnyčiai būtų mokamas metinis mokestis taip, kaip bus nutarta Viešpatyje sutvarkyti Bažnyčios garbei ir mūsų naudai. O aukščiau minėtos privilegijos, mums suteiktos minėto kunigaikščio, turinį pasistengėme dabar esantiesiems žodis žodin užrašyti[43]. Jis yra toks:

Vardan Šventosios ir nedalomos Trejybės. Amen

Kadangi, anot išmintingo vyro, žmonių karta praeina ir vėl ateina ir nėra po saule nieko tvaraus ir išliekamo, bet visa pavaldu tuštybei ir kintamybei, idant kaip prabėgantys metai neprabėgtų ir neišnyktų didingai ar naudingai nuveiktų darbų atminimas, geradarybes ir kilnias dovanas, ypač suteiktas pamaldžiam tikslui ir šventoms vietoms, dera įamžinti raštu, kuris ne tik panaikintų
[855] ir pašalintų bet kokį ateityje iškilsiantį neaiškumą, // bet ir visiems, kuriems

[30] *Pro:* statuimus. [31] *Lit.* [32] *Pro:* contigerit. [33] *Lit.*

pervenerit laudabilis et / imitatione digni exempli speciem repraesentando com[m]endet et ad similia / imitanda accendat. Cum enim omne datum optimum et omne donum perfectum / de sursum sit a patre luminum descendens, qui dat omnibus affluenter et nemini / improperat, hominibus concedens temporalia, non ut placeant aut[34] delectent, / quae in sui natura vana, vaga sunt et corruptibilia sed tanquam semen / et materia ad exercenda misericordiae opera benigne subministrans. Opor-/tet diem extremae messionis, quando omnes simul in unum dives et pauper / stabunt ante tribunal districti Iudicis rationem de omnibus gestis / strictissime reddituri, operibus charitatis praevenire in huius vitae / via seminanda, quod tunc metatur in patria, quando in exultatione / reportabuntur manipuli bonorum operum cum fructu centuplato. Ea / propter Ego Conradus, divina Miseratione Dux Masoviae et Cuiaviae / Cunctis praesentibus et futuris scriptum praesens inspecturis notum[35]/ esse volo, quod cum Prutheni et alii Christiani nominis inimici / magnam partem terrarum mearum ipsis adjacentium depraedatio-/nibus incendiis tam ecclesiarum quam aliorum locorum, interfectio-/nibus et captivationibus virorum, mulierum et permultorum pecca-/tis hominum, qui altissimum in suis vanitatibus irritaverunt, / exigentibus, miserabiliter divina permissione vastaverint, eorumq[ue] / qui Christum oderunt semper ascendens super ascendens superbia invaluerint, adeo ut nec adhuc ipsum in membris vivis persequi / cessent aut desistant, non solum res[44], im[m]o magis ipsum sangvinem / fidelium inter infinitas et horrendas auditu et dictu abusiones / quas in contumeliam exercent Creatoris sitientes, sperans per viros / religiosos manum Domini, quae nos tetigit et flagellum indigna-/tionis suae placare eiusq[ue] favente gratia, qui suis adesse consve-/vit per Christi milites, quorum spes, virtus et gloria Deus est, / brachium fortitudinis Saracenorum conterendum, salutis animae / meae ac meorum aeternaeq[ue] retributionis intuitu ac ob defensio-/nem fidelium in Polonia, uxore mea Agasia filiisq[ue] meis Boleslao, / Casimiro, Zemovito expresse de bona et spontanea voluntate consen-/tientibus, accedente quoq[ue] Consilio et Consensu Episcoporum, Magna-/tum et Maiorum terrae meae dedi et contuli Hospitali S. Mariae Do-/mus Teutonicae et fratribus eiusdem Domus totum et ex integro / Culmense territorium cum omnibus suis attinentiis ab eo loco / ubi Drewenca egreditur terminos Prussiae et per decessum eius-/dem fluminis usq[ue] in Vislam et in decessu Vislae usq[ue] ad Ossam / et per ascensum Ossae usq[ue] ad terminos Prussiae in veram ac perpe-/tuam
[856] proprietatem possidendum pleno iure cum omni libertate // fructu et utilitate

[34] *Supra lin corr. ex* et.

taps žinomas, ne tik perteiktų pagirtiną ir sektiną pavyzdį, bet ir skatintų ir uždegtų atkartoti panašius [darbus]. Juk kadangi bet kuris suteiktas geriausias dalykas ir bet kuri tobula dovana ateina iš aukštybių, iš šviesybių Tėvo, kuris visiems duoda gausiai ir niekam nepriekaištauja, perleisdamas žmonėms laikinus turtus, tik ne tam, kad patiktų ar džiugintų tai, kas pagal savo prigimtį yra tuščia, nepastovu ir linkę suirti, o [pats] tartum sėkla ir materija, nuolankiai talkindamas vykdant gailestingumo darbus, [todėl] paskutinės pjūties dieną, kai visi – turtingas ir vargšas – kartu vienoje vietoje stovės priešais griežto Teisėjo teismą, ruošdamiesi pateikti kuo tiksliausią ataskaitą apie visus atliktus darbus, reikia pralenkti meilės darbais, šio gyvenimo kelyje sėjant tai, kas būtų pjaunama [dangiškojoje] tėvynėje, kai džiaugsmingai bus saujomis atnešami gerieji darbai su šimteriopu derliumi. Dėl to aš, Konradas, iš Dievo malonės Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis, noriu, kad visiems – dabartiniams ir būsimiesiems, matysiantiems šį raštą, būtų žinoma, jog kai prūsai ir kiti krikščionių vardo priešai didelę dalį su jais besiribojančių mano žemių, Dievui leidus, kraupiai siaubė, plėšdami ir degindami bažnyčias ir kitas vietas, žudydami ir grobdami vyrus ir moteris ir kurstydami daugybės žmonių, kurie nuodėmiaudami savo tuštybėmis užrūstino Aukščiausiąjį, nuodėmes ir, [kai] tų, kurie nekenčia Kristaus, nuolat auganti bei platėjanti puikybė tiek sustiprėjo, jog jie ligšiol neatlyžta ar nesiliauja Jį persekioję per gyvuosius narius trokšdami ne tik turtų[44], bet dar labiau paties tikinčiųjų kraujo, vykdydami daugybę šiurpių klausyti ir apsakyti nusikaltimų, kuriais įžeidžia Kūrėją, [aš], vildamasis per pamaldžiuosius vyrus numaldyti Viešpaties ranką, kuri mus palietė, ir Jo rūstybės rykštę, ir [tikėdamas, kad] globojant malonei To, kuris paprastai padeda saviems per Kristaus karius, kurių viltis, stiprybė ir šlovė yra Dievas, reikia sutriuškinti saracėnų tvirtybės ramstį, [dar] atsižvelgdamas į savo ir savųjų sielos išganymą bei amžinąjį atpildą ir siekdamas apginti tikinčiuosius Lenkijoje, mano žmonai Agasijai ir mano sūnums Boleslovui, Kazimierui, Zemovitui aiškiai iš geros ir laisvos valios sutinkant, taip pat prisidedant mano žemės vyskupų, didikų ir viršininkų nutarimui ir sutikimui, daviau ir suteikiau Švč. Marijos vokiečių namų špitolei ir tų pačių namų broliams visut visą Kulmo žemę su visais jos priklausiniais nuo tos vietos, kur Dravanta teka [jau] už Prūsijos ribų ir toliau teka tos pačios upės tėkmės kryptimi iki pat Vyslos, o Vyslos tėkmės kryptimi iki pat Osos, o [paskui] Osa aukštyn iki pat Prūsijos ribų, valdyti kaip tikrą ir amžiną nuosavybę visateisiškai ir visiš-
[856] kai laisvai, // su pelnu ir nauda visą žemę su vandenimis, upėmis, ežerais,

[35] *In d. m.*: Acta Bor., T. 1, p. 66. [Acta Borussica [...], vol. 1, p. 66. *Vide arch. kom. 12.*]

totam terram cum aquis, aquarum decursi-/bus, stagnis, paludibus, montibus, vallibus, saltibus, nemoribus, / sylvis, arbustis, pratis, pascuis omnibus cultis et incultis, / viis et inviis[36], cum omnium eorum libera et plena utilitate / et fructu, quo in praedictis omnibus sunt vel fuerint inventa / apparentia vel occulta et specialiter sive aurum sive argen-/tum vel alia quaecunque species aeris vel metallorum aut gem-/marum, fontes vel venae salis et quicquid omnino in terra vel / supra vel in aquis inventum fuit, Castores et omnes venatio-/nes quarumcunque ferarum, piscationes quoque piscium / omnis generis cum ipsis aquis praedictis et omni earum pro-/ventu et utilitate in piscationibus, navigiis, passagiis, pontibus / molendinis et insulis cum villis et castris, oppidis, grangiis / foris, monetis, pedagiis, theloneis terrarum et aquarum et omni-/no cum omnibus contentis intra limites praedictos et pleno iure et integra libertate ipsorum etiam limitum sine qualibet diminu-/tione cum omni honore et iurisdictione, perfecto et vero dominio / proprietate ac possessione omnium praedictorum et aliorum omni-/um, quae in privilegiis largitionum, in favorabiles quaslibet / personas vel loca, in favorem com[m]odum et cautelam eorum, quibus / confertur, concribi solent aut possunt, ita ut beneficium meae collationis / largissimam ad omne com[m]odum, honorem et utilitatem domus et fratrum / eorum recipiat interpretationem. Nihil prorsus iuris, utilitatis, advo-/catiae, Patronatus vel cuiuslibet alterius iuris, ditionis aut potestatis / quocunq[ue] nomine censeri possit vel appellari, mihi, haeredibus vel / successoribus meis in omnibus supradictis vel quolibet eorum reti-/nens aut reservans, sed omnia ea cum libertatibus et pleno et in-/tegro iure, sine omni dolo, fraude, raptione ac raptiositate [!][37] sine di-/minutione ac coarctatione, cum bona et exuberante fide et lar-/gissimo intellectu Domui et fratribus memoratis contuli et col-/lata recognosco, me, haeredes et terram meam obligans et teneri / volens de evinctione [!][38] [45]. Praeterea quidquid de personis vel bonis omni-/um Saracenorum, captivatione, depraedatione, extorsione occupatione / vel subiugatione mobilium sive im[m]obilium terrarum vel / aquarum atque omnium in eis contentarum [!][39] quolibet modo / fratres praedicti adipisci potuerint, cum omni et integro / iure ac libertate superius praemissae donationis, nulla pror-/sus diminutione, coarctatione vel impedimento ipsis a me / haeredibus meis vel quolibet alio, quem nos prohibere, vel coarctare possumus praestando vel procurando eisdem // concessi cum vera proprietate et perfecto dominio [857]

[36] *Lit.* [37] *Pro:* captiositate.

pelkėmis, kalnais, slėniais, raistais, miškais, giriomis, krūmynais, pievomis, ganyklomis, visais dirbamais ir nedirbamais plotais, išvažiuojamais ir neišvažiuojamais, laisvai ir visiškai teisėtai visu tuo naudotis ir gauti pelno iš minėtose vietose dabar ar vėliau rastų radinių, matomų ar slaptų, ypač aukso arba sidabro ar kokios nors kitos rūšies rūdos ar metalų arba brangakmenių, druskos šaltinių ar gyslų ir apskritai visko, kas tik žemėje, jos paviršiuje ar vandenyse buvo atrasta; [naudotis] bebrų ir visokių bet kokių žvėrių medžioklėmis, taip pat visų rūšių žuvų žvejyba su tais pačiais minėtais vandenimis ir visu pelnu ir nauda, [gaunamais] iš žuvininkystės, laivybos, perkėlų per upes, tiltų, malūnų ir salų su kaimais ir pilimis, tvirtovėmis, dvareliais, turgumis, pinigų kalyklomis, kelių mokesčiais, sausumos ir vandens muitais ir apskritai su visu minėtoje teritorijoje esamu turiniu ir visomis teisėmis bei nevaržoma laisve, dar ir be jokio minėtų sienų sumažinimo, išlaikant visą autoritetą ir jurisdikciją, visišką ir tikrą nuosavybės valdymą, savitumą ir veldėjimą visų minėtų dalykų ir visų kitų, kurie dovanojimų privilegijose paprastai būna arba gali būti įtraukiami į kokių nors palankumą pelniusių asmenų sąrašą arba į sąrašą vietovių [perleidžiant jas] tų, kuriems yra suteikiama, gerovei, naudai ir priežiūrai; taigi mano geradariškas dovanojimas įgauna dosniausią reikšmę bet kokiai tų brolių namų gerovei, garbei ir naudai. Trumpai sakant, nieko tebūnie negalima nuspręsti arba apskųsti jokia teisės, naudojimo, globos, patronato ar kokios nors kitos teisės, valdžios ar galios dingstimi, kad išlaikytų [ką nors] arba pasaugotų man, mano paveldėtojams ar įpėdiniams visuose aukščiau minėtuose dalykuose arba kuriame nors iš jų, bet visa tai kartu su laisvėmis, visomis ir nepažeidžiamomis teisėmis, be jokios klastos, apgaulės, užgrobimo bei suktybės, nieko nemažinant ir neribojant, sąžiningai ir su didžiausiu pasitikėjimu bei dosniausiu supratimu minėtiems [Vokiečių] namams ir broliams suteikiau ir pripažįstu tai, kas suteikta, uždėdamas atsakomybę sau, savo paveldėtojams ir savo žemei, taip pat sutikdamas būti susietas pagal evikciją[45]. Be to, visa, ką tik iš asmenų ar visų saracėnų turtų minėti broliai pajėgs įgyti kokiu nors būdu – paimdami nelaisvėn, apiplėšdami, išgaudami kankinimais, užimdami ar pajungdami kilnojamąsias arba nekilnojamąsias gėrybes, žemes ar vandenis ir viską, kas juose glūdi, – su aukščiau paskelbto dovanojimo [teikiamomis] visomis ir nevaržomomis teisėmis bei laisvėmis, trumpai sakant, nei aš, nei mano įpėdiniai, nei kas nors kitas, kurį mes galime sulaikyti ar apriboti, imdamiesi atsakomybės arba priežiūros, nieko nesumažins, neapribos ir nekliudys [to, ką] perleidau jiems kartu su tikra nuosavybe ir visiška valdymo teise ramiai valdyti; ir dėl šito // sutikau su mano žmonos, [857]

[38] *Pro:* evictione. [39] *Pro:* contentorum.

quiete pos-/sidendum et in hoc consensu [!][40] cum Uxoris meae, filiorum meo-/rum, Episcoporum, Baronum et Magnatum terrae meae con-/sensu contra omnem hominem ad observationem et de-/fensionem omnium supradictorum secundum omne posse / et totas vires meas eisdem auxilium et consilium bo-/na fide promittens, omnes haeredes ac successores meos et / terras meas[41] obligans mecum et astringens ad ratihabitionem, observationem et conservationem Donationum, Concessio-/num, obligationum et promissionum omnium supra / dictorum. Fratres quoque praedicti bona fide repromi-/serunt mihi haeredibusque meis, mei[42] secundum Dei / honorem et amorem contra Pruthenos et alios Sarace-/nos nobis conterminos terram nostram impugnantes / quamdiu hostes fidei sunt et inimici Cultus Christi assi-/stere et sine dolo ac fictione una nobiscum omni tem-/pore militare. Ne igitur Donationes et Concessiones / praedictae celebri dignae memoria tam utiles quam ne-/cessariae non solum securitati fidelium in Polonia, / qui graves impugnationes et oppressiones ab hostibus / Christi iam dudum sustinuerunt in praesenti proficien-/tes, verum etiam propagationi et ampliationi S. S. [Sacrosanctae] fidei / Catholicae, ut etiam ipsos infideles, quorum exinde spe-/ratur conversio per Dei gratiam profuturae. Abeant in / oblivionem, aut cuiuscunque calliditate, dolo, versutia, sini-/stra interpretatione debilitari, perverti, frangi, violari valeant / aut irritari vel saltem malevola machinatione attemptari, / sed potius piae meae donationes sanctae firmae maneant et inconvulsae. Ad / perpetuam praefatorum gestorum memoriam praesentem pa-/ginam Testium infrascriptione, mei, uxoris meae, Episcoporum et Magna-/tum terrae mei [!][43] sigillis roborari feci ac com[m]uniri. Acta sunt in Cruschwitz / ante pontes, ab anno Incarnationis Dominicae M.CC.XXX Mense Iuni [!] [44] indictione / tertia[46]. Testes horum sunt Güntherus Episc[opus] Masov[iae], Mislic. [!] [Michael] Episc[opus] Cuiav[iae], Christianus Episc[opus] Prussiae, Arnoldus Praepositus, Wil-/helmus Decanus, Pacoslaus iunior, Comes Dirschoviensis, Nicolaus / Cancellarius, Magister Johannes, Magister Cancellarius, Georgius / subcancellarius et quamplures alii tam religiosi quam seculares[47a]. //

[858] Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae protectionis, concessio-/nis et constitutionis infringere vel ei ausu temerario contra venire. Si quis / autem hoc attentare praesumserit, indignationem omnipotentis Dei et B[eatorum] Petri et Pauli Apostolorum eius se noverit incursurum. Dabantur / Witerbii (26. Julii) 7. Kal[endas] Aug[usti] Pontificatus nostri A[nn]o III. /

[40] *Pro:* consensi. [41] *Supra lin.* [42] *hoc verbum omittendum censeo.*

mano sūnų, mano žemės vyskupų, baronų ir didikų sutarimu prieš bet kurį žmogų, siekdamas prižiūrėti ir apginti visus aukščiau minėtus dalykus, pagal visas išgales ir visas mano jėgas sąžiningai žadėdamas jiems pagalbą ir patarimus, kartu su savimi susiedamas visus savo paveldėtojus ir įpėdinius bei savo žemes ir uždėdamas pareigą patvirtinti, laikytis ir išsaugoti visus aukščiau minėtus dovanojimus, perleidimus, įsipareigojimus ir pasižadėjimus. Taip pat minėtieji broliai nuoširdžiai iš savo pusės pasižadėjo man ir mano įpėdiniams, atsižvelgdami į Dievo garbę ir meilę, prieš prūsus ir kitus saracėnus, besiribojančius su mumis, mūsų žemę puldinėjančius, kol yra tikėjimo ir Kristaus kulto priešai, talkinti ir be klastos bei prasimanymo išvien su mumis visą laiką kariauti. Taigi idant minėtieji dovanojimai ir perleidimai, verti garsaus paminėjimo, ir naudingi, ir reikalingi ne tik Lenkijos tikinčiųjų, kurie jau seniai kentė varginančius Kristaus priešų puldinėjimus ir priespaudas, saugumui dabartiniu metu stiprėjančius, bet ir skleidimui bei platinimui švenčiausiojo katalikų tikėjimo, Dievo malonės dėka padėsiančio taip pat ir patiems netikintiesiems, kurių atsivertimo po to laukiama, nenugrimztų užmarštin arba negalėtų kieno nors gudrumu, klasta, suktumu, iškreiptu aiškinimu būti sumenkinami, iškraipomi, sulaužomi, išniekinami arba niekais paverčiami ar šiaip tik piktavališka gudrybe užkabinami, bet veikiau mano dievobaimingi dovanojimai liktų šventi, tvirti ir nepajudinami, amžinam minėtų įvykių atminimui pasirūpinau šį lapą sustiprinti bei sutvirtinti liudininkų parašais, mano, mano žmonos, mano žemės vyskupų ir didikų antspaudais. Tai įvyko Krušvicoje priešais tiltus 1230-aisiais metais nuo Viešpaties Įsikūnijimo, birželio mėnesį, per trečiąjį indiktą[46]. Šių [įvykių] liudininkai yra Mazovijos vyskupas Güntheris, Kujavijos vyskupas Mislic. [!] [Michaelis], Prūsijos vyskupas Kristijonas, prepozitas Arnoldas, dekanas Wilhelmas, Diršau grafas Pacoslavas jaunesnysis, kancleris magistras Nicolajus, magistras kancleris Johannas, pakancleris Georgijus bei daugybė kitų – ir dvasininkų, ir pasauliečių[47a]. //

[858] Taigi niekam iš žmonių tenebūnie leidžiama šio mūsų protekcijos, perleidimo ir nustatymo rašto laužyti arba jam beprotiškai įžūliai prieštarauti. O jeigu kas nors ryšis tatai išbandyti, tegu žino, jog jisai susidurs su Visagalio Dievo ir jo apaštalų palaim[intųjų] Petro ir Pauliaus rūstybe. Duota Viterbe 7 [dienos] prieš rugpjūčio kalendas (liepos 26 dieną), trečiaisiais mūsų pontifikato metais.

[43] *Pro:* meae. [44] *Pro:* Iunio.

Welches wir also verdeutschet haben:

Alexander Bischoff, Ein Knecht, der Diener Gottes.

Entbiethe meinen vielgeliebten Söhnen und Brüdern des Hospitals S. Marien / des Deutschen Hauses zu Jerusalem Alles heil und den Apostolischen Seegen, Wie es der Christlichen Liebe, und auch der gesunden Vernunfft gemäß / Euch, die Ihr nach Absagung der weltlichen Lüste und Aufnahmen des / Creutzes Christi, dem gecreuzigten Jesu gefolget, Euch, sage ich mit / aller Gunst und Gnade zu umstehen, und wie es uns im[m]er möglich durch / Gottes Krafft gutes zu thun, bevorab, da Gott selbst denen die in so-/thane seine Fußstapfen treten, das ewige Leben im Him[m]el verspricht, / sind wir um so viel mehr solches zu thun belastet. Weil wir deßen / Stelle hie auf Erden vertreten, da wir nun von Euch berichtet wor-/den, wie Ihr durch die Krafft Jesu nach Preußen gangen, in Culmen / einem Lande, so viele Jahr von Christen und dann auch von den Vorfahren löbliche Gedächtniß Herzogs Conradi in Masau, der es beseßen / und Euch aus Gottseeliger Andacht zur Wohlfahrt und Heil seiner / und der Gläubigen Bewohner geschenket hat, wie solches wir aus / dem Euch von Ihm gegebenen privilegio ersehen haben, demnach / ihr das Land mit schwerer Mühe und Unkosten mit Schlößern und Städten / bebauet, durch Gottes Gnade die Preußen gedämpffet, die Christgläu-/bigen gerettet und der Preußischen Tyranney überhoben, auch dazu ein gut Theil des Preußen Landes Euch unterwürffig gemacht. In Ansehung / deßen, was unsere löbliche Vorfahren zu thun willens gewesen, / um Euch in Euren erworbenen Ländereyen desto mehr zu bevestigen, / auch diejenige Catholische Christen, so sich in dem Lande einfinden, mit / sonderlicher Gnade anzusehen, nehmen wir daßelbe Land, so ihr / durch die christliche Krieges Macht mit Gottes Hülffe Euch erworben, ins / Recht und Eigenthum des H[eiligen] Apostels Petrus und verordnen demnach / daßselbiges Land allewege unter der Beschirmung des Apostolischen / Stuhls seyn und bleiben und Euch und Eurem Hause mit allem Recht und Ein-/kom[m]en zu besitzen heimfallen solle. Also daß selbiges Land keiner / anderweitigen Macht und Herrschafft unterwürffig
[859] seyn solle. Wie wir // Euch dann hiemit auch verschreiben und zu geeignet haben wollen, alle die Lan-/de, so ihr von der Preußen Lande noch ferner erobern möchtet, wie wohl / unter dem Recht und Eigenthum des Apostolischen Stuhls, allermaaßen / wie die schon erworbenen Länder solches zu genießen haben. Im übrigen / behalten wir uns und dem Apostolischen Stuhl bevor, daß wir, wenn / wir von Euch werden erfahren haben, wie Ihr die sämtliche Länder / schon bezwungen habet, uns denn angelegen seyn laßen wollen, / Kirchen und Geistliche Bischoffe und Praelaten aufzurichten, die von / denen

Tai į vokiečių kalbą išvertėme šitaip:

Aleksandras, vyskupas, Dievo tarnų tarnas

Siunčiu savo didžiai mylimiems Švč. Marijos vokiečių namų špitolės Jeruzalėje sūnums ir broliams visokeriopus linkėjimus ir apaštalinį palaiminimą. Kaip dera pagal krikščioniškąją meilę, taip pat ir pagal sveiką protą, jums, atsisakiusiems pasaulietinių smagybių, prisiėmusiems Kristaus kryžių ir nusekusiems paskui nukryžiuotąjį Jėzų, sakau su didžiausiu palankumu ir malone, – turint omenyje, jog Dievo galios dėka mums visada įmanoma daryti gerus darbus anksčiau, negu pats Dievas žengiantiems jo takais pažadės amžinąjį gyvenimą, – kad juo labiau privalome tai daryti. Kadangi Jam atstovaujame čia žemėje ir jūs dabar mums pranešėte, kaip Jėzaus galios dėka nuvykote į Prūsiją, į Kulmo žemę, daugelį metų buvusią krikščionių ir protėvių šviesaus atminimo Mazovijos kunigaikščio Konrado, kuris ją valdė ir būdamas dievobaimingai pamaldus, bet dėl savo ir tikinčiųjų gyventojų išganymo padovanojo jums, kaip įsitikinome iš jums jo duotos privilegijos, o jūs, patirdami daug vargo ir didelių išlaidų, tą žemę apstatėte pilimis ir miestais, Dievo malonės dėka nuslopinote prūsus, išgelbėjote krikščionis tikinčiuosius ir išlaisvinote juos nuo prūsų tironijos, taip pat pajungėte sau nemažą prūsų krašto dalį. Atsižvelgdami į tai, ką norėjo padaryti šviesios atminties mūsų protėviai, trokšdami jus dar labiau įtvirtinti jūsų įgytose žemėse, taip pat reikšdami ypatingą malonę tiems katalikams krikščionims, kurie atvyks į šitą kraštą, mes imame šitą žemę, su Dievo pagalba jūsų įgytą krikščioniško karo galia, šv. apaštalo Petro teisėn ir nuosavybėn, [kartu] nurodome, kad šitas kraštas visada turi būti ir likti Apaštalų sosto globoje ir likti jūsų ir jūsų [Vokiečių] namų nuosavybė su visomis teisėmis ir pajamomis ir kad šitas kraštas negali būti pavaldus
[859] jokiai kitai galiai ir valdžiai. Kartu // norime užrašyti ir atiduoti nuosavybėn visas tas žemes, kurias jūs iš prūsų dar vėliau užkariausite – ta pačia Apaštalų sosto teise ir nuosavybe, kaip tuo turi naudotis jau įgytosios žemės. Be to, sau ir Apaštalų sostui pasiliekame galimybę ateityje, kai iš jūsų būsime sužinoję, kad jau įveikėte visas žemes, kai prireiks statyti bažnyčias ir skirti dvasininkus, vyskupus ir prelatus, kurie iš tų žemių irgi turi gauti tam tikrą

Ländern auch ein gewißes Theil zu ihrem nöthigen Gehalt / haben sollen. Jedoch wollen wir auch dasjenige, was Ihr den jetzigen / Einwohnern ausgethan oder noch künfftig austhun werdet, von / uns in allem gehalten haben. Wollen aber auch, daß in recognitio-/nem Domini zur Erkäntniß der Herrschafft und der von dem / Apostolischen Stuhl erhaltenen Freyheit der Römischen Kirchen ein / jährliches Zinß gegeben werde, als solches in dem Herrn zur Ehre der / Kirchen und unserem Stuhl wird dienlich erkandt worden. Der Inhalt / aber deßen vom obbesagten Herzog Euch ertheilten privilegii, so / wie wir es haben von Wort zu Wort aufzeichnen laßen, ist dieser:

Im Nahmen der heiligen und unzertrenten Dreyfaltigkeit. Amen

Weil nach dem Wort des Weisen Mannes ein Geschlecht vergehet, / das andere hervorsteiget und daß nichts beständiges, noch wäh-/rendes unter den Sonnen befunden wird, vielmehr alles der[45] / Eitelkeit und der Veränderung unterworffen lieget, damit nun bey / den hinstreichenden Jahren das Gedächtniß der löblichen und wohlgethanenen / Dinge auch nicht mit hin verstreiche, haben wir es thunlich erachtet, / diese unsere Freygebigkeit und Milde, so wir auf heilige Oerter und / ad pias caussas ertheilet, durch eine Schrifft zu verewigen, wodurch / nicht nur aller etwa entstehender Zweiffel ins künfftige gehoben und / verschnitten, sondern unser löbliches Vorhaben aller Welt kundge-/macht und andere hierinnen uns würdig nachzufolgen angefeuret / werden können. Wenn denn alle gute Volkom[m]ene Gaben von oben / herab vom Vater des Lichtes, der allein überflüssig giebet und keinen / verwirfft, leibliche Dinge mittheilende kom[m]en, nicht, daß wir da-/rin unser Wohlgefallen haben sollen, sondern damit Sie ein Saamen / und ein Mittel sey, die Werke der Barmherzigkeit mitzutheilen, / müßen wir den Tag der letzten Welt
[860] Erndte, an welchem wir alle, // zugleich Arme und Reiche, vor dem Richter Stul Gottes des Gestrengen Richters / und von allem und jeden Dinge schwere Rechenschafft zu geben erscheinen, / mit Werken der Liebe vorbeugen und alhier Saamen ausstreuen, damit / wir von den Werken der Gutthätigkeit ins künfftige hundertfältige / Garben und Nutzen dermahleins im himlischen Vaterland einerndten mö-/gen. In Erwägung deßen thue kund ich, Conradus, durch Gottes / Gnaden Herzog zu Masau und Cujavien, allen und jeden so wohl gegenwär-/tigen als zukünfftigen, so diese Schrifft lesen werden, Nachdem / die Preußen und Feinde des Christlichen Nahmens ein großer Theil / meiner und denenselben angränzender Länder mit Raub und Brandt, / mit

[45] *Lit.*

dalį jiems reikalingoms algoms. Tačiau ir tai, ką jūs dabartiniams gyventojams išdalijote ir ateityje dar išdalysite, norime viską prižiūrėti. Taip pat norime, kad atsižvelgiant į nuosavybę, pripažįstant valdymą ir iš Apaštalų sosto gautą laisvę Romos Bažnyčiai būtų mokamas metinis mokestis, kai tai bus pripažinta Viešpatyje esant naudinga Bažnyčios garbei ir mūsų sostui. O tos minėtojo kunigaikščio jums suteiktos privilegijos, kurią liepėme žodis žodin užrašyti, turinys yra toks:

Vardan Šventosios ir nedalomos Trejybės. Amen

Kadangi pagal išmintingo vyro žodį viena karta praeina, kita iškyla ir po saule neatsiranda nieko pastovaus ir išliekamo, viskas labiau paklūsta tuštybei ir kaitai, tai kad ilgainiui pagirtinų bei gerų darbų atminimas irgi neišblėstų, nutarėme esant reikalinga šitą mūsų duoslumą ir dosnumą, mūsų dalijamą šventoms vietoms, įamžinti raštu, kuriuo būtų pašalinta ne tik ateityje galinti kilti abejonė ir užkirstas jai kelias, bet ir mūsų pagirtinas sumanymas būtų paskelbtas visam pasauliui bei kiti paraginti garbingai pasekti mumis šiame reikale. Juk visos geros didelės dovanos ateina iš aukštybių nuo šviesybių Tėvo, kuris vienas duoda gausiai ir nieko neatstumia, dalydamasis tikrais dalykais, – ne todėl, kad turėtume jais mėgautis, o kad jie būtų sėkla ir priemonė daryti gailestingus darbus, tad iš anksto prieš paskutinės pasaulio pjūties die-
[860] ną, kai mes visi – // ir vargšai, ir turčiai – stosime prieš Dievo, griežto Teisėjo, sostą duoti sunkios ataskaitos apie viską ir kiekvieną dalyką, turime daryti meilės darbus ir visur sėti sėklas, kad iš geradarystės darbų ateityje surinktume šimteriopą varpų ir naudos derlių dangiškojoje tėvynėje. Turėdamas tai galvoje, aš, Konradas, iš Dievo malonės Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis, pranešu visiems ir kiekvienam, tiek dabartiniams, tiek ir būsimiesiems, kurie skaitys šitą raštą, kad prūsai ir krikščionių vardo priešai didelę dalį mano ir su jais besiribojančių žemių, Dievui slaptai leidus, nusiaubė: plėšė ir degino,

Anstekung vieler Geistl[ichen] und anderen Häuser, mit Würgen, Gefan-/ger nehmung Männer, Weiber und vieler Christen Menschen, die zwei-/fels ohne mit ihrer Eitelkeit den Höchsten erzürnet, durch Gottes ge-/heimen Zulaß verharret. Und dem nach der Hochmuth der Christen / Feinde so hoch gestiegen, daß sie noch nicht nachlaßen und aufhören, Chri-/stum in seinen Gliedern zu verfolgen und nicht nur das Ihrige / zu nehmen, sondern auch nach ihrem Christen Blut zu trachten, unüber-/windlich große entsetzliches Unrecht und Mißethaten, die man nicht / gedencken darff und noch nie erhöret seyn, zum Spott des Höchsten / Gottes zu verüben. In Erwägung deßen habe ich das Vertrauen / zu Gott, hoffende, daß durch diese Geistliche Ritter[46] die Hand / Gottes, die uns gerühret mit seiner Zorn Ruthe, werde versühnet. / Und daß durch diese Krieger Christi, derer höchster Krafft und Ruhm / Gott ist, der starke Arm der Heiden werde zerbrochen werden. In / Ansehung nun der Wohlfahrt meiner Seelen und der Meinigen, wie / auch in Hoffnung der Göttlichen Vergeltung zur Beschirmung der Gläu-/bigen, habe ich samt meiner Frauen Agasia, wie auch mit Willen / und eigentlichen Consens meiner Söhne Boleslai, Casimiri, Zemoviti, / wozu auch noch kom[m]en der Rath und Einwilligung der Bischöffe / und Mönche meiner Länder, gegeben und übertragen dem Hospital S. Ma-/riae des Deutschen Hauses zu Jerusalem und deßen Brüdern das gantze / Land und Gebieth Culmen mit allen seinen attinentiis von dem Ort / an, da die Drewentz ausgehet nach den Gräntzen des Landes Preußen / und sich ziehet nach der Weyßel bis in die Weyßel und von deßen / Abgang der
[861] Weyßel bis in den Fluß Ossa und aufwerts dem Fluß Ossa // bis wieder an die Preußische Grentzen. Das Land geb ich ihnen zu einem / ewigen wahren Eigenthümlichen Besitz mit volkom[m]enen Rechten, mit aller / Freyheit, Frucht und Nutzen, mit allen Wäßern, Wäßerungen, Abflüßen, / stehenden Seen, Pfülen, mit allen Bergen, Thälern, Heiden, Wäldern, / Forsten, Hüschen, Püschen, Wiesen und Weiden, so wohl die Urbahr als Un-/uhrbar, so wohl die wegsahm als unwegsahm seyn, mit allen deren / Nutzbahrkeiten und Früchten, mit allem dem, was in Ihnen allen ehemals / gefunden oder noch zu finden seyn, sie mögen offenbahr oder verborgen / seyn. Insonderheit was in Bergwerken an Gold, Silber, an allerhand Ertz, / Edelgestein, an Saltzadern und Brunnen, ja alles und jedes, was etwa / über und auf, in und unter der Erden, oder auch in den Waßern gefunden / wird. Die Castor und alle Jagdt allerhand Wildes, wie auch die Fischerey / von allerhand Fischen mit samt den vorbesagten Waßern

[46] i [?] *lit.*

padeginėjo dvasininkų ir kitų namus, smaugė, ėmė į nelaisvę vyrus, moteris ir daugybę krikščionių, kurie, be abejo, savo puikybe užrūstino Aukščiausiąjį. Ir dėl to krikščionių priešai taip pasipūtė, kad vis dar nenurimsta ir nesiliauja persekioti Kristaus per jo sekėjus, jie ne tik atiminėja jų turtą, bet taikosi ir į jų krikščionišką kraują, paniekindami Aukščiausiąjį Viešpatį, vykdo nepakartojamai dideles ir baisias neteisybes, neįsivaizduojamus, dar niekad negirdėtus nusikaltimus. Turėdamas tai omenyje, pasitikiu Dievu vildamasis, kad šitų dvasiškųjų riterių dėka Dievo ranka, palietusi mus rūstybės rykšte, bus numaldyta. Ir kad per šituos Kristaus karius, kurių didžiausia galia ir šlovė yra Dievas, ta stipri pagonių ranka bus sulaužyta. Turėdamas galvoje savo ir saviškių sielų išganymą, taip pat tikėdamasis Dievo atpildo, siekdamas apginti tikinčiuosius, aš, kartu su savo žmona Agasija, taip pat iš tikrųjų pritariant sūnums Boleslovui, Kazimierui ir Zemovitui, pritarus ir sutikus vyskupams ir vienuoliams, Šv[enčiausiosios] Marijos vokiečių namams Jeruzalėje ir jų broliams atidaviau ir pavedžiau visą Kulmo žemę ir sritį su visais jos priklausiniais nuo tos vietos, kur Dravanta atiteka iki Prūsijos žemės ribų ir teka Vyslos link iki Vyslos, o tada Vysla žemyn iki Osos upės, o Osa aukštyn //
[861] vėl iki Prūsijos sienos. Šitą žemę jiems duodu amžinon tikron nuosavybėn absoliučiomis teisėmis, visiškai laisvai naudotis vaisiais ir nauda, su visomis upėmis, visais vandenimis, upeliais, ežerais, pelkėmis, su visais kalnais, slėniais, laukymėmis, miškais, karaliaus miškais, krūmynais, pievomis ir ganyklomis, dirbamais ir nedirbamais plotais, išvažiuojamais ir neišvažiuojamais, su visokia jų teikiama nauda ir derliumi, su visu tuo, kas ten jau rasta ar dar bus surasta, nesvarbu, ar gulėtų atvirai ar paslėpta. Itin turint omenyje kasyklose randamą auksą, sidabrą, visokias rūdas, brangakmenius, druskos gyslas ir šulinius, tiesiog viską, kas randama virš žemės, ant žemės, žemėje ir po žeme arba ir vandenyje. Bebrų ir visokių laukinių žvėrių medžiokles, taip pat visokių žuvų žvejybą, kartu su minėtais vandenimis ir visa jų teikiama nauda

und aller derer Pro[v]enten und Nutzungen, in der Fischereyen, Schiffarten, Passagen, / Brüken, Mühlen, desgleichen auch alle Werder und Insulen, mit allen / Schlößern, Dörffern, Städten, Vorwerkern, Speichern, Märkten, Müntzen, / (pedagiis) Päßen, mit allen Zöllen zu Waßer und zu Lande und was / drin und in besagten Lande nur befindlich in vorgedachten Gräntzen, / mit volkom[m]en Recht und höchster Freyheit, allerdings auch was / die Gräntzen betrifft ohne einigen Abgang mit aller Ehr und Juris-/diction zu einer volkom[m]enen und wahren Herrschafft Eigenthum, / alles vorbesagte zu besitzen, nach aller der Freyheit, nach allen / Begünstigungen und Verheißungen, als ichts ein privilegium auf / ichts favorablen Personen oder Oerter zum Nutz und allen besten denen, / was conferiret wird, zustatten kom[m]en kan, also daß diese unsere / gnädige und milde Collation soll ausgedeutet und ausgedehnet seyn / zu allem besten, zu allem Nutzen, zu aller Hoheit[47] und Nutz des Deutschen / Hauses und ihrer Brüder, wil auch weder mir noch meinen Erben und Erbnehmern / in allen den vorgesagten Dingen, ichts ein Recht Gebieth oder Macht, Gewalt / und Freyheit, wie es im[m]er mag genandt und ersonnen werden, mir vorbehalten / haben, sondern ich gebe und verleihe und habe gegeben und habe verliehen alles / obgesagte mit aller Freyheit, mit allem Volkom[m]enen und höchsten Recht ohne / allen Betrug, List, nichts daran mir zuzuwenden oder zu wenden zu laßen, / nichts davon was zu vermindern oder zu verringern auf guten und / treuen Glauben und wie alles im besten und zum besten vorbesagten Hau-/ses und deßen Brüdern kan gedeutet und erkläret werden. Solches alles / recognoscire ich hiemit und wil hiezu mich,
[862] meine Erben und mein Land und Leute, // de evoictione obligiret wißen, daß solches steiff und fest gehalten werde[45]. Will / auch weder vor mich noch vor meine Erben oder sonst wem einige Anforde-/rung thun oder begehen, weniger, daß ich hindern, wehren oder geringern / solte von alle dem, was die Brüder des besagten Hauses von den Heiden / an ihren Personen, an ihren Hab und Gütern etwa durch Gefangennehmung, / Beraubung, Preßung, Bezwingung, es sey beweglich oder unbeweglich, Güter, / Land und Waßer und was darin enthalten, erwerben und erlangen werden, / sondern wil Krafft dieser Donation alles das ihnen mit volkom[m]enen / Rechte und Freyheit und Oberherrschaft besitzen und handhaben laßen. In sol-/chem Consens treten mit ein nebst meiner Ehegemalin auch meine Söhne, / die Bischöffe, Barones und Stände meines Landes, die alle hiemit sich ver-/binden und verheißen alles vorbesagte nach allen ihren Kräften und / Vermögen treulich zu handhaben

[47] *Supra lin. corr. ex* Freyheit.

iš žuvininkystės, laivybos, perkėlų, tiltų, malūnų, taip pat su visomis salomis upėse ir kitur, su visomis pilimis, kaimais, miestais, palivarkais, sandėliais, turgumis, pinigais, mokesčiais už perkėlas, su visais muitais vandeniu ir sausuma ir kas tik yra kalbamajame krašte minėtose ribose, su absoliučia teise ir didžiausia laisve, taip pat ir be jokio sienų sumažinimo, pagal visas lengvatas ir pažadus, kurie tik gali būti kokioje nors privilegijoje kokiems nors gerbiamiems asmenims ar vietovėms jų naudai ir visokiausiai sėkmei tų, kas tuo susiejami, taigi šita mūsų maloninga ir dosni dėlionė turi būti interpretuojama kaip siekianti paties geriausio, visokio pelno, didybės ir naudos Vokiečių namams ir jų broliams, aš taip pat nei sau, nei savo įpėdiniams ir paveldėtojams nepriimu jokių išlygų visuose išvardytuose dalykuose, ar tai būtų teisės sritis, ar valdžia ir laisvė, kaip gali būti išsigalvota ir įvardyta, aš duodu ir suteikiu bei daviau ir suteikiau viską, kas aukščiau pasakyta, visiškai laisvai, [turėdamas] visišką ir aukščiausią teisę, be jokios apgavystės, klastos, nieko sau neprisiskirdamas ar neleisdamas priskirti, nieko nesumažindamas, su geru ir ištikimu tikėjimu, ir viskas gali būti kuo geriausiai interpretuojama ir aiškinama kaip skirta minėtųjų namų ir jų brolių gerovei. Peržiūrėjęs šituo visa tai patvirtinu ir noriu prisiimti pats ir įpareigoti savo įpėdinius, savo šalį
[862] ir žmones // pagal evikciją[45], kad šito būtų griežtai ir tvirtai laikomasi. Taip pat nei savo, nei savo įpėdinių ar kieno nors kito naudai nekelsiu kokių nors reikalavimų, juo labiau netrukdysiu, nesipriešinsiu ir neniekinsiu viso to, ką minėtųjų namų broliai įsigys ir užvaldys iš pagonių – ar žmones, ar jų turtą, tarkim, paimdami į nelaisvę, apiplėšdami, prievartaudami, ar tai būtų kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas, žemė bei vandenys ir kas ten yra; atvirkščiai, šitos donacijos pagrindu visa tai leisiu jiems turėti ir valdyti su visomis teisėmis, visiška laisve ir siuzerenitetu. Prie tokio susitarimo šalia mano žmonos prisideda ir mano sūnūs bei mano žemės vyskupai, baronai ir luomai, jie čia visi susivienija ir pažada viską, kas anksčiau pasakyta, visomis jėgomis kiek sugebėdami ištikimai saugoti ir ginti, to laikytis. Noriu būti įsitikinęs, kad

und zu beschützen, darauf zu halten. / Wie ich denn hiemit mich, meine Erben und Successores und alle meine Landes / Leute wil aufs kräfftigste obligiret und obstringiret wißen, daß / sie diese donation, concession, obligation und Versprechen mögen ratificiren, / Acht haben und erhalten, hergegen haben vorgedachte Brüder bona fide / versprochen, mir und meinen Erben zur Ehre und Liebe Gottes wieder die / Preußen und andere Heiden, die uns angräntzen und unsere Länder anfeh-/den möchten, so lange sie Feind und Wiedersacher des Christlichen Glau-/bens sind, mit allen Treuen, ohne Schein und List alle Wege bey-/zustehen und selbige nebst mir zu aller Zeit sie zu bekriegen, da-/mit diese merkwürdige und nützliche Donationes und Concessiones, die / nicht nur der algemeinen Sicherheit der Gläubigen in Polen, als welchen / von den Feinden Christi schon längst gar ſchwere Anfechtung und Unter-/drüken erlitten, hochnöthig, sondern auch hochdienlich seyn, zu Ausbeu-/tung und Vermehrung der h[eiligen] Catholischen Kirchen und deßen Glaubens, / ja selbst zur Bekehrung der Heiden, die darauf durch Gottes Gnade er-/folgen könte, nicht möchten in Vergeß oder durch irgend eines List, Be-/trug, Laßdünkel böser und falscher Deutelung, brüchig, verkehrt / violiret, oder auch hinterlistig noch mit allerhand machinationibus / der Missgönner angefochten, vielmehr Sie, nehmlich diese unsere Gott-/seelige Donation desto heiliger und unverbrüchiger gehalten und erhalten / werden, haben wir zum im[m]erwährenden Gedächtniß deßen, gegenwär-/tigen Schrifft durch hiebey nachfolgende Zeugen und Siegel meines Ehe Ge-/mahls, der Bischoffe und Stände im Lande bekräfftigen und bestätigen laßen. / Geschehen zu Qruszwiz vor der Brüken, a[nn]o Christi MCCXXX im Junio, in der dritten indiction[46] Zeugen deßen sind Güntherus,
[863] Bischoff zu Masau, // Michael, Bischoff in Cujavien, Christianus, Bischoff in Preußen, Arnoldus, Probst, Wilhelm, / Decanus, Pacoslaus der Ältere, Pacoslaus der Jüngere, Graffen zu Dirschau, / Nicolaus, Cantor [cancellarius], Magister Johannes, Magister Cantor [cancellarius], Georgius, Unter Cantzler, / und viel mehr andere Geistliche und weltliche Personen[47b].

Sol demnach kein Mensch sich unterstehen, diese Schrifft, da wir obgedachtes / in unserem Schutz Erlaßung und Constitution nehmen, zu infringiren oder / freventlich jedem entgegen zu treten. Da sich jemand des unterfan-/gen solte, hat er sich der Ungnade und Straffe Gottes des Almächtigen, wie auch / der H[eiligen] Apostel Petri und Pauli zu befahren. Gegeben in Viterbi, den 26. Julii / unserer Regierung im dritten Jahr.

§14. In demselben 1230 Jahr tritt ab Christianus I. dem Deutschen Orden das / Land Colmen, doch daß er Ihm etwas vorbehält, wie aus folgendem zu sehen.

mano paveldėtojai ir įpėdiniai, taip pat visi mano krašto žmonės kuo tvirčiausiai pasižada, jog šitam dovanojimui, koncesijai, užrašymui ir pasižadėjimui jie pritars, jį gerbs ir patys bus gerbiami; minėtieji broliai savo ruožtu nuoširdžiai pažadėjo man ir mano įpėdiniams visiškai ištikimai, be apsimetimo ir klastos visada padėti ir kartu su manimi visą laiką dėl Dievo garbės ir meilės kariauti su prūsais ir kitais pagoniais, kurie ribojasi su mumis ir, kol yra krikščioniškojo tikėjimo priešai ir priešgynos, nusiteikę puldinėti mūsų žemes. Kad šitie ypatingi ir naudingi dovanojimai bei koncesijos, – didžiai reikalingi ne tik bendram Lenkijos tikinčiųjų, jau seniai patyrusių Kristaus priešų labai sunkius antpuolius ir priespaudą, saugumui, bet ir labai pravartūs šventosios Katalikų bažnyčios bei jos tikėjimo naudai ir plėtotei, net ir pagonių atvertimui, kuris vėliau Dievo malonės dėka galėtų įvykti, – taigi kad šitie dovanojimai nebūtų suniekinti dėl užmarštіes ar dėl kieno nors klastos, apgavystės, dėl piktavališko, veidmainiško ir lėkšto aiškinimo, iškraipymo, klaidingumo arba kad jie nebūtų puolami su užmačia, dar su visokiomis bloga linkinčiųjų machinacijomis, kad jis, šitas mūsų dievobaimingas dovanojimas, būtų laikomas ir išliktų šventas ir nepajudinamas, mes šito reikalo amžinai atminčiai šį raštą davėme patvirtinti toliau išvardytiems liudytojams ir sutvirtinti mano žmonos, vyskupų ir krašto luomų antspaudais. Tai įvyko Krušvicoje priešais tiltus 1230-aisiais Kristaus metais birželio mėnesį, per trečiąją indikciją[46].
[863] Šito liudytojai yra: Mazovijos vyskupas Güntheris, // Kujavijos vyskupas Michaelis, Prūsijos vyskupas Kristijonas, prepozitas Arnoldas, dekanas Wilhelmas, Diršau grafai Pacoslavas vyresnysis, Pacoslavas jaunesnysis, kantorius Nicolajus, magistras kantorius Johannas, pakancleris Georgijus ir daug kitų dvasininkų ir pasauliečių[47b].

Mes šitą raštą imame į savo globą per įstatymus ir potvarkius, tad joks žmogus teneišdrįsta jo sulaužyti ar įžūliai stoti prieš jį. Jeigu kas nors to imtųsi, tas patirtų Visagalio Dievo, taip pat šv. apaštalų Petro ir Pauliaus nemalonę ir bausmę. Duota Viterbe liepos 26 dieną, trečiaisiais mūsų pontifikato metais.

§14. Tais pačiais 1230 metais Kristijonas I Vokiečių Ordinui perleidžia Kulmo žemę, tačiau, kaip matyti iš tolesnio teksto, kai ką pasilieka ir sau.

In nomine Sanctae et individuae Trinitatis. Amen

Ego[48] Christianus primus Prussiae Episcopus notum esse volo universis prae-/ sens scriptum inspecturis, quod propter Deum et ob defensionem Sa-/cro sanctae matris nostrae Ecclesiae, heu! iam / pene in partibus illis depopulatae a Paganis, / vidilicet [! videlicet] Territorio Chelmensi fratribus De / Domo Theutonica, quicquid habui dato mihi / a Duce Conrado vel ab Ecclesia Plocensi vel / emto libere contuli, ut ipsi mihi omnibusq[ue] / meis successoribus sint parati contra Paganos / pugnaturi. Ipsi vero mihi in eodem territorio / iam supra dicto contulerunt de omni / aratro unam mensuram tritici et aliam / siliginis et ducenta aratra et quinque ha-/lagia, unum quodque de quoque aratro cum / omni utilitate[48a]. Testes autem huius do-/nationis et Promissi Henricus Abbas / de Lucca, Frater H[enricus] Sacerdos, F[rater] H[enricus] Conversus, / Fratres milites Christi Andreas Götz caeterique / quam plures, Alexander Sacerdos, Cives Albertus Sculte-/tus, Mauritius Hildebrand et quam plures. Et ut haec permane-/ ant inconvulsa sigillorum nostrorum praemunivimus appensione. / Acta A[nn]o incarnat[ionis] D[omi]ni M.CC.XXX.

Ist verdeutscht also:

Im Nahmen der heiligen und unzertrennlichen Dreyfaltigkeit. Amen

Ich, Christianus, erster Bischoff in Preußen, Thue kund allen, so gegen-/ wärtige Schrifft lesen werden, daß ich alles dasjenige, was ich in dem / Colmischen Lande gehabt, es sey nur vom Herzog Conrad ehemalen gege-/ben oder von der Plocenschen Kirche abgetreten, oder ich selbst bar[49] / erkauffet habe, willig und frey um Gottes willen und zu Beschirmung / unserer Geistlichen
[864] Mutter der heil[igen] Catholischen Kirchen, die beydes // in diesem Ort von den Heiden jäm[m]erlich verheeret ist, verliehen und gegeben / den Brüdern des Deutschen Hauses dergestalt, daß sie mir und allen meinen / Successoren wieder die Heiden zu streiten alle Zeit parat seyn. Davor haben / sie mir versprochen und verliehen, aus demselben gedachten Colmischen Gebieth / zu geben von jedem Pflug ein Scheffel Weitzen und einen Scheffel Roggen, / desgleichen auch zwee hundert Pflüge und fünff Halagia, / je von jedem Pflug mit aller Nutzbahrkeit[48b]. Zeugen dieser Gabe / und Versprechen sind Henricus, Abt de Lucca, Bruder H[enricus] Priester, Br[uder] / H[enricus] Conversus, Bruder des Deutschen Hauses, Br[uder] Andreas Götz und andere mehr. / Alexander, der Priester, Bürger, Albertus Schultz, Mauritius Hildebrandt / und andere mehr. Damit dieses steiff und fest gehalten werde, haben wir / zu Bekräfftigung deßen unsere Siegel anhänken laßen. Acta A[nn]o Christi / M.CC.XXX. /

[48] *In d. m.*: Act. Bor., t. 1, p. 72. [Acta Borussica [...]. vol. 1, p. 72. *Vide arch. kom. 12.*]

Vardan Šventosios ir nedalomos Trejybės. Amen

Aš, Kristijonas, pirmasis Prūsijos vyskupas, noriu, kad visiems, matysiantiems šį raštą, būtų žinoma, jog dėl Dievo ir siekdamas apginti mūsų švenčiausiąją motiną Bažnyčią, tuose kraštuose jau beveik – ak! – pagonių sunaikintą, būtent Kulmo žemėje, visa, ką turėjau iš to, kas man duota kunigaikščio Konrado arba Plocko bažnyčios, arba nupirkta, laisvai suteikiau broliams iš Vokiečių namų, idant jie, kovodami su pagonimis, man ir mano įpėdiniams būtų parankūs. O jie patys toje pačioje, jau aukščiau minėtoje teritorijoje man skyrė nuo kiekvieno plūgo duoklę kviečių, kitą – rugių, [ir dar] du šimtus plūgų ir penkias halagijas su visomis pajamomis naudotis nuo kiekvieno plūgo[48a]. Šio dovanojimo ir pasižadėjimo liudytojai – abatas iš Lukos Henricas, kunigas brolis H[enricas], brolis konversas H[enricas], broliai Kristaus kariai Andrejas Götzas ir daugybė kitų, kunigas Aleksandras, miestiečiai Albertas, Scultetas, Mauricijus, Hildebrandas ir daug kitų. Ir idant visa tai išliktų nepajudinta, sutvirtinome mūsų prikabintais antspaudais. Atlikta 1230 Viešpaties Įsikūnijimo metais.

Vokiškai šitaip:

Vardan Šventosios ir nedalomos Trejybės. Amen

Aš, Kristijonas, pirmasis Prūsijos vyskupas, skelbiu visiems, kurie skaitys šitą raštą, kad visa tai, ką turėjau Kulmo žemėje, – ar tai būtų kadaise man duota kunigaikščio Konrado, ar perleista Plocko bažnyčios, ar pirkta grynaisiais mano paties, – savo noru ir laisvai, dėl Dievo meilės ir siekdamas ap-
[864] ginti mūsų dvasinę motiną šventąją Katalikų bažnyčią, kuri // šiame krašte yra apgailėtinai nuniokota pagonių, padovanojau ir atidaviau Vokiečių namų broliams tokiomis sąlygomis, kad jie, [valdant] man ir mano įpėdiniams, visą laiką būtų pasirengę kovoti su pagonimis. Už tai jie man pažadėjo iš tos pačios Kulmo srities nuo kiekvieno plūgo šefelį kviečių, kitą – rugių, [ir dar] du šimtus plūgų ir penkias halagijas su visomis pajamomis nuo kiekvieno plūgo[48b]. Šito dovanojimo ir pažado liudininkai yra abatas iš Lukos Henricas, kunigas brolis H[enricas], Vokiečių namų brolis, konvertitas br[olis] H[enricas], br[olis] Andrejas Götzas ir daug kitų. Kunigas Aleksandras, pasauliečiai Albertas Schultzas, Mauricijus Hildebrandtas ir daug kitų. Kad šito būtų griežtai ir tvirtai laikomasi, mes šitam reikalui sutvirtinti liepėme prikabinti mūsų antspaudus. Atlikta 1230 Kristaus metais.

[49] *Lit.*

§15. Noch in demselben 1230 Jahr tritt auch der Bischoff von Plocko dem Orden / ab, was er in dem Lande Colm gehabt und das durch Vermittelung / des Bischoffes von Vladislaw, wie beygehendes bezeuget.

Nos Dei Gratia Ecclesiae Vladislaviensis Episcopus.

Universis Christi fidelibus, quorum interest vel interesse potuerit prae-/ sens scriptum audituris seu visuris salutem in Domino sempiternam. / Universitati vestrae praesentibus innotescat, nos interfuisse compositio-/ni habitae inter Venerabilem Fratrem nostrum Episcopum Plocensem et eius / Capitulum ex una parte et Honorabiles Viros Praeceptorem et Fratres / Domus Theutonicae in Prussia ex altera et dictae compositionis literas / Episcopi et Capituli Plocensis sigillis roboratas et nulla sui parte / vitiatas nos vidisse ac relegisse, quarum tenor talis est:

In nomine Domini nostri Iesu Christi. Amen

Nobis[50], Andrea Dei Gratia Episcopo et Capitulo Plocensis Ecclesiae, / convenientibus cum viris honorabilibus et Religiosis, Fratre videli-/cet G. Praeceptore et fratribus suis Domus Theutonicae S. Mariae in / Prussia apud Villam Venerabilis Patris Domini Wolimiri Dei Gra-/tia Vladislaviensis Episcopi, quae dicitur Parchau, ut mediante dicto / Domino Episcopo compositionem amicabilem cum dictis Praeceptore / et eius Fratribus iniremus, per quam omnis materia controversiae / inter nos et ipsos tolleretur. Dicti Praeceptor et Fratres quoddam instru-/mentum bonae memoriae Domini G. quondam Plocensis Episcopi in me-/dium protulerunt, cuius tenor talis est:

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen

Nos[51], divina Miseratione G. Episcopus, V. Decanus Plocensis cum nostro Ca-/pitulo, universis Christi fidelibus tam praesentibus quam futuris / in perpetuum salutem. Quia religiosam vitam eligentibus congrua / consideratione conspiciendum est et providendum, ne unquam a Dei / servitio et devotione per illicitas controversias abstrahantur / et maxime militibus Christi, qui per-
[865] sonas suas pro Christi // amore periculo supponere non formidant. Ideo nos Zelum Dei ha-/bentes ad honorem et com[m]odum S. ecclesiae Dei, milites Christi scili-/cet fratres de Domo Theutonica Hierosolymitana, qui inimicis Chri-/sti audacter resistunt et eos etiam fortiter impugnant, in quantum /

[50] *In sin. m.:* Dreher Cod., Dipl., p. 411. [Fr. von Dreyer, Codex Pomeraniae diplomaticus oder Urkunden, so die Pommersch – Rügianisch und Caminschen, auch die benachbarten Länder u. s. w. angehen. Vorrede von J. R. R. Delrichs, vol. 1, Berlin, 1768, p. 411.]

§15. Dar tais pačiais 1230 metais taip pat ir Plocko vyskupas, tarpininkaujamas Vladislavo vyskupo, kaip liudija tolesnis tekstas, perleidžia Ordinui tai, ką turėjo Kulmo žemėje.

Mes, iš Dievo malonės Vladislavo bažnyčios vyskupas

Visiems Kristų tikintiems, kuriems yra arba galės būti svarbus šis raštas, jį girdėsiantiems arba regėsiantiems [linkime] amžino išganymo Viešpatyje. Tegu iš čia esamų [žodžių] jums visiems tampa žinoma, kad mes dalyvavome garbingojo mūsų brolio Plocko vyskupo ir jo kapitulos iš vienos pusės ir garbiųjų vyrų – Vokiečių namų Prūsijoje mokytojo ir brolių – iš kitos susitarime ir kad minėto susitarimo raštą, sutvirtintą vyskupo ir Plocko kapitulos antspaudais ir iš jokios jo pusės nesugadintą, matėme bei pakartotinai perskaitėme. Jo turinys yra toks:

Vardan mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus. Amen

Mes, Andrejas, iš Dievo malonės vyskupas, ir Plocko bažnyčios kapitula, susitikę su garbiaisiais ir pamaldžiaisiais vyrais, būtent su broliu mokytoju G. ir jo broliais iš Švč. Marijos vokiečių namų Prūsijoje garbingojo tėvo pono Wolimiro, Dievo malone Vladislavo vyskupo, kaime, kuris vadinamas *Parchau*, idant tarpininkaujami minėto pono vyskupo su minėtais mokytoju ir jo broliais sudarytume draugišką sutartį, kuria būtų pašalinta bet kokia mūsų ir jų ginčų dingstis. Minėtieji mokytojas ir broliai viešai pateikė vieną tokį gero atminimo pono G., kitados Plocko vyskupo, dokumentą. Jo turinys yra toks:

Vardan Tėvo, Sūnaus ir Šventosios Dvasios. Amen

Mes, iš Dievo malonės vyskupas G., Plocko dekanas V. su mūsų kapitula, visiems tikintiems Kristų, ir dabar esamiems, ir būsimiems, [linkime] amžino išganymo. Religinį gyvenimą išsirinkusiems reikia tinkamai apdairiai apsvarstyti ir numatyti, kad niekuomet dėl neteisingų kivirčų [netektų] atsitraukti nuo tarnavimo ir atsidavimo Dievui, [ir kadangi] ypač [to reikia]
[865] Kristaus kariams, kurie iš meilės Kristui // nesibijo patirti pavojų, todėl vardan šventosios Dievo Bažnyčios garbės ir naudos mes, atsidavę Dievui, Kristaus karius, būtent brolius iš Jeruzalės Vokiečių namų, tuos, kurie drąsiai priešinasi Kristaus priešams ir juos dar narsiai užpuola, kiek tik pajėgiame, sutinkame

[51] *In sin. m.:* Dreh. Cod., Dipl., p. 136. [Dreyer, Codex Pomeraniae diplomaticus [...], p. 136. *Vide arch. kom. 50.*]

possumus, in suo constantia fovere volumus et manutenere. / Cum igitur illustris Dux Conradus Mazoviae et Cuiaviae terram / Culmensem cum omni utilitate et proventu, qui nunc est vel / imposterum inveniri potest, cum omnibus castris et praediis, et omni libertate et im[m]unitate nihil sibi in praedicta terra / Culmensi iuris ac patrimonii reservando dictis fratribus per-/petualiter contulerit possidendam, videlicet infra terminos / Drywancae defluentis in Wislam et Wislae inferius usq[ue] in / Ossam et Ossae superius usque in Prussiam. Nos quoq[ue] consi-/derantes devastationem Episcopatus nostri ibidem per paganos / Prussos, voleates [!][52] etiam praedictos fratres nostris donationibus ad pium / propositum, quod habent super com[m]odo et pace fidelium ardentius / incitare omnia praedia et possessiones in praedicta terra Culmen-/si ad Episcopatum nostrum pertinentes, tam in castris, quam / in villis, agris, pascuis, silvis, aquis caeterisque appendentiis / et omnes Decimas et ecclesias et eorum Patronatum cum / omni iure et libertate, quae ibidem habemus vel habere poss[u]-/mus[53], dictis fratribus liberaliter conferimus in veram pro-/prietatem eisdem fratribus perpetualiter possidenda infra / terminos supra dictos hoc duntaxat excepto, quod Chrisma / et consecrationes Abbatum Nonialium [!][54] Ecclesiarum et alia sa-/cramenta Ecclesiae a nobis exposcantur, per quae nostrae praeta-/xatae donationi eisdem sc[ilicet] fratribus in nullo aut derogari queat / aut deperire. Ut autem hae meae donationes ratae / sint in posterum et a nullo homine possint inviolari, praesentem pa-/ginam nostris Sigillis scil[icet] Episcopi et Chorali communivimus.

Actum in Poloczk [!] [Plock] Anno Dominicae incarnationis MCCXXX 15 Kalend[as] Aprilis.

Hoc[55] igitur lecto et intellecto mediante et ordinante supra dicto Domino V. Wladis-/laviensi[56] Episcopo duximus ipsum, sicut iacet ratum habere et quia non solum / in promissis decimis et aliis supra dictis, verum etiam in omni-/bus, quibus possumus supra dictorum Praeceptoris et fratrum devo-/tionem respicere volumus et amplecti, super addimus eis men-/suras, quae in Culmensi territorio de uncis et aratris secun-/dum consuetudinem habitam solent dari, cum omni iure, quod / in eisdem habemus vel in posterum habere possemus [!][57]. Praeterea / ut paci et concordiae plenius intendamus renuntia-
[866] mus pe-/nitus omni impetitioni, exceptioni, quae hactenus in supra // dictos praeceptorem et fratres quacunq[ue] de caussa dignoscimur / habuisse, ipsi vero

[52] *Pro:* volentes. [53] *Lit.* [54] *Pro:* Monialium. [55] *In d. m.:* Dreher Cod., Dipl., p. 418. [Dreyer, Codex Pomeraniae diplomaticus [...], p. 418. *Vide arch. kom. 50.*]

globoti ir remti. Taigi kai šviesusis Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis Konradas minėtiems broliams suteikė amžinai valdyti Kulmo žemę su visomis panaudos teisėmis ir pajamomis, kurios yra dabar arba gali ateityje atsirasti, su visomis pilimis ir žemės valdomis ir visiškai laisvai ir neliečiamai [naudotis], sau nepasilikdamas jokios teisės ir paveldėto turto minėtoje Kulmo žemėje, būtent ten, kur Dravantos upė įteka į Vyslą, ir Vysla [teka] žemupio link iki Osos, ir Osa [teka] aukštupio link iki Prūsijos, taip pat įvertinę tenai, [kiek] pagonys prūsai nuniokojo mūsų vyskupiją, ir dar norėdami minėtus brolius savo dovanojimais karščiau paskatinti pamaldžiajam tikslui, kurį jie turi dėl tikinčiųjų gerovės ir taikos, visas žemės valdas ir dvarus minėtoje Kulmo žemėje, priklausančius mūsų vyskupijai, tiek pilyse, tiek ir kaimuose, laukuose, ganyklose, miškuose, vandenyse ir kituose priklausiniuose, visas bažnyčių dešimtines, jų patronatą su visomis teisėmis ir laisvėmis, kurias tenai turime arba galime turėti, minėtiems broliams geranoriškai suteikiame tikron nuosavybėn, kad tie patys broliai amžinai valdytų [teritorijas] aukščiau minėtose ribose, išskyrus tiktai tai, kad mūsų būtų prašoma patepimo ir abatų, vienuolių, bažnyčių konsekracijų bei kitų Bažnyčios sakramentų, kuriais aukščiau minėtam mūsų dovanojimui – būtent tiems broliams – jokiu atžvilgiu negalėtų būti prieštaraujama arba [jis] panaikinamas. O idant šie mano dovanojimai turėtų teisinę galią ateityje ir joks žmogus negalėtų jų pažeisti, šį lapą sutvirtinome mūsų, tai yra vyskupo ir choristo, antspaudais.

Atlikta Polocke [!] [Plocke] 1230 Viešpaties Įsikūnijimo metais 15 dieną prieš balandžio kalendas [kovo 18 dieną].

Taigi šį [dokumentą] perskaitę ir supratę, tarpininkaujami aukščiau minėto pono V., Vladislavo vyskupo, ir jam rūpinantis, nusprendėme, jog pagal esamą padėtį jis turi teisinę galią; ir kadangi norime pagerbti ir pagirti aukščiau minėtų mokytojo ir brolių atsidavimą ne tik pažadėtomis dešimtinėmis bei kitais aukščiau minėtais [pasižadėjimais], bet ir viskuo, kuo galime, papildomai pridedame jiems duokles, kurios Kulmo teritorijoje pagal susidariusį paprotį paprastai būna mokamos nuo žagrių ir plūgų, su visomis teisėmis, kurias turime į jas arba galime turėti ateityje. Be to, idant daugiau dėmesio skirtume taikai ir santarvei, visiškai atsisakome bet kokio užsipuolimo, kaltinimo, kas iki šiol
[866] dėl vienokios ar kitokios priežasties, kiek yra žinoma, // minėtų mokytojo ir brolių atžvilgiu pasitaikė, o patys broliai mūsų palankumą sutikę maloniu

[56] *Po šio žodžio išbraukta beveik visa eilutė. :/: Nach diesem Wort ist fast eine ganze Zeile gestrichen.* [57] *Pro:* possumus.

fratres benevolentiae nostrae grato occurrentes / assensu in recompensationem huius modi Allodium quod est supra / lacum iuxta Culmenses situatum contra Allodium Lucholdi surdi / cum pratis, utilitatibus et omni Com[m]odo, quod infra terminos di-/cti Allodii poterit comprehendi et liberum usum piscandi in / supra dicto lacu, quotiescunque nobis neccesse fuerit ac oppor-/tunum, nobis et ecclesiae nostrae pure et liberaliter contulerunt, / adiicientes eidem Allodio centum uncos, qui Polonice dicuntur / Badla[49a], ubicunque vicinius [!][58] sibi vacantes habuerit Ecclesia / Culmensis. Si autem dictorum uncorum numerus compleri / non potest secundum quantitatem, defectus fiat suppletio / per aratra Teutonicalia similiter vacantia ecclesiae memoratae[50a]. / Contulerunt etiam nobis ducentos mansos in terra Lubernae / Masoviae finibus contiguos in quacunque parte duxerimus, / eligendum, adiicientes dictis mansis duos lacus, si infra ter-/minos ipsorum mansorum fuerint inventi, quod si non in locis / vicinioribus assignabuntur. Has itaque donationes nobis / factas memorati Praeceptor et fratres ratas habebunt / et omnia quae in ipsis comprehensa sunt nobis et ecclesiae / nostrae pleno iure, quod ipsi habent vel habere possunt in / eisdem perpetuo pertinebunt, ita duntaxat, si tandem Do-/mino concedente iura Episcopalia evincemus ab eo, qui se pro Culmensi Episcopo gerit et ea detinet occupata. Ut au-/tem haec praesens Compositio robur obtineat perpetuae firmita-/tis praesentem paginam Sigillorum nostrorum munimine / i. e. Episcopalis et Ecclesiae nec non et saepe dicti D[omi]ni V. Vladislaviensis / Episcopi, qui praesentis Compositionis mediator extitit, duximus ro-/borandam. Huic autem nostrae Compositioni interfuerunt de nostra / parte Fratres nostri, Johan[nes] Praepos[itus,] Gerhard[us] Custos, Gyto Presbyter, Thomas / et Johann[es] Archidiacones Canonici Plocenses. De parte vero Praeceptoris et Fra-/trum Richardus Presbyter, Henricus Mareschalcus[59], Henricus de Morniis / terrae Culmensis. Henricus de Nessovia et Sigfridus in Wisconia, / Com[m]endatores, Conradus etiam Com[m]endator Episcopus Insulae / S. Mariae et Stephanus Fratres [! Frater] Domus Theutonicae et Johan-/nes Plebanus Culmensensis [!][60]. Interfuerunt praeterea Mar-/tinus Prior et Gothardus fratres de Ordine Praedicatorum domus / Plocensis, Magister Listardus [Listawus?, Littawus?] Cantor Kruswicensis, Andreas Kay Vladislavi-/ensis et quam plures alii fide digni qui huius rei testes existunt.

Acta sunt in supra nominata villa Parchaw Anno Domini MCCLVII. Kalend[as] Decembr[is] / in Die Elisabeth.

[58] *Pro:* vicinias. [59] *Lit.*

pritarimu kaip šio pobūdžio atlyginimą dvarelį, kuris yra aukštyn nuo ežero, esančio šalia Kulmo, priešais Kurčiojo Lucholdo dvarelį, su pievomis, naudmenomis ir visomis pajamomis, kurias bus galima gauti iš minėto dvarelio, ir laisvą teisę žvejoti aukščiau minėtame ežere, kiek tik mums bus būtina ir patogu, nuoširdžiai ir geranoriškai suteikė mums ir mūsų bažnyčiai, prie to paties dvarelio pridėję šimtą žagrių [arklų], kurie lenkiškai yra vadinami *Badla*[49a], kur tik Kulmo b0ažnyčia turės jai nepriklausančių kaimyninių gyvenviečių. O jeigu minėtų žagrių [arklų] tiek nebūtų surinkta, tegu trūkumas būna papildomas iš vokiškųjų plūgų[50a], panašiai nepriklausančių minėtajai bažnyčiai. Taip pat suteikė mums išsirinkti du šimtus ūbų Lubernos žemėje, prie Mazovijos sienų, nesvarbu, į kurią pusę [juos] atmatuosime, ir prie minėtų ūbų pridėjo du ežerus, jei jie bus pačių ūbų ribose, o jeigu ne, bus priskiriami gretimoms vietovėms. Taigi šiuos jų dovanojimus mums minėtieji mokytojas ir broliai laikys galiojančiais ir visa, kas juose yra aprėpta, visomis teisėmis, kurias jie turi į juos ar gali turėti, nuolatos priklausys mums ir mūsų bažnyčiai, tiesa, tik taip, jei pagaliau, Viešpačiui leidus, atsikovosime vyskupo teises iš to, kuris dedasi Kulmo vyskupu ir laiko jas užėmęs. Idant šis dabartinis susitarimas įgautų nuolatinę galią, nusprendėmė, jog dera šį raštą sustiprinti mūsų, t. y. vyskupo ir bažnyčios, taip pat ir dažnai minėto pono V., Vladislavo vyskupo, kuris buvo šios sutarties tarpininkas, antspaudais. Šiame mūsų susitarime dalyvavo iš mūsų pusės mūsų broliai: prepozitas Johannas, saugotojas Gerhardas, presbiteris Gytas, arkidiakonai Thomas ir Johannas, Plocko kanauninkai. O iš mokytojo ir brolių pusės: presbiteris Richardas, maršalka Henricas, Henricas de *Morniis* iš Kulmo žemės, komtūrai Henricas iš Niešavos ir Sigfridas iš Viskonijos [Wiscow], taip pat Marienverderio vyskupas komtūras Conradas ir Vokiečių namų brolis Stephanas bei Kulmo klebonas Johannas. Be to, dalyvavo broliai iš Plocko pamokslininkų ordino namų – prioras Martinas ir Gothardas, Krušvicos kantorius magistras Listardas [Listawas?, Littawas?], Andrejas Kay iš Vladislavo ir daugybė kitų, vertų pasitikėjimo, kurie yra šio įvykio liudytojai.

Atlikta aukščiau įvardytame *Parchaw* kaime 1257 Viešpaties metais per gruodžio kalendas, Elžbietos dieną.

[60] *Pro:* Culmensis.

In cuius facti Testimonium praesens scriptum sigilli nostri munimine //
[867] duximus roborandum. Datum anno Domini MCCLVIII, proxenio [!][61] Sabbatho ante Domi-/nicam Reminiscere[51a].

Verdeutschet lautets also:

Wir, von Gottes Gnaden, W. Bischoff der Vladislaischen Kirchen, wünschen allen Christ Gläubigen, denen / daran gelegen und zu wißen von nöthen ist, auch solche etwa sehen oder hören werden / ewiges Heyl in Christo dem Herren. Euch allen sey hiemit kund und offenbahr, was / maaßen wir dem Vertrage und Vergleich, so zwischen dem hochwürdigen unserm / Bruder Bischoff zu Plocko und seinem Capitul von einem und zwischen den Ehrwürdigen Herrn Gebiethigern und Brüdern des Deutschen Hauses in Preußen vom / andern Theil beygewohnet, und auch solche Vertrags Schrifften des Bischoffs und / Capituls zu Plock, wie sie wohl besiegelt und allerseits unversehrt gewesen, / gesehen und überlesen haben, deren Inhalt dieser ist:

Im Nahmen unsers Herrn Jesu Christi. Amen

Demnach wir, Andreas, von Gottes Gnaden, Bischoff, und E. E. Capitul zu Plocko, / mit dem Ehr-/würdigen und Geistlichen Herrn G. Gebietigern und Brüdern des Deutschen / Hauses in Preußen im Dorff Parchau, so dem hochwürdigen in Gott Vatern Herrn / Wolimiro von Gottes Gnaden Bischoff der Kirchen zu Wladislaw zukom[m]et, zu-/sam[m]en kom[m]en, damit durch Vermittelung vorgedachten Bischoffs ein freundlich / gültiger Vertrag mit dem besagten Gebietigern und Brüdern des Deutschen / Hauses in Preußen eingiengen, damit alle materie zum Spähn / und Zwist unter uns und Ihnen aufgehoben möchte seyn, als haben vorgedachte / Gebietiger und Brüder ein Instrument des seel[igen] Gedächtniß gewesenen / Bischoff zu Plocko G. vorgezeiget, folgendes Inhalts:

Im Nahmen des Vaters, des Sohnes und des H[eiligen] Geistes. Amen

Wir, von Gottes Gnaden, G. Bischoff, V. Decanus mit dem gantzen Capitul zu / Plocko, Urkunden hiemit im[m]er währenden allen Christ Gläubigen, so wohl gegen-/wärtigen als zukünfftigen. Weil wir auf diejenigen, die Geistliches Ihnen er-/kiesen, mit geziemter Beobachtung ein Absehen und Vorsorge haben sollen, damit / selbige von ihrer Andacht und Gottesdienst keines weges durch unzuläßige / Streitigkeiten abgezogen werden, bevoraus auf diejenigen, die vor die / Liebe Christi sich nicht scheuen, ihre Persohn aller Gefahr unterzuwerffen. / Als sind wir auch geneigt, wir, die wir vor Gottes Ehre, vor die

[61] *Pro:* proximo.

Šiam įvykiui paliudyti nusprendėme šitą raštą sustiprinti savo antspaudu. //
[867] Duota 1258 Viešpaties metais artimiausią šeštadienį prieš antrąjį Gavėnios sekmadienį „Reminiscere“[51a].

Vokiškai tai skamba šitaip:

Mes, iš Dievo malonės Vladislavo bažnyčios vyskupas, visiems Kristų tikintiems, kurie tuo suinteresuoti ir kuriems tai reikia žinoti, taip pat kurie tai matys ar girdės, linkime amžino išganymo Kristuje Viešpatyje. Tuomi visiems pranešame ir skelbiame, kad dalyvavome didžiai gerbiamo mūsų brolio Plocko vyskupo ir jo kapitulos iš vienos pusės ir Vokiečių namų Prūsijoje garbingųjų ponų valdytojų ir brolių iš kitos pusės sutarties ir susitarimo sudaryme, taip pat matėme ir perskaitėme Plocko vyskupo ir kapitulos sutarties raštus, kurie buvo antspauduoti ir visais požiūriais nesugadinti, o jų turinys toks:

Vardan mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus. Amen

Mes, Andrejas, iš Dievo malonės Plocko vyskupas, ir garbingoji kapitula *Parchau* kaime, priklausančiame didžiai gerbiamam tėvui Viešpatyje ponui Wolimirui, iš Dievo malonės Vladislavo bažnyčios vyskupui, susitikome su Vokiečių namų Prūsijoje garbinguoju ir dvasiškuoju ponu G. valdytoju bei jų broliais, kad tarpininkaujami minėtojo vyskupo, sudarytume geranorišką galiojančią sutartį su Vokiečių namų Prūsijoje minėtuoju valdytoju ir broliais ir kad būtų pašalinti mūsų ir jų bet kokie įtarinėjimai ir ginčai, dėl to minėtasis valdytojas ir broliai parodė šviesios atminties buvusio Plocko vyskupo tokio turinio dokumentą:

Vardan Tėvo, Sūnaus ir Šv[entosios] Dvasios. Amen

Mes, iš Dievo malonės Plocko vyskupas G., dekanas V. su visa kapitula tuomi linkime amžinojo [išganymo] visiems tikintiesiems Kristų, ir dabartiniams, ir būsimiesiems. Privalome su derama atida stebėti ir rūpintis tais, kurie pasirinko dvasinius dalykus, kad neleistinais kivirčais jokiu būdu nebūtų atitraukiami nuo savo maldų ir dievtarnystės, ir visų pirma rūpintis tais, kurie iš meilės Dievui nevengia pavojaus savo gyvybei. Taigi mes, uoliai

Würde und / Bestes der H[eiligen] Kirchen Gottes eyffern, die Streiter Christi, nehmlich die Brüder des / Deutschen Hauses von Jerusalem, als welche den Feinden Christi hertzhafft / wiederstehen und sie tapffer bekriegen. Nach allen unsern Kräfften in solcher Stand-/hafftigkeit zu erhalten und zu verpflegen. Demnach wann der durch-/lauchtigste Herzog zu Masau und Cujavien das Colmische Land mit aller Nutz-/bahrkeit und proventen, die etwa jetzt oder noch ins künfftige können erfunden / werden, mit allen Schlößern und Ländereyen, mit aller Freyheit und im[m]unitaet, / nichts Ihm in selbigem Lande an Recht und Hoheit, an Erbschafft vorbehalten / den gedachten Brüdern auf ewig zu
[868] besitzen verliehen hat. Nehmlich wie es // in den Gräntzen der Drewantz, da sie in die Weyßel läufft und denn unterwerts der / Weyßel bis in die Ossa fleußt und denn Oberhalb der Ossa Fluß an Preußen / stößt. Als wollen wir in Erwägung der grausamen Verheerungen unseres / Bischthums durch die Preußen geschehen, vorgedachte Brüder in ihrem heiligen / Vornehmen, das sie haben zum Nutzen Besten und Frieden der Gläubigen desto / mehr anzufrischen, Ihnen alle Ländereyen und Erbsitze, so vor diesem in vor-/besagten Lande Culmen zu unserm Bischthum gehöret, zusamt alle den / Schlößern, Dörffern, Ackern, Wiesen, Wäldern, Feldern, Weydungen und allen / andern appendentiis, wie auch alle Decimas und Zehenden der Kirchen und / das Patronat Recht darüber mit allem Recht und Freyheit, die wir da-/selbst gehabt und haben können, zum wahren Eigenthum auf ewig zu besitzen, / so wir es in besagten Gräntzen enthalten, verleihen und hingeben. Doch be-/halten wir dieses bevor, daß sie schuldig sollen seyn von uns zu / begehren und zu nehmen die Sacramenten der Kirchen, das Chrisma, die / Einseegnung der Abten, der Clöster und der Jungfrauen, die Einweihung / der Kirchen, wodurch aber der von uns den Brüdern geschehenen Donation / nichts sol derogiret seyn, noch zum Schaden gereichen. Damit aber / diese unsere donationes um so vielmehr gültig seyn und von keinem / möchten violiret und brüchig gemachet werden, haben wir diese Schrifft / mit unseren, nehmlich des Bischoffs und des Chors Insiegel bekräfftiget. / Actum in Polock [!] [Plock] im Jahr Christi MCCXXX. 18. Martii.

Nachdem wir obiges gelesen und verstanden, wie auf Vermittelung und Gut-/befinden des oben wohlgedachten Herrn W., Bischoffen zu Vladislaw, solches / vor genehm gehalten und wie wir gesinnt seyn, nicht allein das alles, was / wir wegen des Decems und anderen Sachen, sondern auch in allem, worin wir / im[m]er können den vor wohlgedachten Gebiethigern und seinen Brüdern in Ihrem / heiligen Vornehmen zu helffen, als geben wir noch über, daß noch die Gefälle, / so uns nach alter Gewohnheit von den Pflügen und Hacken

besistengiantys dėl Dievo garbės, šv[entosios] Dievo bažnyčios autoriteto ir jos sėkmės, taip pat linkę Kristaus karius, būtent Vokiečių namų Jeruzalėje brolius, kurie ryžtingai priešinasi Kristaus priešams ir su jais narsiai kariauja, palaikyti ir visomis savo išgalėmis šitokį jų tvirtumą išsaugoti. Šviesių šviesiausiasis Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis minėtiesiems broliams amžinon nuosavybėn yra atidavęs Kulmo žemę su visa panauda ir pajamomis, kurios yra dabar arba dar gali atsirasti ateityje, su visomis pilimis ir žemės valdomis visiškai laisvai ir neliečiamai [naudotis], nieko šioje žemėje nepasilikdamas sau – nei teisių, nei valdžios, nei paveldėjimo. Ir būtent //
[868] tose ribose [kurios eina] Dravantos upe, įtekančia į Vyslą, tada Vysla žemyn iki tos vietos, kur įteka Osa, tada Osos upe aukštyn iki Prūsijos. Tad mes, atsižvelgdami į tai, kad prūsai žiauriai nuniokojo mūsų vyskupiją, norėdami paskatinti minėtuosius brolius vykdyti šventąjį užmojį tikinčiųjų naudai, gėriui ir taikai, norime jiems padovanoti ir atiduoti visas žemės valdas ir paveldimus dvarus, kurie iki šiol minėtoje Kulmo žemėje priklausė vyskupijai, kartu su visomis pilimis, kaimais, dirbamais laukais, pievomis, miškais, ganyklomis ir visais kitais priklausiniais, taip pat bažnyčių dešimtines ir patronato teises į jas su visomis teisėmis ir laisvėmis, kurias ten turėjome ir galime turėti, tikrojon nuosavybėn amžinam naudojimui, kokį mes minėtose ribose turėjome. Tačiau jie turi įsipareigoti iš mūsų noriai priimti Bažnyčios sakramentus: patepimą, abatų, vienuolynų ir nekaltų mergelių palaiminimą, bažnyčių šventinimą, bet per tai neturi nukentėti broliams mūsų duota donacija. Idant šitie mūsų dovanojimai galiotų kiek įmanoma labiau ir kad niekas nepanorėtų jų išniekinti ir sulaužyti, šitą raštą sutvirtinome mūsų, būtent vyskupo ir choro, antspaudais. Atlikta Plocke 1230 Kristaus metais kovo 18 dieną.

Perskaitę ir supratę tai, kas aukščiau parašyta, taip pat tarpininkaujami ir teigiamai vertinami aukščiau minėtojo pono W., Vladislavo vyskupo, tai laikydami priimtinu [dalyku] ir siekdami ne vien tuo, kas susiję su dešimtine ir kitais dalykais, bet ir viskuo, kuo tik galime, padėti minėtajam valdytojui ir jo broliams jų šventoje misijoje, mes dar pridedame pajamas iš duoklių, kurios mums pagal seną paprotį paprastai atiduodamos nuo žagrių ir plūgų, ir

pfleget gegeben / zu werden, und das mit allem Recht, das wir gehabt haben und im[m]er / hätten haben können. Und damit unser zum Fried und löblichen Eintracht ge-/neigtes Gemüth jederman kund werde, begeben wir uns aller Anforderung, / Ausflüchte und Rechts beneficien, die wir wieder obbemeldte Gebietiger / und seine Brüder von irgendeiner Sachen hätten haben können oder gehabt / haben. Davor aber auch die vorgedachte Gebietiger und Brüder unseren gu-/ten Willen mit Dank erkennet, haben Sie uns und unserer Kirchen zur / Wiedervergeltung übergelaßen und gegeben das Frey Guth (Allodium) / über den See bey der Stadt Culm gegen über dem Guth Lucholdi Surdi / gelegen mit allen denen Wiesen und allen Nutzungen in den Gräntzen des ge-/dachten Gutes begriffen, dabey sie uns auch so offt es Noth oder uns gelegen / fält in dem See freye Fischery·verstatten. Sie verschreiben uns auch / bey dem Gute hundert Hacken, die man Polnisch Badla [Radla] nennet[49b], wo / sie uns
[869] am nächsten in dem Culmischen Bischthum gelegen. Solte aber // die Zahl der Hacken nicht können compliret werden, sollen sie solche Hacken mit / deutschen Pflügen ersetzen[50b], die bey der gedachten Kirchen vaciren. Sie haben uns / auch verliehen 200 Huben im Lande Laberna an der Masawischen Gräntzen / gelegen, die wir uns nach unserm Willen auslesen mögen. Bey welchen hiebey / anfügen wollen zween See, dafern sie an den Gräntzen befindlich, / oder wo nicht, in den nächst angelegenen Öertern anzuweisen. Diese uns / von Ihnen geschehene Donation werden Gebietiger und seine Brüder vor ge-/nehm halten und uns alles das, was darin enthalten, mit volkom[m]enen / Recht als sie im[m]er haben oder haben können zu ewigen Besitz zu kom[m]en / laßen, doch dergestalt, so wir endlich die iura episcopalia von demjeni-/gen, der sich vor den Culmischen Bischoff hält und sie innen hält, evinciren / werden, damit nun dieser gegenwärtige Vergleich in seinen volkom[m]enen / Kräfften desto baß bestehe, haben wir nöthig erachtet, gegenwärtige Schrifft / sowohl mit unserem Bischöfflichen und Chor Insiegel, als mit dem Insiegel des / Herrn V., Vladislawiscen Bischoffs, der Vermitteler in diesem Vergleich gewe-/sen, zu bekräfftigen. Hiebey sind von unserer Seite gewesen unsere Brüder, / Johannes, Probst, Gerhardt, Custos, Gytho, Pfarer, Robertus, Thomas, und Johannes, / Archidiaconus, alle Thum Herrn von Plocko. Von Seiten aber des Herrn Gebietigers / und seiner Brüder Richardus, Priester, Heinricus, Marschalk, Heinricus de Mornys auf dem Lande Culmensen, Heinricus von Neslau, Siegfried, Comthur / in Wiscow, Conradus, Weyhbischoff in Marienwerder, und Stefanus, Bruder des / Deutschen Hauses, und Johannes, Pfarer in Culm. Nebst dem sind dabey ge-/wesen Martinus, Prior, und Gothardus, Ordinis Praedicatorum

tai su visomis teisėmis, kurias turėjome ir būtume galėję turėti visada. Ir kad mūsų į taiką ir pagirtiną santarvę linkusi dvasia būtų apreikšta kiekvienam, atsisakome visų reikalavimų, išsisukinėjimų ir teisinių beneficijų, kurių kai kuriais atvejais būtume galėję turėti ar turėjome prieš minėtąjį valdytoją ir jo brolius. O kad mūsų gerą valią minėtieji valdytojai ir broliai pripažintų dėkingai, jie mums ir mūsų bažnyčiai kaip atlygį perleido ir atidavė laisvą dvarą (alodą) aukščiau ežero prie Kulmo miesto, priešais Kurčiojo Lucholdo dvarą, su visomis pievomis ir visomis naudmenomis minėtojo dvaro ribose, taip pat ežere davė teisę laisvai žvejoti, kai tik mums prireiks ar kils noras. Jie mums prie dvaro pridėjo šimtą žagrių, lenkiškai vadinamų *Badla* [Radla][49b], ku-
[869] rios mums Kulmo vyskupijoje arčiausiai. Bet jeigu // tiek žagrių negalės būti surinkta, tai trūkumą kompensuoti vokiškaisiais plūgais[50b], kurie yra laisvi prie minėtos bažnyčios. Jie mums taip pat suteikė 200 ūbų Lubernos žemėje prie Mazovijos sienų, kuriuos galime pasirinkti savo noru. Prie jų nori pridėti dar du ežerus, jeigu jie bus tose ribose, o jeigu ne, tai esančius artimiausiose vietovėse. Šitą mums jų dovanotą donaciją valdytojas ir jo broliai laikys galiojančia ir visa tai, kas ten yra, su visomis teisėmis, kokias jie visada turi ar gali turėti, atiduos amžinon nuosavybėn, tačiau su sąlyga, kad mes pagaliau teisėtai atgausime vyskupo teises iš to, kuris laiko save Kulmo vyskupu ir yra jas užėmęs; o kad šitas dabartinis susitarimas kuo labiau išlaikytų savo galią, nutarėme, jog reikia šitą raštą sutvirtinti ir mūsų – vyskupo bei choro – antspaudu, taip pat antspaudu pono V., Vladislavo vyskupo, kuris tarpininkavo šiam susitarimui. Iš mūsų pusės čia buvo mūsų broliai: prepozitas Johannas, zakristijonas Gerhardtas, kunigas Gythas, arkidiakonai: Robertas, Thomas ir Johannas, visi Plocko kanauninkai. O iš mokytojo ir jo brolių – kunigas Richardas, maršalka Heinricas, Heinricas de Mornys iš Kulmo žemės, Heinricas iš Nešavos, *Wiscowo* komtūras Siegfriedas, Marienverderio vyskupas sufraganas Conradas ir Vokiečių namų brolis Stefanas, Kulmo kunigas Johannas. Be to, ten dalyvavo, pamokslininkų ordino Plocke prioras Martinas ir Gothardas,

in Plocko, Mag[ister] Lit-/tawus [Listawus?, Listardus?], Cantor Krusvicensis, Andreas Kay von Wladislaw, und vielmehr glaub-/würdige Männer, die solches bezeugen können. Actum im Dorffe Parckau, a[nn]o / D[omi]ni M.CC.L.VII, den 10. Nov. am Tage Elisabeth.

Gegenwärtige Schrifft haben wir mit unserm Insiegel bekräfftiget. Datum a[nn]o / M.CC.LVIII Sonnabends vor Dominica Reminiscere[51b].

§16. Anno 1231 repetirte der erste Bischoff in Preußen Christianus die geschehene / Donation, wie aus folgendem zu ersehen.

In nomine Sanctae et individuae Trinitatis. Amen

Christianus[62] Primus Episcopus omnibus im [!][63] perpetuum. Evanescunt in tempore / quae geruntur in tempore nisi recipiant a viva voce / testium aut a scriptis memoriae firmamentum. Proinde / ad notitiam tam praesentis aetatis, quam futurae poste-/ritatis praesenti scripto cupimus pervenire. Quod nos / fratribus Hospitalis S. Mariae Teutonicae Hierosoly-/mitanae, qui se abiectis illecebris mundi, Domino sa-/crificium obtulerunt, se murum pro Domo
[870] Domini / ponentes, atque ad humiliandos crucifixi hostes et ad // ampliandam nominis sui gloriam se viriliter accinxerunt, / in territorio Chulmensi, contulimus totum, quod ab Epi-/scopatu Plocensi in subsidium Episcopatus Prussiae susce-/pimus et habuimus, videlicet de ecclesiis conferendis / et decimarum proventibus, nobis in reliquis Episcopalem / iurisdictionem reservantes. Dictis quoque fratribus / omnem Conradi Ducis Masoviae donationem in eadem / terra nobis collatam cum omni iure ac pro-/prietate, sicut ab eo accepimus, bona volun-/tate donavimus, nec non praedium in Bezin, / quod ab Haeredibus Christiani comparavimus cum / omni utilitatis proventu, saepe dictorum Fratrum / usibus cedere volumus in perpetuum. Ut au-/tem huius nomine largitionis traditio in per-/petuum firma omnibus modis permaneat, nec / ab aliquo valeat infirmari praesentem paginam / Sigilli nostri duximus impressione roborari. / Huius rei testes sunt Albertus Abbas Velegra-/densis, Conradus, Geroldus, Dithmarus sub-/prior de Sancta Cruce, Henricus Sacerdos, Gebolffus, Fra-/tres Domus Theutonicorum, Fridricus, Henricus, Ulri-/cus et alii plures. Acta sunt haec Anno ab Incarna-/tione Domini M.CCXXXI. Anno D[omi]ni Gregorii Pontificis Noni / Quarto [!], Imperante D[omi]no Fridrico Gloriosissimo Romanorum[64] Imperatore feliciter. Amen. //

[62] *In d. m.:* Act. Bor., t. 1, p. 410. [Acta Borussica [...], vol. I, p. 410. *Vide arch. kom. 12.*]

Krušvicos kantorius mag[istras] *Littawas* [Listawus?, Listardus?], Andrejas Kay iš Vladislavo ir daug kitų patikimų vyrų, kurie gali tai paliudyti. Atlikta *Parckau* kaime 1257 Viešpaties metais lapkričio 10-ąją, Elžbietos dieną.

Šitą raštą patvirtinome savo antspaudu. Duota 1258 metais, šeštadienį prieš sekmadienį „Reminiscere“[51b].

§16. 1231 metais pirmasis Prūsijos vyskupas Kristijonas, kaip matyti iš toliau pateikiamo teksto, duotąją donaciją pakartojo.

Vardan Šventosios ir nedalomos Trejybės. Amen

[Aš], Kristijonas, pirmasis [Prūsijos] vyskupas, visiems amžinam [atminimui liudiju], kad tai, kas vyksta laike, jei tik negauna atminties pagrindo iš liudytojų gyvo žodžio arba raštų, [ir] išnyksta laike. Todėl šiuo raštu trokštame atkreipti ir dabartinės kartos, ir būsimųjų ainių dėmesį, kad mes Jeruzalės Švč. Marijos vokiečių špitolės broliams, kurie, atmetę pasaulio pagundas, pateikė save kaip auką Viešpačiui, išstatę save lyg Viešpaties namų sieną, ir
[870] narsiai apsiginklavo, kad nužemintų Nukryžiuotojo priešus ir // padidintų Jo vardo šlovę, Kulmo žemėje suteikėme visa, ką iš Plocko vyskupijos priėmėme ir turėjome Prūsijos vyskupijai išlaikyti, būtent [ką turėjome] iš bažnyčių rinkliavų ir dešimtinių pajamų, sau pasiliekame vyskupo jurisdikciją visose kitose srityse. Taip pat toje pačioje žemėje minėtiems broliams gera valia padovanojome visą Mazovijos kunigaikščio Konrado donaciją, mums suteiktą su visomis teisėmis ir savitu valdymu taip, kaip iš jo gavome, ir Bezino palivarką, kurį įsigijome iš Kristijono įpėdinių, kartu su visomis naudmenomis sutinkame amžinai perleisti dažnai minimų brolių naudojimuisi. Idant šio dovanojimo pagrindu įvykęs perdovanojimas visais būdais amžinai išliktų tvirtas ir niekieno negalėtų būti susilpnintas, nusprendėme šį raštą sustiprinti mūsų antspaudu. Šio įvykio liudytojai yra Velegrado abatas Albertas, Conradas, Geroldas, paprioris iš Šventojo Kryžiaus Dithmaras, kunigas Henricas, Vokiečių namų brolis Gebolffas, Fridricas, Henricas, Ulricas ir daug kitų. Tatai atlikta 1231 metais nuo Viešpaties Įsikūnijimo. Ketvirtaisiais [!] [devintaisiais] pono popiežiaus Grigaliaus Devintojo metais, laimingai valdant ponui Frydrichui, šlovingiausiajam Romos imperatoriui. Amen.

[63] *Pro:* in. [64] *Supra lin.*

Auf deutsch also:

Im Nahmen der heiligen und unzertrennlichen Dreyfaltigkeit. Amen

Ich, Christianus, erster Bischof in Preußen, urkunde hiemit allen, wie alles, was / in der Zeit geschicht, auch mit der Zeit vergehet, dafern solches nicht etwa / durch lebendige Zeugen oder durch Schrifften seine gebührende Währungs-/Krafft erhält. Als haben wir folgendes so wohl denen, die jetzo leben, als auch / die künfftig nach uns kom[m]en werden, wißen laßen, daß wir den Brüdern / des Hospitals S. Marien des Deutschen Hauses in Jerusalem, die mit Absa-/gung aller Weltlichen Lüste sich zum Opffer Gott dem Herrn und zur Mauer / vor das Hauß Gottes Männlich dargestelt, zu dämpffen die Feinde des / Creutzes Christi und die Herrlichkeit seines Nahmens auszubreiten, dennen, / sage, haben wir alles dasjenige, was in dem Culmischen Gebiete vormah-/len vom Plockischen Bischoff zum Behuff unseres des Preußischen Bischthums / bekom[m]en und gehabt haben. Wenn auch gedachten Brüdern alles das jenige, / was Conradus, Herzog in Masau, uns geschenket, so wie wir es vom vor-/gedachten Herzog empfangen, aus freyen Willen schenken
[871] und vergeben mit allem // Recht und Eigenthum, wie es uns verliehen worden, desgleichen schenken wir Ihnen / auch das Vorwerk Bezin, welches wir von den Erben Christiani eingehandelt / haben, mit aller Nutzbahrkeit und Proventen auf im[m]erwährend und ewig. Damit / nun diese unsere Uberlaßung und Verliehung ohn Aufhören fest steiff gehal-/ten und niemalen brüchig werde, haben wir nöthig erachtet, diese Schrifft mit / unserm Insiegel bekräfftigen zu laßen, Zeugen deßen sind Albertus, Abt zu / Vellegrad, Conradus, Geroldus, Dithmarus, Unter Prior vom Heiligen Creutz, / Heinricus, der Priester, Gebolffus, ein Bruder des Deutschen Hauses, Fridricus, / Henricus, Ulricus und andere mehr. Actum a[nn]o Christi M.CC.XXXI. im Neun-/ten Jahr des Regierenden Babstes, Gregori IX. unter der Regierung des / Glorwürdigsten Römischen Kaysers Fridrici, dem Glük und Heil wieder-/fahren. Amen.

§17. So haben sich auch des Landes Colmen begeben selbst die Söhne Conradi, / Herzogs zu Masau und Cujavien, wie aus beygehendem erhellet.

Fr[ater] Opizo[65] Monasterii S. Pauli de Mezano Abbas Apostol[icae] Sedis Legatus / universis praesentes literas inspecturis salutem in Domino. / Noverit[66] universitas Vestra, quod nos vidimus et diligenter inspe-/ximus literas sigillatas sigillo Domini Kasimiri Ducis Ku-/iaviae, quarum tenor est talis:

Universis Christi fidelibus prae-/sentem paginam inspecturis. Nos Casimirus Dei Gratia Dux Cuia-/viae salutem in salutis autore. Quam perspicuis

[65] *In d. m.:* act. Bor., T. 1, p. 420. [Acta Borussica [...], vol. 1, p. 420. *Vide arch. kom. 12.*]

Vokiškai šitaip:

Vardan Šventosios ir nedalomos Trejybės. Amen

Aš, Kristijonas, pirmasis Prūsijos vyskupas, šiuomi liudiju visiems, kad viskas, kas vyksta laike, su laiku ir praeina, jeigu negauna tinkamos galios išlikti iš gyvų liudininkų ar iš raštų. Tad ir tiems, kurie dabar gyvena, ir tiems, kurie ateityje ateis po mūsų, pranešėme, kad mes Švč. Marijos vokiečių namų špitolės Jeruzalėje broliams,– kurie, atsisakę visų pasaulietinių malonumų, narsiai pasiaukojo Viešpačiui Dievui ir tapo siena Dievo namams ginti, kad nužemintų Kristaus kryžiaus priešus ir padidintų jo vardo šlovę, – jiems, sakau, mes [dovanojame] visa tai, ką Kulmo srityje kadaise buvome gavę iš Plocko vyskupo Prūsijos vyskupijos poreikiams. Minėtiems broliams taip pat dovanojame visa tai, ką Konradas, Mazovijos kunigaikštis, mums yra dovanojęs, ir atiduodame taip, kaip esame gavę iš minimojo kunigaikščio, su
[871] visomis // teisėmis ir visiškon nuosavybėn, kaip buvo suteikta mums, taip pat jiems dovanojame ir Bezino palivarką, kurį įsigijome iš Kristijono paveldėtojų, su visomis naudmenomis ir priklausiniais visam laikui ir amžinai. Kad šito mūsų perleidimo ir atidavimo būtų laikomasi be pertrūkio, tvirtai bei griežtai ir kad tai niekad nebūtų sulaužyta, manome, jog reikalinga šitą raštą sutvirtinti mūsų antspaudu, o šito liudytojai yra Velegrado abatas Albertas, Conradas, Geroldas, Šventojo Kryžiaus paprioris Dithmaras, kunigas Heinricas, Vokiečių namų brolis Gebolffas, Fridricas, Henricas, Ulricas ir daug kitų. Atlikta 1231 Kristaus metais, devintaisiais popiežiaus Grigaliaus IX valdymo metais, laimingai ir išganingai valdant šlovingiausiajam Romos imperatoriui Frydrichui. Amen.

§17. Kaip ryškėja iš tolesnio teksto, Kulmo žemės atsisakė ir Mazovijos bei Kujavijos kunigaikščio Konrado sūnūs.

Br[olis] Opizas, Mezano Šv. Pauliaus vienuolyno abatas, Apaštalų sosto legatas visiems šį raštą matysiantiems [linki] išganymo Viešpatyje. Tegu Jums visiems tampa žinoma, kad mes matėme ir atidžiai apžiūrėjome raštą, antspauduotą Kujavijos kunigaikščio pono Kazimiero antspaudu, kurio turinys yra toks:

Visiems tikintiems Kristų, matysiantiems šį raštą. Mes, Kazimieras, iš Dievo malonės Kujavijos kunigaikštis, [linkime] išganymo Kūrėjuje. Kokiems

[66] *Corr. ex* Novit.

caussis / donationes Illustris Principis Conradi Ducis Masoviae Patris / nostri et quibus utilitatibus adiuvent, nullus ambigit / qui caussam vocationis Magistri et fratrum Hospitalis Sanctae Mariae Hierusalem Domus Theutonicae diligenter consi-/derat et ab ipsis Mazoviae et Cuiaviae et caeteris terris ad-/iacentibus terrae Prussiae impensum adiutorium perspica-/citer intuetur. Cum enim iam Culmensis terra finale exitium / esset passa ab incursibus Prutenorum et iam Masovia et super memoratae terrae ab eorundem Prutenorum tyrannide incipe-/rent demoliri. Ipsis iam pro parte maxima demolitis seu deva-/statis, cum succurentem[67] alium habere nequiret Dominus Dux pater / noster sanissimo usus consilio super memoratos Magistrum et Fratres / de Domo Theutonica ad dictarum terrarum subsidium et ad oppres-/sorum sublevamen, ad constringendum Prutenorum impetum advo-/cavit. Donans ipsis fratribus terram Culmensem cum omni iurisdictione / et iure et utilitatibus et aliis honestis conditionibus et pactionibus, / secundum quod in literis, super ea donatione confectis plenius nosci-/tur, continetur. Et villam quae dicitur Rogowe, quae adiacet Vladis-/laviae iuniori, cum omnibus pertinentiis, usque ad fossata dictae Civitatis / sive munitionis, libere et integraliter cum omni
[872] iurisdictione et // iure et proventibus in perpetuum possidendam. Quarum donationum / tam rationabiliter factarum, ut videlicet super memoratus Dux Pa-/ter noster evaderet maius malum et quarumlibet aliarum Donatio-/num et contractuum sive pactorum cum Magistro et super memoratis / fratribus initorum constituimus nos praesentis literis Consensus ra-/tum habendo quidquid per ipsum Patrem nostrum cum Dominis Ma-/gistro et fratribus extitit ordinatum. Ratihabitionis nostrae sunt / testes subscripti Hermannus Balco, Benedictus, Conradus, Fra-/tres Domus Theuton[icae], Boguss[a] Palatinus, Mag[ister] Johannes, Wences-/laus, Johannes de Crucifit, Zedzlo Iudex et quam plures / alii nobiles. Et ut haec nostra ratihabitio inconvulsa in per-/petuum maneat, eam sigilli nostri munitione in Strelz / in Caminata patris nostri in Epiphania Domini A[nn]o Incar-/nationis eiusdem M.CC.XXXIII. duximus roborandam et / nos praedictus D. Apostolicae Sedis Legatus huic scripto ad / instantiam Fratris Gottfredi de Domo Theuton[ica], Magistri fecimus / apponi sigillum. Datum in Wladislavia V. Kal[endas Octobr[is] Pontific[atus] / D[omi]ni Innocentii V. anno Undecimo.

[67] *Lit.*

akivaizdiems tikslams ir kokią naudą teikia mūsų tėvo šviesiojo valdovo Konrado, Mazovijos kunigaikščio, donacijos, neabejoja nė vienas, kuris kruopščiai apmąsto Jeruzalės Švč. Marijos vokiečių namų špitolės magistro ir brolių pakvietimo priežastį ir įžvalgiai pastebi pastarųjų Mazovijai, Kujavijai ir kitoms žemėms, besiribojančioms su Prūsijos žeme, suteiktą pagalbą. Juk kai jau Kulmo žemė nuo prūsų puldinėjimų patyrė visišką prapultį ir jau Mazoviją bei aukščiau minėtas žemes ėmė naikinti tų pačių prūsų tironija, pačioms joms, galima sakyti, jau esant suniokotoms ir nusiaubtoms, kadangi mūsų tėvas ponas kunigaikštis negalėjo gauti kito pagalbininko, remdamasis naudingiausiu patarimu, pakvietė aukščiau minėtuosius magistrą ir brolius iš Vokiečių namų minėtoms žemėms apsaugoti ir prispaustiesiems paremti, prūsų antpuoliams sulaikyti. Ir dovanojo tiems broliams Kulmo žemę su visa jurisdikcija, teise, naudmenomis ir kitomis garbingomis sąlygomis bei susitarimais, atsižvelgiant į tai, kas geriau žinoma, kaip yra rašte, sudarytame to dovanojimo tikslu. Ir kaimą, vadinamą *Rogowe*, kuris šliejasi prie Naujojo Vladislavo, su visais priklausiniais iki pat minėto miesto arba tvirtovės griovių, idant laisvai ir ne-
[872] varžomai su visomis teisėmis, // ir pajamomis amžinai valdytų. Šių dovanojimų, taip apgalvotai atliktų, kad būtent aukščiau minėtasis kunigaikštis, mūsų tėvas, išvengė didesnės blogybės, ir kai kurių kitų dovanojimų bei sandorių arba susitarimų, su magistru ir aukščiau minėtaisiais broliais sudarytų, [globėju] skiriame save, šio pritarimo raštu pripažindami teisėta visa, kas nustatyta mano tėvo kartu su ponais magistru ir [minėtais] broliais. Mūsų ratifikacijos liudytojai yra žemiau surašytieji Vokiečių namų broliai: Hermannas Balcas, Benedictas, Conradas, vaivada Bogussa, magistras Johannas, Wenceslavas, Johannas iš *Crucifit*, teisėjas Zedzlo ir labai daug kitų kilmingųjų. Ir idant ši mūsų ratifikacija amžinai liktų nesulaužyta, ją sutvirtiname mūsų antspaudu *Strelze*, mūsų tėvo namuose, Viešpaties Apsireiškimo dieną [Trijų Karalių dieną, sausio 6-ąją] 1233 Jo paties Įsikūnijimo metais; nusprendėme [ratifikaciją] sustiprinti ir mes, minėtasis ponas Apaštalų sosto legatas, brolio Gottfredo iš Vokiečių namų raginimu, pasirūpinome prie šio rašto pridėti [mūsų] antspaudą. Duota Vladislave 5-ąją [dieną] iki spalio kalendų [rugsėjo 27 dieną], vienuoliktaisiais pono Inocento V popiežiavimo metais.

Auf deutsch lautets also:

Ich, Bruder Opizo, Abt des Closters S. Pauli de Mezano, Legat des Apostolischen / Stuhls, wünsche allen, so gegenwärtige Schrifft lesen werden, alles heil in / dem Herren. Urkunde hiemit allen denen, daß wir eine Schrifft mit einem / Siegel des Herzoges zu Cujavien Casimiri versiegelt gesehen und wohl betrach-/tet haben, deßen Inhalt dieser ist:

Wir, Casimirus, von Gottes Gnaden Herzog zu Cujavien, wünschen allen Christ-/gläubigen, die diese Schrifft lesen werden, alles heil in Christo Jesu, dem Stiffter / unseres Heils. Aus was scheinbahren Gründen der durchläuchtige Conradt, / Herzog zu Masau und Cujavien, unser geliebter Vater, das Culmische Land weg-/geschenket und was solches ihm genutzet, wird keiner in Abrede seyn, der die / Ursache, wodurch er bewogen worden, die Brüder des Deutschen Hauses der / h[eiligen] Jungfrau Mariae zu Jerusalem hieher zu beruffen, wohl betracht und / ersiehet, was vor Hülffe dem Lande Masau und Cujavien, so an Preußen / Lande stoßen, zugewachßen, denn da schon das Culmische Land gantz / und gar im Grunde zerstöret und von den Preußen durch continuirliche / Einfälle verheeret worden, und nunmehro die Grausamkeit der Preus-/sen auch dem Lande Masau und Cujavien das Garaus zu machen hintrach-/teten, wie sie dann den großen Theil deßelben schon verheeret und verwü-/stet hatten, und keine Rettung abzusehen wäre, hat der hochlöbl[iche] Herzog, / unser geliebter Vater, sich dieses gar heilsamen Raths bedienet, daß / er zur Beschirmung dieser Länder und zur Rettung der
[873] bedrukten den Ein-//fällen der Preußen Einhalt zu thun den Meister und Brüder des Deutschen Ordens / S. Mariae hieher beruffen hat und selben Brüdern das Culmische Land mit aller / Gerechtigkeit und dero Handhabung und allen dero Nutzungen und anderen ehr-/lichen Conditionen und Vergleichungen, wie es in der schrifftlichen Donation ent-/halten, desgleichen auch das Dorff Ragowe, so bey Neu Vladislaw lieget, / mit allen dazugehörigen Landen und pertinentiis bis an den Stadt Graben / ebenfals mit aller Jurisdiction Rechten und proventen, ewiglich frey zu / besitzen, freywillig geschenket hat. Welche donation, die unser geliebter Herr / Vater, der Herzog, einem größeren Ubel vorzukom[m]en, gethan, wie auch alle / deßen Verträge und Contracte mit vorigen wohl bemeldten Brüdern eingan-/gen, wir mit dieser Schrifft bewilligen und genehm halten. Zeugen dieser / unserer Ratification sind folgende, die sich mit unterschrieben haben Her-/mannus Balck, Benedictus, Conradus, Brüder des Deutschen Hauses, Bo-/guss, Woywod, Mag[ister] Johannes, Wenceslaus, Johannes Cruzifix, Zedzig, / der Richter, und andere von Adel. Und damit

Vokiškai tai skamba šitaip:

Aš, brolis Opizas, Mezano šv. Pauliaus vienuolyno abatas, Apaštalų sosto legatas, linkiu visiems, kurie skaitys šitą raštą, visiško išganymo Viešpatyje. Šiuomi visiems jiems liudiju, kad mes matėme raštą, antspauduotą Kujavijos kunigaikščio Kazimiero antspaudu, ir jį gerai išnagrinėjome, o jo turinys yra toks:

Mes, Kazimieras, iš Dievo malonės Kujavijos kunigaikštis, linkime visiems tikintiems Kristų, kurie skaitys šitą raštą, visiško išganymo Jėzuje Kristuje, mūsų išganymo Kūrėjuje. Dėl kokių aiškių priežasčių šviesiausiasis Konradas, Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis, mūsų mylimas tėvas, Kulmo žemę padovanojo ir kokia jam iš to buvo nauda, niekas neginčys, kas gerai įsigilinęs, supras tą akstiną, kuris jį paskatino čia pakviesti Švč. Marijos vokiečių namų Jeruzalėje brolius, ir kokia paspirtis atsirado Mazovijos ir Kujavijos žemėms, besiribojančioms su Prūsija, nes juk Kulmo žemė jau buvo iš tikrųjų visiškai nusiaubta ir nuolatinių prūsų antpuolių sugriauta, ir prūsų žiaurumas jau gviešėsi sutrypti ir Mazovijos bei Kujavijos žemę, o didelę jos dalį jie jau ir buvo nuniokoję ir nusiaubę, ir nebuvo matyti jokio išsigelbėjimo, tad šlovingasis kunigaikštis, mūsų mylimas tėvas, pasinaudojo išganingu patarimu ir,
[873] norėdamas šitas šalis apsaugoti, gelbėti skriaudžiamuosius, sustabdyti // prūsų antpuolius, čia pakvietė Švč. Marijos vokiečių ordino magistrą ir brolius bei šitiems broliams amžinon nuosavybėn laisvu noru padovanojo Kulmo žemę su visomis teisėmis ir jos valdymo priemonėmis, su visomis jos naudmenomis ir kitomis garbingomis sąlygomis ir susitarimais, kaip yra rašytinėje donacijoje, taip pat ir *Ragowe* kaimą, esantį prie Naujojo Vladislavo, su visomis jam priklausančiomis žemėmis ir priklausiniais iki miesto griovio, ir su visomis teisėmis ir jų teikiama nauda. Šiai donacijai, padarytai mūsų mylimo tėvo, kunigaikščio, norint užbėgti už akių didesnei blogybei, kaip ir visas jo sutartis ir visus sandorius, sudarytus su pirma minėtais broliais, šituo raštu pritariame ir laikome ją galiojančia. Šitos mūsų ratifikacijos liudytojai yra šie pasirašiusieji: Vokiečių namų broliai: Hermannas Balckas, Benedictas, Conradas, vaivada Bogussa, mag[istras] Johannas, Wenceslavas, Johannas Cruzifixas, teisėjas

diese unsere Ratification ewig-/lich unverbrüchig gehalten werde, haben wir selbe mit unserem Insiegel be-/kräfftigen lassen. Geschehen in Strelz, im Hause unseres Vaters auf / den Tag der H[eiligen] 3 Könige, im Jahr der Geburth unseres Herrn MCCXXXIII. / Und wir, vorbesagter Legat des Apostolischen Stuhls, haben auf Anhalten / der Ehrwürdigen Meister des Deutschen Hauses unser Insiegel anhänken / laßen. Datum in Vladislaw 27. Septembr[is], im eilfften[68] Jahr der Regierung / Babst Innocentii V.

Solcher gestalt nun hat der Deutsche Orden das Recht zum Culmischen Lan-/de durch gewiße pacta und Verträge erhalten und hiedurch hat der / Orden Gelegenheit gehabt, in die anderen Länder Preußen zu gehen, / daselbst sich zu fußen und es gar unter sich zu bringen.

§18. Wenn wir dasjenige, was wir im vorigen vorgebracht, vernünfftig / überlegen, befinden wir, daß Colmer Land: 1. erst zu Preußen ge-/höret, allein durch öfftere Kriege und endlich auch durch Verträge / an den Herzog von der Masau gediehen. 2. Daß die Preußen alle-/Zeit ihr Recht an Culm vindiciret und durch öfftere Einfälle sich zu / Meistern im Feld und im Land gemacht, oder doch zum wenigsten in den / Stand gesetzet, daß der Herzog deßen nicht nutzen können. 3. Daß zu denen / Zeiten der Herzog zu Masau über die Masau und angräntzende Oerter ein / beständiges Recht muß gehabt haben. 4. Daß vor den Zeiten Christiani I. / Bischoffes in Preußen nicht nur der Bischoff zu Plocko ratione decimarum, / sondern auch ratione non nullarum possessionum ein Recht an Culm ge-/habt. 5. Daß der Herzog Conradus autoritate Regia über Masuren und dero / angräntzenden Länder regieret, und dahero auch in Culmerland einigen Fürsten / verstatten können, in selbem Lande Festungen zu bauen und possessiones zu / haben. 6. Daß Conradus doch nicht mächtig
[874] gewesen, Culm auch nicht sein[69] // Land wieder den Preußen zu wiederstehen. 7. Und dazu des Preußischen / Bischoffs sich bedienet, den er zum Bischoff in Preußen gemacht, davor / er Ihm ein gewißes Theil im Culmerlande geschenket. 8. Auch dem Bi-/schoffe von Plocko, daß er Ihm auch etwas von dem Seinigen abtrete, / persuadiret. 9. Daß solches geschehen Consensu procerum Regni Polo-/niae. 10. Und weil der Deutsche Orden zu Anfangs im Culmer Lande / keine subsistentz haben können, ist Conrad genöthiget worden, die Land-/schafft Orlaw in Cujavien, wie auch Dobrinien und andere Oerter ab-/zutreten. 11. Daß solches alles geschehen intuitu Dei, pro salute animae / Conradi et parentum illius, ut et salvatione provinciae. 12. Und daher / ist

[68] *Supra lin.*

Zedzigas ir kiti bajorai. Ir kad šita mūsų ratifikacija amžinai būtų nesulaužyta, liepėme ją sutvirtinti savo antspaudais. Atlikta *Stre[l]ze*, mūsų tėvo namuose šv[entųjų] Trijų Karalių dieną, 1233 mūsų Viešpaties Gimimo metais. Ir mes, minėtasis Apaštalų sosto legatas, garbingojo Vokiečių namų magistro paraginti, liepėme prikabinti mūsų antspaudą. Duota Vladislave rugsėjo 27 dieną, vienuoliktaisiais popiežiaus Inocento V valdymo metais.

Tuo būdu Vokiečių Ordinas tam tikrais paktais ir sutartimis įgijo teisę valdyti Kulmo žemę ir kartu galimybę eiti į kitas prūsų žemes, įkelti ten kojį ir net jas pajungti.

§18. Protingai apsvarstę tai, kas anksčiau išdėstyta, įsitikiname, kad Kulmo žemė: 1. Iš pradžių priklausė Prūsijai, tačiau dėl dažnų karų, o galų gale ir sutartimis atiteko Mazovijos kunigaikščiui. 2. Kad prūsai visą laiką gynė savo teisę į Kulmą ir dėl dažnų puldinėjimų ėmė vyrauti tiek mūšio lauke, tiek tame krašte arba bent jau privedė prie to, jog kunigaikštis negalėjo juo naudotis. 3. Kad tais laikais Mazovijos kunigaikštis bus turėjęs nuolatinę teisę į Mazoviją ir besiribojančias vietoves. 4. Kad prieš Prūsijos vyskupo Kristijono I laikus Plocko vyskupas Kulme turėjo ne tik dešimtinės, bet ir kai kurių valdomų turtų teisę. 5. Kad kunigaikštis Konradas teisėtai valdė Mazoviją ir gretimas žemes ir todėl taip pat ir Kulmo žemėje kai kuriems kunigaikščiams galėjo leisti statyti tvirtoves bei turėti valdų. 6. Kad Konradas nebuvo toks
[874] stiprus, kad Kulmo ir savo // žemes apgintų nuo prūsų. 7. Ir tam pasitelkė Prūsijos vyskupą, padarė jį Prūsijos vyskupu, už tai jam padovanojo tam tikrą dalį Kulmo žemės. 8. Taip pat įkalbėjo ir Plocko vyskupą, kad jam irgi užleis kai ką iš savo valdų. 9. Kad tai vyko Lenkijos Karalystės didikų bendru sutarimu. 10. Ir kadangi Vokiečių Ordinas iš pradžių negalėjo išgyventi Kulmo žemėje, tai Konradas buvo priverstas jam užleisti Orlovą Kujavijoje, taip pat Dobrynę ir kitas vietoves. 11. Kad visa tai vyko Dievo naudai, Konrado ir jo tėvų sielų

[69] sein *parašytas du kartus. :/:* sein *ist zweimal geschrieben worden.*

dem Deutschen Orden der Decem gelaßen, auch viel andere possessio-/nes. 13. Daß der Deutsche Orden das Land cum omni libertate et iure in / perpetuum possidendum erhalten. 14. Daß solches alles vom Römischen / Stuhl confirmiret, auch daß Colm und die Preußischen Lande in deßen / Schutz genom[m]en, 15. welches auch der Römische Kayser gethan, / 16. daß der Herzog was gewußt habe, daß in Preußen allerhand / Minen von Ertz und NB Edelgesteinen anzutreffen, dahero er dazu-/mahl schon ein Regale gemacht und vermutlich auch auf den / Börnstein zielet.

Das 5-te Capitul

Wie der Deutsche Orden die Lande Preußen, Culm, Pomezan, Pojezan und Ermland bezwungen

Inhalt

1. Preußen ruiniren Colmer Land. 2. Hindern auch einige Fürsten aus Deutsch-/land, so das Culmer Land besetzen wollen. 3. Der Orden überzieht / das Land Culmen. 4. Der Orden bauet Niezowa. 5. Herman von / Saltza, Homeister und Herzog Conrad nehmen das Culmen ein. 6. Das / Land Culmen wird mit Freyheit versehen. 7. Swantipol fält dem / Orden bey und überziehen Pomezanien. 8. Der Orden nimt Reden ein. / 9. Der Orden streifft und fußet sich in Pojezanien. 10. Der Orden nimt / Ermland und Barten ein und bauet Schlößer und Städte.

§1. Obwohl der Deutsche Orden ein Recht Ihm zum Colmischen Lande er-/langete so wohl vom Herzoge Conrad als bey den Bischöffen von Plocko / und dem von Preußen, so war weder der Herzog noch weniger die Bischöffe / so mächtig, daß sie dem Deutschen Orden das Land in den beschriebenen / Gräntzen zu ihren treuen Händen einräumen und würklich übergeben kon-/ten, bemerket die Preußen, vornehmlich der Fürst von Pomezan, der sich / des Colmer Landes als ein naher Grentz Nachbahr und als ein Erbe von Chel-/mo angemaaßet[a(41)], Meister zu Felde waren, die ihr Recht am Culmer / Land mit dem Schwerdt suchten zu behaupten, wiewohl sie das Land, wie es / schiene,
[875] nicht sonderlich achteten, ja es verödeten und wüst machten, dermas-// ßen, weils der Herzog von Masau den Preußen nicht mit gute abtreten / wollen, sie

[a(41)] Msct. Ordens Chronik.

[*Possib. msc.* Ordens Chronik. Ältere [...], *publ. in:* SRP, t. 3, p. 540–709; *altern.* Ordens Chronik. Jüngere [...], *publ. in:* SRP, t. 5, p. 431–448.]

gerovei, taip pat dėl provincijos išganymo. 12. Ir todėl Vokiečių Ordinui palikta dešimtinė, taip pat daug kitos nuosavybės. 13. Kad Vokiečių Ordinas šitą žemę gavo amžinai valdyti su visomis laisvėmis ir teisėmis. 14. Kad visa tai patvirtino Romos sostas ir Kulmą bei prūsų žemes paėmė į savo globą. 15. Tą patį padarė ir Romos imperatorius. 16. Kad kunigaikštis ką nors žinojo apie tai, jog Prūsijoje esama rūdos kasyklų ir brangakmenių, todėl tuo reikalu jau buvo parengęs regaliją, tikriausiai taikėsi ir į gintarą.

Penktas skyrius

Kaip Vokiečių Ordinas pajungė Prūsijos, Kulmo, Pamedės, Pagudės ir Varmės žemes

Turinys

1. Prūsai niokoja Kulmo žemę. 2. Trukdo ir kai kuriems kunigaikščiams iš Vokietijos, norintiems užvaldyti Kulmo žemę. 3. Ordinas užpuola Kulmo žemę. 4. Ordinas stato Niešavą. 5. Didysis magistras Hermanas von Saltza ir kunigaikštis Konradas užima Kulmą. 6. Kulmo žemei suteikiama laisvė. 7. *Swantipolas* prisideda prie Ordino ir [jie] užpuola Pamedę. 8. Ordinas užima Rėdeną. 9. Ordinas puldinėja, įsitvirtina Pagudėje. 10. Ordinas užima Varmę ir Bartą, stato pilis ir miestus.

§1. Nors Vokiečių Ordinas teisę į Kulmo žemę įgijo ir iš kunigaikščio Konrado, ir iš Plocko bei Prūsijos vyskupų, bet nei kunigaikštis Konradas, nei juo labiau vyskupai nebuvo tokie galingi, kad šitą žemę su aprašytomis ribomis galėtų perleisti į Vokiečių Ordino ištikimas rankas ir iš tikrųjų ją perduoti, juk prūsai, o visų pirma Pamedės kunigaikštis, kuris taikėsi į Kulmo žemę kaip artimas sienos kaimynas ir kaip Chelmo įpėdinis[a(41)], buvo įgudę mūšiuose ir savo teisę į Kulmo žemę bandė įtvirtinti kardu, nors šita žeme jie, kaip atro-
[875] do, ne itin rūpinosi, ją nuskurdino ir apleido; // kadangi kunigaikštis nenorėjo

es so zu richten, daß der Herzog selbiges doch auch nicht nutzen / sollte, deswegen sie es wüste ließen, Sie bebaueten es schlecht und ließen / auch nicht zu, daß der Herzog es bebauen möchte.

§2. Da gleich einige Fürsten aus Schlesien mit ihrem Volk sich an das / Colmer Land machten, auch eine Festung, nehmlich das Schloß Colm baueten, / wurden sie von den Preußen davon verstöret.

§3. Solchergestalt nun wurde der Deutsche Orden gezwungen, das / Land Culmen mit Heeres Krafft zu überziehen. Conrad von Landsberg, / Bruder des Deutschen Ordens, war derjenige, der dieses Werk nach den / geschloßenen pactis mit dem Herzoge Conrad solte ins Werk richten. / Allein die Macht, die er bey[70] sich hatte, war sehr gering und konte er / auch auf den Herzog Conrad sich nicht verlaßen, angemerket er / so offters von den Preußen geschüchert, auch durch öfftere Einbrüche / so geschwächet worden, daß nothwendig der Orden auf eine aus-/wärtige erklekliche Macht denken und sie ins Land einzuführen / sich bemühen muste.

§4. Im[m]ittelst wie eine kluge Anführung im Krieges Wesen, auch bey / nicht großer Macht ein merkliches thun kan, bedienet er sich des Volks / des Herzogs, erkundiget sich zuerst alle der Gelegenheit, wo und / wie den Preußen anzukom[m]en wäre. Einiger maaßen aber doch den / Preußen Einfall zu thun, hat auf dieses Conradi von Landsberg Ange-/ben der Herzog Niessa, Polnisch Nieszowo, erbauet an der Polni-/schen Seite[b(42)], in welchen er eine ziemliche Besatzung, die die Preußen / observiren möchten, unterhalten solte. Darauf Conrad von Landsberg / zu seinen principalen Hermann von Saltza, Meister des Deutschen / Hauses, Zoge und die Ratifikationes vom Römischen Babst, Römischen / Kayser, auch eine Armee unter einem klugen und tapfferen Anführer / und Gebiethiger sollicirete.

§5. Hermann von Saltza, der Meister des Deutschen Ordens, schikte darauf / a[nn]o 1229, wie Schütz wil, in Preußen mit einigen Brüdern einiges / Krieges Volk, worüber Hermann Balck als Haupt com[m]andirte, denen / sich auch im folgenden Jahr 1231 einige aus gottseeliger Andacht und / durch die Predigten zur Creutz Fahrt auf Zulaß des Römischen Babsts, / der ihnen Ablaß verliehen[52], zugeselleten, so gar, daß er eine armee / bey sich hatte von 10 000 Mann. Zu denen auch gestoßen des Herzogs Con-/radi seine Leute etwa auf 5000 Mann. Unter den Volontaris, die / mit waren hieher gezogen,

[b(42)] Dusb., p. 2, c. 9.
[Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...], pars 2, cap. 9. *Vide b(26).*]

geruoju jos prūsams atiduoti, tai pasistengė taip padaryti, kad kunigaikštis irgi negalėtų ja naudotis, todėl ją apleido, menkai tedirbo ir taip pat neleido kunigaikščiui jos įdirbti.

§2. Keli Silezijos kunigaikščiai su savo kariuomene iškart leidosi į Kulmo žemę ir pastatė tvirtovę, Kulmo pilį, kurią prūsai sugriovė.

§3. Šitaip Vokiečių Ordinas buvo priverstas į Kulmo žemę veržtis karine jėga. Conradas von Landsbergas, Vokiečių Ordino brolis, buvo tas žmogus, kuris po sudarytų sutarčių su kunigaikščiu Konradu šitą reikalą turėjo įgyvendinti. Tačiau prie savęs turėta jėga buvo labai menka, o kunigaikščiu Konradu jis irgi negalėjo pasikliauti, turint omenyje, kad prūsai buvo ne kartą jį įbauginę, taip pat dėl dažnų antpuolių jis buvo taip nusilpęs, kad Ordinas būtinai turėjo galvoti apie kokią nors pašalinę jėgą ir stengtis ją atsivesti į šalį.

§4. Protingai vadovaujant, karo reikaluose galima daug ką nuveikti ir su nedidele jėga, tad jis [Vokiečių Ordinas] kol kas naudojosi kunigaikščio kariais, pirmiausia teiravosi apie visas galimybes, kur ir kaip būtų galima prigriebti prūsus. Vis dėlto, kad būtų galima įsiveržti į prūsų žemes, šito Conrado von Landsbergo pasiūlymu kunigaikštis lenkų pusėje pastatė [b(42)] *Niessą*, lenkiškai *Nieszowo* [Niešavą], kur turėjo laikyti nemažą įgulą, kuri galėtų stebėti prūsus. Tada von Landsbergas nuvyko pas savo viršininką Hermanną von Saltzą, Vokiečių namų magistrą, gavo Romos popiežiaus, Romos imperatoriaus pritarimą, taip pat išprašė kariuomenę, vadovaujamą protingo ir drąsaus vado.

§5. Hermannas von Saltza, Vokiečių Ordino magistras, paskui 1229 metais, kaip tvirtina Schützas, pasiuntė į Prūsiją šiek tiek karių su keliais broliais, kuriems kaip vadas komandavo Hermannas Balckas, o kitais, 1231, metais prie jų prisidėjo keletas dievotųjų, paveiktų pamokslų, kviečiančių į kryžiaus žygį, leistą Romos popiežiaus, kuris jiems suteikė nuodėmių atleidimą[52], jis turėjo net 10 000 vyrų kariuomenę. Prie jų prisidėjo kunigaikščio Konrado žmonės, apie 5000 vyrų.Tarp čia atvykusių savanorių buvo

[70] *Supra lin.*

sind gewesen, ein Marggraff von Meißen, / Conrad, Landgraff von Thüringen, ein Landgraff von Heßen, St. Eli-/sabetth Manns Bruder, ein Graff von Hohenstein, ein Graff von Gleichen, / ein Graff von Schwartzburg, ein Herr
[876] von Leini[n]gen, ein Herr von der Linde, // ein Herr von Creutz, ein Götzer, ein Schak und andere mehr. So gering diese Macht / gegen der Preußen Macht war, begleitete doch Gott der Herr sie mit solcher / Gnade, daß Sie das Schloß Culm und auch die gantze Landschafft Culmen / einnahmen, darinnen die Preußischen Festungen eroberten und andere auf / deutsche Art aufbaueten. Und giengen kaum zwey Jahren hin, so drang / schon der Deutsche Orden in Preußen weiter hinein.

§6. Daher versahe der Orden sie, das Land mit Freyheiten und Gesetze, / vornehmlich das Land und die Stadt Culm[53], die zur Haupt und Staats-/Stadt gemacht ward in Preußen, baueten auch Alt Thorn, Dibau, / Althauß, Schloß und Stadt und andere Oerter mehr.

§7. Dieser Glükliche Kriegs Anblick animirte nicht nur die Ordens / Brüder, sondern auch viel Polnische Fürsten, daß sie nach aller / Möglichkeit Kriegs Volk zu einem kräfftigen Heers Zuge aufbrach-/ten, denen sich auch zu geselten Swantipol, Herzog aus Pom[m]ern, des / gleichen Burchard, Burggraff von Magdeburg, und andere aus Thü-/ringen, Franken, Bayern etc. Diese zogen auf Qvidzin, einem Schloß / eines Fürsten von dem Geschlecht Pomesonis, so in einem Werder / lag, welches Sie eroberten und selbiges Werder nannten S. Marien-/werder, darauf sie setzten Ludovicum, so sich Provisor und Pfleger / von Qvidzin nennet. Weil aber der Ort wegen des offtern Gewäßers / nicht thunlich dünkte zu seyn, darin eine Besatzung zu halten, / wurde das Schloß anderwerts vom vorgedachten Burggraffen / von Magdeburg, wo es jetzo liegt, verlegt und daneben eine / Stadt fundiret, welches im Anfange des 1234 Jahres geschehen. / Qvidzin aber, weil es die Weyßel öffters beschwem[m]et, haben / die Teutschen Weyßelburg genandt und es verlaßen.

§8. Hierauf ist der Orden weiter gangen und Radzin, so man heu-/te Reden nennet und ein schlechter Hoff ehemalen eines Preußi-/schen Herrn gewesen, der meist vom Jagen und Raub, dahin die Gelegen-/heit des Orts ihn verleitet, gelebet. Denn er an dem Grentz Walde, / so das Culmische Land von Pomezan scheidet, gelegen, erobert und / fester gebauet und zur Burg gemacht. Dabey eine Stadt mit der / Zeit angelegt worden, ferner haben die Deutschen Ordens Herren Culm-/see gestifftet, auch sich des Pomezanien gantz bemächtiget.

§9. Nachmals sich am Pojezan gemacht und da der Orden an einem / Ort beym Fluß, jetzo Elbi[n]g genennt, eine bequeme Gelegenheit zu / einer Burg

Meiseno markgrafas, Tiuringijos landgrafas Conradas, Heseno landgrafas, šv. Elžbietos vyro brolis, Hohenšteino grafas, Gleicheno grafas, Švarcburgo
[876] grafas, ponas von Leini[n]genas, ponas von der Linde, // ponas von Creutzas, tūlas Götzeris, tūlas Schakas ir daug kitų. Kad ir kokia maža buvo ši jėga palyginti su prūsų galia, tačiau Viešpats Dievas ją lydėjo taip maloningai, kad jie paėmė Kulmo pilį, taip pat ir visą Kulmo teritoriją, užkariavo joje prūsų pilis ir kitas atstatė pagal vokišką manierą. Ir praėjo vos dveji metai, o Vokiečių Ordinas jau veržėsi į Prūsiją tolyn.

§6. Tad Ordinas aprūpino kraštą laisvėmis ir įstatymais, visų pirma Kulmo žemę ir Kulmo miestą[53], kuris tapo svarbiausiu Prūsijos miestu ir sostine, taip pat pastatyta senasis Tornas, Dibau, Althauzo pilis bei miestas ir kt.

§7. Šitas laimingo karo įspūdis įkvėpė ne tik Ordino brolius, bet ir daug lenkų kunigaikščių, ir jie, išnaudodami visas galimybes, sutelkė savo kariaunas galingam karo žygiui, o prie jų prisidėjo ir Pomeranijos kunigaikštis *Swantipolas*, taip pat Magdeburgo burggrafas Burchardas ir kiti iš Tiuringijos, Frankonijos, Bavarijos ir kitur. Jie patraukė į Kvidziną, vieno Pomezo giminės kunigaikščio pilį, kuri buvo upės saloje, ją užėmė ir tą salą pavadino Šv. Marienverderiu, ten pasodino Ludovicą, kuris vadinosi Kvidzino valdytoju ir prokuratoriumi. Tačiau kadangi ta vieta dėl dažnų potvynių atrodė netinkama laikyti įgulai, tai pilis minėtojo Magdeburgo burggrafo buvo perkelta kitur, kur ir dabar stovi, o šalia buvo įkurtas miestas; tai įvyko 1234 metų pradžioje. O Vyslos dažnai apsemiamą Kvidziną vokiečiai pavadino Vaiselburgu [Vyslos pilimi] ir apleido.

§8. Paskui Ordinas ėjo toliau ir užkariavo Radziną, kuris šiandien vadinamas Rėdenu, – kadaise tai buvo prastas dvaras vieno prūsų pono, kuris daugiausia gyveno iš medžioklės ir plėšikavimo, – o tam jį gundė vietovės pobūdis, mat ji buvo prie pasienio miško, skiriančio Kulmo žemę nuo Pamedės – [Ordinas] jį perstatė, sutvirtino ir pavertė pilimi. Prie jos ilgainiui pastatytas miestas, vėliau Vokiečių Ordino riteriai įkūrė Kulmenzę, taip pat pajungė visą Pamedę.

§9. Paskui jie ėmėsi Pagudės, ir kadangi Ordinas vienoje vietoje prie upės, dabar vadinamos Elbi[n]gu, rado patogias sąlygas piliai, tai pastatė pilį, pagal

[877] fand, bauet er ein Schloß, so er[71] nach dem gedachten Fluß // Elbing nennet, dabey die Lubecker hernach eine Stadt angeleget und erbauet. / Daher noch in Elbing das Lubische Recht gilt. Um diese Zeit haben sich die / deutsche Herrn der Preußischen Burg Balga, so man in der Preußischen / Sprache *Unedas* genandt, nach einem Herrn *Unetis*, so sich zum Herren / des Preußischen Haffes gemacht und davon auch den Namen bekom[m]en, / und angenom[m]en, (denn es in der Preußischen Sprache so viel bedeutet als Waßerherr) bemächtiget, wie wohl sie viel Volk einge-/büßet und vieleicht die Belagerung hätten aufheben müßen, wenn nicht / der Gouverneur darin, *Kodrune* genent, den Ort dem Orden ohne Noth / übergeben hätte. Welche Burg der Orden hernach Größer und fester ge-/bauet. Krafft welcher Vestung der gantze Strich Landes dem deutschen / Orden sich untergeben muste. Also gelung es dem Orden, daß er / die von Macht und Kriegs List beruffene Preußen so leicht übertölpeln / konte, wozu theils das Verhängniß Gottes, theils auch die Uneinig-/keit, die damalen unter den Preußischen Herrn gewesen und keiner dem / andern Beystand leistete oder zu viel trauete, geholffen, daß an Ihnen / wahr geworden, was Tacitus von den Britannis saget: Dum sin-/guli pugnant, universi vincuntur.

§10. Nach Pojezam streiffte der Orden ins Ermland und ins Bartenschen / hienein, worin sie unterschiedliche Festungen eroberten, theils schleifften, / theils auf ihre Art aufbaueten. Item baueten sie Bartenstein, dabey / nach Verfloß schier hundert Jahr die Stadt, die jetzo den Vorzug vor / den Preußischen kleinen Städten hat, angeleget worden. Sie eroberten / und baueten Braunsberg. Aus diesem Ort hielten sie das Ermlandt, / aus Bartenstein das Barthesland in Contribution und Gehorsam, da / denn die Preußen angehalten worden, andere und mehr Schlößer, sie selbst / in boneden [!] [?Honeden] zu halten, zu bauen. Solchergestalt bauete der Orden Heils-/Berg, Rößel, Gutstadt und andere Oerter mehr, welches denen Preußen, / als die der Freyheit gewohnt waren, seltzam vorkame und zu / murmeln begunten. Im[m]ittelst hielte nicht nur der Orden fest innen / die Städte oder vielmehr die Schlößer, so sie erobert, sondern bau-/eten an vortheilhafftige Oerter mehr Schlößer, auf daß sie desto / festeren Fuß in Preußen haben, um so viel weiter die Preußen von / des Herzogs aus der Masau Landen abzuhalten. Solche glükliche / Feld Züge thaten die deutschen Ordens Herrn innerhalb zehn Jahren, in welchen sie sich zu Herrn über das Culmer Land, Pomezan, Pajeizam, / Ermland, auch zum theil über Barthen und Natangen machten. //

[71] *Supra lin.*

[877] paminėtą upę // [ir] pavadino ją Elbingu, vėliau liubekiečiai prie jos įkūrė ir pastatė miestą. Todėl Elbinge tebegalioja Liubeko teisė. Šituo metu vokiečių ponai užvaldė Balgos pilį, kuri prūsų kalba vadinta *Unedas*, pagal poną vardu *Unetis*, kuris buvo pasidaręs Prūsų marių valdovu ir iš to gavęs ir savo vardą bei jį prisiėmęs (mat prūsų kalba tai reiškia vandenų valdovą), – nors jie prarado daug žmonių ir gal būtų nutraukę apsiaustį, jeigu jos pilininkas, vardu *Kodrune,* nebūtų jos atidavęs Ordinui be vargo. Šią pilį Ordinas paskui padidino ir sutvirtino. Dėl šios tvirtovės visas krašto ruožas turėjo pasiduoti Vokiečių Ordinui. Taigi Ordinui pavyko taip lengvai apmulkinti ir įveikti prūsus, garsėjančius savo galia ir karo gudrybėmis, – tą iš dalies lėmė Dievas, iš dalies ir tai, kad anuomet prūsų vadovai buvo nevieningi: niekas neteikė paramos kitam arba per daug pasitikėjo savimi; jų atžvilgiu pasitvirtino tai, ką Tacitas sako apie britus: kol po vieną kovoja, visi yra nugalimi.

§10. Po Pagudės Ordinas nuslinko į Varmę ir Bartą, kur užkariavo įvairias pilis, vienas sulygino su žeme, kitas savaip perstatė. Taip jie pastatė Bartenšteiną, o prabėgus beveik šimtui metų įkūrė ir miestą, kuris dabar pirmauja prieš kitus mažus Prūsijos miestus. Jie užkariavo ir pastatė Braunsbergą. Iš čia jie kontribucija ir paklusnumo našta engė Varmę, iš Bartenšteino – bartų žemę; prūsai buvo verčiami statyti daugelį kitų pilių, o juos pačius [siekė] išlaikyti Honedoje [?]. Šitaip Ordinas pastatė Heilsbergą, Reselį, Gutštatą ir kitas, kas prūsams atrodė keista, ir jie pradėjo bambėti. Tuo tarpu Ordinas ne tik tvirtai laikė miestus ar veikiau pilis, kurias buvo užkariavęs, bet strateginėse vietose statė daugiau pilių, kad kuo tvirčiau įsitvirtintų Prūsijoje ir prūsus laikytų kuo toliau nuo Mazovijos kunigaikščio žemių. Šitokius sėkmingus karo žygius Ordino riteriai vokiečiai vykdė dešimtį metų, per kuriuos užvaldė Kulmo žemę, Pamedę, Pagudę, Varmę, taip pat iš dalies Bartą ir Notangą. //

[878]

Das 6-te Capitul

Wie der Preußen Aufstand wieder den Orden und wie derselbe verglichen worden

Inhalt

1. Des Ordens progressen werden beneidet. 2. Vornehmlich von Swantipol / Herzogen in Pom[m]ern. 3. Die Preußen murmeln wieder den Orden. / 4. Erwählen zum Haupt Swantipol wieder den Orden. 5. Swantipol hem-/met die Weyßel. 6. Der Orden nimt Sardewitz ein. 7. Herzog Casimir / von Lenczicz fält ein in Pom[m]ern. 8. Swantipol macht Frieden. 9. / Swantipol bricht den Frieden mit[72] dem Orden. 10. Macht wieder Friede / mit dem Orden, den er auch bricht. 11. Preußen wollen nicht rebellen / heißen. 12. Swantipol macht nochmalen Friede, der auch nicht lange / währet. 13. Wird ein algemeiner Friede gemacht mit den rebelli-/renden Preußen.

§1. Dieses Glük, so die Ordens Brüder in Preußen hatten, wurd von / unterschiedlichen mit scheelen Augen angesehen, nicht nur allein / von den bezwungenen Preußen, die der damalige Landmeister von / Preußen Poppo von Osterna[54] zu schweren Frohndiensten bey Erbau-/ung der vielen Schlößer und Burge mit Gewalt beytreiben ließ, / wobey öffters unter den Preußischen Freyen oder Herrn und denen / Bauren auch kein Unterscheid gemacht wurde, sondern auch von / denen benachbahrten Preußen und sonderlich von einigen in Erm-/land, Natangen und Bahrten, die an ihren Gräntzen des Deutschen / Ordens scharffes Verfahren empfunden hatten. Wodurch auch / die benachbahrten in Samland, Galinden und Sudauen auch begunten die Augen aufzuthun, die nicht gern wolten den Orden / zu groß laßen werden.

§2. Vornehmlich der Fürst in Pom[m]ern Swantipol ein heroischer und / nachsinniger Printz, der bey der Unruhe, die die Preußen in Polen / machten, seinen Staat wieder Polen zu bevestigen, auch gar das / Polnische Joch von sich zu werffen, angefangen hatte. Selbiger / vermuthete sich, dafern der Orden zu mächtig werden und ganz Preus-/sen bezwingen solte, würde er im[m]er trachten, seine Macht weiter hin / und über die Gräntze auszudehnen und demnach von Preußen andere / angräntzende Länder als dependentien davon an sich zu ziehen, da / es ihm dann am Schein Gründe, solches vor der Welt zu bescheinen / nicht fehlen würde. Zumahlen der Orden seinen Brüdern,

[72] *Lit.*

[878]

Šeštas skyrius

Prūsų sukilimas prieš Ordiną ir kaip jis buvo numalšintas

Turinys

1. Ordino sėkmei pavydima. 2. Labiausiai pavydi Pomeranijos kunigaikštis *Swantipolas*. 3. Prūsai šurmuliuoja prieš Ordiną. 4. Išrenka *Swantipolą* vadu kare su Ordinu. 5. *Swantipolas* blokuoja Vyslą. 6. Ordinas užima Sartovicus. 7. Kunigaikštis Kazimieras iš Lenčicos įsiveržia į Pomeraniją. 8. *Swantipolas* sudaro taiką. 9. *Swantipolas* sulaužo taiką su Ordinu. 10. Vėl sudaro taiką su Ordinu, kurią taip pat sulaužo. 11. Prūsai nenori būti vadinami maištininkais. 12. *Swantipolas* dar kartą sudaro taiką, kuri taip pat neilgai trunka. 13. Sudaroma visuotinė taika su maištaujančiais prūsais.

§1. Į šitą Ordino brolių sėkmę Prūsijoje kai kas žiūrėjo šnairomis, ir ne tik įveiktieji prūsai, kuriems tuometinis Prūsijos krašto magistras Poppo von Osterna[54] jėga užkrovė sunkų lažą statyti daugybę pilių bei tvirtovių ir dažnai nebuvo paisoma skirtumo, ar laisvieji prūsai, ar ponai, ar paprasti valstiečiai, bet ir kaimynai prūsai, ypač kai kurie Varmėje, Notangoje ir Bartoje, kurie prie Vokiečių Ordino sienų buvo patyrę šiurkštų elgesį. Per tai ir kaimynams Semboje, Galindoje ir Sūduvoje pradėjo atsiverti akys, jie nenorėjo leisti Ordinui per daug sustiprėti.

§2. Ypač Pomeranijos kunigaikštis *Swantipolas*, narsus ir mąstantis princas per sumaištis, kurias sukeldavo prūsai Lenkijoje, buvo pradėjęs stiprinti savo valstybę prieš Lenkiją ir net bandė nusimesti lenkų jungą. Jam rodėsi, jeigu Ordinas pasidarytų per daug galingas ir pajungtų visą Prūsiją, jis nuolat stengtųsi savo galią išplėsti ir toliau per sienas ir tada iš Prūsijos prie savęs pritrauktų kaimynines žemes kaip jiems priklausančias, ir jam tada nepritrūktų tariamų argumentų tai pateisinti prieš pasaulį. Juo labiau kad Ordinui itin

die dem Orden / schon nicht ungeneigt, hart anlagen und deswegen zu be-
[879] fürchten stunde, // daß sie künfftig der Brüder Recht an sich erhandeln, die Länder einnehmen oder / doch gar gewiß, weil sie so rühr anstoßen, anfechten möchten, zu geschweigen, / wie leicht unter seinen Kindern, deren er vier hatte, ein Streit entstehen, da / sie dem oder jenem mit Krieges Macht beystehen, sie und seine gantze Familie / und Lande in einen mißlichen Krieg verwikeln und durch solche Hülffe den / Pom[m]erschen Stam[m] in Schaden, sich aber in Vortheil setzen oder zum wenigsten / wegen der geleisteten Hülffe eine schwere praetension am Pom[m]erschen Lande / machen, um almählich deßelben sich anzumaaßen. Und da gleich der / Deutsche Orden solches wieder Ihm noch seiner Pom[m]erschen Lande nicht vornehmen / solte, so dünkete Ihm doch dieses, nicht dienlich zu seyn, einen so mächtigen / Nachbahr zu haben, der an Polen hienge, der von Ihnen dependirete, weil / Polen hiedurch mächtig würde, ihr alt Recht und Hoheit an Pom[m]ern wieder / von Ihm abzufordern, und als denn würde er nicht[73] mächtig gnug seyn, / deme künfftig zu wiederstehen, darum wolte er Preußen nicht gar dämpffen / laßen, daß er alle Zeit einen hätte, der in Polen streiffen konte.

§3. In den nun Swantipol solche Concepten führete, fiengen erstlich die / überwundenen Preußen auch zu murmeln[55], als die man mit vielen / Schlößer bauen zu sehr abmattete, Sie mehr und mehr zwang zu ihrer / eigenen Unterdrükung große Schlößer, die ihre Kerker und Zuchthäuser / dörfften werden, zu bauen und wurd hierin kein Ansehen der Person gehal-/ten, indem nicht nur die Bauren, sondern auch die Freyen und Edlen zu solchen / Frondiensten angehalten wurden und konten auch die Preußen keine / Sublevirung von dem damaligen Landmeister Poppo von Osternah erhalten, / der auf die Preußen erhitzt, ihnen noch mehrere Last auflegete. Drum / denn es nach dem gemeinen Spruchwort: Cum duplicantur lateres / venit Moses[74] [56], ankom[m]en und wurde Swantipol theils aus Ursache seines / eigenen Staats, als auch von den bedrukten Preußen vermocht, der Zu-/wachßenden Macht des Deutschen Ordens entgegen zu gehen und selbige / zu stützen.

§4. Die Preußen Lande waren vol Volks und so mächtig, daß sie leicht des / Ordens Joch von sich werffen konten, wenn nur nicht das Mißtrauen, so / unter den Preußischen Herrn noch glim[m]ete, es verhindert hätte. Je-/doch da Ihm die mißliche Beschaffenheit ihres Zustandes recht vorgestellet / wurde und sich in einen andern und beßern Stand zu setzen, hochnöthig zu seyn /

[73] *Lit.*

rūpėjo jo [*Swantipolo*] broliai, kurie jau nebuvo nepalankūs Ordinui, ir todėl
[879] reikėjo nuogąstauti, // kad jie ateityje galėtų siekti brolių teisių, užimti žemes arba, kadangi taip arti prieina, net užpulti, jau nekalbant apie tai, kaip lengvai tarp jo vaikų, kurių jis turėjo keturis, galėtų kilti kivirčai, jeigu jie palaikytų vieną ar kitą karinę jėgą, save, visą savo giminę ir kraštą įtrauktų į atgrasų karą ir tokia pagalba pakenktų Pomeranijos valdovų giminei, o patys taptų pranašesni arba bent jau dėl suteiktos pagalbos imtų pretenduoti į Pomeranijos žemę, kol pamažu jos visai įsigeistų. O jeigu Vokiečių Ordinas šito prieš jį bei jo Pomeranijos žemę ir nesiimtų, tai jam vis dėlto dingojosi, kad nedera turėti šitokio stipraus kaimyno, kuris susisaistęs su Lenkija [būtų] nuo jos priklausomas, nes Lenkija per tai pasidarytų galinga ir iš jo vėl pareikalautų savo senosios teisės ir valdžios Pomeranijai, ir tada ateityje jis nebūtų pakankamai stiprus atsilaikyti, todėl jis nenorėjo leisti Prūsiją visiškai užslopinti, kad visada kai ką turėtų [po ranka], kas galėtų įsiveržti į Lenkiją.

§3. *Swantipolui* svarstant šitokias koncepcijas, pirmieji pradėjo murmėti įveiktieji prūsai[55], mat jie buvo per daug išvarginti daugelio pilių statybos, vis labiau ir labiau buvo verčiami savo pačių priespaudai statyti dideles pilis, kurios galėjo tapti jų kalinimo vieta ir sunkiųjų darbų kalėjimu, ir čia nebuvo atsižvelgiama į asmenį, ir ne tik valstiečiai, bet ir laisvieji bei kilmingieji buvo varomi į tokį lažą, ir prūsai negalėjo sulaukti jokio palengvinimo iš tuometinio krašto magistro Poppo von Osternos, kuris, įniršęs ant prūsų, uždėjo jiems dar didesnę naštą. Todėl įvyko taip, kaip sako žinomas priežodis: „Kai padvigubinama plytų, ateina Mozė“[56], ir *Swantipolas* iš dalies dėl savo valstybės, bet ir dėl engiamų prūsų stojo prieš augančią Vokiečių Ordino galią ir ėmė remti prūsus.

§4. Prūsų žemės buvo pilnos žmonių ir taip galingos, kad lengvai galėjo nusimesti Ordino jungą, jeigu to nebūtų trukdęs dar teberusenantis prūsų ponų nepasitikėjimas. Tačiau kadangi buvo aiškiai matyti, kad būklė apgailėtina, kad žūtbūt reikia pasiekti kitą, geresnę padėtį, tai jie susivienijo ir bendrai

[74] m [?] *lit.*

sahen, wurden sie einig, mit zusam[m]en gestimten Rath und Hülffe die Sache / recht aus dem Grunde zu richten und ihnen ein verständiges Haupt zu erwäh-/len. Und weil der Herr Swantipol ein Interesse mit hatte an dem Wohl-/seyn der Preußen, wolten sie Ihn vor ihr Haupt in diesem Feldzuge, nach alt //
[880] gewöhlicher Manier annehmen, um zu Swantipol sich nicht sonderlich nöthigen / ließ, sondern nahm solches an mit einer solennen Cerimonie, wie es in / Preußen gewöhnlich war, die zuletzt mit einem großen Banguet und da-/rauf erfolgten Gesöff vollenzogen ward, doch ward solches heimlich / gehalten, Bretkius wil, ob solte solches vollenzogen werden seyn, vor / der Romove in Nadravien, dem aber sey, wie Ihm wolle, ist gewiß, daß / Szwantipol sich mit den Preußen vereiniget und den Deutschen Orden / zu befehden getrachtet.

§5. Drum die Preußen Lufft und Gelegenheit zur Rettung zu machen / und desto sofern den Orden zu drüken, fieng Szwantipol dem Orden die / Weyßel zu sperren, wodurch in Elbing und Balga, so damals des Or-/dens festeste und beste Oerter waren und wodurch sie sich im Besitz des / Preußen Landes conserviren konten, große Theurung und Hungers Noth / entstund[a(43)]. Der deutsche Orden merkte wohl, wie schädlich ihm dieser / Nachbahr seyn dörffte, da zumalen er mit den Preußen allein gnug / beschäfftiget war, suchte demnach vornehmlich, den Szwantipol von den / Preußen abzuziehen, wozu der Orden den Apostolischen Stul auf ihre / Seite zu bringen sich bearbeitete, wie denn des wegen Innocentius / IV., der Römische Babst, a[nn]o 1243 einen Legaten Wilhelmum, den Bischoff zu / Mutina in Preußen schikte, daß er die Sache des Ordens mit dem Szwan-/tipol beylegen solte. Allein es ward damals nichts ausgerichtet[b(44)]. / Szwantipol conjungirte sich viel mehr mit den Preußen. Sie nahmen / das gantze Preußen Land, außer Elbing und Balga ein, streiffeten auch / ins Oberland und occupirten mit den Preußen alle Oerter, außer Thorn, / Culm und Reden, erschlugen des Ordens Kriegsleute bey 4000 Mann[c(45)].

§6. Der Orden ließ nicht nach auf seiner Hut zu seyn, wie sie dann durch / den Marschalk, Br[uder] Theodor von Bernheim, das Schloß Sardewiz er-/stiegen, woselbst Sie das Haupt der h[eiligen] Barbara funden und es nach / Culmen brachten[d(46)]. Da in solcher Zeit der Szwantipol in seinem / Lande von dem Orden heimgesuchet ward, hatten die Preußen gute / Sache und Gelegenheit, sich in Freyheit wieder zu setzen.

[a(43)] Dusb., p. 3, Chron., c. 34.
[Op. cit, pars 3, cap. 34. *Vide b(26).*]
[b(44)] Dusb., c. l., c. 33.
[Op. cit., pars 3, cap. 33. *Vide b(26).*]

nutarė imtis reikalo iš esmės ir išsirinkti supratingą vadą. O kadangi *Swan-*
[880] *tipolas* buvo suinteresuotas prūsų gerove, jie savo senu // įprastu papročiu panoro jį priimti vadu šitam karo žygiui, *Swantipolas* ne itin ir priešinosi, tai priėmė su prūsams įprasta šventiška ceremonija, kuri baigėsi didele puota ir po to vykusiomis išgertuvėmis, tačiau tai buvo laikoma paslaptyje, Bretkūnas mano, kad tai įvyko priešais Romovę Nadruvoje, bet, kad ir kaip ten būtų buvę, tikras daiktas, kad *Szwantipolas* susivienijo su prūsais ketindamas kariauti su Vokiečių Ordinu.

§5. Norėdamas duoti prūsams atsikvėpti ir suteikti progą išsigelbėti, o Ordiną kuo labiau prispausti, *Szwantipolas* ėmė Ordinui blokuoti Vyslą, dėl ko Elbinge ir Balgoje, – tuo metu tvirčiausiose ir geriausiose Ordino vietose, dėl kurių jie galėjo savo valdžioje išlaikyti prūsų žemę, – [viskas] labai pabrango ir kilo bado šmėkla[a(43)]. Vokiečių Ordinas gerai matė, koks žalingas jam gali būti šitas kaimynas, kadangi jis buvo gana užsiėmęs prūsais, tai Ordinas visų pirma bandė *Szwantipolą* nuo jų atitraukti, dėl to Ordinas pasistengė į savo pusę patraukti Apaštalų sostą, tad Inocentas IV, Romos popiežius, 1243 metais į Prūsiją atsiuntė legatą, Modenos vyskupą Wilhelmą, kad jis išspręstų šitą Ordino reikalą su *Szwantipolu*. Tačiau tuomet tai nebuvo padaryta[b(44)]. *Szwantipolas* vis labiau bendradarbiavo su prūsais. Jie užėmė visą Prūsijos žemę, išskyrus Elbingą ir Balgą, nužygiavio ir į Oberlandą [Aukštutinę Prūsiją] ir su prūsais okupavo visas vietoves, išskyrus Torną, Kulmą ir Rėdeną, nukovė apie 4000 Ordino karių[c(45)].

§6. Ordinas nesiliovė būti akylas, ir jie tada, vedami maršalkos, br[olio] Theodoro von Bernheimo, užlipo į Sardevico [Sartowice] pilį, kur rado šv[entosios] Barboros galvą ir atgabeno ją į Kulmą[d(46)]. Kadangi tuo metu Ordinas buvo užpuolęs *Szwantipolą* jo paties žemėje, tai prūsams buvo geros aplinkybės ir gera proga vėl ištrūkti į laisvę.

[c(45)] Dusb., c. l., c. 34, 35.
[Op. cit., pars 3, c. 34, 35. *Vide b(26).*]
[d(46)] Dusb., c. l., 36.
[Op. cit., pars 3, cap. 36. *Vide b(26).*]

§7. Der Orden vermeinte, wenns Sie den Szwentopolum nur von den / Preußen abwendig machen und mit Ihm sich vereinigen würden, würden / sie leicht die Preußen übermannen können, drum wendeten sie allem / möglichen Fleiß an und da die Gute und die autoritaet des bäbstlichen / legaten beym Szwentopelco wenig oder nichts verfangen wolte, hetzten / sie den Herzog von Lenczicz und Cujavien auf wieder ihn, der Nakel / einnahm und ein groß Theil Pom[m]erlandes verheerete.

§8. Hiedurch ward a[nn]o 1243 Szwantipol beweget Friede mit den Creutz-//
[881] Herrn des Deutschen Ordens zu machen, so in Beyseyn des bäbstlichen Legaten vollzogen / ward. Zu deßen festerer Haltung Szwantipol seinen Sohn Mestwinum, Vina-/nun Burggrabium und seinen Feldherrn Voyna zu Geißel setzte, darauf alle / Gefangene unter sich ausgewechßelt wurden[e(47)].

§9. Dieser Friede währete nicht lange. Als Szwentipol sahe, daß der Orden / an Preußen zu mächtig werden wollte, conjugirte er sich mit den Preußen / und Sudauen, nahm gantz Culmer Land ein, also, daß von demselben außer / Culm, Thorn und Reden der Orden nichts inne hatte, zog vor Colmen, und ob sie / gleich Colmen nicht einkriegeten, erlitte doch der Orden eine merkliche Nieder-/lage, wodurch die Preußen sich wieder empor brachten.

§10. Jedoch ward wieder mit dem Szwantipolck Friede gemacht mit der / Condition, daß Szwantipolks Sohn Mestovinus solte auf freyen Fuß ge-/stellet werden, welches der Orden nicht that, dahero Szwantipolk wieder / den Frieden brach, bauete Zantis und Sweze an der Weyßel, womit er / dem Deutschen Orden die Weyßel sperrete und ins Culmische Land mit / starken Partheyn streiffete. Dem entgegen Poppo von Osterna, des Deut-/schen Orden Homeister das Schloß Potterberg bauete und mit Volk besetzete. / Szwantipol aber war geschäftig zu Waßer und Lande dem Deutschen Orden / gefährlich zu fallen, belagerte wie wohl vergeblich Elbing und that hin / und wieder großen Schaden, doch litte auch einige Niederlage Szwentipols / zu Wissegrad und anderswegen. Nachdem aber das jetzige Ertzhauß Oestereich / unter dem Herrn von Lichtenstein und Herrn Drusingern einen mächtigen Succuri / in Preußen schikte, wurden des Ordens Sachen in etwas beßeren Standt / gestelt, ungeacht die Preußen bey ihrem Ungehorsahm und rebellion blieben.

§11.Wie wohl die Preußen solchen Nahmen (der Rebellion) gar nicht führen / wolten, in Erwägung (wie sie vorbrachten) sie nicht die jenigen wären, /

[e(47)] Dusb., c. l., c. 39, Schutz in Chron., fol. 22.
[Op. cit., pars 3, cap. 39. *Vide b(26);*
Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...]. *Vide b(2).*]

§7. Ordinas buvo įsitikinęs, kad jeigu tik atitrauktų *Szwentopolą* nuo prūsų ir su juo susivienytų, tai galėtų prūsus lengvai nugalėti, todėl dėjo visas pastangas, o kadangi popiežiaus legato gerumas ir autoritetas *Szwentopelcui* mažai reiškė ar visai nieko nereiškė, tai [Ordinas] prieš jį sukurstė Lenčicos ir Kujavijos kunigaikštį, kuris užėmė Nakelį ir nusiaubė didelę dalį Pomeranijos.

§8. Dėl to 1243 metais *Szwantipolas* buvo priverstas su Vokiečių Ordino
[881] kryžiuočiais // sudaryti taiką, tai buvo padaryta dalyvaujant popiežiaus legatui. Kad [taika] būtų tvirtesnė, *Szwantipolas* davė įkaitais savo sūnų *Mestwiną*, burggrafą Vinaną [Vimarą] ir savo karo vadą Voyną [Vojaką], tada buvo apsikeista visais belaisviais[e(47)].

§9. Šita taika truko neilgai. Kai *Szwentipolas* pamatė, kad Ordinas stiprina savo galią prūsams, jis susidėjo su prūsais ir sūduviais, užėmė visą Kulmo žemę ir Ordinui nieko joje neliko, išskyrus Kulmą, Torną ir Rėdeną, [tada] patraukė prieš Kulmą ir, nors Kulmo neužkariavo, Ordinas akivaizdžiai pralaimėjo, o prūsai vėl atsigavo.

§10. Tačiau su *Szwantipolcku* vėl buvo sudaryta taika, ir būtent su sąlyga, kad į laisvę bus paleistas *Szwantipolko* sūnus *Mestovinas*, tačiau Ordinas šito nepadarė, todėl *Szwantipolkas* vėl sulaužė taiką, prie Vyslos pastatė Zantį [Zantyrą] ir Švecę ir šitaip Vokiečių Ordinui užtvėrė Vyslą, taip pat galingai įsiveržė į Kulmo žemę. Atsakydamas Poppo von Osterna, Vokiečių Ordino magistras, pastatė Poterbergo pilį ir joje įkurdino įgulą. Bet *Szwantipolas* rūpinosi, kaip pavojingai užpulti Ordiną ir vandenyje, ir sausumoje, buvo apgulęs, nors ir nesėkmingai, Elbingą ir tai šen, tai ten darė didelę žalą, tačiau ir *Szwentipolas* patyrė keletą pralaimėjimų prie Višegrado ir kitur. Tačiau po to, kai dabartinė Austrijos valdovų dinastija į Prūsiją pasiuntė galingą pastiprinimą, vadovaujamą pono von Lichtensteino ir pono Drusingerio, Ordino reikalai šiek tiek pagerėjo, nepaisant to, kad prūsai liko nepaklusnūs ir maištingi.

§11. Tiesa, prūsai visiškai nenorėjo prisiimti šitokio [maišto] vardo, turėdami galvoje (kaip patys teigė), kad jie nėra tie, kurie priešinasi savo vyresnybei,

die sich wieder ihre Obrigkeit lehnten, sondern nur diejenigen, die wieder die / höchst unbillige und unrechtmäßige Unterdrükung der Ordens Herrn sich weh-/ren müsten, wie sie denn eben das durch ihre Procuratores zu Rom / dem h[eiligen] Stuhl zu wißen gethan haben, gestaltsahm sie sich beruffen / auf das Privilegium, welches Pabst Innocentius III. den Preußen, so die / heidnische religion abondonniren, die Christl[iche] Religion annahmen und sich / mit der h[eiligen] Catholischen Kirche vereinigen würden, gegeben, nehmlich, daß / sie solten bey ihrer Freyheit bleiben und solten keinen andern, als dem Römischen / Stul unterworffen seyn. Nun hatten die Ordens Herrn wieder alles Recht und Billigkeit sie mit solchen Frohndiensten geplaget, sie nicht als freye Leu-/te, sondern ärger schier als leibeigene Slaven tractiret, daß auch öffters / ohne Ansehen der Person, öffters fürstliche und Adliche Personen sich zu / solcher slavischer Arbeit haben gebrauchen laßen müßen, daß sie jeder-/man darüber entsetzete, auch denen noch nicht bekehrten Preußen Ursach / gegeben, den Orden in Preußen mit Krieg zu befehden, wodurch Sie, //
[882] da sie denen nicht bastant, auch keine Linderung vom Orden haben konten, veranlaßt / wurden, ihre Freyheit zu suchen.

§12. Dieses ausgesetzt war der Orden geschäfftig, mit aller Macht den Szwantipol / zur raison zu bringen, wie es denn auch geschahe, daß Szwantipol zu / Friedens Gedanken gebracht wurde, welcher durch Vermittelung Opisso, Ab-/ten von Messana, a[nn]o 1246 zwischen dem Orden und dem Herzoge zu Cujavien / Casimiro volzogen ward. Jedoch währete auch dieser Friede nicht lange, / Szwantipol mischte bald wieder hervor, verheerete Cujavien, eroberte / mit den Preußen Christburg, und der Orden suchte, den Preußen in Natan-/gen eine Diversion zu machen, litten aber einen nicht geringen Schaden.

§13. Jedoch fügte es Gott, daß durch Hülffe des Marggraffen von Bran-/denburg, Bischoffs zu Merseburg, Graff Heinrich von Schwartzburg a[nn]o 1249 / der Friede mit Szwantipoll und den rebellierenden Preußen in Pomesan, / Pojezam, Ermland, Barthen und Natangen durch Vermittelung Jacobi, Archi / Diaconen zu Lüttich, und Päbstlichen Legaten auf gewiße Conditionen ge-/schloßen ward, wie aus hiebeygehendem Vergleichungs Contract zu sehen[57], / den, wie er in der vormaligen Bibliotheque meines seel[igen] Elter Vaters / Bretkii gefunden, welches von Wort zu Wort also lautet.

jie yra tie, kurie turi gintis nuo nepaprastai neteisingos ir neteisėtos Ordino riterių priespaudos, kaip jie tada per savo įgaliotinius pranešė į Romą Šv[entajam] sostui, ir rėmėsi privilegija, kurią prūsams davė popiežius Inocentas III: jeigu jie atsisakysią pagonių religijos, priimsią krikščionių religiją ir susivienysią su šv[entąja] Katalikų bažnyčia, tai turį likti laisvi ir pavaldūs niekam kitam, tik Romos sostui. O dabar Ordino riteriai, pažeisdami bet kokią teisę ir teisingumą, kankina juos šitokiais sunkiais lažo darbais, traktuoja juos ne kaip laisvus žmones, o blogiau negu baudžiavinius vergus, dažnai ir be pagarbos asmeniui, kunigaikščiai ir kilmingi asmenys priversti leistis panaudojami tokiems vergiškiems darbams, kad visi tuo pasibaisėję, taip pat dar neatverstiems prūsams tai davė akstiną imtis karo prieš Ordiną Prūsijoje, todėl jie, //
[882] negalėdami susitarti su Ordinu ir sulaukti palengvinimo, buvo priversti ieškoti savo laisvės.

§12. Į tai atsižvelgdamas Ordinas aktyviai veikė visomis išgalėmis siekdamas *Szwantipolą* atvesti į protą, kas paskui ir įvyko, *Szwantipolui* buvo įteigta mintis, jog 1246 metais, tarpininkaujant Mesanos abatui Opissui [Opizui], buvo sudaryta taika tarp Ordino ir Kujavijos kunigaikščio Kazimiero. Tačiau ir šita taika truko neilgai, *Szwantipolas* greitai vėl įsikišo, nusiaubė Kujaviją, su prūsais užėmė Christburgą, o Ordinas pamėgino prūsams surengti diversiją į Notangą, bet patyrė nemažą žalą.

§13. Tačiau Dievas davė, kad padedant Brandenburgo markgrafui, Merzeburgo vyskupui, grafui Heinrichui von Schwartzburgui, tarpininkaujant Liuticho arkidiakonui ir popiežiaus legatui Jacobui, 1249 metais su *Szwantipollu* ir maištaujančiais prūsais Pamedėje, Pagudėje, Varmėje, Bartoje ir Notangoje buvo sudaryta taika tam tikromis sąlygomis, kaip matyti iš čia pateikiamos sutarties[57], surastos buvusioje mano amžiną atilsį prosenelio Bretkūno bibliotekoje, žodis žodin ji skamba šitaip.

Das 7de Capitul

Hält in sich die Formel des Vertrags

Inhalt

1. Preußen mögen Güter kauffen. 2. Verordnung wegen der Erbschafft der / Preußen. 3. Erblose Güter fallen an den Orden. 4. Preußen können / ihre Güther verkauffen. 5. Preußen können ihre Güther vertestamentiren. 6. Der / Orden behält Ihm die praerogatio bey dem Verkauff der Güther. 7. Ver-/stattet der Orden die Preußen zu heyrathen nach ihrem Belieben. 8. Preußen / erhalten locum standi in iudiciis. 9. Erhalten den Zutritt zu Geistlichen / und andern Ehren Amtern. 10. Erhalten das Polnische Recht. 11. Deswegen / werden die andern Rechte aufgehoben. 12. Der Orden soll nicht der Preus-/sen Güther mit Gewalt an sich ziehen. 13. Preußen entsagen / der Preußischen Abgötterey in Begrabung der Todten. 14. In Beehrung / des Gurcho. 15. In Annehmung der Tilussonen und Li[n]gussonen. 16. In Neh-/mung vieler Weiber. 17. In Kauff und Verkauffung ihrer Weiber. 18. / In Heyrathung der Stieffmütter oder naher Bluts Verwandten. 19. In / Wegwerffung ihrer Kinder. 20. Preußen sollen ihre Kinder bald zur Tau-/fe schiken. 21. Sollen gewiße Kirchen im Lande bauen. 22. Wie die / Kirchen und Pfarren sollen versorget werden. 23. Der Orden verheißet, / mehr Kirchen zu bauen und zu stifften. 24. Die Preußen sollen die Fasten / halten. 25. Die Preußen sagen dem Homeister den Decem zu. 26. Auch / Treue und Redlichkeit wieder allen Verrath. 27. Dagegen verob-/ligiret sich der Orden die gefangene Preußen auf ihre Kosten zu lösen. //
[883] 28. Der Orden praeserviret Ihm seine Freyheit.

Privilegium

Pruthenis a Legato Pontificio Anno 1249 d[ie] 7 [ante] Id[us] Februar[ias] concessum[75]. / Universis praesentes literas inspecturis Iacobus Leodiensis / Archidiaconus, Domini Papae Capellanus ac eiusdem in Polo-/nia, Prussia et Pomerania Vicem Gerens in Domino Salutem. Nove-/rit Universitas Vestra, quod cum inter Neophytos Prussiae ex par-/te una et Religiosos Veros Magistrum et Fratres Domus Theuto-/nicae in Prussia ex altera [parte] graves discordiae ortae essent, super / hoc, quod dicti Neophyti dicebant, quod licet a felicis recardatio-/nis Innocentio Papa III., Honorio et Gregorio, Pontificibus, Praede-/cessoribus Patris nostri Innocentii IV., qui nunc divina Clementia /

[75] *In d. m.*: Hartkn. ad Dusb., p. 463. [Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...]. Accesserunt his praeter Notas in Dusburgensem Privilegia quaedam Prussis [...] concessa, item

Septintas skyrius

Pateikiama sutarties formulė

Turinys

1. Prūsai nori pirkti dvarus. 2. Potvarkis dėl prūsų paveldėjimo teisės. 3. Ūkiai, neturintys paveldėtojų, atitenka Ordinui. 4. Prūsai gali parduoti savo ūkius. 5. Savo ūkiams prūsai gali surašyti testamentą. 6. Ordinas pasilieka pirmumo teisę įsigyti parduodamus ūkius. 7. Ordinas leidžia prūsams vesti kaip jiems patinka. 8. Prūsams suteikiama dalyvavimo teisė priimant nuosprendžius. 9. Jiems leidžiama eiti dvasinę ir kitas garbingas tarnybas. 10. Jiems suteikiama lenkų teisė. 11. Todėl panaikinamos kitos teisės. 12. Ordinas neturi teisės jėga prisijungti prūsų ūkius. 13. Prūsai atsižada prūsiškosios stabmeldystės apeigų laidojant mirusiuosius. 14. Pasižada nebegarbinti Gurcho. 15. Nebepriiminėti *tilussonių* ir *li[n]gussonių*. 16. Nebeturėti daug žmonų. 17. Nebepirkti ir nebeparduoti žmonų. 18. Nebevesti pamočių ir artimų kraujo giminaičių. 19. Nebeišmesti savo vaikų. 20. Prūsai savo vaikus nedelsdami turi krikštyti. 21. Šalyje turi statyti numatytas bažnyčias. 22. Kaip turi būti aprūpintos bažnyčios ir parapijos. 23. Ordinas pažada statyti ir steigti daugiau bažnyčių. 24. Prūsai privalo laikytis pasninko. 25. Prūsai pažada mokėti didžiajam magistrui dešimtinę. 26. Taip pat pasižada būti ištikimi ir sąžiningi, atsižada išdavysčių. 27. Už tai Ordinas įsipareigoja išpirkti prūsų belaisvius
[883] [savo] lėšomis. // 28. Ordinas įtvirtina savo laisves.

Privilegija

Suteikta prūsams popiežiaus legato 1249 metais septynios dienos iki vasario idų [vasario 7 d.].

Visiems, matysiantiems šį raštą, Leodijos arkidiakonas Jacobas, pono popiežiaus vikaras ir jo pavaduotojas Lenkijoje, Prūsijoje ir Pomeranijoje [linki] išganymo Viešpatyje. Tegu visa Jūsų bendruomenė žino, kad kai tarp Prūsijos naujakrikščių iš vienos pusės ir jūsų pamaldžiųjų magistro ir Vokiečių namų Prūsijoje brolių iš kitos [pusės] kilo dideli nesutarimai dėl to, ką minėti naujakrikščiai kalbėjo, kad nors šviesios atminties popiežiaus Inocento III, popiežių Honorijaus ir Grigaliaus, mūsų Tėvo Inocento IV, kuris dabar,

Dissertationes XIX. antiquitates Prussicas complexae. Auctore [...] Christophoro Hartknoch, Francofurti et Lipsiae, Jenae, 1679, p. 463.]

providente praeest Ecclesiae S. Dei, ipsis Neophytis esset concessum, / ut cum vocati essent in libertatem filiorum Dei ex aqua et Spi-/ritu S. renati in libertate sua manentes nulli alii essent, quam soli Christo et obedientiae Romanae ecclesiae subiecti, dicti ta-/men Magister et Fratres contra huiusmodi concessionem venientes / tantis oneribus eos premebant, quod alii Pagani Prussorum vici-/ni haec audientes, tollere supra se suave iugum Domini formi-/dabant. Et cum super hoc fuisset coram praedicto S. S. [Santissimo] Patre / per Procuratores partium praedictarum diutius altercatum et per / ea, quae pro utralibet partium fuere proposita, coram ipso plene / non potuerit scire veritatem, ipse huiusmodi dissensionis extin-/guere fomitem et discordes ipsos optans ad concordiae reducere / unitatem, nos ad partes illas transmisit, dans nobis literis aposto-/locis [!][76] in mandatis, ut partibus ad nostram praesentiam convoca-/tis sollicite tractaremus de facienda concordia inter ipsos. Nos igi-/tur ad Partes Prussiae de mandato Apostolico pro solo bono Obe-/dientiae Papae huc specialiter accedentes partibus ad nostram / praesentiam convocatis de dicta Concordia tractavimus diligenter / et easdem Partes Domino favente ad concordiae unitatem reduximus / sub hac forma. In primis siquidem dicti Magistri et Fratres / ardenti desiderio affectantes, ut negotium fidei Christianae / libere in partibus illis currat et nomen Domini nostri Iesu / Christi in gentibus dilatetur et hoc praecipue quaerunt[77] in illis / partibus, sicut decet neophytis supra dictis iam ad fidem conver-/sis et baptizatis, nec non et paganis omnibus in eisdem circumiacen-/tibus partibus convertendis et baptizandis in nostra et venerabilis / Patris Henrici Dei Gratia Culmensis Episcopi ad hoc a nobis specialiter / vocati praesentia praesentibus et pluribus aliis bonis viris talem liber-/tatem liberaliter concesserunt: //

[884] §1. Ut videlicet licitum sit iisdem Neophytis emere res quascunq[ue] / a quibuscunq[ue] voluerint, aliisq[ue] modis iustis acquirere, prout / voluerint et valuerint, sibique viderint expedire et quod quod / emerint, vel acquisiverint, sibi ipsis acquirant et haeredibus suis / legitimis.

§2. Ita videlicet, quod quando aliquis ab eis recesserit ab / hac vita habens filium vel filiam, quae nunquam fuerit / maritata vel utraque isti succedant iisdem. Et si filium vel / filiam non habuerint et adhuc Parentem et matrem habent, / succedant isti suo filio morienti[78]. Si vero nec filium nec / Patrem nec

[76] *Pro:* aposto-/licis.

dieviškajai malonei numačius, vadovauja šventajai Dievo bažnyčiai, pirmtakų, tiems naujakrikščiams, pašauktiems į Dievo vaikų laisvę, atgimusiems iš vandens ir Šv[entosios] Dvasios, buvo leista pasilikti laisviems, būti pavaldiems niekam kitam kaip tik vienam Kristui ir paklusniems Romos Bažnyčiai, vis dėlto minėtieji magistras ir broliai, prieštaraudami šitokiam leidimui, juos prislėgė tokiu lažu, kad kiti pagonys, prūsų kaimynai, tai girdėdami bijojo sau ant pečių užsidėti lengvą Viešpaties jungą. Ir kadangi dėl šito minėto švenčiausiojo Tėvo akivaizdoje minėtų pusių įgaliotiniai gana ilgai ginčijosi ir [kadangi] pagal tai, kas už vieną ar už kitą pusę jo paties akivaizdoje buvo pasiūlyta, negalėjo [jisai] sužinoti visos tiesos, pats trokšdamas užgesinti šitokios nesantaikos prakurus ir pačius kivirčo dalyvius grąžinti į santarvės vienybę, pasiuntė mus pas tas [susiginčijusias] puses, apaštaliniu laišku davęs mums įsakymą, kad savo akivaizdoje sukvietę [abi] puses rūpestingai pasvarstytume, kaip jiems sudaryti santarvę. Taigi mes čionai, į Prūsijos kraštus sąmoningai atvykę pagal apaštalinį įsakymą, siekdami vienintelio gėrio – paklusti popiežiui, – čionai, savo akivaizdoje sukvietę [susiginčijusias] puses, kruopščiai svarstėme apie minėtą santarvę ir, Viešpaties globojami, remdamiesi šia forma, tas puses atvedėme į vieningą sutarimą. Mat visų pirma minėti magistrai ir broliai, degdami karštu troškimu, kad krikščioniškojo tikėjimo reikalai tuose kraštuose laisvai plėtotųsi ir mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus vardas plistų tarp pagonių, – o labiausiai šito [jie] siekia tuose kraštuose, – kaip dera, aukščiau minėtiems naujakrikščiams, jau į tikėjimą atverstiems ir pakrikštytiems, taip pat ir visiems tuose pačiuose aplink plytinčiuose kraštuose [gyvenantiems] pagonims, kuriuos reikia atversti ir pakrikštyti, mūsų ir garbingojo Tėvo Henrico, iš Dievo malonės Kulmo vyskupo, šiuo tikslu mūsų sąmoningai pakviesto, akivaizdoje, dalyvaujant ir daugeliui kitų padorių vyrų, dosniai suteikė tokią laisvę: //

[884] §1. Būtent, kad tiems patiems naujakrikščiams būtų leista pirkti bet kokius daiktus iš ko tik panorės ir kitais teisėtais būdais įsigyti, atsižvelgiant į jų norus ir galimybes ir į tai, kaip patys nuspręs tvarkytis, ir kad viską, ką tik nusipirks ar įsigys, įsigytų sau patiems ir savo teisėtiems įpėdiniams.

§2. Būtent kai kuris nors iš jų pasitrauks iš šio gyvenimo turėdamas sūnų arba dukterį, kuri niekuomet nebūtų buvusi ištekėjusi, arba esant abiem atvejams [t. y. jei palikuonys būtų ir sūnus, ir duktė], [tuomet] tie būtų jų įpėdiniai. Ir jeigu sūnaus ar dukters neturės, bet vis dar turės tėvą ir motiną, šie, mirus jų

[77] *Corr. ex partim illect.* [78] *Lit.*

matrem et adhuc filius sui filii sit super-/stes, succedat avo suo. Porro si nullum habuerit / superstitem de praedictis et habuerit fratrem, succedat / et idem frater et si ipse frater morte praeventus relique-/rit filium, idem filius fratris succedat Patruo morienti.

§3. Quae praedicti Neophyti gratanter acceptarunt, cum / in paganis haec non habuissent, ut dicebant, nisi solos / filios successores et concesserunt iidem Neophyti coram / nobis et aliis ante dictis libera voluntate, ut si quis / ex eis vel successoribus suis obierit et nullum supersti-/tem reliquerit, de omnibus heredibus ante dictis, omnia / bona ipsorum im[m]obilia ad Magistrum et Fratres praedi-/ctos et Domum eorum et alios Dominos, sub quibus iidem / Neophyti manserint libere devolvantur. Et idem de mobili-/bus, nisi ipsi Neophyti in vita vel in morte de illis aliud / duxerint ordinandum.

§4. Concesserunt etiam praedicti Magistri et Fratres / Neophytis ante dictis, ut libere possint expendere, dare / erogare, vendere et alia quaecunque facere, tam in vita / quam in morte de mobilibus bonis suis. Et insuper quod / licitum sit eisdem pro necessitate sua vel pro sua eti-/am utilitate, immobilia bona sua vendere paribus suis / vel Teutonicis seu Prutenis, Christianis vel Pomeranis, / dum tamen personis praefatis Magistro et Fratribus suffi-/cientem faciat cautionem ad valorem immobilis rei / vendendae, quod postquam vendiderint ad paganos non fugient / vel ad hostes, quos manifeste ipsorum fratrum constiterit esse / hostes.

§5. Concesserunt praeterea praefati fratres Neophytis, ut licitum sit eis / condere Testamentum de bonis suis mobilibus et etiam im[m]obilibus / ita
[885] tamen quod si aliqui aliqua im[m]obilium testamento legaverit alienae // Ecclesiae vel personae Ecclesiasticae, eadem Ecclesia vel persona illa / im[m]obilia infra annum vendere teneatur haeredibus defuncti vel aliis / supra dictis et habeant sibi illa Ecclesia vel persona pecuniam, quam / ex venditione receperant pro iisdem. Alioqui anno elapso illa im[m]obi-/lia sic legata et per negligentiam non vendita per annum ad dictos[79] Ma-/gistrum et Fratres libere devolvantur, cum nunc idem Magister et Fra-/tres unam faciant ecclesiam et terram, quam habent in Prussia, a Roma-/na Ecclesia teneant, credant et dicant, quod licitum non sit eis, ut terram / eandem in Dominium alterius Ecclesiae vel personae Ecclesiaticae trans-/ferant absq[ue] Sum[m]i Pontificis

[79] *Lit.*

sūnui, taptų įpėdiniais, o jeigu [neturės] nei sūnaus, nei tėvo, nei motinos, bet vis dar būtų gyvas jo sūnaus sūnus, [pastarasis] taptų savo senelio įpėdiniu. Tačiau jei neturės nė vieno gyvo likusio iš prieš tai minėtųjų, bet turės brolį, jo įpėdinis būtų ir tasai brolis, o jei pats brolis, mirties užkluptas, paliks sūnų, tasai brolio sūnus taptų mirštančio dėdės įpėdiniu.

§3. Tatai minėti naujakrikščiai maloniai priėmė, kadangi, kaip sakė, [gyvendami] tarp pagonių, šitų dalykų neturėjo, išskyrus tik įpėdinius sūnus; ir tie patys naujakrikščiai laisva valia mūsų ir kitų, prieš tai minėtų [asmenų], akivaizdoje sutiko, kad, jei kas nors iš jų arba jų įpėdinių mirs ir nepaliks jokio palikuonio iš visų prieš tai minėtų paveldėtojų, visi jų nekilnojamieji turtai laisvai pereitų minėtiems magistrui ir broliams, jų namams bei kitiems ponams, kurių valdžioje tie naujakrikščiai būtų gyvenę. Ir tas pat [nutarta] dėl kilnojamųjų [gėrybių], nebent patys naujakrikščiai jomis pasirūpintų, jog reikia kitaip sutvarkyti jiems dar gyvenant ar jų mirties atveju.

§4. Taip pat minėti magistrai ir broliai prieš tai minėtiems naujakrikščiams davė sutikimą, kad [jie] gali laisvai atseikėti, duoti, išdalyti, parduoti ir bet ką kita daryti su savo kilnojamosiomis gėrybėmis tiek gyvendami, tiek mirties atveju. Ir dar [sutiko], kad jiems būtų leista dėl jiems kilusios būtinybės arba taip pat dėl savo naudos parduoti savo nekilnojamuosius turtus savo kraštiečiams – arba vokiečių, t. y. prūsų, arba pomeranų krikščionims, tiesa, jei tik minėtiems asmenims – magistrui ir broliams, atsižvelgdami į parduodamo nekilnojamojo daikto vertę, pateiks pakankamą laidavimą, kad po to, kai parduos, nepabėgs pas pagonis arba pas priešus: [kitaip] taptų akivaizdu, kad jie yra pačių [Ordino] brolių priešai.

§5. Be to, minėti broliai davė sutikimą naujakrikščiams, kad jiems būtų leista sudaryti testamentą dėl savo kilnojamųjų, taip pat ir nekilnojamųjų turtų, tačiau taip, kad jei kuris nors ką nors iš nekilnojamųjų [turtų] testa-
[885] mentu perleis svetimai // Bažnyčiai ar jos asmeniui, toji Bažnyčia ar asmuo tuos nekilnojamuosius [turtus] būtų įpareigoti per metus parduoti mirusiojo paveldėtojams arba kitiems aukščiau minėtiesiems, o toji Bažnyčia ar asmuo pinigus, kuriuos būtų gavę, tuos [turtus] pardavę, pasiliktų sau. Kitu atveju, praėjus metams, tie nekilnojamieji [turtai], šitaip [testamentu] perleistieji ir per nerūpestingumą neparduotieji, per metus laisvai pereitų minėtiems magistrui ir broliams, nes dabar tas pats magistras ir broliai sudaro vieną Bažnyčią ir žemę, kurią turi Prūsijoje, valdo iš Romos Bažnyčios, tiki ir sako, jog be vyriausiojo pontifiko pritarimo ir dvasinio leidimo nėra jiems leista tą žemę

Consensu et licentia spirituali. Quae omnia / Neophyti gratanter receperunt et consenserunt coram nobis et / aliis supra dictis.

§6. Si in praedictis omnibus venditionibus faciendis praefati Magistri et / Fratres de quacunq[ue] re vendenda tantum voluerint dare, quantum / alius, ipsi fratres omnibus aliis praeferantur. Et iidem fratres fide-/liter promiserunt, quod ipsi non impedient vel procurabunt publice vel / occulte, ut ab alio de re illa minus quam valeat offeratur.

§7. Item Concesserunt Fratres praedictis [!][80] Neophytis supradictis, ut li-ceat / eis libere contrahere matrimonium cum quibuscunq[ue] legitimis ad / legitimum matrimonium contrahendum et ut possint esse / Procuratores in omnibus caussis et adversus quoscunq[ue] agere et iura / repetere, ut tanquam personae legitimae ad omnes actus legitimos admittantur, / coram iudicibus quibuscunq[ue] tam in foro Ecclesiastico, quam in Saeculari.

§8. Et ut ipsi et filii eorum legitimi possent esse Clerici et religionem / intrare, et quod filii ex ipsis Neophytis, qui sunt vel erunt ex nobili / pro-sapia prognati, accingi possint cingulo militari, et ut omnia breviter / com-prehendantur, iidem fratres saepe dictis Neophytis concesserunt libertatem / omnimodam probabilem, quamdiu fidem Catholicam observabunt et in sub-/ iectione et obedientia Romanae Ecclesiae permanebunt et erga ipsum Magi-/ strum et fratres et Domum ipsorum fideliter se habebunt.

§9. Et concesserunt iisdem Neophytis, requisitis a nobis quam legem / intendant vel vellent eligere, vel quae vellent saecularia iudicia observa-/re, habito inter se consilio petierunt et elegerunt illi legem mun-/danam et saecularia iudicia Polonorum, vicinorum suorum, / et praedicti fratres concesserunt eis benigne.

§10. Et ad petitionem ipsorum et ad mandatum nostrum ferri can-/dentis iudicium et omnia alia, si quae sunt in eadem lege contra De-/um vel Romanam Ecclesiam sive contra libertatem Ecclesiasticam, / et ab eadem lege penitus removerunt et concesserunt penitus non ser-/vari[58].

§11. Et promiserunt iidem fratres coram nobis et aliis ante dictis, / quod bona dictorum Neophytorum indebite non accipient, nec eis / auferent, nisi secundum rationabilia iudicia dictae legis. //

[886] §12. Porro Neophyti saepe dicti, specialiter autem illi de Pomezania, / Warmia et Natangia, a nobis instructi, quod pares sunt omnes / homines, dum non peccant, et quod solum peccatum miseros facit / homines et subiectos, et etiam quod quilibet quantumcunq[ue] sit / liber, si facit peccatum, servum se facit

[80] *Pro:* praedicti.

perkelti kitos Bažnyčios ar jos asmens valdžion, visa tai naujakrikščiai maloniai priėmė ir pritarė mūsų ir kitų aukščiau minėtųjų akivaizdoje.

§6. Jei atliekant visus minėtus pardavimus minėtieji magistrai ir broliai dėl kurio nors parduodamo daikto panorės duoti tiek, kiek kitas [asmuo], šitiems broliams visų kitų atžvilgiu būtų teikiama pirmenybė. Ir tie broliai ištikimai pažadėjo, kad patys nei kliudys, nei viešai ar slaptai skatins, kad kitas už tą daiktą siūlytų mažiau, negu tas kainuoja.

§7. Taip pat minėti broliai davė sutikimą aukščiau minėtiems naujakrikščiams, kad jiems būtų leista laisvai sudaryti santuoką su bet kuo, turinčiu teisę sudaryti teisėtą santuoką, ir kad jie galėtų būti įgaliotiniais visose bylose ir prieš bet ką kelti bylą ir reikalauti teisių, idant kaip teisėti asmenys būtų prileidžiami prie visų teisėtų aktų bet kurių teisėjų akivaizdoje tiek bažnytiniame, tiek pasaulietiniame teisme.

§8. Ir idant jie patys ir jų teisėti sūnūs galėtų būti kunigais ir įstoti į vienuolyną, ir kad sūnūs iš pačių naujakrikščių, kurie yra arba bus kilę iš garsios giminės, galėtų susijuosti kariniu diržu [t. y. atlikti karo tarnybą] ir kad viską per trumpą laiką suvoktų, tie patys broliai dažnai minėtiems naujakrikščiams perleido visokeriopą padorią laisvę tol, kol [jie] laikysis katalikų tikėjimo, liks pavaldūs ir paklusnūs Romos Bažnyčiai ir bus ištikimi magistrui, broliams ir jų namams.

§9. Tie patys naujakrikščiai, mūsų paklausti, kokį įstatymą ketina arba norėtų išsirinkti arba kokių pasaulietinių teisių norėtų laikytis, tarp savęs pasitarę, paprašė ir išsirinko savo kaimynų lenkų pilietinį įstatymą ir pasaulietines teises, ir minėtieji broliai jiems maloniai davė sutikimą.

§10. Ir pagal jų [naujakrikščių] prašymą, ir mūsų įsakymu įkaitintos geležies teismą bei visa kita, kas tame įstatyme yra nukreipta prieš Dievą ar Romos Bažnyčią arba prieš bažnytinę laisvę, iš to įstatymo visiškai panaikino[58], ir davė sutikimą, jog išvis nebus [šių dalykų] laikomasi.

§11. Ir tie patys broliai mūsų ir kitų, prieš tai minėtųjų, akivaizdoje pažadėjo, jog naujakrikščių nuosavybės nepelnytai neims ir iš jų neatims, nebent remiantis minėto įstatymo pamatuotomis nuostatomis. //

[886] §12. Be to, dažnai minimi naujakrikščiai, ypač anie iš Pamedės, Varmės ir Notangos, mūsų pamokyti, kad visi žmonės yra lygūs, kol nenusideda, ir kad tik nuodėmė padaro žmones apgailėtinus ir priklausomus, ir dar, kad bet kuris [žmogus], nors ir kiek būtų laisvas, jei padaro nuodėmę, tampa nuodėmės

peccati; nolentes per-/dere supra dictam libertatem, nolle se de coetero subiicere homi-/ni pro peccato, coram nobis et aliis supra dictis, Deo ac Roma-/nae Ecclesiae ac fratribus supra dictis voluntate spontanea / firmiter et fideliter promiserunt, quod ipsi et haeredes eorum / in mortuis comburendis et subterrandis cum equis sive ho-/minibus vel cum armis seu vestibus vel quibuscunq[ue] aliis rebus / pretiosis vel etiam in aliis quibuscunque ritus gentilium / de coetero non servabunt, sed mortuos suos iuxta morem / Christianorum in coemeteriis sepeliant [!][81] et non extra.

§13. Idolo, quod semel in anno collectis frugibus consueve-/runt confingere et pro Deo colere, cui nomen Curche impo-/suerunt, vel aliis Diis, qui non fecerunt coelum et terram, / quibuscunque nominibus appellarentur de coetero non li-/babunt, sed in fide Domini nostri Iesu Christi et Ecclesiae Catho-/licae et obedientia et subiectione Romanae Ecclesiae firmi / et stabiles permanebunt.

§14. Promiserunt etiam, quod inter se non habebunt de / coetero Tilussones et Linguschones, homines videlicet men-/dacissimos, histriones, qui quasi gentilium sacerdotes / in exequiis defunctorum in tormentorum infernalium poe-/na iudicanda promerentur, dicentes malum bonum et lau-/dantes mortuos de suis furtis et spoliis, im[m]unditiis et ra-/pinis ac aliis vitiis et peccatis, quae dum viverent perpe-/trarunt ac erectis in coelum luminibus clamantes mendaci-/ter asserunt, se videre praesentem defunctum per medium / coeli volantem in equo et armis fulgentibus decoratum. Ve-/lum in manu ferentem et virgam cum comitatu magno in aliud / saeculum procedentem talibus et assimilibus mendaciis popu-/lum seducentes et ad ritus gentilium revocantes. Hos, inquam, / promiserunt, se nunquam de coetero habituros.

§15. Item promiserunt, quod duas vel plures uxores / simul de coetero non habebunt, sed una sola contenti / et matrimonium illud in Ecclesia statutis temporibus / sollennitate debita publicabitur.

§16. Promiserunt etiam, quod nullus eorum de coetero filiam su-/am vendet alteri matrimonio copulandam et quod nullus / uxorem filio suo emet vel sibi. Nam ex hoc inter illos talis con-/suetudo, sicut intelleximus, inolevit,
[887] qualis nec inter gentes, ut vide-//licet uxorem Patris sui aliquis habeat. Cum enim pater aliquam uxorem / de pecunia com[m]uni sibi et filio emerat, hactenus servaverunt, ut / mortuo Patre uxor eius ad filium devolveretur, sicut alia haereditas / de bonis com[m]unibus comparata. Et ne quis hac de caussa nover-/cam suam possit sibi vendicare ulterius in uxorem, uxores nec ven-/dere nec emere promiserunt.

[81] *Pro:* sepelient.

vergu; nenorėdami pražudyti aukščiau minėtos laisvės, panoro ateityje nebepasiduoti nuodėmei paklusdami kokiam nors žmogui, mūsų ir kitų aukščiau minėtųjų akivaizdoje, Dievui ir Romos Bažnyčiai bei aukščiau minėtiems broliams laisva valia tvirtai ir ištikimai pažadėjo, kad nei jie patys, nei jų įpėdiniai ateityje nebedegins mirusiųjų, neužkasinės jų su arkliais ar žmonėmis arba su ginklais ar drabužiais, arba su bet kokiais kitais brangiais daiktais, taip pat nebesilaikys ir bet kokių kitų pagoniškų apeigų, bet savo mirusiuosius pagal krikščionių paprotį laidos kapinėse, o ne už jų ribų.

§13. Pažadėjo ateityje neaukoti stabui, kurį įprastai kartą per metus, nuėmę derlių, pasidarydavo ir vietoj Dievo garbindavo ir kurį vadino *Curche*, arba kitiems dievams, kurie nesukūrė dangaus ir žemės, nors ir kokiais vardais būtų vadinami, bet pažadėjo pasilikti tvirti ir nepajudinami mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus ir Katalikų bažnyčios tikėjime, paklusti ir priklausyti Romos Bažnyčiai.

§14. Taip pat pažadėjo, kad ateityje tarp jų nebebus *tilussonių* ir *linguschonių*, tai yra labiausiai meluojančių žmonių, apgavikų, kurie tarsi pagonių dvasininkai per mirusiųjų laidotuves nusipelno garbės spręsdami dėl bausmės pragariškomis kančiomis, bloga vadindami geru ir girdami mirusuosius už jų vagystes ir plėšimus, bjaurius poelgius ir grobimus bei kitas ydas ir nuodėmes, kurias [tie] padarė, kol gyveno, ir į dangų pakeltomis akimis šaukdami melagingai teigia, esą jie mato dabar mirusįjį, skriejantį ant žirgo per patį dangaus vidurį ir apsitaisiusį žibančiais šarvais, nešantį rankoje skraistę ir rykštę ir su didele palyda žengiantį į kitą gyvenimą, – tokiomis ir labai panašiomis melagystėmis suvedžiodami žmones ir kviesdami atgal į pagonių apeigas. Pažadėjo, sakiau, kad šitų [apeigų] ateityje nebesilaikys.

§15. Taip pat pažadėjo, kad vienu metu dviejų ar daugiau žmonų ateityje nebeturės, bet [bus] patenkinti tik viena, ir toji santuoka bažnyčioje nustatytu laiku bus paskelbta deramomis iškilmėmis.

§16. Taip pat pažadėjo, kad nė vienas iš jų ateityje neparduos kitam savo dukters santuokos ryšiui užmegzti ir kad nė vienas nepirks žmonos savo sūnui arba sau. Nes dėl šito tarp jų, kaip supratome, įsišaknijo toks paprotys, kokio
[887] net tarp pagonių nesama, būtent, // kad kažkas gauna savo tėvo žmoną. Juk iki pat šiol išsaugojo [paprotį], kad jei tėvas iš bendrų pinigų buvo nupirkęs žmoną sau ir sūnui, tėvui mirus, jo žmona pereitų sūnui taip, kaip ir kitas palikimas, sukrautas iš bendros nuosavybės. Ir idant daugiau niekas dėl to negalėtų savo pamotės savintis kaip žmonos, pažadėjo žmonų nei pardavinėti, nei pirkti.

§17. Si tamen a sponso patri vel sponsae matri vel e converso vestes / et alia clenodia data fuerint, vel promissa, vel si dos viro, vel / donatio propter nuptias uxori data fuerit vel promissa secundum / quod iura permittant, hoc nullatenus prohibemus.

§18. Inde promiserunt dicti Neophyti, quod nullus ex eis quacunq[ue] / de caussa novercam suam de coetero ducet in uxorem vel uxo-/rem fratris sui vel etiam aliam sibi in primo, secundo, tertio, quar-/to consangvinatis [!][82] vel affinitatis gradu attinentem absque sum[m]i / Pontificis dispensatione ac licentia speciali et quod nullum / utriusque sexus haeredem legitimum reputabunt, vel ad supra / dictam haereditatis successionem admittent, nisi illos solos, qui / de legitimo matrimonio secundum statuta Romanae Ecclesiae / fuerint procreati.

§19. Et quod nullus filium suum vel filiam quacunq[ue] de caussa / per se vel per alium abiiciet vel occidet, de coetero publice vel / occulte vel ab alio talia quocunq[ue] modo fieri consentiet vel / permittet.

§20. Promiserunt etiam, quod quam cito puer alicuius natus / fuerit, vel ad minus infra octo dies, si tam diu potest absq[ue] / mortis periculo reservari, ipsum baptizandum facient ad Eccle-/siam deportari et a Presbytero baptizari facient im[m]ergendo / puerum ter in aquam et dicendo: Puer, ego te baptizo in nomine / Patris, filii et spiritus sancti. Et quia longo tempore Pres-/byteris ac Ecclesiis caruerunt et idcirco multi non bap-/tizati ad inferos descenderunt et multi adhuc inter eos re-/manent baptizandi, facient intra mensem in forma Eccle-/siae baptizari, alioqui, ut consenserunt, ut bona parentum, / qui natos suos infra dictum tempus ex contemtu non fece-/rint baptizari et etiam bona illorum, qui adulti baptismum / pertinaciter recipere noluerint requisiti, publicentur, ipsiq[ue] / extra Christianorum fines nudi in tunica expellantur / ne boni aliorum mores ex eorum pravis colloquiis corrumpantur.

§21. Promiserunt et illi de Pomezania quod infra Proximum Pen-/tecosten Ecclesias aedificabunt in locis inferius nominatis, / Primam in villa, quae vocatur *Pogolowe*, alio nomine *Pulens*, / Secundam in villa, quae vocatur *Bastelliwa*, Tertiam in loco, qui / vocatur *Lingves*, quartam in loco, qui dicitur
[888] *Liopiez*. Quintam in // *Chomor S. Alberti*, Sextam in *Bobis*, Septimam et Octavam / in *Besie*, Nonam in *Prosile*, Decimam in *Resin*, Undecimam / circa Antiquum Christburg, Duodecimam in *Rerditz*, Ter-/tiam decimam in Novo Christburg[59a] Illi autem de War-/mia promiserunt, quod infra terminum ante

[82] *Pro:* consangvinitatis.

§17. Vis dėlto, jei jaunikis tėvui ar jaunoji motinai, arba atvirkščiai, dovanos arba pažadės [dovanoti] drabužių ir kitų brangenybių, arba jeigu bus duotas arba pažadėtas, atsižvelgiant į tai, ką leistų teisės, vyrui – [žmonos] kraitis arba žmonai – dovana vestuvių proga, – šito jokiu būdu nedraudžiame.

§18. Todėl minėti naujakrikščiai pažadėjo, kad niekas iš jų, nepaisant jokios [šio dalyko] priežasties, ateityje be popiežiaus malonės ir ypatingo leidimo neims į žmonas savo pamotės arba savo brolio žmonos, arba dar kitos, su juo susijusios pirmuoju, antruoju, trečiuoju, ketvirtuoju kraujo ar santuokinės giminystės laipsniu ir kad nė vieno abiejų lyčių įpėdinio nelaikys teisėtu arba neprileis paveldėti aukščiau minėto palikimo, o vien tik tuos, kurie gims iš teisėtos santuokos pagal Romos Bažnyčios nuostatus.

§19. Ir [pažadėjo], kad nė vienas savo sūnaus ar dukters, nepaisant jokios [šio dalyko] priežasties, savo valia ar kito skatinamas, viešai ar slapta, ateityje neišmes ar nežudys arba nepritars ar neleis, kad tokie dalykai bet kokiu būdu būtų kito [asmens] daromi.

§20. Taip pat pažadėjo, kad vos tik bus gimęs kieno nors vaikas arba bent iki aštuonių dienų [amžiaus], jei taip ilgai gali būti išsaugotas be mirties pavojaus, jie pasirūpins, kad jis būtų nuneštas į bažnyčią krikštyti ir kunigas pakrikštytų triskart panardindamas vaiką į vandenį bei sakydamas: „Vaike, aš tave krikštiju vardan Tėvo, Sūnaus ir Šventosios Dvasios.“ Kadangi ilgą laiką jie neturėjo kunigų ir bažnyčių ir todėl daugelis nekrikštytųjų nužengė į pragarą bei daug kas ligi šiol tebėra krikštytini, jie pasirūpins, jog per mėnesį būtų krikštijami pagal Bažnyčios paprotį; priešingu atveju, kaip susitarė, [pasirūpins], kad tėvų, kurie savo vaikų per minėtą laikotarpį iš paniekos [šiam susitarimui] nepasirūpins krikštyti, ir dar tų, kurie suaugę atkakliai nenorės priimti krikšto, nuosavybė būtų paimta, o patys nuogi, vienmarškiniai būtų išstumti už krikščionių gyvenamų kraštų, idant kitų geri papročiai nesugestų dėl jų krikdančių kalbų.

§21. Naujakrikščiai iš Pamedės pažadėjo, kad iki artimiausių Sekminių statys bažnyčias žemiau išvardytose vietose. Pirmą – kaime, kuris vadinamas *Pogolowe*, kitu pavadinimu – *Pulens*, antrą – kaime, kuris vadinamas *Bastelliwa*, trečią – vietovėje, kuri vadinama *Lingves*, ketvirtą – vietovėje, kuri
[888] vadinama *Liopiez*. Penktą – // [vietovėje] *Chomor S. Alberti*, šeštą – *Bobis*, septintą ir aštuntą – *Besie,* devintą – *Prosile*, dešimtą – *Resin*, vienuoliktą – prie Senojo Christburgo, dvyliktą – *Rerditz*, tryliktą – Naujajame Christburge[59a]. O Varmės naujakrikščiai pažadėjo, kad iki anksčiau minėto termino

dictum / aedificabunt Ecclesias in locis inferius notatis. Primam / in villa, in qua sedet *Jedu* vel penes locum illum. Secun-/dam in *Buyns*, Tertiam in *Bandaitis,* Quartam in *Nieria*, / Quintam in *Bandanova*, Sextam in *Bronsberg*[60a]. Illi / vero in Natangia promiserunt, quod infra eundem ter-/minum aedificabunt Ecclesias in *Labejavo*, aliam in / vicinia *Thumonis*, Tertiam in *Burwore*[61a] et quamlibet / istam [!][83] Ecclesiarum tenebuntur aedificare et ornare orna-/mentis calicibus et libris et aliis necessariis prout / decet. Illi de villis, quae sunt vel erunt ad quamlibet / ecclesiam assignatae, ut ad illam conveniant, et in ea vel ex ea Ecclesiastica suscipiant sacramenta. Et promiserunt / omnes praedicti, quod dictas Ecclesias aedificabunt, / adeo honorabiles et decoras, quod plus videbuntur dele-/ctari in orationibus factis in Ecclesiis quam in sylvis. / Si autem praedictas ecclesias non aedificaverint intra ter-/minum supra dictum, consenserunt, ut praefati Magistri et / fratres accipiant vel accipi faciant ab unoquoque / ipsorum secundum proprias facultates aliquam ratio-/nabilem portionem et ex his aedificare facient Eccle-/sias ante dictas. Et promiserunt praedicti fratres, quod / dictis Ecclesiis aedificatis ipsi bona fide easdem Presby-/teris conferent infra annum eisque infra dicta benefi-/cia assignabunt. Et ipsi Neophyti promiserunt, quod ae-/dificatis dictis ecclesiis ipsi singulis Diebus Dominicis / et festivis ad minus suas Parochiales ecclesias frequentabunt.

§22. Praeterea praefati fratres cupientes, ut dicunt, ut in / dictis ecclesiis perpetuis temporibus digne Deo, et laudabi-/liter serviatur, singulas Ecclesias supra dictas sic in rerum / praesentia dotaverunt ad praesens, quod vero ad sustentatio-/nem presbyteri uniuscuiusq[ue] ecclesiae de praedictis promise-/runt et concesserunt, octo mansos terrae, quatuor videlicet / in Campis et quatuor in Sylvis et decimam viginti uncorum, / duos boves, unum equum, vaccam, et si decima Presbyteri, / quando advenerit parata non fuerit, dabit [!][84] ei etiam annonam, / bladum ad faciendam [!][85] [panem] pro se tertio et pro equo praedicto et etiam / pro seminandis agris sibi assignatis, quousq[ue] tempus advenerit, per-/cipiendi Decimam sibi assignatam et insuper oblationes et //
[889] legata et alia, quae ei collocata fuerint, intuitu pietatis.

§23. Promiserunt insuper dicti fratres, quod quando ad / maiorem pacem et meliorem fortunam venerint, in duabus / partibus terrae, postquam eis fuerint assignatae et nu-/mero et beneficiis ampliabunt.

§24. Praeterea promiserunt Neophyti saepe dicti, quod / omnes utriusque sexus tam iuvenes quam adulti in / quadragesima a Carnibus et lacticiniis

[83] *Pro:* istarum. [84] *Pro:* dabunt.

statys bažnyčias žemiau nurodytose vietose. Pirmą – kaime, kuriame gyvena *Jedu* arba šalia tos vietovės. Antrą – *Buyns*, trečią – *Bandaitis*, ketvirtą – *Nieria*, penktą – *Bandanova*, šeštą – *Bronsberg*[60a]. O Notangos naujakrikščiai pažadėjo, kad iki to paties termino statys bažnyčias *Labejavo* – [pirmą], kitą – *Thumonis* kaimynystėje, trečią – *Burwore*[61a] ir kažkurią iš tų bažnyčių bus įpareigoti statyti ir aprūpinti reikmenimis, taurėmis, knygomis ir kitais būtinais dalykais, kaip kad dera, naujakrikščiai iš tų kaimų, kurie yra ar bus priskirti prie tam tikros bažnyčios, kad į ją rinktųsi ir joje arba iš jos priimtų Bažnyčios sakramentus. Visi minėtieji pažadėjo, kad statys minėtąsias bažnyčias tokias garbingas ir dailias, jog atrodys, kad jie labiau džiaugiasi melsdamiesi bažnyčiose, o ne miškuose. O jeigu minėtų bažnyčių nestatys per aukščiau nurodytą terminą, [visi] sutarė, kad minėtieji magistrai ir broliai paimtų, – arba pasirūpintų, jog būtų paimta, – iš kiekvieno jų, atsižvelgiant į kiekvieno išgales, tam tikrą mokestinę dalį ir iš to pasirūpintų statyti anksčiau minėtąsias bažnyčias. Ir minėtieji broliai pažadėjo, kad pastačius minėtas bažnyčias jie sąžiningai jas per metus perleis ir paskirs kunigams žemiau išvardytas beneficijas. Ir patys naujakrikščiai pažadėjo, kad jie patys kiekvieną sekmadienį ir bent jau švenčių dienomis lankys pastatytąsias savo parapijų bažnyčias.

§22. Be to, minėtieji broliai, norėdami, kad, kaip [kai kurie] sako, įvardytose bažnyčiose visais laikais būtų deramai ir šlovingai tarnaujama Dievui, kiekvieną minėtą bažnyčią šitaip šiam kartui aprūpino daiktais, o kiekvienam minėtų bažnyčių kunigui išlaikyti pažadėjo ir davė sutikimą: aštuonis ūbus žemės, tai yra keturis laukuose ir keturis miškuose ir dvidešimties žagrių dešimtinę, du jaučius, vieną arklį, karvę; ir jeigu dešimtinė kunigui, kuomet atvyks, nebus paruošta, duos jam taip pat metinio javų derliaus duoklę, miltų duonai ir trečia – [javų] minėtam arkliui ir dar laukų, jam [kunigui] skirtų, sėjai, kol
[889] ateis laikas gauti jam skirtą dešimtinę. Taip pat [jam teks] ir aukos, ir // testamentai, ir kita, kas jam bus patikėta atsižvelgiant į pamaldumą.

§23. Taip pat minėtieji broliai pažadėjo, kad sulaukę didesnės taikos ir geresnės kloties dviejose [savo] krašto dalyse po to, kai [jos] jiems bus paskirtos, ir skaičiumi, ir beneficijomis pagausins [bažnyčias].

§24. Be to, dažnai minimi naujakrikščiai pažadėjo, kad visi abiejų lyčių jaunuoliai ir suaugusieji per Gavėnią susilaikys nuo mėsos ir pieniškų valgių,

[85] *Pro:* faciendum.

abstinebunt et / in sexta feria similiter abstinebunt et prout poterunt, / ieiunabunt. Et confessiones suas ad minus semel in an-/no facient, proprio sacerdoti et in Pascha recipient sa-/cro sanctum Corpus Christi et alia facient et cavebunt, qui / debent boni cavere et facere Christiani, prout a Praelatis / suis et aliis viris bonis Catholicis fuerint eruditi.

§25. Coeterum ne Neophyti videantur ingrati libertatis et / gratiae supra dictae, quam optaverunt ut dicebant, conces-/serunt coram nobis et aliis supra dictis et firmiter promiserunt, quod quia difficile esset nimis Magistro et / Fratribus ante dictis omnes villulas Prussiae circumire, / pro suis decimis trituran-dis et adducendis, ipsi Neophyti / et successores eorum decimam in horrea dictorum Fratrum / annuatim conferent trituratam.

§26. Et insuper promiserunt, quod praedictorum Ma-/gistrorum et Fratruum omnium et singulorum, vitam, / membra, honorem et iura pro posse et bona fide observabunt, / nec consentient vel permittent, tacite vel expresse, publice vel oc-/culte, quod aliqua fiat proditio contra ipsos, et quod si ipsam / noverint factam vel faciendam eam pro posse impedient vel ita / prudenter revelabunt, quod ipsi Magistri et fratres sibi poterunt / praecavere et quod cum Christiano vel Pagano foedera indebita sive / colligationes et conspirationes contra eosdem Magistrum et Fratres / de caetero non facient vel habebunt et quod ad omnes expeditio-/nes ipsorum ibunt decenter parati et armati.

§27. Econtra dicti fratres coram nobis et aliis ante dictis fir-/miter promiserunt, quod si quis [!][86] ex supra dictis Neophytis in expe-/ditiones [!][87] ipsorum Fratrum a paganis vel hostibus[88] captivati [fuerint] ipsi / fratres sine suo damno ad liberationem illorum fideliter la-/borabunt, et ut praedicta omnia firmiter et inviolabiliter in / perpetuum observentur Frater Hermannus ⌈{in *Prs. Saml.*, Band 1, wo auch diese handveste deutsch ist, stehet S. 641, Land Meister Heinrich}[89] Vice Magister[90] [62] / dictae Domus fidem dedit. Et praedicti Neophyti coram nobis / corporaliter iuraverunt, quod omnia et singula supra dicta sicut pro-/missa sunt et concessa in perpetuum inviolabiliter ob-/servabunt. //

[890] §28. Et haec omnia facta sunt de consensu partium et conces-/sa, salvis in Omnibus Apostolicae sedis autoritate, obedientia, Domi-/nio et iure, et salvo iure Praelatorum Patriae praesentium et futurorum / et salva omni ecclesiastica libertate, et salvis omnibus privilegiis / et libertatibus dictorum Magistrorum et Fratrum. Deniq[ue] in signum / quod praefati discordes reducti sunt ad verae pacis et Concordiae unita-/tem omnes offensas praeteritas perpetratas

[86] *Pro:* qui. [87] *Pro:* expe-/ditione. [88] *Lit.*

o penktadienį panašiai susilaikys ir pagal galimybes pasninkaus. Ir bent kartą per metus atliks išpažintis savo dvasininkui ir per Velykas priims švenčiausiąjį Kristaus Kūną; ir visa kita darys bei rūpinsis, kuo privalo rūpintis ir [ką] daryti geri krikščionys pagal tai, kaip bus išmokyti savo vyresniųjų ir kitų gerų vyrų katalikų.

§25. Tačiau idant naujakrikščiai neatrodytų nedėkingi už laisvę ir aukščiau minėtą malonę, kurios, kaip [patys] sakė, pageidavo, mūsų ir kitų aukščiau minėtųjų akivaizdoje davė sutikimą ir tvirtai pažadėjo, kad dėl to, jog magistrui ir anksčiau minėtiems broliams perdėm būtų sunku aplankyti visus Prūsijos kaimelius, savo dešimtines iškulti ir parsigabenti, patys naujakrikščiai ir jų įpėdiniai iškultą dešimtinę kasmet suveš į minėtų brolių svirnus.

§26. Ir taip pat pažadėjo, kad minėtų magistrų ir brolių, visų ir kiekvieno atskirai, gyvybę, kūną, garbę ir teises pagal galimybes ir sąžiningai gerbs ir nesutiks ar neleis tylomis arba balsu, viešai arba slapta įvykti jokiai prieš juos nukreiptai išdavystei ir, jeigu sužinos, kad ji įvyko arba įvyks, pagal galimybes jai sutrukdys arba taip protingai atskleis, kad patys magistrai ir broliai galės savimi pasirūpinti; ir [pažadėjo,] kad nei su krikščionimi, nei su pagonimi ateityje nesudarinės ar neturės netinkamų sutarčių arba sąjungų ir suokalbių prieš tuos pačius magistrą ir brolius; ir kad eis į visus jų žygius deramai pasirengę ir apsiginklavę.

§27. Antra vertus, minėti broliai mūsų ir kitų, anksčiau minėtųjų, akivaizdoje tvirtai pažadėjo, kad jeigu kurie nors iš aukščiau minėtų naujakrikščių pačių brolių [surengtame] žygyje bus pagonių ar priešų paimti į nelaisvę, patys broliai be žalos jiems ištikimai rūpinsis anų išlaisvinimu; ir idant viso to, kas paminėta, tvirtai ir nelaužomai laikytųsi, brolis Hermannas {*Prūsijos rinkinyje / Prs. Saml.*, tomas 1, kur ši privilegija yra vokiškai, p. 641 rašoma krašto magistras Heinrichas}, minėtų namų krašto vicemagistras[62], davė žodį. Ir minėti naujakrikščiai mūsų akivaizdoje patys prisiekė, kad amžinai nelaužomai laikysis visų aukščiau minėtų dalykų ir kiekvieno atskirai taip, kaip buvo pažadėta ir sutarta. //

[890] §28. Ir visa tai įvyko bei buvo pripažinta šalių sutarimu, visame kame išsaugant nepakitusius Apaštalų sosto autoritetą, paklusnumą [jo atžvilgiu], valdžią ir teises ir išsaugant dabar tėvynėje esančių bei ateityje būsiančių prelatų teises, išlaikant visą bažnytinę laisvę, visas minėtų magistrų ir brolių privilegijas ir laisves. Pagaliau kaip ženklą, kad minėtieji nesutarėjai yra grąžinti į tikros taikos ir santarvės vienybę, visas praeityje abiejų pusių padarytas

⌈... [89] *in fin. fol.* [90] *In d. m.:* ist Heinric de Wic [?].

hinc inde Magister et / Fratres dictis Neophytis de Pomezania penitus remiserunt, et il-/lis [!][91] eis similiter vice versa, et se invicem coram nobis ad pacis oscu-/lum receperunt. In quorum omnium memoriam et testimonium prae-/sentes literas sigillo nostro et Episcopi supra dicti, qui nobiscum omni-/bus[92] praesens fuit, Et quia Religiosus Frater[93] Hermannus Magister[94] dictae / Domus in Prussia praesens non erat, sigillis praefati Hermanni Vice[95] Ma-/gistri et Conventus in Balga et Henrici[96] Marschalci dictae domus in / Prussia fecimus roborari. Actum anno ut supra M.CC.XLIX. [die] VII. Idus Februarii.

Welches wir zu verdeutschen uns die Mühe genom[m]en haben:

Wir, Jacobus, Archi Diacon von Lüttig, Ihrer bäbstlichen Heiligkeit Capellan, und durch / die Polnischen, Preußischen und Pom[m]erschen Lande Vicarius, entbieten allen und jeden, / die gegenwärtige Schrifft lesen werden, alles Heil in Christo Jesu unserm / Herrn Euch allen sey kund und zu wißen, was maaßen schwere Zwie-/spalt und Kriege zwischen den Neophyten in Preußen an einem und zwischen / den Geistlichen Herrn Homeister und Brüdern des Deutschen Hauses in Preußen / am andern Theil entstanden, und zwar deswegen, weil, wie die Neophyten / es berichteten, Sie ungeacht Sie von den Vorfahren unseres Heiligen Vaters / Innocentii IV., so nun der H. Catholischen Kirche vorstehet, Innocentio III., / Honorio und Gregorio Römischen Bäbsten seel. Gedächtniß, Gedult und Freyheit / gehalten, daß sie als Neophyten, so durchs Waßer und dem H. Geist wieder ge-/bohren seyn sollen in Freyheit der Kinder Gottes gesetzet, keinem andern / als Christo Jesu und dem Gehorsahm der H. Römischen Kirchen sollen unterwor-/fen seyn, nichts desto weniger aber haben doch der Homeister und seine Brüder / dem entgegen kom[m]ende selbige mit so schweren Frohndiensten beschweret / und unterdrüket, daß die benachbahrten Heiden geärgert seyende und Ab-/scheu getragen, dies süße Joch Jesu Christi den[97] Herrn auf sich zu nehmen, / obwohl vor

[91] *Pro:* il-/li. [92] *Corr. ex illect.* [93] *In sin. m.:* In *Prs. Saml.* Band 1 [*possib.* Preussische Sammlung allerley bisher ungedruckten Urkunden, Nachrichten und Abhandlungen, Danzig, 1747] ist diese Handveste auch teutsch und heißet es ein Schluß, / und weil der hochwürdigste Herr Homeister gedachten Hauses Ditterich in Preußen nicht / verhanden ist, mit dem Siegel des Herrn Landmeisters Heinrichs und des Conventi in Balge / und des Landmarschals Br[uder] Heinrichs bestärken laßen. / Nota Dittrich beim Homeist[er] ist ein Schreibfehler und heißt Heinrich von Hohenlohe. *:/:* Pirmajame *Prs. Saml.* tome ši privilegija irgi yra vokiškai ir

skriaudas magistras ir broliai minėtiems naujakrikščiams iš Pamedės visiškai atleido, ir atvirkščiai – anie [atleido] jiems, ir mūsų akivaizdoje susitaikė taikos bučiniu. Visų šių dalykų atminimui ir paliudijimui šį raštą mūsų ir aukščiau minėto vyskupo, kuris buvo kartu su mumis visais, antspaudais ir, kadangi pamaldžiojo minėtų namų magistro Hermanno [!] [Heinricho] nebuvo Prūsijoje, pasirūpinome sutvirtinti minėtojo Hermanno pavaduotojo ir vienuolyno Balgoje magistro bei minėtų namų Prūsijoje maršalkos Henrico antspaudais. Atlikta, kaip aukščiau [minėta], 1249 metais 7 dieną prieš vasario idas [vasario 7 dieną].

Mes pasistengėme tai išversti į vokiečių kalbą:

Mes, Jacobas, Liuticho arkidiakonas, Jo Šventenybės popiežiaus kapelionas ir vietininkas Lenkijoje, Prūsijoje ir Pomeranijoje linki visiems ir kiekvienam, kas skaitys šitą raštą, išganymo Jėzuje Kristuje, mūsų Viešpatyje. Jums visiems žinoma, kokia didelė nesantarvė ir kokie karai kilo tarp naujakrikščių Prūsijoje iš vienos pusės ir Vokiečių namų Prūsijoje dvasininkų – didžiojo magistro ir brolių iš kitos pusės, ir būtent todėl, kad, kaip pranešė naujakrikščiai, nors mūsų šventojo Tėvo Inocento IV, kuris dabar vadovauja šv. Katalikų bažnyčiai, pirmtakai Inocentas III, Honorijus ir Grigalius, amžiną atilsį Romos popiežiai, jiems suteikė laisvę, kad jie, kaip naujakrikščiai, per vandenį ir Šv[entąją] Dvasią naujai užgimę, turi įgyti Dievo vaikų laisvę ir neturi būti pavaldūs niekam kitam, tik Jėzui Kristui ir šv. Romos Bažnyčiai; ir vis dėlto, nepaisant šito, didysis magistras ir jo broliai, tai pamindami, juos apsunkina ir spaudžia tokiomis sunkiomis lažo prievolėmis, kad kaimynai pagonys, būdami pasipiktinę, šlykštėjosi prisiimti šitą saldų Jėzaus jungą; nors

vadinasi „pabaiga“, ir kadangi garbingiausiojo pono minėtųjų namų didžiojo magistro Ditericho Prūsijoje nėra, ji patvirtinta pono krašto magistro Heinricho ir Balgos konvento bei krašto magistro brolio Heinricho antspaudais. Pastaba: Dittrichas prie didžiojo magistro yra rašybos klaida, jis vadinasi Heinrichas von Hohenlohe. [94] *In sin. m.:* ist Heinricus de Hohenlohe. [95] *In sin. m.:* ist Heinricus de Wido [?]. [96] *In sin. m.:* ist Heinricus Botel. [97] *Supra lin. corr. ex* unsers.

Seiner Heiligkeit durch beyderseits Parthes procuratoren / vielfältig gehandelt worden, haben doch selbige nicht allerdings hinter / die rechte Wahrheit der vorgebrachten Sachen kom[m]en und gelangen können, / weniger daß Sie allen Spahn und Zwist hätten heben und die streitende / Parthey vereinigen können. Als ist Ihre Bäbstliche Heiligkeit veranlas-/set worden, uns anhero zu Selbst den streitenden Partheyen zu schiken / und uns Krafft den Apostolischen Brieff uns Freyheit und Befehl erthei-/let, daß wir beyde Parthen
[891] vor uns bescheiden und mit aller Sorgfalt // uns bemühen solten, eine gute Einigkeit unter Sie zu stifften. Solchem Befehl / Seiner Heiligkeit zu gehorsahmen sind wir in Preußen kom[m]en, beyde Parth / zur Einigkeit zu bringen, welches auch durch Gottliche Gnade vollenzogen / worden, folgender gestalt.

Demnach vorbesagte Homeister und seine Brüder vor allen andern ein inbrün-/stiges Verlangen tragen, daß des Christlichen Glaubens Sachen ihren freyen / Lauff in diesen Orten haben mögen und der Nahme unseres Herrn Jesu Christi / unter den Heiden ausgebreitet werde und sie sonderlich das an diesem / Ort suchen und begehren, wie sie dann diesen Neophyten, die schon all zum / Christlichen Glauben bekehret und getauffet seyn, so wie es sich geziemet, / nicht minder auch allen angränzenden und die noch zu bekehren und zu tau-/fen seyn, in praesentz des hochwürdigen in Gott Vatern Heinrich, von Gottes Gna-/den Bischoffen in Culm, deßen Gegenwart wir hiezu sonderlich erheischet / haben und andern vielen guten Männern folgende Freyheit freywillig ver-/liehen und nachgegeben haben:

§1. Nehmlich sie geben nach und verleihen den Neophyten in Preußen, daß sie / freye Macht haben mögen allerhand Sachen von wem sie wollen zu kauffen, / auf allerhand billige Art und Weise, wie sie wollen und können, und wie ihnen / dünket nützlich zu seyn, welches alles so gekaufft und erworben haben / vor sich und ihre rechte Leibes Erben erkaufft und erworben haben sollen.

§2. Dergestalt, wenn jemand, der ein Sohn oder unverheyrathete Tochter / oder beyde hätte, abstürbe, daß als dann diese ihnen succediren sollen, / hätte er aber keinen Sohn oder keine Tochter, hätte aber einen Vater und / Mutter, so soll Vater und Mutter den sterbenden Sohn erben, So er aber / weder Sohn noch Tochter, weder Vater noch Mutter, allein es wären noch / seine Kinds Kinder vorhanden, sollen Sie ihren Groß Vater erben, So er aber / keinen von vorbesagten hätte, so sol der Bruder erben und so der gestorben, / sol des Brudern Sohn seinen Vetter oder Vatern Bruder erben, welches die / vorbenandten Neophyten zu Dank angenom[m]en, weil in ihrem Heiden-/thum die Succession nur auf ihre Söhne war gerecht.

Jo Šventenybės akivaizdoje su abiejų pusių atstovais visaip derėtasi, tačiau jie vis dėlto nesugebėjo atskleisti tikrosios keliamų dalykų tiesos, juo labiau jie nepajėgė pašalinti įtampos ir nesutarimo bei suvienyti besiginčijančiųjų pusių. Tad Jo Šventenybė popiežius buvo priverstas pasiųsti mus pas šitas besiginčijančias puses ir apaštaliniu laišku davė mums laisvę ir įsakymą, kad
[891] turime pasikviesti abi puses ir kuo rūpestingiausiai // stengtis pasiekti gerą jų santarvę. Paklusdami šitam Jo Šventenybės įsakymui atvykome į Prūsiją norėdami abi puses atvesti į santarvę, kas Dievo malonės dėka ir pasiekta toliau pateikiama forma.

Minėtasis didysis magistras ir jo broliai visų pirma labai karštai trokšta, kad krikščioniškojo tikėjimo reikalai šiose vietose galėtų laisvai plėtotis ir mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus vardas plistų tarp pagonių, jie to siekia ir trokšta ypač šioje vietoje, ir kaip dera šitiems naujakrikščiams, kurie jau atversti į krikščionių tikėjimą ir pakrikštyti, taip pat ir visiems kaimynams, kuriuos dar reikia atversti ir pakrikštyti, didžiai gerbiamo Heinricho, iš Dievo malonės Kulmo vyskupo, – itin stengėmės, kad jis dalyvautų, – ir daugelio kitų gerų vyrų akivaizdoje savanoriškai suteikė ir pripažino tokias teises:

§1. Būtent jie pripažįsta ir suteikia naujakrikščiams Prūsijoje laisvę pirkti visokius daiktus iš ko tik nori, visokiais teisėtais būdais, kaip tik nori ir gali, ir kaip jiems atrodo esant naudinga, ir viskas, kas taip nupirkta ir įsigyta, turi būti nupirkta ir įsigyta sau ir savo teisėtiems paveldėtojams.

§2. Reikalas tas, kad jeigu mirtų kas nors, turintis sūnų ar netekėjusią dukterį arba abu, tai paveldėti turi jie, o jeigu neturėtų sūnaus arba dukters, bet turėtų tėvą ir motiną, tai tėvas ir motina turi būti mirusio sūnaus paveldėtojai, bet jeigu neturėtų nei sūnaus, nei dukters, nei tėvo bei motinos, tačiau dar būtų jo vaiko vaikai, tai jie turi paveldėti savo senelio turtą, o jeigu neturėtų nė vieno iš paminėtųjų, tai turi paveldėti brolis, o jeigu jis miręs, tai turi paveldėti brolio sūnus savo dėdės, arba tėvo brolio, palikimą; minėti naujakrikščiai [tai] priėmė dėkingai, nes pagonybėje paveldėjimas buvo pripažįstamas tik jų sūnums.

§3. Davor wiederum die vorgedachten Neophyten sich gegen uns und andere / vorbenandte freywillig erkläret haben, dafern sie keinen von den ob-/ gedachten Erben und Erbnehmen nach ihrem Tode verhanden hätten, daß alle / ihre unbewegliche Güter an den Homeister und deßen Brüder und Hause / und an die Herren, darunter sie wohnen, sollen devolviret werden, welches / auch von den beweglichen Gütern zu verstehen, dafern die Neophyten / in ihrem Leben oder im Tode nicht andres disponiren oder ordnen würden.

§4. So haben auch vorbesagte Homeister und Brüder den bemeldten Neophyten / zu gelaßen, daß sie frey können in ihrem Leben auch im Tode ausgeben, / verleihen, ausspenden, verthun und verkauffen und anders mehr von ihren / beweglichen Güthern. Und über das sol ihnen frey stehen, auch ihre
[892] unbewegliche // Güter ihresgleichen etwa den Deutschen oder Preußen, den Christen und Pom[m]ern, doch / daß Sie vorgedachtem Homeister und seinen Brüdern gnugsahme Caution auf / den Wehrt des zu verkauffenden Guths leisten, daß sie nicht etwa, wann / sie solche verkaufft, zu den Heiden oder Feinden des Deutschen Ordens / überlauffen werden.

§5. Vorbesagte Homeister und Brüder verstatten auch wolbemeldten Neophyten, / daß Sie frey mögen alle ihre bewegliche und unbewegliche Güther verte-/stamentiren, doch dergestalt, da welche solten ihre unbewegliche Güter / einem Fremden, Kirchen oder Geistlichen Personen testamenteweise legi-/ren, es auf so eine Manier geschehe, daß besagte Kirche, der die Personen / innerhalb Jahr und Tag den Erben des Verstorbenen oder andern vorbe-/nandten wieder verkauffen sollen, da sie die verkauffen, das Geld vor / die Gründe vor sich behalten mögen. Solte aber nach verfloßenem Jahr / die testati solche unbewegliche vertestamentirte Güter zu verkauffen / versäumen, sollen solche unbewegliche Güter dem Homeister und Brüdern / vor eine Kirche und Land bestehen, als die solches Land in Preußen von der / Römischen Kirchen erhalten und davor halten, daß es gar nicht freystehe, / daß sothanes Land in die Herrschafft oder Gewalt einer andern Kirchen / oder Geistlichkeit gerathe, ohne eigentlichen Consens und Geistliche Licentz / Seiner Bäbstlichen Heiligkeit, welches alles vorbemeldte Neophyten zu / Danck angenom[m]en und solches steiff und fest zu halten in unserer und viele / andern Gegenwart angelobet haben.

§6. So aber der Homeister und die Brüder vor solche zu verkauffende / Güther wolten so viel geben, als ein anderer, solten sie vor allen den Vor-/zug haben. Es versprechen aber die Brüder mit Treu und Glauben, daß / Sie keines weges, weder heimlich noch öffentlich, wollen verhindern oder ver-/hüten, daß nicht weniger von einem andern vor das Guth gegeben wer-/de, als es gelten kan.

§3. Minėtieji naujakrikščiai vėlgi mums ir kitiems anksčiau minėtiesiems savanoriškai pareiškė, kad jeigu jie po savo mirties neturėtų nė vieno aukščiau minėtų paveldėtojų, tai visas jų nekilnojamasis turtas turi atitekti didžiajam magistrui bei jo broliams, jų namams ir tiems ponams, kurių valdžioje jie gyvena, čia reikia turėti galvoje ir kilnojamąjį turtą, jeigu naujakrikščiai, būdami gyvi ar mirdami, nepatvarkytų kitaip.

§4. Anksčiau minėtasis didysis magistras ir jo broliai kalbamiesiems naujakrikščiams leido, kad jie iš savo kilnojamojo turto, būdami gyvi ar mirdami, laisvai gali kai ką išleisti, atiduoti, paaukoti, sunaudoti ir parduoti ar ką kita
[892] daryti. Ir, be to, jiems turi būti laisvai leidžiama taip pat ir nekilnojamąjį // turtą [parduoti] saviems, tarkim vokiečiams ar prūsų ir pomeranų krikščionims, tačiau minėtajam didžiajam magistrui ir jo broliams jie turi duoti pakankamą garantiją, nelygu parduodamo turto vertė, kad jie, jį pardavę, neperbėgs pas pagonis arba Vokiečių Ordino priešus.

§5. Anksčiau minėtasis didysis magistras ir broliai kalbamiesiems naujakrikščiams taip pat leidžia visą savo kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą palikti testamentu, tačiau taip, kad jeigu savo nekilnojamąjį turtą testamentu jie paliktų svetimam, Bažnyčiai ar dvasininkams, tai kad tas vyktų šitaip: ši Bažnyčia ar asmenys privalo per metus [turtą] vėl parduoti mirusiojo paveldėtojams arba kitiems minėtiesiems, ir pardavę pinigus pasilaikyti sau. Bet jeigu per metus testamento gavėjai šito testamentu gauto nekilnojamojo turto nesuspėja parduoti, tai toks nekilnojamasis turtas atitenka didžiajam magistrui ir broliams Bažnyčios ir krašto reikalams, nes jie šitą Prūsijos kraštą gavo iš Romos Bažnyčios ir mano, jog visiškai nedera, kad šita žemė patektų į kitos Bažnyčios ar kitos dvasininkijos nuosavybę ir valdžią be Jo Šventenybės popiežiaus tikro pritarimo ir dvasinio leidimo; visa tai minėtieji naujakrikščiai priėmė dėkingai ir mūsų bei daugelio kitų akivaizdoje pasižadėjo nuolatos ir tvirtai laikytis.

§6. Bet jeigu didysis magistras ir broliai už tokį parduodamą turtą norėtų duoti tiek pat kaip kas nors kitas, tai jie privalėtų turėti pirmenybę. Tačiau broliai sąžiningai ir patikimai pažadėjo, kad jie jokiu būdu, nei slapta, nei viešai, netrukdys, kad tas kitas duotų mažiau, negu tas turtas vertas.

§7. So haben auch vorgemeldte Brüder den obgedachten Neophyten frey / gegeben, daß sie frey sich mögen heyrathen mit echten und ehelich gebohren, / mit wem sie wollen.

§8. Sonsten sollen sie auch die Freyheit haben, als Anwald und Procuratoren / in allen Sachen wieder jederman zu agiren und Gericht zu fordern, / wie sie dann zu allen Rechts Sachen bey allen Gerichten, sie mögen / seyn geistlich oder weltlich sollen admittiret werden.

§9. Auch sollen sie auch ihre Kinder den Zutritt zu dem Orden und Cleriscii / haben, auch sollen künfftig die Neophyten Kinder, vornehmlich die Adlichen / Herkom[m]ens seyn, in dem Orden eingekleidet und zu Kriegs und andern Ehren-/Aemtern ihren access haben. Ja daß man kürtzlich alles zusam[m]en fas-/se, verstatten und verleihen vorbesagte Brüder vorbesagten Neophyten / alle zuläßliche Freyheit, so lange sie in dem Catholischen Glau-
[893] ben und im // Gehorsahm und Unterthänigkeit der Catholischen Römischen Kirchen bleiben und / sich redlich und treu gegen den Homeister und Brüder und ihr Hauß erzeigen werden.

§10. Und nachdem die Neophyten von uns befraget, zu welchem Recht und / zu welchen Gesetzen sie sich wenden oder welche Art des Gerichts sie er-/wählen und observiren wolten, und aber sie nach reiffer Uberlegung unter / sich das Polnische Recht gleich ihren Nachbahren erwählet haben, als haben / vorbesagte Brüder auf ihr Bitten und Begehren gnädigst ihnen solches ge-/laßen und verstattet.

§11. Wodurch wir auch auf ihr Ansuchen aufgehoben und aufheben alle andere / Gerichte, so ihren vorigen Rechten enthalten und wieder Gott, die Heil[ige] Römische / Kirche und wieder die Freyheit und Gesetze derselben gereichen und davon abweichen / als zum Exempel die Feuer Probe des Eisens und dergleichen, welche wir hie-/mit, daß sie aufgehoben seyn sollen, ernstlich befehlen.

§12. So haben auch besagte Brüder in Gegenwart unser und vorbemeldten / Herrn zugleich versprochen, daß sie nicht wolten die Güter der Neophyten / mit Gewalt noch unrechtmäßiger Weise an sich ziehen, noch dieselbe ihnen / entwenden, es sey denn durch gebührende Rechts Verfahrung.

§13. Ferner, nachdem die offtgedachten Neophyten, insonderheit die von Pome-/san, Ermland und Natangen, öfftres von uns unterrichtet, wie alle Menschen / gleich seyn, wenn sie nicht sündigen, und daß bloß und allein die Sünde den / Menschen elend und subject macht, und daß auch ein jeder, er mag so frey seyn, / wie er im[m]er wolle, dafern er Sünde thut, macht er sich zum Knecht der Sün-/dern. Als haben vorgedachte Neophyten solcher wahren

§7. Kalbamieji broliai minėtiesiems naujakrikščiams taip pat suteikė laisvę laisvai sudarinėti santuokas su teisėtais ir santuokoje gimusiais, su kuo tik jie nori.

§8. Taip pat jie turi turėti teisę kaip advokatai ir įgaliotiniai visuose reikaluose prieš bet ką kelti bylas ir reikalauti teismo, taip pat visuose teismuose, ar būtų dvasiniai ar pasaulietiniai, turi būti prileidžiami prie visų bylų.

§9. Taip pat jie ir jų vaikai turi turėti prieigą prie Ordino ir dvasininkijos, taip pat būsimi naujakrikščių vaikai, visų pirma kurie yra kilmingos kilties, ateityje privalo turėti galimybę būti priimti į Ordiną ir karo bei kitas garbingas tarnybas. Visa tai sutraukiant trumpai, kalbamieji broliai minimiesiems naujakrikščiams leido ir suteikė visišką galimą laisvę, kol
[893] jie išpažins katalikų tikėjimą ir // bus klusnūs bei pavaldūs Romos Katalikų bažnyčiai bei pasirodys atsidavę ir ištikimi didžiajam magistrui ir broliams bei jų Ordinui.

§10. Ir mums naujakrikščius paklausus, į kokią teisę ir kokius įstatymus jie krypsta ir kokį teismą jie nori rinktis ir prisiimti, jie ne šiaip, o tarp savęs gerai apsvarstę pasirinko lenkų teisę, vienodą su kaimynais, tad minėtieji broliai, atsižvelgdami į jų prašymą ir norą, jiems tai maloningai leido ir tam pritarė.

§11. Jų pageidavimu taip pat panaikinome ir panaikiname visus kitus teismus, kurie turi jų ankstesnes teises, ir kurie nukreipti prieš Dievą, šv. Romos Bažnyčią ir prieš jos laisvę bei įstatymus ir nuo jos skiriasi, taigi, pavyzdžiui, išbandymą įkaitinta geležimi ir panašius, kurie mūsų griežtu įsakymu turi būti panaikinti.

§12. Kalbamieji broliai mūsų ir minėtų ponų akivaizdoje taip pat pažadėjo, kad naujakrikščių turtų negeis pasisavinti jėga ar neteisėtai, neperiminės iš jų, nebent tai būtų deramu teisėtu būdu.

§13. Minimiems naujakrikščiams, ypač iš Pamedės, Varmės ir Notangos, mes dažnai aiškinome, kad visi žmonės yra lygūs, jeigu jie nedaro nuodėmių, ir kad tik nuodėmė žmogų padaro apgailėtiną ir nepatikimą ir kad kiekvienas, nors ir koks būtų laisvas, bet jeigu padaro nuodėmę, tai tampa nuodėmės vergu. Tad minėti naujakrikščiai, suvokdami šitokią tikrąją laisvę, panoro nuo šiol

Freyheit wahrnehmende / weiterhin sich keinem Menschen zu gefallen der Sünde unterwerffen wollen / und derowegen vor uns und vor der bemeldten Zeugen Gott und der H. Römischen / Kirchen, wie auch vorgedachten Brüdern freywillig fest und getreulich ver-/heißen haben und zugesagt, daß weder sie noch ihre Erben weiterhin die / heidnischen Gebräuche in Verbrennung und Beerdigung der Todten mit den / Pferden oder Menschen oder Gewehr, Kleider und andern kostbahren Sachen, / wie dann auch in andern Fällen halten, sondern wollen, ihre Todten Christlichen / Gebrauch nach auf den Kirchhöffen und nicht außer denselben begraben.

§14. Sie haben verheißen dem Götzenbilde, welches Sie jährlich einmal / nach verrichtetem Augst vor dem zu machen und vor einen Gott, den sie / Gurcho nennen, zu ehren zu pflegen, wie auch daß Sie andern Götzen, / die Him[m]el und Erden nicht gemacht[98] haben, wie sie im[m]er Nahmen haben mögen, / hinführo nicht zu opffern, sondern daß Sie im Glauben unseres Herrn / Jesu Christi und der Heil. Kirchen und in dem Gehorsahm und Unterthänigkeit / der Römischen Kirchen fest und beständig verbleiben wollen.

§15. Sie haben auch angelobet, daß Sie hinführo unter sich nicht halten / wollen die Ertz Lügner und Betrüger die Tylussones und Lingussones, die / als heidnische Priester bey den Leichen und deren Bestattung vom Zustand /
[894] der Höllen pein anzeigen, die das Böse gut heißen und die die Todten // wegen ihrer Räuberey und Dieberey, von ihrer Hurerey und andern greulichen und gar-/stigen Lastern und Sünden, die sie bey ihrem Leben vollenbracht haben und mit / vielen gegen Him[m]el erhabenen Lichtern und großem Geschrey, doch fälschlich / betheuern, wie sie gegenwärtigen Todten haben gesehen mitten durch den / Him[m]el fliegen, und das auf einem Pferde mit sehr glanzendem Gewehr / geschmükt, ein Velum (ein Sieges Zeichen) in den Händen tragende und mit / einem großen Comitat in die andere Welt hineinfahren. Mit welchen und / dergleichen Lügen sie das Volk verführen und zum Heidenthum wieder ver-/kehren, diese, sag ich, haben sie angelobet, niemals bey sich zu leiden.

§16. Sie haben angelobet, daß Sie hinführo nicht mehr zwey oder mehr / Eheweiber zugleich haben, sondern sich mit einer allein vergnügen wollen, / mit welcher ein jeder unter behörigen Gezeugniß contrahiren und ihre / Ehe in der H. Kirchen zu gewißen verordneten Zeiten mit gebührender / Sollen[n]itaet aufbiethen laßen wollen.

§17. Sie haben auch angelobet, daß keiner hinführo von Ihnen seine Toch-/ter einem andern zur Ehe verkauffen, auch daß niemand weder vor sich / noch

[98] m *corr. ex illect.*

nebepasiduoti nuodėmėms paklusdami kokiam nors žmogui, ir todėl mūsų ir minėtų liudytojų akivaizdoje jie Dievui ir šv. Romos Bažnyčiai, taip pat ir minėtiesiems broliams laisva valia tvirtai ir patikimai pažadėjo ir sutiko, kad nei jie, nei jų paveldėtojai nuo šiol nebesilaikys pagoniškųjų papročių deginti ir laidoti mirusiuosius su arkliais ar žmonėmis arba su ginklais, drabužiais ir kitais brangiais daiktais, taip pat ir kita, o laidos savo mirusiuosius pagal krikščionišką paprotį kapinėse, ir ne kur kitur.

§14. Jie pažadėjo nuo šiol nebeaukoti tam stabui, kurį kasmet pasidarydavo po javapjūtės ir garbindavo kaip dievą, vadinamą *Gurcho*, kaip ir kitiems stabams, kurie nesukūrė dangaus ir žemės, kad ir kokius vardus jie turėtų, – jie tvirtai ir pastoviai nori laikytis mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus ir šventosios Bažnyčios tikėjimo ir būti paklusnūs ir pavaldūs Romos Bažnyčiai.

§15. Jie taip pat pažadėjo, kad nuo šiol nebelaikys didžiųjų melagių ir apgavikų *tylussonių ir lingussonių*, kurie, būdami pagonių kunigai, prie mirusiųjų ir per jų laidotuves skelbia apie pragaro kančias, blogus darbus vadindami
[894] gėriu ir mirusiuosius // [girdami] už plėšikavimą ir vagystes, paleistuvavimą ir kitas baisias ir šlykščias ydas bei nuodėmes, jų padarytas per gyvenimą, ir su daugeliu kelia į dangų akis garsiai šaukdami ir klaidingai tvirtindami matę dabartinį mirusįjį skriejantį dangumi, ir būtent ant žirgo, ginkluotą, apsitaisiusį labai blizgančiais šarvais, rankoje nešantį skraistę (pergalės ženklą) ir su didele palyda keliaujantį į kitą pasaulį. Šitokiomis ir panašiomis melagystėmis jie suvedžioja žmones ir grąžina į pagonybę, taigi, sakau, jie pasižadėjo šitokių dalykų tarp savųjų nebepakęsti.

§16. Jie pasižadėjo nuo šiol nebeturėti dviejų ar daugiau žmonų vienu metu, tačiau pasitenkinti viena, su kuria kiekvienas sudarys sąjungą deramai paliudijus ir dėl savo santuokos paduos užsakus šv[entoje] bažnyčioje tam tikru nustatytu laiku ir su deramomis iškilmėmis.

§17. Jie taip pat pasižadėjo, kad nuo šiol nė vienas neparduos savo dukters į žmonas, taip pat kad niekas nepirks žmonos nei sau, nei sūnui. Iš to,

vor seinen Sohn ein Eheweib kauffen wolle. Woraus, wie wir unter-/richtet seyn, dieser Gebrauch, welcher auch unter den blinden Heiden nicht ge-/wesen, entstanden, daß jemand seines Vatern Weib gehabt hätte. Wenn / demnach der Vater ein Weib vor Geld vor sich und vor seinen Sohn gekaufft / hatte, haben sie diese Weise gehalten, daß nach des Vatern Tode auch / sein Weib, wie sonsten eine andere erworbene Erbschafft, an den Sohn / gefallen. Und damit nicht jemanden weiterhin in solchen Sachen seine Stieff-/mutter vor sein Eheweib anzusprechen Ursach habe, haben Sie versprochen, / keine Weiber zu kauffen, noch zu verkauffen. Jedoch wollen wir hiemit / nicht verbothen noch verstanden haben, so sie einige Kleider und Kleinodien / vom Bräutigam, dem Vater oder der Mutter der Braut oder im Gegen-/theil von der Braut dem Vater und Mutter des Bräutigams gegeben / und verheißen worden, oder so eine Mitgabe oder Verehrung der Frauen / wegen der Hochzeit gegeben und verheißen worden, weil solches die Rechte / zu laßen.

§18. Darum haben die vorbesagten Neophyten angelobet, daß keiner / hinführo um irgend einer Ursach willen will zum Weibe nehmen seine / Stieffmutter oder das Eheweib seines Bruders oder auch eine andere, die / im ersten, andern, dritten und vierten Grad der Blut und Schwägerschafft / ihm verwandt ist, ohne einigen Zulaß und dispensation der Bäbstlichen[99] / Heiligkeit, und daß Sie keinen beyderley Geschlechts ihre Kinder wären, / vor rechte Erben halten, noch selben zur gehörigen Erbnahm kom[m]en laßen, / als bloß allein
[895] diejenigen, die aus recht mäßiger Ehe nach den // Gesetzen der Römischen Kirchen sind gezeuget worden.

§19. Sie haben auch versprochen, daß keiner hinführo weder heimlich noch / öffentlich, weder durch sich selbst noch durch einen andern um irgend einerley Ursache seinen Sohn oder seine Tochter wegwerffen noch tödten, noch / auf keinerley Art und Weise hierinnen seinen Willen und Zulaß geben wolle.

§20. Sie haben auch angelobet, daß so bald eines Neophyten Kind ge-/bohren wird, daß Sie zum wenigsten innerhalb 8 Tage, dafern es wegen To-/des Gefahr so lange kan aufgehalten werden, zur Kirchen zur Tauffe / zu bringen und vom Priester tauffen zu laßen. Da denn bey dreymal ins / Waßer geschehenen Eintauchung gesprochen wird: „Kind, ich tauffe dich im / Nahmen des Vaters, Sohs und H. Geistes.“ Und weil sie in langer Zeit keine / Priester und Kirche gehabt und daher viel ungetauffte zur Höllen gefahren, / auch viele noch ungetaufft seyn, als wollen sie innerhalb einer / Monaths Frist die Kinder

[99] en *corr. ex* keit.

kaip mums buvo paaiškinta, atsiradęs šitas paprotys, kokio nebuvo ir tarp aklų pagonių, kad kai kas turėjęs savo tėvo žmoną. Jeigu tėvas už pinigus buvo pirkęs moterį sau ir savo sūnui, tai jie laikėsi nuostatos, kad po tėvo mirties sūnui atitenka ir jo žmona, kaip ir kitas įgytas paveldas. Ir kad kas nors tokiais atvejais daugiau neturėtų preteksto savo pamotę laikyti savo žmona, jie pažadėjo moterų nei pirkti, nei parduoti. Tačiau tuomi neuždraudėme ir neturėjome galvoje [to], kai jaunikis duoda ar pažada keletą drabužių ar dovanų jaunosios tėvui ar motinai, arba atvirkščiai, – jaunoji jaunikio tėvui ir motinai, arba kai duodama ar pažadama kraitis ar dovanos vestuvių proga, kiek tai leidžia priimtinos normos.

§18. Todėl minimieji naujakrikščiai pasižadėjo, kad nuo šiol niekas jokiomis aplinkybėmis neims į žmonas savo pamotės arba brolio žmonos, arba kitos moters, kuri jam yra pirmos, antros, trečios ir ketvirtos kartos giminė pagal kraujo ryšį ar svainystę, be jo šventenybės popiežiaus leidimo ir dispensos, ir kad jie nieko iš abiejų lyčių vaikų nepripažins teisėtais paveldėtojais, neduos jiems priklausančios paveldėjimo dalies, o vien tiktai tiems, kurie gimę iš tei-
[895] sėtos santuokos pagal // Romos Bažnyčios įstatymus.

§19. Jie taip pat pažadėjo, kad nuo šiol niekas nei slapta, nei viešai, nei pats, nei per kitą asmenį jokiu pretekstu neišmes ir nežudys savo sūnaus ar dukters, taip pat jokiais būdais nereikš šitokios valios ir neduos sutikimo.

§20. Jie taip pat pažadėjo, kad kai tik gims naujakrikščio vaikas, o nesant mirties grėsmės, daugiausia per aštuonias dienas, jį atneš į bažnyčią ir duos kunigui pakrikštyti. Triskart panardinus į vandenį sakoma: „Vaike, krikštiju tave vardan Dievo Tėvo, Sūnaus ir Šventosios Dvasios.“ Kadangi ilgą laiką jie neturėjo kunigų ir bažnyčios ir todėl daug nekrikštytųjų nukeliavo į pragarą, taip pat dar yra daug nekrikštytų, tad jie nori per mėnesį duoti pakrikštyti

nach der Gewohnheit der Kirchen tauffen zu / laßen. In Entstehung deßen, wie sie einmüthig geschloßen, sollen die / Güther der Eltern, die ihre Kinder in währender Zeit aus Verachtung / nicht werden tauffen laßen, wie auch die Güter derjenigen, so erwachsen / und hiezu vermahnet seyn worden, die Tauffe halsstarrig nicht an-/nehmen wollen, solten feil gebothen und publiciret werden.

§21. Sie haben auch versprochen, und zwar die von Pomezan, daß / Sie innerhalb zukünfftigen Pfingsten an Unten bekannten Oertern / Kirchen bauen wollen, als die erste Kirche im Dorffe *Pogulowe,* so son-/sten genanndt wird *Pulentz.* Die zweyte im Dorffe *Pastilliva*, die / dritte im *Lingnes*, die 4te in *Lopis*, die 5te zu Ehren S. Adalberti[100] in / *Chomor*, die 6te in *Baubin*, die 7de und die 8te in *Bresitz*, die 9te in / *Proszyle*, die 10te in *Resin*, die 11te in Alt Christburg, die 12te in *Redin*, / die 13de in New Christburg[59b]. Die aber von Ermland haben ver-/heißen, daß sie innerhalb vorgedachter Zeit in unten benandten / Oertern Kirchen bauen wollen, als die erste im Dorffe, wo da wohnet / der Herr von Judin oder nahe bey, die 2te in *Bugyn*, die 3te in *Ban-/daytis*, die 4te in *Nieria*, die 5te in *Bandanowa*, die 6te in Brauns-/berg[60b]. Die von Natangen haben verheißen, daß sie in obge-/dachter Zeit wollen Kirchen bauen, eine in *Labegau*, die zweyte / in der Nachbahrschafft *Turnon*, die dritte in *Burivare*[61b]. Solche Kirchen / sollen sie schuldig seyn und eine jedwede derer aufzubauen und mit / allerhand ornamenten, Kelchen, Büchern und andern Nothwendigkeiten, wie / sichs gebühret, versehen, und sollen die Einwohner den Kirchen, die etwa / schon seyn oder noch sollen zur Kirchen gewidmet
[896] werden, die sollen darin // oder aus denselben die Geistliche Sacramenta empfahen. So haben auch alle vorbe-/meldte verprochen, daß sie vorbesagte Kirchen so herrlich und so zierlich aus-/bauen wollen, daß man schließen solle, daß Sie nunmehro ein größeres / Wohlgefallen haben, an dem Gottesdienste[101] in den Kirchen als vormals in / den Wäldern. So sie aber vorbesagte Kirchen in benandter Zeit nicht / bauen solten, haben Sie consentiret, daß vorbemeldte Homeister und Brüder / von jedweden unter Ihnen nach dero Vermögen eine gebührliche portion / zu nehmen und davon die Kirchen bauen zu laßen Macht haben. Und haben / vorbesagte Brüder getreulich versprochen, daß sie, wenn die benandte / Kirchen erbauet seyn, innerhalb Jahr und Tag Priester zu verleihen / und ihnen solche beneficia anweisen laßen wollen, und haben auch die Neo-/phyten versprochen, daß Sie in den Neuerbaueten Kirchen alle Sonn-/ und Fest Tag zum wenigsten ihre Pfarr Kirchen besuchen wollen.

[100] dal *lit.*

vaikus pagal Bažnyčios paprotį. To nedarant, kaip jie vieningai nutarė, turtas tų tėvų, kurie per tą laiką iš paniekos [šiam susitarimui] neduos savo vaikų krikštyti, taip pat turtas tų, kurie, būdami suaugę ir įspėti, tačiau iš užsispyrimo nenorės krikšto priimti, turi būti parduotas ir suvisuomenintas.

§21. Jie taip pat pažadėjo, ir būtent tie iš Pamedės, kad ateinančioms Sekminėms žemiau pateikiamose vietovėse pastatys bažnyčias, taigi pirmąją kaime *Pogulowe*, kuris šiaip jau vadinamas *Pulentz*. Antrąją kaime *Pastilliva*. Trečiąją kaime *Lingnes*, 4-ąją kaime *Lopis*, 5-ąją šv. Adalberto garbei *Chomor*, 6-ąją *Baubin*, 7-ąją ir 8-ąją *Bresitz*, 9-ąją kaime *Proszyle*, 10-ąją – *Resin*, 11-ąją – Senajame Christburge, 12-ąją – *Redin*, 13-ąją – Naujajame Christburge[59b]. O tie iš Varmės užtikrino, kad per numatytą laiką pastatys bažnyčias žemiau pateikiamose vietovėse, būtent pirmąją kaime, kur gyvena ponas von Judinas ar netoliese, 2-ąją *Bugyn*, 3-ąją kaime *Bandaytis*, 4-ąją kaime vardu *Nieria*, 5-ąją *Bandanowa*, 6-ąją Braunsberge[60b]. Notangai užtikrino, kad minėtuoju laiku jie pastatys šias bažnyčias: vieną *Labegau*, antrąją *Turnon* kaimynystėje, trečiąją *Burivare*[61b]. Kiekvieną iš šitų bažnyčių jie privalės pastatyti ir kaip dera aprūpinti visokiomis puošmenimis, taurėmis, knygomis ir kitais būtinais dalykais, ir gyventojai turi būti priskirti prie jau esamų ar dar
[896] būsimų bažnyčių, jie jose // ar iš jų turi gauti dvasiškuosius sakramentus. Visi minėtieji taip pat pažadėjo, kad jie išvardytas bažnyčias pasiryžę įrengti taip puikiai ir puošniai, kad tikriausiai nuo šiol jiems labiau patiks melstis bažnyčiose negu anksčiau miškuose. O jeigu minėtųjų bažnyčių numatytu laiku jie nepastatytų, tai sutiko, kad minėtasis didysis magistras ir broliai turės teisę iš kiekvieno imti deramą dalį jo turto ir iš to statyti bažnyčią. Ir minėtieji broliai tvirtai pažadėjo, kad, kai išvardytosios bažnyčios bus pastatytos, jas per metus atiduos kunigams ir suteiks jiems beneficijas, o naujakrikščiai taip pat prižadėjo, kad jie bent jau sekmadieniais ir švenčių dienomis lankys naujai pastatytas savo parapijų bažnyčias.

[101] *Lit.*

§22. Wie die Brüder ihrem Bericht nach hertzlich verlangen, daß in / besagten Kirchen zu ewigen Zeiten löblich und wie es sich geziemet / Gott gedienet werde. Haben also bey solchen Beschaffenheit gegenwär-/tig die besagten Kirchen dotiren wollen. Was aber zu Unterhaltung / des Priesters bey jeder Kirchen von den vorbesagten betrifft, haben / sie versprochen und verliehen jedem Priester acht Huben Lands, nehmlich / 4 in Aekern und Feldern und 4 in Wäldern, desgleichen auch die Decimas / von 20 Haken, zwo Ochßen, ein Pferd und eine Kuh, und so bey Ankunfft / des Priesters den Decem nicht parat seyn wird, wollen Sie Ihm Aussaat / und Getreydigt zu Brodt und Bier vor Selb dritte, und auch vors Pferd, / desgleichen auch die Aeker zu besäen so lang bis die Zeit kom[m]en / wird, die assignirte Decem zu heben, das aber er noch zu genüßen / haben wird, was ihm wird offeriret und legiret werden und was eines / oder des andern Gottseeligkeit Ihm zu wenden wird.

§23. Und haben über das vorbesagte Brüder verheißen, da sie solten / zum beßeren Frieden und in beßern Stande kom[m]en, daß Sie noch in den / zwe Theilen des assignirten Landes noch mehr stifften und mit bene-/ficiis solche erweitern wollen.

§24. So haben auch offt bemeldte Neophyten angelobet, daß sie bey-/derley Geschlecht sowohl junge als erwachßene in den Fasten von / Fleisch und Molken Speise sich enthalten, desgleichen am Freytage und nach / ihrem Vermögen fasten, auch von aller Dienstbahrkeit des Sonn- und / Festtages abstehen. Desgleichen einmahl im Jahr zum wenigsten / ihre[102] Beichte ihrem vorgesetzten Pfarrer
[897] thun und in Ostern den H. Fronleichnam // unseres Herrn zu sich nehmen und alles verhüten und thun wollen, wie es from[m]en Chri-/sten zustehet und wie sie von ihren praelaten und andern guten Leuten worden unterrichtet werden.

§25. Im übrigen haben die Neophyten zum Zeichen ihrer Dankbahrkeit vor / gegebene Freyheit und Güte, so sie erlangt haben, vor uns und denen / andern besagten Männern zugesagt und festiglich versprochen, daß Sie / und ihre Nachkom[m]en wolten, weil es dem Homeister und Brüdern beschwer-/lich fallen würde in allen Dörffern herumzugehen, den Decem daselbst / auszudreschen, den hochbemeldten Homeister und Brüdern in ihren / Speichern jährlich einführen laßen wollen.

§26. Und sagen über das noch zu, daß Sie dem Wohlbemeldten Ho-/meister und den Brüdern, aller und jeden Leben, Leib, Ehr und Gut aufs treu-/lichste nach allem ihrem Vermögen beobachten, auch nicht bewilligen / noch

[102] *Lit.*

§22. Pasak brolių, jie nuoširdžiai trokšta, kad minėtose bažnyčiose per amžius būtų pagirtinai ir deramai tarnaujama Dievui. Tokiomis aplinkybėmis jie dabar nori minėtąsias bažnyčias dotuoti. Kunigui išlaikyti kiekvienoje iš minėtųjų bažnyčių jie pažadėjo kiekvienam kunigui suteikti aštuonis ūbus žemės, ir būtent keturis dirbamo lauko ir keturis miško, taip pat dešimtinę nuo dvidešimties žagrių, du jaučius, vieną arklį ir vieną karvę ir jeigu, kunigui atvykus, dešimtinė nebus paruošta, tai jam duos sėklos ir grūdų duonai bei alui dviem padėjėjams ir jam pačiam, taip pat arkliui bei laukui apsėti, kol ateis metas gauti paskirtąją dešimtinę, tačiau dar galės naudotis ir tuo, kas jam bus aukojama ir dovanojama, ir ką jam suteiks vieno ar kito [žmogaus] dievobaimingumas.

§23. Be viso šito, minėtieji broliai patikino, kad sulaukę geresnės taikos ir geresnės padėties jiems priskirtosios žemės dviejose dalyse ketina steigti daugiau [bažnyčių] ir pagausinti beneficijų.

§24. Dažnai minimi naujakrikščiai taip pat pažadėjo, kad jie visi, abiejų lyčių, tiek jauni, tiek suaugę, per pasninkus susilaikys nuo mėsos ir pieniškų valgių, pagal savo galimybes pasninkaus penktadieniais, taip pat sekmadieniais ir švenčių dienomis nedirbs. Taip pat bent kartą per metus eis išpažinties
[897] pas savo kunigą ir per Velykas priims mūsų švč. Viešpaties kūną // bei vengs visko [kas nedora] ir darys viską, kas dera pamaldiems krikščionims ir kaip bus pamokyti savo prelatų ir kitų gerų žmonių.

§25. Be kita ko, dėkingumo už duotą laisvę ir gautą malonę ženklan naujakrikščiai mūsų ir kitų minėtų vyrų akivaizdoje sutiko ir tvirtai pažadėjo, kad jie ir jų palikuonys dešimtinę patys iškuls ir didžiajam magistrui bei broliams kasmet atveš į jų svirnus, nes garbingajam didžiajam magistrui ir broliams būtų keblu apeiti visus kaimelius.

§26. Be to, minimam didžiajam magistrui ir broliams jie pagarbiai dar įsipareigojo kuo ištikimiausiai pagal visas išgales saugoti visų jų ir kiekvieno gyvybę, kūną, garbę ir turtą, taip pat nepritarti ir neleisti, kad prieš juos slapta

gestatten wollen, daß etwa heimlich oder öffentlich einiger Verrath / wieder sie geschehe, oder da sie es erfahren solten, daß ein solches vor-/gienge, daß Sie es wolten nach ihren allen Kräfften verhindern und mit / solcher Klugheit das alles offenbahren, daß sich der Homeister und Brüder / sich davor werden hüten können. So wollen Sie auch mit irgendeinem / Christen oder Heiden keine ungebührliche foedera und Verbündniß noch / Conspiration wieder den Homeister und deßen Brüder stifften noch halten. / Wollen auch zu allen expeditionen, wie es sich gebühret, mit Wehr / und Waffen, nach dem ihr Vermögen seyn wird, kom[m]en und erscheinen.

§27. Dahingegen haben vorbesagte Brüder Ihnen in unseren und der andern / wohlbemeldten guten Männer Gegenwart zugesagt und verheißen, / daß da jemand der Neophyten von den Heiden oder ihren Freunden solten / gefangen werden, wollen Sie ihn ohne seinen Schaden um eine Erlösung sich / bemühen. Und das, was hie in dieser Schrifft enthalten, fest und unverbrüch-/lich zu ewigen Zeiten gehalten wißen wollen. Deßen uns Bruder Hein-/rich, Landmeister gedachten Deutsches Hauses, vor sich und allen seinen / Brüdern gnugsahme Sicherung gegeben. Und haben vorgedachte Neophy-/ten vor uns einen cörperlichen Eyd gethan, daß Sie vorbesagtes, alles und / jedes, wie es verheißen und verwilliget ist, zu ewigen Zeiten fest / und unverbrüchlich halten wollen.

§28. Dieses alles ist geschehen mit beeder Parthe Bewilligung und Con-/sens, doch mit Vorbehalt in allem der Autoritae, Gehorsahm, Herr-/schafft und Recht des Apostolischen Stuhls, wie auch mit Vorbehalt aller / Recht
[898] und Freyheit der sowohl gegenwärtigen als zukünfftigen Praelaten // unseres Vaterlandes, wie auch mit Vorbehalt aller Privilegien und Freyheit / vorbesagten Homeister und der Brüder. Schlüßlich seynd beyde Theile, / sowohl Landmeister und Brüder, als Neophyten in Pomesan, zum Zeichen, / daß alle Zwist zwischen ihnen gehoben und alle injurie, Unrecht und Gewalt / vergeben seyn, in unserer Gegenwart zu unserm Frieden Kuß / zugelaßen worden. Zum Gedächtniß und Gezeugniß deßen / haben wir gegenwärtige Schrifft mit unserm und vorbesagten Bischoffs, / der bey allen diesen Sachen zugegen gewesen, Insiegel bekräfftigen / laßen, A[nn]o MCCXLIX, den 7. Februar.

Also ward der Staat eines großen Theils von Preußen in einen / andern Staat gesetzet und zu ihrer alten Freyheit großen Praejudiz dem / Teutschen Orden unterwürffig gemachet.

ar viešai būtų įvykdyta kokia nors išdavystė arba, jeigu sužinotų, jog tai rengiama, visomis savo išgalėmis tam trukdytų ir taip išmintingai tai atskleistų, kad didysis magistras ir broliai galėtų nuo to apsisaugoti. Jie taip pat nesudarinės ir nesilaikys nederamų federacijų, sąjungų ar konspiracijų su kokiu nors krikščioniu ar pagoniu prieš didįjį magistrą ir jo brolius. Jie taip pat dalyvaus visuose žygiuose, kaip ir dera, su ginkluote pagal savo išgales.

§27. Kita vertus, kalbamieji broliai mūsų ir kitų minėtų šaunių vyrų akivaizdoje sutiko ir pažadėjo, kad jeigu ką nors iš naujakrikščių pagonys ar jų draugai paimtų į nelaisvę, tai jie stengsis jį išpirkti be žalos jam. Ir jie nori, kad tai, kas čia šiame rašte surašyta, būtų tvirtai ir nepajudinamai išlaikyta amžiams. Dėl to mus visiškai užtikrino brolis Heinrichas, minėtų Vokiečių namų krašto magistras[62b], kalbėdamas ir savo, ir visų savo brolių vardu. Ir kalbamieji naujakrikščiai mūsų akivaizdoje priėmė asmeninę priesaiką, kad per amžius tvirtai ir nepajudinamai laikysis to, kas anksčiau pasakyta, visko ir kiekvieno dalyko atskirai, kaip pasižadėta ir duotas sutikimas.

§28. Visa tai įvyko abiejų pusių pritarimu ir susitarimu, tačiau visur atsižvelgiant į Apaštalų sosto autoritetą, viršenybę, valdžią ir teisę, taip pat atsi-
[898] žvelgiant į visas tiek dabartinių, tiek būsimųjų mūsų tėvynės prelatų // teises ir laisves, kaip ir atsižvelgiant į visas minėto didžiojo magistro ir brolių privilegijas ir teises. Galų gale abi pusės, tiek krašto magistras bei broliai, tiek Pamedės naujakrikščiai vardan to, kad būtų pašalinti bet kokie nesutarimai ir atleisti visi nusikaltimai, neteisybės ir smurtas, mūsų akivaizdoje buvo paraginti taikos bučiniui. Dėl šių dalykų atminties ir paliudijimo mes šitą raštą davėme sutvirtinti mūsų antspaudu ir antspaudu minėtojo vyskupo, kurio akyse vyko visi šie dalykai. [Christburgas], 1249 metų vasario 7 diena.

Taigi didelei Prūsijos daliai buvo suteiktas kitoks statusas ir padaryta didelė žala jos senosioms laisvėms – ji buvo pajungta Vokiečių Ordinui.

Das 8te Capitul

Wie Samland bezwungen worden und dem 2ten Abfall der Preußen und deßen Ende

Inhalt

1. Der Orden fält in Samland ein. 2. Dem Orden komt zu Hülff König Ottocar / in Böhmen mit vielem Volk. 3. Wird Königsberg gebauet. 4. Preus-/sen werden sehr gedrukt. 5. Die Veränderung der Landmeister macht / neue Plage in Preußen. 6. Der Nadrauer und anderer Preußen Einfall / in das Conquetirte Preußen. 7. Der Orden bauet die Vestung Karszau, / welches die Preußen und Litthauen nicht leiden wollen. 8. Des Ordens / Unfreundlichkeit gegen die Curen. 9. Der Orden wird aufs Haupt ge-/geschlagen. 10. Das conquetirte Preußen fällt vom Orden ab. 11. Die / erwählen ihre gewiße Häupter und Generalen. 12. Fallen zusam[m]en in des / Ordens Preußen auf einen Tag in unterschiedliche provintzien. 13. Der / Orden zieht seine Völker zusam[m]en und legte sie in die beste Vestungen. / 14. Der Orden kriegt Hülffe aus dem Reich, der wird geschlagen. 15. / Die Preußen prosequiren ihre victorie und schlagen einen abermaligen / Succurs, dem Orden zugeschikt. 16. Der Orden trachtet vergeblich, un-/ter den Preußen eine Uneinigkeit zu stifften. 17. Ein neuer Succurs / schlägt die Preußen. 18. Preußen bloquiren Königsberg und plündern / die Altstadt. 19. Der Orden verfährt sehr kläglich. 20. Samland / sehr gedrukt. 21. Accom[m]odiret sich dem Orden. 22. Der Orden be-/zwinget Barthen. 23. Natangen. 24. Auch Pojezamien.

§1. Hierauf gieng der Krieg des Deutschen Ordens mit den Samen oder Sam-/ländern an Heinricus Stange, Comthur in Christburg, that den ersten / Einfall bey Lochstadt, der aber nicht sonderlich glüklich abgieng, sintemahl //
[899] er und sein Bruder unweit Germau von den Preußen niedergesäbelt worden, / die Samen durch dero Nachbahrn Unglük vorgewiziget, ließen nicht nach, / behutsam zu gehen, schikten kluge Leute aus, die vom Zustand des Deutschen Ordens gute Nachricht einbringen solten. Sie fortificirten, / gewiße Oerter, insonderheit Balga, aus welchem Ort sie vermeinten, den Orden abzuhalten.

§2. Mit dem Orden war es aber auch so bestelt, daß sie sich mit ihrer / Macht, die gering waren, öffentlich in Samland nicht wagen durfften, / doch erhielte Gott das Hertz des Königes in Böhmen Ottocari, der Mar-/graffen von Brandenburg, der Herzogen in Oesterreich, den Marggraffen / von Mähren, der Bischoffe von Colm, Ermland, Olmütz nebst vielen Rittern / und Herrn

Aštuntas skyrius

Kaip įveikta Semba ir apie antrąjį prūsų atsimetimą bei sukilimo numalšinimą

Turinys

1. Ordinas įsiveržia į Sembą. 2. Ordinui ateina į pagalbą Bohemijos karalius Otokaras su gausia kariuomene. 3. Statomas Karaliaučius. 4. Prūsai labai engiami. 5. Krašto magistrų pakeitimas pridaro naujų vargų Prūsijoje. 6. Nadruviai ir kiti prūsai įsiveržia į užkariautąją Prūsiją. 7. Ordinas pastato tvirtovę Karšuvoje, to negali tverti nei prūsai, nei lietuviai. 8. Ordino nebičiuliškumas kuršiams. 9. Ordinas sutriuškinamas. 10. Užkariautoji Prūsija atsimeta nuo Ordino. 11. Jie išsirenka sau tam tikrus vadus ir generolus. 12. Tą pačią dieną kartu užpuola Ordino Prūsiją įvairiose provincijose. 13. Ordinas sutraukė savo karius ir įkurdino juos geriausiose tvirtovėse. 14. Ordinas sulaukia pagalbos iš [Šv. Romos] Imperijos; jis sumušamas. 15. Prūsai džiūgauja nugalėję ir sutriuškina Ordinui pakartotinai atsiųstą paramą. 16. Ordinas bergždžiai bando prūsus sukiršinti. 17. Naujai atsiųsta parama sumuša prūsus. 18. Prūsai blokuoja Karaliaučių ir nusiaubia Senamiestį. 19. Ordinas elgiasi labai išmintingai. 20. Semba labai engiama. 21. Pasiduoda Ordinui. 22. Ordinas pajungia Bartą. 23. Notangą. 24. Ir Pagudę.

§1. Paskui Vokiečių Ordino karas su samiais, arba sembais, perėjo Heinricui Stangei, Christburgo komtūrui, pirmąjį išpuolį jis surengė prie Laukstyčių,
[899] tačiau šis baigėsi nelabai sėkmingai, nes // jis ir jo brolis netoli Girmavos buvo prūsų užkapoti kardais; sembai, pasimokę iš kaimynų nelaimių, visą laiką buvo budrūs, pasiųsdavo protingus žmones atnešti gerų žinių apie Vokiečių Ordino būklę. Tam tikrose vietose įrenginėjo įtvirtinimus, ypač Balgoje, iš čia jie tikėjosi Ordiną sulaikyti.

§2. Bet ir Ordino reikalai buvo tokie, kad su savo mažomis pajėgomis nedrįso atvirai brautis į Sembą, tačiau Dievas pasiekė Bohemijos karaliaus Otokaro širdį, taip pat Brandenburgo markgrafo, Austrijos hercogo, Moravijos markgrafo, Kulmo, Varmės, Olmiuco vyskupų, daugelio Saksonijos, Tiuringijos,

aus Sachßen, Thüringen, Oesterreich, am Rhein, die 60 000 Mann / stark bey Elbing ins Land Preußen a[nn]o 1254 kamen. Mit diesem und auch / dem Volke des Ordens ward das Samland eingenom[m]en und die Stän-/de gezwungen, dem Orden zu huldigen und ihm treu und hold zu seyn anzuloben.

§3. Um diese Samen in beßeren Gehorsahm zu behalten, wurd Twangste, / ein Preußisches Schloß, zu einer Vestung gemacht und dem König Ottocar / zu Ehren, Königsberg genandt.

§4. Ob nun wohl auf leidliche Conditiones die Samländer, wozu der Herr Candyn / ein vornehmer Edelman aus Samia[63], nur Vieles, weil er beym Könige Ottocaro in gros-/sen Gnaden war, contribuiret, vom Orden aufgenom[m]en worden, so wolte / doch den Samländern ihr jetziger Zustand unter dem Orden nicht allerdings / gefallen. Denn der Orden suchte, mehr und mehr in Preußen sich zu befestigen, / baueten daselbst viel Schlößer und Vestungen, ließen die alten repariren, / oder in eine neue Form gießen, wozu die Samen, die Natangen, Ermländer, / Pojezamen und Pomesanen, auch offt Edel und unedel selbst Hand anlegen / musten, welches[103] unter den Samen und andern Preußen allerhand confusion gab.

§5. Hiezu halff auch viel die offtere Veränderung der Landmeister in Preußen, / denn nach dem Poppo von Osterna, der ohne das den Preußen ein harter Mann / war, Homeister worden, war Heinrich von Weyda Land Meister worden, / ein Herr, der im Kriege erzogen und der an Festung Bauen seine größte / Lust hatte, wodurch die Lande Preußen sehr gedrukt wurden. Nach ihm / folgete bald Gerhardt Graff von Cleven, der kaum ein Jahr regieret. Nach / Ihm Ludewig von Qweden, bald Gerhard von Hirschberg, der nach zweyen Jahren / Landmeister in Deutschland worden[64]. Diese öfftere Veränderung der Herren / machte bey dem Lande auch manche neue Plage, da was der eine gut / gemacht, der andere verschlim[m]erte oder doch anders machte. Zum ver-/meintlichen besten des Orden[s], den Unterthanen aber zu mehrerer Unter-/drukung. Doch war
[900] den Preußen viel zu hart Hanmann [!] [Hartmann] von Kali, sonst // *Grumbach* genandt. Der führte den Nahmen mit der That[65]. Er war nicht / nur ein harter Mann den Preußen, sondern auch seinen Ordens Brüdern. / Er hielt die Brüder schlecht und gieng unter ihm öffters sehr kahl ab / mit seinem Unternehmen.

§6. Und vergrößerte in Preußen das Unglük der anwohnenden Nadrawen, / Zalavonen und Sudawen öfftere Einfälle in Samland. Diese Völ-/ker konten sich leicht die Rechnung machen, weil der Orden so viel Provin-/tzien in Preußen

[103] *Corr. ex illect.*

Austrijos, Reino krašto riterių ir ponų širdis, ir 1254 metais 60 000 vyrų atvyko į Prūsijos kraštą prie Elbingo. Su šita ir Ordino kariuomene Semba buvo užimta, luomai priversti pripažinti Ordino valdžią ir prisiekti būti jam ištikimi ir palankūs.

§3. Siekiant sembus išlaikyti klusnesnius, prūsų pilis Tvangstė buvo paversta tvirtove ir karaliaus Otokaro garbei pavadinta Karaliaučiumi.

§4. Nors sembus Ordinas priėmė pakenčiamomis sąlygomis, prie ko daug prisidėjo ponas *Candynas* [Kandeinas], garbus kilmingasis iš Sembos[63], kuris buvo didelėje karaliaus Otokaro malonėje, tačiau Ordino užimtiems sembams jų dabartinė padėtis vis dėlto nepatiko. Nes Ordinas siekė Prūsijoje vis labiau ir labiau įsitvirtinti: statė ten daug pilių ir tvirtovių, remontavo senąsias arba perstatinėjo naujai, o prie to sembai, notangai, varmiai, pagudėnai ir pamedėnai, taip pat dažnai ir kilmingi bei nekilmingi, turėjo pridėti savo rankas, tai sembus ir kitus prūsus labai trikdė.

§5. Prie to prisidėjo ir dažnas krašto magistrų Prūsijoje keitimasis, nes po Poppo von Osternos, kuris prūsams nebuvo griežtas, vėliau tapusio didžiuoju magistru, krašto magistru tapo Heinrichas von Weyda, žmogus, išauklėtas karo dvasia, kurio didžiausias pomėgis buvo statyti tvirtoves, ir dėl to prūsų žemės buvo labai spaudžiamos. Po jo netrukus atėjo grafas Gerhardtas von Clevenas, kuris valdė vos metus. Po jo buvo Ludewigas von Qwedenas, netrukus Gerhardas von Hirschbergas, kuris po dvejų metų tapo krašto magistru Vokietijoje[64]. Toks dažnas valdovų keitimasis kraštui nešė ne vieną papildomą negandą, nes ką vienas buvo padaręs gero, tą kitas pablogindavo arba pakeisdavo. Tariamai Ordino gerovei, tačiau pavaldinių priespaudai. Tačiau prūsams itin nuožmus buvo Hanmannas [!] [Hartmannas] von Kali, šiap jau //
[900] vadinamas *Grumbachu* [t. y. rėksniu, gerkliūgu]. Šis vardas atitiko jo darbus[65]. Jis buvo kietas ne tik prūsams, bet ir savo Ordino broliams. Brolius jis užlaikė prastai ir jam valdant dažnai būdavo labai striuka per jo žygius.

§6. Negandas Prūsijoje didino dažni greta gyvenančių nadruvių, skalvių ir sūduvių antpuoliai į Sembą. Šitoms tautoms buvo nesunku nuspręsti – jeigu Ordinas įveikė tiek daug provincijų Prūsijoje, tai ateis ir jų eilė, o kad tam

bezwungen, es würde die Reihe auch an Sie kom[m]en, / dem aber vorzukom[m]en, suchten Sie den Orden in den bezwungenen pro-/vintzien heimzusuchen, darin sie großen Schaden thaten und viel Volk / austrieben. Also wurd das conquetirte Preußen innerlich von ihren / Herren gedrukt und auch von auswärtigen Feinden geplaget und ruiniret. / Dahero leicht zu schließen, wie die Gemüther der vormals freyen Preußen / mögen beschaffen seyn gewesen, jedennoch waren die Preußen noch nicht / in den Stand, sich solcher Unruhe zu entschütten.

§7. Doch eräugete sich a[nn]o 1260 folgende Gelegenheit. Burchardt von / Hornhausen erst erster Comthur zu Königsberg, nachmals in Liefland Land / Meister, bauete die Vestung Karszau, die so gelegen lag, daß / sie nicht nur Curland, sondern auch Zalavonien, auch die Littauen und / Zamaiten im Zaum halten und befehden konte[66]. Dieses wurd sonderlich / mit scheelen Augen angesehen. Und weil diese Vestung den Littauen / und Zamaiten, wie ein Krebs, der weit um sich faßen möchte, zu seyn / vorkame, wolten Sie die aus dem Grunde gehoben wißen, welches sie / aber wegen starker Besatzung, auch sonsten wegen sonderer Festigkeit / des Orts nicht wohl vermochten. Jedoch bloquirten sie selbige und thaten / in dem beyanliegenden Lande großen Schaden, nahmen viel Christen in / Curland gefangen und führten Sie in schwere Dienstbarkeit. Der / Orden aber in Liefland und Curland, wie auch in Preußen hatte ein Ziem-/liches Volk, brachten selbiges in der Eyl zusam[m]en und zogen in Curland, / Carszau zu entsetzen[67], die Litthauer aber und Zamaiten waren eben, / als diese vor Carschau kom[m]en, von der Festung ab und mit der Beute / nach Hause gezogen.

§8. Denen Burchardt eyfrig nachsetzte, aber doch auch die Curen, daß / sie nicht minder wieder die Littauen aufsitzen solten, vermögen wolte, / die ihm auch beyzustehen versprachen und erschienen, dieses aber, ehe die / Schlacht angieng, ihnen ausdingen wolten, dafern der Orden den Sieg / erhalten und die geraubten Christen erledigen solte, daß ein jeder sein / geraubtes Weib und Kind frey und ohne Entgeld bekom[m]en solte, welches aber / den Ordens Herrn noch ihren Helffers nicht wohl in Kopff einwolte. Die Curen / aber gaben große Zeichen ihres Mißgnügens hierüber, schwiegen / und mußten auch stillschweigen. //

[901] §9. Bald darauf gieng die Schlacht an, wie nun die Littauen von forne / mit großem Ungestüm an des Ordens Volk setzten, fielen die Curen / von hinten dem Orden ein, und erlegten ein großes Volk des Ordens[a(48)]. Man / meinet,

[a(48)] Henneb, c. l., p. 35, Hartknoch, c. 1, p. 2, p. 288.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel [...]. *Vide b(14).*
Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien zwey Theile [...], Frankfurt und Leipzig, 1684, p. 288.]

užbėgtų už akių, jie veržđavosi į pajungtąsias provincijas, padarydavo daug žalos ir išsivarydavo daug žmonių. Taigi nugalėtieji prūsai viduje buvo engiami savo ponų ir taip pat kamuojami ir žlugdomi išorės priešų. Todėl nesunku nuspręsti, kaip dabar jautėsi prūsai, anksčiau buvę laisvi, bet dar nepajėgė atsikratyti šitokios negandos.

§7. Tačiau 1260 metais atsitiko šitoks įvykis. Burchardtas von Hornhausenas, anksčiau pirmasis Karaliaučiaus komtūras, paskui Livonijos krašto magistras, pastatė Karšuvos tvirtovę tokioje vietoje, kad galėjo tramdyti ir puldinėti ne tik Kuršą, bet ir Skalvą, taip pat Lietuvą ir Žemaitiją[66]. Į tai žiūrėta itin kreivai. Ir kadangi šita tvirtovė lietuviams ir žemaičiams atrodė esanti lyg vėžys, galintis aplinkui aprėpti labai plačiai, tai jie norėjo ją sulyginti su žeme, tačiau dėl stiprios įgulos, taip pat dėl jos ypatingo tvirtumo nepajėgdami šito padaryti ją užblokavo ir didžiulę žalą darė aplinkinei vietovei: Kurše paėmė į nelaisvę daug krikščionių ir išsivedė juos į sunkią tarnystę. Tačiau Ordinas Livonijoje ir Kurše, taip pat Prūsijoje turėjo gana daug karių, juos skubiai surinko ir patraukė į Kuršą išlaisvinti Karšuvos[67], o lietuviai ir žemaičiai kaip tik tuo metu, kai šie atvyko prie Karšuvos, buvo pasitraukę nuo tvirtovės ir su grobiu vyko namo.

§8. Burchardtas uoliai juos persekiojo, bet jis norėjo nuteikti ir kuršius, kad jie ne mažiau stotų prieš lietuvius: šie pažadėjo jį paremti ir atvyko, tačiau prieš prasidedant mūšiui norėjo išsiderėti, kad jeigu Ordinas laimės ir išlaisvins pagrobtus krikščionis, tai kad kiekvienas iš jų atgautų savo pagrobtą žmoną bei vaiką ir kad nereikėtų mokėti išpirkos, tačiau Ordino ponams ir jų padėjėjams tai netilpo galvoje. Tad kuršiai dėl to rodė didelius nepasitenkinimo ženklus, tylėjo ir turėjo tylėti. //

[901] §9. Netrukus prasidėjo mūšis, lietuviai įnirtingai puolė Ordino kariuomenę iš priekio, kuršiai puolė Ordinui iš užnugario, ir didelė Ordino kariuomenė buvo sumušta[a(48)]. Manoma, kad, be Livonijos krašto magistro Burchardto ir

daß außer dem Landmeister in Liefland Burchardten und deßen / Groß Marschalk Heinrich Booth und 150 Ordens Herrn sollen geblieben seyn, / auf 10 000 andere setzen auf 15 000 Mann[b(49)].

§10. Diese greuliche Schlappe machte den Orden kleimüthig, die Preußen aber, / die die Bedrukung des Ordens nicht wohl vertragen konten, dem Orden / aufstößig, und meinten damals die Preußen, die beste Gelegenheit er-/griffen zu haben, sich dem Joch des Ordens zu entschütten[68]. Denn das meiste Volk des Ordens war erschlagen, die Vestungen von Volk durch / diesen Feldzug entblößet, die meisten Comthurs todt oder gefangen.

§11. Darauf versamleten sich die Fürsten und Herrn im Samland, Natangen, / Ermland, Pojezam und Barthen, machten eine Confoederation wieder den Orden / und wählten zu Häupter und Obristen, die Samländer Richardt Glande, die / Natangen Heinricum Monte, die Ermländer Carl Glappe, die Pojeizamer / Nicolaum Augtum[m]o, die Barthen Otto Dywan[69].

§12. Diese Confoederation ward so stillgeschloßen, daß davon nicht eher die / übrigen Ordens Herrn in Preußen Nachricht hatten, als da ein jeder Obrister / der Feinde in des Ordens Lande den Angriff auf die Christen thate. Und sol-/cher Angriff geschahe von allen Häuptern der Confoederation in einem Tage, / also, daß in einem Tage in Barthen, Natangen, Ermland, Pojeizam und / Samland alle die Christen, die nicht in die feste Schlößer sich reterirt / hatten, entweder getödtet oder gefangen weggeführet wurden. Da / sahe man die schönen und erbaueten Kirchen, Capellen und Bethäuser mei-/stentheils in einem Tage gantz zerstören, die H. Kleider und apparaten / zernichten und sonsten die heiligen Orter verunheiligen und verwüsten[c(50)].

§13. Der Orden hierüber bestürtzt suchte allenthalben Hülffe, die schwer / zu erhalten war. In Liefland stund es auch sehr mißlich, denen, die / Littauen und Zamaiten auf den Nacken waren. Im Lande Preußen war / sehr wenig Volk, derowegen sie aus denen nicht sonderlich festen Schlößern / die Mannschafft ausnahmen und in die besten und importantesten Vestungen / verlegten und sich befestigten, so gut sie konten.

§14. Doch kam eine ansehnliche Hülffe aus Deutschland unter dem Conduct / eines Herrn von Rederen und Schenkels Graffen von Bentheim, die sofort / in Natangen einfielen, daselbst viele Oerter verheereten, auch ausbrandten, / raubten und nahmen viel Menschen, Vieh und Gut weg. Heinrich Monto,

[b(49)] Bretk., c. l.
[*Msc.* Bretkius, Joannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide c(3).*]

jo didžiojo maršalo Heinricho Bootho, mūšio lauke liko ir 150 Ordino brolių, 10 000, kiti sako 15 000, vyrų[b(49)].

§10. Šitas siaubingas pralaimėjimas pakirto Ordino dvasią, o prūsai, negalėję susitaikyti su Ordino priespauda, pasidarė Ordinui atžagareivos, tuo metu jie manė, kad nučiupo geriausią progą nusikratyti Ordino jungo[68]. Juk daugumа Ordino kariuomenės buvo nukauta, tvirtovės dėl šito karo žygio likusios be žmonių, daugelis komtūrų žuvę arba paimti į nelaisvę.

§11. Tada susirinko Sembos, Notangos, Varmės, Pagudės ir Bartos kunigaikščiai ir ponai, sudarė konfederaciją prieš Ordiną ir išsirinko savo valdovus ir karo vadus, sembai – *Richardtą Glandę*, notangai – *Heinricą Montę*, varmiai – *Carlą Glappę*, pagudėnai – *Nicolajų Augtummą*, bartai – *Ottą Dywanę*[69].

§12. Šita konfederacija buvo sudaryta taip tyliai, kad kiti Ordino riteriai Prūsijoje apie tai nesužinojo, kol kiekvienas priešų vadas neužpuolė krikščionių tam tikroje Ordino žemėje. Ir šitas antpuolis visų konfederacijos vadovų buvo įvykdytas vieną ir tą pačią dieną, taigi tą pačią dieną Bartoje, Notangoje, Varmėje, Pagudėje ir Semboje visi krikščionys, nepasprukę į tvirtas pilis, buvo arba nužudyti, arba išsivesti suimti. Buvo galima matyti, kaip per tą dieną buvo visiškai sugriautos dauguma gražių pastatytų bažnyčių, koplyčių ir maldos namų, šv[enti] drabužiai ir reikmenys sunaikinti ir šventos vietos apskritai išniekintos ir nusiaubtos[c(50)].

§13. Užkluptas Ordinas visur ieškojo pagalbos, tačiau buvo sunku jos gauti. Livonijoje reikalai irgi buvo labai prasti, nes lietuviai ir žemaičiai lipo ant kulnų. Prūsijos žemėje buvo labai mažai karių, todėl iš ne itin stiprių pilių įgulos buvo išvestos ir perkeltos į geriausias ir reikšmingiausias tvirtoves ir jos kaip tik galėdamos įsitvirtino.

§14. Tačiau atėjo svari pagalba iš Vokietijos, lydima pono von Redereno ir Šenkelio grafo von Bentheimo, kurie tuoj įsiveržė į Notangą, ten daug vietų nusiaubė, taip pat degino, plėšė ir paėmė daug žmonių, gyvulių ir turto. Heinrichas Montė,

[c(50)] Dusb., p. 3, c. 84. sqq.
[Petrus, Dusburg, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 84. *Vide b(26).*]

ein sehr / hurtiger General, kam mit seinem Volk aus Natangen, wie auch aus Barthen / und andern Oertern unversehens dem Orden auf den Halß, als sie
[902] mit guter // Beute nach Brandenburg zueileten, bey Pokarwis griff sie tapfer an, / die Herrn wehrten sich sehr tapfer. Allein die Menge der Preußen über-/ mannete sie und bliebe daselbst nicht nur gantz und gar der aus Deutsch-/land angekom[m]ene Succurs, sondern auch viele, die vor dem in Preußen / mit dem Deutschen Orden gehalten. Durch diese Schlacht verlohren Sie schier / mehr, als was der Orden verlohren hat in Curland. Als dem Orden so un-/ glüklich gieng, haben zwey Ordens Brüder, die zunächst dem Feinde vor / dem Rachen stunden, sich willig dem Feinde ergeben, welches der / Land Meister Hartmann in der Zeit erfahren und so sehr geeyffert, daß er sie, da er sie gefangen bekom[m]en, öffentlich in Elbing, lebendig ver-/brennen lassen, welches auch der Bapst sehr geeyffert, dergestalt, daß / er deswegen den Land Meister Hartmann absetzen laßen.

§15. Die Preußen ließen nicht nach, ihre Victorie zu prosequiren, machten / aller Orten das Land kahl und entzogen dem Orden allen Auffenthalt, / bloquirten die Vornehmsten Schlößer des Ordens, als Königsberg, Creutz-/burg, Bartenstein, Heilsberg, die großen Kum[m]er und Hunger litten deswegen, / unterschiedliche Vestungen, als Heilsberg, Reßel[104] und andere vom Orden / musten verlaßen werden. Zwar kam der Graff von Barbii mit einer / ansehnlichen armee in Preußen, allein auch dieser Succurs wurd von / den Preußen geschlagen, die meisten gefangen und getödtet, die wenig-/sten erhielt die Flucht beym Leben. Was der Orden und deßen getreue Län-/der und Städte in diesem Unwesen ausgestanden, ist hie nicht Zeit noch Raum / zu erzählen, indem Furcht, Angst, Hunger und Noth aller Orten den kläg-/lichen Vorzug hatten.

§16. Es trachtete auch der Orden unter diesen Confoederirten eine Uneinig-/keit zu stifften, ob dadurch nicht jemand von Ihnen abfallen möchte. / Zwar die Colmische und Pomesanische Länder blieben dem Orden getreu / und waren noch einige in Samland, die es heimlich mit dem Orden hielten[d(51)]. Doch weder ihre Beyhülffe nichts verschlagen, noch eine Aenderung bey / den Rebellen machen.

§17. Doch kam eine neue und ansehnliche Hülffe aus Deutschland anno / 1262 dem Orden zu Hülffe unter Anführung der Graffen von Jülich und der Mark, die ungehindert in Königsberg einkamen. Worauf die Preußen ihre /

[d(51)] Dusb., p. 3, cap. 95.
[Op. cit., pars 3, cap. 95. *Vide b(26).*]

labai veiklus generolas, su savo kariuomene iš Notangos, taip pat Bartos ir
[902] kitų vietų netikėtai užklupo Ordiną, kai šis su geru // grobiu skubėjo į Brandenburgą. Prie Pokarvių drąsiai juos užpuolė, ponai labai narsiai gynėsi. Tačiau prūsų gausa juos įveikė, ir ten mūšio lauke liko gulėti ne tik iš Vokietijos atvykę pagalbininkai, bet ir ir daug tų, kurie prieš tai Prūsijoje palaikė Ordiną. Per šitą mūšį Ordinas prarado daugiau, negu buvo praradęs Kurše. Ordino reikalams klostantis taip nesėkmingai, du Ordino broliai, pirmiausia atsidūrę priešais prūsų nasrus, savo noru atsidavė priešams, apie ką sužinojo krašto magistras Hartmannas ir taip pasipiktino, kad paėmęs juos į nelaisvę liepė juos Elbinge viešai sudeginti gyvus, kas labai papiktino popiežių, net tiek, kad dėl to jis krašto magistrą Hartmanną liepė atleisti.

§15. Prūsai ir toliau nesiliovė skynę pergales, daugelį vietų šalyje pavertė plynėmis ir atėmė iš Ordino visas galimybes išgyventi, užblokavo iškiliausias Ordino pilis, tokias kaip Karaliaučius, Kroicburgas, Bartenšteinas, Heilsbergas, kurios dėl to kentėjo didelį vargą ir badą, o įvairias tvirtoves, kaip antai Heilsbergą, Reselį ir kitas Ordinas turėjo apleisti. Tiesa, grafas von Barbijus atvyko į Prūsiją su solidžia kariuomene, tačiau ir šita paspirtis buvo prūsų sumušta, dauguma paimta į nelaisvę ir nužudyta, ir tik maža saujelė išsigelbėjo pabėgdami. Ką Ordinas ir jam ištikimos žemės bei miestai per šitą sumaištį patyrė, kai negailestingai viešpatavo siaubas, baimė, badas ir bėdos, čia pasakoti ne metas ir ne vieta.

§16. Ordinas taip pat bandė suardyti šitų konfederatų vienybę, [tikėdamasis], kad per tai kas nors iš jų neatsimestų. Nors Kulmo ir Pamedės žemės liko Ordinui ištikimos ir dar kai kurios vietovės Semboje slapta palaikė Ordiną[d(51)], tačiau nei jų pagalba ką nors padėjo, nei įvyko kokių nors pokyčių maištininkų gretose.

§17. Tačiau 1262 metais Ordinui į pagalbą iš Vokietijos atvyko nauja ir stipri paspirtis, vadovaujama Jiulicho ir Markos grafų, kuri netrukdoma įėjo į Karaliaučių. Tada prūsai paliko priešais Karaliaučių pastatytus kuorus ir

[104] *Lit.*

vor Königsberg aufgeworffene Batterien verließen und sich auf Hinterhalt / in die Büsche und defileen begaben, der Orden aber suchte mit dem neuen / Succurs die Preußen auf, da sie in einer remarquablen Schlacht unweit / Königsberg beym Dorffe Calieje oder Sclume [Sclune] erlegten.

§18. Das wolte aber bey den Preußen noch wenig verschlagen. Sie / kamen mit größerer Macht vor Königsberg und, obgleich sie keine for-/male Belagerung vornahmen, hielten Sie Königsberg zu Waßer und Land / so eingeschloßen, daß nichts konte einkom[m]en. Sie belegten den Pregel / mit Schiffen,
[903] machten auch darüber Brüken, die sie auf beyden Seiten // befestigten[e(52)], so gar daß allenthalben Mangel war. Die Desperation / aber lehrete die Ordens Brüder fechten, und gab auch Gott Glük, daß sie / der Preußen Schiffe duchbohreten, auch durch Beyhülffe eines starken Win-/des, die ihre höchstschädliche Brüken zerrißen, und also Ihnen einen Zugang / zu Waßer nach Königsberg verschafften. Sie fielen öffters aus und thaten / den Preußen und Samländern großen Schaden, welches auch nicht minder / die Samen wiederum Ihnen thaten, wie Sie denn in die Altstadt Königs-/berg, die damals, wo jetzt der Steindam[m] gelegen, eingefallen, alles / mit Feuer und Schwerdt verheeret und die Menschen hinweggeführet.

§19. In dieser der Preußen revolte ließ der Orden seine treffliche Conduite / und Witz sehen, daß ohngeacht sie gering von Mannschafft waren, / erhielten sie doch die meisten Schlößer, fortificirten selbige so gut sie / konten, baueten dabey Lochstätte, Tapiau und andere mehr, thaten auch / hin und wieder glükliche Ausfälle.

§20. Der Sedes belli war zum großen Theil auf Samland und Königsberg, das das Haupt Schloß in Preußen solte seyn. Aus diesen Orten fiel der / Orden öffters in Samland auf Qvedenau, Wargen, Waldau, Pobeten, Damerau, / Bethen, die sie unversehens überfielen und einnahmen, auch zum öffteren den / Preußen, vornehmlich den Samländern, großen Schaden thaten und Ihnen / viel Volks nieder machten.

§21. Dieses zu übertragen konte Samland fast länger nicht ausstehen, / denn hie war der Orden als Feind, der that Schaden, da waren die an-/dern Preußen als Freunde zwar die aber das Land verhehreten und / ausleereten und ehe sie es dem Feinde gönneten, selbst ausplünderten. / Drum wurde Friede durch Unterhandlung einiger Herrn im Samland, die / dem Orden getreu

[e(52)] Dusb., c. l., c. 98.
[Op. cit., pars 3, cap. 98. *Vide b(26).*]

pasitraukė į pasalą krūmuose ir lomose, bet Ordinas su naujaisiais pagalbininkais prūsus surado ir iššudė įsidėmėtiname mūšyje netoli Karaliaučiaus, prie Kalijos ar Sklunijos kaimo.

§18. Bet prūsams tai dar mažai ką reiškė. Jie atvyko su didesnėmis pajėgomis priešais Karaliaučių ir, nors nesiėmė grynos apsiausties, tačiau laikė Karaliaučių ir vandeniu, ir sausuma taip užspaustą, kad niekas negalėjo į jį patekti. Prie-
[903] glių jie užtvėrė laivais, pastatė per jį tiltus ir jų abiejose pusėse // įrengė įtvirtinimus[e(52)], taigi kilo visokiausi nepritekliai. Bet desperacija privertė Ordino brolius kovoti, ir Dievas davė laimę, kad jie pragręžė prūsų laivus ir, padedami stipraus vėjo, suardė jiems nepaprastai kenkusius tiltus ir šitaip susikūrė prieigą vandeniu prie Karaliaučiaus. Jie dažnai rengė išpuolius, prūsams ir sembams padarydavo daug žalos, bet ir sembai savo ruožtu ne mažiau tai darė jiems: jie įsiveržė į Karaliaučiaus Senamiestį, kuris anuomet buvo ten, kur dabar yra Šteindamas, viską nusiaubė ugnimi bei kalaviju ir išsivedė žmones.

§19. Per šitą prūsų sukilimą Ordinas tvarkėsi puikiai ir išmoningai, nors įgulos buvo nedidelės, jie vis dėlto išlaikė daugumą pilių, kiek galėdami jas stiprino, pastatė Laukstyčius, Tepliuvą ir kitas [pilis], taip pat retkarčiais rengė sėkmingus išpuolius.

§20. Karo laukas daugiausia buvo Semba ir Karaliaučius, kuris turėjo būti pagrindinė Prūsijos pilis. Iš šitų vietų Ordinas dažnai puldinėjo Semboje Kvėdenavą, Vargius, Valdavą, Pabėtus, Damaravą, Bėčius, juos nelauktai užpuldavo ir paimdavo, taip pat prūsams, visų pirma sembams, padarydavo didelės žalos ir nužudydavo daug jų žmonių.

§21. Šito atlaikyti Semba toliau beveik nebepajėgė, nes čia buvo Ordinas kaip priešas, o ten buvo kiti prūsai, nors ir kaip draugai, tačiau per Sembą eidavo jų kariuomenė tuštindama šalį, o prieš ją užleisdami priešui ir patys ją plėšė. Todėl buvo sudaryta taika, tarpininkaujant keliems Sembos ponams,

waren und viel Bluts Freunde im andern Theil des / Samlandes hatten, daher sich Samland dem accom[m]odirete und in / beständiger Treu bey dem Orden verharrete, außer denen im Gebieth und / Herrschafft Rinow, die bald wieder revoltirten, aber zur Belohnung deßen / Raub, Brand und äußerste Verheerung des Landes und Ertödtung der / Menschen erhielten.

§22. Da der Orden Samland auf seine Seite erhalten, giengen sie auf / Barten loß, woselbst sie anfänglich großen Widerstand funden, je-/doch drukte sie endlich die Länge der Zeit, und nachdem Sie einige Schlap-/pen bey Bartenstein und bey Welau erlitten, auch da Dywan, ihr Heer-/führer, caputiret worden, unterschiedliche Herrn in Barthen als die / Herrn von Gerdauen und andere, dem Orden zufielen, auch ein mächtiger / Succurs unter dem Ottocar, König in Böhmen, und viele Fürsten und Herrn / ankamen, suchten sie Friede, den ihnen auch der Orden ertheilete.

§23. Jedoch waren die andere Länder doch noch geschäfftig, den Orden sehr zu befehden. Insonderheit Monto und Glappo, die in Culmen, Pomesan, //
[904] Natangen und Brandenburg großen Schaden thaten. Endlich kam a[nn]o 1272 der / Marggraff von Meißen mit einer ansehnlichen Macht in Preußen, durchstrich / sofort das Natangen, trieb die Preußen so ein, daß Monto und andere vor-/nehme Preußen sich in den Wildnißen und an den Morast aufhalten müsten, / bis nachdem selbige Herrn theils getödtet, theils gefangen, die abgefallene / Provintzien Natangen und Ermland sich dem Orden zu accom[m]odiren suchten / und dadurch den Frieden erhielten.

§24. Noch war Pojeizam übrig, das sich noch nicht dem Orden ergeben wolte, / diese brachten ein ziemliches Volk zusam[m]en, eroberten Heilsberg und kamen / auch vor Elbing. Ob sie gleich solches nicht einehmen konten, thaten Sie doch / großen Schaden, der Orden aber colligirte sein Volk, entsetzte Elbing, ero-/berte Heilsberg und brachte Pojeizamen auch zur raison. Als ward / das größte Theil des Preußen Landes von neuem dem Orden zutheil, / nicht mit geringem Verlust die alten Preußischen Freyheit, die sie vor / der Zeit des Ordens von undenklichen Jahren her gehabt hatten und wie-/der die benachbahrte Polen und Litthauen tapffer lange Zeit beschützet / hatten.

kurie buvo ištikimi Ordinui ir turėjo daug giminių kitoje Sembos dalyje, Semba prisitaikė ir visą laiką liko ištikima Ordinui, išskyrus Rinavos sritį ir jos valdovus, kurie netrukus vėl sukėlė maištą, tačiau kaip atlygio sulaukė plėšimų, gaisrų, žemės buvo nepaprastai nusiaubtos, o žmonės iššudyti.

§22. Patraukęs į savo pusę Sembą, Ordinas užpuolė Bartą, kur iš pradžių sulaukė didelio pasipriešinimo, tačiau ilgainiui juos prispaudė: kai prie Bartenšteino ir prie Vėluvos patyrė keletą pralaimėjimų ir kai Dywanas, jų kariuomenės vadas, prarado galvą, kai įvairūs Bartos ponai, kaip štai Girdavos ponai ir kiti, prisidėjo prie Ordino, taip pat atvyko galinga pagalba, vadovaujama Bohemijos karaliaus Otokaro, ir daug kunigaikščių bei ponų, tada jie ėmė siekti taikos, kurią jiems Ordinas ir suteikė.

§23. Tačiau kitos žemės Ordiną vis dar labai smarkiai puldinėjo. Ypač
[904] Montė ir Glappas, kurie darė didelę žalą Kulme, Pamedėje, // Notangoje ir Brandenburge. Pagaliau 1272 metais į Prūsiją atvyko Meiseno markgrafas su stipriomis pajėgomis, tuoj pat perėjo Notangą, prūsus sutrypė taip, kad Montė ir kiti kilmingieji prūsai turėjo lindėti neįžengiamose giriose ir pelkėse, kol šitie ponai buvo vieni iššudyti, kiti sugauti, atkritusios provincijos Notanga ir Varmė panoro prisitaikyti prie Ordino ir per tai gavo taiką.

§24. Dar buvo likusi Pagudė, vis nenorinti pasiduoti Ordinui: ji surinko gana didelę kariuomenę, užkariavo Heilsbergą ir atėjo prie Elbingo. Nors jo nepajėgė paimti, tačiau padarė daug žalos, bet Ordinas surinko savo karius, išlaisvino Elbingą, užkariavo Heilsbergą ir atvedė į protą taip pat ir Pagudę. Tad Ordinui iš naujo atiteko didžioji prūsų žemės dalis, nemažai praradusi senųjų prūsų laisvių, kurias jie turėjo kadai kadės prieš Ordino laikus, ilgai ir narsiai jas gynė nuo kaimynų lenkų ir lietuvių.

Das 9te Capitul

Wie Nadrawen, Zalavonien, Sudawen bezwungen und innerhalb der Zeit / die Rebellen gedämpffet worden

Inhalt

1. Der Krieg in Nadravien wird fortgesetzt. 2. Nadravien wird bezwungen. / 3. Zalavonien muß sich dem Orden untergeben. 4. Aufruhr der Sam-/länder von Bonse gestifft. 5. Sudaven wird gezwungen.

§1. Es waren Sieben Provintzien in Preußen, nehmlich Culm, Pomezan, / Pogiejsam[105], Ermland, Natangen, Bahrten und Samien, dem Orden un-/terwürffig, restirten noch die Nadrauen, Zalavonier und Sudauen. / Auf Nadravien wurd unter dem Homeister Hartman von Heldrungen / a[nn]o 1274 und dem Landmeister Conrad von Thierberg der Krieg fortgesetzt[70]. / Die Nadraven hatten in ihrer Provintz viele und gute Festungen, darunter / zweene im Gebieth Rettawa, dann Ottolich und Cameswig den Vor-/zug hatten[71]. Nun war der Orden, was die Nadrawen vor witzige und tapffere Leute waren, schon gnugsahm berichtet[a(53)], derowegen griff / der Orden den Krieg mit ihnen mit sonderbahrer Behutsahmkeit an.

§2. Die Nadrawer thäten anfänglich starke Gegenwehr, allein da die / vornehmsten im Lande den Finger Gottes, der bey der Regierung des Ordens / war, vermerkt, ergaben sich einige Nadrauer Herren in guter Zeit dem / Orden, die andern zogen mit ihrem Weib und Kindern, Haab und Güthern / in Littauen, deren Güter von den Ordens Leuten gar verheeret wurden.

§3. Darauf gieng der Krieg mit den Zalavonien an, obwohl in währen-
[905] dem // Kriege des Ordens mit den Nadrawen, der Orden die Zalavonier, auch die Zala-/vonier in des Ordens Land Einfälle thaten, waren es doch nur streifferige. / Nun gienges die Uberwindung der gantzen Provintz an. Hiewieder legten / sich hefftig die Zalavonier, da sie nicht allein ihre Schlößer besetzet, sondern / auch in Samland eingefallen, Allein der Orden von den andern Preußi-/schen Provintzien, auch aus dem Römischen Reich verstärkt, griffen Ragnit, / Ramigen, Labiau, Soßau mit großer Macht an, und eroberten selbige, / verheereten mit Feuer und Schwerdt viele Oerter, mehr in Zalavonien. Ob-/wohl darin einige Fürsten theils mit Macht, theils mit List, worunter ei-/ner,

[a(53)] Dusb., p. 3, pag. 263.
[Op. cit., pars 3, p. 263. *Vide b(26).*]

Devintas skyrius

Kaip buvo užkariauta Nadruva, Skalva, Sūduva ir netrukus numalšinti maištininkai

Turinys

1. Karas tęsiamas Nadruvoje. 2. Nadruva pavergiama. 3. Skalva turi pasiduoti Ordinui. 4. Sembų sukilimas, sukurstytas Bonsės. 5. Pavergiama Sūduva.

§1. Septynios Prūsijos provincijos, būtent Kulmas, Pamedė, Pagudė, Varmė, Notanga, Barta ir Semba, buvo pavaldžios Ordinui, dar trūko Nadruvos, Skalvos ir Sūduvos. Valdant didžiajam magistrui Hartmanui von Heldrungenui ir krašto magistrui Conradui von Thierbergui 1274 metais karas persikėlė į Nadruvą[70]. Nadruviai savo provincijoje turėjo daug ir gerų tvirtovių, iš jų dvi *Rettawa* srityje, paskui *Ottolich* ir *Cameswig* buvo pranašesnės už kitas[71]. Dabar Ordinas jau turėjo pakankamai žinių, kokie protingi ir narsūs yra nadruviai[a(53)], todėl karą su jais pradėjo itin atsargiai.

§2. Nadruviai iš pradžių smarkiai gynėsi, tačiau kadangi šios žemės kilmingieji buvo pastebėję, jog Ordino valdyme dalyvauja ir Dievo pirštas, tai keli Nadruvos ponai laiku pasidavė Ordinui, kiti su žmonomis ir vaikais, manta ir turtais patraukė į Lietuvą, o jų dvarus Ordino žmonės visiškai suniokojo.

[905] §3. Tada prasidėjo karas su skalviais. Nors per // karą su nadruviais Ordinas puldinėjo ir skalvius, o skalviai Ordino žemes irgi, tačiau tai buvo tik atskiri reidai. Dabar prasidėjo visos provincijos užėmimas. Skalviai tam įnirtingai priešinosi: jie ne tik sustiprino įgulas savo pilyse, bet įsiveržė ir į Sembą, tačiau Ordinas, sustiprintas kitų Prūsijos provincijų, taip pat Romos Imperijos pajėgų, puolė Ragainę, Ramigę, Labguvą, Sasavą didelėmis pajėgomis ir jas užėmė, ugnimi ir kalaviju nusiaubė daugybę vietovių, daugiau Skalvoje. Nors joje kai kurie kunigaikščiai iš dalies jėga, iš dalies gudrumu

[105] *Lit.*

Saresta Nahmens, bekandt, ihre Sache angegriffen, sahen sie doch, / daß Gott mit in diesem Spiel wäre, drum drey der vornehmsten / Fürsten und Herren in Zalavonien, Surbanus, Sueisdetas und Szuidetas, bey / dem Landmeister Conrad von Thierberg des Friedens halben Ansuchung / gethan[72], da sie auch auf billige Conditiones zu Gnaden angenom[m]en, / wodurch die andern sich ebenfals dem Orden accom[m]odiret.

§4. Kaum war diese Provintz bezwungen, macht ein böser Mensch, Nahmens / Bonse, ein Same, Cäm[m]erer zu Pobethen, weil Ihm der Orden zweene Wei-/ber zu heyrathen nicht gestatten wolte, einen Aufruhr, zog an sich die / Samländer, auch die Natanger, Ermen und Pojezamer, und hätte dieses / Wesen ein groß Unheil bey dem Orden stifften können, wenn nicht die / kluge Glimpfflichkeit des Vogts von Samland erstlich die Samländer / begütet hätte, wodurch auch Natangen und Ermland ohne großen / Wiederwillen dem Orden zu gut gewonnen worden. Nur blieben die Pojezamien / bey ihrer rebellion, die aber durch die Tapfferkeit des Herman von / Schomberg, der in die Stelle des Berthold von Nordhausen Colmischen / Land Comthurs, so kein Soldat war, kom[m]en öffters geklopffet, nachmals / bezwungen und dem Orden sich zu untergeben gehalten worden.

§5. Sudauen war noch übrig, so noch zu erobern war, in welchem Lande / mächtige Fürsten waren, die der Orden nicht anders, als mit großem / Volk zu attaquiren vermochte. Was der Orden aus dem Römischen Reich, / aus Preußen und Liefflland aufbringen konte, wurde zu Bezwingung / des Sudauens aufgefordert. Doch wehrete sich das Sudauen bis ins dritte / Jahr, ehe sichs dem Orden ergeben wolte. Und geschahe solches letzlich auf / eine gute Manier. Obwohl unterschiedliche Fürstenthümer, als Pokone [!] [Pokima], / Krasine [!] [Crasima], Silai [Silia], Kymenau [Kymenow], Merunitzken [Meruniska], durch die Streiffungen des Ordens / gäntzlichen verheeret worden[73] und deswegen ihre Herren ins Littauen zogen / und daselbst sich saaßen, wurden doch die andern Herren innen, daß Gottes / Krafft dem Deutschen Orden beystand, und funden sich almälig die vornehmsten / Herren aus Sudauen bey dem Orden ein, die auf gewiße Conditiones dem / Orden sich ergeben, nehmlich Kudaris, Rustigenus,
[906] Skomand, Cantigerd, Guddaitis[74] // und andere, die mit einer guten Anzahl ihres Volks zum Orden übergiengen / und dem Orden wieder die andere gute Dienste thaten, wodurch die andern / auch bewogen, ihrem exempel nachzufolgen und ebenfals dem Orden zu / huldigen, so geschehen a[nn]o 1283. Obwohl nach der Zeit einige Länder und / Provintzien, als Barthen, Pojeizam etc. sich nochmals dem Orden gesucht zu / revoltiren, sind doch solche Bewegungen

kovojo už savo reikalą, iš kurių itin žinomas vienas, vardu *Saresta*, tačiau jie matė, kad šiame žaidime dalyvauja Dievas, todėl trys iš kilmingiausių Skalvos kunigaikščių ir ponų – *Surbanas*, *Sueisdetas* [Svisdetas] ir *Szuidetas* [Surdeta] – kreipėsi į krašto magistrą Conradą von Thierbergą su taikos prašymu[72]: kadangi jiems malonė buvo suteikta palankiomis sąlygomis, tai dėl šito ir kiti pakluso Ordinui.

§4. Vos tik buvo įveikta šita provincija, piktavalis žmogus, vardu Bonsė [Bansas], sembas, Pabėtų iždininkas, kadangi Ordinas nenorėjo jam leisti vesti dviejų žmonų, sukėlė maištą, patraukė į savo pusę sembus, taip pat notangus, varmius ir pagudėnus, ir šitoks dalykas galėjo Ordinui padaryti didžiulę bėdą, jeigu Sembos vaito protingas atlaidumas nebūtų numaldęs iš pradžių sembų, o per tai ir notangai bei varmiai be didelio pasipriešinimo buvo palenkti Ordinui. Tik pagudėnai nesiliovė maištauti, tačiau narsusis Hermanas von Schombergas, atėjęs į nekaringojo Kulmo žemės komtūro Bertholdo von Nordhauseno vietą, ne kartą jiems gerai įkrėtė, paskui įveikė ir privertė Ordinui paklusti.

§5. Buvo dar likusi Sūduva, kurią reikėjo užkariauti, o šioje žemėje buvo galingų kunigaikščių, kuriuos Ordinas pajėgė pulti ne kitaip, kaip tik su didžiule kariuomene.

Ką tik Ordinas galėjo pritraukti iš Romos Imperijos, iš Prūsijos ir Livonijos, visa tai buvo sutelkta įveikti Sūduvai. Tačiau Sūduva gynėsi trejus metus, kol pasidavė Ordinui. Ir galų gale tai įvyko geruoju būdu. Nors įvairios kunigaikštystės, kaip antai *Pokone* [!] *[Pokima]*, *Krasine* [!] *[Crasima]*, *Silai [Silia]*, *Kymenau [Kymenow]*, *Merunitzken [Meruniska]*, per Ordino niokojamuosius žygius buvo visiškai nusiaubtos[73], todėl jų valdovai patraukė į Lietuvą ir ten įsikūrė, tačiau kiti valdovai nusprendė, kad Vokiečių Ordinui padeda Dievo galia, ir pamažu iškiliausi Sūduvos valdovai atsidūrė pas Ordiną, pasidavę Ordinui tam tikromis sąlygomis, būtent *Kudaris*, *Rustigenas*,
[906] *Skomandas*, *Cantigerdas* [Kantigirdas], *Guddaitis* [Gedetas][74] // ir kiti, kurie su nemažai gyventojų perėjo pas Ordiną ir Ordinui gerai pasitarnavo prieš kitus, dėl ko ir tie kiti buvo paskatinti pasekti jų pavyzdžiu ir taip pat pripažinti Ordino valdžią; tai atsitiko 1283 metais. Nors po šito laiko kai kurios žemės ir provincijos, kaip antai Barta, Pagudė ir kitos, dar kartą bandė maištauti, tačiau tokie sąjūdžiai buvo nuslopinti iš pat pradžių, tad jie nepasiekė jokio efekto.

stracks im Anfange erstickt, / also daß Sie zu keinem effect gelangen kamen. Also hat der Deutsche / Orden mit Hülffe des Römischen Reichs und anderer Potentaten Hülffe 53 Jahr / zugebracht, die Preußen Lande zu bezwingen und sie unter ihr Joch zu / bringen, Preußen aber, da es zwar eine freye Republique gewesen, / hat sich zum Gehorsahm des Deutschen Ordens hinwerffen müßen, nachdem / ihr voriger Staat gar aufgehoben worden.

Das 10te Capitul

Was vor Regierungs Art der Orden in Preußen geführet

Inhalt

1. Vom Art des Landmeisters. 2. Der Homeister in Preußen, deßen Ehr und / Ansehen. 3. Der Statthalter des Homeisters. 4. Die Ehre des Statthalters / 5. Sein Amt bey der Wahl des Homeisters. 6. Die Homeister Wahl, wie / selbige geschehen. 7. Von den Bischöffen in Preußen. 8. Von dem Land-/Comthur im Culmischen Lande. 9. Vom Groß Comthur. 10. Vom Ober Mar-/schalk des Ordens. 11. Vom Obersten Spittler und seinem Wapen. 12. Vom / Obersten Trappierer. 13. Vom Treßler. 14. Von den Compthurs und / Conventen. 15. Die Zahl der Comthuren. 16. Das Amt des Comthurs. / 17. Die Hauß Comthure. 18. Die Vögte in Preußen. 19. Die Unter-/Gebietigere des Ordens. 20. Der kleine Comthur. 21. Der Compan / des Homeisters und der Comthure. 22. Der Fischmeister, Hauß Vogt. / 23. Diese Bedienten konten zu größeren Dignitaten kom[m]en. 24. Die / andere Ordens Brüder. 25. Von den Conventen des Ordens. 26. Die Macht / des Ordens. 27. Die Erinnerung des Autoris dabey. 28. Von des / Ordens Schwestern. 29. Die Hoheit des Homeisters über die Lande Preußen / war unter dem Römischen Babst. 30. Was des Römischen Kaysers / Autoritaet hie gegolten. 31. Der Homeister war nicht absolut über / den Orden. 32. Die Administration des Schatzes des Ordens. 33. / Das Groß Capitul des Ordens auf Creutz Erhebung. 34. Der Orden war / nicht absolut über die Einsaaßen des Landes Preußen. 35. Der Preußi-/sche Landrath. 36. Die Freyheit der Landschafft nimt zu. 37. Was / die Bischöffe damals beym Orden vermocht.

§1. Als nun der Deutsche Orden die Lande Preußen bezwungen, befin-/den wir, daß folgende Regierungs Art ist gehalten worden. Erstlich / war darin der Landmeister, Magister Provincialis, der ehe der Meister / des Ordens
[907] Homeister genandt wurde, nehmlich hohe Meister über // andere Meister, weil sie in unterschiedlichen Landen ihre Landmeister, als in Lieff-/land, Preußen,

Taigi Vokiečių Ordinui su Romos Imperijos ir kitų rėmėjų pagalba prireikė 53 metų įveikti Prūsijos žemėms ir įkinkyti joms į savo jungą, o Prūsija, nors ir buvusi laisva respublika, turėjo pasiduoti Vokiečių Ordino pavaldumui, visiškai netekusi buvusio valstybės statuso.

Dešimtas skyrius

Kaip Ordinas valdė Prūsiją

Turinys

1. Apie krašto magistro tarnybą. 2. Didysis magistras Prūsijoje, pagarba jam ir jo autoritetas. 3. Didžiojo magistro vietininkas. 4. Pagarba, rodoma vietininkui. 5. Jo pareigos renkant didįjį magistrą. 6. Didžiojo magistro rinkimai, kaip jie vyko. 7. Apie Prūsijos vyskupus. 8. Apie Kulmo žemės komtūrą. 9. Apie didįjį komtūrą. 10. Apie vyriausiąjį Ordino maršalą. 11. Apie vyriausiąjį špitolininką ir jo herbą. 12. Apie vyriausiąjį drabužininką. 13. Apie iždininką. 14. Apie komtūrus ir konventus. 15. Komtūrų skaičius. 16. Komtūro tarnyba. 17. Pilių komtūrai. 18. Prūsijos vaitai. 19. Ordino žemesnieji valdininkai. 20. Mažasis komtūras. 21. Didžiojo magistro ir komtūro palydovai. 22. Vyriausiasis žuvininkas, pilių vaitai. 23. Šie tarnautojai galėjo iškilti iki aukštesniųjų dignitorių. 24. Kiti Ordino broliai. 25. Apie Ordino konventus. 26. Ordino galybė. 27. Autoriaus prisiminimai apie tai. 28. Apie Ordino seseris. 29. Didžiojo magistro aukščiausioji valdžia Prūsijos žemėse; [jis] buvo pavaldus Romos popiežiui. 30. Ką čia reiškė Romos imperatoriaus autoritetas. 31. Didžiojo magistro valdžia Ordinui nebuvo absoliuti. 32. Ordino iždo administravimas. 33. Didžioji Ordino kapitula Kryžiaus Išaukštinimo šventėje. 34. Ordino valdžia Prūsijos gyventojams nebuvo absoliuti. 35. Prūsijos krašto taryba. 36. Žemvaldžių laisvė didėja. 37. Ką anuomet, valdant Ordinui, galėjo vyskupai.

§1. Kai Vokiečių Ordinas nugalėjo Prūsijos žemes, matome, kad buvo tokia valdymo struktūra. Visų pirma buvo krašto magistras, *Magister Provincialis*, prieš Ordino magistrą pavadinant didžiuoju magistru, taigi aukštuoju
[907] magistru, aukštesniu už // visus kitus, nes įvairiuose kraštuose buvo savi krašto magistrai, taigi Livonijoje, Prūsijoje, Vokietijoje ir Italijoje, o Austrijoje,

Deutsch- und Welschland, und hatten sie in Oesterreich, Romanien / und Armenien, terrarum Provisores, d. i. Lands Verweser, die auch Lands Pfleger / geheißen, wie also in dem erneuerten Culmischen Privilegio a[nn]o 1251 wird Ludwig, der damalige Landmeister, Provisor Prussiae, (deßen Nahme über / alle Gebietiger in Preußen, auch über den Land Comthur im Culmlande / stehet) genandt, welches die interpretes gegeben, Gebietigere in Preußen, / auch Hermann Balck im ersten Exemplar des Culmischen Privilegii sich Ge-/bietiger des Deutschen Hauses durch Slavonien und Preußen, Domus / Teutonicae per Slavoniam et Prussiam Praeceptor genandt[a(54)], dieser regierte an Statt des Homeisters und war gleichsahm der Statthalter / des Homeisters, wiewohl wir auch lesen, daß die Homeister auch einen / Statthalter in Preußen geschikt haben, wenn gleich ein Landmeister / in Preußen gewesen. Also war Ludwig Land Meister in Preußen, und / war auch Eberhardus a Seyne des Homeisters Statthalter, der das / Culmische Privilegium, so im Brande war von Händen kom[m]en, als / Statthalter confirmirte[75].

§2. Nachdem aber der Homeister selbst in Preußen ihre Residentz genom[m]en, / hat er als das rechte Haupt alles dirigiret und ist der erste, so in Preußen / sich gesetzt, gewesen, Siegfried von Feuchtwangen, der seinen Sitz von / Marpurg a[nn]o 1309 nach Marienburg transferiret, der daselbst bis 1311 / gelebet, in welchem Jahr er gestorben. Dieser hatte die volkom[m]enste / Ehre, als das höchste Haupt des Ordens und des gantzen Landes, wobey zu / bemerken, daß unter andern Ehr Bezeigungen ihm der Schild und Rok / vorgetragen wird, auch wurde Ihm an der Taffel 4mal so viel an Fleisch / und Fisch vorgeleget als andern Brüdern, die mit Ihm zur Taffel saaßen, / damit er seine Freygebigkeit gegen seine büßende Brüder desto bas / ausüben könte. Wenn er sturbe, wurd ein armer Preuß ein gantzes / Jahr mit Eßen und Trinken versehen, vor die Seele des Homeisters. Wenn / er aufgezogen kom[m]en, hat er eine ziemliche assistentz gehabt und finden / wir davon in den *Consuetudinibus Ordinis Teutonici* folgendes Gesetze: / Der Meister sol haben ein Roß und drey Bestien, über das, so man Urlauge / hat, so sol er han ein zeldende Pfert oder einen Turkmann, einen / Priester und einen Schülere mit drey Bestien. Ein heidnischer Schreiber, einen / Turcopel, der sinen Schild und sin Sper vüret, einen andern Turcopel, / den er sende, den dritten zu einem

[a(54)] Dysb. in praef. ad Institut. Ord. Teuton.

[Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...], Praefacio ad institutionem ordinis domus Theutonice. *Vide b(26).*]

Rumunijoje ir Armėnijoje – *terrarum Provisores,* t. y. krašto valdytojus, kurie buvo vadinami ir krašto prokuratoriais, kaip antai atnaujintoje Kulmo privilegijoje 1251 metais Ludwigas, tuometinis krašto magistras, vadinamas *Provisor Prussiae* (jo vardas yra aukščiau už visus Prūsijos valdovus, taip pat ir už Kulmo žemės komtūrą); kaip interpretavo vertėjai, valdytojai Prūsijoje, taip pat ir Hermannas Balckas, pirmajame Kulmo privilegijos egzemplioriuje vadinami Vokiečių namų valdytojais Slavonijoje ir Prūsijoje, *Domus teutonicae per Slavoniam et Prussiam Praeceptor*[a(54)], [valdytojas] valdė vietoj didžiojo magistro ir buvo tarsi didžiojo magistro vietininkas, nors taip pat skaitome, kad didysis magistras į Prūsiją siuntė ir vietininką, kai Prūsijoje buvo krašto magistras. Taigi Ludwigas buvo krašto magistras Prūsijoje, bet buvo ir Eberhardas a Seyne, didžiojo magistro vietininkas; jis, kaip vietininkas, patvirtino Kulmo privilegiją, kuri per gaisrą pražuvo[75].

§2. Bet kai didysis magistras perkėlė savo rezidenciją į Prūsiją, jis ėmė viską diriguoti kaip aukščiausioji galva, pirmasis, įsikūręs Prūsijoje, buvo Siegfriedas von Feuchtwangenas, jis savo būstinę 1309 metais iš Marburgo perkėlė į Marienburgą. Čia jis ir gyveno iki 1311 metų, kuriais mirė. Jam buvo rodoma didžiausia pagarba kaip aukščiausiai Ordino ir visos šalies galvai, ir čia pastebėtina, kad tarp kitų pagarbos apraiškų pirma jo buvo nešamas skydas ir šarvai, taip pat jam ant stalo buvo dedama keturiskart daugiau mėsos ir žuvų negu kitiems broliams, sėdintiems su juo už stalo, kad jis savo atgailaujantiems broliams kuo geriau galėtų parodyti savo dosnumą. Jam mirus, vienas vargšas prūsas visus metus buvo aprūpintas valgiu ir gėrimu už didžiojo magistro sielą. Vykdamas į žygį jis turėjo nemažą palydą, *Vokiečių Ordino taisyklėse* randame tokią nuorodą: magistras turi turėti kovos žirgą ir tris jojamuosius arklius, be to, vykstant karui, turi turėti eidininką arba turkų ar arabų veislės žirgą, kunigą ir mokinį su trimis žirgais. Pagonį raštininką, karį – tarną, nešantį jo skydą ir ietį, kitą karį – pasiuntinį, trečią – iždininką, o mūšio lauke

Cäm[m]erer und so man zu Felde lieget, / oder vehrt, mit den Wapenern den vierten Turcopel. Er sol auch haben / einen Koch, derre etzlicher sol haben eine Bestien, und so er es bedarff / durch Nothdurfft langes Weges, so mag er nehmen zweene Saumeen, / die soll man wiedergeben, so er wiederku-
[908] met. Zweene Ritter Brüdern // zu Gesellen und einen Sariant Bruder zu einem Schaffere unde so man / uzeliget zweene. Über das mag er zweene lauffende Knechte haben / zu tragene Bothschafft unde Brive.

§3. Hie ist zu wißen, deßen oben schon gedacht, daß auch Statthalter / in Preußen gesetzet seyn worden, und deßen finden dreyerley Verfahren / als 1. Wenn ein gefährlicher Zwist zwischen dem Homeister und dem Orden / entstanden, der sich nicht leicht hat beylegen laßen wollen, ist in währen-/ den Streitigkeiten ein Statthalter gesetzet, wie wir deßen ein exempel / haben a[nn]o 1441. Da an Statt Pauli Bellitzer von Rußdorff ein Statt-/halter gesetzet worden, mit welchem er seines Amts entsetzet worden, / wie deßen Homeister Licentirungs Brieff noch im Archivo zu Thorn ver-/handen seyn soll[b(55)]. 2. Wenn der Homeister gefährlich krank war, / konte der Homeister neuen[106] an seine Stelle verordnen, dem er den / Ring und Siegel übergab. Jedoch so selbiger dem Orden Ihm einen andern / erwählen, wie denn beym Orden stund, wenn ein Statthalter sich nicht in seine Schran-/ken hielte, daß sie einen andern wählen konten, wie aus dem Exempel Conradi [!] von / Schwartzburg, der erste Statthalter war und abgesetzet wurde[76], erhellet Henne-/berger[c(56)]. 3. Wenn ein Homeister in einen fernen und gefährlichen Krieg zog, da-/mit die Regierung des Landes nicht nachblieb, auch da der Homeister im / Kriege blieb, der Orden nicht ohne Haupt wäre. Hie könnte noch die 4te Ursach an-/ gezogen werden, der sich Heinrich Reuß von Plauen, der nach dem Ludwig / von Erlichshausen zum Homeister erwählet ward, bediente, Selbiger wolte / nicht anfänglich den Titul des Homeisters, sondern nur des Statthalters an-/ nehmen, damit er nicht dürffte gehalten werden, denen in Polen zu schweren, / welcher Strich aber auch Ihm nicht angehen wolte.

§4. Wie der Statthalter beehret wurde, ersiehet man aus den *Consuetudi-/ nibus Ordinis Teutonici*, da die Worte also lauten: Der Bruder, der an des / Meisters Statt ist, mag seinen Vahnen vühren unde Teppich unde das gros-/se

[b(55)] Hartkn., c.l., p. 604.

[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], Theil 2, cap. 8, p. 604. *Vide a(48).*]

[c(56)] P. 281 [Henneberg].

ar į ten vykstant – ir ketvirtą – ginklininką. Jis taip pat privalo turėti virėją, šis – jojamąjį arklį, ir jeigu reikia dėl ilgo kelio, tai jis gali paimti du kinko-
[908] muosius arklius, o grįžęs privalo juos vėl atiduoti. Du brolius riterius // bendravimui ir vieną brolį pėstininką ūkvedžio pareigoms, o jeigu reikia, tai du. Be viso to, jis gali turėti du tarnus pasiuntinius perduoti žinioms ir laiškams.

§3. Čia reikia žinoti, kad, kaip jau minėta anksčiau, į Prūsiją būdavo paskiriami vietininkai, ir čia randame trejopą spręseną: 1. Kai tarp didžiojo magistro ir Ordino kyla pavojinga priešprieša, kurios negalima lengvai pašalinti, tai, tęsiantis nesutarimams, paskiriamas vietininkas, kaip rodo 1441 metų pavyzdys: Torno archyve esą dar išlikęs didžiojo magistro atleidimo laiškas: vietoj Pauliaus Bellitzerio von Rußdorfo buvo paskirtas vietininkas, o jis tuo buvo nušalintas nuo savo pareigų[b(55)]. 2. Pavojingai susirgęs didysis magistras galėjo į savo vietą paskirti naują, kuriam jis perduodavo žiedą ir antspaudą. Tačiau jeigu šis pasirinkdavo kitą, negu tiko Ordinui, jeigu vietininkas, būdamas ligotas, nesilaikė savo kompetencijos, tai jie galėjo pasirinkti kitą, kaip matyti iš Conrado [!] [Siegfriedo] von Schwartzburgo pavyzdžio, kuris buvo pirmasis vietininkas, bet buvo atleistas[76], kaip ryškėja iš Hennenbergerio[c(56)]. 3. Didžiajam magistrui išvykus į tolimą ir pavojingą karą, neturėtų nukentėti šalies valdymas, taip pat didžiajam magistrui žuvus, Ordinas neturėtų likti be galvos. Čia būtų galima dar priskirti ketvirtą priežastį, kuria pasinaudojo Heinrichas Reußas von Plauenas: po Ludwigo von Erlichshauseno jis buvo išrinktas didžiuoju magistru, tačiau iš pradžių nenorėjo prisiimti didžiojo magistro titulo, tenkinosi tik vietininko titulu, kad nereikėtų prisiekti lenkams, tačiau šitas triukas jam nepavyko.

§4. Kaip vietininkas buvo pagerbiamas, matyti iš *Vokiečių Ordino taisyklių*, kur tie žodžiai skamba šitaip: brolis, esantis magistro vietoje, gali naudoti jo vėliavą ir kilimą bei didžiąją palapinę ir tarnus, reikalingus priimti magistro

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel [...], p. 281. *Vide b(14).*]

[106] *Post h. v. lit.*

Gezelt unde die dine, der er bedarff, wennd er die Geste an des Mei-/sters Statt entfanu sol, den man Ehre sol bieten. Des Meisters Schild / und Wapenrok sol er nicht vühren, er sall auch seine Statt an der Taveln / nicht halten noch in der Kirchen. Wird er siech, so en darff er nicht mit den / siechen Brüdern liegen in der Firmarie.

§5. Wenn das Homeister Amt vacant war, kam das Amt des Statthalters in / größerer Consideration. Selbiger musste: 1. Den andern Landmeistern und den Comthuren / den Todt des Homeisters und wie die künfftige Wahl mit Benennung des Orts und / der Zeit denunciren. 2. Den Armen speisen. 3. Die Wahl des Homeisters anordnen.

§6. Mit der Wahl wurde dieser Process gehalten: 1. Wird die Meße vor Heil. / Geist gehalten. 2.Werden die Gesetz und Regeln des Ordens öffentlich ver-/lesen. 3. Müßen die Brüder sich recolligiren und 15 Pater noster bethen. //
[909] 4. Der Stadthalter wählete einen Comthur, so Com[m]endator Electorum wäre. 5. Diese zwee / wählten den dritten und die drey den vierten und so weiter bis ihrer dreyzehn waren / aus unterschiedlichen nationen, unter welchen 1 Priester, 8 Ritter und 4 andere Brü-/der seyn musten. Das waren die Electores. Unter welchen, so einer oder der / andere dem Orden nicht anstunde (etwa daß er was schweres pecciret und / große Buße thun müßen). Konten die andern Ordens Brüder excipiren und andere / in dero Stelle setzen. 6. Diese electores musten einen Eyd ablegen, daß sie / den würdigsten und den geschiktesten zu solchem Amt alle Lieb und Haß an die / Seite setzende, wählen wolten. 7. Desgleichen musten auch die andern Ordens / Brüder einen Eyd thun, daß Sie denjenigen, der da würde erwählet werden, / vor ihren Homeister erkennen und dem gehorsahm seyn solten. Wenn nun / einer unter den Electoren zum Homeister Amt geschikt gehalten wurde, schikten / Ihn die jetzigen electores ins Capitul zu den andern Ordens Brüdern, die einen / andern zur Wahl auslesen und deputiren musten. Wenn dieses geschehen, / gieng die Wahl an per Suffragia, da die meisten Stim[m]en den Homeister / machten. Hatte der weggeschikte nicht Stim[m]en gnug, muste der an seine / Stelle abgeschikte weichen und der weggeschikte wiederkom[m]en. Und gieng / die Wahl von neuem an, bis Sie pluralitate votorum einen Homeister / kriegten. Derselbe wurde nun den andern Ordens Brüdern als Homeister / vorgestellet. In der Kirchen ward das *Te Deum laudamus* gesungen und mit / allen Gloken geläutet. Und allerhand Freuden Zeichen volbracht. Zuletzt führt / ihn der Statthalter vors hohe Altar, that Ihm das Velum um und übergab / Ihm den Ring und das Sigillum, der Homeister küßte den Statthalter. Wenn / der Erwählete nicht zugegen, ward er nur benennt und ein Tag gestelt, / da solche Cerimonien in seinem Beywesen solten abgeleget werden.

svečiams, kuriems reikia parodyti pagarbą. Magistro skydo ir šarvų jis neturi naudoti, taip pat neturi užimti jo vietos prie stalo ir bažnyčioje. Susirgęs neturi gulėti ligonių patalpoje kartu su kitais sergančiais broliais.

§5. Kai didžiojo magistro vieta būdavo laisva, vietininko pareigos įgaudavo didesnę svarbą. Jis privalėjo: 1. Kitiems krašto magistrams ir komtūrams pranešti apie didžiojo magistro mirtį ir būsimus rinkimus, įvardijant vietą ir laiką. 2. Pamaitinti vargšus. 3. Rengti didžiojo magistro rinkimus.

§6. Renkant buvo laikomasi šitokių procedūrų: 1. Laikomos mišios vardan Šv[entosios] Dvasios. 2. Viešai skaitomi Ordino įstatymai ir taisyklės.
[909] 3. Broliai turi susikaupti ir sukalbėti 15 Tėve mūsų. // 4. Vietininkas pasirinkdavo komtūrą, rinkikų siūlytoją. 5. Šitie du pasirinkdavo trečią, tie trys – ketvirtą ir taip toliau, kol jų būdavo trylika iš skirtingų tautybių, ir tarp jų turėjo būti 1 kunigas, 8 riteriai ir 4 kiti broliai. Tai buvo rinkikai. Jeigu iš jų vienas ar kitas Ordinui netiko (tarkim, buvo sunkiai nusidėjęs ir turėjo daryti didelę atgailą), tai kiti galėjo jį pašalinti ir į jo vietą skirti kitą. 6. Šitie rinkikai turėjo prisiekti, kad šioms pareigoms nori išrinkti patį vertingiausią ir sumaniausią, atsisakydami bet kokios meilės ar neapykantos. 7. Savo ruožtu ir kiti Ordino broliai turėjo duoti priesaiką, kad jie tą, kuris bus išrinktas, pripažins savo didžiuoju magistru ir bus jam paklusnūs. Jeigu tik vienas iš rinkikų buvo laikomas tinkamu būti didžiuoju magistru, tai dabartiniai rinkikai siuntė tokį į kapitulą pas kitus Ordino brolius, o jie turėjo parinkti kitą ir jį deleguoti. Tai atlikus, rinkimai galėjo prasidėti skaičiuojant balsus, nes didysis magistras buvo išrenkamas balsų dauguma. Jeigu išsiųstasis balsų gaudavo nepakankamai, tai į jo vietą atsiųstasis turėjo pasitraukti, o išsiųstasis vėl grįžti. Ir rinkimai prasidėdavo iš naujo, kol balsų dauguma bus išrinktas didysis magistras. Dabar jis buvo pristatomas kitiems Ordino broliams kaip didysis magistras. Bažnyčiose buvo giedama „Tave, Dieve, garbinam“ ir skambinama visais varpais. Ir rodomi visokie džiaugsmo ženklai. Galų gale vietininkas jį veda prie didžiojo altoriaus, gobia jį skraiste ir perduoda žiedą ir antspaudą, didysis magistras bučiuoja vietininką. Jeigu išrinktojo čia nėra, tai jis tik įvardijamas ir nustatoma diena, kada šitos ceremonijos bus atliktos jam dalyvaujant.

§7. Nachdem waren in der Rang die Preußische Bischöffe, derer 4 wären / alzugleich. Der erste war der Colmische, als der älteste, welches hernach / verändert worden, dem der Ermländer vorgezogen worden, weil sich die-/ser niemals dem Homeister untergeben, die andern dem Homeister, in-/dem sie den Orden angenom[m]en, auch dem Rigischen Metropoliten sich / untergaben (Nach ihm war vor dem der Pomesanische, der zu Riesenburg, / dann der Ermländische, der zu Brunsberg und nachmals zu Heilsberg). Letztlich / der Samländische, der zu Fischhausen residirete. Diese waren die vor-/nehmste Senatores des Landes Preußen und wurden zu allen wichtigsten / Landes Geschäfften gebraucht.

§8. Nach den Bischöffen waren der Land Compthur und denn die Fürst Groß-/gebietigere des Ordens. Nehmlich 1. der Groß Comthur. 2. Der Oberste Mar-/schalk. 3. Der Oberste Spittler. 4. Der Trappierer. 5. Der Treßler, der / Land Comthur, war Statthalter von Culm, darum Dittrich von Oldenburg / ihn also in seinen Gesetzen beschreibet, der an unsere Stadt gelaßen / wird
[910] im Land zu Culmen, der hat ins gemein den Vorderzug vor den fünff // Groß Gebietigern gehabt, wie solches aus der Unterschrifft des Culmischen / von a[nn]o 1251 und andern privilegien zu sehen, die im Culmischen Lande gege-/ben worden. Von diesem ist dieses zu merken, daß die andern Groß Gebieti-/ger der Homeister selbst konnte wählen und absetzen, mit seinem Convent, / den Landcomthur von Culm aber nicht, denn dazu muste das große Capi-/tul befordert werden[d(57)]. Dieses Amt hat expiriret, als Culm an die / Crone Polen a[nn]o 1454 gediehen[77].

§9. Der Groß Comthur, der in der Stelle des Landmeisters erwählet und der / nächste nach dem Homeister und der gleichsam sein Vicarius natus war, / hat in seiner Inspection alle Priester, Brüder des Ordens und Layen, wie auch / die Diener, die zu Hause blieben und nicht in den Krieg zogen, die Speiß-/ Comthuren, den Schatz, die Schiffart, die Zufuhr des Getreydes, die Wagen, / das Schnitz Holtz und desgleichen Dinge, und war als der große Oeconomus / des Ordens. Wenn der in seinen Geschäfften ausritte, muste Ihm ein Ritter / Bruder und ein anderer Bruder nebst zwey andern Brüdern oder Turcopel / begleiten. Die letzten Groß Comthuren waren Nicolaus von Bach und Cleophas / von Drahe[e(58)].

[d(57)] Hartkn., c. l., p. 612.

[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], Theil 2., cap. 8, p. 612. *Vide a(48).*]

§7. Po jo pagal rangą ėjo Prūsijos vyskupai, kurių vienu metu buvo keturi. Pirmasis buvo kulmiškis kaip seniausias, paskui tai buvo pakeista, ir pirmenybė suteikta Varmės vyskupui, nes šis niekad nepasidavė didžiojo magistro pavaldumui, o kiti, įstoję į Ordiną, tapo pavaldūs didžiajam magistrui, taip pat Rygos metropolitui (po jo ėjo Pagudės vyskupas su rezidencija Ryzenburge, tada Varmės vyskupas su rezidencija Brunsberge, o vėliau Heilsberge). Pagaliau Sembos vyskupas, rezidavęs Žuvininkuose. Šie buvo iškiliausi Prūsijos krašto senatoriai, dalyvavę visuose krašto reikaluose.

§8. Po vyskupų ėjo krašto komtūras ir tada didieji Ordino valdovai kunigaikščiai. Būtent: 1. Didysis komtūras. 2. Vyriausiasis maršalas. 3. Vyriausiasis špitolininkas. 4. Drabužininkas. 5. Iždininkas, krašto komtūras buvo Kulmo vietininkas, todėl Dittrichas von Oldenburgas savo įstatymuose apie jį rašo, kad jis mūsų vietoje paskirtas Kulmo žemėje, apskritai jis yra viršesnis
[910] už penkis // didžiuosius valdovus, kaip matyti iš parašo 1251 metų Kulmo ir kitose privilegijose, duotose Kulmo žemėje. Dar reikia pastebėti, kad kitus didžiuosius valdovus didysis magistras pats galėjo pasirinkti ir atleisti su savo konventu, bet Kulmo krašto komtūro – ne, nes tam reikėjo didžiosios kapitulos[d(57)]. Šitos pareigos išnyko, kai 1454 metais Kulmas atiteko Lenkijos Karūnai[77].

§9. Didysis komtūras, kuris buvo renkamas vietoj krašto magistro ir kuris buvo pirmasis po didžiojo magistro ir buvo tarsi jo pavaduotojas pagal paveldėjimą, buvo atsakingas už visus Ordino brolius, kunigus ir nekunigus, taip pat tarnus, liekančius namuose ir neinančius į karą, maisto komtūrus, iždą, laivybą, grūdų pristatymą, vežimus, malkas ir panašius dalykus, buvo lyg didysis Ordino ekonomas. Išjojusį savais reikalais jį turėjo lydėti brolis riteris ir kitas brolis kartu su dviem kitais broliais arba kariais. Paskutiniai didieji komtūrai buvo Nicolajus von Bachas ir Cleophas von Drahe[e(58)].

[e(58)] Henneb. in Histor. Pruss.

[*Possib.* Hennenberger, Caspar, Historie vort Land van Preussen, Harlem, 1657, *fons*: Estreicher, Karol, Bibliografia Polska, t. 18, p. 97.]

§10. Nach dem Groß Comthur war der Oberste oder Landmarschalk, dem die / Militaria befohlen waren und war gleichsam des Ordens Groß Feldherr. / Er muste den Brüdern Pferde, Wehr und Waffen anschaffen, die Kriege di-/rigiren, Volk annehmen und enturlauben, aber das konte er alles thun / mit Consens und Bewilligung des Homeisters, als der von allem wißen muste, / doch war seine autoritaet groß. Denn, obwohl zu Friedens Zeiten und in Ab-/wesenheit des Homeisters, der Groß Comthur über alle zu gebieten hat-/te, so musten doch in Kriegs Zeiten dem Marschall alle andere, auch die / Groß Gebietiger, ja auch selbst der Groß Comthur zu Geboth stehen[f(59)], / denn versamlete er das Capitul und führte den Staat eines Statthal-/ters und der Groß Comthur muste die Stelle des Marschals vertreten. / Wenn er ausgieng, hatte er neben dem Unter Marschalk zwo Ordensbrü-/der und Turcopel, auch in Kriegs Zeiten zweene Residirte ins gemein / zu Königsberg.

§11. Der dritte Groß Gebietiger des Ordens war der Oberste Spittler, residirte / in Elbing und war Comthur des Orts, hat unter sich etliche Unter Spittler, / die hin und wieder im Lande waren. Hat die Inspection über die Spitäler / und Armen, die er aus den Mitteln des Ordens auf Anordnung des Groß-/Comthurs versorgen muste, führte sein eigen Siegel, welches also vom / Godefredio Zamelio beschrieben wird. „Des Obersten Spittlers Siegel war / zur Stifftungs Erinnerung ein junger Hospital Bruder, welcher sich von / einem alten Mann die Füße waschen läßet. Jener hat einen Fuß / abgetroknet
[911] auf der Erden und langet herfür seinen andern Fuß, // hat auch die rechte Hand ausgestreket.“ Da aber Elbing an Polen gediehen, / wurd seine Residentz nach Brandenburg verlegt.

§12. Der Vierte Großgebietiger war der Trappierer, deßen Amt uns die / *Consuetudines Ordinis Teutonici N. 35*, also beschreiben „Zu der Trappie-/rers Amt gehöret die Traperie, Wapenröke, Spaldenier, Knielinge, / Vomsen, Wapen Huben, Wapen Handschu, Gürtelen und andere Kleider, die / sal der Trappierer den Brüdern geben, da gehöret zu seine Amte. Die / alden Cleidere, die er nach dem Winter von den Brüdern ufgeräumet, / die sal er zu dem anderen Winter behalten und theilen, gleich dem Com[m]endurs / unde dem Marschalke etc. Seine Residentz war zu Christburg, hernach-/mals zu Balga, dieser hatte die Kleider des Ordens Brüder in seinem / Verwahrsahm

[f(59)] Hartknoch in A. u N. Preussen, p. 610.

[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], Theil 2., cap. 8, p. 610. *Vide a(48).*]

§10. Po didžiojo komtūro ėjo vyriausiasis, arba krašto, maršalas, kuriam buvo pavesti kariniai dalykai ir kuris buvo lyg ir Ordino didysis karvedys. Jis turėjo parūpinti broliams arklius, ginkluotę ir ginklus, vadovauti karams, priimti į tarnybą karius ir juos atleisti, bet visa tai jis galėjo daryti tik su viską turinčio žinoti didžiojo magistro pritarimu ir leidimu, tačiau jo autoritetas buvo didelis. Mat nors taikos metu ir nesant didžiojo magistro viską valdė didysis komtūras, tačiau karo metu maršalui turėjo būti pavaldūs visi kiti, taip pat ir didieji valdovai, ir net pats didysis komtūras[f(59)], nes maršalas sukviesdavo kapitulą ir naudojosi vietininko statusu, ir didysis komtūras turėjo pavaduoti maršalą. Išvykstantįjį, be maršalo pavaduotojo, lydėjo du Ordino broliai ir kariai, taip pat karo metu du paprastai gyvenantys Karaliaučiuje.

§11. Trečias didysis Ordino valdovas buvo vyriausiasis špitolininkas, rezidavo Elbinge ir buvo vietos komtūras, jam pavaldūs buvo keli žemesnieji špitolininkai, gyvenę šen bei ten šalyje. Jis prižiūrėjo špitoles ir vargšus, kuriuos turėjo aprūpinti iš Ordino lėšų, skiriamų didžiojo komtūro, jis turėjo savą antspaudą, kurį aprašo Godefredijus Zamelijus. „Vyriausiojo špitolininko antspaudas buvo prieglaudos atminimui: jaunas špitolės brolis, senam vyrui duodantis nuplauti kojas. Vieną nušluostytą koją jis nuleidęs ant žemės,
[911] kitą laiko atkišęs, // ištiesęs ir dešinę ranką.“ Kadangi Elbingas atiteko Lenkijai, tai jo rezidencija buvo perkelta į Brandenburgą.

§12. Ketvirtasis didysis valdovas buvo drabužininkas, kurio pareigas *Vokiečių Ordino taisyklės* Nr. 35 taip aprašo: „Drabužininkui priklausė drabužinė, apsiaustai, pošarviniai marškiniai, antkeliai, pošarvinės liemenės, pošalminiai galvos apmautai, šarvinės pirštinės, diržai ir kita apranga, kurią drabužininkas turėjo duoti broliams, visa tai priklausė prie jo pareigų. Senuosius drabužius, kuriuos po žiemos iš brolių paima, turi laikyti kitai žiemai ir išdalyti, taip pat komtūrams, maršalui ir kitiems. Jo rezidencija buvo Christburge, paskui Balgoje, jis rūpinosi Ordino brolių drabužiais ir laikėsi nuostatos, kad nė vienas

und hielts damit auch so, daß kein Bruder muste auch / ein geschenktes Kleid oder Laken zum Kleid annehmen ohne Bewilligung / des Trapierers. Ja da ihm Laken zu zween Kleidern geschenket worden, / muste er eines so fort dem Trappierer hingeben. Wenn jemand in Ordens / Geschäfften verreisete, muste der Trappierer ihm die Reise Unkosten verschaffen.

§13. Der Fünffte Groß Gebietiger war der Treßler, der war des Ordens / Schatzmeister und hatte unter sich das Müntzwesen und des Ordens Einkünffte / zu verwalten. War ins gemein bey Hoffe des Homeisters, deme er alle / Monath gleich den andern Groß Gebietigern (wiewohl der Spittler hievon / ausgenom[m]en ward) seiner Administration wegen Rechnung thun, und / derselbe muste auch, wenn jemand in Ordens Geschäfften verreisen muste, / Ihm die Reise Kosten anschaffen.

§14. Hierauf folgeten die Comthuren, welche man auch Com[m]endors genandt, / derer eine ziemliche Zahl gewesen. Simon Grunau sagt, daß da der / Orden im Flor gestanden, 28 Comthuren[g(60)] und 33½ Convent gewesen. / Da denn zu wißen: 1. Daß nicht fort ein jeder Convent seinen aparten Comthu-/ren gehabt, sondern ein Comthur hat bisweilen Eins auch mehr Convent / gehabt, als im Colmischen hat der Land Comtur den Convent zu Althauß, / Birgelau, Golba und Brettchen regieret. Zu Königsberg sind zwee Con-/vente und nur ein Comthur gewesen. Zu Marienburg 4 Convent und ist vom / Groß Comthur oder auch vom Homeister regieret worden. 2. Daß manch-/mal Comthur von einem Ort benennet worden, da doch kein Convent / gewesen, welches verursachet, weil die Residentzien der Comthuren / sind verändert worden und nicht alle Zeit residiret, wo das Convent / gewesen. Allermaaßen auch mit den Bischöffen gehalten worden, daß an / einem Ort die Residentz des Bischoffs, am andern Ort das Capitul und / der Thum ist. Also ist ein Comthur zu Papau gewesen, da doch daselbst / kein Convent gehalten worden und wurd er ein Convent, das in der Nähe / gelegen, regieret haben. //

[912] §15. Die Comthurs beschreibet der Simon Grunau in folgender Ordnung:

Thorn,	Schlochau,	Ortelsburg,	Königsberg,
Straßburg,	Danzig,	Lyck,	Ragnit,
Reden,	Elbing,	Brandenburg,	Memel,
Graudentz,	Holland,	Papau,	Balga.
Schwetz,	Christburg,	Rein,	
Mewa,	Osterode,	Labiaw,	

[g(60)] Sim. Gru., Tr. 14, Q. q.
[*Msc.* Simon Grunau, Cronica [...] des Landes zu Preussen [...], Tract. 14. *Vide a(13).*]

brolis neturi priimti dovanoto drabužio ar medžiagos drabužiui be drabužininko leidimo. Gavęs dovanotų medžiagų iš karto dviem drabužiams, vieną jis privalo tuoj pat atiduoti drabužininkui. Vykstančiajam į kelionę Ordino reikalais drabužininkas turėjo parūpinti kelionės išlaidas.

§13. Penktasis didysis valdovas buvo iždininkas, jis valdė Ordino iždą ir administravo monetų kalybą bei Ordino pajamas. Paprastai būdavo didžiojo magistro rezidencijoje, kiekvieną mėnesį, kaip ir kiti didieji Ordino valdovai (nors špitolininkas čia buvo išimtis), jis turėjo duoti ataskaitą jo [didžiojo magistro] administracijai, ir jis taip pat turėjo parūpinti kelionės išlaidas vykstančiajam Ordino reikalais.

§14. Toliau ėjo komtūrai, vadinami taip pat ir komendorais, kurių buvo nemažai. Simonas Grunau sako, kad kai Ordinas klestėjo, komtūrų buvo 28[g(60)], o konventų 33½. Čia dera žinoti: 1. Kad ne kiekvienas konventas turėjo savo atskirą komtūrą, o komtūras kartais turėjo ir daugiau negu vieną konventą, antai Kulmo žemės komtūras valdė Althauzo, Birgelau, Golbos ir Bretcheno konventus. Karaliaučiuje buvo du konventai ir tik vienas komtūras. Marienburge buvo keturi konventai, ir valdė didysis komtūras arba ir didysis magistras. 2. Kad kartais komtūras buvo paskiriamas tokiai vietovei, kur nebuvo konvento, nes komtūrų rezidencijos kartais keisdavosi, ir jie ne visada rezidavo ten, kur buvo konventai. To paties laikytasi ir su vyskupais: vienoje vietoje buvo vyskupo rezidencija, kitoje vietoje kapitula ir katedra. Štai komtūras buvo Papau, tačiau ten nebuvo konvento, o jis valdė netoliese buvusį konventą. //

[912] §15. Komtūrus Simonas Grunau aprašo tokia tvarka:

Tornas,	Šlochau,	Ortelsburgas,	Karaliaučius,
Štrasburgas,	Dancigas,	Lykas,	Ragainė,
Rėdenas,	Elbingas,	Brandenburgas,	Klaipėda,
Graudencas,	Holandas,	Papau,	Balga.
Švecė,	Christburgas,	Reinas,	
Mevė,	Osterodė,	Labguva,	

§16. Des Comthurs Amt bestund gemeiniglich hierin, Erstlich, als ein / Haupt des Ordens, Brüder seines Convents zu regieren, fürs andere, wie-/der die Feinde einen Kriegs Zug zu thun, drittens die Ordnungen des Homei-/sters und des gantzen Capituls in seinem Gebiete zu exequiren mit dem / Land Richter, der ein Preußischer Edelmann seyn muste und mit dem / Land Schreiber die Landgerichte in seiner Comthurey zu halten.

§17. Hienächst waren die Hauß oder Schloß Comthure, die gleichsahm / Schloß Richter waren, wie dann vom Stadt Richter in Königsberg die / appellation an den Hauß Comthur gangen. Der Vornehmste unter den / Hauß Comthuren ist gewesen der Castellan von Starkenburg im Cul-/mischen Lande.

§18. Unter den Ordens Gebietigern waren auch die Vögte und sind bekandt / die Vögte von Samland, Natangen und Ermland, die der Homeister setz-/te[h(61)], und sind insgemein auch mit Comthures gewesen, also war / a[nn]o 1375 der Vogt auf Natangen auch Comthur zur Balga, der Vogt / von Samland hat ebenfals eine Comthurey gehabt, etwa zu Ragnit / oder am andern Ort. Diese waren nun die große Comthurs.

§19. Folgen nun die geringen Ordens Gebietiger, und ist derer auch nicht eine / geringe Zahl gewesen. Die *Consuetudines Ord[inis] Teuton[ici]* gedenken folgen-/de, der kleine Comthur, der Speiß Comthur, der Unter Spittler, der Pfleger / in den Ordens Häusern oder Schlößern, die Hauß Vögte, der Fischmeister, / der Mühlenmeister, item der Schildmeister, der Bruder von Sattelhause, / der Bruder von der kleinen Schmiede, der Turcopolier, der Compan / des Homeisters, die Compans der Comthure und andere mehr.

§20. Der Klein Comthur war Bauherr in seiner Comthurey und hatte unter sich die Knechte und Dienstbothen der Brüder, die er auszahlen / muste, wie denn er auch die Handwerker und Arbeitsleute ihren Lohn / geben muste, der Speiß Comthur schaffet dem Meister und seinen Brü-/dern gleiche Speisen und versorget die Kranken.

Der Unterspittler muste thun, was der Ober Spittler verordnete, / der Schild
[913] Knechtmeister muste der Brüder Rüstung, Zäume, Striegel // und Bürsten beobachten und die Kriegs Knechte auszahlen.

Der Bruder vom Sattel Hause verschaffte Riemen, Zügel, Halffter, Gürtel, / Reiffen, Spornleder etc.

[h(61)] Henneberg, c. l., p. 632.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel [...], p. 632. *Vide b(14).*]

§16. Komtūro pareigos paprastai buvo, pirma, kaip viršininkui valdyti savo konvento Ordino brolius, antra, rengti karo žygius prieš priešus, trečia, savo srityje vykdyti didžiojo magistro ir visos kapitulos potvarkius ir su krašto teisėju, kuris turėjo būti Prūsijos kilmingasis, bei su krašto raštininku administruoti komtūrijos teismą.

§17. Be to, buvo tvirtovių ar pilių komtūrų, kurie kartu buvo ir pilių teisėjai, antai Karaliaučiaus miesto teisėjo apeliacijos ėjo pilies komtūrui. Iškiliausias iš pilių komtūrų buvo Štarkenburgo kaštelionas Kulmo žemėje.

§18. Tarp Ordino valdovų buvo ir vaitai, žinomi yra Sembos, Notangos ir Varmės vaitai, kuriuos skyrė didieji magistrai[h(61)], jie paprastai kartu buvo ir komtūrai, štai 1375 metais Notangos vaitas buvo ir Balgos komtūras, Sembos vaitas taip pat turėjo komtūriją arba Ragainėje, arba kitoje vietoje. Šie buvo didieji komtūrai.

§19. Dabar eina mažieji Ordino valdovai, o jų būta irgi nemažai. *Vokiečių Ordino taisyklės* mini šiuos: mažasis komtūras, maisto komtūras, pašpitolininkis, Ordino namų ar pilių prižiūrėtojai, pilių vaitai, žvejybos prižiūrėtojas, malūnų prižiūrėtojas, taip pat skydų prižiūrėtojas, balninės brolis, mažosios kalvės brolis, lengvai ginkluotų padalinių vadas, didžiojo magistro kompanionas, komtūrų kompanionai ir daug kitų.

§20. Mažasis komtūras buvo statybininkas savo komtūrijoje ir jam pavaldūs buvo brolių knechtai ir patarnautojai, kuriems jis turėjo išmokėti pinigus, jis taip pat turėjo mokėti atlyginimus amatininkams ir darbininkams; maisto komtūras tiekė magistrui ir jo broliams vienodą maistą ir turėjo aprūpinti ligonius.

Pašpitolininkis turėjo daryti tai, ką nurodė špitolininkas, skydų prižiūrė-
[913] tojas turėjo prižiūrėti brolių ginkluotę, kamanas, grandykles // ir šepečius bei atsiskaityti su karo knechtais.

Balninės brolis parūpina diržų, pavadžių, apynasrių, juostų, lankų, pentinų dirželių ir kita.

Der von der kleinen Schmiede, Stegreiffe, Sporn, Rinke zu den Hosen und Gürteln. Der Turcopolier, der mit Wißen und Willen des Homeisters gesetzt wurde, hat / unter sich die Tür copele, welches waren die Leib Guardi oder Leibsoldaten / des Homeisters und Ober Gebietiger.

§21. Der Compan des Homeisters muste alle Zeit um Ihn seyn und alle Gefahr / von Ihm abwenden, und solche Compans haben auch hernacher die Comthurs / Ihnen angenom[m]en.

§22. Der Fischmeister hat die Fischerey, so zur Comthurey gehört, der / Hauß Voigt ist Actuarius Iustitiae und offtmals Instigator in gewißen / Sachen bey der Comthurey gewesen.

§23. Diese Dignitaeten haben ihr sonderliches Ansehen gehabt, wie denn / Heinrich Reffle von Richtenberg erstlich Fischmeister, hernach Oberster / Spittler und endlich Homeister worden.

§24. Sonsten waren viel Ordens Brüder in dem Orden, die keine Aemter / hatten, da jedweder zu seinem Convent gehörete.

§25. Ein jeder Convent aber muste nach Verordnung Winrich von / Kniprode, des Homeisters, 6 Ordens Priester und 12 Ritter haben[i(62)]. Simon / Grunau[k(63)] setzet folgende Convente:

1 Convent	auf	Tapiau,	1 Convent	auf	Althauß,
2	...	Königsberg,	1	...	Birgelau,
1	...	Brandenburg,	2	...	Thorn,
1	...	Balga,	1	...	Golba,
1	...	Ragnit,	1	...	Straßburg,
1	...	Barten,	1	...	Bretchen,
2 und Einhalb	...	Elbing,	1	...	Reden,
2 und Einhalb	...	Danzig,	1	...	Christburg,
1 Convent	...	Mewa,	1	...	Holland,
1 und ein halb	...	Pauzig,	1	...	Morungen,
1 Convent	...	Schlochau,	1	...	Osterode,
1	...	Schwetza,	4	...	Marienburg.

§26. [!][107] Wie der Orden im großen Flor gewesen, ist zweiffelsohne auch / eine großen Anzahl der Ordens Brüder gewesen. Merklich sind die Worte Sim. / Grunau[l(64)], da er also spricht: „In diesen Zeiten war der Orden

[i(62)] Henneb., p. 290.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 290. *Vide b(14).*]
[k(63)] Tract. XIII, Cap. 1.
[*Msc.* Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], Tract. 13, cap. 1. *Vide a(13).*]

Tas iš mažosios kalvės – balnakilpių, pentinų, žiedų kelnėms ir diržams. Lengvai ginkluotų karių vadas, skiriamas su didžiojo magistro žinia ir jo valia, valdo lengvai ginkluotus karius, kurie buvo didžiojo magistro ir vyriausiųjų valdovų leibgvardija arba asmeniniai kariai sargybiniai.

§21. Didžiojo magistro kompanionas turėjo visą laiką būti su juo ir apsaugoti jį nuo bet kokio pavojaus, šitokius kompanionus vėliau prisiėmė ir komtūrai.

§22. Žvejybos prižiūrėtojas atsakingas už žvejybą komtūrijoje, pilies vaitas yra teisingumo reikalų sekretorius ir dažnai tam tikrų dalykų iniciatorius komtūrijoje.

§23. Šitos pareigos buvo ypač gerbiamos, antai Heinrichas Reffle von Richtenbergas pirma buvo žvejybos prižiūrėtojas, paskui vyriausiasis špitolininkas, galų gale tapo didžiuoju magistru.

§24. Šiaip jau daug Ordino brolių neturėjo jokių postų, kiekvienas priklausė savo konventui.

§25. O kiekvienas konventas pagal didžiojo magistro Winricho von Kniprode's potvarkį privalėjo turėti šešis Ordino kunigus ir 12 riterių[i(62)]. Simonas Grunau[k(63)] pateikia šitokius konventus:

1 konventas	Tepliuvoje,	1 konventas	Althauze,
2	Karaliaučiuje,	1	Birgelavoje,
1	Brandenburge,	2	Torne,
1	Balgoje,	1	Golboje,
1	Ragainėje,	1	Štrasburge,
1	Bartuose,	1	Bretchene,
2 ir pusė	Elbinge,	1	Rėdene,
2 ir pusė	Dancige,	1	Christburge,
1 konventas	Mevėje,	1	Holande,
1 ir pusė	Paucige,	1	Morungene,
1 konventas	Šlochau,	1	Osterodėje,
1	Švecėje,	4	Marienburge.

§26. [!] Ordino klestėjimo laikotarpiu, be abejo, ir Ordino brolių buvo daug. Įsidėmėtini Sim[ono] Grunau[l(64)] žodžiai, kai jis sako: „Šitais laikais Ordinas

[l(64)] Tract. 14, c. 9.
[*Msc.* Simon Grunau, op. cit., Tract. 14, cap. 9. *Vide a(13).*]

[107] *Scr. err.* XXXVI.

in Preußen / sehr mächtig und alle Aemter waren wohl besetzt. Erstlich war
[914] der // Homeister, zunächst der Groß Comthur, darnach der Marschalk, darnach drey / Bischöffe, Acht und Zwanzig Comthure, sechs und vierzig Hauß Comthure, / Ein und achtzig Spitalherrn, fünff und dreyßig Convents Herrn (Convents / Herrn stehet in dem exemplar des Simon Grunauen), fünff und Sechzig Kel-/lermeister, Vierzig Küchen Meister, sieben und dreyßig Pfleger, Achtzehn / Vögte, Neun und dreyßig Fischmeister, Hundert und Vierzehn alte kranke / Creutzherrn, Sieben hundert gemeine Ritterbrüder, Hundert und zwey und / sechszig Chorherrn und Creutz Priester, fünff und dreyßig Thumherrn, fünff / und zwanzig Pfarrherrn, die das Creutz hatten, sechstausend und zwey-/hundert Dienstknechte und Gesinde."

§27. Ich befinde aber, daß dieser Grunau noch viele ausgelaßen hat, / als die Trapierer, Treßler und andere mehr, die wenn Sie angezogen / kom[m]en, haben Sie einen großen Comitat bey sich gehabt, zweiffelsohne / größer als die Edelleute in Preußen. Nun befinden wir aber, daß / auch einige Edelleute in Preußen haben mögen eine ziemliche Anzahl / Diener und Gesinde annehmen, wie man denn bey dem hochadlichen Ge-/schlechte der von Perbandten findet ein privilegium, vom Homeister / Poppo von Osterna a[nn]o 1261 gegeben, daß sie mögen 25 Diener und Gesin-/de halten[m(65)].

§28. Hieher könten noch gezogen werden des Deutschen Ordens Schwestern, / derer in dem algemeinen Ordens Gebeth Erinnerung geschiehet mit die-/sen Wortern: „Gedenket auch unserer Brüder und Schwestern, wenn sie ver-/schieden seynd." Hartknoch[n(66)] führet aus einem alten Königsbergischen / Msct. nicht allein eine Schwester an, sondern füget auch dabey die Gebete, die da seyn gesprochen worden, wenn sie in den Orden seindt ein-/geweihet worden. Eodem die, spricht er, et hora, soror Katherina, / relicta Nicolai, Mulier professa Ordinis S. Mariae Teutonicorum habi-/tans[78] in curia pecudum Ecclesiae Pomesaniensis etc. Es sind noch in etlichen alten Büchern des Teutschen Ordens Gebete vorhanden, derer man sich bey Einweihung neuer Schwester Teutsches Ordens vorzeiten gebraucht hat. Dieselbe lauten auf folgende Weise:

Benedictio super vestimenta
quibus velandae sunt mulieres, quae mutant vestimenta atq[ue] relinquunt[108]
Oratio.

[m(65)] Henneb. in Genealogia Pruss.
[*Msc. incert.* Hennenberger, Caspar, Geneal[ogia] Pruss[iae].]

[914] Prūsijoje buvo labai galingas, ir visi postai buvo užimti. Pirmasis buvo // didysis magistras, po jo ėjo didieji komtūrai, tada maršalas, po to trys vyskupai, dvidešimt aštuoni komtūrai, keturiasdešimt šeši pilių komtūrai, aštuoniasdešimt vienas špitolininkas, trisdešimt penki konventų viršininkai (Simono Grunau egzemplioriuje parašyta „Convents Herrn"), šešiasdešimt penki rūsių prižiūrėtojai, keturiasdešimt virtuvės meistrų, trisdešimt septyni slaugytojai, aštuoniolika vaitų, trisdešimt devyni žvejybos prižiūrėtojai, šimtas keturiolika senų sergančių kryžiuočių, septyni šimtai paprastų brolių riterių, šimtas šešiasdešimt du kapitulos, chorų nariai ir kryžiaus kunigai, pamokslautojai, trisdešimt penki kapitulos nariai, dvidešimt penki parapijų kunigai, turintys kryžių, šeši tūkstančiai du šimtai tarnų ir šeimynykščių."

§27. Tačiau aš matau, kad šitas Grunau dar daugelį praleido, būtent drabužininkus, iždininkus ir daug kitų, kurie, jeigu vyko su palyda, turėjo su savimi didelę kompaniją, be abejo, didesnę negu Prūsijos kilmingieji. Tačiau taip pat nustatėme, kad ir kai kurie Prūsijos kilmingieji galėjo turėti nemažą būrį tarnų ir šeimynykščių, kaip matyti labai kilmingos von Perbandtų giminės atveju – jie turėjo didžiojo magistro Poppo von Osternos 1261 metais išduotą privilegiją, kad gali laikyti 25 tarnus ir šeimynykščius[m(65)].

§28. Čia reikėtų įtraukti ir Vokiečių Ordino seseris, kurios bendroje Ordino maldoje prisimenamos šitokiais žodžiais: „Minėkite mūsų brolius ir seseris, nors jos ir kitokios." Hartknochas[n(66)] ne tik iš seno rankraščio Karaliaučiuje cituoja vieną seserį, bet prideda ir maldas, kurios buvo kalbamos, kai jos buvo įšventinamos į Ordiną. Jis sako: Tą pačią dieną ir valandą sesuo Katherina, palikta Nicolajaus, moteris, Švč. Marijos Vokiečių Ordino (vienuolė) profesė[78], gyvenanti Pamedės bažnyčios avelių garde ir kita. Kai kuriose senose Vokiečių Ordino knygose dar yra maldų, kurios anais laikais buvo vartojamos įšventinant Vokiečių Ordino seseris. Jos skamba šitaip:

Palaiminimas drabužiams,
kuriais reikia pridengti moteris, keičiančias apdarus ir juos paliekančias
Malda.

[n(66)] C. l., p. 618.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], Theil 2, cap. 8, p. 618. *Vide a(48).*]

[108] relinquunt *scr. ex illect.*

Visibilium et invisibilium Creator adesto propitius invocationibus no-/stris, ut haec indumenta castitatis effigiem ostendentia desuper gra-/tia sua [!][109] irrigante benedicere et sanctificare digneris, per etc. etc. //

[915] Benedictio super caput eius

Oratio.

Deus castitatis amator et continentiae conservator supplicationem nostram / benignus exaudi et hanc famulam tuam propitius intuere, ut et pudici-/tiam, quam vovit, tuo auxilio conservet, et sexagesimum conferre / fructum continentiae et vitam aeternam te largiente mereatur percipere, per etc.

Ad comam tondendam mulieris

Oratio.

Omnipotens sempiterne Deus respice propitius super hanc famulam tuam / N. quam ad novam tondendi gratiam vocare dignatus es, et tribue ei / remissionem omnium peccatorum adq[ue] coelestium donorum concedas / pervenire consortium, per etc.

§29. Was die Gewalt des Homeisters betrifft, war selbige nicht absolut / über das Land Preußen, bemerket er der Bothmäßigkeit der Römischen / Stuhls unterworffen gewesen, also daß er ohne Zulaßung des Römischen / Stuhls kein Land und Leute veralieniren können[o(67)]. Auch haben die Homeister / das Iudicium Papale annehmen müßen, wie solches erhellet aus den actio-/nen Joannis Streiffrok, Ermländischen Bischoffs, Contra Winrich von Kniprode, / Homeisters, Carl Beffarts, Homeisters, contra dem Bischoff von Cujavien. Es / stund auch bey dem Babst, den Homeister zu entsetzen, wie man solches / siehet aus der Entsetzung Heinrich Reuß von Plauen[p(68)].

§30. Sonsten hat der Homeister in passibus utilibus des Römischen Kaysers / autoritaet respectiret, auch an Ihn zumalen, wenn sie in Noth gewesen, / oder sich einer Gefahr von den Polen befürchtet, provociret, da sie in andern / Fällen wenig auf die Kayser gepaßet haben, wie auch das Land Preus-/sen, als der Römische Kayser dem Homeister verstattete, Zölle in Preußen / nach erheischender Nothdurfft zu setzen, solches gar nicht annehmen, / und solches gar nicht zuließ.

§31. So war auch der Homeister auch über die Ordensherren und in Ordens / Sachen nicht absolut, sintemahl in Sachen, die den gantzen Orden und das / Land angiengen. Der Homeister war schuldig, die Landmeister aus

[o(67)] Casp. Schütz, l. 9, fol. 408.

[Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...]. *Vide b(2).*]

Matomų ir nematomų būtybių Kūrėjau, būki maloningas mūsų maldoms, idant šiuos apdarus, rodančius skaistybės paveikslą, iš viršaus lyjant Tavo malonei, teiktumeisi palaiminti ir pašventinti per ir t. t. ir t. t. [Kristų mūsų Viešpatį]. //

[915] Palaiminimas jos galvai

Malda.

Dieve, skaistybės mylėtojau ir susivaldymo saugotojau, palankiai išklausyk mūsų maldą ir maloningai pažvelki į šitą savo tarnaitę, idant ir nekaltybę, kurią įžadu prisiekė, Tavo padedama, išsaugotų, ir, Tau dovanojus, nusipelnytų teikti šešiasdešimteriopą susivaldymo derlių bei džiaugtis amžinu gyvenimu, per ir t. t.

Dėl moterų plaukų kirpimo

Malda.

Visagali amžinasis Dieve, maloningai pažvelki į šią savo tarnaitę N., kurią teikeisi pašaukti į naują kirpimo malonę, suteiki jai visų nuodėmių atleidimą ir leiski priartėti prie dangiškųjų dovanų bendrystės, per ir t. t. ir t. t.

§29. Sulig didžiojo magistro galių, tai jis nebuvo absoliutus Prūsijos žemės valdovas, įsidėmėtina, jog jis buvo pavaldus Romos sostui, taigi, kad be Romos sosto leidimo negalėjo kam nors perleisti žemės ar žmonių[o(67)]. Didieji magistrai taip pat turėjo priimti popiežiaus sprendimą, kaip tai išryškėja iš Varmės vyskupo Joanno Streiffroko veiksmų prieš didįjį magistrą Winrichą von Kniprode ir didžiojo magistro Carlo Beffarto prieš Kujavijos vyskupą. Taip pat popiežiaus galioje buvo pašalinti didįjį magistrą, kaip tai matyti iš Heinricho Reußo von Plaueno pašalinimo[p(68)].

§30. Šiaip jau didysis magistras, kai jam buvo naudinga, gerbė Romos imperatoriaus autoritetą, taip pat kartais, kai būdavo bėdoje arba nuogąstaudavo dėl pavojaus iš lenkų pusės, prašydavo jo pagalbos, kitais atvejais jie mažai tekreipė dėmesio į imperatorių, taip pat ir Prūsijos žemę, kai Romos imperatorius, didžiai prireikus, leido didžiajam magistrui Prūsijoje įvesti muitus, tai [luomai] visai nenorėjo to priimti ir net to neleido.

§31. Didysis magistras taip pat nebuvo absoliutus Ordino narių bei Ordino reikalų valdovas, juo labiau tokiuose dalykuose, kurie lietė visą Ordiną ir visą šalį. Didysis magistras privalėjo kviestis krašto magistrus iš kitų šalių

[p(68)] Sim. Grun., Tr. 15, c. 6. 7.

[*Msc.* Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], Tract. 15, cap. 6, 7. *Vide a(13).*]

[109] *Pro:* tua.

an-/dern Landen zu beruffen und mit Ihnen davon zu consuliren, und wenn / etwas geschloßen worden, must es nicht nur vom Homeister, sondern auch / von dem Landmeister und Ober Gebietigern in Deutsch und Liefland unter-/ schrieben werden[q(69)]. Die Groß Gebietiger konte er nicht absetzen oder anneh-/men ohne Consens seines Capituls. Er konte vor seinen Kopff aus des
[916] Ordens // Schatz nicht mehr als 100 Bisanter[79] einem Herrn oder Fürsten leihen, wolt er / 500 leihen, muste er zehn bescheidene Brüder zu Rathe ziehen, So er aber / mehr leihen wolte, muste das ganze Capitul gefordert werden.

§32. Die Administration des Schatzes stund beym Homeister, deren fünff Groß / Gebietigern, dem Kleinen Comthur, einem Bruder, der nicht Ritter war, und / andern, die der Homeister nach seinem Belieben dazu ziehen wollte, doch / hatten nur ihre drey den Schlüßel, der Homeister hatte einen, der Groß Com-/thur den zweiten, den dritten der Treßler. Der Homeister ertheilete kein / privilegium ohne der Brüder Rath und Consens, konnte auch nicht ohne / ihren Willen aus dem Lande reisen, noch einen andern an seine Stelle setzen.

§33. Merklich ists, was der Orden im Gebrauch hatte, ums Erst Creutz / Erhebung. Dann kamen sie im großen Capitul alle zusam[m]en und mu-/sten alle Groß und Unter Gebietiger von ihren Aemtern abdanken, und denn / was des Ordens Bestes war berathschlagen, da denn was plurima / vota geschloßen, auch gelten muste. Denn nach geschehenem Capitul / wurden die vorigen Aemter wieder ersetzet, entweder die alten / blieben oder wurden neue erwählet.

§34. Der Orden war auch nicht absolut über das Land und deßen / Einwohner, denn sie konten keine Zölle im Lande ohne des Landes Con-/sens einführen, laut des Cölmischen Privilegii. Ja der Homeister ver-/mochte nicht neue Gesetze zu geben, Bündniß zu machen, Kriege / zu führen und dergleichen wichtige Sachen zu thun ohne des Landes / Rath und Consens. Welches Michael Küchmeister eingangen und be-/williget[r(70)]. Insonderheit konten keine Contributiones angesetzet wer-/den ohne des Landes Consens.

§35. Und darum ward a[nn]o 1430 zu Elbing der große Rath des Lan-/des gestifft, woselbst also geschloßen worden:

Erstlich[110], daß der große Rath des Landes ins Werk gerichtet, beeydi-/get, und also bestellet werden solle, daß darinnen wären / der Herr Homeister mit

[q(69)] Schütz, l. 4, Chron. Pruss., f. 154, Januszow., L. 7, Constit., P. 3, Tit. 1, p. 856. [Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...]. *Vide b(2);*
possib. Statuta Prawa y Constitucie Koronne Łacinskie y Polskie, z Statutow Łaskiego y Herburta y z Constituciy Koronnych zebrane [...], wydane przez Jana Januszowskiego, Kraków, 1600.]

ir su jais tartis, o jeigu kas nors buvo nutariama, tai pasirašyti turėjo ne tik didysis magistras, bet ir krašto magistras bei didieji valdovai Vokietijoje ir Livonijoje[q(69)]. Didžiųjų valdovų jis negalėjo atleisti ar priimti be jo kapitulos
[916] pritarimo. Savo galva iš Ordino // iždo kokiam nors ponui ar kunigaikščiui galėjo paskolinti ne daugiau kaip 100 bizantų[79], o jeigu jis norėjo paskolinti 500, turėjo tartis su dešimčia patyrusių brolių, norėdamas dar daugiau turėjo įtraukti visą kapitulą.

§32. Iždą administravo didysis magistras, penki jo didieji valdovai, mažasis komtūras, vienas brolis, kuris buvo ne riteris, ir kiti, didžiojo magistro paskirti savo nuožiūra, tačiau raktą turėjo tik trys: vieną didysis magistras, antrą didysis komtūras ir trečią iždininkas. Didysis magistras negalėjo teikti privilegijų be brolių patarimo ir pritarimo, be jų leidimo negalėjo nei išvykti iš šalies, nei paskirti kito į savo vietą.

§33. Pastebėtina, kokį paprotį Ordinas turėjo per Kryžiaus Išaukštinimo šventę. Visi susirinkdavo didžiojoje kapituloje, ir visi didieji valdovai ir pavaldoviai turėjo atsisakyti savo pareigų, tada aptariama, kas Ordinui būtų geriausia, ir kas priimama balsų dauguma, tas turėjo būti vykdoma. Paskui, po įvykusios kapitulos, buvusios pareigos vėl užimamos ir arba lieka senieji, arba išrenkami nauji žmonės.

§34. Ordinas taip pat ne absoliučiai valdė šalį ir jos gyventojus, nes jis, pasak Kulmo privilegijos, krašte negalėjo įvesti muitų be krašto [tarybos] pritarimo. Didysis magistras negalėjo leisti naujų įstatymų, sudaryti sąjungos, pradėti karo ir panašių svarbių dalykų be krašto tarybos ir [jos] pritarimo. Tai prisiėmė ir patvirtino Michaelis Küchmeisteris[r(70)]. Ypač be krašto [tarybos] pritarimo negalėjo būti uždedamos kontribucijos.

§35. Todėl 1430 metais Elbinge buvo įkurta didžioji krašto taryba, kurioje nutarta: pirma, kad turinti būti įsteigta krašto taryba, ji prisaikdinama ir institucionalizuojama, kad joje turi būti ponas didysis magistras su šešiais

[r(70)] Schütz, l. 3, Chron. Pruss., fol. 108, Henneb. in Tractat., p. 303, Waissel., fol. 140. [Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...]. *Vide b(2);*
Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel [...]. *Vide b(14);*
Waissel, Matthäus, Chronica Alter Preusscher, Eifflendischer und Curlendischer Historien, Königsberg, 1599.]

[110] *In sin. m.:* Hartknoch A[lt-] und N[eues] P[reussen], p. 625. [Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien zwey Theile [...], Frankfurt und Leipzig, 1684, p. 625.]

Sechs Gebietigern, Sechs Praelaten, Sechs von / den Landen und sechs aus den Städten redliche und geschikte Leuthe, / die Gott fürchteten und Gerechtigkeit liebeten, welche von dem Herrn / Homeister und den Landen sollen erwählet werden, und daß ohne die-/selben keine Sachen, die den Statuten dieses Landes anrühren, sollen / beschloßen und geendiget werden. Mit die-
[917] sem Rath soll der Homeister // einsten im Jahr zu bequemer Zeit und Stelle zusam[m]enkom[m]en und / Handlung haben vom guten Regiment und von des Landes Nutzen. / Zum andern, daß einem jeden Manne seine Hand Vesten und privile-/gien redlich herkom[m]en und alle Besitzung solte gehalten werden un-/versehret. Würde daran oder an der Deutung Zweiffel entstehen, / so soll die Entschuldigung stehen und wenden an den Herrn Ho-/meister und den obgedachten großen Rath. Zum / dritten, daß kein Edelmann stetthaffter Bürger und / keinerley Person ohne Gerichte und geurtheiltes Recht / an seinem Leibe oder Gute betrübet oder gerichtet / werden solle. Zum vierten, daß dem Lande ohne Willen / und Volwort sämtlicher gesetzten und erwählten Räthe / und des gemeinen ganzen Landes Verwilligung kein Ge-/schoß oder[111] Beschwerung auferleget werden soll, zu ewi-/gen Zeiten, bey welchen articuln sich doch der Homeister / vorbehielt, daß seine und seines Ordens / Päbstliche und Kayserliche Begnadigungen in ihren Kräfften bleiben möchten etc. / Dann als Paul Bellitzer von Rußdorff mit dem Großfürst aus Lit-/tauen Swidrigel einen Bund a[nn]o 1433 [!] gemacht[80], wurde solches nicht wohl / angenommen und oben gedachte Satzung renoviret, von welcher Zeit an / ohne des Landes Willen kein Krieg gestifft, kein Bund gemacht, auch hat / weder der Homeister noch sonsten ein Gebietiger abgesetzt werden konnen[s(71)].

§36. Hie begunt die Landschafft Preußen, ihr Haupt emporzuheben / und dem Orden Einhalt zu thun, wenn Sie nach eigenem Belieben wolten / was wieder des Landes privilegien einführen. Derselben Landschafft / Ansehen wuchs so weit, daß sie vor sich zusam[m]en und von gewißen / Dingen consultiren konten ohne des Homeisters Wißen und Willen. Sie / konten unter sich collecten und Contributiones anordnen, Rechte an-/nehmen und Judicia bestellen, und war die höchste instantz in wichtigsten / Sachen nicht beym Homeister, sondern zu Culm an dem Schöppenstul. / Und als Culm in Decadente kam, ward an Land und Stadte appelliret[112]. / In geringen Sachen blieb es bey

[s(71)] Privil. Dus., Pruss., fol. 16; Schütz, l. 4, fol. 136.
[Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...]. *Vide b(26)*;
Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...]. *Vide b(2)*.]

valdovais, šeši prelatai, šeši sąžiningi ir sumanūs atstovai iš žemių ir šeši iš miestų, dievobaimingi ir mylintys teisingumą, kurie turi būti parinkti pono didžiojo magistro ir [tarybų], ir kad be jų negali būti sprendžiami ir priimami
[917] jokie dalykai, susiję su šios šalies statutais. Su šia taryba didysis magistras // turi kartą per metus patogiu laiku ir patogioje vietoje susitikti ir tartis dėl gero valdymo ir šalies naudos. Antra, kiekvienas žmogus savo nuosavybės garantinius raštus ir privilegijas turi gauti sąžiningai ir visa nuosavybė turi būti neliečiama. Jei kyla abejonių dėl to arba dėl interpretacijos, tai reikia atleisti nuo skolų ir kreiptis į poną didįjį magistrą ir minėtą didžiąją tarybą. Trečia, joks kilmingasis, miesto pilietis ir bet koks asmuo neturi būti skriaudžiamas fiziškai arba turtiškai be teismo ir teisėto nuosprendžio. Ketvirta, šaliai neturi būti uždėti papildomi mokesčiai ar prievolės visiems laikams be visų paskirtų ir išrinktų tarėjų ir visos šalies valios ir pritarimo, tačiau šitais punktais didysis magistras vis dėlto pasiliko teisę, kad jam ir jo Ordinui popiežiaus ir imperatoriaus suteikta malonė išlaikytų savo galią. Paskui, kai Paulius Bellitzeris von Rußdorfas 1433 [!] metais sudarė sąjungą su didžiuoju kunigaikščiu iš Lietuvos *Swidrigela* [Švitrigaila][80], tas buvo priimta nepalankiai, ir minėtieji nuostatai atnaujinti, ir nuo to laiko be krašto [luomų] valios nebuvo galima pradėti karo, sudaryti sąjungos, taip pat nebuvo galima atleisti nei didžiojo magistro, nei šaip valdovo[s(71)].

§36. Čia Prūsijos luomai pradėjo kelti galvas ir stabdyti Ordiną, jeigu jis savo nuožiūra norėjo ką nors įvesti prieš krašto privilegijas. Šitų luomų autoritetas išaugo tiek, kad jie galėjo tarp savęs aptarinėti tam tikrus dalykus be didžiojo magistro žinios ir valios. Jie patys galėjo skirti mokesčius ir rinkliavas, nustatyti teises ir steigti teismus, o aukščiausia instancija svarbiausiais reikalais buvo ne didysis magistras, o suolininkų teismas Kulme. Ir kai Kulmas patyrė nuosmukį, buvo kreiptasi į žemės ir miestų atstovybę. Nereikšmingi

[111] *Lit.* [112] *u raide pažymėta išnaša, bet išnašos nėra. :/:* u *ist als Fußnote angegeben, aber keine Fußnote ist vorhanden.*

dem Stadtgericht, da denn die appella-/tion an den Hauß Comthur oder an den Groß Comthur nach Gelegen-/heit der Sachen gediehe. Die großen Städte hatten auch Macht, Mün-/ze zu schlagen. Dieser Freyheit haben sich Land und Städte der Preußen / auch bey dem Kayser gerühmet, als sie wegen des Bundes bey dem / Kayser in Process stunden, haben die Deputirten der Land
[918] und Städte // in Preußen selbst dem Kayser sagen dürffen, daß die Fürsten, Graffen, Ritter / und Knechte, im Reiche wohnende, einem Römischen Kayser von Rechts wegen / mehr und höher verpflichtet wären als die Ritterschafft und Städte in Preußen / ihrem Homeister.

§37. Hie fällt die Frage vor, ob und was damals die Bischöffe in Preußen / bey der Regierung des Landes vermocht. R[espons]: Wie die Bischöffe in pure Ec-/clesiasticis viel, ja schier alles thun konten ohne der Homeister Willen und Con-/sens, also konnte der Homeister mit seinen Brüdern, was seine und des Ordens / Sache eigentlich betraff, auch ohne Wißen und Consens der Bischöffe thun / und anordnen. Was aber die Lande Preußen und dero Erhaltung angieng, / konnte nichts erhebliches und wichtiges im Lande vom Homeister und sei-/nem Orden vorgenom[m]en werden, ohne Consens und Einstim[m]ung der / Bischöffe. Drum als der Homeister Paul Bellizer von Rußdorff / einen Bund zu machen dem Lande zuließ, ward Ihm solches von / denen andern Ordens Herrn verwiesen und brachten dieses mit bey, / daß ein solches zu verstatten Ihnen nicht ohne Consens der Bischöffe / gebühren wollen. Noch weniger konte das Land solches thun, weil / die Bischöffe, als die höchste Consiliarii des Landes hiezu ihren Consens / nicht gegeben hätten[t(72)]. Also haben auch a[nn]o 1410 die Bischöffe / den Ratschlägen von dem Müntzwesen beygewohnet. Was aber / geringe Sachen waren, konte der Homeister mit den Ordens Brüdern / anordnen, welches die Bischöffe und andere annahmen und in ihren / Sprengeln ließen zur execution bringen[u(73)]. Auch hatten die Bischöffe / bey der Wahl eines Homeisters kein Votum, es sey denn, daß sol-/ches durch einen Compromiss geschahe, also ward Marggraff Al-/ brecht durch ein Compromiss von beyden Bischöffen, von Risenburg und / Samland, zum Homeister erwahlet[x(74)].

[t(72)] Schütz, l. 5, fol. 191.

[Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...]. *Vide b(2).*]

[u(73)] Act. Convent. Pruss. de a[nn]o 1419.

[*Possib. msc.* Acta conventuum Prussiae Regalis [...], *fons*: Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 591.]

dalykai buvo likę miesto teismo kompetencijai ir apeliacijos buvo teikiamos pilies komtūrui arba didžiajam komtūrui, nelygu koks reikalas. Didieji miestai taip pat turėjo teisę kalti monetas. Šita laisve Prūsijos žemių ir miestų atstovai gyrėsi ir imperatoriui, kai bylinėjosi pas jį dėl sąjungos, tuomet Prūsijos žemių
[918] ir miestų atstovai // pačiam imperatoriui sakė, kad kunigaikščiai, grafai, riteriai ir tarnai, teisėtai gyvenantys Imperijoje, Romos imperatoriui įsipareigoję labiau negu riterija ir Prūsijos miestai savo didžiajam magistrui.

§37. Čia kyla klausimas, ar ir kiek tuo metu prie šalies valdymo galėjo prisidėti Prūsijos vyskupai? Ats[akymas]: kaip kad vyskupai grynai bažnytiniuose reikaluose galėjo daug ką, beveik viską daryti be didžiojo magistro valios ir pritarimo, taip ir didysis magistras su savo broliais Ordino reikaluose galėjo elgtis ir tvarkytis be vyskupų žinios ir pritarimo. Tačiau dėl Prūsijos žemių ir jų išlaikymo didysis magistras ir jo Ordinas atskiroje žemėje nieko reikšmingo ir svarbaus negalėjo imtis nesuderinęs su vyskupais ir be jų sutikimo. Todėl kai Paulius Bellizeris von Rußdorfas leido šalyje sudaryti sąjungą, kiti Ordino nariai jam dėl to priekaištavo, esą be vyskupų pritarimo tai leisti nedera. Juo labiau to negalėjo daryti krašto [luomai], nes vyskupai, kaip aukščiausi šalies atstovai, tam nebūtų davę savo sutikimo[t(72)]. Taigi 1410 metais vyskupai dalyvavo pasitarimuose dėl finansų. Bet dėl nereikšmingų dalykų didysis magistras su Ordino broliais galėjo duoti nurodymus, ir vyskupai bei kiti tai priimdavo ir įgyvendindavo savo parapijose[u(73)]. Vyskupai taip pat neturėjo balso renkant didįjį magistrą, nebent būtų buvęs kompromisas, štai markgrafas Albrechtas buvo išrinktas didžiuoju magistru sutinkant abiem – Ryzenburgo ir Sembos – vyskupams[x(74)].

[x(74)] Grun., Tr. 5, fol. 60 [?].

[*Msc.* Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], Tract. 5, fol. 60. *Vide a(13).*]

Das 11te Capitul

Was in Preußen unter der Bothmäßigkeit des Ordens vor Kriegsbe-/wegungen, und zwar wieder Litthauen, vorgangen

Inhalt

1. Der Zustand des Preußen Landes. 2. Der Orden bekrieget Littauen und Zamaiten. / 3. Die trefflichen Parthey Gänger des Ordens. 4. Die listigen Parthey / Gänger der Littauen. 5. Die Niederlage der Littauen a[nn]o 1311. 6. Die / Niederlage des Ordens. 7. Der Sieg des Ordens. 8. Die berühmtesten / Officirer in diesem Kriege. 9. Was das Littauen dem Orden gekostet. / 10. Wie offt Zamaiten vom Orden bezwungen. //

[919] §1. Nunmehro betrachten wir das gantze Preußen Land zusam[m]en als / wie eine Herrschafft, die unter dem Deutschen Orden ein Corpus und von die-/sem Ordens Homeister und Brüdern ist regieret worden. Da zwar der Obriste / Herr deßelben der Römische Babst sich hielt, das utile Dominium aber der / Orden an sich hatte[81]. In solchem Stande nun hat Preußen das alles über sich / ergehen laßen müßen, was der damalige Zustand und die Begierde und / Herrschsucht des Ordens von ihnen erheischte. Und hie ward nun zuerst der / Krieg wieder das Littauen vorgenom[m]en.

§2. Es hatten die Littauen und Zamaiten den Nadravien, Zalawonien und Sudauen / in dem Kriege wieder den Orden beygestanden und offtermalen Streiffe-/reyen in Preußen und großem Schaden des Ordens und dero Landen ge-/than, solches zu rächen resolvirte sich der Orden, die Littauen heimzu-/suchen in ihren Landen, welches, was es vor eine schwere Sache wäre, / der Orden anfänglich sich nicht eingebildet, bemerkt der Krieg fast / hundert Jahr gewähret. Unterdeßen war bey einigen der Rachgier, / bey andern der Eyffer, die Christliche religion bey den Littauen, so / damals Heiden waren, fortzupflanzen, ein mächtiges Zünder, dieses / große und lange Krieges Feuer anzuzünden. Der erste Eintritt in / Littauen geschahe unter dem Landmeister Conrad von Thierenberg dem / Jüngern a[nn]o 1283. Da der Orden den Memel Strohm überpassirete und / die Festung Bisene in Littauen eroberte. Von da sie auf Grodna, so in / der Preußischen Sprache *Gardena* heißt[82], zugiengen, und da es mit / Gewalt eroberten, alles was nur lebete, niedermachten und mit Feuer / und Schwerdt das gantze Land verheereten und verwüsteten. Zu dieser / Grausamkeit wurde der Orden veranlaßet, weil der Orden unter / den Littauen antraffe viele von den Barthen, Pojezamen, Zalavo-/nen, die aus

Vienuoliktas skyrius

Kokie karo veiksmai vyko Prūsijoje valdant Ordinui būtent prieš Lietuvą

Turinys

1. Prūsijos būklė. 2. Ordinas puldinėja Lietuvą ir Žemaitiją. 3. Šaunūs Ordino šalininkai. 4. Sukti lietuvių šalininkai. 5. Lietuvių pralaimėjimas 1311 metais. 6. Ordino pralaimėjimas. 7. Ordino pergalė. 8. Žymiausi šio karo kariūnai. 9. Kiek Ordinui kainavo Lietuva? 10. Kaip dažnai Ordinas nugalėdavo žemaičius? //

[919] §1. Nuo šiol traktuosime visą Prūsijos šalį kartu, kaip vieną viešpatiją, kuri Vokiečių Ordino ir jo didžiojo magistro bei brolių buvo valdoma kaip vienas vienetas. Nors Romos popiežius save laikė aukščiausiuoju jos valdovu, bet naudingoji nuosavybės teisė priklausė Ordinui[81]. Būdama tokios būklės Prūsija turėjo patirti visa tai, ko iš jos reikalavo tuometinė padėtis ir Ordino godulys bei valdžios troškimas. Dėl to visų pirma imtasi karo prieš Lietuvą.

§2. Lietuviai ir žemaičiai kare prieš Ordiną rėmė nadruvius, skalvius ir sūduvius ir dažnai surengdavo karinius reidus į Prūsiją padarydami didelę žalą Ordinui ir jo žemėms, už tai keršydamas Ordinas pasiryžo puldinėti lietuvius jų pačių žemėse, o koks tai sunkus dalykas, Ordinas iš pradžių neįsivaizdavo – atkreipkim dėmesį, kad karas truko beveik šimtą metų. Vienų kerštо troškimas, kitų įkarštis išplatinti krikščionių religiją tarp lietuvių, kurie tuo metu buvo pagonys, buvo galingas stimulas, įžiebęs šitą didelę ir ilgalaikę karo ugnį. Pirmasis įsiveržimas į Lietuvą įvyko 1283 metais, vadovaujant krašto magistrui Conradui von Thierenbergui jaunesniajam. Tuomet Ordinas persikėlė per Nemuną ir užėmė Bisenės pilį. Iš čia jie nuėjo į *Grodną*, kuris prūsų kalba vadinasi *Gardena*[82], ir, jėga jį užėmę, iššudė visa, kas gyva, ir ugnimi bei kardu nuniokojo ir nusiaubė visą šalį. Šitokio Ordino žiaurumo priežastis buvo ta, kad Ordinas tarp lietuvių rado daug žmonių iš Bartos, Pagudės, Skalvos, kurie buvo pasitraukę iš savo žemių ir talkino lietuviams kovoje prieš

ihren Landen gewichen und den Littauen wieder den Orden / dieneten und mit Macht, auch List dem Orden großen Abbruch thaten[a(75)], die aber endlich doch sich zum Orden begaben und dadurch ihre Län-/der wieder erhielten.

§3. Hie sind nicht vorbeyzugehen einige tapffere Partheygänger, / die mit List und großer Tapfferkeit des Ordens Sache fort halffen, / den Littauen aber großen Schaden thaten. Diese waren nun erstlich / Martin Gollin, Conrad Teuffel und Gert Stovemehl, sämtlich Ordens / Ritter, die mit ihrem Volk durch unbekandte Wege bald hie, bald / da einplatzten und große Beute einbrachten. Diese kriegen Kundschafft / durch einen litthauischen Edelmann, dem von einem littauischen Für-/sten ein affront geschehen ward, Pelusa genandt, daß eines vorneh-/men litthauischen Fürsten Tochter in einem Schloß
[920] Struteria solle Hochzeit // gehalten[83], worauf die vornehmsten des Landes eingeladen wären, dieses / pasten aber gedachter Gollin mit seinen Cameraden so just ab, daß da sie / auf der Hochzeit sich besoffen und niedergeleget hatten und schlieffen. Sie mit / allem ihrem Volk einplatzten, was etwa sich wehren konte, in der / Hast niedermachten, die vornehmsten Herrn aber samt dem Bräutigam / und die Braut mit allem ihren herrlichen Schatz und Kleinodien zur Beute / wegbrachten. Bald darauf faßete er auf ein reich beladenes Schiff, / daß mit allerhand köstlichen Waaren auf den Fluß Bug auf Thorn / zugieng, dem folgte er heimlich nach, und als auch die Schiffleute / schlieffen, erstieg er das Schiff, machte alles nieder und kam wohl er-/halten nach Thorn, da er die Waaren auf dem Schiff an die Kauffleu-/te verkauffte, da ein jeder von den gemeinen Soldaten 20 Mark / löthig Silbers zur Beute bekom[m]en.

§4. Aber wie unter dem Orden, also gabs auch bey den Littauen / solche schlaue Gäste, die nicht minder die Ordens Brüder wieder / überlisten konten. Es ward auch gnug Gewalt verübet, zumalen / der Orden viel Festungen und Schlößer in Littauen erobert, verbrandt, / schleiffete, viel Blut vergoß, viel Leute, Vieh und Gut daraus / raubete, ja endlich gantz Zamaiten ihm gewann. Aber alles währete / nur eine kleine Weile. Wenn der Orden meinete, sie hätten / sich recht von einer Provitz zum Herrn gemacht, waren sie wieder / abgefallen, und kont der Orden nichts beständiges und gewißes Ihnen / abgewinnen. Sie machten auch beyde Frieden, aber der ward dem-/nach schlecht gehalten, so gar daß keine Sicherheit weder in / Littauen noch in Preußen in mehr denn hundert Jahren war.

[a(75)] Dusb., L. 3, p. 220, 221.
[Petrus Dusburg, Chronicon Prussiae [...], pars 3, p. 220, 221. *Vide b(26).*]

Ordiną, jėga ir klasta padarydami Ordinui didelių nuostolių[a(75)], tačiau galų gale jie atsidavė Ordinui ir šitaip vėl atgavo savo žemes.

§3. Čia negalima nepaminėti keleto drąsių šalininkų, kurie gudrumu ir didele drąsa padėjo Ordino reikalui, o lietuviams darė didelę žalą. Iš šitų buvo visų pirma Martinas Gollinas, Conradas Teuffellis ir Gertas Stovemehlis, visi Ordino riteriai, kurie su savo žmonėmis nežinomais keliais išdygdavo tai šen, tai ten ir pargabendavo didelį grobį. Kartą per vieną lietuvių kilmingąjį vardu *Pelusa* [Pelužis], kurį lietuvių kunigaikštis buvo pažeminęs, jie gavo žinią, kad vieno kilmingo lietuvių kunigaikščio dukra *Struterijos* pilyje švęsianti
[920] vestuves[83] //, į kurias esą pakviesti šalies kilmingieji, ir minėtasis Gollinas su savo draugais taip tiksliai nutaikė, kad jie su savo žmonėmis ten atsirado tada, kai tie vestuvėse prisigėrė ir atsigulę miegojo. Kas bandė nors kiek gintis, tuos nužudė, o kilmingiausius ponus, kartu su jaunikiu ir jaunąja bei su visu jų turtu ir brangenybėmis išsigabeno kaip grobį. Netrukus po to jis užtiko gausiai pakrautą laivą, kuris su visokiausiomis vertingomis prekėmis Bugo upe plaukė į Torną, slapta nusekė jam iš paskos ir, kai laivo žmonės miegojo, įlipo į laivą, visus iššudė ir nenukentėjęs atplaukė į Torną, kur laivo prekes pardavė pirkliams, ir kiekvienas eilinis karys gavo grobio 20 markių sidabru.

§4. Bet tiek Ordinas, tiek ir lietuviai turėjo šitokių gudrių atvykėlių, kurie ne mažiau gebėjo pergudrauti Ordino brolius. Buvo pridaryta irgi gana daug skriaudų, juk Ordinas Lietuvoje užkariavo, sudegino ir išgriovė daug tvirtovių ir pilių, praliejo daug kraujo, pagrobė daug žmonių, gyvulių ir turto, galų gale nukariavo visą Žemaitiją. Tačiau visa tai trukdavo tik trumpą laiką. Kai Ordinas manydavo iš tikrųjų tapęs šios provincijos valdovu, jie vėl atkrisdavo, ir Ordinas negalėjo pasiekti nieko pastovaus ir tikro. Abi pusės sudarydavo ir taiką, tačiau jos buvo mažų mažiausiai laikomasi, taip kad daugiau kaip šimtą metų nebuvo jokio tikrumo nei Lietuvoje, nei Prūsijoje.

§5. Das merkwürdigste in diesem gantzen großen und langen Kriege / war a[nn]o 1311 die Niederlage der Littauen, unter dem Witteni, / ihrem Groß Fürsten, der in Preußen mit großer Gewalt einge-/drungen, einen großen Raub herausgeholet, worunter auch 1400 Adli-/che Frauen und Jungfrauen waren, die aber, als Sie bey Wyplonck [Woyploc] / im Barthischen Lande die Preußische Beute theilen wollen, vom / Orden überfallen, totaliter geschlagen[84], der Raub ihnen wieder ab-/genom[m]en und viel gefangene erlöset, kaum daß der Groß Herzog / Wittene selbstdritte davon gekom[m]en.

§6. Dann a[nn]o 1315 ward der Orden von dem Gedemino, Großherzogen, / geschlagen, wodurch Zamaiten, das schon der Orden an sich gezogen, / von dem Orden abfiele, desgleichen litte der Orden eine große Niederlage / a[nn]o 1320, woselbst der Groß Comthur Heinrich [von] Plocko mit 40 Brüdern / und vielem Volk blieb[85]. //

[921] §7. Doch hat der Orden a[nn]o 1348 einen herrlichen Sieg in Littauen, da Kynstutt, / Olgerd und Patrik, drey Großherzoge, 18 000 Mann auf Marie Lichtmeß / auf dem Eyse verlohren[86], kaum, daß die Großherzogen seyn davon / kom[m]en[b(76)], der Orden erhielte eine große Beute, davon sie das Jung-/fer Closter im Löbenicht erbauet und dotiret, so zum Spital nun / ist gemacht worden.

§8. Die vornehmsten Personen, so in diesem Kriegs Spiel ihr Spiel vornehm-/lich wohl gespielet, sind außer denen Homeistern, die in denen 100 Jahren / regieret, die vornehmlich bey den wichtigsten actionen gegenwärtig / gewesen, wie auch denen Fürsten des Römischen Reichs, so zum Theil / selbst mit ihren armeen dem Orden beygestanden, vornehmlich die / Herzogen von Oesterreich, am Rhein, Fürsten aus Böhmen, Meißen, / Sachßen, Braunschweig. Außer diesen, so beym Orden, als auch bey den / Litthauen in Kriegsdiensten waren, waren diese die berühmtesten. /

An Ordens und Preußen Seiten:

Martin Gollin,	Cuno von Brandenburg,
Conrad Teuffel,	Conrad v[on] Lichtenhagen, Comth[ur] von Brandenburg,
Gert Stoemehl,	Werner, Graff von Homberg,
Scomand,	Rudolpff de Wint,
Heinrich de Dobrin,	Theodorus Elner,
Ernecko Comthur von Ragnit,	Philippus de Boland, Vogt von Samland,

[b(76)] Mechov., L. 4., c. 4.
[Matthias a Miechow, Chronica Polonorum, Cracoviae, 1521.]

§5. Šiame visame dideliame ir ilgame kare labiausiai stebėtis verčia lietuvių pralaimėjimas 1311 metais, valdant jų didžiajam kunigaikščiui *Witteni* [Vyteniui], kuris su didele kariuomene įsiveržė į Prūsiją, susišlavė didžiulį grobį, tarp kurio buvo ir 1400 kilmingų ponių ir mergaičių, tačiau Bartos žemėje prie *Wyplonck* [Woyploc], jiems ketinant dalytis prūsų laimikį, juos užpuolė Ordinas [ir] visiškai sumušė[84], atėmė iš jų grobį ir išlaisvino daugybę belaisvių, o didysis kunigaikštis Vytenis vos paspruko su dviem palydovais.

§6. Tada 1315 metais Ordiną sumušė didysis kunigaikštis *Gedeminas* [Gediminas], dėl to nuo Ordino atkrito Žemaitija, kurią Ordinas jau buvo pritraukęs prie savęs, ir 1320 metais Ordinas patyrė panašų didelį pralaimėjimą: kovos lauke liko didysis komtūras Heinrichas [von] Plockas su 40 brolių ir daug eilinių karių[85]. //

[921] §7. Tačiau 1348 metais Ordinas pasiekė puikią pergalę Lietuvoje, kur *Kynstuttis* [Kęstutis], *Olgerdas* [Algirdas] ir Patrikas [Narimantaitis], trys didieji kunigaikščiai, per Grabnyčias ant [ežero] ledo neteko 18 000 žmonių, o didieji kunigaikščiai vos paspruko[b(76)][86], Ordinui atiteko didelis grobis, iš kurio jis pastatė ir dotavo mergelių vienuolyną Lyvenikėje, dabar tapusį špitole.

§8. Iškiliausi asmenys, kurie šiame karo maratone suvaidino svarbų vaidmenį, yra, be didžiųjų magistrų, kurie valdė per tuos 100 metų ir kurie patys aktyviai dalyvavo svarbiausiuose įvykiuose, taip pat be Romos Imperijos kunigaikščių, kurių dalis ir patys asmeniškai su savo armijomis padėjo Ordinui, yra visų pirma Austrijos, Pareinės hercogai, kunigaikščiai iš Bohemijos, Meiseno, Saksonijos, Braunšveigo, taigi, be šitų, garsiausi, ėję karo tarnybą Ordinui ir Lietuvai.

Ordino ir Prūsijos pusėje buvo šie:

Martinas Gollinas,	Cunas von Brandenburgas,
Conradas Teuffelis,	Brandenburgo komtūras Conradas v[on] Lichtenhagenas,
Gertas Stoemehlis,	Hombergo grafas Werneris,
Scomandas,	Rudolpffas de Wintas,
Heinrichas de Dobrinas,	Theodoras Elneris,
Ragainės komtūras Erneckas,	Sembos vaitas Philippas de Bolandas,

Joh[annes] de Wyn,
Heinrich Sucszwart, Comth[ur] zu Balga,
Barth[olomeus] Breyhan,
Conrad Stange, von Ragnit Comthur,
Otto de Bergen,
Theodor de Esbeck,
Otto de Zedlicze,
Ludwich de Libencelle,
Siegfried de Reiberg, Comth[ur] zu Balga,
Conrad Sack,
Heinrich [von] Plocko, Groß Comthur,
Hilbrand de Rechberg,
Spudo, ein Littau,
Fridrich de Wildenberg,
Gerhard de Mansfeldt,
Heinrich Schindekopff,
Fridr[ich] Quitz,
Mucko, ein Preuß,
N. Burggraff von Dohna.

An litthauischer Seiten:

Siarminus Scoldon,
Lesbut,
Mansto,
Sudargus,
Nodam, Witen,
Gedemihus [!],
Gesbutt[113],
David, Castell[anus] Grodensis,
Oratico,
Kinstutt,
Jagello,
Viten etc.

§9. Außer dem ist dieses merkwürdig, daß Winrich von Kniprode, Homeister / in Preußen, die Kriegs Bücher des Ordens (der zur Zeit schon 85 Jahr / [922] wegen Zamaiten hatte Kriege geführet) hat aufsuchen laßen, wie // viel Volks an Seiten des Ordens geblieben und ist befunden worden, daß /

28 an Fürsten und großen von Adel,
49 Ritter Brüder des Ordens,
4000 Bürger Leute aus den Städten, so dem Orden aus Lieb mit Weh-/ ren in den Krieg gezogen.
11 000 Edelleute aus Preußen,
8000 Dienst und geworben Volk,
15 000 Gäste an Fürsten Herrn und Edlen, so um Marien willen dem Orden / zu Hülffe kom[m]en.

168 000 Mann an Bauer Volk, so umkom[m]en und hinweggeführet, das / man eigentlich wußte[c(77)]. Conrad von Jungingen Homeister ließ a[nn]o / 1400 wiederum nachrechnen, was nach der Zeit der Orden vor Volk / in Zamaiten verlohren hatte, da ward befunden, daß 161 Ordens / Brüder und 5023 aus ihrem Ordens Kriegs Volk geblieben.

[c(77)] Grun., Tr. 11, c. 5 [?].

[*Msc.* Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], Tract. 11, cap. 5[?]. *Vide a(13).*]

Joh[annas] de Wynas,
Balgos komtūras Heinrichas Sucszwartas,
Barth[olomeus] Breyhanas,
Ragainės komtūras Conradas Stangė,
Otto de Bergenas,
Theodoras de Esbeckas,
Otto de Zedliczė,
Ludwichas de Libencelle,
Balgos komtūras Siegfriedas de Reibergas,
Conradas Sackas,
didysis komtūras Heinrichas [von] Plockas,
Hilbrandas de Rechbergas,
lietuvis Spudas,
Fridrichas de Wildenbergas,
Gerhardas de Mansfeldtas,
Heinrichas Schindekopffas,
Fridr[ichas] Quitzas,
prūsas Muckas,
N. Donos burggraffas,

Lietuvių pusėje:

Siarminas Scoldonas,
Lesbutas,
Manstas,
Sudargas,
Nodamas,
Witenis,
Gedemihus [!] [Gediminas],
Gesbuttas,
Gardino kaštelionas Davidas,
Oraticas,
Kinstuttis [Kęstutis],
Jagello [Jogaila],
Vitenis [Vytautas] ir kiti.

§9. Be to, paminėtina, kad Winrichas von Kniprode, Prūsijos didysis magistras, liepė peržiūrėti Ordino karų knygas (Ordinas tuo metu jau buvo 85 metus [922] kariavęs dėl Žemaitijos), kiek // žmonių yra žuvę Ordino pusėje, ir buvo nustatyta, kad

28 kunigaikščiai ir kilmingieji didžiūnai,
49 riteriai, Ordino broliai,
4000 miestelėnų, kurie su ginkluote ėjo į karą iš meilės Ordinui.
11 000 kilmingųjų iš Prūsijos,
8000 tarnų ir užverbuotų žmonių,
15 000 svečių – kunigaikščių, ponų ir kilmingųjų, kurie atėjo Ordinui į pagalbą dėl Marijos.

168 000 vyrų iš valstietijos, kurie žuvo ar buvo išvesti ir apie kuriuos iš tikrųjų žinoma[c(77)]. Didysis magistras Conradas von Jungingenas 1400 metais vėl liepė paskaičiuoti, kiek žmonių Ordinas prarado Žemaitijoje vėliau, ir buvo nustatyta, kad žuvęs 161 Ordino brolis ir 5023 Ordino kariai.

[113] *Lit.*

§10. So viel Blut hat das Littauen, doch voraus das Zamaiten, gekostet, / und hat der Orden solches Ihnen nicht zum Bestand erwerben können, un-/ geacht sie es zu unterschiedlichen malen erobert, nehmlich:

1. Durch Hülffe des Herzogs von Bayern und Marggraffen in Meißen, / und da wurden zu Regieren des Landes gesetzet Hugo, Graff von / Mömpelgard, und Graff Peter von Eydingen. Das hatte der Orden / verlaßen wegen der Untreue der Zamaiten und daß Gedemin, der Groß-/ Herzog in Littauen, gegen den Orden mit großer Macht anzoge[d(78)].
2. Ward es dem Orden zu Gut a[nn]o 1378 gewonnen, vom Alberto, Herzog / in Oesterreich, und Eberhardo, Graffen zu Katzen Ellenbogen, und ward da-/rüber gesetzt Dionysius Bonstock als Land Comthur, nach welchem fol-/gete Gallus von Teichrichswalde, durch deßen übeles Regieren, / Zamaiten vom Orden abfiel[e(79)].
3. Nahm es a[nn]o 1389 Conrad von Wallenrodt durch Hülffe einiger Fürsten / aus Engelland Diewert von Lang Castel und Johann Thygewist, und / wird da Gotthard von Galmann als Land Comthur, solches Land fiel / ab wieder vom Orden und darauf nahm es Wittold ein, Galmann wurd / lebendig den litthauischen Göttern geopffert und verbrandt[f(80)].
4. Kriegt es der Orden unter Conrad vor Jungingen ein, als der Fürst von / Braband und Jülich dem Orden zu Hülffe kamen und ward zum Landvogt / geordnet Dionysius von Adelau, der löblich regierete. Nach ihm ward / Hilbrandt von Tarau gesetzt, der gieng mit den Zamaiten unfreundlich / um, daher abermals Zamaiten vom Orden abfiel und nahm es Szwirgaila, / der Großfürst, ein[114].
5. Kriegts der Orden durch Vertrag mit dem Vitondo wieder ein, der also / geschloßen, Zamaiten sollen dem Orden jährlich einen gewißen Tribut geben, / so zwar versprochen, aber nicht gehalten ward.
6. Nahm es Ulrich von Jungingen a[nn]o 1408 ein, setzt zum Land-// [923] Comthur ein Martialem von Helfenbach, weil er aber zu streng regierete, ward / er mit seinen Deutschen verjagt. Nach welcher Zeit der Orden nichts Hauptsäch-/liches wieder Zamaiten und Litthauen thun konte. /

[d(78)] S. Grunau, Tr. 11, c. 6.
[Op. cit., Tract. 11, cap. 6. *Vide a(13).*]
[e(79)] Grun., Tr. 13, c. 6. 7.
[Op. cit., Tract. 13, cap. 6, 7. *Vide a(13).*]

§10. Tiek daug kraujo Ordinui kainavo Lietuva, visų pirma Žemaitija, ir Ordinas nepajėgė jos įgyti visam laikui, nors buvo ją užkariavęs kelis kartus, būtent:

1. Padedamas Bavarijos hercogo ir Meiseno markgrafo, o šaliai valdyti buvo paskirtas grafas Hugo von Mömpelgardas ir grafas Peteris von Eydingenas. Iš jos [Žemaitijos] Ordinas pasitraukė dėl žemaičių neištikimybės ir dėl to, kad Lietuvos didysis kunigaikštis *Gedeminas* patraukė prieš Ordiną su didele kariuomene[d(78)].
2. Ją [Žemaitiją] Ordinui 1378 metais laimėjo Albertas, Austrijos hercogas ir Eberhardas, Kacenelenbogeno grafas, ir krašto komtūru paskirtas Dionysijus Bonstockas, po jo – Gallus von Teichrichswalde, dėl kurio blogo valdymo Žemaitija nuo Ordino atkrito[e(79)].
3. 1389 metais ją užėmė Conradas von Wallenrodtas, padedamas kelių kunigaikščių iš Anglijos, Diewerto von Lang Castelio ir Johanno Thygewisto, krašto komtūru tapo Gotthardas von Galmannas, ir šis kraštas vėl atkrito nuo Ordino, ir tada jį užėmė *Wittoldas*, o Galmannas buvo gyvas paaukotas lietuvių dievams ir sudegintas[f(80)].
4. Ją [Žemaitiją] Ordinas užėmė valdant Conradui von Jungingenui, kai Ordinui į pagalbą atėjo Brabanto bei Jiulicho kunigaikštis ir krašto vaitu buvo paskirtas Dionysijus von Adelau, kuris valdė pagirtinai. Po jo atėjo Hilbrandtas von Tarau, šis su žemaičiais elgėsi šiurkščiai, ir Žemaitija nuo Ordino vėl atkrito, ir ją užėmė didysis kunigaikštis *Szwirgaila*.
5. Ordinas ją vėl gavo pagal sutartį su *Vitondu*, kuri buvo taip sudaryta, kad Žemaitija Ordinui privalo kasmet mokėti tam tikrą duoklę, tiesa, tai buvo pažadėta, bet nevykdoma.
6. [923] Ulrichas von Jungingenas ją užėmė 1408 metais, krašto // komtūru paskyrė Martialį von Helfenbachą, tačiau jis valdė griežtai, todėl buvo išvytas su visais savo vokiečiais. Po to Ordinas prieš Žemaitiją ir Lietuvą nebepajėgė imtis ko nors reikšmingo.

[f(80)] Grun., Tr. 13, c. 13.
[Op. cit., Tract. 13, cap. 13. *Vide a(13).*]

[114] *Nurodytos raidės, bet išnašos nėra. :/: Vermerk für die Fußnote ist angegeben, aber keine Fußnote ist vorhanden.*

12te Capitul

Von den Kriegs Bewegungen, so die Preußische Herrschafft der Orden gehabt / wegen Pom[m]ern

Inhalt

1. Der Orden sucht, sich größer zu machen. 2. Genealogie der Pom[m]erschen Fürsten. / 3. Pomerellen was es vor Herrn gehabt. 4. Wie der Orden ein Recht an Pome-/rellen bekom[m]en. 5. Szwantipol ein Vasal des Königes in Polen. 6. Opponiret / sich dem König in Polen. 7. Macht sich souverain über Pom[m]ern. 8. War dem / Orden nicht günstig. 9. Mestovinus, sein Sohn, fält in Culm ein. 10. Nimt / seinen Bruder gefangen, der entkomt und versetzt Danzig dem Marggraffen / von Brandenburg. 11. Mestovinus fordert und erlangt Danzig wieder. / 12. Der Orden fält dem Mestwino ins Land. 13. Der Babst interponiret sich. / 14. Wird Friede gemacht und der Orden bekomt Meva. 15. Das der Orden / bevestiget. 16. Primislao, Herzog in Polen, wird Erbe des Pomerellen. 17. / Peter Szwentze wird Ertz Cantzler in Pomerellen. 18. Macht sich eine praeten-/sion in Pom[m]erellen, der es dem Marggraffen von Brandenburg eingiebt. / 19. Polen nimt das Pomerellen ein und kriegt den Szwentze gefangen. 20. / Szwentze entwischt und spielt das Pomerellen außer dem Schloß Danzig / dem Marggraff in die Hände. 21. Bogussa, Com[m]endant im Schloß Dan-/zig, hält an beym Orden um Succurs vor Geld. 22. Als das Geld / nicht gefiel, nahm der Orden das Schloß und auch hernach die Stadt ein. / 23. Polen sucht sein Recht an Pomerellen in der Zusam[m]enkunfft / zu Brest. 24. Der Orden thut Vorschläge, so nicht angenom[m]en werden. / 25. Der Orden sucht, des Pomerellens sich zu berechtigen auf allerhand / Weise. 26. Deswegen wird eine Bäbstliche Com[m]ission angesetzt. 27. / Die spricht das Pomerellen dem Orden ab. 28. Die Sache gedeyet / an den Bäbstlichen Hoff. 29. Polen fält ein in die Mark Branden-/burg, auch in Preußen. 30. Der Orden verheeret Cujavien. 31. Der / Orden prosequiret den Krieg in Polen und nimt viel Landes ein. 32. / Der Orden bekomt Pomerellen, davor er Cujavien und Dobrzynien abtritt. / 33. Der Orden will solches von den Polnischen Ständen confirmiren laßen. / 34. Ein Streit wegen des Peter Pfennigs. 35. Die vorige Sache gedey-/het an den Babst, der dem Orden die Länder abspricht. 36. Der Orden / beziehet sich an den Römischen Kayser. 37. Die Tractaten werden wieder / vorgenom[m]en. 38. Polen tritt dem Orden Pomerellen, Culm und Michelau / ab und behält Cujavien und Dobrzynien. 39. Da wieder doch einige protestiren. 40. Beschreibung des Ländchens Michelau. 41. Wie der Orden an das Ländchen kom[m]en. //

Dvyliktas skyrius

Apie karo veiksmus, kurių ėmėsi Prūsijos valdovai ir Ordinas Pomeranijoje

Turinys

1. Ordinas siekia plėstis. 2. Mažosios Pomeranijos kunigaikščių genealogija. 3. Kokių būta Mažosios Pomeranijos valdovų? 4. Kaip Ordinas gavo teisę į Mažąją Pomeraniją? 5. *Szwantipolas* [Sventopelkas] – Lenkijos karaliaus vasalas. 6. Priešinasi Lenkijos karaliui. 7. Tampa suvereniu Pomeranijos valdovu. 8. Nebuvo palankus Ordinui. 9. *Mestovinas*, jo sūnus, įsiveržia į Kulmą. 10. Paima savo brolį į nelaisvę, šis pabėga ir atiduoda Dancigą Brandenburgo markgrafui. 11. *Mestovinas* reikalauja Dancigo ir jį atgauna. 12. Ordinas įsiveržia į *Mestvino* kraštą. 13. Įsikiša popiežius. 14. Sudaroma taika, ir Ordinas gauna Mevę. 15. Ją Ordinas sutvirtina. 16. Lenkijos kunigaikštis *Primislavas* [Pšemislas II] tampa Mažosios Pomeranijos paveldėtoju. 17. Peteris Szwentze tampa Mažosios Pomeranijos pakancleriu. 18. Iškelia pretenzijų Mažajai Pomeranijai, ją paveda Brandenburgo markgrafui. 19. Lenkija užima Mažąją Pomeraniją ir paima į nelaisvę Szwentze. 20. Szwentze pabėga ir Mažąją Pomeraniją, išskyrus Dancigo pilį, atiduoda markgrafui. 21. Bogussa, Dancigo pilies komendantas, prašo už pinigus Ordino pastiprinimo. 22. Negavęs pinigų, Ordinas užėmė pilį, o paskui ir miestą. 23. Lenkija siekia atgauti savo teises į Mažąją Pomeraniją [Kujavijos] Bžesto susitikime. 24. Ordinas teikia pasiūlymus, kurie nepriimami. 25. Ordinas visokiausiais būdais mėgina užvaldyti Mažąją Pomeraniją. 26. Dėl to sudaroma popiežiaus komisija. 27. Ji atima iš Ordino teisę į Mažąją Pomeraniją. 28. Ši byla pasiekia popiežiaus rūmus. 29. Lenkija įsiveržia į Brandenburgo Marką ir į Prūsiją. 30. Ordinas nuniokoja Kujaviją. 31. Ordinas tęsia karą Lenkijoje ir užima daug žemių. 32. Ordinas gauna Mažąją Pomeraniją, už tai atsisako Kujavijos ir Dobrynės. 33. Ordinas nori, kad tai patvirtintų Lenkijos luomai. 34. Ginčas dėl [šv.] Petro pfenigo. 35. Ši byla pasiekia popiežių, kuris atima iš Ordino teisę į šias žemes. 36. Ordinas kreipiasi į Romos imperatorių. 37. Vėl pradedamos derybos. 38. Lenkija perleidžia Ordinui Mažąją Pomeraniją, Kulmą bei Michalovo žemelę ir pasilieka Kujaviją bei Dobrynę. 39. Kai kas dėl to protestuoja. 40. Michalovo žemelės aprašymas. 41. Kaip Ordinas gavo tą žemelę? //

[924] §1. Nunmehro betrachten wir den Staat der Preußen, wie sie in einer Homeisterschafft / sich formalisiret. Wie er nun von dem vorigen Zustand gantz gefallen, als hat / der Deutsche Orden durch die Macht, die sie durch Eroberung der Preußischen Lande / erlanget, sich größer zu machen keine Gelegenheit laßen vorbeygehen, ungeacht / allerhand Spän und Wiederwillen vorgefallen, so großes Blut Vergießen / verursachet.

§2. Da nun der Orden die Preußen bezwungen, offerirte sich bald eine Thür, / wie der Orden zu dem Pom[m]erlande kom[m]en möchte. Hierin aber ohne Anstoß / zu verfahren, wollen wir zuerst von den Herrn des Pom[m]erlandes kürzlich / einige Nachricht geben, weil zu Erkäntniß des Rechts, so bald dieser, bald / jener vorgeschützet, derer Genealogio höchstnötig zu wißen ist. Der erste / des Nahmens, so Pom[m]ern und Cassuben beherschet, ist gewesen Barnimus, so / gelebet a[nn]o 933, deßen Sohn Wartislaus, ein tapfferer Held unter dem Otto-/ne I., Römischen Kayser, deßen affter Enkel Svantiborus, so sich genandt / Fürst der Szlavonier, Wenden, Pom[m]ern, Cassuben, Stettin etc., ist vom Könige / Boleslao Crivousti a[nn]o 1004 bekrieget, dahero das Polen Reich eine / Praetension an Pom[m]ern Ihm gemacht, deßen 4 Söhne Wartislaus, Rati-/borus, Svantipolcus oder Szwentiborus, Boguslaus, die Pom[m]erschen und / Cassubischen Lande unter sich getheilet[87]. Wartislaus hat das Vor Pom-/mern bekom[m]en, Stettin, Wolgast, Uszdom bis an Colberg, von welchem / die Genealogie der Pom[m]erschen Fürsten, so nunmehr ausgestorben, herrüh-/ret. Ratibor hat auch in Vor Pom[m]ern einige Länder, Rügen, Usedom, / auch Colberg und Stolpe, Grabe, wo er auch begraben liegt, erhalten. / Swantiborus oder Svantipolcus hat ein Theil des Hinter Pom[m]ern bekom[m]en, / darüber er aber das Lehn als ein Vasal von den Polen empfangen müßen. / Und als der rebelliret, ist er von dem Boleslao Crivousto bezwungen und ge-/fangen worden und ist im Gefängniß a[nn]o 1120 ohne Leibes Erben verstorben. / Boguslaus hat auch sein Theil von Hinter Pom[m]ern, nehmlich den Strich Landes / von Coeslin an bis an die Weyßel erhalten, darüber er das Lehn von / Polen, insonderheit von Boleslao Crivousto, nachdem er lange Jahr mit / Ihm gekrieget, auch die heidnische religion verlaßen und ein Christ worden, geholet und empfangen[a(81)].

§3. Dieser Strich Landes ist auf deutsch Kl[ein] Pom[m]ern, auf Preusch und Slavisch / Pomerellen genandt und hat nach Ihm sein Sohn Subislaus

[a(81)] M. Hieronym. Hennimus [!] [Henninges] in Geneal. Princ. Pomer.
[*Msc.* Hieronymus Henninges, Genealogia illustrissimorum Pomeraniae ducum [...].]

[924] §1. Dabar pasižiūrėsime į Prūsijos valstybę, kaip ji sustabarėjo valdant didiesiems magistrams. Kaip ji visiškai nutolo nuo ankstesnės būklės, kai Vokiečių Ordinas, užkariaudamas prūsų žemes įgijęs galią, ėmė nepraleisti jokios progos padidinti savo valdas net nepaisydamas visokių konfliktų ir priešpriešų, kainuojančių didelius kraujo praliejimus.

§2. Ordinui nugalėjus prūsus, netrukus radosi galimybė Ordinui užvaldyti Pomeraniją. Tačiau, kad nekiltų nesusipratimų, pirma trumpai pateiksime šiek tiek žinių apie Pomeranijos valdovus, nes norint suprasti tas teises, kurias gynė tai vienas, tai kitas, būtinai reikia žinoti jų genealogiją. Pirmasis, turėjęs Pomeranijos ir Kašubijos valdovo titulą, buvo vardu Barnimas, gyvenęs 933 metais, jo sūnus buvo *Wartislavas*, narsus karžygys valdant Romos imperatoriui Otonui I, tada anūkas *Svantiboras*, vadinęsis slavonų, vendų, pomeranų, kašubų, štetiniečių ir kt. kunigaikščiu, 1004 metais buvo nugalėtas karaliaus Boleslovo Kreivaburnio, todėl Lenkijos Karalystė ėmė reikšti pretenzijas į Pomeraniją, pomeranų ir kašubų žemes pasidalijo jo [*Svantiboro*] keturi sūnūs: *Wartislawas*, *Ratiboras*, *Svantipolcas,* arba *Szwentiboras*, Boguslavas[87]. Wartislawas gavo Vakarų Pomeraniją, Štetiną, Volgastą, Uzedomą iki Kolbergo, iš jo kilusi dabar išmirusių Pomeranijos kunigaikščių dinastija. Ratiboras įgijo keletą žemių ir Vakarų Pomeranijoje, Riugeną, Uzedomą, taip pat Kolbergą ir Štolpę, Grabę, kur jis ir palaidotas. *Swantiboras,* arba *Swantipolcas,* gavo dalį Rytų Pomeranijos, tačiau tai turėjo priimti kaip leną, kaip Lenkijos vasalas. O kai jis ėmė maištauti, Boleslovas Kreivaburnis jį nugalėjo ir paėmė į nelaisvę, 1120 metais jis mirė kalėjime nepalikęs įpėdinių. Boguslavas irgi gavo dalį Rytų Pomeranijos, būtent ruožą nuo Ceslino iki Vyslos, bet kaip leną iš Lenkijos, būtent iš Boleslovo Kreivaburnio po to, kai buvo daug metų su juo kariavęs, atsisakęs pagonių religijos ir tapęs krikščioniu[a(81)].

§3. Šitas žemės ruožas vokiškai vadinamas Mažąja Pomeranija, prūsiškai ir slaviškai – *Pomerellen,* ir po jo [Boguslavo I] šią Mažąją Pomeraniją valdė

[Sobieslaw], Fürst / der Cassuben und Pomerellen, jedoch als ein Vasal vom König in Polen, / Casimiro das Land Pomerellen regieret. Dieser ist von Waldemaro, / König in Dännemark zum Ritter geschlagen, und eben dieser ist, der / Danzig restauriret und a[nn]o 1187 gestorben, hat mit seiner Frauen Anna, / so eine Tochter Vizlai III. eines Polnischen Fürsten gezeuget und nachge-/laßen
[925] Sambarium, so das Closter Polplin erbauet und dotiret (dieses // Sambarii Geschlecht ist ausgestorben)[88] und Mestovinum, so sich mit Maria, einer / Tochter Miecislai, Herzogs in Polen, verheyrathet und nach seinem Tode a[nn]o 1220 / hinterlaßen 4 Söhne, Svantipolcum, den man wegen seiner tapffern Thaten / den Großen nennt, den Ratiborum II., Samborium II., Vartislaum II.

§4. Diese 3 Brüder treten in den Deutschen Orden und legiren zugleich ihnen ihre Güter, / die sie erblich vom Vater zu gewarten haben. Hiedurch kriegten der Orden / neu Recht an einem Theil von Pomerellen.

§5. Szwantipoll, der[115] ein heroischer und kriegerischer Herr war, erhielt von Lesco / Albo die Herrschafft über das gantze Hinter Pom[m]ern, so gar, daß seine Juris-/diction über die Woywoden, die damalen über Dantzig und Schwetze waren, / sich erstrekte[b(82)], doch mit der Condition, daß er 1000 Mark löthiges Silbers / jährlich der Cron Polen abtragen solte. Dieses gieng er zwar ein, allein / sein Sinn stund ihm weiter hin, Er wollte gerne Suoverain seyn, deswe-/gen er auch mit Glimpff Ansuchung that, aber nichts erhielte.

§6. Solches aber zu erlangen, eräugete sich diese Gelegenheit. Er hat die-/ses Svantopolci Schwieger Sohn Vladislaus, den man den Speyenden (Spu-/tator) nennet, dem er seine Tochter Helinga (andere nennen sie Helena) / verheyrathet, erhebliche und weit aussehende Zwiespalt mit dem Vladislao / Lasconogo, so vor dem König in Polen gewesen, der den Lescum Album, den / damaligen König, mit empfindlichen Worten berührete, daß nun solche in / eine große Kriegs Flam[m]e nicht ausbrechen möchten, suchte er Swantopolcus / solche beyzulegen. Es ward aber Szwantipol berichtet, daß seines Schwie-/ger Sohns Parthey nicht wolte aufkom[m]en und Lasconogus mit dem Lesco / schienen durchzudringen. Da nun dieser Szwantipol in der Zeit davon / gute Nachricht bekam, wolte er nicht, ungeacht er bey der Transaction, / so an dem Reichstage zu Gonsawa[c(83)] angestellet war, eingeladen / worden, erscheinen, sondern suchte vielmehr so wohl das Unrecht, / so ihm dünkte seinem

[b(82)] Hartknoch in Republ. Polon., L. 1, c. 6, p. 135.

[Hartknoch, Christoph, De Republica Polonica libri duo [...], Königsberg, 1687, lib. 1, cap. 6, p. 135.]

jo sūnus *Subislavas* [Sobieslawas], Kašubijos ir Mažosios Pomeranijos kunigaikštis, tačiau kaip Lenkijos karaliaus Kazimiero vasalas. Jį Danijos karalius Valdemaras pakėlė į riterius, ir būtent jis restauravo Dancigą, o mirė 1187 [!] metais; su savo žmona Anna, Lenkijos kunigaikščio Vizlajaus III dukterimi, pagimdė ir paliko Samborą, kuris pastatė ir dotavo *Polplino* vienuolyną (ši //
[925] Samborų giminė išmirė)[88] ir *Mestoviną*, kuris vedė Mariją, Lenkijos kunigaikščio Miečislovo dukterį, ir po savo mirties 1220 metais paliko keturis sūnus: *Svantipolcą,* kuris dėl savo drąsių žygių vadinamas Didžiuoju, Ratiborą II, Samborą II, Vartislavą II.

§4. Pastarieji trys broliai įstojo į Vokiečių Ordiną ir drauge jam dovanojo savo turtus, kuriuos turėjo paveldėti iš tėvo. Per tai Ordinas gavo naujas teises į dalį Mažosios Pomeranijos.

§5. *Szwantipollas*, būdamas herojiškas ir karingas valdovas, iš Lešeko Baltojo gavo valdyti visą Rytų Pomeraniją, jo jurisdikcija apėmė net tuos vaivadas, kurie tuo metu valdė Dancigą ir Švecę[b(82)], tačiau su sąlyga, kad jis privalėjo Lenkijos Karūnai kasmet mokėti 1000 markių grynu sidabru. Nors jis su tuo sutiko, tačiau jo siekiai buvo didesni, jis norėjo tapti suverenu, todėl to nuolankiai ir prašė, bet nieko negavo.

§6. Tačiau tai pasiekti atsirado štai kokia proga. Šito *Svantopolco* žentas Vladislovas, vadinamas Spjaudančiuoju (*Sputator*), už kurio jis buvo ištekinęs dukterį Helingą, (kiti ją vadina Helena), gyveno didelėje ir gilioje nesantaikoje su Vladislovu Laibakoju, kuris prieš tai buvo Lenkijos karalius ir kuris Lešeką Baltąjį, tuometinį karalių, įžeidė užgauliais žodžiais, kad dėl jų galėjo įsižiebti didelė karo liepsna, ir jis ieškojo *Swantopolco* pagalbos jai užgesinti. Tačiau *Szwantipolui* buvo pranešta, kad jo žento partija nenori pasirodyti, o Laibakojis su Lešeku, atrodo, susitaikys. Kadangi šitas *Szwantipolas* apie tai laiku gavo gerą žinią, tai jis nepanoro pasirodyti susitaikymo derybose, rengiamose Seime Gonsavoje[c(83)] ir į kurias buvo pakviestas, o daugiau stengėsi atkeršyti už neteisybę, kaip jam rodėsi, patirtą jo žento, taip pat už tai,

[c(83)] Henricus, c. l.
[*Incert.*]

[115] *Supra lin.*

Schwieger Sohn wiederfahren zu seyn, als auch / was seines Groß Vatern Bruder dem Szwantipolke, der unter der Re-/gierung des Boleslai Crivousti hat im Gefängniß müßen verderben, / wiederfahren, zu rächen, darum er eine zu langende Macht von sei-/nen Pom[m]erellen aus Preußen zu sich nahm und den Lescum Album, König / in Polen, da er eben im Bade war, überfiel, den umbrachte, auch weiter / in Polen und Masau hineinstreiffte. Nahm Nakel wieder ein, eroberte / Vladislau und hielt den Herzog in Masau so eingezogen, daß er nichts / wieder ihn tentiren muste.

§7. So machte Szwantipol sich durchs Schwerdt souverain über Pom[m]e-/rellen, welches Ihm bey dem verwirrten Zustande des Reiches Polen / leicht glüken konte.

§8. Conradus, der Herzog in Masau, ward von den Preußen grausam / an-
[926] gefochten, dem dieser Szwantipol beystand und nebst dem Deutschen // Orden die Preußen halff bezwingen. Da ihm aber der Orden, der seinen Bru-/der an sich zog, verdächtig kam, wolte er auch den Orden nicht größer / laßen werden, den er auch mit Hülffe der Preußen gäntzlich aufge-/rieben hätte, wenn das Hauß Oesterreich dem Orden nicht succurriret / hätte. Jedoch, da er dem Orden gleich so gefährlich fiele, konte der Or-/den doch keine praetension zu seiner Zeit an Pom[m]erellen machen, / sondern erwartete die Zeit seines Todes, da seine Brüder und der Or-/den ihr Recht hervorsuchten, so sie vermeinten, an Pom[m]erellen zu haben.

§9. Nun hatte zwar dieser Szwantipol seinen Sohn Mestwinum in sei-/nem letzten ernstlich vermahnet, er solte die Polen und den Orden alle / wege zu Freunde behalten, welches Ihm Mestwinus versprochen, weil / er aber sich dieser Machinationen befürchtete, auch schon der Orden / seinen Bruder Vratislaum auf seine Seite gebracht, der mit dem / Bruder Mestowino schon anfienge wegen seines Erbtheils zu / zanken und mit dem Land und Stadt Danzig, so Ihm Mestwinus / zugetheilet hatte, auch sein Recht, so er an die Güter seines / Vatern Bruder hatte, dem Orden überlaßen wolte[d(84)]. Um den Orden / von solchen praetensionen abzuhalten, fiel er ins Culmische ein und that / mit Sängen und Rauben große Schaden.

§10. Seinen Bruder Wratislaum überzog er auch und warff ihn ins / Gefängniß, woraus er aber mit sonderbahrer List entwischete. Dieses / zu rächen schlug sich Vratislaus an den Herrn Conrad, Marggraffen von / Brandenburg,

[d(84)] Henniges, c. l.
[*Msc.* Hieronymus Henninges, Genealogia illustrissimorum Pomeraniae ducum [...].]

ką patyrė jo senelio brolis *Szwantipolkas,* turėjęs pragaišti kalėjime valdant Boleslovui Kreivaburniui, todėl jis pasitelkė gana galingą savo pomeranų būrį iš Prūsijos ir užpuolė Lenkijos karalių Lešeką Baltąjį, kai tas maudėsi, jį nužudė, taip pat įsiveržė gilyn į Lenkiją ir Mazoviją. Vėl užėmė Nakelį [Nakło], užkariavo Vladislavą ir Mazovijos kunigaikštį laikė taip užspeistą, kad tas nedrįso nieko prieš jį imtis.

§7. Šitaip *Szwantipolas* kardu tapo suvereniu Mažosios Pomeranijos valdovu, kas jam lengvai pasisekė dėl surizgusios padėties Lenkijos Karalystėje.

§8. Konradas, Mazovijos kunigaikštis, prūsų buvo žiauriai puldinėjamas,
[926] šitas *Szwantipolas* jį rėmė ir kartu su Vokiečių // Ordinu padėjo įveikti prūsus. Tačiau Ordinas, patraukęs prie savęs jo brolį, jam darėsi įtartinas, todėl jis ir Ordinui nenorėjo leisti plėstis ir, padedamas prūsų, būtų jį visiškai sutrynęs, jeigu Ordinui nebūtų padėję Austrijos valdovai. Tačiau, kadangi jis Ordinui buvo taip pavojingas, Ordinas jam gyvant esant į Mažąją Pomeraniją negalėjo pretenduoti, tad laukė, kada jis mirs, ir tada jo broliai ir Ordinas pareiškė savo teises, kaip jie tvirtino, turėti Mažąją Pomeraniją.

§9. Nors šitas *Szwantipolas*, kai jam atėjo paskutinioji, savo sūnų *Mestviną* rimtai perspėjo, kad jis lenkus ir Ordiną laikytų nuolatiniais draugais, ir *Mestvinas* jam tai pažadėjo, tačiau jis baiminosi šitų machinacijų, Ordinas jau buvo patraukęs į savo pusę jo brolį Vratislavą, kuris su broliu *Mestovinu* jau buvo pradėjęs vaidytis dėl jo palikimo dalies ir kartu su žeme bei Dancigo miestu, kurį jam buvo paskyręs *Mestvinas*, Ordinui ketino perleisti[d(84)] ir teises į tėvo brolio nuosavybę. Norėdamas Ordiną sulaikyti nuo šitokių pretenzijų, jis įsiveržė į Kulmą, gaisrais ir plėšimais padarė didelių nuostolių.

§10. Savo brolį Wratislavą jis irgi užpuolė ir įmetė į kalėjimą, iš kur šis nepaprastai gudriai paspruko. Siekdamas atkeršyti, Wratislavas nusigavo pas Brandenburgo markgrafą poną Conradą, kuris jam, tiesa, padėjo pinigais

der ihm zwar mit Geld und Volk succurrirete, davor / er ihm das Danzig und die dazu gehörige Länder versetzte. Da nun / Vratislaus eben den Krieg wieder seinen Bruder fortsetzen wolte, starb er.

§11. Sein Bruder Mestowinus forderte von Conrado, Marggraffen von Bran-/denburg, Danzig wieder, da die Sache so vertragen ward, daß Herzog / Mestowinus dem Marggraffen Conrad vor seine Anforderung und Recht, / so er an Danzig hatte, solte 10 000 Schok Böhmischer Groschen geben, / so brachte Mestowinus das Land und die Stadt Danzig wieder an sich.

§12. Der Orden nahm das Verfahren des Mestwini übel auf, colligir-/ten aus Preußen eine zulangende armee, mit der er dem Mestwini / ins Land Pom[m]erellen zog, das Land ausstreiffte, Dirszau, wie auch / andere Oerter abbrandte und es so weit brachte, daß Mestwinus / zu Creutz kriechen und vom Orden Frieden bitten muste. Den aber der Orden / als zuerst höchst verletzt und hernachmals Obsieger Ihm nicht anders / als mit gar schweren Conditionen, so dem Mestwino einzugehen un-/möglich war, geben wolte.

§13. Es hatte aber Mestowinus in Polen große und nahe Bluts und Muths-/freunde, die sich gerne darin geleget hätten, aber den Orden nicht zu / irritiren,
[927] es dahin spieleten, daß S[ein]e Bäbstliche Heiligkeit sich inter-//ponirte und durch Herrn Philippum, Episcopum Firmanum, die Sache recht untersuchen / und schlichten laßen solte[89].

§14. Dieser Pomerellische Krieg war eine weit aussehende Sache, denn aus-/ser dem, daß Mestowinus seine Vettern in Vor Pom[m]ern, als die auch ein Recht / an Pom[m]erellen hatten, und deswegen sie zu ihrem selbst eigenen Besten in diesen / Krieg sich einwikeln konten, so gieng auch dieser Handel, vornehmlich dem / Reich Polen an, als deßen Lehn dieses Hinter Pom[m]ern war, deswegen / sie ihren Vasallen beystehen musten. Es vermittelte aber vorbesagter / Bischoff die Sache auf beyden Seiten so wohl, daß nach dem man dem / Orden vorgestellet hatte, daß dies Pomerellen eigentlich zu Polen / gehörete, weder des Mestowini Brüder, ob sie gleich in den Orden giengen, / Macht hätten ein fremd Lehn einem so mächtigen Nachbahr und dazu / Geistlichen Herrn abzutreten, ohne Zulaß und Einwilligung des Directi / Domini, des Königes und des Reichs Polen, als kam es dahin, daß der / Orden, weil Mestowinus die Unkosten dem Orden mit Geld nicht erstatten / konte, davor annahm, das Gebieth Mewa.

§15. Woselbst der Orden von dem Schloß Potterberg ein stark Schloß / bauete, die Stadt vergrößerte und sich darin so einnistelte, daß er / daraus endlich sich das gantze Pomerellen bemächtigte.

ir žmonėmis, tačiau jis už tai jam užstatė Dancigą ir prie jo priklausančias žemes. Kaip tik tada, kai ketino toliau kariauti su savo broliu, *Vratislavas* pasimirė.

§11. Jo brolis *Mestovinas* iš Brandenburgo markgrafo pareikalavo Dancigą grąžinti, ir byla buvo taip išspręsta, kad kunigaikštis *Mestovinas* markgrafui Conradui už jo turėtą teisę į Dancigą turėjo sumokėti 10 000 kapų Bohemijos grašių, šitaip *Mestovinas* susigrąžino Dancigo miestą ir žemę.

§12. Ordinas *Mestvino* elgesį priėmė kaip didelę blogybę, Prūsijoje surinko didelę kariuomenę, su kuria patraukė į *Mestvino* Mažąją Pomeraniją, reidais ją nusiaubė, Diršau ir kitas vietoves sudegino ir įsisiautėjo taip smarkiai, kad *Mestvinas* turėjo pulti ant kelių ir maldauti Ordino taikos. Tačiau Ordinas, pirma labai nukentėjęs, paskui tapęs nugalėtoju, ją suteikti buvo nusiteikęs ne kitaip, kaip tik labai sunkiomis sąlygomis, kurių prisiimti *Mestvinui* buvo neįmanoma.

§13. Tačiau *Mestovinas* Lenkijoje turėjo didelių ir artimų giminių bei bendraminčių, kurie būtų mielai stoję už jį, bet, nenorėdami supykdyti Ordino,
[927] susuko taip, kad per vyskupą poną Philippą iš Fermo įsikišo // Jo Šventenybė popiežius siekdamas tą reikalą gerai ištirti ir vaidą užbaigti[89].

§14. Šitas Mažosios Pomeranijos karas buvo plataus masto dalykas, nes be to, kad *Mestovinas* turėjo pusbrolių Vakarų Pomeranijoje, kurie irgi turėjo teisių į Mažąją Pomeraniją ir todėl savo pačių interesais galėjo įsikišti į šitą karą, byla itin rūpėjo ir Lenkijos Karalystei, kurios lenas buvo Rytų Pomeranija, tad jinai turėjo paremti savo vasalą. Tačiau minėtasis vyskupas šitoje byloje abiem pusėms tarpininkavo taip gerai, kad Ordino pusei išaiškinus, jog Mažoji Pomeranija iš tikrųjų priklauso Lenkijai ir jog *Mestovino* broliai, nors ir įstoję į Ordiną, neturį galios svetimą leną atiduoti tokiam galingam kaimynui ir dar dvasiniams valdovams be tiesioginio valdovo, Lenkijos karaliaus, ir Karalystės leidimo ir sutikimo, tad prieita prie to, kad *Mestovinui* negalint pinigais atlyginti Ordino nuostolių, Ordinas už tai priėmė Mevės sritį.

§15. Ten Ordinas iš Poterbergo pilies pastatė stiprią pilį, padidino miestą ir taip ten suleido šaknis, kad galų gale iš ten užvaldė visą Mažąją Pomeraniją.

§16. Mestvinus aber behielte bis an sein Ende das übrige Pomerellen, / und ob er wohl gerne, weil er keine männliche Erben nachgelaßen, sein / Bruder Vratislaus auch keine Kinder hatte, selbiges seinen Vettern in / Vorpom[m]ern dieses Land gegonnt hatten, wolten doch die Landstände / sich von Polen nicht entziehen und vermochten Sie ihren Herrn, daß er / Primislao, dem Herzoge[116] in Polen, so hernach König in Polen ward, / solches antrug und ihn zum Erben a[nn]o 1290 einsatzte[e(85)], welches zu / vieler Unruh hernachmals Gelegenheit gab.

§17. Nach dem Tode Mestvini ward Petrus Swentze, den Micraelius Ertz Cantzler / von Pom[m]ern nent, zum Gubernator über Pomerellen gesetzt[90]. Dieser wollte / den Nahmen haben, daß er wohl regieret und der keine Unkosten sparete, / damit das Land in gutem Stand erhalten werde, welche Verwalterschafft / er continuirete bis zu des Vladislai Lasconogi Zeiten.

§18. Da fieng er an, einige Praetensiones an den Vladislaum zu machen, / begehrte eine große Sum[m]e Geldes, die er vermeinte auf die Beschirmung / des Landes angewandt zu haben. Und als der König Vladislaus Ihm / so fort die Sum[m]a nicht geben wolten, fiel er ab von Vladislao und übergab / auch zugleich dem Marggraffen von Brandenburg gantz Hinter Pom[m]ern, / welches der Marggraff mit Freuden annahm.

§19. Dieses wolte König Vladislaus nicht leiden, rüstete sich und nahm alles, / was der Marggraff inne hatte wieder weg. Und glükte es dem Vladislao, / daß er selbst den Verräther, den gewesenen Gouvereur Peter Szwentze, gefangen bekam. //

[928] §20. Dieser Szwence mochte sich wenig Gutes daraus träumen laßen, drum / sinnete er sehr fleißig, wie er sich aus dem Gefängniß, das sehr wohl / verwahret und bewachet worden, loß machen konte, welches ihm dadurch / glükte, daß sich seine beyde Brüder vor Ihm zu Geisel beym Könige / Vladislao darstelleten, dadurch ward Szwence auf freyen Fuß ge-/stellet. Da spintisiret er auch, wie er seine beyde Brüder auch aus / dem Gefängniß practiciren möchte, welches auch endlich angieng. / Er mit seinen Brüdern loß und frey seyende, gab wiederum Anschläge / und richtete es auch aus, daß abermal der Marggraff das Pom[m]e-/rellen einbekam, und also kam auch des Marggraffen Volk in die Stadt / Danzig, die es mit dem Margraffen hielten und ihn willig einnahmen.

[e(85)] Grun., Tr. 10, c. 8.

[*Msc.* Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], Tract. 10, cap. 8. *Vide a(13).*]

§16. O *Mestvinas* iki gyvenimo pabaigos išlaikė likusią Mažąją Pomeraniją ir nors jis šitą kraštą būtų mielai atidavęs savo pusbroliams Vakarų Pomeranijoje, nes pats neturėjo vyriškosios linijos paveldėtojų, jo brolis Vratislavas irgi neturėjo vaikų, tačiau žemės luomai nenorėjo atsiskirti nuo Lenkijos ir pasiekė, kad jų valdovas ją [M. Pomeraniją] pavestų Lenkijos kunigaikščiui Primislavui [Pšemislui II], kuris vėliau tapo Lenkijos karaliumi, ir 1290 metais paskyrė jį savo paveldėtoju[e(85)], kas vėliau sukėlė daug neramumų.

§17. Po *Mestvino* mirties Peteris Swentze, kurį Micraelijus vadina Pomeranijos pakancleriu, buvo paskirtas Mažosios Pomeranijos gubernatoriumi[90]. Jis norėjo garsėti tuo, jog gerai valdo ir negaili išlaidų, kad kraštas būtų geros būklės, ir šitą gubernatorystę jis tęsė iki Vladislovo Laibakojo laikų.

§18. Ir jis pradėjo Vladislovui reikšti tam tikras pretenzijas, siekė gauti didelę sumą pinigų, kuriuos tvirtino panaudojęs šito krašto globai. Ir kai karalius Vladislovas nenorėjo jam tuoj pat duoti šitos sumos, šis nuo jo atkrito ir kartu visą Rytų Pomeraniją perdavė Brandenburgo markgrafui, o markgrafas su džiaugsmu tai priėmė.

§19. Karalius Vladislovas negalėjo šito pakęsti, pasirengė karui ir atsiėmė viską, ką markgrafas buvo paėmęs. Ir Vladislovui pasisekė, kad buvo paimtas į nelaisvę net ir pats išdavikas, buvęs gubernatorius Peteris Szwentze. //

[928] §20. Šitas Szwentze iš to negalėjo tikėtis nieko gero, todėl labai intensyviai svarstė, kaip jis galėtų ištrūkti iš kalėjimo, kuris buvo labai gerai saugomas, ir jam pavyko todėl, kad abu jo broliai atėjo pas karalių Vladislovą įkaitais už jį, per tai Szwentze atgavo laisvę. Tada jis vėl suko galvą, kaip iš kalėjimo galėtų ištraukti abu brolius, galų gale tai irgi pavyko. Ištrūkęs su savo broliais ir būdamas laisvas vėl rengė antpuolius ir surezgė taip, kad markgrafas vėl gavo Mažąją Pomeraniją, tad taip pat ir markgrafo kariuomenė atvyko į Dancigo miestą, kuris ėjo su markgrafu išvien ir jį noriai priėmė.

[116] *Supra lin. corr. ex illect.*

§21. In dem Schloß aber war ein tapferer Mann, Bogussa genandt, / vom Könige in Polen zum Com[m]endanten eingesetzt, der defendirte sich / tapffer gegen die Marggräffische. Schrieb auch an den König in Polen / um Entsatz, als aber der so lange verzog, das Schloß aber dem Marg-/graffen nicht geben und gönnen wolte, schrieb er an den Land Meister in / Preußen Heinrich von Plocko um Succurs, den er auch so fort zuschikte, / wodurch nicht allein das Schloß wieder den Marggraffen erhalten, / sondern auch die Marggräffischen aus der Stadt gejagt worden.

§22. Ob nun wohl dem König in Polen ein angenehmer Dienst ge-/schahe, daß Danzig erhalten war worden, so war doch dieses eine sehr / verdrüßliche Sache, zumahlen dem Bogussa, daß der Land Meister / Plocko seine Rechnung so bald und so hoch anschlug und begehrte da-/vor 1000 Schok Böhmische Groschen, die Ihm Bogussa innerhalb Jahr / und Tag verschaffen und deswegen ihrer zum Unterpfand das halbe / Schloß einräumen solte. Da nun Bogussa das Geld inner Jahr und / Tag nicht aufbringen konte, jagten die Ordens Brüder den Bogussa / mit seinen Polen gar aus dem Schloß und nahmen nicht nur das gantze / Schloß ein, sondern der Plocko kam im Dom[i]-nick a[nn]o 1310 in die Stadt[91], / nahm sie auch ein, streiffte weiter hin in Pom[m]erellen und machte sich alles / bis an die Stolpe unterwürffig.

§23. Darauf kam es a[nn]o 1311 zu Brest in Cujavien zu einer Zusam[m]en-/kunfft und Unterhandlung zwischen dem König Vladislao Loctico / und dem Homeister Deutschen Ordens. Die Polen brachten bey, daß Pom-/merellen zu Polen gehöre und daß die damaligen Fürsten das Pom-/merellen als ein gewißes Lehn vor ein gewiß Lehn Gold von dem / Könige in Polen erhalten. Der Orden hergegen wolte behaupten, daß / das Pom[m]ern ein eigen frey Herzogthum wäre, das sehe man an / dem andern Theil des Pom[m]ern, nehmlich dem so genandten, Vor-/Pom[m]ern, daran Polen nichts praetendi-
[929] ren könte. Und obgleich einsmals // vom Könige in Polen die Fürsten über dieses Land übertölpelt wären, so / wäre Ihnen den Polen dahero nichts mehr als ein ius[117] belli zugewachßen, / welches auch, wie es mit dem Schwerdt gewonnen, auch mit dem Schwerdt / verlohren wäre gangen. Wie denn auch Szwantipol sich über Pom[m]e-/rellen souverain gemacht und in solcher Oberherrschafft geblieben. Im sol-/chem Stande wäre dem Orden die Antheil der dreyen Brüder des Szwan-/tipol, so den Orden angenom[m]en rechtmäßig

[117] *Lit.*

§21. Tačiau pilyje buvo narsus vyras, vardu Bogussa, Lenkijos karaliaus paskirtas komendantu, ir jis drąsiai gynėsi nuo markgrafo žmonių. Jis parašė ir Lenkijos karaliui, prašė išlaisvinti iš apgulties, bet kai šis ilgai delsė, o pilies atiduoti markgrafui nenorėjo, tai parašė Prūsijos krašto magistrui Heinrichui von Plockui ir paprašė pagalbos, kurią šis tuoj pat ir atsiuntė, ir dėl to ne tik pilis atsilaikė prieš markgrafą, bet ir markgrafo žmonės buvo išvyti iš miesto.

§22. Nors Lenkijos karaliui tai buvo miela paslauga, kad Dancigas buvo išlaikytas, tačiau tas dalykas vis dėlto buvo labai apmaudus, ypač Bogussai, nes krašto magistras [Heinrichas von] Plockas tuoj pat pateikė savo sąskaitą, ir tokią didelę – už tai jis reikalavo 1000 kapų Bohemijos grašių, kuriuos Bogussa turėjo jam parūpinti per metus ir vieną dieną, o kaip užstatą turėjo užleisti pusę pilies. O kadangi Bogussa per metus ir vieną dieną šitų pinigų nepajėgė surinkti, tai Ordino broliai Bogussą su jo lenkais net išvijo iš pilies ir ne tik užėmė visą pilį, bet [Heinrichas von] Plockas 1310 metais per šv. Dominyką atėjo į miestą[91] ir jį užėmė, nužygiavo toliau į Mažąją Pomeraniją užvaldydamas viską iki Štolpės.

§23. 1311 metais Kujavijos Breste įvyko Lenkijos karaliaus Vladislovo Lokietkos ir Vokiečių Ordino didžiojo magistro susitikimas ir derybos. Lenkai dėstė, kad Mažoji Pomeranija priklauso Lenkijai ir kad tuometiniai Mažosios Pomeranijos kunigaikščiai iš Lenkijos karaliaus yra gavę tam tikrą leną už tam tikrą leno mokestį. Ordinas, atvirkščiai, tvirtino, kad Pomeranija yra atskira laisva kunigaikštystė, tai esą matyti iš kitos Pomeranijos dalies, vadinamosios Vakarų Pomeranijos, į kurią lenkai negalį turėti jokių pretenzijų. Ir
[929] nors kadaise // šito krašto kunigaikščiai Lenkijos karaliaus buvo apgauti, bet jiems, lenkams, neatitekę nieko daugiau, o tik *ius belli* [karo teisė], kuri kaip kardu buvusi įgyta, taip kardu ir prarasta. Antai ir *Szwantipolas* juk pasidaręs suverenus ir likęs toks valdovas. Esant tokiai situacijai, trijų *Szwantipolo* brolių, įstojusių į Ordiną, palikimai esą užrašyti ir pažadėti Ordinui teisėtai.

zu theil vermacht und / versprochen worden. Und ob wohl auf Unterhandlung des Bäbstlichen Legati, / Bischoffs von Firmian, die Länder dem Mestwino zugefallen, so fielen / sie doch nun, wie Rechtens nach dem Tode des Mestwini, so ohne Männ-/liche Erben verstorben, an die ersten praetendenten, den Deutschen Orden.

§24. Nach vielem pro et contra Reden, da kein Theil dem andern weichen / wolte, erboht sich endlich der Orden, er wolte den Nachstand seiner Kriegs-/ Unkosten schwinden laßen, ein Closter von 11 Personen stifften, davor / dem Könige auch Seelmeßen solten gehalten werden, und zu der defen-/sive des Landes wolte der Orden dem König in Zeit der Noth mit 200 / Mann zu Pferde zu Hülffe kom[m]en. Aber auch dieser Vorschlag war / dem König von Polen wiederlich, dahero sich diese gantze Handlung / fruchtloß zerschlagen.

§25. Im[m]ittelst suchte der Orden sich das Pom[m]erellen mehr und mehr / so zu berechtigen, als auch zu bemächtigen, handelte von allen und jeden, / die sonsten an Pomerellen einiges Recht oder Praetension haben moch-/ten, ihr Recht an sich. Wie denn Carl Beffart von Trier der Homeister / von Waldemaro, Marggraff von Brandenburg, der von der Schwester / des Herzogs in Pom[m]ern Mestwini gebohren war und Ihm ein Recht / an Pom[m]ern, und sonderlich an Danzig, Dirschau und Schwetz anmaaßete, / solches Recht zu vorbesagte Städte vor 10 000 Schok Böhmische Groschen / abkauffte. Von dem selben kauffte der Orden auch sein Recht, daß / er an dem übrigen Pomerellen bis an die Stolpe hatte und gabe zu Calis / Ihm 100 000 [!] Schok solcher Groschen[f(86)]. Es that auch der Orden Ansuchung / beym Johanne, König in Böhmen, welcher Ihm ein Recht an dem Königreich Polen / und folgends auch an Pom[m]erellen machte, daß er Ihm dem Orden sein Recht / überließ oder doch zum wenigsten, den mit dem Waldemaro, Marggraffen / in Brandenburg aufgerichteten Contract und Handlung approbiren und be-/kräfftigen wolte, welches der Homeister Carl von Beffart auch erhielte.

§26. Dieses konte den Polen nicht unbekandt seyn, derowegen sie die / Sache suchten in einen andern Stand zu setzen. Und weil der Orden unter der / Bothmäßigkeit des Römischen Babstes war, durch deßen Vermittelung / von den Polen die Lande Preußen ihme waren in die Hände ge-/spielet wor-
[930] den, suchten Sie inständigst beym Babst an. Er wolte // solches untersuchen, die Unbilligkeit des Ordens bemerken und den Polen ihr / Recht, so sie an

[f(86)] Hartkn., c. l., p. 356.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 356. *Vide a(48).*]

Ir nors tarpininkaujant popiežiaus legatui, Fermo vyskupui, žemės atitekusios *Mestvinui*, jos dabar, po *Mestvino*, neturėjusio vyriškųjų įpėdinių, mirties, juk teisėtai atitekusios pirmiesiems pretendentams – Vokiečių Ordinui.

§24. Po daugelio kalbų už ir prieš, kai nė viena pusė nenorėjo nusileisti, galų gale Ordinas pasiūlė atsisakyti savo karo išlaidų nepriemokos, įkurti 11 asmenų vienuolyną, be to, karaliui turėjo būti laikomos gedulingos mišios ir šalies gynybai bėdos atveju Ordinas siūlėsi karaliui ateiti į pagalbą su 200 raitelių. Bet ir šitas pasiūlymas Lenkijos karaliui buvo nepriimtinas, todėl visos šitos derybos žlugo be rezultatų.

§25. Tuo tarpu Ordinas stengėsi Mažąją Pomeraniją vis labiau ir labiau įsiteisinti, taip pat ir tvirčiau užvaldyti, derėjosi su visais ir su kiekvienu, kas tik galėjo turėti kokią nors teisę ar pretenziją į Mažąją Pomeraniją, ir supirkinėjo ją sau. Kaip antai, didysis magistras Carlas Beffartas von Trieras nupirko iš Brandenburgo markgrafo Waldemaro, kuris buvo gimęs iš Pomeranijos kunigaikščio *Mestvino* dukters ir gviešėsi teisės į Pomeraniją, ypač į Dancigą, Diršau ir Švecę, teisę į šiuos paminėtus miestus už 10 000 kapų Bohemijos grašių. Iš to paties Ordinas nupirko ir teisę, kurią šis turėjo į likusią Mažosios Pomeranijos dalį iki Štolpės ir už tai Kališe jam davė 100 000 [!] kapų šitų grašių[f(86)]. Ordinas su prašymu kreipėsi ir į Bohemijos karalių Joną [Liuksemburgietį] suteikdamas jam teisę į Lenkijos Karalystę, taigi ir į Mažąją Pomeraniją, kad šis savo teisę perleistų Ordinui arba bent jau aprobuotų ir patvirtintų su Brandenburgo markgrafu Waldemaru sudarytą kontraktą ir sandėrį, ir didysis magistras Carlas Beffartas tokį patvirtinimą gavo.

§26. Lenkams tai negalėjo būti nežinoma, todėl jie šitą reikalą stengėsi perkelti į kitą plotmę. Kadangi Ordinas buvo pavaldus Romos popiežiui, o prūsų žemės jam pateko į rankas tarpininkaujant lenkams, tai jie popiežių
[930] atakavo labai atkakliai. Jis panoro // tai ištirti, nustatyti Ordino neteisumą

Pom[m]erellen hätten, vindiciren laßen. Der Babst gab / diese Com[m]ission den Geistlichen in Polen über, nehmlich dem Ertzbischoff / von Gnesen, dem Bischoff von Polen und dem Abt von Mogilno.

§27. Diese Polnische Com[m]issarien schienen dem Orden über Gebühr con-/trair zu seyn, wie sie denn dem Orden anmutheten, er solte gantz / Pom[m]erellen dem König in Polen abtreten und 30 000 Mark Polnisch / für die Nutzung und 150 Schok Böhmischer Groschen vor die Kost und Zehrung / entrichten. Wie aber der Orden solches zu thun wegerte, führen die / Polnischen Com[m]issarien de facto fort und legten den Homeister in den Bann, / der aber an Ihre Bäbstliche Heiligkeit Johannen XXII. appellirte.

§28. Im[m]itttelst da dieses Pom[m]ern in der Gewalt des Ordens war, / auch deswegen die Sachen sich nach dem Römischen Babst bezogen, / hat der Orden den gewöhnlichen Peters Pfennig von Pom[m]erellen, dem / Cujavischen Bischoff Gervardo versagt[g(87)], welche Sache auch an den / Bäbstlichen Hoff gediehen, da beyde Parthen, der Homeister und der Bi-/schoff an den Bäbstlichen Hoff sich begaben, aber da sie ihre Sachen / kaum recht proponiret, wurd der eine krank und starb a[nn]o 1323, dem / auch der andere bald nachfolgete. Nach dem Gervardo ward / Matthias, Leßlauischer Bischoff in Cujavien, der forderte ebenfals / mit nicht geringem Eyffer von dem Homeister Wernero von Urseln, / solches schlepte sich bis a[nn]o 1324, da der Homeister, Wernerus von Ur-/seln, sich mit dem Bischoff wegen des Peter Pfennigs, wie wohl zu / seinem großen Schaden verglichen, dabey aber des Bannes erlaßen worden[h(88)].

§29. In währender Zeit säumeten die Polen auch nicht, ihr Recht an / Pomerellen zu vindiciren. Vladislaus Locticus, damaliger König in / Polen, so des Groß Fürsten in Littauen Gedemini Tochter geheyrathet / hatte, brachte eine armee von Polen und Litthauen auf und zog a[nn]o 1326 / damit in die Mark Brandenburg, sich an dem Marggraff Waldemaro / zu rächen, wegen des mit dem Orden gemachten Kauffs, worinnen bey-/des die Polen als die Litthauen grausam gehauset. A[nn]o 1327 kriegte / Vladislaus Locticus Hülffe aus Ungarn, zog mit einem ansehnlichen / Corpo in Preußen, streiffte das Culmische Land grausam durch / und verheerete weit und breit das platte Land.

§30. Solches zu revangiren vermochte der Orden Johannen, den Kö-/nig in Böhmen, daß er mit einer armee wieder Polen anzog, da / der Orden mit Ihm

[g(87)] Sim. Grun., Tr. 12, c. 3.

[*Msc.* Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], Tract. 12, cap. 3. *Vide a(13).*]

ir vindikuoti lenkų teisę į Mažąją Pomeraniją. Popiežius šitą užduotį pavedė Lenkijos dvasininkams, būtent Gniezno arkivyskupui, Lenkijos vyskupui ir Mogilno abatui.

§27. Šitie lenkų komisarai, atrodo, buvo itin nusiteikę prieš Ordiną, jie iš Ordino pareikalavo atiduoti Lenkijos karaliui visą Mažąją Pomeraniją ir išmokėti 30 000 markių lenkų pinigais už naudojimąsi bei 150 kapų Bohemijos grašių už maistą ir pragyvenimą. Kai Ordinas tai daryti atsisakė, lenkų komisarai de fakto išvyko ir didįjį magistrą ekskomunikavo, tačiau šis apeliavo į Jo Šventenybę popiežių Joną XXII.

§28. Tuo tarpu, kai Pomeranija buvo Ordino valdžioje ir todėl tas reikalas buvo susietas su Romos popiežiumi, Ordinas atsisakė Kujavijos vyskupui Gervardui[g(87)] duoti įprastinį Mažosios Pomeranijos Petro pfenigą, ir šis reikalas pasiekė popiežiaus sostą, nes abi pusės, didysis magistras ir vyskupas, nuvyko į popiežiaus rezidenciją, bet jiems dar nespėjus dorai išdėstyti savo reikalo vienas susirgo ir 1323 metais mirė, o kitas irgi netrukus pasekė paskui jį. Po Gervardo Leslau [Vloclaveko] vyskupu Kujavijoje tapo Motiejus, jis irgi ne mažiau intensyviai kėlė reikalavimus didžiajam magistrui Werneriui von Urselnui, tai užtruko iki 1324 metų, kai Werneris von Urselnas su vyskupu susitaikė dėl Petro pfenigo, ir nors jam tai buvo didelis nuostolis, bet jis buvo atleistas nuo ekskomunikos[h(88)].

§29. Tuo metu ir lenkai nesnaudė – norėjo vindikuoti savo teisę į Mažąją Pomeraniją. Vladislovas Lokietka, tuometinis Lenkijos karalius, kuris buvo vedęs Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino dukterį, sutelkė lenkų ir lietuvių kariuomenę ir 1326 metais, norėdamas atkeršyti markgrafui Waldemarui už jo su Ordinu sudarytą sandėrį, patraukė į Brandenburgo Marką, kur ir lenkai, ir lietuviai žiauriai siautėjo. 1327 metais Vladislovas Lokietka sulaukė paramos iš Vengrijos, su savo įspūdingomis jėgomis įsiveržė į Prūsiją, žiauriai perskrodė Kulmo žemę, kiek tik akys užmato niokojo visą kraštą.

§30. Norėdamas už tai atsirevanšuoti Ordinas įkalbėjo Bohemijos karalių Joną, ir šis su kariuomene patraukė į Lenkiją, o Ordinas, su juo susivienijęs,

[h(88)] Hartkn., c. I., p. 301.

[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 301. *Vide a(48).*]

vereiniget das Cujavien verheerete und dem Orden zu gut einahm, desgleichen auch in Litthauen zog, Medenay / einnahm und viel Oerter mit Feuer und
[931] Schwerdt ruinirte[i(89)]. Also // entstund der Krieg des Ordens mit den Polen, wie wohl der Orden an Polen / sich zu rächen erhebliche Ursache hatte. Nehmlich a[nn]o 1295 beherbergete / Boleslaus, Herzog in der Masau, viele Littauen, welche in Preußen / nicht geringen Schaden thaten, daß daher der damalige Landmeister / Meinicke von Querfurth genöthiget wurde mit einem mächtigen / Krieges Heer in Masau einzufallen, da aber der Orden wenig ausrich-/ten konte, weil die Preußen zum fünfften mal suchen dem Orden zu / rebelliren und die Natanger schon zum Führer angenom[m]en hatten / Sabinum, einen braven Soldaten, die Samländer den Naudikka, eben-/fals einen Kriegs erfahrenen Mann[92]. Ob nur wohl dieser Abfall in ihrer / ersten Brut erstikt, war er doch dem Orden hinderlich, daß er sich / an Masau nicht nach Willen rächen konte und deswegen die revange / auf eine andere Zeit aufschieben muste[k(90)].

§31. A[nn]o 1330 ward Werner von Urseln von einem Sachßen, von Geburth / Nahmens Johann Bindarp, erstochen, an deßen Stelle Luderus, Herzog / von Braunschweig, a[nn]o 1331 Homeister ward. Dieser continuirte die / Kriege mit den Polen, nahm fast das gantze Groß Polen ein, bis an / Calis, bauete darin Städte und Schlößer, renovirte und reparirte / die alten, so eingangen, daß also unterschiedliche Städte in Groß Polen / ihre Herkunfft von den Deutschen haben, als Brzesz, Conitz, Calisz, / Sieradz, Lanczicz, Jung Leslau, worin der Orden ihre Comthuren ein-/gesetzt. Dieser Herr hat auch Stolpe eingenom[m]en und eine Comthurey / daraus gemacht[l(91)].

§32. Diese Händel verzogen sich bis a[nn]o 1335, da durch interposi-/tion Königs, Caroli von Ungarn, und Johannis, Königs in Böhmen, zwischen / dem König in Polen Casimiro Magno und dem Homeister Ludero zu / Weißenburg in Ungarn vom Frieden tractiret wurde. Da denn / die Sache soweit gediehen, daß das Pomerellen dem Deutschen Orden / vom König Casimiro, Herzogen Dobryn und Cujavien, vom Orden dem / Könige Casimiro solte übergeben und eingeräumet werden. Dazu / solte der Orden dem Könige in Polen vor den erlittenen Schad 10 000 / Mark erstatten.

§33. Obwohl der Orden mit dieser Transaction wohl hatte können / zufrieden seyn, so funden doch die Ordens Herrn, daß Sie hiewieder / was einwenden

[i(89)] Hartkn., c. l., p. 299.
[Op. cit., p. 299. *Vide a(48).*]
[k(90)] Hartkn., c. l., p. 295.
[Op. cit., p. 295. *Vide a(48).*]

nusiaubė Kujaviją ir ją užėmė, taipgi patraukė ir į Lietuvą, užėmė Medininkus
[931] ir daug vietovių nusiaubė ugnimi ir kardu[i(89)]. Taigi // kilo karas su lenkais, nes Ordinas turėjo rimtų priežasčių keršyti Lenkijai. Mat 1295 metais Mazovijos kunigaikštis Boleslovas suteikė prieglobstį daugeliui lietuvių, kurie Prūsijoje padarė nemažai žalos, todėl tuometinis krašto magistras Meinicke von Querfurthas buvo priverstas su galinga kariuomene įsiveržti į Mazoviją, tačiau ten Ordinas mažai ką galėjo nuveikti, nes prūsai penktą kartą pamėgino sukelti maištą prieš Ordiną, ir notangai savo vadu jau buvo priėmę Sabiną, šaunų karį, sembai – *Naudikką*, taip pat kare patyrusį vyrą[92]. Nors šis atkritimas buvo užgniaužtas pačioje užuomazgoje, tačiau tai Ordinui vis dėlto sutrukdė Mazovijoje atsikeršyti taip smarkiai, kaip norėta, ir todėl revanšą teko atidėti kitam laikui[k(90)].

§31. 1330 metais Wernerį von Urselną nudūrė saksas, gimimo vardu Johannas Bindarpas, didžiojo magistro vietą 1331 metais užėmė hercogas Luderas von Braunschweigas. Šitas tęsė karus su lenkais, užėmė beveik visą Didžiąją Lenkiją iki Kališo, ten statė miestus ir pilis, atnaujino ir remontavo senąsias, apirusias, taigi Lenkijos miestų Didžiojoje Lenkijoje kilmė yra vokiška, kaip antai Bžestas [Kujavijos], Konicas, Kališas, Seradzas, Lenčica, Naujasis Vladislavas, kuriuose Ordinas įkurdino savo komtūrus. Šitas ponas paėmė ir Štolpę ir iš to padarė komtūriją[l(91)].

§32. Šitie ginčai tęsėsi iki 1335 metų, kai įsikišus Vengrijos karaliui Karoliui ir Bohemijos karaliui Jonui Lenkijos karaliaus Kazimiero Didžiojo ir didžiojo magistro Ludero derybos dėl taikos vyko Vaisenburge, Vengrijoje. Ir ten reikalai tiek pasistūmėjo į priekį, kad karalius Kazimieras, Dobrynės ir Kujavijos kunigaikščiai Mažąją Pomeraniją turėjo perduoti ir užleisti Vokiečių Ordinui, Ordinas Lenkijos karaliui. Be to, Ordinas Lenkijos karaliui turėjo atlyginti patirtus nuostolius 10 000 markių.

§33. Nors Ordinas šitokiu sprendimu, rodos, galėjo būti patenkintas, tačiau vis dėlto radosi Ordino riterių, kurie čia vėl surado ką prikišti. Jie nuogąstavo,

[l(91)] Hartkn., c. l., p. 300.
[Op. cit., p. 300. *Vide a(48).*]

könten. Sie befurchteten sich, es würde dieser Vergleich / nicht beständig seyn und vielleicht neue Schläge ursachen, dafern / nicht der König in Polen vor sich und im Nahmen des Reichs sich aller / Ansprach, so er vermeinte an Pomerellen, an Culm und Michelau zu / haben gäntzlich begeben, auch solches
[932] von den Polnischen Ständen // mit öffen Brieffen und Eyden bekrafftigen ließe. Als solches Casimirus den / Polnischen Ständen vorbrachte, protestirten selbige einmüthig dagegen, / also zerrißen diese tractaten[m(92)].

§34. In dieser Uneinigkeit, als darauf Luderus a[nn]o 1335 gestorben / und Dittrich, Graff von Oldenburg, Homeister worden, wolte der Orden / auch den Peters Pfennig dem Bischoff von Cujavien nicht abtragen, / doch waren obgedachte Könige bemühet, die Friedens Tractaten wieder / vorzunehmen.

§35. Es gerieth aber die Sache wieder an den Bäbstlichen Hoff, an / Benedict XII., von welchem Joh[ann], Graff Slupczkii, Bischoff zu Cracau, / eine Com[m]ission in dieser Sache erhielte und wurden zu Com[m]issarien / vom Babst ernennet Gerhardus [!] [Galhard] Titulensis Praepositus und Petrus / Gervasius Aniciensis Canonicus[93]. Als diese nach Warschau kom[m]en, haben / Sie die Sachen weitläufftig untersuchet und dahin decretiret, daß / der Orden solte dem König in Polen das Pom[m]erellen, Cujavien, Dobryn, / Michelau, ja gar auch das Culmer Land abtreten und wieder geben, / und wegen verursachten Schaden 190 500 Mark erlegen und die zer-/störten Kirchen und Clöster wieder aufbauen.

§36. Durch dieses Decret fand sich der Orden sehr laediret, wolte / sich hiezu nicht verstehen, zogen sich an den Römischen Kayser Ludovico / Bavaro, der ein Mandat an den Homeister abgehen ließ, daß der Orden / bey schwerer Straffe nichts von den Ländern, die sie vom Römischen / Reich inne hätten, jemanden vergeben, noch jemand in dieser Sachen / zum Richter annehmen solte. Die Com[m]issarii aber, da der Orden / ihrem Decret nicht nachkom[m]en wolte, thaten den Orden in den Bann[n(93)]. / Und gewiß war das Decret schier zu hart vor den Orden einge-/richtet und schiene auch, daß selbst Babst Benedictus nicht aller / dings mit dem Decret zufrieden gewesen, wie solches erhellet / aus dem Brieffe deßen, den Odoricus Raynuldus Tom. 16. ad ann[um] 1341 / beybringet, worin der Babst dem Könige in Polen das Pom[m]erellen / nicht zusprechen wil[o(94)].

[m(92)] Hartkn., l. c.
[Op. cit., *Vide a(48).*]
[n(93)] Damalewicz in Vitis Episcop. Vladislav., Matth. Golanzevio, 22 Episc., p. 237, sq.
[Damalevicius, Stephanus, Vitae Vladislaviensium episcoporum, Cracoviae, 1642.]

kad šita išlyga nebus ilgalaikė ir galbūt sukels naujus susidūrimus, jeigu Lenkijos karalius pats ir Karalystės vardu visiškai neatsisakys visų pretenzijų į Mažąją Pomeraniją, Kulmą ir Michalovą ir jeigu taip pat neduos to pa-
[932] tvirtinti Lenkijos luomams // atvirais raštais ir priesaikomis. Kai Kazimieras tai išdėstė Lenkijos luomams, šie vieningai dėl to protestavo ir tas sutartis sudraskė[m(92)].

§34. Tęsiantis šitiems nesutarimams, kai po to 1335 metais mirė Luderas, o grafas Dittrichas von Oldenburgas, tapo didžiuoju magistru, Ordinas nebenorėjo Kujavijos vyskupui mokėti ir Petro pfenigo, bet minėtieji karaliai stengėsi vėl surengti taikos derybas.

§35. Tačiau ši byla vėl pasiekė popiežių Benediktą XII, iš kurio Joh[annas], Slupsko grafas, Krokuvos vyskupas, gavo užduotį šituo reikalu ir popiežiaus komisarais buvo paskirti Gerhardas [!] [Galhardas], Titelio prepozitas, ir kanauninkas Petras Gervasijus iš Ansi[93]. Atvykę į Varšuvą, jie šį reikalą plačiai ištyrė ir priėmė dekretą, kad Ordinas Lenkijos karaliui turi užleisti ir vėl atiduoti Mažąją Pomeraniją, Kujaviją, Dobrynę, Michalovą, net ir Kulmo žemę bei dėl padarytos žalos sumokėti 190 500 markių, taip pat atstatyti sugriautas bažnyčias ir vienuolynus.

§36. Dėl šito dekreto Ordinas jautėsi labai nuskriaustas, nenorėjo su tuo sutikti, kreipėsi į Romos imperatorių Liudviką Bavarą [IV], kuris didžiajam magistrui nusiuntė mandatą, kad Ordinas privalo niekam neatiduoti kokių nors žemių, gautų iš Romos Imperijos, taip pat nieko nepripažinti šitų reikalų teisėju, kitaip Ordinas būsiąs smarkiai nubaustas. Tačiau komisarai, kadangi Ordinas nenorėjo paklusti jų dekretui, Ordiną ekskomunikavo[n(93)]. Ir, žinoma, tas dekretas buvo per daug griežtas Ordinui, ir taip pat atrodo, kad net popiežius Benediktas šituo dekretu nebuvo visiškai patenkintas, kaip tai ryškėja iš jo laiško, kurį Odoricas Raynuldas pateikia 16 tome prie 1341 metų, kur popiežius Lenkijos karaliui nenori pripažinti Mažosios Pomeranijos[o(94)].

[o(94)] D. I. C. Venator im Grundbericht, p. 74.
[Venator, Johann Caspar, Historischer Bericht von dem Marianisch-Teutschen Ritter-Orden [...], das ist Wahrhafftiger Historischer Grundbericht aller derer Gottgesegneten [...], Nürnberg, 1680.]

§37. Im Jahr Christi 1341 wurden die Tractaten hierin wieder vorge-/ nom[men und wurd Thorn hiezu erwählt, woselbst Carolus, Königs / in Böhmen Johannis Sohn, persönlich sich hinbegab. Aber diese Tra-/ctaten zergiengen ohne Frucht, weil in währenden Tractaten Dittrich / von Oldenburg starb.

§38. Da nun in deßen Stelle Ludolff König Herr zu Weitzau, Homeister //
[933] a[nn]o 1342 wurde, wurden die Sachen abermals vorgenom[m]en, da denn der / König Casimirus, der eben mit den Reußen und Littauen im Kriege be-/griffen war und sich nicht capable hielt, noch den dritten, und zwar so / mächtigen Feind, den Deutschen Orden, auf seinen Hals zu ziehen, zu / Friedens Gedanken kam und wurd die Sache endlich also beygelegt, / daß der König Casimirus der Lande Pomerellen, Culms und Michelau, / wie auch des Pom[m]erschen Nahmens im Titul, nicht minder auch des / Wapens sich begeben, hergegen aber das Land Cujavien und Dobryn / behalten solle. Dieser Vertrag ist auf dem Reichstage zu Juni Vla-/dislaw von beyden Seiten beschworen und haben sich denn pactis unter-/schrieben Zemovitus von Werna, Semovitus von Czyrn, Boleslaus / von Plocko, Casimirus von Gniewko, Vladislaus von Lanczicz, Her-/ zogen, wie auch die Senatoren aus Cracau und Groß Polen, letztlich / die Städte Cracau, Posen, Sendomir, Sandec, Calis, Leslau und Brzest[94].

§39. Da wieder aber sollen auf selbigem Reichstag protestiret / haben Jaroslaus von Samotuli Gnesnischer Ertzbischoff, Johannes Cra-/cauischer, Matthias Leßlischer und Clemens, Plocensischer Bischoffe, / welche protestation aber von andern nicht geachtet worden. Und / vielleicht ist nicht so sehr wegen der Länder, als wegen des Peter Pfen-/nigs geschehen, weil davon nichts im Vertrage gedacht worden. / Aus diesem allen ersiehet man, daß der Staat in Preußen ein / Ziemliches gewonnen, nicht nur, daß er eine Zeitlang Cujavien / und Dobrzynien inne gehabt, sondern auch Ihm zu dem Preußen / erworben hat Michelau und Pom[m]erellen, als welche Länder zu der / Homeisterschafft in Preußen gediehen.

§40. Weil wir unterschiedliche mahl des Michelauschen Landes ge-/denken, wil nöthig seyn, davon dem hochgeneigten Leser gründ-/lichen Unterricht zu geben. Dieses Ländchen lieget zwischen den Preus-/sischen Flüßen Dribentz und Brodna, darinnen hat ehemahl die / Preußische Stadt Strasburg gelegen, weil der Curs der Driventz / jenseit gegangen. Gehöret eigentlich nicht in Preußen, wie wohl / es nuhr an Preußen stößet.

§41. Zu diesem Land hat der Orden ein Recht hiedurch erhalten: / Es hatte Lescus der Herzog in Cujavien, dem dieses zuhörete, / sich in den Ungerschen Krieg wieder Wenceslaum, König in Polen, be-/geben, darin es ihn so

§37. 1341 Kristaus metais vėl surengtos derybos ir tam reikalui pasirinktas Tornas, kur atvyko pats Karolis, Bohemijos karaliaus Jono sūnus. Tačiau šios derybos sužlugo be rezultatų, nes derybų metu mirė Dittrichas von Oldenburgas.

[933] §38. Kai jo vietoje 1342 metais didžiuoju magistru // tapo Ludolfas Königas von Weitzau, vėl buvo imtasi šitų reikalų, nes karalius Kazimieras, tuo metu užsiėmęs karu su rusais ir lietuviais, manė esąs nepajėgus užsikarti ant sprando dar ir trečią priešą, ir būtent tokį galingą kaip Vokiečių Ordinas, tad jis panoro taikytis ir galų gale ši byla buvo taip išspręsta, kad karalius Kazimieras atsisakė Mažosios Pomeranijos, Kulmo ir Michalovo žemių, taip pat Pomeranijos vardo savo titule, taigi ir herbo, bet užtat sau išlaikė Kujavijos ir Dobrynės žemes. Abi pusės priesaiką dėl šios sutarties davė birželio mėnesį Karalystės Seime Vladislave ir sutartį pasirašė kunigaikščiai Zemovitas iš Vernos, Semovitas iš Čyrno, Boleslovas iš Plocko, Kazimieras iš Gnievo [*Gniewko*], Vladislovas iš Lenčicos, taip pat senatoriai iš Krokuvos ir Didžiosios Lenkijos, galų gale miestai: Krokuva, Pozenas, Sandomieras, Sandekas, Kališas, Leslau ir Bžestas[94].

§39. Tačiau tvirtinama, kad tame Seime prieš tai protestavo Gniezno arkivyskupas Jaroslavas iš Šamotulų, Krokuvos vyskupas Johannas, Leslau Matthias ir Plocko Clemensas, tačiau į šitą protestą kiti nereagavo. Ir tai, matyt, vyko ne tiek dėl žemių, kiek dėl Petro pfenigo, nes apie tai sutartyje nieko nepasakyta. Iš viso šito matyti, kad Prūsijos valstybė daug laimėjo, ne vien tai, kad tam tikrą laiką turėjo Kujaviją ir Dobrynę, bet Prūsija įsigijo ir Michalovą bei Mažąją Pomeraniją, taigi šitos žemės atiteko Prūsijos didžiajam magistrui.

§40. Kadangi daugelį kartų minėjome Michalovo žemę, tai apie ją maloniajam skaitytojui reikia suteikti išsamių žinių. Šita žemelė yra tarp Prūsijos upių Dravantos ir Brodnos, ten kadaise stovėjo prūsų miestas Štrasburgas, nes Dravantos vaga ėjo anapus. Iš tikrųjų nepriklauso Prūsijai, o tik ribojasi su Prūsija.

§41. Į šitą žemę Ordinas gavo teises štai kaip: Kujavijos kunigaikštis Lescas [Lešekas], kuriam jinai priklausė, įsitraukė į Vengrijos karą su Lenkijos

unglüklich gieng, daß er von Wenceslao / gefangen ward. Sich nun abzulösen,
[934] konte er so viel Geld, als // zu seiner ranzion von nöthen war, aus seinen Mitteln nicht aufbringen, dero-/wegen nahm er Geld vom Orden, vom Land Meister Conrad Sack[118] [95], nehmlich 300 / Mark[p(95)], mit der Condition, daferne solches innerhalb 3 Jahren Er nicht ab-/geben würde, solte der Orden es davor als ein Eigenthum behalten. / Die Zeit vorschien, Lescus bedurffte noch mehr Geld, da ihm der Orden / vor all sein Recht, so Lescus an Michelau haben konte, ihm noch / 162 Mark zugab, und Ihm also solches Ländchen an sich brachte[q(96)].

Das 13de Capitul

Wie der Staat in Preußen unter dem Orden im höchsten Flor gewesen / und wie endlich er zu fallen begonnen

Inhalt

1. Der Orden floriret an tapffern Leuten. 2. War glüklich in Kriegs Zügen. / 3. Hatte viel Schlößer und Städte. 4. War reich an Ländereyen. / 5. War reich an Gelde. 6. Unterhielt eine starke armee. 7. Wegen / des Litthauen und Samaiten schwächt sich der Orden. 8. Gerieth dadurch / in den Krieg mit Polen. 9. Beyde, der Pol und Orden, richten sich gewal-/tig zum Kriege. 10. Vorschläge zum Frieden werden nicht angenom[m]en. / 11. Im Orden giengs wunderlich zu, der Homeister wurd abgesetzt. / 12. Polen und Littauen fallen in Preußen. 13. Uneinigkeit bey dem / Orden in der Policey und religion. 14. Ein Lands Rath wird einge-/setzt. 15. Der Homeister dankt ab. 16. Orden kriegt mit den Polen. / 17. Wird ein ewiger Bund gemacht. 18. Innerliche Unruhe in / Preußen und Unterdrukung des Landes. 19. Wird ein Landtag / gehalten, darin der Bund geschloßen und bewilliget wird. 20. / Der Brieff Heinrich Borringer.

§1. Bey dieses Homeisters Ludolff Königs Zeiten schiene der Staat des / Ordens, im höchsten Flor gekom[m]en zu seyn, das nun er auch ge-/blieben bis zum Ausgang des Lebens Ulrichs von Jungingen[96], / da er einen großen Stoß bekom[m]en. Es hat der Orden zu der Zeit / die klügsten und tapfersten Homeisters, die in Regierung des Lan-/des und Führung der Kriege und in Fortsetzung der Oeconomien zu-/mahl erfahren und zum Theil glüklich

[p(95)] Henneb. sagt 180 Schok breiter Groschen.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel [...]. *Vide b(14).*]

karaliumi Vaclovu, kare jam taip nepasisekė, kad jį Vaclovas paėmė į nelais-
[934] vę. Iš savo lėšų jis negalėjo surinkti tiek pinigų, kiek // reikėjo išpirkai, todėl paėmė pinigų iš Ordino, iš krašto magistro Conrado Sacko[95], būtent 300 markių[p(95)] su sąlyga, kad jeigu per trejus metus jų negrąžins, tai už tai Ordinas ją gaus savo nuosavybėn. Laikas parodė, kad Lescui reikia dar daugiau pinigų, tad Ordinas už tą teisę, kurią Lescas turėjo į Michalovą, pridėjo dar 162 markes ir šitaip įsigijo šitą žemelę[q(96)].

Tryliktas skyrius

Kaip klestėjo valstybė, valdoma Ordino Prūsijoje, ir kaip ji pagaliau pradėjo smukti

Turinys

1. Ordinas klesti narsių žmonių dėka. 2. Jam sekėsi karo žygiuose. 3. Turėjo daug pilių ir miestų. 4. Turėjo daug dvarų. 5. Buvo turtingas pinigų. 6. Išlaikė stiprią kariuomenę. 7. Dėl Lietuvos ir Žemaitijos Ordinas silpsta. 8. Per tai pateko į karą su Lenkija. 9. Abi šalys – Lenkija ir Ordinas – smarkiai rengiasi karui. 10. Taikos pasiūlymai nepriimami. 11. Ordine vyko keisti dalykai, didysis magistras buvo nušalintas. 12. Lenkija ir Lietuva užpuola Prūsiją. 13. Nesutarimai Ordino viduje dėl valdymo ir religijos. 14. Įkuriama krašto taryba. 15. Didysis magistras atsistatydina. 16. Ordinas kariauja su lenkais. 17. Sudaroma amžina sąjunga. 18. Vidiniai neramumai Prūsijoje ir krašto priespauda. 19. Sušaukiamas Landtagas, kuriame sudaroma ir patvirtinama sąjunga. 20. Heinricho Borringerio laiškas.

§1. Atrodė, kad šito didžiojo magistro Ludolffo Königo laikais Ordino valstybė buvo labiausiai suklestėjusi, taip liko ir iki Ulricho von Jungingeno gyvenimo pabaigos[96], kai ji patyrė didelį smūgį. Tuo metu Ordinas turėjo protingiausius ir drąsiausius didžiuosius magistrus, kurie turėjo patirties valdyti kraštą, vadovauti karams ir tvarkyti ekonomiką, iš dalies juos lydėjo ir

[q(96)] Cromerus, c. l., ii; Neugebauer, 13, Hist. Neb., p. 177.
[Cromerus, Martinus, *q. ex multis ed.*: De origine et rebus gestis Polonorum [...]. *Vide b(2);* Neugebauer, Salomon, Historia rerum Polonicarum [...]. *Vide l(11).*]

[118] *Corr. ex illect.*

waren. Wie solches bezeugen / die glüklichen Feld Züge, so der Orden in dem Litthauen gethan, / die guten Anordnungen im Lande, im Müntzwesen[a(97)], In Hand-/habung der Rechte, in Anordnung guter Ordnung und Gesetze. In-
[935] sonder-// heit bey Winrichs von Kniprode Zeiten[97], in Besatzung des Landes mit Unter-/thanen[b(98)], in prächtiger Staatsführung nach den meriten der Leute, item / in Erhaltung der Unterthanen bey guten Mitteln und Vermögen[c(99)]. Ihr / Witz und Klugheit ward so hoch respectiret in gantz Europa, daß man / aus Preußen die Entscheidung der allerschwersten Sachen holete und / zog sich ein fürstliches und herrisches Geschlecht vor eine Ehre / einen ihres Geschlechts in dem Orden zu haben.

§2. Obwohl des Orden unter diesem Homeister in steten Kriegen mit den / Litthauen bemüßiget, auch wohl bisweilen einige Streiffereyen von / den Litthauen in Preußen geschehen, waren doch die Züge des Ordens / alle wege weit glüklicher, also, daß sie insgemein mit reicher / Beute zurück kamen und das Land damit bereicherten.

§3. Der Orden hatte so viel feste und bemauerte Städte und Schlößer, an / die ein flüchtiger Feind nichts vermochte auszurichten. Die Länder / waren voller Volks und war auch die Menge der Sclaven, mit denen / Sie ihre Schlößer und Städte kunten befestigen, bemauren und beschanzen.

§4. Die Ländereyen des Ordens waren viel, denn außer denen Güthern, / die sie in Deutschland, Böhmen, Italien hatten, hatten sie in Preußen, / Colmen, Pomezan, Pajeizan, Ermland, Samland, Natangen, Bahrten, / Galinden, Sudawen, Nadrawen, Zalavonien. Sie hatten Michelau, Sie hatten / Pomerellen, Dobrzynin, die Neuemark etc. Zamaiten das gehorete zu / der Regierung in Preußen, sie hatten auch Lieffland, Curland, Semi-/gallen. Die benachbahrte Könige gebrauchten sich ihrer Macht, also / ließ sich der Orden gebrauchen die Oest See von der Rauberey zu rei-/nigen, wie Sie denn die Insul Gothland eroberten, die sie der Kö-/nigin in Dännemark Margaretha gegen Erlegung des Kriegs Unkosten / wieder zustelleten.

§5. Der Orden war bey Geld, damit Sie den Benachbahrten konten zu Hülffe / kom[m]en, welches Sie aber alle Zeit zu ihrem großen Vortheil austhaten. / Also haben Sie dem Herzoge von Masau Geld auf Dobryn und Michelau, / dem Marggraffe auf Brandenburg auf einige seiner Länder, vom / Kayser

[a(97)] Henneb., c. l., pag. 2.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel [...]. *Vide b(14).*]
[b(98)] Henneb., p. 244.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 244. *Vide b(14).*]

laimė. Tai liudija sėkmingi karo žygiai, kuriuos Ordinas rengė į Lietuvą, gera teisėtvarka šalyje, gera piniginių reikalų[a(97)] ir teisių tvarkyba, geros tvarkos
[935] ir įstatymų įvedimas. Ypač // Winricho von Kniprode's laikais[97] – šalies apgyvendinimas [b(98)], puikus valstybės valdymas pagal žmonių nuopelnus, taip pat pavaldinių aprūpinimas geromis lėšomis ir turtu[c(99)]. Jų protas ir išmintis buvo taip aukštai vertinami visoje Europoje, kad iš Prūsijos mokytasi spręsti sunkiausias problemas ir valdovų bei ponų dinastijos laikė garbe turėti savo giminės žmogų šiame Ordine.

§2. Nors Ordinas, valdant šitam didžiajam magistrui, buvo priverstas nuolat kariauti su Lietuva, taip pat lietuviai kartais įsiveržd avo į Prūsiją, bet Ordino žygiai visą laiką buvo daug sėkmingesni, tad jie paprastai grįždavo su gausiu grobiu, šitaip turtindami savo kraštą.

§3. Ordinas turėjo tiek daug tvirtų ir apmūrintų miestų ir pilių, prieš kurias trumpalaikis priešas nieko nepajėgė padaryti. Žemės buvo pilnos žmonių, taip pat buvo gausybė vergų, su kuriais jie galėjo savo pilis ir miestus įtvirtinti, apmūryti ir apjuosti grioviais bei pylimais.

§4. Ordinas turėjo daug valdų, nes, be dvarų Vokietijoje, Bohemijoje, Italijoje, dar turėjo Prūsijoje, Kulme, Pamedėje, Pagudėje, Varmėje, Semboje, Notangoje, Bartoje, Galindoje, Sūduvoje, Nadruvoje, Skalvoje. Jie turėjo Michalovą, Mažąją Pomeraniją, Dobrynę, Noimarką ir kitas. Žemaitija priklausė Prūsijos valdžiai, jie turėjo ir Livoniją, Kuršą, Žiemgalą. Kaimyniniai karaliai pasinaudodavo jų jėga, antai Ordinas leidosi įtraukiamas į plėšikų išvijimą iš Baltijos jūros, užkariavo Gotlando salą, kurią vėl atidavė Danijos karalienei Margaritai už karo išlaidų padengimą.

§5. Ordinas turėjo daug pinigų, galėjo jais pagelbėti kaimynams, ką jie visą laiką darė su didele nauda sau: Mazovijos kunigaikščiui davė pinigų dėl Dobrynės ir Michalovo, Brandenburgo markgrafui dėl kelių jo valdų, iš

[c(99)] Henneb., c. l., p. 336.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 336. *Vide b(14).*]

Sigismundo die Neue Mark vor 160 000 Ducaten gekauffet. / Ja man hat erfahren, daß allerdings unter dem Orden manche / Bauren, so reich gewesen, daß Sie ihr Geld Tonnen weiß gerechnet, / wie denn einer im Niclaswalde zu Conrad von Jungingen Zeiten / gewesen, der 11½ Tonnen Geldes gehabt, und
[936] soll der Homeister // die 12te Thonne Ihme haben laßen vollfüllen.

§6. Der Orden hatte alle wege eine prächtige wohl eingerichtete und disci-/plinirte Soldatehrii, der sich berechneten auf 50 bis 60 000 Mann, auch offt / über 80 000 Mann, außer denen, die Ihm zu Hülffe aus Europa als Gä-/ste ankamen[d(100)].Wie aber nichts beständiges unter der Sonnen, also / wolt auch der Staat des Preußen Landes unter dem Orden auch nicht / ewig bleiben, sondern kaum, daß es 50 Jahr geblühet, begunt / er einen harten Stoß zu bekom[m]en, da er mit der Zeit mehr und / mehr abnahme.

§7. Der Orden hatte viele Kriege geführet mit Littauen und war alle / wege das Zamaiten das vornehmste Ziel, wornach der Orden trachte-/te. Ob nun wohl selbiges der Orden öffters eingenom[m]en und erobert, / war es doch allewege abgefallen, daß schier der auch nicht mehr / appetit hatte, an demselben mehr Volk zu verlieren. Als Ulrich / von Jungingen Homeister wurd, war Zamaiten noch unter dem Orden, / allein dieser strenge Herr kam in einem nicht guten Geschrey bey / den Zamaiten. Dahero sie lieber unter ihrem alten Herrn, dem Vitondo, / dem Groß Fürst in Litthauen, wolten seyn. Nun war das Zamai-/ten mit Einwilligung des Witondi und Vladislai Jagellonis, Königs / in Polen, der auch Herr über Littauen war, dem Orden tributar. / Allein da kein tribut fallen wolte, nahm es der Ulrich von / Jungingen ein und setzte einen strengen Mann zum Landcomthur / ein, wie eben erwehnet.

§8. Es wolt aber dieser Homeister mit Zamaiten sich nicht vergnü-/gen laßen, sondern trachtete auch nach Litthauen, selbiges aber / gieng Ihm zurük, weil Littauen sich schon mit dem Reich Polen / vereinbahret, die Christliche religion angenom[m]en hatte. Also / wer Littauen attaquiret, attaquiret auch das Reich Polen, / und wer dieses angriff, griffet auch Littauen an. Zudem auch, da / das Zamaiten rebellirete, dacht er, weil solches mit Wißen der / principalien geschehen, thete gleich, ob er in Zamaiten den Zug fort-/setzte oder in Polen. Hielte es aber ihm vortheilhaffter zu seyn, / da zu nehmen, wo was zu nehmen ist, als in dem abgebrandten / oder öden Oertern des Zamaiten sich

[d(100)] Hartkn., c. l., p. 306.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 306. *Vide a(48).*]

imperatoriaus Zigmanto už 160 000 dukatų nupirko Noimarką. Būta žinių, kad valdant Ordinui iš tikrųjų buvo tokių turtingų ūkininkų, jog savo pinigus skaičiavo statinėmis, kaip štai Niklasvaldėje Conrado von Jungingeno laikais
[936] toks vienas turėjo 11½ statinės pinigų, ir didysis magistras // nurodęs jam pripildyti dvyliktąją statinę.

§6. Ordinas visą laiką turėjo puikią, gerai sutvarkytą ir drausmingą kareiviją, kurioje buvo priskaičiuojama nuo 50 iki 60 tūkstančių vyrų, dažnai ir per 80 000, neskaitant tų, kurie iš Europos atvykdavo į pagalbą kaip svečiai[d(100)]. Tačiau kaip nieko nėra pastovaus po saule, taip ir prūsų žemės valstybė Ordino valdžioje negalėjo likti amžinai – klestėjusi vos 50 metų, pradėjo gauti skaudžių smūgių ir ilgainiui vis labiau ir labiau silpo.

§7. Ordinas daug kariavo su Lietuva ir visą laiką didžiausias tikslas buvo Žemaitija, kurios Ordinas siekė. Nors Ordinas ne kartą buvo ją užėmęs ir užkariavęs, tačiau ji vis dėlto kaskart atkrisdavo, tad galų gale nebeliko noro dėl jos prarasti dar daugiau žmonių. Kai Ulrichas von Jungingenas tapo didžiuoju magistru, Žemaitija dar buvo Ordino valdžioje, tačiau šitas griežtas valdovas tarp žemaičių įgijo blogą vardą. Todėl jie mieliau norėjo turėti savo senąjį valdovą – Lietuvos didįjį kunigaikštį *Vitondą*. Žemaitija, pritariant *Witondui* ir Vladislovui Jogailai, Lenkijos karaliui, kuris buvo ir Lietuvos valdovas, Ordinui turėjo mokėti duoklę. Tačiau kadangi duoklė nebuvo teikiama, tai Ulrichas von Jungingenas Žemaitiją užėmė ir krašto komtūru, kaip jau minėta, paskyrė griežtą vyrą.

§8. Tačiau šitas didysis magistras nenorėjo tenkintis Žemaitija, jis gviešėsi ir Lietuvos, bet tas jam nepavyko, nes Lietuva jau buvo susivienijusi su Lenkijos Karalyste ir priėmusi krikščionių religiją. Taigi kas užpuola Lietuvą, tas užpuola ir Lenkijos Karalystę, ir kas šią užpuola, tas užpuola ir Lietuvą. Be to, kadangi Žemaitija maištauja, manė jis, ir kadangi tai vyksta su valdovų žinia, tai jam tas pats, ar jis žygiuos į Žemaitiją, ar į Lenkiją. Bet jam dingojosi esant naudingiau imti ten, kur yra ką imti, negu vargintis sudegintose ar ištuštėjusiose Žemaitijos vietovėse. Jis taip pat įsivaizdavo, kad jeigu įgnybs

zu bemühen. Bildete sich / auch ein, wenn er die Polen zwackte, würden sie hernach desto / gewißer caviren, daß Zamaiten weiter hin nicht möchte dem /
[937] Orden abtrünnig werden. Könte auch vieleicht Ihme hiedurch // ein Stük Landes von Cujavien zuwachßen. So möchten die Anschläge dieses Herrn / gewesen seyn, darüber aber Gott noch nicht das Fiat unterschrieben, bis / streiffte a[nn]o 1409 in die Länge und in die Quere das Masuren durch, / ruinirte alles, was er nicht mit sich schleppen konnte, mit Feuer und Schwerdt.

§9. Wie erschreklich dieses war denjenigen, die dies Ungluk betraff, / so sehr reizete dieses die Polen und Littauen zum Zorn, die auf Rache / einzigst dachten. Weil aber die Macht des Ordens Ihnen bekandt war, / als wolte Jagello gegen diesen mächtigen und übermütigen Feind mit / einem schlechten Volk nicht aufgezogen kom[m]en, schikte sich ein / ganzes Jahr hiezu. Denn er das folgende Jahr 1410 mit einer / armee in Preußen ankam, die über 150 000 Mann in sich hielte, / der Ulrich von Jungingen eine auch große und weit beßer discipli-/nirte armee von 83 000 Mann entgegen brachte und geschahe den / 15. Julii eine so[119] grausame Schlacht, als hiesiges Ortes noch nie geschehen. / An Seiten des Koniges blieben auf 60 000 Mann, auf des Ordens Seiten / aber 40 000. Dabey nebst dem Homeister fast alle seine Groß und Ge-/meine Comthurs und Gebietiger und Ritter, derer man 600 rech-/net, geblieben. Obzwar die Polen mehr Volks verlohren als der / Orden, erhielten Sie doch das Feld und den Sieg. Den zu verfolgen gieng / Vladislaus Jagello weiter in Preußen, eroberte Straßburg, Osterode, / Graudens, Szwiece, Christburg und andere mehr Städte und Schlößer.

§10. Die Schlacht gab einen Herzens Schlag dem Staat des Ordens / in Preußen, den aber wieder zu formiren, hieß die Noth, den darauf / folgenden Homeister Heinrich Reuß von Plauen, einen ohne des / hitzigen Fürsten, mächtige Mittel zu suchen. Er schrieb so fort an / die ausländische Fürsten um Volk, dem er einen großen Sold ver-/sprach, wodurch angelokt viele ankamen. Mit dem eroberte Er / die meisten Städte und nahm das Land zum theil ein. Das aber ko-/stete Ihm ein großes Geld. *Homeisters Chronica* saget, er habe / täglich zu Auszahlung des fremden Volks haben müßen 14 000 Du-/caten. Selbiges hat er 16 Wochen gehalten, hat also diese Compagnie / ihm gekostet Eine Million Fünffhundert und 68 000 Ducaten.

Wenn die Gütigkeit Jagellonis oder vielmehr deßen Verlangen / zur Ruh und Friede hie nicht inzwischen getreten wäre, hätte doch / solches wenig

[119] *Supra lin.*

lenkams, tai jie paskui juo labiau stengsis, kad Žemaitija nebenorėtų atsiskirti
[937] nuo Ordino. O gal per tai // jam priaugtų ir gabalas Kujavijos žemės. Šitokie galėjo būti šito pono užmojai, kurių Dievas dar nebuvo pasirašęs, o jis [Ordinas] 1409 metais jau nusiaubė Mazoviją skersai ir išilgai, ugnimi ir kardu naikindamas viską, ko negalėjo nusitempti su savimi.

§9. Kiek siaubo patyrė tie, kuriuos palietė šita nelaimė, tiek įniršio tai sukėlė lenkams ir lietuviams, kurie tik ir galvojo kaip atkeršyti. Bet kadangi Ordino galia jiems buvo žinoma, tad Jogaila prieš šitą galingą ir išpuikusį priešą nenorėjo ateiti su prasta kariuomene, todėl tam skyrė visus metus. Tada kitais, 1410, metais Jogaila atėjo į Prūsiją su kariuomene, kurioje buvo per 150 000 vyrų, Ulrichas von Jungingenas prieš jį atsivedė irgi didelę ir kur kas drausmingesnę 83 000 vyrų kariuomenę, ir liepos 15 dieną įvyko toks žiaurus mūšis, kokio šios vietos dar niekad nebuvo regėjusios. Iš karaliaus pusės žuvo 60 000 vyrų, o iš Ordino pusės 40 000. Be didžiojo magistro, taip pat žuvo beveik visi didieji ir paprastieji komtūrai, valdytojai ir riteriai, kurių priskaičiuojama 600. Nors lenkai prarado daugiau karių kaip Ordinas, tačiau vis dėlto jiems atiteko ir mūšio laukas, ir pergalė. Jai įtvirtinti Vladislovas Jogaila nuėjo gilyn į Prūsiją, užkariavo Štrasburgą, Osterodę, Graudencą, Švecę, Christburgą bei daug kitų miestų ir pilių.

§10. Šis mūšis buvo smūgis į širdį Ordino valstybei Prūsijoje, kuriai vėl atkurti kitam didžiajam magistrui Heinrichui Reußui von Plauenui, ir šiaip jau karštakošiui kunigaikščiui, šioje bėdoje prireikė didžiulių lėšų. Jis tuoj pat parašė užsienio valdovams ir prašė karių, kuriems pažadėjo didelę samdinio algą ir, to suvilioti, daug jų atvyko. Su jais jis atsikariavo daugumą miestų ir kraštą iš dalies užėmė. Tačiau tai jam kainavo daug pinigų. *Didžiųjų magistrų kronika* sako, kad svetimiems kariams kasdien turėjęs mokėti po 14 000 dukatų. Juos išlaikė 16 savaičių, taigi šita kampanija jam kainavo vieną milijoną penkis šimtus ir 68 000 dukatų.

Jeigu čia nebūtų įsikišęs Jogailos maloningumas ar daugiau jo reikalavimas ramybės ir taikos, tai būtų mažai padėję, ir Ordinas būtų galėjęs smukti

geholffen, und hätte der Orden mögen einen weit größeren / Fall thun, durch Interposition aber vornehmer Herrn ward in / folgendem Jahr Friede gemacht, mit diesen dem Orden sehr pro-/fitable scheinenden Conditionen. Nehmlich
[938] es solte der König, // was er eingenom[m]en, wieder dem Orden abtreten. Der Orden aber solte / deswegen 100 000 Schok breiter Groschen geben, die Gefangenen sollen / auf beyden Seiten freygelaßen, Zamaiten solle bis zu Lebzeiten des / Vladislai und Vitondi bey Littauen verbleiben, hernach solte es dem / Orden heimfallen. Allein Herr Heinrich Reuß von Plauen, der Homei-/ster, den zwar die gegenwärtige Noth und Consternation gelehret / und genöthiget, diese articul einzugehen, wolte doch bald darauf / dieselben nicht halten, deßen er auch unterschiedliche Beystim[m]er / hatte.

§11. Also instinirte der sonsten kluge Orden zu seinem eigenen / Fall, dem aber mehr zu befördern allerhand Zwiespaltungen / im Orden sich eräugeten, da sich der Adel im großen und kleinen / Adel vertheilete und einer den andern verachtete. Neben dieser Uneinig-/keit war das wunderliche Regiment dieses Homeisters, so bey jederman / den Homeister verhast machte. Es war da die große Begierde zu kriegen / das überhitzige Verfahren, so öffters geschahe, der Einbruch in die Freyheit der / Ordens Leute und der Städte. Dieses alles machte, daß Land und Städte wieder Ihn den Orden einige articul aufsetzten und selbige an den Kayser Sigismun-/dum abschikten, der sie aber nach Rom recom[m]andirete. Dahero der Babst an / das General Capitul schrieb und dem Eltesten des Ordens Otto von Larnstein / auf sein Gewißen schieb, dafern es sich also, wie die Articul auswiesen, / verhielte, solte er Ihn, den Homeister, im Nahmen des Babstes absetzen, / welches Otto mit Zuziehung der vornehmsten Comthurs auch volbrachte[e(101)].

§12. Hierauf erwählte der Orden Mich[a]el Küchmeister von Sternberg, einen an-/sehnlichen, hochverständigen und tapffern Herrn, der wegen seiner großen Tapffer-/keit im Kriege von den Polen wie ein Teuffel gefürchtet ward[f(102)]. Dahe-/ro die Polen durch seine Erwählung noch mehr verbittert worden und / fast bey Antritt seiner Regierung durch Anführung Vladislai Jagel-/lonis, ihres Königs, und des Vitoudi, Groß Herzogen in Litthauen mit einer / starken Armee in Preußen fielen, das platte Land verheereten, unter-/schiedliche Städte zwar belagerten, aber unverrichteter Sachen davon ab-/ziehen musten. Dagegen dieser Herr gute Anstalt aller Orten gemacht hatte.

[e(101)] Sim. Grun., Tr. 15, c. 6, item c. l., p. 301.

[*Msc.* Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 15, cap. 6, cap. 1. *Vide a(13).*]

daug smarkiau, tačiau įsikišus kilmingiems ponams kitais metais buvo sudaryta taika šiomis, Ordinui, rodos, labai naudingomis sąlygomis. Būtent: kara-
[938] lius // vėl turėjo Ordinui atiduoti tai, ką buvo užėmęs. Tačiau Ordinas už tai privalėjo sumokėti 100 000 kapų plačiųjų grašių, abiejose pusėse turėjo būti paleisti belaisviai, Žemaitija iki Vladislovo [Jogailos] ir *Vitondo* mirties turėjo likti Lietuvai, paskui turėjo atitekti Ordinui. Tačiau didysis magistras ponas Heinrichas Reußas von Plauenas, kurį dabartinė neganda ir konsteliacija privertė prisiimti šituos punktus, vis dėlto netrukus nebenorėjo jų vykdyti, taip pat radosi ir įvairių pritarėjų.

§11. Taigi šiaip jau protingas Ordinas pats skatino savo nuopuolį, bet prie to dar labiau prisidėjo visoks Ordine vykęs skaldymasis: bajorija pasidalijo į stambiąją ir smulkiąją ir viena kitą niekino. Šalia šių nesutarimų prisidėjo ir savotiškas šito didžiojo magistro valdymas, padaręs jį visų nekenčiamą. Jis aistringai troško kariauti, dažnai elgėsi nepaprastai karštakošiškai, pažeisdavo Ordino žmonių ir miestų teises. Visa tai privedė prie to, kad kaimų ir miestų atstovai prieš jį ir Ordiną surašė kelių punktų skundą ir nusiuntė imperatoriui Zigmantui, tačiau šis jį pasiuntė į Romą. Todėl popiežius parašė generalinei kapitulai ir apeliavo į Ordino vyriausiojo Otto von Larnsteino sąžinę: jeigu padėtis tikrai tokia, kaip rašoma skunde, tai turįs jį, didįjį magistrą, popiežiaus vardu atleisti iš pareigų, ką Ottas, pasitelkęs iškiliausius komtūrus, ir padarė[e(101)].

§12. Tada Ordinas išrinko Michaelį Küchmeisterį von Sternbergą, solidų, supratingą ir drąsų vyrą, dėl kurio drąsos kare lenkai jo bijojo kaip velnio[f(102)]. Todėl, jį išrinkus, lenkai apmaudavo dar labiau ir, beveik vos tik jam pradėjus eiti pareigas, su stipria kariuomene, vadovaujami Vladislovo Jogailos, jų karaliaus, ir *Vitoudo*, Lietuvos didžiojo kunigaikščio, įsiveržė į Prūsiją, nusiaubė plačias teritorijas, o įvairius miestus, tiesa, apsupo, bet turėjo pasitraukti nieko nepešę. Šitas valdovas buvo ėmęsis gerų apsaugos priemonių.

[f(102)] Henneb., c. l., p. 302; Sim. Grun., Tr. 15, c. 7.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel [...]. *Vide b(14);* *Msc.* Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], Tract. 15, cap. 7. *Vide a(13).*]

§13. Allein es schiene, ob wolte durch ein Geheim Verhängniß Gottes der / Orden mehr und mehr zum Fall sich bringen. Denn die albereits beym vo-/ rigen Homeister sich entsponnenen Zwiespalt brach mehr und mehr aus. / Der große Adel war wieder den kleinen. Jenen nennten sich das Güldne Vließ, //
[939] diese das güldne Schiff. Diese Uneinigkeit in der Policey wurde mehr und / mehr unterhalten durch die Uneinigkeit in der religion, da sich in Preußen / die Wicklefsche Lehre eingestunden[98], die unter Adel und Bürger in kur-/ zem große Progressen gethan. Obzwar der Homeister heilsame Gesetze / ordnete, halff doch solches wenig. Als theilten sich Landadel und Städte. / Diese Parthey war dem großen Adel, jene dem kleinen Adel zugethan, / der war Catholisch, der andere war Wiclefisch und sah man nicht ab, wie / solchem Übel abzuhelffen wäre.

§14. Der Homeister erwiese in allen Stüken eine Probe eines tapffern, / klugen Herrn. Er ordnete einen Landrath, da 10 von Adel und 10 von den / Städten des Landes in den wichtigsten Sachen solten dem Homeister und dem / Orden beyräthig seyn. Allein man mochte es so gut machen, wie man wolte, / so war es doch nicht wohl gethan. Was der einen Parthey gefiel, das wolte / der andere schon nicht haben, und waren noch viel im Orden, die dem abge-/setzten Heinrich[120] Reußen noch anhiengen und den wieder eingesetzt wißen wolte[g(103)].

§15. Also kam dieser gute Herr in Ungunst und trieben seine Wiederwär-/ tigen die Sache so weit, daß er, nach dem er 8 Jahr dem Orden weißlich / vorgestanden, selbst abdanken muste und er erwählete Ihm die Comthurey / zu Danzig zu seinem Sitz und Lebens Auffenthalt, die ihm eingegeben / ward, worinnen er auch starb.

§16. Hierauf wurd nach vielem Disputiren erwählt Paulus Bellizer von / Rußdorf aus Kärnthen, ein friedsahmer und kluger Herr, den wegen sei-/ner bekandten Fröm[m]igkeit die Polen den Heil. Geist genandt. Aber auch / dieses Herrn Fröm[m]igkeit konte den Zwiespalt der Brüder des Ordens nicht / heben, als die der Fröm[m]igkeit ihres Herrn mißbrauchten, alles nach ihrem / Gefallen thaten und wenig auf das Einrathen ihres Homeisters paßten. Da-/ durch Jagiello und Vitond Gelegenheit nahm, im trüben Waßer zu fischen. / Sie fielen in Preußen mit vielem Volk und verheereten durchgehends / das Culmerland. Aber der Homeister ließ solches ihnen nicht so vor genos-/sen

[g(103)] Hartkn., c. l., p. 308.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 308. *Vide a(48).*]

§13. Tačiau atrodė, kad slapta Dievo lemtis norėjo Ordiną vis labiau ir labiau sužlugdyti. Mat prie ankstesnio didžiojo magistro visur įsimetusi nesantaika vis labiau ir labiau plito. Stambioji bajorija buvo nusiteikusi prieš
[939] smulkiąją. Anoji vadinosi aukso vilna, // pastaroji – aukso laivu. Šita nesantarvė politikoje vis labiau ir labiau buvo palaikoma religijos, nes Prūsijoje vis labiau įsitvirtino Wycliffe'o mokymas[98], per trumpą laiką smarkiai išplitęs tarp bajorų ir miestiečių. Nors didysis magistras išleido naudingų įstatymų, tačiau jie mažai padėjo. Taigi išsiskyrė kaimo bajorija ir miestai. Viena partija buvo palanki stambiajai bajorijai, kita – smulkiajai, ši buvo katalikiška, kita – vyklifiška, ir nebuvo matyti išeities, kaip su šita neganda susitvarkyti.

§14. Didysis magistras visais atvejais pasirodė kaip drąsus ir išmintingas žmogus. Jis įkūrė krašto tarybą, kurią sudarė 10 žmonių iš bajorijos ir 10 iš miestų, ji turėjo patarti didžiajam magistrui ir Ordinui svarbiausiais klausimais. Bet galėjai stengtis kaip tik nori, vis tiek viskas buvo negerai. Kas patiko vienai partijai, to nenorėjo priimti antroji, ir dar Ordine buvo daug tokių, kurie palaikė pašalintąjį Heinrichą Reußą ir kurie norėjo jį sugrąžinti[g(103)].

§15. Taigi šitas geras žmogus susilaukė nepalankumo, ir jo priešininkai pasiekė tiek daug, kad jis turėjo atsistatydinti pats, o savo buveine ir gyvenimo vieta pasirinko Dancigo komtūriją, kuri jam buvo atiduota ir kur jis ir mirė.

§16. Tada po daugelio diskusijų buvo išrinktas Paulius Bellizeris von Rußdorfas iš Karintijos, taikus ir protingas vyras, kurį lenkai dėl jo visiems žinomo pamaldumo vadino Šv[entąja] Dvasia. Bet ir šito valdovo pamaldumas nepajėgė įveikti Ordino brolių susiskaldymo, jie tuo piktnaudžiavo ir viską darė kaip jiems patiko, mažai kreipdami dėmesio į didžiojo magistro nuomonę. Todėl Jogaila ir *Vitondas* pasinaudojo proga pažvejoti drumstame vandenyje. Jie įsiveržė į Prūsiją su daug karių ir nusiaubė visą Kulmo žemę. Tačiau didysis magistras šitokio dalyko nepraleido neatsilyginęs. Jis vėl įsiveržė į

[120] *Supra lin.*

hingehen. Er fiel wiederum in Cujavien und machts eben so wo nicht / ärger mit dem Lande und Leuten. Er zerstörte in den Grund Nieszowa / und andere Oerter mehr.

§17. Dieser Krieg währete so lang Vladislaus Jagello, König in Polen, lebete, / als aber nach seinem Tode a[nn]o 1434 sein Sohn Vladislaus Jagellonides / König ward, wurde durch Interposition vornehmer Herrn Friede gemacht, der / vornehmlich darin bestund, daß der Orden Dobryn, Diebau und die halbe / Fehr auf der Weißel abtreten und die Liebentzsche Mühl schleiffen / solte, auch dem Könige 10 000 Ducaten zahlen solte. Der Orden sol Miche-/lau haben und sollen zu Unterscheidung und Beschreibung der Gräntzen so fort / Com[m]issarii
[940] von beyden Theilen geordnet werden. Dieses solte ein ewiger // Friede seyn. Und damit von keinem Parth derselbe nicht möchte unterbro-/chen werden, wurde thunlich erachtet, daß nicht allein die Herrn Principalen / als von Seiten des Königs, Vladislaus Jagelloni, der selbst und sein Bruder Si-/gismundus, Groß Fürst in Litthauen, für sich und seine Nachkom[m]en von Sei-/ten des Ordens, der Homeister selbst und seine Gebietiger unterschreiben / und mit einem cörperlichen Eide beschwören, solche fest und unverbrüchig / alle Zeit zu halten, sondern es willigten beyde Parthe, daß beyderseits / Unterthanen deswegen Reverfal[121] Brieffe einer dem andern ausgeben / solten, bis so lange der Oberherr dem ewigen Frieden gemäß sich erzei-/gen würde.

§18. Man meinete, daß dieses kräfftiges Heil Pflaster solte seyn, die / Kriegs Wunden, so die lange Fehde gemacht, zuzuheilen. Wie aber eine / eytrige Wunde nicht jedes Pflaster annimt, also war der Friede / mit den Polen auch nicht verschlagsam, den Staat des Preußen Landes / zu verbeßern. Es eyterte auch im[m]er der Unwillen zwischen den Brüdern / heraus, Es entstunden viel Factiones. Land und Städte wurden mit vie-/len Contributionen ausgesogen und musten über das von den Ordens Herren, / die nicht wenig, wie oben erwehnet, nach ihrem eigenen Gefallen thaten / und dominirten, viel Unrecht leiden. Wie es damalen zugangen in Preußen / und was Unrecht der Orden dem Lande gethan, stellet in einem Schreiben / dem Homeister beweglich vor Heinrich Borringer, ein Cartheuser Mönch, / welches Schreiben, weil er uns den damaligen Zustand des Landes um-/ständlich beschreibet, wir zu Ende dieses Capituls beyfügen wollen[99]. In / solcher Bedrükung des Landes nahm Land und Städte ihre Zuflucht zu / ihrem from[m]en und gerechten Landes Herrn und fleheten denselben demüthigst / an um remedirung, der

[121] *Corr. ex illect.*

Kujaviją, su šalimi ir žmonėmis elgėsi lygiai taip, jeigu ne dar žiauriau. Iki pamatų sugriovė Niešavą ir daug kitų vietovių.

§17. Šis karas tęsėsi, kol buvo gyvas Lenkijos karalius Vladislovas Jogaila, o kai po jo mirties 1434 metais jo sūnus Vladislovas Jogailaitis tapo karaliumi, įsikišo aukšti ponai ir buvo sudaryta taika, kurios esmė buvo ta, kad Ordinas turėjo užleisti Dobrynę, Dybau ir pusę Vyslos perkėlos bei sugriauti *Liebentzsche Mühl*, taip pat karaliui sumokėti 10 000 dukatų. Ordinui turėjo atitekti Michalovas, o atskirti bei nustatyti sienoms tuoj pat privalėjo
[940] būti paskirti komisarai iš abiejų pusių. Tai turėjo būti amžina // taika. O kad nė viena pusė nenorėtų jos pažeisti, buvo pripažinta esant reikalinga, kad ne vien ponai valdovai, taigi iš karaliaus Vladislovo Jogailaičio pusės jis pats ir jo brolis Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas [Kęstutaitis] ją pasirašytų savo ir palikuonių vardu, iš Ordino pusės – pats didysis magistras ir jo aukštieji pareigūnai, ir kad jie patys prisiektų jos tvirtai ir nepajudinamai laikytis visą laiką; abi pusės dar susitarė, kad jų pavaldiniai šiuo reikalu vieni kitiems išduotų garantinius raštus – taigi [taika], kol pasirodys aukščiausiasis valdovas remiantis amžinąja taika.

§18. Manyta, kad tai bus stiprus gydomasis pleistras užgydyti karo žaizdoms, padarytoms ilgų karinių konfliktų. Tačiau kaip pūliuojanti žaizda priima ne kiekvieną pleistrą, taip ir taika su lenkais nepadėjo pagerinti Prūsijos žemės reikalų. Tarp brolių vis pratrūkdavo nesantaikos pūliniai, susidarė daug grupuočių. Iš kaimų ir miestų paskutinius syvus siurbė daugybė kontribucijų, daug neteisybės jie patirdavo iš Ordino ponų, kurie dažnai, kaip minėta, elgėsi pagal savo įgeidžius ir visur dominavo. Kas tuo metu dėjosi Prūsijoje ir kokią neteisybę Prūsija patyrė nuo Ordino, savo rašinyje didžiajam magistrui pateikia Heinrichas Borringeris, kartūzų vienuolis, ir mes šį rašinį pateiksime šito skyriaus pabaigoje[99], nes jis mums išsamiai aprašo tuometinę šalies būklę. Esant tokiam nuopuoliui, kaimai ir miestai priebėgos ieškojo pas pamaldų ir

deswegen a[nn]o 1440 die Gebietiger des Ordens / nach Marienburg betagete, um zureichende Mittel zur Aufnahme / des Landes zu ersinnen und allen Unfug abzuschaffen, die Lande tru-/gen beweglich dem Orden vor, wie bey solchem Zustande nöthig und nützlich / wäre, glimpflicher mit den Unterthanen zu gebahren, damit Land / und Städte nicht aus desperation gar sich dem Könige in Polen ergeben / möchten, dem der Homeister und einige von den Ordens Brüdern und der / meiste Landadel beyfiel. Darüber die Gebietiger des Ordens und der / größte Adel sich sehr erzürneten und ein so großer Tumult unter den / Ordens Herrn und Adel entstunde, daß man meinete, sie würden sich / alle einander die Hälse brechen. Der Homeister hiedurch wurde / genöthiget, sich nach Danzig zu retiriren und mit dem abgedankten / Homeister Küchmeister deswegen confident zu unterreden.

§19. Dieser unseelige Lerm bewog den Homeister, daß er dem / Lande ei-
[941] nen Land Tag zu Elbing zu halten verstattete, in welchem // man sich berathen solte, wie solchem Übel vorzukom[m]en, und der Homeister / mit dem Orden zuerhalten wäre die Gewalthätigkeit der Comthuren / und andern Ordens Herrn erheischten (weil die Gütigkeit des Homeisters auch / das Einrathen der Billigkeit liebenden Ordens Herrn nichts verschlug), / eine extraordinar und ein kräfftiges Mittel sich dem Unwesen zu ent-/schütten, als die man so lange gebraucht, und dahero sinneten die sämt-/lichen Landstände, daß man wieder Gewalt nothwendig sich verbunden / müste. Welches sie mit solcher Bewegung dem Homeister vorstelleten, / daß er und unterschiedliche Ordens Herren solche Verbindung vor Gut an-/sahen und approbirten. Hiedurch wurde der Grund gelegt, den Muth / willen des Ordens Herren gnugsamen Einhalt zu thun. Allein auch das / gab große Ursach zu großem Kriege und Lerm, der den gantzen Orden / schier aufgerieben hätte, wenn nicht einige große Fürsichtigkeit ins / Mittel getreten und den Orden unterstützet hatte. Doch ward der Staat / des Landes ziemlich dadurch verändert.

§20. Weil wir oben des Brieffes Heinrichs Borringer gedacht und hiebey / zu fügen versprochen, setzen wir ihn, wie er in des Ordens Chronica zu fin-/den hiebey, der lautet also:

In nomine Sanctae et individuae Trinitatis. Amen

Ehrwürdiger[122], Gnädiger Herr Homeister, Um Gottes und dieses Landes Nutzens / willen, so nehmet zu Herzen diese nachgeschriebene Schrifft, / die um gemeinen Nutzens willen ist gezogen aus der heiligen Schrifft, / die eine

[122] *In d. m.:* Hartkn., Kirchhist., p. 215–235. [Hartknoch, Christoph, Preussische Kirchen-Historia [...], Franckfurt am Main, 1686, p. 215–235.]

teisingą krašto valdovą, nuolankiausiai jį prašė gelbėti padėtį, tad 1440 metais jis sukvietė Ordino vadovus į Marienburgą ieškoti tinkamų priemonių kraštui atsigauti ir panaikinti visoms blogybėms; Ordinui buvo energingai pareikšta, kaip būtų reikalinga ir naudinga šitokioje situacijoje atlaidžiau elgtis su pavaldiniais, kad kaimas ir miestai iš desperacijos neįsigeistų net atsiduoti Lenkijos karaliui, ir didysis magistras bei keli Ordino broliai, taip pat ir kaimo bajorija tam pritarė. Tuo labai pasipiktino pagrindiniai Ordino vadovai bei šalies didžiūnai, ir tarp Ordino brolių ir bajorijos kilo toks sąmyšis, kad atrodė, jog jie vienas kitam nusuks sprandus. Dėl šito didysis magistras buvo priverstas pasitraukti į Dancigą ir konfidencialiai tartis su atsistatydinusiu didžiuoju magistru Küchmeisteriu.

§19. Šitas nelemtas triukšmas paskatino didįjį magistrą leisti kraštui Elbin-
[941] ge sukviesti Landtagą, kuriame // turėjo būti tariamasi, kaip reikėtų susitvarkyti su šitomis blogybėmis ir išlaikyti didįjį magistrą su Ordinu; komtūrų ir kitų Ordino ponų smurtas reikalavo ekstraordinarinių veiksmų (nes didžiojo magistro geraširdiškumas bei teisingumą mylinčių Ordino ponų siūlymai nedarė poveikio) ir stiprios jėgos, norint nusikratyti šitų seniai daromų neteisybių, todėl visi luomai manė, kad prieš smurtą reikia būtinai susivienyti. Ir tai jie didžiajam magistrui pateikė taip pakiliai, kad jis ir įvairūs Ordino valdovai į tai pažiūrėjo teigiamai ir aprobavo. Tuo buvo padėtas pamatas duoti pakankamą atkirtį Ordino valdovų savivalei. Tačiau tai suteikė ir didelį akstiną kilti dideliam karui ir sumaišČiai, kuri visą Ordiną būtų sutrypusi, jeigu nebūtų įsikišusios kelios didelės šviesybės ir parėmusios Ordiną. Tačiau per tai padėtis šalyje buvo smarkiai pakeista.

§20. Anksčiau paminėjome Heinricho Borringerio laišką ir pažadėjome jį pridėti, tad jį dabar ir pateikiame taip, kaip jis randamas Ordino kronikoje, jis skamba šitaip:

Vardan Šventosios ir nedalomos Trejybės. Amen

Garbingasis, maloningasis didysis magistre, dėl Dievo ir šitos šalies gerovės priimkite į širdį šitą Biblija pagrįstą raštą, bendros gerovės vardan surankiotą iš Šventojo Rašto, kuris yra mokymas, įspėjimas ir pavyzdys visiems

Lehre, Warnung und Figur ist allen Menschen und bey / Nahmen den Fürsten und Verwesern der Lande, auf daß Sie / Gott von ihrer Herschafft eine gute Rechenschafft mögen geben, / in seinem Gestrengen Gerichte, der ewige Gott in seiner / Göttlichen und almächtigen Weißheit schuff alle Creaturen, / dazu den Menschen Adam, von dem alle Menschen kom-/men sind, und auf daß dieselben Menschen sollen gerechtlich / leben, so hat Gott der Herr das Recht gesetzt, erstlich, durch / die natürliche Meister, darnach bewährlich durch Mosen und / die Propheten, mit denen er selbst redete durch die Wolken, / das Recht zu bestätigen und zum letzten sandte er seinen / eingebohrnen Sohn Jesum Christum auf die Erde, der um / der Wahrheit willen offt wurde von den Jüden gelästert, / die ihn auch tödteten um Neides willen, denn viel Propheten, / zuvor um der Gerechtigkeit willen getödtet worden, das / macht, die Richter waren blind und kunten die Gerechtig-/keit nicht erkennen, also unerkentlich waren die Kinder / Samuelis, des Propheten. Sie nahmen Gaben
[942] und ver-// kehrten das Recht, darum wurden Sie von ihrer Herrschafft / und Würdigkeit verstoßen (1. Reg. 8). Gnädiger Meister, al-/so thun noch heute viel schnöde Verweser und Richter, / die durch Gabe die Rechte verkehren und bedrüken / die armen Elenden und Waysen, von denen wird geschrie-/ben Psalm 10. Wehe denen, die da tuthen ein schnödes Recht / und beschrieben die Ungerechtigkeit, auf daß Sie die / Elenden unterdrüken. Das machet, die Obersten Herrn sind / versäumlich und straffen nicht ihre Unter Richter, auch / haben Sie kein Hoffen auf das Armuth Moses von dem / Gebothe Gottes hienweg alle Fürsten an einen Galgen gegen / der Sonnen, darum, daß Sie versäumlich waren und / ließen das Volk sündigen und strafften Sie nicht, da-/rum ward das Volk auch geplagt, denn da wur-/den getödtet vier und zwanzig tausend Menschen / (Numer 25). Darin[123] hat Gott figuriret, daß ein jeglicher / Herr soll seine Unterrichter büßen um ihrer Ungerechtig-/keit willen, oder Gott wird Herrn und Unter Richter schwerlich / büßen laßen. Jetzund aber gehet es leider also: Wird ein / Mann gedrungen von seinem Richter und beruffet sich an / seinen Herrn, der Herr spricht, ich muß den großen Hauffen glau-/ben und wird denn größer gepeiniget, ihm wird genom-/men seine schwere Arbeit, damit er Weib und Kinder ernähren soll. / O pessima crudelitas! Afflictis addere afflictionem. Also faßet / man den Schweiß der Armen, solche Herrn und Richter sind gleich / Pilato, der auch den großen Hauffen der Juden ansahe und / sprach ein unrecht Urtheil über Jesum. Mit Ihm werden

[123] n *corr. ex* m.

žmonėms bei kiekvienam šalies kunigaikščiui ar valdytojui, kad jie Dievui galėtų duoti gerą ataskaitą per jo griežtąjį Teismą; amžinasis Dievas savo dieviškąja ir visagale išmintimi sukūrė visus gyvus padarus, taip pat ir žmogų Adomą, iš kurio radosi visi žmonės, ir kad šie žmonės gyventų teisingai, Viešpats Dievas įvedė teisę, pirma, per paprastus mokytojus, tada įtaigiai per Mozę ir pranašus, su kuriais jis pats kalbėjo per debesis patvirtindamas teisę ir galų gale pasiuntė savo gimusį sūnų Jėzų Kristų į Žemę, kuris dėl tiesos buvo dažnai žydų užgauliojamas, jie iš pavydo jį ir nužudė, taip pat anksčiau daug pranašų buvo nužudyta teisingumo sumetimais, taigi teisėjai buvo akli ir negalėjo atpažinti teisingumo, neatpažinti buvo ir pranašo Samuelio vaikai. Jie ėmė
[942] dovanas ir laužė // teisę, todėl buvo nustumti nuo savo valdžios ir pagarbos (1 Kar 8). Maloningasis magistre, šitaip dar ir šiandien daro daug begėdžių valdytojų ir teisėjų, kurie dėl dovanų pažeidinėja teises ir spaudžia vargšus nelaimėlius bei našlaičius, apie kuriuos rašoma dešimtoje psalmėje. Vargas tiems, kurie naudojasi nelemta teise ir gviešiasi neteisingumo siekdami išnaudoti vargšus. Vadinasi, aukščiausieji ponai elgiasi aplaidžiai ir nenubaudžia savo žemesniųjų teisėjų, taip pat jie nesitiki Mozės vargų dėl Dievo įsakymo visus vadus pasiųsti į kartuves šviečiant saulei, kadangi jie elgėsi aplaidžiai ir leido žmonėms nuodėmiauti, jų nebaudė, todėl kentėjo ir tauta, nes buvo nužudyti dvidešimt keturi tūkstančiai žmonių (25 [skyriaus] numeris). Šiuo Dievas parodė, kad kiekvienas valdovas savo žemesniuosius teisėjus turi priversti atlyginti žalą dėl padarytų neteisybių arba Dievas sunkiai nubaus ir valdovą, ir jo žemesniuosius teisėjus. Deja, dabar vyksta štai kas: jei žmogus skriaudžamas savo teisėjo ir kreipiasi į savo poną, tas ponas sako, aš turiu tikėti didžiąja minia, ir jis tada dar labiau skriaudžiamas, iš jo atimamas jo sunkus darbas, kuriuo jis turi maitinti savo moterį ir vaikus. O nedoriausias žiaurumas! Nuskriaustuosius nuskriausti. Taigi paliečiama tai, kas uždirbta vargšų prakaitu, tokie ponai ir teisėjai panašūs į Pilotą, kuris irgi pažiūrėjo į didelę minią ir ištarė savo neteisingą nuosprendį Jėzui. Su juo visi neteisūs valdytojai ir teisėjai

alle / unrechte Verweser und Richter den Stul der Höllen besitzen. Auch / sind solche verblendet, daß Sie viel Menschen unschuldig / tödten laßen, das läßet Gott nim[m]er mehr ungerochen, / als her nach geschrieben stehet. Achab, der König Judae[100], glaubet / den Vierhundert lügenhafftigen Propheten und wolte den wahrhafften / Propheten nicht glauben, als dem Michae, darum ward er im Streit / erschoßen und sein Volk ward zerstöret, als ihm der Prophet Michai / vorhin gesaget hatte (2. Reg. 32). Seine Königin Isabel ward von Hun-/den gefreßen, darum daß Sie den Naboth unschuldig tödten ließ / um seines Wein Gartens Willen (4. Reg. 21). Ihrer beyder Kinder / wurden nach ihrer beyder Todt getödtet um derselben Sünden wil-/len (4. Reg. 10). Darum daß Saul ließ
[943] tödten die von Gabaon, drey hun-//hundert im Judischen Lande bey Davids Zeiten, der das muste ver-/gleichen,⌈ {auf daß Gott}[124] die Straffe wieder wendete (2. Reg. 21). / Manasses, der König Juda, / tödtete viel Propheten und sonderlich den Propheten Isai (4. Reg. 21). Da-/rum ward er mit Ketten gebunden und gen Babylonien geführet. / Darum, daß Pharao unterdrükete die Kinder Israel mit Unrecht, / daß Sie nicht sollten zunehmen (das doch Gott Abraham gelobet / hatte), ward er mit den Seinen im Rothen Meer ertränket (Exod. 14). / Das sollen zu Herzen nehmen alle Herren, geistlich und weltlich, die / das Volk Gottes also versäumlich regieren und beschweren mit / mancherley Arbeit neuer Funde und halten das Volk Gottes / wie einen Hund und gedenken nicht, daß Gott den Armen so / wohl als den Reichen erlöset hat. Es ist offenbahr in den Bü-/chern der Könige, wenn from[m]e Könige regiereten als David, / Salomon, Ezechias, Josias, die recht richteten und das Volk, / hielten zu den Zehn Geboten Gottes und zu Tugenden, da war / guter Friede und Gott gab Ihnen alle Nothdurfft. Also stehet (Levit. 1): / Non facietis idolum. Daßelbe Capitul lehret, warum / es wohl oder übel in denen Landen stehet. Aber leider, die Praela-/ten und Doctores, so die heilige Schrifft sollen offenbahren, / schlaffen nun. Das klaget der Prophet Esaiae (16. Cap.): Vanum / videntes dormiebant. Sie haben gesehen eitele Dinge und schlieffen, / das machte ihre große Geirigkeit und ihr weltliches Leben, / daß Sie begehrten zu herrschen. Im selben Capitul stehet also, / die Prelaten haben vergeßen die Vornehmlichkeit und alle sind / geneigt zu ihren Wegen, ein jeglicher zu seiner Geyrigkeit, / von denen Obersten bis auf die letzten. Um der Geyrigkeit / willen wird alles Recht Gottes, beydes die Sazungen, der / heiligen Kirchen, die

⌈...[124] *Išbraukta, po to pabraukta punktyru. :/: Gestrichen, danach mit einer unterbrochenen Linie unterstrichen.*

pateks į pragarą. Yra tokių apakusių, kad jie leidžia nužudyti daug nekaltų žmonių, Dievas to niekada nepalieka neatmokėta, kaip čia toliau parašyta. Ahabas, Judėjos karalius[100], patikėjo keturiais šimtais pranašų melagių ir nenorėjo patikėti tikru pranašu Michėju, todėl mūšyje jis buvo nušautas ir jo tauta sugniuždyta, kaip pranašas Michėjas jam ir buvo išpranašavęs (2 Kar 32). Jo karalienę Jezabelę suėdė šunys, nes jinai buvo liepusi nužudyti nekaltą Nabotą dėl jo vynuogyno (4 Kar 21). Abiejų vaikai po jų mirties buvo nužudyti dėl tų pačių nuodėmių (4 Kar 10). Saulius įsakė Gibeonui Dovydo laikais judėjų
[943] žemėje nužudyti jų // tris šimtus, todėl jis turėjo už tai atmokėti, kad Dievas atšauktų bausmę (2 Kar 21). Manasas, Judėjos karalius, nužudė daug pranašų, ir dar pranašą Izaiją (4 Kar 21). Todėl jis buvo surakintas grandinėmis ir išvestas į Babiloniją. Už tai, kad faraonas neteisėtai išnaudojo Izraelio vaikus, jog jie negalėjo gausėti (ką Dievas juk buvo pažadėjęs Abraomui), su saviškiais jis buvo prigirdytas Raudonojoje jūroje (Iš 14). Tą visi valdovai turi įsidėmėti, tiek dvasiniai, tiek pasaulietiniai, kurie aplaidžiai valdo Dievo tautą, užkrauna jai vis naujų darbų, laiko Dievo tautą kaip šunis ir negalvoja, kad Dievas išganė ir vargšus, ir turtuolius. Tai aiškiai matyti Karalių knygose, kai valdė pamaldūs karaliai kaip Dovydas, Saliamonas, Ezekielis, Jozijas, jie priimdavo teisingus sprendimus ir ragino tautą laikytis Dešimties Dievo įsakymų ir dorybingumo, tuomet buvo taika ir Dievas aprūpino juos viskuo, kas reikalinga. Juk parašyta (Kun 1): *Non facietis idolum* [Nedirbdinkite stabų]. Tas pats skyrius moko, kodėl tose šalyse visa kas gerai arba blogai kostosi. Tačiau, deja, prelatai ir daktarai, kurie turi aiškinti Šventąjį Raštą, dabar miega. Dėl to apgailestauja pranašas Izaijas (16 sk.) *Vanum videntes dormiebant.* Jie matė beprasmius dalykus ir miegojo, tai pažadino jų didžiulį godulį ir pasaulietinį gyvenimą ir jie panūdo valdyti. Tame pačiame skyriuje rašoma, kad prelatai pamiršo tai, kas svarbiausia ir visi pasuko savais keliais, kiekvienas vedamas savojo godulio, nuo aukščiausiųjų iki žemiausiųjų. Dėl godumo visa Dievo tvarka, Bažnyčios

alte Ehr so wohl als die neue unter die Füße getre-/ten. Wenn jetzund in der gantzen Christenheit ein Herr wäre, Geist oder / Weltlich, der aus gantzen Grunde Gottes Recht liebete vor allen Dingen und die / H. Schrifft zu Herzen nehme, wie man das Volk tugendlich solte regieren / und von Boßheit halten, so wären nicht so große Irrungen in der Christen-/heit. Sie suchen mehr die Lande und Güter, denn den Christlichen Glauben, / das klaget der Prophet Jeremias (c. 5). Umbgebet die Wege Jerusalam[125] / sehet, erkennet und suchet in ihren Gaßen, ob ihr einen findet, der da / thut das rechte Gerichte und der da suchet den Glauben, ich wil ihm / gnädig seyn. Auch klaget der Prophet Ezechias (Cap. 12). Unter ihnen allen / hab ich gesucht einen, der da stünde, als ein Mittelsmann zwischen / mir und dem Volke, daß ich Sie nicht zu nichte machte und ich / habe nicht einen solchen erfunden. Niemand nimt diesen //
[944] Jam[m]er zu Herzen, ich wil anheben zu bedenken, wie man möch-/te diese große Zwietracht stören durch gute Werke und / Beßerung der Boßheit. Man solte anfangen diese nachge-/schriebene Figurem. Zum ersten wird bewähret (2. Reg. 18) in / der alten Ehr waren die Juden auf eine Zeit zweyträchtig in / dem Glauben, also daß der meiste Theil die Abgötter anbete-/te und der wenigste Theil den almächtigen Gott. Das störete der / Prophet Elias durch sein Opffer, das war Gott angenehm. Item / der erste Babst Leo war ein Ketzer mit seinem Consilio, das / störete der heil. Bischoff Hilarius mit seinem heiligen Leben. / Item bey des Kaysers Theodosii Zeiten war entstanden eine / große Ketzerey von der Auferstehung, also, daß die Christen / große Verachtung litten. Derselbe Kayser Theodosius setzte / sich in die Asche und zog ein häärin [!] Kleid an, Gott sahe sei-/ne Demuth an und verstörete die Ketzerey. O Gott, wären / nun auch solche Menschen, Herrn und Praelaten in der Christen-/heit, die von aller Hoffarth ließen und sich demüthigten, und auch / die Ihren zur Tugend hielten. Es wäre zu hoffen, Gott wür-/de ihre Demuth ansehen und würde diese Zweytracht wohl / wandeln, die nun in der Christenheit ist. Wie mannigfal-/tig wird die Geistlichkeit mit Geyrigkeit gemenget, das / wird offenbahr erkandt in der Christenheit. Gregorius spricht, / alle Geyrigkeit ist ein Dienst der Abgötter, alles das man / treibet in der Christenheit[126], ist nur Geyrigkeit. Hievon darff man niemand / die Wahrheit sagen. Ach Gott,wäre nun ein Fürst oder Praelat in der ganzen Chri-/stenheit noch, der da wäre ein Anheber eines Christlichen Lebens und gedächte / auf eine gute Reformation, d. i. auf eine Beßerung des Wesens eines jeg-/lichen Menschen nach seinem

[125] *Corr. ex illect.*

nuostatai, Senasis ir Naujasis Testamentai paminami po kojomis. Jeigu dabar visame krikščioniškajame pasaulyje būtų vienas valdovas, dvasinis arba pasaulietinis, kuris iš širdies gilumos mylėtų Dievo tvarką ir labiau už viską paisytų Šventojo Rašto, kaip dorybingai valdyti tautą ir sulaikyti nuo blogio, tuomet nebūtų tokių didžiulių paklydimų krikščionybėje. Jie labiau trokšta žemių ir gėrybių, negu krikščioniškojo tikėjimo, sielvartauja pranašas Jeremijas (sk. 5). Apeikite Jeruzalės kelius, žiūrėkite, stebėkite ir ieškokite jos gatvėse, ar rasite tokį, kuris teisingai teisia ir ieško tikėjimo, aš būsiu jam maloningas. Taip pat sielvartauja pranašas Ezekielis (sk. 12). Tarp jų visų aš ieškojau tokio, kuris būtų kaip tarpininkas tarp manęs ir tautos, kad jų nesunaikinčiau, ir tokio
[944] neradau. Niekas šio sielvarto // nesideda į širdį, bet aš to imsiuosi ir mąstysiu, kaip panaikinti šią didžiulę nesantaiką gerais darbais ir sunaikinti blogį. Reikėtų pradėti nuo šito aprašyto epizodo. Pirmiausia tvirtinama (2 Kar 18), kad seniau žydai kurį laiką tikėjimo atžvilgiu buvo susiskaldę, mat didžioji jų dalis garbino stabus ir tik mažiausioji dalis – visagalį Dievą. Tam galą padarė pranašas Elijas savo auka, tai Dievui buvo malonu. Taip pat ir pirmasis popiežius Leonas buvo eretikas su savo konsiliumu, tam galą padarė šv. vyksupas Hilarijus savo šventu gyvenimu. Taipogi imperatoriaus Teodosijaus laikais buvo kilusi didžiulė erezija dėl Prisikėlimo, taigi krikščionys kentė didžiulę panieką. Tas pats imperatorius Teodosijus apsibarstė pelenais ir apsivilko ašutinį drabužį, Dievas pamatė jo nusižeminimą ir padarė galą erezijai. O, Dieve, kad ir dabar, krikščionybėje, būtų tokių žmonių, ponų ir prelatų, kurie atsisakytų visos prabangos ir nusižemintų, ir skatintų saviškius dorybėms. Reikia tikėtis, kad Dievas pamatytų jų nusižeminimą ir atkeistų tą nesantaiką, kuri dabar yra krikščionybėje. Akivaizdžiai matyti, kaip krikščionių dvasininkiją apsėdęs godulys. Gregorijus sako, kad godulys yra tarnystė stabams, viskas, ką daro krikščionys, yra godulys. Apie tai niekas negali pasakyti teisybės. Ak, Dieve, kad dabar visoje krikščionybėje būtų kunigaikštis ar prelatas, kuris puoselėtų krikščionišką gyvenimą ir galvotų apie geras reformas, t. y. apie kiekvieno žmogaus esmės pagerinimą pagal jo luomą, kad Dievas būtų toks gailestingas,

[126] enh *corr. ex illect.*

Stande, Gott wäre noch so barmherzig, als er ewig ist / gewesen, und als von denen Obristen Babylonis, die das Volk regierten, ist die / Boßheit ausgegangen, also ist noth und nothdürfftig, daß von denen Ober-/sten, die das Volk regieren, ein Anheben entsprieße und Beßerung der Tu-/genden, also daß alle Rechten, die Geboth Gottes, die Satzungen der Heil. / Kirchen fur alle böse Sünden der Herrn gehalten werden, damit / Sie das Volk Christi dringen und bedrüken wieder das Recht. / Darum spricht Gott der Herr (Exod. 22). Denen Wittwen, Waysen, Ar-/men und Elenden solt ihr nicht schaden. Ob ihr sie versehret / und schreyen zu mir in Him[m]el, so wil ich sie erhören, und mein / Zorn wird grim[m]en über Euch und werde Euch schlagen mit dem Schwerdt. / Ist das nicht offenbahr, daß allen Fürsten alle ihre Macht wird / benom[m]en durch das Schwerdt, denn sie achten nicht der Armen und Elenden. //

[945] Der Prophet Jeremias spricht (Cap. 11): Ecce inducam super vos mala. Schauet, / ich wil über Euch bringen böse Dinge, davon Sie nicht entgehen / mögen, Sie werden zu mir schreyen und ich werde sie nicht erhören. / Auch saget der Prophet Zacharias (cap. 2): Verum Iudicium iudicate. Ihr / soll richten das wahrhafftige Gericht. Die Barmherzigkeit sollet Ihr thun, / die Armen und Elenden sollet Ihr nicht betrüben. Und schreibet / fortan, Sie wandten ab die Achßeln, giengen hinweg, verstopfften / ihre Ohren und wollten das nicht hören, darum Sie auch nicht die Armen / höreten, wenn Sie zu ihnen schreyen[127], also wil ich sie auch nicht er-/hören, wenn Sie zu mir schreyen. Alle Redlichkeit der Lande / liegt daran, daß man recht richte, den Armen als den Reichen, / das wird selten gehöret. Das machen Gaben, Gunst Neid und Verkehren / der Rechte. Salamonis Weißheit wird erkandt in seinem Gerichte. / Der mächtige Alexander kam in seine Städte, er versandte die Ober-/sten und verhörete die Gemeine, ob die Obersten recht richteten. Wenn / nun die Oberherren in die Städte kom[m]en, da sind die Obersten zum / ersten bey den Herrn, bringen Hoffmähren und beklaffen das Armuth, / auf daß ihre eigene Boßheit verborgen bleibet, darum daß Fürsten / und Herrn das Recht Gottes und seine Gebothe nicht anhalten, das / Armuth nicht beschirmen, das Volk nicht zum Gottesdienst anhal-/ten, denn Sie anders nicht suchen, denn ein wohliges Leben, / und ziehen das Volk mehr zum Dienst Gottes ihres Genußes willen. / Also that auch der König Jerobaam. Darum wird erfüllet der / Spruch des Propheten Jerem[iae] (Cap. 25). Heulet ihre Praelaten und Herrn und / bestreuet euch mit Aschen. Ihr Fürsten des Volks schreyet: Wa-/rumb? Denn die Tage sind erfüllet,

[127] *Lit.*

koks visuomet ir buvo, ir kaip iš Babilonijos valdovų, kurie valdė tautą, sklido blogis, taip būtinai reikia, kad iš valdovų, kurie valdo tautą, sklistų paskata ir dorybių puoselėjimas, taigi kad visi teisieji, kurie Dievo įsakymus ir šv. Bažnyčios nuostatus panaudoja didelėms valdovų nuodėmėms, jog engtų ir neteisėtai guitų Kristaus tautą. Todėl Viešpats Dievas sako (Iš 22): Našlių, našlaičių, vargšų ir nelaimėlių neskriausite. Jei juos pažeisite, šauksis manęs, ir aš išklausysiu jų šauksmą; užsidegs mano rūstybė ir aš jus ištiksiu kalaviju. Argi ne aišku, kad iš visų kunigaikščių kalaviju bus atimta jų galia, nes jie nežiūri vagšų ir nelaimėlių. //

[945] Pranašas Jeremijas sako (sk. 11): *Ecce inducam super vos mala.* Štai aš siųsiu jiems nelaimę, kurios jie nepajėgs išvengti; Jei ir šauksis manęs, aš jų neišklausysiu. Pranašas Zacharijas irgi sako (sk. 2 [!] [7]): *Verum Iudicium iudicate.* Teiskite teisingai, rodykite gailestingumą ir pasigailėjimą kiekvienas savo broliui. Neskriauskite ateivio ir vargšo. Ir toliau rašo: jie atgręžė man nugarą ir apkurtino savo ausis, kad neišgirstų, todėl negirdėjo ir vargšų, kai jie jiems šaukė, taigi kai jie šauks, aš neišklausysiu. Visas šalių dorybingumas priklauso nuo to, ar teisingai teisiami ir vargšai, ir turtuoliai, tai retai kada išklausoma. Tą daro dovanos, malonės, pavydas ir teisės iškraipymas. Saliamono išmintis matyti jo teisme. Galingasis Aleksandras ėjo į savo miestus, jis išsiųsdavo valdančiuosius ir išklausinėdavo bendruomenę, ar valdantieji teisingai teisia. Kai dabar valdovai ateina į miestus, pas juos pirmiausia atskuba arogantiški valdantieji ir apšneka varguolius, o jų pačių piktybės lieka užslėptos, todėl kad kunigaikščiai ir valdovai nesilaiko Dievo teisingumo ir jo įsakymų, nesaugo vargetų, neskatina tautos Dievo pamaldumui, nes jie siekia ne ko kito, o tik gero gyvenimo ir tautą ragina tarnauti Dievui tik dėl savo malonumo. Taip darė ir karalius Jeroboamas. Todėl išsipildys pranašo Jeremijo pranašystė (sk. 25): Klykite ganytojai ir valdovai, apsiberkite pelenais. Jūs, tautos kunigaikščiai, šaukiate: kodėl? Nes atėjo jūsų dienos, kad būtumėte užmušti.

daß ihr getödtet werdet. / Aber Prophet Ezechias (cap. 18) giebt wieder einen Trost und / spricht: poenitentiam agite, Thut Buße um alle Eure Sünden, / so wird Eure Boßheit auch nicht zu einem Falle. Das wird be-/währet (Jud. c. 25). Die Juden hätten sich versamlet / die Stadt Gabaa zu verstören um der Boßheit willen. Das / hatte Ihnen Gott gerathen, Sie getraueten an die Men-/ge ihrer Schaaren, da sie für die Stadt kamen, am er-/sten Tage verlohren Sie achtzehntausend Mann, am / andern Tage zwey und zwanzig tausend Mann, / am dritten Tage erkandten Sie ihre Sünde, fasteten, thaten / Buße, da halff Ihnen Gott, daß Sie die Stadt überhaupt / gewonnen. Item (Judith c. 5) Holofernes hatte manches Land ge-/wonnen, da er für die Stadt Bethuliam kam, da büßeten die / in der Stadt ihre Sünden, Gott erlöset sie durch ein Weib, Nahmens Ju-
[946] dith, // die schnitt dem Holoferni sein Haupt ab. Also wil Gott die from[m]en / büßenden Menschen, die ihr Leben beßern, beschirmen für allem / Argen, wie auch Judas Macchabaeus sprach, der Sieg ist vom Him[m]el / und nicht von Menge der Schaaren (1. Macchab. 3). Gnädiger Meister, / wie Tugendreich und wie weißlich hat der heil. Geist euer Herz / beseßen, da ihr im fünff und zwanzigsten Jahr schreibet in / die Lande, daß man alle Gebrechen fürbringen solte, ihr wollet / Euch derer annehmen und wandeln, die Teuffel in der Höllen waren, / bey langer Zeit nie also mordlich angegriffen. Dem Orden und diesem Lande ward nicht so große Gnade bedacht, denn es wäre al-/les zur Redlichkeit kom[m]en. Wehe dem, der das gestöret / hat, daß solch Göttliches Anbeginnen nicht zu einem gutem / Ende kom[m]en solte. Denn Preußen Land wäre ein Spiegel wor-/den der ganzen Christenheit und Gott der Herr um solcher Wan-/delung und Beßerung willen, würde dieses Land beschirmen / für Polen, Heiden, Ketzern und für allen Heiden. Darum gnädi-/ger Herr Homeister, begreiffet in eurem Herzen, wie Euch der ar-/ge [?] Gott hat erhaben zu einem Fürsten dieses armen Landes, das / seint dem Streit viel hat gelitten und siehet noch auf andere / Lande, wie die jetzunder leiden ohne Zweiffel um der Sün-/de willen und Ungerechtigkeit, die die Gewaltigen dem Ar-/muth für vielen Jahren haben zugetrieben. Für wahr das / Armuth wird jetzund sehr unterdrüket, daß mancher ar-/mer Mann mit Weib und Kind muß zu nichte werden, / die schreyen in den Him[m]el über solche mordliche Gewalt, die das Armuth jetzund leidet. Ihr habet manchem Eure Schaffe be-/fohlen zu bewahren, dem ihr unter weilen am besten getrauet, / der reißet und peiniget sie als ein reißender Wolff. Gnä-/diger Herr, wolte die Gabe des heil. Geistes in Euer Hertz kom[m]en / und wolt noch gedenken an eine gute Reformation, daß ein / jeglicher wieder gebeßert würde nach seinem Wesen, Ungerech-/tigkeit

Bet pranašas Ezekielis (sk. 18) suteikia paguodą ir sako: *poenitentiam agite,* atgailaukite dėl visų savo neteisybių ir neteisybė nenuves jūsų į prapultį. Tai patvirtinama (Jud sk. 25). Žydai susirinko sugriauti Gibėjos miesto iš piktybės. Taip jiems pataręs Dievas, jie pasitikėjo savo pulkų gausybe, su kuriais atkako prie miesto. Pirmą dieną jie prarado aštuoniolika tūkstančių vyrų, antrąją dieną dvidešimt du tūkstančius vyrų, trečią dieną jie įžvelgė savo nuodėmę, pasninkavo, atgailavo, tada Dievas jiems padėjo ir jie užėmė miestą. Taip pat ir (Jdt sk. 5) Holofernas užkariavo kai kurias žemes, o kai jis atėjo į Betulijos miestą, miestiečiai atgailavo už savo nuodėmes ir Dievas išgelbėjo juos
[946] per moterį, vardu Judita, // ji nupjovė Holofernui galvą. Taigi Dievas saugo pamaldžius ir atgailaujančius žmones, kurie siekia pagerinti savo gyvenimą, nuo visokio blogio, kaip sakė ir Judas Makabiejus, pergalė ateina iš dangaus, o ne iš pulkų gausos (1 Mak 3). Maloningasis magistre, kaip dorybingai ir išmintingai užvaldė Jūsų širdį Šv[entoji] Dvasia, kad dvidešimt penktaisiais metais rašote žemėms, jog reikia ištraukti į dienos šviesą visus nusikaltimus, Jūs jų imsitės ir panaikinsite, velniai pragare ilgą laiką nebuvo taip pražūtingai puolami. Ordinui ir šiai žemei nebuvo skirta tokia malonė, kad viskas pasisuktų dorybingumo keliu. Vargas tam, kuris ims trukdyti tokiai dieviškajai pradžiai baigtis gerai. Juk Prūsijos žemė tapo visos krikščionybės veidrodžiu ir Viešpats Dievas tokio pasikeitimo ir pagerėjimo vardan šią žemę saugos nuo lenkų, pagonių, eretikų ir visų pagonių. Todėl, maloningasis pone didysis magistre, suvokite savo širdimi, kaip griežtasis Dievas jus iškėlė iki šios vargšės šalies kunigaikščio, kuri dėl ginčų daug prisikentėjo, ir pažvelkite dar į kitas dabar kenčiančias šalis, be abejo, dėl nuodėmių ir neteisybių, kurias galingieji ilgus metus darė varguoliams. Išties varguoliai dabar labai engiami, kai kurie vargšai vyrai su žmonomis ir vaikais net pražūna, jie šaukiasi dangaus dėl tokio pražūtingo smurto, kurį varguoliai dabar kenčia. Jūs prisakėte saugoti savo avis kai kuriems, kuriais Jūs dabar labiausiai pasitikite, o jie drasko jas ir kamuoja kaip plėšrus vilkas. Maloningasis valdove, teateina Šventosios Dvasios dovana į Jūsų širdį ir prisiminkite apie gerąją reformaciją, kad kiekvieno esmė būtų pagerinta, o neteisybė ir visokios piktadarystės šalyje būtų nubaustos

und allerley Boßheit im Lande gestrafft und gestöret würde. / Gott würde noch dem Orden und diesem armen Lande helffen, auf daß Ihr / möget stehen am Jüngsten Tage für den Obersten Kayser und gestrengem / Gerichte, der da wird sprechen zu einem jeglichen Verweser des Volks. Gieb Rechenschafft von deiner Herrschafft. Gott gebe, daß Ihr Eure Herrschafft also ge-/brauchet, daß ihr die fröliche Stim[m]e Gottes möget hören, wenn er spricht / zu allen Gerechten, kom[m]et ihr Gebenedeyeten in das Reich meines Vaters, / das helfft Euch Gott. Gnädiger Meister, dem Almächtigen Gott zu Lobe / und zu
[947] Behäglichkeit dem armen, betrübten Lande Preußen zum Trost // und dazu unordentlichen Sachen zur Wandelung Euer Würdigkeit, / zu mehrerer Begreiffung und Bekäntniß, so schreib ich Euer Gnaden / diese Ermahnungen und nehme für mich den Sprụch des Propheten Esaiae (cap. 6), der also lautet im Latein: Vae mihi, quia tacui. Wehe mir, denn / ich habe geschwiegen. Ehrwürdiger, gnädiger Meister, vor drey Jahren / hat Euer Gnaden begehret zu wißen die Gebrechen des Landes, wa-/rum dies Land so große Gebrechen als mancherley Plagen leidet, / sichtbahrlich abnimt, in viel und große Betrübniß und Jam[m]er ist ge-/kom[m]en, wiewohl die Sachen leider gemein und offenbahr seynd, so wer-/den sie doch verschwiegen und bedeket, sie gehen wenig Leuten zu Her-/zen, ein jeder wie in einem Traume und Qualm darin schläfft, Nieman-/des Gewißen wird darin bewegt, daß der Grund und das Ende der Sachen / möge erkandt werden. Und wie wohl man das geachten Herrn Praelaten, / Rittern, Knechten und weisen Leuten solte fürbringen. Die Leute sind / in andern Sachen, die ihnen mehr zu Herzen gehen, beküm[m]ert, daß sie / diese Sachen wenig betrachten und in ihren Gedanken handeln und nach der / Klage des vorgenandten Propheten schweigen und bisher geschwiegen / haben. Mir gehet allhier der Spruch groß zu Herzen um des Wortes / Willen, da er spricht: Wehe mir und befahre mich, daß meiner Seelen eine / schwere Wehe der Pein entkom[m]e, ob ich auch schweige und nicht allein um / des Willen, sondern auch bewegt aus ganzer zugeeigneter Liebe und Treue, / die ich (das weiß Gott) trage zu dem Ehrwürdigen Orden und dem Lande / zu Preußen, reizet mein Gewißen, sintemal ich etliche Beschaulichkeiten, / Betrachtungen und Erkäntniß in der Sache habe, so soll ich nicht sehr schweigen, / sondern das in Schrifften offenbahren thun. Der Almächtige Gott zur Lehre, / Figur und Fürbilde der zukünfftigen Christenheit, wie die solle regieret werden, / so gab er die Figuren und Lehren der alten Ehr, daß man daraus solte nehmen / Ermahnung, exempel und bey Nahmen aus denen Warnungen der Propheten. Aber / leider auf die Lehre der alten Ehr hat man itzund

ir sutrukdytos. Dievas padės dar Ordinui ir šiai vargšei šaliai, kad Paskutiniojo Teismo dieną stovėtumėte prieš Aukščiausiąjį Valdovą ir griežtąjį Teismą, kuris spręs apie kiekvieną tautos valdovą. Atsiskaityk už savo viešpatavimą. Duok Dieve, kad savo valdžią Jūs naudotumėte taip, jog išgirstumėte linksmą Dievo balsą, kai jis kalba visiems teisuoliams, Jūs, išaukštintieji, ženkite į mano Tėvo karalystę, tepadeda Jums Dievas. Maloningasis magistre, Visaga-
[947] lio Dievo garbei ir vargšės kenčiančios Prūsijos žemės paguodai // ir dar kad Jūsų Prakilnybė pakeistų nedorybingus dalykus, juos geriau perprastų ir suvoktų, tam parašiau Jūsų Malonybei šitą kreipimąsi prisimindamas pranašo Izaijo (6 sk.) žodžius, kurie lotyniškai skamba taip: *Vae mihi, quia tacui*. Vargas man, nes aš tylėjau. Garbingasis, maloningasis magistre, prieš trejus metus Jūsų Malonybė panorote sužinoti, kokios šios šalies ydos, kodėl šią šalį kamuoja tokios didelės ydos ir kančios, [šalis] regimai mažėja, bet pateko į daug didžiulių negandų ir bėdų, ir nors tie dalykai, deja, visuotini ir matomi, jie nutylimi ir dangstomi, tik nedaugeliui žmonių jie rūpi iš širdies, visi miega juose kaip sapne ir paskendę dūmuose, niekieno sąžinė negraužia, kad tų dalykų priežastis ir pabaiga būtų išnagrinėti. Ir kaip tą pateikti gerbiamiems ponams prelatams, riteriams, knechtams ir išmintingiems žmonėms. Žmonės rūpinasi kitais dalykais, kurie juos labiau jaudina, tad jie mažai dėmesio kreipia į šiuos dalykus, mintija ir tyli, kaip sielvartauja anksčiau minėtas pranašas, ir iki šiol tylėjo. Man šie žodžiai sminga giliai į širdį, kai jis sako: Vargas man ir apsaugok mane, kad mano sielą aplenktų sunkus kančios skausmas, nes aš netylėsiu ir ne vien dėl to žodžio, bet ir sujaudintas iš visos gilios meilės ir ištikimybės, kurią jaučiu (tą Dievas žino) Garbingajam Ordinui ir Prūsijos žemei, mano sąžinė nerimsta, juolab kad esu patyręs, matęs ir stebėjęs tų dalykų, todėl neturiu tylėti, o atskleisti raštu. Visagalis Dievas mokydamas, kaip turi būti sudaryta būsimoji krikščionybė ir kaip ji turi būti valdoma, davė pavyzdžius ir pamokymus Senajame Testamente, kad iš jo būtų pasisemta paskatinimų, pavyzdžių ir įsiklausoma į pranašų perspėjimus. Tačiau, deja, dabar nebegalima pasitikėti, kad yra laikomasi Senojo Testamento mokymo,

keine Zuversicht, daß / man sich darnach hielte, auch gehen Niemande zu Herzen die / Geschäffte und Sprüche der Propheten, darum / stehen die Lande in Irrung und müßen leiden / in dem, daß die Geschäffte und Sprüche der Pro-/pheten nicht geachtet werden, wird der Glaube / und das Vertrauen, das man in Gott soll haben, / geringert, verschmähet und vergeßen, darum / läßet Gott viel Plagen gehen über die Menschen, als / in der alten Ehr geschrieben ist. Zedekias, der König Jerusalem, wol-/te nicht glauben dem Propheten Jeremia
[948] und achtet ihn nicht, darum // ward Jerusalem verstöret und derselbe König ward gefangen. Weib / und Kind wurden ihm getödtet für seinen Augen, darnach wurden / Ihm seine Augen ausgebrochen (2. Reg. 25 [36]). Manasses, der König Juda, wol-/te der Propheten auch nicht achten und ließ ihrer viel tödten. Er / ward von den Heiden überstritten gefangen und mit Ketten / gebunden. (4 Reg. 23 [33]) Also bald ihm seine Sünde leid ward, hatte / Reue und gelobte Gott sein Leben zu beßern, von Stund an ward er / erlöset. Achab, der König, ließ den Propheten Michaeam schlagen an / seinen Halß, darum daß er die Wahrheit sagte, derohalben / ward der König nachmals im mächtigen Streit erschlagen, als / ihm derselbe Prophet hatte zuvor gesagt (1 Reg. 22). Der Figuren / und exempel sind viel in der alten Ehr, denen Christen Fürsten zur / Warnung Gnädiger Herr Meister diese Exempel sollen Euch groß / zu Herzen gehen und sollet groß achten die Figuren der alten Ehr und / was hernach stehet geschrieben von denen Fürsten Jerusalem. Gott / hat Euch nicht ohne Ursach zugeeignet den Nahmen, daß er auch mit / Eurem Orden die Brüder von Jerusalem genennet. Vieleicht wil / er, daß Ihr durch Erkäntniß und Wandelung der Sünden Eu-/res Ordens und Eurer Lande sollet wieder aus aller Noth und / Betrübniß erlöset werden und kom[m]en wieder zu aller Red-/lichkeit, daß ihr bleibet Herren Eurer Feinde. Und deßen zur Lehre / nehmet hernachgeschriebene[128] Figur. Im Buche der Priester, wie / nächsten vor dem letzten Capitul stehet, geschrieben[129], da die Juden / in das gelobte Land kamen, da überlasen sie offt das Buch / Mosis, da die Zehn Gebothe innen stunden[130], und führeten auch ihr Le-/ben darnach, da thät ihnen Gott alle Güte und stärkete sie / wieder alle Feinde. Da aber Josua sturb, der sie dazu hiel-/te, nahmen sie an sich ein weltlich Leben und lebeten nicht nach / dem Buch Mosis, da wurden sie großgeplaget, die Feinde, / die Heiden, kamen über sie. Fortan lieset man, daß das Buch / Mosis verlohren ward manche Zeit und war alles vergeßen und konten nicht erkennen, warum sie Gott plagete, bis an die

[128] her *supra lin.* [129] g *corr. ex* d.

niekas nebesideda į širdį pranašų veiksmų ir žodžių, todėl šalyje pasklidęs pakrikimas ir kančios, o kadangi negerbiami pranašų veiksmai ir žodžiai, tikėjimas ir pasitikėjimas Dievu, koks turėtų būti, menksta, silpsta ir yra užmiršta-mas, todėl Dievas užleidžia žmonėms daugybę negandų, kaip parašyta Senajame Testamente. Zedekijas, Jeruzalės karalius, nenorėjo patikėti pranašu
[948] Jeremiju ir nekreipė į jį dėmesio, todėl // Jeruzalė buvo sugriauta ir tas karalius sugautas. Jo žmona ir vaikai buvo nužudyti jo akyse, paskui jam buvo išdurtos akys (2 Kar 25 [36]). Manasas, Judėjos karalius, irgi nenorėjo įsiklausyti į pranašų žodžius ir liepė daug jų nužudyti. Jį sugavo pagonys ir surakino grandinėmis (4 Kar 23 [33]). Kai tik jis ėmė apgailestauti dėl savo nuodėmių, atgailavo ir prisiekė Dievui pataisyti savo gyvenimą, nuo tos valandos jis buvo išgelbėtas. Achabas, karalius, liepė mušti pranašą Michėją per kaklą, kam jis sako tiesą, todėl tas karalius paskui buvo užmuštas per smarkų ginčą, kaip tas pats pranašas jam buvo sakęs (1 Kar 22). Tokių epizodų ir pavyzdžių Senajame Testamente yra daugybė, maloningasis ponas magistras kaip įspėjimą krikščionių kunigaikščiams turi juos įsidėti giliai į širdį ir labai atsižvelgti į Senojo Testamento veikėjus ir į tai, kas parašyta apie Jeruzalės kunigaikščius. Dievas ne be priežasties suteikė Jums šį vardą, pavadinęs Jūsų Ordiną Jeruzalės broliais. Gal jis nori, kad įžvelgę ir panaikinę savo Ordino ir savo šalies nuodėmes būtumėte išvaduoti iš visų vargų ir negandų ir vėl grįžtumėte prie dorybingumo, kad išliktumėte savo priešų valdovais. Pavyzdžiu pasimokyti imkite toliau aprašytą epizodą. Kunigų knygoje, priešpaskutiniame skyriuje, rašoma, kad kai žydai atėjo į Pažadėtąją žemę, jie dažnai skaitydavo Mozės knygą, kurioje buvo surašyti Dešimt Dievo įsakymų, ir gyveno pagal juos, tuomet Dievas jiems teikė visą gėrį ir stiprino juos prieš visus priešus. Bet kai Jozuė mirė, kuris juos tam skatino, jie pradėjo gyventi pasaulietinį gyvenimą ir nebegyveno pagal Mozės knygą, tuomet juos užklupo negandos, priešai, pagonys, juos užpuolė. Paskui skaitome, kad Mozės knyga kuriam laikui prapuolė, viskas buvo pamiršta ir jie negalėjo suprasti, kodėl Dievas siunčia jiems

[130] st *corr. ex illect.*

Zeit / da Josias König zu Jerusalem ward (da ward es wieder funden und offenbahr gelesen) und der König geboth allen zu leben nach dem Buche / und zu halten Gottes Geboth (4 Reg. 22). Da der Orden erst in das Land zu / Preußen kam, gleich wie in ein gelobtes Land, da lebete man in Gottes Furcht / und hielte die Regul des Ordens strengiglich und gab dem Lande gut Für-/bilde, da stund es wohl. Als aber die Hoffart in vielen Dingen und Sachen / sich erhub,
[949] da kamen Plagen und Jam[m]er in das Land und hat seint der Zeit // Jahrjährlichen gelitten. Das Buch Mosis hält in sich alles recht fertige / Leben, daraus allerley Leben recht ist gezogen und allerley Leuten gege-/ben und dar nach zu leben jedermann nach seinem Wesen, beydes den / geordneten Geistlichen und Weltlichen, das ist verlohren von dem Orden, / von Herrn so wohl als Unterthanen Bischöffen, Priestern und Layen. Sehe man / an das Leben und Wesen dererjenigen, die das Land am ersten besetzet / haben, es wäre alles wieder das Leben, so man jetzo führet. Wären die / Ehrbahren Herrn, so auf [!] der Eichen zu alten Thorn, nicht eines beßern Lebens / gewesen, denn man jetzund lebet und gestattet im Lande zu leben, / so hätte ihnen Gott nicht so ferner geholffen. Hierum, gnädiger Ho-/meister, seyd ihr der König Josias und denket vor allen Dingen auf / eine gute Wieder Wandelung, daß ein jeder nach seinem Wesen / lebe, die Geordneten nach ihrer Regul, Bischoff und Priesterschafft / nach dem Leben der Bischöffe und der heiligen Beichtiger und die / Layen auch erbarlich nach denen Gebothen Gottes, so findet ihr / das verlohrne Buch. Entschuldiget Euch nicht mit Sachen, daß dies / einem Bischoff zugehöret, ihr seyd ein Haupt und Fürst des Lan-/des, hieltet ihr an, ohne Zweiffel würden die Bischöffe froh und wur-/den Euch folgen. Machet, daß man euer mehr achtet, laßet Euch zu / Herzen gehen den ernstlichen Spruch des Herrn, den er wie ein Ur-/theil zu Mose sprach, hebe auf alle Fürsten des Volks und hänge / sie gegen die Sonne an einen Galgen (Num. 15 [im XXV. Capitel]). Da spricht die Glossa, / daß es geschehe von ihrer Versäumniß wegen, da sie nicht strafe-/ten das böse Leben des Volks. Da die von Jerusalem ihr Leben / nicht wolten wandeln, beßern und nach Gottes Gebothen leben, noch / nach der Propheten Lehre, darum durch Verhängniß Gottes kam / der König von Babylonien und fieng Sie und hielt Sie gefangen wohl / siebenzig Jahr, noch musten Sie ihr Leben beßern, da erlöset sie / Gott wieder, musten die Stadt und den Tempel wieder bauen. / Wenn Sie arbeiteten, so musten Sie mit einer Hand arbeiten, / in der andern Hand hielten Sie ihre Schwerdter (Jer. 4). Viel beßer wäre / es, wir beßerten unser Leben und vermeideten die Sünde dieses Lan-/des, dieweil wir in einem friedsamen und gnädigen Wesen sind. /

kančias, iki to laiko, kol Jozijas tapo Jeruzalės karaliumi (tuomet ji vėl buvo surasta ir viešai skaitoma) ir karalius liepė visiems gyventi pagal tą knygą ir laikytis Dievo įsakymų (4 Kar 22). Kai Ordinas atėjo į prūsų žemę kaip į Pažadėtąją žemę, gyveno dievobaimingai ir griežtai laikėsi Ordino regulų, kraštui davė gerą pavyzdį ir tuomet viskas gerai klojosi. Tačiau kai daugelyje dalykų ir reikalų ėmė reikštis arogancija, šalį užplūdo negandos ir sielvartas ir
[949] nuo to laiko // šalis kasmet kentėjo. Mozės knygoje yra visas teisingas gyvenimas, pagal ją gyvenamas gyvenimas yra teisingas, visiems žmonėms duotas pagal ją gyventi sulig savo esme, ir paskirtiesiems dvasininkams ir pasauliečiams, tą Ordinas prarado, pradedant nuo ponų ir baigiant pavaldiniais, vyskupais, kunigais ir pasauliečiais. Jei pažiūrėtume į gyvenimą ir būdą tų, kurie pirmiausia užėmė šią žemę, tai jų gyvenimas priešingas tam, kurį matome dabar. Jeigu garbingieji ponai, tie, kurie ant [?] [šalia] ąžuolo prie senojo Torno, nebūtų gyvenę geresnio gyvenimo, koks gyvenamas dabar ir leidžiamas gyventi šalyje, Dievas nebūtų jiems toliau padėjęs. Todėl, maloningasis didysis magistre, Jūs esate karalius Jozijas ir visų pirmučiausia galvokite apie gerus pokyčius, kad kiekvienas gyventų pagal savo būdą, paskirtieji pagal savo regulą, vyskupai ir kunigija pagal vyskupų ir šventųjų ganytojų gyvenimą, o pasauliečiai garbingai pagal Dievo įsakymus, tad atraskite prapuldytą knygą. Neatsikalbinėkite tardami, kad tai daryti priklauso vyskupui, Jūs esate šalies valdovas ir kunigaikštis, jeigu paragintumėte, be abejonių, vyskupai nudžiugtų ir pasektų Jumis. Darykite taip, kad į Jus būtų labiau atsižvelgiama, įsidėkite į širdį rimtus Viešpaties žodžius, kuriuos jis tarė Mozei kaip nuosprendį: pakelk visus tautos kunigaikščius ir pakabink juos prieš saulę kartuvėse (Sk 15). Glosa sako, kad tai teįvyksta dėl jų aplaidumo, nes jie nebaudė tautos už piktadarišką gyvenimą. Kadangi Jeruzalės žmonės nenorėjo pakeisti savo gyvenimo, pasitaisyti ir gyventi pagal Dievo įsakymus ir pranašų mokymus, todėl Dievui lėmus atėjo Babilonijos karalius, juos sugavo ir laikė nelaisvėje septyniasdešimt metų, jie turėjo perkeisti savo gyvenimą, tuomet Dievas juos išvadavo ir jie galėjo vėl pasistatyti miestą ir šventyklą. Kai jie dirbdavo, turėdavo darbuotis viena ranka, kitoje laikė kalavijus (Jer 4). Būtų daug geriau, kad pagerintume savo gyvenimą ir išvengtume tos šalies nuodėmės, kol esame taikoje ir malonėje. Mat po didelės nemalonės ir negandų karalius Nebukadnecaras

Denn nach großer Ungnade und Betrübniß der König Nebucadnezar / wolte nicht Buße thun, nach dem Rath des Propheten Daniels, darum / muste er sieben Monath Heu eßen wie ein Ochß. Gnädiger Mei-/ster nehmet die exempel zu Herzen. Denn aus allen / Propheten ist offenbahr, wenn Gott einen plaget[131]
[950] um / der Sünde willen, so höret die Plage nicht auf. Die Sünde // muß zuvor zerstöret[132] werden, da hülffet keine menschliche Hülffe / zu. In welcherley Fürsten, Herrn und Orden Hülffe haben gesuchet und ge-/hoffet, so ist es alles umsonst gewesen, denn der Prophet Jeremias spricht / (Cap. 17): Vermaledeyet und verderbet ist Mensch, der da in die Men-/schen hoffet. David spricht auch, Ihr sollet nicht getrauen in die Fürsten, / für alle Hülffe ist nichts beßres, denn eine gute Wiederbringung und / Wandelung des Lebens im Lande und man lebe nach der Furcht Gottes / jedermann in seinem Wesen, denn der große Cato schreibet in einem / Spruche also: Ihr sollet nicht gedenken, daß unsere Vorfahren alleine / mit Waffen große Länder gewonnen und gebauet haben. Wenn die es / also, vielmehr thäten es wir, denn warum? Dieweil jetzund bey / unsern Zeiten vielmehr tapffere Harnisch und Waffen, denn bey dem / alten gewesen, das die Alten mächtig gemacht hat, war ein gut, red-/lich vernünfftig und tugendlich Leben, so man aber lieset die alten / Chroniken, in Bücher, so findet man öffentlich, daß die heidnische Kö-/nige und Herrn viel mehr Leute haben gehalten zu Tugenden, denn je-/tzund Christen Fürsten thun. Denn Sie haben mit allem Fleiß darnach / gestanden, daß Sie in ihren Landen Sünde, Laster, Schande und Unred-/lichkeit ihrer Untersaaßen haben gestillet und zu Zeiten schwerlich / gebüßet, das jetzund christliche Fürsten wenig achten. Darum / stehet die Welt in schwerlicher Irrunge und Plage, dafür ein / jeglicher Fürst für sein Land im Gerichte Gottes wird müßen / Rechenschafft geben. Würde eine gute Verwandelung und Stra-/fung der Sünder und des unordentlichen Lebens eines jeden Mannes / in diesem Lande, das Land käme noch zu aller Redlichkeit und / Gott würde helffen, wie er offenbahr halff dem Könige Ezechia, / wie geschrieben stehet (Esaia am 27 [33] Cap.). Da der König von Assyrien, / der Heide, Jerusalem zerstören wolte und lag da mit einem mäch-/tigen großen Heer, da rieff der König Ezechias an den Propheten Esai-/am, daß er Gott solte anruffen, er wolte sich beßern mit sei-/nem Volk. Esaias bat Gott den Herrn, Gott sandte seinen En-/gel vom Him[m]el, der tödtete fünff und achtzig tau-/send von den Assyriern. Also wurden die von Jerusalem / erbarmet und erlöset. Gedeon bat Gott um seine Hülffe, / der schlug

[131] p *corr. ex* P.

nenorėjo atgailauti, kaip buvo pataręs pranašas Danielius, todėl septynis mėnesius turėjo valgyti šieną kaip jautis. Maloningasis magistre, imkite šiuos pavyzdžius į širdį. Juk iš visų pranašų matyti, kad kai Dievas ką nors kamuoja
[950] už nuodėmes, tie vargai nesibaigia. Pirmiausia // reikia panaikinti nuodėmę, žmonių pagalba čia bejėgė. Kad ir pas kokius kunigaikščius, valdovus ir ordinus ieškojote pagalbos, viskas buvo veltui, nes pranašas Jeremijas sako (sk. 17): Prakeiktas ir sugadintas žmogus, kuris pasitiki žmogumi. Dovydas irgi sako, kad neturite pasitikėti kunigaikščiais, už visą pagalbą nėra nieko geriau kaip gyvenimo pakeitimas šalyje ir dievobaimingas gyvenimas, juk didysis Katonas viename posakyje taip rašo: nemanykite, kad mūsų protėviai užėmė ir pastatė dideles šalis vien ginklais. Jeigu jie taip, gal ir mes taip padarėme, nes kodėl? Dabar, mūsų laikais, esama daug stipresnių šarvų ir ginklų, negu jų turėjo senieji kariai, tai, kas teikė seniesiems stiprybės, buvo geras, dorybingas, išmintingas gyvenimas, kai skaitome senas kronikas, knygas, dažnai aptinkame, kad pagonių karaliai ir valdovai daug labiau ragino žmones dorybingumui, negu dabar tą daro krikščionių kunigaikščiai. Mat jie kuo uoliausiai stengėsi savo šalyse numaldyti pavaldinių nuodėmes, ydas, gėdingumą ir nedorybes, kartais ir giliai atgailaudavo, o dabar krikščionys kunigaikščiai mažai kreipia į tai dėmesio. Todėl pasaulyje klesti sunkus paklydimas ir kančios, ir dėl to kiekvienas kunigaikštis už savo šalį turės atsiskaityti per Dievo Teismą. Jeigu šioje šalyje būtų geri pokyčiai, nuodėmingieji ir netvarkingai gyvenantieji būtų baudžiami, šalis taptų dorybinga ir Dievas padėtų, kaip akivaizdžiai padėjo karaliui Ezekieliui, kaip rašoma (Iz sk. 27 [37]). Kai Asirijos karalius, pagonis, norėjo sugriauti Jeruzalę ir su galinga kariuomene ją apgulė, karalius Ezekielis sušuko pranašui Izaijui, kad jis kreiptųsi į Dievą, jog nori su savo tauta pasitaisyti. Izaijas paprašė Dievo, Dievas pasiuntė iš dangaus angelą ir šis nužudė aštuoniasdešimt penkis tūkstančius asirų. Taigi jeruzaliečių buvo pasigailėta ir jie buvo išgelbėti. Gedeonas paprašė Dievo pagalbos ir su

[132] z *corr. ex illect.*

mit dreyhundert Mann wohl hundert tausend / der Midianiter (Jud. 7. cap.). David mit Gottes Hülffe schlug den / großen Goliath, der ward geachtet für Zehn tausend (1. Reg., / 17. Cap.). Holofernes brachten die Juden in groß Jam[m]er / und Betrübniß, noch vertraueten sie Gott und beßerten / ihr Leben,
[951] da gab Ihnen Gott solche Gnade, daß sie nicht // durfften fechten wieder Holofernem, sondern Gott füget es also, daß / ein Weib Nahmens Judith dem Holoferni sein Haupt abschnitten (Judith 13. [20.] Cap.). / Desgleichen da die Juden für die Stadt Gabaa zogen mit einem mächtigen / Heer, da das Geschlecht Benjamin inne waren, die gar boßhafftig waren, / daß sie die wolten vertilgen, und war der Wille Gottes doch darum, daß die / Jüden in Sünden waren, verhing Gott über Sie, daß die aus der Stadt / lieffen und erschlugen des ersten Tages zwey und zwanzig tauſend Juden, / des andern Tages achtzehn tausend, am dritten Tage rieffen die Juden / weinende in den Him[m]el und wandelten ihr Leben, ruffen an die Hülffe / Gottes. Zu Hand am ersten Zugange gewannen Sie die Stadt und ver-/tilgeten Sie (Jud. 20. Cap.). Der König Antiochus verstöret Jerusalem / und die Juden. Noch vertrauete Matathias Gott mit seinem Sohne, / überstritten die Heiden und behielten die Stadt. Und sein Sohn Judas Ma-/chabaeus hielt die andern Juden dazu, daß Sie mit Beten und Fasten / musten die Hülfe Gottes anruffen, also daß Sie den Heiden den Streit / abgewonnen und beßerten sich und die Stadt Jerusalem, da / nun derselbe Machabaeus mächtig war, da fiel er in Hoffart und / vergaß der Hülfe Gottes, legte ihm selbst Ehre zu und nicht / Gott, da ward er erschlagen (Machabaei, 9. Cap.). Ob man die Figu-/ren und exempel nicht wolte zu Herzen nehmen, so möchte man / wohl groß Achtung haben auf ein solches, daß auch zuvor etliche / Orden gewesen sind, als Templiner und Johanniter, die viel Lande / und Leute gehabt haben, da sie davon kom[m]en sind und sind / nun weit getheilet und bey Nahmen, als man lieset von denen / Templienern, die große Lande hatten und um ihrer Hoffart / und bösen Lebens willen hat man sie daraus vertrieben. Gott / der Herr gabe denen Juden das Gelobte Land, triebe daraus die / Heiden und Heidnische Könige, auf daß darinnen die Juden / solten Got loben und ihm dienen. Dieweil Sie das thäten, halff ihnen / Gott und beschirmete Sie. Da sie nun wehlig worden, über-/gaben Gottes Recht und seine Gebothe, da wurden Sie wieder / aus dem heiligen Lande getrieben und die Heiden besitzen es / nun wieder. Also ist es gleich mit dem Lande zu Preußen, / daßelbe hat zuvor den Heiden gehöret und ist von Got-/tes Gnaden dem Orden zugefüget.

trimis šimtais vyrų sumušė bene šimtą tūkstantį mediečių (Jud 7 sk.). Dovydas, Dievo padedamas, užmušė didįjį Galijotą, tas buvo vertinamas kaip dešimt tūkstančių (1 Kar 17 sk.). Holofernas žydus labai nuliūdino, jie dar pasitikėjo Dievu ir pataisė savo gyvenimą, tuomet Dievas suteikė jiems tokią
[951] malonę, // kad jie nesikovė su Holofernu, o Dievas taip sutvarkė, kad moteris, vardu Judita, nupjovė Holofernui galvą (Jdt 13 [20] sk.). Taipogi kadangi žydai patraukė į Gibėjos miestą su galinga kariuomene, kur buvo Benjamino giminė, jie buvo kaip reikiant piktavaliai, ir norėjo juos [Gibėjos gyventojus] išnaikinti, todėl, kad žydai skendėjo nuodėmėse, Dievo valia buvo tokia, ir Dievas lėmė, kad jie išbėgo iš miesto ir pirmą dieną užmušė dvidešimt du tūkstančius žydų, antrą dieną aštuoniolika tūkstančių, trečią dieną žydai verkdami šaukėsi dangaus ir pakeitė savo gyvenimą, šaukėsi Dievo pagalbos. Išsyk per pirmąjį puolimą jie užėmė miestą ir juos sunaikino (Jud 20 sk.). Karalius Antiochas užpuolė Jeruzalę ir sukėlė sumaištį tarp žydų. Matatijas su savo sūnumi dar pasitikėjo Dievu, įveikė pagonis ir išlaikė miestą. O jo sūnus Judas Makabiejus ragino kitus žydus melstis, pasninkauti ir šauktis Dievo pagalbos, taigi jie laimėjo kovą prieš pagonis, pasitaisė ir pataisė Jeruzalės miestą, bet kadangi tas Makabiejus buvo galingas, jį apėmė arogancija, jis pamiršo Dievo pagalbą, garbę prisiskyrė sau pačiam, o ne Dievui, tuomet jis buvo užmuštas (Mak 9 sk.). Jeigu tų epizodų ir pavyzdžių nenorėtume paimti į širdį, tai reikėtų atkreipti ypatingą dėmesį į tai, kad ir anksčiau buvo kai kurių ordinų, tamplierių ir joanitų, kurie turėjo daug žemių ir žmonių, bet jie iš ten išėjo ir išsisklaidė ir, kaip skaitome apie tuos tamplierius, kurie turėjo dideles žemes, dėl jų arogancijos ir blogo gyvenimo juos iš ten išvijo. Viešpats Dievas davė žydams Pažadėtąją žemę, išgujo iš ten pagonis ir pagonių karalius, kad žydai tenai garbintų Dievą ir jam tarnautų. Kol jie tą darė, Dievas jiems padėjo ir juos saugojo. Kai jų pamaldumas apsilpo, jie pamiršo Dievo teisę ir jo įsakymus, tuomet buvo išvyti iš Šventosios žemės ir pagonys vėl ją užėmė. Tas pats yra ir su Prūsijos žeme, kuri anksčiau priklausė pagonims ir Dievo malone buvo priskirta Ordinui.

Gnädiger Meister, nun es an Euch gekom[m]en ist, so / hebet an, beßert und wandelt darinnen all / unredliches Leben und alles das dazu leitet, / Stillet Sünde und Boßheit und haltet Eure / Untersaaßen zu leben nach Gottes Gebothen und nach / Gottes Rechte, jeglichem in seinem Wesen, auf daß Gott der
[952] Al-/mächtige dies Land bey dem Orden erhalte und es nicht // wieder an die Heiden kom[m]e. Solte das geschehen und solte der Zorn / Gottes versäumet werden, so müßen verstöret werden, diese nach-/geschriebene articul und Sünde, die gar gemein sind in diesem / Lande, vielmehr, denn in andern Ländern. Zum ersten von denen / Gebietigern und Verwesern dieses Landes, die sind leider gar ver-/säumlich zu halten die Rechte und Gerechtigkeit Gottes oder der / Welt, also daß von ihnen die Rechte, so von Gott gesetzt sind, / und von den heiligen Kirchen beyde Geist und Weltlich nicht / gehalten werden, noch ihre Untersaaßen darnach zu leben. / Von denen Geistlichen Rechten ist nicht zu reden, denn Sie sind von / Ihnen gar verschmähet, wiewohl sie selbst Geistlich sind / und alle ihre Herrschafft von der Geistlichkeit haben. So kan / man einem Gebieter nichts leiders thun, man gedenke denn / gegen Ihn des geistlichen Rechtens, sie sind ihm gram und / mögens nicht hören nennen, denn es ist ihrem Leben entgegen. / Es wäre möglicher und billiger, daß das Recht Gottes wür-/diger gehalten würde, wenn kein Recht der Menschen. Noch also / wenig halten Sie das weltliche Recht nach seinem rechten Gan-/ge. Denn ihre Untersaaßen müßen fortan kein Recht halten, wenn / es ihnen nicht gefällig. Denn thörlich und trotziglich dürffen etliche zu / ihren Untersaaßen sagen, was Cölmisch Recht? Wir sind Euer / Recht. Auch weiß jemand ein Recht, daß[133] da Recht ist nach dem / rechten[134] beschriebenen Recht, ist es denen Gebietigern zu wieder, so verbaut / man den Versprechern, daß sie es nicht müßen theidingen, / also bleibts verhalten, wiewohl das weltliche Recht / in diesen großen Städten etlicher maaßen seinen / Gang hat, aber in denen kleineren Städten und auf / den Dörffern wird es offt mals muthwillig verkehrt. / Geschiehet es nicht durch die Gebietiger, so geschiehet / es durch die Pfleger, Waldmeister, Compan mit der / Gebietiger Verhängniß und unterweilen gar gröblich. / Es ist jetzund gemein in den Städten, kieset man / einen Schultzen, der kan viel Hoff Mähre bringen, daß die / armen Leute schwerlich beunrichtet werden, und in / Wald Amten hält man einen Schultzen, der ein / solches thut also, daß er muß zum Herren Tische / sitzen. Die Schoppen müßen unterweilen theilen oder / ein Urtheil finden nach der Herrn Willen und

[133] ß *corr. ex illect.*

Maloningasis magistre, ji dabar atiteko jums, tad imkitės pagerinti ir pakeisti joje visą nedorą gyvenimą ir viską, kas prie jo veda, numaldykite nuodėmes ir piktadarystes, raginkite savo pavaldinius gyventi pagal Dievo įsakymus ir Dievo teisę, kiekvieną pagal jo būdą, kad Visagalis Dievas išlaikytų šią
[952] žemę Ordinui ir ji // vėl neatitektų pagonims. Kad taip įvyktų ir Dievo pykčio būtų išvengta, turi būti panaikinti šie toliau aprašyti dalykai ir nuodėmės, kurios plačiai paplitusios šioje šalyje, labiau negu kituose kraštuose. Pirmiausia šio krašto valdytojai ir vietininkai, deja, visiškai aplaidūs ir nesilaiko Dievo ar pasaulio įstatymų, taigi Dievo nustatytų įstatymų nesilaiko nei šventoji Bažnyčia, nei dvasininkai, nei pasauliečiai, nei jų pavaldiniai. Apie dvasinius įstatymus nekalbėsiu, nes jie juos visai paniekino, nors patys yra dvasininkai ir visi jų valdantieji yra dvasininkų luomo. Taip valdančiajam negali, deja, nieko padaryti, jeigu sumanytum panaudoti prieš jį dvasinius įstatymus, jie jam sukelia širdperšą ir jis nenori apie juos girdėti, nes jie prieštarauja jo gyvenimui. Geriau ir teisingiau būtų laikytis Dievo įstatymų negu žmonių. Jie dar ir menkai laikosi, kaip priklauso, pasaulietinių įstatymų. Mat jų pavaldiniai nebeturi laikytis jokių įstatymų, jeigu jie jiems nepatinka. Mat kai kurie savo pavaldiniams sako kvailai ir atžagariai: kokia dar Kulmo teisė? Mes jūsų teisė. Yra tokių, kurie žino tokią teisę, kuri yra teisinga pagal aprašytą teisę, bet jeigu ji netinka valdantiesiems, tai sakoma, kad jie neturi jos laikytis, nors pasaulietinė teisė didžiuosiuose miestuose daugmaž galioja, bet mažesniuose miesteliuose ir kaimuose ji dažnai savavališkai perkreipiama. Jeigu tai daro ne valdantieji, tą daro prokuratoriai, miškų valdytojai, draugai, globojami valdančiųjų, ir kartais perdėm šiurkščiai. Miestuose dabar priimta, kad naujai išrinktas seniūnas pripasakoja tokių pasakų, jog vargšai žmonės būna gerokai apmulkinami, o miškų tarnybose laikomi tokie seniūnai, kurie sėdi prie ponų stalo. Suolininkai dabar jau turi rasti sprendimą pagal pono valią ir dėl to jie

[134] *Supra lin.*

dies haben / die Schoppen öffentlich für die Leuten geklaget. Den / Vorsprechen werden auch also gar versprochen / und für nichts gehalten, die das Recht
[953] müßen thei-/dingen, kom[m]en sie unterweilen in die kleine Städte // und Dörffer und theidingen nicht, was der Herr wil und wollen / dem Rechten so sehr beyliegen, so wil man sie hoch verbürgen / und dräuet Ihnen mit den Thürmen und verbindet ihnen die Mäu-/ler der maaßen, daß Sie zu Zeiten ein Recht müßen verschweigen und / unterwegen laßen, das ist offenbahr und geschiehet gefache [?], / aus Verhängniß der Obersten. Es wäre billig, daß die Ober-/sten der Lande ihren Richtern, wenn Sie die setzen, befehlen als / Josaphat, der König Juda, that, da er zu seinen Richtern sprach: Sehet / zu was ihr thut und wie ihr richtet, denn ihr richtet nicht eines / Menschen Gericht, sondern Gottes, als ihr richtet übęr das Armuth, / so wird das Gericht Gottes über Euch ergehen, darum sey die Furcht / Gottes mit Euch, thut alle Dinge mit Fleiß, denn Boßheit und / Unrecht ist nicht vor Gott, auch nicht Ansehen der Personen oder Begehrung der Gaben (2. Paral[ipomena], Cap. 19. Wenn es geschiehet und / kömt vor Gericht, daß einer den andern verwundet, beleidiget oder / tödtet, so sind die Herrn oder Obersten Richter, also gieng nach / dem Golde, straffen den Thäter so hoch, daß er dem armen / beschädigten seine Zerrungen, Schmertzen und Versäumniß nicht / ausrichten kan, das doch wieder Gott ist (Exod. 21. Cap.). Es geschehen bis / weilen göttliche und redliche Berichtungen zwischen den Leuten, auf / daß nicht Eide geschehen noch fallen die Herren darein und büßen die / Leute darum oder ein Theil sprechen, man gäbe sich der Sachen schul-/dig, darum daß sie sich in eine Berichtung geben, auch um ge-/ringe Sachen willen, auch ob ein Mann einen beleidiget, / ohne große Versehrung und der Versehrte wolte dulden um Gott / und aller Freundschafft willen, so muß er seine Schmerzen dem / Richter selbst büßen. Das Recht hält in sich, es soll / niemand richten, wo nicht Kläger und / Antworter ist, sondern Geizigkeit machet viel Unrath, auch / soll der Richter niemand straffen, wie etliche / sagen, ich wil ihm Gnade erzeigen und nimt / Ihm denn alles, was er hat. Es ist geschehen / wie sechs und zwanzigsten Jahr, daß denen / Bauren auf dem Werder ward gebothen, daß / sie solten Kauffhabern gen Marienburg bringen, / den Haber, so ihnen gewachßen war, wolte die Herr-/schafft nicht haben, da musten Sie vor den Söller [Suller] / Haber kauffen, die Last für Sechs Mark, da / sie den Haber auf das Hauß brachten, ward / ihnen die Last wieder für Vier Mark bezahlet, / auch gieng ihnen an Maaß an der Last Vier Scheffel[101] / ab, darum daß ein solches im Lande ist, wird das /
[954] arme Land geplaget. König David ließ sein // Volk zählen, darum ward sein

viešai skundėsi žmonėms. Pažadai duodami ir laikomi per nieką, privalantieji
[953] ginti įstatymus kartais ateina į mažus miestelius // ir kaimus, bet jeigu jie nesprendžia taip, kaip nori ponas, o linkę laikytis įstatymų, tada jie smarkiai spaudžiami, jiems grasinama uždaryti į bokštus ir taip užkišamos jiems burnos, kad kartais jie turi nutylėti teisybę ir palikti viską kaip yra, tai gerai žinoma ir vyksta su valdančiųjų žinia. Būtų gerai, kad žemių valdytojai savo teisėjams, kai juos priima į tarnybą, įsakytų kaip Juozapatas, Judo karalius, kuris taip kalbėjo savo teisėjams: Žiūrėkite, ką darote ir kaip teisiate, nes teisiate vargšus, teisiate ne žmonių teismą, o Dievo ir jums bus vykdomas Dievo teismas, tad tebūnie Dievo baimė su jumis, viską darykite darbščiai, nes piktybė ir neteisybė nėra nuo Dievo, taip pat ir žmonių negerbimas arba dovanų geidimas (2 Met 19). Jeigu taip nutinka ir byla patenka į teismą, kai vienas kitą sužeidžia, įžeidžia arba užmuša, jeigu tai ponai arba auščiausieji teisėjai, taigi kalbama apie auksą, nubauskite nusikaltėlį taip smarkiai, kad jis vargšui nukentėjusiajam jo žaizdas, skausmus ir aplaidumą atmokėtų, nes tai yra prieš Dievą (Iš 21 sk.). Kartais žmonės puikiai ir dorai pasakoja, kad nesilaikoma priesaikos, ir ponai kišasi, todėl žmonės atgailauja arba prisiima kaltę, nes jie atsiduoda į teisingumo rankas, kad ir dėl menkų dalykų, jeigu kokį žmogų įžeidžia be didelio nuostolio, o patyręs nuostolį norėjo pakentėti dėl Dievo ir draugystės vardan, tai jie savo skausmus patys išsipasakoja teisėjui. Teisė yra tokia, kad niekas negali teisti, jeigu nėra kaltintojo ir atsakovo, bet šykštumas pridaro daug negerovių, taip pat teisėjas neturi skirti bausmės, kaip kai kurie sako, aš parodysiu jam malonę ir paimkite iš jo viską, ką jis turi. Įvyko kaip dvidešimt šeštaisiais metais, kai valstiečiams iš salos buvo liepta parduodamas avižas nugabenti į Marienburgą, tų avižų, kurios jiems užaugo, valdantieji nenorėjo, tada jie už *Söller* [Suller] turėjo nupirkti avižų laštą už šešias markes, kai jie avižas atsivežė namo, jiems už laštą buvo sumokėta po keturias markes, nuo lašto jie neteko keturių šefelių[101], todėl, kad šalyje taip yra, varg-
[954] šė šalis kamuojasi. Karalius Dovydas liepė // suskaičiuoti savo tautą, todėl jo

Land schwerlich geplagt, als daß in / dreyen Tagen und Nächten siebenzig tausend Menschen des jähen / Todes sturben (2. Reg. cap. ult.). Ein mächtig großer Gebrechen ist, daß / der heiligen Kirchen Rechte, die von Bäbsten und Kaysern ausgesetzet, / verliebet und bestätiget sind, von denen Gebietigern und anderen / ihren Anwalden gehindert werden in vielen Sachen, und bey Nah-/men der Zwang des Bannes, so um Tugend Willen und den Menschen / zur Seeligkeit erst von Gott, darnach von den heil. Vätern / in denen Concilien von Anbeginn der Christenheit ist beliebet, / denn die Herren nicht wollen gestatten über ihre Leute und / werden die Ihren zum Ungehorsam der heil. Kirchen und doch / die Rechte sprechen, daß alle, so ein solches thun und die Ihnen / also wiederspenstig machen, sind in des Babstes Banne, das / man leider wenig achtet. O wie viel sind darinnen gestorben, / darum daß kein ärger Ding auf Erden ist. Die ungerechten / Richter werden nicht gebüßet, als das Recht in sich hält, sondern Gott der Oberste Richter wird ein gestreng Urtheil / über sie sprechen, auch büßet man wie man wil, unter / weilen um eine schlechte Sache nimt man eine Buße, also wird das Armuth beschädiget und verunrechtet. / Erwinget [?] sich denn ein armer Mann, zeucht an den Mei-/ster und klaget seine große Noth, daß er mit Weib und / Kind verderbet wird und der Meister das erkennet und giebt / Ihm Hülffbrieffe. Den legt man in den Thurm und büßet / ihn noch höher und treibet ihn unterweilen aus dem Gebiethe / und muß verkaufen mit seinen großen Schaden, / als das gnädigster Homeister wohl bey Euren Zeiten / und andern geschehen ist. Das sind alles ruffende / Sünden, die da in den Him[m]el ruffen um Rachungen. / Es geschiehet selten im Lande, daß ein Armer für der / Herrschafft solte oben liegen, wie wohl seine Sache recht / wäre. Sondern leider jetzund die Herrschafft und / ihre Anwalden sehen mehr an den Adel, ihre Freunde / oder Reichthum und werden unterweilen mit Ga-/ben verblendet. Als die Kinder Samuelis nahmen / Gaben und verkehrten die Rechte, darum wurden sie / vertilget (1. Reg. 8. Cap.). Darnach folgen denen auch / etliche böse Richter und Schulzen, denen man ein / solches verhänget. Man lieset, daß heidnische / Könige und Herren haben peinigen laßen unrechte / Richter und wolten die nicht leiden, das / thun jetzund christliche Herren nicht. Der / Herr sprach zu Mose:
[955] Setze Richter und // Verweser, daß aber die Richter des Volkes sich zu keinem Theil / neigen (Deuteron. am 2. und 17. Capit., item Exod. am 24. Capitul). Du solt / nicht nehmen Gaben, die da verblenden die Weisen und verkehren / die Worte des Gerechten. Auch sprach der Herr durch den Prophet Zachariam, / das wahrhafftige Gericht sollet ihr richten, Barmherzigkeit sollet Ihr /

šalis buvo sunkiai kamuojama, kad per tris dienas ir naktis staigia mirtimi išmirė septyniasdešimt tūkstančių žmonių (2 Kar paskutinis sk.). Didžiulis nusikaltimas daromas tada, kai šventajai Bažnyčiai teises, kurias skyrė ir patvirtino vyskupai ir imperatoriai, valdantieji ir kiti jų parankiniai daugelyje dalykų trukdo įgyvendinti ir verčiami atskyrimo nuo Bažnyčios, kuris nuo krikščionybės pradžios šv. Tėvų konsiliumuose skirtas dorybės labui ir Dievo palaimai žmonėms, nes ponai nenori leisti [Bažnyčiai] valdyti savo žmonių ir saviškius nuteikia nepaklusti šventajai Bažnyčiai ir teisėms, kad visi, kurie taip daro ir, vadinasi, prieštarauja, yra popiežiaus atskiriami nuo Bažnyčios, bet į tai, deja, mažai kas kreipia dėmesį. O kiek daug už tai mirė, kad nebūtų žemėje blogų dalykų. Neteisūs teisėjai neteisiami, kaip to reikalauja teisė, tačiau Dievas, Aukščiausiasis Teisėjas juos griežtai nuteis, ir baužiama kaip norima, kartais blogoje byloje skiriama tokia bauda, kad varguoliai nuskriaudžiami ir jiems padaroma neteisybė. Jeigu kreipiasi vargšas žmogelis, liudija prieš šeimininką ir skundžiasi didžiuliu vargu, kad su žmona ir vaikais baigia nusigaluoti, ir šeimininkas tą pripažįsta ir duoda jam teisinės pagalbos prašymo raštą. Šis uždaromas bokšte, nubaudžiamas dar labiau ir kartais išvaromas iš tos srities, turi parduoti savo turtą su dideliu nuostoliu, ir tai, maloningasis magistre, vyksta ir Jūsų, ir kitų laikais. Tai rėkiančios nuodėmės, kurios šaukiasi dangaus keršto. Retai kada nutinka šalyje, kad vargšas laimi bylą prieš valdantįjį, kad ir koks teisus būtų. Tačiau dabar ponai ir jų advokatai, deja, žiūri daugiau kilmingųjų, savo draugų arba turto ir apakinami dovanomis. Kai Samuelio vaikai ėmė dovanas ir perkreipė įstatymus, jie buvo sunaikinti (1 Kar 8 sk.). Paskui dar yra blogų teisėjų ir seniūnų, apie kuriuos tą patį galima pasakyti. Skaitome, kad pagonių karaliai ir valdovai kankino neteisius teisėjus ir nepakentė jų, to dabartiniai ponai nedaro. Viešpats tarė Mo-
[955] zei: Paskirk teisėjus ir // vietininkus, bet žiūrėk, kad liaudies teisėjai nepalinktų nė į vieną pusę (Įst 2 ir 17 sk., taip pat Iš 24 sk.). Neimk dovanų, mat jos apakina išminčius ir perkreipia teisiojo žodžius. Taip pat Viešpats kalbėjo per pranašą Zachariją, turi teisti teisingas teismas, būti gailestingas,

thun, das Armuth sollet ihr nicht betrüben (Zachar. am 7. Cap. Item / Esai am 5. Cap.). Wehe Euch, daß ihr Gericht machet den Ungerechten um / Gabe willen und ziehet die Gerechtigkeit von Ihme. Man solte auch / groß zu Herzen nehmen den Spruch, so der Herr spricht zu Mose (Exod am / 12. Cap.): Wittwen und die armen Elenden und das gemeine Volk sol-/let Ihr nicht betrüben, beschädigen und peinigen. Ist es, daß Ihr sie / versehret, schreyen Sie zu mir, ich wil sie erhören, mein Zorn wird er-/grim[m]en unwürdiglich wieder Euch und werde Euch schlagen mit dem / Schwerdte. Das ist geschehen im Lande, noch höret man nicht auf die / Leute zu verunrechten, desgleichen man kaum erfindet und erfäh-/ret in irgend einem Lande, darum wird dies Land mancherley / geplaget. Von Jahr zu Jahr findet man auch neue Funden, das / Armuth zu beschweren, wie denn mit ungewöhnlichen Schaarwer-/ken, mit Kauff Korn und Habern etc., wiewohl es die Leute unterweilen / nicht haben, so müßen Sie es kauffen und der Herrschafft zu / führen, so bezahlet man es Ihnen, wie man wil. Sintemahl etliche / Gebietiger, Pfleger und Waldmeister kauffschlagen, die Leute zwin-/gen Holtz, Wagenschoß, Asche, Klappholtz nicht allein zu hauen, / sondern auch auszuführen in die Städte. So sind die armen / Leute beschweret mit Schaarwerken. Die Gebietiger ein Theil, Pfleger und Waldmeister senden des Winters ihre Käuffer / aus und laßen Korn kauffen, die kauffen den Roggen / zu Sechs geringer Schillinge, den Habern zu drey / Schillinge und wohl mehr. Im Frühjahr thun sie das / wieder zu borge aufs neue zu bezahlen, so muß / man ihnen den Roggen bezahlen zu Zwölff Schillingen / und den Haber zu Sechs Schillingen. Das heis-/set dem Lande geholffen. Das klaget der Herr / auch durch den Propheten (Ezechiel am 22. Cap.). / Die Fürsten in ihrem Mittel sind wie die / Wölffe, die da nehmen den Raub, jährlich fol-/gen sie dem Gewinne, vergeßen und achten / nicht der Regierung der Lande, und wenn denn / die Kasten gefüllet sind, so bittet man
[956] sich von / dem Amte, so komt das Geld in keinen Nutzen // des Landes, so beweißt sich selbst, warum man Gebietiger / gewesen ist und was Liebe man zu des Landes Nutzen gehabt / hat. Wenn ein Gebietiger einen[135] Pfleger, Waldmeister oder / Cäm[m]er setzet, von Stund an giebt man ihm keine Nothdurfft, / sondern man spricht, Sie sollen sich von ihren Gerichten er-/nähren und die Cäm[m]erer von ihren Cam[m]er Aemtern. O Gott, / wie gehet es denn über die armen Leute? Ach es wäre / wohl zu straffen, daß etliche von denen Gebietigern gar / unordentliche Quästereyen machen, unter weilen um

[135] n *corr. ex* m.

neliūdinti vargšų (Zch 7 sk. Taip pat Iz 5 sk.). Vargas jums, kad neteisiuosius teisiate dėl dovanų ir atitolinate nuo jų teisingumą. Reikėtų labai įsidėti į širdį tuos žodžius, kuriuos Viešpats tarė Mozei (Iš 12 sk.): našlių, vargetų ir paprastos liaudies neliūdinkite, neskriauskite ir nekamuokite. Jeigu taip darysite, jie šauksis manęs, ir aš juos išgirsiu, mano pyktis užgrius jus baisiai ir aš jus sutriuškinsiu kalaviju. Tai įvyko šioje šalyje, dar neįsiklausoma į žmones, su kuriais neteisingai pasielgta, panašiai nerasi ir nenugirsi kurioje nors kitoje šalyje, todėl šis kraštas ir kamuojamas bėdų. Metai po metų vis naujai sumąstoma, kaip apsunkinti varguolius: neįprastu lažu, javų ir avižų pirkimu, nors žmonės kartais jų neturi, tada privalo jų pirkti ir atgabenti ponams, o jiems [vargšams] sumokama kaip užsimanoma. Taip pat ir kai kurie valdytojai, prokuratoriai ir miškų valdytojai prekiauja, verčia žmones ne vien kirsti malkas, vančosą, pelenus ir klepkas, bet ir vežti juos į miestus. Taip vargšai žmonės apkraunami lažu. Dalis valdytojų, prokuratoriai ir miškų valdytojai žiemą išsiunčia savo pirkėjus pirkti grūdų, šie nuperka rugių už šešis menkus šilingus, avižų už tris šilingus ir gal dar daugiau. Pavasarį jie ir vėl tuos išsaugotus grūdus parduoda, ir jiems tenka sumokėti po dvylika šilingų už rugius ir po šešis šilingus už avižas. Tai vadinasi, kad jie padėjo šaliai. Dėl to Viešpats irgi sielvartauja per pranašą (Ez 22 sk.). Kunigaikščiai savo aplinkoje yra kaip vilkai, jie plėšikauja, kasmet vaikosi pelno, pamiršta ir nekreipia dėmesio į šalies valdžią, o kai skrynios būna pripildytos, prašinėja iš valdžios, taip pini-
[956] gai netarnauja // šaliai, tad visiškai aišku, kodėl būta valdytoju ir kokia meilė puoselėta krašto labui. Kai valdytojas paskiria prokuratorių, miškų valdytoją arba valdymo administratorių, nuo tos valandos jam neduodamas išlaikymas, o sakoma, turite išsilaikyti iš savo teismų, o administratoriai iš savo administracijų. O, Dieve, kaip visa tai atsiliepia vargšams? Ak, reikėtų bausti ir už tai, kad kai kurie iš valdytojų leidžiasi į nedoras apklausas, kartais dėl kokios

eines / Weibes willen machen so einen großen Quaas und das / ist wieder alle Redlichkeit, und die Leute nehmen / gemeiniglich böse Fürbilder daraus und reden groß / darauf und ist auch wieder Gott, darnach folgen auch / die Pfleger, Vogte und Waldmeister gemeiniglich in denen / Conventen, die in ihren Aemtern etwas vermögen, Jedermann / hat seinen Willen, da geschehen keine Straffungen von den / Obersten. Also wurd wieder die Keuschheit Mariae in den Ehren / gehalten, der Orden ist gestifftet, verschmähet und hält sich / zu der Unkeuschheit der Helenen, davon stehet geschrieben / in der Trojanischen Chronick[102], daß sie war eine Ehebrecherin / und um ihrentwillen wurden mehr den dreyßig Könige getödtet / und die mächtige schöne Stadt Troja verstöret und mehr denn / hundert tausend Menschen erschlagen. Ach Gott, man / erkennet leider von den Gebietigern in etlichen Conventen, / Pflegern, Waldaemtern und Vögten das groß sträff-/lich wäre, da fraget ein Meister wenig nach, noch we-/niger fraget man, wie es über arme Leute gehet. / Man lieset von Alexander, wenn er umzog und kam / in die Städte, so sandt er die Obristen aus den Städten weg / in Geschäfften und verhörete unterdeßen die Gemeine, wie / man regierete. Alhie aber darff das Armuth nicht klagen. / Aber Gott der Almächtige, der jedem Fürstenthum und / Herrschafft auf Erden bescheret hat, wil große / Antwort und Rechenschafft davon haben, ob jemand sei-/ne Unterthanen zu Tugenden und Redlichkeit gehalten hat. / Das solte mancher eben mancher bedenken. In denen Conventen solte man / sonderlich göttlich leben und Gott dienen in den sieben / Gezeiten des Tages und dazu solte man die Herren, / welche ledig gehen, halten. Man erfähret, daß solches / nicht geschiehet, sondern wenn man in der Kirchen singet, / so sitzen[136] sie im
[957] Keller oder in ihren Gemächern und schlem[m]en. Das // geschiehet nicht einst, sondern gemeiniglich. Es wäre christlich und / gut, daß man alle Sontage in denen Conventen predigte und die / Herren dazu hielte, daß sie die Predigten nicht versäumeten oder / daraus giengen, denn ihrer sind dazumahl viel, die nicht ein Evan-/gelium wißen und etliche ihr Tage gar wenig haben predigen ge-/höret, also daß etliche schwerlich das Pater noster können. Man er-/fähret jetzund, daß Sie die Conventen fliehen, wo sie mögen. Etliche / kauffen sich in die Aemter, in die Wildniß und anders wohin, auf daß / Sie aus den Conventen kom[m]en. Also hat man keine Liebe mehr zum / Gottesdienst und man siehet keine Geistlichkeit in den Conventen we-/der am Leben noch an der Kleidung, daraus komt hier ein / mancherley Beküm[m]erniß, das der

[136] tz *corr. ex illect.*

moteriškės jie surengia didžiulius tardymus, tai prieštarauja bet kokiam dorybingumui, o žmonės ima iš to paprastai blogą pavyzdį ir apšneka ir tai vėlgi prieš Dievą, tuo seka ir prokuratoriai, ir vaitai, ir miškų valdytojai konventuose, kurie savo tarnybose šį tą išgali. Kiekvienas reiškia savo valią, jie nebaudžiami vyresnybės. Taigi nesilaikoma Marijos skaistybės, Ordinas paaukotas, paniekintas ir laikosi Elenos nedorybių, apie tai rašoma Trojos kronikoje[102], kad ji buvo santuokos laužytoja ir dėl jos buvo nužudyta trisdešimt karalių, sugriautas gražus Trojos miestas ir žuvo daugiau negu šimtas tūkstančių žmonių. Ak, Dieve, deja, valdytojai kai kuriuose konventuose, prokuratorijose, miškų ūkiuose ir vaitijose nemato, kaip tai baustina, apie tai menkai teiraujasi magistras, dar mažiau klausiama, kaip laikosi vargšai žmonės. Apie Aleksandrą skaitome, kad, kai jis keliavo ir atvykdavo į miestus, pirmiausia iš miestų išsiųsdavo viršaičius su užduotimis ir per tą laiką išklausinėdavo bendruomenių, kaip jie valdomi. Vargetos neturi kam skųstis. Bet galingasis Dievas, kuris skyrė žemėje kunigaikštystes ir valdas, laukia atsakymų ir ataskaitų apie tai, ar kas nors ragino savo pavaldinius gyventi dorybingai. Tą kiekvienas turėtų apmąstyti. Konventuose reikėtų ypač dievotai gyventi ir tarnauti Dievui per septynias dienos maldos valandas, tam reikėtų raginti ponus, kurie gyvena nevedę. Tačiau girdime, kad taip nėra, o tuo metu, kai bažnyčiose giedama, jie
[957] sėdi rūsiuoe arba menėse ir geria. // Ir tai vyksta ne vienur kitur, o visuotinai. Būtų krikščioniška ir gera, kad visus sekmadienius konventuose būtų pamokslaujama ir ponai būtų raginami nepraleidinėti pamokslų arba iš jų neišeidinėtų, nes yra daug tokių, kurie neišmano Evangelijos ir kai kurie per savo gyvenimą visai mažai girdėjo pamokslų, o kai kas net sunkiai moka sukalbėti Tėve mūsų. Girdime, kad jie bėga iš konventų, kur panorėję. Kai kurie nusiperka tarnybas dykroje ar dar kur kitur, kad tik išvyktų iš konventų. Taigi nebėra meilės Dievo tarnystei ir nematyti dvasingumo konventuose nei gyvenime, nei drabužiuose, iš to kyla tam tikras susirūpinimas, kurį siunčia Visagalis

Almächtige Gott verhänget. / Wenig achtet man der Preußen, was Glauben sie an Ihnen ha-/ben oder wie sie Christen sind, gemeiniglich halten Sie noch / die heidnische Weise mit Heiligen und Waideln und keh-/ren sich nicht an der Priester Predigt. Auch wollen die / Gebietiger nicht dazu sehen noch thun, sondern etliche sollen / wohl sprechen zu der Priesterschafft, laßet Preußen Preußen / bleiben oder sprechen, der eine möge die Sünden nicht hoher zwin-/ gen, denn der andere. Also wil leider niemand anhe-/ben, O almächtiger Gott, die Preußen sind noch in einem / so irrigen Leben und wird leider wenig geachtet von der / Herrschafft. Darum wäre gut, daß die Gebietiger / im Niederlande noch ernstlich anhüben und erdächten eine / Weise für die arme Preußen, so viel als sie etliche Prie-/ster gerne zur Kirchen hielten, also halten sie etliche Herren / wieder davon, denn man zwinget sie offtmals ohne Noth / des heiligen Tages zu Schaarwerken, nicht allein im / Augste, sondern durch das gantze Jahr zu mancher-/ley Arbeit, darum bleiben sie unwißend und lernen / nichts von Gott oder vom heiligen Glauben, das achtet / man nicht, man gedenket nicht Förder, denn daß / man über sie herschet und nutzet sie zu allerley / Dienst und Arbeit, aber auf ihre Seeligkeit den-/ket man nicht, das macht Hoffart, Geitzigkeit / und Blindheit der Herren, daß Sie nicht können er-/kennen, warum sie eine solche Herrschafft haben, im / Lande zu Preußen, so sie doch als fremde Gäste ein-/kom[m]en. Nehmet zu Herzen, daß die seelige Brigitta davon / hat geschrieben, als ihr Gott selber offenbahret, und geklaget im andern / Buch ihrer Offenbahrung im 19. Capitul, da sprach der Herr zu
[958] Ihr: ich / habe dir vorgesagt von denen Bienen, die dreyerley // Nutzen sollen haben in ihrem Bienstock, aber nun sage ich dir, daß / solche Bienen solten seyn die Creuziger, die ich gesetzet habe in die Orte der Christenheit Lande, sondern die fechten jetzund selbst / wieder mich, in dem daß Sie nicht achten der Seelen oder aber / Mitleidung bey denen, die sie zum Glauben bekehret haben, Sie / beschweren und unterdruken sie mit großer Arbeit, sie ent-/fremden Sie ihrer Freyheit, Sie unterweisen die nicht in ihrem / Glauben, Sie benehmen ihnen, daß Sie nicht gebrauchen der Sa-/cramenten und senden die mit großer Mühe, Verdruß und / Jam[m]er in die Hölle, wenn ob sie blieben wären in ihren be-/wandten Heydenschafften. Auch kriegen Sie und fechten nicht / anders, denn daß Sie ausbreiten ihre Hoffart und nähren / ihre Geitzigkeit, darum wird ihnen kom[m]en die Zeit, daß Ihre / Zähne sollen zerknirschet werden, ihre rechte Hand soll ihnen / abgehauen und ihr rechter Fuß verlähmet werden, auf daß / sie sich erkennen und leben. Also lautet diese Prophezey-/ung: Es gehet gerade zu im Lande und hat fast über hundert Jahr /

Dievas. Maža dėmesio kreipiama į prūsus, koks jų tikėjimas ar kokie jie krikščionys, paprastai jie dar laikosi pagoniškų papročių su šventaisiais ir vaidilomis ir neatsiverčia nuo kunigų pamokslų. Valdytojai nenori to matyti ar ko nors imtis, tačiau kai kurie sako kunigams: leiskite prūsams likti prūsais arba sako, kad vienas nepadaro nuodėmių daugiau už kitą. Taigi niekas nenori pradėti. O Visagalis Dieve, prūsai vis dar gyvena paklydime, bet, deja, valdovai į tai mažai kreipia dėmesio. Todėl būtų gerai, kad krašto magistrai Nyderlande [Žemutinėje Prūsijoje] pradėtų rimtai mąstyti ir sugalvotų būdą vargšams prūsams; kaip juos kai kurie kunigai ragino į bažnyčią, taip dabar kai kurie ponai vėl nuo jos atitolina, nes dažnai be reikalo šventą dieną verčiami eiti lažą, ne vien per javapjūtę, bet ir per visus metus dirbti kokius nors darbus, todėl šie lieka nežinioje ir nieko neišmoksta apie Dievą arba šventąjį tikėjimą, į tai nekreipiama dėmesio, negalvojama toliau, tik kaip juos valdyti ir išnaudoti visokiausioms tarnystėms ir darbams, o apie jų dvasingumą negalvojama, taip yra dėl ponų arogancijos, šykštumo ir aklumo, nes jie nesupranta, kodėl gavo tokią valdžią Prūsijos žemėje, į kurią juk atėjo kaip svetimi svečiai. Įsidėkite į širdį, kad palaimintoji Brigita apie tai rašė, kai Dievas jai pats apsireiškė, ir sielvartauja kitoje Apreiškimo knygoje 19 skyriuje, Viešpats jai tarė: aš tau
[958] sakiau apie bites, kurios // avilyje turi turėti trejopą naudą, o dabar sakau tau, kad tokios bitės turi būti kryžiuočiai, kuriuos pasiunčiau į krikščionių žemių vietoves, o jie dabar patys kaunasi prieš mane, nekreipdami dėmesio į sielas arba atjautą tų, kuriuos atvertė į tikėjimą, jie engia juos ir laiko priespaudoje, apkrauna dideliais darbais, atima iš jų laisvę, nemoko jų savojo tikėjimo, jie nepriima sakramentų ir pasiunčia juos su dideliu vargu, sielvartu ir aimanomis į pragarą, lyg jie būtų taip ir likę savo įprastoje pagonybėje. Jie [kryžiuočiai] kariauja ir kaunasi ne kitaip, tik skleisdami savo arogancją ir tenkindami savo šykštumą, todėl ateis laikas, kai jiems bus išmušti dantys, jų dešinė ranka bus nukirsta ir dešinė koja paralyžiuota, kad jie susiprastų ir gyventų. Taigi toji pranašystė taip skamba: Šalyje dabar vyksta tai, kas jau vyko beveik šimtą

zugangen, daß man seint der ersten verstorbenen im Lande Hoffart / an sich genom[m]en und achtet der armen Preußen nichts, denn daß man / nur ihr Herr seyn wil[103]. Gott hat lang und viel Jahr geduldet, hat etliche / Plagungen und Rachungen darum gethan, die Zähne wurden et-/was zerknirschet und der rechte Fuß verlähmt im Streit. Man / sehe zu, daß nicht die rechte Hand, das ist, das Land zu Preußen, / das billig des ganzen Ordens rechte Hand ist, abgehauen werde. / Man erkenne sich doch und gedenke mit Ernst auf eine Beße-/rung und Wandelung des Landes. Bey Nahmen spricht und kla-/get diese Prophezeyung von denen Preußen, wie man sie be-/raubet ihrer Freyheit und ist ein grobes, sie sollen Christen / Leute seyn und man will ihnen nicht gönnen, Christen Recht zu / gebrauchen, nur um der verthum[m]ten Geitzigkeit willen giebt / man ihnen nicht Recht wieder Gottes Recht[137] und spricht, Stirb einer ohne Söhne und ob sein Sohn nicht mit ihm an einem / Brodt wäre, so stürbe das Guth Pallaide an die Herrschafft, / jedoch das Recht Gottes dawieder ist. Denn der Herr sprach zu / Mose: Wo nicht Söhne seyn, da soll die Tochter Erbtheil nehmen / (Num. am 28. Cap.). So wil man sich denn damit beschönen, / die Huben werden anders wüste und ist eine falsche Beschö-/nung. Man finde wohl eine andere Weise, daß der Acker / so wenig wüste würde, wie in andern Landen und ist gar er-/schreklich um die, so in der Herrschafft verstorben sind, die ein / solches gefunden und vergangen haben, das stehet in Got-
[959] tes // Gericht. Gnädiger Homeister, Es ist nun an Euch gekom[m]en und an / die, so nun mit Euch reden, bedenket Euch gar wohl. Etwan hat-/ten die Heiden ein beschriebenes Recht gehabt, erschreklicher Ge-/richt erfähret man nicht in Christen Landen, als bey dem Orden mit ih-/ren Untersaaßen oder Undeutschen und Preußen. So manch Ge-/bieth, so manch Recht. Eine verthum[m]te Weise ist es mit der Preußen / Eide, sie werden von der Herrschafft für nichts gehalten und sind / doch für Gott Eyde, so sitzen die Herren und lachens, darum daß / man solche Eyde so gering hält. So soll etlicher einen Tag Vier / oder Sechs schwören, die vielleicht unrecht sind[104], darum wäre große / Noth, daß man eine andere Weise dabey erdächte, die mehr / göttlich wäre. Ich meine, in etlichen Enden würde man die Lei-/dungen des Herrn legen, daß Sie die Finger darauf legten und / die Worte nicht sprechen. Es wäre ihnen doch eine Furcht, daß / Sie dem Eyde nicht zu viel thäten, denn sie sonst mit dem Eyd / schwören alzu bereit seynd[138], daß Sie eine Hand über den / Halß legen, das ist wieder Gott, der sprach, ihr solt nicht schweren bey

[137] *Corr. ex illect.*

metų, kad nuo pirmųjų šalyje mirusių arogancija suklestėjo, į prūsus nekreipiama jokio dėmesio, tik norima būti jų ponais[103]. Dievas kentė ilgai ir daugelį metų, pasiuntė tam tikrų kančių ir keršto, dantys buvo šiek tiek išmušti ir ginčuose paralyžiuota dešinė koja. Žiūrėkite, kad nebūtų nukirsta dešinė ranka, tai yra prūsų žemė, kuri yra kaip ir viso Ordino dešinė ranka. Susivokite ir rimtai apsigalvokite, kaip pataisyti ir perkeisti šalį. Dievo vardu kalbėkite šią pranšystę apie prūsus, kaip iš jų atimta laisvė ir kaip jie turi būti krikščionys, o nenorima jiems leisti naudotis krikščionių teisėmis, tik dėl kvailo šykštumo jiems nesuteikiama teisė arba Dievo teisė ir sakoma, jeigu kas nors, nepalikęs sūnų, arba jo sūnus buvo su juo ne viename ūkyje, tai mirusiojo palikimas atitenka valdžiai, tačiau Dievo teisė tam prieštarauja. Juk Viešpats tarė Mozei: Jeigu nėra sūnų, duktė turi paimti palikimą (Sk 28 sk.). Norima pasiteisinti, kad ūbai kitaip bus apleisti, bet tai apsimestinis pasiteisinimas. Galima rasti kitą būdą, kad laukai nebūtų apleisti, kaip kitose šalyse; baisu dėl tų, kurie mirė
[959] valdydami, kurie tą rado ir nusižengė, tai bus įvertinta per Dievo // Teismą. Maloningasis didysis magistre, dabar Jūsų eilė ir tų, kurie su Jumis kalbasi. Kadaise pagonys turėjo užrašytą teisę, baisesnio teismo krikščionių šalyse nepatirsi kaip Ordine su jo pavaldiniais arba nevokiečiais ir prūsais. Kokia sritis, toks ir teismas. Nekoks reikalas yra su prūsų priesaika, ją valdžia laiko per nieką, o juk Dievui tai yra priesaika, tad ponai sėdi ir juokiasi, nes tokių priesaikų visai nevertina. Taip kurią dieną prisiekia keturi ar šeši, kurie gal ir neteisūs[104], todėl būtina sugalvoti tam kitokį būdą, kuris būtų Dievui priimtinesnis. Manau, jog galiausiai būtų galima jiems pateikti Viešpaties nurodymus, kad jie padėtų ant jų pirštus ir netartų žodžių. Jiems turėtų būti baisu, kad duodami priesaiką ne kažin ką daro, mat šiaip jie pernelyg dažnai pasirengę prisiekti; kad jie deda ranką ant kaklo, tai prieštarauja Dievui, kuris sakė: neprisiekinėkite gyvomis būtybėmis. Dievas todėl ir skyrė kunigaikščius ir ponus, kad jie

[138] *Corr. ex* sind [?].

den / Creaturen. Gott hat darum Fürsten und Herrn gesetzet, die das Volk / regieren sollen und unter ihnen wandeln, was zu wandeln stehet, / davon wil er harte Rechenschafft haben, wie das Evangelium spricht / von dem Schaffner, der von seinem Amt entsetzet ward, desglei-/chen ist mancherley Boßheit auch in den Städten von allerley Kauf-/manschafft und Handwerkern, das gemeine Armuth, darum / wird betrogen, da wil niemand mit ernsten Fleiße aufsetzen, / obwohl davon Aufsatzungen und Gebothe gethan, werden sie nicht / ein halb Jahr gehalten, das macht, es trifft unterweilen die / Obersten aus den Stadten, die treten es unter die Füße, auch ach-/ten es die Herren nicht, es gehet sie nichts an. Mein Eyde, Ehebruch, / Wucher ist im Lande gemein und wird nicht mehr für Sünde / geachtet und bey Nahmen die Ehebrecher werden nicht gebüßet, / die Priesterschafft darff nicht mehr straffen, auch sind sie in / denen Städten desto geringer gehalten, das machet, etliche von / denen Obersten stehen selbst darnach. Wucher ist schier gemeine / Nahrung im Lande Ritter und Knechte, Bürger und Bauren / und Dienstknechte, Preußisch und Deutsch, niemand wil je-/tzund dem andern eine Mark leihen oder Erbgeld auf / eine Zeit beiten, er muß davon Zinsen. Gefache und viel / geschiehet es in den Städten, das Handwerks Gesel-/len Jungfrauen betrügen, geloben Sie
[960] zur Ehe zu nehmen, wenn // Sie die betrogen haben, so entlauffen Sie und die arme Dirnen / werden damit zu nichte, darauf hat man leider keine Ach-/tung, davon stehet Exod. 22. Cap. Ein großer Wucher komt auf, / wenn einer dem andern jetzund schuldig ist, es sey für Getreyde / oder dergleichen, hat er ihm nicht zu bezahlen, und trifft die / Schuld nicht so hoch, so thut er ihm so viel dazu an Getreyde / oder Geld und läßt eine Mark Zinß auf das Erbe schreiben, / darum daß die Lande nach der Klage des Propheten Davids / sind vol Wucher und Betrügung, werden sie von Gott gepla-/get, als leider dies Land im Streit geplaget ward. So ist die / Hoffarth seit der Zeit größer und höher worden und mehret / sich noch von Jahr zu Jahr. Man kehret sich auch nicht an / die Prediger, die Herrschafft nimts sich nicht an, daß solche / Hoffarth, Ehebruch, Wucher und andere Boßheit gestöret wer-/den und man doch lieset von Alexandro, Lycurgo, Scipione A-/fricano und andern, die mächtiglich solche Laster in ihrem Lande / gestöret haben, auf daß ihre Lande tugendlich lebeten, das thun / nun Christen Fürsten nicht. Da geschehen in den Hochzeiten und zu der / Fastnacht gar teufflische Tänze und der ehrbahren Leute Weiber / laßen ihnen neue Manns Kleider machen als Gesellen Mantel und / dergleichen, daß doch Gott verbothen hat (Deut. 22. Cap.). Es ist / ein gemein groß Gebrechen, wie man in Christen Landen schwerlich / erfähret, da die Zehn

valdytų liaudį ir tvarkytų, kas būtina tvarkyti, jis nori gauti ataskaitą, kaip Evangelija kalba apie ūkvedį, kuris buvo pašalintas iš tarnybos, panašiai yra ir miestuose, visokių nedorybių pridaro visokie pirkliai ir amatininkai, paprasti varguoliai dėl to apgaudinėjami, tuo niekas nenori rimtai užsiimti, nors surašyti nuostatai ir prievolės, jų nesilaikoma nė pusės metų, kartais su tuo susiduria miestų vyriausieji ir pamina po kojomis, o ir ponai nekreipia į tai dėmesio, esą jų tai neliečia. Melaginga priesaika, santuokinės ištikimybės laužymas, lupikavimas šalyje plačiai paplitę ir nebelaikomi nuodėme, santuokos laužytojai nebaudžiami, kunigai nebegali jų bausti, ir miestuose jie juo menkiau vertinami, taip yra dėl to, kad kai kurie iš vyriausiųjų patys taip elgiasi. Lupikavimas yra paplitęs verslas riterių ir knechtų, miestiečių ir valstiečių, tarnų, vokiečių ir prūsų šalyje, niekas nenori kitam paskolinti nė markės arba kuriam laikui paremti paveldėtais pinigais, turi gauti už tai palūkanas. Dažnai miestuose nutinka, kad amatininkų pameistriai apgauna mergeles, prižada jas vesti,
[960] o // kai apgauna, pabėga, ir vargšės merginos šitaip pasiunčiamos į pražūtį, į tai, deja, niekas nekreipia dėmesio, apie tai rašoma Iš 22 skyriuje. Didžiulis lupikavimas nutinka, kai vienas kitam būna skolingi, už grūdus ar panašiai, ir jeigu neturi kuo atmokėti, o skola nelabai didelė, tai duoda jam tiek grūdų arba pinigų ir užrašo vieną markę palūkanų iš palikimo, todėl, kaip sielvartauja pranašas Dovydas, šalyje pilna lupikautojų ir apgavysčių, ir Dievas jiems siunčia nelaimių, kaip, deja, ši šalis buvo kamuojama nesantaikos. Nuo to laiko arogancija išaugo ir kasmet vis plinta. Neatsigręžiama į pamokslininkus, ponija nieko nedaro, kad arogancija, santuokos laužymas, lupikavimas ir kitos blogybės būtų panaikintos, ir skaitome apie Aleksandrą, Likurgą, Scipioną Afrikietį ir kitus, kurie galingai išnaikino savo šalyse tokias ydas, kad jų šalys dorybingai gyventų, to krikščionių kunigaikščiai nedaro. Per vestuves ir Užgavėnes šokami velniški šokiai, garbingų žmonių žmonos pasisiūdina naujus vyriškus drabužius kaip pameistrių apsiaustai ir panašius, o juk Dievas tai uždraudė (Įst 22 sk.). Tai didžiulė nuodėmė, kas krikščionių šalyse sunkiai suvokiama, kad Dešimties Dievo įsakymų nesilaikoma, kaip prūsų žemėje.

Gebothe Gottes weniger gehalten werden, denn / in Preußen Land. Hie geschiehet noch gemeiniglich Abgötterey von / den Preußen und die heilige Feyer wird nicht gehalten, dieselben, / so zur Kirchen kom[m]en, werden des heiligen Tages verstöret von den / Krämern, die unter den Meßen auslegen, feil haben, dazu also / in den Kretschem[139] Bier verkauffen, wäre wohl von nöthen, / daß man es verbothe. Todtschlag ist leider gar gemein und / bey Nahmen unter den Preußen, denn sie haben einen Mann / geringlich zu bezahlen, geringer, denn daß Sie ein Pferd möch-/ten kauffen[105]. O Herr Gott, man büßet leider Todtschläger / nicht, darum daß man wolte die Sünde stören. Auch stehet / die Herrschafft nicht darnach mit keiner Beweisung, daß Sie / solte Sünde begehren zu stöhren, sondern man stehet mehr nach / dem Gelde, darum achtet man nicht, daß in einigen Tagen viel / Todtschläge entstehen, wolte man gedenken auf eine andere / Weise, wie man es unterstünde, daß so viel Todtschläge / nicht geschehen und man störete die Ursachen daraus Todtschläge / kom[m]en als des Nachts sitzen und trinken in denen Kretschmen,
[961] man / erfähret selten, daß Todtschläge des Tages geschehen, sondern // gemeiniglich des Nachts und der Kretschmen sind leider zu viel, in denen / viel Unglüks geschiehet um des verfluchten Zinses willen, werden de-/rer mehr, darum man siehet mehr den Zinß an denn der Men-/schen Seeligkeit und das ist groß wieder Gott. Auch gestattet man, / daß sich die Preußen zusam[m]en kauffen in Vetterschafft mit Trin-/ken und mit Eßen, bringet viel Arges zu wege und die Kirch-/meßen bringen viel Schlachtungen, die doch von denen Bischoffen / lange sind verbothen, aber die Leute kehren sich nicht daran, die / Herrschafft achtet es auch nicht. Duppel Spiel ist gar gemein so wohl / bey Hoff als in andern Wegen. Herren und Knechte treibens Sonst / Spieler und Vierhärter, auf daß man sie nicht kennet, führen / Pfefferkuchen auf die Märkte und spielen zum Schein darum. / Um doppel Spiel allein möchte Gott in ein Land eine große Plage / senden. So groß wird Gott und seine Gütte darin geunehret. / Eine gute Wandlung wäre auch wehrt an der Priesterschafft, denn / sie ist groß sträfflich und ihr Leben ist mehr weltlich denn geistlich. Und die / Ursachen warum das geschiehet, legen Sie dem Orden zu und denen, die erst / dafür gerathen haben. Derohalben klagen die Pfarrer, daß sie mit Aeker / beschweret sind, denn sie sich mit Gesinde groß besorgen müßen, daraus / viel Arges komt, auch sind viel Kirchen, von denen sich die Priester ohne Aeker / nicht ernehren können, so sehr nehmen Sie ab. In der alten Ehr wolte der Herr

[139] r *lit.*

Čia vyksta ir prūsų stabmeldystė, ir šventadienių nesilaikoma, tuos, kurie ateina į bažnyčią, šventą dieną trukdo prekiautojai, per mišias išdėlioję savo prekes, be to, karčemose pardavinėjamas alus, reikėtų tai uždrausti. Žmogžudystės, deja, labai įprastas dalykas, visų pirma tarp prūsų, nes už žmogų jie turi menkai atmokėti, mažiau negu pirkdami arklį[105]. O Viešpatie Dieve, deja, žmogžudžiai nebaudžiami, kad būtų galima išnaikinti šitą nuodėmę. Valdantieji netgi nerodo jokio ženklo, kad norėtų išnaikinti nuodėmes, daugiau rūpinamasi pinigais, todėl nekreipiama dėmesio į tai, kad kai kuriomis dienomis įvyksta daugybė žmogžudysčių, reikėtų pagalvoti, kaip užkirsti tam kelią, kad tiek daug žmogžudysčių neįvyktų, ir panaikinti priežastis, dėl ko jos įvyksta, nes naktimis sėdima ir geriama karčemose, retai kada išgirsti, kad žmogžu-
[961] dystė įvyko dieną, o // paprastai naktį; karčemų, deja, per daug, jose įvyksta daug nelaimių dėl prakeiktų palūkanų, jų vis daugėja, todėl daugiau paisoma palūkanų nei žmonių dvasingumo, taip labai nusižengiama Dievui. Taip pat leidžiama, kad prūsai kartu su visa gimine pirktų valgius ir gėrimus, dėl to atsitinka daug piktadarysčių, o bažnyčių įšventinimo mišioms daug paskerdžiama, nors vyskupai seniai tą uždraudė, bet žmonės nekreipia į tai dėmesio, o valdantiesiems tai irgi nė motais. Apgavystės įprastos valdančiųjų dvaruose ir kitur. Taip elgiasi ponai ir knechtai. Artistai, kailialupiai, kad nebūtų atpažinti, siūlo parduoti turguose meduolius ir tuo prisidengdami apgaudinėja. Tegu Dievas atsiunčia bėdų į šalį už tokias apgavystes. Taip didžiai paminamas Dievas ir jo gerumas. Reikėtų, kad į gera pasikeistų ir kunigija, nes ji didžiai baustina ir jos gyvenimas daugiau pasaulietinis negu dvasinis. O priežastis, kodėl taip yra, jie primeta Ordinui ir tiems, kurie kadaise taip nusprendė. Todėl kunigai skundžiasi, kad jie apkrauti darbais laukuose, kad turi daug rūpesčių su šeimynykščiais, iš to kyla daug negerovių, be to, esama daug bažnyčių, kurių kunigai be žemės negali išsimaitinti, todėl jų taip mažėja. Senajame

den / Priestern Aker treiben nicht gestatten, gab ihnen den Zehenden und Opffer, davon / Num. 25. Cap., Josuae 3. Cap., Deut. 17 Cap. Und auch durch den Propheten Malachi-/am am 3. Cap., denn er wolte, daß die Priester unbeküm[m]ert dem Gottes / Dienst solten aufwarten. Viel mehr sol das in der Christenheit seyn, auch erhö-/rete er sie lieber und ließ manche Plagen um ihres Gebeths willen. Ohne Zweiffel / Gott thäte es auch nun. Aber die Priester sind jetzund mehr beküm[m]ert mit Welt-/lichen Sorgen, daß von ihnen leider viel Gottes Dienst verhindert werden. Da-/rum läst uns Gott plagen und die Plagen mehren sich von Jahr zu Jahr / und die Feinde nehmen überhand. Hievon stehet geschrieben / eine Figura und Bewährunge Exod. 17. Cap. Wenn Josua stritte, so / betete Moyses, und dieweil daß Moyses seine Hände aufhub gegen den Him-/mel, so gewann Josua,. wenn er aber die Hände ließ niedersinken, so gewan-/nen die Heiden, darum stunden die andern und hulffen Moyse die Hände halten, das / ist eine große Lehre, wer sie zu Herzen nähme. Seint, daß sich die Prie-/ster also müßen beküm[m]ern mit weltlichen Sorgen, dieselben //
[962] Gebete, so sie thun, thun sie mit vielen Gedanken und können die / nicht inniglich zu Gott senden, so gewinnen die Heiden und Ketzer. / Es wäre Noth, daß man ihnen zu Hülffe käme, daß ihre Gedan-/ken nicht dürfften niedersinken. Gott würde desto baß zur Barm-/herzigkeit bewegt. Der Orden von Gnaden[140] und Freyheiten des / Römischen Babstes gebrauchet des Zehenden, der Gott selber der / Priesterschafft hat zugeeignet, darum auch möglich und billig, / daß denen Priestern auch ihre Nothdurfft würde, die ihnen von Alters / ist zugetheilet, denn es ist billig zu glauben in der ersten / Begreiffung, daß den Priestern über die Huben ist auch zugeeig-/net andere Gerechtigkeit, als Decem und dergleichen. Der aber / wird von Jahr zu Jahr geringert, die Lande verarmen und was / ihnen werden soll, das wird ihnen nicht. Komt eine Klage für einen / Gebietiger, der weiß nicht, was denen Priestern vor Alters gebühret, da-/rum sind sie mehr geneigt zu ihren Leuthen denn zu den Priestern. / Auch gönnen Sie nicht ein solches für dem Geistlichen Recht / zu suchen, ob man in Schrifften ichts davon finde, darum wäre es / Noth, auch begehren die Priester ein solches. Hätte man nichts in / den alten Schrifften, was der Priesterschafft von Anbeginn des Landes / zugeeignet wäre, daß man um Gottes Willen noch mit Rathe / der Herrn Praelaten eine Satzung nach Gott und Recht machte und nach / einem ehrbahrlichen Leben trachtete. Aber man achtet nicht der / Priesterschafft und hat vorlängst her wenig geachtet, was Nahrung / sie treiben,

[140] *Prae h. v. exc.* Gott.

Testamente Viešpats nenorėjo leisti kunigams dirbti laukų, davė jiems dešimtinę ir aukas, apie tai Sk 25, Još 3, Įst 17 skyriai. Taip pat per pranašą Malachiją 3 skyriuje, nes jis norėjo, kad kunigai niekuo nesirūpindami atsidėtų Dievo tarnystei. Daug labiau tai turėtų būti krikščionybėje, nes jis išklausė juos daug mieliau ir nušalino kai kurias negandas dėl jų maldų. Be abejonės, Dievas ir dabar tą padarytų. Bet kunigai dabar labiau rūpinasi pasaulietiniais rūpesčiais, o šie, deja, trukdo tarnauti Dievui. Todėl Dievas mus kamuoja ir vargų kasmet daugėja, o priešai mus įveikia. Apie tai yra epizodas ir patvirtinimas Iš 17 skyriuje. Kai Jozuė kovėsi, Mozė meldėsi, ir kai Mozė pakėlė į dangų rankas, Jozuė laimėjo, bet kai jis rankas nuleido, laimėjo pagonys, todėl kiti stovėjo šalia ir padėjo Mozei laikyti rankas, tai didelė pamoka tam, kas priims ją į
[962] širdį. Yra taip, kad kunigai turi rūpintis pasaulietiniais dalykais, ir // maldas, kurias jie meldžiasi, apsunkina įvairiomis mintimis ir negali iš širdies pasiųsti jų Dievui, todėl laimi pagonys ir eretikai. Būtina jiems padėti, kad jų mintys nenusileistų žemėn. Dievas taip juo labiau būtų paskatintas gailestingumui. Ordinas Romos popiežiaus malonei ir laisvėms skiria dešimtinę, Dievas pats skyrė ją kunigijai, todėl būtų teisinga, kad kunigams ji irgi taptų išlaikymu, skirtu jiems iš senų senovės, nes sunku patikėti, kad kunigams dėl ūbų yra skirtas kitas teisingumas negu dešimtinė ir panašiai. Tačiau ji kasmet mažinama, kraštai darosi vis neturtingesni ir, kas turi būti jiems skirta, tas nesurenkama. Valdytojas gauna skundą, jis nežino, kas nuo seno priklauso kunigams, todėl jie labiau linksta prie savo žmonių nei prie kunigų. Jie nesistengia ieškoti dvasininkų teisių, tarsi raštuose nieko apie tai nebūtų randama, todėl tą būtinai reikia sutvarkyti, kunigai irgi to tikisi. Dar jeigu nebūtų senuose raštuose nieko apie tai, kas nuo šalies pradžios priklausytų kunigijai, kad dėl Dievo su ponų prelatų patarimu būtų galima surašyti nuostatus pagal Dievą ir teisę ir būtų siekiama garbingo gyvenimo. Bet į kunigus nekreipiama dėmesio nuo seno, nesirūpinama, ką jie valgo, tik sakoma, kad jie per daug turi. Jeigu

sondern man meinet, daß Sie zu viel haben. Nähme / man die heil. Schrifft zu Herzen, so würde man erkennen, daß auch / eine sonderliche Sache wäre, warum ein Land müße geplaget wer-/den, denn es geschiehet nach dem Spruch Augustini: Quod non tollit Christus, / tollit fiscus. Man verhält es denen Priestern und giebts den Söldnern. Was / man nicht wil Christo geben und den Seinen, das nehmen die Treßler und der / Fürsten Diener. Ich vernehme eine sonderliche große Sünde, die da heis-/set zu latein *Sacrilegium*, im Teutschen *Geistlicher Raub*, daß / man geistliche Personen oder Wohnungen, als Wittwen / beraubt nach der Priester Todt und ist gar eine große Sünde. / Ob der Orden etliche Privilegia dazu hat, so übertritt man / die Begnadungen der Privilegien also groß darum, als / die Recht sprechen sind die Privilegia für Gottes Gericht ohn-/mächtig, denn was die Herren nicht nehmen, das nehmen die
[963] Cäm[m]erer // oder Burggraffen, also daß überall nichts da bleibet und wäre gut, / daß es nicht alzu gar grob geschähe. Ich höre, daß die Priester / überall klagen über die Opffer zu Herrn Gezeiten, das wird Ihren / nicht halb. Also verhält man ihnen alle Redlichkeiten, die von Gott / und der heiligen Kirche gesetzt seyn. Darum sollen sie sich nähren, / so müßen sie mit Sorgen und weltlicher Arbeit darnach stehen, / das ist wieder Gott. Vor allen Dingen soll man zu Herzen / nehmen den Spruch des Propheten Malachiae, ob der von Jahr / zu Jahr erfüllet sey, der also lautet: Quia mihi non dedistis / Decimas, idcirco in fame et penuria estis maledicti (Malach. 3. / cap.) und auch der Trost, den er ihnen gelobt[141]: Inferte omnem / decimam in horreum meum etc. Et Sequitur: Probate me super / hoc. Si non aperuero cataractas coeli et effudero vobis bene-/dictionem usq[ue] ad abundantiam. Gnädigster Meister, diese Er-/mahnungen, so ich Euch in diesen Schrifften fürlege, sind aus / reiner und lauter Meinung und (Gott weiß) heimlich aufgesetzt, / und habe auch die niemandt offenbahren wollen, allein Eur / Gnaden, dazu sey Gott mein Zeuge (dem alle Heimlichkeiten / offenbahr sind, für dem sich kein Gedanke kan verbergen), daß / ich nichts hierinnen suche, denn die Ehre Gottes, die Seeligkeit / der Menschen und die Behaltungen des Ehrwürdigen Ordens und / Wandelungen der Plagen dieses Landes, daß alles unordentlich / Leben gewandelt und der Zorn Gottes versühnet werde und / ermahne Eur Gnaden nun fortan bey denen das Zeichen und Creutz / der Orden hat empfangen offenbahr trägt und unter deßen Fahnen / ihr fechtet, daß ihr das gnädiglich und güttlich aufnehmet, mir / das nicht zum Argen kehret, sintemahl ichs nicht im Argen mei-/ne

[141] *Corr. ex illect.*

Šventasis Raštas būtų įsidedamas į širdį, būtų suvokta, kad nekeista, kodėl šalis kamuojasi, mat tai vyksta pagal Augustino žodžius: *Quod non tollit Christus, tollit fiscus* [Ko nepaima Kristus, paima iždas]. Neduodama kunigams, duodama samdytiems kariams. Ko nenorima duoti Kristui ir jo žmonėms, tą pasiima iždininkas ir kunigaikščių tarnai. Girdžiu apie ypatingą didelę nuodėmę, kuri lotyniškai vadinama *Sacrilegium*, vokiškai *dvasinis plėšikavimas*, kad dvasininkai arba jų būstai apiplėšiami, taip pat ir jų našlės apiplėšiamos po kunigų mirties, o tai yra didžiulė nuodėmė. Jeigu Ordinas turi tam tikras privilegijas dėl to, tai jos paminamos, kai priimami teismo sprendimai, privilegijos Dievo Teismui neturi galios, nes ko ponai nepaima, tą paima
[963] valdymo administratoriai // arba burggrafai, nes niekur nieko nebelieka, ir būtų gerai, kad viskas vyktų ne taip šiurkščiai. Girdžiu, kad kunigai visur skundžiasi dėl aukų per Viešpaties mišias, to nė pusės nesurenkama. Taigi iš jų atimamos visos dorybės, kurios skirtos nuo Dievo ir šventosios Bažnyčios. Todėl jie turi patys save išmaitinti, apsikrauti rūpesčiais ir pasaulietiniu darbu, o tai prieštarauja Dievui. Visų pirma būtina įsidėti į širdį pranašo Malachijo žodžius, kad jie metai po metų būtų vykdomi, jie skamba taip: Kadangi man nedavėte dešimtinių, todėl bado ir neturto prakeiksmo esate ištikti (Mal 3), ir paguoda, kuri jiems skirta: Įneškite visas dešimtines į mano sandėlį ir t. t. Ir toliau: Mėginkite mane dėl šito, jei neatidarysiu dangaus užtvankų ir neišliesiu jums palaiminimo net iki apstumo. Maloningiausiasis magistre, šie priminimai, kuriuos pateikiu Jums šiuose raštuose, yra iš tyros paskatos ir (Dievas žino) slapta surašyti, niekam nenorėjau jų atskleisti, tik Jūsų Malonybei, Dievas yra mano liudytojas (jam visi slapti dalykai žinomi, nuo jo jokia mintis negali būti nuslėpta), kad aš šiuomi nieko nesiekiu, vien Dievui garbės, žmonėms dvasingumo, garbingajam Ordinui išlikti ir atitolinti bėdas nuo šios šalies, kad visas nedorybingas gyvenimas būtų pakeistas ir Dievo rūstybė numaldyta, ir primenu Jūsų Malonybei, kad Ordinas, kuris gavo ir viešai nešioja kryžiaus ženklą ir su jo vėliava kaunasi, priimtų [mano raštą] maloningai ir geranoriškai, kad neatsisuktų į mane tai piktumu, juolab kad aš nieko pikta

und keine Bezüchtigungen jemands darinnen suche. Eur / Gnaden entschuldige sich auch nicht in solchem, daß Ihr seyd / samt Euren Gebietigern beküm[m]ert mit andern großen Schaden, / die den Orden und das Land angehen, daß Ihr mit nichte / hierauff könnet gedenken und wollet vielleicht / nur eine solche Antwort davon geben. Wenn Gott / hilfft, daß Ihr von solchen hohen Beküm[m]ernißen / entlediget, ihr denn die Sache erst fürnehmen / wollet. Gnädiger Meister, ich vernehme, daß / der Orden und dies Land mit viel großen / Sachen beküm[m]ert ist und Euer Gnaden meinet, / daß Eure Sachen
[964] sollen gar heimlich seyn, komt // man in die Städte, so höret man es offenbahr von vernünffti-/gen Leuten, und kömt von dem Willen Gottes, der darin eine / Bekäntniß geben will, daß die Beküm[m]erniße sollen ge-/wandelt werden nicht durch Fürsten und Herrn Klugheit, / sondern durch Wandelung des Lebens der Herrn so wohl als / des gemeinen Volks. Hierum, gnädiger Meister, zu beschließen diese Ermahnung gebe ich Euch für die Figuren nach An-/weisung der heiligen Schrifft der alten Ehr, die da ist eine / Lehre der ganzen Christenheit, und nach dem Spruch des Pro-/pheten sollen die Sachen, die der Orden seint dem Streit gehabt, ge-/stillet und gewandelt worden. So muß nach dieser Ermah-/nung zuvor eine Beßerung geschehen und wäre für nichts, daß / man leiden wolle, biß die Anfechtungen ein Ende hätten. / Quia cessante caussa cessat et effectus. So die Sachen gewan-/delt werden, darum von Gott Plagen geschehen, so werden / auch die Plagen gestillet und anders nicht, das ist, daß / Gott von seiner Gottlichen Gewalt und Gerechtigkeit wil / gehabt haben, daß die Plage nicht abnehme, die / Sünde und unordentlich Leben werde denn zuvor ge-/wandelt und geschiehet es nicht, so ist zu besorgen, / es möge diesem Orden geschehen, als zuvor denen Templie-/rern, Johannitern und denen Juden zu Jerusalem geschehen ist, die / von aller Gewalt, Land und Leuten kom[m]en sind, und weil gethei-/let, wie voran berühret. Dafür Gott der Almächtige diesen Orden / und alle, die Ihm treulich meinen, gnädiglich bewahren wolle, der / ein Anbeginn und Ende ist in der Heiligen Dreyfaltigkeit, Gott Vater, / Sohn und Heiliger Geist, Amen. Gnädiger Meister, laßet Euch auch / nicht dünken, es sey zu schwer oder unbillig, diese fürgeschriebene Gebre-/chen zu wandeln, thut gleich, wie ihr aufs neue ein heidnisch Land besi-/tzen sollet und Christen machen und ihnen recht nach Gottes Willen und Gebothen / tugendlich und redlich zu leben, Gesetze geben. Fahet an und bittet Gott um / seine Hülffe, der wird alle Dinge wohl fügen und zu einem guten / Bestand bringen. Sehet an, das Großmächtige Könige angegangen haben und haben / Buße empfangen, ihre Lande gewandelt und Boßheit zerstöret, darum /

nesiekiu ir nenoriu nieko nubausti. Jūsų Malonybe, neatsikalbinėkite, esą Jūs su savo valdovais esate apkrauti kitokiais didžiuliais rūpesčiais, kurie slegia Ordiną ir šalį, kad negalite apie tai nė pagalvoti, ir tik tokį atsakymą galbūt norite duoti. Jeigu Dievas padės, kai Jūs būsite atsilaisvinęs nuo svarbių rūpesčių, tik tada imsitės šio dalyko. Maloningasis magistre, aš girdžiu, kad Ordinas ir ši šalis turi daug didžiulių rūpesčių ir Jūsų Malonybė manote, kad
[964] Jūsų reikalai turi likti slapti, // bet kai atvyksti į miestus, iš protingų žmonių girdi, ir tai eina iš Dievo valios, kuris nori duoti suprasti, kad rūpesčiai turi būti pakeisti ne per kunigaikščių ir ponų protą, o per ponų ir paprastos liaudies gyvenimo pokyčius. Todėl, maloningasis magistre, baigdamas šį priminimą, pateikiu Jums epizodų pagal nurodymus Šventojo Rašto Senajame Testamente, kuris yra visos krikščionybės pamokymas ir pagal pranašo žodžius tie reikalai, kurios Ordinas turėjo nuo kovų laikų, turi būti apraminti ir perkeisti. Tad po šio priminimo pirmiausia turi įvykti pagerėjimas ir nieko nepakeistų, jeigu reikėtų pakentėti, kol baigsis iššūkiai. *Quia cessante caussa cessat et effectus* [kadangi išnykstant priežasčiai, išnyksta ir pasekmė]. Kaip reikalai pasikeičia todėl, kad Dievas siunčia bėdas, taip bėdos bus numaldytos ir ne kitaip, tai yra Dievas nori savo dieviškąja galia ir teisingumu, kad kančios nesibaigtų, kol pirmiau nebus panaikintos nuodėmės ir perkeistas nedorybingas gyvenimas, o jeigu tai neįvyks, tai reikia susirūpinti, kad šiam Ordinui gali nutikti taip, kaip anksčiau tamplieriams, joanitams ir žydams Jeruzalėje, kurie neteko galios, žemių ir žmonių, mat susiskaldė, kaip anksčiau rašyta. Todėl tesaugo maloningai Visagalis Dievas šį Ordiną ir visus jam ištikimus, kuris yra pradžia ir pabaiga Šventojoje Trejybėje, Dievuje Tėve, Sūnuje ir Šventojoje Dvasioje, Amen. Maloningasis magistre, nemanykite, kad per sunku ar netinkama panaikinti šias visas aprašytas ydas, tai būtų tas pats, lyg iš naujo turėtumėte užimti pagonišką šalį, paversti juos krikščionimis ir jiems pagal Dievo valią ir įsakymus duotumėte įstatymus, kaip dorybingai gyventi. Pradėkite ir prašykite Dievo pagalbos, jis visus reikalus gerai sutvarkys ir sureguliuos. Tik pažiūrėkite, ko ėmėsi galingieji karaliai ir atgailavo, savo šalis perkeitė ir panaikino negeroves, todėl Dievas pamatė jų atgailą, nusižeminimą ir gyvenimo pagerėjimą,

sahe Gott an ihre Buße, Demuth und Beßerung des Lebens, ward ihnen gnädig / und erlösete Sie von allem Betrübniß und Jam[m]er, als David, Salomon, den König / von Ninige, wie die Bibel das eigentlich ausweiset, sondern der König Saul in sei-/ner Hoffart ward Gott ungehorsahm und achtete nicht der Lehre des Propheten Samuels, / darum ward er von seinem Königreich verstoßen und auch dazu verdamt, dafür bewache Gott Euch und[142] die Euren, der da almächtig ist. Reg. 1. Cap.

Ende dieses Schreibens. //

[965]

Das 14te Capitel

Was bei Aufrichtung des Bundes vorgangen

Inhalt

1. Die Ursache des Bundes. 2. Die Bedrukung des Landes. 3. Der Bund wird offen-/bahr verlautbahret und zu Marienwerder geschloßen. 4. Die Abschrifft des Bundes. / 5. Der Bund wird vom Homeister confirmiret. 6. Das Land leidet viel des Bun-/des wegen. 7. Der Orden wil den Bund haben mit Glimpff. 8. Ein Streit wegen / des Eydes dem Homeister zu thun. 9. Die Formul des Eydes. 10. Der Orden wil / Zoll anlegen. 11. Dem Orden wird der Pfundzoll gewilliget. 12. Die Factiones / im Orden. 13. Abermaliger Disput wegen der Huldigung. 14. Der Orden sucht, den Bund zu heben beym Römischen Babst. 15. Der Orden sucht, durch Hülffe / des Römischen Reichs den Bund zu heben. 16. Der Kayser spricht den / Bund ungültig. 17. Land und Städte suchen, sich beym Bunde zu mainteniren. / 18. Der Absage Brieff. 19. Das Land Preußen wird dem Könige in / Polen aufgetragen.

Mit dem Bunde gieng es also zu:

§1. Nachdem, wie oben erwehnet, die Gewalthätigkeiten einiger Ordens Herren / die Aufhebung vieler privilegien und Rechte, die muthwillige Kriegslust und / Nichthaltung der pacten mit Polen und Litthauen, die Versagung der Rechte / den Unterthanen und allerhand Unterdrükung, die Eigenliebe der Ordensherren / zu ihren Landsleuten, die Unterdrükung des Landadels und der Städte, die / factiones der Franken und Schwaben und der Bayern, der Zwiespalt unter / den Ordens Rittern und Gebietigern, das Mißtrauen des Landadels und der / Städte mit den Ordens Herrn, die Vernichtung allen guten

[142] *Prae h. v. exc.*

buvo jiems maloningas ir išgelbėjo juos nuo visų negandų ir bėdų, nelyg Dovydą, Saliamoną, Ninigės karalių, kaip Biblija rodo, tačiau karalius Saulius buvo arogantiškas ir nepakluso Dievui, neįsiklausė į pranašo Samuelio žodžius, dėl to buvo išvarytas iš savo karalystės ir prakeiktas, tad tesaugo Jus ir Jūsiškius Dievas, kuris yra Visagalis. Kar 1 sk.

Šio rašto pabaiga. //

[965]

Keturioliktas skyrius

Kas vyko sudarant [Prūsijos] sąjungą

Turinys

1. Sąjungos sudarymo priežastis. 2. Šalies priespauda. 3. Sąjunga viešai paskelbiama ir sudaroma Marienverderyje. 4. Sąjungos [dokumentų] nuorašas. 5. Sąjungą patvirtina didysis magistras. 6. Šalis labai kenčia dėl šios sąjungos. 7. Ordinas nori neskaudžiai panaikinti sąjungą. 8. Ginčas dėl priesaikos didžiajam magistrui. 9. Priesaikos formulė. 10. Ordinas nori įvesti muitą. 11. Ordinui pripažįstamas vieno svaro muitas. 12. Grupuotės Ordine. 13. Pakartotinis disputas dėl ištikimybės priesaikos. 14. Ordinas bando panaikinti sąjungą pas Romos popiežių. 15. Ordinas mėgina panaikinti sąjungą padedamas Romos Imperijos. 16. Imperatorius skelbia sąjungą negaliojančia. 17. Kraštas ir miestai, sudarę sąjungą, bando apginti laisvę. 18. Laiškas su neigiamu atsakymu. 19. Prūsija pavedama Lenkijos karaliui.

Su sąjunga vyko štai kas:

§1. Kadangi, kaip minėta, kai kurių Ordino riterių smurtiniai veiksmai, daugelio privilegijų ir teisių panaikinimas, nežabotas noras kariauti ir sutarčių su Lenkija ir Lietuva nesilaikymas, pavaldinių teisių nepaisymas ir priespauda, Ordino riterių pasipūtimas prieš savo kraštiečius, kaimo bajorijos ir miestų priespauda, frankų, švabų ir bavarų grupuotės, Ordino riterių ir valdytojų nesutarimai, bajorijos ir miestų nepasitikėjimas Ordino riteriais, bet kokių gerų

Einrathens, die / Geringschätzung des Homeisters sich wie ein gewaltiges Unkraut den / gantzen Orden und dero Lande schier überzogen hatten, suchten doch einige, / der hieraus zu befahrenden Noth sich zu entreißen und machten hiezu / a[nn]o 1439 den Anfang Thorn und die Adelschafft und Städte im Culmi-/schen Lande[a(104)] und hielten eine Zusam[m]enkunfft in der Stadt Culm, der / bewusten Dinge halben sich zu berathen. Sie führten einander zu Gemüthe, / was Dienstbahrkeit, Beschwerde und Muthwillen das Land und deßen Ein-/wohner Edele und Bürger vom Orden gelitten und ausgestanden. Sie stelten sich / vor den Zwiespalt des Ordens, die Vernichtigung des Homeisters und mehr / Unfug, wie schon erwehnet, wurden derowegen einig nöthig zu seyn, daß / man solches Joch, das lauter Unrecht und Gewalt heget, von seinem und der / Nachkom[m]en Halse abwerffen müße.

§2. Die Bedrukunge aber in Specis erzählet Dionysius Runau[106] folgender Gestalt:

Dieses sind aber die Ursachen des gemachten Bundes der Preußen, / so auch Kayserl. Maj. auf öffent[lichem] Reichstage fürgelegt. //

[966] Erstlich drey General Ursachen

1. Daß der Homeister[143] und seine Amtleuthe verkürzen und bre-/chen Ihnen, den Städten und Ritterschafft in Preußen, / ihre privilegia und Freyheiten in sehr viele Wege.
2. Daß der Homeister und sein Orden ohne Recht, ohne vor-/gehendes Urtheil ihre Bürger auf freyer Straßen hätten / angegriffen, auf sein Schloß führen und tyrannischer / Weise die Köpffe abschlagen laßen und Cörper wie-/der in die Stadt geschikt.
3. Daß die Herrn und Brüder des Ordens ihre Ehrbahre / Haußfrauen und Töchter vielmals unehreten und zu / Schanden machten.

Diese drey Articul wurden nochmals specificiret
und deutlicher dargethan, nehmlich also, wie ihre
Worte damals lauteten:

1. Haben die Ordens Herrn ein neu Zoll Hauß genandt zur lahmen / Hand, auf dem geschutteten Tham[m], eine Meil Weges / von Elbing aufgerichtet

[a(104)] Dion. Runau in der Hist. vom 13jähr. Kriege.

[Runau, Dionysius, Historia und einfeltige Beschreibung des grossen dreizehnjärigen Krieges in Preussen, im Jahr Christi 1454 anfangen und im 66. der minder Zahl geendet, Wittenberg, 1582. Žr. Pretorijus, *Prūsijos įdomybės* t. 1, I knygos dal. kom. 28, p. 666–667.]

patarimų neklausymas, didžiojo magistro nuvertinimas kaip galingos piktžolės įsikerojo visame Ordine ir jo žemėse, nors vienas kitas dėlto bandė ištrūkti iš šitos negandos, ir čia pradžią 1439 metais padarė Tornas ir bajorija bei Kulmo žemės miestai[a(104)], susirinkę Kulmo mieste pasitarti dėl šių žinomų dalykų. Jie vienas kitam atvėrė sielą, kiek priespaudos, sunkumų ir savivalės iš Ordino patyrė kraštas ir jo gyventojai, kilmingi ir nekilmingi. Jie stojo prieš Ordino susiskaldymą, didžiojo magistro žeminimą ir kitas jau minėtas blogybes, sutarė, kad šitą jungą, gimdantį vien neteisybes ir smurtą, reikia nusimesti nuo savo ir palikuonių sprando.

§2. O skriaudas smulkiai pasakoja Dionysijus Runau[106] šitaip:

Sudarytos sąjungos priežastys, pateiktos Jo imperatoriškajai Didenybei viešai Reichstage, yra šios. //

[966] Pirma trys pagrindinės priežastys

1. Kad didysis magistras ir jo valdininkai jiems – miestams ir Prūsijos riterijai – visaip kaip mažina ir laužo privilegijas ir laisves.
2. Kad didysis magistras ir jo Ordinas neteisėtai, be išankstinio nuosprendžio jų piliečius gaudo tiesiog gatvėse, nugabena į savo pilį ir tironiškai jiems nukerta galvas, o tada kūnus pasiunčia į miestą.
3. Kad Ordino riteriai ir broliai iš jų garbingų žmonų ir dukterų daug kartų yra atėmę garbę ir užtraukę gėdą.

Šitie trys punktai buvo dar kartą išdėstyti smulkiau
ir aprašyti aiškiau, būtent taip,
kaip tie žodžiai tada skambėjo:

1. Ordino riteriai pastatė naują muitinę, vadinamą Raišąja ranka, ant supilto pylimo, mylia kelio nuo Elbingo, ir kartu uždėjo sunkų muitą

[143] *In sin m.*: Runau, Bogen b 11, S. 2. [Runau, Dionysius, Historia und einfeltige Beschreibung des grossen dreizehnjärigen Krieges in Preussen, im Jahr Christi 1454 anfangen und im 66. der minder Zahl geendet, Wittenberg, 1582.]

und daselbst großen beschwerlichen / Zoll auf den reisenden Mann gelegt und damit die Leute / sehr beschweret wieder des Landes gemeine Freyheiten und Privi-/legia, die der Ritterschafft und der Städte Vorfahren mit vie-/lem Blut und treuen Diensten, so Sie (Gott lob) dem Orden / zu Ehren und zu Nutz wieder die Ungläubigen gethan, für / sich und ihre Nachkom[m]ende zu ewigen Zeiten erhalten haben.

2. Es hat sich der Orden vor Zeiten mit vielen Herrn und Für-/sten, nehmlich mit dem Könige von Dännemark, Herzogen / zu Stolpe, Stettin und Wolgast, Herzogen Swiedigallen / und viel andern Fürsten, Landen und Herrn in Preußen, Lit-/thauen, Wallachen, Heiden und Christen, ohne der vorge-/nandten Ritterschafft und Landrath Wißen und Willen / verbunden, daraus Land und Leuten groß unüber-/windliche Beschädigung[144] entstanden ist.
3. Darnach sich aber begeben hat, daß die Gebietiger des Or-/dens den Homeister von Plauen und seinen leiblichen Bruder, / Commentor zu Danzig, abgesetzet hatten, hat sich der Com[m]entor / darum beworben mit dem Könige von Pohlen und Herzogen / Vitoldo zu Litthauen, die allesamt mit Christen und Hei-/den die Landschafft zu Preußen, die jetzund in Einigung / sind, mit Raub, Todtschlagen und Brand etc. dies Land grob-/lich zu beschädigen ohne der Landschafft Schuld. //

[967] 4. Darnach auch der Homeister aus Preußen mit Wißen und / Willen seiner Gebietiger, Ritterschafft und Städte sich / mit dem Könige von Polen eines standhafften Friedens ver-/bunden, balde aber darnach derselbe Homeister mit den / Litthauen und Heiden ohne Wißen und Willen seiner Ritter-/schafft und Städte auf eine Zeit vereiniget, und als nun / der König von Polen die Litthauer überzog und sich / vor ein Schloß, Luzkij genandt, lagerte[145], geboth der Homei-/ster seiner Ritterschafft, daß Sie von Seinetwegen den König von / Polen überziehen und beschädigen müßen, denen von Litthauen zu Hülffe / und Beystande. Nachdem aber der Polnische König und der Herzog aus Litthauen / Friede machten und sich zusam[m]en verglichen, seind die Polen (einge-/denk der listigen Untreu) mit der Böhmen Hülffe in Preußen gefal-/len und Land und Städte mit brennen, rauben, todtschlagen aufs / ärgste beschädiget und verbrochen.

[144] äd *corr. ex illect.*

keliaujančiam žmogui – šitaip žmonės labai skriaudžiami, pažeidžiamos šalies bendrosios teisės ir privilegijos, kurias riterijos ir miestų protėviai sau ir palikuonims amžinai gavo praliejȩ daug kraujo ir ištikimai tarnaudami Ordinui prieš netikėlius ir tai darydami (ačiū Dievui) Ordino garbei ir naudai.

2. Prieš kiek laiko Ordinas sudarinėjo sąjungas su daugeliu valdovų ir kunigaikščių, būtent su Danijos karaliumi, Štolpės, Štetino ir Volgasto kunigaikščiais, kunigaikščiu *Swiedigallu* ir daugeliu kitų kunigaikščių, kraštų ir valdovų Prūsijoje, Lietuvoje, Valakijoje, su pagonimis ir krikščionimis be minėtos riterijos ir krašto tarybos žinios ir valios ir per tai kraštui ir žmonėms padaryta didelė ir neįveikiama žala.

3. Paskui atsitiko taip, kad Ordino vadovai atstatydino didįjį magistrą von Plaueną ir jo tikrą brolį Dancigo komtūrą, todėl komtūras pasitelkė Lenkijos karalių ir Lietuvos kunigaikštį *Vitoldą* [Vytautą]; jie visi kartu su krikščionimis ir pagonimis Prūsijos kraštą, kuris dabar susivienijęs, nusiaubė plėšimais, žudynėmis bei gaisrais ir kt. nesant krašto kaltės. //

[967] 4. Vėliau ir Prūsijos didysis magistras su savo valdytojų, riterijos ir miestų žinia ir valia sudarė nuolatinės taikos sutartį su Lenkijos karaliumi, tačiau netrukus po to tas pats didysis magistras tam tikram laikui susivienijo su lietuviais ir pagonimis be savo riterijos ir miestų žinios ir valios, ir kai Lenkijos karalius užpuolė lietuvius ir buvo apgulęs pilį, vadinamą Lucku, didysis magistras įsakė riterijai, kad jinai jo valia užpultų Lenkijos karalių ir padarytų jam žalos, kartu taip suteiktų pagalbą ir paramą Lietuvai. Bet po to, kai Lenkijos karalius ir Lietuvos kunigaikštis sudarė taikos sutartį ir susitaikė, lenkai (dėl klastingos neištikimybės), padedami Bohemijos, įsiveržė į Prūsiją ir degindami, plėšdami, žudydami kraštui ir miestams padarė baisią žalą.

[145] *Corr. ex illect.*

5. Darnach sind zwischen Herrn Paul von Rußdorf Homeister und etlichen / Gebietigern merkliche und große Schaden entstanden, als dieselbigen / Gebietiger unterstunden sich, etliche Land und Städte auf ihre / Seite und wieder ihren Herrn zu bringen. Dergleichen unterstund sich / der Herr Homeister herwieder, etliche Lande in Preußen wieder die Gebieti-/ger aufzuhetzen und zu verbittern und muste doch daneben große Bey-/sorge haben, wie solches Fürnehmen und gefährliche Zwietracht beyde / Anfang und Ende gewinnen möchte, daß dadurch zwischen Ihm / und seinen Gebietigern, Praelaten, Land und Städten groß Unrath und / Verderbniß erwachßen und entstehen möchte. Solchen derowegen / vorzukom[m]en, begehrte Er (der Homeister) ernstlich an etliche fürtreffliche / Personen aus dem Lande und Städten darob zu seyn, daß sich Land / und Städte mit einander vereinigten und fest / verbunden, so hätte er gute Hoffnung, daß / solche Zwietracht zwischen Ihm und andern Gebie-/tigern dadurch zu gute gebracht werden möchte / und Land und Leuthe unverdorben blieben. Auf daß / solche Verderbniße der Lande (als vormals geschehen) hin-/fort verhütet würden, haben die vorgenandten Ritterschafft, Land / und Städte, Gott zu Lobe, Ihrem Gnädigen Herrn dem Homeister, seinem / Orden und Lande zu Ehren und Ihn selbst zum from[m]en und von ge-/meinen Nutzens wegen, sich vor Gewalt und Unrecht zu be-/friedigen, eine Einigung aufgerichtet und dieselbige zuvor / und ehe denn Sie besiegelt ward, dem Herrn Homeister Paul von Ruß-/dorf vorgebracht
[968] und von Wort zu Wort Seiner Gnaden vorgele-//sen und seine Meinung und Willen davon zu vermelden / gebethen, der Herr Homeister hat Ihm solche Vereinigung durch-/aus wohl gefallen laßen, Sie in allen puncten beliebet / und gelobet. Als nun nach solcher Vereinigung der ge-/meldte Homeister und seine Gebietiger von berührter Zwie-/tracht wegen mit einander gütlich waren vertragen, ließen / die Gesandten des Ordens etliche fürnehme Männer von / der Ritterschafft und aus den Städten zu Danzig aufs Rath-/hauß beruffen, daselbst Ihnen zu erkennen gegeben, wie / ihr aller Oberherr der Homeister eines theils, so wohl auch / die Herrn Gebietiger anderntheils durch solche ihre des A-/dels und der Städte Vereinigung und gemachte Bündniß / wären in aller Güte vertragen, sagten ihnen das von gemeld-/ter Herrn und der ganzen Convents wegen sonderlich groß / Lob und Dank, gedächten auch diese ihre Wohlthat gegen / Ihnen und ihren nachkom[m]enden

5. Vėliau dėl didžiojo magistro pono Pauliaus von Rußdorfo ir kai kurių valdytojų nesantaikos buvo padaryta didelė žala, kai tie valdytojai išdrįso kai kurias žemes ir miestus patraukti į savo pusę ir nuteikti prieš savo valdovą. Taip pat ir ponas didysis magistras savo ruožtu nevengė kai kurias žemes Prūsijoje kurstyti ir nuteikti prieš valdytojus ir drauge turėjo didelį rūpestį, kaip šitokį elgesį ir pavojingą nesantaiką sutramdyti, kad dėl to jo ir jo valdytojų, prelatų, krašto ir miestų neištiktų didelė nelaimė ir nuopuolis. Kad būtų galima šitam užbėgti už akių, jis (didysis magistras) rimtai troško, kad kai kurie iškilūs krašto ir miestų žmonės siektų žemes ir miestus suvienyti ir sudaryti tvirtą sąjungą, tada jis galėtų pagrįstai viltis per tai geruoju užbaigti jo ir kitų valdytojų nesantaiką, o kraštas ir žmonės liktų nenukentėję. Kad būtų apsisaugota nuo tokių negandų (kaip buvo anksčiau), minėtoji riterija, žemės ir miestai sudarė sąjungą – Dievo garbei, maloningojo pono didžiojo magistro, jo Ordino ir žemių garbei ir dėl jo paties pamaldumo bei visuotinės naudos, norėdami nuslopinti smurtą ir neteisybę, ir šitą susitarimą jie iš anksto, dar prieš patvirtindami antspaudais, pateikė ponui didžiajam magistrui Pauliui von Rußdorfui, Jo Malonybei, perskaitydami žodis po žodžio // ir prašydami pareikšti savo nuomonę ir valią; šitas susitarimas ponui didžiajam magistrui visiškai patiko, visiems punktams jis pritarė ir juos pagyrė. Kai po šito susitarimo didysis magistras ir jo valdytojai minėtąją nesantaiką užbaigė susitardami geruoju, Ordino pasiuntiniai kai kuriuos iškilius vyrus iš riterijos ir iš miestų pakvietė į Dancigo rotušę, kur jiems duota suprasti, kaip jų visų vyriausiasis valdovas, didysis magistras iš vienos pusės ir ponai valdytojai iš kitos pusės, dėl šito bajorijos ir miestų susitarimo ir sudarytos sąjungos esą geruoju susitaikę, minimų ponų ir viso konvento vardu jiems išsakytas itin didelis pagyrimas ir padėka, taip pat pažadėta, kad
[968]

nim[m]er zu vergeßen. Sie / sagten auch dabey, hätten sich die Ritterschafft und / Städte nicht dermaaßen verbunden, Ihr Herr der Ho-/meister und seine Gebietiger hätten einer den andern / vertrieben und das Land wäre dadurch als ein intesti-/num und Civile bellum in große Noth und äußerste / Verderben gerathen.

Von der Müntz und Ellen

6. Cölmische Freyheit hält inne, daß man im Lande sol haben ei-/ne silberne Münze und eine flämische Ellen[107], damit man die / Aeker ausmißet. Nun aber ist die silberne Müntze verwandelt / in kupfferne, dadurch die Lande Preußen auch in merklichen / Schaden kom[m]en seyn. Die Landschafften und Städte besuchten den / Herrn Homeister in dieser Sachen und baten zum unterthä-/nigsten, solche kupfferne Müntz abzuthun und die Müntze zu / bessern, und damit solches geschehe, musten Land und Städte einen Schloß zu Steuer geben, solcher Schloß und Steuer ward / genom[m]en und die Müntze gar wenig gebeßert.
7. Auch ist die Flamische Ellen zu kurtz gemacht, also wo man / von Alters her gemeßen hat 4 Huben Landes, da mißet man / jetzund 5 Huben und damit haben die Creutzherren auf die Armen Leu-/the desto mehr Zinses und Ungelde gemacht.
8. Mehr giebt das Colmische privilegium der Mannschafft, die Fische-/rey haben, ein Kloben Garn vor ein klein Gezeug, welches in kurtzen / Zeiten gewandelt ist worden in ein Groß Gezeug[108]. //

[969] 9. Auch ist ein Zoll aufgesetzt, der Pfundzoll genandt, über und wie-/der des Landes rechte Freyheit.

10. Es seynd auch Leute in Preußen an der litthauischen Gräntze geses-/sen, genandt die Schalauen. Und als die Litthauer mit dem Homei-/ster in offenen Kriege waren, da ward den Schalauwen die War-/te befohlen gegen den Litthauern. Darauf ward der Orden mit dem / Lande uneinig, daß die Lande den Schalauen eine solche Warte solten / Korn und Wart Geld geben, dieweil der Krieg währete. Und aber sol-/cher Krieg entschieden ist, haben nichts destoweniger die Ordens Herrn / das Land Preußen dazu gezwungen, daß Sie das Korn und Wart-/Geld gleichwohl geben müßen.
11. Herr Paul von Rußdorf hat Land und Leuten zugesagt, daß sie / mahlen möchten, wo sie wolten und ihr Mehl zu Markte fahren / und verkauffen, nach ihrem besten Gefallen, das wil jetzt der Or-/den den Leuten nicht gestatten.

šitos geradarystės niekada neužmirš nei jie, nei jų palikuonys. Ta pačia proga pasakyta, kad jeigu riterija ir miestai nebūtų šitaip susivieniję, tai ponas didysis magistras ir jo valdytojai būtų vienas kitą išviję, ir per tai šalis per vidinį pilietinį karą būtų patekusi į didelę bėdą ir baisiausią pražūtį.

Apie pinigus ir sieksnį

6. Kulmo privilegija nurodo, kad šalyje privalu turėti sidabrinę monetą ir flamandišką sieksnį[107], kuriuo matuojami laukai. Tačiau dabar sidabrinė moneta pakeista varine, dėl to Prūsijos žemė patyrė nemažą žalą. Luomai ir miestai lankėsi pas poną didįjį magistrą dėl šių dalykų ir kuo nuolankiausiai prašė šitą varinę monetą pašalinti ir monetą pagerinti, o kad tai įvyktų, kraštas ir miestai turėjo mokėti priedą prie mokesčių, šitoks priedas ir mokesčiai buvo imami, o moneta pagerinta visai mažai.
7. Taip pat flamandų sieksnis buvo sutrumpintas, taigi kur anksčiau buvo primatuojami keturi ūbai žemės, ten dabar priskaičiuojami penki ūbai, ir šitaip kryžiuočiai vargingiems žmonėms uždėjo daugiau činšo ir duoklių.
8. Kulmo privilegija žmonėms, užsiimantiems žvejyba, vienos grįžtės tinklą laiko mažuoju tinklu, o neseniai tai pripažinta didžiuoju tinklu[108]. //

[969] 9. Taip pat uždėtas muitas, vadinamas svaro muitu, pažeidžiantis teisėtą šalies laisvę.

10. Prūsijoje palei sieną su Lietuva yra įsikūrę žmonės, vadinami skalviais. Ir kai tarp lietuvių ir didžiojo magistro vyko atviras karas, skalviams buvo pavesta apsauga nuo lietuvių. Tada kilo Ordino ir krašto nesutarimų, nes skalviams [įsakyta], kad jie turi duoti grūdų ir pinigų už apsaugą, kol tęsiasi karas. Bet kai šitas karas baigėsi, Ordino riteriai vis dėlto, nepaisant šito, privertė Prūsiją vis tiek duoti grūdų ir apsaugos pinigų.
11. Ponas Paulius von Rußdorfas kraštui ir žmonėms pažadėjo, kad jie gali malti, kur nori, savo miltus vežti į turgų ir parduoti pagal savo išmanymą, tačiau dabar Ordinas nenori žmonėms šito leisti.

12. So werden die Ritterschafft und Städte, welche Güter besitzen / nach Magdeburgischen Landrecht dawieder beschweret, wenn / etliche sterben ohne Männliche Erben, ob sie schon Brüder und Vät-/ter haben, dennoch laßen die Creutzherrn dieselbige zu solchen verlaße-/nen Erben und Gütern nicht kom[m]en, sondern sie unterwinden sich / der Güther zu des Ordens Händen.
13. Der Ritterschafft, die nicht leibliche Güther haben, wil der Or-/den nicht gestatten, ihre Güther zu verkauffen noch zu verwech-/seln, sondern sie damit gleichsam für eigene Leute haben.
14. Auch so der Orden ihre Diener belohnet mit Gütern, die an / Sie sterben und die Diener solche Güter verkauffen und / sterben, so unterwinden sie sich des Geldes und laßen das / nicht an die rechte Erben kom[m]en, wiewohl der Kauff mit ihrem / Willen geschiht.
15. Der Homeister von Plauen hat den Rath zu Thorn abgesetzt und / einen andern wieder eingesetzt wieder der Stadt Freyheit.
16. Es seyn auch die von Elbinge gefreyet, daß Sie in dem Wasser, / Elbing genandt, desgleichen im Drausen (ist ein großer fisch-/reicher See) und in dem Preußischen Haabe, Macht sollen haben zu / fischen mit allem Gezeuge, ausgenom[m]en mit dem Garne, *Nisat*[109] / genandt, aber solche Freyheit in gemeldten Waßern wird Ihnen / jetziger Zeit nicht mehr gestattet.
17. Die Herrn des Ordens haben sich eines Theils der Stadt Mauern und / eines Thurms unterzogen zum Elbing wieder der Stadt Freyheit.
18. Die Stadt Elbing hat von Alters her das Thor, so gerad dem Schloß / über stehet, geschloßen. Solch Recht ist ihnen durch den Or-/den auch entwandt und benom[m]en. //

[970] 19. Die Elbinger seynd auch gefreyet, daß Sie in dem Lande, / daß der Herrn von Pom[m]ern weiland gewesen und jetzund / dem Orden zugehöret, keinen Zoll geben dürffen. Solche Freyheit / wird ihnen jetzt auch nicht mehr gehalten.

Folgen auch etliche injurien:

1. Es hat ein Homeister von Plauen einen Ritter, genandt Eberhard / Renus, ohne Urtheil laßen enthaupten und einen andern Ritter, / Herrn Eberhard von Königseck, ist eben also geschehen.
2. Derselbige Homeister hat einen Edelman, genandt Schweluth, laßen fahen / und im Gefängniß laßen verfaulen ohne einiges Urtheil.

12. Riterija ir miestai, kurie turi dvarus pagal Magdeburgo žemės teisę, skriaudžiami tuo, kad kai kas nors miršta be vyriškosios lyties palikuonių, nors ir turi brolių ir tėvus, kryžiuočiai jų neprileidžia prie palikto paveldo ir dvarų, o juos nusavina Ordino naudai.
13. Riteriams, kurie turi ne asmeninių daiktų, Ordinas nenori leisti tų turtų parduoti ar iškeisti, laiko juos saviems žmonėms.
14. Taip pat kai Ordinas dvarais apdovanoja savo tarnus, kurie juose miršta ar kai tarnai tokius dvarus parduoda ir miršta, tai jie [Ordinas] pasisavina pinigus ir prie jų neprileidžia tikrųjų paveldėtojų, nors pirkta būtų su jų valia.
15. Didysis magistras von Plauenas atstatydino Torno tarybą ir paskyrė kitą, tuo pažeisdamas miesto laisves.
16. Elbingiečiams taip pat buvo suteikta teisė upėje, vadinamoje Elbingu, taip pat Drūsens ežere (tai yra žuvingas ežeras) ir prūsų mariose žvejoti visokiais tinklais, išskyrus tinklą, vadinamą *Nisat*[109], tačiau šita teisė minėtuose vandenyse šiuo metu jiems nesuteikiama.
17. Ordino ponai, pažeisdami miesto laisves, Elbinge pasiglemžė miesto sieną ir bokštą.
18. Elbingo miestas iš senų senovės uždarydavo vartus ties pilimi. Šitą teisę Ordinas iš jų irgi atėmė. //

[970] 19. Elbingiečiai taip pat turėjo teisę tose žemėse, kurios kadaise buvo Pomeranijos ponų, o dabar priklauso Ordinui, nemokėti jokių muitų. Šita privilegija jiems dabar irgi nebetaikoma.

Toliau ir keli skriaudų atvejai:

1. Didysis magistras von Plauenas be nuosprendžio įsakė nukirsti galvą riteriui, vardu Eberhardas Renas, lygiai tas pats atsitiko ir kitam riteriui, ponui Eberhardui von Königseckui.
2. Tas pats didysis magistras be jokio nuosprendžio liepė sugauti bajorą, vardu Schweluthas, ir įmesti jį supūti kalėjime.

3. Der Com[m]entur von Elbing, Herr Heinrich Gold, hat einen sehr from[m]en / Mann, genandt Rütger Clerik, bey nächtlicher Zeit laßen auf-/heben und ertränken, nur allein aus der Ursachen, daß er / etliche gen Rom hatte, rechtlichen citiren laßen.
4. Der Vogt von Grebin im Khauerlande, ein Ordens Herr, hat laßen / vom Leben zum Tode bringen neunzehn Personen darum, daß / Sie das Recht wieder den Orden vom Babst gesucht hatten.
5. Genandter Homeister hat den H[errn] Johann von Coeln, Ritter im Kruge zu Ein-/siedel beym Braunsberg, fahen und enthaupten laßen ohne Urtheil.
6. Hanß Haßlicht und der Schultze von Neidenburg sind an ihrem Lei-/be und Gut beschädiget worden darum, daß Sie das Recht wieder / den Orden suchen wollen.
7. Es hat auch der Jobst Terberger, Treßler zu Marienburg, einen Richter, ge-/nandt Herr Niclas von Pfeilsdorff, fahen und enthaupten laßen.
8. Der Haußcomthur von der Mewe hat in gutem Friede etlichen viel Per-/sonen und Kauffleuten, die von Posen aus Polen kom[m]en, Leib und Gut nehmen / laßen, als Sie vom Danziger Jahrmarkte wiederum heimziehen wolten, darum / der Polnische König mit andern Ursachen fast merklich bewegt ward, das / Land Preußen zu überziehen und zu beschädigen, wie denn auch geschehen.
9. Heinrich von Plauen, Com[m]entur zu Danzig, hat zu Tische geladen Herrn / Conrad Letzkauen und Arndt Hecht, Bürgermeistere, und Barthlemes [!], Großen / Rathmann zu Danzig, und als sie in gutem Vertrauen zu ihm kamen / und sich keiner Gefahr besorgten, hat er sie schändlich und verrätherlich todten laßen. Als man nun über etliche Tage die vorgenandten Män-/ner begehrte und den Com[m]entur darum besuchte, wolte er dieser Dinge / halben keinen Bescheid von sich geben, hernach ward der Homeister be-/sucht, auf des Begehren wurden die 3 Todten herfürbracht.
10. Herr Wilhelm von Sterne, Com[m]entur zu Thorn, hat einen Zim[m]erman laßen umbringen, / damit er mit dieses Mannes Hauß Frauen seinen Willen haben möchte. / Dergleichen vielmehr böser Stüke seynd vor und nach un-/ter Ihnen üblich gewesen, welche alle und jeg-/liche die Lande und Städte sich rechtlichen / zu beweisen und darzuthun erbohten haben[b(105)]. //

[b(105)] Dionys. Runau in der Historia vom 13jährigen Kriege.
[Runau, Dionysius, op. cit.]

3. Elbingo komtūras ponas Heinrichas Goldas liepė naktį sugauti ir nuskandinti labai pamaldų vyrą, vardu Rütgeris Clerikas, vien dėl to, kad šis liepė iškviesti keletą žmonių, nusiteikusių prieš Romą.

4. Grebino vaitas Kauerlande, Ordino narys, įsakė atimti gyvybes devyniolikai žmonių todėl, kad jie savo teisių prieš Ordiną ieškojo per popiežių.
5. Minėtasis didysis magistras liepė sugauti riterį Johanną von Coelną Einzydelio smuklėje prie Braunsbergo ir nukirsdinti jam galvą be nuosprendžio.
6. Hanßas Haßlichtas ir Neidenburgo seniūnas nukentėjo fiziškai ir buvo sužalotas jų turtas dėl to, kad bandė ieškoti savo teisių prieš Ordiną.

7. Taip pat Jobstas Terbergeris, Marienburgo iždininkas, liepė sugauti teisėją, vardu Niclas von Pfeilsdorffas, ir nukirsti jam galvą.
8. Mevės komtūras ramios taikos metu atėmė gyvybę ir turtą keliems žmonėms ir pirkliams, atvykusiems iš Pozeno Lenkijoje, kai jie rengėsi grįžti namo iš Dancigo jomarko, ir tas kartu su kitomis priežastimis stipriai paskatino Lenkijos karalių užpulti Prūsiją ir padaryti daug žalos, kaip iš tikrųjų ir įvyko.

9. Heinrichas von Plauenas, Dancigo komtūras, prie vaišių stalo pasikvietė burmistrus Conradą Letzkau ir Arndtą Hechtą, Dancigo didįjį tarėją Barthlemą [!] [Barthelmą] ir kai jie visiškai pasitikėdami pas jį atvyko, nenujausdami jokio pavojaus, jis gėdingai ir išdavikiškai įsakė juos nužudyti. Kai po kelių dienų minėtųjų vyrų imta ieškoti ir todėl aplankytas komtūras, dėl šito dalyko jis nenorėjo duoti jokios informacijos, vėliau kreiptasi į didįjį magistrą ir jo reikalavimu trys mirusieji buvo atiduoti.

10. Torno komtūras ponas Wilhelmas von Sterne liepė nužudyti vieną dailidę, kad su šito žmogaus žmona galėtų tenkinti savo norus. Dar daug visokių šitokių dalykų anksčiau ir vėliau jie pridarė, ir visos žemės bei miestai pasiryžo tai teisiškai įrodyti[b(105)]. //

[971] §3. Wegen dieser Bedrukung geschahen viel Beredungen, welche sich bis ins 1440te / Jahr, da sich die Stadt Thorn und Culm und der Adel mehr und mehr stärkten / und sich verbunden, auch was ihre Meinung wäre andern Städten und der / Ritterschafft des gantzen Landes vor Augen und Gemüth stelleten und arbeiteten, / durch heilsame Mittel sich der Gewalt zu erwehren. Solches wurde von den / meisten Städten und dem Adel vor gut und thulich aufgenom[m]en, gestaltsam / eine jede Stadt und Provintz das Seinige, was er gelitten, wol wuste, traten dem also bey öffentlich dergestalt, daß weil dieses gantze Werk / nicht ein Absehen hat, seiner Obrigkeit sich zu opponiren, sondern bloß / allein der unrechtmäßigen Gewalt und Unrecht, da einige des Homeisters / Amt und Person verachten, Einhalt zu thun und die Wohlfahrt des Vater-/landes zu beobachten, es dahero nicht so heimlich dörffte gehalten / werden, sondern daß mans dem Herrn Homeister selbst und den Ordens Ge-/bietigern vortrüge, daß sie selbst dieses alles mit bedenken und berath-/schlagen möchten. Solches geschahe, und weil der Homeister und viele aus / dem Orden nicht in Abrede seyn konten, daß viel unordentliches vor-/gienge und sich die Herrn des Ordens, so im[m]erhin in Factionibus begriffen / wäre, sich nicht begreiffen wolten und konten, auch nicht zu der Zeit man / absehen konnte, wie anders dem Lande und der Herrschafft zu rathen wäre. / Als consertirte mit unterschiedlichen Gebietigern des Ordens, so es treu und redlich mit dem Homeister und Lande meineten, in solchen Rathschlag / darauf wurde zu Marienburg a[nn]o 1440 ein Landtag gehalten, der / Bund schrifftlich verfaßet und dem Homeister und denen da vorhandenen / sämtlichen Ordens Herrn, auch Land und Städten vorgelesen, die selben Bund / verschrieben und bekräfftigten. Und der Orden hängete auch einen sonder-/lichen Brieff mit ihrem großen Insiegel an den Bund, denselben in allen / articuln und Puncten stets fest unverbrüchlich und unwiederrufflich zu / halten. Auch schrieben aus dem Orden 39 Gebietiger ihren Nahmen mit da-/runter und hängten ihre Siegel an.

§4. Die Abschrifft aber des Bundes, wie aus dem Original M. Hartknoch, / auch Dionysius Runau in seiner *Historia vom dreyzehnjährigen Kriege / in Preußen* uns mitgetheilet hat, lautet also[146]:

Wißentlich sey allen Gegenwärtigen und zukünfftigen, denen diese Schriften vor-/bracht werden, daß am Tage Reminiscere[110] im 40ten Jahr Land und Städte zu Elbing / zusam[m]en gewesen sind und daselbst um merklicher nothdürfftiger Sachen willen eine / Einigung und Verschreibung einer bey

[146] *In d. m.:* Hartknoch A. und N. P., p. 309, *exc.* Runau Bogen c. [Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 309. *Vide arch. kom. 110*; Runau, Dionysius, Historia und

[971] §3. Dėl šitos savivalės įvyko daug pasitarimų, kurie tęsėsi iki 1440 metų, kai Torno ir Kulmo miestai vis labiau stiprėjo ir vienijosi, taip pat savo nuomonę apie tai vaizdžiai ir jausmingai skleidė kitiems miestams ir riterijai visoje šalyje ir veiksmingomis priemonėmis rengė dirvą priešintis šitam smurtui. Dauguma miestų ir bajorija tai priėmė gerai ir deramai, juk kiekvienas miestas ir provincija gerai žinojo, ką yra iškentėję, ir prie to viešai prisidėjo, kadangi visas šitas sąjūdis nebuvo nukreiptas į prieštarą vyresnybei, o norėjo vien sustabdyti neteisėtą smurtą ir neteisybes, kai kas niekino didžiojo magistro instituciją ir asmenį bei rūpinimąsi tėvynės gerove, todėl tai neturėjo būti laikoma paslaptyje, o reikėjo parodyti pačiam didžiajam magistrui ir jo valdytojams, kad jie galėtų patys visa tai apmąstyti ir imtis priemonių. Tai įvyko, ir kadangi didysis magistras ir daug kas iš Ordino negalėjo užginčyti, kad vyksta daug nepadorių dalykų, ir Ordino vadovai vis dar susiskaldę į grupuotes, nenori ir negali susivokti, ir kadangi tuo metu nebuvo matyti perspektyvos, kaip kitaip būtų galima padėti šaliai ir vadovybei. Tad buvo susidėta su įvairiais Ordino valdytojais, kurie ištikimai ir sąžiningai palaikė didįjį magistrą ir kraštą, ir pagal šitą susitarimą Marienburge 1440 metais buvo sukviestas Landtagas, surašyta sąjungos sutartis ir perskaityta didžiajam magistrui ir visiems ten buvusiems Ordino ponams, taip pat provincijos ir miestų atstovams, ir jie šitą sąjungą pasirašė ir patvirtino. O Ordinas prie sąjungos [sutarties] prikabino ir ypatingą laišką su savo didžiuoju antspaudu, kad visada tvirtai, nepajudinamai ir neatšaukiamai laikysis visų jos skirsnių ir punktų. Taip pat 39 Ordino valdytojai ją pasirašė savo vardais ir prikabino savo antspaudus.

§4. Šitos sąjungos [sutarties] nuorašas, kaip jį mums iš originalo pateikė mag[istras] Hartknochas, taip pat Dionysijus Runau savo *Istorijoje apie Trylikos metų karą Prūsijoje,* skamba šitaip:

Tebūnie žinoma visiems dabartiniams ir būsimiesiems, kuriems bus pateiktas šitas raštas, kad 40-aisiais metais *Reminiscere* dieną[110] Elbingo žemė ir miestai buvo susiėję ir ten dėl aiškiai bėdinų dalykų iškėlė tikslą susivienyti,

einfeltige Beschreibung des grossen dreizehnjärigen Krieges in Preussen [...]. *Vide arch. kom. 143.*]

dem andern in seinem Rechte zu bleiben, angeha-/ben und verrahmet, und am Sontage Judica[111] hernach zu Marienwerder dieselbe Ver-/einigung mit Brieffe und Siegeln geendet und volführet haben in solcher Weise, als hierauf folget.

Im Nahmen der heiligen und untheilhafftigen Dreyfaltigkeit Amen. / Wir, Ritter, Knechte und Städte der Lande, Gebiete und Städte in Preußen, unten geschrie-/ben bekennen und zeugen offenbahr mit diesem Gegenwärtigen
[972] Brieffe für allen, die ihn sehen, // hören und lesen, daß wir um gemeines Nutzens und from[m]ens Willen Gott zu Lob unserm Herrn / Homeister, seinem Orden und Landen zu Ehren und uns allen zu Förderung Besten und / Wohlfahrt mit guter Vorbetrachtung wohl bedachten reiffen Rath und mit Eintracht, / Wißen, Willen unser aller gemeiner Ritter, Knechten, Bürger und Einwohner eine / freundliche, stete und feste Vereinigung und Zusam[m]ensetzung einer bey des andern / Rechte und rechtfertigen Sachen zu bleiben unter einander angegangen und ge-/macht haben, angehen und machen, in Krafft dieses Brieffes für uns, unsere / gemeine Ritter, Knechte, Bürger und Einwohner, die nun auch zukünfftig sind, / und für alle diejenigen, die mit in dieser Vereinigung seyn wollen, derselben / gnugthun und gebrauchen. Und geloben die in guten Treuen sonder Argelist unvor-/sehrt zu halten und dabey zu bleiben in allen puncten und articuln, als die hernach fol-/gen in Schrifften. Zum ersten, daß ein jeglicher von uns unten geschriebenen Rittern, / Knechten und Städten, die unter unserem Herrn Homeister und seinem Orden sind, thun / alles, das er ihm von Ehren und Rechtens wegen pflichtig ist zu thun nach Ausweisung / unser aller privilegien, Freyheiten und Rechte und desgleichen, daß ein jeglicher von uns / untergeschriebenen Rittern, Knechten und Städten, unter den Ehrwürdigen unsern Herrn / Praelaten des Landes geseßen, sol seinem Herrn thun, alles das er ihm von Ehr und Rech-/tens wegen pflichtig ist zu thun, nach Ausweisung eines jeglichen privilegien, / Freyheit und Rechte. Und also hinwiederum begehren wir, Ritter, Knechte und Städte, und / dünkt uns inniglich und recht seyn, daß unser Herr uns alle und einem jeglichen beson-/ders laße bey Rechte, Freyheiten und Brieffen, nachdem als wir und unsere Vorfahren / damit begabet und befreyet sind, die alten Beschwerungen abthun und darüber keine / andere in zukom[m]enden Zeiten auf uns legen. Und ob uns jemand darüber drengen / oder mit Gewalt fahern wolte, daß unser Herre ein solches nicht verhänge, / sondern uns dafür beschirme und uns in unsern Rechten beyliege und ob jemand von / uns untergeschriebenen Landen und Städten, allen oder einem[147] besonders Rittern, Knech-/ten Bürgern und

[147] *Lit.*

vieniems ir kitiems išlaikant savo teises, o po to *Judica* sekmadienį[111] Marienverderyje tas pats susivienijimas buvo papildytas laišku ir antspaudais, tuo būdu galutinai užbaigtas, kaip matyti toliau.

Šventosios ir nedalomosios Trejybės vardu. Amen. Mes, riteriai, knechtai ir šalies miestai, sritys ir Prūsijos miestai, žemiau pasirašę, pripažįstame ir
[972] šiuo laišku viešai liudijame visiems, kurie jį matys, // girdės ir skaitys, kad mes dėl visuotinės naudos ir dievobaimingų norų, Dievo šlovei ir mūsų pono didžiojo magistro, jo Ordino ir šalies garbei bei mūsų visų paskatinimui, gerovei ir labui, gerai iš anksto apmąstę bei su visų paprastų riterių, knechtų, miestiečių ir gyventojų sutikimu, žinia ir valia pradėjome ir sudarėme draugišką, pastovų ir tvirtą susitarimą bei susivienijimą, kiekvienas pasilikdamas savo teises ir teisėtus dalykus, jį pradedame ir sudarome šituo laišku, skirtu mums, mūsų paprastiems riteriams, knechtams, miestiečiams ir gyventojams, dabartiniams bei būsimiesiems, ir visiems tiems, norėsiantiems būti šitame susivienijime, kuris juos tenkins ir kuriuo jie naudosis. Ir pasižadame tikrai ištikimai, be klastos, be nukrypimų jo laikytis ir saugoti visus jo punktus bei skirsnius, kaip jie toliau raštuose pateikiami. Pirma, kad kiekvienas iš mūsų žemiau pasirašiusųjų riterių, knechtų ir miestų, kurie yra pavaldūs mūsų ponui didžiajam magistrui ir jo Ordinui, darys viską, kas yra jo pareiga daryti pagal garbę ir teisę laikantis visų mūsų privilegijų, laisvių bei teisių ir pan., kad kiekvienas iš mūsų žemiau pasirašiusiųjų riterių, knechtų ir miestų, pavaldžių garbingiesiems mūsų ponams šalies prelatams, turi savo ponui daryti visa tai, kas yra jo pareiga jam daryti pagal garbę ir teisę laikantis kiekvieno privilegijų, laisvės ir teisių. Ir taip pat mes, riteriai, knechtai ir miestai, reikalaujame, ir tai mums atrodo nuoširdu ir teisėta, kad mūsų valdovas mums visiems ir kiekvienam atskirai paliktų teises, laisves ir raštus, kuriais mes ir mūsų protėviai esame apdovanoti, kad panaikintų senas prievoles ir artimiausiu metu neuždėtų naujų. Ir jeigu mus kas nors imtų engti ar norėtų suimti, kad mūsų ponai šito neleistų, o mus dėl to gintų ir palaikytų mūsų teises, o jeigu kas nors iš mūsų žemiau pasirašiusiųjų žemių ar miestų, visi ar vienas, ypač riteriai, knechtai, miestiečiai

Einwohnern wieder Recht, Brieffen und Freyheit bedränget oder ver-/gewaltiget oder ihme sein Guth genom[m]en würde, der sol sich solcher Gewalt / erklagen, ersten an unsern Herrn den Homeister. Würde der Kläger denn der Gewalt / nicht überhaben, das wir zu unserm Herrn nicht getrauen, so sol derselbe kom-/men auf den gelegten Reichstag, der des Jahres um Ungerecht und Gewalts willen / einsten soll gehalten werden und sich da erklagen, würde das Gericht auch also / nicht bestellt, daß man erkente, daß dem Rechten gnug geschehe, oder der Reichs-/tag nicht möchte Fortgang haben und dem Kläger nicht möchte gerichtet werden, ge-/sche [!], daß der Ritterschafft, die sol das von Stund an der ältesten Ritterschafft im / Culmischen Lande verkündigen und ihnen die Sache eigentlich durch Schrifften oder Bothen / wißen laßen, so sollen dieselben Ritterschafft mit samt den Städten Colm und Thorn Macht / haben die Ritterschafft, aus den andern Gebieten mit samt den andern Städten, allen / in dieser Vereinigung begriffen, auf gelegene Zeit und Stätte zu verbotten, da auch / ein jeglicher von uns untergeschriebenen Landen und Städten sol pflichtig seyn hinzukom[m]en / und da die Sache zu verhören. Werden die Sachen denn rechtfertig erkandt, so sollen die / Ritter, Knechte und Städte des Klägers mächtig seyn, zu Ehren und zu Rechte zu entbieten, / und sollen sich nach ihrem besten Vermögen darinnen bearbeiten, daß er dabey gehalten / werde. In derselbigen Weise, ob jemand von uns untergeschriebenen Städten, Bür-/gern und Inwohnern wieder Recht, Freyheit und Brieffe bedrenget würde, der sol den / Städten, Culm und Thorn mit samt der Ritterschafft des Culmischen Landes Macht / haben, die Ritterschafft aus den andern Gebieten mit samt den andern Städten, allen in / dieser Vereinigung begriffen, aufgelegene Zeit und Stätt zu verbotten und den Sachen nach-/zugeben, in aller Weise als hiernächst zuvor von der Ritterschafft stehet ausgedrukt. / Item wiederführe auch jemanden solche Sache oder solche Gewalt, daß man erkennete, / daß man solches Rechts Tages nicht erbeiten [!] möchte, da Gott für sey, oder daß man / die Ritterschafft oder die Städte dawieder Recht drängen oder jemands seine Güter mit / Gewalt unterhalten wolte, so sollen wir getreulich und feste einer bey dem andern in / seinem Rechte bleiben und der Sachen uns aller gleich annehmen, die zum Ende helffen / austragen und nach unserer Macht einer dem andern zum Rechten beyliegen, Hülffe und Bey-/ständigkeit thun, als das dann nach Gelegenheit der Sachen Noth und Behuff thun wird. / Und ob jemand von uns untergeschriebenen Landen und Städten, Rittern, Knechten, Bürgern / und Einwohnern hierentboben [?] mit Gewalt überfallen und an
[973] seinem Leibe beleidigt oder // unschuldiglich zum Tode gebracht wurde, das

ir gyventojai, būtų skriaudžiamas ar prievartaujamas pažeidžiant teisę, raštus ir laisvę, arba iš jo būtų paimamas jo turtas, tai jis dėl šitokio smurto turi skųstis visų pirma mūsų ponui didžiajam magistrui. Jeigu kaltintojas smurto neįveiktų, ko mes iš savo pono nesitikime, tai tas turi atvykti į paskirtą Reichstagą, kuris kartą per metus turi būti kviečiamas dėl neteisybių ir smurto, ir ten pateikti skundą, ir jeigu teismas irgi nepatvarkys taip, kad būtų matyti, jog teisusis gavo satisfakciją, arba jeigu Reichstagas nenorėtų tęsti ir rengti teismo, jeigu taip atsitiktų su riterija, tai ji tuoj pat apie tai turi informuoti seniausiąją Kulmo žemės riteriją, privalo jiems pranešti raštu ar per pasiuntinius, ir šita riterija kartu su Kulmo ir Torno miestais privalo turėti galią per pasiuntinius sukviesti riteriją iš kitų sričių kartu su kitais miestais, visais, kuriuos apima šitas susitarimas, numatytu laiku į numatytą vietą, taip pat kiekvienas iš mūsų pasirašiusiųjų žemių ir miestų turi jausti pareigą atvykti ir bylą išklausyti. Jeigu reikalai tada teisingai išsprendžiami, kaltintojo riteriai, knechtai ir miestai privalo turėti galią garbingai ir teisėtai duoti nurodymus ir pagal visas savo galimybes stengtis, kad jų būtų laikomasi. Tuo pačiu būdu, jeigu kas nors iš mūsų pasirašiusiųjų miestų, miestiečių ir gyventojų, pažeidžiant teisę, laisvę ir raštus, būtų nuskriaudžiamas, toks Kulmo ir Torno miestams kartu su Kulmo žemės riterija privalo turėti galią per pasiuntinius sukviesti riteriją iš kitų sričių kartu su kitais miestais, kuriuos apima šitas susitarimas, į numatytą vietą numatytu laiku ir ištirti bylą – visiškai taip, kaip čia prieš tai parašyta apie riteriją. Taip pat jeigu ką nors ištiktų tokia byla ir toks smurtas, kad nebūtų norima laukti teismo sueigos, kur spręstų Dievas, arba kad riteriją ir miestus norima priremti dėl teisių, arba kad kas nors nori jėga išlaikyti savo dvarus, tai mes turime ištikimai ir tvirtai laikytis vienas kito teisių ir reikalais užsiimti iš karto visi ir padėti bylas išspręsti iki galo ir pagal savo galimybes palaikyti vienas kitą teisės dalykuose, teikti pagalbą ir paramą, ko gali prireikti ištikus bėdai ir reikalui. Ir jeigu kas nors iš mūsų pasirašiusiųjų žemių ir miestų, riterių, knechtų, piliečių ir gyventojų bus užpultas jėga ir sužalotas fiziškai arba //

wir doch nicht getrauen, das / wollen wir klagen unserm Herrn dem Homeister und begehren, daß er ein solches richte unverzogen. / Währe denn das nicht geschehen, so geloben wir Mannschafft und Städte, aller unten berühret, in gu-/ten Treuen, daß darinnen also getreulich und mit solchem Ernst zu beweisen, daß man erfin-/den sol, daß uns allen ein solches Leid ist und wollen das an ihm den Vergewaltiger seinen / und ihren Beyliegern an Leib und Gut nach unsern höchsten Vermögen nicht laßen ungerochen. Item, / daß ein jeglicher von uns untergeschriebenen Landen und Städten sol mit des andern besten umgehen / in rechtfertigen Sachen, und ob einer etwas vernehmen und oder zu wißen würde, daß diesem Lan-/de, uns allen oder einem besonder möchte schädlich seyn, in welcherley Weise das wäre, das sol einer / dem andern verkündigen, getreulich warnen und wißen laßen, und solche Warnung und Verkündigung sol / bey einem jeglichen in Rechtes Weise bleiben. Item was von den gemeinen Landen und Städten auf den / Tagefahrten mit Eintracht nach alter Gewohnheit verliebet und beschloßen wird, daß daßelbe von uns, / untergeschriebenen Länder und Städten, alles also gehalten werden soll. Im Gezeugniß und Wahrhafftigen / Bekäntniß aller vorgeschriebenen Sachen haben wir, Hanß von Ziegenberg, etc. etc. (hier folgen die Nahmen / der Ritterschafft nach der Länge) von volkom[m]enen Macht, Eintracht und Geheiß und Befehls wegen aller / der unsern und unser gemeinen Ritter und Knechte, die uns ausgesandt haben, un-/sere Siegel hierunten aufgedrukt. Und wir, Bürgermeister und Rathmanne / der Städte Culmen, Thorn, Elbing, Brunsberg, Königsberg, Danzig, Kneiphoff, / Graudentz, Straßburg, Neumark, Lobau, Reden, Neustadt Thorn, Neustadt Elbing, / Löbenicht, Wehlau, Allenburg, Heiligen Buel, Zinten, und Landsberg, von volkom[m]ener / Eintracht, Geheiß und Befehls wegen unserer Altesten, Schoppen, Bür-/ger und Inwohner und ganzen Gemeinen unserer Städte / größeste Siegeln hieran laßen hangen und zu För-/derer Sicherheit und festerer Verwahrung geloben wir, Ritter und Knechte, alle vorberühret in volkom-/mener Macht aller der Unsern vor uns und vor unsere gan-/ze Gemeine, Ritter und Knechte, die auf diese Zeit sind und / auch zukünfftig seyn werden, und vor alle diejenige, die / in dieser Einigung sind geschlossen, und auch hernachmals / herein begehren zu kom[m]en. Und wir, Bürgermeister / und Rathmanne der vorgedachten Städte, geloben in / voller Macht vor uns, unsere Schoppen, Bürgern, Einwoh-/nern und ganzen Gemeine, die nun und auch zukünff-/tig sind und für alle diejenige, die in dieser Vereinigung begriffen / sind und hernachmals herein begehren zu kom[m]en, alle Stüke und / Articul, als die hiebevor ausgedruket stehen, in guten rechtfertigen

[973] nekaltai nužudytas, kuo mes negalime patikėti, tai skųsimės mūsų ponui didžiajam magistrui ir geidžiame, kad tokį dalyką jis teistų neatidėliodamas. O jeigu tai nebūtų padaryta, tai mes, vyrija ir visi miestai, žemiau surašyti, pasižadame tai sąžiningai ištirti, kad parodytume, jog mus visus slegia tokia bėda, ir neleisime pagal savo galimybes, kad smurtautojams ir jų pagalbininkams, tiek asmenims, tiek turtui, tai neatsirūgtų. Taip pat kiekvienas iš mūsų pasirašiusiųjų žemių ir miestų turi su kito turtu elgtis teisėtai, ir jeigu žmogus išgirstų ar žinotų ką nors tokio, kas gali būti žalinga šitai šaliai, mums visiems ar vienam žmogui, kad ir kas tai būtų, privalo vienas kitam pranešti, nuoširdžiai įspėti ir informuoti, ir kiekvienas šitaip įspėti ir pranešti turi teisėtu būdu. Taigi kas paprastų žemių ir miestų teismo suvažiavimuose vieningai pagal seną paprotį nusprendžiama ir nutariama, viso to reikia laikytis taip pat ir mums, žemiau pasirašiusiems žemėms ir miestams. Paliudydami ir tikrai pripažindami visus aukščiau surašytus dalykus, mes, Hanßas von Ziegenbergas, ir t. t. ir t. t. (čia eina riterijos vardai iš eilės), turintys visų mūsų ir mus atsiuntusių mūsų paprastų riterių ir knechtų visiškus įgaliojimus, pritarimą ir nurodymą bei įsakymą, čia apačioje prispaudėme savo antspaudus. Ir mes, Kulmo, Torno, Elbingo, Brunsbergo, Karaliaučiaus, Dancigo, Knypavos, Graudenco, Štrasburgo, Noimarko, Lėbau, Rėdeno, Torno Naujamiesčio, Elbingo Naujamiesčio, Lyvenikės, Vėluvos, Alenburgo, Šventapilės, Žintų ir Landsbergo miestų burmistrai bei tarybos nariai, turėdami savo seniūnų, tarėjų, piliečių bei gyventojų ir mūsų miestų visų bendruomenių visišką pritarimą, nurodymą ir įsakymą, čia liepėme prikabinti didžiuosius antspaudus ir dėl didesnio saugumo bei tvirtesnio išsaugojimo mes, visi minėtieji riteriai ir knechtai, turintys visų mūsiškių visiškus įgaliojimus, pasižadame sau ir visoms mūsų bendruomenėms, riteriams ir knechtams, kurie yra šiuo metu ir kurie bus ateityje, ir visiems tiems, kurie sujungti šituo susitarimu, ir taip pat tiems, kurie norės čia prisidėti vėliau. Ir mes, minėtųjų miestų burmistrai ir tarybų nariai, turėdami visišką teisę, pasižadame sau, mūsų tarėjams, miestiečiams, gyventojams ir visoms bendruomenėms, kurios yra dabar ir bus ateityje, ir visiems tiems, kurie yra įtraukti į šitą susitarimą ir kurie norės vėliau prisijungti, tikrai ir

Glauben bey Treuen und bey Ehren sonder Argelist, stete, / feste und unvorsehrt zu halten und dabey zubleiben und dem nach / ganzer unser Macht gnug zu thun in allen zukom[m]enden Zeiten. / Geschehen und vollendet seyend diese Dinge zu Ma-/rienburg am Montage nach dem Sontage Judica in der Fasten / Im Jahr Unseres Herrn vierzehn Hundert und vierzig. //

[974] Dieser Bund ist noch in originali in dem Thornischen Archivo vorhanden und hän-/gen daran über 70 Siegel, unter den 7 die größesten seyn. Als nehmlich der / Städte Culm, Thorn, Elbing, Braunsberg, Könnigsberg, Danzig, Kneiphoff, wel-/che auch in dieser hie gesetzten Ordnung auf einander folgen, welchen Bund / auch das Land vom Römischen Kayser approbiren, auch vom Babst confir-/miren laßen.

§5. Ob nun wohl dieser Bund auch vom Homeister und von 39 seiner Gebietiger / und Amts Leuten unterzeichnet und versiegelt worden, waren doch noch viele / von den Ordens Gebietigern, die diesem allem wiedersprachen, und schiene / diese wiederwertige Parthey überhand zu nehmen, so gar, daß nicht / nur in Marienburg, als der Homeister Capitul hielt ein entsetzlicher Tumult / deswegen unter dem Homeister und unter den Ordens Gebietigern entstan-/den, daß gar der Homeister sich nach Danzig reteriren muste, sondern / als abermal eine Zusam[m]enkunfft des Ordens, wobey auch ausländische / und die Herrn aus Liefland waren, angestellet worden, ward dieser / Homeister Paul von Rußdorff durch ein sonderliches Diplomo, so noch / im Thornischen Archiv verhanden, von den Ordens Gebietigern seines Amts / entsetzet. Da sol es nach Meinung einiger Chronicorum noch drey / Jahr[148] gewähret haben, in währender Zeit dieser Herr doch den Nahmen / auch einiger maaßen, wie wohl nur so weit der Groß Comthur und seine / Adhaerenten zu ließen, das Amt geführet, ehe er weggereiset. Allein / es muß hie ein Fehler seyn, weil der Bund a[nn]o 1440 gemacht und a[nn]o / 1441 schon der Conrad von Erlingshausen erwählet gewesen[c(106)].

§6. Währender Zeit dieser Uneinigkeit im Orden muste das Land wegen / des Bundes viel leiden. Ein jeder Gebietiger und unter denen vornehmlich / die Franken, Bayern, Schwaben waren die eyfrigsten und die auch dem / Land Adel und den Städten auf alle Weise zu befehlen gewilt und emsig / waren. Dabey einige es auch aus der Weise machten. Wie dann in / einem Adlichen Hoffe, den man in Verdacht hatte, daß sie darin auf den Bund hielten, 7 Edelleute

[c(106)] Hartkn., c. l., p. 312, sqq.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 312 und seq. *Vide a(48).*]

teisingai tikėdami, ištikimai ir garbingai, be klastos, tvirtai ir nesugriaunamai laikytis visų punktų ir skirsnių, kurie čia aukščiau surašyti, ir pagal visas mūsų išgales tai puoselėti per visus ateinančius laikus. Atlikti ir užbaigti šitie dalykai Marienburge pirmadienį po *Judica* sekmadienio prieš pasninką tūkstantis keturi šimtai keturiasdešimtaisiais mūsų Viešpaties metais. //

[974] Šitos sąjungos [sutarties] originalas dar tebėra Torno archyve ir prie jo kabo 70 antspaudų, tarp jų septyni didieji. Ir būtent Kulmo, Torno, Elbingo. Braunsbergo, Karaliaučiaus, Dancigo, Knypavos, jie kabo vienas po kito čia pateikta tvarka, ir šitą sąjungą šalis davė patvirtinti Romos imperatoriui, taip pat popiežiui.

§5. Nors šitą sąjungą pasirašė bei užantspaudavo ir didysis magistras bei 39 jo valdytojai ir valdininkai, tačiau vis dėlto buvo daug Ordino valdytojų, kurie visam tam prieštaravo ir atrodė, kad šita priešgyniaujanti partija ima viršų, netgi nueita iki to, kad ne tik Marienburge, kai didysis magistras buvo sukvietęs kapitulą, dėl to kilo baisi sumaištis tarp didžiojo magistro ir Ordino valdytojų, jog didysis magistras net turėjo pasitraukti į Dancigą, bet ir per Ordino susitikimą, kuriame dalyvavo ir ponai iš užsienio bei iš Livonijos, Ordino valdytojai šitą didįjį magistrą Paulių von Rußdorffą nušalino nuo pareigų specialiu diplomu, kuris dar yra Torno archyve. Kai kurių kronikininkų nuomone, praėjo dar treji metai, per kuriuos šitas ponas vis dėlto šiaip taip ėjo savo pareigas, nors ir tik tiek, kiek leido didysis komtūras ir jo šalininkai, o tada jis išvyko. Tačiau čia turėtų būti klaida, nes sąjunga buvo sudaryta 1440 metais, o 1441 metais jau buvo išrinktas Conradas von Erlingshausenas[c(106)].

§6. Per šitą nesutarimų laikotarpį Ordinas dėl sąjungos turėjo daug kentėti. Kiekvienas valdytojas, itin frankai, bavarai ir švabai, buvo labai veiklūs ir norėjo įsakinėti kaimo bajorijai ir miestams. Kai kurie tai darė ir iš įpročio. Vėliau viename kilmingųjų dvare, įtariant, kad jie palaiko sąjungą, pasalūniškai ir niekšiškai buvo nužudyti septyni kilmingieji. Nesaugūs jie buvo ir

[148] *Corr. ex illect.*

meuchelmörderisch ermordet wurden. Wie / sie denn auch auf gemeinen Land Straßen nicht sicher waren. Wodurch / das Land mehr und mehr wieder den Orden verbittert wurde. Doch gieng / die Wahl eines neuen Homeisters vor sich und wurde ein recht brawer, / gottesfürchtiger Weiser und sanfftmuthiger Herr Conrad von Erlings-/hausen zum 24ten Homeister erwahlet.

§7. Dieser Herr trachtete nach allen Kräfften dahin, daß er den Zwie-/spalt als eine Wurzel alles Ubels heben möchte, konte aber auf / keine Weise dazu gelangen. Er suchete, mit Glimpff und freundlichen / Worten Land und Städte auf andere Gedanken zu bringen, Erboht sich / eine andere Verschreibung, die
[975] etwas glimpfflicher zu machen, // damit beydes der Orden als das Land und Städte solten können zufrieden seyn, / es wolte aber solches nicht angehen.

§8. Als nach seiner Wahl, wie gebräuchlich, Land und Städte dem Homeister huł-/digen solten, entstund straks ein Streit wegen des Eydes, den Land und Städte / Ihm leisten solten.

§9. Nach vielem Disputiren wurde folgende Form des Eydes beliebet und / von allen Parthen angenom[m]en: Wir[149] huldigen Euch, Conrad von Er-/lingshausen, Homeister Teutschen Ordens, als unseren / rechten Herrn und schwören Euch rechte Mannschafft / und geloben Euch treu und hold zu seyn als ein / rechter unterthäniger seinem rechten Herrn sol seyn / ohne Argelist, daß uns Gott so helffe, und alle hei-/ligen. Vorbaß geloben wir bey demselben Eyde, wenn / ein Homeister abgehet, oder wir dem Orden wollen gehorsahm seyn / bis nach der Huldigung eines neues Homeisters.

§10. Wie nun kein Staat ohne Subsidien und Geldmittel kann erhalten werden, als / erforderte auch der Orden solche Geldmittel, die die Zeit und Staat Gelegen-/heit erforderte. Und wurde thulich erachtet auf dem Land Tage zu Elbing, / der a[nn]o 1442 angestellet ward, daß man gewiße Zölle im Lande anle-/gen möchte und meinete der Orden deßen berechtiget zu seyn, krafft des / privilegii, so der Orden von Fridrico II., Römischen Kayser, a[nn]o 1226 erhalten / hatte. Allein das Land und Städte waren Ihm hier gar contrar, vorwen-/dend, wie sie von allen Zöllen vermöge des Culmischen Privilegii von / dem Orden befreyet wären[150].

§11. Jedennoch damit der Orden dem Lande nicht vorrüken konte, ob wolten / sie nichts zum Behuff und Unterhaltung des Ordens thun, willigten sie darin, / daß der Pfund Zoll nach der Weise, wie es bey des vorigen Homeisters / Paul von Rußdorffs Zeiten gebräuchlich gewesen, solte vom Orden ge-/hoben werden, welches auch der Orden angenom[m]en.

[149] *In d. m.*: Hartkn., A. und N. Preuß., p. 313. [Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 313. *Vide arch. kom. 110.*]

šalies keliuose. Dėl to šalis vis labiau ir labiau rūstinosi dėl Ordino. Vis dėlto naujo didžiojo magistro rinkimai įvyko ir 24-uoju didžiuoju magistru buvo išrinktas šaunus, dievobaimingas išminčius ir geraširdis ponas Conradas von Erlingshausenas.

§7. Šitas ponas visomis išgalėmis stengėsi pašalinti susiskaldymą kaip viso blogio šaknis, tačiau niekaip negalėjo to pasiekti. Jis mėgino švelnumu ir maloniais žodžiais šalį ir miestus nukreipti į kitas mintis, ketino parengti naują
[975] švelnesnį kodeksą, // kad abi pusės – tiek Ordinas, tiek šalis ir miestai – galėtų būti patenkinti, bet tai nepavyko.

§8. Kai jį išrinkus, kaip įprasta, šalis ir miestai didžiajam magistrui turėjo išreikšti vasalinę priklausomybę, tuoj kilo ginčas dėl priesaikos, kurią šalis ir miestai turėjo jam duoti.

§9. Po daugelio diskusijų nusileista prie tokios priesaikos formulės, ir ji priimta visų pusių: Mes išreiškiame Jums, Conradai von Erlingshausenai, Vokiečių Ordino didysis magistre, vasalinę priklausomybę kaip mūsų teisėtam viešpačiui ir prisiekiame tikrą pavaldumą ir pasižadame būti ištikimi bei atsidavę, kaip tikras valdinys turi būti [atsidavęs] savo ponui, be klastos, kad Dievas ir visi šventieji mums padėtų, ir pasižadame ateityje laikytis šios priesaikos, kol didysis magistras pasitrauks arba būsime pavaldūs Ordinui iki naujo didžiojo magistro pripažinimo.

§10. Kaip jokios valstybės negalima išlaikyti be subsidijų ir piniginių lėšų, taip ir Ordinui reikėjo tokių piniginių lėšų, kurių reikalavo laikas ir valstybės reikalai. Ir Landtage, surengtame Elbinge 1442 metais, buvo pripažinta, kad šalyje reikėtų įvesti tam tikrus muitus, ir Ordinas, remdamasis privilegija, kurią 1226 metais buvo gavęs iš Romos imperatoriaus Frydricho II, manė turįs tam teisę. Tačiau šalis ir miestai šiuo reikalu buvo griežtai nusiteikę prieš, įrodinėjo, kad pagal Kulmo privilegiją jie esą laisvi nuo bet kokių muitų Ordinui.

§11. Tačiau, kad Ordinas negalėtų šaliai priekaištauti, jog neva nieko nenorima daryti Ordino poreikiams ir išlaikymui, tai jie sutiko, kad Ordinas imtų svaro muitą tokiu pat būdu, kaip tai buvo įprasta ankstesnio didžiojo magistro Pauliaus von Rußdorffo laikais.

[150] *Corr. ex illect.*

§12. Im[m]ittelst dauerten die Factiones unter des Ordens Gebietiger noch, / und zwar wolten die Franken, Bayern und Schwaben den andern allen, / was sie thun und laßen sollten, vorschreiben, welches denen andern Natio-/nen, die im Orden waren, sehr verdroß. Jedoch waren Sie alle darin ei-/nig, daß der Bund, den Land und Städte gemacht hatten, solte gäntzlich / abgeschafft werden, wozu aber Land und Städte kein Ohr gaben und der / Homeister es dahin nicht bringen konte, dahero dieser Herr sich grämete / und sein Leben gleichsahm vor der Zeit, nachdem er 7 Jahr regieret hatte, / a[nn]o 1449 schloße und ward zu Marienburg der letzte unter den Homei-/sters, so da liegen, begraben.

§13. Hierauf a[nn]o 1450 ward vorbesagten Homeisters Vetter Ludwig
[976] von // Erlingshausen einmüthig zum Homeister erkohren. Als selbiger von Land und Städ-/ten die Huldigung begehrte, gab es viel disputirens. Land und Städte wolten / sich hiezu nicht verstehen. Es solte der Homeister ihnen erst versprechen, bey dem / Bunde zu laßen, den Pfund Zoll abzuschaffen, die gemeinen Gerichts / Tage jährlich zu halten und sie selbsten bey ihren privilegiis, Rechten und wohl / hergebrachten Gebräuchen und Gewohnheiten zu laßen, welches auch der / Homeister eydlich ihnen versprochen, worauf Land und Städte ihm den / Huldigungs Eyd, wie seinem Vorfahren geschehen, ablegten.

§14. Die Ordens Gebietiger aber lagen diesem Herrn alle Zeit in den Ohren, / daß er vor allen Dingen den Bund auflösen und zernichten solte, welches / er zuerst mit Glimpff suchte, und da solches nicht angieng, wolte er es / mit Recht thun. Drum die Sach an den bäbstlichen Hoff gediehen, der / schikte ins Land Ludovicum Sylvensem Episcopum, der solches untersuchen / und nach Befinden der Sache den Bund heben solte. Land und Städte remon-/strirten Ihm, wie der Bund, nicht wieder den Homeister, sondern eintzig und / allein sich wieder Gewalt dadurch zu schützen, eingerichtet wäre, / um dieser Ursachen willen es der Herr Homeister Rußdorff mit 39 Or-/dens Gebietigern ja unterschrieben hätte, zugeschweigen, wie sie den / Homeistern, wie auch diesem jetzigen Lands Herrn gehuldiget und Ihm und / dem Orden treu und hold zu seyn, angelobet hatten. Da der Legat also / informiret ward, nahm er es ad referendum und zog davon.

§15. Der Orden zoge sich darauf ans Römische Reich, bey welchem er / die Bundes Genoße sehr anschwärzete, meinte durch solche Vor-/berichte künfftig einen gnädigen Richter nach ihrem Wunsch zu er-/langen. Land und Städte hatten aber vor der Zeit bey dem Kayserlichen / Hoffe ihren Bund publiciret und deßen Confirmation bald nach der Unter-/suchung des Römischen Legati gesuchet und erhalten, bildeten sich auch / nicht ein, daß beym Römischen Kayser so übel solten verleumdet / werden. Derowegen als der Orden

§12. Tuo tarpu dar tebesireiškė Ordino brolių grupuočių nesantaika, būtent frankai, bavarai ir švabai visiems kitiems norėjo primesti, ką jie turi daryti, ir tai labai pykdė visas kitas tautas. Tačiau dėl vieno dalyko sutarė visi – kad tą sąjungą, kurią sudarė kraštas ir miestai, reikia visiškai panaikinti, tačiau kraštas ir miestai apie tai nenorėjo nė girdėti, ir didysis magistras nieko čia negalėjo padaryti, tad šitas ponas dėl to labai graužėsi ir, pavaldęs septynerius metus, 1449 metais per anksti baigė savo gyvenimą ir buvo palaidotas Marienburge – paskutinis iš didžiųjų magistrų, kurie čia guli.

§13. Po to 1450 metais didžiuoju magistru vieningai pasirinktas prieš tai
[976] minėto didžiojo magistro pusbrolis Ludwigas von // Erlingshausenas. Jam laukiant krašto ir miestų pavaldumo pareiškimo, buvo daug diskutuojama. Kraštas ir miestai nenorėjo su tuo sutikti. Didysis magistras pirma turėjo jiems pasižadėti palikti sąjungą, panaikinti svaro muitą, bendruosius teisminius suvažiavimus rengti kasmet ir jiems patiems palikti jų privilegijas, teises ir perimtus papročius bei įpročius, ir didysis magistras priesiekdamas jiems tai pažadėjo, po to kraštas ir miestai jam, kaip ir jo pirmtakui, priesiekė vasalinę priklausomybę.

§14. Ordino valdytojai išūžė ausis šitam ponui nuolatos kalbėdami, kad jis visų pirma turi šią sąjungą paleisti ir panaikinti, ką jis ir bandė daryti, pirma švelniais įkalbinėjimais, o kai tas nepavyko, tada bandė teisinėmis priemonėmis. Todėl ta problema pasiekė popiežiaus rūmus, jis į šalį atsiuntė Silveso vyskupą Ludovicą, kuris turėjo tai ištirti ir, nustačius padėtį, sąjungą panaikinti. Kraštas ir miestai jam išdėstė kontrargumentus, kad sąjunga sudaryta ne prieš didįjį magistrą, o grynai vien norint apsiginti nuo smurto, juk dėl šitos priežasties ponas didysis magistras Rußdorffas su 39 Ordino valdytojais esą ir pasirašęs, jau nekalbant apie tai, kad jie tam didžiajam magistrui, kaip ir dabartiniam šalies valdovui, pareiškę vasalinę priklausomybę ir pažadėję būti jam ištikimi ir klusnūs. Taigi legatas buvo informuotas, jis ėmėsi supažindinti [popiežių] ir išvyko.

§15. Ordinas tada kreipėsi į Romos Imperiją, kuriai sąjungos narius labai apjuodino: manė šitokia išankstine informacija ateičiai įgysiąs maloningą teisėją pagal savo norą. Tačiau kraštas ir miestai imperatoriaus dvare jau buvo paskelbę savo sąjungą ir netrukus po Romos legato tyrimo paprašė ją patvirtinti ir tą patvirtinimą gavo, jie visai neįsivaizdavo, kad gali būti taip baisiai apšmeižti Romos imperatoriui. Todėl, kai Ordinas kreipėsi į Romos

an den Römischen Kayser sich zog / und von Land und Städten auch begehrten, sie möchten es auf des Römischen / Kaysers Gutachten ankom[m]en laßen, welches Land und Städte in soweit / angenom[m]en, daß Römisch[e] Kayserl[iche] Majestaet auf Ursachen des Bun-/des, warum er gemacht, sprechen, nicht aber, ob der Bund sollte gültig / seyn oder nicht. Wie dann so fort die Abgeordneten von Land und Städten / als man merkte, daß der Römische Kayser hie zu weit gehen wolte, / sollennissime protestirten[d(107)].

§16. Der Spruch aber des Römischen Kaysers gieng dahin, daß der Bund / solte ungültig und von keinen Kräfften seyn. Nichts desto weniger gab / der Römische Kayser Land und Städten so wohl die vormals gegebene / Kayser-
[977] liche Com[m]ission den Bund zu machen als auch die Confirmation // des Bundes in originali wieder zurük.

§17. Als nun Land und Städte sahen, daß beym Römischen Reich nichts zu / erhalten wäre, im[m]ittelst der Orden im[m]er fort fuhr in Unterdrukung, Beschim-/pfung und Verfolgung Land und Städte, faßeten sie einmüthig die resolution, / dem Homeister und dem Orden allen Gehorsahm aufzusagen und sich dem Könige / in Polen zu ergeben, darauf 55 Städte und Fleken zusam[m]en kom[m]en und / sich miteinander aufs neue verbunden, dergestalt ihre Freyheit zu main-/teniren. Und da sie den Krieg nicht vermochten zu behaupten, sie dann des / Königes in Polen Casimiri Hülff erbitten und sich ihm mit Behalt ihrer Frey-/heiten ergeben wolten, verfertigten den Absagbrieff, den Lande und Städte, / dem Homeister und seinem Orden, am Montage, Purificationis Mariae, anno / 1454 gen Marienburg zu schikten[112].

§18. Der Absagbrieff bestund in diesen Formalien:

Dem[151] Ehrwürdigen Herrn Ludwig von Erlingshausen, Homeister Deutsch Ordens, / unsern Dienst als jetzund gewandt ist zu vorn. Ehrwürdiger Herr / Homeister, nach Euer Erwählunge zum Homeister / habt ihr von uns gefordert Huldunge, darzu wir nur willig / ergeben, so fern uns Euer Ehrwürdigkeit bey alten Freyheiten / und Rechten wolte laßen und eine gemeine Tagfahrt zu halten, / zu rechten Gewalt und Unrecht. Das wir, die weil ihr unser Herr / gewest seyd, gefordert vielmal, und es macht uns nicht wieder-/fahren, und habt uns der geschehenen Dinge nicht wollen beystehen. / Wie wohl wir auf solche Zusage Eure Manne geworden und gehuldigt / haben, des hat uns Euer

[d(107)] Runau, c. l, pag. der Vorrede.

[Runau, Dionysius, Historia und einfeltige Beschreibung des grossen dreizehnjärigen Krieges in Preussen [...]. *Vide a(104).*]

imperatorių ir norėjo, kad kraštas ir miestai orientuotųsi į Romos imperatoriaus verdiktą, kraštas ir miestai šitai pripažino tiek, kad Jo imperatoriškoji Didenybė kalbėtų apie sąjungos sudarymo priežastis, kodėl ji buvo sudaryta, o ne apie tai, ar sąjunga teisėta, ar ne. O po to, kai buvo pastebėta, kad Romos imperatorius čia nori eiti per toli, krašto ir miestų atstovai tuoj pat labai iškilmingai užprotestavo[d(107)].

§16. O Romos imperatoriaus ištarmė krypo į tai, kad sąjunga esanti negaliojanti ir neveiksni. Tačiau, maža to, Romos imperatorius kraštui ir miestams grąžino ir anksčiau duoto imperatoriškojo leidimo steigti sąjungą, ir sąjungos
[977] patvirtinimo // originalus.

§17. Kai kraštas ir miestai pamatė, kad Romos Imperijoje nieko nepeš, o Ordino priespauda, užgauliojimai ir persekiojimai vis tęsiasi, kraštas ir miestai vieningai priėmė rezoliuciją atšaukti didžiajam magistrui ir Ordinui bet kokį paklusnumą ir atsiduoti Lenkijos karaliui – tam reikalui susirinko 55 miestai bei vietovės ir vieni su kitais susijungė iš naujo, kad šitaip įtvirtintų savo laisvę. Kadangi atsilaikyti kare jie buvo nepajėgūs, tai pagalbos paprašė Lenkijos karalių Kazimierą ir norėjo jam atsiduoti išlaikydami savo laisves, parengė atsisakymo laišką, kurį didžiajam magistrui ir Ordinui į Marienburgą nusiuntė pirmadienį, Marijos Apsivalymo [vasario 2] dieną, 1454 metais[112].

§18. Atsisakymo laiškas turėjo tokias formalybes:

Prakilniajam ponui Ludwigui von Erlingshausenui, Vokiečių Ordino didžiajam magistrui, [norime], kad mūsų kantri tarnystė tęstųsi kaip ir anksčiau buvusi. Garbusis didysis magistre, išrinktas didžiuoju magistru Jūs iš mūsų reikalavote vasalinės priklausomybės pareiškimo, ką mes noriai padarėme, kadangi Jūsų prakilnybė žadėjo palikti senąsias laisves bei teises ir rengti teismo sueigas dėl teisėtos valdžios ir dėl neteisybių. Kai Jūs buvote mūsų valdovas, mes to daug kartų reikalavome, bet tai nevyko, Jūs nenorėjote laikytis

[151] *In d. m.:* Runau, Bogen f, 11. Runau, Dionysius, Historia und einfeltige Beschreibung des grossen dreizehnjärigen Krieges in Preussen [...]. *Vide arch. kom. 143.*]

Ehrwürdigkeit gelobet zu halten vor ihre / Liebe getrauen. Aber darüber hat uns Euer Ehrwürdigkeit / laßen schänden, lästern und unehren, Meineyde, Verrätherey zu-/gelegt und uns für eigen gesprochen. So doch unsre Väter und Vor-/fahren dem Orden je und alle Wege getreue Dienste gethan haben. Das / alles nicht angesehen habt ihr viel lästerlicher Schrifften von uns / Königen, Fürsten, Herrn, Gemeinden, Städten etc. übergeben und Hülffe / und Beystand wieder uns gesucht durch Euren Gebietiger und / Sendebothen, die das durch Euer Credentz und Machtbrieffe gethan / haben, uns auch beleidiget an unsern Geruchte, Leibe und Ehren und / Gütern und Würdigkeiten wieder Euers Ordens Brieffe und / Siegel aller Gebietiger. Auch Euer Getreuer Männer, als / Hansen und Gabriel von Baysen in fremden Landen durch Eure / Gebietiger und Amtleute habt ihr erlaubt zu fahen, besträken [?], Schatzen / berauben, Leibes Gutes und aller Sicherheit. Auch haben wir, nehmlich / der Kauffman, keine Beschirmunge Hülffe noch Rath weder zu Lande, we-/der zu Waßer von Euch erlangen können. Sondern uns vielmehr Gewalt / und Ungerechtigkeit
[978] von Euch und Eurem Orden geschehen ist. So sagen wir, // Ritterschafft und Städte des Bundes in Preußen, Euer Ehrwürdigkeit auf Hul-/digunge und alle Pflicht von der Huldigung und wollen damit durch diese un-/sere Aufsagunge dieses Brieffes uns mit allen denen, die uns beyständig seyn, / an Ehren und Glimpffen gegen Euch und den Euren verantwortet haben und uns Un-/rechts und Eigenthums etc. mit der Hülffe Gottes erwehren. Datum zu Thorn unter des / Edlen und Gestrengen Herrn Hanß von Baysen Ritters Siegel und auch / der Stadt Thorn Secret, der wir dazumal allesamt gebrauchen. / Am Montage Purificationis Mariae im Jahr 1454.

Land und Städte, volmächtige Räthe des Bundes in Preußen und ihre / Beylieger jetzund zu Thorn versamlet.

§19. Nach diesem übergebenen Absagbrieff trugen Land und Städte dem / Könige in Polen Casimiro das Land auf und ergaben sich ihm, welches / auch die Bischöffe zu Culm, Pomesan und Samland, auch einige Canonici / von Ermland gethan, welches auch der König annahm, Sie bey Ihren / Freyheiten zu schützen und zu erhalten versprochen, worauf der lange / und dreyzehn jährige Krieg sich anfieng.

sutartų dalykų. Mes dėl šitų pažadų buvome tapę jūsų valdiniais ir pripažinę vasalinę priklausomybę, Jūsų Prakilnybė buvo pažadėjęs to laikytis garantuodamas savo meile. Tačiau po to Jūsų Prakilnybė leido mus žeminti, įžeidinėti ir plėšti mūsų garbę ir apskelbė mus nelaisvais žmonėmis. O juk mūsų tėvai ir protėviai Ordinui visada ir visokiais būdais ištikimai tarnavo. Nepaisant viso to, Jūs karaliams, kunigaikščiams, ponams, bendruomenėms, miestams ir t. t. perdavėte daug įžeidžiamų raštų apie mus, ieškojote prieš mus pagalbos ir paramos, per savo valdytojus ir pasiuntinius, turinčius Jūsų įgaliojimus ir galios raštus, niekinote mūsų orumą, asmenį, garbę ir turtus bei titulus, pažeisdamas Jūsų Ordino išduotus raštus ir visų valdytojų antspaudus. Taip pat ir Jūsų ištikimus vyrus Hansą ir Gabrielių von Baysenus savo valdytojams ir valdininkams liepėte suimti, atimti turtus, sveikatą ir bet kokį saugumą. Taip pat mes, o būtent pirkliai, iš Jūsų negalėjome sulaukti jokios globos, pagalbos ar užtarimo nei sausumoje, nei vandenyje. Iš Jūsų ir
[978] Jūsų Ordino daugiau patyrėme smurto ir neteisybių. Todėl mes, // Prūsijos sąjungos riterija ir miestai, Jūsų Prakilnybe, atsisakome pripažinti vasalinę priklausomybę ir visų su šia priklausomybe susijusių pareigų ir šituo savo atsisakymu kartu su visais tais, kurie stoja už mus ir mus garbingai ir solidžiai pateisina prieš Jus ir jūsiškius, norime, Dievo padedami, apsiginti nuo neteisybių bei priklausomybės ir t. t. Duota Torne su kilmingojo ir teisingojo riterio, pono Hanßo von Bayseno antspaudu ir Torno miesto slaptuoju antspaudu, kurį mes tam visi naudojame. Pirmadienį, Marijos Apsivalymo [vasario 2] dieną, 1454 metais.

Kraštas ir miestai, įgaliotieji Prūsijos sąjungos tarėjai ir jų padėjėjai, dabar susirinkę Torne.

§19. Po šito perduoto atsisakymo laiško kraštas ir miestai šalį pavedė Lenkijos karaliui Kazimierui ir jam atsidavė, ką padarė ir Kulmo, Pamedės ir Sembos vyskupai, taip pat keli Varmės klebonai, ir karalius tai priėmė, pažadėjo ginti ir išlaikyti jų teises, po ko prasidėjo ilgas Trylikos metų karas.

Das 15de Capitul

Von dem großen oder dreyzehn jährigen Kriege und dem darauf gemachten Friede

Inhalt

1. Der Orden entweicht von den Schlößern. 2. Es wird ein Gubernator in Preus-/sen gesetzt. 3. Danziger belagern Marienburg, werden weggeschlagen. / 4. Der König empfänget die Huldigung vom Lande. 5. Der König wird vor / Conitz geschlagen. 6. Der König komt wieder in Preußen. 7. Der Orden ge-/wint einige Oerter in Preußen. 8. Friedens tractaten werden vorgenom-/men vergebens. 9. Der Orden verlieret Marienburg. 10. Mit was Recht / die Söldner Marienburg verkaufft. 11. Die Verrätherey in Danzig bricht / aus, der Orden wird geschlagen. 12. Wird vergeblich des Ordens we-/gen tractiret. 13. Geschicht viel Schaden an beyden Theilen. 14. Der Or-/den leidt Schaden. 15. Der Orden thut den Danzigern Schaden. 16. Erobert / Straßburg, wird vor Puzig geschlagen. 17. Der Orden leidet mehr / und mehr Schaden. 18. Wird vergeblich vom Frieden tractiret. 19. Der / Orden verliehret viel Oerter und Volk. 20. Der Orden streifft in Polen. / 21. Der Succurs, dem Orden zugeschikt, wird geschlagen. 22. Wird Frie-/de gemacht. 23. Was vor Schaden durch den Krieg geschehen. 24. Wohl-/feile Zeit in Preußen. 25. Veränderung des Preußischen Staats.

§1. Nachdem nun dem Homeister und seinem Orden die Treu und Unterthä-/nigkeit aufgesagt, auch Land und Städte zu samt denen Bischöffen sich dem / Könige in Polen Casimiro untergeben und von ihm angenom[m]en worden, / entwichen schier von allen Schlößern die Comthurs und Gebietiger, ver-/fügten sich zum Homeister nach Marienburg, der Comthur von Danzig / entwich den 11. Februar ohne einige Noth und übergab das Schloß den //
[979] Danzigern, die es sofort schleifften, die Comthurs, so noch schienen, als hätten / sie Lust, auf ihre Schlößer zu bleiben, denen thäten die Städte und Rit-/terschafft des Landes Gewalt an, daß sie ebenfals davon entweichen musten. / Also wurden erobert die Schlößer zu Thorn, zu Papau, Birgelau, Althauß, / Sobitz, Grebin, Meve, Graudentz, Elbing (welches von den Elbingern auch ge-/schleiffet wurde), Holland, Schwetz. Innerhalb 4 Wochen waren alle / Schlößer gewonnen, ausgenom[m]en das Schloß Marienburg, das Schloß / Stum und die Stadt Conitz.

Penkioliktas skyrius

Apie Didįjį, arba Trylikos metų, karą ir paskui sudarytą taiką

Turinys

1. Ordinas pasitraukia iš pilių. 2. Prūsijon paskiriamas gubernatorius. 3. Dancigiečiai apgula Marienburgą, bet atmušami. 4. Šalyje prisiekiama karaliui. 5. Karalius sumušamas prie Konico. 6. Karalius vėl atvyksta į Prūsiją. 7. Ordinas gauna keletą Prūsijos vietovių. 8. Bergždžiai rengiamos taikos derybos. 9. Ordinas netenka Marienburgo. 10. Kokią teisę turėjo samdiniai kareiviai parduoti Marienburgą? 11. Dancige griebiamasi išdavystės, Ordinas sumušamas. 12. Veltui deramasi dėl Ordino. 13. Abi pusės patiria daug nuostolių. 14. Ordinas patiria nuostolių. 15. Ordinas padaro žalos dancigiečiams. 16. Užkariauja [Pomeranijos] Štrasburgą, sumušamas prie Pucigo. 17. Ordinas patiria vis daugiau nuostolių. 18. Veltui deramasi dėl taikos. 19. Ordinas netenka daug vietovių ir žmonių. 20. Ordinas puola Lenkiją. 21. Sumušama Ordinui atsiųsta pagalba. 22. Sudaroma taika. 23. Kokių nuostolių padaryta dėl karo? 24. Pigymečio laikai Prūsijoje. 25. Prūsijos valstybės pokyčiai.

§1. Kadangi, kai buvo atsisakyta ištikimybės ir pavaldumo didžiajam magistrui ir Ordinui, kraštas ir miestai kartu su vyskupais atsidavė Lenkijos karaliui Kazimierui, ir jis tai priėmė, beveik iš visų pilių pasitraukę komtūrai ir valdytojai atvyko pas didįjį magistrą į Marienburgą, Dancigo komtūras vasario 11 dieną pasitraukė be jokios prievartos ir pilį atidavė // dancigiečiams,
[979] kurie tuoj pat ją sugriovė, o prieš komtūrus, kurie atrodė dar turį noro likti pilyse, buvo panaudota jėga, todėl ir jie buvo priversti pasitraukti. Tad buvo užkariautos šios pilys: Tornas, Papava, Birgelau, Althauzas, Sobicas, Grebinas, Mevė, Graudencas, Elbingas (kurią elbingiečiai irgi sugriovė), Holandas, Švecė. Per keturias savaites buvo užimtos visos pilys, išskyrus Marienburgo pilį, Štumo pilį ir Konico miestą.

§2. Hierauf ist Johann von Baysen, des Geschlechts von Zeylingen, Guberna-/tor des Landes Preußen gesetzt, dem zugeordnet worden 4 Palatini, als der / Culmische, Königsbergische, Elbingische und Pomerellische, wie auch noch andere / aus den Städten zugeordnet worden, dergestalt, daß der Adel in dem Rath / der Lande Preußen 7 Stim[m]en, die Städte auch 7 Stim[m]en haben solten. Die / Großen Städte hatten an Statt der Comthure ihre Burggraffen, welches / aber nicht aller Orten so geblieben, weil Königsberg bald dem Orden zu-/gefallen, die Stadt Culm auch wegen Untreue ihrer praerogative / verlohren[e(108)].

§3. Die Stadt Danzig als die Mächtigste unter den Städten wolte ihren / Eyffer vor die Freyheit des Landes sehen laßen, zogen einige von Adel / an sich und belagerten das Schloß Marienburg. Nach vier Wochen langiger / Belagerung überfielen die aus dem Schloß die Danziger und schlugen / Sie mit Helffers Helffern bis an den Kalten Hoff, kriegten 300 Mann ge-/fangen, eroberten 14 Stük groß und klein Geschütz und eine reiche Beute, / machten sich unterwürffig das Große Werder, so dem Schloß zu / Marienburg contribuiren mußte. Die auf der andern Seite lagen, zu / welchen fast alle Städte und Ritterschafft angekom[m]en waren, blie-/ben und continuirten diese Belagerung.

§4. Gegen Pfingsten kam der König nach Elbing und empfing da die / Huldigung von der Stadt und des Landes Ritterschafft. Da fiengen / die Danziger abermals das Marienburg zu belagern, allein mit / eben als dem vorigen Success, in dem Sie eilend in der Nacht aufbra-/chen, 12 Stük Geschützes denen in Marienburg, auch eine Stattliche Beu-/te hinterlaßen musten.

§5. Um Marien Geburth kam der König Casimirus vor Conitz mit / 12 000 Mann. Den Tag nach Creutz Erhebung gieng die formale Bela-/gerung vor sich, da ihnen denn 6000 Mann um Sold dem Orden zu Hülffe / kom[m]en. Die schlugen sich durch die Polen und kamen in die Stadt, fielen / auch bald wieder aus der Stadt mit dem Jungen Reuß von Plauen / und erschlugen fast auf 3000 Mann der streitbahrsten und meisten Ritter, / mäßigen Männer, krieg-
[980] ten viele vornehme Herren gefangen und muste der // König mit Hinterlaßung seiner Hauptfahnen Geschütz, seinen Kleinodieen und großer / Beute fliehen. Dieser Succurs blieb nicht lange daselbst, sondern zogen mit / ihrer stattlichen Beute darauf nach Marienburg, nach dem Sie Conitz schier / auf zwey Jahr proviantiret und mit gnugsahmen Volk besetzet hatten. Die Co-/nitzer

[e(108)] Schutz., fol. 207.
[Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...]. *Vide b(2).*]

§2. Po to Johannas von Baysenas, iš Zeylingenų giminės, buvo paskirtas Prūsijos krašto gubernatoriumi, jam priskirti keturi vaivados, būtent Kulmo, Karaliaučiaus, Elbingo ir Mažosios Pomeranijos, taip pat priskirti ir kiti iš miestų, nes Prūsijos krašto taryboje bajorija privalėjo turėti septynis balsus, miestai – irgi septynis balsus. Didieji miestai vietoj komtūrų [išrinko] savo burggrafus, tačiau taip liko ne visur, nes Karaliaučius netrukus atiteko Ordinui, Kulmo miestas dėl neišikimybės irgi prarado savo prerogatyvą[e(108)].

§3. Dancigas, būdamas galingiausias iš visų miestų, norėjo parodyti savo užsidegimą dėl krašto laisvės, į savo pusę patraukė kelis didžiūnus ir apgulė Marienburgo pilį. Po keturių savaičių apsupties apsuptieji iš pilies užpuolė dancigiečius ir juos su pagalbininkais nuvijo iki Kaltenhofo, paėmė į nelaisvę 300 vyrų, užgrobė 14 didelių ir mažų pabūklų bei didelį grobį, pajungė sau Didjjį Verderį [Didžiąją Salą], kuris Marienburgo piliai turėjo mokėti kontribuciją. Buvusieji kitoje pusėje, prie kurių prisidėjo atvykę beveik visi miestai ir riterija, pasiliko ir tęsė šitą apgultį.

§4. Apie Sekmines karalius atvyko į Elbingą, jį pagerbė miestas ir krašto riteriai. Tada dancigiečiai vėl pradėjo Marienburgo apgultį, bet taip pat kaip anksčiau nesėkmingai, jie paskubomis naktį atsitraukė palikę Marienburge 12 patrankų ir gausų grobį.

§5. Per Marijos Gimimo dieną prie Konico atvyko Lenkijos karalius Kazimieras su 12 000 vyrų. Kryžiaus Pakėlimo dieną prasidėjo formali apgultis, ir čia Ordinui į pagalbą atvyko 6000 samdinių. Jie prasiveržė per lenkus į miestą, tačiau netrukus vėl išsiveržė iš miesto su jaunuoju Reußu von Plauenu ir nukovė beveik 3000 kovingiausiųjų, daugiausia riterių ir eilinių vyrų, paėmė
[980] į nelaisvę daug kilmingų ponų, ir karalius // turėjo bėgti, palikęs savo pagrindines vėliavas, pabūklus, brangenybes ir didelį grobį. Šitie pagalbininkai ten ilgai nepasiliko, bet su stambiu grobiu persikėlė į Marienburgą, pirma Konicą aprūpinę pragyvenimu beveik dvejiems metams ir įkurdinę pakankamai karių.

fielen mit einer ziemlicher Mannschafft öffters aus, belagerten und erober-/ ten Dirschau, worauf sich die Stadt Mewe, Stum, Preusch Mark, Ostero-/de, Saalfeld, Deutscheylau, Neumark, Marienwerder, Riesenburg, Schön-/berg, Bischoffs Werder und Leßen dem Orden ergab. Der Orden aber plünderte / und verbrandte die Danziger Dörffer.

§6. Um St. Martin kam der König mit 60 000 Mann in Preußen, erober-/te Bischoffs Werder, den Leßen belagerte er, aber mußte unverrichter / Sachen davon abziehen. Und dieses ist, was vorgelauffen im ersten Jahr / dieses Krieges, nehmlich im 1454 Jahr nach Christi Geburth.

§7.[152] Im zweiten Jahr dieses Krieges stach der Orden die Radaune bey Danzig[113] / aus, wodurch die Stadt großen Schaden litte, brandten Frauenburg und / Soldau aus, belagerten wie wohl vergebens Thorn, von da sie, nach-/dem Sie die Vorstadt abgebrandt und alle Wein Garten ruiniret, ab-/wichen, gewannen die Altstadt und Löbenicht, Königsberg, da sich doch Kneip-/hoff 12 Wochen lang beym Bunde hielte, endlich sich doch dem Orden / ergeben muste, schlugen des Bundes Volk bey Preusch Eylau, gewan-/nen Reßel[153], Allenstein, Wartenburg, Hohenstein, Deutsch Eylau, Sol-/dau, Neumark und andere Oerter mehr, die bey der Ankunfft des Kö-/niges von dem Orden abgefallen waren. Doch gieng auch ohne Schläge / dieses nicht ab, in dem der Orden bey Neidenburg, Friedland und Schippen-/beil und Preusch Eylau ein ziemliches Volk einbüßeten und Land / Städte Meelsack eroberten und ausbrandten.

§8. In diesen zweyen Jahren war der Orden ziemlich glüklich und möchte / vieleicht ihm nützlich gewesen seyn, wenn sie damalen auf ehrliche / Conditiones mit dem Lande und dem Könige in Polen sich vereiniget / hätten. Wozu eben ins Land kam der Marggraff von Brandenburg, / welcher mit beyden Parthen Einwilligung drey Zusam[m]enkünffte / erhielte, derer die erste zu Bromberg, die zweyte zu Mewe, die dritte / zu Puzig vorgenom[m]en ward. So weit brachte der Marggraff, daß / der König in Polen es wolte laßen ankom[m]en aufs Arbitrium des Con-/cilii, so eben zu Basel gehalten wurde. Die solten als unparteyische / Schieds Männer in dieser Sachen erkennen, im[m]ittelß solten beyde Parthen / in Ruh und Frieden sitzen, welches aber der Orden nicht eingehen wollte, / daher diese Tractaten zerschlagen.

§9. In den nachfolgenden Jahren wolte es dem Orden gar schlecht glüken, //
[981] a[nn]o 1456 ward des Ordens Volk merklich beym Rhein geschlagen. Es gebrach / den Orden auch an Gelde, dahero die gar treuen Söldner, die sie zu

[152] *Klaidinga numeracija. :/: Falsche Nummerierung.*

Koniciečiai nemažom pajėgom dažnai darė išpuolius, apgulė ir užkariavo Diršau, o po to Ordinui pasidavė Mevė, Štumas, Prūsų Marka, Osterodė, Zalfeldas, Vokiečių Ylava, Noimarkas, Marienverderis, Ryzenburgas, Šėnbergas, Bišofsverderis ir Lesenas. O Ordinas siaubė ir degino Dancigo kaimus.

§6. Per šv. Martyną karalius atėjo į Prūsiją su 60 000 vyrų, užkariavo Bišofsverderį, apgulė Leseną, tačiau nuo jo turėjo pasitraukti nieko nepadaręs. Štai kas vyko pirmaisiais šito karo metais, būtent 1454 metais po Kristaus Gimimo.

§7. Antraisiais karo metais Ordinas prakasė Radaunę prie Dancigo[113], dėl ko miestas patyrė didelę žalą, sudegino Frauenburgą ir Salidavą, apgulė Torną, nors ir be pasekmių, iš čia jie, sudeginę priemiestį ir sunaikinę visus vynuogynus, pasitraukė, paėmė Senamiestį ir Lyvenikę, Karaliaučių, o Knypava 12 savaičių išsilaikė su Sąjunga, tačiau pagaliau turėjo Ordinui pasiduoti, sumušė Sąjungos kariuomenę prie Prūsų Ylavos, užėmė Reselį, Alenšteiną, Vartenburgą, Hohenšteiną, Vokiečių Ylavą, Salidavą, Noimarką ir kitas vietoves, kurios buvo atkritusios nuo Ordino atvykus karaliui. Tačiau tai nesibaigė be susidūrimų, per kuriuos Ordinas prie Neidenburgo, Romuvos ir Šipapilio bei Prūsų Ylavos prarado gana daug karių, ir krašto miestai užkariavo ir sudegino Mėlzaką.

§8. Per šituos dvejus metus Ordiną lydėjo gana didelė sėkmė, ir jam tikriausiai būtų buvę naudinga, kad tuomet garbingomis sąlygomis būtų susitarta su kraštu ir Lenkijos karaliumi. O tuo reikalu į Prūsiją buvo atvykęs Brandenburgo markgrafas, ir jis abiejų pusių pritarimu surengė tris susitikimus, kurių pirmasis vyko Bromberge, antrasis Mevėje, trečiasis Pucige. Markgrafas buvo pasiekęs tiek daug, kad Lenkijos karalius sutiko leisti tai spręsti savo nuožiūra kaip tik tuo metu Bazelyje vykstančiam konsiliumui. Kaip nešališki teisėjai jie turėjo nuspręsti šituos dalykus, o tuo tarpu abi pusės privalėjo ramiai ir taikingai laukti, tačiau Ordinas nenorėjo su tuo sutikti, tad šitos derybos žlugo.

[981] §9. Vėliau Ordinui kelerius metus ėjosi visai prastai, // 1456 metais Ordino kariuomenė buvo smarkokai sumušta prie Reino. Ordinas pritrūko ir pinigų, todėl ištikimieji samdiniai, pasamdyti ir priimti Ordinui apginti, tapo jo

[153] *Lit.*

ihrem / Schutz gedungen und angenom[m]en, ihre Feinde wurden und ihre Schlößer dem / Feinde verkaufften oder versetzten. Auf solche Art verlohren sie ihr Haupt / Schloß Marienburg, die Verrätherey, die sie zu Thorn und Danzig angestifft, / wurde zeitig entdeckt und sind deswegen schwere Executiones ergan-/gen, wie denn in Thorn 70 Bürger öffentlich auf einen Tag enthauptet / sind, davon die 10 Schwerdter, die als neu annoch scheinen, womit die / Execution geschehen, im Thornischen Archivo zu sehen seyn[f(109)].

§10. Ob die Söldner des Ordens, so Marienburg Land und Städten verkaufft, da-/runter gefürstete und Gräffliche Personen aus dem Römischen Reich waren, / solches haben unter dem Schein des Rechts thun können, können wir nicht deci-/diren. So viel ists jedoch bewandt, daß der Homeister den Söldnern ei-/nen dem Orden sehr praejudicirlichen Revers und Obligation von sich gege-/ben und lautet also:

Wir[154], Bruder, Ludwig von Erlingshausen[155], Homeister Deutschen Ordens in Preußen, / und wir, nachgeschriebene Gebietiger, Ulrich von Eisenhoffen, Groß Comthur, / Heinrich Reuß von Plauen, Com[m]entor zum Elbingen Graff Hanß von Glei-/chen, Pfleger zu Lochstätt, Casper Golner, Haupt Comthur zu Marienburg, / etc. bekennen einträchtiglich mit diesem Brieffe vor uns alle und / vor unsere Nachkom[m]ende Gebietiger und Brüder unsers Ordens und wollen, / daß es wißentlich sey aller männiglich, die diesen Brieff sehen oder hören, / lesen, daß wir mit gutem Willen oder wohl bedachten Muth diese nachge-/schriebene Verschreibung gethan haben und thun in Krafft dieses Brieffes, da-/rauf die Edlen Gestrengen Wohlgebohrnen und Vesten Adolpff von Gleichen, / Herr zu Thunau, Graff Johann von Mundfort, Herr zu Bregenitz, Graff Johan / von Henster, Herr zu Heldrungen, Herr Bernhard Zin[n]enberg und von Schönenberge / etc. und mit allen ihren Gesellschafften, die uns unserm Orden zu Dienste, Hulffe / und Rettunge gekom[m]en seyn und wir haben obgenandte Herrn, Hauptleute / mit ihrer Gesellschafft hie ins Land geführet in unsern und unseres Ordens Dien-/sten wieder aufgenom[m]en bis auf S. Georgers Tag. Um solchen ihren Dienst, / den sie uns gethan haben und noch thun werden, wir ihnen etliche Sum[m]a Geldes / pflichtig worden, nach laut ihrer Schuldbrieffe, die sie jetzund von uns / und unserm Orden oder nachmals gegeben werden. Also gereden und ge-/loben wir, obgenandte Homeister, Gebietiger und Convent bey unsern guten / getreuen Ehren und

[f(109)] Hartknoch, c. l.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...]. *Vide a(48).*]

priešais ir jo pilis arba pardavinėjo, arba įkeitinėjo priešui. Šitaip Ordinas prarado savo pagrindinę pilį Marienburgą, Ordino žmonių sukurstytos išdavystės Torne ir Dancige buvo laiku išaiškintos ir todėl įvykdytos didelės egzekucijos, antai Torne per vieną dieną viešai nukirstos galvos 70 miestiečių, ir Torno archyve galima pamatyti 10 kardų, kuriais vykdyta ta egzekucija ir kurie dar dabar atrodo kaip nauji[f(109)].

§10. Ar Ordino samdiniai, kraštui ir miestams pardavę Marienburgą, tarp kurių buvo ir žmonių, turinčių kunigaikščių ir grafų titulus iš Romos Imperijos, tai galėjo padaryti remdamiesi teise, negalime nustatyti. Tačiau žinoma tiek, kad didysis magistras samdiniams išdavė Ordinui labai žalingą garantinį raštą ir įsipareigojimą, kuris skamba šitaip:

Mes, broliai, Ludwigas von Erlingshausenas, Vokiečių Ordino Prūsijoje didysis magistras, ir mes, toliau surašytieji valdytojai, Ulrichas von Eisehoffenas, didysis komtūras, Heinrichas Reußas von Plauenas, Elbingo komtūras, grafas Hanßas von Gleichenas, Laukstyčių globėjas, Casperas Golneris, Marienburgo vyresnysis komtūras, ir kiti šituo laišku vieningai pareiškiame visiems mums ir būsimiems mūsų Ordino valdytojams bei broliams ir norime, kad tai žinotų visi žmonės, kurie šitą laišką matys, girdės ar skaitys, kad mes gera valia arba gerai apgalvotu supratimu šitą toliau surašytą įsipareigojimą sudarėme ir šituo raštu sudarome, kilmingieji, dorieji, aukštakilmiai ir narsieji Adolpffas von Gleichenas, Tunau ponas, grafas Johannas von Mundfortas, Brėgenco ponas, grafas Johanas von Hensteris, Heldrungeno ponas, ponas Bernhardas Zinnenbergas ir von Schönenberge bei kiti su visomis savo karinėmis palydomis, kurie atvyko mums, mūsų Ordinui pasitarnauti, padėti ir mus gelbėti, ir mes išvardytuosius ponus rikius su jų kariniais būriais atsivedėme čia į šalį ir vėl priėmėme į mūsų ir Ordino tarnystę iki šv. Jurgio dienos. Už tokią jų tarnystę, kurią jie mums padarė ir dar padarys, esame jiems skolingi tam tikrą sumą pinigų pagal skolinius raštus, kuriuos dabar mes ir mūsų Ordinas jiems duoda arba duosime vėliau. Tad mes, aukščiau išvardytieji didysis magistras, valdytojai ir konventas, prisiimame ir pasižadame savo

[154] *In d. m.:* Runau, Bogen H, die letzte Seite und Bogen I. [Runau, Dionysius, Historia und einfeltige Beschreibung des grossen dreizehnjärigen Krieges in Preussen [...]. *Vide arch. kom. 143.*]
[155] *Corr. ex illect.*

Würden an Eydes Statt, daß wir die genandten Herrn / Hauptleute und alle ihre Gesellschafft, um allen ihren Sold und Schaden, / den wir jetzund schuldig seynd und noch schuldig werden, nach laut / ihrer Schadebrieffe, die sie
[982] von uns haben und haben werden, gantz volkom-//men und güttlich aufrichten und bezahlen thun sollen und wollen, so daß Ihnen wohl genüget nach ihrem Willen, nach Inhaltunge ihrer Brieffe zwischen / hie und S. Georgens Tag nächst kom[m]ende ohne alles Gefährde. Und ob / eine solche Bezahlunge von uns und unserem Orden in solcher Zeit nicht ge-/schehe, noch geschehen möchte, so gereden wir obgenandte Homeister, Gebie-/tiger und Convent den Herrn Hauptleuten bey unsern Treuen und Ehren in Krafft / dieses Brieffes alle unsere Schlösser, Marienburg, Städte, Land und Leute, / wie die Nahmen haben mögen im Land zu Preußen, in der Neuen Mark / und anders wo, da wir zu gebieten haben, die wir jetzund inne haben oder / nachmals mit ihrer Hülffe gewinnen und erkriegen werden mit allen / ihren Nuzungen und Zugehörungen, nichts ausgelaßen noch hindergesatzt, / ganz und gar ihnen zu überantworten und zu lieffern und abzutreten zu / ihren Händen und zu ihrer Gewalt ohne alle Wiederrede, Argelist und Gefähr-/de. Darzu wir denn mit unsern Gebietigern, Brüdern und Amtleuten, / die solche Schlößer und Städte und Gütter inne hätten, mit diesem ge-/genwärtigen Brieffe mit Hand und Munde reden und geloben sollen / und wollen, daß wir denselben Herrn Hauptleuten und ihrer Gesellschafft / willig abtreten und gantz ungefehrlich ihnen geben und ant-/worten wollen und dazu alle und jegliche Gefangene, wie sie / Nahmen haben, die sie und ihre Gesellschafft gefangen haben, oder Vor-/laß von ihnen möchten gefangen werden, keinen ausgeschloßen, sollen / und wollen wir Ihnen auch geben und antworten mit solchen Schlößern, / Städten, Gütern, Land und Leuten und den gefangenen sollen die / Herrn Hauptleute und ihre Gesellschafft thun und laßen nach ihrem Wil-/len dieselbe verkauffen, verpfänden und in ihrem from[m]en und besten wen-/den sich damit zu betheidingen oder, wie sie das erdenken können oder / mögen, dadurch Sie ihres Soldes und Schadens volkom[m]en und gnüglich nach ihrem / Willen vergnügt und bezahlet werden. Worinnen wir oder sie unsern unsers / Ordens nichts zu reden haben und sie zu ewigen Zeithen noth betheidingen / oder anlangen sollen, zwar niemands von unserentwegen weder / Geistlich noch weltlich. Und ob die Herrn Hauptleute und ihre Gesellschafft, / unsere Schlößer, Städte, Land und Leute und Gefangene höher denn / ihre Sold und ihr Schaden lauffen würde, aufbrächten, solcher / Überlauff der Sum[m]e sol ihnen auch gegeben werden. Es ist auch mit / den Herrn Hauptleuten betheidingt und beliebet, daß

gera ir dora garbe bei savigarba vietoje priesaikos, kad minėtuosius ponus rikius ir visus jų karinius būrius, visą jų samdinių algą ir nuostolius, kuriuos jiems skolingi dabar ir dar įsiskolinsime ateityje, sulig jų žalos atlyginimo raš-
[982] tais, kuriuos jie iš mūsų turi ir dar turės, visiškai // ir geranoriškai privalome ir norime patenkinti ir apmokėti tarp šios dienos ir artimiausios ateinančios šv. Jurgio dienos be jokių pavojų taip, kad jiems būtų atlyginta pagal jų norus ir pagal raštų turinį. O jeigu šito apmokėjimo mes ir mūsų Ordinas per šitą laiką neįvykdytume ir negalėtume įvykdyti, tai mes, aukščiau minėtieji didysis magistras, valdytojai ir konventas šituo laišku pažadame ponams rikiams savo ištikimybe ir garbe visas mūsų pilis, Marienburgą, miestus, žemę ir žmones, kad ir kokius vardus jie turėtų Prūsijos krašte, Noimarke ir kur kitur, kur mes valdome, kur dabar mums priklauso arba ką vėliau su jūsų pagalba laimėsime ir užkariausime, su visomis naudmenomis ir priklausiniais, nieko nepraleidžiant ir nieko nepridedant, visiškai pavesti, atiduoti ir užleisti jums į rankas ir jūsų valdymui be jokių prieštaravimų, klastos ir grėsmių. Be to, mes tada su savo valdytojais, broliais ir tarnautojais, valdančiais šitas pilis, miestus ir dvarus, su šituo štai laišku rankoje ir burnoje turėsime kalbėtis ir pasirūpinti, kad ponams rikiams ir jų karinėms palydoms paklusniai užleistume ir be jokio pavojaus tai atiduotume kartu su visais ir kiekvienu žymesnio vardo belaisviu, kuriuos jie ir palydos paėmė į nelaisvę, arba jeigu būtų suimtas avangardas, neišskiriant nė vieno, ir su šiomis pilimis, miestais, dvarais, žeme ir žmonėmis bei belaisviais ponai rikiai ir jų palydos gali elgtis pagal savo norus, gali tai parduoti, įkeisti, tvarkytis kaip nori, su jais susitarti ar ką kita sugalvoti, kad tik jų kaip samdinių alga ir nuostoliai visiškai ir patenkinamai būtų atlyginti ir apmokėti sulig jų norais. Ir čia mes ar mūsiškiai iš mūsų Ordino neturi versti aiškintis ir prispaudus bėdai kaltinti ar ko prašyti, ir būtent niekas iš mūsiškių: ar tai būtų dvasininkas, ar pasaulietis. O jeigu ponai rikiai ir jų palydos mūsų pilis, miestus, žemę ir žmones bei belaisvius įvertintų aukščiau už jų samdinių algas ir išlaidas, tai šitas sumos perviršis irgi turi būti jiems atiduotas.

wir einer / jeglichen Rotten zu einer Aufrichtunge wollen und sollen geben, / auf ein reisig Pferd zween Rheinische Gulden und einen Ungerschen Gul-/den und auf itzlichen Wagen drey Ungersche und drey Rheinische Gul-/den und auf einen Trabanten halb so viel, als auf ein reisig Pferd. / Wäre jemands gebroch und Ihm nicht so viel würde, dem sol es erfüllet / werden, auf daß einem so viel zur Aufrichtunge werde, als dem andern / geworden ist. //

[983] Wie obgenandte Homeister und Gebietiger und gantze Con-/vent verzeihen uns hierin mit diesem Brieffe allerley / Hülffe, Warnunge und Entschuldigunge, wie man die / erdenken möchte. Es wäre durch den Babst, Römischen Kayser, / König zu Böhmen, Churfürsten oder durch unsere privilegien, / ob die einerley innhielten, die weder unser aller solcher / Beschreibungen geseyn möchten den Herrn Hauptleuthen zu / Schaden und uns und unserm Orden zu from[m]en, der und / aller Hülffe, wie der Menschen List erdenken möchte, die / soll den den obgenandten Herrn Hauptleuthen und / ihrer Gesellschafft an solcher unserer Verschreibung kei-/nen Schaden bringen, sondern alle oben geschriebene Stük / und articul geloben wir, obgenandter Homeister, Gebietiger und / Convent, bey Treuen und Ehren stets und feste ohne alle Gefähr-/de zu halten. Des zu Urkund und mehrerer Sicherheit ha-/ben wir unser Siegel und unsers Convents Bullen / mit rechtem Willen anhängen laßen an diesem Brieff, / der gegeben ist auf unserm Hause Marienburg am Tage der H. Jungfrauen / Dorotheae im Jahr 1455.

§11. Im 1457 Jahr fügte dem Orden das Glük gar schlechter, wie denn auch / die Verrätherey zu Danzig entdecket, worüber Martin Kook, Gerlach, Eßwiller, / Michel Schneider enthauptet worden. Ihr Volk ward von den Danzigern und / Elbingern geschlagen, auch litten Sie in einer Schlacht zur See von den / Danzigern merklichen Schaden, da die Danziger den Sieg erhielten. In diesem / einzigen war dem Orden das Glük favorable, daß die Polen und Danziger / von Dirschau musten unverrichter Sachen abziehen. Hergegen eroberte der / Orden die Stadt Marienburg, die sie bis a[nn]o 1460, ungeacht das Schloß vom / Königs und der Land und Städte Volk besetzt blieb, desgleichen kriegten Sie / die Stadt Culm wieder.

§12. Im 1458 Jahr traff das Glük dem Orden und dem Lande Wechßelschichtig / und wurden viel Oerter ausgebrandt und ruiniret. Es wolte sich der / König in Dännemark des Ordens annehmen, den man aber zeitig besänfftigte, / doch ward durch deßen interposition ein Stillstand auf gewiße Monathe / gemacht, um des Friedens wegen in solcher Zeit zu tractiren, daraus / endlich nichts wurd.

Su ponais rikiais taip pat yra susitarta ir numatyta, kad mes kiekvieno kareivių būrio aprūpinimui turime duoti vienam kovos žirgui [su raiteliu] du Reino guldenus ir vieną vengrų guldeną ir kiekvienam vežimui tris vengrų ir tris Reino guldenus, o pėstininkui pusę tiek, kiek kovos žirgui. Jei kas būtų nuskriaustas ir jam tektų ne tiek, tam turi būti papildyta taip, kad kiekvienam aprūpinti tektų tiek, kiek tekę kitam. //

[983] Aukščiau išvardintieji didysis magistras ir valdytojai ir visas konventas čia šiuo laišku atsisako bet kokios pagalbos, įspėjimų ir atsiprašymų, ko būtų galima tikėtis. Ar tai būtų iš popiežiaus, Romos imperatoriaus, Bohemijos karaliaus, kurfiurstų ar mūsų privilegijų pusės, ar jose būtų, priešingai, visiems mūsų užrašymams, ponų rikių nenaudai, o mūsų ir mūsų Ordino naudai, ir visokia pagalba, kokią žmogus klasta geba išgalvoti, tai turi jokiu būdu nepakenkti aukščiau minėtiems ponams rikiams ir jų palydoms dėl šito mūsų užrašymo, o mes, aukščiau minėtieji didysis magistras, valdytojai ir konventas, pasižadame ištikimai ir garbingai, nuolatos ir tvirtai, be kokio nors pavojaus laikytis visų aukščiau surašytų skyrių ir punktų. Tam paliudyti ir didesniam saugumui dorais sumetimais prie šito laiško liepėme prikabinti mūsų antspaudą ir mūsų konvento bulę, duota mūsų pilyje Marienburge šv. Mergelės Dorotėjos dieną [lapkričio 25-ąją], 1455 metais.

§11. 1457 metais Ordinui ėjosi visai prastai, juk Dancige buvo išaiškinta išdavystė ir dėl to buvo nukirstos galvos Martinui Kookui, Gerlachui, Eßwilleriui, Micheliui Schneideriui. Jų kariuomenę sumušė dancigiečiai ir elbingiečiai, taip pat mūšyje prie jūros jie nuo dancigiečių patyrė didelių nuostolių, nes pergalę laimėjo dancigiečiai. Vienintelį kartą laimė buvo palanki Ordinui, kad lenkai ir dancigiečiai nuo Diršau pasitraukė nieko nepešę. Ordinas užkariavo Marienburgo miestą, kurį [išlaikė] iki 1460 metų, nors pilis liko užimta karaliaus ir krašto bei miesto karių, taip pat jie vėl atsikariavo Kulmo miestą.

§12. 1458 metais laimė buvo permainінga Ordinui ir kraštui, daug vietovių buvo sudeginta ir sugriauta. Danijos karalius norėjo užsiimti Ordino reikalais, bet laiku buvo nuramintas: jo įsikišimo dėka sudarytos paliaubos keliems mėnesiems, kad tuo metu būtų tariamasi dėl taikos, tačiau iš to nieko neišėjo.

§13. Anno 1459 geschahen mehrentheils Streiffereyen von beyden Theilen ins / Land, da zwar viel Schaden geschehen, aber wenig ausgerichtet, auch kein / importanter Ort weder vom Orden noch von den Confoederirten eingenom[m]en worden.

§14. Im folgenden 1460 Jahr hielte mehrentheils das Glük zwischen den / Confoederirten und dem Orden die Bilance, in dem der Orden unterschiedli-
[984] che // Städte eroberten, als Wehlau, Bartenstein, Lauenburg, erhielten Leßen und Schwetz, un-/geacht der König mit großer Macht davor kam, doch gewanen die Confoederir-/ten die Stadt Marienburg und bey Culm kriegte der Orden auch eine Schlappe.

§15. Im 1461 Jahr hielte der Orden den Confoederirten noch gleiche Waage, / indem jene die Radaune·bey Danzig zum nicht geringen Schaden der / Stadt durchstachen, Morungen, Schippenbeil und Rastenburg eroberten, / durch den Bischoff von Ermland, der es mit dem Orden hielte Brauns-/berg, Gutstadt und ander Städte eroberte, so hielte sich auch Conitz und / Ermland wieder die Macht des Königes, der sie belagerte, von denen / er fruchtloß abziehen muste.

§16. A[nn]o 1462 stach der Orden abermal die Radaune durch und eroberte / Straßburg, litten aber eine Niederlage bey Puzig, da sie fast 2000 / Mann einbüßeten, wiewohl sie ihre Scharte durch öfftere Einfälle in / Polen wieder ersetzten. In diesem Jahr wurde im Römischen Reich beliebet / zu Glogau, wegen des Streites, den die Polen und Böhmen unter sich hatten, / auch diese Zwiespalt des Königes und der Lande Preußen mit dem Orden / zu tractiren, wie auch deswegen an den Homeister geschrieben wurde, / dem aber der Termin zu kurtz fiele, denn er in so geschwinder Zeit / nicht den gantzen Orden aus Cur und Liefflland beruffen und sie nach Schlesien / abschiken konte, bat um Aufschub der Tagfahrt, welches aber dem / Könige in Polen ungelegen fiel.

§17. Im folgenden Jahr 1463 schien das Glük von dem Orden abzuwei-/chen, indem er vor Holland und Allenstein, auch hin und wieder auf Partheyen / ein ziemliches Volk verlohren, wiewohl bey Putzig und Lauenburg er die / Polen und confoederirten ziemlich gepuzet.

§18. In diesem Jahr wurd auf dem Reichstag in Peterkau von Rö-/mischen Babst geschikt Aeneus Sylvius, den Spähn zwischen dem König / und Orden beyzulegen. Es wolt aber[156] solches nicht angehen, So wurde / auch die Verrätherey in Danzig durch Burhard Ruße entdeket und wur-/den deswegen

[156] a *corr. ex* s.

§13. 1459 metais abi pusės surengė nemažai karinių reidų į šalį, ir nors buvo padaryta daug žalos, tačiau mažai kas pasiekta, nes nei Ordinas, nei konfederatai neužėmė jokios žymesnės vietovės.

§14. Kitais, 1460, metais tarp konfederatų ir Ordino sėkmė buvo pusiausvi-
[984] ri, Ordinas užkariavo keletą // miestų, kaip antai Vėluvą, Bartenšteiną, Lauenburgą, išlaikė Leseną ir Švecę, nors karalius buvo prie jų priėjęs su didele kariuomene, tačiau konfederatai laimėjo Marienburgo miestą, o prie Kulmo Ordinas irgi prakišo.

§15. 1461 metais svarstyklių lėkštė Ordinui prieš konfederatus dar nenusviro žemyn, jie perėjo Radaunę prie Dancigo, padarė miestui nemažai žalos, užėmė Morungeną, Šipapilį ir Rastenburgą, Varmės vyskupo, palaikančio Ordiną, dėka užėmė Braunsbergą, Gutštatą ir kitus miestus, Konicas ir Varmė irgi išsilaikė prieš karaliaus valdžią, kuris juos buvo apgulęs, bet turėjo pasitraukti nieko nepešęs.

§16. 1462 metais Ordinas vėl prakasė Radaunę ir užėmė Štrasburgą, bet patyrė pralaimėjimą prie Pucigo, kur prarado beveik 2000 vyrų, nors šitą nesėkmę galėjo kompensuoti dažnais reidais į Lenkiją. Šitais metais Romos Imperijoje buvo sumanyta Glogau surengti derybas dėl Lenkijos ir Bohemijos ginčo, tačiau kartu dėl Lenkijos karaliaus ir Prūsijos žemių nesantaikos su Ordinu, tad raštu kreiptasi į didįjį magistrą, tačiau jam terminas buvo per trumpas, nes per tokį trumpą laiką jis negalėjo viso Ordino iškviesti iš Kuršo bei Livonijos ir jį nusiųsti į Sileziją, prašė kelionę į derybas atidėti, tačiau tai netiko Lenkijos karaliui.

§17. Kitais, 1463, metais atrodė, kad laimė nuo Ordino traukiasi, nes jis prie Holando ir Alenšteino, taip pat šen bei ten kitur prarado gana daug žmonių, nors prie Pucigo ir Lauenburgo jis lenkus ir konfederatus gerokai pataršė.

§18. Šitais metais į Seimą Peterkau [Petrakave] Romos popiežius atsiuntė Aenejų Sylvijų [Enea Silvio Piccolomini, Pijus II], kad jis užglaistytų karaliaus ir Ordino nesutarimus. Tačiau to nebuvo galima padaryti, o Dancige Burhardas

enthauptet Mertin Käsemark, Peter Redding, Hanß Meyer, / Grautzin, Augustin Bartusch, Greger Koch, Alex Trutenau, Hanß von / Staden, Augustin Dunker und viele andere mehr. Weil dann Land und Städte / diesen Aeneam gar zu Partheyisch auf des Ordens Seite zu seyn hielten, / die Confoederirten aber haben indeßen Mewe erobert, auch einige Strei-/ferey in Samland gethan, da sie schier selbst den Homeister gefan-/gen bekom[m]en hatten.

§19. Das 1464 Jahr war der Orden noch unglüklicher, indem der Herr von / Zinnenberg, dem der Orden wegen seines rükständigen Soldes die Städte / Culm, Strasburg und Althauß versetzet, sich mit den Polen verglichen, daß //
[985] Er nach Erlaßung seiner Dienste bey dem Orden diese Oerter, doch unter dem / Schutz der Könige in Polen, vor sich behalten solte. So wolte auch der Anschlag / des Ordens, da Heinrich Reuß von Plauen Thorn, Elbing und Dirschau mit / List überrumpeln wolte, nicht von Statten gehen. Die Friedens tractaten, / die hie solten vorgenom[m]en werden, zerschlugen auch. Und fiel auch der Erm-/ländische Bischoff Paul von Legendorff vom Orden ab zum Könige. Puzig / ergab sich den Danzigern. Des Ordens Volk kriegte Schläge auf dem / Haabe bey Elbing, auch bey Tauchel, auch verlohren Sie einige Schiffe / bey der Memel, doch gaben Sie den Königschen bey Neuburg eine gute / Schlappe und erschlugen ihrer bey 1000 Mann.

§20. Im 1465 Jahr streiffte der Orden in der Confoederirten Lande und holete / große Beute heraus, fielen auch in Masuren, da sie gleichfals mit / großer Beut (wiewohl sie von den Preußischen Herrn unterwegens ange-/sprenget worden) nach Hause kamen, plünderten das Große Werder / aus und kriegten in selbigem eine mächtige Beute, stachen abermahl die / Radaune aus. Nahmen den Thornern 6 Weißel Kähne mit reichen Waa-/ren beladen, beraubten die Kaufleute, die von Jahrmarkt von Thorn / kamen. Darin war der Orden unglüklich, daß Sie Dirschau nicht ein-/bekom[m]en konten, ob sie gleich öffters davor gekom[m]en und sich sauer werden / laßen. Doch ward das denen Confoederirten vergolten bey Stargard, das / mit List und Tapfferkeit den Polen viel zu thun gab und sich wieder die / Polnische Macht rühmlich erhalten. In diesem Jahr wurden drey Zusam[m]en / Künffte Frieden zu stifften in der Neria zur Kobbelgrube, aber verge-/bens gehalten.

§21. Im letzten und 1466 Jahr wolte das Glük dem Orden gar den Rüken / zukehren, in dem Ihm der Succurs aus Liefland von den Litthauen und / Samaiten zu nichte geschlagen, Stargard und Conitz von den Polen einge-/nom[m]en wurde.

Ruße atskleidė išdavystę, ir todėl galvų neteko Mertinas Käsemarkas, Peteris Reddingas, Hanßas Meyeris, Grautzinas, Augustinas Bartuschas, Gregeris Kochas, Alexas Trutenavas, Hanßas von Stadenas, Augustinas Dunkeris ir daug kitų. Kraštas ir miestai šitą Aenejų laikė visiškai šališku, esančiu Ordino pusėje, konfederatai tuo metu užėmė Mevę, taip pat surengė keletą žygių į Sembą, kur vos nesugavo paties didžiojo magistro.

§19. 1464 metai Ordinui buvo dar nelaimingesni, nes ponas von Zinnenbergas, kuriam Ordinas dėl uždelstos samdinių algos užstatė Kulmo, Štrasburgo ir Althauzo miestus, susitaikė su lenkais, kad // baigęs savo tarnybą Ordinui
[985] jis šitas vietoves galės pasilikti sau, nors ir globojamas Lenkijos karalių. Taip pat Ordinui nepasisekė Torno, Elbingo ir Diršau puolimas; juos Heinrichas Reußas von Plauenas ketino užklupti klasta. Planuotos taikos derybos taip pat sužlugo. Dar ir Varmės vyskupas Paulius von Legendorffas atsimetė nuo Ordino ir prisidėjo prie karaliaus. Pucigas pasidavė dancigiečiams. Ordino kariuomenė patyrė smūgius valdose prie Elbingo, taip pat prie Tauchelio, jie taip pat prarado keletą laivų prie Klaipėdos, tačiau prie Noiburgo jie karališkiams gerai įkirto ir išmušė jų apie 1000 vyrų.

§20. 1465 metais Ordinas įsiveržė į konfederatų žemes ir susišlavė didelį grobį, taip pat įsiveržė ir į Mazoviją, iš kur grįžo irgi su dideliu grobiu (nors pakeliui buvo atakuojami Prūsijos valdovų kavalerijos), apiplėšė Didįjį Verderį, iš kurio paėmė didžiulį grobį, vėl prakasė Radaunę. Iš torniečių atėmė šešis Vyslos laivus su gausiomis prekėmis, apiplėšė pirklius, grįžtančius iš mugės Torne. Ordino bėda buvo ta, kad negalėjo užimti Diršau, nors net keletą kartų buvo prie jo atėję, bet turėjo pasitraukti it musę kandę. Bet už tai konfederatams atsilyginta prie Stargardo, kuris gudrumu ir narsa lenkams pridarė daug bėdų ir šlovingai atsilaikė prieš lenkų galią. Šiais metais Nerijos Kobelgrubėje buvo surengti trys susitikimai dėl taikos sudarymo, tačiau be rezultatų.

§21. Paskutiniais ir 1466 metais laimė visiškai nusigręžė nuo Ordino – paramos būrį iš Livonijos lietuviai ir žemaičiai sutriuškino, o lenkai užėmė Stargardą ir Konicą.

§22. Da nun der Orden sahe, daß sie mit Kriegen nichts ausrichten konten, / alle Mittel, die sie hatten angewandt und viele Städte verlohren, Ists / endlich zu Friedens tractaten kom[m]en. Da zu Thorn durch Interposition / des bäbstlichen Legati Rudolphi, Lavantini Episcopi, den 18. Oct. a[nn]o 1466 / Friede geschloßen, dergestalt, der König Casimirus und alle seine Nach-/kom[m]en sollen die Länder Pom[m]erellen, Culm und Michelau samt allen / Städten und Schlößern, so darin liegen, desgleichen auch Elbing und Marien-/burg samt beyden Werdern, Groß und Kleinen, und mit aller Zubehör haben / und behalten. Der Homeister aber mit seinem Orden solte Samland, Königsberg, / Natangen und die Oestliche Theile mit Pomesan behalten mit allen Städten / und Schlößern, die dazu gehören, doch dergestalt, daß der Orden obgedach-
[986] tes // Land als ein Lehn vom Königer [!] in Polen, dem er huldigen solle, besitzen / möchte. Und solte über diesen Frieden Schluß weder Babst noch Consilium, / weder Kayser noch andere Fürsten zu urtheilen Macht haben. Solcher / Friedensschluß ist vom Könige und dem Homeister verbrieffet, versiegelt / und beschworen worden, worauf der König und der Homeister sich beyde freund-/lich umbarmet, Gott in allen Kirchen das *Te Deum laudamus* gesungen / und der gewünschte Friede und Freude im Lande gefunden worden, nach / dem es 13 Jahr schier die Last des Krieges empfunden und getragen hatten.

§23. Was vor Schaden in dem Kriege geschehen und was Unkosten / drauf gangen, hat uns Dionysius[157] Runau aufgezeichnet, welche Aufzeichnung wir hiebey fügen wollen. Im vergangenen Kriege[158] spricht er, sind in Scharmützeln, Schlachten und / Stürmen für Städten und Schlößern oder in freyem / Felde im Streit erschlagen worden, nur allein fremde / Krieges Leute, die beschrieben sind, welche um ihren Sold dieneten. / Erstlich des Königes Casimiri fünff und achtzig tausend Mann / noch ohne die andern, so auf ihr Rauben und Stehlen aus Polen / mit großer Menge waren mitgelauffen, derer nicht ein kleiner Hau-/fen die 13 Jahr ist umkom[m]en. Der Homeister aber hatte im An-/fang des Krieges 71 000 Mann, da man Friede machte, behielte er nur 1700 / Mann. Die andern waren alle im Streit umkom[m]en und doch wurden die / Bauren nicht mitgerechnet, die auch mit zur Zeit der Noth im Krieg mus-/ten, welcher viel tausend ums Leben kamen. Die Dantzker hatten / 15 000 Kriegsleute Anfangs des Krieges, die sie besoldeten. Zu Ausgang des / Krieges behielten von denen allen 161 Mann. Von ihren Bürgern und Bauren wurden / berechnet 1982[159] Mann, die alle erschlagen sind die 13 Jahr her.

[157] *Corr. ex* Dioysius. [158] *In sin. m.*: Runau, Bogen aa. 11, S. 2. [?] [Runau, Dionysius, Historia und einfeltige Beschreibung des grossen dreizehnjärigen Krieges in Preussen [...]. *Vide arch. kom. 143.*]

§22. Kai dabar Ordinas pamatė, kad karu nieko negali padaryti, o visi turėti resursai išnaudoti ir daug miestų prarasta, pagaliau prieita prie taikos derybų. Tarpininkaujant popiežiaus legatui Rudolphui, Lavanto vyskupui, 1466 metais spalio 18-ąją Torne buvo sudaryta tokia taika: karalius Kazimieras ir visi jo palikuonys turi gauti Mažosios Pomeranijos, Kulmo ir Michalovo žemes kartu su visais ten esančiais miestais ir pilimis, taip pat Elbingą ir Marienburgą su abiem Verderiais, Didžiuoju ir Mažuoju, bei visais priklausiniais. O didžiajam magistrui su jo Ordinu turėjo likti Semba, Karaliaučius, Notanga ir rytinės dalys su Pamede, su visais miestais ir pilimis, prie jų pri-
[986] klausančiais, tačiau taip, kad Ordinas aukščiau išvardytas // žemes turi valdyti kaip leną iš Lenkijos karaliaus, kuriam turi prisiekti kaip siuzerenui. Ir apie šitą taikos sudarymą neturėjo teisės spręsti nei popiežius ar konsiliumas, nei imperatorius ar kiti kunigaikščiai. Šita taikos sutartis buvo raštu patvirtinta, užantspauduota ir prisiekta, ir po to abu, karalius ir didysis magistras, maloniai apsikabino, visose bažnyčiose Dievui giedota *Te Deum laudamus*, taigi šalyje pasiekta trokštama taika ir džiaugsmas po 13 metų neštos karo naštos.

§23. Kokia žala padaryta per šį karą ir kokia gausybė lėšų tam išleista, mums surašė Dionysijus Runau, kurio sąrašą čia norime pridėti. Per praėjusį karą, sako jis, per susirėmimus, mūšius ir per miestų bei pilių puolimus arba per kovas atvirame lauke nukauta vien svetimų karių, kurie surašyti kaip samdiniai. Pirma, karaliaus Kazimiero aštuoniasdešimt penki tūkstančiai vyrų, be tų, kurių daugybė atvyko iš Lenkijos plėšti ir vogti, ir per 13 metų nemažai jų žuvo. O didysis magistras karo pradžioje turėjo 71 000 vyrų, bet kai buvo sudaryta taika, jis turėjo tik 1700 vyrų. Visi kiti buvo žuvę kovose, čia nebuvo priskaičiuoti valstiečiai, kurie šios negandos metais irgi privalėjo eiti į karą, ir daug tūkstančių jų žuvo. Dancigiečiai karo pradžioje turėjo 15 000 kariškių, kuriems mokėjo samdinio algą. Karo pabaigoje iš jų buvo likęs 161 vyras. Savo miestelėnų ir valstiečių priskaičiuota 1982 vyrai, kurie buvo išmušti per tuos 13 metų. Be to, Dancige buvo nemažai suluošintų miestelėnų ir

[159] *Corr. ex illect., lit.*

Zudem waren nicht / wenig verlähmete Bürger und Bauren binnen Danzig. Die Elbinger hatten 1800 / Söldner ohne ihre Bürger und Bauren, davon geblieben leben-/dig in alles 799 Mann. Aus allen kleinen Städten und Dörffern, / die kentlich und benennet, und auch im Register verzeichnet ge-/wesen, Bürger und Bauren sind gezählet 90 000 Mann. Sum[m]a / in alles, was geblieben oder verschlagen ist worden, die gezäh-/let und ins Register gekom[m]en seyn, 264 598 Mann. Vor dem / Kriege wurden in Preußen gezählet 21 000 seiner volkrei-/chen ihren und wohlbesetzten Dörffer, davon blieben allein übrig stehen / 3013 unverbrandt, die andern waren mit Feuer verwüstet und / gantz abgepesert.

Item, da es nun wieder Friede ward Gott lob im Lande, wur-/den gezählet 1019 wüster Kirchen. //

[987] Berechnung, was an Gelde vor Unkosten auf den Krieg ergangen. /

Dem Könige kostets an Gelde in sechs und zwanzig mahl hundert tausend / Ungarsche Floren. Dem Orden kostets in die sieben und fünffzig / mahl hundert tausend Floren Ung[arsche]. Ohne was Sie noch hin und / wieder den großen Potentaten schuldig blieben und ohne die Ver-/schreibung ihrer Güter. Den Danzkern kostets in die sieben mahl / hundert tausend Mark Preußisch und 323 Mark löthiges Silbers[114]. / Den Elbingern kostets 15 tausend Mark Preußisch und 30 Mark / löthiges Silbers. Den Thornern kostets 191 tausend Mark in / allem. Den kleinen Städten kostet in alles 5 mal hundert tausend / Mark berechnetes Geldes, damit die Kriegsknechte sind besoldet. / Da man dem Könige Casimiro die berechnete Sum[m]a des / erschlagenen Volkes und der großen Unkosten an Gelde schrifftlich / übergeben, soll er (wie die gemeine Rede gehen) gesagt haben: „O lieber / Gott, ist doch das Land so viel nicht wehrt als es Christliches Bluts / und großes Geldes gekostet hat."

§24. Doch hat Gott nach dem Kriege das Land mit seinem Seegen gekrönet, / daß alles Dings die Fülle drin gewesen, und bemerkt unsre Chronicer, / daß damals gegolten:

Ein Scheffel Roggen	6 Schillinge.
Weitzen	½ Firding oder 1 ½ Groschen.
Gerste	4 Schott oder 10 Schill[ing][115].
Haaber	3 Schillinge.
Erbsen 1	1 Schillinge.
Ein Fuder kleiner Fische	ein Vierding oder 5 G[roschen].
Ein Schok großer Breßen	5 Schill[inge].

valstiečių. Elbingiečiai turėjo 1800 samdinių, be savo miestelėnų ir valstiečių, iš to liko 799 vyrai. Iš visų mažų miestų ir kaimų, žinomų ir įvardytų, surašytų sąrašuose, miestelėnų ir valstiečių priskaičiuota 90 000. Iš viso žuvusiųjų ir dingusiųjų, kurie suskaičiuoti ir įtraukti į sąrašus, yra 264 598 vyrai. Prieš karą Prūsijoje suskaičiuota 21 000 gausių savų ir tankiai gyvenamų kaimų, iš jų liko tiktai 3013 nesudegintų, kiti buvo suniokoti ugnies ir visiškai sunaikinti.

Taip pat, kai dabar, ačiū Dievui, šalyje vėl taika, suskaičiuota 1019 suniokotų bažnyčių. //

[987] Skaičiavimai, kiek žalos pinigais patirta per karą.

Karaliui pinigais kainavo dvidešimt šešiskart šimtas tūkstančių vengriškųjų florinų. Ordinui – penkiasdešimt septyniskart šimtas tūkstančių vengr[iškųjų] florinų. Neskaitant to, kiek jie dar šen bei ten liko skolingi didiesiems potentatams, ir neskaitant dvarų užrašymų. Dancigiečiams kainavo septyniskart šimtas tūkstančių prūsiškųjų markių ir 323 markės lotinio sidabro[114]. Elbingiečiams tai atsiėjo 15 tūkstančių prūsiškųjų markių ir 30 markių lotinio sidabro. Torniečiams – 191 tūkstantį markių iš viso. Mažiesiems miestams tai kainavo penkiskart šimtas tūkstančių markių apskaičiuojamaisiais pinigais, kuriais jie mokėjo karo knechtams. Kai karaliui Kazimierui buvo raštu perduota apskaičiuotoji suma, kiek nukauta karių ir kiek daug išleista pinigų, jis esą pasakęs (kaip visuotinai kalbama): „O Dievulėliau, juk ta žemė tiek neverta, kiek ji kainavo krikščionių kraujo ir šitiek daug pinigų."

§24. Tačiau po karo Dievas šitą šalį apdovanojo savo palaima ir joje visko buvo apstu, mūsų kronikininkai irgi pastebi, kad tuo metu kainos buvo šitokios:

pūras rugių	6 šilingai
kviečių	½ bertainio arba 1½ grašio
miežių	4 šotai arba 10 šil[ingų][115]
avižų	3 šilingai
žirnių	11 šilingų
vežimas mažų žuvų	vienas bertainis arba 5 g[rašiai]
kapa didelių karšių	5 šil[ingai]

Ein Schok Lachs zwey Ellen lang[116]	21 Schill[inge].
Ein Vaß Pökel Aal	Viertehalb Mark Müntze.
Ein Schok Neunaugen	1 Schillinge.
Ein Schok Flackfisch	2 Schillinge.

Und ist alles damals wohlfeil, nur daß Arbeiter Knechte und Mägde und Hand-/werks Gesellen theuer und übel zu bekom[m]en gewesen.

§25. Also wurd der Staat des Preußen Landes sehr verändert, in dem nicht / nur Pom[m]erellen und Michelau, so vor dem dem Staat des Preußen ein-/ verleibet waren, sondern auch der beste Theil des Preußen Landes, als Culm, / Ermland, Elbing und Marienburg samt denen nutzbahren Werdern von Preus-/ sen ab und nach Polen hingeschlagen worden. Ja das gantze Preußen fiel an //
[988] die Polen und musten die Homeister das Land zu Lehn von Polen annehmen / und dem Könige in Person huldigen, welches Ludwig von Erlingshausen der / erste gewesen, der solches gethan. Nach Ihm Heinrich Reuß von Plauen, / Heinrich von Richtenberg, Martin Truchßes von Wetzhausen und Johann / von Tieffen gethan haben. Nach Ihnen folgete der Herzog von Sachßen, / der solche Huldigung nicht thun wolte, auch in seiner Regierung, die / 12 Jahr gewähret, den Eyd der Huldigung nicht geleistet, weil er aus / dem Lande war und auch da gestorben. Und obzwar Polen mit Macht / ihn dazu zwingen ihm vornahm, blieb es wunderlich steken, indem / bald der König darüber starb, theils auch sich der Römische Kay-/ser und König in Ungarn drin legten. Wie dann deswegen eine Zusam[m]en / Kunfft in Polen angestellet worden. Ob etwa eine Vereinigung da-/rin zu treffen sey, es ist aber alles fruchtloß zergangen, darauf / auch bald der Homeister gestorben. In deßen Stelle Marggraff Al-/brecht von Brandenburg zum Homeister erwählt worden, davon in / nachfolgendem mit mehrerem, was vor Staats Veränderung nach / diesem Krieg vorgefallen.

Das 16te Capitul

Was vor Staats Veränderung in Preußen auf diesen Krieg vorgefallen

Inhalt

1. Die Veränderung im Oestlichen Theil. 2. Die Veränderung im Westlichen / Preußen. 3. Der Landrath im Westlichen Preußen. 4. Landraths / Privilegia. 5. Die Hauptmanschafft und Starosteyen. 6. Preußisch / Landgericht. 7. Der Preußische Schatz. 8. Die Freyheit des Preußi-/schen Adels. 9. Von dem

kapa lašišų dviejų mastų ilgio	21 šil[ingas][116]
statinė sūdytų ungurių	pusketvirtos markės monetomis
kapa nėgių	1 šilingas
kapa džiovintų žuvų	2 šilingai.

Ir viskas tuo metu buvo pigu, tiktai kad brangūs ir sunkiai gaunami buvo darbininkai, knechtai, mergos ir amatininkai.

§25. Taigi Prūsijos valstybė labai pasikeitė, nes ne tik Mažoji Pomeranija ir Michalovas, bet ir geriausia Prūsijos krašto dalis, būtent Kulmas, Varmė, Elbingas ir Marienburgas kartu su naudingaisiais Verderiais [salomis] buvo at-
[988] skirtas nuo Prūsijos ir priskirtas Lenkijai. Ir net visa Prūsija atiteko // Lenkijai ir didysis magistras šalį turėjo priimti iš Lenkijos kaip leną bei karaliui asmeniškai prisiekti vasalinę priklausomybę, ir čia Ludwigas von Erlingshausenas buvo pirmasis, kuris tai padarė. Po jo tai darė Heinrichas Reußas von Plauenas, Heinrichas von Richtenbergas, Martinas Truchßesas von Wetzhausenas ir Johannas von Tieffenas. Po jų sekė Saksonijos hercogas, nenorėjęs tokios priesaikos duoti, net ir per savo valdymo laiką, trukusį 12 metų, pavaldumo priesaikos jis nedavė, nes gyveno už šalies ribų, ten ir mirė. Ir nors Lenkija buvo nusiteikusi jį priversti tai padaryti jėga, iš dalies ir Romos imperatorius, ir Vengrijos karalius to reikalavo, tačiau reikalas stebėtinai užstrigo, mat netrukus karalius mirė. Tuo reikalu Lenkijoje rengtas susitikimas. Ar kartais nebūsią galima pasiekti susitarimo, tačiau viskas sužlugo be rezultatų, po to ir didysis magistras netrukus mirė. Į jo vietą didžiuoju magistru išrinktas Brandenburgo markgrafas Albrechtas, apie tai daugiau tolesniame tekste, kokie pokyčiai įvyko po šito karo.

Šešioliktas skyrius

Kokie pokyčiai įvyko Prūsijos valstybėje pasibaigus šiam karui

Turinys

1. Pokyčiai rytinėje dalyje. 2. Pokyčiai Vakarų Prūsijoje. 3. Krašto taryba Vakarų Prūsijoje. 4. Krašto tarybos privilegijos. 5. Apskritys ir seniūnijos. 6. Prūsijos krašto teismas. 7. Prūsijos iždas. 8. Prūsijos kilmingųjų privilegijos.

vorigen Landtag in Preußen. 10. Wie es jetzo / gehalten wird. 11. Freyheit der Städte im König[lichen] Preußen. 12. In-/sonderheit der großen Städte. 13. Freyheit der Stadt Thorn. 14. Der / Stadt Danzig. 15. Der Spieringsche Handel. 16. Der kleinen Städte / Freyheit.

§1. Die Veränderungen im Ostlichen Preußen waren diese:

1. Der Homeister wurde ein Vasal des Königs, dem er und sein gantzer / Orden solte unterworffen und ihren Eyd der Treue personlich leisten / und das 6 Wochen nach der Wahl des Homeisters, und sol sich weder von / der Lehnschafft, da Ihm schon solches auch angebothen würde, suchen / loß davon zu machen, noch sich absolviren laßen.
2. Ward der Homeister ein Fürst und Reichs Rath in Polen und solt er die erste / Stelle zur linken Hand in den Reichstagen und Rathschlägen haben. //

[989]

3. Die vornehmsten Comthurs sollen auf recom[m]endation des Homeisters des Kö-/nigs Räthe seyn.
4. Die Ordensleute sollen unter des Königs Jurisdiction allein seyn, doch der / Jurisdiction des Bäbstlichen Stuhls ohne Schaden und soll bey der Crone / in Glük und Unglük treu verbleiben.
5. [...][160].
6. Dem Lande wird hiedurch die Freyheit genom[m]en, ohne Bewilligung des / Homeisters zusam[m]en zu kom[m]en, noch vor ihren Kopff Contributionnes an-/zustellen, dieses kam dem Homeister allein zu, der deswegen solle / Land Täge ausschreiben.
7. Der Homeister kriegte Macht, nach seinem Belieben Statthalter zu / setzen und werden, hiezu die Bischoffe genom[m]en, welches vor dem nicht ge-/schehen, wie solches Homeister, Herzog von Sachßen, und auch Albrecht, der / Marggraff, gethan.
8. So ward das Obergericht von Culm nach Königsberg verlegt, welches zwar / auf drey Jahr gehalten worden. Sonsten ist es im Orden, was Ordens Sachen / antrifft, wie vor dem geblieben, wie wohl einige Comthureyen aufgeho-/ben und zu Vogteyen gemacht worden[117], als Brandenburg und Balga, de-/rer Einkünffte und Erhaltung des Homeisterlichen Hoffes angewandt worden.

[160] *In d. m.:* NB 5. fehlt im Original.

9. Apie ankstesnį Prūsijos Landtagą. 10. Kaip jis vyksta dabar? 11. Miestų privilegijos Karališkojoje Prūsijoje. 12. Ypač didžiųjų miestų. 13. Torno miesto privilegijos. 14. Dancigo miesto privilegijos. 15. Ginčai dėl Spiringo [turto]. 16. Mažųjų miestų privilegijos.

§1. Pokyčiai rytinėje Prūsijoje buvo šitokie:

1. Didysis magistras tapo karaliaus vasalu, kuriam jis ir visas jo Ordinas turėjo būti pavaldūs ir kuriam jis pats turėjo duoti ištikimybės priesaiką, ir būtent per šešias savaites nuo didžiojo magistro išrinkimo, jis privalėjo nemėginti atsisakyti lenininkystės, kuri jam jau irgi buvo siūloma, taip pat pasitraukti.
2. Didysis magistras tapo Lenkijos kunigaikščiu ir Karalystės tarėju ir turėjo užimti pirmąją vietą po kairei rankai seimuose ir pasitarimuose. //

[989]

3. Garbingiausieji komtūrai pagal didžiojo magistro rekomendaciją turi būti karaliaus tarėjai.
4. Ordino žmonės turi būti vien karaliaus jurisdikcijoje, tačiau be žalos popiežiaus sosto jurisdikcijai, ir laimėje bei nelaimėje turi likti ištikimi Karūnai.
5. [*Tekste praleista*].
6. Iš šalies luomų atimama teisė rinktis be didžiojo magistro sutikimo, taip pat be jo žinios įvesti mokesčius, tai pavesta tik didžiajam magistrui, kuris dėl to turi kviesti landtagus.
7. Didysis magistras gavo teisę skirti vietininkus savo nuožiūra, ir tam imami vyskupai, ko anksčiau nebuvo, kaip tai darė didysis magistras Saksonijos kunigaikštis, taip pat ir markgrafas Albrechtas.
8. Vyriausiasis teismas iš Kulmo perkeltas į Karaliaučių, jis numatytas trejiems metams. Šiaip jau Ordino reikalų tvarkymas liko kaip ir anksčiau, nors kai kurios komtūrijos, kaip antai Brandenburgo ir Balgos, buvo panaikintos ir paverstos vaitystėmis[117], kurių pajamos panaudojamos didžiojo magistro dvarui išlaikyti.

§2. Im Westlichen oder König[lichen] Preußen waren diese Veränderungen:

1. Die großen Städte in dem König. Preußen kriegten an Statt ihrer Com-/ thuren Königl. Burggraffen, die aus des Stadt Raths Mittel erwehlet worden.
2. Culm hat ihr Vorzugs Recht und ihre Stim[m]e in Preußischen Landtagen / verlohren.
3. An Statt der Elbingischen Woywodschafft wird die Marienburgische / Woywodschafft introduciret.
4. A[nn]o1468 sind drey Gräntz Richter (Succamerarii) gesetzt.
5. Die zwe Bischthümer, Ermland und Culm, an Polen geschlagen.

§3. Ist ein sonderlicher Landrath im König. Preußen, und sonsten auch / andere Ordnung gestifftet, welcher noch währet, und sind darin fol-/gende Räthe des Königlichen Preußens:

Episcopus Warmiensis, der Bischoff von Ermland, der keinen über / sich als den Römischen Babst erkennet.

Episcopus Culmensis, der Bischoff von Culm.

Palatinus Culmensis, Woywod von Culm.

Palatinus Mariaeburgensis, der Woywod von Marienburg.

Palatinus Pomeraniae, der Woywod von Pom[m]erellen.

Castellanus Culmensis, der Castellan von Culm.

Castellanus Elbingensis, der Castellan von Elbing.

Castellanus Gedanensis, der Castellan von Danzig. //

[990] Succamerarius Culmensis, der Land Gräntzrichter von Culm.

Succamerarius Marieburgensis, der Land Gräntzrichter von Marienburg.

Succamerarius Pomeraniae, der Land Gräntzrichter von Pom[m]erellen.

Civitatis Thorunensis Delegati duo, die zwey Deputirten von der Stadt Thorn.

Civitatis Elbingensis Delegati duo, die zwey Deputirten von der Stadt Elbing.

Civitatis Gedanensis Delegati duo, die zwey Deputirten von der Stadt Danzig.

Hiezu wäre noch zu rechnen der Bischoff von Vladislau, der im Königl. Pom-/mern oder Pomerellen nicht geringe Herrschafften hat, so gar, daß die Stadt / Danzig unter sein Gebieth gehöret. Allein das Königl. Preußen erken-/net Ihn nicht als einen Senatoren zum Lande Preußen.

Nebst diesen Senatoren hat das Königl. Preußen noch vornehme Offician-/ten und werden folgende gezählet:

1. Der Schatzmeister, so Groß Verweser zu Marienburg gewesen.
2. Der Marschalk von Culm und

§2. Vakarų, arba Karališkojoje, Prūsijoje įvyko šitokie pokyčiai:

1. Didieji miestai Karališkojoje Prūsijoje vietoj savo komtūrų gavo burggrafus, kurie buvo renkami iš miesto tarėjų.
2. Kulmas prarado savo pirmenybės teisę ir savo balsą Prūsijos landtaguose.
3. Vietoj Elbingo vaivadijos buvo įsteigta Marienburgo vaivadija.
4. 1468 metais buvo paskirti trys ribų teisėjai.
5. Dvi vyskupijos, Varmės ir Kulmo, priskirtos prie Lenkijos.

§3. Įsteigta atskira Karališkosios Prūsijos krašto taryba, taip pat įvesta kitų nuostatų, galiojančių iki šiol, o taryboje šitokie Karališkosios Prūsijos tarėjai:

Episcopus Warmiensis, Varmės vyskupas, nieko nepripažįstantis aukščiau savęs, išskyrus Romos popiežių,

Episcopus Culmensis, Kulmo vyskupas,

Palatinus Culmensis, Kulmo vaivada,

Palatinus Mariaeburgensis, Marienburgo vaivada,

Palatinus Pomeraniae, Mažosios Pomeranijos vaivada,

Castellanus Culmensis, Kulmo kaštelionas,

Castellanus Elbingensis, Elbingo kaštelionas,

Castellanus Gedanensis, Dancigo kaštelionas, //

[990] *Succamerarius Culmensis*, Kulmo krašto žemės ribų teisėjas,

Succamerarius Marieburgensis, Marienburgo krašto ribų teisėjas,

Succamerarius Pomeraniae, Mažosios Pomeranijos krašto ribų teisėjas,

Civitatis Thorunensis Delegati duo, du Torno miesto deputatai,

Civitatis Elbingensis Delegati duo, du Elbingo miesto deputatai,

Civitatis Gedanensis Delegati duo, du Dancigo miesto deputatai.

Čia dar reikėtų priskirti Vladislavo vyskupą, kuris Karališkojoje Pomeranijoje, arba Mažojoje Pomeranijoje, turėjo nemažą valdžią, net tokią, kad jo sričiai priklausė Dancigo miestas. Tačiau Karališkoji Prūsija jo nepripažino Prūsijos krašto senatoriumi.

Be šitų senatorių, Karališkoji Prūsija dar turėjo garbingus žemesniuosius valdininkus, prie jų priskiriami šie:

1. iždininkas, buvęs Marienburgo didysis valdovas,
2. Kulmo maršalka ir

3. Der Marschalk von Marienburg, die auch Schwerdtträger genandt werden.
4. Die Landrichter, unter denen:

1. im Culmischen, der Landrichter von Kowalow. 2. im Marienburgischen, der Landrichter von Marienburg. 3. im Pom[m]erellischen:

1. der Landrichter von Schlochau,
2. der Landrichter von Tauchel,
3. der Landrichter von Schwetze,
4. der Landrichter von Dirschau,
5. der Landrichter von Zuchow,
6. der Landrichter von Putzke,
7. der Landrichter von Mirachow.

§4. Diese machen die Preußische Räthe im Königl. Theil und gehören selbige / zu der Wahl des Königes laut dem privilegio Sigismundi I. a[nn]o 1530 / gegeben, deswegen auch die große Städte im Königl. Theil auch zu der / Wahl und Crönung des Königes als gewiße Stände gehören. Insonder-/heit hat Danzig deswegen a[nn]o 1632 ein sonderliches privilegium erhal-/ten[g(110)] haben, auch effective demselben beygewohnet, als a[nn]o 1573, / 1574, 1575. Und haben damalen den Ort hinter den Preußischen Pala-/tinis eingenom[m]en, a[nn]o 1587 ist ihnen der Ort hinter den Bischöffen / assigniret[h(111)]. Ja man befindet, daß auch die kleinen Städte auf / dem Königl. Wahltage ihre Internuncios gehabt, doch haben die Preus-/sischen Stände im Königl. Theil lange sich nicht mit den Polen con-/jungiren wollen, bis endlich zu Sigismundi III. Zeiten die Preußische / Bischöffe, Palatini und Castellani in den Polnischen Senat auf
[991] alle // Reichstäge gangen und noch gehen. Aber die Preußischen Succamerarii und die / Deputirte der Stände habens noch unterlaßen und das scheinet, daß es / geschehen 1. Daß wenn was wieder die Städte auf dem Reichstag in / Polen geschloßen würde, das wieder ihre privilegia wäre, so können / sie in Preußen auf ihren Landtagen dawieder protestiren und ihr Recht / vorbehalten. 2. Daß wenn Contributiones solten gegeben werden, die / Preußen selbige auf dem Reichstage nicht annehnen noch billigen / dürffen, sondern nehmen solches auf sich an ihre Brüder zu bringen, / da sie denn auf ihren Preußischen Landtagen davon handeln können / und nach ihrem Belieben die Contributiones anrordnen und in den Preus-/sischen Schatz einleisten[161] mögen.

[g(110)] Piasecius in Chron., p. 541.
[Piasecius, Paulus, *q. ex multis ed.:* Chronica gestorum in Europa singularium [...] accurate ac fideliter conscripta [...], Cracoviae, 1645; 1648; Amstelodami, 1649, p. 48.]

3. Marienburgo maršalka, jie dar vadinami kalavijuočiais.
4. Krašto teisėjai, iš jų:

1. Kulmo žemėje, Kovaliovo krašto teisėjas, 2. Marienburgo žemėje, Marienburgo krašto teisėjas, 3. Mažosios Pomeranijos žemėje:

1. Šlochau krašto teisėjas,
2. Tauchelio krašto teisėjas,
3. Švecės krašto teisėjas,
4. Diršau krašto teisėjas,
5. Zuchovo krašto teisėjas,
6. Pucko krašto teisėjas,
7. Mirachovo krašto teisėjas.

§4. Šitie sudaro Prūsijos tarybas karaliaus [valdomoje] dalyje ir tie patys turi karaliaus rinkimų teisę pagal Žygimanto Senojo 1530 metais išduotą privilegiją, didieji miestai karaliaus [valdomoje] dalyje taip pat turi teisę rinkti ir karūnuoti karalių kaip tam tikri luomai. Ypač Dancigas 1632 metais tam buvo gavęs ypatingą privilegiją[g(110)], taip pat efektyviai tame dalyvavo būtent 1573, 1574, 1575 metais. Ir anuomet užimdavo vietą už Prūsijos vaivadų, o 1587 metais jiems buvo nurodyta vieta už vyskupų[h(111)]. Randama įrodymų, kad ir mažieji miestai karaliaus rinkimų suvažiavime turėjo savo atstovų, tačiau Prūsijos luomai karaliaus [valdomoje] dalyje ilgai nenorėjo jungtis su lenkais, kol pagaliau Zigmanto III [Vazos] laikais prūsų vyskupai, vaivados ir
[991] kaštelionai pradėjo vykti į Lenkijos Senatą, visus // seimus ir dabar tebevyksta. Tačiau Prūsijos pakamariai ir luomų deputatai to dar nedarė ir, atrodo, kad taip buvo todėl, kad: 1) jeigu Seime Lenkijoje kas nors buvo nutariama prieš miestus, pažeidžiant jų privilegijas, tai jie galėjo dėl to protestuoti ir apginti savo teises landtaguose Prūsijoje, 2) jeigu reikėjo uždėti mokesčius, tai patys prūsai Seime negalėjo jų priimti ar jiems pritarti, turėjo prisiimti apie tai pranešti savo broliams, ir tada dėl jų galėjo tartis savo Prūsijos landtaguose ir savo nuožiūra uždėti mokesčius ir juos įnešti į Prūsijos iždą.

[h(111)] Hartknoch, c. l., p. 664.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 694. *Vide a(48).*]

[161] *Lit.*

§5. Die Capitanei oder Hauptmänner[118], die nach den Woywodschafften also / pflegen gezählet zu werden, sind diese:

In der Culmischen Woywodschafft

Capitaneus Kowaliensis, der Hauptmann zu Schoensee.
„ Radzinensis, der Hauptmann zu Reden.
„ Grudentinus, der Hauptmann zu Graudentz.
„ Lipinensis, der Hauptmann zu Lippim.
„ Golubensis, der Hauptmann zu Golupp.
„ Pokrzywnensis, der Hauptmannn zu Engelsburg.
„ Brodnicensis, der Hauptmann zu Straßburg.
„ Bratianiensis, der Hauptmann zu Brettchen.

In der Marienburgischen Woywodschafft

Capitaneus Mariaeburgensis, der Hauptmann zu Marienburg.
„ Christburgensis, der Hauptmann zu Christburg.
„ Tolckmittensis, der Hauptmann zu Tolkmit.
„ Stumensis, der Hauptmann zu Stum.

In der Pom[m]erellischen Woywodschafft

Capitaneus Skarszewiensis, der Hauptmann auf Schönek.
„ Tucholiensis, der Hauptmann zu Tauchel.
„ Kissoviensis, der Hauptmann zu Kissau.
„ Pucensis, der Hauptmann zu Puzig.
„ Novensis, der Hauptmann zu Neuenburg.
„ Mirachoviensis, der Hauptmann zu Mirachow.
„ Ham[m]ersteinensis, der Hauptmann zu Ham[m]erstein.
„ Osiciensis, der Hauptmann zu Osieczin.
„ Soboviciensis, der Hauptmann zu Sobowitz. //
[992] Capitaneus Jasienicensis, der Hauptmann zu Jasienice.
„ Parchoviensis, der Hauptmann zu Parchau.
„ Borzechoviensis, der Hauptmann zu Borzechow.
„ Swiezensis, der Hauptmann zu Schwetz.
„ Koscierzynensis, der Hauptmann zu Berndt.
„ Tzewensis s[eu] Dirsovensis, der Hauptmann zu Dirschau.
„ Gniewensis s[eu] Mewensis, der Hauptmann zu Mewe.
„ Sluchoviensis, der Hauptmann zu Schlochau.

Von diesen Starosteyen sind einigeeinigen Familien erblich verliehen gewesen, wel-/che aber vermöge des Statuti Alexandrini[119] wieder eingezogen worden. / Sonst gehören diese Starosteyen nicht in den Preußischen Rath,

§5. *Capitanei*, arba hauptmanai[118], kurie paprastai išskaičiuojami pagal vaivadijas, yra šie:

Kulmo vaivadijoje

Capitaneus Kowaliensis, Šėnzės hauptmanas,
„ *Radzinensis*, Rėdeno hauptmanas,
„ *Grudentinus*, Graudenco hauptmanas,
„ *Lipinensis*, Lipimo hauptmanas,
„ *Golubensis*, Golupo hauptmanas,
„ *Pokrzywnensis*, Engelsburgo hauptmanas,
„ *Brodnicensis*, Štrasburgo hauptmanas,
„ *Bratianiensis*, Bretcheno hauptmanas,

Marienburgo vaivadijoje

Capitaneus Mariaenburgensis, Marienburgo hauptmanas,
„ *Christburgensis*, Christburgo hauptmanas,
„ *Tolckmittensis*, Tolkemitos hauptmanas,
„ *Stumensis*, Štumo hauptmanas,

Mažosios Pomeranijos vaivadijoje

Capitaneus Skarszewiensis, Šėneko hauptmanas,
„ *Tucholiensis*, Tauchelio hauptmanas,
„ *Kissoviensis*, Kisau hauptmanas,
„ *Pucensis*, Pucigo hauptmanas,
„ *Novensis*, Noienburgo hauptmanas,
„ *Mirachoviensis*, Mirachovo hauptmanas,
„ *Ham[m]ersteinensis,* Hameršteino hauptmanas,
„ *Osiciensis*, Osiečino hauptmanas,
„ *Soboviciensis*, Sobovico hauptmanas, //
[992] *Capitaneus Jasienicensis*, Jasienicės hauptmanas,
„ *Parchoviensis*, Parchau hauptmanas,
„ *Borzechoviensis*, Božechovo hauptmanas,
„ *Swiezensis*, Švecės hauptmanas,
„ *Koscierzynensis*, Berndto hauptmanas,
„ *Tzewensis S. Dirsovensis,* Diršau hauptmanas,
„ *Gniewensis S. Mewensis,* Mevės hauptmanas,
„ *Sluchoviensis*, Šlochau hauptmanas.

Kelios iš šitų seniūnijų buvo paveldimai atiduotos keletui šeimų, tačiau pagal Aleksandro statutą[119] vėl buvo atimtos. Šiaip jau šitos seniūnijos nepriklauso Prūsijos tarybai, o tiktai prižiūri karaliaus pilis, jų pajamas ir kaimų

sondern haben / nur Aufsicht über die Königl. Schlößer und dero Einkünffte und über das / Land Volk. Über die Städte haben sie zwar eine doch restringirte Macht, / aber keine über die Nobiles ihrer Starostey. Unter den Starosten hat-/ten Vorzug der Marienburgische Starost, der allen andern laut der / Constitution vorgehet[i(112)]. Hiezu könten noch gezogen werden:

Capitaneus Rogonnensis, der Hauptmann zu Roggenhausen.

Capitaneus Lankoriensis, der Hauptmann zu Lankorn.

Diese sind Hauptmannschafften ohne Jurisdiction.

§6. Die Landgerichte sind in Preußen a[nn]o 1468 vom König Casimiro ver-/ordnet, dergestalt, daß zu Thorn eines im Culmischen Lande, zu Mi-/chelau eins, zu Straßburg oder zu Marienburg eins. Im Pomerellischen / 7 sind, als zu Tauchel, Schwetz, Dirschau, Zuchowo, Putzke, Mirachow, / Stargard, da jedes seinen Landrichter hatte und acht assessores, alle von Adel. / In der Culmischen pflegen 2 Assessores aus dem Rath zu Thorn ge-/nom[m]en zu werden[k(113)]. Diese Preußische Landgerichte sind mit den Polnischen / Gerichten nunmehro fest verbunden, von denen wir auch von den Schloß und / andern Gerichten die Appellation an das Tribunal nach Peterkau gehet, / wo vor Alters die appellation an den Landrath in Preußen gieng[l(114)]. In den / Preußischen Land Gerichten, wie auch Landtagen ist vor dem, weil damalen / keine Polen in Preußen zu Ehren Aemtern befordert worden, alle Zeit deutsch / gehandelt worden, nunmehro wird die Polnische und lateinische Sprache / nachgegeben, doch bedienen sich die Preußische Landstände, wenn Sie bey / dem Könige und den Reichs Senatoribus was abzuhandeln haben, der latei-/nischen Sprache.

§7. Der Preußische Schatz ist aber nicht allerdings mit dem Polnischen / eins, denn der Preußische Schatzmeister darff dem Cronschatzmeister keine / Rechnung, sondern dem Lande Preußen thun. Wie wohl der Cron Schatzmei-/ster assignationes an den Preußischen Schatz zu geben pfleget, die Völker, / auf welche die Contributiones gewilliget zu bezahlen.

§8. Die Freyheiten der Königl. Preußischen von Adel streken sich auch da-
[993] hin, // daß sie weit mehr Freyheit in Polen haben, als die Polnische Edelleute in Preußen. / Ein Preußischer von Adel kan in Polen bona haereditaria ungehindert kauffen, / besitzen, auch zu allen Ehren Aemtern befördert werden,

[i(112)] Hartkn., l. c., p. 631

[Op. cit., p. 631. *Vide a(48).*]

[k(113)] Ius Correct. Nobilitat. Pruss., L. 5, Nr. 17 et 21.

[*Possib.* Heidenstein, Reinhold, Ius terrestre nobilitatis Prussiae correctum, Thorunii, 1598, 1622; Gedani, 1625; 1647; 1685.]

žmones. Miestams jos turi ribotą valdžią, tačiau neturi valdžios savo seniūnijos bajorams. Iš seniūnų pirmenybę turėjo Marienburgo seniūnas, kuris pagal įstatymą yra už visus kitus pirmesnis[i(112)]. Čia dar būtų galima pridėti:

Capitaneus Rogonnensis, Rogenhauzeno hauptmanas.

Capitaneus Lankoriensis, Lankorno hauptmanas.

Šitos hauptmanijos neturi jurisdikcijos.

§6. Krašto teismus Prūsijoje 1468 metais patvirtino karalius Kazimieras taip, kad Kulmo krašte buvo vienas teismas Torne, vienas Michalove, vienas Štrasburge arba Marienburge. Mažojoje Pomeranijoje – septyni, būtent Tauchelyje, Švecėje, Diršau, Zuchove, Pucke, Mirachove ir Stargarde, kiekvienas turėjo savą krašto teisėją ir aštuonis asesorius, visus iš bajorų. Kulmo krašte du asesoriai būdavo imami iš Torno tarybos[k(113)]. Dabar šitie prūsiškieji krašto teismai glaudžiai susiję su lenkiškaisiais, iš kurių, taip pat ir iš pilies ir kitų teismų, apeliacijos eina tribunolui į Peterkau, o seniau apeliacija eidavo Prūsijos krašto tarybai[l(114)]. Anksčiau Prūsijos krašto teismuose, taip pat landtaguose, visada kalbėta vokiškai, nes anuomet Prūsijoje į garbingas tarnybas lenkai nebuvo priimami, dabar leidžiamos lenkų ir lotynų kalbos, tačiau Prūsijos luomai, kai turi dėl ko nors derėtis su karaliumi ir Karalystės senatoriais, vartoja lotynų kalbą.

§7. Tačiau Prūsijos iždas, žinoma, nėra bendras su Lenkijos iždu, nes Prūsijos iždininkas privalo duoti ataskaitą Prūsijai, o ne karaliaus iždininkui. Nors karaliaus iždininkas mėgsta Prūsijos iždui duoti asignacijų atsiskaityti žmonėms, kuriems uždėti mokesčiai.

[993] §8. Karališkosios Prūsijos bajorų privilegijos tokios didelės, // kad jie Lenkijoje turi daug daugiau privilegijų negu lenkų bajorai Prūsijoje. Prūsijos bajoras Lenkijoje gali netrukdomas pirkti ar turėti paveldimų turtų, taip pat gali

[l(114)] Hartkn., p. 636.

[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 636. *Vide a(48).*]

welches ein Pol-/nischer Edelman[n] in Preußen nicht thun kan, er muß erst das ius indi-/genatus Ihm erwerben[120]. So wird auch ein Pole so schlechterdings nicht / ad Consilium Prussicum zugelaßen, wie solches geschehen mit Martino / Cromero, Bischoff in Ermland, a[nn]o 1579, der niemals ad Consessum Consiliariorum / Prussicorum, weil er ein Pole und das Indigenat in Preußen nicht erhalten, / zugelaßen worden. Die Polen sind schuldig in Pospolite Ruszenie im / General Aufboth Mann vor Mann auf, die Preußen aber nicht, die wollen / nicht persönlich aufsitzen, als bis an die Weißel, Drewantz und Fluß Ossa. / Denn Sie in der incorporation unter dem Casimiro Jagellonide geschehen, / eigentlich dieses sich vorbehalten haben, daß Sie wieder die Creutzherren / corpore et animo, wieder andere Feinde allein, ope, auxilio et consilio / dem König und dem Reich beystehen. Darum auch Sigismundus III. a[nn]o 1621 / von den Preußen begehrt, da die Polen aufsitzen müßen, daß die Preußen / vel milite, vel nervo belli Reipublicae Succuriren solten[m(115)]. Zu den Privile-/giis des Landadels im Königl. Theil Preußen gehöret auch dieses, daß / zwar der König kan in Preußen Lande die Bischöffe, Woywoden, Castellan, / Schatzmeister, auch Succamerarios nach eigenem Gefallen erwählen, / aber nicht die Preußische Landrichter, viel weniger die Landschoppen und / Notarien, sondern der Adel wählet Ihm selbst per com[m]unia suffragia / die Landrichter in ihrem Seymicken, die hernach der König confirmiret, / die Landschöppen aber nicht, noch die Notarios. So erwählen Sie auch aufs / Tribunal ihre Deputirten, die der König nicht confirmiren darff. In Land / Sachen sitzet auch der Adel mit im Rath und wohnet den Rathschlägen / bey durch ihre Deputirte, und hat also mit das Regimen terrae in ihren Händen.

§9. Bey den Land Tagen ist offters eine Veränderung geschehen, Erstlich / konten sie Landtagen ohne Wißen des Königes, da sie ihre Beschwerde ein-/brachten und die Abschaffung beym Könige suchten. Und da hatte man im[m]er / mit Gerichts Händeln zu thun. Als aber zu Sigismundi Augusti Zeiten / auf dem Land Tage die Contributiones gefordert wurden, ward die / Ritterschafft, dazu auch die kleine Städte erfordert, die erschienen. Die / Processe wurden also gehoben, welches wir aus dem Hartknoch im *[Alt- und] Neuen Preus-/sen*[n(116)] beyfügen, wenn er also schreibet[162]:

[m(115)] Acta Conventuum Prussicor.

[*Possib. msc.* Acta Conventuum Prussiae Regalis [...], *fons* Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 591.]

[n(116)] P. 646.

[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 646. *Vide a(48).*]

būti pakeltas į visas aukščiausias tarnybas, o Lenkijos bajoras Prūsijoje negali to daryti, jis pirma turi gauti indigenato teisę[120]. Lenkas taip pat nėra paprasčiausiai įsileidžiamas į Prūsijos tarybą, kaip tai atsitiko su Varmės vyskupu Martinu Kromeriu 1579 metais, kuris taip niekad ir nebuvo įleistas į prūsų tarėjų posėdį, nes buvo lenkas ir negavęs indigenato Prūsijoje. Lenkai per *Pospolite Ruszenie* – visuotinę mobilizaciją visi kaip vienas turi joti į karą, bet prūsams nereikia patiems sėsti ant žirgų, nebent iki Vyslos, Dravantos ar Osos upės. Nes kai vyko jų inkorporacija valdant Kazimierui Jogailaičiui, jie gavo išlygą, kad prieš kryžininkus karalių ir Karalystę rems kūnu ir siela, o prieš kitus priešus parama, pagalba ir patarimu. Todėl ir Zigmantas III [Vaza] 1621 metais prašė prūsų, kadangi lenkai privalo joti į karą, kad paremtų arba kariuomene, arba Respublikos karo varikliu [pinigais][m(115)]. Prie bajorų privilegijų Karališkojoje Prūsijoje priklausė ir tai, kad karalius Prūsijoje gali savo nuožiūra rinktis vyskupus, vaivadas, kaštelionus, iždininkus, taip pat ribų teisėjus, bet negali rinktis krašto teisėjų, juo labiau krašto teismo tarėjų ir notarų – bajorija pati visuotiniu balsavimu išsirenka krašto teisėjus savo seimeliuose [*Seymicken*], kuriuos vėliau karalius patvirtina, tačiau krašto teismų tarėjų ir notarų jis netvirtina. Jie išsirenka taip pat ir deputatus, deleguojamus į tribunolą, kurių tvirtinti karalius neturi teisės. Svarstant krašto reikalus taryboje sėdi ir bajorija, ji dalyvauja deputatų diskusijose, taigi žemės krašto valdymą turi savo rankose.

§9. Landtaguose daug kas pasikeitė, iš pradžių jie galėjo vykti be karaliaus žinios, čia buvo pateikiama daug skundų ir siekiama, kad karalius juos išspręstų. Ir visada tai būdavo susiję su teisminiais ginčais. Bet kai Žygimanto Augusto laikais Landtage buvo pareikalauta mokesčių, buvo pakviesta riterija ir mažieji miestai, ir jie atvyko. Teisminiai procesai buvo nutraukti, apie tai pridedame ištrauką iš Hartknocho *[Senosios ir] Naujosios Prūsijos*[n(116)], kur jis rašo šitaip:

[162] *In d. m.*: Hartkn., A[lt-] und N[eues] Preußen, p. 646. [Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 646. *Vide arch. kom. 110.*]

„Nachdem Landstände auf der Tagfahrt erschienen, wurden erstlich / einige Praeparatoria zu dem künfftigen Consiliis gemacht. Unter anderm / wurden die Brieffe der abwesenden Consiliariorum verlosen, darinnen sie ihre / Ehrhafften vorgebracht, warum Sie sich auf die Tagfahrt nicht einstellen kön-/ ten, denn es ward dieses vormals durchaus erfordert, daß die Consiliarii / die
[994] Tagfahrten besuchen[163] musten, es sey denn, daß sie sonderliche // und dringende Ursachen ihres Ausbleibens gehabt, die sie auch in ihren / Entschuldigungsbrieffen haben beybringen müßen. Die Bischöffe haben man-/nigmal aus ihren Capitulis einen Thum Herrn abgeschiket, der sie hat excu-/siren müßen. Dieselbe Canonici sind auch in den Consessum Consiliariorum / oder der Räthe gelaßen, wie wohl sie ihrer principalen Stelle nicht / bekom[m]en. Wenn man mit den Praeparatoriis fertig worden, ward der / Königl. Legatus in die Rathstube Sollenniter geführet, welcher / nach Uberreichung des Credentz Brieffes seine Gesandschafft ver-/richtet und seine Instruction den Räthen übergeben. Nachdem con-/sulirten die Räthe von Puncten, so in der Königl. instruction befind-/lich waren, wie auch von andern zu gemeiner Wohlfahrt ge-/hörigen Sachen. Die Ritterschafft und die kleinen Städte brachten / auch ihre gravamina bey und suchten, damit dieselben möchten gewandelt wer-/ den. Nach diesen Consiliis folgten die Gerichte, da die Räthe allein ohne die Rit-/terschafft die streitige Sachen angehöret, erörtert und decidiret. Zuletzt / ward dem Königl. Gesandten auf sein Anbringen eine Antwort schrifftlich / übergeben, da auch der Landstände ihre Gravamina miteingebracht und / um Abschaffung derselben gebethen worden. Außer diesen zweyen ordentlichen / Tagfahrten sind auch außer der Ordnung, wenn es die Noth erfordert hat, / andere Zusam[m]en Künffte, auch an andern Oertern als zu Culm, Neumarkt, / Leßen etc. angestellet, wie denn im vorigen Seculo wegen Verfertigung des Culmi-/schen Rechts solches offt geschehen. Diese Tagefahrten sind eine lange Zeit nach ein-/ander ordentlich gehalten worden, bis man endlich in diesem Seculo selbige zu / halten nachgelaßen. Die letzte Tagfahrt in Preußen ist gehalten worden / im 1547 Jahr und obzwar hernach a[nn]o 1551 eine ausgeschrieben gewesen, / hat sie doch ihren Fortgang nicht gehabt. Die Ursachen, warum die Tag-/fahrten nachgeblieben, sind diese: Erstlich wurden vormals diese Zusam-/men Künffte meistentheils wegen der Gerichte angestellet und bey / den Preußischen Räthen war die Suprema instanten, dahin man von / allen Unter Gerichten zu appelliren pflegte. Aber als hernach die ap-/pellationes

[163] en *corr. ex illect.*

„Kai suvažiavimuose pasirodė krašto luomai, iš pradžių buvo padaryti tam tikri parengiamieji darbai būsimiems pasitarimams. Beje, buvo skelbiami nedalyvaujančių konsiliumo narių laiškai, kuriuose jie reiškė pagarbą ir aiškino, kodėl negalėjo atvykti į suvažiavimą, nes anksčiau griežtai reikalauta, kad šio konsiliumo nariai dalyvautų suvažiavimuose, nebent neatvyktų dėl ypatingų //
[994] ir pateisinamų priežasčių, kurias privalo išdėstyti savo atsiprašymo laiškuose. Vyskupai kartais iš savo kapitulos atsiųsdavo kanauninką, kuris už juos turėjo atsiprašyti. Šiems kanauninkams buvo leidžiama dalyvauti konsiliumo narių ir tarėjų susirinkime, nors jie ir negaudavo garbingos vietos. Baigus parengiamuosius darbus, į tarybos salę būdavo iškilmingai įvedamas karaliaus legatas, kuris, įteikęs kredencialus, aiškindavo savo misiją ir tarėjams perduodavo gautus nurodymus. Tada tarėjai svarstydavo tuos punktus, kurie buvo karaliaus instrukcijoje, taip pat ir kitus bendrai gerovei svarbius dalykus. Riterija ir mažieji miestai irgi išdėstydavo savo bėdas ir stengdavosi, kad jos būtų pašalintos. Po šitų svarstymų vykdavo teismai, kur tarėjai vieni, be riterijos, išklausydavo, svarstydavo ir spręsdavo ginčijamus dalykus. Pabaigoje karaliaus pasiuntiniui jo pageidavimu buvo perduodamas atsakymas raštu, į kurį buvo įtraukiamos ir luomų problemos su prašymu jas pašalinti. Be šitų dviejų eilinių suvažiavimų, esant reikalui, buvo kviečiami ir kiti, neeiliniai, taip pat ir kitose vietose, kaip antai Kulme, Noimarke, Lesene ir kitur, praėjusį šimtmetį tai vyko dažnai dėl Kulmo teisės rengimo. Šitie suvažiavimai ilgą laiką buvo reguliariai rengiami vienas po kito, kol galų gale šį šimtmetį liautasi juos rengti. Paskutinis toks suvažiavimas įvyko 1547 metais, ir nors po to, 1551 metais, buvo paskelbtas dar vienas, tačiau jis neįvyko. Priežastys, kodėl šitie suvažiavimai liovėsi, yra šios: visų pirma, šitos sueigos anksčiau buvo rengiamos daugiausia dėl teismų, nes Prūsijos tarybos nariai buvo aukščiausioji instancija, į kurią plaukė apeliacijos iš visų žemutinių teismų. Bet kai

ans Tribunal nach Peterkau nachgegeben worden, pfleg-/te man auch von den Preußischen Räthen dahin zu appelliren, wie / schon droben erwehnet, und wer es thun wolte, der appelirte als / bald von den Unter Gerichten mit Hindansetzung der Preußischen Tage-/fahrt ans gedachte Tribunal.“ Dannenhero waren die Tagfahrten wegen / der Gerichte als denn schon so nöthig nicht, als wie sie vorhin gewesen. Zum / andern, so wird jetziger Zeit in den ordentlichen Landtagen, die den Reichs-/tägen des Königreichs Polen und Großfürstenthum Litthauen vor und nachgehen von / der algemeinen Wohlfahrt des Landes von den Landständen gnug gerathschlaget, und / wenn auch dieses nicht gnug ist, so werden extraordinarie solche Landtäge angestellet, also daß / auch deswegen keine absonderliche Tagfahrten durfften gehalten werden[o(117)]. //

[995] §10. Jetziger Zeit aber wurden die Landtage im Königl. Preußen also gehalten[164]. So / offt ein Reichstag in Polen ausgeschrieben wird, welches ordinarie alle / zwey Jahre geschehen soll, so hält die Ritterschafft ihre particulares conven-/tus, Seymiki genandt, in allen Districten und erwählet daselbst zwey / Nuncios, denen sie gewiße puncta auf den General Landtag des Landes / Preußen mitgiebet. Nach diesen Seymiken oder Particular Conventen wird der General / Landtag zu Marienburg oder zu Graudentz gehalten, dahin versamlen sich aus / dem Königlichen Preußen die Bischöffe, Palatini, Castellani, Succamerarii und der / dreyen Großen Städte Internuntii. Item die in den Seymicken erwählte Nuncii terre-/stres oder Landbothen. Dahin komt auch ein königlicher Legatus, welcher bald / im Anfange des Landtages nach einigen preparatoriis, die unter den Räthen / alhier geschehen, mit großer Sollennitaet auf die Rath Stube gehohlet wird. / Daselbst setzet er sich oben an. Hernach setzen sich die Räthe und nach demselben die / Landbothen. Wenn dieses geschehen, eröffnet er in Gegenwart aller Stände / den Willen des Königes, was er von den Landständen wil berathschlaget / wissen, eben auf die Weise, wie es vormals bey den Tag Fahrten zu / geschehen pflegte und als denn wird der Legatus in seine Herberge wiede-/rum Sollenniter abgeführet. Wenn also der Landtag angefangen, / werden die Stände in zwey Conclavia getheilet. In dem einen bleiben die Räthe, in / dem andern kom[m]en die Landbothen zusam[m]en und erwählen unter sich erst einen Mar-/schalk, welcher ihren Concessum dirigiret. Hernach rathschlagen die Nuntii von der / durch den Königl. Legatum gethanen proposition und auch von denen ihren in den particular / Conventen

[o(117)] P. 646.
[Op. cit., p. 646. *Vide a(48).*]

vėliau apeliacijos buvo teikiamos tribunolui į Peterkau, tai ir dėl tarėjų prūsų imta kreiptis tenai, kaip jau minėta anksčiau, o kas norėjo, tas netrukus ir dėl žemutinių teismų apeliavo į minėtąjį tribunolą, aplenkdamas Prūsijos suvažiavimą.“ Todėl tie suvažiavimai dėl teismų nebebuvo taip reikalingi, kaip buvo anksčiau. Kita vertus, šiais laikais eiliniuose landtaguose, kurie vyksta prieš ir po Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimų, krašto luomai pakankamai tariasi dėl bendros šalies gerovės, o jeigu to nepakanka, tai kviečiami neeiliniai landtagai, taipgi ir todėl galima neberengti atskirų minėtų suvažiavimų[o(117)]. //

[995] §10. Dabartiniais laikais Karališkojoje Prūsijoje rengiami landtagai. Kai tik Lenkijoje paskelbiamas Seimas, kurio sesijos paprastai vyksta kas dveji metai, riterija visose apygardose renkasi į vietines sueigas, vadinamas *Seymiki*, ir ten išsirenka du atstovus, kuriems, vykstantiems į visuotinį Prūsijos krašto Landtagą, jie įduoda tam tikrus punktus. Po šitų seimelių arba vietinių sueigų Marienburge arba Graudence vyksta visuotinis Landtagas, į kurį iš Karališkosios Prūsijos susirenka vyskupai, vaivados, kaštelionai, ribų teisėjai ir trijų didžiųjų miestų pasiuntiniai. Taip pat seimeliuose išrinktieji *Nuncii terrestres,* arba žemių pasiuntiniai. Ten atvyksta ir karaliaus legatas, kuris tuoj Landtago pradžioje, po tam tikrų tarėjų pasiruošimo, labai pagarbiai atvedamas į pasitarimų salę. Ten jis atsisėda viršuje. Po to sėdasi tarėjai, o po jų žemių pasiuntiniai. Tada jis visų luomų akivaizdoje išdėsto karaliaus valią, ką, jo manymu, luomai turėtų aptarti – taigi viskas taip pat, kaip anksčiau vykdavo minėtuose suvažiavimuose – ir tada legatas vėl iškilmingai palydimas į savo buveinę. Prasidėjus Landtagui luomai padalijami į dvi konklavas. Vienoje lieka tarėjai, kitoje renkasi krašto pasiuntiniai ir iš pradžių jie išsirenka maršalką, kuris vadovauja jų pasitarimui. Tada atstovai svarsto karaliaus legato pateiktą pasiūlymą, taip pat vietinių seimelių pateiktus punktus, kurie

[164] *In d. m.:* Hartkn., p. 647. [Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 647. *Vide arch. kom. 110.*]

mitgegebenen puncten, welche sie ordentlich verlesen und nacheinander erwägen. / In welchen puncten sie alle übereinkom[m]en, die schreiben Sie absonderlich zusam[m]en. / In denen sie sich aber nicht einigen können, die schreiben Sie auch absonderlich. Wenn / dieses alles geschehen, werden die Conclavia wieder conjungiret, da / kom[m]en die nuntii in die Rathstube, setzen sich bey die Räthe, lesen ihre / puncta vor und conferiren wiederum von denselben mit den Räthen, biß daß sie sich / auf etliche puncta einigen, welche als denn die nuntii nobilitatis auf den / Reichstag mitnehmen. Wenn der Reichstag zu Ende ist, werden aber / mahl die particular Landtage oder Seymiken und allen Preußischen Distri-/ctibus von der Ritterschafft gehalten. Von dannen ge-/het man auf den General Landtag entweder nach Marien-/burg oder Graudentz, nach dem es die alternativa mit sich / bringt. Auf beyderley Conventen[165], nehmlich in den particula / so wohl als General Landtagen, wird erstlich relation / gethan, was auf dem General Reichstag in Pohlen beschlos-/sen, da denn mannigmahl protestationes dawieder / einlauffen, hernach wird meistentheils von den Contribu-/tionibus gehandelt, denn wenn die Polen auf dem / Reichstage ihre Contributiones declariren und bestim[m]en, / nehmen dieses die Preußen an ihre Brüder zurüke und / rathschlagen davon allererst nach gehaltenen Reichstage / in Preußen, wie schon droben erwehnet. Eins ist hier / noch zu merken von dem Ermländischen Bischthum. //

[996] Weil aus demselben niemand als der Bischoff auf dem / General Landtag kömt, so pflegt der Bischoff, nach / gehaltenem General Landtage auch in Erm-/land die Ritterschafft, Städte Schulzen und Freyen / zusam[m]en zu fordern. Wenn dieselbe durch ihre / Deputirten, die sie aus jedem District schiken, / erschienen, so pflegt ihnen der Bischoff in Gegen-/wart der Deputirten aus dem Thum Capitul vor-/zutragen, was auf dem General Land-/tag in Preußen bestim[m]et und was / sie für Contributiones geben sollen. Ob sie nur gleich / ihre Freyheiten haben, so pflegen Sie doch nicht leicht sich dem, / was der Bischoff auf dem Preußischen Landtag beliebet hat, zu wiedersetzen[p(118)].

§11. Hie sind noch zu erwehnen die Freyheiten der Preußischen Städte, die meh-/rentheils hierin bestehen, was Cromerus sagt in *Descriptione Prussiae*: „Distin-/guuntur[166] Prussi itidem ac Poloni sacro ac profano / ordine, nobilitate ac plebe. Sed paulo meliore est / conditione plebs in Prussia, quam in reliqua Polonia. Eodem quidem / cum Nobilitate iure et iisdem legibus utitur,

[p(118)] Hartknoch, c. l., p. 647.
[Op. cit., p. 647. *Vide a(48).*]

iš eilės perskaitomi ir vienas po kito apsvarstomi. Dėl kurių punktų sutariama, tie surašomi atskirai. O dėl kurių neprieinama vieningos nuomonės, tie irgi surašomi atskirai. Visa tai padarius, konklavos vėl sujungiamos, pasiuntiniai ateina į tarybos salę, sėdasi prie tarėjų, garsiai skaito savo punktus ir vėl juos aptarinėja su tarėjais, kol visi susitaria dėl tam tikrų punktų, kuriuos vėliau kilmingieji pasiuntiniai vežasi į Karalystės Seimą. Pasibaigus Seimui visose Prūsijos apygardose riterija rengia vietinius landtagus, arba seimelius. Iš čia vykstama į visuotinį Landtagą į Marienburgą ar Graudencą, nelygu aplinkybės. Abiejuose konventuose, būtent ir vietiniuose, ir visuotiniame Landtage, pirma supažindinama, kas nuspręsta visuotiniame Seime Lenkijoje, nes dažnai dėl to reiškiami protestai, paskui daugiausia deramasi dėl mokesčių, nes kai lenkai Seime deklaruoja ir nustato savo mokesčius, tai prūsai tuos nutarimus parveža savo broliams ir po įvykusio Seimo tariasi dėl jų Prūsijoje, kaip jau anksčiau minėta. Čia dar kai ką reikia pastebėti dėl Varmės vyskupijos. //

Kadangi iš jos į visuotinį Landtagą niekas daugiau neatvyksta, o tik vysku-
[996] pas, tai vyskupas po įvykusio visuotinio Landtago paprastai Varmėje sukviečia riteriją, miestų seniūnus ir laisvuosius žmones. Iš kiekvienos apygardos jų siųstiems deputatams atvykus, vyskupas deputatų iš kapitulos akivaizdoje paprastai išdėsto, kas nuspręsta Prūsijos visuotiniame Landtage ir kokius jie privalo mokėti mokesčius. Nors jie turi savo privilegijas, tačiau vis dėlto paprastai nesipriešina, kam vyskupas yra pritaręs Prūsijos Landtage[p(118)].

§11. Čia dar reikia paminėti Prūsijos miestų privilegijas, kurios iš esmės yra tokios, kaip aprašo Kromeris *Prūsijos aprašyme*: „Prūsai išsiskiria – tuo pačiu būdu kaip ir lenkai – pagal priklausymą dvasininkų ir pasauliečių luomui, kilmingiesiems ir prastuomenei. Bet prastuomenė Prūsijoje yra šiek tiek geresnėje padėtyje negu visoje kitoje Lenkijoje. Juk ji naudojasi tokia pat teise ir tokiais pat įstatymais kaip ir kilmingieji, tik yra žemesnė pagal kai kurias

[165] v *corr. ex* t. [166] *In sin. m.:* Hartkn., p. 641. [Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 641. *Vide arch. kom. 110.*]

praerogativis modo qui-/busdam inferior, per quas tamen plebeii neq[ue] a bonis terrestribus / neq[ue] ab honoribus et Magistratibus, neq[ue] a Sacerdotiis neq[ue] a / Consilio publico arcentur. Nec nobilitas modesta et frugalis eos / dedignatur. Sie haben die Freyheit bona terrestria zu kauffen laut der Constitution / Sigismundi I. a[nn]i 1538. Civibus[167] bona terrestria et nobilibus Civilia / bona liberum sit deinceps emere, ita tamen, quod ad / paria onera utrinque ferenda sint obligati. Quod scilicet Cives / ratione bonorum terrestrium omnia nobilitatis onera aequis / passibus ferant."[121] So haben sie auch einen Zutritt zu den Ehren Aemtern in Preußen. / Also finden wir, daß unterschiedliche aus den Städtischen Bürgerleuten / sind worden Bischöffe und Starosten, als Mauritius Ferbes, Joh[ann] Flachsbinder, Tidemann / Giese, Dantzker, Nicolaus Crapitz, ein Thorner, Bischöffe, N. von Dahlen, Starost / von Schlochau, Hatzfeld, Starost zu Putzke, N. Ferber, Starost von Dirschau, / N. Giese, Starost von Borzechaw.

§12. Doch haben die große Städte in Preußen sonderliche praerogativen, da / ihr Starost der Bürgermeister ist und Königl. Burggraff genandt wird, / welches auch Elbing und Danzig gemein haben. Diese haben auch ihre Inter-/ nuncios auf dem Landtage und haben ihren Sitz vor dem Ritterstand im Se-/ natu Prussico, auch in andern Conventibus publicis vor dem Starosten und andern / Beamtern. Diese drey Städte können einen Edelmann, wenn er in ihrer Stadt / etwas verbricht, gefangen nehmen, einziehen und verurtheilen, welches Recht Ihnen / vom Könige Stephano a[nn]o 1576 ist confirmiret worden.

§13. Thorn hat dieses voraus, daß Sie zwee aus ihrem Rath ins Culmi-
[997] sche // Landgericht als Assessores schiken, wiewohl selbige per plurima vota der Ritter-/schafft zur Schönsee oder Kowalewo erwählet worden.

§14. Danzig hat auch sonderliche privilegia, davon ein Buch Elias Constantinus / a Treuen Schröter, so er genandt, *Ius publicum Gedanense* geschrieben[122]. / Unter andern hat diese Stadt vor allen andern zum großen Vortheil vor-/raus, daß Sie den Zoll den großen Theil in ihrer Gewalt haben, deswegen / Sie zwar einige schwere Anfechtung öffters ausstehen müßen.

§15. Insonderheit hat Ihnen viel Wesens gemacht, der Spiringsche Handel, / welchen wir mit den Worten des Hartknochs dem geneigten Leser / mittheilen wollen[r(119)]. Es hatte Gustaphus Adolphus (König in Schweden) / einen Tapezereymacher von Delfft aus Holland, Nahmens Peter Spiring, /

[r(119)] Hartkn., p. 643 bis 645.
[Op. cit., p. 643–645. *Vide a(48).*]

prerogatyvas [išimtines pirmumo teises], dėl kurių prastuomenės nariai (plebėjai) vis tiek nėra atitverti nei nuo žemės nuosavybės, nei nuo garbingų postų ir valdžios pareigybių, nei nuo kunigystės, nei nuo Senato posėdžių. Jie turi laisvę pirkti žemės nuosavybę pagal Žygimanto I [Senojo] 1538 metų konstituciją. Piliečiams žemės nuosavybę ir kilmingiesiems valstybinius turtus tebūnie ateityje laisvė pirkti, tačiau taip, kad būtų įpareigotos abi pusės nešti vienodas [prievolių] naštas. Būtent kad piliečiai žemės nuosavybės atžvilgiu visas kilmingųjų naštas neštų vienodais žingsniais."[121] Jie turi taip pat galimybę užimti aukščiausias tarnybas Prūsijoje. Matome, kad įvairūs žmonės iš miesto piliečių yra tapę vyskupais ir seniūnais, kaip antai Mauritijus Ferbesas, Joh[annas] Flachsbinderis, Tidemannas Giese, dancigietis, Nicol[ausas] Crapitzas, tornietis, vyskupai, N. von Dahlenas, Šlochau seniūnas, Hatzfeldas, Puckės seniūnas, N. Ferberis, Diršau seniūnas, N. Giese, Božechavo seniūnas.

§12. Tačiau didieji miestai Prūsijoje turi ypatingų pranašumų, nes jų seniūnas yra burmistras ir vadinamas karaliaus burggrafu, tai bendra ir Elbingui bei Dancigui. Jie turi ir savo ypatinguosius pasiuntinius Landtage, o jų vieta Prūsijos Landtage yra priešais riterių luomą, taip pat ir kituose viešuose konventuose priešais seniūną ir kitus valdininkus. Šitie trys miestai gali suimti bajorą, jeigu šis jų mieste ką nors pažeidžia, jį uždaryti ir nuteisti, ir ši teisė jiems patvirtinta karaliaus Stepono [Batoro] 1576 metais.

§13. Tornas tuo pranašesnis, kad jie [torniečiai] iš savo tarybos du žmones siunčia į Kulmo // žemės teismą asesoriais, nors šie dauguma balsų yra išren-
[997] kami riterijos Šėnzėje arba Kovaleve.

§14. Dancigas irgi turi ypatingų privilegijų, apie jas Elijas Constantinas a Treuen Schröteris parašė knygą ir pavadino ją *Dancigo viešoji teisė*[122]. Beje, šitas miestas, palyginti su kitais, yra daug pranašesnis, nes didžiąja dalimi savo rankose turi muitus, nors dėl to ne kartą teko iškęsti keletą sunkių išpuolių.

§15. Ypač daug bėdų pridarė Spiringo byla, kurią maloniajam skaitytojui pateiksime Hartknocho žodžiais[r(119)]. Gustavas Adolfas (Švedijos karalius) turėjo apmušalų meistrą iš Delfto Olandijoje, vardu Peteris Spiringas,

[167] *In sin. m.*: Hartkn., p. 641. [Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 641. *Vide arch. kom. 110.*]

derselbe hat sich a[nn]o 1615 zu des Christian Duissen, welcher dazumal in Danzig / verstorben, Verlaßenschafft gezogen und bey den Gerichten richtige Documenta / und Caution beygebracht, darauf Ihm und seinen Brüdern ex primo iudicii decre-/to die intromission zu Untersuchung der Erbschafft zu erkandt worden. Ehe er / aber ad Secundum decretum, nehmlich zur Unterwindung der Güter gekom-/men, ist in des Königs Nahmen, durch einen Anwalden Einrede geschehen, daß Ihre / Maj. keinen irgend ein Recht in dieser Erbschafft gestunden. Anwald hat auch der, / der Duissischen Erben Machthaber gerichtlich adcitiret, und weil sich der König der Stadt / Gerichts Zwange nicht unterwerffen würde, begehret die Sache an den König zu / remittiren, wie es auch geschehen, wollen, darum sie als contumaces der Güter verlustig erkläret. Darauf / a[nn]o 161.7 den 7. April Jacobus Szepanskii, Culmischer Succamerarius, auf Königl. Befehl / die strittige Erbschafft empfangen, nehmlich 15 348 Ducaten und an unterschiedlicher / Münze 179 Floren, Poln. 3 und ein halben Groschen. Von diesem ist zwar der König / in Schweden offters berichtet, allein es hat dieses nicht verschlagen, sondern / der König Gustavus Adolphus wolte sich die Stadt und nicht an den König / halten, gab also dem Peter Spiringen a[nn]o 1624 Repressalien aus, auf alle Dantz-/ker Güther, die in Schweden anzutreffen waren, dabey aber einen termi-/num in demselben Jahr auf S. Johannes angesetzet, darin sich der Rath / in Danzig mit den Spiringen vergleichen solte. Diese Sache verzog / sich doch bis ins 1626 Jahr, da der König Gustavus Adolphus geschrieben, im / Fall Spiring nicht auf künfftigen letzten Februar des 1626 Jahres con-/tentiret würde, so solte Er Macht haben, die Dantzker Schiffe und Güter auf / allen Strömen, Rheden in der Oost und West See anzugreiffen, bis das / Capital, Interesse und Unkosten erfolgeten. Als nun dieses die Stadt nicht / gethan, ist Peter Spiring a[nn]o 1626 mit einem wohlmundirten Schiffe / auf die Dantzker Rheede gekom[m]en und daselbst zwey Schiffe mit Bür-/ger Güthern, so in Danzig einlauffen wollen, angehalten und in Schwe-/den geführet, hat auch hernach noch andere Schiffe und Schuiten / genom[m]en. Bald darauf ist der König Gustavus Adolphus in Preußen / anderer Ursachen wegen eingefallen. Als der Krieg hernach sich a[nn]o 1629 / geendiget, haben sich dieses Peter Spiringen Brüder bemühet, in
[998] des Königes // in Polen Dienste zu kom[m]en, haben also die ganze Duissische Verlaßenschaff / wieder gefordert, ob sie gleich vorhin schon ein mehreres erpreßet. Darü-/ber ward von dem Könige in Polen eine Com[m]ission verordnet, darzu sich / zwar die Stadt nicht verstehen wollen, hat aber ihr Recht durch den Syn-/dicum deduciren laßen. Als nun der Stadt Danzig

šis 1615 metais pareiškė pretenzijas į Dancige mirusio Christiano Duisseno palikimą ir teismuose pateikė tikrus dokumentus bei laidavimą, tad jam ir jo broliams pagal pirmąjį teismo sprendimą buvo pripažintas leidimas susipažinti su palikimu. Tačiau prieš gaunant antrąjį teismo sprendimą, būtent prieš perimant turtą, advokatas karaliaus vardu pareiškė protestą, kad Jo Didenybė niekam nepripažįsta teisės į šitą palikimą. Advokatas Duisseno paveldėtojų įgaliotinį taip pat patraukė į teismą, o kadangi karalius juk negali klausyti miesto teismo nurodymų, tai jis pageidavo bylą perduoti karaliui, kas ir buvo padaryta, paveldėtojai kelis kartus buvo kviečiami. Bet paskirtu laiku jie nepasirodė nei patys, nei per atstovą, todėl buvo paskelbta, kad praranda turtą kaip nepaklūstantys iškvietimui. Tada 1617 metų balandžio 7 dieną Kulmo ribų teisėjas Jacobas Szepanskis karaliaus įsakymu priėmė ginčijamą palikimą, būtent 15 348 dukatus ir įvairiomis monetomis 179 florinus, 3 ir pusę lenkiškų grašių. Apie tai Švedijos karaliui buvo ne kartą pranešta, tačiau tai nepadėjo, karalius Gustavas Adolfas norėjo laikytis miesto, o ne karaliaus sprendimo, tad Peteriui Spiringui 1624 metais išdavė leidimą imtis sankcijų prieš dancigiečių nuosavybę, esančią Švedijoje, duodamas terminą – tų pačių metų šv. Jono dieną – iki kurio Dancigo taryba privalo išspręsti Spiringų bylą. Tačiau šis reikalas užtruko iki 1626 metų: tada karalius Gustavas Adolfas parašė, kad jeigu Spiringų byloje nebus atsiskaityta iki 1626 metų ateinančio vasario paskutinės dienos, tai jis turės teisę puldinėti Dancigo laivus ir turtą visose upėse, reiduose Rytų ir Vakarų jūrose, kol bus atsiteista už kapitalą, interesus ir išlaidas. Kai miestas šito nedarė, Peteris Spiringas 1626 metais gerai apginkluotu laivu atplaukė į Dancigo reidą, ten sulaikė du laivus, ketinančius plaukti į Dancigą su miestiečių turtu, ir nusivarė juos į Švediją, vėliau paėmė dar ir daugiau laivų bei laivelių. Netrukus po to karalius Gustavas Adolfas
įsiveržė į Prūsiją, bet dėl kitų priežasčių. 1629 metais, pasibaigus karui, šito
[998] Peterio Spiringo broliai stengėsi ateiti tarnauti Lenkijos karaliui // ir vėl pareikalavo viso Duisseno palikimo, nors prieš tai jau buvo nemažai išsireikalavę. Dėl to Lenkijos karalius skyrė komisiją, miestas tam, tiesa, nenorėjo pritarti, tačiau pavedė specialiajam įgaliotiniui įrodyti jo teisumą. Kai išaiškėjo Dancigo miesto nekaltumas, karalius Isaacui Spiringui ir jo bendrams liepė iš savo

Unschuld offenbahr wor-/den, hat der König dem Isaac Spiring und seinen Consorten die obgedachte / 15 348 Ung[arische] Fl[oren] aus seinem Schatz auszuzahlen geboten, die doch Spiring / nicht hat annehmen wollen, dannenhero der König Vladislaus die / Stadt durch einen schrifftlichen Revers versichert, daß Sie von diesem Aus-/spruch frey seyn solte. Dazu kam auch noch dieses. Wie die Spiringen / auf alle Mittel gedenken der Stadt Danzig zu schaden, haben Sie dem / König Vladislao gerathen, er solte einen Zoll bey Danzig setzen und Sie / zu Verwalten deßen verordnen, deswegen Sie dem Könige ein Kleinod / von 20 000 F[loren] verehret. Dieses nahm der König an und trieb die Sache / so weit, daß auf dem Reichstage a[nn]o 1637 eine Reichs Constitution / gemacht worden, daß eine gewiße See Zulage gesetzet und / an einem bequemen Ort eingenom[m]en werden solte. Bald / darauf schikte der König Com[m]issarios nach Danzig, nehmlich / den Georgium Ossolinskii, dazumal Sendomirischen Woy-/woden und den Gerhard, Graffen von Dönhoff, Marienburgischen / Oeconomen, die den Zoll einführen und die Spirings einsetzen solten, / dieselbe haben scharff durch Brieffe mit dem Rath in Danzig / deswegen expostuliret und endlich ungeachtet aller Einwendun-/gen die Spirings im Monath October eingesetzet und ihnen / die Einnehmung der neuen Zulage anbefohlen. Derselben / einer hat auch den 9. December diejenige Schipper, welche die / Zulage nicht entrichtet vor sich nach Marienburg geladen, da-/mit Sie von allen Güthern, so sie eingebracht, und auch ausfüh-/ren wollen, die Zulage zahlen solten. Der Rath in Danzig schrieb / unterschiedene bewegliche Brieffe an den König, an den Unter Cantz-/ler, an den Ertzbischoff und andere Senatores und remonstrirte, / wie Ihnen dadurch nicht allein ihre Privilegia gekränket werden, / sondern auch, was für ein Schaden daraus fließe. Die andern / großen Städte im Königlichen Preußen intercedirten auch für / die Stadt Danzig. Ja, es nahmen sich auch ausländische Poten-/taten dieser Sachen an, als der König in Frankreich durch seinen / Legatum d'Avarcons, der König in Dännemark, wie auch die / Holländer, welchen dieser neue Zoll entgegen war. Es blieb / auch dabey nicht, sondern es wurden öffentliche Schrifften / von beyden Seiten ausgegeben, des Königes Recht defendirte in / einer Schrifft Daniel Crusius, darinnen er sich meistentheils da-/rauf gründet, daß dem Könige das Dominium maris in den / Porten des Königreichs und angehörigen Provintzien am Baltischen / Meere zustehet. Von der Stadt Seite sind unter-
[999] schiedene Schrifften // durch den öffentlichen Druk ausgangen, darinnen meistentheils diese / rationes orgiret worden. Erstlich stehen in dem a[nn]o 1233 gegebenen Cul-/mischen Privilegio diese Worte: „Absolvimus totam terram

iždo išmokėti minėtuosius 15 348 vengriškuosius florinus, tačiau Spiringas nenorėjo jų priimti, ir tada karalius Vladislovas raštu užtikrino miestą, kad jis nuo šito reikalo atleidžiamas. Prie to prisidėjo dar štai kas. Spiringai, visomis priemonėmis stengdamiesi pakenkti Dancigo miestui, patarė karaliui Vladislovui prie Dancigo įvesti muitą, o juos skirti šio muito administratoriais, už tai jie karaliui padovanojo brangenybių už 20 000 florinų. Karalius tai priėmė ir nuėjo taip toli, kad Seime 1637 metais buvo priimtas Karalystės įstatymas, jog įvedama tam tikra jūros rinkliava, ir ji turi būti renkama tam patogioje vietoje. Netrukus po to karalius į Dancigą nusiuntė komisarus, būtent Sandomiero vaivadą Georgijų Ossolinskį ir Marienburgo ekonomą grafą Gerhardą von Dönhoffą, kurie turėjo įvesti muitą ir paskirti Spiringus, jie dėl to laiškais smarkiai kirtosi su Dancigo taryba ir galų gale vis dėlto, nepaisydami visų prieštaravimų, spalio mėnesį Spiringus paskyrė ir įsakė jiems rinkti naująją rinkliavą. Vienas iš jų gruodžio 9 dieną tuos šiporius [laivininkus], kurie rinkliavos nebuvo sumokėję, taip pat išsikvietė pas save į Marienburgą, kad šie sumokėtų rinkliavą nuo visų prekių, kurias buvo įvežę ir taip pat kurias rengėsi išvežti. Dancigo taryba rašė daug emocingų laiškų karaliui, pakancleriui, arkivyskupui ir kitiems senatoriams, kuriuose nurodė, kad šituo ne tik pažeidžiamos jų privilegijos, bet ir tai, kokia žala tuo daroma. Kiti dideli Karališkosios Prūsijos miestai irgi užstojo Dancigo miestą. Netgi užsienio valdovai susidomėjo šiuo reikalu, kaip antai Prancūzijos karalius per savo legatą d'Avarconsą, Danijos karalius, taip pat olandai, kurių interesus šitas naujas muitas pažeidė. Tuo nebuvo pasitenkinta, abi pusės išspausdino viešus raštus, karaliaus teises gynė Danielius Crusijus rašiniu, kuriame daugiausia rėmėsi tuo, kad karalius turi *Dominium maris* [viešpatavimo jūroje teisę] savo Karalystės ir jai priklausančių provincijų uostuose prie Baltijos jūros. Iš miesto pusės viešai išspausdinti įvai-
[999] rūs rašiniai, // kuriuose daugiausia dėstomi šie samprotavimai. Pirma, 1233 metais duotoje Kulmo privilegijoje yra tokie žodžiai: „Atleidome visą minėtą žemę

praedictam / ab omni[168] penitus telonei exactione.“ Zum andern als sich die Preußen an / den König Casimirum Jagellonidem freywillig gegeben ist der Pfund Zoll, / den die Creuzherrn wieder die Privilegia des Landes eingeführet, gantz / abgeschaffet, so daß er nim[m]er mehr solte wieder reduciret werden, maas-/sen die Auflage zu der ruptur zwischen dem Orden und dem Lande Anlaß / gegeben. Darüber hat auch die Stadt Danzig absonderlich eine / Caution a[nn]o 1457 bekom[m]en, drittens so wird in dem Friedens Schluß / de a[nn]o 1466 gesetzet, daß weder zu Lande noch Waßer irgendein Zoll / ins künfftige soll gesetzet werden, welches auch in dem Friedens Schluß / de a[nn]o 1525 und vorher a[nn]o 1476 in einem Privilegio dem Lande ver-/sprochen. Zum vierten hat Stephanus Bathori a[nn]o 1585 mit allen Reichs-/Ständen in dem Privilegio Portorii gesetzet, daß hinführo der Zoll / nicht solle verändert oder erneuert werden, welches Sigismundus III. / durch ein absonderliches Privilegium a[nn]o 1588 bekräfftiget. Zum / fünfften wird in den Pactis de a[nn]o 1635 gesetzet, daß die Zölle in / dem vorigen Stande, wie sie vor dem Kriege gewesen sind, sollen re-/duciret werden. Zum sechsten als der König Vladislaus IV. a[nn]o 1636 einen / Zoll nur auf zwey Jahre einsetzen wolte, haben die Dantzker ihre / privilegia vorgeschützet, dabey auch der König acquiesciret und / hat ihm dazumahl die Stadt eine große Sum[m]um Geldes zur / Dankbahrkeit gegeben. Über diese rationes ward auch viel vorge-/bracht, von dem Schaden, der aus diesem neuen Zoll erwachsen / würde, denn außer dem, dass man hiedurch die Ausländische / Potentaten und Republiquen offendiret, müste auch die Handlung / Noth leiden, welches die Stadt Danzig aus der Erfahrung selbst pro-/biret. Denn da vorhin zur Frühlings Zeit drey bis vierhundert Schiffe / haben pflegen einzulauffen, so sind a[nn]o 1638 nur 30 bis 40 / ankom[m]en. Zuletzt beruffen sich auch die Dantzker darauf, daß / die Constitution de a[nn]o 1637 von der neuen Zulage weder die Lit-/thauischen noch die Preußischen Stände bewilliget, sondern an die / Ihrigen mitgenom[m]en, wie es denn von den Preußen ausdrüklich in ge-/dachter Constitution selbsten stehet. Hernach in dem Marienburgischen [in] Post Comi-/tiali Conventu haben die Land Stände den König um Aufhebung der neuen Con-/stitution und des Zolles gebeten. Über dieses Bitten und Schreiben sind auch einige / Thätlichkeiten bey dieser Streitigkeit vorgangen, denn so bald die Spiringen / den 5. October des 1637 Jahres den Port mit etzlichen Schiffen besetzet, haben sie / mit Gewalt den Zoll exequiret, einen Stadtdiener auf dem

[168] bus *exc.*

visiškai nuo bet kokios mokestinės prievolės vykdymo.“ Antra, kai prūsai savanoriškai atsidavė karaliui Kazimierui Jogailaičiui, tada svaro muitas, kurį kryžininkai buvę įvedę pažeisdami krašto privilegijas, buvo panaikintas, taigi turėjo būti niekad nebegrąžintas, turint omenyje, kad ši rinkliava buvo davusi akstiną Ordino ir krašto skilimui. Dancigo miestas specialiai dėl to 1457 metais taip pat buvo gavęs laidavimą, trečia, 1466 metų taikos sutartyje nustatyta, kad ateityje joks muitas negali būti uždėtas nei sausumoje, nei vandenyje, tas kraštui pažadėta taip pat ir 1525 metų taikos sutartyje, o prieš tai 1476 metais privilegijoje kraštui. Ketvirta, 1585 metais Steponas Batoras su visais Karalystės luomais muitų privilegijoje nustatė, kad nuo šiol muitai turi būti nekeičiami ir neatnaujinami, ką patvirtino Zigmantas III [Vaza] specialia privilegija 1588 metais. Penkta, 1635 metų pakte nustatyta, kad muitai turi būti grąžinti į tą būklę, kokia buvo prieš karą. Šešta, kai karalius Vladislovas IV [Vaza] 1636 metais norėjo įvesti muitą tik dvejiems metams, dancigiečiai apgynė savo privilegijas, karalius taip pat su tuo susitaikė, ir miestas iš dėkingumo jam netgi davė didelę sumą pinigų. Be šitų įrodymų, daug pasakyta ir apie žalą, kuri atsirastų dėl šito naujo muito, nes be to, kad užsipultų užsienio valdovai ir valstybės, nukentėtų ir prekyba, ką Dancigo miestas žino iš savo patirties. Mat pavasarį paprastai įplaukdavo nuo trijų iki keturių šimtų laivų, o 1638 metais atplaukė tik nuo 30 iki 40. Galų gale dancigiečiai remiasi ir tuo, kad 1637 metų įstatymui dėl naujos rinkliavos nėra pritarę nei Lietuvos, nei Prūsijos luomai, o tik pasiėmę jį pristatyti saviesiems, kaip apie prūsus aiškiai pasakyta pačiame minimame įstatyme. Paskui Marienburgo porinkiminiame susirinkime krašto luomai karalių prašė atšaukti naująjį įstatymą ir muitą. Be šitų prašymų ir raštų, per šituos ginčus pasitaikė ir smurto atvejų, nes 1637 metų spalio 5 dieną Spiringai keliais laivais užėmė uostą ir smurtu ėmė muitą, vieną miesto tarnautoją laikė laive ir vos nenumarino badu, kol

Schiffe behalten / und fast verhungert, bis er endlich bey Nacht Zeiten mit Leib und Lebens Gefahr / entkom[m]en. Item sie haben einen Fremden auf ihrem Schiff erschoßen und ge-/gen die Stadt mit schimpfflichen und ehrenrührigen Worten sich offt vernehmen / laßen, und was insolentien mehr gewe-
[1000] sen sind. Von der andern Seite wurden // die Dantzker bey dem Könige und anderen Senatoribus angegeben, daß sie ihre Festungen reparirten und weiß nicht was vorhatten, da-/rauf sie doch insonderheit in einem Brieffe an den Ertzbischoff gnug-/sahm geantwortet und sich der Auflagen entschüttet[169]. / Als aber nun von allen Seiten interversiones bey dem / Könige einkamen, hat der König etzliche Commissarios / verordnet, die da solten anno 1638 im October zusam[m]en kom[m]en, / dahin die andern Städte, auch ihre Internuncios abge-/fertiget. Endlich ist daraus eine Geld Sache worden, / da der König nach Empfang einer großen Sum[m]e Geldes die neue Zulage aufgehoben.

§16. Der kleinen Städte Freyheit[q(120)] ist auch nicht gering, worin vornehmlich / auch dieses ist, daß sie mit zu den Preußischen Landtagen ihre Deputa-/ten abschiken mögen, welches sie im vorigen Seculo fleißig gethan. / Weil aber die Unkosten deßen bey dem so täglich aufwachßenden Auflagen / zu ertragen nicht vermögen, auch die Ritterschafft sie öffters schlecht ge-/höret hatten, sie solches eingestellet, doch ist ihnen a[nn]o 1621 gesetzt, die Land-/tage nicht zu versäumen. Weil aber der Schwedische Krieg darüber ein-/gefallen, ist es nachgeblieben, doch begunten selbige, dieses ihr Recht einige / wieder vorzusuchen.

Das 17de Capitul

Hält in sich den so genandten Pfaffen Krieg

Inhalt

1. Warum von diesem Krieg hier gehandelt wird? 2. Der Anfang des Krieges. / 3. Vincentius Kielbassa, Administrator von Ermland, wird nicht erwählt. / 4. König Conferirt das Bischthum dem Opporowskii. 5. Die Thumherrn wählten / Nicolaum von Thüngen. 6. Streit zwischen den Competenten. 7. Opporowskii wil / mit Gewalt sich eindringen. 8. Land und Städte halten des Nicolai Seite. / 9. Nicolaus practicirte[170] sich mit List aufs Schloß. 10. Verbindt sich mit dem / Homeister. 11. Es geräth zum Kriege zwischen

[q(120)] Hartkn., p. 643.
[Op. cit., p. 643. *Vide a(48).*]

tas galų gale naktį, rizikuodamas gyvybe, pabėgo. Taip pat vieną užsienietį jie savo laive nušovė, o miestą dažnai užsipuldavo nepadoriais ir žeminančiais
[1000] žodžiais, buvo ir daugiau visokių begėdysčių. Kita vertus, // dancigiečiai buvo apskųsti karaliui ir senatoriams, kad remontuoja savo tvirtoves ir neaišku, ką ketina daryti, tačiau ypač laiške arkivyskupui jie dėl to pakankamai gerai apsigynė ir šitų kaltinimų atsikratė. Tačiau kai iš visų pusių karalių pasiekė bandymai sužlugdyti, karalius paskyrė keletą komisarų, kurie turėjo susirinkti 1638 metų spalį, o kiti miestai ten atsiuntė savo atstovus. Galų gale tai virto piniginiu reikalu – karalius, gavęs didelę sumą pinigų, naująją rinkliavą panaikino.

§16. Mažųjų miestų privilegijos[q(120)] irgi nemažos, iš jų išskirtina ta, kad jie į Prūsijos Landtagą gali nusiųsti savo deputatus, ir praėjusį šimtmetį jie šitą uoliai darė. Tačiau kadangi kasdien didėjant mokesčiams nepajėgė pakelti tam reikalingų išlaidų, taip pat kadangi riterija dažnai blogai įsiklausydavo į jų balsą, tai to atsisakė, tačiau 1621 metais jiems buvo nustatyta landtagų nepraleisti. Bet kadangi užėjo švedų karas, tai tas taip ir liko, tačiau kai kurie iš jų patys vėl ėmė naudotis šita teise.

Septynioliktas skyrius

Jame aprašytas vadinamasis Kunigų karas

Turinys

1. Kodėl čia kalbama apie šį karą? 2. Karo pradžia. 3. Vincentijus Kielbassa, Varmės administratorius, neišrenkamas. 4. Karalius paskiria vyskupiją Opporowskiui. 5. Kapitulos nariai išrenka Nicolajų von Thüngeną. 6. Pretendentų ginčas. 7. Opporowskis nori įsibrauti jėga. 8. Kraštas ir miestai palaiko Nicolajaus pusę. 9. Nicolajus klasta patenka į pilį. 10. Susivienija su didžiuoju magistru. 11. Kyla karas tarp karaliaus, didžiojo magistro ir vyskupo. Lenkai

[169] n *lit.* [170] c *in* -ici- *corr. ex illect.*

dem Könige, Homeister und Bischoff. / Polen werden von Heilsberg weggeschlagen. 12. Der König in Polen sucht, / den Bischoff auf seine Seite zu bringen. 13. Der Bischoff huldigt dem Kö-/nige, auch der Homeister.

§1. Wir fügen diesem Krieg hiebey, theils weil er in Preußen vorgangen, / theils weil auch der Heer der Lande Preußen sich darin verwikelt hat, / das[171] zu einer großen Staats Veränderung hatte Ursach und Gelegenheit / geben können. Dieser Krieg fieng sich also an.

§2. Als a[nn]o 1467 Paul von Legendorff (Henneberg nennt ihn Lehndorff), ein / Preußischer von Adel, aber Bischoff von Ermland gestorben, suchte der König / in Polen, Casimirus, ihm ein Recht über die Bischthümer in Preußen zu machen, / auch einige ohne Wahl des Capituls nach seinem Gefallen einzusetzen.

§3. Um der Ursach willen er Vincentium Kielbassen, den Bischoff von Culm, / einen Polen, zum Administratoren des Ermländischen Bischthums einsetzte, / vermuthlich in der intention, wie Hartknoch[a(121)] erwehnet, daß er Ihn end-/lich daselbst zum Bischoff bestellen und einsetzen konte. Dieser
[1001] Kielbassa // bildete sich auch ein, daßelbe zu erlangen, allein er vermerkte bald, daß das / Ermländische Thum Capitul eyfrigst auf ihre eigene Wahl drunge und sich / darinnen stifftete. Als Kielbassa das merkte, suchte er, doch nicht ohne / Bedrukung des Bischthums, sich zu bereichern und gieng mit sei-/nem Guth nach Hauß.

§4. Hierauff ernennete der König seinen Geheimten Cam[m]ersecretarium Stanis-/laum Opporowskii zum Bischoffe in Ermland.

§5. Im[m]ittelst prosequirten die Thumherrn im Capitul ihr Recht und erwählten / zu ihrem Bischoff Nicolaum von Thüngen[123]. Dieser war Canonicus zu Frauen-/burg und des Babstes Schreiber und hielt sich zu Rom auf. Ehe dieser zurük / kam, erhielt Opporowskii eine Bäbstliche Bulle über das Bischthum, da-/mit meinete er durchzudringen.

§6. Eben darüber komt auch Nicolaus von Thüngen, beyde suchen an von / Land und Städten, die possession des Bischthums. Jener berieff sich auf die / Wahl des Königes und Bäbstliche Confirmation. Dieser auf die Wahl des Capituls und Bäbstliche Confirmation, doch nahm Nicolaus auf sich inner-/halb zwee Jahre durch authentiquen Beweiß darzuthun, daß keiner / nicht sey vom Römischen Babst confirmiret worden, als eben er, der / von Thüngen, und daß

[a(121)] C. l., p. 319.

atmušami nuo Heilsbergo. 12. Lenkijos karalius mėgina palenkti vyskupą į savo pusę. 13. Vyskupas prisiekia ištikimybę karaliui ir didžiajam magistrui.

§1. Čia kalbame apie šį karą iš dalies dėl to, kad jis vyko Prūsijoje, iš dalies dėl to, kad ir Prūsijos kariuomenė buvo į jį įsivėlusi, o tai galėjo duoti akstiną ir progą didelėms valstybės permainoms. Šis karas prasidėjo šitaip.

§2. Kai 1467 metais mirė Paulius von Legendorffas (Henne[n]berg[eris] jį vadina Lehndorffu), prūsų bajoras ir Varmės vyskupas, Lenkijos karalius Kazimieras bandė įgyti teisę į Prūsijos vyskupijas, taip pat keletą [vyskupijų] paskirti savo nuožiūra be kapitulos rinkimų.

§3. Šitais sumetimais jis Vincentijų Kielbassą, Kulmo vyskupą, lenką, paskyrė Varmės vyskupijos administratoriumi, tikriausiai tikėdamasis, kaip mini Hartknochas[a(121)], kad galų gale galėtų jį ten skirti ir įkurdinti vyskupu. Šitas
[1001] Kielbassa // irgi įsivaizdavo galėsiąs tai pasiekti, tačiau greitai pastebėjo, kad Varmės kapitula uoliausiai rengiasi saviems rinkimams ir stiprina savo pozicijas. Tai pamatęs Kielbassa stengėsi kaupti turtus, beje, engdamas vyskupiją, ir su savo turtu išvyko namo.

§4. Tada karalius Varmės vyskupu paskyrė savo slaptąjį rūmų sekretorių Stanislavą Opporowskį.

§5. Tuo tarpu kapitulos nariai pasinaudojo savo teisėmis ir savo vyskupu išsirinko Nicolajų von Thüngeną[123]. Jis buvo Frauenburgo kanauninkas bei popiežiaus raštininkas ir gyveno Romoje. Nespėjus jam grįžti, Opporowskis gavo popiežiaus bulę dėl vyskupijos, todėl manė su ja laimėsiąs.

§6. Netrukus atvyksta Nicolajus von Thüngenas, abu bando iš krašto ir miestų gauti [teisę] valdyti vyskupiją. Pirmasis rėmėsi karaliaus pasirinkimu ir popiežiaus patvirtinimu. Pastarasis kapitulos rinkimais ir popiežiaus patvirtinimu, tačiau Nicolajus pasižadėjo per dvejus metus pateikti autentišką įrodymą, kad Romos popiežius nieko kito nepatvirtino, o tik jį, von Thüngeną, ir

[171] s *corr. ex illect.*

die Bulle, so dem Opporowskii zugestoßen, Sub / et obreptitie erhalten wäre. Obwohl Opporowskii dieses mit dem von / Thüngen angehen wolte, wurde es doch von Land und Städten die Sache dahin / gesetzt, dass, wer seine Confirmation würde von Rom vor des andern / legitimiren, der solte Bischoff seyn.

§7. Opporowskii schlug sich an den Adel, bey diesem a[nn]o 1474 er einen / Anhang erhielte von 3000 Mann. Diesem von Thüngen aber standen / der Preußen Land und Städte bey, die nicht leiden, daß solche hohe Aemter / mit Polen solten besetzet werden. Opporowskii fält mit seinem Krieges / Volk ins Bischthum, senget, brennet und hauet nieder alles, was sich Ihm / opponirete.

§8. Dem entgegen das Land und Städte Volk aufbrachten und die Polen zurüke / schlugen, auch 2 Hauptleute gefangen bekamen, die der Bischoff Nicolaus / auf die Condition loß ließe, daß sie sich auf sein Begehren wieder stellen / solten, welches sie aber nicht hielten. Im[m]ittelst wurd nach dem Ableben / des Homeisters Heinrich von Richtenberg zum Preußischen Homeister erwäh-/let Herr Martin Truchßes von Wetzhausen[124], der Ihm diese Uneinigkeit / zum Vortheil wolte gebrauchen und im trüben Waßer fischen. Denn er / nicht Lust hatte den Polen zu huldigen, wie er denn den König zu Ungarn / zum Schutzherrn erwählet.

§9. Nicolaus war indeßen fleißig auf seiner Hut und suchte, sich mit List / ins Schloß Heilsberg zu inprasticiren, welches ihm auch angieng, indem / er verkleidet ins Schloß kam, den auch einige andere mit der Zeit / folgeten, eben
[1002] als der Statthalter des Schloßes, Michael Erdmann, // den die von Land und Städten dazu gesetzt hatten, auf einem Kindelbier in / der Stadt war. Als selbiger aus der Stadt nach Hauß aufs Schloß wolte, / war das Thor zugeschloßen und Ihm wurde gesagt, Er möchte nach Hause / reisen, der rechte Wirth wäre schon angekom[m]en. Dieses aber wurde sehr / hoch empfunden, so wohl vom Könige als auch von Land und Städten, und wurde der / König durch den Opporowskii hiedurch dahin gebracht, daß er 7000 Mann / unterm Com[m]ando Biliorim ins Bischthum schikte, der darin großen Scha-/den thate.

§10. Nicolaus in solcher Noth stehende verbund sich mit dem Homeister wie-/der den König und erwählte zum Schutzherrn den König von Ungarn, gleich / wie solches auch der Homeister gethan hatte. Beide kriegten Hülffe aus / Deutschland, die unter dem Herzog von Sagan zu rechter Zeit ankam. / Damit nahm der Homeister nach des von Zinnenbergs Todt Culm, Alt-/hauß und Straßburg ein, hergegen Biliorim eroberte Marienwerder, Worm-/dit, Meelsack und Frauenburg.

kad bulė, pasiekusi Opporowskį, gauta vogčia ir apgaule. Nors Opporowskis mėgino von Thüngenui tai užginčyti, tačiau kraštas ir miestai šią bylą pasuko taip, kad vyskupu turįs būti tas, kuris anksčiau už kitą gaus patvirtinimą iš Romos.

§7. Opporowskis susivienijo su bajorija, iš kurios 1474 metais gavo 3000 vyrų paramą. O von Thüngeną palaikė Prūsijos kraštas ir miestai, jie negalėjo pakęsti, kad tokius postus užimtų lenkai. Opporowskis su savo kariais įsiveržia į vyskupiją, degina, verčia pelenais ir naikina visus, kas tik jam prieštarauja.

§8. Prieš jį kraštas ir miestai pasiuntė savo kariuomenę, kuri atmušė lenkus, taip pat paėmė į nelaisvę du jų vadus, kuriuos vyskupas Nicolajus von Thüngenas paleido su sąlyga, kad jam panorėjus jie vėl prisistatys, tačiau šie to neištesėjo. Tuo tarpu, mirus didžiajam magistrui Heinrichui von Richtenbergui, Prūsijos didžiuoju magistru buvo išrinktas ponas Martinas Truchßesas von Wetzhausenas[124], kuris norėjo šia priešprieša pasinaudoti ir žvejoti drumstame vandenyje. Mat jis nebuvo linkęs prisiekti lenkams, savo globėju pasirinko Vengrijos karalių.

§9. Tuo tarpu Nicolajus akylai stebėjo situaciją ir bandė suktumu įsikraustyti į Heilsbergo pilį, ir jam pasisekė persirengusiam įeiti į pilį, po kurio laiko,
[1002] kai krašto ir miestų paskirtasis pilies valdytojas Michaelis Erdmannas // buvo mieste vaiko krikštynų puotoje, juo pasekė ir keli kiti. Kai šis iš miesto grįžo namo į pilį, vartai buvo uždaryti ir jam buvo pasakyta, kad galįs keliauti namo, nes esąs jau atvykęs tikrasis šeimininkas. Bet į tai labai smarkiai reagavo tiek karalius, tiek kraštas ir miestai, ir Opporowskis taip nuteikė karalių, kad tas į vyskupiją pasiuntė 7000 vyrų, vadovaujamų Biliorimo, kuris vyskupijai pridarė daug žalos.

§10. Nicolajus, būdamas tokioje bėdoje, prieš karalių susivienijo su didžiuoju magistru, o savo globėju pasirinko Vengrijos karalių, kaip anksčiau buvo padaręs ir didysis magistras. Jie abu gavo pagalbą iš Vokietijos, kuri, vadovaujama Sagano hercogo, atvyko reikiamu laiku. Su jais didysis magistras po von Zinnenbergo mirties užėmė Kulmą, Althauzą ir Štrasburgą, o Biliorimas užkariavo Marienverderį, Vormditą, Mėlzaką ir Frauenburgą.

§11. Darüber auch der König dem Homeister den Krieg andeutete, die Polen / kamen vor Heilßberg, denen aber der Homeister mit 11 000 Mann entge-/gen kam und sie davon schluge. Und zog sich dieser Krieg auch in die / Polnische Provinzien.

§12. Wie nun aus diesem Wesen viel Unheil dem Lande und dem Reich / Polen zu befürchten war, suchte der König Gelegenheit, den Nicolaum von / Thüngen auf seine Seite zu bringen, deswegen unterschiedliche Conferen-/tzien gehalten wurden. Der König both ihm vor das Ermländische Bisch-/thum zwey andere Bischthümer an, allein Nicolaus, der nunmehr die / Confirmation von Rom abermals erhalten hatte, wolte sich bey dem ei-/nem Bischthum in Ermland schützen.

§13. Wie nun der Bischoff auf keine Art zu andern Gedanken zu brin-/gen war, versprach er, Ihn in seinem Bischthum zu confirmiren, doch daß / er Ihm huldigen um vom Homeister abstehen solte. Wie nun das Vermö-/gen des Bischoffs nicht war, bey solchen guten Vorschlägen dem Könige / und dem Reich sich zu opponiren, nahm er die Condition an und schwur dem / Könige a[nn]o 1479 zu Peterkau. Hiemit hatte der Pfaffenkrieg ein Ende / und benahm dieser Friede dem Unheil, der zu besorgen Stunde im gantzen / Lande, allen Wachsthum, in dem der Homeister allein seyende bewogen / wurde, endlich auch dem Könige zu huldigen, welches geschahe zu Corezin / anno 1479.

18de Capitul

Wie endlich der Staat des Deutschen Ordens in ein Herzogthum verändert worden

Inhalt

1. Der Homeister huldigt dem König. 2. Die Macht, Homeister zu wählen, komt an / die Churfürsten. 3. Der neue Homeister, Herzog von Sachßen,
[1003] verzögert, die // Huldigung dem Könige zu thun, bis er starb. 4. Marggraff Albrecht wird Ho-/meister. 5. Der wil dem Könige nicht huldigen. 6. Der Kayser interponiret sich. / 7. Das Bischthum Ermland leidt indes Schaden. 8. Der Homeister bewirbt sich / um Hülffe mit Versetzung der Neuen Mark, mit Freysprechung des Land Mei-/sters in Liefland. 9. Dem Homeister wird der Krieg angekündiget. 10. Der / Homeister überrumpelt Braunsberg. 11. Die Polen stärken sich wieder den / Homeister. 12. Friedenshandlung wird zerrißen. 13. Der Homeister / erhält Hülffe aus Deutschland. 14. Wird ein Stillstand auf 4 Jahre. / 15. Wird Friede gemacht und der Homeister wird Herzog in

§11. Karalius didžiajam magistrui paskelbė karą, lenkai atėjo prie Heilsbergo, bet jiems kelią užkirto didysis magistras su 11 000 vyrų ir juos atmušė. Ir šitas karas nuslinko taip pat į lenkiškas provincijas.

§12. Iš šitos sumaišties galėjo kilti daug nelaimių ir šaliai, ir Lenkijos Karalystei, tad karalius ieškojo galimybės Nicolajų von Thüngeną patraukti į savo pusę, tuo reikalu buvo rengiami įvairūs susitikimai. Karalius vietoj Varmės vyskupijos jam siūlė dvi kitas vyskupijas, tačiau Nicolajus, dabar jau gavęs ir Romos patvirtinimą, siekė įsitvirtinti toje vienoje Varmės vyskupijoje.

§13. Kai vyskupo jokiu būdu nepavyko perkalbėti, jis [karalius] pažadėjo jį patvirtinti jo vyskupijoje, tačiau su sąlyga, kad šis jam prisieks ir atsiskirs nuo didžiojo magistro. Kadangi vyskupas, esant šitokiems geriems pasiūlymams, jokiu būdu negalėjo karaliui ir Karalystei prieštarauti, tai šitą sąlygą priėmė ir 1479 metais Peterkau karaliui prisiekė. Tuo baigėsi šis kunigų karas, ir šis susitaikymas atėmė pagrindą negandoms, dėl kurių buvo susirūpinusi visa šalis, o didysis magistras, likęs vienas, buvo paskatintas galų gale prisiekti ištikimybę karaliui, kas ir įvyko Korezine 1479 metais.

Aštuonioliktas skyrius

Kaip Vokiečių Ordino valstybė pagaliau paverčiama kunigaikštyste

Turinys

1. Didysis magistras prisiekia ištikimybę karaliui. 2. Galia rinkti didžiuosius magistrus tenka kurfiurstams. 3. Naujas didysis magistras, Saksonijos
[1003] hercogas, delsia // prisiekti ištikimybę karaliui, kol miršta. 4. Markgrafas Albrechtas tampa didžiuoju magistru. 5. Jis nenori prisiekti ištikimybės karaliui. 6. Įsikiša imperatorius. 7. Varmės vyskupija tuo tarpu patiria nuostolių. 8. Didysis magistras siekia paramos, įkeičia Noimarką, leidžia išsipirkti Livonijos krašto magistrui. 9. Didžiajam magistrui paskelbiamas karas. 10. Didysis magistras netikėtai užpuola Braunsbergą. 11. Lenkai ginkluojasi prieš didįjį magistrą. 12. Taikos derybos nutraukiamos. 13. Didysis magistras sulaukia pagalbos iš Vokietijos. 14. Paskelbiamos ketverių metų paliaubos. 15. Sudaroma taika, o didysis magistras tampa Prūsijos kunigaikščiu. 16. Taikos sudarymo

Preußen. 16. / Tenor des Friedens Schlußes. 17. Der Eyd des Herzogs. 18. Das Herzog-/liche Preußen wird Lutherisch.

§1. Nach dem Tode Martin Trucheßen wurde a[nn]o 1489 im Herbst Johann von / Tieffen erwählet, ein Mann von heiligem strengen Leben und friedsamen Ge-/müths, der zu kriegen keine Lust hatte. Drum er dem Könige huldigte, / auch versprach er mit 400 Reuter und 100 Wagen Pferden dem Könige in der / Wallachey zu assistiren. Darüber er aber unterwegens krank worden / und zu Reuschlemberg an der Rothen Ruhr a[nn]o 1489 starb, von da / er nach Königsberg geführet und im Thum begraben lieget.

§2. Auf dieses Herrn Todt ist eine große Veränderung dem Orden darin zu-/gestoßen, in dem die Freyheit, einen Homeister zu wählen, durch eine Unvor-/sichtigkeit dem Orden benommen worden. Denn die Ordens Herrn stunden noch / darauf, sich wieder in den vorigen Stand und in die Souverainitaet zu setzen. / Weil sie aber selbst so schwach waren, meineten sie thunlich zu seyn, daß / sie einen Herrn zum Homeister hätten, der theils so mächtig wäre, daß er sich wieder aufhelffen könte, der auch solche mächtige Freunde hätte, / durch die er könte den Orden in den vorigen Stand setzen. Doch waren einige / Ordens Herrn, so solches abriethen[a(122)] und erwählten Wilhelm von Eisenburg, / der Großcomthur eine gute Weile gewesen. Dieser aber wolte solches nicht / annehmen, fiel den andern bey, darauf der Orden einige Legaten an die / Churfürsten abfertigte, die da begehrten, sie möchten dem Orden zum besten / einen solchen Fürsten vorschlagen, wodurch der Orden seine intention er-/reichen möchte. Die Churfürsten wählten darauff Herzog Friedrich von / Sachßen, Herzogs Albrechts des Streitbahren [!] [Beherzten] Sohn, zum Homeister. Also / kam die Wahl, einen Homeister zu wählen, an die Churfürsten[b(123)].

§3. Dem wollte zwar wohl der König in Polen Joh[ann] Albertus. Allein dieser / Herr wolte doch nicht dem Könige huldigen. Wie er denn durch allerhand ter-/giversationes und Aufzüge, so lang er lebete, die Huldigung verzögerte, dazu / auch die Veränderung, so in Polen mit dem Könige sich begab, viel halff[172], indem Joh. Albertus, als er Ihn wegen der Huldigung eben überziehen

[a(122)] S. Grunau, Tr. 19, c. 1.

[*Msc.* Simon Grunau, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], Tract. 19, cap. 1. *Vide a(13).*]

[b(123)] Henneb., c. 1., p. 206.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel [...]. *Vide b(14).*]

sąlygos. 17. Kunigaikščio priesaika. 18. Prūsijos Kunigaikštystė priima liuteronų tikėjimą.

§1. Po Martino Truchseßo mirties 1489 metų rudenį buvo išrinktas Johannas von Tieffenas, švento griežto gyvenimo ir taikaus būdo vyras, neturėjęs jokio noro kariauti. Todėl jis prisiekė ištikimybę karaliui, taip pat pažadėjo su 400 raitelių ir 100 kinkomųjų arklių karaliui padėti Valakijoje. Bet čia pakeliui jis susirgo ir 1489 metais nuo raudonosios dizenterijos mirė Roišlemberge, iš kur buvo pervežtas į Karaliaučių ir guli palaidotas katedroje.

§2. Po šito pono mirties Ordiną ištiko dideli pokyčiai – iš Ordino per neatsargumą buvo atimta teisė rinkti didįjį magistrą. Mat Ordino riteriai dar bandė susigrąžinti buvusią padėtį ir suverenitetą. O kadangi jie buvo silpni, tai manė, kad didžiuoju magistru reikia turėti tokį valdovą, kuris, viena, būtų toks galingas, kad galėtų pakylėti save ir, antra, turėtų tokių galingų draugų, kurių dėka galėtų Ordiną grąžinti į ankstesnį lygį. Tačiau kai kurie Ordino riteriai nuo to atkalbinėjo[a(122)] ir išrinko Wilhelmą von Eisenburgą, ilgokai buvusį komtūru. Tačiau šis to nenorėjo prisiimti, prisidėjo prie kitų, ir tada Ordinas pasiuntė keletą legatų pas kurfiurstus su pageidavimu, kad jie Ordinui ir jo gerovei išrinktų tokį kunigaikštį, kurio dėka Ordinas galėtų pasiekti savo tikslus. Tada kurfiurstai didžiuoju magistru išrinko hercogą Friedrichą von Sachßeną, hercogo Albrechto Narsiojo sūnų. Šitaip teisė rinkti didįjį magistrą perėjo kurfiurstams[b(123)].

§3. Tikriausiai to norėjo ir Lenkijos karalius Jonas Albertas. Tačiau šitas ponas [magistras] prisiekti ištikimybės karaliui nenorėjo. Visokiais išsisukinėjimais ir uždelsimais jis priesaiką vilkino, kol tik buvo gyvas, prie to daug prisidėjo ir Lenkijoje įvykusi karalių kaita: mat Jonas Albertas mirė kaip tik

[172] a *corr. ex illect.*

wolte, / starb. Auch der darauf folgende König Alexander auch im 2ten Jahr die / Welt seegnete. Und obzwar Sigismundus I. die Huldigung ernstlich be-
[1004] gehrte, // suchte doch der Homeister durch intercession des Römischen Reichs und anderer / großen Herrn, daß er sich der Last befreyete, dadurch der König von der / Execution abgehalten wurde, der Homeister aber außer Landes blieb, also / blieb die Huldigung aus und er starb auch draußen a[nn]o 1510.

§4. Nach deßen Tode wählten die Churfürsten Herzog Albrechten, Fridrici und / Sophiae, Königs in Polen Schwester Sohn, Marggraffen von Brandenburg, / zum 34ten Homeister, welches er auch mit einem prächtigen Comitat, so in / 400 Mann bestund, a[nn]o 1412 [!] [1512] angetreten[125]. Bald ward vom Könige die Huldi-/gung begehret, deßen sich der Homeister, der Marggraff, we[i]gerte.

§5. Es ließ ihm aber der König gar ernstlich andeuten, er solte sich zur Hul-/digung bequemen oder er würde leicht ermeßen können, was darauf er-/folgen würde. Darauf der Homeister, Marggraff Albrecht, seinen Bruder / Casimirum bevolmächtigte, mit dem Könige in dieser Sache zu tractiren, / der die Huldigung im Nahmen seines Brudern, des Homeisters, dem Könige / versprach. Allein, da er zur Huldigung kom[m]en solte, machte der Marggraff / allerhand Ausflüchte, vorwendende, wie er solches seinem Bruder nicht / hätte mitgegeben. Er könte solches ohne Wißen des Babstes, des Römischen / Reichs und andern Meistern in Deutschland und Römischen Ländern nicht thun.

§6. Damit aber der König nicht möchte diesen Homeister übereilen, suchte / der Römische Kayser, die Sache zwischen den Polen und dem Orden in der / Güte beyzulegen, dadurch einige Zusam[m]enkünffte geschahe. In wäh-/render Zeit kriegten die Polen einen Krieg mit den Moscovitern, daß also / der Homeister, den Eyd zu thun, einen Aufschub kriegte oder auch sich / selbst nahm[c(124)] [173].

§7. Dieses verstrich bis ins 1518te Jahr, in welchem dem Bischthum vom / Orden allerhand Unfug zugefüget ward, wodurch der König ver-/anlaßet wurde, an den Homeister welche abzufertigen, die seine / endliche resolution, ob er huldigen und Friede, oder Krieg haben wolte. Als / hierauf der Homeister keine resolution gab, verboth der König allen / Handel und bey Leib und Lebens Straff keine Waaren nach des Ordens Land / zu führen. Der Homeister e contra ließ zu den Polen und Littauen ihre / Waaren hinzu bringen. Nur daß die Niederlage solte in Königsberg ge-/halten werden.

[c(124)] Hartkn., c. I., p. 322.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 322. *Vide a(48).*]

tada, kai [Ordinas] rengėsi jį užpulti dėl priesaikos. Po to atėjęs karalius Aleksandras jau antraisiais metais irgi paliko šį pasaulį. Ir nors karalius Žygiman-
[1004] tas I [Senasis] rimtai pageidavo šitos priesaikos, // didysis magistras siekė atsikratyti šios naštos užtariamas Romos Imperijos ir kitų didelių ponų, per tai karalius buvo sulaikytas nuo aktyvių veiksmų, o didysis magistras gyveno už šalies ribų, tad taip ir liko neprisiekta, jis ir mirė užsienyje 1510 metais.

§4. Po jo mirties kurfiurstai 34-uoju didžiuoju magistru išrinko kunigaikštį Albrechtą, Frydricho ir Lenkijos karaliaus sesers Sofijos sūnų, Brandenburgo markgrafą, kuris su šaunia palyda iš 400 vyrų 1412 [!] [1512] metais atvyko eiti šių pareigų[125]. Netrukus karalius paprašė priimti priesaiką, bet didysis magistras markgrafas to vengė.

§5. Tačiau karalius visai rimtai davė suprasti, kad turi teiktis atvykti priesaikai arba galįs nesunkiai numatyti, kas įvyktų to nepadarius. Tada didysis magistras markgrafas Albrechtas įgaliojo savo brolį Kazimierą dėl šio reikalo tartis su karaliumi, ir Kazimieras savo brolio, didžiojo magistro, vardu pažadėjo karaliui prisiekti ištikimybę. Tačiau, kai turėjo atvykti duoti priesaikos, markgrafas visaip išsisukinėjo, tvirtino, kad tokio pavedimo broliui nedavęs. Negalįs to daryti be popiežiaus, Romos Imperijos ir kitų Vokietijos ir Romos šalių magistrų žinios.

§6. Kad karalius šio didžiojo magistro nelauktai neužpultų, Romos imperatorius bandė šitą Lenkijos ir Ordino reikalą išspręsti geruoju, dėl to įvyko keletas susitikimų. Tuo metu lenkai kariavo su maskvėnais, tad didžiajam magistrui laikas duoti priesaiką atsidėjo arba jis pats jį pasiėmė[c(124)].

§7. Tai užsitęsė iki 1518 metų, kuriais Ordinas vyskupijai padarė visokios žalos, ir dėl to karalius buvo priverstas siųsti keletą rezoliucijų, o galutinė buvo, ar jis prisieks ir bus taika, ar jis nori karo. Kai didysis magistras į tai nieko neatsakė, karalius uždraudė bet kokią prekybą ir į Ordino žemę įvežti bet kokias prekes, už pažeidimą būsią baudžiama mirties bausme. Atsakydamas didysis magistras liepė lenkams ir lietuviams pristatyti jų prekes. Tik kad sandėliuojama būtų Karaliaučiuje.

[173] *Nuo čia nuorodos žymėtos skaičiais. :/: Von hier an werden die Fußnoten durch Ziffern vermerkt.*

§8. Worauf der Homeister sich um Hülffe in Deutschland, deswegen zu Berlin / eine Versammlung der Fürsten geschehen, bewurbe, welches ohne Frucht / nicht abgieng, indem diesem Homeister 12 000 Mann zusam[m]en gebracht / wurden, die aber nicht weiter als in die Mark kamen. Und weil zu / dem befürchtenden Kriege der nervus rerum gerendarum höchst nöthig war, / trat er dem Churfürsten von Brandenburg vor ein großes Geld die Neue / Mark ab, nahm auch eine nicht minder große Geld Sum[m]a von dem Land / Meister in Liefland, damit Er Ihn von des Homeisters seiner Oberherrschafft / frey und loß spräche. //

[1005] §9. Währender Zeit hat der König in Polen einen Reichstag in Thorn ausgeschrieben, wo-/rin von der Huldigung dieses Homeisters viel geredet wurde. Der König forderte / diesen Homeister auf den Reichstag, um seine Huldigung abzulegen. Da der Ho-/meister nicht erscheinet, wurd Ihm den 27. December in Weyhnachten der Krieg / angekündiget. Und fiel Johann Galeszewskii dem Orden ins Land, ruiniret / das Bischthum Risenburg und Pomesan, verbrandte Soldau, Schönberg, Eylau, / Rastenburg, Riesenburg, Gilgenburg, Liebmühl, Morungen, Hohenstein, Oste-/rode, schlugen des Homeisters Volk bey Liebemühl, bey Osterode, bey Holland.

§10. Der Homeister aber überrumpelt Braunsberg am Neuen Jahrs Tag a[nn]o / 1520 und ließ ihm huldigen den 17. Januar, wolte auch so Elbing überrum-/peln, welches Ihm nicht angieng. Jedoch revangirte er sich an die Polen / bey Holland, da 2000 Polen blieben, desgleichen auch bey Meelsack, so nahm / auch des Ordens Volk Wormditt ein.

§11. Jedoch begunt die Parthey des Königes und der Polen mehr und mehr stärker / zu werden, indem Sie Marienwerder einnahmen, und muste der Bischoff von Po-/mesan dem Könige huldigen. Sie haben Holland, Brandenburg, Heiligenbeil / ein, belagerten Braunsberg. Ob nun wohl daßelbe von allen Orten ge-/ängstiget ward, war doch solche gute Anstalt drin gemacht, daß der / König solches nicht erobern konte. Die Danziger aber feyerten hierauf nicht, / versenkten das Tieff zur Balga und Memel, da sie die Stadt abbrandten, / auch ein Schiff mit Wein beladen hinwegnahmen.

§12. Da der Orden keine Hülffe von außen absahe, ließ er sich in Friedens-/tractaten mit dem Könige von Polen zu Thorn ein, da er auch auf gewiße / Art schweren wolte. Eben da dieses vorgieng, kriegt er Zeitung, daß 2500 / Mann Ihm vom Könige in Dännemark zugeschikt wurden, da zerrißen / sich die tractaten und er suchte, mit diesem und seinem Volk noch sein Heil / zu versuchen, ob er sich von Polen loßmachen konte.

§8. Dėl to didysis magistras ieškojo pagalbos Vokietijoje, šiuo reikalu Berlyne vyko kunigaikščių sueiga; tai nepraėjo be pasekmių: didžiajam magistrui buvo surinkta 12 000 vyrų, tačiau jie nenuėjo toliau kaip iki Markos. O kadangi gresiančiam karui reikėjo *nervus rerum gerendarum* [įvykių varomosios jėgos], tai jis Brandenburgo kurfiurstui už labai didelius pinigus perleido Noimarką, taip pat ne mažesnę sumą pinigų paėmė iš Livonijos krašto magistro, kad tas būtų atleistas nuo pavaldumo didžiajam magistrui. //

[1005] §9. Tuo metu Lenkijos karalius sukvietė Seimą Torne, kuriame daug kalbėta apie šito didžiojo magistro priesaiką. Karalius pareikalavo didįjį magistrą atvykti į Seimą duoti priesaikos. Kadangi didysis magistras neatvyko, gruodžio 27-ąją, per Kalėdas, buvo paskelbtas karas. Ir Johannas Galeszewskis įsiveržė į Ordino žemę, nusiaubė Ryzenburgo vyskupiją ir Pamedę, sudegino Salidavą, Šėnbergą, Ylavą, Rastenburgą, Ryzenburgą, Gilgenburgą, Lybemiūlį, Morungeną, Hohenšteiną, Osterodę, sumušė didžiojo magistro kariuomenę prie Lybemiūlio, prie Osterodės, prie Holando.

§10. O didysis magistras užklupo Braunsbergą Naujųjų metų dieną 1520 metais ir sausio 17 dieną privertė jam prisiekti, norėjo užklupti ir Elbingą, tačiau tai jam nepavyko. Tačiau lenkams jis atsirevanšavo prie Holando, kur žuvo 2000 lenkų, taip pat prie Mėlzako, Ordino kariuomenė paėmė ir Vormditą.

§11. Tačiau karaliaus ir lenkų pusė ėmė vis labiau ir labiau stiprėti, jie paėmė Marienverderį, o Pamedės vyskupas turėjo karaliui duoti ištikimybės priesaiką. Jie turėjo užėmę Holandą, Brandenburgą, Šventapilę, apgulė Braunsbergą. Nors to paties baimintasi visose kitose vietose, tačiau buvo gerai padaryta, kad karalius negalėjo jo užimti. O dancigiečiai nesnaudė, paskandino, kas buvo farvateryje Balgoje ir Klaipėdoje, čia jie sudegino miestą, taip pat paėmė laivą, prikrautą vyno.

§12. Kadangi Ordinas nematė pagalbos iš užsienio, tai leidosi Torne į taikos derybas su Lenkijos karaliumi ir rengėsi tam tikru būdu prisiekti. Bet kaip tik tuo metu gavo žinią, kad Danijos karalius pasiuntė 2500 vyrų, tad derybos nutrūko, ir jis pamėgino su šita ir sava kariuomene dar pabandyti Lenkijos atsikratyti.

§13. Der Homeister erhielt auch aus Deutschland Hülfe, nehmlich Wilhelm, / Graff von Eisenburg, und Wolff von Schönberg, kamen mit 13 000 Mann dem / Orden zu Hülffe, die nahmen Meseritz [Vesperin] in Polen ein, desgleichen Conitz, / Stargard, Dirschau, belagerten Danzig. Der Homeister eroberte Johanns-/burg, schlug der Litthauen 700 Mann vor Ressel. Aber die Compagnien des / Wilhelm von Eisenburg litten an Proviant große Noth, deswegen sie sich / zerstreueten und von den Polen und Cassuben, die ihnen auf alle Weise genau / nachstelleten, gäntzlich ruiniret worden.

§14. Bey so gestalten Sachen wurd ein Stillstand auf 4 Jahr gemacht, / der Homeister trachtete währendem Stillstand Volk und Hülffe vom Rö-/mischen Reich zu erwerben, allein die Unruh in Deutschland ließ nicht zu, / dem Orden eine zulangende Macht zuzusẹnden, deswegen es zu Friedens-/handlungen gediehen, die zu Presburg in Ungarn solte den 6. Januar / a[nn]o 1523 vorgenom-
[1006] [m]en werden. Der Homeister schikte auch seine Abge-//sandte, nehmlich Erhard Qveiß, den Bischoff von Pomesan, und Friedrich, Herrn von / Heydeck, der Adel einen Herrn von Kittlitz und George von Kneheim, die Städte / Nicolaum Reichauen, Bürgermeister der Alten Stadt Königsberg, und Crispinum / Schöneberg, Bürgermeister im Kneiphoff. Aber der König von Polen wolte / den angesetzten Tag nicht acceptiren, also wurd nichts daraus.

§15[174]. Wurd endlich vom Homeister, Land und Städten vor rathsahm befunden, / einen ewigen Frieden mit dem Könige und dem Reich Polen zu machen, auch / Ihm zu huldigen, nur daß einige unleidliche articul ausgesetzt und ab-/gethan würden, daher die Sache zu Bentau im Herzogthum Oppeln durch Un-/terhandlung George, Marggraffen von Brandenburg, und Fridrichs, Herzogen / von Liegnitz, so weit gebracht, daß der Homeister das Land als ein Lehn vom / Königreich Polen erblich besitzen, und so er ohne Leibes Erben abgehen / solte, solle es seinen Gebrüdern und ihren Nachkom[m]en verliehen werden. Obwohl / der Orden, Land und Städte sich entschuldiget, deswegen von ihren principalen / keine Ordre zu haben, weil davon nicht wäre gehandelt worden, gediehe / doch die Sache dahin, daß der Homeister nach Cracau zog, wohin auch / der Orden, Land und Städte Deputirten erschienen, den Frieden mit dem Könige / und Reich vollenzogen, der auch a[nn]o 1525 den 9. April vom Könige und dem / Reichs Rath confirmiret wurde. Was den König und Cron in Polen bewo-/gen, den Orden in ein weltlich Herzogthum zu verändern und die tractaten / so beschleuniget hat, können unterschiedliche Ursachen

[174] *Klaidinga numeracija, parašyta* XVI. *:/: Falsche Nummerierung:* XVI.

§13. Didysis magistras sulaukė pagalbos ir iš Vokietijos, būtent Eizenburgo grafas Wilhelmas ir Wolfas iš Šėnbergo su 13 000 vyrų atvyko Ordinui į pagalbą, jie Lenkijoje paėmė Mezericą [Vesperį], taip pat Konicą, Stargardą, Diršau, apgulė Dancigą. Didysis magistras užkariavo Johanisburgą, išmušė 700 lietuvių vyrų prie Reselio. Tačiau Wilhelmo von Eisenburgo būriai labai kentėjo dėl maisto stokos, todėl jie išsisklaidė ir lenkai bei kašubai, visokiais būdais juos sekę ir persekiojẹ, visiškai sunaikino.

§14. Šitaip susiklosčius aplinkybėms, buvo sudarytos paliaubos ketveriems metams, didysis magistras per paliaubas siekė užverbuoti karių ir sulaukti pagalbos iš Romos Imperijos, tačiau neramumai Vokietijoje neleido Ordinui atsiųsti deramos paramos, todėl prieita iki taikos derybų, kurios turėjo prasidėti Presburge, Vengrijoje, 1523 metų sausio 6 dieną. Didysis magistras
[1006] nusiuntė ir savo pasiuntinius, // būtent Pamedės vyskupą Erhardą Qveißą ir poną Friedrichą von Heydecką, bajorija – poną von Kittlitzą ir Georgę von Kneheimą, miestai – Karaliaučiaus Senamiesčio burmistrą Nicolajų Reichaueną ir Knypavos burmistrą Crispiną Schönebergą. Tačiau Lenkijos karalius nepanoro pritarti nustatytai dienai, tad iš to nieko neišėjo.

§15. Galų gale didysis magistras, kraštas ir miestai pripažino esant tikslinga su karaliumi ir Lenkijos Karalyste sudaryti amžiną taiką, taip pat jam prisiekti ištikimybę, jeigu tik būtų atmesti ir išmesti keli nepakenčiami straipsniai, ir tas reikalas Bentau, Opelno Hercogystėje [Opolės Kunigaikštystėje], per Brandenburgo markgrafo Jurgio ir Lygnicos kunigaikščio Frydricho derybas tiek pažengė į priekį, kad didysis magistras kraštą paveldimai turės kaip leną iš Lenkijos Karalystės, o jeigu mirtų be paveldėtojų, kraštas turės atitekti jo broliams ir jų palikuonims. Nors Ordinas, kraštas ir miestai atsiprašinėjo iš savo siuntėjų neturį šitokių įgaliojimų, nes apie tai nebuvę kalbėta, tačiau reikalas pakrypo taip, kad didysis magistras nuvyko į Krokuvą, kur atsirado ir Ordinas, krašto ir miestų deputatai, su karaliumi ir Karalyste buvo sudaryta taikos sutartis, kurią 1525 metų balandžio 9 dieną ir patvirtino karalius bei Karalystės taryba. Lenkijos karalių ir Karūną paskatino Ordiną paversti pasaulietine kunigaikštyste ir pagreitino derybas įvairios priežastys:

seyn: 1. Daß er von / dem Orden, der von den Churfürsten des H. Römischen Reichs unterstützet / wurde, keiner weiteren Molestie sich befürchten dorffte, denn auch 2. weil / zu der Zeit viele Lutheraner in Preußen kamen, denen die meisten Städte / auch im Königl. Preußen zugefallen, und da der Marggraff Albrecht / auch der lutherischen Religion schon beypflichtete, befurchtete sich das Reich, / diese Städte möchten sich der religion halben an den Marggraffen schla-/gen, und also würde er mächtig werden und dürffte hiedurch die Cron gar / das Pom[m]erellen verlieren[d(125)].

§16. Der Friedens Schluß bestund in folgenden Articuln und Formalien, / wie Dionysius Runau uns beschreibet[126]:

Im Nahmen der Heiligen Dreyfaltigkeit. Amen

Von Gottes Gnaden[175] wir, Georg, Marggraff zu Brandenburg, und wir, Frie-/drich von denselben Gnaden, Herzog in der Schlesie zur Liegnitz und Brieg etc. be-/kennen und thun kund allen den, so diesen Vertrag sehen oder hören, lesen, / daß wir aus nachgeschriebenen Ursachen, so uns als Christlichen Fürsten / hiezu beweget, nachfolgende Handlung und Vertrag zwischen / dem Durchläuchtigsten, Großmächtigsten Fürsten und Herrn, Herrn / Sigismundo, König zu Polen etc. Ihrer Majestaet Erben und nachkom-/menden
[1007] Königen derselben Cron an einem und dem Hochwürdigsten, // Hochgebohrnen Fürsten und Herrn, Herrn Albrechten, Deutschen Ordens / in Preußen Homeisters, und seinem Ritterlichen Orden, Land-/schafften und Städten andern theils begriffen und aufgerichtet. / Zum förderlichsten, dieweil wir vermerkt, daß ursprünglich alle / Zwiespaltigkeit, Krieg und Wiederwillen zwischen hochgedachter Kö-/niglicher Majestaet etc. dem Herrn Homeister und seinen Landen sich aus / dem erbürt und dargelaßen, daß kein erblicher regierender Fürst / der Lande Preußen gewesen, sondern dieselben durch viel Herrn und / Häupter geregieret seyn, daraus sich auch die Lande gegen ein-/ander in Krieg erbürt und begeben, viel Christlichs Blut ver-/goßen, Land und Leute beschädiget, Wittwen und Waysen gemacht / etc., auch daß gemeldter Herr Homeister, unser freundlich lieber / Bruder, Ohm und Schwager bey der Zeit seiner Regierunge, als / Seine Liebe des Homeisters Amt getragen, sich vieler Mühe und / Arbeit bisher unternom[m]en, und also fast bey allen Ständen /

[d(125)] B. Vapovius in Fragen ad ann. 1525, p. 593.

[Wapowski, Bernard, Fragmentum Sigismundi senioris regis Poloniae res gestas Cromeri descriptione posteriores continuans (1506–1535) nunc primum in lucem editum, Coloniae, 1589, p. 593.]

1) kad jam iš Ordino, remiamo Šv. Romos Imperijos kurfiurstų, nebereikėtų bijoti tolesnių įžeidinėjimų, taip pat 2) kadangi tuo metu į Prūsiją atvyko daug liuteronų, kuriems atsidavė dauguma miestų, taip pat ir Karališkojoje Prūsijoje, o markgrafas Albrechtas irgi jau pripažino liuteronų religiją, tai Karalystė bijojo, kad šitie miestai dėl religijos gali pereiti markgrafui, taigi jis pasidarytų galingas, ir Karūna galėtų net prarasti Mažąją Pomeraniją[d(125)].

§16. Kaip mums aprašo Dionysijus Runau, taikos sutartį sudarė tokie punktai ir formuluotės[126]:

Vardan Šventosios Trejybės. Amen

Mes, iš Dievo malonės Brandenburgo markgrafas Jurgis, ir mes, iš tos pačios malonės Lygnicos ir Brygo Silezijoje ir t. t. kunigaikštis Frydrichas, pareiškiame ir skelbiame visiems, kurie šitą sutartį matys ar girdės, skaitys, kad mes iš žemiau aprašytų paskatų, kurios mus kaip krikščioniškus kunigaikščius tam paskatino, surašėme ir parengėme Šviesiausiojo, Galingiausiojo valdovo ir pono, Lenkijos karaliaus ir t. t. pono Žygimanto [Senojo], Jo Didenybės paveldėtojų ir būsimų tos pačios Karūnos karalių – iš vienos pusės, ir Gar-
[1007] biausiojo, //Aukštakilmio kunigaikščio ir pono, Vokiečių Ordino Prūsijoje didžiojo magistro pono Albrechto ir jo riterių Ordino, luomų ir miestų – iš kitos pusės toliau pateikiamą traktatą ir sutartį. Svarbiausia, kadangi pamatėme, jog anksčiau tarp minėtojo [Jo] Didenybės karaliaus ir t. t. ir pono didžiojo magistro bei jo žemių visokia nesantaika, karas ir nesutarimai kildavo ir atsirasdavo iš to, kad Prūsijos kraštas neturėjo paveldinčio valdančiojo kunigaikščio, o buvo valdomas daugelio ponų ir galvų, dėl to žemės viena prieš kitą eidavo į karą, buvo praliejama daug krikščionių kraujo, daroma žala kraštui ir žmonėms, radosi daug našlių ir našlaičių ir kt., taip pat kad minėtasis ponas didysis magistras, mūsų brolis, dėdė, svainis, savo valdymo metu, kai Jo Malonė ėjo didžiojo magistro pareigas, ligšiol įdėjo daug pastangų ir darbo: beveik visas

[175] *In sin. m.*: Runau, Bogen Dd i. S. 2 bis Ee III. [Runau, Dionysius, Historia und einfeltige Beschreibung des grossen dreizehnjärigen Krieges in Preussen [...]. *Vide arch. kom. 143.*]

der Christenheit, als bäbstlicher Heiligkeit, Kayserl. Majestaet, dem / ganzen Römischen Reich und dem Deutschen Adel fleißige und / mannigfaltige Anregung gethan, in Meinung sie dahin zu / bringen, dadurch sie derselbigen langwährige große Irrung / Inhalt des Ewigen Friedens, so etwan durch und von königlicher / Durch[leuchtigkeit] König Casimiro etc. hochlöbl[ichen] Gedächtniß zu Thorn be-/griffen und auf nächst vierjährigen Compromiss durch / Königl. Majestaet zu Ungarn geschikt in Beysein Bäbstlicher Heiligkeit Legaten bey den Thorn aufgericht, verträgen hätte mö-/gen werden, welches doch aus merklichen zufallenden Kriegen und / andern großen Ursachen, damit Kayserliche Majestaet und Königliche / Durchlauchtigkeit zu Ungarn beladen, bisher verhindert und ver-/blieben. Und so wir dann vermerkt, daß solcher aufrichtiger, / güttlicher Compromiss in kurzen Tagen sich geendet ward, haben, und wo / alda die Sache unvertragen wäre verblieben, wäre zu besorgen, / daß Kayserliche Majestaet, die löbliche Cron zu Polen und der Homeister / und das Land zu Preußen auf ein neues wiederum zu weitern / Kriege und Blutvergießen gemeiner Christenheit zum Nachtheil / hätte kom[m]en mögen, damit nun solches alles beygelegt und hin-/fürder in künfftiger Zeit verhütet und ein ewiger christlicher Friede / zwischen hochgedachter Königl. Majestaet Ihre Majestaet Erben und nach-/kom[m]enden Königen der Cron[176] zu Polen, dem Herrn Homeister, seinen Landen / und Leuten aufgericht und bey derselben möcht erhalten wer-/den, auch in Ansehung, dieweil der Königl. Maj. zu Ungarn, Böh-/men unsers Gnädigsten Herrn, aldas der {vorgemelden}[177] Com-
[1008] promisses Schieds Richter // jetzund zu dieser Zeit der Ehrwürdige Vater Herr Stanislaus [Statilius], Probst / zu Meseritz, als geschikter Orator, die hochgedachte Königl. Majestaet / zu Polen und unser lieber Bruder, Ohm und Schwager, Marggraff / Albrecht, sich in unsere Unterhandlung zu begeben und hie Ihme / gnädiglichen und guttlichen zu erzeigen und zu finden laßen, / erbothen und angesucht, haben wir als beydertheils bewilligte / Unterhandler aus oben erzählten Ursachen nachfolgende ar-/ticul, die wir vor christlich, ziemlich und billig angesehen, / zwischen hochgedachter Königl. Majestaet und dem Homeister / beredt und, wie hernach geschrieben, vollenzogen.

1. Sollen alle Zwiespaltigkeit auf nachfolgenden Vertrag, / so sich in diesen Kriegen zwischen Königl. Maj., dem Herrn Homeister, / dem Fürsten aus Masau, dem Bischoff von Heilsberg und Col-/mensee und allen andern, auch derselben Unterthanen begeben, gänz-/lichen hingelegt und keinem Theil in Arg gedacht werden.

[176] *C lit.*

krikščionijos institucijas, Jo Šventenybę popiežių, Jo imperatoriškąją Didenybę, visą Romos Imperiją ir vokiečių bajoriją uoliai ir įvairiapusiškai įtikinėjo, kad į tą ilgalaikę didelę sumaištį būtų atsižvelgta amžinosios taikos sutartyje, kurią savo pagirtinu karališku mąstymu Torne išdėstė karalius Kazimieras, o [Jo] Didenybė Vengrijos karalius tai pavertė ketverių metų paliaubomis, ji buvo parengta Torne dalyvaujant Jo Šventenybės popiežiaus legatams ir galėjo būti priimta, tačiau dėl žinomų kilusių karų ir kitų didelių kliūčių, užgriuvusių Jo Didenybę imperatorių ir Jo Šviesybę Vengrijos karalių, iki šiol užgaišinta ir nepriimta. Ir kai mes atkreipėme dėmesį į tai, kad šitos atviros, geraširdės paliaubos baigiasi šiomis dienomis, o jeigu šitas reikalas liktų neišspręstas, tai reikėtų nuogąstauti, kad Jo Didenybė imperatorius, pagirtinoji Lenkijos Karūna ir didysis magistras bei Prūsijos kraštas galėtų iš naujo vėl įsitraukti į naujus karus ir kraujo praliejimą visos krikščionijos nenaudai, kad visa tai būtų baigta ir nuo šiol ateityje nuo to būtų apsisaugota bei būtų sudaryta krikščioniška didžiai gerbiamo Jo Didenybės karaliaus, Jo Didenybės palikuonių bei vėlesnių Lenkijos Karūnos karalių, ir pono didžiojo magistro, jo žemių bei žmonių taika, ir kad jos būtų laikomasi, taip pat atsižvelgiant į tai, kad [Jų] Didenybės Vengrijos ir Bohemijos karaliai, mūsų maloningiausiojo
[1008] pono, kartu {minėtųjų} paliaubų arbitras, // dabar šiuo metu garbusis tėvas ponas Stanislovas [Statilijus], Mezerico dekanas, įgudęs oratorius, didžiai gerbiamas Lenkijos [Jo] Didenybė karalius ir mūsų mielas brolis, dėdė ir svainis markgrafas Albrechtas teikėsi ir pasiprašė atvykti į mūsų derybas ir čia maloningai ir geraširdiškai pasirodyti, tad mes, kaip abiejų pusių įgalioti derybininkai, dėl anksčiau išsakytų priežasčių toliau pateikiamus punktus, kuriuos laikome krikščioniškais, deramais ir paprastais, su didžiai gerbiamu Jo Didenybe karaliumi ir didžiuoju magistru aptarėme ir pateikėme kaip žemiau surašyta.

1. Pagal toliau pateikiamą sutartį visokie Jo Didenybės karaliaus, pono didžiojo magistro, Mazovijos kunigaikščio, Heilsbergo ir Kulmenzės vyskupo ir visų kitų, taip pat ir jų valdinių nesutarimai, įvykę per šituos karus, turi būti visiškai atidėti į šalį ir nė vienai pusei piktuoju neprimenami.

[177] *Supra lin.*

2. Sollen von beyden Theilen die Flecken, Städte und Schlößer samt ihren / eigen und Zugehörungen, so in diesem Kriege ein Part dem andern / eingenom[m]en mit dem großen Geschütz und, wie solches im ersten Einneh-/men der Schlößer befunden, abgetreten werden. Desgleichen / sollen die Hackenbüchßen, wie solches bey den itzlichen Amtleuten vor-/handen gewesen, auch wiederum überantwortet werden. So aber / icht von großen Geschütz mangeln würde, sollen die Amtleute da-/rum bey Eyden gefraget werden, daß Sie bey ihren Eyden aus-/sagen, was Sie alda befunden haben. Was aber das Geschütz, / das auf Holland, welches gebrochen, befunden worden, belanget, / sol ohne Verminderung Marggraff Albrecht wiederum zu Handen / geantwortet werden.
3. Sollen und jegliche deș Adels, Bürger oder Bauren alle Gelübde / und Pflicht, damit sie sich im jetzigen Kriege, oder seit derselbi-/gen Zeit von ihrer Herrschafft an Fremde geworffen und verbun-/den, loß und ledig gezählet werden.
4. Was den versäumten Dienst betrifft, sollen von Königl. Maj. und / dem Herzoge aus Preußen, solches denjenigen aus Gnaden nachge-/laßen und die Güter wiedergegeben werden, doch die so gerichtet / und ihren Lohn um ihrer Mißhandlung empfangen, derselbigen / Kindern sollen die unbeweglichen Güther von beyden Theilen wieder gege-/ben werden und dieselbige Mißhandlungen ihres Vaters soll den Kin-/dern an ihren Ehren nicht schaden, noch zu keinem Nachtheil bey / männiglich gelangen.
5. Soll Königl. Majestaet den von Neuen Markt, dergleichen Marggraff Al-/brecht den von Gilgenburg und Hohenstein und allen andern Städten, //
[1009] Geistlichen und Weltlichen, Edel und unedel, beyder Theil Unterthanen, dies, daß Sie aus Furcht abgefallen, verkiesen und vergeben, solches / in Ungnaden nim[m]er zu gedenken, noch jemand an ihnen zu rä-/chen zugestalten, sonders aus gnädigen Willen und Ihrer Majestaet / Brieff und Marggraff Albrecht unter seinem Brieff und Siegel / ein Urtheil geben, daß solches Ihnen und ihren Kindern zu keinem / Nachtheil gelangen soll.
6. Was der Geistlichen Güther und Jurisdiction belanget, sol der / Herzog in Preußen auf der Geistlichen Ansuchen hiezu einem je-/den verhelffen, so viel christlich und billig und recht ist, und die / Güter, Rent und Zinse, so unter dem Herzog in Preußen / dem Stifft Heilsberg oder derselben Geistlichen zuständig, sollen / wiederum allenthalben eingeräumet und zugestellet wer-/den. Wo aber der Herzog und Adel, Pfarherr oder ander in Geist-/lich Lehn setzen wolten, die Leute Christlich versorgten, die sol der / Herr Bischoff ferner zu invertiren, wie vor alters schuldig seyn.

2. Abi pusės turi grąžinti žemes, miestus ir pilis kartu su jų priklausiniais, ką šiame kare viena pusė atėmė iš kitos, kartu su didžiaisiais pabūklais, kaip buvo per pirmąjį pilių užėmimą. Taip pat atraminiai šautuvai, buvę pas kiekvieną valdininką, turi būti vėl atiduoti. O jeigu kiek nors trūktų didžiųjų pabūklų, tai valdininkai turi būti su priesaika klausinėjami, kad prisiekdami paliudytų, ką ten yra radę. O sugadintas pabūklas, kuris buvo Holande, tai jis turi būti nedelsiant vėl atiduotas markgrafui Albrechtui.
3. Taip pat visi bajorai, miestiečiai ar valstiečiai turi būti atleisti ir išlaisvinti nuo bet kokios priesaikos ir pareigos, pagal kurias jie šiame kare arba nuo to laiko yra nublokšti nuo savo valdos ir pajungti svetimiesiems.
4. Dėl neatliktos prievolės Jo Didenybė karalius ir Prūsijos kunigaikštis turi padaryti malonę ir tą jiems atleisti bei grąžinti dvarus, tačiau kurie darė nuosprendžius ir už savo prievartavimus gavo atlygį, tų vaikams abi pusės tegu grąžina nekilnojamąjį turtą, ir šitie jų tėvo žiaurūs poelgiai tenekenkia vaikų garbei ir tenedaro jiems jokios žalos.
5. Jo Didenybė karalius tiems iš Noimarko, taip pat markgrafas Albrechtas tiems iš Gilgenburgo ir Hohenšteino ir visų kitų miestų, // dvasininkams ir pasauliečiams, kilmingiems ir nekilmingiems, abiejų pusių
[1009] pavaldiniams turi maloningai atleisti už tai, kad jie iš baimės nuo jų atsimetė, to niekad nemaloningai nepriminti, taip pat jiems nekerštauti, ir iš maloningos valios Jo Didenybė raštu bei markgrafas savo raštu ir antspaudu tegu išreiškia verdiktą, kad tai nepakenks nei jiems, nei jų vaikams.
6. Dėl dvasininkų turtų ir jurisdikcijos Prūsijos kunigaikštis, šiems paprašius, turi kiekvienam padėti, kiek tai krikščioniška, teisinga ir teisiška, ir dvarai, renta bei činšas, valdant Prūsijos kunigaikščiui priklausę Heilsbergo vienuolynui ir jo dvasininkams, turi būti vėl paskirti ir teikiami. Bet kur kunigaikštis ir bajorija norėtų klebonui ar kam kitam duoti bažnytinį leną, kad žmonės būtų krikščioniškai aptarnaujami, tai ponas vyskupas vėliau turi įvesdinti į vasalystę iškilmingai įteikdamas regalijas, kaip įprasta iš senų senovės.

7. Möchten auch die Herrn Bischöffe beständiglichen anzeigen, daß / sich die Geistlichkeit, so ins Herzogen zu Preußen Lande geseßen, / unchristlich und wieder die Ordnung und Ansatzungen der gemei-/nen heiligen und christlichen Kirche verhielten, soll der Herzog aus / Preußen neben[178] den Herrn Bischöffen Verhelffer seyn, daß dieselben / zu gebührender Straffe gebracht werden.
8. Wo irgend ein Bürger oder Bauer zwey Jahr vor nächst / vergangenen Krieg und bis anhero seinem Herrn entwor-/den und ohne seinen Willen entlauffen, dieselben sollen, wo / sie gefordert, ihrem Herrn ohne alle Mittel wieder geant-/wortet werden und hinfürder kein Theil dem andern den / Seinen verhalten[179]. Welche aber im Kriege mit Gewalt von / beyden Theilen weggetrieben, dieselbigen sollen beydenseits / an ihre Herrschafft geweiset werden, durch ein offen Man-/dat und Befehlbrieff.
9. Soll Marggraff Albrecht Königl. Majestaet und der Cron / zu Polen einen Eyd thun, als seinem natürlichen Erb-/herren, und sich hiefürder gegen Ihre Königl. Majestaet in allem, / wie sichs einem belehten Fürsten gegen seinen Erbherren von / Recht zu halten gebühret, gehorsamlichen erzeigen. Es soll / auch Marggraff George von sein und seiner Brüder wegen / den Fahnen angreiffen[127]. Desgleichen sollen
[1010] sich Marggraff Casimir // und Marggraff Hanß durch ihre Brieff und Siegel in Jahres Frist / zu solchem Vertrage bekennen.
10. Soll Königl. Majestaet zu entgegen Marggraff Albrechten die un-/tergeschriebene Land, Städte und Schloß Königsberg [nehmlich die drei Städte Königsberg], Lochstadten, War-/gen, Girmau, Pobethen, Rudau, Schaken, Caymen, Cremitten, Waldau, / Tapiau, Taplauken, Narwetken [Narbehten], Insterburg, Allenburg, [Wonstorw, Gerdau, Angerburg], Nordenburg, / Labiau, Laukischcken, Tilse, Ragnit, Rossitten, Windenburg, Me-/mel, Brandenburg, Creutzburg, Friedland, Domnau, Barthen, Lötzen, Balga, Heiligenbeil, Zinten, [Preuscheylau, Bartenstein, Seesten, Sensburg], Landsberg, Rhein, Rastenburg, Lyck, / Johannsburg, Holland, Liebstadt, Mühlhausen, Liebemuhl, Saal-/feld, Riesenburg, Morungen, Paßenheim, Ortelsburg, Osterode, [Hohenstein, Neidenburg, Szoldau], Gil-/genburg, Schippenbeil, Deutsch Eylau, Preuschmark, Marienwerder, / Thierenberg, Laptau, Schönberg, Powunden, Georgenburg, Ro-/senberg, Gardensee, Neuenhauss,

[178] *Corr. ex illect.*

7. Jeigu ponai vyskupai atkakliai tvirtintų, kad dvasininkija, buvusi Prūsijos krašte, elgėsi nekrikščioniškai ir pažeidė šventosios ir krikščioniškos Bažnyčios nuostatus bei nurodymus, tai Prūsijos kunigaikštis kartu su ponais vyskupais turi padėti juos [dvasininkus] nubausti deramomis bausmėmis.

8. Jei miestietis ar valstietis dvejus metus prieš praeitą karą ir iki šiol yra pasitraukęs nuo savo pono ir be jo sutikimo pabėgęs, tai jie tuo atveju, jeigu reikalaujama, turi būti vėl grąžinami savo ponui be jokių lėšų ir nuo šiol nė viena pusė neturi užlaikyti priklausančiojo kitai pusei. O kurie per karą abiejų pusių išsivesti jėga, tai abi pusės privalo juos pasiųsti jų ponams viešu mandatu arba įsaku.

9. Markgrafas Albrechtas turi siekti Jo Didenybei karaliui ir Lenkijos Karūnai, kaip savo tikrajam siuzerenui, ir nuo šiol Jo Didenybei karaliui būti visame kame paklusnus, kaip leną gavusiam kunigaikščiui dera teisingai elgtis savo siuzereno atžvilgiu. Markgrafas Jurgis už save ir savo brolius taip pat turi priimti vėliavas[127]. Tą patį pagal sutartį per metus savo laišku ir antspaudu turi pripažinti ir markgrafas Kazimie-
[1010] ras // bei markgrafas Hansas.

10. Jo Didenybė karalius markgrafui Albrechtui, kaip Prūsijos kunigaikščiui, teisėtam paveldėjimui turi perduoti žemiau surašytas žemes, miestus ir pilis: Karaliaučių, [būtent tris Karaliaučiaus miestus ir pilį], Laukstyčius, Vargius, Girmavą, Pabėtus, Rūdavą, Žiokus, Kaimę, Krimyčius, Valdavą, Tepliuvą, Taplaukius, *Narwetken* [Narbehten] [Norkyčius], Įsrutį, Alenburgą, [*Wonstorw*], [Girdavą], [Ungurą], Nordenburgą, Labguvą, Laukišką, Tilžę, Ragainę, Rasytę, Ventę, Klaipėdą, Brandenburgą, Kroicburgą, Romuvą, Dumnavą, Bartus, Lėcių, Balgą, Šventapilę, Žintus, [Prūsų Ylavą], [Bartenšteiną], [Zėsteną], [Zensburgą], Landsbergą, Reiną, Rastenburgą, Lyką, Johanisburgą, Holandą, Lybštatą, Miūlhauzeną, Lybemiūlį, Zalfeldą, Ryzenburgą, Morungeną, Pasenheimą, Ortelsburgą, Osterodę, [Hohenšteiną, Neidenburgą, Salidavą], Gilgenburgą, Šipapilį, Vokiečių Ylavą, Proišmarką [Prūsų Marką], Marienverderį, Tyrenbergą, Laptau, Šėnbergą, Pavandenę, Jurbarką, Rozenbergą, Gardenzę, Noienhauzą,

[179] *Corr. ex illect.*

Freystadt, Saalau, Fischhausen und / Bischoffswerder als einem Herzogen zu Preußen zu rechten Erblichen / verleihen und solcher Verleihung eines Lehnbrieffes von einem / Bruder auf den andern und derselbigen Erben, als übergesandete / Lehn Inhalts des Vertrages volziehen.

11. Wo die gedachten Vier Fürsten, Albrecht, George, Casimir und Jo-/ hannes, Marggraffen zu Brandenburg, und derselbigen Leibes Lehn / Erben, ohne alle Leibes Lehn Erben abgiengen, als denn und nicht ehe / sollen die obgeschriebene Lande Preußen an Königl. Maj. / und die Cron Polen erblich gelangen und fallen. Wo aber Töch-/ter verbleiben, dieselben sollen mit einem fürstlichem / Heyrath Gelde von Königlicher Majestaet abgericht und ver-/sorget werden.
12. Soll Königl. Maj. Marggraff Albrechten seine Erben / und alle Einwohner[180] derselbigen Lande Preußen bey allen / ihren privilegien, so diesem Vertrage und Königl. Majestaet / Obrigkeiten nicht entgegen, behalten und sonst vor Unrecht / schützen und handhaben.
13. Sollen sich die Volmächtigen Geschikten des Ordens und beyde von / Landen und Städten der obgeschriebenen Lande Preußen vor sich / ihre Erben und Nachkom[m]en bewilligen und verschreiben, daß sie sich, ihre / Erben und Nachkom[m]en nach tödtlichen Abgange der obgenandten 4 Fürsten / und derselbigen leiblichen[181] Erben an die Königl. Maj. und die Cron zu Polen / und derselbigen Erben mit gebührlicher Pflicht und Unterthänigkeit, als // Ihrem natürlichem Erbherrn und keinem andern halten sollen noch wollen, / doch also, daß die Königl. Maj. die obgeschriebene Lande Preußen mit / einem, der die deutsche Zunge kan und demselbigen Fürstenthum wohl be-/seßen, alle Aemter zu regieren, versorgen soll. Und wie Königl. Maj. ihre / Räthe verordnen wird, daß Sie von der Ritterschafft und Städten geistlich / und weltlich aller Städte des Landes Preußen Huldung thun sollen, daß als / denn aus itzlichen Gebiete von Land und Städten ihrer Zween von wegen der Ey-/den alle, auch wie die jetzigen, sich alhie verschreiben und zu solchem Vertrage / durch ihre Brieff und Siegel bekom[m]en sollen. Und wenn sie dem Fürsten aus / Preußen Huldung thun, daß Sie alsdenn bey demselbigen ihrem Eyde[182] auch / geloben solchen Vertrag zu halten.

[1011]

[180] *Lit.* [181] *Corr. ex illect.*

Freištatą, Žalva, Žuvininkus ir Bišofsverderį ir šį leno suteikimo raštą vienas brolis [turi] perduoti kitam bei jų paveldėtojams ir vykdyti kaip perduotą leno rašto sutartį.

11. Jei minėtieji keturi kunigaikščiai, Albrechtas, Jurgis, Kazimieras ir Jonas, Brandenburgo markgrafai, ir jų įpėdiniai – leno paveldėtojai, visi pasitrauktų iš šio pasaulio neturėdami įpėdinių – leno paveldėtojų, tai tada, ir ne anksčiau, išvardytosios Prūsijos žemės turi paveldėtinai atitekti Jo Didenybei karaliui ir Lenkijos Karūnai. O jeigu liktų dukterų, tai Jo Didenybė karalius turi jas aprūpinti kunigaikštišku kraičiu.

12. Jo Didenybė karalius markgrafui Albrechtui, jo paveldėtojams ir visiems Prūsijos krašto gyventojams turi išlaikyti visas privilegijas, kurios neprieštarauja šitai sutarčiai ir Jo Didenybės karaliaus valdžiai, ir šiaip ginti nuo neteisybės bei saugoti.
13. Įgaliotieji Ordino pasiuntiniai ir abu išvardytųjų Prūsijos žemių kaimų ir miestų pasiuntiniai turi savo, savo paveldėtojų ir palikuonių [vardu] prisiimti ir įsipareigoti, kad jie patys, jų paveldėtojai ir palikuonys, minėtiesiems keturiems kunigaikščiams ir jų įpėdiniams – paveldėtojams po mirties pasitraukus iš šio pasaulio, privalės ir norės likti ištikimi Jo Didenybei karaliui ir Lenkijos Karūnai bei jos paveldėtojams deramai pareigingai ir klusniai kaip // savo tikrajam siuzerenui ir niekam kitam, tačiau Jo Didenybė karalius išvardytosioms Prūsijos žemėms turės skirti tokį žmogų, kuris moka vokiečių kalbą. Ir kai Jo Didenybė karalius taryboms nurodys, kad jos riterijos ir miestų, Prūsijos krašto visų miestų, [valdomų] dvasininkų ir pasauliečių vardu, turi duoti priesaiką, tada iš kiekvienos srities, iš kaimo ir miesto dviese turi prisiekti, taip pat kaip dabartiniai, turi įsipareigoti ir savo raštais bei antspaudais pripažinti šitą sutartį. O duodami priesaiką Prūsijos kunigaikščiui per šitą priesaiką turi pasižadėti laikytis šios sutarties.

[1011]

[182] *Corr. ex illect.*

14. Sol der Fürst aus Preußen die nächste Stelle [Statt] und Session in Räthen, Land / Tagen und gemeinen Versamlungen haben bey Königlicher Majestaet.
15. Sol der Fürst in Preußen seine Erben und nachkom[m]ende und regie-/rende Fürsten von gedachtem Fürstenthum und oben geschriebenen / Landen zu Preußen nichts verkauffen, sondern, wo er dazu aus / obliegender Noth verursacht, sol er daßselbige Königl. Maj. zu Polen / als seinem Erbherrn ein Jahr zuvor anbieten, und so es Ihre Maj[estaet] nicht / kauffen wolt, alsdenn mag der Herzog daßelbige (doch unschädlich Kö-/nigl. Maj. Regalien, Lehnschafften und Diensten) verkauffen, würde / auch der Herzog in Preußen aus anliegender Noth benöthiget, seine / Schlößer und Städte zu versetzen oder zu verpfänden, dieselben / sol er seinen Lehnleuten zu versetzen oder verpfänden Macht ha-/ben, damit dieselbigen Lande bey einander, wie jetzund, verbleiben.
16. Den Dienst betreffende, dieweil das Land Preußen / in merklichen Verderb kom[m]en, hat Königliche Majestaet Marggraff Albrechten zugesagt, aus Gnaden sechs Jahre lang / Freyheit zu geben. Wo aber Königl. Maj. und die Cron zu Polen samt / den Landen Preußen von jemands, was Würden oder Standes dieselbe / wären, von wegen dieses Vertrages und Belehnung halben ent-/pfangen, so sol der Herzog in Preußen und seine Nachkom[m]en mit sei-/nem eigenen Leibe samt allen seinen Unterthanen nach / seinem höchsten Vermögen auch inwendig den sechs Jahren derselbigen / Freyheit schuldig seyn, Königl. Majest. darin zu rathen und zu hel-/fen, dergleichen hochgedachte Königl. Maj. und die Cron zu Polen wiederum / gegen den Herzog zu Preußen und denselbigen Landen in diesem Fall / auch thun soll. Wo sichs aber begebe, daß Königl. Maj. oder die Cron / zu Polen außerhalb dieses Vertrages von den Ungläu-/bigen oder sonst bedränget und in
[1012] eigener Person mit // aller Seiner Königlichen Maj. Unterthanen ins Feld züge, so soll / der Herzog aus Preußen und seine Nachkom[m]en verpflichtet seyn, / Königl. Maj. mit hundert gerüsten Pferden bis an die Gränze des Lan-/des Preußen nachzuziehen und so der Herzog aus Preußen von Königl. Maj. / weiter denn die Gränze gefordert, so sollen dieselben hundert Pferde wie / andere Königl. Maj. Reisigen Kriegsleute versorget werden. Wäre es auch / Sache, daß Königl Maj. dem Herzog aus Preußen begehret zu S[eine]r Königl. / Maj. obliegenden Nothdurfft mehr den hundert Pferde aufbringen, / die sollen, was die

14. Prūsijos kunigaikštis per posėdžius taryboje, Seime ir bendruose susirinkimuose privalo turėti artmiausią vietą prie Jo Didenybės karaliaus.

15. Prūsijos kunigaikštis, jo paveldėtojai ir būsimieji bei valdantys kunigaikščiai iš minimos kunigaikštijos ir aukščiau išvardytųjų Prūsijos žemių neturi nieko parduoti, o jeigu, prispaustas bėdos, priverstas tai daryti, tai tada jis tą prieš metus turi pasiūlyti [Jo] Didenybei Lenkijos karaliui kaip savo siuzerenui, ir jeigu Jo Didenybė to nenorėtų pirkti, tada kunigaikštis tai gali parduoti (tačiau nepakenkdamas [Jo] Didenybės karaliaus teisėms, lenams ir [karinei] tarnybai), taip pat jei Prūsijos kunigaikščiui dėl priverstinės bėdos prireiktų įkeisti arba užstatyti savo miestus ir pilis, jis turi teisę juos įkeisti arba užstatyti savo lenų valdytojams, kad šitos žemės išliktų vientisos, kaip yra dabar.

16. Kadangi šiuo metu Prūsijos šalis pastebimai nusmukusi, [Jo] Didenybė karalius markgrafui Albrechtui sutiko suteikti malonę ir nuo karinės tarnybos prievolės atleisti šešerius metus. Bet jeigu [Jo] Didenybė karalius ir Lenkijos Karūna kartu su Prūsijos žeme iš ko nors, kad ir kokio rango ar luomo būtų, dėl šitos sutarties ir investitūros ką [gautų], tai Prūsijos kunigaikščiui ir jo įpėdiniams privalu pačiam asmeniškai kartu su visais savo pavaldiniais ir su didžiausiu pajėgumu taip pat ir per tuos šešerius atleidimo metus [Jo] Didenybei karaliui tuo reikalu patarti ir padėti, tą patį šitokiu atveju turi daryti ir garbusis [Jo] Didenybė karalius bei Lenkijos Karūna Prūsijos kunigaikščio ir jo žemių atžvilgiu. O jeigu atsitiktų, kad [Jo] Didenybė karalius arba Lenkijos Karūna ne dėl šios sutarties būtų užpulta netikėlių ar šiaip kieno nors
[1012] ir [Jo] Didenybė karalius pats // su visais savo pavaldiniais trauktų į karą, tai Prūsijos kunigaikštis ir jo įpėdiniai yra įpareigojami su šimtu kovai parengtų žirgų žygiuoti su [Jo] Didenybe karaliumi iki Prūsijos žemės sienos, o jeigu [Jo] Didenybė karalius iš Prūsijos kunigaikščio reikalaus eiti toliau per sieną, tai šitas šimtas raitelių turės būti aprūpinami kaip ir kiti [Jo] Didenybės karaliaus žygio kariai. Jeigu būtų toks atvejis, kad [Jo] Didenybė karalius pageidautų, jog Prūsijos kunigaikštis Jo Didenybės karaliaus reikalui surinktų daugiau kaip šimtą

Anzahl über hundert betrifft, von Hause aus wie ange-/zeiget, versoldet werden. Wo es aber ins Herzogen von Preußen Vermögen / nicht wäre mehr den[n] hundert Pferde aufzubringen, so sol Ihre / Königl. Maj. derhalben nicht weiter dringen.

17. Was die Jurisdiction zwischen Königl. Maj. und den Herzog in / Preußen anlanget, soll dermaaßen gehalten werden. Wo hochge-/dachte Königl. Maj. zu gemeldten Herzog in Preußen, oder hinwie-/der der Herzog zu Ihr. Königl. Maj. in Sachen ihrer beyder Person betreffend / zu sprechen hätten, sol die Königl. Maj., dazu Ihr. Maj. Räthe zu Marienburg / oder Elbing niedersetzen, sie der Eyde, damit Sie Ihrer Maj. zugethan, / ledig zählen und wiederum zum Gericht wie gebührlich vereyden, und was / also von gedachten Räthen Königl. Maj. und dem Herzog gesprochen und zuer-/kandt, dabey sol es bleiben und unwiedersprechlich gehalten werden.
18. Wo aber einer des Herzogen Genoß in Preußen, Geistlich oder Welt-/lich Fürstenstandes, den hochgedachten Herzogen zu Preußen um ichts an-/zusprechen vermeinte, sol die Königl. Maj. sechs Ihrer Maj. Räthe / und der Herzog in Preußen auch seiner Räthe sechs zu Gericht, / wie oben angezeiget, verpflichten und vereyden, und was also von / denselben vor Recht erkandt und gesprochen, dabey sollen beyde Parthe / beruhen und hieran ohne weiteren Hinderzug ein Genüge haben.
19. Hat aber einer der nicht Fürstgenoß zum Herzoge zu Preußen eini-/gerley Klage, die sol er vor seinen belehnten Mannen thun, welche ihm der / Fürst niedersetzen und zum Gericht verpflichten soll. Wo sichs aber / begäbe, daß sich jemand in solchen Gerichten, in Fällen der Herzo-/gen zu Preußen Person belangend verkürtzt oder beschwert / befunden, so mag er sich an die Rhäte, so Königl. Maj. und der Her-/zog in Preußen alle Jahr auf Francisci, so es die Nothdurfft er-/fordert, die sich gen Marienburg zusam[m]enschiken sollen, beruffen, / und wo alda erkandt, daß die appellation von dem, der sie be-/ruffen hat, freventlich und unbillig geschehen, so sol derselbige Theil / dem Gerichte zehn Mark Preußsch verfallen und dem andern Theil die ex-/pens und Gerichts Kosten zu entrichten schuldig seyn und sich des vorigen vergangenen Spruchs halten. //

[1013] 20. Wo sich aber Klagen begeben, der Lande Preußen Einwohner und dersel-/ben Güther beyder Seiten belangend, sol ein jeder vor dem Gericht, da / die Güter gelegen, oder der Beklagte häußlich besessen, angeklagt / und vor keine fremde Gerichte gezogen werden.

raitelių, tai tie per šimtą turi būti apmokami iš namų. Bet jeigu Prūsijos Kunigaikštystė nepajėgtų surinkti daugiau kaip šimto raitelių, tai Jo Didenybė karalius dėl to neturi daugiau spausti.

17. Jo Didenybės karaliaus ir Prūsijos kunigaikščio jurisdikcijos atžvilgiu turi būti daroma šitaip. Jeigu didžiai gerbiamas [Jo] Didenybė karalius su minimuoju Prūsijos kunigaikščiu arba, atvirkščiai, kunigaikštis su Jo Didenybe karaliumi norėtų kalbėtis dėl jų abiejų asmeninių dalykų, tai [Jo] Didenybė karalius dėl to turi Marienburge arba Elbinge paskirti Jo Didenybės tarėjus, jie turi būti nesusaistyti priesaikomis, kad būtų palankūs Jo Didenybei, tada, kaip dera, prisaikdinti teisme, ir kas šitų [Jo] Didenybės karaliaus tarėjų ir kunigaikščio aptarta ir pripažinta, tas ir turi likti, to turi būti laikomasi neprieštaraujant.

18. Jeigu vienas iš Prūsijos kunigaikščio beñdrų, dvasininkų ar pasauliečių kilmingojo luomo, didžiai gerbiamą Prūsijos kunigaikštį sumanytų apskųsti, tai [Jo] Didenybė karalius turi įpareigoti ir teisme prisaikdinti, kaip aukščiau minėta, šešis Jo Didenybės tarėjus, Prūsijos kunigaikštis irgi savo šešis tarėjus, ir ką šie pripažins esant teisėta ir ką nuspręs, tuo abi pusės turi pasitenkinti ir nusiraminti be jokių tolesnių žingsnių.

19. Kas nors ne iš kunigaikščio beñdrų, turintis kokį nors skundą Prūsijos kunigaikščiui, privalo jį pateikti leno valdytojui, kurį jam turi paskirti kunigaikštis ir įpareigoti jį teisėjauti. Jeigu atsitiktų, kad tokiuose teismuose, susijusiuose su kunigaikščio asmeniu, kas nors pasijustų nuskriaustas ar įžeistas, tai gali apeliuoti į tarėjus, kuriuos [Jo] Didenybė karalius ir Prūsijos kunigaikštis kasmet per Prancišku, esant reikalui, sukviečia Marienburge, ir jeigu ten pripažįstama, kad apeliacija to žmogaus, kuris kreipėsi, yra piktybiška ir neteisinga, tai ta pusė teismui turi sumokėti dešimt prūsiškųjų markių, o kitai pusei – teismo išlaidas, ir turi būti laikomasi ankstesnio sprendimo. //

[1013] 20. Jeigu skundžiamasi dėl turto ir abi pusės yra Prūsijos žemės gyventojai, tai kiekvienas turi būti skundžiamas ten, kur yra jo turtas arba kur sėsliai įsikūręs kaltinamasis, ir neturi būti einama į jokius svetimus teismus.

21. Sollen keines Theils Unterthanen noch derselben Güter, dieweil sie / an denselben Stätten, da sie samt ihren Güttern gehörig, der rechten / bekom[m]en mögen, in fremden Gerichten nicht arrestiret noch auf-ge-/halten werden.
22. Sollen hinfort alle Einwohner der Lande Preußen von beyden Theilen / zu einander [auf dem Land und Wasser ungehindert] wandeln und handeln, die alte Straße ziehen und fahren und / ein jeder desfals bey seinen privilegien bleiben. Sondern, wo Mark auf / den Dörffern wider Recht und alte Gewohnheit aufgericht, sollen hinfort / allenthalben abgestelt und in die Städte, dahin sie gehören, geleget werden.
23. Sol das Tieff bey der Balga am Haabe und wo sonst Tieffen seyn, / auch das Haupt auf deŗ Weichßel und alle Ströhme allen Einwohnern / des Landes zu Preußen darauf zu schiffen und zu wandeln frey seyn. / Auch die fremden Kauffleute in keiner Stadt weder gen Königsberg, / Elbing, Braunsberg und Danzig, noch anders wohin gezwungen werden, / sondern sollen frey ungehindert, wo ihnen hingeliebet, siegeln und / schiffen, doch allen Zöllen und privilegien unschädlichen.
24. Sollen keine neue Zöllen, Niederlagen noch andere Beschwer im Lande / Preußen wieder alte Gewohnheit und Privilegion von keinem Theil auf-/gerichtet werden, sondern bey den alten Zöllen bleiben. Wäre aber von / irgends einem Theil sie der König Casimiri Vertrag[128] Zoll aufgericht, / die sollen auch beyderseyts abgestellet werden. Wo sich aber mit der / Zeit begäbe, daß Königl. Maj., desgleichen der Herzog in Preußen auf / Ansuchen beyder ihrer Unterthanen verursacht, irgend eine Zölle oder / Niederlagen ihren Landen zum besten aufzurichten, so sol Königl. Maj. / den Herzogen in Preußen an eine gelegene Stelle fordern, und also von / beyden Theilen Macht haben, sich darum mit einander zu vertra-/gen. Wo aber die Fuhr oder Schiffleute solche Zolle verführen, sollen / ihnen nicht Güther entwandt, sondern allein Schiff, Wagen und Pferd genom[m]en werden.
25. Was die Güther der, so Schiffbrüchig werden, betrifft, sol mit den-/selben nach alten gebrauchter Gewohnheit, dieweil zu See-/land, Holland, Braband dermaaßen üblich gehalten werden, / doch daß der Schiffmann ferner ungeschatzt bleibe.
26. Sol sich ein jeder Theil wieder das andere nun und hinfürder Straßen Räuber, Diebe und andere Landschädiger / zu hausen und zu fördern enthalten. Sondern welcher eins Theils / abgesagter Feind ist, sol auch

21. Nė vienos pusės pavaldiniai ir jų turtai negali būti nei areštuojami, nei sulaikomi svetimuose teismuose, nes teisingumą jie gali gauti tuose miestuose, kur priklauso su savo turtu.

22. Nuo šiol visi Prūsijos žemės gyventojai iš abiejų pusių gali vienas pas kitą [netrukdomai sausuma ir vandeniu] keliauti ir prekiauti, vykti senuoju keliu bei važiuoti ir kiekvienas likti su savo privilegijomis. Tačiau kur kaimuose, pažeidžiant teisę ir senuosius įpročius, rengiami turgūs nuo šiol turi būti nutraukti ir perkelti į miestus, kur priklauso.

23. Balgos prie marių farvateris ir šiaip kur yra farvateriai, taip pat įtvirtinimas Vysloje ir visos upės turi būti atviros Prūsijos žemės gyventojams laisvai plaukioti ir keliauti. Taip pat svetimi pirkliai nė viename mieste neturi būti verčiami vykti į Karaliaučių, Elbingą, Braunsbergą ir Dancigą, o turi laisvai ir netrukdomai buriuoti ir plaukti ten, kur jiems patinka, tačiau nepakenkdami visokiems muitams ir privilegijoms.

24. Nė viena pusė Prūsijos žemėje neturi įvesti naujų muitų, sandėliavimo rinkliavų ar kitų mokesčių, reikia likti prie senųjų muitų. O jeigu kuri nors pusė įvestų karaliaus Kazimiero sutarties muitą[128], tai jis abiejų pusių turi būti panaikintas. Bet jeigu ilgainiui atsitiktų taip, kad [Jo] Didenybė karalius, taip pat ir Prūsijos kunigaikštis jų abiejų pavaldinių prašymu sumanytų savo šalių labui įvesti kokį nors muitą ar sandėliavimo mokestį, tai [Jo] Didenybė karalius turi pakviesti Prūsijos kunigaikštį į tinkamą vietą, kad šitaip abi pusės turėtų galimybę viena su kita susitarti. Iš vežėjų ar laivininkų, aplenkiančių šiuos muitus, reikia atimti ne prekes, o tik laivą, vežimą ir arklį.

25. Su prekėmis tų, kurių laivai sudužo, reikia elgtis pagal seną paprotį, įprastą Zelandijoje, Olandijoje, Brabante, tačiau laivininkas turi likti neapmokestintas.

26. Kiekviena pusė dabar ir vėliau neturi laikyti ir skatinti pakelės plėšikų, vagių ir kitų piktadarių. Kas yra vienos pusės pasmerktas

von dem andern Theil vor seinen ab-/gesagten[183] Feind und Beschädiger gehalten werden. //

[1014] 27. Sol ein jeder Theil Macht haben, ohne Verhinderung seinen Feind / und Beschädiger zu eilen, in des andern Theils Lande nachzufolgen, / und in welches Gerichten sie begriffen, in dieselbigen sollen Sie geantwor-/tet und ihrem Verdienst nach gerechtfertiget werden.

28. Es sol der Herzog aus Preußen, desgleichen die von Elbing und / Danzig und Thorn aller Müntz zu schlagen sich enthalten, doch daß die / Königl. Maj. derhalben zwischen hie und Pfingsten über ein Jahr des Ver-/trages einen Tag ansetze, sich solcher Müntz klärlich zu / vereinigen.

29. Sol der Fürst in Preußen sich aller Privilegien und Gerechtigkeiten, / so diesem Vertrag entgegen, sie seyn von Bäbsten, Kaysern, / Fürsten oder Königen zu Polen ausgangen, vorzeihen, nun und / hinfort dieselben ewiglich renunciiren und die der Königl. Maj. zu / Handen stellen. So aber was in denselbigen Privilegien begriffen, daß diesem / Vertrag nicht entgegen, sondern dem Herzog in Preußen und dem Lande von / wegen der Gräntze und andern Freyheiten und Gerechtigkeiten von nöthen, des Lauts / sol Ihn Kön. Maj. unter S[eine]r Maj. Brieff und Siegel auf ein neues wie-/derum begeben.

30. Sol sich die Cron zu Polen und die Lande Preußen vor sich und Ihre Nach-/kom[m]en gnüglich verschreiben, daß sie den aufgerichten Vertrag in allen sei-/nen Stüken, puncten und articuln getreulich und ewiglich und unwidersprech-/lich halten und dawieder nim[m]ermehr thun und handeln sollen noch wollen, In-/sonderheit mit diesem anhängenden punct. Wo aber sich die Todes Falle der / Fürsten, das Gott nach seinem Willen friste, begeben, daß sich das Land Preus-/sen dem jetzigen und nachkom[m]enden Herzogen zugehörig, in Königl. Maj. und die / Cron zu Polen und minderst wo halten sollen.

Zum letzten, wo auch jemands, wes Würden oder Standes dieselbige wären, / diesen Vertrag anfechten wolten, so sollen die drey Marggraffen, die in die-/sen Vertrag gezogen, mit allen, die sie dazu vermögen, neben den Herzogen / aus Preußen, solches Königl. Maj. zu Polen verantworten helffen. Solchen / vorgeschriebenen Entscheid und christl. Vertrag haben hochgedachten Königl. Maj., / desgleichen der Herzog in Preußen in allen seinen Begriffen,

[183] ab *parašyta eilutės gale ir pradžioje. :/:* ab *steht doppelt geschrieben: am Ende und am Anfang der Zeile.*

piktadarys, tas turi būti ir kitos pusės laikomas piktadariu ir kenkėju. //

[1014] 27. Kiekviena pusė privalo turėti teisę netrukdoma kitoje šalyje vytis ir persekioti savo piktadarį ir kenkėją, ir kokiame teisme jis sučiuptas, tame pačiame ir turi atsakyti bei būti nuteistas kaip nusipelnė.

28. Prūsijos kunigaikštis, taip pat tie iš Elbingo ir Dancigo bei Torno turi nebekalti bet kokių monetų, tačiau [Jo] Didenybė karalius per metus nuo šios sutarties, tarp šios dienos ir Sekminių, dėl to turi paskirti dieną susitarti dėl tokių monetų.

29. Prūsijos kunigaikštis turi atsisakyti visų privilegijų ir teisių, kurios prieštarauja šitai sutarčiai, ar jos būtų gautos iš popiežiaus, imperatoriaus, kunigaikščių ar Lenkijos karalių, dabar ir vėliau jas amžinai atšaukti ir įteikti [Jo] Didenybei karaliui. Bet jeigu šiose privilegijose kas nors surašyta, kas neprieštarauja šitai sutarčiai, o yra reikalinga Prūsijos kunigaikščiui ir šaliai dėl sienų ir kitų laisvių bei teisių, tai [Jo] Didenybė karalius turi tą turinį savo antspauduotu raštu vėl naujai išduoti.

30. Lenkijos Karūna ir Prūsijos šalis turi sau ir savo įpėdiniams tvirtai įsipareigoti, kad laikysis sudarytos sutarties pagal visas jos dalis, punktus ir skirsnius ištikimai, amžinai ir be prieštaravimų, niekada neįsigeis ko nors daryti ir veikti prieš ją, ypač dėl šito pridedamo punkto. Bet jeigu kunigaikščius ištiktų mirtis, kas yra Dievo valioje, Prūsijos šalis, priklausanti dabartiniam kunigaikščiui ir vėlesniems, su [Jo] Didenybe karaliumi ir Lenkijos Karūna išlaiko tokius pat santykius.

Baigiant – jeigu kas nors, kad ir kokio rango ar luomo būtų, norėtų šitą sutartį užsipulti, tai tie trys markgrafai, kurie įtraukti į šitą sutartį, turi padėti, šalia Prūsijos kunigaikščių, Jo Didenybei Lenkijos karaliui ją apginti kartu su visais, tą pajėgiančiaisiais. Šitam surašytam sprendimui ir krikščioniškai sutarčiai didžiai gerbiamas [Jo] Didenybė karalius ir Prūsijos kunigaikštis pritarė

Stüken, puncten / und articuln bey ihren Königl. und Fürstl. Würden, christlichen und guten Glauben ewig-/lich getreulich und unverbrüchlich vor sich, Ihre Erben, nachkom[m]ende / Könige zu Polen und Herzoge zu Preußen zu halten gelobet und zugesagt. / Zu großer und mehrerer Sicherheit hat gedachte Königl. Maj., desgleichen / der Herzog in Preußen solchen Vertrag mit eigener Hand unterschrie-/ben, auch Ihr Insiegel neben die unseren wißentlich hieran hängen / laßen, und solches Vertrages sind zweene Scheids Brieffe, beyde / eines Lauts begriffen und gemacht und jedem Theil einer / überantwort. Geschehen und Geben zu Cracau am Pallm Abend, der da ist / den 14ten Tag [der achten] Aprilis gewesen, nach Christi unseres Herrn Geburth 1525 Jahre. //

[1015] §17. Den Eyd, den der gewesene Hofmeister, der Herzog in Preußen, dem König / und Reich Polen geschworen, bestunde in diesen Formalien.

Ich[184], Albrecht, Marggraff zu Brandenburg in Preußen, Stettin, Pom-/mern, Wenden, der Cassuben Herzog, Fürst zu Rügen, und Burg-/graff zu Nürnberg, gelobe und schwöre dem Durchläuchtig-/sten Großmächtigsten Fürsten und Herrn, Herrn Sigismun-/do, König in Polen, Großfürsten in Litthauen, in Reußen / und aller Lande Preußen Herrn und Erbling als meinem / natürlichem Erblehnherrn und Seiner Majestaet Erben und nachkom[m]enden / Königen und der Cron zu Polen getreu und gewehrt[185] zu seyn, / und Seiner Majestaet und seinen Erben und der Cron zu Polen Beste trach-/ten und Schaden abwenden und alles thun, was einem ge-/treuen Lehnsmann gebührt, als mir Gott helffe und das heilige / Evangelium.

Nachdem nun der Herzog den Eyd geleistet, hat er sofort in diesem 1525 Jahr / abgelegt des Ordens Kleidt, Creutz, Adler und Wapen, nahm ein an-/der Wapen und Adler an, mit dem S gezeichnet. Also wurd aus diesem / Geistlichen Fürsten ein Weltlicher Fürst. Das Wapen ist folgendes[186].

§18. Diese Veränderung in dem Staat zog auch nach sich die Verände-/rung in der Religion. Dieser neue Herzog nahm die neue Lutherische reli-/gion an und reformirte sein gantzes Land, daß Ihm hierin leicht (doch nicht / auch sonder tumult, den George von Polentz, der auch lutherisch gewor-/den, Bischoff von Samland und des Fürsten Räthen stilleten) beyfiel. Was / nun weiter hie in Staats Sachen des Preußen Landes vorgangen, wird / in folgendem erwehnet werden.

[184] *In d. m.:* Runau, die letzte Seite. [Runau, Dionysius, Historia und einfeltige Beschreibung des grossen dreizehnjärigen Krieges in Preussen [...]. *Vide arch. kom. 143.*]

ir pažadėjo jos laikytis su visais jos teiginiais, dalimis, punktais ir skirsniais karaliaus ir kunigaiščio garbe, krikščionišku ir geru tikėjimu amžinai bei ištikimai ir nesulaužydami jos nei patys, nei jų palikuonys, būsimieji Lenkijos karaliai ir Prūsijos kunigaikščiai. Dėl didesnės ir tvirtesnės garantijos minėtasis [Jo] Didenybė karalius, taipogi ir Prūsijos kunigaikštis šitą sutartį pasirašė savo ranka, taip pat sąmoningai pavedė prikabinti savo antspaudus šalia mūsiškųjų, ir šitos sutarties yra du liudijantys egzemplioriai, abu skambantys bei surašyti vienodai ir abiem pusėms įteikta po vieną. Įvykę ir duota Krokuvoje Verbų sekmadienio vakarą, tai buvo balandžio 14 diena, 1525 metais po Kristaus, mūsų Viešpaties, Gimimo. //

[1015] §17. Priesaika, kurią buvęs didysis magistras, Prūsijos kunigaikštis, davė Lenkijos karaliui ir Karalystei, buvo suformuluota taip.

Aš, Albrechtas, Brandenburgo markgrafas, Prūsijos, Štetino, Pomeranijos, Vendeno, kašubų hercogas, Riugeno kunigaikštis, Niurnbergo burggrafas, pasižadu ir prisiekiu Šviesiausiajam Galingiausiajam kunigaikščiui ir ponui, ponui Žygimantui [Senajam], Lenkijos karaliui, didžiajam Lietuvos, Rusijos kunigaikščiui ir visų Prūsijos žemių ponui bei paveldėtojui kaip savo tikrajam siuzerenui ir Jo Didenybės paveldėtojams bei būsimiems karaliams ir Lenkijos Karūnai būti ištikimas ir patikimas, ir Jo Didenybei bei jo įpėdiniams ir Lenkijos Karūnai siekti kuo geriausio bei nukreipti žalą ir daryti viską, kas dera ištikimam vasalui, tepadeda man Dievas ir šventoji Evangelija.

Davęs priesaiką kunigaikštis tuoj pat 1525 metais nusivilko Ordino drabužius, nusiėmė kryžių, erelį ir herbą, prisiėmė kitą herbą ir erelį, pažymėtą „S“. Taigi dvasiškasis kunigaikštis tapo pasaulietiniu kunigaikščiu. Herbas šitoks[186].

§18. Šis pokytis valstybėje sukėlė ir pokytį religijoje. Naujasis kunigaikštis priėmė naująją [Martino] Lutherio religiją ir reformavo visą savo šalį, kuri juo lengvai pasekė (tačiau ir ne be savotiško sąmyšio, kurį numalšino Sembos vyskupas Georgas von Polentzas, pats irgi tapęs liuteronu, ir kunigaikščio tarėjai). Kas daugiau įvyko Prūsijos krašto valstybiniuose reikaluose, aptariama toliau.

[185] *Corr. ex illect.* [186] *Ranka nubrėžti du apskritimai. :/: Zwei Kreise mit Hand gezeichnet.*

Das 19de Capitul

Was vor Regierungs Art in Preußen zu Zeiten des neuen Herzogs gewesen

Inhalt

1. Die Veränderung mit des Homeisters seinen Standt. 2. Mit den Dignitaeten / des Landes der Comthuren. 3. Mit den Bischöffen. 4. Mit den Großgebieti-/gern, in deßen Stelle die 4 Regiments Räthe jetzo seyn. 5. Mit dem Herrn / Stande. 6. Mit dem Hoffgericht. 7. Mit Besetzung der Hauptleute. 8. / Die Ritterschafft macht einen Stand des Landes. 9. Die Städte auch.

§1. 1. Ist dieses gewesen, Marggraff Albrecht sollte das Ostliche Preußen Land / als ein weltlicher Fürst erblich regieren, doch als ein Lehnmann von der / Cron Polen. 2. Der Herzog soll im Senatu des Königreichs Polen die erste Stelle / nach dem Könige haben. 3. So ein Rechts Streit zwischen dem Könige und dem / Herzoge oder Vice versa entstünde, würde der König etliche Räthe, die / er seines Eydes erlaßen wolte, schiken, die es decidiren solten. So etwa / aus dem Herzogthum Preußen jemand wieder den Herzog
[1016] was hätte, solten // vom Könige und Herzoge einige Räthe deputiret werden, die es schlichten solten. / So aber ein Fremder den Herzog beklagte, solte es beym Preuß[ischen] Hoffge-/richt gesuchet werden, da es per appellationen an den König, der deswegen / nach Marienburg Com[m]issarios schiken wolte, gedeyhen solte und durch einen Spruch / decidiret werden.

§2. In den Dignitaeten des Landes ist schier alles verändert, die Comthurs / wurden abgeschafft, in deren Stelle einige auf eine eingeschränkte Art / zu Hauptleuthen gesetzt.

§3. Der Samländische Bischoff George von Polentz dankt ab von der Ad-/ministration der Weltlichen Sachen und ergab die Aemter, so zum[187] Bisch-/thum gehöreten, dem neuen Herzog, der Risenburgische aber behielt sein / Bischthum volkom[m]en[129].

Die[188] [?] Bischoffe wurden auch zu allen Rathschlägen des Landes nicht beruffen, / sondern nur in den hochwichtigsten Sachen.

Der Samländische wurde dem Pomesanischen vorgezogen, weil er in / der Residentz der Herzogen auch residirte.

[187] *Corr. ex illect.*

Devynioliktas skyrius

Kokia buvo valdymo forma Prūsijoje naujojo kunigaikščio laikais

Turinys

1. Didžiojo magistro statuso pasikeitimas. 2. Ir šalies dignitorių komtūrų. 3. Ir vyskupų. 4. Ir aukščiausiųjų valdytojų, vietoj kurių dabar skiriami keturi valdymo tarėjai. 5. Ir ponų luomo. 6. Ir rūmų teismo. 7. Hauptmanų skyrimo. 8. Riterija sudaro vieną iš luomų. 9. Miestai taip pat.

§1. 1. Buvo štai kaip: markgrafas Albrechtas rytinį Prūsijos kraštą turėjo valdyti paveldimai kaip pasaulietinis kunigaikštis, tačiau kaip Lenkijos Karūnos vasalas. 2. Kunigaikštis Lenkijos Karalystės Senate privalėjo turėti pirmąją vietą po karaliaus. 3. Kilus teisiniam karaliaus ir kunigaikščio ginčui, arba atvirkščiai, karalius atsiųstų keletą atleistų nuo priesaikos tarėjų, kurie turėtų priimti sprendimą. O jeigu kartais kas nors iš Prūsijos Kunigaikštystės ką nors
[1016] turėtų prieš kunigaikštį, tai // karalius ir kunigaikštis turėtų deleguoti keletą tarėjų, kurie turėtų sutvarkyti reikalą. Bet jeigu kunigaikštį apskųstų svetimšalis, tai turėtų būti svarstoma Prūsijos rūmų teisme, o jeigu per apeliaciją tai pasiektų karalių, karalius tam reikalui į Marienburgą turėtų siųsti komisarus, o šie priimti nuosprendį.

§2. Krašto dignitorių postai buvo beveik visiškai pakeisti, komtūrai panaikinti, vietoje jų paskirti keli ribotų funkcijų hauptmanai.

§3. Sembos vyskupas Georgas von Polentzas atsisakė administruoti pasaulietinius dalykus ir tas pareigas, priklausiusias vyskupijai, perdavė naujajam kunigaikščiui, tačiau ryzenburgietis savo vyskupiją išlaikė visiškai[129].

Vyskupai taip pat nebebuvo kviečiami į visus pasitarimus dėl šalies, o tik pačiais svarbiausiais reikalais.

Sembiškiui buvo teikiama pirmenybė prieš Pamedės vyskupą, nes jis ir rezidavo kunigaikščių rezidencijoje.

[188] *Lit., corr. ex illect.*

Die Bischöffe wurden mit der Zeit abgeschafft und an deren Stelle Praesi-/denten, Vice Praesidenten, Super attendenten mit sehr gebundener Macht / eingeführet, da wieder die Land Stände protestiret und Ansuchung / thaten, aber nichts erhalten konten.

§4. An Statt des Ordens Groß Gebietigern wurden die 4 Regiments Räthe / eingesetzt als:

1. Der Landhoffmeister. 2. Oberburggraff. 3. Cantzler. 4. Der Ober Marschalk.

Welches Preußische von Adel seyn solten. Wo unter den Edelleuten / einer zum Cantzler nicht geschikt wäre, konte aus dem Bürger Stan-/de ein geschikt Subjectum genom[m]en werden. Diese tituliret man Ehren / Vesten zu der Zeit. Diese machten zwar den Obersten Standt in Preus-/sen, allein die im Land sich befundene Graffen und Freyherrn wurden / auch öffters vorgezogen, oder auch öffters gleichgestellet, bis endlich / selbige nachgesetzet, bis sie endlich der Noblesse sind gleich gemacht worden.

§5. Dann war der Herrn Stand oder die Landräthe, der bestund aus / 12 Personen, darin waren die 4 Oberhauptleute von Brandenburg, / Schacken, Fischhausen und Tapiau und 8 andere von Adel.

§6. Nachdem war das Hoffgericht, was es damahlen vor ein Zustand / damit sey gewesen, siehet man aus der Hoffgerichts Ordnung de / a[nn]o 1578 und 1583, da dieses befindlich.

Von Personen ins Hoff Gericht gehörig, die dabey sitzen sollen

Dieweil[189] es von Alters also herkom[m]en und angeordnet, daß die Rath-/stube und das Fürstliche Hoffgericht mit den Vier Ober Räthen, als Hoffmeister, / Burggraffen, Cantzler und dann mit etlichen zugeordneten von Adel und Rechts Gelehr-/ten besetzet und bestellet werden, laßen wir uns solches
[1017] wohlgefallend // und befehlen hiemit und wollen, daß die gedachte vier Ober Räthe, so / viel sie anderer ihrer Aemter halben es thun können, der Rathstuben / mit Fleiß abwarten und absonderlich bey Berathschlagung wichtiger / Händel alle sämtlich seyn, dieselben abhören, ihr Gutdünken / dazu geben und die gefaßten Urtheil verlesen hören. Vornehmlich / aber setzen, ordnen und wollen wir, daß unser Cantzler, Hoff / Richter und Vice Cantzler sämtlich und sonderlich auf die Rath / Stuben ein fleißiges Aufsehen haben und den Händeln so viel möglich bey-/wohnen, dieselben befördern, auch daß die Hoffs

[189] *In sin. m.:* Hartkn., p. 660. [Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 660. *Vide arch. kom. 110.*]

Ilgainiui vyskupai buvo panaikinti ir vietoj jų įvesti prezidentai, viceprezidentai, superintendentai su labai ribota valdžia, krašto luomai dėl to protestavo ir teikė prašymus, bet nieko negalėjo pasiekti.

§4. Vietoj Ordino aukščiausiųjų valdytojų buvo paskirti keturi vyriausybės tarėjai, būtent:

1. Krašto rūmininkas. 2. Vyriausiasis burggrafas. 3. Kancleris. 4. Vyriausiasis maršalka.

Jie turėjo būti iš Prūsijos kilmingųjų. Jeigu iš kilmingųjų nebūtų tinkamo į kanclerius, galėjo būti imamas sumanus žmogus iš miestiečių luomo. Tuo metu tokie buvo vadinami garbingaisiais. Nors jie Prūsijoje sudarė aukščiausiąjį luomą, tačiau šalies grafams ir baronams dažnai buvo teikiama pirmenybė arba šie dažnai traktuojami ir vienodai, kol galų gale buvo laikomi menkesniais, galiausiai prilyginti aukštuomenei.

§5. Po jų ėjo ponų luomas, arba krašto taryba, ji susidėjo iš 12 asmenų, joje buvo keturi vyriausieji hauptmanai iš Brandenburgo, Žiokų, Žuvininkų ir Tepliuvos bei aštuoni kiti iš bajorų.

§6. Po to ėjo rūmų teismas, o kokia tuo metu buvo jo padėtis, matyti iš 1578 ir 1583 metų rūmų teismo statuto, kuris čia pateikiamas.

Apie asmenis, priklausančius rūmų teismui, kurie ten turi posėdžiauti

Kadangi[189] taip yra iš seniau ir taip numatyta, kad tarybą ir kunigaikščio rūmų teismą sudaro keturi vyriausieji tarėjai, taigi hofmeisteris, burggrafai, kancleris ir dar keli priskirti bajorai bei teisės mokslininkai, tai mes tuo pa-
[1017] tenkinti // ir tuomi įsakome ir norime, kad minėtieji keturi vyriausieji tarėjai, kiek jie pajėgia dėl kitų pareigų, tarybos darbu uoliai rūpintųsi ir ypač kad visi dalyvautų svarstant svarbias bylas, jas išklausytų, pateiktų apie jas savo nuomonę ir išgirstų skaitomą priimtą sprendimą. Bet visų pirma nustatome, nurodome ir norime, kad mūsų kancleris, rūmų teisėjas ir vicekancleris – visi kartu ir kiekvienas atskirai – stropiai prižiūrėtų tarybos darbą ir, kiek tik įmanoma, dalyvautų bylose, jas skubintų, taip pat kad rūmų teismo tarėjai per

Gerichts Räthe mit Aufwartung und / Haltung ihrer Stunden sich unnachläßig erzeigen, gute Aufacht geben, und sol / der Cantzler täglich {zum wenigsten}[190] zwey Stunden in der Rathstube seyn, die Händel mit / Berathschlagen und die Urtheil oder Abscheide stellen und faßen helffen. / So viel denn auch der Vice Cantzler ohne Versäumniß anderer unser / angelegenen Sachen der Rathstuben beywohnen kan, sol er sich der-/selben nicht äußern, sondern neben dem Cantzlern den Berathschlagungen / abwarten. Dieweil es aber dem Burggraffen fast zu viel und schwer / seyn wil der Rathstuben Tag täglichen, wie es der Händel Nothdurfft wohl / erfordert, und denn auch anderer seines Amts und Befehls Sachen zugleich / abzuwarten, als wollen wir einen untergesetzten Hoff Richter verordnen, / der stetigs und täglich auf die Rathstuben warten dieselbe in guter Ordnung / halten und alle Sachen zu schleuniger Abfertigung befordern soll. Neben jetzt / gedachten Personen sollen acht assessores und Beysitzer seyn, nehmlich / drey Doctores der Rechte und fünffe von Adel, welche alle Gottsfürchtige / und unsrer Religion und Kirchen Lehre verwandte und aufrichtige / verständige gelahrte und in weltlichen Sachen geübte, erfahr-/ne und geschikte Leute seyn sollen, daß also unser Hoffgericht mit / dreyzehn tüchtigen Personen, die wir je bisweilen in allen Noth-/fällen, auch außerhalb Hoffgerichts Sachen in Verschikungen und an-/dere Wege nützlich und ehrlich gebrauchen mögen, allezeit / soll besetzt und bestellet seyn, damit aber diese dreyzehn / ordentliche Personen in fürfallenden schweren Sachen, und / sonderlich in Justificirung der appellation und Revision Händel / mehr Gehülffen haben und zu förderlicher und schleuniger / Oerterunge kom[m]en mögen, so wollen wir ihnen die zweene / Professores iuris aus der Universitaet extraordinarie zu-/geordnet haben, welche so offt sie in schweren Händeln / erfordert in der Rathstuben erscheinen und Sachen berathschla-/gen helffen sollen. Sonsten sollen Sie bey ihrer Profession und / Lecturen im Collegio, damit die Jugend nicht versäumet, ge-/laßen werden. //

[1018] Von des Hoff Richters Amt

Der Hoffrichter soll vor allen andern der Rathstuben und des Hoffgerichts Tag / täglich außerhalb des heil. Sontags und gewöhnlicher Festen und rechtl[ichen] Feyertagen / unnachläßig, treulich und fleißig beywohnen und aufwarten, die andern Hoffgerichts Räthe / zusam[m]en fordern.

§7. Nachdem kom[m]en die Hauptleute in den dreyen Creysen, außer den / 4 Oberhauptleuten im Samländischen:

[190] *Supra lin.*

savo valandas darbuotųsi ne aplaidžiai, kad dirbtų dėmesingai, o kancleris turi kasdien {mažiausiai} dvi valandas praleisti tarybos salėje ir patarimais padėti spręsti bylas bei formuluoti nuosprendžius ar skyrybų raštus. Taip pat vicekancleris, neapleisdamas visų kitų mūsų reikalų, gali lankytis tarybos salėje, jis turi nesireikšti, o šalia kanclerio stebėti svarstymus. Kadangi burggrafui beveik per daug ir per sunku kasdien rūpintis tarybos salės reikalais, kaip to primygtinai reikėtų bylų sprendimui, nes jis tuo pačiu metu turi rūpintis ir kitais savo tarnybos ir kompetencijos reikalais, tai norime paskirti žemesnio rango rūmų teisėją, kuris nuolat ir kasdien rūpintųsi posėdžių sale, joje palaikytų gerą tvarką ir siektų, kad visi reikalai būtų sutvarkomi nedelsiant. Šalia dabar paminėtų asmenų turi būti aštuoni asesoriai ir tarėjai, būtent trys teisės daktarai ir penki iš bajorijos, kurie visi turi būti dievobaimingi, mūsų religijos ir Bažnyčios mokymui artimi bei nuoširdūs, supratingi, mokyti ir pasaulietiniuose dalykuose įgudę, patyrę ir išmanantys žmonės, taigi mūsų rūmų teismas visą laiką turi būti sukomplektuotas iš trylikos darbščių asmenų, kuriuos kartais visuose skubiuose reikaluose, taip pat ne tik rūmų teismo reikaluose, išvykose ir kituose dalykuose norėtume naudingai ir garbingai panaudoti, tačiau kad šitie trylika etatinių asmenų pasitaikančiose sunkiose bylose, ypač sprendžiant apeliacijas ir tikrinant bylas, turėtų daugiau pagalbininkų ir galėtų skubiau ir greičiau priimti sprendimus, norime jiems *extraordinarie* [papildomai] priskirti du teisės profesorius iš universiteto, kurie, prireikus jų sunkiose bylose, turi ateiti į tarybos salę ir padėti spręsti bylas. Šiaip jau jie turi būti palikti savo pareigose ir paskaitose kolegijoje, kad nebūtų nuskriausta jaunuomenė. //

[1018] Apie rūmų teisėjo pareigas

Rūmų teisėjas visų pirma turi nenuilstamai, ištikimai ir uoliai dalyvauti ir vykdyti savo pareigas tarybos salėje ir rūmų teisme kasdien, išskyrus šv. sekmadienius ir įprastas šventes bei deramus šventadienius, taip pat turi sukviesti kitus rūmų teismo tarėjus.

§7. Tada eina trijų apskričių hauptmanai, neskaičiuojant keturių vyresniųjų hauptmanų Semboje:

Der Hauptmann zu Neuhausen,
Labiau,
Insterburg,
Ragnit,
Tilsit,
Memel.
In Natangen: der Hauptmann zur Balga,
Preusch Eylau und Bartenstein,
Rastenburg,
Oletzko,
Barthen,
Angerburg,
Lyck,
Johannsburg,
Rhein,
Loetzen,
Sehesten.
Im Oberländischen Creyse:
der Hauptmann zu Holland,
Morungen und Liebstadt,
Preuschmark,
Osterode,
Hohenstein,
Marienwerder,
Risenburg,
Neidenburg und Soldau,
Ortelsburg.

Diesen folgeten die Com[m]andanten aus der Festung Memel, Pillau und / Friedrichsburg, auch die Jagdt Beamten.

§8. Hienächst kam die Ritterschafft, die einen sonderlichen Staat des / Landes machte, das die Ehrbahre Landschafft tituliert worden, dem / fügten sich bey die Landleute und Cölmische privilegirte Leute.

§9. Zuletzt kamen die Städte, darunter die Stadt Königsberg vor / allen andern höchst privilegiret, bey den vacantzen des Herzogthums werden / einige aus ihrem Rath zur Regierung des Landes gezogen. //

Noihauzeno hauptmanas,
Labguvos,
Įsruties,
Ragainės,
Tilžės,
Klaipėdos.
Notangoje: Balgos hauptmanas,
Prūsų Ylavos ir Bartenšteino,
Rastenburgo,
Alėckos,
Bartos,
Unguros,
Lyko,
Johanisburgo,
Reino,
Lėciaus,
Zėsteno.
Oberlando apskrityje:
Holando hauptmanas,
Morungeno ir Lybštato,
Proišmarko,
Osterodės,
Hohenšteino,
Marienverderio,
Ryzenburgo,
Neidenburgo ir Salidavos,
Ortelsburgo.

Po šitų ėjo Klaipėdos, Piliavos ir Frydrichsburgo pilių komendantai, taip pat medžioklės valdininkai.

§8. Tada ėjo riterija, šalyje turinti ypatingą statusą, ji buvo tituluojama garbinguoju luomu, prie jų jungėsi ūkininkai ir privilegijuoti žmonės kulmiškiai.

§9. Galų gale ėjo miestai, iš jų Karaliaučius palyginti su visais kitais buvo labiausiai privilegijuotas, Kunigaikštystėje esant laisvai vietai, kai kurie žmonės iš jos tarybos buvo imami į šalies vyriausybę. //

[1019]

Das 20te Capitul

Was nach dieser Veränderung im Herzoglichen Preußen, sonderlich in Staats-/Sachen vorgefallen, bis an den Schwedischen Krieg

Inhalt

1. Die Veränderung in der Religion verursachet Unruh im Lande. 2. Herzog Erich / von Braunschweig opponiret sich dem neuen Herzog. 3. Die Sache wird / beygelegt. 4. Herzog Erich komt wieder, effectuiret aber nichts. 5. Die Landmeister des Deutschen Ordens fechten den Herzog Albrecht an. 6. Da-/rüber der Homeister in des Reichs Acht komt. 7. Der König Sigismun-/dus I. nimt sich des Marggraff Albrechts an. 8. Heyrath Fr[äulein] Annae / mit Herrn Joh[ann] Albrecht, Herzogen von Mecklenburg. 9. Die fremden / Räthe machen viel Lerm in Preußen. Paulus Scalichius. 10. Deßen actio-/nes. 11. Wird verfolget. 12. Böser Rath des Pauli und anderer. 13. / Die Osiandrische Ketzerey macht auch Lerm in Preußen. 14. Die Sache / komt an den König. 15. Werden Com[m]issarien vom Könige geschikt. 16. / Das Decretum Com[m]issariale. 17. Funk, Schnell und Horst werden gerichtet. / 18. Die Com[m]ssarii machen allerhand Ordnung. 19. Der Erste Herzog / stirbt. 20. Der junge Herzog Albrecht Fridrich empfähet das / Lehn über Preußen. 21. Erhält das privilegium Religionis. 22. / Verheyrathet sich mit Maria Eleonora, Prinzeßin von Cleve. Die Blö-/digkeit des Herrn. 23. Marggraff George Fridr[ich] bemühet sich um / die Administration des Herzogthums in Preußen. 24. Die Com[m]ission / deswegen. 25. Erhält die Administration über Preußen. 26. Muß / viel Schulden bezahlen. 27. Der Unwille der Land Stände wieder / Ihn. Ihre Postulata. 28. Die Landbeschwerden werden nicht abgeschafft. / 29. Einige appeliren an den König. 30. Der Marggraff wird mehr / erbittert. 31. Der Unwille des Marggraffen mit der Altstadt / Königsberg. 32. Churfürst Joh[ann] Sigmundt heyrathet die Prinzeßin / aus Preußen. 33. Churfürst Joachim Friedrich wird Administrator / in Preußen. 34. Des Marggraffen von Ba[y]reuth und Ansprach praeten-/siones. 35. Georg Wilhelm, Marggraff und Churfürst, wird Herzog / in Preußen, dem gefolget Fridrich Wilhelm, so das absolutum / Dominium über Preußen bekom[m]en.

§1. Diese Veränderung des Staats und der Religion hat doch mancherley / Bewegung verursachet. Denn ob wohl bey einigen der Eyffer der Ca-/tholischen religion nicht so fort nachgelassen, wurden doch selbi-/ge durch die

[1019]

Dvidešimtas skyrius

Kas po šio pokyčio vyko Prūsijos Kunigaikštystėje, ypač valstybės reikaluose, iki karo su Švedija

Turinys

1. Pokyčiai religijoje sukelia šalyje neramumus. 2. Hercogas Erichas von Braunschweigas prieštarauja naujajam kunigaikščiui. 3. Reikalas sutvarkomas. 4. Hercogas Erichas vėl atvyksta, bet nieko nepasiekia. 5. Vokiečių Ordino kraštų magistrai puola kunigaikštį Albrechtą. 6. Dėl to didysis magistras imperijoje paskelbiamas už įstatymo ribų. 7. Karalius Žygimantas [Senasis] imasi markgrafo Albrechto [reikalų]. 8. Panelės Onos [Sofijos] vedybos su Meklenburgo hercogu ponu Jonu Albrechtu. 9. Svetimi tarėjai Prūsijoje sukelia daug triukšmo. Paulius Scalichijus. 10. Jo veiksmai. 11. Jis persekiojamas. 12. Piktas Pauliaus ir kitų patarimas. 13. Osiandro erezija taip pat sukelia triukšmą Prūsijoje. 14. Šis reikalas pasiekia karalių. 15. Pasiunčiami karaliaus įgaliotiniai. 16. Įgaliotinių dekretas. 17. Nuteisiami Funkas, Schnellis ir Horstas. 18. Įgaliotiniai visur įveda tvarką. 19. Pirmasis kunigaikštis miršta. 20. Jaunasis kunigaikštis Albrechtas Frydrichas gauna Prūsiją kaip leną. 21. Gauna tikėjimo privilegiją. 22. Veda Klevės princesę Mariją Eleonorą. Valdovo silpnaprotystė. 23. Markgrafas Jurgis Frydrichas stengiasi tapti Prūsijos administratoriumi. 24. Komisija tuo reikalu. 25. Gauna teisę administruoti Prūsiją. 26. Turi sumokėti daug skolų. 27. Krašto luomų nepasitenkinimas juo. Jų reikalavimai. 28. Į krašto skundus neatsižvelgiama. 29. Kai kurie kreipiasi į karalių. 30. Markgrafas rūstauja vis smarkiau. 31. Markgrafo nepasitenkinimas Karaliaučiaus Senamiesčiu. 32. Kurfiurstas Jonas Zigmantas veda Prūsijos princesę. 33. Kurfiurstas Joachimas Frydrichas tampa Prūsijos administratoriumi. 34. Ansbacho ir Bairoito markgrafo pretenzijos. 35. Markgrafas ir kurfiurstas Jurgis Vilhelmas tampa Prūsijos kunigaikščiu, jo įpėdinis buvo Frydrichas Vilhelmas, gavęs absoliutaus Prūsijos valdymo teisę.

§1. Šitas valstybės ir religijos pokytis vis dėlto sukėlė tam tikrą sujudimą. Nors kai kurių žmonių katalikiškas religinis įkarštis nurimo ne tuoj pat,

[1020] Macht des Herzogs, und daß selbst die Bischoffe // von der Römisch Catholischen Kirchen absetzten und sie keine Zuflucht haben / konten, bald gehem[m]et.

§2. In Staats Sachen opponirte sich zuerst dieser wegen Erich, der Herzog / von Braunschweig, der Comthur zur Memel war. Allein er hatte keine / Macht und die List des George von Polentz, des Bischoffs von Samland, / stellet Ihm so vielfältig nach, daß alle seine Anschläge zu / Waßer wurden. Dieser Herr hielte Memel innen, worinnen er / sich, wenn einige zu Waßer Ihm in tempore succurriret hätten, / eine gute Weile halten und viel Händel hätte machen können, dem / aber vorzukom[m]en, da die List des Polentzen nicht vermocht, das / Schloß Memel diesem Erico aus den Händen zu bringen, kam / selbst der Herzog Albertus davor, den er endlich nach einigem / expostuliren auf das Schloß ließ. Als der Marggraff und Her-/zog Albertus ins Schloß kam, stand Herzog Erich im gantzen / glänzenden Küriß mit ausgezogenem Schwerdte auf dem / Schloß Platze. Da nun Herzog Albrecht ihn ansichtig ward, / sprach Er: „Wie nun, Herr Oheim, wie nun?“ Ericus antwortete: / „O Herr Oheim, Ihr thut nicht wohl an mir.“

§3. Endlich gerieths zum Vertrage, da diesem Erico jährlich ein / großes Geld vom Land zu geben versprochen ward, und er aus / dem Lande zog.

§4. Dieser Zug aus dem Lande stelte so fort nicht das Preußen, / daß nicht in folgender Zeit eine Gefahr sich eräugen solte, gestalt-/sahm dieser Erich nach einer geraumen Zeit, nehmlich a[nn]o 1563 mit / 12 000 Fußknechte und 2000 Reuter in Preußen einfallen wolte, / wie er denn schon mit seinem Volk an die Weißel kom[m]en. Ob / nun wohl Herzog Erich aussprengen ließ, ob wolte er mit diesem / Volk den Schweden wieder den Dänen beystehen, so trauete doch / der Herzog dem Frieden nicht und ließ bey Zeiten der Herzog Albertus / sich seines Heer Zuges erkundigen, wieder wen er mit solcher / Macht ankäme. Da er ja in Schweden wolte, wäre es beßer zu / Schiffe dahin zu gehen. Ihn aber mit solchem Volke durchzulaßen, / wäre in viel Stüken bedenklich, denn es erst in seiner Macht nicht / stünde, solches zu verstatten, zudem weil es auch unbekandt, ob / solches dem Lande nicht zum Schaden gereichen möchte. Wolte er aber / als ein Freund und Gast ihn ersuchen, solte sein Volk an die Seite / schiken und mit einem Fürstlichen Comitaet kom[m]en, so
[1021] wolt Ihn // der Herzog freundlich aufnehmen. Herzog Erich gab darauf Antwort ohne / resolution, dahero Herzog Albertus leicht ihme die Rechnung machen konte, / daß er wieder Ihn und dem Lande Preußen nichts gutes im Sinne hätte. / Schrieb an den Pom[m]erellischen Woywod Achatium von Zehmen,

[1020] tačiau juos greitai sutramdė kunigaikščio galia ir tai, kad net vyskupai // atsisakė Romos katalikų Bažnyčios, tad nenurimstantieji niekur negalėjo rasti priebėgos.

§2. Valstybės reikaluose šita priešprieša visų pirma pasireiškė per Erichą, Braunšveigo hercogą, kuris buvo Klaipėdos komtūras. Tačiau jis neturėjo galių, o Sembos vyskupo Georgo von Polentzo gudrybės tiek visaip jam trukdė, kad visi jo išpuoliai virto niekais. Šitas ponas laikė savo rankose Klaipėdą ir būtų galėjęs joje ilgokai išsilaikyti ir pridaryti daug bėdos, jeigu vienas kitam būtų laiku atplaukę į pagalbą, tačiau norint tam užbėgti už akių, kai Polentzo gudrybės nepajėgė iš šito Ericho atimti Klaipėdos pilies, prie jos atvyko pats kunigaikštis Albrechtas, kurį šis po tam tikro apsižodžiavimo galų gale į pilį įsileido. Kai Albrechtas, markgrafas ir kunigaikštis, įėjo į pilį, hercogas Erichas stovėjo pilies aikštėje su visais blizgančiais šarvais ir su ištrauktu kardu. Kunigaikštis Albrechtas, jį pamatęs, ištarė: „Tai kaip dabar, mielas gentaini, kaip dabar?“ Erichas atsakė: „O, mielas gentaini, negerai su manimi elgiatės.“

§3. Galų gale prieita prie sutarties, kurioje šitam Erichui pažadėta kasmet mokėti didelę sumą iždo pinigų, ir jis iš šio krašto išvyko.

§4. Tačiau šitas išvykimas iš šalies Prūsijai dar toli gražu nereiškė, kad artimiausiu metu nekils jokio pavojaus, nes šitas Erichas po ilgoko laiko, būtent 1563 metais, su 12 000 pėstininkų ir 2000 raitelių, regis, norėjo įsiveržti į Prūsiją, nes su savo kariuomene jau buvo atėjęs prie Vyslos. Nors hercogas Erichas paleido gandą, kad su šia kariuomene jis neva norįs padėti švedams prieš danus, bet kunigaikštis Albrechtas nepatikėjo taikiais ketinimais ir laiku paliepė išklausti, prieš ką jis einąs su šitokia savo kariuomenės galybe. Jei norįs į Švediją, tai juk ten geriau vykti laivais. O praleisti jį su šitokia kariuomene esą abejotina daugeliu atžvilgių, nes, pirma, ne jo galioje tai leisti, be to, taip pat neaišku, ar tai kraštui neatneštų žalos. Bet jeigu jis norįs jį aplankyti kaip draugas ir svečias, tai turįs savo kariuomenę pasiųsti kur nors šalin, o pats
[1021] atvykti su bajorų palyda, tokiu atveju // kunigaikštis jį maloniai priimsiąs. Į tai hercogas Erichas davė atsakymą be aiškaus sprendimo, todėl kunigaikštis Albrechtas lengvai galėjo įtarti, kad jis prieš jį ir jo šalį sumanęs kai ką negera. Parašė Mažosios Pomeranijos vaivadai Achatijui von Zehmenui, kad jis šitam

daß Sie / diesem Erico nichts an Proviant zu kom[m]en laßen solte. Der Herzog {zog}[191] mit / seinem Volk, ohngeacht {dass}[192] er alt und schwach war, an die Weyßel, / um Ihn zu beobachten und lagerte auch sich mit seinem Volk Ihm / entgegen an die Weyßel und verhinderte, daß er nicht übersetzen kon-/ te. Da lagen beyde Armeen gegen einander an der Weyßel und / sahen sich einander an. Die Soldaten, weil sie nichts zu thun hatten, / fiengen einen Krieg an mit Nußbeißen, dahero dieser Krieg der / Nußkrieg genandt.

§5. Noch mehrere Anfechtung aber schienen diesem unserm neuen Her-/ zog vorzustoßen, von des Deutschen Ordens Landmeister in deutschen / und Welschen Landen, bemerkt der deutsche Landmeister Dittrich von / Cleen a[nn]o 1526 um Luciae alle Ordens Gebietiger in Deutschen Landen nach / Mergentheim forderte und ihnen anzeigte, wie er Alters halber sein Amt / resigniren wolte. Damit dem Orden einiger Schade nicht zufiele, sey nöthig / einen andern Meister an seine Statt zu wählen. Da ward zum Meister / des Deutschen Ordens in deutschen Landen erwählet Walther von Cronberg, / Comthur zu Frankfurth, welcher, nach dem von Carol[us] V. a[nn]o 1527 in solchem / Amt bestätiget worden, klagte Herzog Albrechten, den alten Homeister, / an, auch um Cassirung des mit dem König von Polen gemachten Ver-/trags, auch um restitution der Lande Preußen angehalten, welches / alles der Kayser ihm verwilliget, den Vertrag mit den Polen cassiret.

§6. Walther von Cronberg macht Ihm den Process im kayserlichen Cam-/ mergericht, darauf der Herzog Albrecht öffentlich in die Acht erkläret / worden, erhielte auch die executoriales hierüber und wurden hiedurch / die Preußen von allem Gehorsam und Bothmäßigkeit loßgesprochen. / Als aber selbige dem Marggraffen treu und gehorsahm blieben, / wurden Sie in des Reichs Acht erkläret.

§7. Hie dünkte dem König in Polen, Sigismundo, nicht rathsahm zu / seyn, bey dieser Sache still zu sitzen, deswegen er einen Legaten, / Johannem Dantiscanum, auf den Deutschen Reichs Tag schikte[130], was / der König in Polen vor Recht an Preußen hätte und wie der Herzog in / Preußen keiner andern Jurisdiction unterworffen wäre, denen Reichs / Ständen remonstrirte, Herzog Albrecht ließ auch eine apologiam / ausgehen, darin beweißlich machte, wie
[1022] er vom Römischen Reich wäre // gäntzlich verlaßen und aus höchster Noth gezwungen worden, solchergestalt sich / mit Polen zu vereinigen. Als hiernächst dieser von Cronberg gestorben / und an seine Stelle Wolffgang Schutzbahr,

[191] *Supra lin.*

Erichui neteiktų jokių maisto produktų. Kunigaikštis, nors ir buvo senas bei silpnas, su savo kariuomene nuvyko prie Vyslos jo stebėti, apsistojo su savo kariuomene prie Vyslos priešais jį ir trukdė jam persikelti. Ir štai dvi armijos stovėjo viena priešais kitą prie Vyslos ir žiūrėjo viena į kitą. Kareiviai, neturėdami ką veikti, karą pradėjo riešutų gliaudymu, tad šitas karas buvo pavadintas riešutų karu.

§5. Dar daug iššūkių patyrė šis mūsų naujasis kunigaikštis, visų pirma iš Vokiečių Ordino kraštų magistrų vokiečių ir valakų žemėse, štai Vokietijos krašto magistras Dittrichas von Cleenas 1526 metais Liucijos dieną [gruodžio 13 d.] sukvietė visus Ordino valdytojus vokiečių žemėse į Mergentheimą ir jiems pareiškė, jog dėl senatvės norįs atsisakyti savo pareigų. Kad Ordinas nepatirtų tam tikros žalos, į jo vietą reikią išrinkti kitą magistrą. Vokiečių Ordino magistru vokiečių žemėse išrinktas Waltheris von Cronbergas, Frankfurto komtūras, kuris po to, kai Karolis V 1527 metais jį patvirtino šioms pareigoms, apkaltino kunigaikštį Albrechtą, senąjį didįjį magistrą, ir pareikalavo panaikinti su Lenkijos karaliumi sudarytą sutartį, taip pat atkurti ankstesnį Prūsijos žemių statusą, o imperatorius visam tam pritarė ir denonsavo sutartį su lenkais.

§6. Waltheris von Cronbergas kunigaikščiui Albrechtui surengė teismą imperatoriškajame rūmų teisme, po kurio šis viešai buvo paskelbtas už įstatymo ribų, išduotas ir vykdymo mandatas, o prūsai buvo atleisti nuo bet kokio paklusnumo ir priklausomybės jam. Bet jie markgrafui liko ištikimi ir paklusnūs, todėl Imperijoje buvo paskelbti už įstatymo ribų.

§7. Čia Lenkijos karaliui Žygimantui atrodė, kad esant šitokiai padėčiai jam nedera tyliai kiūtoti, todėl jis į Vokietijos Reichstagą nusiuntė legatą Johanną Dantiscą[130], [kad šis paaiškintų], kokią teisę turi Lenkijos karalius į Prūsiją ir kad Prūsijos kunigaikštis nepavaldus jokiai kitai jurisdikcijai, taip priekaištauta Imperijos luomams; kunigaištis Albrechtas taip pat išleido apo-
[1022] logiją, kurioje įrodinėjo, kaip jis Romos Imperijos // buvęs visiškai apleistas ir didžiausioje bėdoje buvęs priverstas šitaip susijungti su Lenkija. Kai paskui šitas Cronbergas mirė ir į jo vietą magistru buvo išrinktas Wolffgangas Schutzbahras,

[192] *Supra lin.*

genandt Mechling [!] [Milchling], zum / Meister erwählet und vom Reich bestätiget worden, hat dieser sein / Recht im Römischen Reich fortgesetzt und um execution der erhaltenen / Sachen gebethen. Allein König Sigismundus schikte abermal einen Le-/gaten, Stanislaum Lascum[131], der in einer langen lateinischen Oration der / Könige in Polen Recht an das Land Preußen deduciret und gebethen, / daß der Deutsche Orden von solchen praetensionibus abstehen, und weil / das Reich die Städte Danzig und Elbing auf die Reichstage convocir-/ten, bath er auch, daß solches eingestelt, weil sie keiner an-/dern als der Jurisdiction des Reiches Polen unterworffen, worauf / der Schutzbahr weitläufftig geantwortet. Worüber der Kayser / Com[m]issarios verordnet, die zwar dem Schutzbahr Recht gegeben, / allein es wolte solches zu exequiren bey denn im Römischen Reiche / schlechten Zustande schwer fallen, und in solchem Stande blieb es / im[m]erhin, wie auch noch die deutschen Herrn ihr Recht auf allen Reichs Tagen renoviren und mit ihren protestationen einkom[m]en, da es / denn gemeiniglich beym protestiren bleibet. Während diesen aus-/wärtigen Händeln, so den Staat dieses Landes betreffen, finden / sich in und nach der Zeit auch selbst im Lande solche Zufälle, krafft / derer öffters Gelegenheit zu einer Staats Veränderung sich hätte / finden können.

§8. Denn außer dem, daß des Herzogs Alberti eintzige Tochter Anna / Sophia als eine Nach Erbin auf dem Tode des Albrecht Friedrich, die-/ses Herzogs Alberti I. einzigen Sohn von seiner Linie, a[nn]o 1555 dem / Herzog Joh[ann] Albrecht von Meklenburg vermählet und Beylager ge-/halten worden, eräugten sich viel Händel in Staats Sachen, dadurch / allerhand Wieder Willen entstunde und künfftige Veränderung zu besor-/gen war.

§9. Als der Herzog Albertus alt und schwach war, funden sich viele frem-/de Räthe, die öffters diesem Herzogen Dinge beybrachten, dadurch er / ein Mißtrauen auf einige des Landes Gebietigern setzte. Unter denen / war auch einer, Paulus Scalichius genandt, der wolte seine ex-/traction aus fürstlichem Stam[m] und aus dem Geschlecht der Scalige-/rorum herführen, sich auch nennete einen Ohm des Herzogs Alberti. / Er gab aus, wie er wegen der evan-
[1023] gelischen Religion aus Croatien // vertrieben wäre und suchte seine Fortun in Preußen, da ihn dann der Herzog / zu seinem im[m]erwährenden Rath machte und Ihm das Amt Creutzburg zu / seinem Gehalt assignirte, Gestaltsahm Ihm der Titul aus Cantzley / gegeben ward und er auch selbst ihn führete, nehmlich Paulus Scalichius / Comes in Han [!] [Hun] et Lyka, Marchio Veronae, Dominus Creutzburgi in Prussia / S. S. Theol[ogiae] Doct[or] Alberti March[ionis] Brandenburg[ensis] Borussiae Domini a Con-/siliis perpetuis.

vadinamas Mechlingu [!] [Milchling], ir Imperijos patvirtintas, jis toliau gynė savo teises Romos Imperijoje ir prašė vykdyti priimtus dalykus. Tačiau karalius Žygimantas [Senasis] vėl nusiuntė legatą Stanislovą Laskį[131], kuris savo ilgoje lotyniškoje oracijoje išdėstė Lenkijos karalių teisę į Prūsijos kraštą ir prašė Vokiečių Ordiną atsisakyti šitokių pretenzijų; kadangi Romos Imperija Dancigo ir Elbingo miestus kvietė į reichstagus, tai jis prašė to nebedaryti, nes jie pavaldūs tik Lenkijos Karalystės jurisdikcijai ir jokiai kitai; į tai plačiai atsakė Schutzbahras. Tam reikalui imperatorius paskyrė komisiją, kuri pripažino, kad Schutzbahras teisus, tačiau tai buvo sunku įvykdyti dėl Romos Imperijos blogos būklės, tad visa tai taip ir liko, nors vokiečių valdovai visuose reichstaguose vis dar atnaujindavo šią savo teisę ir reiškė protestus, bet toliau protestų taip ir nenueita. Vykstant ginčams su užsieniu dėl šios šalies statuso, tuo metu ir vėliau taip pat ir pačioje šalyje buvo tokių įvykių, dėl kurių galėjo atsirasti akstinas keisti valstybės statusą.

§8. Mat vienintelė kunigaikščio Albrechto duktė Ona Sofija buvo antroji paveldėtoja mirus Albrechtui Frydrichui, vieninteliam kunigaikščio Albrechto sūnui, ji buvo sužadėta ir ištekinta už Meklenburgo hercogo Joh[anno] Albrechto, be to, vyko daug ginčų dėl valstybės reikalų, sukėlusių daug nepasitenkinimo, kuris vertė nuogąstauti dėl būsimų pokyčių.

§9. Kunigaikštis Albrechtas buvo senas ir silpnas, todėl atsirado daug svetimšalių patarėjų, kurie kunigaikščiui dažnai įteigdavo dalykų, keliančių jo nepasitikėjimą keliais krašto valdytojais. Iš jų toks vienas, vadintas Pauliumi Scalichijumi, mėgino kildintis iš kunigaikščių Scaligerių giminės, taip pat vadinosi kunigaikščio Albrechto dėde. Jis tvirtino, kad dėl evangeliškosios
[1023] religijos buvęs išvytas iš Kroatijos // ir tada savo laimės ieškojęs Prūsijoje, kur kunigaikštis jį padaręs savo nuolatiniu patarėju ir kaip atlyginimą jam pavedęs valdyti Kroicburgo valsčių, kanceliarija jam suteikusi titulą ir jis pats juo naudojęsis, būtent: Paulius Scalichijus, Hano [!] [Huno] ir Lykos grafas, Veronos markgrafas, Kroicburgo Prūsijoje ponas, šv. teologijos daktaras, nuolatinis Prūsijos valdovo, Brandenburgo markgrafo Albrechto patarėjas.

§10. Dieser Paulus observiret der Fürsten Räthe, derer Macht und Freyheit / zu der Zeit groß war, alle actiones, legte solche zum ärgsten aus, / darüber die vornehmsten Preußischen Räthe, vornehmlich Christoph von / Kreytz, Oberburg Graff Borck, Canitz, die des Pauli Leichtfertig-/keit wußten und derselben sich opponirten, von ihren Ehren Aemtern / abgesetzet wurden, dieser Paulus promovirte andere bey dem Herzog / und kamen bey selbigem in großem Praedicamento M. J[ohann] Funck, Mat-/thias Horst und Hanß Schnell und andere mehr.

§11. Weil dieser Paulus der vornehmste bey dieser Zunfft war, ward / von der Adelschafft nichts unterlaßen, diesen Paulum zu unterdruken. / Albertus Truchßes von Wetzhausen brachte öffentlich aus, daß / dieser Paulus nicht solchen großen Herkom[m]ens, sondern eines Bauren / Sohn wäre, dawieder Paulus Scalichius auf Begehren des Königes / und des Herzogs Alberti eine weitläufftige Schutz Schrifft ausgehen / ließ, da er sein Herkom[m]en deducirte.

§12. Doch blieb Paulus und die andere Räthe annoch bey dem Herzog / in großen Credit, die dem Herzog einräthig gewesen, sich mit gnug-/sahm Volk zu versehen, wie denn auch Paulus Wobisser[193] angenom-/men wurde, 1000 Reuter zu werben, dem er 200 000 G[ulden] deswegen / zu geben versprach, und zwar mit dem Beding, wenn solches Geld / auf bestim[m]te Zeit nicht gefiele, er dieselbige von des Fürsten Unter-/thanen durch repressalia zu fordern Macht haben solle. Sie waren / auch dem Herrn einräthig, sein testament, so vordem in dem Lande / publiciret und vom Könige Sigismundo bekräfftiget worden, zuver-/ändern und ein anderes, so zum großen praejudiz denen Lands Frey-/heiten gereichen konte, zu machen, zu geschweigen, wie schwere / Contributiones aufs Land geleget wurden.

§13. Bey diesem Unwesen entstund auch in dem Kirchwesen eine große / Unruh, denn Andreas Osiander fieng seinen gefährlichen Schwarm / von der Rechtfertigung an und kriegte viel Adhaerenten und ward / selbst der Herzog
[1024] eingenom[m]en, dadurch viel Prediger, die sich dem // Osiandrismo opponirten, von ihren Aemtern abgesetzet und ins Exilium ge-/jagt wurden. Deswegen im gantzen Lande viel Lamentirens ent-/stunde. Zumahlen auch Funck, der ein sonderliches Vorfechter des / Osiandrismi war, auch sich in Regiments Sachen aus Gunst des / Herzogs einmischte und viel Sachen mit Horsten und Schnellen und / Steinbach stiffteten, die zum Schaden der Freyheit der Noblesse in / Preußen gereichen musten, wodurch viel Confusiones entstunden.

[193] e *corr. ex illect.*

§10. Šitas Paulius sekė visus kunigaikščio tarėjų, tuomet turėjusių didelę galią ir laisvę, veiksmus, juos interpretavo kaip piktavalius, dėl to garbingiausi Prūsijos tarėjai, visų pirma Christophas von Kreytzas, vyr[esnysis] burggrafas Borckas ir Canitzas, matę Pauliaus lengvabūdiškumą ir jam priešinęsi, iš savo garbingų postų buvo atleisti, šitas Paulius kunigaikščio akyse iškėlė kitus, ir didelį kunigaikščio palankumą įgijo mag[istras] J[ohannas] Funckas, Matthias Horstas, Hanßas Schnellis ir daug kitų.

§11. Kadangi šitas Paulius šioje draugijoje buvo kilmingiausias, tai bajorija darė viską, kaip šitą Paulių nusodinti. Albertas Truchßesas von Wetzhausenas viešai pareiškė, kad šitas Paulius nesąs tokios aukštos kilmės, o tik valstiečio sūnus, tam paneigti Paulius Scalichijus, pageidaujant karaliui ir kunigaikščiui Albrechtui, sugalvojo platų ginamąjį raštą, kur išdėstė savo kilmę.

§12. Vis dėlto Paulius ir kiti tarėjai išlaikė didelį kunigaikščio pasitikėjimą ir pasiūlė kunigaikščiui apsirūpinti pakankama kariuomene; Pauliui Wobisseriui buvo pavesta užverbuoti 1000 raitelių, už tai jam pažadėta 200 000 g[uldenų], ir būtent su išlyga, jeigu tokių pinigų tam tikru metu neatsirastų, jis turėsiąs teisę juos jėga išsireikalauti iš kunigaikščio valdinių. Savo valdovui jie taip pat patarė pakeisti testamentą, kuris jau buvo paskelbtas šalyje ir patvirtintas karaliaus Žygimanto [Senojo], ir sudaryti kitą, kuris galėjo padaryti daug žalos krašto laisvėms, jau nekalbant apie tai, kokie sunkūs mokesčiai kraštui buvo uždėti.

§13. Esant tokiai sumaiščiai, bažnytiniuose reikaluose taip pat kilo didelė nerimastis, nes Andrejas Osiandras leidosi į pavojingus išvedžiojimus apie nuteisinimą, atsirado daugybė jo šalininkų, prie jo palinko net ir pats kuni-
[1024] gaikštis, ir dėl to daug pamokslininkų, // oponavusių osiandrizmui, buvo pašalinti iš tarnybos ir išginti tremtin. Tad visoje šalyje buvo girdėti bėdojant. Juo labiau kad ir Funckas, ypatingas osiandrizmo užtarėjas, iš kunigaikščio malonės ėmė kištis į valdymo reikalus ir su Horstu, Schnelliu ir Steinbachu sumanė daug dalykų, kurie būtų pakenkę Prūsijos kilmingųjų laisvėms, dėl to kilo daug sumaiščių.

§14. In solcher Zeit giengen etliche Preußische Herrn, nahmentlich / Elias und Friedrich Canitz und Christoph Kreytz, der gewesene Oberburg-/Graff, an den König in Polen und klagten über das alles, was in Preußen vor-/gieng, und baten im Nahmen der gantzen Noblesse und der Städte, die diesem Hän-/deln eben wohl contrar waren, kräfftige remedirung vom Könige Sigis-/mundo Augusto und dem Reich Polen.

§15. Der König und seine Räthe verordneten auf dem Lublinischen Reichs-/tage gewiße Räthe dieses Wesen zu untersuchen und heilsame Mittel / zum guten Vernehmen zwischen dem Herrn und dem Lande zu stifften. Paulus / Scalichius wurd des bey Zeiten innen und machte, daß er unter dem Schein / einer Gesandschafft in Frankreich aus dem Lande kam. Aber die Landstän-/de nahmen sich auch in Acht. Und damit nicht durch das geworbene Volk, / so Wobisser solte einbringen, was praejudicirliches entstehen möchte, wurden die Soldaten, die almälich bey wenigen sich bey dem Herzogen / eingefunden, nicht in Königsberg eingelaßen. Die Städte Königsberg ließen / an alle Thöre anschlagen, daß sich ein jedweder mit seiner Rüstung / und Wehr solte fertig halten, auf den geringsten Wink parat zu er-/scheinen. Ja, die Bürger in Königsberg, zu denen sich die Landsaaßen, derer viel auf dem Landtage damals sich versamlet hatten, zugestellet, / hielten Wach auf dem Schloß, ungeachtet der Herzog solches nicht begehr-/te, um daß der Herzog die fremde Soldaten nicht annehmen noch halten / solte[a(126)].

§16. In dem kamen die Polnischen Comissarii an, die ein Decret a[nn]o 1566 in / folgenden puncten, wie wirs beym Hartknoch in *Alt und Neu Preußen* finden, / sprachen[b(127)]. Paulum Scalichium hat die Königl. Maj. aus dem gantzen / Königreich und Land zu Preußen verwiesen und in die Acht erkläret. / Und die Ubergabe der Landgüter, so Ihm geschenket / worden, aufgehoben und für nichtig erkandt. Diese / Achterklärung soll der Herzog in Preußen in seinem / Fürstenthum öffentlich anschlagen und exequiren laßen. //

[1025] Die alten Räthen, so vom Herzogen abgesetzt oder ver-/trieben sind, setzt der König in ihre vorige Dignitaet / und Aemter ein, die neuen Räthe befiehlt der König / gantz abzuschaffen. Das neue Testament des Her-/zogen soll nichtig und unkräfftig seyn, das alte und neue Testament soll vom Herzogen aus Meklenburg / abgefordert und dem König überantwortet werden. / Die Succession im Herzogthum Preußen, welche der alte Fürst / dem Churfürsten zu

[a(126)] Hartkn., c. l., p. 221.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 221. *Vide a(48).*]

§14. Tuo metu kai kurie prūsų ponai, konkrečiai Elias ir Friedrichas Canitzai ir Christophas Kreytzas, buvęs vyresnysis burggrafas, nuvyko pas Lenkijos karalių ir pasiskundė dėl visko, kas vyksta Prūsijoje, ir visų kilmingųjų bei miestų, kurie lygiai taip pat priešinosi tokiems veiksmams, vardu paprašė svarios karaliaus Žygimanto Augusto ir Lenkijos Karalystės paramos.

§15. Liublino Seime karalius ir jo patarėjai paskyrė tam tikrus įgaliotinius šiam reikalui ištirti ir imtis veiksmingų priemonių, kad būtų atkurtas valdovo ir šalies abipusis supratimas. Paulius Scalichijus laiku susivokė ir, prisidengdamas pasiuntinybe Prancūzijoje, išvyko iš šalies. Bet krašto luomai irgi elgėsi atsargiai. O kad sutelkta kariuomenė, kurią Wobisseris turėjo surinkti, nepridarytų kokios nors žalos, kareivių, kurie po truputį prisidėjo prie kunigaikščio, neįleido į Karaliaučių. Karaliaučiaus miestai nurodė iškabinti skelbimus prie visų vartų, kad visi, davus bent mažiausą ženklą, privalo tučtuojau pasirodyti apsišarvavę ir apsiginklavę. Karaliaučiaus miestiečiai, prie kurių prisidėjo žemvaldžių pavaldiniai [*Landsaaßen*], kurių anuomet buvo daug prisirinkę į Landtagą, ėjo pilyje sargybą, nors kunigaikštis to nepageidavo, kad nereikėtų priimti tarnybon ir išlaikyti svetimų kareivių[a(126)].

§16. Tuo tarpu atvyko lenkų komisarai, kurie 1566 metais paskelbė dekretą. Visus jo punktus galima rasti Hartknocho *Senojoje ir Naujojoje Prūsijoje*[b(127)]. Jo Didenybė karalius ištrėmė Paulių Scalichijų iš Karalystės ir Prūsijos ir paskelbė už įstatymo ribų. O jam perleistų ir padovanotų dvarų nuosavybę panaikino ir pripažino negaliojančia. Prūsijos kunigaikščiui buvo įsakyta šį dekretą viešai iškabinti savo Kunigaikštystėje ir vykdyti. //

[1025] Senuosius tarėjus, kuriuos kunigaikštis buvo pašalinęs arba išvijęs, karalius grąžino į buvusias garbingas vietas ar tarnybas, naujuosius tarėjus karalius įsakė visiškai pašalinti. Naujasis kunigaikščio testamentas turįs būti paskelbtas neteisėtu ir negaliojančiu, senasis ir naujasis testamentai turį būti išreikalauti iš Meklenburgo hercogo ir patikėti karaliui. Prūsijos Kunigaikštystės paveldėjimo teisė, kurią senasis kunigaikštis perleidžia Brandenburgo

[b(127)] Hartkn., p. 331, 332.
[Op. cit., p. 331, 332. *Vide a(48).*]

Brandenburg übereignet, sol nichtig / und unkräfftig seyn. Die Königlichen Com[m]issarii sollen alle / Verschreibungen, Privilegia und Schulden des alten Fürsten / übersehen und nach Befindung der Sachen, welche sollen gehal-/ten werden, sich erklären. Es soll der Herzog in Preußen / keine neue Satzungen, darin die Unterthanen nicht gewilli-/get, auflegen, die Gravamina und Beschwerungen der Land-/stände, so sie im nächsten Landtage übergeben, darauf der Fürst / keine Antwort gegeben, sollen nun endlich abgeschafft werden, / dem Eliae Canitz soll der Fürst in den streitigen Sachen, / die der Fürst mit ihm hat, unpartheyische Richter pares Curiae an / seinem Hoffe ordnen. Wo sich aber der Fürst deßen weigert, sollen / die Com[m]issarien das Gericht bestellen, wie auch die andern Stüke, / wo es der Fürst nicht thut, exequiren[c(128)].

§17. Hierauf ward im Nahmen der Landschafft der Process gemacht, wie / der Funken, Schnell, Horsten und Steinbachen, die als Zerrutter und Stöhrer / des algemeinen Friedens im geistlichen und weltlichen Regiment, ange-/klaget wurden. Die zwar der Fürst in seinen Schutz nehmen und sie begna-/digt wißen wolte. Wie sie denn mit allerhand persuasionibus bey dem / Herzogen einkamen, Insonderkeit Matthias Horst, der von dem Fürsten / gefordert seine Unschuld, und daß er ja nichts gethan, als was sein gnädig-/ster Herr ihm anbefohlen, contestirete, mit so beweglichen Worten und Geberden, / daß der Herzog den Horst, der vor ihm zu Füßen lag und sein Haupt in den / Schoß einlegte, bitterlich in Gegenwart der Herrn Com[m]issarien zu weinen / veranlaßet wurde. Es muste doch dem Recht ein Genügen geschehen, / und musten die Angeklagte incarcerirt, torquirt und endlich zum Schwerdt / condemniret werden, welches geschehen am Tage Simonis Judae, dahero der / Vers [*lac...*] Simonis Judae, Snell [Schnell], Horst, Funck interiere.

§18. Diese Comissarien machten darauf mit Consens des Landes allerhand / Ordnung, davon in den privilegiis des Landes Preußen weitläufftiger zu sehen.

§19. Anderthalb Jahr hernach starb der Herzog Albertus, nehmlich a[nn]o 1568 den 20. Martii, und denn an selbigen Tage auch seine Gemalin Anna Ma-
[1026] ria von // Braunschweig, welche war seine zweyte Gemalin, die er geheyrathet a[nn]o 1550. / Die erste war Dorothea, eine Tochter Fridrich I., Königes in Dännemark, die / ihm a[nn]o 1527 beygeleget worden, die a[nn]o 1543 gestorben.

§20. Nach deßen Tode begab sich der junge Printz etwa von 15 Jahren Albrecht / Fridrich a[nn]o 1569 nach Lublin, das Lehen wegen Preußen vom König und / dem Reich zu holen, da er denn wohl und herrlich empfangen

[c(128)] Hartknoch, l. c., p. 331, 332.
[Op. cit., p. 331, 332. *Vide a(48).*]

kurfiurstui, skelbiama neteisėta ir negaliojančia. Karaliaus komisarai privalo peržiūrėti visus senojo kunigaikščio raštiškus įsipareigojimus, privilegijas ir skolas ir pateikti ataskaitą apie esamą padėtį. Prūsijos kunigaikštis neturi teisės skelbti jokių naujų įstatų, kurių neaprobavo pavaldiniai, jeigu kitam Landtagui bus įteikti raštai apie krašto luomų patirtas skriaudas ir skundai, į kuriuos kunigaikštis nebus atsakęs, jie turi būti galiausiai sureguliuoti, dėl ginčytinų reikalų su Eliju Canitzu kunigaikštis turi savo dvare paskirti nepriklausomus teisėjus *pares Curiae* [lygiųjų tarėjų dvaro teismo narius]. Tačiau jeigu kunigaikštis vengs tą padaryti, tada teismą turi surengti komisarai, taip pat atlikti ir kitus dalykus, jeigu jų neatliks kunigaikštis[c(128)].

§17. Paskui krašto [luomų] vardu buvo surengtas procesas, kuriame Funckas, Schnellis, Horstas ir Steinbachas buvo kaltinami visuotinės bažnytinės ir pasaulietinės santarvės drumstimu ir ardymu. Tiesa, kunigaikštis tikėjosi juos apginti ir siekė, kad būtų jų pasigailėta. Jie atvyko pas kunigaikštį ir mėgino įvairiausiais būdais jį perkalbėti, ypač Matthias Horstas – šis reikalavo, kad kunigaikštis patvirtintų, jog yra nekaltas, mat nieko nepadaręs, tik tai, ką jam įsakęs maloningiausiasis valdovas, ir kalbėjo tokiais įtikinamais žodžiais, nutaisęs tokią veido išraišką, kad kunigaikštis, matydamas Horstą, parpuolusį ant žemės prie jo kojų ir padėjusį galvą jam į skreitą, negalėjo susilaikyti ir graudžiai pravirko ponų komisarų akivaizdoje. Tačiau teisingumas turėjo būti įvykdytas. Kaltinamieji buvo įkalinti, kankinami, o galiausiai pasmerkti mirti nukirsdinant. Tai įvyko Simono ir Judo dieną, todėl Simono ir Judo eilutės [*lac. ...*] žodžiai [buvo] pritaikyti Snelliui [Schnelliui], Horstui ir Funckui.

§18. Paskui šitie komisarai su krašto [luomų] pritarimu įvedė visur tvarką, apie tai plačiau galima rasti Prūsijos krašto privilegijose.

§19. Po pusantrų metų mirė kunigaikštis Albrechtas, būtent 1568 metų
[1026] kovo 20 dieną, tą pačią dieną mirė ir jo sutuoktinė Ana Marija // Braunšveigietė, kuri buvo antroji jo žmona – su ja jis buvo susituokęs 1550 metais. Pirmoji buvo Darata, Danijos karaliaus Frydricho I dukra, kuri buvo su juo sutuokta 1527 metais, o mirė 1543-iaisiais.

§20. Po jo [kunigaikščio] mirties maždaug penkiolikametis jaunasis princas Albrechtas Frydrichas 1569 metais leidosi į Liubliną, kad gautų iš karaliaus ir Karalystės Prūsijos leną. Ten jis buvo gražiai ir prašmatniai priimtas, mat

wurde, / da zugleich Marggraff George Fridrich, dieses jungen Herr Vetter, wie auch / Joachim II., Churfürst von Brandenburg, durch ihre Legaten mit um die / Belehnung des Herzogthums Preußen anhielten und erlangten[132].

§21. Nach der Belehnung erhält der Junge Herzog auch das privilegium / Religionis, daß in Preußen nebst der Catholischen die Religion nach / der Augsburgischen Confession im Lande gelten solle. Wegen der appella-/tion ward es so geschlichtet, daß keiner bey Lebzeiten dieses Herrn appel-/liren solte, als etwa in casu denegatae iustitiae, oder daß er in privat / Sachen die acta zu revidiren supplicirete, oder ad iudicium parium Curiae / provocirte.

§22. Anno 1573 in welchem Jahr den 1. Junii [!] König Sigismundus[133], der / letzte vom Jagellonischen Geschlecht, gestorben, heyrathete der junge / Printz Mariam Eleonoram, des Herzogs von Cleve Tochter, und da der Herr / Vater seine Tochter ihm zuführen wolte, überfiel den Herrn eine große / Gemüths Blödigkeit, deswegen der Vater ein Bedenken trug, sie in Preus-/sen zu bringen. Blieb derowegen 10 Tage zu Frankfurth an der Oder. / Als aber die Braut ihr Gemüth gegen den Herzog nicht veränderte, / ward das Beylager in Königsberg gehalten. Zu dieser Zeit und in dem / Interregno hielte der Margg. Albrecht Fridrich an, vermöge dem / Vertrag a[nn]o 1525 um eine Stelle im Reichs Senat und ein Votum zu haben / in der Wahl des Königes, welches er aber nicht erhalten mochte.

§23. Weil aber die Unpäßlichkeit dieses jungen Herzogs in Preus-/sen mehr und mehr schiene zuzunehmen, wolte auch das Regierungs-/Wesen öffters Anstoß leiden, indem viele der Blödigkeit des Herzogs / sich zu ihrem Vortheil bedienet, allerhand Unrichtigkeiten stiffteten, die / künfftig der regierenden Herrschafft allerhand Wiederwillen ursa-/chen konten. Dieses beherzigten dieses Herrn nächste Anverwandte, / insonderheit Marggraff George Fridrich, und auf den Fall der Herzog / Albrecht Fridrich solte ohne Leibes Erben abgehen, der unstrittige Succes-/sor in der Regierung. Der bemühete sich bey dem Könige in Polen und dem / Reich um die Curatel dieses Herrn und es auch so weit brachte, daß / König Stephanus a[nn]o 1577 in währenden Danziger Kriege einige Com[m]issarios / von Leslau nach Königsberg abfertigte, hievon mit den Landständen / Unterredung zu pflegen, die alte Lehnsrechte
[1027] zu erneuern, auch // der Sachen Gestalt nach die Administration des Herzogthums vorgedachten / Marggraffen George Fridrich zu übergeben.

§24. In gedachter Com[m]ission wurden auch einige Differentien, die wegen eini-/ger den vorigen Erbvereinigung zum Theil eingeschlichenen Mißbräuchen zwischen / dem Könige und Herzogen entsprungen waren, durch

tuo pačiu metu markgrafas Jurgis Frydrichas, šio jaunojo valdovo [Albrechto Frydricho] pusbrolis, taip pat ir Brandenburgo kurfiurstas Joachimas II per savo legatus prašė ir gavo Prūsijos Kunigaikštystę[132].

§21. Gavęs [Prūsijos] leną jaunasis kunigaikštis gavo ir tikėjimo privilegiją, kad kartu su katalikų tikėjimu šalyje galioja ir Augsburgo tikėjimo išpažinimas. Buvo sutvarkyta taip, kad niekas negalėtų teikti apeliacijos šiam valdovui esant gyvam, pavyzdžiui, *in casu denegatae iustitiae* [pamynus teisingumą], arba jeigu nuolankiai prašytų peržiūrėti aktus asmeniniais reikalais, arba kreiptųsi į aukštesnes instancijas *ad iudicium parium Curiae* siekdamas [lygiųjų tarėjų dvaro teismo].

§22. 1573 metų birželio 1-ąją [!] mirė karalius Žygimantas [Augustas][133], paskutinis iš Jogailaičių giminės. Jaunasis princas vedė Mariją Eleonorą, Klevės hercogo dukterį. Kai tėvas norėjo suvesti jį su savo dukteria, valdovo protą aptemdė pamišimas, ir tėvas nesiryžo vežti jos į Prūsiją. Todėl jie liko dešimčiai dienų Frankfurte prie Oderio. Bet kai nuotaka nepakeitė savo jausmų kunigaikščiui, santuoka buvo surengta Karaliaučiuje. Tuo metu ir per tarpuvaldį markgrafas Albrechtas Frydrichas pagal 1525 metų sutartį siekė vietos Imperijos Senate ir balso karaliui rinkti, bet to gauti neįstengė.

§23. Tačiau kadangi Prūsijoje vis labiau aiškėjo, jog šis jaunasis kunigaikštis netinkamas [savo pareigoms], ir valdymo reikalai vis dažniau nukentėdavo, mat daug kas pasinaudodavo kunigaikščio paikumu savo naudai pridarydami daugybę neteisybių, kurios kada nors galėtų sukelti valdantiesiems ponams visokiausių nemalonumų. Taip tikino artimiausi šio valdovo giminaičiai, ypač markgrafas Jurgis Frydrichas, kuris, jeigu kunigaikštis Albrechtas Frydrichas nesusilauktų palikuonių, taptų negimčytinu valdovo įpėdiniu. Jis rūpinosi, kad Lenkijos karalius ir Karalystė patvirtintų šio valdovo regentystės teisę, ir pasiekė tiek daug, kad 1577 metais, per Dancigo karą, karalius Steponas pasiuntė kelis komisarus iš Leslau į Karaliaučių, idant jie aptartų šį reikalą su krašto
[1027] luomais, atnaujintų leno teises ir, // esant būtinybei, perduotų Kunigaikštystės valdymą minėtajam markgrafui Jurgiui Frydrichui.

§24. Minėtoji komisija, tarpininkaujama Brandenburgo, Saksonijos ir Meklenburgo kurfiurstysčių kunigaikščių, kurie į tą komisiją pasiuntė savo

interposition des Churfürstl. Bran-/denburgischen, Sächßischen und Meklenburgischen Herzogen, die zu solcher Com[m]ission / ihre Legaten abgeschikt, beygelegt.

§25. Drauf wohlgemeldte Herzog George Friedrich das Lehn und auch die Admi-/nistration über das Herzogthum Preußen den 26. Febr. 1578 empfangen / und selbige, wiewohl nicht weder die Gemalin des blöden Herrn, noch auch die / Preußische Land Stände damit zufrieden waren, angetreten.

§26. Die Blödigkeit des rechten Herzogs hat unter andern auch dieses nach / sich gezogen, daß viel Schulden auf das Herzogthum gemacht. Welches / aber davon zu befreyen, muste das Land in einen doppelten Zinß willigen, / darüber viel quaerulirens im Lande entstunde. Doch ward das Land be-/freyet und vermochte der Herr Administrator Herzog George Fridrich, den / König in Polen zum Krieg wieder den Moscoviter in Liefland eine große Sum[m]e / Geldes vorzuschießen.

§27. Der Unwille aber der Land Stände äußerte sich vornehmlich in den Land-/Tägen a[nn]o 1582, als welche viel aufs Tapeth brachten, die dem Herrn Administra-/tor verdrüßlich fielen. Sie begehrten, daß das Einkom[m]en des Bischthums auf / Samland nicht dem Fisco heimfallen solte, sondern daß eine tüchtige Person / zum Bischoff erwählet und davon unterhalten würde.

1. Sie begehrten, daß die Universität in Königsberg nach den ihr ertheilten / privilegien und Statuten wieder eingerichtet würde.

2. Sie begehrten, daß weil das Land zu Auffrichtung der drey provincial Schulen / im Fürstenthum 4 Thonnen Goldes contribuiret, daß, sag ich, solche Schulen ver-/sprochener maaßen ein und angerichtet würde[134].

3. Sie urgirten auch eine revision des Culmischen Rechts, wolten auch, daß die Klag-/ten der Unterthanen wegen unbilliger Unterdrükung und Beschwerung nicht möch-/ten hindangesetzet werden, sondern in guter Acht genom[m]en werden.

4. Sie begehrten, daß die Regierung der Preußischen Lande allein durch gebohrne / Preußen bestellet und ihnen keine ausländische Räthe in der Regierung zuge-/ordnet würden, daß in Sachen das Regiment des Landes betreffende keine / Ausländische sondern Preußische, so im Lande das indigenat haben, Legaten / an den Königl. Hoff abgeschiket würden.

5. Daß die Hoff Regierung recht bestellet und die übermäßigen Unkosten bey Hoffe / eingezogen, hergegen das fürstl. Zeughauß wohl erhalten würde.

6. Daß das Müntzwesen wohl eingerichtet würde, daß der Adel nicht mit / Gewalt von ihren Häusern wieder Recht verstoßen würde.

legatus, taip pat išsprendė ir kai kuriuos karaliaus ir kunigaikščio nesutarimus, iš dalies kilusius dėl įsisukusių piktnaudžiavimų buvusia įpėdinyste.

§25. Tuomet, 1578 metų vasario 26 dieną, minėtasis kunigaikštis Jurgis Frydrichas perėmė Prūsijos Kunigaikštystės leną ir valdymą ir užėmė [valdovo vietą], nors nei paikojo valdovo sutuoktinė, nei Prūsijos krašto luomai nebuvo tuo patenkinti.

§26. Be kita ko, dėl tikrojo kunigaikščio paikumo Kunigaikštystė prisidarė daugybę skolų. Kad galėtų nuo jų išsivaduoti, šalis turėjo sutikti su dvigubomis palūkanomis, ir dėl to šalyje kilo didžiulis pasipiktinimas. Bet šalis buvo išvaduota [nuo skolų], ir ponas administratorius kunigaikštis Jurgis Frydrichas sugebėjo skirti Lenkijos karaliui didžiulę pinigų sumą karui su maskvėnais Livonijoje.

§27. Tačiau labiausiai krašto luomų nepasitenkinimas reiškėsi landtaguose 1582 metais, kai kurie, įpykę ant pono administratoriaus, išsakė gausybę nuoskaudų. Jie pageidavo, kad Sembos vyskupijos pajamos atitektų ne iždui, o siūlė išrinkti vyskupu uolų žmogų ir jį iš to išlaikyti.

1. Jie pageidavo, kad Karaliaučiaus universitetas būtų atkurtas pagal jam suteiktas privilegijas ir statutus.

2. Kadangi trims provincijos mokykloms įsteigti Kunigaikštystėje kraštas skyrė keturias statines aukso, jie pageidavo, kaip aš teigiu, kad tokios mokyklos, kaip žadėta, būtų įkurtos ir įrengtos[134].

3. Taip pat jie reikalavo peržiūrėti Kulmo teisę ir pageidavo, kad į pavaldinių skundus dėl nedoros priespaudos ir jų pablogėjusios [padėties] nebūtų žiūrima pro pirštus, o kad tie skundai būtų dėmesingai nagrinėjami.

4. Jie pageidavo, kad Prūsų krašto vyriausybė būtų sudaroma tik iš gimusiųjų Prūsijoje ir tarėjais nebūtų skiriami užsieniečiai, kad spręsti reikalų, susijusių su krašto valdymu, į karaliaus dvarą būtų siunčiami ne užsieniečiai, o prūsai, turintys šios žemės indigenatą.

5. Kad dvaro vyriausybė būtų tinkamai parinkta ir nubrauktos perdėtos dvaro išlaidos, o vietoj to būtų deramai užlaikomas Kunigaikštystės arsenalas.

6. Kad pinigų sistema būtų gerai sutvarkyta, kad kilmingieji nebūtų jėga, nusižengiant teisei, išgenami iš savo namų.

7. Sie urgirten insonderheit die Caution und Versicherungsbrieffe, darin /
[1028] die Unterthanen assecuriret wurden, daß sie mit keinen neuen und // ungebührlichen Contribution und Schatzung forthin beschweret werden sollen, / welche Caution denen Landständen extradiret würde.

8. Sie begehrten, daß die Schiffart auf den Wäßern jedermann frey bliebe.

9. Daß der Holtz Kauff frey bliebe.

10. Daß der neue Zoll, welcher in Littauen und in der Weißel denen Preußen / zum Schaden neulich aufgerichtet, wiederum abgeschaffet würde.

11. Daß die freye Leute in Preußen zu keiner Dienstbarkeit gezwungen / würden.

§28. Über diese und dergleichen mehr puncten war ein hefftiges dispu-/ tiren, dadurch eine große Verbitterung zwischen dem Fürsten und den / Landständen entstund. Der Fürst wolte sein Recht in demjenigen, / wie es erhalten, insonderheit in Annehmung der Fremden Räthe main-/teniren, deswegen er unterschiedliche Patenta druken laßen[135], die Beschwer-/den des Landes aber blieben nicht untersucht, noch abgeschafft, doch gab der / Fürst einen Abscheid auf das Vorbringen der Landstände, der aber kei-/nem wohl gefiel.

§29. Jedoch waren die meisten furchtsam und blöde, sich dem zu opponiren / außer einigen 3, nehmlich Joh[annes] Albrecht von Eulenburg, Friedrich von / Aulak und Christopf von der Diehle, die in ihrem Nahmen und im Nahmen / ihrer Aemter, nehmlich Rastenburg, Bartenstein und Tapiau, als welche / von dem Abschiede des Fürsten an den König appellirten, womit sie aber / wenig ausrichteten, bloß daß der König an den Fürsten schrieb, er möchte / mit dem Adel in Preußen glimpflicher umgehen.

§30. Welches aber den Fürsten wenig zurecht stellen konte, vielmehr / er dadurch noch mehr wieder den Adel, insonderheit wieder die Appellan-/ten erbittert wurde, dahero sie beym Könige sich um Schutz beworben, / der ihnen zwar versprochen. Allein, kaum daß der Herr von Eulenburg / bey Fürstl. Durchlaucht zu Gnaden aufgenom[m]en wurde, allein die / andern zwey musten im exilio sterben. Und war der Fürst insonderheit / auf den von Aulak ergrätzt, weil er ihn in seiner Schrifft sehr graviret, / darinn er seinem sonst geschärfften Witz nach nicht nur einige Ur-/sachen angeführet, warum der Fürst seines iuris Gubernationis und seines Fürstenthums billig zu entsetzen sey, sondern auch Art und Weise ange-/zeigt, wie solche Entsetzung könte und solte füglich ins Werk gerichtet werden.

7. Jie reikalavo, kad būtų surašyti laidavimo ir garantiniai raštai, kuriuose
[1028] pavaldiniams būtų pažadėta, jog jie nebebus apdedami naujais // netinkamais mokesčiais ir duoklėmis, o tai garantuoti turintys krašto luomai.

8. Jie pageidavo, kad visuose vandenyse visiems būtų laisvai leidžiama užsiimti laivyba.

9. Kad būtų galima laisvai pirkti malkas.

10. Kad būtų panaikintas naujasis muito mokestis, neseniai įvestas Lietuvoje ir Vysloje prūsų nenaudai.

11. Kad laisvieji žmonės Prūsijoje nebūtų verčiami suteikti servitutą.

§28. Dėl šių ir dar daugybės panašių punktų buvo aršiai diskutuojama, dėl to smarkiai susipyko kunigaikštis ir krašto luomai. Kunigaikštis norėjo išlaikyti savo teises tokias pat, kokias buvo gavęs, ypač dėl svetimų patarėjų priėmimo, todėl nurodė išspausdinti įvairių patentų[135], tačiau krašto skundai liko neišnagrinėti ir neišspręsti, bet kunigaikštis paskelbė potvarkį dėl krašto luomų, nors jis niekam ir nepatiko.

§29. Tačiau dauguma buvo bailūs, kvaiši ir jam nesipriešino, išskyrus tris, tai buvo Joh[annas] Albrechtas von Eulenburgas, Friedrichas von Aulakas ir Christopfas von der Diehle, kurie savo ir savo valsčių, būtent Rastenburgo, Bartenšteino ir Tepliuvos, vardu kreipėsi į karalių dėl kunigaikščio potvarkio, bet nedaug ką pasiekė, tik tiek, kad karalius parašė kunigaikščiui, jog tasai teiktųsi delikačiau elgtis su Prūsijos kilmingaisiais.

§30. Bet kunigaikštį tai neką tesudrausmino, o tik dar smarkiau supykdė ant kilmingųjų, visų pirma ant pasiskundusiųjų ir prašiusiųjų karaliaus juos apginti, nors tasai ir pažadėjo [tą padaryti]. Jo Šviesybė kunigaikštis parodė malonę tik ponui von Eulenburgui, o kitiems teko mirti tremtyje. Smarkiausiai kunigaikštis įtūžo ant von Aulako, kuris savo rašte [karaliui] labai apskundė ir savo aštraus proto dėka ne tik išvardijo piežastis, dėl ko derėtų atimti iš kunigaikščio jo *ius gubernationis* [teisę valdyti], bet nurodė ir būdus, kaip pritiktų įgyvendinti tokį nušalinimą.

§31. Ein auch nicht geringer Wieder Willen entstund auch zwischen dem / Fürsten und der Altstadt Königsberg, da einer seiner Hoffbedienten, der was / in der Stadt verbrochen und auf frischer That betroffen, ihrem Stadtprivile-/gio gewiß incarceriret hätten, den sie fort nicht ausgeben wolten, die / Sache gerieth an Königl. Hoff. Die Stadt aber muste indeßen allerhand Ver-/druß leiden, indem der Fürst ihre Güther angriff, ihren Bürgermeister / gefangen
[1029] nahm, doch ist die Sache endlich beygelegt, der Fürst versüh-//net und der Hoffbediente wieder freygelaßen, den Altstädtern ihre Güter / wieder gegeben worden.

§32. A[nn]o 1544 den 10. October hielte Beylager Joh[annes] Siegmund, des Churfürsten / Joachim Friedrich, Churfürsten zu Brandenburg, Sohn, mit Fräulein Anna, der / Tochter Margg. Albrecht Friedrich, des blöden Herrn, aus welchem Ehestande / entsproßen Georg Wilhelm, Churfürst und Margg. zu Brandenburg, deßen / Sohn Friedrich Wilhelm, so die Souverainitaet über Preußen erhalten, ein / Vater des jetzigen Churfürsten von Brandenburg.

§33. Weil nun Marggraff George Fridrich a[nn]o 1604 gestorben, bemühete / sich Joachim Fridrich, Churfürst von Brandenburg, des vorgedachten / Joh[annes] Sigismunden Vater, deßen Vater Johann Fridrich a[nn]o 1567, sein Groß-/Vater Joachim II. a[nn]o 1559 schon das Lehn über Preußen erhalten, um / die Curatel und die Administration des Herzogthums Preußen, die er auch / a[nn]o 1605 erhalten. Und als der a[nn]o 1607 verstorben, hat der Ey-dam des blö-/den Herzogen um die Curatel und die Administrirung des Herzogthums an-/gehalten, auch ein Diploma Curationis erhalten a[nn]o 1609 im Majo. Und / weil keine Hoffnung zur Genesung, noch weniger zu Mannlichen Erben / verhanden, ist Joh[annes] Sigismundus Churfürst würklich in die possession / des Landes im[m]ittiret worden.

§34. Deßen zwar der Marggraff von Ba[y]reuth und Quolsbach sich be-/schweret, daß sie von der Mitbelehnung ausgeschloßen wären, da / doch die Belehnung des Landes Preußen zuerst a[nn]o 1559 Joachim II. und Ihre / und Seine Nachkom[m]en, der ihr leiblicher Groß Vater war, gegeben. / Und obwohl Polen nach Absterben Joachimi das Preußische Lehn nur / seinem Sohn Johanni Georgio mit allen seinen Nachkom[m]en verliehen, je-/doch da nach deßen Tode Sigismundus III., König in Polen a[nn]o 1605 das Lehn / von Preußen dem Joachim Friedrich und seinen Nachkom[m]en, welcher Johann / Sigismund war, der Georgium Wilhelm, den Vater Friedrichs Wilhelms, / der des jetzigen Churfürsten, Durchlaucht zu Brandenburg, Herr Vater / war, gezeuget, als ist es dabey geblieben.

§31. Nemenkesnė priešprieša kilo ir tarp kunigaikščio ir Karaliaučiaus Senamiesčio, mat vienas iš jo dvariškių mieste kažkuo prasikaltęs ir sučiuptas nusikaltimo vietoje pagal miesto privilegiją buvo pasodintas į kalėjimą, ir jie [miestiečiai] nenorėjo jo paleisti, tada ta byla pateko į karaliaus dvarą. Per tą laiką miestui teko iškentėti visokiausių nemalonumų, mat kunigaikštis užsipuolė jų turtą, suėmė jų burmistrą, bet toji byla galiausiai buvo užbaigta,
[1029] kunigaikštis // apsiramino, dvariškis buvo paleistas, o Senamiesčio gyventojai atgavo savo turtą.

§32. 1544 metų spalio 10-ąją Jonas Zigmantas, Brandenburgo kurfiursto Joachimo Frydricho sūnus, sugulė su panele Ona, markgrafo Albrechto Frydricho, paikojo valdovo, dukra. Iš tos santuokos gimė Jurgis Vilhelmas, Brandenburgo kurfiurstas ir markgrafas, kurio sūnus Frydrichas Vilhelmas, gavęs Prūsijos suverenitetą, yra dabartinio Brandenburgo kurfiursto tėvas.

§33. Kadangi markgrafas Jurgis Frydrichas 1604 metais mirė, Brandenburgo kurfiurstas Joachimas Frydrichas, minėtojo Jono Zigmanto tėvas, kurio tėvas Jonas Frydrichas 1567-aisiais, o senelis Joachimas II 1559-aisiais jau buvo gavę Prūsijos leną, stengėsi gauti Prūsijos Kunigaikštystės globos ir administravimo teisę, ją ir gavo 1605 metais. O kai 1607 metais jis mirė, paikojo kunigaikščio svainis siekė gauti Kunigaikštystės globos ir administravimo teisę, kuratorijos diplomą jis gavo 1609 metų gegužės mėnesį. O kadangi nebuvo jokios vilties, kad kunigaikštis pasveiks, ir juo mažiau vilties, kad susilauks vyriškosios lyties palikuonių, tai Jonas Zigmantas iš tikrųjų perėmė šalies valdymą.

§34. Nors Bairoito ir Kvolsbacho markgrafas skundėsi, kad jie neteko dalinės leno teisės, mat 1559 metais Prūsų žemės lenas pirmiausia buvo suteiktas Joachimui II, tikrajam jų seneliui, ir jų bei jo palikuonims. Ir nors po Joachimo mirties Lenkija suteikė Prūsijos leną tik jo sūnui Jonui Jurgiui ir visiems jo palikuonims, tačiau kadangi po šiojo mirties Lenkijos karalius Zigmantas III [Vaza] Prūsijos leną 1605 metais suteikė Joachimui Frydrichui ir šiojo palikuonims, t. y. Jonui Zigmantui, į pasaulį paleidusiam Jurgį Vilhelmą, Frydricho Vilhelmo tėvą, kuris buvo dabartinio Jo Šviesybės Brandenburgo kurfiursto ponas tėvas, viskas taip ir paliko.

§35. Wie nun a[nn]o 1618 den 28. Aug. der blöde Herr, auch das folgende / Jahr Johann Sigmund, Churfürst, gestorben ist, hat George Wilhelm die / Lehn über Preußen a[nn]o 1620 erhalten. Unter deßen Regierung nichts / im Preußischen Staat verändert worden, doch hat sich der Schwedische / Krieg, der erst a[nn]o 1660 sich geendiget, angefangen, wodurch sein Sohn, / der Churfürst Fridrich Wilhelm, über Preußen Souverain worden. //

Das 21te Capitul

Was, nach dem der Orden in Preußen abgeschafft, merkwürdiges in Staats / Sachen im Königl[ichen] Theil Preußens vorgefallen

Inhalt

1. Der Krieg der Danziger mit Christierno, König in Dännemark. 2. Danzig / conjugiret sich mit andern Anseestädten, auch mit Herzog Friedrich //
[1030] von Holstein. 3. Christiernus wird verjagt. 4. Sigismundi Augusti Königs in Polen / Gefahr. 5. Statutum Alexandrinum. 6. Unruh in Danzig. 7. Die Königl. Com[m]ission / wird nicht admittiret. 8. Danziger Internuncii werden arrestiret. 9. Die Königl. / Com[m]issarien verfahren de facto, dawieder die Stadt protestiret. 10. Die / Stadt offeriret Geld und Pfal Geld auf gewiße Condition. 11. Danzig muß mit / Dännemark allein sich vertragen[136]. 12. Heinricus Valesius wird König in / Polen. 13. Interregnum in Polen. 14. Die Königl. Wahl ist zwiespaltig. 15. / Stephanus Bathor beeylet sein Glük und wird König. 16. Heyratet die / Polnische Prinzeßin. 17. Bedenkliche Worte im Eyde Stephani. 18. Die Par-/they des Stephani wird größer. 19. Die Litthauen ergeben sich dem Stepha-/no. 20. Die Werbung in Danzig. 21. Die Landstände in Preußen ergeben / sich dem Stephano. 22. Danzig wird gefordert zum Eyde. 23. Die / Stadt entschuldigt sich. 24. Wird abermals citiret, die sich noch ent-/schuldiget. 25. Die Stadt wird pro contumace erkläret. 26. Wird / in die Acht erkläret und befehdet. 27. Tumult in Danzig wird ge-/stilt. 28. Die Stadt schiket sich zur Gegenwehr. 29. Stillstand / zwischen dem König und der Stadt. 30. Der Krieg gehet mit Danzig / an. 31. Der Danziger Deputirten werden auf dem Reichstage angehal-/ten. 32. Danziger bringen ihre Gravamina bey. 33. Tractiren / sonder effect mit dem König. 34. Der Stadt wird die Niederlage / genom[m]en, wird bekrieget. 35. Danziger zerstören Oliva. 36. / Weyßelmünde wird beschoßen, sie wehren sich tapffer. 37. Lauffen / die Polnische Brüke übern Hauffen. 38. Die Belagerung Weißelmün-/de wird aufgehoben. 39. Die Danziger thun Schaden im Ermlande / und Elbing. 40. Wird Friede gemacht. 41. Die Stadt accom[m]odiret

§35. Kai 1618 metų rugpjūčio 28 dieną paikasis valdovas mirė, o kitais metais mirė ir Jonas Zigmantas, 1620 metais Prūsijos leną gavo Jurgis Vilhelmas. Jam valdant Prūsijos valstybėje niekas nebuvo pakeista, bet prasidėjo karas su švedais, kuris baigėsi tik 1660 metais, o per tai jo sūnus, kurfiurstas Frydrichas Vilhelmas, tapo Prūsijos suverenu.

Dvidešimt pirmas skyrius

Kas ypatinga, pasibaigus Ordino valdymui Prūsijoje, įvyko valstybės reikaluose karaliaus [valdomoje] Prūsijos dalyje?

Turinys

1. Dancigiečių karas su Kristijonu, Danijos karaliumi. 2. Dancigas susijun-
[1030] gia su kitais pajūrio miestais, taip pat ir su hercogu Friedrichu // von Holsteinu. 3. Kristijonas išvejamas. 4. Pavojus Lenkijos karaliui Žygimantui Augustui. 5. Aleksandro statutas. 6. Neramumai Dancige. 7. Karaliaus komisija nepriimama. 8. Dancigo pasiuntiniai suimami. 9. Karaliaus įgaliotiniai nepaiso senų papročių, prieš tai protestuoja miestas. 10. Miestas aukoja pinigus ir moka polių mokestį[136] su tam tikra sąlyga. 11. Dancigas turi vienas derėtis su Danija. 12. Henrikas Valua tampa Lenkijos karaliumi. 13. Tarpuvaldis Lenkijoje. 14. Karaliaus rinkimai prieštaringi. 15. Steponas Batoras pasirūpina, kad laimėtų, ir tampa karaliumi. 16. Veda Lenkijos princesę. 17. Įsidėmėtini Stepono priesaikos žodžiai. 18. Stepono šalininkų gausėja. 19. Lietuviai pripažįsta savo pavaldumą Steponui. 20. Agitacija Dancige. 21. Krašto luomai nusilenkia Steponui. 22. Iš Dancigo reikalaujama priesaikos. 23. Miestas prašo [nuo priesaikos] atleisti. 24. Pakartotinai raginamas duoti priesaiką, bet ir vėl prašo atleisti. 25. Miestas paskelbiamas nepaklusniu. 26. Paskelbiamas už įstatymo ribų ir su juo kovojama. 27. Neramumai Dancige numalšinami. 28. Miestas rengiasi priešintis. 29. Karaliaus ir miesto paliaubos. 30. Prasideda karas su Dancigu. 31. Dancigo atstovai sulaikomi [Torno] Seime. 32. Dancigiečiai pateikia savo nusiskundimus. 33. Derasi su karaliumi dėl ypatingų sąlygų. 34. Miestas patiria pralaimėjimą, užkariaujamas. 35. Dancigiečiai sugriauna Olivą. 36. Vaiselmiundė [Vyslos žiočių tvirtovė] apšaudoma, ji narsiai ginasi. 37. [Dancigiečiai] sugriauna lenkų tiltą. 38. Vaiselmiundės apgultis baigiasi. 39. Dancigiečiai pridaro žalos Varmėje ir Elbinge. 40. Sudaroma taika. 41. Miestas nusilenkia

sich / dem Könige. 42. Die Sache wegen des Portorii wird vorgenom[m]en. 43. / Interregnum in Polen und geht die Königl. Wahl an. 44. Die Wahl ist / zwiespaltig. 45. Sigismundus III. wird König. 46. Beschwerde des Lan-/des. 47. Disputen wegen der Catholischen Religion. 48. Tumult in / Danzig wird gestilt. 49. König Sigismundus III. wird König in / Schweden.

§1. Im Königlichen Preußen, wozu wir auch das Pome[m]erellen zählen, weil / es also eins mit Preußen in der Cron Polen geachtet wird, lieff erstlich / vor der Streit der Danziger mit Christierno, König in Dännemark. Sel-/biger feindete Danzig an, weil die Danziger mit den Lübekern zuwieder / einer Verwarnung in Schweden, das sich ihnen opponirte, handelte, auch / einen Jungen Stueren des Stenonis, Gouverneurs von Schweden Sohn, der Ihm / aus dem Gefängniß entwischt, aufhielten und also seinen Rebellen stärkten, / begehrte 14 gewiße Schipper von Danzig, die man nach Copenhagen ge-/bührlich ab-
[1031] zustraffen schiken solte. Als Danzig solches nicht thun // konte, nahm er neun aus Engelland kom[m]ende Danziger Schiffe. Die Danziger, / darauf sich mit den Lübekern und Stralsundern mehr verbunden, kündigten / mit Consens des Königs in Polen Christierno den Krieg an, Freytag vor Bar-/tholomaei a[nn]o 1522, rüsten so fort 10 Schiffe aus, unterm Com[m]ando Ebert / Ferbers, Bürgermeister, und anderer Rathsherrn und die sich mit den Lübekern / suchten zu conjugiren, welches aber damalen nicht angehen wolte.

§2. Im 1523ten Jahr renovirten nicht nur die Danziger ihr Verbündniß mit / Lübeck, dabey sie einige particularia zu mehrerer Verhütung aller Uneinigkeit / inserirten, sondern verbunden sich auf einer Zusam[m]en Kunfft der Hansen Städte / zu Stralsund mit Herzog Friedrich von Holstein und mit den andern Wendischen Städten, / Stralsund, Rostock, Lübeck etc. wieder Christiernum, König in Dännemark. Wo-/bey dieses merklich, daß die Städte sämtlich solten vorgedachtem Herzog / Friedrich von Holstein 2000 Kriegsknechte zu Fuß, jeglichem Mann den Monath / 4 Floren Rheinisch und 200 zu Pferde, jeglichen Monat auf einen Monath 10 F[loren] / drey Monath lang unterhalten und besolden. Krafft dieser Verbündniß conjun-/gierten sich die Danziger (die 7 Kriegs Schiffe mit etlichen Jachten unter Com-/mando Michael Barenfuß und Caspar Eberten hatten) mit den Rostokern, / Lübeckern, Stralsundern und Herzogen Friedrichen von Holstein, belagerten Copen-/hagen, aus welchem Christiernus nach Seeland geflogen, aber doch nicht / emportirten, weil die Belägerer zu schwach waren[a(129)].

[a(129)] Hartkn., c. l., p. 327.
[Op. cit., p. 327. *Vide a(48).*]

karaliui. 42. Pradedama byla dėl muito. 43. Tarpuvaldis Lenkijoje, prasideda karaliaus rinkimai. 44. Rinkimai yra prieštaringi. 45. Zigmantas III tampa karaliumi. 46. Krašto skundai. 47. Disputai dėl katalikų religijos. 48. Neramumai Dancige numalšinami. 49. Karalius Zigmantas III tampa Švedijos karaliumi.

§1. Karališkojoje Prūsijoje, kuriai priskiriame ir Mažąją Pomeraniją, kadangi Lenkijos Karalystėje ji laikoma Prūsijos dalimi, iš pradžių vyko dancigiečių ginčai su Danijos karaliumi Kristijonu. Šis pykosi su Dancigu, mat dancigiečiai kartu su liubekiečiais nepaisė Švedijos įspėjimo ir reiškiamų pretenzijų ir priglaudė jaunąjį Steno Sturą, Švedijos gubernatoriaus sūnų, pabėgusį iš kalėjimo, taigi palaikė maištininką, reikalavo iš Dancigo 14 tam tikrų laivų, kuriuos dancigiečiai turėjo pasiųsti į Kopenhagą kaip baudą už mokes-
[1031] čius. Dancigas negalėjo to padaryti, // [tada Kristijonas] pasiėmė devynis iš Anglijos atplaukusius Dancigo laivus. Dancigiečiai, sustiprinę ryšius su liubekiečiais ir štralzundiečiais, Lenkijos karaliui pritarus, paskelbė karą Kristijonui penktadienį prieš 1522 metų šv. Baltramiejų, kai burmistras Ebertas Ferberis ir kiti tarybos nariai, siekę susijungti su liubekiečiais, davė nurodymą, [dancingiečiai] iškart apginklavo dešimt laivų, bet anuomet to nenutiko.

§2. 1523 metais dancigiečiai ne tik atnaujino sąjungą su Liubeku, kartu įtraukė keletą punktų, kurie geriau apsaugotų nuo visokių nesutarimų, bet ir Hanzos miestų susitikime Štralzunde susijungė ir su hercogu Friedrichu von Holsteinu ir kitais Vendų [sąjungos] miestais – Štralzundu, Rostoku, Liubeku ir kitais – prieš Danijos karalių Kristijoną. Įsidėmėtina tai, kad visi miestai drauge minėtajam hercogui Friedrichui von Holsteinui turėjo išlaikyti ir apmokėti 2000 pėstininkų, kiekvienam jų kas mėnesį mokėti po keturis Reino florinus, ir 200 raitelių, tris mėnesius juos išlaikyti ir kas mėnesį mokėti po dešimt florinų. Pagal šią sąjungą dancigiečiai (septyni karo laivai su keletu jachtų, kuriems vadovavo Michaelis Barenfußas ir Casparas Ebertas) su rostokiečiais, liubekiečiais, štralzundiečiais ir hercogu Friedrichu von Holsteinu, apgulė Kopenhagą, iš kurios Kristijonas pabėgo į Zelandiją, bet vis dėlto jos neužėmė, nes apgulusiųjų jėgos buvo per silpnos[a(129)].

§3. A[nn]o 1524 eroberte Herzog Fridrich, nachdem Er König Dännemark und Nor-/wegen erwählt, Copenhagen, Malmön und andere Oerter und verjagte Christier-/num, darüber der Krieg der Danziger mit dem Christierno zu Ende kam.

§4. Nach dem Tode Sigismundi I. a[nn]o 1548 ist Sigismundus Augustus, der schon / bey Lebzeiten des Vaters war zum König erwählet, König in Polen worden, der a[nn]o 1552 in Preußen, auch endlich nach Königsberg gereiset. Bey deßen / prächtigen Einzuge und allerhand aus Stüken Bewilkom[m]ung aus Unvor-/sichtigkeit des Constabels eine Stück Kugel nach des Königes Kopff vorbey / seinen Pagen getroffen, durch deßen Bregen der König besprenget worden, / welcher seinen Halß wieder laßen sollen, wenn solches durch des Königes / intercession nicht wäre verhindert worden.

§5. A[nn]o 1555 ward im Königl. Preußen das Statutum Alexandrinum scharff / exequiret[137], krafft welchem vielen die Güter, die König Alexander in Polen / den Soldaten aus übriger liberalitaet in Preußen verschenket hat, denen / Besitzern wieder weggenom[m]en wurden[b(130)].

§6. A[nn]o 1568 entstund in Danzig einiger Wiederwill zwischen einigen / Bürgern und Rath daselbst. Theils meineten, ob wendeten die Raths-/herrn in Danzig das bonum publicum in ihren privat Nutzen und begehrten / deswegen vom Rath Rechnung. Die Sache zog sich auch an den Königl. Hoff, / da sie eine Com[m]ission, deßen Haupt Stanislaus Karnkowskii, Leßlischer / Bischoff,
[1032] und Stanislaus [!] Kostka, Castellan von Danzig, waren, wieder // den Rath nach ihrem Begehren erhielten, die die Sache untersuchen und schlichten sol-/ten, die auch in selbigem Jahre, den 17. Nov[em]ber in Schotland ankamen.

§7. Der Rath in Danzig wohl wißende, daß diese Herrn Com[m]issarien zu wieder / ihre privilegia giengen, auch versichert waren, daß die Com[m]issarien / ihnen nicht sonderlich gewogen, auch ihnen vor Augen stund, wie unfreund-/lich sie mit der Stadt Elbing schon verfahren hatten, trugen in Bedenken / die Com[m]issarios zu admittiren, bis sie einige articul wegen gewißer Ver-/sicherung von ihnen erhalten hätten, welches die Com[m]issarien hoch empfunden / und als ein Crimen Laesae Maiestatis Sr. Königl. Maj. vorgebracht.

§8. Als im folgenden Jahr 1569 die Danziger ihre internuncios, die drey / Burgermeister, auf den Reichstag schikten, wurde die Sache wieder vor-/gebracht und dahin gesprochen, die Com[m]ssarien solten wieder nach Danzig / und die drey Burgermeister solten so lange daselbst in arrest bleiben.

[b(130)] Hartkn., c. l., p. 330.
[Op. cit., p. 330. *Vide a(48).*]

§3. 1524 metais Danijos ir Norvegijos karaliumi buvo išrinktas hercogas Frydrichas, jis užėmė Kopenhagą, Malmę ir kitus miestus, išvijo Kristijoną, ir tada baigėsi Kristijono karas su dancigiečiais.

§4. Mirus Žygimantui I [Senajam] 1548 metais Lenkijos karaliumi tapo Žygimantas Augustas, kuris, dar tėvui gyvam esant, buvo išrinktas karaliumi. 1552 metais jis išvyko į Prūsiją, o galiausiai ir į Karaliaučių. Jam iškilmingai įžengiant [į miestą] ir visokeriopai jį sveikinant per konsteblio neatidumą pro karaliaus galvą praskriejusi kulka pakirto jo tarną, ir šio kraujas aptaškė karalių, [konsteblis] irgi būtų turėjęs atsisveikinti su savo galva, jeigu karalius nebūtų įsikišęs ir užkirtęs tam kelio.

§5. 1555 metais Karališkojoje Prūsijoje buvo imtasi griežtai vykdyti Aleksandro statutą[137], pagal kurį daugybė dvarų, kuriuos Lenkijos karalius Aleksandras iš besaikio liberalumo buvo išdovanojęs kariams Prūsijoje, buvo atimti iš jų savininkų[b(130)].

§6. 1568 metais Dancige kilo šiokie tokie kai kurių piliečių ir tarybos nesutarimai. Kai kurie manė, jog Dancigo tarybos nariai *bonum publicum* [bendruomenės turto] teisę taiko savo asmeninei naudai, todėl pareikalavo iš tarybos ataskaitos. Tas reikalas pasiekė karaliaus dvarą, ir jų pageidavimu tarybos [darbui nagrinėti] buvo sudaryta komisija, kuriai vadovavo Leslau vyskupas Stanislavas Karnkowskis ir Dancigo kaštelionas Stanislovas [!] [Johannas]
[1032] Kostka. // Jie turėjo šį reikalą ištirti ir išspęsti ir tų pačių metų lapkričio 17 dieną atvyko į Šotlandą.

§7. Dancigo tarybos nariai gerai žinojo, kad šitie ponai komisarai veikė nepaisydami jų privilegijų, ir buvo įsitikinę, jog tie komisarai jiems ne itin palankūs, be to, jiems buvo žinoma, kaip nedraugiškai jie jau buvo pasielgę su Elbingo miestu, suabejojo, ar derėtų komisarus prileisti, kol negavo iš jų kai kurių [skundo] punktų dėl tam tikrų garantijų, dėl to komisarai labai įsižeidė ir pateikė Jo Didenybei karaliui kaip *Crimen Laesae Maiestatis* [didybės įžeidimo kaltę].

§8. Kai kitais, 1569, metais dancigiečiai išsiuntė į Seimą savo tarpininkus, tris burmistrus, šis reikalas ir vėl iškilo ir buvo priimtas sprendimas vėl pasiųsti komisarus į Dancigą, o tie trys burmistrai tuo metu turėjo likti areštuoti.

§9. Die Com[m]isarii kamen den 1. Dec[embris] a[nn]o 1569 an, die beruffen so fort / die hundert Männer nicht nur, sondern auch alle Bürger und Handwerker / wieder alte Gewohnheit zusam[m]en und wurd in der großen Wett Stu-/ be frey gegeben, seine Beschwerden vorzubringen, denen die Com[m]issarien / gewillt wären abzuhelffen. Sie begehrten vom Rath von 18 Jahren Rech-/ nung von allen gehabten Einkünfften. Weil die Königl. Decreta so we-/nig gehalten würden, solte ein jeder, der dawieder zu klagen hätte, seine Nothdurfft anbringen. Es sollte jedem Recht wiederfahren. Sie wol-/ten auch inquiriren, wer der Anfänger des Aufruhes sey, dadurch / die Com[m]issarii verwichenen Jahres nicht seyn in die Stadt gelaßen worden. / Obgleich der Rath mit seiner Nothdurfft einkam, wolte doch nichts ver-/schlagen, die Com[m]issarii thaten nach ihrem Belieben, haben gewiße Contra-/cte, ertheilten einige privilegia zum großen Nachtheil der Stadt und / dergleichen Dinge mehr. E[in] Edler Rath wohl erwägende, was die-/ses Unwesen vor großen Schaden der Stadt ursachen könte, suchte / mit Erbietung einer gewißen Sum[m]a Geldes solche Com[m]ission zu heben. Diese wandten ein, es muste der König versühnet werden, welches / füglich geschehen könte, wenn man das Pfalgeld auf 2 {Pfennige}[194] von der / Mark und die Hälffte deßen dem Könige zukom[m]en laßen wolte. / Als dieses die Stadt so schlechterdings nicht eingehen konte, mach-/ten die Com[m]issarien im Nahmen des Königes Neue und dem Rath prae-/judicirliche Ordnungen, dawieder aber die Stadt feyerlichst protestirt / und ihr Recht reserviret hat.

§10. Wie nun die Stadt sahe, daß sie mit ihrem habenden Recht / und deßen
[1033] remonstration nichts ausrichten konte, resolvirten sich die // Ordnungen um den König zu versühnen, 100 000 Floren zu geben, auch zu Lebzeit das / Pfalgeld zu verstatten, doch daß die andern Beschwerden, insonderheit auch / die Sache wegen der See Räuber aus Dännemark, daß Sie deswegen schadloß / möchten gehalten seyn, abgethan würden, welches aber von den Com[m]issarien / und Königl. Maj. so verstanden wolte werden, daß das Pfalgeld zu ewigen / Zeiten verbleiben solte, wie es auch in den Constitutionibus Regni Polon[iae] einge-/bracht worden ist. Darauf die Com[m]issarii den 17. Mart a[nn]o 1570 von Danzig / abgezogen, die Burgermeister aber von Danzig den 17. Dec[embris] deßelben / Jahres in Danzig wieder anlangeten.

§11. Es wolte aber die Sache wegen der See Räuber von den Polen nicht vor-/genom[m]en werden, weswegen die Stadt Danzig mit Dännemark apart / sich vertragen muste.

[194] *Supra lin.*

§9. Komisarai atvyko 1569 metų gruodžio 1 dieną, tučtuojau sušaukė ne vien šimtą vyrų, bet, priešingai senajai tradicijai, ir visus piliečius bei amatininkus ir didžiojoje posėdžių salėje buvo leista išsakyti savo skundus, kuriuos komisarai buvo nusiteikę išspręsti. Jie pareikalavo, kad taryba pateiktų visų per 18 metų gautų pajamų sąskaitas. Kadangi taip menkai laikytasi karaliaus dekretų, kiekvienas, kuris turėjo dėl to nusiskundimų, galėjo išsakyti savo bėdas. Visi privalėjo sulaukti teisybės. Be to, jie ketino iškamantinėti, kas pradėjo maištauti, ir dėl to praeitais metais komisarai nebuvo įleisti į miestą. Nors taryba atėjo su savo bėdomis, nenorėjo nieko nuslėpti, komisarai elgėsi kaip panorėję, sudarė tam tikras sutartis, suteikė kai kurias privilegijas, didžiai nenaudingas miestui, ir panašiai. Prakilnioji taryba, gerai suprasdama, kokios žalos miestui gali pridaryti visa šita pragaištis, pabandė pašalinti šią komisiją – pasiūlė tam tikrą pinigų sumą. Šie atsakė, kad reikėtų nuraminti karalių, o tą derėtų padaryti iš polių mokesčio: nuskaičiuoti po du pfenigus nuo markės ir pusę tos sumos atiduoti karaliui. Kai miestas nieku gyvu negalėjo į tai leistis, komisarai karaliaus vardu nustatė naują, tarybai nenaudingą tvarką, dėl kurios miestas ėmė triukšmingai protestuoti ir išsaugojo savo teises.

§10. Kai miestas pamatė, jog prieštaraudami dėl esamos teisės nieko ne-
[1033] pasieks, // tiems nuostatams nusileido, kad nuramintų karalių, ir nutarė duoti 100 000 florinų, taip pat mokėti iki gyvos galvos polių mokestį, tačiau kad kiti skundai, ypač tas reikalas dėl jūros piratų iš Danijos, kad jie dėl to turėtų būti laikomi nepavojingais, būsią panaikinti, bet komisarai ir Jo Didenybė karalius teikėsi suprasti, kad polių mokestis išliks amžiams, kaip ir yra įrašyta Lenkijos Karalystės įstatymuose. Paskui, 1570 m. kovo 17-ąją, komisarai išvyko iš Dancigo, o Dancigo burmistrai vėl atvyko į Dancigą tų pačių metų gruodžio 17-ąją.

§11. Tačiau jūrų plėšikų reikalų lenkai neketino imtis, tad su Danija Dancigo miestas turėjo derėtis atskirai.

§12. A[nn]o 1573 den 1. Junii ist Sigismundus Augustus und mit Ihm die Jagello-/nische Stam[m] Linie abgestorben. Im währenden Interregno und bey der / Königs Wahl, die auf Heinricum Valesium, Königl. Printzen in Frankreich, / auslieff, vermuthen sich einige, insonderheit die vorigen Herrn Com[m]issarii, / ob möchten die ergrätzten Gemüther in Danzig und Elbing etwa einige / revange und neue Händel suchen. Deswegen Ernst Weyher und Stanislaus [!] / Kostka mit einem ansehnlichen Corpo in Preußen gehen mußten um / auf alles Acht zu haben und in Ruhe zu halten, unter dem praetext, daß / man sich eines Einbruchs in Preußen vom Könige in Dannemark Fride-/rico III. befürchtete, deßen praetextes sich auch nicht minder Danzig be-/dienete und auch Volk zu ihrer Nothdurfft annähmen. Als nun die Wahl / geschehen und Johannes Kostka das Volk zurük zoge, dankten auch / die Danziger ihr Volk ab, sich erklärend, daß sie solches Volk wieder den / befürchtenden Einfall des Königes in Dännemark gehalten und sie dem / erwählten Könige Heinrico huldigen wolten.

§13. Als aber nach 5 Monathen Heinricus, der neue König in Polen, auf / Absterben seines Brudern, Königs in Frankreich, aus Polen heimlich zog, / sich des Frantzösischen Reichs zu bemächtigen und aller Unruh daselbst vor-/zukom[m]en, Er aber gar zu lang in Polen wieder zu kehren verzog, ward / ein interregnum publiciret und kam man zur Wahl eines neuen / Königs in Polen.

§14. Hie theilete sich das Reich Polen in der Wahl ihres Königes, da / ein Theil ihr Votum gab auf den Fürsten in Siebenbürgen, Herrn Stephanum / Bathori de Somlio, ein Theil auf Maximilianum II., Römischen Kayser aus / dem Ertzhause Oesterreich. Diesem stunden bey der Ertzbischoff von Gnesen, / Jacob Uchansckii, das Großherzogthum Litthauen und die Landstände in / Preußen. Diese baten den 12. Dec[embris] a[nn]o 1574 die Beschleunigung
[1034] der Heran-//kunfft des Maximiliani, der aber lang verzog, sich mit den Tractaten derge-/stalt aufhielt, auch sich mit dem Eyd, den er der Cron leisten solte, bis den / 22. Martii a[nn]o 1576 verweilete.

§15. Im[m]ittelst Stephanus Bathori nichts säumende zu allem sich beque-/mete und sofort wegen der Handhabung der privilegien und Freyheit die / Polnische und Litthauische Provintzien den 8. Febr[uarii] 1576 Cavirte, dadurch viele, / die ihr Votum erst auf Maximilianum gegeben hatten, ihm zufielen.

§16. Um auch die Polnischen Gemüther ihm beßer zu gewinnen, resolvirte / er auch die Schwester Sigismundi Augusti, Sigismundo I., Königes in / Polen, Tochter Annam zu heyrathen, darauf er den Oster Montag a[nn]o 1576 /

§12. 1573 m. birželio 1-ąją [!] mirė Žygimantas Augustas, kartu su juo – ir Jogailaičių dinastija. Per tarpuvaldį ir karaliaus rinkimus, kurie baigėsi Henriko Valua, Prancūzijos karalaičio, išrinkimu, buvo manančiųjų, ypač buvusieji ponai komisarai, kad tai paskatins atsinaujinti įtūžį Dancige ir Elbinge, tad bus mėginama atsirevanšuoti ir kils nauja nesantaika. Todėl Ernstui Weyheriui ir Stanislovui [!] [Johannui] Kostkai teko žygiuoti į Prūsiją su didžiule kariuomene, kad viską prižiūrėtų ir išlaikytų ramybę, nes esą baiminamasi, jog Danijos karalius Frederikas III įsiverš į Prūsiją; tuo pretekstu ne menkiau pasinaudojo ir Dancigas – taip pat priėmė karių savo poreikiams. Kai rinkimai įvyko ir Johannas Kostka atitraukė kariuomenę, Dancigas irgi išsiuntė karius: esą kariuomenę jie laikę baimindamiesi Danijos karaliaus antpuolio, o dabar norintys pagerbti karalių Henriką.

§13. Tačiau kai po penkių mėnesių Henrikas, naujasis Lenkijos karalius, mirus broliui, Prancūzijos karaliui, slapta išvyko iš Lenkijos, kad užvaldytų Prancūzijos Karalystę ir užbėgtų už akių bet kokiems galimiems neramumams, bet pernelyg ilgai uždelsė ir vis negrįžo atgal į Lenkiją, buvo paskelbtas tarpuvaldis ir surengti naujo Lenkijos karaliaus rinkimai.

§14. Čia Lenkijos Karalystėje nuomonės išsiskyrė, ką rinkti karaliumi, mat vieni norėjo Transilvanijos kunigaikščio pono Stepono Batoro de Somlio, o kiti – Maksimiliano II, Romos imperatoriaus iš Austrijos Erchercogystės. Šį rėmė ir Gniezno archivyskupas Jacobas Uchansckis, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Prūsijos krašto luomai. 1574 metų gruodžio 12 dieną jie paprašė
[1034] paskubinti Maksimilianą // atvykti, tačiau šis ilgai delsė, užtruko derėdamasis, taip pat iki 1576 metų kovo 22 dienos delsė duoti priesaiką Karūnai.

§15. Tuo tarpu Steponas Batoras nieko nelaukdamas su viskuo sutiko ir tučtuojau 1576 metų vasario 8 dieną užtikrino Lenkijos ir Lietuvos provincijas dėl naudojimosi privilegijomis ir laisve, todėl daugelis tų, kurie iš pradžių buvo atidavę savo balsą už Maksimilianą, persimetė prie jo.

§16. Kad labiau patrauktų lenkus, jis nutarė vesti Žygimanto Augusto seserį, Lenkijos karaliaus Žygimanto I [Senojo] dukterį Oną. Taigi 1576 metų

in Cracau einzog, wurde vom Stanislao Karnkowskii, Cujawischen Bischoff, / gecrönet und hielt das Beylager mit Anna, vorgedachter Polnischer Königl[ichen] / Prinzeßin, aus dem Jagellonischen Stam[m]hause.

§17. Dieses aber war merklich in dem Eyde, den Stephanus zu Cra-/cau thate, daß in demselben folgends zugesetzt wurde, wie nehmlich / der König ein jedes Land und Provintz bey ihren Freyheiten und privilegien / erhalten wolte, woferne dieselbe der Cron Polen und Groß Fürstenthums / Freyheiten nicht entgegen wären, welches zu einigem Unwillen Gelegenheit gab.

§18. Wie nun die Parthey des Stephani täglich mehr und mehr stär-/ker ward, accom[m]odirte sich auch der Ertzbischoff Uchanskii, den der Kö-/nig zu Gnaden aufgenom[m]en, denen aber, so der Kayserlichen Parthey / zugethan waren, ward die Zeit zu lange, deswegen viele dem Stephano / zufielen, doch blieben einige vornehmen aus Litthauen mit den Preußi-/schen Ständen beständig beym Maximiliano, die im Maio einen Landtag / in[195] Graudentz hielten und von dannen an den Kayser schrieben und ihm / ihre Beständigkeit versicherten, nur daß er seine Ankunfft beschleu-/nigen möchte[c(131)].

§19. König Stephanus aber kam im Junio nach Warschau, da sich Ihm / die Litthauen ergeben, dabey viel gethan Johannes Chodkiewitz, Guber-/nator in Zamaiten und Obermarschalk in Groß Litthauen.

§20. Von da schikte König Stephanus Nicolaum Kossobuckii nach Dan-/zig, der sie, daß sie sich dem König ergeben solten, vermahnen solte. / Ehe die Stadt ihm die Antwort {darauf}[196] ertheilte, geschahe, daß Ernst Weyher / den Kayserlichen Gesandten Heinrich Kurtzbach, der an die Stadt / Danzig abgeschikt war, bey Reden feindlich anfehdete, ihn mit dreyen / Schüßen verwundete und gefangen dem Könige zuführete. Darauf / die Ordnungen in Danzig denn Kossubuckii diesen Bescheid gaben, / Sie konten sich noch zur Zeit in
[1035] diese Werbung nicht anlaßen, // gestaltsahm sie mit der Deutschen Nation, an deren Gräntzen ihre Stadt gelegen, / Friede und Freundschafft halten müsten, die durch Anfechtung des Kayserlichen / Gesandten bey Reden geschehen, verletzet worden.

§21. Den 16. Augusti kamen die Land Stände zur Mewe zusam[m]en, / bey welchen die Stadt Danzig inständigst anhielt, Sie möchten bey / Königl[icher] Maj[estaet] anhalten, daß er mit der Einkunfft in Preußen nur so / lange verziehen möchte, bis man sich wegen des Landes Freyheiten / beredet hätte.

[c(131)] Hartkn., c. l., p. 337.
[Op. cit., p. 337. *Vide a(48).*]

Velykų pirmadienį jis atvyko į Krokuvą, jį karūnavo Kujavijos vyskupas Stanislavas Karnkowskis, ir susituokė su Ona, minėta Lenkijos karalaite iš Jogailaičių dinastijos.

§17. Priesaika, kurią Steponas davė Krokuvoje, buvo tuo ypatinga, kad joje buvo pridurta, kaip karalius užtikrins kiekvieno krašto ir provincijos laisves ir privilegijas, jeigu jos neprieštaraus Lenkijos Karūnos ir [Lietuvos] Didžiosios Kunigaikštystės laisvėms, o tai davė pretekstą šiokiam tokiam nepasitenkinimui.

§18. Kadangi Stepono pozicijos kasdien vis labiau stiprėjo, su tuo susitaikė ir arkivyskupas Uchanskis, kuriam karalius parodė malonę, taip pat ir tiems, kurie rėmė imperatorių; laikas prailgo, todėl daugelis persimetė prie Stepono, tačiau kai kurie kilmingieji iš Lietuvos su Prūsijos luomais vis dar laikėsi Maksimiliano, gegužės mėnesį Graudence jie sušaukė Seimą ir iš ten parašė imperatoriui užtikrindami jam ištikimybę, tik šis turįs pasiskubinti atvykti[c(131)].

§19. Tačiau birželio mėnesį karalius Steponas atvyko į Varšuvą, nes lietuviai jam nusilenkė. Šiuo reikalu smarkiai pasistengė Jonas Chodkevičius, Žemaitijos seniūnas ir didysis Didžiosios Lietuvos maršalka.

§20. Iš ten karalius Steponas pasiuntė Nicolajų Kossobuckį į Dancigą, pavedęs jam įkalbėti juos nusilenkti karaliui. Miestas dar nebuvo davęs atsakymo, kai nutiko taip, jog Ernstas Weyheris kalbėdamasis priešiškai užsipuolė imperatoriaus pasiuntinį Heinrichą Kurtzbachą, pasiųstą į Dancigą, prie Rėdeno užpuolė, trimis šūviais jį sužeidė ir suėmęs atvedė pas karalių. Tada Dancigo magistratas davė Kossobuckiui atsakymą, jog jie šiuo metu dar negalintys leistis į šią indoktrinaciją, // mat su vokiečių tauta, prie kurios sienų esąs jų
[1035] miestas, turintys išlaikyti taiką ir draugystę, kuri, prie Rėdeno užpuolus imperatoriaus pasiuntinį, buvusi pažeista.

§21. Rugpjūčio 16-ąją krašto luomai susirinko Mevėje, ir Dancigo miestas primygtinai jų prašė įkalbėti Jo Didenybę karalių palūkėti ir nevykti į Prūsiją, kol nebus aptartos krašto laisvės. Tačiau Prūsijos krašto luomai neįstengė

[195] *Corr. ex* zu. [196] *Supra lin., lit.*

Allein die Preußischen Landstände vermochten / solches nicht dem Könige anzubringen, dahero der König seine / Reise in Preußen nach Thorn in selbigem Monath fortsetzte, / da sich ihm die Preußischen Städte ergaben.

§22. Im Anfang des Septembers kam der König Stephanus nach / Marienburg, von da er Petrum Kostka, Culmischen Bischoff, und / Johann Szluszewskii, Brzestischen Woywoden, an die Stadt Danzig / abgeschiket und sie den Eyd zu leisten vermahnen laßen. In Entste-/hung deßen Sie als Verächter der Königl[ichen] Maj[estaet] und der Cron Polen / solten gehalten werden.

§23. Denen der Rath schrifftlich antwortete, wie sie solches jetzo / nicht vermöchten, ehe der König zuerst ihre Gravamina, worunter / die Karnkowische Com[m]ission nicht das geringste gewesen, abthä-/te und sie wegen ihrer Freyheiten in geist und weltlichen Sachen eyd-/lich versicherte, die Abgeschikten wolten solche Schrifft annehmen, / deswegen der Rath selbst Sie dem Könige zugeschikt.

§24. Es ist aber der König dadurch nur erzürnet worden und hat die Ordnungen / der Stadt auf den 15. September nach Marienburg als res Maiestatis adci-/tiret. Auf diese citation kamen die Dantzker mit zwe Schrifften ein, deren / eine an den König die andere an die Senatores gestellet war. In der / Schrifft an den König reinvestiren Sie, wie sie jeder Zeit ihren Königen seynd / treu und hold gewesen und könten sie sich nicht gnugsahm verwundern, wie / sie bey Ihrer Königl. Majestaet in solche hohe Ungnade gefallen, daß Ihre / Majestaet sie demnach als res Maiestatis citiret und ihre Güther durch / sein Volk verwüsten ließ. Sie wären bereit sich Ihm unterzugeben, / nur daß Sie bey ihren privilegien und Freyheiten bleiben möchten. Baten / also, Ihre Maj. wolten die Citation gnädigst cassiren. In dem Brieff an / die Senatores brachten Sie ihr Anliegen ausführlicher bey, bezogen / sich auf das jurament, so
[1036] König Sigismundus I. und Sigismundus Augustus // gethan, krafft welchen der König verbunden wäre, erstlich die privilegien / ihrer Unterthanen zu beschweren und ihre / aggravamina abzuschaffen, ehe das / Land zu schweren könnte, gehalten werden. Zogen auch dieses an, daß Ihnen bedenklich fiele, daß die Herrn Polen in dem Eyde des Königes, den er / zu Cracau gethan, diese sehr nachdenkliche Worte angehenket, der / König wolle alle provintzien bey ihren Freyheiten erhalten, woferne die-/selbe der Cron und des Groß Fürstenthums Litthauen Freyheiten / nicht entgegen wären.

§25. Ehe aber diese Schrifft an den König kom[m]en, wurd die Stadt / pro contumace erkläret, wie wohl der König mit der publicirung der / Sententz noch anhielte, und befahl die Senatores dem Rath auf die / Schrifft zu

karaliaus įkalbėti, tad karalius tą patį mėnesį tęsė kelionę Prūsijoje ir nuvyko į Torną, kur jam nusilenkė Prūsijos miestai.

§22. Rugsėjo pradžioje karalius Steponas atvyko į Marienburgą, o iš ten į Dancigą pasiuntė Petrą Kostką, Kulmo vyskupą, ir Johanną Szluszewskį, Bžesto vaivadą, prisakęs pasiekti, kad miestas duotų priesaiką. Atsisakius jam tai padaryti, būtų laikoma, jog jis paniekino Jo Didenybę karalių ir Lenkijos Karūną.

§23. Taryba raštu jiems atsakė negalinti dabar to padaryti, kol karalius pirmiausia neišspręsiąs jų skundų, tarp kurių ne menkiausias klausimas buvęs Karnkowskio komisija, ir priesaika neužtikrinsiąs jų dvasinių ir pasaulietinių laisvių. Pasiuntiniai nenorėjo tokio laiško priimti, todėl taryba išsiuntė jį karaliui pati.

§24. Tačiau karalius dėl to tik užpyko ir miesto magistratą iškvietė kaip dėl *res Maiestatis* [Didenybės reikalo] atvykti į Marienburgą rugėjo 15-ąją. Iškviestieji dancigiečiai atvyko su dviem raštais, kurių vienas buvo įteiktas karaliui, kitas – senatoriams. Rašte karaliui jie patikino, jog savo karaliams visais laikais būdavę ištikimi ir palankūs ir negalintys atsistebėti, kodėl patekę į tokią Jo Didenybės karaliaus nemalonę, kad Jo Didenybė juos iškvietęs kaip dėl *res Maiestatis* [Didenybės reikalo] ir įsakęs savo kariuomenei nusiaubti jų dvarus. Jie esą pasirengę jam nusilenkti, tik norintys išlaikyti savo privilegijas ir laisves. Tad paprašė, kad Jo Didenybė karalius malonėtų atsiimti savo iškvietimą. Rašte senatoriams jie savo reikalą išdėstė dar išsamiau remdamiesi
[1036] karalių Žygimanto I [Senojo] ir Žygimanto Augusto // priesaika, pagal kurią karalius būtų įsipareigojęs prieš šaliai duodant priesaiką pirmiausia prisiekti išlaikyti savo pavaldinių privilegijas ir patenkinti jų pageidavimus. Priminė ir tai, kas jiems kėlė susirūpinimą, kad prie tos karaliaus priesaikos, kurią jis davė Krokuvoje, ponai lenkai pridūrę labai svarbius žodžius, jog karalius išlaikysiąs visų provincijų laisves, jeigu jos neprieštarausiančios nei Karūnos, nei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laisvėms.

§25. Tačiau raštas dar nebuvo pasiekęs karaliaus, kai miestas buvo paskelbtas *pro contumace* [esąs nepaklusnus], tiesa, karalius dar neskubėjo paviešinti šio įsako ir liepė tarybai atsakyti į senatorių laišką, kuriame jie

antworten, welche in ihrem Schreiben mit der Stadt / viel expostulirens machten, die Stadt hätte dem Könige nichts / für zu schreiben, der König hätte schon geschworen der gantzen Cron, / und also auch der Stadt geschworen, Sie bey ihren privilegien zu laßen, derhalben müsten Sie dem gantzen Reiche folgen und dem Könige / den Eyd der Treue leisten, da sie nicht wolten, rei Laesae Maiestatis seyn.

§26. Die Stadt Danzig aber meinete hiedurch noch nicht gnug / versichert zu seyn, worüber der König Sie den 24. Sept[ember] in die Acht / erkläret, darauf giengen[197] die feindliche actiones an. Die Polen / im Danziger Werder poserten viel Höffe ab und plünderten der / Dantzker Unterthanen.

§27. In Danzig faste man einen Argwohn auf das Dominica-/ner Closter, worinnen man sich einer Verrätherey befurchtete, dahero / der Pöbel mit Gewalt ins Closter einfiel, es ausplunderte, Thür / und Fenster ausschluge, bis der Rath dazu kam und den Tumult / stillete.

§28. Der Rath befahl denen im Schottlande und Petershagen etc. ihre / Häuser abzubrechen, und als Sie damit säumeten, wurden Sie den 28. / September gantz weggebrandt, als Schotland, Petershagen, Rosethal, / Stoltzenberg, Bischoffsberg, Neu Garten etc.

§29. In demselben Tage wurd ein Stillstand gemacht und bat die / Stadt, die nicht mehr auf den Eyd des Königes gedrungen, bathen nur, / daß Ihnen der König ihrer privilegien wegen caviren möchte, daß auch durch den Cracauischen Eyd nichts praejudicirlich der Stadt Freyheiten / eingeführet werden
[1037] solte, baten auch, etliche aus dem Senat in die Stadt // zu schiken, die gravamina abzuschaffen. Der König ließ Ihnen sagen, Sie solten / das fremde Kriegs Volk abdanken, dem König Eyd leisten, die Fremden, / die dem Könige nicht schweren wolten, aus der Stadt schaffen und auf dem künfftigen Reichstage dem König abbitten, als denn wollte der Kö-/nig das Decretum perduellionis cassiren, ihre privilegien confirmiren / und die gravamina abthun.

§30. Als aber die Stadt Danzig noch einige Conditiones vorschlagen / wolte, ließ der König Ihnen durch seinen Cantzler Johann Zamoiskii an-/deuten, daß er nunmehro wieder seinen Willen die Waffen gegen die / Stadt zu ergreiffen gezwungen würde, hierauf giengen abermahl / die feindliche actiones vor sich zu Waßer und zu Lande, hie gewon-/nen die Dantzker, da die Polen.

§31. Im[m]ittelst wurd ein Reichstag zu Thorn gehalten, da die Dantzker / auch ihre Deputirten abgeschikt, selbige ließ der König bewahren, / urgirte die

[197] g *corr. ex illect.*

išdėstė priekaištus, esą miestas neturėjęs rašyti karaliui, karalius jau prisiekęs visai Karūnai, taigi ir miestui, jog išlaikysiąs jų privilegijas, todėl jie, kaip ir visa Karalystė, turintys prisiekti karaliui ištikimybę, jeigu nenorintys būti [apkaltinti] *rei Laesae Maiestatis* [Didenybės įžeidimu].

§26. Tačiau Dancigo miesto manymu, tokio užtikrinimo nepakanka. Tuomet rugsėjo 24-ąją karalius paskelbė miestą už įstatymo ribų, o paskui prasidėjo priešiški veiksmai. Dancigo Verderyje lenkai sudegino daugybę sodybų ir apiplėšė Dancigo pavaldinius.

§27. Dancige pradėta nepasitikėti dominikonų vienuolynu, mat baimintasi išdavystės, todėl minia jėga įsiveržė į vienuolyną, jį nusiaubė, išdaužė langus ir išplėšė duris, kol galiausiai įsikišo taryba ir sumaištį nuramino.

§28. Taryba įsakė Šotlando ir Pėtershageno gyventojams nugriauti savo namus, o kai jie delsė tą padaryti, rugsėjo 28-ąją visi buvo sudeginti: ir Šotlandas, ir Rozentalis, ir Štolcenbergas, ir Bišofsbergas, ir Noigartenas, ir kiti.

§29. Tą pačią dieną buvo paskelbtos paliaubos, ir miestas, kuris karaliaus priesaikos nebereikalavo, paprašė tik, kad karalius užtikrintų jų privilegijas, kad ir davus Krokuvoje priesaiką nebūtų apribotos miesto laisvės, paprašė
[1037] atsiųsti į miestą Senato narių // išspręsti tiems skundams. Karalius liepė jiems pasakyti, kad išsiųstų svetimą kariuomenę, prisiektų karaliui ištikimybę, išsiųstų iš miesto tuos svetimšalius, kurie nenorės karaliui prisiekti, ir būsimame Seime prašytų karaliaus atleidimo, tada karalius priimsiąs *Decretum perduellionis* [įsaką dėl maištininkų], patvirtinsiąs jų privilegijas ir išspręsiąs skundus.

§30. Tačiau kai Dancigo miestas norėjo pateikti dar kelias sąlygas, karalius perdavė per savo kanclerį Johanną Zamoiskį, kad, nors ir nenorėtų, bet būsiąs priverstas griebtis ginklo prieš miestą, tuomet ir vėl prasidėjo priešiški veiksmai ir vandenyje, ir sausumoje, vienur laimėjo dancigiečiai, kitur – lenkai.

§31. Tuo tarpu Torne buvo sušauktas Seimas, į kurį dancigiečiai pasiuntė ir savo deputatus, jiems karalius liepė pasilikti, pareikalavo išlaikyti anksčiau

vorhin gegebene Conditiones, begehrete, die Stadt solte / 300 000 Gulden nicht so sehr zur Straffe als ihrer Gebühr wegen zahlen, die Hälffte des Zolles dem Könige abstehen und ihre privat Sachen / auf dem Reichstage verschieben.

§32. Die Stadt Danzig erboth sich 200 000 Gulden zu erlegen, damit / alles andere nachbliebe und sie wegen ihrer Freyheit und religion ver-/sichert würden, hatten auch ihre Gravamina in 40 puncten beygefüget, / da in etlichen der Stadt sol gewilfahret, in den wichtigsten aber, / als dem Pfundzoll und Karnkowischer Com[m]ission betreffend, auf den / Reichstag verschoben, wodurch die Dantzker nicht vergnüget waren.

§33. In folgendem Jahr a[nn]o 1577 wurd deswegen zu Bromberg / tractiret, aber auch ohne effect. Darauf der König den 12. Februarii die / Achts Erklärung wieder Danzig repetiren, auch die Abgeschikten in / die Verhafft nehmen, ihre Syndicum aber nach Hause gehen laßen.

§34. Im Anfang des Martii hat der König die Niederlage von Danzig / nach Thorn und Elbing verleget, hergegen die Dantzker zur Gegenwehr / machtig sich angeschiket, ihre Wälle verbeßert, auch viel Volk / angenom[m]en, womit sie dem Ernst Weyher, so in Pomerellen wieder / sie feindlich agiret, Einfall thun konten.

§35. Den 15. Februarii zerstöreten sie das Closter Oliva, damit keiner / von den feindlichen einnisteln möchte. Geschahe auf beyden Seiten viel Scha-/den und litten die Danziger bey Lübschau großen Schaden, da sie auf 2200 / Mann auf dem Platz verlohren außer den Gefangen und sonsten zer-/stöhret sind. Ob nun wohl die Stadt mit dem Feldherrn Johann / Zberowskii [!] [Zborowski]
[1038] unterschiedlich tractiret, wurden doch der Stadt be-//schwerliche Conditiones vorgeschlagen, die sich nicht recht wohl eingehen / konten, derowegen der König näher vor die Stadt rükete und sie forma-/liter belägert.

§36. Ernst Weyher beschoß die Weißelmünde, doch ohne seinen Vortheil, / da denn durch Ausfall ihm bey 500 Mann erschlagen, auch schien / selbsten den Weyher das Unglük betroffen hätte, wenn er nicht bey / Zeiten durch die Flucht entkom[m]en wäre. Jedoch wurde die Weißel-/münde noch belagert, auch mit glüenden Kugeln in den Brand zu brin-/gen getrachtet. So aber nicht wohl angehen wollen, weil die Danziger / solchen Brandt zu stillen allerhand Mittel bey Zeyten angebracht. Sie / renneten zwar an einige Bastions, allein mit ihrem Schaden, denn / die Danziger ihre Bollwerke wohl defendireten, da sie beschädigt wurden, / so fort reparirten, sich mehr und mehr verschantzten und über alle Maaßen / sich tapffer hielten.

pateiktas sąlygas, išsakė pageidavimą, kad miestas sumokėtų 300 000 guldenų – ne tiek kaip baudą, kiek kaip mokesčius, pusę tos sumos perleisti karaliui ir patiems rūpimus dalykus perkelti į Seimą.

§32. Dancigo miestas pasisiūlė sumokėti 200 000 guldenų, kad visa kita liktų ir jiems būtų užtikrinta jų laisvė ir religija, taip pat pridėjo savo skundus, surašytus 40 punktų, iš kurių kai kurie miestui buvo patenkinti, bet svarbiausi, tokie kaip dėl svaro muito ir Karnkowskio komisijos, buvo atidėti iki Seimo, ir tuo dancigiečiai buvo nepatenkinti.

§33. Kitais, 1577, metais dėl to buvo deramasi Bromberge, bet be rezultatų. Tuomet, vasario 12 dieną, karalius nurodė pakartoti dekretą dėl Dancigo atskyrimo nuo įstatymo, be to, įsakė suimti pasiuntinius, tačiau jų įgaliotiniams leido grįžti namo.

§34. Kovo pradžioje karalius perkėlė savo atstovybę iš Dancigo į Torną ir Elbingą, tada dancigiečiai ėmė smarkiai rengtis gynybai, taisė pylimus, atsikvietė daugybę karių, su kuriais galėtų užpulti Ernstą Weyherį, kuris Mažojoje Pomeranijoje priešiškai veikė prieš juos.

§35. Vasario 12 dieną jie sugriovė Olivos vienuolyną, kad jame neįsikurtų niekas iš priešininkų. Abi šalys patyrė daugybę nuostolių, dancigiečiai patyrė didžiulių nuostolių prie Liubšau, ten prarado išsyk 2200 vyrų, be paimtų į nelaisvę, ir šiaip buvo daug kas sugriauta. Janas Zberowskis [!] [Zborowskis]
[1038] kitaip pasielgė su miestu, mat miestui buvo pateiktos // sunkios sąlygos, su kuriomis jie negalėjo sutikti, todėl karalius atvedė kariuomenę arčiau miesto ir formaliai jį apgulė.

§36. Ernstas Weyheris apšaudė Vaiselmiundę, bet be jokios naudos, mat per prasiveržimą buvo užmušta 500 jo vyrų, ir patį Weyherį būtų ištikusi nelaimė, jeigu nebūtų laiku pabėgęs. Tačiau Vaiselmiundė vis dar buvo laikoma apgulta, mėginta ją net padegti padegamosiomis kulkomis. Tačiau tas nepavyko, nes dancigiečiai laiku ėmėsi priemonių gaisrui užgesinti. Jie [lenkai] atakavo kelis bastionus, bet patyrė vien nuostolių, nes dancigiečiai gerai gynė savo tvirtoves, ir vos tik įtvirtinimai būdavo apgriaunami, tuoj pat juos pataisydavo, vis stiprino įtvirtinimus ir iš paskutiniųjų narsiai laikėsi.

§37. Die Polen schlugen eine Brüke über die Weißel, allein die / Danziger rüsteten einen Bojart aus, mit welchem Sie die Polnische / Brüke übern Hauffen renneten und das geschahe in solcher Furie und Hastig-/keit, daß die Polen kaum vier Schüße auf solchen Bojart thun können.

§38. Hierauf wird die Belagerung von Weißelmünde den 6. Sept. / aufgehoben, da im Abzuge die Polen viel Dörffer und Höffe der Danzi-/ger in den Brand steckten.

§39. Die Danziger hingegen rüsteten einige Schiffe aus, mit welchen / Sie alle Schiffe, der über 50 waren, vor Elbing weggenom[m]en und ihre / Speicher in den Brandt gestekt. Brandschatzten das Capitul in Frauen-/burg auf 3000 Gulden, Braunsberg auf 5000 Gulden, Tolkemit / muste ihnen eine große Quantitaet Proviant geben, suchten das Elbing / sehr Tieff an dreyen Oertern, wiewohl vergeblich, zu versenken.

§40. So geschahe auf beyden Theilen großer Schade, jedoch wird durch / interposition vornehmer Chur und Fürsten von Sachßen, Brandenburg, / Würtenberg und Heßischen der Friede den 12. Dec[embris] A[nn]o 1577 geschloßen.

§41. Da der König der Stadt Abgeschikte vor sich kom[m]en laßen und / nach stehend geschehener deprecation Sie zum Hand Kuß gelaßen. / Hierauf hat den 16. dito die Stadt Danzig dem Könige den Eyd der / Treue geleistet, auch die Confirmation ihrer Freyheiten und die Caution / der Religion halben, auch Abschaffung einiger Gravaminum erhalten. Doch sind einige Sachen auf den Reichstag verschoben. Die Stadt / hat dem Könige in 5 Jahren zahlen müßen 200 000 Floren, wie auch / zur Erbauung des Closters Oliva 20 000 F[loren] [1039] und mehr andere Conditio-//nes erfüllen, davon anders wo zu lesen[d(132)].

§42. Nach dieser Zeit lieff im Königl. Preußen nichts sonderliches vor, als daß / a[nn]o 1583 die Sache wegen des Portorii zu Danzig wieder aufs Tapet kam, / und wurde die Sache dahin gebracht, durch Vermittelung Johannis Tarnows-/kii, so hernach Ertzbischoff zu Gnesen worden, daß die Zoll Bedienten / auch dem Könige schwören musten, und also der König die würkliche / possession des Portorii doch auf gewiße Maaß erhalten, die Freyheit / aber, so die Stadt des Portorii halben hat, ist a[nn]o 1585 im Februar auf / dem Reichstage confirmiret worden.

§43. A[nn]o 1586 den 12. Dec[embris] starb der König Stephanus Bathori, da das / interregnum abermal publiciret und das Reich zur Wahl schritte. /

[d(132)] Hartkn., c. l., p. 337–340.
[Op. cit., p. 337–340. *Vide a(48).*]

§37. Lenkai surentė per Vyslą tiltą, tačiau dancigiečiai apginklavo vieną bojerį [tokį laivą], kuris sugriovė lenkų tiltą, tai įvyko su tokiu įniršiu ir taip greitai, kad lenkai spėjo į tą bojerį paleisti vos keturis šūvius.

§38. Taip rugsėjo 6 dieną Vaiselmiundės apgultis buvo baigta. Atsitraukdami lenkai sudegino daugybę dancigiečių kaimų ir sodybų.

§39. Dancigiečiai tuo tarpu apginklavo keletą savo laivų, su jais patraukė nuo Elbingo visus laivus, o šių buvo per 50, ir padegė jų sandėlius. Iš Frauenburgo kapitulos pagrobė 3000 guldenų, iš Braunsbergo – 5000 guldenų, Tolkemita turėjo duoti jiems daug maisto, mėgino labai giliai trijose vietose, nors nesėkmingai, nuskandinti Elbingo laivus.

§40. Taip abi šalys patyrė daugybę nuostolių, tačiau įsikišus prakilniems Saksonijos, Brandenburgo, Viurtembergo ir Heseno kurfiurstams ir kunigaikščiams 1577 metų gruodžio 12 dieną buvo sudaryta taika.

§41. Tada karalius iškvietė miesto pasiuntinius ir po to, kai jie jo nuolankiai atsiprašė, leido pabučiuoti jam ranką. Tuomet, to paties mėnesio 16 dieną, Dancigo miestas prisiekė karaliui ištikimybę, taip pat reikalavo jų laisvių patvirtinimo ir religijos užtikrinimo, buvo išspręsti ir kai kurie jų skundai. Tačiau kai kurie reikalai buvo nukelti iki Seimo. Per penkerius metus miestas turėjo sumokėti karaliui 200 000 florinų, be to, Olivos vienuolynui atstatyti [1039] 20 000 florinų ir įvykdyti dar daug // kitų sąlygų, apie tai galima pasiskaityti kitur[d(132)].

§42. Paskui Karališkojoje Prūsijoje nieko ypatingo neįvyko, tik 1583 metais vėl iškilo muito mokesčio Dancige klausimas. Šis reikalas išspręstas tarpininkaujant Johannui [Janui] Tarnowskiui, kuris paskui tapo Gniezno vyskupu, muitinės tarnautojai taip pat turėjo prisiekti karaliui, taigi tam tikra prasme karalius gavo faktinę muito mokesčių nuosavybę, tačiau laisvė, kurią miestas turėjo dėl šio muito mokesčio, 1585 metų vasario mėnesį buvo patvirtinta Seime.

§43. 1586 metų gruodžio 12 dieną mirė karalius Steponas Batoras, vėl buvo paskelbtas tarpuvaldis ir Karalystėje surengti rinkimai. Rinkimų dieną

Auf welchem Wahl Tage das Königl. Preußen allerhand Gravamina / auf die Bahn gebracht, insonderheit, daß man so scharff wieder / diejenigen, so der König in Polen, {Alexander}[198], mit herrlichen Güthern begabet, / exequirte, wie man Fremde im Lande Preußen beförderte, die / Preußischen Händel in den Reichs Rath, wohin sie doch nicht gehören, / zu entscheiden verwiesen würden, wie der Eyd des Königes, den Sigis-/mundus I. und Sigismundus Augustus den Preußen absonderlich / zu thun versprochen, nicht prosequirte und dergleichen Dinge mehr, / die aber bis nach der Wahl ausgesetzet wurden.

§44. Die Wahl war zweyspaltig, da ein Theil den Ertzherzog von / Oesterreich, Maximilianum, das andere Theil Sigismundum III., des / Johannis III., Königs in Schweden, Sohn, zum König erwahlet.

§45. Dieser aber Sigismundus III. drang vermittelst kluger Conducte, / Johannes Zamoiscii, Cantzlers und Groß Feldherrn, durch und erhielte / das König Reich Polen, um so viel mehr, weil er versprochen, das / Nordliche Theil Liefflands Estonia dem Königreich Polen einzuver-/leiben, wiewohl sein Vater Johannes III. nicht davon Consentiren / wollte, und haben auch die Polen endlich von solcher praetension ab-/stehen müßen. Darauf Sigismundus III. mit Vorbehalt der vorge-/dachten protestation zur Oliva den gewöhnlichen Eyd geleistet. Darauf den 1[ten] October ihm das Decret der Wahl in der Dominicaner / Kirchen überreichet worden und ist den 27. December a[nn]o 1587 zum Könige / in Cracau gecrönet worden.

§46. Obzwar bey Anfang der Regierung dieses Königs Preußen keine Kriege empfunden, so ist doch im Königl. Preußen mancher Un-/willen entstanden, der zur Staats Veränderung viel beytragen / können, denn man fieng
[1040] an, die Fremden zu Ehren Aemtern zu befördern, // man legete einen Zoll an der Nogat am Weißen Berge an und wolte man / durchaus die Lande Preußen mit dem Konigreich Polen conjungiret wißen.

§47. Es eräugten sich allerhand disputen wegen der religion, und wolte / das Land nicht eingehen, daß die Catholische religion allenthalben do-/miniren solte, davon auf den Reichs und Landtagen offters gehan-/delt worden, und wurden nicht so sehr die gravamina gehoben, als nur / die Partheyen gestillet.

§48. Und ist eine geraume Zeit darauf nichts merkwürdiges vor-/gefallen, außer das, da der König a[nn]o 1593 durch Danzig nach Schwe-/den gereiset, ein unversehener Tumult entstanden, da ein Trä-/ger von der Waage, der eines Polnischen Edelmannes Diener, unge-/acht er ihm aus dem Wege zu

[198] *Supra lin.*

Karališkoji Prūsija pateikė visokių skundų, visų pirma dėl to, kad taip griežtai pasielgta su tais, kuriuos Lenkijos karalius {Aleksandras} buvo apdovanojęs dvarais, kad Prūsų žemėje remiami svetimšaliai, Prūsijos ginčai siunčiami spręsti Karalystės tarybai, kur ne vieta juos spręsti, kad karaliaus priesaika, kurią Žygimantas I [Senasis] ir Žygimantas Augustas buvo pažadėję atskirai duoti prūsams, nebuvo duota, ir dar dėl daugelio kitų dalykų, atidėtų po rinkimų.

§44. Rinkimai buvo dvipusiai, nes viena dalis karaliumi išrinko Austrijos erchercogą Maksimilianą, kita – Zigmantą III, Švedijos karaliaus Jono III sūnų.

§45. Tačiau dėl Johanno Zamoiskio, kanclerio ir etmono, protingų veiksmų Zigmantas III prasiveržė ir gavo Lenkijos Karalystę, juo labiau kad pažadėjo prie Lenkijos Karalystės prijungti šiaurinę Livonijos dalį Estiją, nors jo tėvas Jonas III nenorėjo tam pritarti, tad galiausiai lenkams šių pretenzijų teko atsisakyti. Tada Zigmantas III Olivoje davė įprastą priesaiką su minėto protesto išlyga. Paskui, spalio 1 dieną, rinkimų dekretas jam buvo įteiktas dominikonų bažnyčioje ir 1587 metų gruodžio 27 dieną Krokuvoje jis karūnuotas karaliumi.

§46. Nors šio karaliaus valdymo pradžioje Prūsija nepatyrė karo, Karališkojoje Prūsijoje kilo tam tikras nepasitenkinimas, kuris galėjo smarkiai paveikti valstybės pokyčius, mat į garbės tarnybas buvo pradėta skirti sve-
[1040] timšalius, // prie Nogato upės palei Vaisenbergą buvo įkurta muitinė ir ketinta sujungti Prūsų žemes su Lenkijos Karalyste.

§47. Vyko visokios diskusijos dėl religijos, [Prūsų] žemė nenorėjo sutikti su tuo, kad visa kur dominuotų katalikų tikėjimas, dėl to seimuose ir landtaguose būdavo dažnai ginčijamasi, skundai būdavo ne tiek išsprendžiami, kiek ginčai apraminami.

§48. Ilgokai po to neįvyko nieko ypatinga, be to, kad 1593 metais, karaliui per Dancigą vykstant į Švediją, kilo nenumatyta sumaištis, kai vieną svarstyklių nešiką, vieno lenkų kilmingojo tarną, nors šiam ir buvo pasakyta

gehen geheißen, etwa angerühret / und gestoßen, übel von den Polen verwundet worden. Worüber / die Träger ihres Mitgesellen sich angenom[m]en, die Polen von dem / Markte weggejagt haben, die Polen retirirten sich in die Häuser, / da sie aus Fenster und Thüren auf die Träger und zusam[m]en lauffen-/de Bürger geschoßen, diese hergegen wieder auf die Polen mit / Kugeln gespielet, so gar, daß auch unterschiedliche Schüße ins / Königes Logiament geschehen, darüber die Königl. Soldaten / auf dem Langen[199] Garten liegende zu lauffen wollen, allein weil / der Rath die Zug Brüke über die Mottlau aufziehen laßen, sind / Sie dadurch verhindert worden. Unterdeßen haben die Bürgergermeistern / mit einigen Rathsherren unter das erzürnete Volk sich gewaget / und mit großer Mühe endlich den Tumult gestillet, worinnen 20 Polen / und einige Bürger todt geblieben. Wieder die Anfänger des Auf-/ruhrs, auch die in des Königes Hauß geschoßen haben, hat man scharff / inquiriren laßen. Man hat aber außer den Anfänger den / Polen nicht ausforschen können. Diese gantze Sache aber wegen / des Tumults ist nach der Zeit im Königl. Hoffgericht geschlichtet / worden.

§49. Im[m]ittelst fährt der König mit 44 Schiffen nach Stockholm, / da er den 19. Januarii a[nn]o 1594 zum Könige gecrönet worden, von / da er den 10. Augusti wieder nach Danzig kom[m]en, nach dem er zuvor / den Herzog von Südermann Land, Carolum, zum Statthalter im Reich / bestellet hat, der hernachmals von den Schweden mit Hindansetzung / des Sigismundi III. vor einen König in Schweden decla-/rirt, wodurch der Krieg von den Polen erstlich in Liefland geführet, der sich a[nn]o 1626 gar in Preußen gezogen, //
[1041] davon im nachfolgenden mit / mehrerem zu lesen.

Das 22te Capitul

Vom Schwedischen Kriege, der in Preußen a[nn]o 1626 sich angangen und a[nn]o 1660 / geendiget

Inhalt

1. Der eine Schwedische Krieg. 2. Wie er entsproßen. 3. Der Polen praetensiones / an Liefland werden hervorgesucht. Polen führen Krieg in Liefland. 4. Der / Krieg zieht sich in Preußen. 5. Schweden gehen in Ermland. 6. Bekom[m]en Elbing / ein. 7. Polen gehen den Schweden entgegen, aber mit schlechten Success. / 8. Polen und Schweden thun hin und wieder Schaden. 9. Die Polen werden zu Dir-/schau geschlagen. 10. Die Schweden werden zur See geschlagen. 11. Polnischer / Reichstag. 12. Schweden thun im Werder großen Schaden.

[199] *Lit.*

trauktis iš kelio, kažkiek užkabino ir pastūmė, ir lenkai jį baisiausiai sužeidė. Tuomet kiti nešikai užsistojo savo draugą, išvijo lenkus iš turgaus, lenkai išsislapstė po namus ir iš jų pro langus ir duris ėmė šaudyti į nešikus ir subėgusius miestiečius, o šie savo ruožtu laidė kulkas į lenkus, kad net ne vienas šūvis pataikė į karaliaus apartamentus, dėl to karaliaus kareiviai, apsistoję Ilguosiuose Soduose, ketino pulti tenai, tačiau taryba liepė pakelti pakeliamąjį tiltą per Motlavą ir jiems sukliudė. Tuo tarpu burmistrai su kai kuriais tarybos nariais išdrįso išeiti prieš įtūžusią minią ir vargais negalais numaldyti sumaištį, per kurią žuvo 20 lenkų ir keli miestiečiai. Prieš maištą sukėlusiuosius ir tuos, kurie apšaudė karaliaus apartamentus, imtasi griežtų priemonių. Tačiau nepavyko nustatyti, kas, be to lenko, maištą pradėjo. Po kurio laiko visas šitas reikalas dėl sumaišties buvo užglaistytas karaliaus rūmų teisme.

§49. Tuo tarpu karalius su 44 laivais nuplaukė į Stokholmą, kur 1594 metų sausio 19 dieną buvo karūnuotas karaliumi, iš ten rugpjūčio 10 d., vėl grįžo į Dancigą, prieš tai Karalystės vietininku paskyrė Siodermanlando kunigaikštį Karolį, kurį paskui švedai, nušalinę Zigmantą III, paskelbė Švedijos karaliu-
[1041] mi, ir dėl to lenkai pradėjo karą pirmiausia Livonijoje, // o 1626 metais jis išsiplėtė net iki Prūsijos. Apie tai bus galima pasiskaityti toliau.

Dvidešimt antras skyrius

Apie karą su Švedija, kuris Prūsijoje prasidėjo 1626-aisiais metais, o baigėsi 1660 metais

Turinys

1. Karas su Švedija. 2. Kaip jis kilo? 3. Iškeliamos Lenkijos pretenzijos dėl Livonijos. Lenkai kariauja Livonijoje. 4. Karas persimeta į Prūsiją. 5. Švedai atkanka į Varmę. 6. Užima Elbingą. 7. Lenkai eina prieš švedus, tačiau nesėkmingai. 8. Lenkai ir švedai vis pridaro žalos. 9. Lenkai sumušami prie Diršau. 10. Švedai atmušami prie jūros. 11. Lenkijos Seimas. 12. Saloje švedai pridaro

13. Werden in der / Danziger Neria geschlagen. 14. Wird ein Stillstand gemacht. 15. Die Kay-/serlichen Völker schlagen die Schweden. 16. Wird ein Stillstand auf 6 Jahr / gemacht. 17. Schweden participiren mit vom Danziger Zoll. 18. Dan-/ziger orgiren ihr privilegium wegen des Englischen Lakens. 19. Beyder / Könige, des Polnischen und Schwedischen, Todt. 20. Der Stillstand wird proro-/girt auf 26 Jahr. 21. Königl. Beylager. Der Tod George Wilhelm, Chur-/fürsten, Königliches zweytes Beylager. 22. Joh. Casimirus wird König. / 23. Deßen unglükliche Regierung. 24. Schweden bricht den Stillstand. / 25. Die Ursache des zerrißenen Stillstandes. 26. Die Polen refutiren / solche Ursachen. 27. Suchen abermal Friede, doch vergebens. 28. Schwe-/den kom[m]en in Polen, nehmen viel Oerter ein. 29. Polnischer Legat an / den König in Schweden. 30. Schweden nehmen Cracau und Warschau ein. / 31. Der Schweden Progressen in Groß Litthauen. 32. Joh[annes] Casimirus / entweicht aus Polen. 33. Schweden kom[m]en in Preußen. 34. Nehmen / Thorn, Marienburg, Elbing ein. 35. Tractiren mit dem Churfürsten / von Brandenburg. 36. Danzig hält sich allein wieder die Schweden. / 37. Joh[annes] Casimirus komt wieder in Polen, samlet ein vieles Volk. / 38. Czarneckii hängt sich an die Schweden. 39. Schweden müßen / zurüke kehren. 40. Czarneckii schlägt Marggraff Friedrich von Baden. / 41. Schweden in Samaiten werden Massacriret. 42. Polen nehmen / Warschau ein. 43. Schweden thun den Danzigern großen Schaden. 44. Der / Polen actiones in Polen und Preußen, die Niederlage der Brandenburgi-/schen Völker. 45. Dänische und Holländische Flotte vor Danzig. 46. / Danzig bekom[m]en Graff Konigs Mark gefangen. 47. Der Polen
[1042] glükliche //actiones, kriegen Hülffe vom Römischen Kayser. 48. Die Schweden wikeln / den Fürsten Ragozckii wieder Polen auf. 49. Dännemark fält den / Schweden ins Land. 50. Ragozkii wird geschlagen und macht Friede. 51. / Polen erobern Cracau. 52. Churfürst zu Brandenburg tritt zu den / Polen, wird über Preußen Souverain. 53. Der Vergleich mit dem Chur-/fürsten. 54. Thorn wird belagert und eingenom[m]en. 55. Graudentz ein-/genom[m]en. 56. Marienburg wird bloquiret. 57. Das Danziger Haupt / wird eingenom[m]en. 58. Wird Friede gemacht. 59. Die Tractaten. / 60. Tribunal im Fürstlichen Preußen. 61. Tractaten wegen Elbing. / 62. Königl. Com[m]issarii übergeben das Preußen dem Churfürsten. / 63. Joh[annes] Casimirus dankt ab, wird Michael Koributh König / in Polen. 64. Johannes III. wird König in Polen. 65. Die Schweden / fallen in Fürstlich Preußen. 66. Der Brandenburger glükliche / actiones wieder die Schweden. 67. Die Schweden retiriren sich nach / Hause. 68. Fridrich Wilhelm stirbt und sein Sohn Fridr[ich] III. wird / Churfürst und Herzog in Preußen.

daug žalos. 13. Sumušami Dancigo nerijoje. 14. Sudaromos paliaubos. 15. Imperatoriaus kariai sumuša švedus. 16. Sudaromos šešerių metų paliaubos. 17. Švedai gauna dalį Dancigo muito. 18. Dancigiečiai reikalauja laikytis privilegijos dėl angliškų audinių. 19. Abiejų karalių – Lenkijos ir Švedijos – mirtis. 20. Paliaubos pratęsiamos 26 metams. 21. Karaliaus jungtuvės. Kurfiusto Jurgio Vilhelmo mirtis. Antrosios karaliaus jungtuvės. 22. Jonas Kazimieras tampa karaliumi. 23. Jo nesėkmingas valdymas. 24. Švedija sulaužo paliaubas su Lenkija. 25. Paliaubų nutraukimo priežastys. 26. Prie tų priežasčių prisideda Lenkija. 27. Bando vėl sudaryti taiką, bet bergždžiai. 28. Švedai ateina į Lenkiją, užima daugelį vietovių. 29. Lenkijos pasiuntinys pas Švedijos karalių. 30. Švedai užima Krokuvą ir Varšuvą. 31. Švedai Didžiojoje Lietuvoje. 32. Jonas Kazimieras pabėga iš Lenkijos. 33. Švedai ateina į Prūsiją. 34. Užima Torną, Marienburgą ir Elbingą. 35. Veda derybas su Brandenburgo kurfiurstu. 36. Dancigas vienas pats atsilaiko prieš švedus. 37. Jonas Kazimieras vėl atvyksta į Lenkiją, surenka didelę kariuomenę. 38. Czarneckis prisideda prie švedų. 39. Švedai priversti grįžti atgal. 40. Czarneckis sumuša markgrafą Friedrichą von Badeną. 41. Švedai žudomi Žemaitijoje. 42. Lenkai užima Varšuvą. 43. Švedai dancigiečiams pridaro daug žalos. 44. Lenkų veiksmai Lenkijoje ir Prūsijoje, Brandenburgo kariuomenės pralaimėjimas. 45. Danijos ir Olandijos laivynas prie Dancigo. 46. Dancigiečiai paima į nelaisvę grafą
[1042] Königsmarcką. 47. Sėkmingi lenkų karo // veiksmai, jie sulaukia pagalbos iš Romos imperatoriaus. 48. Švedai sukursto prieš lenkus kunigaikštį Ragozckį. 49. Danija įsiveržia į Švediją. 50. Ragozkis sumušamas ir sudaro taiką. 51. Lenkai užkariauja Krokuvą. 52. Brandenburgo kurfiurstas prisideda prie lenkų, tampa Prūsijos suverenu. 53. Susitaikymas su kurfiurstu. 54. Tornas apgulamas ir užimamas. 55. Užimamas Graudencas. 56. Apsupamas Marienburgas. 57. Užimamas svarbusis Dancigas. 58. Sudaroma taika. 59. Derybos. 60. Tribunolas Prūsijos Kunigaikštystėje. 61. Derybos dėl Elbingo. 62. Karaliaus įgaliotiniai perduoda Prūsiją kurfiurstui. 63. Jonas Kazimieras atsistatydina; Mykolas Kaributas tampa Lenkijos karaliumi. 64. Jonas III [Sobieskis] tampa Lenkijos karaliumi. 65. Švedai užpuola Prūsijos Kunigaikštystę. 66. Sėkmingi brandenburgiečių karo veiksmai prieš švedus. 67. Švedai bėga namo. 68. Frydrichas Vilhelmas miršta, jo sūnus Frydrichas III tampa Prūsijos kurfiustu ir kunigaikščiu.

§1. Der gemeine Mann in Preußen macht von diesem Einem zwey / Kriege und nennet den ersten Krieg den periodum deßen, der von a[nn]o / 1626 gewähret bis der erste Stillstand gemacht worden. Wei-/ter, da nach Aufhörung dieses Stillstandes und deßen Continuirung / der Krieg sich wieder anhub, den Andern, nehmlich da a[nn]o 1655 der / Stillstand gebrochen und der Krieg bis a[nn]o 1660 ausgeführet ward. Da es doch ein Krieg und aus einer Ursache schien entsproßen, ob-/gleich von Zeit zu Zeit dies und jenes zugestoßen, dadurch die / Gemüther seyndt erbittert, auch letzlich der letztere Stillstand / vor der Zeit gehoben worden.

§2. Dieser Krieg entsprung folgender Gehalt. Als Sigismundus III., / Königl. Printz in Schweden, zum König in Polen erwählet worden, bedungen / sich die Polen aus ein Theil Liefflands; nehmlich Ehsten. Daßelbige solte / dem Reiche Polen incorporiret werden, obwohl solches im Königl. Eyd nicht inseriret / wurde, auch sich deßen die Polen Friedens halben leicht verziehen hätten, / jedoch als nach der unglüklichen Schlacht Sigismundi III. in Schweden bey Ston-/gabroe sein Vetter Carolus, Fürst in Südermann Land mehr und mehr / stärkte, auch die Schwedischen Stände dahin brachte, daß Sie unterm Vor-/wande, ob hätte er das Königreich Schweden reformiren, die lutherische / religion daselbst aus-
[1043] rotten und die Römisch Catholische einführen wollen, // auch daß er den pactis conventis, so den 28. Sept[embris] a[nn]o 1598 geschehen, krafft welchen / die Stände in Schweden vom Gehorsahm deßen, der solche Pacta conventa / brechen würde, frey erkläret worden, heimlich aus dem Lande gehen, und / die Schwedischen Kriegs Schiffe zu wieder das Reich gebraucht, daß, sage ich, die / Reichs Stände in Schweden Sigismundo a[nn]o 16[...][200] allen Gehorsahm entsagten / und ihn, Carolum, zum Könige in Schweden annahmen[138].

§3. Hierauf wurde von den Polen die praetension auf Liefflland hervor-/gesucht, die Polnische Reichs Stände auch ihren König nicht so gar ver-/laßen konten, fieng der Krieg in Liefflland an, da unter Com[m]ando Leonis / Sapieha und George Fahrensbach und Johann Zamoiskii, Chodkiewitz, Dam-/browskii [!] [Maciej Dembiński] wieder Carolum IX. und Gustavum Adolphum, Könige in Schweden, der / Krieg einige Jahr geführet worden, bis, nach dem er wunderlicher Weise / sich in die Moscovitische Unruh verwikelt, sich in Preußen zog.

§4. Solches geschahe den 6. Jul[ii] a[nn]o 1626, da Gustavus Adolphus, König in / Schweden, mit seinen Kriegs Schiffen und Volk ankam, die damals

[200] *Nebaigta rašyti data. :/: Das Datum ist nicht vollendet.*

§1. Paprasti Prūsijos žmonės šį vieną karą padalija į du ir Pirmuoju karu vadina tą tarpsnį, kuris truko nuo 1626 metų iki pirmųjų paliaubų. Toliau, kai baigėsi paliaubos ir po jų vėl kilo karas, vadina Antruoju karu, kuris 1655 metais nutraukus paliaubas tęsėsi iki 1660 metų. Tačiau juk tai buvo vienas karas, kilęs dėl vienos ir tos pačios priežasties, nors kartais vis dar prisidėdavo vienas ar kitas dalykas, dėl to žmonės užsirūstindavo, galų gale ir paskutinės paliaubos buvo nutrauktos anksčiau laiko.

§2. Štai dėl ko kilo šis karas: kai Švedijos karalaitis Zigmantas III [Vaza], buvo išrinktas Lenkijos karaliumi, lenkai išsiderėjo dalį Livonijos, būtent Estiją. Ji turėjo būti prijungta prie Lenkijos Karalystės, nors karaliaus priesaikoje tas ir nebuvo paskelbta. Taikos labui lenkai būtų lengvai jos atsisakę, tačiau kai po nesėkmingo Zigmanto III [Vazos] mūšio Švedijoje prie Stongebru jo pusbrolis Siodermanlando kunigaikštis Karolis vis labiau stiprėjo [ir skelbėsi] norįs reformuoti Švedijos Karalystę, Švedijos luomus [jis] įkalbėjo išnaikinti
[1043] joje liuteronų ir įvesti Romos katalikų tikėjimą, // taip pat kad jis sulig *pacta conventa* susitarimu, sudarytu 1598 metų rugsėjo 28 dieną, pagal kurį Švedijos luomai būsią paskelbti laisvi nuo paklusnumo tam, kas sulaužytų tą *pacta conventa*, slapta išvyko iš šalies ir švedų karo laivus panaudojo prieš [Lenkijos] Karalystę, kad, sakau, Švedijos Karalystės luomai 16[...] metais atsisakė paklusti Zigmantui [III Vazai] ir jį, Karolį, pripažino Švedijos karaliumi[138].

§3. Tada lenkai iškėlė pretenzijas dėl Livonijos, Lenkijos Karalystės luomai negalėjo savo karaliaus nuo to atleisti, ir Livonijoje prasidėjo karas prieš Švedijos karalius – Karolį IX ir Gustavą Adolfą; karui vadovavo Leonas Sapiega, Georgas Fahrensbachas, Johannas Zamoiskis, [Jonas Karolis] Chodkevičius ir Dambrowskis [!] [Maciejus Dembińskis]. Šis karas vyko kelerius metus, kol, stebėtinu būdu persipynus su neramumais, kilusiais su Maskva, persikėlė į Prūsiją.

§4. 1626 metų liepos 6 dieną Švedijos karalius Gustavas Adolfas su savo laivais ir kariuomene atplaukė ir užėmė anuomet prastai įtvirtintą Piliavos

schlecht / versehene Vestung Pillau ohne Verlust eines einigen Mannes einnahm. / Nachdem läßt er seine Flotte vor die Danziger Münde und nahm von den / einlauffenden Schiffen den Zoll als das Pfal Geld sich betrug. Setzte / etwas Volk daselbst an Land, brandschatzte das Closter Oliva und plün-/derte daherum die schöne Höffe gar aus.

§5. Er selbst gieng ins Ermland, eroberte Braunsberg, von dannen er / die Jesuiten verjagte und ihre schöne Bibliotheque wegnahm, die er nach / Upsal schikte, nahm Frauenburg ein, da er eine stattliche Beute bekom[m]en.

§6. Kriegt auch Elbing, die schönste, festeste Stadt in Preußen, ohne / Verlust eines einigen Mannes, darauf sich das Schloß Marienburg / bald ergeben, dem gefolget Mewa, Dirschau, Puzig und andere mehr Oerter. / Wil Danzig zur neutralitaet bewegen, und als dieselbe dahin nicht zu / bringen war, brandschatzte er die Dantzker Dörffer und Länder, nahm / Grebin ein und that allenthalben großen Schaden, Carl Carlson, Schwedischer / Admiral, stieg bey Oliva aus, plünderte Olive und eroberte viel Höffe, / auch Wagen der Dantzker, die mit Kauff Waaren nach Danzig wolten.

§7. Solchen glüklichen progress des Königes in Schweden zu hem[m]en, ward / Stanislaus Koniecpolskii, Sandomirischer Woywod, mit einem an-/sehnlichen Corpo den Schweden entgegen geschikt, dem der König Sigismun-/dus mit seinem Printzen Vladislav mit 4000 Mann Polen und einigen Cosacken, / darüber Moczarskii Oberster war, folget und sich mit Ihm bey Graudentz / conjungirte, mit solchem Volk vor Dirschau zog, aber nichts / ausrichtete. Der König zog in Danzig ein den 5. November, von dannen //
[1044] er den 13. November wieder abreisete, Koniecpolskii, als er vor Dirschau / nichts ausrichtete, zog er vor Puzig, deme die Herrn aus Danzig Capitain / Appelmann und Thomas de Plessis zu Hülffe schikten, allein er ließ über / 2000 Mann davor sitzen und muste unverrichter Sachen abziehen. So giengs / ihm auch zur Mewe, da er, wie Loccenius schreibet, fast 4000 Mann / einbüßete. Nach solcher Niederlage sind die beyden Könige persohnlich / zur Unterredung zusam[m]en kom[m]en, aber ohne einigen effect.

§8. A[nn]o 1627 den 6. Febr[uarii] eroberten die Polen Puzig, und Danzig verbund sich / treu bey der Crone Polen zu bleiben. Im Majo kamen 37 Schiffe aus Schwe-/den mit Volk an, mit welchen Sie vor die Schantze zu Käsemark im / Danziger Werder zogen, aber von Frantz Liesemann, Obristen der Stadt / Danzig, braff reponssiret worden, woselbst auch der König Gustavus / Adolphus, auch der junge Graff von Thurn, wiewohl nicht todtlich mit / der Kugel blessiret worden. Jedoch eroberten die Schweden den 14. Julii / solche

tvirtovę nepraradęs nė vieno kario. Paskui jis paliko savo flotilę prie Dancigo įlankos ir pradėjo imti iš atplaukiančių laivų muitą, kiek susidarydavo polių mokesčio. Išlaipino šiek tiek karių sausumoje, padegė Olivos vienuolyną ir išplėšė apylinkėse gražias sodybas.

§5. Jis pats nuvyko į Varmę, užėmė Braunsbergą, išvijo iš ten jėzuitus ir atėmė iš jų puikią biblioteką, kurią išsiuntė į Upsalą, užėmė Frauenburgą ir ten gerokai prisiplėšė grobio.

§6. Užvaldė ir Elbingą, gražiausią ir tvirčiausią Prūsijos miestą, nepraradęs nė vieno kario, paskui netrukus pasidavė ir Marienburgo pilis, po jos Mevė, Diršau, Pucigas ir dar daug kitų miestų. Stengėsi paraginti Dancigą laikytis neutraliteto, bet dancigiečiai nesutiko, tada jis padegė Dancigo kaimus ir sodžius, užėmė Grebiną ir visa kur pridarė didžiulės žalos. Carlas Carlsonas, švedų admirolas, išsilaipino prie Olivos, ją nusiaubė, užėmė daugybę sodybų, užgrobė dancigiečių vežimus, kuriais jie, prisikrovę nusipirktų prekių, važiavo į Dancigą.

§7. Šitokiam sėkmingam Švedijos karaliaus proveržiui sustabdyti prieš švedus su didžiuliu korpusu buvo pasiųstas Sandomiero vaivada Stanislavas Koniecpolskis, paskui jį nusekė karalius Zigmantas ir karalaitis Vladislovas su 4000 lenkų vyrų ir kažkiek kazokų, kuriems vadovavo Moczarskis, ir su juo [Koniecpolskiu] susijungė prie Graudenco. Tuomet su ta kariuomene patraukė prie Diršau, bet nieko nelaimėjo. Lapkričio 5-ąją karalius įžengė į Dan-
[1044] cigą, iš ten // lapkričio 13 dieną ir vėl išvyko. Kai Koniecpolskis prie Diršau nieko nelaimėjo, patraukė prie Pucigo, jam Dancigo ponai pasiuntė į pagalbą kapitoną Appelmanną ir Thomą de Plessis, tačiau jis [Koniecpolskis] paliko ten 2000 vyrų ir turėjo netikėtai išvykti. Taip jam klojosi ir Mevėje, kur, kaip rašo Loccenijus, jis prarado kone 4000 vyrų. Po šitokio pralaimėjimo abu karaliai susitiko pasitarti, tačiau be jokių rezultatų.

§8. 1627 metų vasario 6 dieną lenkai užėmė Pucigą, ir Dancigas įsipareigojo ištikimai likti Lenkijos Karalystėje. Gegužės mėnesį atplaukė 37 laivai su kariais iš Švedijos, su kuriais jie patraukė pylimų link prie Kežmarko Dancigo Saloje, tačiau Frantzas Liesemannas, Dancigo miesto pulkininkas, juos šauniai atmušė. Ten net ir karalius Gustavas Adolfas, ir jaunasis grafas von Thurnas buvo sužeisti kulkomis, nors ir ne mirtinai. Tačiau liepos 14 dieną

Schantz und kunten die Danziger solches nicht hindern, weil alles Volk, / womit dieser Ort hätte Secundiret werden sollen, vor die Mewe, solche / zu importiren, gebraucht wurde.

§9. Zu Dirschau geschahe zwischen Polen und Schweden ein Treffen, aber un-/glüklich auf der Polen Seite, die in die Flucht geschlagen wurden, /wiewohl Gustavus Adolphus, daselbst zum andern mahl blessiret / wurde, da ihm die Kugel im Leibe steken blieb[a(133)].

§10. Doch geschahe ein glükliches Treffen zur See mit den 12 Schwedischen / Schiffen, die die Schweden zu Besatzung des Ports vor die Weißel-/münde gelaßen hatten, woselbst der Schwedische Vice Admiral / Nicolaus Sternschild mit vielem Volk erschlagen, sein Schiff von den / Danzigern erobert, auch solch eins in Brand gerieth.

§11. Währender Zeit gieng der Reichstag in Polen an, da viel disputiret, / aber wenig geschloßen ward, bloß daß die Polen Friede begehrten. / Der König Gustavus Adolphus zog in Schweden, {da}[201] im[m]ittelst, wiewohl ver-/geblich, durch die Holländer, so sich hier interponirten, tractiret worden.

§12. Folgenden Jahres kam Carl Carlson und bald darauf Gustavus Adol-/phus wieder in Preußen, ruinirte einige vor der Weißelmünde liegende / Polnische[202] Schiffe, brachte 7 in Brand, eroberte drey und zerstreuete die andere, / hierauf gieng Gustavus Adolphus vor Straßburg und nahm selbiges ein, / und als die Polen bald darauf da ankamen, es wieder zu erobern, / wurden Sie von
[1045] Hermann Wrangel überfallen und zerstreuet. Da hatten // auch die Schweden das Danziger Werder sich bemächtiget, welches Ihm schwe-/re Contributiones geben muste.

§13. Jedoch trat auch das Glük auf die Polnische Seite, denn sie in der / Danziger Neria braff geklopffet, auch aus Puzig und Mewe die Schweden / getrieben worden. Auch gieng ihr Anschlag auf Thorn nicht an, worin / Graff Gerhardt von Dönhoff die Bürger wieder die Schweden animirte / und die Schweden zurüke trieb.

§14. A[nn]o 1629 im Januario offerirte sich zum Mediator der König in Engelland, / der seinen Legaten Franciscum Gordon in Polen abschikt, Frieden zu stifften, / eben als in Polen ein Reichstag gehalten wurde. Nach dem Reichstag / erhielte einen Stillstandt der Churfürst von Brandenburg auf 2 Mo-/nate bis auf den 10. Junii.

[a(133)] Hartkn., c. l., p. 347.
[Op. cit., p. 347. *Vide a(48).*]

švedai užėmė tą pylimą, ir dancigiečiai neįstengė to sukliudyti, nes visa kariuomenė, kuri turėjo ginti tą vietovę, buvo pasųsta prie Mevės, kad ją užimtų.

§9. Lenkai su švedais susitiko prie Diršau, bet lenkų pusė patyrė nesėkmę: jie buvo priversti bėgti, tiesa, Gustavas Adolfas antrąsyk buvo sužeistas – kulka jam liko įstrigusi kūne[a(133)].

§10. Tačiau sėkmingas mūšis jūroje įvyko su 12 švedų laivų, paliktų uostui prie Vaiselmiundės užimti, kuriame buvo nukautas švedų viceadmirolas Nicolajus Sternschildas su daugybe karių, jo laivą užgrobė dancigiečiai, dar kitas laivas užsidegė.

§11. Tuo tarpu Lenkijoje prasidėjo Seimas, jame buvo daug diskutuota, bet mažai kas nutarta, tik tiek, kad lenkai nori taikos. Karalius Gustavas Adolfas išvyko į Švediją, ten olandai, kurie čia įsikišo, bandė jį paveikti, nors ir nesėkmingai.

§12. Kitais metais Carlas Carlsonas, o netrukus ir Gustavas Adolfas, vėl atkako į Prūsiją, sunaikino kelis prie Vaiselmiundės stovėjusius lenkų laivus, septynis jų padegė, užėmė tris, o kitus išblaškė. Paskui Gustavas Adolfas nuvyko į Štrasburgą ir jį užėmė, o kai netrukus jo atsikovoti ten atkako
[1045] ir lenkai, juos užpuolė ir išblaškė Hermannas Wrangelis. Tuomet // švedai ir perėmė savo valdžion Dancigo Salą, ir ši turėjo jiems sumokėti didžiules kontribucijas.

§13. Tačiau laimė atsigręžė ir į lenkų pusę: šauniai kaudamiesi Dancigo nerijoje jie išgujo švedus iš Pucigo ir Mevės. Jiems [švedams] nepavyko ir Torno puolimas – grafas Gerhardtas von Dönhoffas sutelkė miestiečius kovai su švedais ir juos atmušė.

§14. 1629 metų sausio mėnesį tarpininkauti pasisiūlė Anglijos karalius, siekti taikos jis pasiuntė į Lenkiją savo legatą Franciscą Gordoną, ir būtent tada, kai Lenkijoje vyko Seimas. Seimui pasibaigus Brandenburgo kurfiurstas gavo paliaubas dviem mėnesiams, iki birželio 10-osios.

[201] *Supra lin.* [202] *In sin. m.*

§15. Da im[m]ittelst im Majo die Kayserliche Völker unter Com[m]ando Hanß / George von Arnheim aus Pom[m]ern in Preußen ankom[m]en, die sich mit / dem Koniecpolskii bey Graudentz conjugiret, die zu samter Hand / auf die Schweden loß giengen, sie aus dem Felde schlugen, daß sich / der König Gustavus Adolphus, {der}[203] in solcher Schlacht in großer Gefahr war / und den ein Pole schon beym Gürtel gefaßet, aber, weil er ihn nicht kante, wieder fahren laßen, nach Stum reteriren müßen. Nach diesem konten / die Polen wenig ausrichten, weil der Arnheim nicht sonderlich anbeißen / wolte, deswegen er wieder zurük beruffen und an seine Stelle Heinricus / Julius, Herzog zu Lauenburg, und Graff von Mansfeld, Philippus, herge-/schiket worden.

§16. Darauf kam auch der französische Legat Mr. de Chareau zu / Warschau an, der mit dem Englischen Legaten und Churfürsten zu Brandenburg / sich eyfrig um einen Frieden bewurben. Und ward ein Stillstand auf / 6 Jahr den 26. Sept[ember] getroffen, so den 27. Sept[ember] auf dem Reichstage con-/firmiret ward. Krafft dieser tractaten behielten Zeit währenden Still-/stand die Schweden Elbing, Braunsberg und Pillau, der Churfürst aber / Marienburg, hergegen solte der Churfürst die Memel so lang den Schwe-/den einräumen, bis ein beständiger Friede gemacht würde.

§17. Wegen des Zolles zu Danzig wurden sie verglichen, daß der / König in Schweden in währendem Stillstand auch ein gewißes Theil / am Zoll haben solte, welchen Vergleich die Stadt Danzig a parte ein-/gehen muste, ungeacht sie in den Schwedischen tractaten eingeschloßen / zu seyn von der Crone begehret, bey welcher Sie Ansuchung gethan, / um Erstattung der 500 000 Gulden Kriegs Unkosten, welche ihnen zu er-/statten war a[nn]o 1628 auf dem Reichs Tage versprochen worden.

[1046] §18. Hiebey urgirten Sie auch, daß ihr privilegium vom Englischen // Tuch möchte in dem Schwange gebracht und kein Englisch Tuch in Polen verfüh-/ret werden, daß nicht mit dem Stadt Siegel bestempelt wäre.

§19. A[nn]o 1631 [!] [30.04.1632] starb Sigismundus III. den letzten April. Im November aber blieb Gu-/stavus Adolphus, König in Schweden, in der Schlacht vor Lietzen. In des Sigismundi / Stelle wurde Vladislaus IV., König in Polen, und in Schweden Christine, des / Königes Gustavi Adolphi Tochter, Königin.

§20. Nach Ausgang des sechsjährigen Stillstandes wurde zwischen diesen / beyden Potentaten ein abermaliger Stillstand a[nn]o 1635 den 12. Dec. auf / 26 Jahr prorogirt, doch mit dieser condition, daß die Königin aus Schwe-/den

[203] *Supra lin.*

§15. Gegužės viduryje iš Pomeranijos į Prūsiją atvyko imperatoriaus kariuomenė, vadovaujama Hanßo Georgo von Arnheimo. Prie Graudenco ji susijungė su Koniecpolskiu. Jie drauge leidosi atakuoti švedų ir sumušė juos kovos lauke. Karalius Gustavas Adolfas, kuris šiame mūšyje buvo patekęs į didžiulį pavojų, kai vienas lenkas jau buvo pagriebęs jį už diržo, bet, kadangi jo nepažino, ir vėl paleido, turėjo gelbėtis pasitraukdamas į Štumą. Paskui lenkai nedaug ką galėjo nuveikti, nes Arnheimas ne itin norėjo pulti, todėl buvo atšauktas atgal, o į jo vietą pasiųstas Lauenburgo hercogas Heinrichas Julijus ir grafas Philippas von Mansfeldas.

§16. Paskui į Varšuvą atvyko prancūzų legatas ponas de Chareau, kur su anglų legatu ir Brandenburgo kurfiurstu uoliai stengėsi pasiekti taiką. Rugsėjo 26-ąją buvo sutarta dėl paliaubų šešeriems metams, ir rugsėjo 27-ąją tai patvirtinta Seime. Derybose sutarta, kad švedai pasilaikys Elbingą, Braunsbergą ir Piliavą, kurfiurstas – Marienburgą, tačiau Klaipėdą kurfiurstas tol paliksiąs švedams, kol būsianti sudaryta tvari taika.

§17. Dėl muito Dancige buvo suderėta, kad Švedijos karalius per paliaubas taip pat turi gauti tam tikrą muito dalį, Dancigo miestui teko iš dalies sutikti su tokiomis sąlygomis, nors į derybas su Švedija buvo įtraukta ir pateiktame prašyme iš Karūnos pageidavo atlyginti 500 000 guldenų karo nuostolių, tą padaryti jiems pažadėta 1628 metų Seime.

§18. Taip pat jie [dancigiečiai] reikalavo, kad jų privilegija dėl angliškos //
[1046] gelumbės būtų įgyvendinta ir angliška gelumbė nebūtų išvežama į Lenkiją, jeigu ji neantspauduota miesto antspaudu.

§19. 1631 [!] metų paskutinę balandžio dieną [1632 04 30] mirė Zigmantas III, o lapkričio mėnesį mūšyje prie Lyceno žuvo Švedijos karalius Gustavas Adolfas. Zigmanto vietą užėmė Lenkijos karalius Vladislovas IV, o Švedijoje karaliene tapo karaliaus Gustavo Adolfo duktė Kristina.

§20. Pasibaigus šešerių metų paliauboms 1635 metų gruodžio 12 dieną šiedu valdovai vėl susitarė dėl 26 metus truksiančių paliaubų, tačiau su sąlyga,

dem Könige in Polen einräumen solte Elbing, Braunsberg, Marien-/burg, Dirschau, dem Churfürsten aber von Brandenburg Pillau und / Memel.

§21. Währendem Stillstand ist nichts erhebliches vorgelauffen, als daß / Vladislaus IV., König in Polen, a[nn]o 1637 Beylager hielte mit Coecilia Re-/nata, Kaysers Ferdinandi Tochter, der Churfürst aber von Brandenburg, / George Wilhelm, a[nn]o 1640 den 3. Sept[ember] gestorben, darauf Fridr[rich] Wilhelm, / sein Sohn, die Chur und alle Länder erbte, auch in folgendem Jahr das / Lehn über Preußen zu Warschau auf dem Reichstage erhalten, a[nn]o 1645 / heyratete Vladislaus IV. seine zweyte Gemahlin, Louisa Maria Gonzaga, / Prinzeßin von Nievers.

§22. A[nn]o 1648 den 10. May starb Vladislaus IV. im 53 Jahr seines Alters. / Nach ihm wurde erwählet Joh[annes] Casimirus, Vladislai Bruder, ein treff-/licher Herr von Gemüth, aber sehr unglüklich in entreprisen. Er ward in / Frankreich in seiner Jugend gefangen und als er des Gefängnißes / loß worden, trat er in den Orden der Jesuiten, und da er annos proba-/tionis ausgestanden und eben die Profession Ordinis thun wollen, hat / ihn Innocentius VIII. a[nn]o 1646 zum Cardinal gemacht, welches er bey der Wahl / vermöge der Dispensation des Römischen Babstes resignirte.

§23. Zu dieses Königes Zeiten entstand der unglükliche Krieg der Cosaken / unter Bugdano Chmiel[n]ickii, welcher Polen gar sehr geschwächt, nicht / minder auch der Krieg mit dem Muscoviter, der dem Reiche Polen fast / gantz Groß Litthauen und Zamaiten weggenom[m]en.

§24. In solchem bösen Zustande des Reiches Polen brach Carl Gustav, / Pfaltz Graff am Rhein von Zweybrük, welchem die Königin Christina / in Schweden das Reich abgetreten, den 26jährigen Stillstand und fiel / a[nn]o 1655 im Augusto mit einer starken armee in Polen und weiterhin / in Preußen.

§25. Die Ursachen des zerrißenen Stillstand wurden von Schwe-/discher Seiten also angebracht, erstlich, weil den Polen niemalen / ein rechter Ernst
[1047] gewesen, mit den Schweden Friede zu machen // noch zu halten, wie aus der Lubeckschen Zusam[m]en Kunfft a[nn]o 1652 erhellet. / Da sie nur mit den praeliminaribus die Zeit zu tractiren unnützlich ver-/gehen laßen, fürs andere, weil Königs {Joh.}[204] Casimiri Gesandter C{ali}sius[205] publice / auf dem Schwedischen Reichs Tage im Nahmen seines Königes a[nn]o 1654 / wieder die inauguration Carl Gustavs protestiret. Drittens, weil der / Königl. Polnische Ministre de Baii sich in Holland um einige Kriegs Schiffe / beworben.

[204] *Supra lin.*

kad Švedijos karalienė Lenkijos karaliui perleis Elbingą, Braunsbergą, Marienburgą ir Diršau, o Brandenburgo kurfiurstui – Piliavą ir Klaipėdą.

§21. Paliaubų metu nieko svarbesnio neįvyko, tik 1637 metais Lenkijos karalius Vladislovas IV susituokė su Cecilija Renata, imperatoriaus Ferdinando dukterimi, o 1640 metų rugsėjo 3 dieną mirė Brandenburgo kurfiurstas Jurgis Vilhelmas, tuomet Frydrichas Vilhelmas, jo sūnus, paveldėjo teisę rinkti imperatorių ir visas žemes, o kitais metais Varšuvos Seime gavo Prūsijos leną. 1645 metais Vladislovas IV vedė antrąją žmoną Luizą Mariją Gonzagą, Nevero princesę.

§22. 1648 metų gegužės 10-ąją, eidamas 53-iuosius metus, mirė Vladislovas IV. Po jo buvo išrinktas Jonas Kazimieras, Vladislovo brolis, buklaus proto valdovas, bet jam labai nesisekė karo veiksmai. Jaunystėje jis buvo kalinamas Prancūzijoje, o išleistas iš kalėjimo įstojo į jėzuitų ordiną, ten išlaikė išbandymo metus ir rengėsi įšventinimams, bet 1646 metais Inocentas VIII pakėlė jį į kardinolus, tačiau rinkimų metu su Romos popiežiaus dispensa šių pareigų atsisakė.

§23. Valdant šiam karaliui kilo nesėkmingas karas su kazokais, kuriems vadovavo Bohdanas Chmielnyckis. Šis karas labai susilpnino Lenkiją, ne mažiau kaip ir karas su maskvėnu, kuris iš Lenkijos Karalystės atėmė kone visą Didžiąją Lietuvą ir Žemaitiją.

§24. Esant tokiai blogai Lenkijos Karalystės padėčiai, Karolis Gustavas, Reino ir Cveibriuko pfalcgrafas, kuriam Švedijos karalienė Kristina buvo perleidusi Karalystę, nutraukė 26 metų paliaubas, 1655 metų rugpjūčio mėnesį su stipria kariuomene įsiveržė į Lenkiją ir toliau į Prūsiją.

§25. Priežastis, dėl kurių buvo nutrauktos paliaubos, švedų pusė nurodė tokias: pirmiausia, lenkams visada nelabai rūpėjo su švedais nei sudaryti tai-
[1047] ką, nei // ją išlaikyti, kaip matyti iš susitikimo Liubeke 1652 metais. Be to, jie su parengiamaisiais susitarimais tik veltui leido laiką, ir, antra, karaliaus Jono Kazimiero pasiuntinys Calisijus 1654 metais savo karaliaus vardu Švedijos parlamente viešai protestavo prieš Karolio Gustavo inauguraciją. Trečia, Lenkijos karaliaus ministras de Baii stengėsi Olandijoje gauti kelis karo laivus.

[205] ali *supra lin., corr. ex illect.*

Viertens, weil Joh[ann] Casimirus eben solches beym Könige in Danne-/mark und bey dem Herzoge in Holstein gesucht, auch bey dem Churfürsten / zu Brandenburg, auch beym Herzogen in Curland um den freyen Gebrauch / der See Haffen angehalten.

§26. Obwohl die Cron Polen solches von sich abzulehnen Herrn Andream / Morstein, damaligen Cracauischen Truchßeßen, zum Carl Gustav, König / in Schweden, abfertigte, der auch gnugsam darthat, daß viel geschehen / ohn Wißen und Willen des Königes und der Cron, wolte doch solches nicht ver-/schlagen, sondern die Schweden funden noch mehr Ursach und Gelegenheit / zum Kriege, denn dieses Herrn Credentz Schreiben hatte ein etc. ausgelas-/sen in dem Titul des Königes, worinnen nur zwey etc. etc. stunden, da doch / drey solten gesetzet werden. So war auch in der Unterschrifft Joh[annis] Casimiri / gesetzt im 6ten Jahr unserer Reiche, da hätte stehen sollen, Unseres Reiches, / welches alles wieder die Stumsdorffsche Pacta wäre, und wolte auch / nichts verschlagen, daß man solches mit einem Versehen des Schreibers / entschuldigen, noch mit einem andern Schreiben, worin alles punctuel in / Acht genom[m]en ward, ersetzen wolt.

§27. Es schikte auch die Cron Polen den Castellan von Kiow, Zbigneum / Goraiskii, und als der in der expedition starb, den Woywoden vom Lanczicz, / Joh[ann], Graffen von Lesno, als Groß Gesandter, deme Daniel Naraszewicz [!] [Naruszewicz] / zugeordnet ward, in Schweden, die aber, weil der Krieg wieder Polen / festgestellet ward, auch Carl Gustav nach Pom[m]ern gieng, musten sie / nach Hause kehren.

§28. Im[m]ittelst war der Schwedische General Wittenberg mit seiner armee / in Groß Polen gegangen, auch zweene Woywodschafften, Posen und Calisch, / unter seines Königes Devotion gebracht, deme der König Carl Gustav / nachgefolget und bey Kolo sich mit Ihm conjugiret.

§29. Es wurd zwar vom Könige Joh[anni] Casimiro, Könige in Polen, der Polnische / Cicero, Christophorus Przyemsckii [!] [Przerembski], an den König Carl Gustav geschikt, / allein er konte auch mit seiner beweglichen Oration nichts ausrichten.

§30. Carl Gustav gieng weiter in Polen hinein, eroberte Warschau / und auch zu letzt Cracau, welches Stanislaus [!] [Stefan] Czarneckii, Kyowischer / Castellan, einen Monath lang wieder die Schweden defendiret, aber / hernach, weil kein Entsatz zu hoffen, den Schweden die Stadt übergeben / muste. //

[1048] §31. Im Groß Fürstenthum Litthauen schaltete auch nach seinem Belieben der / Schwedische Graff Magnus de la Guardie, welchem fast alle litthauische

Ketvirta, kadangi Jonas Kazimieras to paties siekė gauti iš Danijos karaliaus, iš Holšteino hercogo, be to, Brandenburgo kurfiursto ir Kuršo kunigaikščio prašė leisti laisvai naudotis jūros uostais.

§26. Nors Lenkijos Karalystė, norėdama paneigti tokius [priekaištus], pas Švedijos karalių Karolį Gustavą pasiuntė poną Andreją Morsteiną, tuometinį Krokuvos stalininką, kuris ganėtinai įrodė, kad daug kas įvyko be karaliaus ir Karūnos žinios ir valios, tačiau švedai neketino į viską žiūrėti pro pirštus, o rado dar daugiau priežasčių ir progų karui, nes pono kredenciale karaliaus titule buvęs praleistas vienas „ir t. t.“, o įrašyti tik du „ir t. t. ir t. t.“, o turėję būti trys. Taipogi Jono Kazimiero paraše buvę parašyta „šeštaisiais mūsų karalysčių metais“, o turėję būti „mūsų karalystės“, tai esą prieštarauja Štumsdorfo sutarčiai, ir nenorėjo sutikti, kad taip nutiko dėl raštininko neapsižiūrėjimo, o reikalavo tą raštą pakeisti kitu, kuriame į viską papunkčiui būtų atsižvelgta.

§27. Lenkijos Karalystė pasiuntė taip pat Kijevo kaštelioną Zbignevą Goraiskį, o kai jis pasiuntinybės metu mirė, į Švediją kaip didįjį pasiuntinį išsiuntė Lenčicos vaivadą grafą Johanną von Lesno [Leszno] [Janą Leszczynskį], kuriam buvo priskirtas Danielis Naraszewiczius [!] [Naruševičius][139], bet kai karas su Lenkija vėl buvo atnaujintas ir Karolis Gustavas išvyko į Pomeraniją, jiems teko grįžti namo.

§28. Tuo tarpu švedų generolas Wittenbergas su savo kariuomene nužygiavo į Didžiąją Lenkiją ir savo karaliaus pavaldumui perėmė dvi vaivadijas – Pozeno ir Kališo, paskui jį nusekė karalius Karolis Gustavas ir susijungė su juo prie Kolo.

§29. Nors Lenkijos karalius Jonas Kazimieras pas karalių Karolį Gustavą pasiuntė Lenkijos Ciceroną Christophorą Przyemsckį [!] [Przerembski], bet ir jis savo jausminga iškalba nieko nepasiekė.

§30. Karolis Gustavas žygiavo toliau į Lenkiją, užėmė Varšuvą, paskui ir Krokuvą, kurią Kijevo kaštelionas Stanislovas [!] [Stefanas] Czarneckis [Čarneckis] visą mėnesį gynė nuo švedų, bet paskui, nebesitikėdamas, kad bus išvaduotas iš apgulties, turėjo perleisti miestą švedams. //

[1048] §31. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kaip panorėjęs šeimininkavo ir švedų grafas Magnus de la Gardie, prie kurio prisidėjo beveik visi

Herrn / zufielen[140] außer dem eintzigen Paulo Sapieha, welcher dem Könige / in Schweden nicht geschworen.

§32. Joh[annes] Casimirus, der König, muste, weil er in seinem Reiche nirgends / sicher war, sich in Schlesien retiriren.

§33. Carl Gustav besetzte die vornehmste Städte in Polen und gieng in Preußen, / da sich so fort Thorn und Elbing gutwillig ergaben. Es hatte zwar der / Churfürst in Brandenburg Marienburg damals inne, weil aber alles / schiene von Polen abzufallen, revocirte er seine Völker und zog damit / in sein Herzogthum Preußen, bekam also der König in Schweden die Stadt / und nach einer kleinen Zeit das Schloß Marienburg, welches Jacob Weyher, / Marienburgischer Woywod, weil er von allen verlaßen war, wieder / seinen Willen aufgeben muste.

§34. Der König in Schweden gieng darauf vor Königsberg, da es denn / zu Tractaten kam zwischen Carl Gustav, König in Schweden, und Fridrich / Wilhelm, Churfürsten von Brandenburg, da sich diese beyde wieder Polen / mit einander verbunden a[nn]o 1656, welche Verbündniß in kurtzem offt ge-/ändert worden, wie aus denen tractaten zu sehen.

§35. Die wir, dem Curiösen Leser zu gefallen, hiebeyfügen[206] [141]:

Wir, Friedrich Wilhelm, von Gottes Gnaden Marggraff zu Branden-/burg, des H. R. Reichs Ertz Cäm[m]erer und Churfürst zu Magdeburg, / in Preußen etc. etc. Thun kund und zu wißen hiemit allen und jeden, denen da-/ran gelegen, daß, nachdem wir mit dem Durchlauchtigsten und Groß-/mächtigsten Fürsten, Herrn Carl Gustaven, der Schweden, Gothen und Wenden / Könige etc. etc. Handlung zu pflegen unsere Gevolmächtigte Com[m]issarien / verordnet und mit gnugsahmen Befehlen versehen, dieselben mit / Ihre Königl. Maj., auch Gevolmächtigten Com[m]issarien sich zusam-/men gethan und nachgesetzten Vergleiches, deßen alle und jede Stü-/ke hie eingerüket seyndt und folgen, sich vereiniget haben.

Kund und zu wißen sey hiemit allen und jeden, denen daran gelegen ist, / oder einigerley Weise daran gelegen seyn kan: Als zwischen dem / Durchlauchtigsten und Großmächtigsten Fürsten und Herrn, Herrn Carl Gu-/staven von Gottes Gnaden, der Schweden, Gothen und Wenden König etc. etc. / und dem Durchlauchtigsten und Hochgebohrnem Fürsten und Herrn, Herrn Friedrich / Wilhelm von Gottes Gnaden, Marggraffen zu Brandenburg, des Heil. /

[206] *Įrašyta 10 nuoroda, bet išnašos nėra. :/ : Die Fußnote ist durch die Ziffer 10 vermerkt, fehlt jedoch.*

Lietuvos ponai[140], išskyrus Povilą Sapiegą, kuris nebuvo prisiekęs Švedijos karaliui.

§32. Kadangi karalius Jonas Kazimieras savo Karalystėje niekur nebesijautė saugus, turėjo bėgti į Sileziją.

§33. Karolis Gustavas užėmė svarbiausius Lenkijos miestus ir patraukė į Prūsiją, kur išsyk geranoriškai jam pasidavė Tornas ir Elbingas. Nors anuomet Brandenburgo kurfiurstas turėjo savo valdžioje Marienburgą, bet kadangi visi, kaip matėsi, atsimetė nuo Lenkijos, jis atšaukė savo karius ir patraukė su jais į savo Prūsijos Kunigaikštystę. Tad Švedijos karalius gavo miestą, o netrukus ir Marienburgo pilį, kurią Jacobas Weyheris, Marienburgo vaivada, prieš savo valią turėjo atiduoti, nes visi buvo jį palikę.

§34. Tuomet Švedijos karalius nužygiavo prie Karaliaučiaus ir ten įvyko Karolio Gustavo, Švedijos karaliaus, ir Frydricho Vilhelmo, Brandenburgo kurfiursto, derybos, nes 1656 metais juodu buvo sudarę sąjungą prieš Lenkiją, tačiau, kaip matyti iš derybų, toji sąjunga būdavo dažnai pakeičiama.

§35. Stengdamiesi įtikti smalsiam skaitytojui, jos tekstą čionai pridedame[141]:

Mes, Frydrichas Vilhelmas, iš Dievo malonės Brandenburgo markgrafas, Šventosios Romos Imperijos arkikamerarijus ir Magdeburgo bei Prūsijos kurfiurstas ir t. t. ir t. t., šiuomi skelbiame ir visiems, kuriems tai svarbu, pranešame, kad po to, kai mudu su šviesiausiuoju ir galingiausiuoju kunigaikščiu valdovu Karoliu Gustavu, švedų, gotų ir vendų karaliumi ir t. t. ir t. t., savo įgaliotiems komisarams nurodėme derėtis ir aprūpinome reikalingais įsakymais, šie susitiko su Jo Didenybe karaliumi ir įgaliotaisiais komisarais ir sutarė dėl toliau pateikiamo taikaus susitarimo, kurio visos dalys čia toliau išdėstomos.

Šiuomi skelbiame ir visiems, kuriems svarbu arba kokiu nors būdu galėtų būti svarbu, pranešame:

Tarp šviesiausiojo ir galingiausiojo kunigaikščio ir valdovo pono Karolio Gustavo, iš Dievo malonės švedų, gotų ir vendų karaliaus ir t. t. ir t. t., ir šviesiausiojo ir kilmingiausiojo kunigaikščio ir valdovo pono Frydricho Vilhelmo, iš Dievo malonės Brandenburgo markgrafo, Šventosios Romos Imperijos

Römischen Reichs Ertz Cäm[m]erer und Churfürsten etc. etc. nicht allein / gewiße Lehns Verträge zu Königsberg den 7. Januarii nach dem / alten Calender dieses Jahres geschloßen, mittelst welcher Ihre Chur-/fürstl. Durch-
[1049] laucht für sich und ihre rechtmäßige Nachfolger versprochen, // daß Sie das Herzogthum Preußen und das Fürstenthum Ermland von Ihro Königl. / Maj. und der Cron Schweden zu Lehn nehmen und erkennen wolten, sondern über die-/selben auch noch ein anderer Bund zu Marienburg den 15. Januarii alten Calenders / daßelbe Jahr aufgerichtet und seithero zu benden, so wohl Königl. als Churfürstl. / Seiten in Fried und Kriegshandlungen sonderbahre gute Proben aufrichtiger und / standhaffter Freundschafft verspüret worden, so daß dannenhero beydes, / Ihre Königl. Maj. und Churfürstliche Durchl., ein ander zu erkennen gegeben, / wie es dem gemeinen Wesen sehr verträglich seyn dürffte, Sie auch begie-/rig, ja entschloßen wären, daß solche gute Freundschafft durch einen un-/auflößlichen Bund bevestiget und auf dero beyderseits Erben und Nachkom-/men fortgepflantzet und beständig erhalten würde, wobey Ihre Churfürstl. / Durchl. absonderlich und inständig begehret, daß obberührte Lehns Verträge, / welche den 7. Januarii zu Königsberg geschloßen, keine Krafft hinführo haben, / sondern gantz abgethan, demnach das Herzogthum Preußen und das Fürsten-/thum Ermland kein Lehn Ihrer Königl. Maj. und dero Nachfolger der Könige / und der Cron Schweden seyn, an statt deßen aber ein genaues, festes und / ewig währendes Verbündniß unter beyden Theilen gerichtet werden / möchte, und dann Ihre Königl. Maj. nach fleißiger Erwägung der / hierunter führenden guten intention und der gemeinnützigen so Krieges / als Civil actionen und Rathschläge eines so nahen Bluts und Bundes Ver-/wandten, auch um Sie und um die gemeine Sache wohl verdienten Fürsten, / nicht weniger des Nutzens und Vortheils für jetzo und auf die Nachkom[m]en / daraus erwachßen könte, wann Ihre Churfürstl. Durchl. nehmlich wegen / jetzt angeführter Ursachen aller über das Herzogthum Preußen / und Fürstenthum Ermland die hoheste Macht hätte und ein freyer und / Souverainer Fürst und Herr wäre, Ihre Königl. Maj. aber um des willen, / wie auch dero Nachfolgern am Reich und der Cron Schweden, sich aufs ge-/naueste mittelst eines Bundes verwandt machete. Solchem allen / nach, aus gantz willigem Gemüthe, zu einem sonderbahren Gezeugniß / der Ihro Churfürstl. Durchl. und dero fürnehmen Hause zutragenden freund-/lichen Zuneigung auch mehr und mehr Ihro daßelbe zu verbinden, in die / Austilgung der dik erwehnten Lehns Verträge und Errichtung eines en-/gen und ewig währenden Bündnißes verwilliget haben, wozu hernach auch / zu beyden Theilen

arkikamerarijaus ir kurfiursto ir t. t. ir t. t., šių metų sausio 7 dieną pagal senąjį kalendorių sudarytos ne tik tam tikros sutartys Karaliaučiuje, pagal kurias Jo
[1049] Šviesybė kurfiurstas pažadėjo sau ir savo teisėtiems įpėdiniams // perimti iš Jo Didenybės karaliaus ir Švedijos Karalystės ir pripažinti Prūsijos ir Varmės kunigaikštystes leno teise, bet ir dėl jų tų pačių metų sausio 15 dieną pagal senąjį kalendorių sudaryta ir dar kita sąjunga Marienburge ir nuo tada susisaistyti, tiek iš karaliaus, tiek iš kurfiursto pusės ir taikos, ir karo veiksmų metu buvo galima justi itin gerus nuoširdžios ir tvirtos draugystės patvirtinimus, tad abu, ir Jo Didenybė karalius, ir Jo Šviesybė kurfiurstas leido vienas kitam suprasti, kad bendram labui turėtų būti labai naudinga, ir jiedu siekia ir yra pasiryžę sutvirtinti tokią gerą draugystę neišardoma sąjunga, perduoti ją abiejų šalių paveldėtojams ir palikuonims ir nuolat išlaikyti, kartu Jo Šviesybė kurfiurstas itin ir primygtinai pageidauja, kad anksčiau minėtosios leno sutartys, sudarytos Karaliaučiuje sausio 7 dieną, nebetektų galios ir būtų visiškai panaikintos, tad Prūsijos Kunigaikštystė ir Varmės Kunigaikštystė nebebūtų Jo Didenybės karaliaus, jo palikuonių karalių ir Švedijos Karalystės lenai, o vietoj to galėtų būti sudaryta abiejų šalių skrupulinga, tvirta ir amžina sąjunga, ir tuomet Jo Didenybė karalius, gerai apgalvojęs į ją vedančius gerus tokio artimo kraujo giminaičio ir sąjungininko ir jai [sąjungai] bei bendram reikalui didžiai nusipelnusio kunigaikščio ketinimus, visuotinai naudingus tiek karo, tiek civilinius veiksmus ir patarimus, taipogi ne menkiau ir naudą, ir privalumus dabarčiai ir kaip jie galėtų išsiplėtoti palikuonims, jeigu Jo Šviesybė kurfiurstas būtent dėl čia pateiktų priežasčių turėtų aukščiausią valdžią Prūsijos ir Varmės kunigaikštystėms ir būtų laisvas ir suverenus kunigaikštis ir valdovas, o Jo Didenybė karalius viso to ir Imperijos, ir Švedijos Karalystės įpėdinių labui kuo skrupulingiausiai susisaistytų sąjunga. Pagal visa tai su dideliu noru parodyti ypatingą draugišką palankumą Jo Šviesybei kunigaikščiui ir jo kilmingai giminei ir vis labiau su juo susisaistyti buvo sutikta, kad minėtos leno sutartys būtų panaikintos ir sudaryta glaudi ir amžina sąjunga, prie kurios iš

näher geschritten ist, in dem neulicher Tage dieses Werk / zu vollenführen Ihro Königl. Maj. uns dazu bevolmächtiget und befehliget / mich Ihre Königl. Maj. Ober Com[m]issarien und Obersten über der Leib Regiment / Christoph Carl Schlippenbachen, Graffen in Schefuede [!] [Schowede], Freyherrn in Linsala, / Herrn in Salingen, und mich, Ihre Königl. Maj., Hoffrath und Praesidenten / in den Herzogthümern Bremen und Werden, Matthias Biören-
[1050] klau, Erbge-//seßen auf Elmenhoff, Wannestadt und Tißlingen, wie auch mich, Ihro Königl. Maj. Rath / und an Ihro Churfürstl. Durchl. Hoffe Residenten, Bartholomeus Wolffsbergen, Erbge-/seßenen auf Engenääß, Ihro Churfürstl. Durchlaucht aber uns gleichegestalt / gevolmächtiget und befehliget, mich nehmlich, Ihro Churfürstl. Durchl. Geheimten / Staatsrath und Lehns Directoren, wie auch Ihr Durchl. der Churfürsten Oberhoff-/meistern und Com[m]endanten auf Oranienburg, Otto Freyherrn von Schwerin, Herrn / in Landsberg, Oldewichshagen, wie auch Erbcäm[m]erern der Churfürstl. Mark / Brandenburg und mich, Friedrich von Jehna, Ihro Churfürstl. Durchl. Geheimten / Staatsrath, daß wir zusam[m]en treten und obbesagtes Geschäffte unter / uns überlegen, abhandeln und beschlüßen solten. So haben wir krafft obbe-/sagter Volmachten und erhaltenen Befehle nach hin und her gepflogener Unter-/redung auf folgende Bedingung zu beyden Seiten uns einmüthig und / einhelliglich verglichen:

1. Gleich wie vermöge des Königsbergischen Vergleichs vom 7. Januarii alten / Calenders dieses Jahres das Herzogthum Preußen und Fürstenthum Ermland / besagten Tages von der Cron Polen zu ewigen Zeiten getrennet und abge-/sondert ist, also sol es auch krafft dieses Vergleichs ewig davon getrennet / seyn und bleiben, dergestalt, daß weder Ihre Churfürstl. Durchl. noch dero / Nachfolger das Herzogthum Preußen und Fürstenthum Ermland einigerley / Weise der Cron Polen, es sey als ein Lehn oder sonst davon zu dependiren, / unterwürffig oder verbündlich machen, sondern vielmehr mit allen Kräfften / verwehren sollen, daß Sie nim[m]ermehr zu der vorigen oder gleicher / Vereinigung mit Polen oder einigem andern Reiche noch republique kom[m]en / und gelangen mögen.

2. Zu welchem Ende Ihro Königl. Maj. zu Schweden für sich und ihre Nachfolger / am Reich und für die Cron Schweden nun und zu ewigen Tagen die Lehns-/Verträge, so zwischen Ihro Königl. Maj. und der Cron Schweden an einer und / zwischen Ihre Churfürstl. Durchl. an der andern Seite zu Königsberg den 7. Januarii dieses 1656 Jahres aufgerichtet seyn, worinnen nebenst andern Ihro Churfürstl. / Durchl. das Herzogthum Preußen und Fürstenthum Ermland

abiejų šalių priartėta ir pastarosiomis dienomis. Jo Didenybė karalius įgaliojo mus šį darbą įgyvendinti ir įsakė man, Jo Didenybės karaliaus vyriausiajam komisarui ir leibregimento pulkininkui Christophui Carlui Schlippenbachui, Schefuede [!] [Šovedės] grafui, Linsalos baronui, Salingeno ponui, ir man, Jo Didenybės karaliaus rūmų tarėjui ir Brėmeno ir Verdeno hercogysčių valdyto-
[1050] jui Matthiasui Biörenklau, // Elmenhofo, Vaneštato ir Tislingeno paveldėtojui, ir man, Jo Didenybės karaliaus patarėjui ir Jo Šviesybės kurfiursto dvaro rezidentui Bartholomejui Wolffsbergenui, Engeneso paveldėtojui, tačiau Jo Šviesybė kurfiurstas lygiai taip pat mus įgaliojo ir mums įsakė, tai yra, man, Jo Šviesybės kurfiursto slaptajam tarėjui ir leno valdytojui, taip pat Jo Šviesybės kurfiursto oberhofmeisteriui ir Oranienburgo komendantui baronui Otto von Schwerinui, Landsbergo ir Oldevichshageno ponui ir kurfiurstiškosios Brandenburgo Markos paveldimo titulo iždininkui, ir man, Friedrichui von Jehnai, slaptajam Jo Šviesybės kurfiursto valstybės tarėjui, susitikti ir aukščiau minėtus reikalus tarpusavyje aptarti, suderėti ir priimti nutarimą. Tad turėdami minėtuosius įgaliojimus ir gautus įsakymus po vienaip ir kitaip rutuliotų pokalbių abi šalys vieningai ir sutartinai suderino tokias sąlygas:

1. Lygiai taip pat kaip pagal Karaliaučiaus sutartį, sudarytą šių metų sausio 7 dieną pagal senąjį kalendorių, Prūsijos ir Varmės kunigaikštystės minėtą dieną visiems laikams atskirtos ir atidalytos nuo Lenkijos Karalystės, taip ir šia sutartimi jos turi būti ir likti visiems laikams nuo jos atskirtos, kad nei Jo Šviesybė kurfiurstas, nei jo palikuonys nei Prūsijos, nei Varmės kunigaikštysčių jokiu būdu nepajungtų Lenkijos Karūnai – ar tai būtų lenas, ar koks kitoks pavaldumas, ar sąjunga, o visomis išgalėmis turi užkirsti kelią tam, kad jos niekados nepatektų į buvusią arba tokią pačią sąjungą su Lenkija arba kuria nors kita karalyste arba respublika.

2. Galiausiai Jo Didenybė Švedijos karalius pasižadėjo pats savo Karalystės palikuonims ir Švedijos Karalystei dabar ir visiems laikams leno sutartis, kurios buvo sudarytos šių 1656 metų sausio 7 dieną tarp Jo Didenybės karaliaus ir Švedijos Karalystės iš vienos pusės ir Jo Šviesybės kurfiursto iš kitos

von Ihro Königl. / Maj. und dero Nachfolgern den Königen und der Cron Schweden Lehens weise / zu empfahen, versprochen, samt allen andern an bemelden 7. Januar[ii] neben / getroffenen Vergleichspuncten und der darauf am 15. Januar[ii] alt[en] Cal[enders] / dieses Jahres erfolgten Erläuterung mit allen ihren Worten, Clausuln und / articuln, so darinnen begriffen, für null[us] und nichtig erklären und ihnen alle / Krafft und Verbindlichkeit hiemit und durch diesen Vergleich gäntzlich und in / Ewigkeit benehmen. Es werden auch die Originalien besagter Verträge, / weil sie selbst nicht wieder ausgelieffert werden können, dennoch hiemit / für zurükgegeben, zerrißen und verbrandt
[1051] gehalten, sollen auch ewig da-//für gehalten werden, also daß dieselben ausgetilgeten Pacten wieder Ihre Chur-/fürstliche Durchl. und dero aus rechtmäßiger Ehe erzeugete Nachfolger männ-/liches Stam[m]es hinführo keinerley Weise angezogen werden, noch Ihro Königl. / Maj. und dero Nachfolger am Reich und Cron Schweden deren sich gebrau-/chen können noch mögen.

3. Wozu demnach der Höchste seine Gnade und Seegen verleihen wolle, soll von / diesem Tage an und zu ewigen Zeiten der Durchlauchtigste Fürst und Herr, Herr / Friedrich Wilhelm, von Gottes Gnaden Marggraff (der gantze Titul), / und deßen aus rechtmäßiger Ehe erzeugte Nachfolger mannliches Saamens, / alle und jede, in unzertrennter Ordnung das Höchste Haupt des Herzogthums / Preußen und Fürstenthums Ermland, auch deren Länder freye Souveraine / Fürsten seyn und bleiben und solcher Rechte darüber genüßen und gebrauchen / als Fürsten von höhester und freyer Macht und Gewalt zu haben und zu genüßen / pflegen oder billig haben und genüßen sollen.

4. Ferner, wie Ihro Königl. Maj. und dero Nachfolger am Reiche und die Cron Schweden / nie und zu keinen Zeiten, so lang Ihre Churfürstl. Durchl. und dero männliche / Nachfolger aus rechtem Ehebette im Leben sind, einiges Rechtes, unter was / Vorwand oder Schein daßelbe seyn oder geschehn könte, über das Herzogthum / Preußen und Fürstenthum Ermland oder deren einen Theil sich anmaaßen, noch / die Herzogen und Fürsten an ihrer Übung der höchsten und freyen Gewalt beun-/ruhigen, noch aufhalten, es sey der Stände oder Unterthanen oder wer / dieselben seyn mögen, sich einmischen, noch auf einige andere Weise durch / sich oder andere, heimlich oder öffentlich, an ruhiger Besitzung und / höchster Macht und Herrschafft sie beeinträchtigen sollen. Als sollen hinwie-/derum auch Ihro Churfürstl. Durchl. und dero rechtmäßige Nachfolger / ihnen durchaus kein Recht oder Ansprache auf einigen Antheil des Königl. / Preußens anmaaßen, auch nichts, daß dem von Ihro Königl. Maj. und der / Cron Schweden Ihnen vorbehaltenen Rechte, auf den

pusės, kur, be kitų dalykų, Jo Šviesybė kurfiurstas pasižadėjo priimti iš Jo Didenybės karaliaus ir jo palikuonių karalių ir Švedijos Karalystės Prūsijos ir Varmės kunigaikštystes kaip leną kartu su visais minėtą sausio 7 dieną priimtais susitarimo punktais ir paskum, šių metų sausio 15 dieną pagal senąjį kalendorių, padarytais paaiškinimais su visais jame esančiais žodžiais, klauzulėmis ir straipsniais paskelbti nuliniais ir niekiniais ir šiuo bei šia sutartimi visiškai ir amžiams panaikinti jų galiojimą ir įsipareigojimus. Taipogi kadangi minėtų sutarčių originalai nebegali būti atiduoti, vis dėlto šiuo laikomi grąžin-
[1051] tais, suplėšytais ir sudegintais ir turi būti amžinai // tokiais laikomi, tad panaikintais paktais, kurie buvo sudaryti prieš Jo Šviesybę kurfiurstą ir jo iš teisėtos santuokos gimusius vyriškosios lyties palikuonis, nuo šiol jokiais būdais negali būti [jais] remiamasi, taip pat ir Jo Didenybė karalius ir Jo Karalystės palikuonys ir Švedijos Karalystė negali ir neturi jais naudotis.

3. Kam Aukščiausiasis turėtų teikti savo malonę ir palaimą, nuo šios dienos ir amžinai tai yra Šviesiausiasis kunigaikštis ir valdovas ponas Frydrichas Vilhelmas, iš Dievo malonės markgrafas (visas titulas) ir jo teisėtoje santuokoje gimę vyriškosios lyties palikuonys, visi ir kiekvienas atskirai neatskiriama tvarka turi būti ir likti aukščiausiais Prūsijos ir Varmės kunigaikštysčių valdovais, taip pat ir jų žemių suvereniais kunigaikščiais, turėti tokias pat teises ir jomis teisėtai naudotis kaip aukščiausios ir laisvos valdžios ir galios kunigaikščiai.

4. Toliau, Jo Didenybė karalius ir jo palikuonys Karalystėje ir Švedijos Karūna niekada ir jokiais laikais, kol Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo vyriškosios lyties palikuonys, gimę iš teisėtos santuokos, neturi teisės kėsintis, kad ir koks būtų ar galėtų įvykti pretekstas arba destis, į Prūsijos ir Varmės kunigaikštystes arba kurią nors jų dalį, taip pat kelti nerimą hercogams ir kunigaikščiams arba kliudyti jiems vykdyti savo aukščiausią ir laisvą valdžią, net jeigu įsimaišytų luomai arba pavaldiniai, arba kad ir kas tai būtų, nei jokiu kitu būdu patys arba per kitus, slapta arba viešai trukdyti ramiai naudotis aukščiausia galia ir valdžia. Taipogi ir Jo Šviesybė kurfiurstas, ir jo teisėti įpėdiniai neturi jokios teisės duoti jiems sutikimą kėsintis į kurią nors Karališkosios Prūsijos dalį, taipogi ir nieko iš Jo Didenybei karaliui ir Švedijos Karūnai priklausančių

Fall die absteigende / Churfürstliche Mannlinie mit Tode abgehen sollte, an mehr besagten / Herzog und Fürstenthümern, denselben in der Regierung zu folgen, weder / durch sich noch durch andere, heimlich oder öffentlich, thun noch handeln.

5. Gleich wie auch der Sitz des Thum Capituls die Stadt Frauenburg samt / dem dazu gehörigen Amte in Krafft obbesagter nunmehro aufgehobener / Lehns Verträge von dem Fürstenthum Ermland abgesondert und Ihro Königl. Maj. und dero Cron Schweden vorbehalten ward. Also sollen auch hinführo / gedachte Stadt und Amt von dem Fürstenthum Ermland abgesondert / seyn und bleiben und Ihro Königl. Maj. und dero Nachfolgern als Sie zu der / Zeit, da die nun erloschene Lehns Verträge hiebevor aufgerichtet wor-/den, von allen Seiten geachtet und das Frauenburgische Amt von / dem Bischöfflichen
[1052] oder der Thumherrn Gebiete, auch von Ermland dadurch // unterschieden und abgetheilet gewesen. Wannenhero auch Ihro Königl. Maj. oder / dero Nachfolger am Reich und die Cron Schweden kein Recht auf die Land Güther, / Dörffer und Gerechtigkeiten, welche vor Errichtigung der nun ausgetilgeten / Lehns pacten dem Capitul zu Frauenburg, deßen Thumherrn und allen andern im Frauenburgischen Amte sich befindenden Geistlichen, außer demselben Amte / in Ihro Churfürstl. Durchl. Provintzien zugestanden, hinführo jemalen prae-/tendiren noch einigen Anspruches sich dazu vernehmen laßen sollen noch / wollen. Gleichfals sollen und wollen[207] sich Ihro Churfürstl. Durchl. und dero ehe-/liche Leibes Erben und Successoren Männlichen Stam[m]es alles Zuspruches zu / den Güthern, Dörffern, Gerichten, Rechten und Einkünfften, auch Gemeinschafften / dererjenigen Rechte und Einkünffte, welche außer dem Fürstenthum Erm-/land in dem Amte Frauenburg oder einigem andern Ihro Königl. Maj. zu / Schweden Gebiete hiebevor dem Bischthum, Capituln und allen andern Geistlichen / in Ermland zugehörig gewesen, gäntzlich enthalten und sich deßen / durchaus nichts anmaaßen.

6. Damit nun an beständiger und aufrichtiger Freundschafft kein Zweiffel / sey, so soll nicht allein, die am 15. Jun. dieses jetzt lauffenden Jahres zu Ma-/rienburg geschehene Vereinigung der Waffen, so ferne sie diesen und den / daneben aufgerichteten Geheimen Vergleichspuncten, insonderheit auch / der obbeschriebenen Souverainitaet oder höhesten Macht nicht entgegen ist, / hiemit und in Krafft dieses articuls wiederholet seyn und in ihren vorigen / Würden verbleiben, sondern es sollen auch an Statt der abgeschafften / Lehns

[207] *Lit.*

teisių, jeigu kurfiursto palikuonių vyriškoji linija išmirtų, daug sykių minėtajam kunigaikščiui ir kunigaikštystėms, po jo perimti valdymą, nei patys, nei kiti, nei slapta, nei viešai nesiims jokių veiksmų.

5. Taip pat vyskupijos kapitulos būstinė Frauenburgo miestas kartu su jam priklausančiu valsčiumi pagal aukščiau minėtas panaikintas leno sutartis buvo atskirti nuo Varmės Kunigaikštystės ir palikti Jo Didenybei karaliui ir Švedijos Karūnai. Tad ir toliau minėtasis miestas ir valsčius turi būti ir likti atskirti nuo Varmės Kunigaikštystės, o Jo Didenybė karalius ir tie, kas valdys po jo, tuo metu, kai dabar galios nebetekusios leno sutartys buvo sudarytos ir iš visų šalių pripažintos, o Frauenburgo valsčius buvo atidalytas ir atskirtas nuo vys-
[1052] kupijos, arba kapitulai priklausančios srities, taip pat ir nuo // Varmės. Taip pat Jo Didenybė karalius bei po jo Karalystę valdysiantys valdovai ir Švedijos Karūna kaip ir iki šiol neturi jokių teisių į dvarus, kaimus ir servitutus, kurie prieš sudarant dabar panaikintas leno sutartis priklausė Frauenburgo kapitulai, jos nariams ir visiems kitiems Frauenburgo apskrityje esantiems dvasininkams, išskyrus tuos, kurie priklausė tai apskričiai Jo Šviesybės kurfiursto provincijose, jeigu kada nors tuo reikalu išreikštų pageidavimą. Taipogi Jo Šviesybė kurfiurstas, jo santuokiniai vyriškosios lyties palikuonys ir sekėjai privalo ir ketina visiškai nusišalinti ir nesikėsinti į dvarus, kaimus, teismus, teises ir pajamas, taipogi į bendrystę tų teisių ir pajamų, kurios, išskyrus Varmės Kunigaikštystę, Frauenburgo apskrityje arba kurioje nors kitoje Jo Didenybės Švedijos karaliaus teritorijoje anksčiau priklausė vyskupijai, kapitulai arba visiems kitiems Varmės dvasininkams.

6. Kad nekiltų abejonių tvirta ir nuoširdžia draugyste, šiuo susitarimu ne vien pakartojamas ir paliekamas galioti šių metų birželio 15-ąją Marienburge sudarytas susitarimas dėl ginklų, jeigu jis neprieštarauja šiems ir greta jų sudarytiems slaptiems sutarties punktams, ypač aukščiau aprašytam suverenumui arba aukščiausiajai valdžiai, tačiau dar ir vietoj panaikintos lenų sąjungos,

Verbindung, so hiebevor zwischen Ihro Königl. Maj. und Ihro Churfürstl. / Durchl. gewesen, dieselbe Ihro Churfürstl. Durchl. und dero aus absteigen-/der männlichen Linie rechtmäßige Nachfolgere von diesem Tage an, we-/gen obbesagten Herzogthums Preußen und Fürstenthums Ermland freye / Souveraine Fürsten und Ihro Königl. Maj. und den dero folgenden Königen und der / Cron Schweden mit einem engen Bunde, auch wegen der auf gewißen Fall / unten im 13ten articul verglichenen und verabredeten Succession, stets und / unzertrennlich zugethan und demnach zwischen beyden Theilen eine wahre / Freudschafft und Verbündniß geschloßen und bevestiget seyn und bleiben.

7. So sey demnach von diesem Tage an zwischen Ihro Königl. Maj. und dero / künfftig folgenden Königen und der Cron Schweden an einem und zwischen Ihro / Churfürstl. Durchl. und dero ehelichen Mannlichen Leibes Erben und Successoren / am andern Theile ein vester, unaufloßlicher und im[m]er währender Bund, / beyderseits ungefälschte Treue, wie auch beständige und aufrichtige Freund-/schafft, also daß ein Theil des andern Länder, Herrschafften und Unterthanen / gleich als seinen eigenen Nutzen, Bestes[208], Aufnehmen und Ehre suchen und befördern. //

[1053] 8. Vermöge dieses ewigen Bundes sollen keine Verträge oder Bündniße, die / der eine und andere Theil bisher mit andern gestifftet und verrichtet hat, / soweit sie diesem Bunde und den Nutzen und From[m]en beyder Parthen entgegen / seindt, einige Krafft haben, auch hinführo keine Verträge oder tractaten / zum Vorrang und Nachtheil dieses Vergleichs gemachet, gepflogen noch ge-/schloßen werden. Und verbinden sich dannenhero Ihro Königl. Maj. und Ihro / Churfürstl. Durchl. für sich und Ihre Nachfolgere, auch respective Königreiche, / Provintzien und Herschafften gegen einander dahin, daß sie in künfftiger / Friedens Handlung mit dem Könige und der Cron Polen, auch Großher-/zogthum Litthauen einhellig und mit zusam[m]en gesetzten Rathe und / Macht aufs fleißigste sich bemühen wollen erstlich, daß Ihro Königl. / Maj. und dero Nachfolgere am Reiche und die Cron Schweden solche / Vergnugung von dem Könige und der Cron Polen, auch Großherzog-/thum Litthauen bekom[m]en, als in dem ersten articul des Geheimen / instruments enthalten ist, hernach, daß Ihro Churfürstl. Durchlaucht / und dero rechtmäßige Successoren in absteigender männlicher Linie / nicht allein das Herzogthum Preußen, sondern auch das Fürstenthum / Ermland mit allen deren Zubehörungen und Rechten, insonderheit mit / freyer, ungebundener und höchster Macht sicher

[208] *Lit.*

sudarytos anksčiau Jo Didenybės karaliaus ir Jo Šviesybės kurfiursto, nuo šios dienos Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo teisėti vyriškosios linijos palikuonys dėl minėtų Prūsijos ir Varmės kunigaikštysčių laisvi suverenūs kunigaikščiai ir Jo Didenybė karalius bei po jo seksiantys karaliai ir Švedijos Karūna sudaro glaudžią, nuolatinę ir neišardomą sąjungą, taip pat ir dėl tam tikro atvejo, dėl kurio susitarta ir suderėta 13 straipsnyje, ir toliau tarp abiejų šalių užmezgama tikra draugystė, sudaroma ir sutvirtinama sąjunga, kuri turi likti gyvuoti.

7. Tad tebus nuo šios dienos tarp Jo Didenybės karaliaus ir vėliau po jo seksiančių karalių ir Švedijos Karūnos iš vienos pusės ir Jo Šviesybės kurfiursto ir jo santuokinių vyriškosios lyties palikuonių ir įpėdinių iš kitos pusės tvirta, neišardoma ir amžinai trunkanti sąjunga, iš abiejų šalių neveidmainiška ištikimybė, tvirta ir nuoširdi draugystė, taigi viena šalis į kitos šalies žemes, valdas ir pavaldinius žiūrės lygiai kaip į sau naudingus ir kuo geriausiai ir garbingai visa tai rems ir skatins. //

[1053] 8. Pagal šią amžinąją sąjungą netenka galios visos sutartys arba sąjungos, kurias su kitais ligi šiol buvo sudariusi viena ar kita šalis, jeigu jos prieštarauja šiai sąjungai, abiejų šalių naudai ir ramybei, taip pat ir vėliau negali būti nei sudaromi, nei palaikomi jokie susitarimai arba sutartys, kurios galėtų paneigti ir pažeisti šią sutartį. Todėl Jo Didenybė karalius ir Jo Šviesybė kurfiurstas įsipareigoja vienas kitam patys ir jų sekėjai, taipogi ir karalystės, provincijos ir valdos, kad tolesnėse taikos derybose su karaliumi ir Lenkijos Karūna, taip pat su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste kuo stropiausiai sutartinai ir su kartu sudaryta taryba ir valdžia stengsis pirmiausia, kad Jo Didenybė karalius ir jo sekėjai Karalystėje ir Švedijos Karūna gautų tokį pritarimą iš karaliaus ir Lenkijos Karūnos, taip pat ir iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kaip surašyta pirmajame slaptojo dokumento straipsnyje, pagal kurį Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo teisėti vėlesnės vyriškosios linijos įpėdiniai užtikrintai ir nuolatinai savo nuosavybėje turi ne vien Prūsijos, bet ir Varmės Kunigaikštystę

und stets haben und be-/sitzen. So demnach durch Gottes gnädige Schikung der gegenwär-/tige Polnische Krieg sol beygelegt und aufgehoben werden, wil / kein Theil einige Handlung von Frieden oder Vergleich mit dem Feinde, / zugeschweigen den Frieden selbst mit demselben eingehen oder schlüs-/sen, wo nicht der andere damit einig und beyde Theile nach Inhalt / dieses und des ersten und andern Articuls des geheimen Instruments ver-/gnüget seyn, auch alle und jede provintzien und Gerechtigkeiten, die so / wohl der eine als der andere Theil in diesem Kriege und mittelst / der künfftigen tractaten mit dem Könige und der Cron Polen, auch dem / Großherzogthum Litthauen bereits erworben hat, oder noch künfftig / erwerben möchte, dem gemeinen Friedens instrumente einverleibet / worden, insonderheit, daß Ihro Churfürstl. Durchl. die mehr besagte / freye Macht und Souverainitaet gantz und ungeschmälert ohne einigen / Abgang behalten und der König und die Cron Polen, auch das Großherzogthum / Litthauen in Krafft deßelben instruments Ihrem bis daher auf die Pro-/vintzien, welche in dem ersten articul des Geheimen Instruments benah-/met seyn, und Ihro Königl. Maj. und dero künfftigen am Reich folgenden Königen / und der Cron Schweden zur Satisfaction sollen abgetreten und
[1054] überlaßen // worden, wie auch auf das[209] Ihro Churfürstl. Durchl. zustehende Herzogthum / Preußen und Fürstenthum Ermland gehabten Rechte und Ansprüche kräfftig / und beständig absagen.

9. Wann dann auch Ihro Churfürstl. Durchl. für sich und ihre rechtmäßige / Nachfolger die Königl. Maj. und dero rechtmäßigen Nachfolger am Reiche / und die Cron Schweden dieser ihrer aufrichtigen und standhafftigen Freund-/schafft und getreuen Nachbahrschafft gerne vergewißern und versichern wol-/len, als versprechen sie hiemit, daß Sie weder die Kauffmannschafft und / Handlung, noch die andern Rechte und rechtmäßige Gewohnheiten, so zwi-/schen dem Königl. und Churfürstlichen Preußen hergekom[m]en und bis daher / im Gange und Schwange gewesen, im geringsten behindern oder ver-/ringern, sondern vielmehr dahin bedacht seyn und verschaffen wollen, / daßelbe alles seinen vollen gewißen Lauff ferner behalten möge. / Doch also, daß durch solche dero Aufsicht und Vorsorge Ihro nichts an / dero höchster und unverbundener Macht benom[m]en [?] erachtet noch die Trennung des Churfürstl. Preußens und Fürstenthums Ermland von / dem Königl. Preußen und von der Cron Polen dadurch gefährdet werde.

[209] *Corr. ex illect., lit.*

su visais priklausiniais ir teisėmis, ypač su laisva, nesuvaržyta ir aukščiausia valdžia. Taigi, kai maloninga Dievo valia dabar vykstantis karas su Lenkija turės būti nutrauktas ir baigtas, nė viena šalių negalės vesti su priešu jokių taikos derybų arba sudarinėti sutarčių, jau nekalbant apie tai, kad sudarytų su juo taiką, jeigu kita šalis tam nepritars, ir abi šalys pagal šio ir pirmojo bei kitų slaptojo dokumento straipsnių turinį nebus patenkintos, taip pat visos ir kiekviena atskirai provincijos ir servitutai, kuriuos tiek viena, tiek kita šalis šiame kare ir būsimose derybose su karaliumi ir Lenkijos Karūna, taip pat ir su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste jau įgijo arba dar įgis ateityje, įtraukti į bendro pobūdžio taikos sutartį, tarp jų ir tai, kad Jo Šviesybė kurfiurstas be jokio pasitraukimo išlaiko visa apimtimi ir neapribotą jau ne kartą minėtą laisvą valdžią ir suverenumą, o karalius ir Lenkijos Karūna, taip pat Lietuvos Didžioji Kungaikštystė, remdamosi ta pačia sutartimi, ligtol provincijos, kurios įvardytos pirmajame slaptosios sutarties straipsnyje, ir Jo Didenybė karalius, taip pat po jo Karalystėje seksiantys karaliai ir Švedijos Karūna turi
[1054] būti atiduotos ir perleistos kaip satisfakcija, // be to, Jo Šviesybei kurfiurstui priklausančiose Prūsijos ir Varmės kunigaikštystėse tvirtai ir nuolatinai atsisako turėtų teisių ir pretenzijų.

9. Kai Jo Šviesybė kurfiurstas ir Švedijos Karūna įsitikins ir užtikrins sau ir savo teisėtiems Karalystės perėmėjams, kad ši jų draugystė yra nuoširdi ir tvirta, o kaimynystė ištikima, jie šiuomi pažada, kad nei prekyba, nei kitos teisės ir teisėti įpročiai, dėl kurių susitarė karaliaus ir kurfiursto Prūsijos ir [kurie] lig šiol galiojo ir buvo įprasti, nė menkiausiai nebus suvaržyti ar sumažinti, tačiau bus galvojama ir rūpinamasi, kad visa tai ir toliau visa apimtimi išliktų kaip ir anksčiau. Tačiau tokiu savo dėmesiu ir rūpesčiu jie neketina pažeisti nei jų aukščiausios ir neribotos valdžios, nei pakenkti kurfiursto Prūsijos ir Varmės Kunigaikštystės nuo Karališkosios Prūsijos ir Lenkijos Karūnos atskyrimui.

10. Da es auch die Noth erforderte, daß etwa Völker viele oder we-/nige durch eines der Bundes Verwandten Land, Gebieth und Herrschafft / müßen geführet werden, sol zwar beyden Theilen der Durchzug / frey und unverwehret, doch dieselben Völker den bequemsten und / kürzesten Weg, den ihnen die Com[m]issarien weisen, zu nehmen schuldig / seyn. Ehe sie aber die Gräntzen beschreiten, sol derselbe, welcher / sie führet, ein Königl. Officirer Ihro Churfürstl. Durchl. oder dem, welchen / dieselbe an ihre Stelle verordnet haben, ein Churfürstlicher aber / Ihro Königl. Maj. oder dero Statthaltern an selbem Orte es vorher ge-/ziemend andeuten. Wie nun darauf der March ohne Ihro Königl. / Maj. oder Ihro Churfürstl. Durchl. Unkosten geschiehet, also lieget / den Officirern, die die Volker führen, mit allem Fleiß drauf Acht / zu haben und zu verhüten ob, daß den Unterthanen und Einwohnern / an denen Orten, da der Weg durchfället, kein Schade oder Gewalt zu-/gefüget werde. Geschähe aber daßelbe dennoch, etwa aus Nachläßig-/keit und Schuld ihres Führers, sol derselbe dafür gestraffet, der / Schaden aber von beyderseits Com[m]issarien der Billigkeit nach geschätzet, / folgends dafür Abtrag gethan und alles in der Güte beygeleget werden. //

[1055] 11. Noch weiter ist verglichen, daß Ihro Königl. Maj. und der Cron Schweden, wie auch / dero Unterthanen kauffardey Schiffe frey in Ihro Churfürstl. Durchl. Seehäffen / lauffen und daselbst vor Anker liegen, auch nach verrichteten Sachen wieder / von dannen abfahren mögen. Nur daß Sie allemahl ihren Zoll so hoch und / nicht höher als Ihro Churfürstl. Durchl. eigene Unterthanen abstatten. Von / solchem Zolle seynd ausgenommen die Güter, die der Könige zu Schweden / eigene sind und zu Kriegs Rüstung gehören, auch von Ihnen selbst ge-/brauchet, nicht aber zu verkaufen verführet werden. Dannenhero / allemahl bey solchen Sachen, so oft sie geschiket werden, zu Ver-/meidung des Betrugs und Unterschleifs eine Verzeichniß derselben / unter Königl. eigener Hand und Siegel mitgebracht und dem Churfürst-/lichen Zoll Verwalter eingeliefert werden soll. Es soll auch solche / Verzeichniß der besagten Königl. Kriegs Sachen gültig seyn und von dem / Zollverwalter angenommen werden, wenn sie nur von einem Schwe-/dischen Generalen oder Gouverneur einer derselben Cron zustehenden / Provintz unterschrieben und untersiegelt ist. Hinwiederum verspre-/chen Ihro Königl. Maj. gleichergestalt vor sich und ihre Nachfolger / am Reich und für die Cron Schweden, daß es in den Königl. Preußischen / Seehäfen eben also mit Ihro Churfürstl. Durchl. und dero Nachfol-/ger eigenen Sachen gehalten werden solle. Auch ist zugelassen, in / bemeldten Häfen die Schife wieder auszubeßern und Proviant / samt andern

10. Negandos reikalauja, kad didesnė ar mažesnė kariuomenė būtų pervesta per Sąjungai giminingą šalį, sritį arba valdas, todėl abiem šalims turi būti sudarytos sąlygos laisvai ir nekliudomai peržygiuoti, bet kariai turi įsipareigoti, kad eis patogiausiu ir trumpiausiu keliu, kurį nurodys komisarai. Tačiau prieš peržengiant sienas tas, kuris jiems vadovauja, karališkasis Jo Šviesybės kurfiursto karininkas arba tas, kurį jis [Jo Šviesybė] paskyrė ton vieton, o kurfiursto karininkas Jo Didenybei karaliui arba jo vietininkams turi deramai toje vietoje iš anksto apie tai pranešti. Kadangi šio žygio išlaidų nedengs nei Jo Didenybė karalius, nei Jo Šviesybė kurfiurstas, karininkai, kurie vadovaus kariuomenėms, privalo kuo atidžiausiai žiūrėti ir neleisti, kad tų vietovių, per kurias bus nurodyta žygiuoti, valdiniams ir gyventojams būtų pridaryta žalos ir jie patirtų smurtą. Jeigu vis dėlto taip nutiktų dėl vado aplaidumo ir kaltės, šis turės būti už tai baudžiamas, o žala, jos mastą įvertinus abiejų šalių komisarams, turės būti atlyginta ir viskas sutvarkyta gražiuoju. //

[1055] 11. Toliau yra susitarta, kad Jo Didenybės karaliaus ir Švedijos Karūnos, taip pat ir jo pavaldinių prekybiniai laivai gali laisvai įplaukti į Jo Šviesybės kurfiursto jūros uostus ir ten išmesti inkarus, o sutvarkę reikalus ir vėl iš ten išplaukti. Tik muito sumoka tiek ir ne daugiau kaip ir paties Jo Šviesybės kurfiursto pavaldiniai. Nuo muito mokesčio atleidžiamos prekės, kurios yra paties Švedijos karalių nuosavybė ir priklauso karinei ginkluotei bei yra jų pačių naudojamos, o ne vežamos parduoti. Todėl kas kartą, kai būna siunčiami tokie daiktai, siekiant išvengti apgavystės ir piktnaudžiavimo, prie jų pridedamas jų sąrašas, pasirašytas paties karaliaus ranka su jo antspaudu ir pateikiamas kurfiursto muitinės valdytojui. Toks nusakytų karaliui priklausančių karui skirtų dalykų sąrašas laikomas galiojančiu ir turi būti priimtas muitinės valdytojo, jeigu jį yra pasirašęs ir užantspaudavęs tik kuris nors švedų generolas arba Karūnai pavaldžios provincijos gubernatorius. Taipogi Jo Didenybė karalius savo, savo Karalystės paveldėtojų ir Švedijos Karūnos vardu pažada, kad Karališkosios Prūsijos jūrų uostuose lygiai tokios pat tvarkos bus laikomasi ir su Jo Šviesybei kurfiurstui bei jo palikuonims priklausančiais daiktais. Taip pat minėtuose uostuose leidžiama taisyti laivus ir žemomis kainomis nusipirkti

Nothdurft um billigen Preyß anzukaufen. Was / die Krieges Schife anlanget, sol denen auch zwar nicht verwehret / seyn, den Häfen sich zu nähern, doch daß sie folgende Stüke / alle Zeit genau beobachten, nehmlich, daß so bald Sie die Anker / ausgeworfen haben, dem Gouverneur in den Seehäfen ihre An-/kunft angedeutet und durch die ordentliche Paßporten, daß es / Schwedische Schife seyn, beglaubet gemacht werde, daß sie sich / so weit von den Häfen und Vestungen, als ein Stük abreichen kan, / damit diese ihrenthalben ungefähret, doch die Schiffe auch für den / Sturm sicher seyn, setzen, daß endlich auch die Soldaten und Schiffleu-/te nicht in so großer Zahl, darob mehr besagte Häfen und Vestungen / sich zu besorgen, der wenigst zu billig mäßigen Argwohn Ursache zu nehmen haben, aussteigen, die aber außer denen, so zu Einkauf und / Anschafung der Nothdurft gnug seynd ausgehen wollen, mit Wißen und / Bewilligung des Churfürstl. Gouverneurs daßelbe thun. //

[1056] 12. Gleich wie aber vorbesagte der Churfürstl. Durchl. Häffen, Ihro Königl. Maj. / und dero folgenden Königen und der Cron Schweden auf jetzt beschriebene / Weise offen stehen, also sollen Sie dagegen der Könige und der Cron Schweden / Feinden, wann dieselbe, vorher angezeiget und nahmkündig gemachet / worden, gäntzlich verschloßen seyn, dieselben auch weder ein noch durch-/gelaßen noch beherberget werden, es zu Waßer oder zu Lande, so viel / nur zu verwehren möglich ist, doch daß die Schiffart, auch Handel und Wan-/del zur See und zu Lande ihren freyen ungehinderten Lauff behalten, / insonderheit die Kauffleute ohne Unterscheid der Nationen samt ihren / Schiffen und unverbothenen Waaren allenthalben sicher ankom[m]en und abgehen, / auch still liegen können. Was Krieges Waaren seynd, insgemein von / Contrebande genandt, die sollen weder zu Waßer noch zu Lande / Ihro Königl. Maj. Feinden aus Ihr. Churfürstl. Durchl. Gebieth in Preußen / oder Ermland in einige Wege zugeführet oder zugeschiket, / insonderheit aber allen Schiffen, die mit Krieges Waaren im Herzogthum / Preußen oder Fürstenthum Ermland beladen seynd zu verhühten[210], daß / Sie nicht zu Ihro Königl. Maj. und der Cron Schweden Feinden lauffen, / Ihro Churfürstl. Durchl. Häffen verschloßen und versperret werden. / Solche Anstalt sollen auch Ihro Königl. Maj. und dero künfftig folgende / Könige und die Cron Schweden in dem Königl. Preußen, Pomerellen und / dem dazu gehörigen Stüke von Cassuben, wie auch Samaiten wegen / dergleichen Krieges Waaren verfügen und halten laßen, damit sie / nicht von daraus zu Lande oder zu Waßer zu Ihro

[210] *Lit.*

maisto produktų bei kitų reikalingų prekių. Nors karo laivams ir neturi būti draudžiama artintis prie uostų, bet jie visą laiką turi būti akylai stebimi: kai tik išmeta inkarą, gubernatoriams turi būti pranešama apie jų atvykimą į jūrų uostą ir tvarkingais dokumentais, kurie patvirtina, kad tai švedų laivai, turi būti paliudyta, jog jie laikysis nuo uostų ir tvirtovių toliau kaip per patrankos šūvį, kad jų nepasiektų sviediniai, bet tiek, kad laivai būtų saugūs ir audros metu, galiausiai ir kareiviai ar laivo įgula apsirūpinti išsilaipintų ne būriais, idant nesukeltų nepasitenkinimo minėtuose uostuose ir tvirtovėse, tačiau norintieji išeiti pirkinių arba apsirūpinti reikalingais daiktais tą privalo daryti su kurfiursto gubernatoriaus žinia ir pritarimu. //

[1056] 12. Nors minėtieji Jo Šviesybės kurfiursto uostai dabar aprašytu būdu atviri Jo Didenybei karaliui bei po jo seksiantiems karaliams ir Švedijos Karūnai, tačiau karalių ir Švedijos Karūnos priešams, kurie iš anksto būsiantys nurodyti ir įvardyti, jie turi būti visiškai uždaryti, šiųjų negalės nei įleisti, nei praleisti, nei priglausti, turės, kiek įmanoma, užkirsti jiems kelią ir vandeniu, ir sausuma, tačiau laivyba, taip pat prekyba ir mainai jūra ir sausuma turi vykti laisvai ir nekliudomai, pirkliai, neskirstamt jų pagal tautybes, su savo laivais ir neuždraustomis prekėmis turi galėti visa kur saugiai atvykti ir išvykti, taip pat ir apsistoti. O kas yra karinės prekės, paprastai vadinamos kontrabanda, Jo Didenybės karaliaus priešai negali nei gabenti, nei siųsti iš Jo Šviesybės kurfiursto Prūsijos ar Varmės teritorijos nei vandeniu, nei sausuma, tačiau saugantis, kad laivai, kurie pakrauti karo prekių Prūsijos Kunigaikštystėje arba Varmės Kunigaikštystėje, nenuplauktų pas Jo Didenybės karaliaus ir Švedijos Karūnos priešus, jiems turi būti uždaryti Jo Šviesybės kurfiursto uostai. Tokių priemonių dėl tų pačių karo prekių turi imtis ir jų laikytis taip pat ir Jo Didenybė karalius, ir po jo vėliau seksiantys karaliai, ir Švedijos Karūna Karališkojoje Prūsijoje, Mažojoje Pomeranijoje ir jai priklausančiose Kašubijos dalyse, taip pat ir Žemaitijoje, kad jos iš ten nei sausuma, nei vandeniu nepakliūtų Jo

Churfürstl. / Durchl. oder dero rechtmäßigen Successoren Feinde gehen. Für Krieges / Waaren aber wil man zu beyden Seiten achten. Degen, Sebel, Speere, / Lantzen, Spieße, Helleparten, Partisanen[142], Coveyen, Bogen, Pfeile, / Büchßen, mit allem, was dazu gehöret, Muschketen, Stützen, / Lunten, Stüke mit ihrer Zugehör, Pulver, Salpeter, Feuer Mörser, / Petarken, Raketten, Hand und andere Granaten, Feuerkugeln, Helme, / Sturmhauben, allerhand Pantzer, insonderheit die Kurißе, Schilde / und was sonst zur Rüstung nöthig, auch alle Instrumenten und Werk-/Zeugen, so nur im Kriege und außer demselben nicht gebrauchet werden.

13. Damit nun Ihr. Königl. Maj. und die Cron Schweden desto mehr gesichert / seyn, versprachen Ihro Churfürstl. Durchl. für sich und ihre Nachfolger, / so sich zutrüge (da Gott vor sey), daß die absteigende Churfürstl. / Linie
[1057] ohne Männliche Erben abgienge, daß als denn das Herzogthum // Preußen und Fürstenthum Ermland mit allen ihren Rechten und der freyen höchsten / Macht ohne Verzug und Wiederrede den Königen und der Cron Schweden / gantz und gar heimfallen sollen, so bald derowegen Ihro Churfürstl. Durchl. / eheliche männliche Erben in absteigender Linie verfallen, so bald sollen / Ihre Königl. Maj. oder dero Nachfolger am Reiche und die Cron Schweden Recht / und Macht haben, die Besitzung des Herzogthums Preußen und Fürsten-/ thums Ermland zu ergreiffen und einzunehmen. Es wollen auch Ihro Churfürstl. / Durchl., damit Ihro Königl. Maj. und die Cron Schweden dieser Erbfolge / an bemeldten Landen desto gewißer seyn, verschaffen, daß die Stän-/ de derselben Lande (jedoch der Souverainitaet Ihro Churfürstl. Durchl. / und dero Nachfolger aus absteigender ehelichen Manns Linie ohnschäd-/lich) sich mit einem Eyde verpflichten auf entstehenden Fall ab-/gehender Churfürstl. Mannes Linie keinen andern für dieser Lande / rechtmäßigen Erben und ihren Herrn als Ihro Königl. Maj. und dero Erben und / Nachfolgere am Reich und der Cron Schweden zu erkennen und anzu-/nehmen denen selben, auch als dann treu gehorsahm und gewärtig zu / seyn, daß sie auch solche Zusage und Gelübde bey allen vorfal-/lenden Lehns Erneuerungen wiederhohlen. Gleichfals wollen Ihro Königl. / Maj. und dero Nachfolger am Reiche, wie auch Ihre Churfürstl. Durchl. / und dero rechtmäßige Successoren, so offt Sie die Regierung respective / Ihres Reiches und des Herzogthums Preußen und Fürstenthums Ermland / antreten, mit Versicherungs Schreiben sich gegen einander erklären / und versprechen, daß Sie die Punkten dieses engen Verbindnißes und / der eventual Succession halben fest halten und auf ihre Nachkom[m]en / unverrükt fortpflanzen wollen. Betreffend den Anspruch des Marg-/graffen zu

Šviesybės kurfiurstо arba jo teisėtų įpėdinių priešams. Į karo prekes turi būti kreipiamas dėmesys abiejose šalyse. Špagos, kardai, ietys, alebardos, partizanai[142], lankai, strėlės, šautuvai su visais reikmenimis, muškietos, karabinai, dagtys su visais reikmenimis, parakas, salietra, ugniasvaidžiai, petardos, raketos, rankinės ir kitokios granatos, kulkos, šalmai, kaukės, visokie šarvai, ypač krūtinės apsaugos, skydai ir visa kita, kas reikalinga ginkluotei, taip pat ir visi instrumentai ir įnagiai, vartojami tik kare ir niekur kitur.

13. Kad Jo Didenybė karalius ir Švedijos Karūna būtų kuo labiau apsaugoti, Jo Šviesybė kurfiurstas pažadėjo už save ir savo palikuonis, jeigu taip nutiktų (tokia bus Dievo valia), kad kurfiursto palikuonių linija baigtųsi be
[1057] vyriškosios lyties įpėdinių, jog Prūsijos Kunigaikštystė // ir Varmės Kunigaikštystė su visomis savo teisėmis ir laisva aukščiausia valdžia neatidėliotinai ir be prieštaravimų visiškai atiteks Švedijos karaliams ir Karūnai. Jeigu tik nebeliktų santuokinių Jo Šviesybės kurfiursto vyriškosios lyties įpėdinių, tuojau pat Jo Didenybė karalius arba jo palikuonys Karalystėje ir Švedijos Karūna įgyja teisę ir valdžią perimti Prūsijos Kunigaikštystę ir Varmės Kunigaikštystę savo nuosavybėn ir jas užimti. Taipogi, kad Jo Didenybė karalius ir Švedijos Karūna būtų kuo labiau tikri tokia minėtų žemių paveldėjimo tvarka, Jo Šviesybė kurfiurstas pasirūpins, kad tų šalių luomai (tačiau nepažeisdami Jo Šviesybės kurfiursto ir santuokinių jo vyriškosios lyties palikuonių suvereniteto) įsipareigotų prisiekdami, jog sunykus kurfiursto vyriškosios giminės linijai nepripažins ir nepriims šioms šalims jokio kito teisėto palikuonio ir jų valdovo kaip tik Jo Didenybę karalių ir jo Karalystės Švedijos Karūnos palikuonis bei įpėdinius ir ištikimai klusniai bus pasirengę pakartoti šitokį sutikimą ir priesaiką visais tais atvejais, jeigu būtų atnaujinama leno sutartis. Jo Didenybė karalius ir jo Karalystės paveldėtojai, taip pat Jo Šviesybė kurfiurstas ir teisėti jo įpėdiniai, pradėdami valdyti savo Karalystę ir Prūsijos Kunigaikštystę bei Varmės Kunigaikštystę, vienas kitam parašys patikinimo raštus, kuriuose patvirtins ir pažadės, kad jie laikosi šios glaudžios sąjungos punktų ir galimos įpėdinystės atveju ir nieko nekeisdami paves jų laikytis savo

Brandenburg auf das Herzogthum Preußen wird es / desfals in dem Zustande gelaßen, als es zur Zeit der letzten Lehns Empfängniß gewesen, doch daß derselbe Anspruch nicht auf das / Fürstenthum Ermland, viel weniger auf die Souverainitaet beyder / Herzog und Fürstenthümer, nachdem mahl Ihro Churfürstl. Durchl. dieselben / Rechte für sich und Ihre absteigende Mannliche Erben allein er-/worben, erstreket werden. Hiebey versprechen Ihro Königl. Maj. für sich / und ihre Nachfolger am Reich und die Cron Schweden absonderlich, / daß auf den obgedachten Fall, wenn nehmlich die absteigende Chur-/fürstliche Mannlinie erlöschen solte, dem nächsten Marggräfflichen / Anverwandten Fräuliches Geschlechtes dreymahl hundert tausend Reichs-//
[1058] Thaler erleget und bis dieselbe Sum[m]e vergnüget, das Amt Insterburg mit / allen deßelben Rechten und·Cam[m]er Aemtern von Ihnen eingenom[m]en und beseßen, / sie auch an solcher Einnahme und Besitzung von niemanden verhindert, / sondern von Ihro Königl. Maj. und dero Nachfolgern im Reiche und von der / Cron Schweden dabey erhalten und geschützet werden sollen.

14. Diesen nun zu beyden Theilen vorgesetzten Zwek zu erlangen und / damit alles, was in obgesetzten articuln enthalten und beyderseits / erworben ist, fest und gewiß sey und bleibe, so erfordert die Nothdurfft, / daß der eine Theil dem andern nicht allein mit Rath, sondern auch / mit der That an der Hand stehen und sol dannenhero daßelbe, so / lang dieser Polnische Krieg währet, nach Inhalt der Marienburgischen / Vergleichspuncten (als welchen Ihre Krafft, so fern sie diesen pacten / und der Souverainitaet nicht zu wiederlauffen, verbleibet) von ei-/nem Theil so wohl als vom andern geleistet werden. So aber / auch künfftig nach beschehener Hinlegung des gegenwärtigen Polni-/schen Krieges einer der Bundes Verwandten wegen der Provinzen, / welche sie in diesem Kriege an sich gebracht und zu deren Beschü-/tzung einander die hülffliche Hand versprochen haben, in Gefahr / eines Krieges stünde oder mit Krieg würklich angegriffen würden, / auf solchen Fall hat man sich also verglichen, daß wann Ihr. Königl. / Maj. oder dero Nachfolger am Reich und die Cron Schweden Ihro Chur-/fürstl. Durchl. oder dero Nachfolgern in dem Herzogthum Preußen / und Fürstenthum Ermland von einigen feindlichen Anfalle auf die / Provinzen, derer halben Ihro Churfürstl. Durchl. und dero aus rechter Ehe / erzeugete Mannliche Erben und Nachfolgern vermöge der Geheimen / instrumenten am letzten articul Ihro Königl. Maj. und dero künfftig fol-/genden Königen und der Cron Schweden zur Krieges Hülffe und Beystand / gehalten sind, Andeutung thun, es sey, daß solcher feindliche Anfall / schon geschehen oder gewiß besorget werde, Ihro Churfürstl. Durchl. /

palikuonims. Brandenburgo markgrafo pretenzijos į Prūsijos Kunigaikštystę paliekamos tokios pat, kaip buvo suteikiant paskutinį leną, tačiau toji pretenzija negalioja Varmės Kunigaikštystės atžvilgiu, juo labiau hercogystės ir kunigaikštystės, mat Jo Šviesybė kurfiurstas įgijo tas teises vien sau ir savo vyriškosios lyties palikuonims. Kartu Jo Didenybė karalius atskirai pasižada sau ir savo Karalystės, ir Švedijos Karūnos paveldėtojams, kad tuo minėtu atveju, jeigu užgestų vyriškoji kurfiurstų linija, artimiausiai markgrafo moteriškosios
[1058] lyties giminaitei išmokėti triskart po šimtą tūkstančių reicho // talerių, o iki kol toji suma būsianti išmokėta, šioji galėsianti perimti ir valdyti Įsruties valsčių su visomis jo teisėmis ir administracijomis, ir niekas nekliudys jį perimti ir valdyti, o Jo Didenybė karalius ir jo Karalystės ir Švedijos Karūnos įpėdiniai to laikysis ir išsaugos [tą teisę].

14. Kad būtų pasiektas šis abiejų šalių išsikeltas tikslas ir visa, kas išdėstyta aukščiau pateiktuose straipsniuose, kuriuos gavo abi šalys, būtų ir liktų įtvirtinta ir užtikrinta, būtina, jog viena šalis kitai talkintų ne vien patarimais, bet ir veiksmais ir todėl ir viena, ir kita to laikytųsi pagal Marienburgo sutarties punktus (kurie lieka galioti, jeigu neprieštarauja šitiems paktams ir suverenitetui), kol tęsiasi šis karas su Lenkija. Tačiau jeigu ateityje, kai jau bus baigtas dabar vykstantis karas su Lenkija, vienam iš sąjungininkų kiltų karo pavojus arba iš tikrųjų būtų kariškai užpultas dėl provincijų, kurias šiame kare perėmė savo žinion ir kurioms saugoti pažadėjo vienas kitam ateiti į pagalbą, tokiam atvejui susitarta, kad jeigu Jo Didenybė karalius arba jo Karalystės ir Švedijos Karūnos įpėdiniai praneš Jo Šviesybei kurfiurstui arba jo Prūsijos Kunigaikštystės ir Varmės Kunigaikštystės įpėdiniams apie kokius nors priešiškus antpuolius į provincijas, kurias Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo iš teisėtos santuokos gimę vyriškosios lyties paveldėtojai ir įpėdiniai pagal slaptą paskutinio straipsnio sutartį įsipareigojo teikti karinę pagalbą ir paramą Jo Didenybei karaliui ir vėliau valdysiantiems karaliams bei Švedijos Karūnai, kad toks priešų antpuolis jau įvyko arba tikrai rengiamas, Jo

und dero Nachfolger schuldig seyn sollen von Zeit der Ankündig und Ver-/gewißerung inner zweyen oder dreyen Monathen drittehalb tau-/send zu Fuß und anderthalb tausend zu Roß auf eigenen Kosten / geworben und wohl gerüstet unter einem erfahrenen Officier Ihro Königl. / Maj., dero künfftig folgenden Königen und der Cron Schweden zu Hülffe zu / schiken. Wenn aber solche Völker über Ihro Churfürstl. Durchl. / Grentzen seynd, des Ober Regiments,
[1059] „Gerichts" Unterhalts und Abforde-//rung halben es in allem gehalten werden sollen, als in dem oben angezogenen / Marienburgischen Vergleiche auf gleichen Fall versehen ist hinwiede-/rum gereden und geloben Ihro Königl. Maj. für sich und ihre Nachfolger / am Reich und die Cron Schweden, daß Sie wollen schuldig seyn, da Ihre / Churfürstl. Durchl. oder dero aus rechter Ehe erzeugte Männliche Erben und Nach-/folger in dem herzoglichen Preußen und Fürstenthum Ermland entweder / feindlich angegriffen würden oder doch daßelbe vor und zu besorgen stunde, /gleichfals mit drittehalb tausend zu Fuß und anderthalb tausend zu / Roß auf eigenen Beutel geworbene Völker inner zweyen oder dreyen / Monathen von dem Tage der beschehenen Ankündigung zu rechnen zur / Hülffe zu erscheinen, das auch Ihre Churfürstl. Durchl. und dero Nachfolgere / mit solchen Völkern also zu thun, zu schalten und zu walten haben sollen, / als derer Ihro Königl. Maj., dero Nachfolgern und der Cron Schweden zu Hülffe / geschikten Völker halber in diesem articul vergleichen und abgeredet / ist, daß Ihro Königl. Maj. und dero Nachfolgere und die Cron Schweden da-/mit zu thun, zu schalten und zu walten haben und berechtiget seyn sollen. / Urkundlich seynd zwey gleich lautende exemplarien dieses Vertrages / ausgefertiget und von aus beyderseits verordneten und obbenandten / bevolmächtigten Gesandten gegeneinander heute ausge{antwortet}[211] / worden. Es wollen auch Ihro Königl. Maj. zu Schweden und Ihre Churfürstl. / Durchl. zu Brandenburg denselben gleichfals innerhalb 14 Tagen / von Zeit an dieses jetzigen Schlußes und Unterschreibung selbst be-/stätigen und gegen einander die Auswechßelung verfügen. Zu meh-/rerer Vergewißer und Bestärkung des obgesetzten allen haben wir / dieses Instrument eigenhändig unterschrieben. Gegeben auf dem / Schloße zu Labiau, den 10. Nov[em]br[is] alt[en] Cal[enders] im Jahr 1656.

Christhoph Carl Schlippenbach (L. S.), Otto Freyherr von Schwerin (L. S.), Matthias Biörenklau (L. S.), Friedrich von Jehna (L. S.), Bartholomaeus Wolffberg (L. S.)

[211] *Supra lin. corr. ex* wechselt.

Šviesybė kurfiurstas ir jo įpėdiniai privalo nuo tada, kai gavo pranešimą ir patvirtinimą, per du arba tris mėnesius savo sąskaita sušaukti pustrečio tūkstančio pėstininkų ir pusantro tūkstančio raitelių ir gerai apginkluotus, vadovaujamus patyrusio karininko pasiųsti į pagalbą Jo Didenybei karaliui ir po jo vėliau valdysiantiems karaliams ir Švedijos Karūnai. Tačiau jeigu tokios kariaunos peržengtų Jo Šviesybės kurfiursto sienas, dėl visko, kas susiję su //
[1059] aukščiausiu valdymu, „teismo" išlaikymu ir atšaukimu, turi būti kreipiamasi, kaip aukščiau pateiktoje Marienburgo sutartyje tokiu pat numatytu atveju, Jo Didenybė karalius iškilmingai pažada už save ir už savo Karalystės ir Švedijos Karūnos įpėdinius, kad jie įsipareigoja, jeigu Jo Šviesybę kurfiurstą arba jo iš teisėtos santuokos gimusius įpėdinius ir paveldėtojus Prūsijos Kunigaikštystėje ir Varmės Kunigaikštystėje užpultų priešai arba ketintų ir rengtųsi tą padaryti, lygiai taip pat savo lėšomis sušaukti pustrečio tūkstančio pėstininkų ir pusantro tūkstančio raitelių, ir per du arba tris mėnesius nuo tos dienos, kai gautų pranešimą, atsiųstų juos į pagalbą. Kaip Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo įpėdiniai turi elgtis su tais Jo Didenybės karaliaus, jo įpėdinių ir Švedijos Karūnos į pagalbą pasiųstais kariais, ką su jais daryti, kaip juos valdyti, šiame straipsnyje suderinta ir aptarta, ką Jo Didenybė karalius bei jo įpėdiniai ir Švedijos Karūna su jais turi daryti, kaip juos valdyti ir kokius turi įgaliojimus. Ši sutartis surašyta dokumentiškai dviem tapataus teksto egzemplioriais, kuriuos vienas kitam įteikė abiejų pusių paskirti aukščiau minėti įgaliotieji pasiuntiniai. Per 14 dienų nuo dabar, kai ji buvo baigta ir pasirašyta, ją patvirtins ir nurodys ja apsikeisti taip pat ir Jo Didenybė Švedijos karalius, ir Jo Šviesybė Brandenburgo kurfiurstas. Tam, kad visa, kas aukščiau surašyta, būtų dar labiau įtikinama ir patvirtinta, šią sutartį pasirašėme savo ranka. Duota Labguvos pilyje 1656 metų lapkričio 10 dieną pagal senąjį kalendorių.

Christhophas Carlas Schlippenbachas (a. v.), baronas Otto von Schwerinas (a. v.), Matthias Biörenklau (a. v.), Friedrichas von Jehna (a. v.), Bartholomaejus Wolffbergas (a. v.)

Und wir, Friedrich Wilhelm, (gantzer Titul) gereden und geloben demnach / hiemit in Unseren und Unserer Nachfolger und absteigender Erben Nahmen, / daß wir, alle und Jede, in obgeschriebenen pacten enthaltene Stüke / wahrhafftig genehm halten, bestätigen und bekräfftigen, gestalt / wir sie auch hiemit genehm halten, bestätigen und bekräfftigen, bey Chur-/fürstlichen Würden versprechende nicht allein besagten pacten in künfftig / beständig zu geleben und zu ver-
[1060] schaffen, daß alle und jede Stüke // derselben, die wir unserer Seits angelobet haben, redlich und aufrichtig / gehalten werden, sondern auch zu verwehren, daß denenselben niemand / zu wieder thue noch handle, urkundlich und zu mehrerer Bestärkung / haben wir dieses instrument mit eigener Hand unterschrieben und / mit unserm Churfürstlichen Insiegel bevestigen laßen. Gegeben auf / unserm Schloße zu Labiau, den 23. Nov[em]br[is], a. C. im Jahr 1656.

Friedrich Wilhelm, Churfürst.

Das Geheime Instrument, darauf oben sich die oben gedachte Com[m]issarien / bezogen, ist dieses folgende:

Wir, Friedrich Wilhelm, von Gottes Gnaden Margg. zu Brandenb., des H. R. Reichs / Ertzcäm[m]erer und Churfürst etc. etc. thun allen und jeden, denen daran gelegen ist, hie-/mit kund zu wißen, daß, als wir zu den tractaten mit dem Durchlauchtigsten / und Großmächtigsten Fürsten, Herrn Carl Gustav der Schweden, Gothen und Wenden / Könige etc. etc. unsere Gevolmächtigte Com[m]issarien verordnet und mit gnug-/samen Befehlen versehen, dieselben mit Ihro Königl. Maj., auch Gevolmächtig-/ten Com[m]issarien, sich zusam[m]en gethan und nicht allein das Haupt Instru-/ment verfertiget und aufgerichtet, sondern auch eines andern Gehei-/men Instruments, deßen alle und jede puncte hie einverleibet sind / und folgen, sich verglichen haben.

Kund und zu wißen sey hiemit manniglichen, die es angehet oder einiger / Gestalt angehen kan, als aus sonderbahren wichtigen Ursachen, die zwi-/schen Ihro Königl. Maj., den Königen und der Cron Schweden an einem und Ihro / Churfürstl. Durchl. und dero Nachfolgern am andern Theil den 7. Jan[uarii] a. C. / in diesem noch laufenden Jahre zu Königsberg errichtete Vergleichs / puncte mit allem, was daran hänget oder hängen kan, durch ein / Solennes Instrument den 10. Nov[embris] A. Cal. dieses Jahres noch wieder / aufgehoben, vernichtet und aller ihrer Krafft und Verbindlichkeit / zu ewigen Zeiten benom[m]en seindt, einige Puncten aber solchem Instru-/ment einzurüken, beiden Theilen bedenklich gefallen, dannenhero für / gut geachtet, dieselben besonders und geheim abfaßen zu laßen, daß / dannenhero derer halben beyderseits gevolmächtigte Com[m]issarien in / gegenwärtigem recess auf folgende Art und Weise sich verglichen und / vereiniget haben:

O mes, Frydrichas Vilhelmas (visas titulas), pasižadame ir patikiname šiuomi savo, savo paveldėtojų ir būsimų įpėdinių vardu, kad visus dalykus viršuje surašytuose paktuose ir kiekvieną jų atskirai iš tikrųjų pripažįstame, patvirtiname ir užtikriname, tuo būdu juos taip pat šiuomi pripažįstame, patvirtiname ir užtikriname Jo Kilnybei kurfiurstui ne vien minėtuose paktuose pasižadėdami ateityje nuolat laikytis visų tų dalykų ir kiekvieno atskirai ir
[1060] pasirūpinti jais, // kurių garbingai ir nuoširdžiai laikytis įsipareigojome iš savo pusės, tačiau ir neleisti, kad kas nors veiktų jiems priešingai. Dokumentiškai, kad būtų labiau patvirtinta, šią sutartį pasirašėme savo ranka ir nurodėme pritvirtinti mūsų kurfiurstiškąjį spaudą. Duota mūsų Labguvos pilyje 1656 metų lapkričio 23 dieną pagal senąjį kalendorių.

Kurfiurstas Frydrichas Vilhelmas.

Slaptoji sutartis, kuria aukščiau rėmėsi minėtieji komisarai, yra tokia:

Mes, Frydrichas Vilhelmas, iš Dievo malonės Brandenburgo markgrafas, Šventosios Romos Imperijos arkikamerarijus ir kurfiurstas ir t. t. ir t. t., skelbiame visiems, kuriems svarbu tai žinoti, kad kai deryboms su Jo Šviesybe galingiausiuoju kunigaikščiu, valdovu Karoliu Gustavu, švedų, gotų ir vendų karaliumi ir t. t. ir t. t., paskyrėme savo įgaliotuosius komisarus ir davėme jiems pakankamų įsakymų, jie susitiko su Jo Didenybės karaliaus taipogi įgaliotaisiais komisarais ir parengė bei surašė ne vien pagrindinę sutartį, tačiau suderino ir kitą, slaptą sutartį, kurios visi straipsniai čia įtraukti ir toliau išdėstyti.

Visiems, kuriuos tai liečia arba kokiu nors būdu gali liesti, tebūnie žinoma, kad dėl ypatingų svarbių priežasčių šie Jo Didenybės karaliaus, karalių ir Švedijos Karūnos iš vienos pusės ir Jo Šviesybės kurfiursto, jo paveldėtojų iš kitos pusės šių dar einamųjų metų sausio 7 dieną sudarytos Karaliaučiuje sutarties straipsniai su visa kuo, kas prie jų pridėta arba gali būti pridėta, šių metų lapkričio 10 dieną pagal senąjį kalendorių oficialia sutartimi vėl panaikinti, sunaikinti ir visiems laikams netekę galios ir įsipareigojimų, tačiau abi šalys abejojo, ar būtų gerai į tą sutartį įdėti keletą punktų, tad manė, jog dera ją surašyti atskirai ir slapta, tad todėl abiejų pusių įgaliotieji komisarai šiuo nutarimu sutarė ir suderino tokius dalykus:

1. Demnach Ihro Königl. Maj., dero Nachfolgere am Reiche und die Cron Schwe-/den, wie imgleichen Ihro Churfürstl. Durchl. zu Brandenburg und dero / rechtmäßige Nachfolger nach Inhalt des 7. Articuls des Haupt
[1061] Instruments // sich mit einander eines ehrlichen und sicheren Friedens mit Polen geziemend an-/zunehmen entschloßen und Ihro Königl. Maj. zu deßen Erhaltung an sich nichts / erwinden laßen wollen, als seindt dieselbe Ihro Königl. Maj. vergnüget und / zufrieden, da nach beyder Bundes Verwandten zusam[m]en gesetzten fleißigen / Bemühung mittelst der Tractaten mehr Povintzen aus der Cron Polen und dem / Großherzogthum Litthauen über die darunter benandten für Ihro Königl. / Maj. und die Cron Schweden zur Satisfaction nicht auszuziehen und zu erhalten, / sondern vielmehr zu besorgen seyn möchte, daß im Fall mehrere für die-/selbe begehret würden, der Friede selbst zerfallen dürffte, daß, wie / Ihro Königl. Maj. und dero Nachfolgere am Reich und die Cron Schweden ver-/möge oberwehnten 7den Articuls verbunden seynd, nebenst Ihro Churfürstl. / Durchl. für dero Lande, Rechte und Souverainitaet zu streiten, also Ihro und / denen künfftigen Königen und der Cron Schweden durch hinwieder laut deßelben / 7. Articuls verpflichtete Ihro Churfürstl. Durchl. und dero rechtmäßige Nach-/folger treufleißige Mitbearbeitung das Königl. Preußen, Pom[m]erellen / und der dazugehörige Theil von Cassuben, desgleichen Samaiten, Semgallen, / Churland und Liefland mit Ihren Zubehörungen und Rechten von dem Könige / und der Cron Polen, auch Litthauen zur Satisfaction auf ewig überlaßen / und abgetreten werden. Und zwar, was Liefland angehet, haben sich beyde / Bundes Verwandte künfftig zu bemühen, daß weil Ihro Königl. Maj. und / die Cron Schweden bereits den größesten Theil deßelben beherrschen, als / der König und die Cron Polen und Litthauen daßelbe gantze und mit allen Zu-/behörungen und Rechten Ihro Königl. Maj. dero Nachfolgen und der Cron Schweden / zum ewigen Besitzthum abtreten. Wegen Curlands aber ist absonder-/lich verglichen, daß man mittelst der Tractaten dahin trachten wolle, / damit das Recht, welches den Königen der Cron Polen und Litthauen da-/rüber bisher zugestanden, an Ihro Königl. Maj. und dero Nachfolgere am / Reiche und die Cron Schweden (jedoch den Rechten und Hoheit des Herzogs in Cur-/land durchaus nichts benom[m]en) abgestanden werde. Wozu auch Ihro Chur-/fürstl. Durchl. und dero rechtmäßige Nachfolger alle mögliche Hülffe und Be-/förderung thun, in keine Wege aber daßelbe verhindern wollen.

1. Kadangi Jo Didenybė karalius, jo Karalystės paveldėtojai ir Švedijos Karūna, ir lygiai taip pat Jo Šviesybė Brandenburgo kurfiurstas ir teisėti jo paveldėtojai septintuoju pagrindinės sutarties punktu // drauge
[1061] nutarė sudaryti garbingą ir tvirtą taiką su Lenkija, o Jo Didenybė karalius nieko nereikalauja už tai, kad ji būtų pasiekta, taigi Jo Didenybė karalius yra patenkintas tuo, kad dėl abiejų sąjungininkų įdėtų stropių pastangų derybų metu iš Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės minėtiems Jo Didenybei karaliui ir Švedijos Karūnai patenkinti neatimama ir negaunama daugiau provincijų, o veikiau turi būti pasirūpinta, jog tuo atveju, jeigu daugiau kas jų įsigeistų, taika savaime subyrėtų, nes Jo Didenybė karalius bei jo Karalystės paveldėtojai ir Švedijos Karūna pagal aukščiau minėtą septintąjį punktą yra įpareigoti kartu su Jo Šviesybe kurfiurstu kovoti už savo žemes, teises ir suverentetą, taigi Jis ir būsimieji karaliai, ir Švedijos Karūna pagal tą patį septintąjį straipsnį įpareigoja Jo Šviesybę kurfiurstą ir jo teisėtus paveldėtojus iš karaliaus ir Lenkijos Karūnos, taip pat ir Lietuvos ištikimai visiems laikams perleisti ir atiduoti satisfakcijai Karališkąją Prūsiją, Mažąją Pomeraniją ir jai priklausančią Kašubijos dalį, taipogi Žemaitiją, Žiemgalą, Kuršą ir Livoniją su visais priklausiniais ir teisėmis. O būtent dėl Livonijos abu sąjungininkai ateityje turės stengtis, nes Jo Didenybė karalius ir Švedijos Karūna jau valdo didžiausią jos dalį, kad karalius ir Lenkijos Karūna, ir Lietuva ją visą su visais priklausiniais ir teisėmis perleistų amžinam valdymui Jo Didenybei karaliui, jo paveldėtojams ir Švedijos Karūnai. Tačiau dėl Kuršo yra atskirai susitarta, kad sutartimis ketinama siekti, jog teisė, kuri į jį ligi šiol priklausė Lenkijos Karūnos karaliams ir Lietuvai, būtų perleista Jo Didenybei karaliui, jo Karalystės paveldėtojams ir Švedijos Karūnai (tačiau niekuo nepažeidžiant Kuršo kunigaikščio teisių ir aukščiausios valdžios). Kad tai būtų pasiekta, Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo teisėti paveldėtojai suteiks visokeriopą pagalbą ir paramą, bet jokiais būdais tam nekliudys.

2. Ferner wie in den Marienburgischen Pacten und dem Neben recess von Ihro Königl. / Maj., der Churfürstl. Durchl. und dero rechtmäßigen Successoren, Mann und Weib-/lichen Geschlechts, zur Satisfaction und Erleichterung der Unkosten die Posen / und Calischische Woywodschafften, nur etliche Oerter ausgenom[m]en, desglei-/chen die Woywodschafft Lanczicz und Sieradien mit den angränzenden / Wielunschen Gebiethe gantz abgetreten worden, also sol diese Abtretung / mit allen ihren Clausuln und articuln vest und unverrükt bleiben.
[1062] Wann // aber von Ihro Königl. Maj., gleichwohl der Churfürstl. Durchl. mit mehrerem / hiebey vorgestellet worden, wie künfftiger Zeit geschehen könte, daß wann / Friedens Handlung mit Polen zugeleget würde und diese Länder und Woy-/wodschafften nicht wiederum wolten abgetreten werden, der Friede selbst / sich darüber zerschlüge, und daß Ihro Churfürstl. Durchl. nach nichtes höher / als dem Frieden sich sehnen, auch nichts, was zu deßen beständiger / Herwiederbringung dienen möchte, unterlaßen wollen. Als geloben und ver-/sprechen dieselbe hiemit, daß, so nach angestelten tractaten der König und / die Cron Polen keinen Frieden eingehen wolten, es würden dann benandte / Länder und Woywodschafften wieder abgetreten, sie ihres daran erworbe-/nen Rechtes sich begeben und dieselben Provinzen zu der Polen Händen / lieffern und ausantworten wollen, doch ohne Rechnung oder Entgeld des Ge-/nießes, welchen Sie daraus gehabt oder noch haben möchten, auch alles an-/dern Vortheils oder Schadens, wie dieser irgend zugefüget seyn möchte. / Es sollen auch auf solchen Fall alle Verschenk und Verpfändungen, so von / Ihro Königl. Maj. an dero Generalen und andere Bediente in besagten Woy-/wodschafften und Landen in Groß Polen beschehen mitfallen und Ihro Churfürstl. / Durchl. und dero Nachfolger, auch so ferne an dero Zusage, die dem / Marienburgischen Vertrage vom 16. Junii dieses Jahres eingerüket ist, nicht / gehalten seyn, doch verbinden sich Ihro Königl. Maj., dero Nachfolger / am Reiche und die Cron Schweden, so lange die Friedens tractaten währen, / sich mit allen Kräfften dahin zu bemühen, daß, wo nicht dieselben Woy-/wodschafften und Länder gantz und gar, doch zum Theil Ihro Churfürstl. Durchl. / und dero Nachfolgern verbleiben, wesfals Ihro Churfürstl. Durchl. in dem / behaltenen Stüke Ihro Königl. Maj. Verschenck und Verpfändungen zum Theil / und nach Proportion auch zu halten sich erbieten. So aber über allen an-/gewandten Fleiß und

2. Toliau, kadangi Marienburgo sutartimi ir papildomu nutarimu Jo Didenybė karalius Jo Šviesybei kurfiurstui ir jo teisėtiems vyriškosios ir moteriškosios linijos įpėdiniams kaip satisfakciją ir nuostoliams sumažinti visiškai perleido Pozeno ir Kališo vaivadijas, išskyrus tik kai kurias vietoves, taip pat ir Lenčicos vaivadiją, ir Sieradzą su gretima Vielunio sritimi, šis perleidimas lieka tvirtas ir nekeičiamas su visomis
[1062] klauzulėmis ir paragrafais. // Tačiau Jo Didenybė karalius, taip pat Jo Šviesybė kurfiurstas čionai dar ir plačiau paaiškina, kaip ateityje viskas galėtų susiklostyti, jeigu taikos derybos su Lenkija neįvyktų ir tų žemių ir vaivadijų būtų nebenorima perleisti, dėl to subyrėtų taika, ir kad Jo Šviesybė kurfiurstas netrokšta nieko labiau kaip taikos ir imsis visko, kas galėtų pasitarnauti jai nuolatinai sugrąžinti. Tad jie šiuomi įspareigoja ir pasižada, kad jeigu po surengtų derybų karalius ir Lenkijos Karūna nenorėtų sudaryti taikos, minėtos žemės ir vaivadijos būtų vėl perleistos, atsisakytų savo į jas įgytų teisių ir tas provincijas perleistų ir atiduotų lenkams, tačiau be sąskaitų ar atlyginimo už naudą, kurią iš to gavo ar dar galėtų gauti, taipogi ir už visokią kitokią naudą arba nuostolius, jeigu tokių būtų pridaryta. Taipogi tokiu atveju bus prijungti ir visi dovanojimai ir įkeitimai, kuriuos Jo Didenybė karalius buvo suteikęs savo generolams ir kitiems tarnautojams minėtose vaivadijose ir Didžiosios Lenkijos žemėse, ir Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo paveldėtojai, jeigu nesilaikys savo pažado, kuris įtrauktas į šių metų birželio 16 dienos Marienburgo sutartį, tačiau Jo Didenybė karalius, jo Karalystės paveldėtojai ir Švedijos Karūna iš visų jėgų stengsis, kol truks taikos derybos, kad šios vaivadijos ir žemės, jeigu ir ne visa apimtimi, tai bent iš dalies liktų Jo Šviesybei kurfiurstui ir jo paveldėtojams, ir tuo atveju Jo Šviesybė kurfiurstas išlaikytoje teritorijoje pasiūlys Jo Didenybei karaliui išlaikyti dovanojimus ir įkeitimus iš dalies ir pagal proporcijas. Tačiau jeigu nepaisant įdėtų jėgų ir pastangų nebūtų

Bemühung gar nichts zu erhalten wäre, sollen dieselben / Länder, wie obbeschrieben und versprochen ist, gantz an den König und die Cron / Polen wieder fallen, Ihre Churfürstl. Durchl. aber und dero Nachfolgere des-/wegen nichts an Ihro Königl. Maj. und die Cron Schweden jemahlen zu / fordern haben, wie sie dann dieselbe hiemit vor dieser in dem Marien-/burgischen Vergleiche und deßen Neben recessen verheißenen Satisfaction / auf solchen Fall zu ewigen Zeiten frey und loß sprechen.

3. Was den Genieß an den Zöllen oder Licenten, welche in den Seehäffen / des Fürstl. Preußens eingehoben werden und davon in dem Königsbergischen nun am 10ten Nov[embris] durch ein absonderliches Instrument wieder abgeschafft, Vergleiche im 12ten Articul etwa abgeredet und beschloßen gewesen, anlan-/get, wird dieselbe hiemit gäntzlich
[1063] aufgehoben und stehen Ihro Königl. Maj., // die künfftige Könige und die Cron Schweden von solcher Forderung ein für allemahl / gantz ab und wollen sich derselben für jetzt und zukünfftig allerdings begeben / haben. Dagegen versprechen Ihro Churfürstl. Durchl. zur Bezeugung ihrer Dank-/bahrkeit von Zeit an der Unterschreibung dieses Instruments inner 14 Tagen / Ihro Königl. Maj. zwanzig tausend Reichsthaler und inner 6 Wochen von dem / Tage, der zur Ausantwortung der Satisfaction bestim[m]et ist, hundert tausend / Reichsthaler zu bezahlen. Wegen des Zolles aber, den die auf Elbing, / oder von dannen gehende Schiffe und Güter, unter was Nahmen und Titul daßel-/be seyn mag, Ihro Churfürstl. Durchl. bisher gegeben haben, sol es zwar hin-/führo gleichergestalt, doch daneben alß gehalten werden, daß die Hälffte / deßelben Zolles, der für die Schiffe und Güter entrichtet wird, Ihro Churfürstl. / Durchl. und dero aus absteigender ehelichen Mannlinie rechtmäßigen / Successoren, nach der bishero üblich gewesenen, jetzo von den Churfürstlichen / Gevolmächtigten unterschriebenen und den Königl. ausgeantworteten / Taxa, künfftig und stets ohne einige Aenderung in der Pillau abge-/stattet, das übrige aber und was etwa noch weiter von besagten Waaren / abzutragen seyn mochte, zu Ihro Königl. Maj., dero Nachfolger am Reiche / und der Cron Schweden freyer Verordnung gestellet und entweder zu Elbing / oder sonsten irgends in dem Königl. Preußen entrichtet werde.

4. Obwohl in dem 13ten Articul des Hauptrecesses keine gewiße Zeit be-/stim[m]et ist, wann die Stände des Herzoglichen Preußen und Fürstenthums / Ermland Ihro Königl. Maj., dero Nachfolger am Reich und

nieko gauta, jeigu tos žemės, kaip aukščiau aprašyta ir aptarta, vėl visa apimtimi atitektų karaliui ir Lenkijos Karūnai, ir dėl to Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo paveldėtojai neturėtų ką atiduoti Jo Didenybei karaliui ir Švedijos Karūnai, jis tokiu atveju visiems laikams atleidžiamas nuo prieš tai Marienburgo sutartyje ir jos papildomuose nutarimuose žadėtos satisfakcijos.

3. Muitai arba licencijos, kurie Prūsijos Kunigaikštystėje gaunami, tačiau ypatinga Karaliaučiaus sutartimi vėl buvo panaikinti lapkričio 10-ąją, dvyliktame sutarties straipsnyje aptarti ir nuspręsta juos imti, šiuomi
[1063] visiškai panaikinami ir Jo Didenybė karalius, // būsimieji karaliai ir Švedijos Karūna visiems laikams visiškai atsisako tokio reikalavimo ir atsižada jo dabar ir ateityje. Už tai Jo Šviesybė kurfiurstas, kad parodytų savo dėkingumą, per 14 dienų nuo šios sutarties pasirašymo sumokės Jo Didenybei karaliui dvidešimt tūkstančių reichstalerių, ir per šešias savaites nuo tos dienos, kuri skirta įteikti satisfakcijai, šimtą tūkstančių reichstalerių. Tačiau dėl muito, kurį jie iki šiol mokėdavo Jo Šviesybei kurfiurstui už į Elbingą arba iš ten plaukiančius laivus ir prekes, kad ir kaip jie vadintųsi, nuo dabar, nors [jis] ir bus lygiai toks pat, bus įvesta dar ir tokia tvarka, kad pusę to muito, kuris sumokamas už laivus ir prekes, Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo vyriškosios lyties santuokiniai teisėti palikuonys pagal lig šiol įprastai egzistavusią, o dabar pasirašytą kurfiursto įgaliotinių ir karaliui įteiktą taksą ateityje ir nuolatos be jokių pakeitimų atiduos Piliavoje, o tai, kas likę ir kas galbūt nuo minėtų prekių dar galėtų būti paimta, turi būti savo nuožiūra pateikta Jo Didenybei karaliui, jo Karalystės paveldėtojams ir Švedijos Karūnai ir sumokama Elbinge arba kur nors kitur Karališkojoje Prūsijoje.

4. Nors 13-ajame Pagrindinių nuostatų straipsnyje nėra nurodytas konkretus laikas, kada Prūsijos Kunigaikštystės ir Varmės Kunigaikštystės luomai Jo Didenybei karaliui, jo Karalystės paveldėtojams ir Švedijos

der Cron Schwe-/den sich mit Eyden und Pflichten auf mehr besagten Erb- und Erlöschungsfall / verwandt machen sollen, haben doch die Contrahenten beyderseits für / gut und rathsahm angesehen, bemeldte Stände noch vor Hinlegung die-/ses Krieges zu der Eydesleistung zu vermögen. Wenn demnach Ihro / Königl. Maj. und Churfürstl. Durchl. oder dero Nachfolgere noch vor Ende dieses / Krieges solchen Eyd von den Ständen abzunehmen belieben wird, so wollen / Ihro Churfürstl. Durchl. oder dero Nachfolgere daßelbe nicht allein nicht / hindern, sondern es nach aller Möglichkeit auch befordern.

5. Demnach in dem 14. Articul des Friedens Instruments versehen ist, daß / so nach hingelegten jetzigen Polnischen Kriege einer der Bunds Verwand-/ten in denen erworbenen provintzen entweder feindlich überzogen würde, / oder Ihm daßelbe wenigst für hielte, als denn der andere Bundes Ver-/wandte mit einer gewißen Macht ihm zu Hülffe kom[m]en solte, die die Provinzen / auch, um welcher Willen Ihro Königl. Maj. und die Cron Schweden, Ihro Churfürstl. / Durchl. und dero Nachfolgern solche Hülffe zu leisten dabey nahmkündig / gemachet, deren aber welcher halben Ihro Königl. Maj. und die Cron Schweden / von Ihro Churfürstl. Durchl. und dero Nachfolgern ein gleiches auf bege-/benden Fall zu erwarten hätten. Keine Meldung geschehen,
[1064] als ist beider-//seits beliebet, daß diese Hülffe auf Lieffland, Curland und Semigallen nicht erstreket, / sondern von dem Königl. Preußen, Pom[m]erellen und dazu gehörigen Cassubischen [!][212] Antheile, / wie auch von Samaiten allein verstanden werden solle, also daß, wenn Ihre / Königl. Maj. und dero Nachfolger am Reich und die Cron Schweden an diesen Orten an-/gegriffen würden, oder sich deßen gewiß zu befahren hätten, Ihro Churfürstl. Durchl. / und dero Nachfolger zur Hülffleistung mit solcher Anzahl Völker und auf solche Weise, als im 14. Articul obbesagten instruments abgeredet ist, gehalten seyn / sollen.

Urkundlich[213] sind dieses Vertrages zwey gleich lautende exemplarien von aus / beyderseits Verordneten und obbenandten Gevolmachtigten Gesandten an die-/sem Tage ausgeantwortet worden. Es wollen auch Ihro Königl. Maj. zu / Schweden und Ihre Churfürstl. Durchl. zu Brandenburg denselben gleichfals inner / 14 Tagen von Zeit an dieses gemachten Schlußes und Unterschreibung selbst be-/kräfftigen und gegen einander die Auswechßelung verfügen,

[212] *Scr. err.* Cassulischen.

Karūnai turi įsipareigoti priesaikomis ir pareigomis daug sykių minėtu paveldėjimo ir giminės baigties atveju, abiejų šalių kontrahentų nuomone, būtų gerai ir patartina, kad minėtieji luomai galėtų duoti priesaiką dar prieš baigiantis šiam karui. Tad jeigu Jo Didenybė karalius ir Jo Šviesybė kurfiurstas arba jų paveldėtojai pageidautų priimti šią luomų priesaiką, Jo Šviesybė kurfiurstas arba jo paveldėtojai turėtų ne tik tam nekliudyti, bet ir visais įmanomais būdais tą skatinti.

5. 14-ajame taikos sutarties straipsnyje yra numatyta, kad jeigu pasibaigus dabartiniam karui su Lenkija vieną iš sąjungininkų jo gautose provincijose užpultų priešai arba, bent jau, jo manymu, kitas sąjungininkas turėtų ateiti jam į pagalbą su tam tikromis pajėgomis, [turėtų padėti apginti] tas provincijas, dėl kurių Jo Šviesybei kurfiurstui tokią pagalbą suteikti pažadėjo Jo Didenybė karalius ir Švedijos Karūna, tačiau dėl to Jo Didenybė karalius ir Švedijos Karūna to paties tikisi iš Jo Šviesybės kurfiursto bei jo paveldėtojų, jeigu toks atvejis nutiktų. Ne-
[1064] duota jokios žinios, taigi abiem šalims // yra priimtina, kad tokia pagalba neliečia Livonijos, Kuršo ir Žiemgalos, tačiau turi būti suprantama vien kaip Karališkoji Prūsija, Mažoji Pomeranija ir jam priklausančios Kašubijos dalys, taip pat Žemaitija, taigi jeigu Jo Didenybė karalius, jo Karalystės paveldėtojai ir Švedijos Karūna būtų užpulti tose vietovėse arba iš tikrųjų baimintųsi, kad bus užpulti, Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo paveldėtojai turi atvykti į pagalbą su tiek kariuomenės ir tokiu būdu, kaip sutarta 14-ajame anksčiau minėtos sutarties straipsnyje.

Ši sutartis surašyta dokumentiškai dviem tapataus teksto egzemplioriais, kuriuos vienas kitam įteikė abiejų pusių paskirti aukščiau minėti įgaliotieji pasiuntiniai. Per 14 dienų nuo dabar, kai ji buvo baigta ir pasirašyta, ją patvirtins ir nurodys ja apsikeisti taip pat Jo Didenybė Švedijos karalius ir Jo Šviesybė Brandenburgo kurfiurstas. Kad visa, kas aukščiau surašyta, būtų dar labiau

[213] d *corr. ex* l.

zu mehrerer / Vergewißer und Bestärkung des obgesetzten allen, haben wir dieses Instrument / eigenhändig unterschrieben, gegeben auf dem Schloße zu Labiau den 10. Nov[embris] / im Jahr 1656.

Christopf Carl Schlippenbach (L. S.), Otto Freyherr von Schwerin, (L. S.),
Matthias Biörenklau (L. S.), Friedrich von Jehna,
Bartholomaeus Wolffberg (L. S.)

Und wir, Friedrich Wilhelm, von Gottes Gnaden (ganzer titul), gereden und gelo-/ben demnach in unserm und unserer Successoren Nahmen, daß wir alles / und jedes, was in obbschriebenen geheimen Instrument und deßen articuln / verglichen ist, für genehm halten, bekräfftigen und bestätigen bey Chur-/fürstl. Ehren und Würden versprechende, daß wir bey diesem Vergleiche / nicht allein beständig verharren, und damit allen und jeden deßen puncten, die / wir von unserer Seiten angelobet haben, treulich und aufrichtig nachgele-/bet werde, verschaffen, sondern auch verhindern wollen, daß von Nieman-/den dawieder gehandelt werde. Zu mehrerer Versicher und Bestärkung / deßen haben wir dieses instrument mit unserer Hand unterschrieben und / mit unserm Churfürstl. Insiegel bevestigen laßen. Gegeben auf unserm / Schloße zu Labiau, den 23. Nov[embris] im Jahr 1656[214].

§36. In diesem Polnischen Trübel war die Stadt Danzig allein, die / sich selbst, und auch Puzig mit Jacob Weyhers Völker wieder die Schwe-/den erhielten.

§37. König Joh[annes] Casimirus, von den Lubomirscus und von andern großen / Herrn in Polen angefrischt, kam aus Schlesien in Polen und samelete
[1065] in / den Oertern, die Carl Gustav nicht übermeistert hatte, einiges // Volk, denen der Cosackische Feldherr Chmielnickii einiges Volk, desgleichen auch der / Tartar Chan ein gut Theil Tartarn zuschikte. Zu welchen allen Stanislaus / Potockii, Cracauischer Woywod, mit der Polnischen Ritterschafft beystoßten.

§38. Der König schikte Stanislaum [!] [Stefan] Czarneckii voraus, der sich alle Zeit / an die Schweden hängete und sie aller Orten und Zeiten allarmirte und sehr abmarterte.

§39. Carl Gustav gieng mit seiner armee auf Lublin, Zamos[c]i, Przemisl / und Jaroslaw, allein er ward bey Przemisl übel empfangen, also daß / er seine retirad nach Preußen nehmen muste, welche er sehr beeiligte, / weil Paulus Sapiha mit seinen Litthauern an der Weißel den Pass gewiß / verleget hatte. Man saget, daß in dieser retirade König Carl Gustav das / Kleid vom Leibe in drey Wochen nicht abgelegt.

[214] *Naujoje eiluteje pastaba. :/: In der neuen Zeile Bemerkung:* 10) fehlt die allegation.

įtikinama ir patvirtinta, šią sutartį pasirašėme savo ranka. Duota Labguvos pilyje 1656 metų lapkričio 10 dieną.

Christopfas Carlas Schlippenbachas (a. v.), baronas Otto von Schwerinas (a. v.),
Matthias Biörenklau (a. v.), Friedrichas von Jehna,
Bartholomaejus Wolffbergas (a. v.)

O mes, Frydrichas Vilhelmas iš Dievo malonės (visas titulas), pasižadame ir patikiname šiuomi savo ir savo įpėdinių vardu, kad visus dalykus ir kiekvieną jų atskirai, kurie suderinti viršuje surašytoje slaptojoje sutartyje ir jos paragrafuose, iš tikrųjų pripažįstame, patvirtiname ir užtikriname, pažadėdami kurfiursto garbe ir vardu, kad ne tik nuolat laikysimės šitos sutarties ir ištikimai ir nuoširdžiai veiksime pagal visus tuos straipsnius, kurių prisiekėme laikytis, tačiau ir kliudysime bet kam, kas imsis veikti prieš ją.

Dokumentiškai, kad būtų labiau sutvirtinta, šią sutartį pasirašėme savo ranka ir nurodėme pritvirtinti savąjį kurfiursto spaudą. Duota mūsų Labguvos pilyje 1656 metų lapkričio 23 dieną pagal senąjį kalendorių.

§36. Per visą šį sąmyšį Lenkijoje Dancigo miestas buvo paliktas vienui vienas, taip pat Pucigas su Jacobo Weyherio kariais atsilaikė prieš švedus.

§37. Karalius Jonas Kazimieras, paragintas Lubomirskio ir kitų Lenkijos didikų, atvyko į Lenkiją iš Silezijos ir tose vietovėse, kurių Karolis Gusta-
[1065] vas nebuvo įveikęs, surinko šiek tiek // kariuomenės, kažkiek karių atsiuntė ir kazokų karo vadas Chmielnyckis, taip pat totorių chanas atsiuntė nemažai totorių. Prie jų visų su lenkų riteriais prisidėjo Krokuvos vaivada Stanisławas Potockis.

§38. Karalius pasiuntė į priekį Stanislovą [!] [Stefaną] Czarneckį. Šis visą laiką lipo švedams ant kulnų, visur ir visada nedavė jiems ramybės ir labai nukamavo.

§39. Karolis Gustavas nužygiavo su savo kariuomene prie Liublino, Zamoscio, Peremyšlio ir Jaroslavo, tačiau prie Peremyšlio buvo blogai sutiktas, tad turėjo pasitraukti į Prūsiją ir labai skubėjo, nes Povilas Sapiega su savo lietuviais jau tikrai buvo persikėlęs per Vyslą. Sakoma, kad skubėdamas trauktis karalius Karolis Gustavas tris savaites nebuvo persirengęs drabužių.

§40. So zwackte ihn alle Zeit der Czarneckii und laß fleißig auf die hinter-/ bliebenen Schweden, der auch den Marggraff Friedrich von Baden Durlach / schlug, woselbst die Schweden verlohren bey 3000 Mann, aus welcher Schlacht / des Königs Bruder Adolphus und der Pfaltz Graff Schlippenbach kaum entlieffen.

§41. So giengs auch unglüklich den Schweden in Zamaiten, als welche durch / Anstifften Hieronymi Crispini von Kirschenstein heimlich alle umgebracht / wurden. So fielen auch die Moscoviter den Schweden in Lieffland und thaten / großen Schaden.

§42. Mittler Zeit nahmen auch die Polen viel Oerter den Schweden wieder ab, / und zog König Joh[annes] Casimirus mit einem großen Volk vor Warschau, wo-/rinnen Graff Wittenberg, Graff Ludwig Lowenhaupt, Johann Wrangel, Graff / Ochßenstirn, Adam Weyher und andere vornehme Schwedische Bediente / lagen, welche auf die Condition, daß sie frey abziehen solten, die Stadt / dem Könige übergaben, worüber aber die Polen schienen zu tumultuiren, / daß man solche Reichs Beschädiger frey abziehen laßen solle, den Tumult / zu stillen, wie auch die vorbesagte Leute aus der Gefahr zu setzten, ließ / sie König Casimirus nach Zamos[c]i an einen sicheren Ort bringen.

§43. Der König in Schweden feyerte aber in Preußen nicht, that der Stadt / Danzig großen Schaden, hemte ihnen die Schiffart auf der Weyßel, deswegen / der König eine starke Schantze bey dem Haupt anlegte und sie mit gnugsa-/men Volk besetzte, verband sich aufs neue mit dem Churfürsten und gieng / mit beyden Schwedischen und Brandenburgischen armeen dem Könige in Polen / entgegen gegen Warschau, da sie die Polen wegschlugen und Warschau / wieder eroberten.

§44. Da dieses bey Warschau vorlieff, hat der Polnische Cron Schwerdt-/ träger Zebrydowskii mit den Lubomirckiern und Czarneckii Cracau ge-/nau eingeschloßen, desgleichen auch der Litthauische Feldherr Gąsiewskii [!] [Gosiewski] / streiffte im Churfürstl. Preußen und wurden die Churfürstliche Völ-/ker unweit Lyck beym Dorffe Prostke schier aufs Haupt geschlagen. //

[1066] Da viel vornehme Obersten und Cavalier von den Tartarn gefangen, worunter auch / der Boguslaus Fürst Radzivil war, der aber wunderbahrlich aus ihren Klau-/en entkom[m]en, sonsten er in die Tartarische Dienstbahrkeit geführet worden / wäre, welches Unglük auch viele Leute im Lyckischen und denen benachbahrten / Oertern betroffen.

§45. In solcher Zeit kam der König in Dännemark, Friedrich III., mit einer präch-/tigen Flotte von 50 Schiffen, desgleichen auch darauf die Holländische Flotte / unter dem Admiral Opdam, Reuter und Tromp, auf die Reede vor Danzig, / nicht die Schweden zu attaquiren, sondern die Freyheit der Com[m]ercien der Stadt / Danzig zu befördern.

§40. Taip Czarneckis jį nesiliovė novijęs ir vis galavo atsilikusius švedus, jis sumušė ir Badeno-Durlacho markgrafą Frydrichą, švedai ten neteko bene 3000 vyrų, o karaliaus brolis Adolfas ir pfalcgrafas Schlippenbachas iš mūšio lauko vos spėjo pabėgti.

§41. Švedams nesisekė ir Žemaitijoje. Hieronymui Crispinui von Kirschensteinui sukurščius jie visi iš pasalų buvo nugalabyti. Livonijoje švedus užpuolė dar maskvėnai ir pridarė jiems didžiulės žalos.

§42. Tuo tarpu lenkai atsikovojo iš švedų daug miestų. Karalius Jonas Kazimieras su didžiule kariuomene patraukė į Varšuvą, kur buvo įsitvirtinę grafas Wittenbergas, grafas Ludwigas Lowenhauptas, Johannas Wrangelis, grafas Ochßenstirnas, Adamas Weyheris ir kiti prakilnūs Švedijos karaliaus tarnai, kurie su sąlyga, kad galės laisvai atsitraukti, perleido miestą [Lenkijos] karaliui. Tačiau lenkai ėmė bruzdėti dėl to, kad tokiems Karalystės niokotojams leidžiama nekliudomiems pasitraukti. Kad apmalšintų nepasitenkinimą ir apsaugotų nuo grėsmės minėtus asmenis, karalius [Jonas] Kazimieras nurodė juos nugabenti į saugią vietą Zamoscyje.

§43. Tačiau Švedijos karalius Prūsijoje nesėdėjo rankų sudėjęs, o pridarė Dancigo miestui didelės žalos, sukliudė jų laivams plaukioti Vysla, dėl to karalius supylė tvirtą pylimą prie tvirtovės ir įkurdino ten ganėtinai daug karių, sudarė su kurfiurstu naują sąjungą ir su abiem – ir švedų, ir Brandeburgo – kariuomenėmis iššygiavo prieš Lenkijos karalių Varšuvos link. Ten jie sumušė lenkus ir vėl užkariavo Varšuvą.

§44. Tuo metu, kai tai vyko prie Varšuvos, Lenkijos Karūnos kalavijininkas Zebrydowskis [Zebrzydowski] drauge su Lubomirskiu ir Czarneckiu apsupo Krokuvą, o ir Lietuvos lauko etmonas Gąsiewskis [!] [Gosiewskis] įsiveržė į kurfiursto valdomą Prūsiją. Kurfiursto kariai buvo sumušti netoli Lyko, prie Prostkų kaimo. //

[1066] Ten totoriai paėmė į nelaisvę daug kilmingų pulkininkų ir raitininkų, tarp jų buvo ir kunigaikštis Boguslovas Radvila, tačiau šis tikriausiai stebuklingu būdu paspruko iš jų nagų, antraip būtų buvęs išgabentas totorių vergovėn, juk tokia nelaimė ištiko daugybę žmonių iš Lyko apylinkių ir gretimų vietovių.

§45. Tuo metu į reidą prie Dancigo su šaunia 50 laivų flotile atplaukė Danijos karalius Frederikas III, paskui ir Olandijos flotilė, vadovaujama admirolo Opdamo, Reuterio ir Trompo, – ne tam, kad imtųsi atakuoti švedus, bet kad paremtų Dancigo miesto verslo laisvę.

§46. In selbem Jahre bekom[m]en die Danziger den Schwedischen General Königs-/mark auf der Danziger Reede gefangen.

§47. Der König {Joh.}[215] Casimirus nahm auch den Schweden viel Plätze in Polen ab, ero-/berte Conitz und kam nach Danzig, von da er Ignatium Bakowskii nach Moscau / abfertigte, alda mit dem Czaren einen Stillstand zu verlangen, ließ auch / bey dem Römischen Kayser durch Johannen Graffen von Leszno, um Hülffe wie-/der die Schweden sollicitiren, welches auch a[nn]o 1657 erhalten, nehmlich 16 000 / Mann Kayserl. Völker.

§48. Nicht minder bewurb sich König in Schweden um Hülffe und brachte / den Fürsten in Siebenbürgen George Ragotzi auf, mit weßen Volk, so man / auf 30 000 Manne schätzte, er sich im April bey Miedzibor conjungierte / und in Polen hin und wieder streiffete.

§49. Hie bekam der König in Schweden Carl Gustav die Zeitung, wie ihm / der König in Dannemark den Krieg angekündiget und in Schweden ein-/gefallen wäre, darum er sich von dem Ragotzii trennen und denen entge-/gen gehen muste.

§50. Ragotzi blieb allein, auf welchen die Kayserliche mit 16 000 Mann, und dann / auch die Polen unter dem Czarneckii und Polubinsckii loßgiengen, allein / Ragotzkii konte nicht so geschwind in Siebenbürgen eilen, daß ihn der / Czarneckii und Polubinskii nicht erjaget hätten, welche etliche tausend sei-/ner Volker erschlugen und ihn zwangen, mit dem Könige in Polen nach sei-/nem Belieben Friede zu machen. Unter welchen auch dieses war, daß / er sein Volk aus Cracau, welches er mit den Schweden, worüber Paul Würz / General war, revociren solte, welches auch geschehen.

§51. Darauf die Kayserliche unter dem General Hatzfeld mit den Polen vor / Cracau giengen und selbiges per accord den 24. Aug[usti] einnahmen.

§52. Hier sahe der Churfürst von Brandenburg, daß es hohe Zeit wäre, / den offt Ihm von den Polen angetragenen Vergleich nicht auszuschla-/gen und wurde die Sache dahin gespielet, daß durch Unterhandlung / Francisci Lysola,
[1067] Königes in Ungarn und Böhmen, Leopoldi Legaten, einige gewiße // Deputirten vom Könige in Polen und Churfürsten von Brandenburg zu Welau zu-/sam[m]en kamen und einen[216] ewigen Frieden stiffteten, welcher zu Bromberg / hernach confirmiret und beschworen worden[143].

§53. Der Vergleich bestehet in folgendem Tenor:

[215] *Supra lin.*

§46. Tais pačiais metais dancigiečiai sugavo Dancigo reide švedų generolą Königsmarką.

§47. Karalius {Jonas} Kazimieras irgi atsiėmė iš švedų daug miestų Lenkijoje, užėmė Konicą ir atžygiavo į Dancigą. Iš ten pasiuntė į Maskvą Ignatijų Bakowskį, kad išreikalautų iš caro paliaubų, taip pat per grafą Johanną von Leszno su prašymu kreipėsi į Romos imperatorių pagalbos prieš švedus ir 1657 metais jos sulaukė, būtent 16 000 imperatoriaus karių.

§48. Švedijos karalius ne mažiau stengėsi gauti pagalbos ir prisikalbino Transilvanijos kunigaikštį Georgą Ragotzį [Rákóczi], su jo kariuomene, kurią sudarė maždaug 30 000 vyrų, balandžio mėnesį susijungęs prie Mendzybužo vis patruliavo Lenkijoje.

§49. Čia Švedijos karalius Karolis Gustavas gavo žinią, kad Danijos karalius paskelbė jam karą ir įsiveržė į Švediją, todėl jam teko atsiskirti nuo Ragotzio ir žygiuoti prieš jį.

§50. Ragotziui likus vienam, prieš jį iššygiavo imperatoriaus kariuomenė su 16 000 vyrų ir lenkai, vadovaujami Czarneckio ir Polubinsckio [Połubiński], tik Ragotzkis nepajėgė taip greitai suskubti į Transilvaniją, kad jo nesugautų Czarneckis su Polubinskiu, tad šie nudaigojo kelis tūkstančius jo karių ir privertė jį sudaryti taiką su Lenkijos karaliumi pagal šį norą. Be kita ko, jis [Ragotzis] turėjo atšaukti savo karius iš Krokuvos, kurioje [laikėsi] kartu su švedais, vadovaujamais generolo Pauliaus Würzo. Tai ir buvo padaryta.

§51. Paskui imperatoriaus kariuomenė, vadovaujama generolo Hatzfeldo, kartu su lenkais nužygiavo prie Krokuvos ir pagal susitarimą rugpjūčio 24-ąją ją užėmė.

§52. Čia Brandenburgo kurfiurstas pamatė, kad pats metas nebeatmesti lenkų jam dažnai siūlomos sutarties, tad reikalai buvo pakreipti taip, jog Vengrijos ir Bohemijos karaliaus Leopoldo pasiuntiniui Franciscui Lysolai
[1067] išsiderėjus // Vėluvoje susirinko tam tikri Lenkijos karaliaus ir Brandenburgo kurfiursto deputatai ir sudarė amžinąją taiką, kuri vėliau priesaika buvo patvirtinta Bromberge[143].

§53. Sutarties tekstas toks:

[216] *Corr. ex illect.*

Johann Casimir, von Gottes Gnaden König in Polen etc. etc. / thun allen und Jeden, denen daran gelegen ist, mit gegenwärtigen unserem offenen / Brieffe zu wißen, daß bey den Acten unserer kleinen Reichs Cantzley sich ein / Brieff nachgesetzten Vergleiches oder ewigen Friedes Vertrages befindlich, wel-/cher von Wort zu Wort folget und also lautet:

Geschehen zu Posen am 6ten Tage nähest nach dem Fest S. Martens, des Bischoffs / und Bekenners, im Jahre des Herrn Ein Tausend Sechs Hundert und Sieben funffzig. /

Joh. Casimir, von Gottes Gnaden König in Polen etc. etc. urkunden etc., daß nach / beschriebene unsere Bestätigung des Vergleiches oder ewigen Frieden Ver-/trages mit dem Durchläuchtigsten Fürsten, Herrn Friedrich Wilhelm, Marggraffen / zu Brandenburg, des H. R. R. Ertzcäm[m]erer und Churfürsten etc. etc. zu unserer / kleinen Reichs Cantzley gelieffert und dabey an uns begehret worden, daß / wir dieselbe Bestätigung bey ermeldten acten zu legen und aus denselben / in festbeglaubten Form wieder auszulieffern befehlen wolten, so von / Wort zu Wort folget, und also lautet: Joh. Casimir, von Gottes Gnaden / König in Polen etc. thun allen und jeden, jetzigen und künfftigen, insonderheit / denen daran gelegen ist, hiemit kund, daß wir zu den Tractaten mit dem / Durchlauchtigsten Fürsten, Herrn Friedrich Wilhelm, Margg. zu Brandenburg, des H. R. / R. Ertzcäm[m]erer und Churfürsten etc. etc. gewiße Gevolmächtigte verordnet und die-/selben nach gepflogener Unterredung mit Ihr. Churfürstl. Durchl. Gevolmächtigten / auf nachfolgende Articuln sich mit einander verglichen und vereiniget haben. / Im Nahmen des Vaters, des Sohnes und des H. Geistes des ewigen und wahren Gottes. Amen.

Zu[217] wißen sey hiemit männiglichen, daß, als in vorigen Jahren, und zwar, / da der Durchläuchtigste und Großmächtigste Fürst und Herr, / Herr Johann Casimir, König in Polen, etc. etc. und die / Cron Polen, auch das Großherzogthum Litthauen mit dem / Moscovitischen Kriege und der Cosackischen Unruhe befan-/gen waren und die Schweden gleichfals mit feindlicher Ge-/walt auf Polen zudrungen, endlich auch in das Königliche / und Fürstliche Preußen einbrachen, also daß der Durchlauchtige / Fürst und Herr, Herr Friedrich Wilhelm, Marggraff zu Branden-/burg, des Heiligen Römischen Reichs Ertz Cäm[m]erer und Chur-/fürst etc. und deßen Land und Unterthanen selbst von Ihnen / mit feindseeligen Waffen und von allen Seiten[218] dahin / zusam[m]en
[1068] gezogenen Völkern dergestalt angegriffen // und gedrungen wurden, daß Ihre

[217] *In d. m.*: Leb. Fr. Wilh., S.332 [?].

Jonas Kazimieras, iš Dievo malonės Lenkijos karalius ir t. t. ir t. t., šiuo dabartiniu atviru raštu skelbia visiems, kam tai svarbu, kad tarp mūsų Karalystės mažosios kanceliarijos aktų yra raštas su papildoma sutartimi arba amžinosios taikos sutartimi, kuris pateikiamas žodis žodin ir skamba taip:

Tai vyko Pozene šeštąją dieną iškart po šv. Martyno, vyskupo ir išpažinėjo, šventės, tūkstantis šeši šimtai penkiasdešimt septintaisiais Viešpaties metais.

Jonas Kazimieras, iš Dievo malonės Lenkijos karalius ir t. t. ir t. t., šiuo dokumentu pripažįsta, kad po to, kai buvo patvirtintas aprašytasis susitarimas, arba amžinosios taikos sutartis, su Šviesiausiuoju kunigaikščiu ponu Frydrichu Vilhelmu, Brandenburgo markgrafu, Šventosios Romos Imperijos arkikamerarijumi ir kurfiurstu ir t. t. ir t. t., į mūsų Karalystės mažąją kanceliariją buvo atsiųsta ir mūsų paprašyta, kad šį patvirtinimą pridėtume prie minėtųjų aktų ir iš jų notariškai patvirtinta forma vėl būtų įsakyta išsiųsti, kas žodis žodin skamba taip: Jonas Kazimieras, iš Dievo malonės Lenkijos karalius ir t. t., šiuomi praneša visiems, dabar [gyvenantiems] ir vėliau būsiantiems, ypač tiems, kam tai svarbu, kad deryboms su Šviesiausiuoju kurfiurstu ponu Frydrichu Vilhelmu, Brandenburgo markgrafu, Šventosios Romos Imperijos arkikamerarijumi ir kurfiurstu ir t. t. ir t. t., paskyrėme tam tikrus įgaliotinius ir šie po pasitarimų su Jo Šviesybės kurfiursto įgaliotiniais suderino vieni su kitais toliau pateikiamus straipsnius ir dėl jų sutarė. Vardan amžinojo ir tikrojo Dievo Tėvo, Sūnaus ir Šventosios Dvasios. Amen.

Visiems turi būti žinoma, kad kai per praėjusius metus, būtent kai Šviesiausiasis ir Didingiausiasis kunigaikštis ir valdovas ponas Jonas Kazimieras, Lenkijos karalius ir t. t. ir t. t., ir Lenkijos Karalystė, taip pat Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo įsitraukę į karą su Maskva ir kazokų keliamus neramumus, o švedai lygiai taip pat su priešiškomis pajėgomis veržėsi į Lenkiją ir galiausiai įsibrovė į Karališkąją ir kunigaikščiui priklausančią Prūsiją, tad Jo Šviesybė kunigaikštis ir valdovas ponas Frydrichas Vilhelmas, Brandenburgo markgrafas, Šventosios Romos Imperijos arkikamerarijus ir kurfiurstas ir t. t., ir jo kraštas su pavaldiniais buvo taip smarkiai puolamas ginkluotų
[1068] priešų iš visų pusių tenai sutrauktų karių, // kad Jo Šviesybė kurfiurstas toje

[218] *Lit.*

Churfürstliche Durchlaucht / aus Noth zu gewißen Vertrages puncten mit Ihnen schreiten / müßen, auch einige Feindseeligkeit zwischen Ihro Königliche / Majestaet in Polen und Ihre Churfürstliche Durchlaucht zu / Brandenburg darauff gefolget ist, endlich durch Gottes / sonderbahre Gnade und Güte, als auch der Durchlauch-/tigste und Großmächtigste Fürst und Herr, Herr Leopold, / König in Ungarn, Böhmen etc. durch seinen Hoff Cam[m]er / Rath und Abgesandten zu diesen Tractaten, den Wohl-/gebohrnen etc. Herrn Frantz Lisola, etc. der Vermit-/telung sich annahm, auch die Einigkeit dadurch verrich-/tete, so wohl Ihre Königliche Majestaet, als Ihro Chur-/fürstliche Durchlauchtigkeit Gevolmächtigte, und zwar / von Seiten Ihro Königliche Majestaet der hochwürdig-/ste etc. Herr Wentzel, Graff in Lessno Lesz[cz]inski, / Bischoff zu Ermland etc. und Herr Vincentz Cor-/win Gonschiewskii, Groß Schatzmeister und Feld-/marschalk etc., von Seiten aber Ihro Churfürstliche / Durchlaucht der Wohlgebohrne etc. Herr Otto / Freyherr von Schwerin etc. und Herr Lorentz / Christoph von Somnitz etc. auf erhaltene / gnugsahme Volmachten einen ewigen Frieden, / Einigkeit und Freundschafft zwischen vor höchst-/dachter Ihro Königliche Majestaet zu Polen etc., / dero am Reiche Nachfolgeren und der Cron / Polen und zwischen Ihro Churfürstliche Durch-/laucht als Herzogen in Preußen und dero / Successoren auf nachfolgende Bedingungen / gestifftet, aufgerichtet und beschloß haben. / Gleich wie nun jetzt besagter Friede zu ewigen / Zeiten aufrichtig und treulich soll gehalten / werden, also soll zugleich hiemit und stracks / alle Feindseeligkeit zwischen beyden Thei-/
[1069] len, auch deren Kriegs Völkern und Unter-//thanen aufhören, daß kein Theil zu des / andern Schaden etwas beginne, noch zu beginnen ge-/statte, sondern ein jeder des andern Ehre, Nutzen und Sicher-/heit allerdings zu befördern wie schuldig, also sich an-/gelegen halte. Was aber während dieses Krieges einer / oder anderer Seits so wohl in dem Königreiche Polen, als / in dem Herzoglichen Preußen, auch einzelnen Einwohnern / von dem einem oder andern Theile für Schaden, Unrecht / und Beschwer entweder mit Gewalt, oder Überziehung, oder durch / Schatzung, Raub und in andere Wege zugefüget worden, daß / sol alles mit einander als ewig vergeßen, nim[m]er mehr weiter / gerüget werden, auch so wenig Ihro Königl. Maj. und die Cron / Polen oder einige deren einverleibte Provinzien oder Unterthanen, / wes Standes, Würden oder Ehren sie seyn mögen, als Ihro Churfürstl. / Durchl. und dero Unterthanen, Kriegsleute oder Diener sich unter ein-/ander oder Erben eines oder andern Lande, Herrschafften, Kriegs Officirer, / Knechte oder Unterthanen deshalben besprechen, oder von ihnen etwas / begehren noch fordern, viel weniger

bėdoje buvo priverstas susitarti su jais dėl tam tikrų sutarties punktų, dėl to taip pat kilo Jo Didenybės Lenkijos karaliaus ir Jo Šviesybės Brandenburgo kunigaikščio priešiškumas, galiausiai ypatinga Dievo malone ir gerumu, kai ir Šviesiausiasis ir Galingiausiasis kunigaikštis ir valdovas, ponas Leopoldas, Vengrijos, Bohemijos karalius ir t. t., per savo rūmų patarėją ir pasiuntinį Jo Prakilnybę ir t. t. poną Frantzą Lisolą ir t. t. leidosi į šias derybas ir taip pasiekė santarvę, tiek Jo Didenybės karaliaus, tiek Jo Šviesybės kurfiursto pasiuntiniai, būtent iš Jo Didenybės karaliaus pusės prakilniausiasis ir t. t. ponas Wentzelis, Lesno grafas Lesz[cz]inskis, Varmės vyskupas ir t. t., ir ponas Vincentzas Corwinas Gonschiewskis [Korvinas Gosiewskis], didysis iždininkas ir feldmaršalas ir t. t., o iš Jo Šviesybės kurfiursto pusės Jo Prakilnybė ir t. t. ponas Otto, grafas von Schwerinas ir t. t., ir ponas Lorentzas Christophas von Somnitzas ir t. t. gautais pakankamais įgaliojimais sudarė, sukūrė ir nulėmė amžinąją taiką, anksčiau išaukštintai minėto Jo Didenybės Lenkijos ir t. t. karaliaus, jo Karalystės paveldėtojų, Lenkijos Karalystės ir Jo Šviesybės kurfiursto, kaip Prūsijos kunigaikščio, ir jo įpėdinių santarvę ir draugystę toliau išdėstytomis sąlygomis. Taigi dabar minėtos taikos turi būti laikomasi amžinai nuoširdžiai ir ištikimai, kartu susyk turi liautis bet kokia abiejų pusių, taip pat
[1069] jų kariuomenių ir pavaldinių nesantarvė, // ir nė viena šalis negali imtis kenkti kitai pusei ir kitiems [turi to] neleisti, tačiau abi šalys įsipareigoja puoselėti ir saugoti kito garbę, naudą ir saugumą. Tačiau tai, kas per šį karą vienai ar kitai pusei tiek Lenkijos Karalystėje, tiek Prūsijos Kunigaikštystėje, taipogi ir atskiriems gyventojams iš vienos ar kitos šalies buvo pridaryta kaip žala, neteisybė ar nuostolis smurtaujant arba užpuolus, arba kaip duoklė, plėšimas, arba dar kitokiu būdu, turi būti ir vienų, ir kitų amžiams pamiršta ir niekada daugiau dėl to nebepriekaištaujama, taipogi nei Jo Didenybė karalius, nei Lenkijos Karalystė, nei kelios prie jos prijungtos provincijos arba pavaldiniai, kokio luomo, kilmės arba prakilnumo būtų, jeigu Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo pavaldiniai, kariai arba tarnai, arba vieno ar kito krašto, valdos, karininkai,

mit Gewalt erzwingen, sondern es / sol daßelbe alles gäntzlich aufgehoben und abgethan seyn und hin-/führo der eine des andern Bestes suchen, deßen Schaden aber verhüten und wen-/den, doch daß die Schulden, so zwischen der Cron, des Großherzogthums / Litthauen und dieses Herzogthums Einwohnern vor oder bey diesem / Kriege gemachet seyn in ihrem Wehrt verbleiben und von den / Schuldnern bezahlet werden müßen. Es soll auch denen, so irgends / in der Cron Polen Churfürstl. Besatzung bey diesem Kriege eingehabt, / oder in einigen Vertrag mit Ihro Churfürstl. Durchl. oder dero Offi-/cierern sich eingelaßen haben, solches alles in Ansehung der jetzi-/gen Freundschafft und Vorbitte Ihro Churfürstl. Durchlaucht von Ihro / Königl. Maj. nicht zugerechnet noch an ihren bisherigen Rechten und an-/dern Freyheiten, wie dieselbe seyn und heißen mögen, ohne einige Ausnahm / und Vorbehalt ihnen verfänglich seyn. Welche dieses Krieges hal-/ben Königl. oder Churfürstl. Seits gefangen worden, sollen ohne Ent-/geldt mit ihrer Montirung und Gerähte, so viel deßen noch vorhanden ist, / frey und loß, die aber bey dem andern Theil Dienste genom[m]en haben, / daselbst gelaßen und nicht wieder abgefordert
[1070] werden. Anlangend // die unbeweglichen Güther und briefflíche Urkunden, so zu beeden Seiten / wegen dieser Uneinigkeit etwa in Beschlag oder gar hinweggenom-/men und confisciret worden, fallen dieselbige ihren rechtmäßigen / Herrn wieder heim, ungeachtet aller Verschenkung, von weme oder unter / was titul dieselbe geschehen seyn mag. Auch wollen beide Theile, so lan-/ge diese Kriegs Unruhe währet, für die gemeine Wohlfahrt und deren / Beschützung wieder alle, die sie anfechten, und daß der Friede und Sicher-/heit herwieder gebracht und alle Feinde aus der Cron Polen, Großher-/zogthum Litthauen und Herzogthum Preußen gäntzlich vertrieben werden, / mit vereinigten Rathschlägen und Kräfften sich äußerts bemühen. / Es sol sie auch daran kein ander Band und Vergleich, so diesem höchst-/billigen Vorhaben und beederseitiger Verpflichtung einigermaaßen im / Wege stehen könte, behindern, sondern daßelbe alles hiemit unkräfftig, / todt und abseyn. Was Ihr. Churfürstl. Durchl. irgends in der Cron Polen, Groß-/herzogthum Litthauen und Bischthum Ermland durch diesen Krieg oder durch / die Schwedische Tractaten, wie es im[m]er den titul mag einge-/nom[m]en und in der That besitzen, das wollen Sie, so bald dieser Ver-/gleich von Ihro Königl. Maj., dero Reichsräthen und andern Vornehmsten / Reichs und Hoffbedienten bestätiget seyn wird, vollenkomlich und ohne einigen / Vorbehalt wieder abtreten, und sol die Enträumung der Oerter durch / beyderseits Com[m]issarien nach gemeinem Rathe und Kriegsgebrauch ohne / Beschwer und Verletzung

tarnai arba pavaldiniai tą aptarinėtų tarpusavyje arba iš jų ko nors pageidautų ar reikalautų, arba net jėga mėgintų išgauti, visa kas turi būti visiškai užbaigta ir [visko] atsisakyta, ir toliau stengtis, kad kitam būtų kuo geriau, žiūrėti, kad nebūtų padaryta kitam žalos, ir užkirsti tam kelią, tačiau skolos, kurios buvo prisiimtos Karūnos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir šios Kunigaikštystės gyventojų prieš šį karą arba jam vykstant lieka tos pačios vertės ir turi būtų skolininkų sumokėtos. Taipogi tiems, kurie Lenkijos Karalystėje ką nors turėjo savo nuosavybėje kurfiursto okupacijos metu per šitą karą arba sudarė su Jo Šviesybe kurfiurstu ar jo karininkais kokią nors sutartį, atsižvelgiant į dabartinę draugystę ir Jo Šviesybės kurfiursto prašymą, Jo Didenybė karalius neprimeta Jo Šviesybei kurfiurstui ir lig tol turėtos teisės ir kitos laisvės, kad ir kokios jos būtų ir kaip besivadintų, be jokių išimčių ir išlygų turi likti galioti. Tie, kurie per šį karą buvo paimti į nelaisvę karaliaus arba kurfiursto pusėje, turi būti paleisti į laisvę be kompensacijos su ginkluote ir karine įranga, kiek jų dar išlikę, tačiau tie, kurie stojo tarnauti kitoje pusėje, ten turi būti palikti
[1070] ir neturi būti reikalaujama juos grąžinti. // Nekilnojamasis turtas ir raštiški dokumentai, kurie dėl šių nesutarimų buvo areštuoti arba atimti ir konfiskuoti, vėl grįžta savo teisėtiems savininkams, nepaisant jokių dovanojimų, nesvarbu, kas ir kokio titulo tą būtų padaręs. Taipogi abi šalys, kol trunka šie karo neramumai, sutelktais pasitarimais ir drauge dės visas pastangas, kad vėl grįžtų visuotinė gerovė, kad ji būtų apsaugota nuo visų, kurie į ją kėsinasi, ir kad vėl stotų taika ir saugumas ir iš Lenkijos Karalystės, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, ir Prūsijos Kunigaikštystės visi priešai bendromis jėgomis būtų visiškai išginti. Jokie kiti saitai ar sutartys, kurie kokiu nors būdu galėtų stoti skersai kelio šiam kuo teisėčiausiam ketinimui ir abipusiam įsipareigojimui, neturi kliudyti, jie šiuomi skelbiami negaliojantys, neveiksnūs ir panaikinti. Tai, ką Jo Šviesybė kurfiurstas per šį karą arba per derybas su švedais, kad ir koks būtų titulas, užėmė ir iš tikrųjų turi savo nuosavybėje Lenkijos Karalystėje, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Varmės vyskupijoje, tą jis, vos tik šią sutartį patvirtins Jo Didenybė karalius, jo valstybės patarėjai ir kiti prakilniausi Karalystės ir rūmų tarnautojai, visa apimtimi ir be jokių išlygų sugrąžins: pasitraukimą iš tų vietovių turi vykdyti abiejų pusių komisarai pagal bendrą susitarimą ir įprastinę karo teisę, nepridarydami žalos gyventojams ir jų neterorizuodami, taip pat negali būti niokojami arba griaunami seni arba

der Einwohner, auch ohne Verderb und / Einreißung der alten oder neuen Vestungs Gebäude, es wäre dann, / daß es einiges Ortes von beeden Theilen also für rathsam be-/funden würde, endlich mit Hinterlaßung der dem Bischthum zuste-/henden Stüke und deren Zubehör geschehen.

In Ansehung dieses allen und was insonderheit unten noch weiter / folgen wird, auch aus andern gerechten Ursachen, sollen Ihro Chur-/fürstliche Durchl. das Herzogthum Preußen in den Gräntzen, als dieselbe es lehnsweise vor diesem Kriege beseßen / haben, samt ihren Ehelichen Mannlichen Erben in Absteigender / Linie, so lang deren jemand vorhanden seyn wird, mit höhe-/ster freyer Macht und Gewalt inne haben und besitzen ohne alle Last, so sie deshalben bisher getragen[219]. Und obzwar / solchergestalt Ihro Churfürstliche
[1071] Durchlaucht und dero / samtliche Mannliche Erben in absteigender Linie // von der Lehns Pflicht, womit sie bis daher Ihro Königl. Maj. / und der Cron Polen verhafftet gewesen, auch von alledem, / was daran hänget, befreyet werden, so folget doch daraus nicht, daß / das Lehns Band ewig getrennet und zerrißen seyn solle, sondern / wenn keine eheliche Manns Erben aus vorbesagter Churfürstlicher Linie / in absteigender Ordnung mehr vorhanden seyn werden, ist den Kö-/nigen und der Cron Polen Ihr Recht auf das Herzogthum vorbe-/halten, soll auch als denn daßelbe von der Cron Polen nicht / abgerißen werden, doch auch so lang sich solcher Fall nicht be-/giebet, Ihro Churfürstl. Durchl. und dero Erben an dero Höch-/stem Recht der Obrer und freyen Herrschafft dieser Vorbehalt / im geringsten nicht verfänglich seyn. Hiebey versprechen / Ihre Königl. Maj. so wohl für sich als ihre Nachfolger, daß / Sie auf berührten Fall, wenn Ihre Churfürstl. Durchl. / männliche Nachkom[m]en sämtlich mit dem Tode angangen, die / Churfürstliche Mannliche Anverwandten, nehmlich das Hauß / Culmbach und Ansprach in besonderer guter Obacht halten / und auf den Reichstagen bey den versamleten Stän-/den sich mit Fleiß dahin bewerben wollen, damit die-/selben anderen vorgezogen und zu der Erbfolge an-/besagtem Herzogthum mit denen Lehns Beding und Ver-/pflichtungen als Ihro Churfürstliche Durchl. und dero An-/herrn daßelbe Krafft der Belehnung, hiebevor beseßen / haben, verstattet werden.

Ihre Königl. Maj. und die Cron Polen entbinden hiemit alle / Stände, Beamte und Einwohner des Herzoglichen Preußens von / dem Eyde, womit Sie bisher Ihro Majestaet und der Cron verwandt / gewesen, hingegen sollen und wollen Ihro Churfürstliche Durchl. / sich und ihre Unterthanen in Preußen mit

[219] *Exc.* haben

nauji tvirtovių pastatai, nebent kai kuriose vietovėse abi šalys nutartų, kad derėtų pagaliau palikti vyskupijai priklausančias patrankas ir įrengimus.

Atsižvelginat į visa tai ir ypač į apačioje toliau dar išdėstyta, taip pat dėl kitų teisingų priežasčių, Jo Šviesybė kurfiurstas aukščiausia laisva valdžia ir galia toliau valdo ir be jokių keblumų turi savo nuosavybėje Prūsijos Kunigaikštystę su tokiomis sienomis, kokias leno teise turėjo prieš šį karą, kartu su savo vėlesnių kartų santuokiniais vyriškosios lyties paveldėtojais, kol jų tokių bus. Ir nors tuo būdu Jo Šviesybė kurfiurstas ir visi jo būsimų kartų
[1071] vyriškosios lyties paveldėtojai // atleidžiami nuo leno prievolės, kuria ligtol buvo susisaistęs su Jo Didenybe karaliumi ir Lenkijos Karalyste, taipogi ir nuo viso to, kas su tuo susiję, bet iš to nekyla, kad leno saitas turi būti amžiams atskirtas ir nutrauktas, tačiau jeigu būsimos kartos nesulauktų santuokinių minėtos kurfiursto linijos vyriškosios lyties palikuonių, karalių ir Lenkijos Karūnos teisė į Kunigaikštystę lieka išsaugota ir [ji] turi likti neatplėšta nuo Lenkijos Karūnos, tačiau kol toks atvejis nenutiko, ši išlyga nedaro nė kiek įtakos Jo Šviesybės kurfiursto ir jo paveldėtojų teisei turėti aukščiausią ir laisvą valdžią. Kartu Jo Didenybė karalius pasižada savo ir savo paveldėtojų vardu, kad minėtu atveju, jeigu visi Jo Šviesybės kurfiursto vyriškosios lyties palikuonys išmirtų, vyriškosios lyties kurfiursto giminaičiai, būtent iš Kulmbacho ir Ansbacho giminės, atkreips į tai ypatingą dėmesį ir uoliai kandidatuos į reichstagus, kur susirenka luomai, kad turėtų pirmenybę prieš kitus ir jiems būtų patikėta paveldėti minėtą Kunigaikštystę leno sąlygomis ir įsipareigojimais su tokia pat leno valdžia, kokią prieš tai turėjo Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo protėviai.

Šiuomi Jo Didenybė karalius ir Lenkijos Karūna atleidžia visus Prūsijos Kunigaikštystės luomus, tarnautojus ir gyventojus nuo priesaikos, kuria jie ligšiol buvo įsipareigoję Jo Didenybei ir Karūnai, kita vertus, Jo Šviesybė kurfiurstas turi ir yra pasirengęs įsipareigoti priesaika savo ir savo pavaldinių

einem anderweiten / Eyde zu vester Haltung dieses Vergleichs und des ewigen / Bundes verpflichten. Es sollen auch alle Preußische Stände, Obrig-/keiten, Officirer und Bediente auf den Schlößern, Vestungen, in / den Städten und Meer Häffen schweren, daß Sie auf Verfal-/lung der Churfürstlichen Mannlinie Ihro Königl. Maj. und die / Cron Polen allem für ihre unmittelbahre Obrigkeit erkennen / und Ihnen allen schuldigen Gehorsam und Treue leisten wollen. //

[1072] Sollen auch bey allen Huldigungen der Fürsten in Preußen für / Ihro Königl. Maj. und der Cron Polen Abgeordneten nach folgender / Eydes Formul daßelbe wiederholen. Wegen des Tages, an welchem / der Eyd abzugelegen, wil man sich hiernächst mit Ihro Königl. Majest. / oder dero Gesandten vereinbahren. „Ich N. N. schwere, daß / ich auf Absterbung der Churfürstlichen Mannlinie, wodurch der Besitz / und die völlige Herrschafft des Herzogthums Preußen, Ihro Königl. / Maj. und der Cron Polen heimfallen wird, laut der Tractaten, wel-/che zwischen Ihro Königl. Maj. und Ihro Churfürstl. Durchl. den 19. Mo-/naths Tags Septemb[e]r im Jahr 1657 errichtet seyndt, Ihro Königl. / Maj. in Polen und dero Nachfolgere samt der Crone allein / für meine rechtmäßige und unmittelbahre Herrn erkennen und Ihnen / schuldige Treue und Gehorsahm leisten wollen, so wahr nur / Gott helffe, durch Jesum Christum Amen."

Wer denn also nach Abgang der gegenwärtigen Churfürstlichen / Mannlinie an dem Herzogthum Preußen folgen wird, der / sol denen in absteigender Linie nach verbliebenen Marggrä-/finnen oder in deren Ermangelung Ihro Churfürstlichen Durchl. / und der Nachkom[m]en nähesten Anverwandten eine Sum[m]a Geldes / auszahlen, als Ihro Königl. Maj. und Churfürstl. Durchl. in der rati-/fication sich mit einander vergleichen und daselbst nahmhafft machen / werden. Es sollen auch, so lang dieselbe unbezahlt, ermeldte Marg-/gräfinnen oder die andern nähesten Erben Macht haben, das Amt Inster-/burg mit allen zugehörigen Land Güthern und Cam[m]er Aemtern / einzunehmen und besitzen, auch alle und jede aufs beste / zu gebrauchen, zu nutzen und zu genießen, doch mit / dem Bedinge, daß, was Sie aus den Einkünfften des / Amtes heben, daßelbe an der Haupt Sum[m]e gekürzet wer-/de und sie nach deren völligen Erlegung das Amt den letz-/ten Besitzern des Herzogthums Preußen abtreten und nichts weiter / auf daßelbe fordern. Die Freyherrn von Adel, Städte und Obrigkei-/ten, auch alle Unterthanen in Preußen, wes Standes oder Würden / sie seyn, sollen von Ihro Churfürstl. Durchl. und von dero herstam[m]enden / Männlichen Erben bey ihren alten wohl hergebrachten Gesetzen, Rech-/ten und Freyheiten, so ferne Sie diesem Vergleiche

Prūsijoje vardu kita priesaika, kad būtų tvirtai saugoma ši sutartis ir amžinoji sąjunga. Visi Prūsijos luomai, valdantieji, karininkai, pilių ir tvirtovių tarnautojai miestuose ir jūrų uostuose privalo prisiekti, kad pripažins savo tiesioginiais valdovais Jo Didenybę karalių ir Lenkijos Karūną, pasižadės jiems paklusti ir būti ištikimi, jeigu vyriškoji kurfiursto linija išnyktų. //

[1072] Visi Prūsijos kunigaikščiai, prisiekdami ištikimybę Jo Didenybei karaliui ir Lenkijos Karūnos deputatams, privalo kartoti tą patį pagal toliau pateikiamą priesaikos formulę. Diena, kurią turi būti duodama priesaika, turi būti iš anksto suderinta su Jo Didenybe karaliumi arba jo pasiuntiniais. „Aš, N. N., prisiekiu, kad išmirus vyriškajai kurfiurstų linijai, kai visas Prūsijos Kunigaikštystės valdymas atitektų Jo Didenybei karaliui ir Lenkijos Karalystei, pagal sutartis, kurios sudarytos Jo Didenybės karaliaus ir Jo Šviesybės kurfiursto 1657 metų rugsėjo mėnesio 19 dieną, savo teisėtais ir tiesioginiais valdovais pripažinsiu vien Jo Didenybę Lenkijos karalių ir jo paveldėtojus kartu su Karūna ir esu pasirengęs jiems būti ištikimas ir paklusnus, tepadeda man Dievas per Jėzų Kristų. Amen."

Taigi tas, kuris perims Prūsijos Kunigaikštystės valdymą, kai pasibaigs dabartinė vyriškoji kurfiursto linija, likusioms būsimų kartų markgrafų dukterims, arba, jeigu jų nebūtų, artimiausiems Jo Šviesybės kurfiursto ir jo palikuonių giminaičiams privalės išmokėti tokią pinigų sumą, kokią ratifikacijoje bus suderinę ir nustatę Jo Didenybė karalius ir Jo Šviesybė kurfiurstas. Taipogi, kol ji neišmokėta, minėtosios markgrafų dukterys arba kiti paveldėtojai turės galią užimti ir turėti savo nuosavybėje Įsruties valsčių su visais jam priklausančiais dvarais ir valsčių administracijomis ir jais visais kuo geriausiai naudotis, tačiau su ta sąlyga, kad tokia suma, kurią jie gaus iš valsčiaus pajamų, bus sumažinta pagrindinė nustatyta suma, ir ją visą išmokėjus, valsčių perleis paskutiniams Prūsijos Kunigaikštystės savininkams ir nieko daugiau iš to nereikalaus. Kilmingiems baronams, miestams ir valdytojams, taip pat visiems Prūsijos pavaldiniams, nors ir kokio luomo ar kokios kilmės būtų, Jo Šviesybė kurfiurstas ir iš jo kilę vyriškosios lyties palikuonys išlaiko, saugo ir

nicht zuwie-/der seynd, erhalten und geschützet und nichts dagegen vorge-//
[1073] nom[m]en, noch einige Neuerung gemachet, weder andern daßelbe zu / thun gestattet, die Gerichte nach den gewöhnlichen Preußischen Rechten / und andern Landes Ordnungen und Gewohnheiten gehalten und das Recht / gesprochen. So jemand sich in den Unter Gerichten beschweret zu seyn ver-/meinen würde an das Ober Appellations Gericht, weches Ihre Chur-/fürstliche Durchl. in dem Churfürstl. Preußen deswegen anrichten sollen / und wollen, einem jeden, seine Sache zu bringen und für demselben sein / Recht zu verfolgen, frey gelaßen weiter zu appelliren, es geschahe / ordentlich oder außer der Ordnung oder wie man Ihm den Nahmen / geben wolte, niemanden verstattet, der Praesident und Beysitzer am / Appellations Gericht von Ihro Churfürstliche Durchlaucht und dero in / absteigender Linie Männlichen Erben aus den Lands Kindern bestel-/let und diesem von Ihnen der Eyd geleistet, den Unterthanen aber / weder ihre Klagen an den König und die Cron Polen einiger Gestalt / gelange zu laßen erlaubet, noch ob es geschähe, von diesen Gehör / gegeben werden. Gleichfals versprechen Ihro Königl. Maj. und die Cron / Polen, daß Sie, wenn Preußen wieder an die Cron kom[m]en solte, bemeldte der Preußischen Stände Freyheiten, Privilegien, Satzungen, / Gewohnheiten[220] und übliche Rechte denselben nicht weniger / fest unverbrüchlich halten und sie bey derer aller ruh- und friedsahmen Besitzung schützen und darin keine Neue-/rung machen wollen. An Statt der bisherigen Lehns Pflicht, / so zwischen Ihro Churfürstl. Durchl. und Ihro Königl. Maj. und / der Cron Polen ein ewiges unwiederkomliches Bündniß und / in Krafft deßen Sie fest an einander wieder alle Gefahr / verknüpfet seyn auf folgende Art und Weise: Ihro Chur-/fürstl. Durchl. und dero abstam[m]ende männliche Erben / wollen und sollen mit den Königen und der Cron Polen, / auch Groß Herzogthum Litthauen getreue Freundschafft / halten und mit deren Feinden nim[m]er mehr in einigen / Bund zum Praejudiz und Nachtheil der Könige und der Cron, / wie das im[m]er seyn könte[221], sich einlaßen, besagten Feinden / weder durch ihre Länder, Seehäffen und Festungen einen Durch-/zug verstatten noch proviant oder, womit Ihnen geholffen und / gedienet seyn könte, zu kom[m]en laßen. Am wenigsten aber / ihre Seehäffen und Vestungen Ihnen unter einigen Titul und Nahmen / einräu-
[1074] men. Der Beystand, welchen Ihro Churfürstl. Durchl., // Ihro Königl. Majestaet und der Cron Polen in diesem Kriege zu leisten / schuldig seyn sollen, ist in einem absonderlichen Tractat nach allen / Umständen verglichen und

[220] *Prae h. v. exc.* und.

nieko nesiima prieš jų senus perimtus įstatymus, teises ir laisves, jeigu jie
[1073] neprieštarauja šiai taikos sutarčiai, // jų nenaujins ir neleis to daryti kitiems, teismus užlaikys ir teismines bylas nagrinės pagal įprastas Prūsijos teises, kitus krašto nuostatus ir papročius. Kiekvienas, kuriam atrodys, kad žemutiniuose teismuose patyrė žalos, turi laisvą teisę pateikti apeliaciją Aukščiausiajam apeliaciniam teismui, kurį Jo Šviesybė kurfiurstas turi ir ketina tam reikalui įsteigti kurfiursto Prūsijoje, ir jame siekti savo teisybės, ir niekam, ar tai būtų pagal kompetenciją, ar išimties tvarka, ar nors ir kaip pavadintum, kad apeliacinio teismo prezidentas ir asesoriai, kuriuos paskyrė Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo būsimų kartų vyriškosios giminės paveldėtojai iš šio krašto gyventojų, kurie jam davė priesaiką, neleidžiama jokia forma teikti savo skundų karaliui ir Lenkijos Karūnai, nei kad nutiktų taip, jog jis apie juos išgirstų. Lygiai taip pat Jo Didenybė karalius ir Lenkijos Karalystė pasižada, jeigu Prūsija vėl atitektų Karūnai, minėtąsias Prūsijos luomų laisves, privilegijas, nuostatus, tradicijas ir kitas jų teises išlaikyti nepažeistas ir jas saugoti, užtikrinti ramų ir taikų jų turėjimą ir neketins jų naujinti. Vietoj ligšiolinės Jo Šviesybės kurfiursto ir Jo Didenybės karaliaus ir Lenkijos Karalystės leno prievolės sudaroma amžinoji neatšaukiama sąjunga, kuria remiantis jie susaistyti vieni su kitais, nepaisant jokių pavojų, tokiu būdu: Jo Šviesybė kurfiurstas ir iš jo kilę vyriškosios linijos paveldėtojai turi ir įsipareigoja palaikyti ištikimus ir draugiškus santykius su karaliais ir Lenkijos Karūna, taip pat su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste ir niekada daugiau nesileisti į jokią sąjungą karalių ir Karūnos prejudicijai ir nuostoliui, kad ir kokia ji būtų, neleisti minėtiems priešams žygiuoti per jų šalį, naudotis jų jūros uostais ir tvirtovėmis, nesuteikti jiems maisto, visko, kuo galėtų jiems pagelbėti ar pasitarnauti. Bet labiausiai negali užleisti savo jūros uostų ir tvirtovių [prisidengdami] kokiais nors titulais ir
[1074] vardais. Parama, kurią šiame kare Jo Šviesybė kurfiurstas // turi suteikti Jo Didenybei karaliui ir Lenkijos Karūnai, aptarta ir dėl jos susitarta, atsižvelgiant

[221] *Corr. ex illect.*

abgeredet, und sol demnach krafft die-/ses Vertrages in allem demselben nachgelebet werden. So offt / auch nach diesem ein neuer Krieg wieder Ihro Königl. Maj. und die Cron / Polen sich erheben wird, sollen Ihro Churfürstliche Durchl. und dero / Männliche Erben tausend fünffhundert zu Fuße und fünffhundert / zu Pferde Ihnen zu Hülffe senden, diesen aber, so bald Sie über / die Churfürstliche Gränzen seyn, von den Königen und der Cron / Polen der Unterhalt geschaffet werden. Dagegen sollen und wollen / Ihro Königl. Maj., dero Nachfolgere und die Cron Polen samt / dem Groß Herzogthum Litthauen, mit Ihro Churfürstl Durchl. / und dero Nachfolgern gleichfals gute Freundschafft pflegen, / keinen Weg dero Feinden in ihren Landen verstatten, sondern / vielmehr alles thun, was zu des Herzogthums Preußen Verthei-/digung, Schutz und Schirm, auch Sicherheit in einige Wege / gereichen mag. Vornehmlich so dieses Vergleiches und der obbe-/schriebenen Hülffsleistung halber Ihro Churfürstliche Durchlauch-/tigkeit oder dero Nachfolgere von jemand, wer oder welche / dieselben jetzo oder künfftig seyn möchten, ein Krieg angekün-/diget oder das Herzogthum Preußen befehdet würde, wes-/fals Ihro Königl. Majestaet und die Cron Polen demselben mit / solcher Macht, als die Noth erheischen wird, beyzustehen sich / verpflichten. So offt deroselbe Ihro Majestaet und der Cron / Polen Völker durch das Fürstliche Preußen den Weg / zu nehmen haben, sol ihnen derselbe allemahl offen stehen, / doch daß den Einwohnern kein Schade dadurch zugefü-/get werde und Ihro Churfürstl. Durchl. und dero Successo-/ren die freye Hand des Weges und der Reise halben, auch / was sonst daran hänget, nach ihrem Belieben und Gutfin-/den zu verordnen verbleiben. Zu solchem Ende, und / damit diese Verordnung desto beßer geschehen könne, sol die / Ankunfft der Polnischen Armee[222] oder Trouppen Ihro Churfürstl. / Durchl. und dero Nachkom[m]en und in dero Abwesen denenjenigen, welche / die Regierung des Herzogthums betrauet seynd,
[1075] von Ihro / Königl. Majestaet oder dero Reichs Feldherrn zeitig ver-//kündiget werden, nochmals auch sowohl die Völker als Officirer der / gemachten Anstalt sich gemäß bezeigen. Auf die Art ist auch Ihro Chur-/fürstl. Durchl. und dero Nachfolgere am Herzothum Preußen frey, / ihre Völker durch Polen und das Königliche Preußen zu führen. Was beyde / Theile an eigenen Schiffen haben, das mag frey und sicher in und durch / des andern Seehäffen laufen, wenn nur die Handlung dadurch nicht / beeinträchtiget, oder den Vestungen einige Gefahr zugezogen wird, wes-/wegen man sich hiernächst zu vergleichen.

[222] A *corr. ex illect.*

į visas aplinkybes, atskirame traktate ir pagal šią sutartį visais punktais turės būti įgyvendinta. Kada tik po to kiltų naujas karas prieš Jo Didenybę karalių ir Lenkijos Karūną, Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo vyriškosios linijos paveldėtojai privalės pasiųsti į pagalbą tūkstantį penkis šimtus pėstininkų ir penkis šimtus raitelių, tačiau kai tik jie peržengs kurfiursto valdų sienas, išlaikymą jiems parūpins karaliai ir Lenkijos Karūna. Savo ruožtu Jo Didenybė karalius, jo paveldėtojai ir Lenkijos Karūna drauge su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste turi ir pasižada puoselėti gerus draugiškus santykius su Jo Šviesybe kurfiurstu, neleisti naudotis priešams savo šalies keliais, priešingai, daryti viską, ko reikia užtikrinti Prūsijos Kunigaikštystės gynybai, apsaugai ir saugumui. Remiantis šia taikos sutartimi ir aukščiau aprašytu pagalbos teikimu, jeigu Jo Šviesybei kurfiurstui arba jo paveldėtojams kas nors dabar arba ateityje, nors ir kas tai būtų, paskelbtų karą arba Prūsijos Kunigaikštystė būtų užpulta, tokiu atveju Jo Didenybė karalius ir Lenkijos Karūna įsipareigoja paremti jį tokia jėga, kokios prireiks toje bėdoje. Kiekvieną kartą, kai Jo Didenybės ir Lenkijos Karūnos kariuomenei prireiks žygiuoti per Prūsijos Kunigaikštystę, jiems turi būti leidžiama tą laisvai padaryti, tačiau gyventojams neturi būti dėl to pridaryta žalos, o Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo įpėdiniai keliauti ir visame kame, kas susiję su kelione, turi būti laisvi pasirinkti ir jiems palikta teisė duoti nurodymus, kaip jie pageidaus ir manys esant reikalinga. Pabaigai, kad šis potvarkis galėtų būti kuo geriau įgyvendinamas: kad lenkų kariuomenė arba daliniai atžygiuoja Jo Didenybė karalius arba jo Karalystės lauko etmonai turi iš anksto pranešti Jo Šviesybei kurfiurstui ir jo paveldėtojams, o jeigu jie būtų išvy-
[1075] kę, – tiems, kam pavesta valdyti Kunigaikštystę, // taip pat ir pagrįsti, kad tokio dydžio kariuomenės ir karininkų toje situacijoje prireikė. Lygiai taip pat Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo Prūsijos Kunigaikštystės paveldėtojai gali laisvai vesti savo kariuomenę per Lenkiją ir Karališkąją Prūsiją. Tie laivai, kuriuos turi abi šalys, gali laisvai ir saugiai plaukti per kitos šalies jūrų uostus, jeigu tik dėl to nebus kliudoma prekybai ir neiškils grėsmės tvirtovėms, dėl to būtina netrukus susitarti. Taipogi kiekviena iš abiejų šalių gali bet kur kitoje šalyje

Auch mag ein jeder Theil / in des andern Landen Proviant und alle Krieges Nothdurfft ein-/kauffen und Werbungen anstellen, doch dieses mit dem Bedinge, / daß derselbe, in deßen Lande die Werbung geschehen soll, vorher / freundlich darum ersuchet und solche Vereinigung derhalben getroffen wer-/de, als der Bund, die Freundschafft und die Zeit es mitbringen wird, welches / denn in stetiger fleißiger Obacht gehalten werden soll, damit die Prin-/cipalen oder deren Unterthanen keine Ungelegenheit und Schaden daraus / zu erwarten haben. Wegen der Romischen Catholischen Reli-/gions Ubung bleibet es, als es vor diesem Schwedischen Kriege gewesen, daß / nehmlich gleich, wie dieselbe nach den alten und neuen Pacten in dem Fürstl. / Antheil Preußens Statt gehabt oder haben sollen, also sie noch weiter / daselbst erhalten oder wieder angerichtet werde und manniglichen frey stehe, / sich zu derselben bekennen und sie anzunehmen. Es soll auch niemand / in dem Churfürstlichen Preußen, der derselben bereits zugethan oder künfftig / zugethan seyn möchte, deswegen besprochen werden und die Capellen, Kirchen und alle / dazu geordnete Geistliche Güther an allen Orten, sowohl auf den Gräntzen / als anders wo, sicher seyn, daß ein jeder nach der Romisch Catholischen / Kirchen Satzungen, Lehr und Gewohnheit seinen Gottesdienst unverhindert darin / treiben könne, Niemand sol deswegen beunruhiget oder am Leben gefähr-/det werden, Niemand Gewalt, Unrecht, Schmach oder Beschwer darüber leiden, / da aber jemand sich in einige Wege an ihnen vergriffe, derselbe sol / mit harter Straffe deswegen angesehen werden. Welche unter den / Catholischen tüchtig sind, haben einen freyen Zutritt zu den Ehren Aemtern. / Die Freyherrn, Edelleute, Städte, so Chatholischer Religion und durch recht-/mäßige Mittel die iura patronatus über einige Oerter erworben, / sollen dieselbe ohne Mannigliches Behinderung[223] und Einrede genüßen / und gebrauchen. Wären auch irgends nebenst ihnen andere Mit Patronen / von ungleicher religion, daß dannenhero der religions Übung halben / ein Streit entstunde, wollen Ihro Churfürstl. Durchl. von beeden religionen / Com[m]issarien in gleicher Anzahl verordnen, die denselben Streit nach / den Canonischen Rechten beylegen und entscheiden. Die Kirche zu Kö-/nigsberg bleibet mit ihrem Kirchhof-
[1076] fe, zugehörigen Oertern, Stifftung und andern // Rechten in dem Stande, darinnen Sie vor diesem Kriege gewesen oder seyn / sollen, desgleichen die Geistlichen Personen bey der Freyheit und Gerichte, dabey sie bis daher sich befunden, oder laut den hiebevorigen Verträgen sich billig / befunden sollen.

[223] Be *corr. ex illect.*

nusipirkti maisto ir visko, ko prireiktų iš karo reikmenų, taip pat verbuoti į kariuomenę, tačiau tą daryti tik su sąlyga, kad tas, kurio šalyje turi vykti verbavimas, pirmiau turi būti maloniai paprašytas tam leidimo ir dėl to turi būti susitarta, kaip sąlygoja sąjunga, draugiški santykiai ir laikas, ir visą laiką reikia įdėmiai žiūrėti, kad nei valdovai, nei jų pavaldiniai nepatirtų dėl to nei nemalonumų, nei žalos. Romos katalikų tikėjimo išpažinimas lieka kaip ir prieš karą su švedais, būtent visai taip pat, kaip pagal senus ir naujus paktus kunigaikščio valdomoje Prūsijos valstybės dalyje buvo arba privalo būti, taigi ir toliau tenai leidžiama jį išlaikyti arba ir vėl įkurti ir laisvai išpažinti ir priimti. Taip pat kurfiurstui priklausančioje Prūsijoje niekas iš tų, kurie jam jau priklausė arba ateityje dar priklausys, neturi būti dėl to svarstomas, o koplyčios, bažnyčios ir visa tam skirta dvasinė nuosavybė visose vietose – tiek pasienyje, tiek ir kitur – turi būti saugios, kad kiekvienas galėtų jose savo pamaldas nekliudomai atlikti pagal Romos katalikų Bažnyčios nuostatus, mokymą ir papročius. Niekam dėl to neturi būti trukdoma ir neturi kilti pavojaus gyvybei, niekas neturi patirti prievartos, neteisybės, gėdos arba žalos, tačiau jeigu kas nors juos kaip nors dėl to užsipultų, tam už tai turi būti skirta sunki bausmė. Atsidavusieji katalikybei gali laisvai užimti garbės tarnautojo vietas. Baronai, kilmingieji, miestai, kurie yra katalikų tikėjimo ir teisėtomis priemonėmis gavo patronato teises kokioms nors vietovėms, gali jomis naudotis ir jas vykdyti be jokių trukdymų ar prieštaravimų. Jeigu greta šių būtų kitų bendrapatronių ne to paties tikėjimo ir dėl to kiltų ginčų dėl tikėjimo išpažinimo, Jo Šviesybė kurfiurstas turi paskirti tiek pat abiejų tikėjimų komisarų, kurie tą ginčą išspręstų pagal kanonų teisę ir priimtų sprendimą. Karaliaučiaus bažnyčia su bažnyčios kapinėmis, jai priklausančiomis vietovėmis, fondais ir kito-
[1076] mis // teisėmis lieka toje pačioje padėtyje, kokioje buvo prieš šį karą arba turėjo būti, taipogi ir dvasininkai išlaiko laisvę ir teisinę padėtį, kokią turėjo ligi tol arba pagal ankstesnes sutartis teisėtai privalėjo turėti. Varmės vyskupas

Der Bischoff von Ermland behält seine geistliche Jurisdi-/ction über den Pfarrern und andere Geistliche Personen, die der Catholischen / religion beypflichten. Endlich sollen die Catholischen aller der Rechte, Vorzugs / und Freyheit genüßen, welche so wohl in den alten als neuen Verträgen / und Stifftungen (die hiemit, jedoch in dieser Materie allein von neuem / bestätiget und für ausdrüklich und stückweise benahmet und erkläret, / gehalten werden) begriffen und enthalten seyn.

Der Calender, so bishero im Brauch alhie gewesen, bleibet nach wie vor / in seinen Würden. Hinwieder versprechen Ihro Königl. Maj. und die Cron / Polen für sich und ihre Nachfolgere am Reich, daß, wenn das Churfürstl. / Herzogthum künfftig an die Cron Polen verfallen solte, Sie nichts, das / entweder der Augsburgisch Lutherischen oder Augsburgisch Reformirten Re-/ligion verfänglich seyn könte, neuerlich in demselben stifften oder anrich-/ten wollen[144]. Die Com[m]ercien sollen zwischen den Einwohnern der Cron Polen, des / Großherzogthums Litthauen und Herzogthums Preußen frey und sicher gehen, / und wenn sich Streitigkeit über denen und allem, was davon hanget, da-/zu gehöret, oder auch einiger Gestalt dahin kan gezogen werden, erhebet, / auf des einen oder andern Theils Anhalten Com[m]ission dazu verordnet und alles / durch Com[m]issarien, so von beyden Seiten in gleicher Anzahl, es sey, daß Ihro / Königl. Maj. oder Ihro Churfürstl. Durchl. daßelbe begehren, innerhalb / zweyen Monathen dazu zu renemiren, in der Güte beygeleget, weder von / einem oder andern Theile, aber in seinen Landen neue Zölle, so vor die-/sem Kriege nicht gewesen, zu Waßer oder zu Lande zur Beschwer des andern / angeleget werden. Da aber einige beeden Theilen zum besten anzulegen / oder zu erhöhen mit beederseits Wißen und Willen daßelbe geschehen, begäbe / sich auch, daß der Gränzen halber zwischen denen Parthen oder deren Unter-/thanen oder wegen Volstrek- und Gelebung des jetzigen Bundes und Ver-/trages zwischen Ihro Königl. Maj., dero Nachfolgere am Reiche, der / Cron Polen und dem Großherzogthum Litthauen und zwischen Ihro Chur-/fürstliche Durchl. und dero Nachfolgern oder einiger andern Ursach halben / ein Zweiffel oder Uneinigkeit sich eräugete, sol es gleichfals also / auf Anhalten entweder Ihro Königl. Maj. oder Ihro Churfürstl. Durchl. durch / gewiße inner zweyen Monathen von beeden Seiten in gleicher Anzahl / zu benennenden Com[m]issarien, die wann es nöthig ist, auch den Augen-/schein darüber einnehmen, beygelegt und entschieden werden. Wegen des / Müntzwesens, was die Münze gelten und wie sie beschaffen seyn soll,
[1077] auch, //daß sie in beeden Ihr. Königl- Maj. und Ihr. Churfürstl. Durchl. Landen

išlaiko savo dvasinę jurisdikciją kunigams ir kitiems dvasininkams, kurie išpažįsta katalikų tikėjimą. Galiausiai katalikai turi naudotis visomis teisėmis, privilegijomis ir laisvėmis, kokios yra surašytos senose ir naujose sutartyse bei fundacijose (tačiau dėl to jos patvirtinamos iš naujo ir kiekviena atskirai įvardijama ir išaiškinama).

Kalendorius, kuris visur ligi šiol buvo naudojamas, lieka galioti kaip ir anksčiau visa apimtimi. Tačiau Jo Didenybė karalius ir Lenkijos Karūna savo ir savo Karalystės paveldėtojų vardu pažada, kad jeigu ateityje kurfiurstui priklausanti kunigaikštystė atitektų Lenkijos Karūnai, jie nieko naujo, kas galėtų pakenkti Augsburgo liuteronų arba Augsburgo reformatų tikėjimui, joje neįkurtų ir neįsteigtų[144]. Prekybiniai Lenkijos Karūnos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Prūsijos Kunigaikštystės gyventojų ryšiai turi klostytis laisvai ir saugiai, o jeigu kiltų ginčų dėl viso to, kas su tuo susiję, arba kokia nors forma galėtų tai vykti, vienos arba kitos šalies prašymu turi būti paskirta komisija ir viską turi išspręsti komisarai, kurių turi būti tiek pat iš abiejų šalių, nebent Jo Didenybė karalius arba Jo Šviesybė kurfiurstas pageidautų per du mėnesius tai atnaujinti, kad sutvarkytų tiek vienos, tiek kitos pusės turto reikalus, bet jų žemėse nauji muitai vandens arba sausumos keliams, kurių nebuvo prieš šį karą, turi būti paskirti kitos šalies pastangomis. Tačiau, kadangi abiejų pusių naudai [mokesčiai] paskiriami arba padidinami su abiejų pusių žinia ir sutikimu, nutinka ir taip, kad dėl šalių sienų arba jų pavaldinių, arba dėl dabartinės sąjungos ir Jo Didenybės karaliaus, jo Karalystės paveldėtojų, Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir tarp Jo Šviesybės kurfiursto ir jo paveldėtojų sutarties vykdymo ir įgyvendinimo arba dėl kitų priežasčių kiltų abejonių arba nesutarimų, taipogi Jo Didenybės karaliaus arba Jo Šviesybės kurfiursto prašymu per du mėnesius iš abiejų pusių paskirtas tam tikras toks pat skaičius komisarų, kurie, jeigu reikėtų, savo akimis viską apžiūrėtų, sureguliuotų ir priimtų sprendimą. Pinigų reikalu: kokios vertės turi būti monetos
[1077] ir kaip jos turi atrodyti, taipogi // kad jos turi būti laisvoje apyvartoje abiejose šalyse – ir Jo Didenybės karaliaus, ir Jo Šviesybės kurfiursto, – ketinama

einen freyen / Lauf habe, wil man, so offt es die Noth erfordert, freundlich sich vereinigen. / Demnach auch Ihr. Königl. Maj. zu Ungarn und Böhmen durch obbemeldten / dero Abgesandten ihre Vorbitte thun und Ihr. Churfürstl. Durchl.[224] zu Brandenburg / ebenfals sehr inständig und emsig wegen des Ihro mit Blut Freundschafft / verwandten Fürsten, daß er volkomlich in seinem vorigen Stand und Sicher-/heit wieder gesetzet werden möchte, anhalten laßen, Ihro königl. Maj. gü-/tige Zuneigung so wohl zu allen andern, so sich wieder gehorsahmlich bey[225] / deroselben einstellen, als auch insonderheit zu dem Durchlauchtigsten Fürsten / und Herrn Bogislau Radzivil, Herzogen zu Birsen etc., des H. R. R. Fürsten, / aus dero verschiedenen Schreiben wohl bekandt ist, so haben Sie bewilliget, / daß jetzt bemeldter Fürst, als der nun mehro in der That mit geziemender / Demuth zu vorigen Gehorsahm neben allen den Seinen sich wieder eingefun-/den und aller Gemeinschafft mit den Feinden abgesaget, hingegen Ihro / Königl. Maj. und der Cron Polen Treue und Gehorsahm ins künfftige angelobet / und versprochen, nicht allein der Wohlthat der gemeinen Amnestie und Ver-/geßenheit sich zu erfreuen und zu genießen haben, sondern auch krafft dieses / absonderlichen Vergleiches in sein Erbe und Herzogthümer, auch alle Ihm / rechtmäßig zustehende Güther und Rechte in bester Form und aufs vollen-/kom[m]enste mit den Seinigen wieder eingesetzet seyn und niemand wegen der / Gewalt, Schäden und Feindseeligkeit, die er oder seine Krieges und andere / Bediente in diesem Kriege verübet, durch den Weg Rechtens oder mit Gewalt / zu Ihm oder, die es mit Ihm gehalten, eine Sache suchen und sie beunru-/higen, sondern alles treulich vergeßen und vermöge dieses Friedens ewig be-/graben, todt und ab seyn solle. Den Schulden unterdeßen nichts benom[m]en, als / welche einen Weg wie den andern müßen bezahlet werden. Daß / nun dieses Bündniß und alles, was in diesem Instrument versprochen und abge-/redet ist, stet und fest sol gehalten werden. Darüber wollen beede Theile / einen Eyd ablegen und jetzo Ihro Königl. Maj. und dero Reichs Räthe diesen / Vergleich feyerlichst bestätigen und beschweren, auch geloben, daß auf dem / nächsten Reichstage alles, was hie vermittelst geschloßen ist, weiter be-/kräfftiget werden solle. Gleichfals wollen und sollen Ihro Churfl. / Durchl. diesen Schluß auch bestätigen und beschweren, auch so offt / ein neuer König in Polen erwählet werden oder ein Herzog / in Preußen an dem Herzogthum einem andern folgen und / die Regierung antreten wird, beyde Theile diesen Bund / erneuern und bekräfftigen und beyderseits Deputirte

[224] *Corr. ex illect.*

draugiškai tartis taip dažnai, kiek reikės. Be to, ir Jo Didenybė Vengrijos ir Bohemijos karalius per savo aukščiau minėtus pasiuntinius labai primygtinai ir uoliai prašo Jo Šviesybės Brandenburgo kurfiursto dėl savo kraujo giminystės ryšiais susijusio kunigaikščio, kad jam ir vėl būtų pripažinta ta pati padėtis ir garantijos, Jo Didenybės karaliaus geranoriško palankumo tiek visiems kitiems, kurie vėl paklusniai jam prisistatys, tiek ir ypač Šviesiausiajam kunigaikščiui ir valdovui Boguslovui Radvilai, Biržų kunigaikščiui ir t. t., Šventosios Romos Imperijos kunigaikščiui, iš kurio įvairiausių raštų gerai žinoma, kad jis pritarė tam, jog minėtasis kunigaikštis, kuris iš tikrųjų deramai nuolankiai vėl pripažino ankstesnį paklusnumą greta visų saviškių ir atsisakė bet kokios bendrystės su priešu, ir priešingai, prisiekė ateityje ištikimybę ir paklusnumą Jo Didenybei karaliui bei Lenkijos Karūnai ir pasižadėjo ne vien džiaugtis ir mėgautis visuotinės amnestijos ir užmaršumo geradaryste, tačiau ir pagal šią ypatingą taikos sutartį su saviškais vėl būti paskirtam į savo paveldėtas žemes ir kunigaikštystes, taip pat į visus teisėtai jam priklausančius dvarus ir atgauti visas teises kuo geriausios formos, ir niekas neturi teisės jam priekaištauti, bandyti aiškintis arba jam trukdyti, teismo keliu arba smurtauti prieš jį dėl smurto, žalos arba priešiškumo, kuriuos jis arba jo kariai, kiti patarnautojai pridarė per šį karą, tačiau viską gražiai pamiršti ir dėl šios taikos amžiams palaidoti ir numarinti. Skolininkams tuo tarpu niekas nedovanojama, jie vienaip ar kitaip turi atmokėti. Kad ši sąjunga ir visa, kas šioje sutartyje pažadėta ir aptarta, gyvuotų nuolat ir būtų jos tvirtai laikomasi, abi šalys prisieks ir Jo Didenybė karalius, ir jo valstybės patarėjai iškilmingai patvirtins šią taikos sutartį ir prižadės, taip pat ir prisieks, kad kitame Seime visa tai, kas čionai buvo nutarta, toliau bus patvirtinta. Taipogi ir Jo Šviesybė kurfiurstas turi ir ketina patvirtinti šią sutartį ir prižadėti, kad kai tik Lenkijoje bus išrinktas naujas karalius arba Prūsijos Kunigaikštystėje vienas kunigaikštis pakeis kitą ir į savo rankas paims valdžią, abi šalys šią sąjungą atnaujins ir patvirtins ir abiejų pusių deputatai vietoje savo valdovų

[225] *Corr ex illect., lit.*

[1078] in die Stelle / ihrer principalen einen Eyd darauf abstatten. So dann // der eine Theil diesen Vergleich und Bund zu wieder handeln und auf / beschehene geziemende Erinnerung zu keiner Billigkeit sich be-/bequemen und Abtrag dafür thun wolte, sol der Beleidigte Theil / die Mittlere und principalen, auch die in folgenden articuln benan-/ten Stände deßen zu erinnern und ihres Fleißes zu Erwerb- und Verschaf-/fung gehörigen Abtrages sich zu gebrauchen gehalten seyn. Beede / Theile auch dieses Mittel allewege fleißig beobachten, damit / die getroffene Einigkeit fest bleibe und alle Streitigkeiten nach der Bil-/ligkeit und in Güte gehoben werden. Um mehrerer Gewißheit willen, wil / man Ihro Königl. Maj. zu Dännemark und Norwegen, desgleichen die Staa-/ten der Vereinigten Niederlande mit zu unterschreiben ersuchen, da-/ mit, so ein Theil wieder diesen Vertrag beschweret oder vergewal-/tiget würde, Er bey denselben Raths und Beystandes sich zu erholen, / auch durch ihre Bemühung billigmäßigen Abtrages zu erwar-/ten und sich zu erfreuen habe. Urkundlich seynd dieses Friedens / Vergleichs und Bundes zwey gleich lautende exemplarien von obbemeldten / Herrn Bevolmächtigten verfertiget, so von Ihro Königl. Maj. zu Polen / und dero Reichsräthen, wie auch von Ihro Churfürstliche Durchl. zu Brandenburg inner 6 Wochen von Endes benandten Tage an bestätiget, / beschworen und gegen einander ausgewechßelt werden sollen, denn das / eine Ihro Königl. Maj. Gevolmächtigten, das andere den Gevolmächtigten / Ihro Churfl. Durchl. zugestellet und beyde mehren Glaubens hal-/ben von beyderseits Gevolmächtigten eigenhändig unter-/schrieben und besiegelt worden.

Geschehen zu Wehlau in Preußen, den 19ten Monaths Tag Septemb[e]r im Jahr / 1657. Wenzel von Leßno, Bischoff zu Ermland, Ihro Königl. Maj. zu / Polen und Schweden Gevolmächtiger Mpp. (L. S.), Vincentz Corvin Gąsiews-/kii [Gosiewski], Ertzschatzmeister und Feldmarschall des Großherzogthums Lit-/thauen, Ihro Königl. Maj. zu Polen und Schweden Gevolmächtigter Mpp. (L. S.), / Frantz von Lisola, Ihro Königl. Majestaet zu Ungarn und Böh-/men Rath und zur Vermittelung dieser Tractaten / Abgesandter mpp. (L. S.), Otto Freyherr von Schwerin, / Churfürstlicher Gevolmächtigter mpp. (L. S.), Lorentz / Christoph von Somnitz, Churfürstliche Gevolmächtig-/ter mpp. (L. S.). //

[1079] Wenn nun durch Gottes Gnädigen Beystand Ihro Churfürstl. Durchl., also mit Ihro Königl. / Maj. und der Cron Polen, auch Großherzogthum Litthauen, davon sie durch des Krieges / Gewalt und aus unvermeidlicher Noth wieder ihren Willen abgerißen waren, sich / wieder vereiniget, Frieden und Freundschafft

[1078] duos priesaiką. Jeigu // viena iš pusių imtųsi veikti prieš šią taikos sutartį ir sąjungą ir deramai priminus apie ją nesiteiktų jos laikytis ir į ją atsižvelgti, įžeistoji šalis turi apie ją priminti tarpininkams ir valdantiesiems, taipogi tolesniuose straipsniuose paminėtiems luomams ir tikėtis, jog jie pasistengs deramai atsižvelgti į šią sutartį. Abi šalys ir šis tarpininkas visokeriopai uoliai žiūrės, kad pasiektas sutarimas liktų tvirtas ir visi ginčai būtų kuo geriausiu būdu geruoju išspęsti. Dėl didesnio užtikrintumo ketinama prašyti šią sutartį pasirašyti Jo Didenybės Danijos ir Norvegijos karaliaus, taip pat Jungtinių Nyderlandų Provincijų, kad jeigu viena šalis, priešingai šiai sutarčiai, patirtų sunkumų arba būtų prievartaujama, ji galėtų kreiptis patarimo ir palaikymo, ir jų pastangomis galėtų sulaukti teisėto atlygio. Šią taikos sutartį aukščiau minėtieji ponai įgaliotiniai parengė dviem vienodai skambančiais egzemplioriais, o Jo Didenybė Lenkijos karalius ir jo valstybės patarėjai, taip pat Jo Šviesybė Brandenburgo kurfiurstas per šešias savaites nuo nurodytos dienos turi patvirtinti ir vienas su kitu apsikeisti, paskui vieną egzempliorių įteikti Jo Didenybės karaliaus įgaliotiniams, o kitą – Jo Šviesybės kurfiursto įgaliotiniams ir abu didesnio patikimumo labui turi būti savo ranka pasirašyti abiejų šalių įgaliotinių ir antspauduoti.

Tai įvyko Vėluvoje, Prūsijoje, 1657 metų rugsėjo 19-ąją. Wenzelis von Leßno, Varmės vyskupas, Jo Didenybės Lenkijos ir Švedijos karalių įgaliotinis savo ranka (a. v.), Vincentzas Corvinas Gąsiewskis [Gosiewskis], Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždininkas ir lauko etmonas, Jo Didenybės Lenkijos ir Švedijos karalių įgaliotinis savo ranka (a. v.), / Frantzas von Lisola, Jo Didenybės Vengrijos ir Bohemijos karaliaus patarėjas ir šių derybų pasiuntinys tarpininkas savo ranka (a. v.), baronas Otto von Schwerinas, kurfiursto įgaliotinis savo ranka (a. v.), Lorentzas Christophas von Somnitzas, kurfiursto įgaliotinis savo ranka (a. v.). //

[1079] Dabar, kai maloningai Dievo padedamas Jo Šviesybė kurfiurstas vėl sudarė sąjungą su Jo Didenybe karaliumi ir Lenkijos Karūna bei Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, nuo kurių prieš savo valią dėl karo ir prispirti bėdos buvo atplėšti, laimingai sudarė taiką, atkūrė draugiškus santykius ir amžinąja sąjunga

glüklich gestifftet und mittelst eines / ewigen Bundes sich dergestalt mit demselben verknüpffet haben, daß einer des / andern Nutzen, Bestes und Sicherheit zu befordern schuldig ist, und dann zu Errei-/chung solchen Zweks nichts vorträglicher erachtet worden, als so beyde Theile / alle ihre Macht, Rathschläge, Wehr und Waffen einmüthtig dahin wenden, daß / die Cron Polen von ihren Feinden erlediget, das Königl. und Herzogliche Preußen / aus der gegenwärtigen Gefahr gerißen und alle Hindernißen, die beyderseits / Ruhe und Wohlstand aufhalten, aus dem Wege geschaffet, hingegen der / gewünschte Friede ehest wieder herbeygebracht werde, als ist darüber ein / besonderer Vergleich zwischen denen im Friedens Instrument benandten beyder-/seit Gevolmächtigten auf folgende Art und Weise geschloßen und aufge-/richtet: Ihro Königl. Maj. und die Cron Polen samt dem Großherzogthum / Litthauen wollen, so lange dieser Krieg währet, Ihro Churfürstl. Durchlaucht, / dero Ständen und Provintzen wieder obbesagte Feinde und alle dero Bunds-/verwandte und Anhängere mit Waffen und Völkern, welcher gestalt und die / Noth erfordern wird, so wohl im Römischen Reiche als hie in Preußen / beystehen, denen Ihro Churfürstl. Durchl., wenn Sie in dero Landen zu Ihrer / Beschirmung kriegen, proviant und allen benöthigten Unterhalt, gleich / wie ihren eigenen Völkern, wollen reichen laßen. Gleichfals wollen / Ihre Churfürstl. Durchl. zu beyder Theile gemeinen Besten, diesen gantzen / Krieg über eine armee von Sechstausend Mann so Reuterey, so Fuß / Knechten mit alles, was dazu gehöret, und einer artillerie wohl versehen, / stets auf den Beinen halten, und damit entweder selbst wieder obbe-/schriebenen Feind gehen, oder mit den Polen sich vereinigen, nach dem es / etwa im gemeinen Rathe und der Sachen Beschaffenheit nach für / best wird befunden werden, welche armee Ihro Königl. Maj. und die Cron / Polen, auch da Sie stärker wäre, mit aller Nothdurfft und Unterhalt, / so lange Sie in ihrem Gebiete und für sie streitet, versorgen sollen. / Eine größere Anzahl an Volk sollen Ihre Churfürstl. Durchl. bey diesem / Kriege nicht schuldig seyn zu halten, da sie nicht selbst gutwillig es / thun wolten. So dann die Schweden oder Ihr Anhang aus Haß dieser / Vereinigung oder unter einem andern Vorwand inner zehn Jahren nach En-/de dieses Krieges Ihre Churfürstl. Durchl. in Preußen oder im Reiche / oder an beyden Orten feindlich angreiffen wolten und sollen Ihro Königl. / Maj. und die Cron Polen gehalten seyn, Ihro mit Hülffe beyzuspringen, / hinwiederum sollen Ihro
[1080] Königl. Maj. und der Cron Polen Ihro Churfl. Durchl. // auf gleichen Fall innerhalb den zehn Jahren auf die Weise als droben verglichen Ihre / Hülffe leisten. Doch wie es hiemit zu beyden Seiten eigentlich bewandt seyn solle, deßen /

vėl su juo taip susisaistė, kad vienas kitam įsipareigojo rūpintis kito nauda, visa kuo geriausiu ir saugumu, ir manoma, jog šiam tikslui pasiekti nėra nieko reikalingesnio, kaip abiem šalims sutartinai visas jėgas, sumanumą, kariuomenę ir ginklus panaudoti Lenkijos Karūnai išlaisvinti nuo priešų, kad Karališkoji ir kunigaikščio Prūsija būtų išvaduotos iš dabartinių pavojų ir visos kliūtys, kurios abiem šalims trukdo pasiekti ramybę ir gerovę, būtų pašalintos, o taip siekiama taika būtų kuo greičiau vėl pasiekta; abiejų šalių taikos sutartyje įvardytų įgaliotinių buvo sudarytas ir surašytas tokio pobūdžio ypatingas taikos susitarimas: Jo Didenybė karalius ir Lenkijos Karūna kartu su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste ketina, kol tęsis šis karas, Jo Šviesybę kurfiurstą, jo luomus ir provincijas kovoje su aukščiau minėtais priešais ir visais jų sąjungininkais bei šalininkais paremti ginklais ir kariais, kokių prireiks pagal poreikį, tiek Romos Imperijoje, tiek ir čionai, Prūsijoje, Jo Šviesybės kurfiursto minėtiesiems [luomams ir provincijoms], kai jie kariaus jo šalyje ją gindami, tiekti maistą ir visą, kiek prireiks, išlaikymą lygiai taip pat kaip ir savo pačių kariams. Taipogi Jo Šviesybė kurfiurstas, siekdamas visa ko geriausio abiem šalims, ketina visam šiam karui laikyti parengtą šešių tūkstančių vyrų kariuomenę, sudarytą iš raitininkų, pėstininkų bei visko, kas tam priklauso, ir artilerijos, o su jais arba pats žygiuoti prieš aukščiau aprašytąjį priešą, arba susivienyti su lenkais pagal tai, koks sprendimas kaip geriausias bus priimtas bendrame pasitarime ir pagal susiklosčiusias aplinkybes, o tą kariuomenę turės aprūpinti visais reikalingais dalykais ir išlaikyti Jo Didenybė karalius ir Lenkijos Karūna, taipogi dėl to, kad [kariuomenė] būtų stipresnė, kol kausis už juos jų teritorijoje. Daugiau karių šiame kare Jo Šviesybė kurfiurstas neturi įsipareigoti išlaikyti, jeigu nenorės patys to geranoriškai padaryti. Jeigu paskui švedai arba jų šalininkai iš neapykantos dėl šios sąjungos arba dėl kokios nors kitos priežasties per dešimtį metų nuo šio karo pabaigos Jo Šviesybę kurfiurstą priešiškai užpultų Prūsijoje arba [Lenkijos] Karalystėje, arba abiejose vietose, Jo Didenybė karalius ir Lenkijos Karūna paprašyti turi ateiti jam į pagalbą,
[1080] kita vertus, Jo Šviesybė kurfiurstas // tokiu pat atveju dešimtį metų lygiai taip pat turi ateiti į pagalbą Jo Didenybei karaliui ir Lenkijos Karūnai. Tačiau kaip tai turėtų vykti abiejose pusėse, tiksliai turi aptarti Jo Didenybė karalius su

haben Ihro Königl. Maj. und Ihro Churfürstl. Durchl. bey der Unterschreibung genaure / Abrede mit einander genom[m]en. Auch sol Ihro Churfürstl. Durchl. freystehen, dem / Bunde, welcher zwischen dem Hause Oesterreich und der Cron Polen errichtet ist, / beyzutreten und aller der darinnen befindlichen Sicherheit zu genießen. Wann / beyderseits Völker zusam[m]en gestoßen, sollen alle Kriegs Züge nach gemei-/nem Rath und mit beyder Theile Generalen Einstim[m]ung angestellet werden. / In Ihro Churfürstl. Durchl. Landen oder auch in eines andern Lande, da Ihrenthalben / der Krieg geführet wird, stehet Ihro Churfürstl. Durchl. das Ober Regiment über / die armee zu. Wären aber dieselbe in Persohn nicht zugegen, soll alles / nach gemeinem Rathe geschehen. Es werden sich auch die principalen, da es / Noth, deswegen selbst vergleichen und den Unterscheid dabey anmerken, der sich zwi-/schen den Generalen befindet. So soll es auch gehalten werden, wann die / Völker für die Cron Polen und zu dero Diensten streiten. Im übrigen verbleibet / eines jeden Theils Generalen das Regiment über seine Völker, die Arbeit / soll unter allen gleich und nach ihrer Anzahl ausgetheilet, auch von den Proviant / Meistern die Nothdurfft denenselben, sie stehen in wes Gebieth sie wollen, nach / ihrer Zahl gleich gereichet werden, keinem Theile ist erlaubet, ohne des an-/dern Wißen und Willen, auch Beyseyn deßen Abgeordneten, einen Stillstand / mit dem Feinde zu machen, noch die Waffen niederzulegen, wo nicht beyde / Theile ihrer Sicherheit halben außer Gefahr gesetzet und Ihnen volkom[m]ene / Vergnügung geschehen. In dem Bunde, welchen Ihro Königl. Maj. und die / Cron Polen, auch das Großherzogthum Litthauen mit dem Großfürsten / in der Moscaw getroffen haben, sollen Ihro Churfürstl. Durchl. mit eingeschloßen / seyn, demnach aber auch in Ansehung des Schadens und der Gefahr die / Ihro Churfürstl. Durchl. wegen des Krieges auszustehen haben und aus andern / Ursachen Ihro Königl. Maj. und die Cron Polen, auch zu würklicher Bezeugung / ihres geneigten Gemüths gegen Ihro Churfürstl. Durchl. und dero vornehmes / Hauß für billig erachtet, deroselben eine würdige Vergeltung hie-/wieder zu zuthun, Ihro Churfürstl. Durchl. auch eine gewiße Sum[m]e Geldes / oder Steuern zu Ertragung des Krieges Kosten und nothwendigen Wer-/bungen begehret haben, und dann die Königl. Herrn Bevolmächtigte zwar / nichts liebers wünschen möchten als daß Ihro Churfürstl. Durchl. Verlangen / Sie also bald ein Genügen thun könten, auch so weil sie diesfals ge-/volmächtiget gewesen sich erkläret haben, doch diesen punct gäntzlich / zu heben nicht mit gnugsamer Gewalt sich versehen befunden, als ist / die Sache bis auf Ihro
[1081] Königl. Maj. weitern Erklärung oder eigenen Vergleich, // wann Sie künfftig

Jo Šviesybe kurfiurstu pasirašydami [šią sutartį]. Taipogi Jo Šviesybė kurfiurstas gali nekliudomas prisidėti prie Austrijos [Habsburgų] dinastijos ir Lenkijos Karūnos sąjungos ir naudotis jos teikiamu saugumu. Jeigu abiejų šalių kariuomenės būtų sujungtos, visi karo žygiai turėtų vykti po bendro pasitarimo ir pritarus abiejų šalių generolams. Jo Šviesybės kurfiursto šalyje arba ir kurio nors kito [valdovo] šalyje, kurioje kariaujama už jį, vyriausiojo kariuomenės vado pareigos priklauso Jo Šviesybei kurfiurstui. Tačiau jeigu jo paties nebūtų, viskas turi vykti pagal bendrą susitarimą. Taip pat ir valdovai bėdos atveju patys dėl to tarsis ir atkreips dėmesį į skirtingas generolų nuomones. To turi būti laikomasi ir tada, kai kariuomenės kovos už Lenkijos Karūną ir jos labui. Kitais atvejais vadovauti savo šalių kariuomenėms paliekama kiekvienos šalies generolams, darbas turi būti paskirstytas vienodai pagal jų [karių] skaičių, taip pat ir maistą aprūpinimo valdytojai turi pateikti pagal poreikį, vienodai pagal jų skaičių, kad ir kieno teritorijoje jie stovėtų, nė vienai iš šalių neleidžiama be kitos šalies žinios ir pritarimo, taipogi be jos delegatų nei sudaryti paliaubų su priešu, nei sudėti ginklų, jeigu nebūtų panaikintas pavojus abiejų šalių saugumui ir jos nebūtų visiškai patenkintos. Į tą sąjungą, kurią sudarė Jo Didenybė karalius ir Lenkijos Karūna bei Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu, turi būti įtrauktas ir Jo Šviesybė kurfiurstas, tačiau taipogi atsižvelgiant į nuostolius ir pavojus, kuriuos dėl karo teko patirti Jo Šviesybei kurfiurstui, ir dėl kitų priežasčių, Jo Didenybė karalius ir Lenkijos Karūna, iš tikrųjų paliudydami savo palankumą Jo Šviesybei kurfiurstui ir vertindami jo kilmingą dinastiją, su juo [privalo] deramai atsiteisti, Jo Šviesybė kurfiurstas pageidavo gauti tam tikrą pinigų sumą arba mokesčių, kad galėtų padengti karo išlaidas ir vykdyti būtiną [karių] verbavimą; ir nors karaliaus įgaliotiniai nieko labiau nenorėtų, kaip tik patenkinti Jo Šviesybės kurfiursto pageidavimą, taip pat ir dėl to, kad prisiėmė įgaliojimus spręsti šį klausimą, tačiau susivokė, kad visiškai pašalinti šio punkto jie negebės, taigi šis reikalas atidėtas iki tolesnio Jo Didenybės karaliaus pareiškimo arba at-
[1081] skiro susitarimo, // kai ateityje jie pasirašinės šią sutartį, tačiau taika tuo tarpu

diesen Tractat unterschreiben werden, ausgesetzet worden, doch / des Friedens indeßen unaufhältlich. Dagegen protestiren Ihre Churfürstl. Durchl., daß, / ehe die Erklärung und Ratification desfals erfolge, Sie zur execution deßen, / was im 4ten Articul des Haupt Vertrages wegen Abtretung der Oerter ver-/glichen ist, nicht gehalten seyn wollen, diesem aber steiff und fest also zu geleben, / versprechen beyde Theile bey Ihrer Treue und Eyde und thun die Gevolmächtigten im / Nahmen ihrer Herrn Principalen daßelbe gleich jetzo angeloben, wie nicht weni-/ger, daß Sie inner sechs Wochen ⌈Ihro Königl. Maj.[226] und dero / Reichs Räthe, wie auch Ihre Churfürstl. Durchl. Hand und Siegel und auf nächsten / Reichstage die völlige Bestätigung deßen allen, was hie gehandelt und / geschloßen worden, verschaffen wollen. Zu Beglaubung deßen ist von den / Gevolmächtigten dieses mit eigenen Händen unterzeichnet und mit ihren Pett-/schafften besiegelt, Wehlau in Preußen a[nn]o 1657, Wentzel von Leßno, Bischoff / zu Ermland, Ihro Königl. Maj. zu Polen und Schweden Gevolmächtigster mpp. (L. S.), / Vincentz Corvin Gąszievskii, Ertz Schatzmeister und Feldmarschalk des Groß-/herzogthums Litthauen, Ihro Königl. Maj. zu Polen und Schweden Gevolmächtigster / mpp. (L. S.), Frantz von Lisola, Ihro Königl. Maj. zu Ungarn und Böhmen Rath und / zu Vermittelung dieser Tractaten Abgesandter mpp. (L. S.), Otto Freyherr / von Schwerin, Churfürstl. Gevolmächtigter mpp. (L. S.), Lorentz Christoph von / Somnitz, Churfürstl. Gevolmächtigter mpp. (L. S.).

Und wir demnach, Joh. Casimir, von Gottes Gnaden König in Polen, etc. be-/zeugen mit Gegenwärtigen für uns, unsere Nachfolger am Reich und die / Cron Polen, auch das Groß Herzogthum Litthauen, daß wir alles und jedes, was in obbeschriebenen Vertrage enthalten ist, nach unserer / Reichs Räthe Gutachten bestätiget, bekräfftiget und genehm ge-/halten haben, wie wir daßelbe alles hiemit nach solchen Gutachten / bestätigen, bekräfftigen und genehm halten, bey unsern Königl. Ehren und Würden / und bey dem Eyde, welchen so wohl wir, als unsere zur Seiten sitzende / Räthe und Bediente abgeleget haben, uns verpflichtende sothanen / Vertrage beständig zu geleben und zu verschaffen, daß alle und jede, / deßen puncten, welche unserer Seits und im Nahmen der Cron Polen an-/gelobet seynd, aufrichtig und getreulich gehalten werden, auch daß / niemand dawieder handele, zu verwehren und zu verhindern. Weil / auch einige Puncten, als wegen Vereinigung der Waffen und sonsten, an / uns verwiesen sind, und wir uns folgender Gestalt darüber

⌈... [226] *Du kartus parašyta. :/: Zweimal geschrieben.*

neatidėliojama. Jo Šviesybė kurfiurstas dėl to reiškia protestą, kad ligi tol, kol šiuo klausimu bus pateiktas pareiškimas ir ratifikacija, jie nenorėtų būti raginami vykdyti to, kas sutarta ketvirtame pagrindinės sutarties straipsnyje dėl vietovių perleidimo, tačiau abi šalys savo ištikimybe ir priesaika pasižada to tvirtai laikytis, o įgaliotiniai savo ponų vadovų [principalų] vardu tuoj pat dabar irgi tą patį prisiekia, jog ne ilgiau kaip per šešias savaites bus pasirūpinta, kad Jo Didenybė karalius ir jo valstybės patarėjai, taip pat Jo Šviesybė kurfiurstas ranka ir spaudu visiškai patvirtins kitame Seime visa tai, kas čionai suderėta ir nutarta.

Tam patvirtinti įgaliotiniai šį raštą pasirašė savo ranka ir antspaudavo savo antspaudais, Vėluva Prūsijoje 1657 metais, Wentzelis von Leßno, Varmės vyskupas, Jo Didenybės Lenkijos ir Švedijos karalių įgaliotinis savo ranka (a. v.), Vincentzas Corvinas Gąszievskis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždininkas ir lauko etmonas, Jo Didenybės Lenkijos ir Švedijos karaliaus įgaliotinis savo ranka (a. v.), Frantzas von Lisola, Jo Didenybės Vengrijos ir Bohemijos karaliaus patarėjas ir šių derybų pasiuntinys savo ranka (a. v.), baronas Otto von Schwerinas, kurfiursto įgaliotinis savo ranka (a. v.), Lorentzas Christophas von / Somnitzas, kurfiursto įgaliotinis savo ranka (a. v.).

O mes, Jonas Kazimieras, iš Dievo malonės Lenkijos karalius ir t. t., šiuomi liudijame savo, savo Karalystės paveldėtojų ir Lenkijos Karūnos vardu, taipogi ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vardu, kad visa tai, kas yra aukščiau surašytoje sutartyje po to, kai savo nuomonę išsakė valstybės patarėjai, patvirtinome ir sankcionavome, kaip kad viską patvirtiname ir sankcionuojame po tokių rekomendacijų, savo kaip karaliaus garbe ir orumu bei priesaika, kurią davėme ir mes, ir šalia mūsų sėdintys patarėjai ir tarnautojai, įpareigojantys mus nuolatos įgyvendinti ir pasiekti, kad visų tų punktų ir kiekvieno iš jų atskirai, dėl kurių prisiekėme savo ir Lenkijos Karūnos vardu, nuoširdžiai ir ištikimai būtų laikomasi ir kad niekas nesiimtų nieko prieš juos norėdamas jiems sukliudyti ir neleisti galioti. Kadangi kai kurie punktai, tokie kaip dėl ginkluotės sujungimo ir panašūs, buvo perduoti mums, ir mes dėl jų

mit Ihrer / Churfürstl. Durchl. verglichen, wollen wir sie diesem Vertrage mitange-/hänget haben, und ist unser gäntzlicher Wille und Meinung, daß Sie ver-/möge unseres Raths Gutachtens gleiche Krafft mit obgesetzten articuln / haben sollen, wie wir sie Ihnen auch hiemit geben und geloben bey vorigen //
[1082] unserer[227] geschworenen Treue, daß auf nächsten Reichstage alles, was vor-/gesetzte articuln in sich begreiffen und hie noch weiter folget, von allen Stän-/den einhellig bestätiget werden solle. Als wir denn die Ihro Churfürstl. / Durchl. und dero Landen ob dem, daß sie sich von Schwedischer Seiten abgewandt, / vorstehende Gefahr und wie viel uns und unserer Cron an Verbindung dieses / benachbahrten Fürsten gelegen sey, insonderheit den großen und scheinbahren / Nutzen, den wir samt unserer Crone daraus zu erwarten haben, da Ihro / Churfl. Durchl. mit dero Waffen in der That zu den Unsern stoßen, reifflich / bey uns erwogen, dabeneben unsere und unseres Reiches sonderbahre Zu-/neigung Ihro Churfl. Durchl. und dero vornehmen Hause und ehelichen Mannlichen / Nachkom[m]en in absteigender Linie zu erweisen begierig seyndt, so haben / wir Ihro Churfl. Durchl. gleichfals nach vorgemeldten Gutachten und mit Ein-/willigung der Herrn Räthe Geistlicher und Weltlicher unseres Reichs die zwey Aemter, Lauenburg und Butau, mit allen und jeden ihren Affter Lehns-/leuten, Früchten, Freyheiten, Hoheiten, Renten, Einkünfften, Rechten und Zube-/hörungen fort und fort zu haben, zu genießen, zu gebrauchen und zu besitzen / nach Lehns Rechte, für uns und unsere Nachfolger an der Cron Polen / gegeben und verliehen und sie mit solchen Schlößern und Städten, Bütau und / Lauenburg, belehnet, geben und verleihen Ihro auch dieselben in krafft / dieses und belehnen Sie, damit alle und jede unsere Bediente und Einwohner / an denselben Orten Ihrer Eyde und Unterthanigkeit, womit sie bisher / uns und unserer Crone verwandt gewesen, zugleich hiemit entbin-/dende. Noch weiter und aus milderer Gnade und Gunst erlaßen wir / Ihro Churfürstl. Durchl. und dero Erben des Eydes und aller Schatzung und / Zinsen, so uns und unsern Nachkom[m]en wegen besagter Schlößer und / Städte gebühren, auf die Weise, wie vormalen die Herzogen in Pom-/mern dieselben Aemter beseßen haben. Wir versprechen auch für / uns und unsere Nachfolger Ihr. Churfl. Durchl. und dero Erben bey den-/selben Schlößern und allem, was dazu gehöret, so viel an uns zu schü-/tzen und zu schirmen. Dagegen Ihro Churfürstl. Durchl. und dero Nachfolgere / gehalten seyn sollen, zu allen und jeden Crönungen unserer Nachfolger / an der Cron Polen ihre Räthe und

[227] r *corr. ex* s.

su Jo Šviesybe kurfiurstu sutarėme taip, kaip toliau išdėstyta, prikabiname juos prie šios sutarties, kartu išreiškiame norą ir manome, kad remiantis mūsų tarybos rekomendacijomis jie turės tokią pat galią kaip ir aukščiau pateiktieji
[1082] straipsniai, kaip juos Jums šiuomi pateikiame ir pažadame jau anksčiau // duota priesaika, kad kitame Seime viską, kas surašyta pateiktuose straipsniuose ir čionai dar toliau išdėstyta, visi luomai sutartinai patvirtins. Taigi mes Jo Šviesybei kurfiurstui ir jo kraštui dėl to, kad jie nusigręžė nuo švedų šalies, iškilęs pavojus ir kiek svarbi mums ir mūsų Karūnai sąjunga su šiuo kaimyniniu kunigaikščiu, ypač didžiulė ir, kaip regis, būsima nauda, kurios kartu su savo Karūna tikimės, kai Jo Šviesybė kurfiurstas iš tikrųjų prisijungs prie mūsiškių su savo ginklais, išsamiai pas mus apsvarstę, ir, be to, trokštame parodyti ypatingą savo ir mūsų Karalystės palankumą Jo Šviesybei kurfiurstui bei jo kilmingai dinastijai ir vyriškosios linijos būsimų kartų palikuonims, taigi Jo Šviesybei kurfiurstui, taipogi po to, kai ponai mūsų valstybės bažnytiniai ir pasaulietiniai patarėjai, kaip minėta, pateikė rekomendacijas ir tam pritarė, [atiduodame] du valsčius – Lauenburgą ir Butau – su visais jų vasalais, labu, laisvėmis, aukščiausiomis valdžiomis, rentomis, pajamomis, teisėmis ir priklausiniais turėti, naudotis ir valdyti leno teise, mums ir mūsų Lenkijos Karūnos paveldėtojams duota ir suteikta, ir juos tokiomis pilimis ir miestais – Butau ir Lauenburgu – apdovanojome, [juos] suteikėme ir atidavėme remdamiesi šiuomi, kad visi mūsų tų vietų patarnautojai ir gyventojai drauge būtų atlaisvinti nuo duotų priesaikų ir pavaldumo, kuriais ligšiol buvo įsipareigoję mūsų Karūnai. Dar toliau ir iš atlaidaus maloningumo ir palankumo atleidžiame Jo Šviesybę kurfiurstą ir jo įpėdinius nuo visų mokesčių ir palūkanų, kurie priklauso mums ir mūsų palikuonims iš minėtų pilių ir miestų tokiu pat būdu, kaip anksčiau Pomeranijos kunigaikščiai turėjo šiuos valsčius savo nuosavybėje. Pasižadame savo ir savo paveldėtojų vardu Jo Šviesybei kurfiurstui ir jo paveldėtojams, kad tas pilis ir viską, kas joms priklauso, tiek, kiek nuo mūsų priklauso, saugoti ir globoti. Už tai Jo Šviesybė kurfiurstas ir jo paveldėtojai turi būti įpareigoti siųsti savo patarėjus ir patarnautojus, kurie Karūnai pripažins priklausančią leno teisę minėtoms pilims ir miestams, į visas mūsų Lenkijos Karūnos paveldėtojų karūnavimo ceremonijas ir iš naujų karalių priims

Bediente zu senden, die der Cron über / besagte Schlößer und Städte zustehendes Lehn Recht erkennen und einen / Lehnsbrieff, der ihnen umsonst soll gegeben werden, von den neuen Königen / empfahen. So sie aber wegen einiger rechtmäßigen Behinderung diese / ihre Gebühr und Pflicht bey der Crönung selbst nicht beobachten könten[228], / sol solche Versäumniß Ihnen nichtes schaden, wann Sie nur zur andern / Zeit kurtz nach der Crönung daßelbe ersetzen.
[1083] Geschahe dann, daß // Ihro Churfl. Durchl. ohne rechtmäßige männliche Lehns Erben oder diese ohne / Mannlichen Saamen mit Tode abgiengen und der Churfürstl. Mannliche Stamm / gäntzlich[229] erlöschete, so sollen von Stund an offt berührte Schlößer und Städte / Lauenburg und Bütau mit allen ihren Güthern, Unterthanen, Lehenleuten, / Früchten, Freyheiten, Rechten, Hoheiten und Zubehörungen volkömlich zu besitzen / ohne Einrede an uns und unsere Nachfolger an der Cron Polen wieder / kom[m]en. Wir wollen auch, nachdem mahl dieselben Aemter zu gewißen unsern / Herrschafften geleget seynd und darunter jetziger Zeit gehören, den Genieß, / den dieselben bis auf diese unsere Abtretung davon gehabt, zuneben / dem, was sie sonst Rechtens daran beseßen, auf andere Weise er-/statten, also daß Ihro Churfl. Durchl. gleich von jetzund an den freyen / Besitz und völlige Nutzung deren haben und Ihro niemand des Abganges / oder Erstattung halben im wenigsten beschwerlich seyn soll. Die Übung / der Catholischen Religion soll in denselben Aemtern, Lauenburg und Butau, wie auf diesen Tag also ferner frey und ungehindert, auch dem Bischoffe / zu Vladislau der bishero über die Catholischen Kirchen und Priester gehabte / und gebrauchte Gerichtszwang ohne Abgang verbleiben und die gewöhn-/lichen Einkünffte als Zehnden, Zinsen und so dergleichen mehr den Pfarrern / und Kirchen, dahin sie gehören, abgefolget oder, da sich jemand deßen / weigerte, derselbe von Ihro Churfürstl. Durchl. Amtleuten durch Zwangs / Mittel dazu angehalten werden. Die Ehe Sachen, so wohl derer von Adel / als der Bürger und Bauresleute gehören für das Geistliche Gericht, / die Adelschafft hat sich ihrer Rechte, Privilegien und Güther, gleich wie / unter unserern unmittelbahren Beherrschung zu gebrauchen. Wel-/che Urtheile unter unsrer unmittelbahren Regierung abgesprochen / seynd, dabey hat es sein Verbleiben, gleich wie es der Regierung / und appellation halber auf die Weise als unter den Herzogen von Pom[m]ern, / jedoch den privilegien ohnschädlich sol gehalten werden, die Königl. / Iura Patronatus fallen auf Ihro Churfl. Durchl. So die vom Adel eini-/ge durch

[228] *Lit., corr. ex illect.*

leno teisės aktą, kuris jiems turi būti nemokamai išduodamas. Tačiau jeigu dėl kokių nors trukdžių šios pareigos ir prievolės jis pats negalėtų stebėti per karūnavimą, tai jam neturėtų pakenkti, jeigu tik tą padarytų kitu laiku netrukus
[1083] po karūnavimo. Jeigu nutiktų taip, kad // Jo Šviesybė kurfiurstas pasimirtų nepalikęs teisėtų vyriškosios lyties paveldėtojų arba šie iškeliautų anapilin nepalikę vyriškosios sėklos ir kurfiurstо giminė visiškai išblėstų, nuo tos valandos minėtos pilys ir miestai, Lauenburgas ir Butau, su visais dvarais, pavaldiniais, leno vasalais, labu, laisvėmis, teisėmis, aukščiausiomis valdžiomis ir priklausiniais vėl visa apimtimi be jokių apribojimų pereitų į mūsų ir mūsų Lenkijos Karūnos paveldėtojų nuosavybę. Taipogi ketiname, kai jau tie valsčiai yra priskirti prie tam tikrų mūsų valdų ir dabar joms priklauso, pajamas, kurias jie iki šio perleidimo iš jų gaudavo, greta to, ką šiaip teisėtai turėjo, kompensuoti kitu būdu, taigi Jo Šviesybė kurfiurstas iš karto nuo dabar gali laisvai turėti jas savo nuosavybėje ir absoliučiai naudotis ir niekas jam neturi reikšti nė menkiausių pretenzijų dėl pasitraukimo arba kompensavimo. Tuose valsčiuose, Lauenburge ir Butau, turi būti leidžiama laisvai ir nekliudomai išpažinti katalikų tikėjimą tiek šią dieną, tiek ir toliau, taipogi Vladislavo vyskupui ir kunigams lieka nepakeistos ligšiol turėtos ir taikytos teisminės prievartos priemonės katalikų bažnyčių bei kunigų atžvilgiu ir įprastos pajamos, tokios kaip dešimtinė, palūkanos ir panašiai, kurios atitekdavo daugiausia kunigams ir bažnyčioms, kur jie dirba, arba, jeigu kas nors vengtų [juos mokėti], Jo Šviesybės kurfiursto tarnautojai prievartos priemonėmis turi juos paraginti tą padaryti. Santuokos reikalai ir kilmingųjų, ir miestiečių bei būrų priklauso dvasiniam teismui, kilmingieji naudojasi savo teisėmis, privilegijomis ir dvarais lygiai taip pat kaip ligšiolinio mūsų valdymo laikais. Teismo sprendimai, kurie buvo priimti mūsų tiesioginio valdymo laikais, lieka galioti, tas pats ir su valdymu bei apeliacijomis kaip ir valdant Pomeranijos kunigaikščiams, tačiau privilegijos turi išlikti nepažeistos, karališkosios patronato teisės atitenka Jo Šviesybei kurfiurstui. Jeigu kurie nors kilmingieji iki šių laikų išlaikė

[229] ch *corr. ex illect.*

spezial privilegien und den Gebrauch bis auf gegenwärtige / Zeiten hergebracht, werden Ihnen dieselbe gleichfals vorbehalten. / Doch haben sich Ihro Churfl. Durchl. bey diesem punct erkläret, daß / Sie den Catholischen Pfarrkirchen Catholische Priester auf Com[m]endation / der Bischöffe von Vladislaff, welche Sie auch einsetzen sollen, praesentiren / und die Kirche nicht über zwey Monathe unbestellet laßen wollen. / Weiter übergeben und verleihen, wie wegen obgedachter Vereinigung / der Waffen und anderer mehr angeführten Ursachen Ihro Churfl. Durchl. / die Stadt Elbing mit Ihrem gantzen
[1084] Gebiethe zu dero volkom[m]enen Gewalt // und Herrschafft, daß Sie dieselbe haben, besitzen und aller deren Einkünffte daraus / genüßen sollen, die die Könige und Cron Polen vorhin davon gehabt und genoßen / haben, mit ausdrüklicher Versprechung, daß so bald dieselbe Stadt aus / der Schweden Hand gerißen und wieder erobert seyn wird, sie niemanden als / Ihro Churfl. Durchl. ohne einige praetension und Aufschub soll übergeben werden, / die sie dann mit ihren eigenen Völkern ohne Kosten Ihro Königl. Maj. und der / Cron Polen besitzen, auch samt ihren Nachkom[m]en auf die Weise besitzen, / inne haben und genießen mögen, als Sie von uns und der Cron Polen bis auf / diesen letzten Schwedischen Krieg a[nn]o 1655 beseßen worden. In Ansehung / der Kauffhandlung und Rechte unserer andern Preußischen Städte sollen / keine neue Zölle darinnen angerichtet, aber so offt es von nöthen von / beyden Seiten Com[m]issionen in gleicher Anzahl der Com[m]issarien angestellet / werden, die alle so Antheil daran haben, insonderheit unserer Preußischen Städte fleißig wahrnehmen, damit dieselben an ihrer / Handlung und allem, was daran hänget, kein praejudiz noch Schaden / leiden und die Beschwerden und praetensionen, die sie gegen einander / zu haben vermeinen, durch solche Com[m]issionen abgethan werden. / Weswegen die Deputirte derselben Städte auf die Com[m]issions Tage / billig abgeladen werden müßen. Die Catholische und Augs-/burgische Religions Übung soll zu Elbingen frey und die Catholi-/sche religion in dem Stande, als sie vor diesem Kriege gewesen / ist, auch die Bothmäßigkeit des Bischoffs über die Catholischen / Priester ungeschmälert bleiben. Das Ius Patronatus der Catho-/lischen Kirche zu Elbing wollen wir vor uns behalten, die Kirche, so / den Catholischen alda genom[m]en, soll Ihnen samt deren Einkünfften / und Güthern, welche Sie vor diesem Schwedischen Kriege gehabt und / genoßen, wieder zugestellet werden und sie zu den Raths Aem-/tern einen freyen Zutritt haben. Wegen der Sum[m]en Geldes, so nach / dem 8ten Articul des ewigen Bundes den daselbst

ypatingas privilegijas ir galėjo jomis naudotis, jiems jos irgi išlieka galioti. Tačiau šiuo punktu Jo Šviesybė kurfiurstas pareiškė, kad katalikų kunigus į katalikiškas parapines bažnyčias, kur turi paskirti, teiks atsižvelgdami į Vladislavo vyskupų rekomendacijas, ir bažnyčios nepaliks be kunigo ilgiau kaip du mėnesius. Toliau pagal aukščiau minėtą ginkluočių sujungimą ir dėl dar daugiau kitų pateiktų priežasčių Jo Šviesybei kurfiurstui perleidžiame ir dova-
[1084] nojame Elbingo miestą su visomis jo apylinkėmis visiškai jo valdžiai, // kad jį turėtų savo nuosavybėje ir naudotųsi visomis iš jo gaunamomis pajamomis, kurias ligi tol iš jo gaudavo ir kuriomis naudodavosi karaliai ir Lenkijos Karūna, aiškiai pasižadėjęs, kad vos tik šis miestas bus atimtas iš švedų ir vėl užimtas, niekam kitam nebus perleistas tik Jo Šviesybei kurfiurstui be jokių pretenzijų ar atidėjimo, ir jį turės savo nuosavybėje su savo nuosava kariuomene be Jo Didenybės karaliaus ir Lenkijos Karūnos išlaidų ir taipogi su visais savo paveldėtojais turės savo nuosavybėje ir juo naudosis tokiu būdu, kaip mes ir Lenkijos Karūna jį turėjome iki šio paskutinio karo su Švedija 1655 metais. Atsižvelgiant į kitų mūsų Prūsijos miestų prekybą ir teises jame neturi būti įvesta jokių naujų muitų, tačiau jeigu kada tik kiltų būtinybė, abi šalys turi paskirti komisijas su vienodu skaičiumi komisarų, kurie visi dalyvautų, ypač atsižvelgtų į mūsų Prūsijos miestus, kad jų prekyba ir visa, kas su ja susiję, nepatirtų nei prejudicijos, nei žalos, o skundus ir pretenzijas, jei vienas kitam keltų, spręstų tokios komisijos. Tam būtų svarbu, kad į komisijos posėdžių dienas būtų kviečiami šių miestų deputatai. Katalikų ir Augsburgo tikėjimo išpažinimas elbingiečiams turi būti laisvas, o katalikų tikėjimas užimti tokią pat padėtį, kokia buvo prieš šį karą, taip pat vyskupo dominija katalikų kunigams likti nesuvaržyta. Elbingo katalikų bažnyčios patronato teisę pasiliekame sau, bažnyčia, kuri ten atimta iš katalikų, kartu su jos pajamomis ir dvarais, kuriuos ji turėjo ir kuriais naudojosi prieš šį karą su švedais, turi būti vėl jiems priskirta ir jie privalo turėti laisvą kelią į tarybos tarnybas. Dėl pinigų –

bemeldten Erben / auf den benahmten Fall zu bezahlen, ist[230] es auf hundert und fünffzig / tausend Reichsthaler verglichen, welches alles, wie es wohl aus-/gedrükt und nach des Reichs Raths Ermäßigen und Schlüße, / also abgehandelt und geschloßen worden, also haben wir zu meh-/rerer Bestärkung dieses Instruments mit unserer eigenen Hand / unterschrieben und mit unserem Reichs Siegel bevestigen laßen. So / geschehen zu Bromberg, den 6ten Mo-
[1085] naths Tag Novemb[e]r a[nn]o 1657 // unserer Reiche, des Polnischen im Neundten und des Schwedischen im Zehenden Jahr in / Beyseyn der Ehrwürdigen in Christo Väter der Wohlgebohren N. N. etc. etc. / Gegeben durch obbemeldten Ehrwürdigen in Christo Vater Unserm besonders lieben / Andreas Trzebickii Reichs Vice Cantzler.

Wir demnach, Joh. Casimir, haben in solches Ansuchen freundlich gewilliget / und voreingerükte unsere Bestätigung des ewigen Friedens Vergleichs / so wohl von Wort zu Wort unsren Acten einverleiben, als in best beglaubt-/ster Form aus denselben wieder herausgeben laßen, Urkundlich ist unser / Reichs Siegel hieran gedruket, gegeben zu Posen, den 11. Januar 1658 / unserer Reiche, des Polnischen im Neundten, des Schwedischen im Zehen-/den Jahre etc.

§54. Nach gemachten Frieden mit dem Churfürsten rüstete sich König {Joh.}[231] Casi-/mirus Thorn zu belagern, da er voran schikte Joh[ann] [!] [Paulus] Sapieha mit eini-/gen Völkern Thorn von weiten zu bloquiren. Bald schikte der Kayser den / General Souche und General Major Gottfriedt Heister, item Christoph Grodzickii / mit ihrem Volk, denen der König Joh. Casimirus folgete mit dem / Feldherrn Lubomirsckii. So hefftig auch die Polen der Stadt ansetzeten, / konten sie doch wenig ausrichten, gestaltsahm der General Bulau mit / großem Viguens die Stadt defendirete. Als aber der Schaarbok unter / seine Soldaten, dadurch sie gantz dünn worden, kom[m]en, muste er endlich / Thorn übergeben. Deswegen er auch Ordre von des Königs Bruder Adolpho / erhalten, der accord aber von Thorn ward durch Andreas Morstein / und Vladislao Raii [!] [Rey] vollenzogen.

§55. Als hierauf der Reichstag in Polen angieng, blieb Herr Grodzicki / bey der armee in Preußen, nach vollendetem Reichstage kam George / Lubomirskii in Preußen, der Graudentz belagerte, so sich tapffer wehrete, / endlich doch sich ergeben muste.

§56. Hierauf zog er vor Marienburg, so er wegen Mangel des Volks / nur bloquirt hielte und sich des Großen Werders bemächtigte.

[230] *Lit.*

šimto penkiasdešimties tūkstančių reichstalerių, kuriuos reikia išmokėti pagal aštuntąjį amžinosios sąjungos [sutarties] straipsnį jame minimiems įpėdiniams įvardytu atveju, susitarta, kad, kai viskas bus gerai suformuluota ir paskui valstybės taryba apsvarstys ir pateiks išvadas, kai bus dėl to suderėta ir priimtas sprendimas, šią sutartį patvirtinsime pasirašydami savo paties ranka ir patvirtindami savo valstybės antspaudu. Tai įvyko Bromberge 1657 metų lapkri-
[1085] čio 6 dieną // devintaisiais mūsų karalysčių Lenkijos ir dešimtaisiais Švedijos [valdymo] metais, dalyvaujant garbingiesiems Kristuje tėvams, prakilniesiems N. N. ir t. t. Duota per aukščiau minėtą garbingąjį mūsų Tėve Kristuje ypač malonųjį Andrejų [Andrzejų] Trzebickį, valstybės pakanclerį.

Taigi mes, Jonas Kazimieras, maloniai pritarėme tokiam prašymui ir į mūsų aktus įtraukėme prieš tai surašytą mūsų amžinosios taikos sutarties patvirtinimą tiek žodis žodin, tiek geriausiai paliudyta forma ir vėl nurodėme jiems išduoti. Dokumentiškai čionai įspaustas mūsų Karalystės antspaudas. Duota Pozene mūsų karalysčių 1658 metų sausio 11 dieną, Lenkijos devintaisiais, Švedijos dešimtaisiais [valdymo] metais ir t. t.

§54. Po to, kai su kurfiurstu buvo sudaryta taika, karalius {Jonas} Kazimieras apsiginklavo Torno apgulčiai, pirmiausia ten pasiuntė Joną [!] [Povilą] Sapiegą, kad su kažkiek karių iš tolo atkirstų Torną. Netrukus imperatorius pasiuntė generolą Souche ir generolą majorą Gottfriedtą Heisterį, taip pat Christophą Grodzickį su jų kariais, paskui juos patraukė ir karalius Jonas Kazimieras su lauko etmonu Lubomirskiu. Kad ir kaip smarkiai lenkai atakavo miestą, nelabai ko pasiekė, mat generolas Bulau miestą gynė įnirtingai. Tačiau kai į jo kareivius įsisuko skorbutas ir dėl to jie visiškai sulyso, galiausiai turėjo Torną perleisti. Tam jis gavo karaliaus brolio Adolfo įsakymą, tačiau Torno sutartį sudarė Andrejas Morsteinas ir Vladislavas Rajus [!] [Rey].

§55. Kai paskui Lenkijoje prasidėjo Seimas, ponas Grodzickis liko su kariuomene Prūsijoje. Seimui pasibaigus Georgas Lubomirskis atvyko į Prūsiją, apgulė Graudencą, kuris narsiai gynėsi, bet galiausiai turėjo pasiduoti.

§56. Tuomet jis patraukė į Marienburgą, bet dėl to, kad trūko kareivių, laikė tik užblokuotą ir užėmė tik Didžiąją Salą.

[231] *Supra lin.*

§57. Darauf belagerte auch die Stadt Danzig mit einigen Polnischen / Völkern das Haupt an der Weißel, darinnen Niclas Danckwart / Liliensträm Gouverneur war, welches Sie im Dezembr. 1659 einbekom-/men. In währender Zeit hatten die Polen auch Straßburg den Schweden / abgenom[m]en.

§58. Hierauf ward durch Interposition des Königes in Frankreich / der seinen Legaten Anthonium de Lombres [!] [Lumbres] deswegen abgeschikt, / der lang gewünschte Friede im Closter Oliva den 3. Maii 1660 geschloßen[145]. //

[1086] §59. Deßen Schluß in folgenden Formalien bestehet:

Im Nahmen der allerheiligsten und unzertrennlichen Dreyfaltigkeit / Sey[232] kund und offenbahr allen und jeden, denen daran gelegen, auch / einigermaaßen solches zu wißen von nöthen, daß nachdem von vielen / Jahren her Uneinigkeit und Krieg zwischeń denen Durchlauchtigsten, / Großmächtigsten Königen und Cronen Polen und Schweden ent-/sproßen und zuweilen durch inducien und Stillstände, vor-/nehmlich dem sechsjährigen anno 1629, nochmals dem sechs und / zwanzigjährigen a[nn]o 1635, beygeleget und gestillet worden, / endlich aber zwischen dem Durchl. Großmächtigsten Fürsten und / Herrn, Herrn Johann Casimirum, Königen von Polen, Großfürsten in Lit-/thauen etc. etc. etc. und dem auch Durchlauchtigsten, Großmächtigsten Fürsten und Herrn, Herrn Carl Gustaven, der Schweden, Gothen und Wenden Könige, Groß-/fürsten in Finland etc. etc. etc. zum offenbahren Kriege ausgeschlagen, welcher / nicht allein obgemeldte Könige und Cronen viel Jahre her in steten Waffen / gehalten, sondern auch der Cron Polen Foederirte und in diesem Kriege ver-/bundene potentaten, Nahmentlich den Durchl. Großmächtigsten Fürsten / und Herrn, Herrn Leopold, erwählten Römischen Kayser, alle Zeit Vermehrer / des Reichs, Deutschland, Ungarn, Böhmen, Dalmatien, Croatien und Sla-/vonien König, Ertzherzog in Oesterreich etc. etc. etc., welcher dem Durchl. Könige und / Cron Polen auf dero Ansuchen assistentz und Hülffe geleistet, wie denn / auch dem Durchl. Fürsten und Herrn, Herrn Friedrich Wilhelm, Marg-/graffen zu Brandenburg, des Heil. Römischen Reichs Ertz Cäm[m]erer / und Churfürsten, zu Magdeburg und Preußen etc. etc. etc. Fürsten / eingewikelt, dannenhero groß Blut Vergießen der Christenheit / nebenst Verheerung und Verwüstung vieler Länder und Herrschafften / erfolget. So ist dennoch zuletzt es durch Göttliche Gnade und / Benedeyung dahin gediehen, daß beyderseits ein Vorschlag zwischen dem / Könige und

[232] *In sin. m.:* Verwirte [?] Polen. S. 618 bis 688, doch in Worten different. [*Insert.*]

§57. Paskui ir Dancigo miestas su kažkiek lenkų karių apgulė tvirtovę prie Vyslos, kurios gubernatorius buvo Niclas Danckwartas Liliensträmas, ją užėmė 1659 metų gruodžio mėnesį. Tuo metu lenkai iš švedų perėmė Štrasburgą.

§58. Tada įsikišo Prancūzijos karalius: jis pasiuntė savo legatą Anthonijų de Lombres'ą [Lumbres] ir Olivos vienuolyne 1660 metų gegužės 3 dieną buvo sudaryta seniai laukta taikos sutartis[145]. //

[1086] §59. Galutinį jos dokumentą sudaro tokie teiginiai:

Švenčiausiosios ir nedalomos Trejybės vardu tebus paskelbta ir žinoma visiems, kam tai svarbu, taipogi ir reikalinga tai bent kiek žinoti, kad po to, kai prieš daugelį metų kilo nesantarvė ir karas tarp Šviesiausiųjų, Galingiausiųjų karalių ir Lenkijos bei Švedijos Karūnų, [konfliktų] kartais būdavo taikos ir paliaubų laikais, visų pirma šešerių metų 1629-aisiais, o paskui ir dvidešimt šešerių 1635-aisiais, ir galiausiai Jo Šviesybės Galingiausiojo kunigaikščio ir valdovo pono Jono Kazimiero, Lenkijos karaliaus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir t. t. ir t. t., ir taipogi Jo Šviesybės Galingiausiojo kunigaikščio ir valdovo, pono Karolio Gustavo, švedų, gotų ir vendų karaliaus, Suomijos didžiojo kunigaikščio ir t. t. ir t. t., [konfliktas] virto atviru karu, per kurį daugybę metų buvo nuolat apsiginklavę ne vien minėtieji karaliai ir Karūnos, bet ir Lenkijos Karalystės federatai bei jų sąjungininkai šiame kare, valdovai, būtent Jo Šviesybė Galingiausias kunigaikštis ir valdovas ponas Leopoldas, išrinktasis Romos Imperijos imperatorius, nuolatinis Imperijos plėtėjas, Vokietijos, Vengrijos, Bohemijos, Dalmatijos, Kroatijos ir Slavonijos karalius, Austrijos erchercogas ir t. t. ir t. t. ir t. t., kuris Jo Šviesybei karaliui ir Lenkijos Karūnai jo prašymu patarinėjo ir teikė pagalbą, įtraukė ir Jo Šviesybę kunigaikštį ir valdovą poną Frydrichą Vilhelmą, Brandenburgo markgrafą, Šventosios Romos Imperijos arkikamerarijų ir kurfiurstą, Magdeburgo ir Prūsijos ir t. t. ir t. t. ir t. t. kunigaikštį, per kurį [tą karą] buvo pralieta daugybė krikščionių kraujo, nusiaubta ir nuniokota daugybė šalių ir valdų. Vis dėlto per Dievo malonę ir palaimą viskas susiklostė taip, kad abi šalys – Lenkijos karalius ir Karūna bei

Cron Polen und dero Confoederirten und Krieges Bundgenoßen / von einer, dann auch zwischen dem Könige und Cron Schweden von andrer / Seiten durch Hülff und Fleiß des Durchlauchtigsten und Großmächtigsten / Fürsten und Herrn, Herrn Ludwig XIV., Frankreichs und Navarren, allerchrist-/lichsten Königes, welcher zu Vermittelung und Stifftung dieses Friedens / seine mediation anerbohten und in der That selbst durch den hoch-/wohlgebohrnen Herrn Antonium de Lumbres, Herrn von Herbingen, Looß / und la Cloye, Comitem Consistorianum, des Königl. Orden Rittern, dero Obge-/sandten solche mediation denen Durchl. Königen von Polen und Schweden, imgleichen //
[1087] dem Durchl. Churfürsten von Brandenburg mit ihrer sämtlichen Belieben / und Annehmung erwiesen und werkstellig gemacht. Zu welchem / Ende dann auf allerseits Einwilligung der 5te Januarii dieses laufenden / 1660 Jahres zur Zusam[m]enkunfft der H. H. Plenipotentiarien im Closter / Oliva angesetzet worden. Nachdem nun auf bestimte Zeit und Ort / aller und jeder Paciscentium oder friedsuchenden Seiten rechtmäßige Ge-/volmächtigte Herrn Abgesandten erschienen und zwar von Seiten des Durch-/lauchtigen Königes und Cron Polen, die Erlauchten und Hochwohlgebohren / Herrn Senatores, Herr Graff von der Lißa [!] [Leszno], Woywod von Posen, Ihro / Maj. der Königen Oberster Hoffmeister und Marschalk, General in Groß / Polen, wie auch Marienburgischer und Korschunscher Gubernator, / Herr Georgius Lubomirskii, Graff in Wisnicz und Jaroslaw, der Cron / Ober und Feldmarschalk[146], General des Cracauischen Districts, Scepusi-/scher, Chmielnischer, Pereaslawischer, Casimirischer, Olstinischer Guber-/nator, Herr Nicolaus in Prazmow Prazmowskii, der Cron Groß Cantzler, / nominierter Bischoff von Luck und Brzest, der Sieciechowischen Abtey / Administrator perpetuus, Probst von S. Michael der Collegiaten Kirche / im Cracauischen Schloß, Herr Christophorus Pac, des Großfürstenthums / Litthauen Groß Cantzler, Wilkowischer, Ostrinischer, Kosiewischer [Kozieniscensis], Kleszeli-/wischer [Kleszczelensis] und Nemoceasischer [!] [Nemonescensis] Gubernator. Ausm Ritterstande imgleichen / Herr Johannes Andreas von Raczborsko Morstin, der Cron Referendarius, / Kowalischer, Zawichostischer Gubernator, Herr Vladislaus von Naglowice Raii [Rey], / der Cron Hoffschatzmeister, Ihro Majestaet der Königin Cantzler, / Neokorwischer [Neokorcinensis] und Kamionecesischer [Camionacensis] Gubernator, Herr Johannes / in Gnin Gninskii, Pom[m]erelischer Unter Cäm[m]erer und Gniez-/nischer Gubernator. Von Seiten aber der Cron Polen Confoederirte, / nehmlich des Durchläuchtigsten Römischen Kaysers die Erlauchten / und Hochwohlgebohrnen Herren, Herr Franciscus Carolus

jo konfederatai ir karo sąjungininkai iš vienos pusės ir Švedijos karalius ir Karūna iš kitos pusės pateikė [taikos] pasiūlymą, prie to prisidėjo pastangomis Jo Šviesybė Galingiausiasis kunigaikštis ir valdovas ponas Liudvikas XIV, visų krikščioniškiausiasis Prancūzijos ir Navaros karalius: jis pasisiūlė tarpininkauti sudarant šią taiką ir iš tiesų pats tarpininkavo per Jo Prakilnybę poną Antonijų de Lumbres'ą, Herbingo, Loso ir la Klua poną, konsistorijos narį, karališkojo Ordino riterį, savo vyriausiąjį pasiuntinį Jo Šviesybėms Lenkijos ir Švedijos ka-
[1087] raliams, taipogi // Jo Šviesybei Brandenburgo kurfiurstui jų visų pageidavimu ir sutikimu. Galiausiai visų šalių sutarimu šių einamųjų 1660 metų sausio 5 dieną buvo paskirtas visų ponų įgaliotinių susitikimas Olivos vienuolyne. Kai visi *paciscentium* [taikos siekiantieji] arba teisėti taikos siekiančių šalių įgaliotieji ponai pasiuntiniai atvyko nustatytu laiku į nustatytą vietą, o būtent iš Jo Šviesybės Lenkijos karaliaus ir Karūnos pusės šviesiausieji ir aukštakilmiai ponai senatoriai: ponas Lesno grafas, Pozeno vaivada, vyriausiasis Jo Didenybės karaliaus hofmeisteris ir maršalka [etmonas], Didžiosios Lenkijos generolas, taip pat Marienburgo ir Koršuno gubernatorius ponas Georgijus [Jerzys Sebastianas] Lubomirskis, Visničo ir Jaroslavo grafas, Karūnos vyriausiasis ir lauko maršalka [etmonas][146], Krokuvos apskrities generolas, Scepuso [Spišo], Chmielno, Perejeslavo, Kazimiro, Olštino gubernatorius ponas Nicolajus iš Pražmovo Prazmowskis, didysis Karūnos kancleris, nominuotasis Lucko ir Bžesto vyskupas, Sieciechovo abatijos nuolatinis administratorius, kolegi-nės Šv. Mykolo bažnyčios Krokuvos pilyje klebonas ponas Kristupas Pacas, didysis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris, Valkavisko, Ostrino, Kozenicų, Kleščelės ir Nemunaičio valdytojas. Iš riterių luomo taipogi ponas Johannas Andrejas Morstinas iš Račborsko, Karūnos referendorius, Kovalio ir *Zavichojsko* valdytojas, ponas Vladislovas Rejus iš Naglovicų, Karūnos dvaro iždininkas, Jos Didenybės karalienės kancleris, Neokorvo [Novokožynsko] ir *Kamionacko* gubernatorius ponas Johannas Gninskis iš Gnino, Mažosios Pomeranijos pakamaris ir Gniezno gubernatorius. O iš Lenkijos Karūnos konfederatų, būtent Šviesiausiojo Romos imperatoriaus pusės šviesiausieji ir aukštakilmiai

Liebsteinskii, / des Heil. Römischen Reichs Graff von Collowrat, Herr in / Reichenau, Ihro Kayserliche und Königl. Maj. in Ungarn und / Böhmen Rath, Cam[m]erherr, des Ober Provincial Gerichts Königl. As-/sessor, Statthalter und Appellationis Praeses im Pragischen / Schloß, Herr Franciscus Baron de Lisola zu Thieße und Ma-/rienfelde, Hoff und Landesrath des auch Durchlauchtigen / Churfürsten von Brandenburg, die Erlauchten und Hochedelge-/bohrnen Herrn, Herr Johann von Howerbeck in Eichmedien, Dankau, / Baronowen, Geyerswalde Erbherrn, Ihro Churfürstl. Durchl. zu Brandenburg / Geheimer Rath, Erbtruchßes der Chur und Mark Brandenburg, Gubernator / des Amts Hohenstein, Herr Laurentz Christoph von Somnitz auf[233] / Grumbs-
[1088] dorff [!] [Gromsdorf], Drenau und Gerbero Erbherrn, // Ihro Churfürstl. Durchl. Geheimer Rath, Erbcam[m]erer und Cantzler in Hinter / Pom[m]ern, wie auch Hauptmann der Aemter Lauenburg und Bütow, / Herr Albrecht von Ostaw, auf Nerwikken [!] [Newiken], Kegels Erbherrn, Ihro Churfl. / Durchl. zu Brandenburg, des Herzogthums Preußen Ober Appellations / Gerichts Rath. Hergegen von Seiten des Durchlauchtigsten Königes / und Cron Schweden die Erlauchten und Hochwohlgebohrnen Herrn, / Herr Magnus Gabriel de la Gardie, Graff auf Lekoo und / Arendsburg, Freyherr auf Eckholm, Herr in Habsal, Ma-/gnus Hoff und Heydendorff [!] [Hoyendorp], Ihro Königliche Majestaet und / der Cron Schweden Rath und Schatzmeister, General Guber-/nator in Liefland und Statthalter in Ehstland, Liefland / und Ingermannland, General der Militie, Provinzial Rich-/ter Wester Gothlandes und Dahlkorn, wie auch der Academie / in Upsal Cantzlern, Herr Benedikt Oxenstirna, Graff in / Kerßholm [!] [Korsholm] und Wasa, Freyherr in Moreby und Lindholm, Herr in / Kaporien [!] [Koporium] und Rosenberg, Ihro Königl. Maj. und Cron Schweden Rath und Cantz-/ley Consiliarius, Herr Christoph Carl Schlippenbach, Graff in Schowede, / Freyherr in Linsala, Herr in Salingen. Ihro Königl. Maj. und Cron Schweden Rath / Kriegsraths Praesident, wie auch Herr Andreas Güldenklau, Herr und / Erbe in Schönela, Ekebii[234], Hyliege und Hülderstatt, Ihro Königl. Maj. / Staats Consiliarius und durchs Königl. Pom-[m]ern Regiments Staats / und Oberhoff Gerichts Praesident.

Als seynd nach Anruffung des allerhöchsten Gottes Gnädigen / Hülffe und Beystandes, wie auch gebührlicher Gegeneinander / Auswechßelung der Volmachten (derer Copien zu Ende dieses / Instruments von Wort zu Wort

[233] *Parašytas du kartus: eilutės gale ir pradžioje. :/: Am Ende und am Anfang der Zeile doppelt geschrieben.*

ponai: ponas Franciscas Carolis Liebsteinskis, Šventosios Romos Imperijos Kolovrato grafas, Reichenau ponas, Jo Didenybės imperatoriaus ir Vengrijos bei Bohemijos karaliaus patarėjas ir kamerheras, karališkasis aukščiausiojo provincijos teismo asesorius, Prahos pilies valdytojas ir apeliacinio teismo pirmininkas, ponas Franciscas, Tysės ir Marienfeldės baronas de Lisola, rūmų ir krašto tarėjas, taipogi Jo Šviesybės Brandenburgo kurfiursto šviesiausieji ir aukštakilmiai ponai: ponas Johannas von Howerbeckas, Eichmedieno, Dankau, Baronovo ir Gejersvaldės paveldėtojas, slaptasis Jo Šviesybės Brandenburgo kurfiursto tarėjas, Brandenburgo kurfiurstystės ir Markos stalininkas, Hohensteino valsčiaus gubernatorius ponas Laurentzas Christophas
[1088] von Somnitzas, Gromsdorfo, Drenau ir Gerbero paveldėtojas, // slaptasis Jo Šviesybės kurfiursto tarėjas, Rytų Pomeranijos iždininkas ir kancleris, taipogi Lauenburgo ir Bytuvo valsčių hauptmanas ponas Albrechtas von Ostawas [Ostendas?], Nevikeno ir Kegelso paveldėtojas, Jo Šviesybės Brandenburgo kurfiursto Prūsijos Kunigaikštystės aukščiausiojo apeliacinio teismo tarėjas. Iš Jo Šviesybės Švedijos karaliaus ir Karūnos pusės – šviesiausieji ir aukštakilmiai ponai: ponas Magnusas Gabrielius de la Gardie, Lekio ir Arendsburgo grafas, Ekholmo baronas, Hapsalos, Magnushofo ir Heidendorfo ponas, Jo Didenybės Švedijos karaliaus ir Karūnos patarėjas ir iždininkas, Livonijos generalgubernatorius, Estijos, Livonijos ir Ingermanlando [Ingrijos] vietininkas, kariuomenės generolas, Vakarų Gotlando ir Dalkorno provincijų teisėjas, taipogi Upsalos akademijos kancleris, ponas Benediktas Oxenstirna, Korsholmo ir Vazos grafas, Morebijos ir Lindholmo baronas, Koporjės ir Rozenbergo ponas, Jo Didenybės Švedijos karaliaus ir Karūnos tarėjas ir kanceliarijos patarėjas ponas Christophas Carlas Schlippenbachas, Šovedės grafas, Linsalos baronas, Salingeno ponas. Jo Didenybės Švedijos karaliaus ir Karūnos patarėjas, karo tarybos prezidentas, taipogi ponas Andrejas Güldenklau, Šėnelos, Ekebijo, Hyliegės ir Hiulderštato ponas ir paveldėtojas, Jo Didenybės karaliaus valstybės patarėjas ir Karališkosios Pomeranijos kariuomenės, valstybės ir aukščiausiojo dvaro teismo prezidentas.

Taigi kreipęsi į Aukščiausiąjį Dievą ir paprašę jo maloningos pagalbos ir paramos, taipogi apsikeitę, kaip pridera, vieni su kitais įgaliojimais (kurių kopijos žodis žodin prikabintos šio dokumento pabaigoje) sėkmingai pradėjo

[234] e *corr. ex illect.*

angehänget seyn) diese Friedens / tractaten glüklich angetreten worden, und obzwar in derosel-/ben fast Ablauffung obgedachter Durchl. König von Schweden durch / Schikung und Providentz des Allerhöchsten Gottes aus diesem sterb-/lichen Leben abgefordert worden, so seynd dennoch diese Tra-/ctaten von dem Durchlauchtigsten und Großmächtigsten Fürsten und Herrn, / Herrn Carolo, der Schweden, Gothen und Wenden Könige und Erbfürsten, Großfürsten in Finland etc. etc. etc. durch volmäch-/tige Schreiben (welche zu Ende dieses Tractats puncte gefunden / werden) glüklich continuiret, auch zu des heiligsten Nah-/mens Ehre und algemeinen Wohlfahrt der Christenheit durch / algemeine der Parthe zu diesem Frieden einstimige Verglei-/chung folgender maaßen berahmet und geschloßen: //

[1089] 1.

Es soll ein algemeiner und ewiger Friede, wie auch rechte auf / richtige Freundschafft zwischen dem Durchlauchtigsten und Großmäch-/tigsten Fürsten und Herrn, Herrn Johann Casimir, Könige von Polen, Groß / Fürst von Litthauen etc. etc. etc. und dero Königl. Maj. Successoren und / Nachkom[m]enden Königen von Polen und Großfürsten von Litthauen, imglei-/chen der Cron Polen und Groß Fürstenthum Litthauen und deroselben / angehörigen Ländern und Provinzien, wie auch deroselben Maj. und Cron Polen / Confoederirten, absonderlich dem Durchl. und Großmächtigen Fürsten und Herrn Leo-/poldo, Erwählten Römischen Kayser, allezeit Vermehrer des Reichs, Deutsch-/lands, Ungarn, Böhmen, Dalmatien, Croatien und Sclavonien Könige, Ertz-/herzogen in Oesterreich etc. etc. etc., wie auch dero Maj. Erben und Nach-/kömlingen in oder außerhalb dem Römischen Reich gelegenen Herr-/schafften, nicht minder dem Durchlauchten Fürsten und Herrn, Herrn Friedrich / Wilhelm, Marggraffen zu Brandenburg, des Heil. Röm. Reichs / Churfürsten und Ertzcämerern zu Magdeburg und Preußen etc. etc. / etc. Fürsten, wie auch dero Durchl. Erben und Nachkömlingen, Ländern / Herrschafften, so in oder außer dem H. R. Reich gelegen, von einer / Seiten, dann auch dem Durchlauchtigsten und Großmächtigsten Fürsten und Herrn, / Herrn Carolo, der Schweden, Gothen und Wenden Könige, Großfürsten in Finn-/land etc. etc. etc. und deroselben Maj. Successoren und Nachfahren Königen / und Königreich Schweden, deroselben so wohl in als außerhalb dem Rö-/mischen Reich gelegenen Ländern und Herrschafften, von anderer / Seite hiemit gestifftet und aufgerichtet seyn und bleiben, dergestalt, / daß von einer oder andern Seiten keiner hinführo nichts wiederliches / oder feindseeliges, heimlich oder offenbahr, directe oder indirecte, durch / die Seinige oder andere erweise, anthue oder

šias taikos derybas, ir, nors joms jau beveik baigiantis, minėtasis Jo Šviesybė Švedijos karalius likimo ir Aukščiausiojo Dievo apvaizdos valia buvo pašauktas iš šio mirtingųjų pasaulio, vis dėlto šias derybas sėkmingai tęsė Jo Šviesybė ir Galingiausiasis kunigaikštis ir valdovas ponas Karolis, švedų, gotų ir vendų karalius ir kunigaikštis, Suomijos didysis kunigaikštis ir t. t. ir t. t. ir t. t., turėdamas įgaliojimo raštus (kuriuos galima papunkčiui rasti šio dokumento pabaigoje) ir švenčiausiojo vardo garbei bei visuotinei krikščionių gerovei šalių sutarimu buvo surašyta ir sudaryta tokia bendra ir sutartina taikos sutartis: //

[1089] 1.

Šiuomi sudaroma ir turi išlikti visuotinė ir amžinoji taika, taipogi užmezgami tikri ir teisingi draugiški ryšiai tarp jo Šviesybės ir Galingojo kunigaikščio ir valdovo pono Jono Kazimiero, Lenkijos karaliaus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir t. t. ir ir t. t. ir t. t., jo Didenybės karaliaus įpėdinių ir po jo valdysiančių Lenkijos karalių ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių, taip pat Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei jiems priklausančių kraštų ir provincijų, taip pat Jo Didenybės ir Lenkijos Karūnos konfederatų, atskirai ir su Jo Šviesybe ir Galinguoju kunigaikščiu ir valdovu Leopoldu, išrinktuoju Romos [Imperijos] imperatoriumi, nuolatiniu Imperijos plėtėju, Vokietijos, Vengrijos, Bohemijos, Dalmatijos, Kroatijos ir Slavonijos karaliumi, Austrijos erchercogu ir t. t. ir t. t. ir t. t., kaip ir su jo Didenybės įpėdiniais ir palikuoniais, turinčiais valdas Romos Imperijoje arba už jos ribų, ne menkiau ir su Jo Šviesybe kunigaikščiu ir valdovu ponu Frydrichu Vilhelmu, Brandenburgo markgrafu, Šventosios Romos Imperijos kurfiurstu ir arkikamerarijumi, Magdeburgo ir Prūsijos kunigaikščiu ir t. t. ir t. t. ir t. t., kaip ir su Jo Šviesybės įpėdiniais ir palikuoniais, kraštais ir valdomis, kurie yra Šventosios Romos Imperijoje arba už jos ribų iš vienos pusės, o tuomet tarp Jo Šviesybės ir Galingojo kunigaikščio ir valdovo pono Karolio, švedų, gotų ir vendų karaliaus, Suomijos didžiojo kunigaikščio ir t. t. ir t. t. ir t. t., ir Jo Didenybės įpėdinių ir karalių paveldėtojų ir Švedijos Karalystės, jos tiek Romos Imperijoje, tiek už jos ribų esančių šalių ir valdų iš kitos pusės taip, kad nei iš vienos, nei iš kitos pusės nebus imamasi ir nebus daroma nieko jai priešingo arba priešiškiško, nei slapta, nei atvirai, nei tiesiogiai, nei netiesiogiai, nei per saviškius, nei per

erweisen und anthun laße, / auch des andern Theils Feinden, weßermaaßen es {Nahmen}[235] haben möge, Hülffe / leisten, noch mit denen, diesem jetzigen Frieden zuwieder einige Verbündniß / oder etwas in eines oder andern zu unterfangen und zu practiciren, / unterwinde oder verüben laße. Sondern es sollen beyderseits Theile / eines jedern Nutzen, Ehre und Vortheil befördern und untereinander auf-/richtigen Frieden, Nachbahr- und Freundschafft ernstlich pflegen und halten. Anlan-/gende aber alle und jede in dieser Friedens Unterhandlung von allen / Seiten unter sich oder andern Potentaten und Staaten getroffene pun-/cta, so werden solche hiemit in allen ihren articuln und Clausuln volständig / und in Ihrer Krafft erkandt und beybehalten, doch also damit diese jetzige Friedens Transaction kein Nachtheil oder praejudicium leiden /möge.

2.

[1090] §1. Es sey eine ewige Vergeßenheit und Amnestia deßen allen // was, an was Art und Weise von einiger Seiten bishero feindseeligen verübet worden, so daß weder deßen noch einiger andern Ursachen / oder praetextes halber ein Theil dem andern hinführo einigen Haß / oder Feindschafft untern Schein des Rechtens oder thätlich anthun oder / durch die Seinigen oder Fremden anthun laße.

§2. Dieser General Amnestie sollen sich auch alle und jede, wes Standes / Condition oder Religion sie seyn mögen, zu erfreuen haben, imgleichen / alle privat Personen, welche beyderseits feindliche Seite gehalten / oder in deroselben Besitz gekom[m]en seyn, und sol niemande dieser Krieg / zum Schaden oder Nachtheil in seinen Gerechtigkeiten, privilegien / und Gewohnheiten so wohl in Gemein als besonders, so wohl in Geist-/lichen als Weltlichen Sachen, derer sie sich vor diesem Kriege ge-/brauchet, gereichen, sondern sollen selbiger vermöge den Gesetzen / des Reichs in allem sich gebrauchen und deroselben fähig seyn.

§3. Imgleichen sollen alle Städte des Königl. Preußens, welche die Zeit-/hero währenden Krieges in Ihrer Maj. und Cron Schweden possession gewe-/sen bey ihren Gerechtigkeiten, Freyheiten und privilegien, derer sie ent-/weder in Geistlich oder Weltlichen Sachen vor diesem Kriege sich ge-/brauchet und derer genoßen (doch mit dem Bedinge des freyen exercitii / der Catholischen und evangelischen religion in obgedachten Städten, so wie / sie vor der Zeit dieses Krieges im Schwange gewesen), wie auch dero Län-/der Obrigkeiten Bürger, Einwohner und Unterthanen von Ihro Königl. Maj. von / Polen mit

[235] *supra lin.*

kitus, taipogi [viena šalis] neteiks pagalbos kitos šalies priešams, kad ir kaip jie vadintųsi, nesudarys su jais jokių šiai taikos sutarčiai priešiškų sąjungų ir nedrįs nieko kito daryti nei imtis, kas galėtų jai pakenkti. Tačiau abi šalys turi prisidėti prie viena kitos naudos, garbės ir pranašumo ir kuo tikriausiai puoselėti ir išlaikyti nuoširdžią tarpusavio taiką, kaimyniškus ir draugiškus ryšius. Atsižvelgiant į visus šių taikos derybų punktus, kurie liečia abi šalis arba kitus valdovus ir valstybes, šiuomi jie pripažįstami su visais straipsniais ir klauzulėmis visa apimtimi ir galia ir yra išsaugomi, tačiau taip, kad ši dabartinė taikos transakcija nepatirtų jokio nuostolio arba prejudicijos.

2.

[1090] §1. Tebus amžiams pamiršta ir amnestuota visa tai, // kad ir kokiu būdu kai kurių šalių ligi šiol buvo pridaryta piktadarysčių, tad nei dėl jų, nei dėl dar kokių nors kitokių priežasčių arba pretekstų vėliau viena šalis kitai nejaus nei neapykantos, nei priešiškumo, prisidengdamos teisingumu nesmurtaus ir neskatins tą daryti nei saviškių, nei ko nors iš svetimųjų.

§2. Šia visuotine amnestija tesidžiaugia visi, nors ir kokio būtų luomo ar tikėjimo, taipogi ir visi privatūs asmenys, kurie abiejose pusėse rėmė priešišką šalį arba pateko į jų priklausomybę, ir šis karas neturi pažeisti niekieno teisių, privilegijų, tradicijų, nei joms pakenkti, tiek visuotinių, tiek ir ypatingų, tiek dvasiniuose, tiek ir pasaulietiniuose reikaluose, kuriomis naudojosi prieš šį karą, pagal Karalystės įstatymus [ir toliau] turi visu tuo naudotis ir galėti tą daryti.

§3. Taipogi turi būti ateityje priimtos, išlaikytos ir išsaugotos visų Karališkosios Prūsijos miestų, per karą laikinai patekusių į Jo Didenybės Švedijos karaliaus ir Karūnos nuosavybę, teisės, laisvės ir privilegijos, kuriomis jie prieš šį karą naudojosi tiek dvasiniuose, tiek pasaulietiniuose reikaluose (tačiau su išlyga, kad katalikų ir evangelikų tikėjimus minėtuose miestuose bus galima laisvai praktikuoti taip, kaip tai vyko iki šio karo), taip pat ir jo Didenybės Lenkijos karaliaus krašto valdytojai, piliečiai, gyventojai ir pavaldiniai ir toliau

voriger Königl. Gnade und Clementz hinführo angenom[m]en, er-/halten und geschützet werden. Auch sol selbigen hiemit frey gegeben werden, / alle so wohl publique als privat Gebäude, welche durch diesen Krieg / verwüstet und grundaus vertilget seyn, zu erneuern und zu erbauen. Die / jenigen aber, welche aus Nothdurfft der defension vernichtet, davor sollen / sie nicht gehalten seyn, solche zu ersetzen. Was aber anlanget diejenige, / welche der Schwedischen Militie Contributions Weise von denen Unter-/thanen beyderley Werder abzutragen von nöthen gewesen, davon / sol Niemands Schwürigkeit gemachet. Imgleichen wegen der Decimae / oder anderer Zinser, welche die Unterthanen der Werder in währender / Kriegs Zeit keines weges abtragen können, keine Unruhe verursachet werden.

§4. Alle und jede actiones und inquisitiones, so wieder dieje-/nige, welche feindlichen Partheyen währenden Krieges ange-/hangen oder selbigen angehangen zu haben beschuldiget wer-/den, an was Ort in der Cron Polen, Großfürstenthum Litthauen, / Königlichem Preußen und Churland selbige sich aufhalten mögen, / imgleichen wes Standes und Condition oder Religion sie seyn, / entweder privat oder in publiquen Aemtern gesetzte oder so wohl / Ihre Maj. von Schweden mit Rath als Krieges That verbunden gewe-/sene Leute angestrenget
[1091] und noch nicht geendiget, // und zum effect gekom[m]en, sollen abgethan und in Ewigkeit zu keiner / execution gelangen. Und sol hinführo wieder dieselbige niemals zu einigen / Zeiten eine quaestion oder action deshalben angestellet werden.

§5. Diejenigen Güther, welche in diesem währenden letzten Kriege Iure Fisci / wegen Occasion und praetext der Anhängung und Beschirmung feindlichen Theils / jemand so wohl Adel als Unadel aus Standes Condition oder religion / abgenom[m]en und in den Fiscum gebracht oder andern vergeben worden, / es seyn Königl. oder der Cron oder aber privat Personen, woferne es beweg-/liche Güther und woferne Sie übergeben seyn, sollen denen jetzigen Besitzern / verbleiben und gelaßen werden. So fern aber solche Caduca bis daher noch / nicht zur execution gebracht worden, so sollen selbige denen alten Eignern / und Besitzern gelaßen und zugestellet und keine action dannenhero wieder / die Com[m]unitaeten oder privat Personen wegen solcher Güther angestrenget wer-/den, anlangende aber die bona im[m]obilia oder unbeweg-liche sowohl erbliche / advitalitia oder lebenszeitige als iure hypothecae beseßene Güther, welche dem / Fisco zugeeignet, imgleichen welche verschenket und vergeben worden und / vor diesem schon eingeräumet oder noch nicht eingeräumet seyn, selbige / sollen ihren alten Herrn verbleiben im übrigen alle actiones wegen der Einkünffte / so wohl publiquer als Privat Güther, welche möchten angefangen seyn, cassiret / und aufgehoben werden.

bus priimami, išlaikyti ir apsaugoti su buvusia karaliaus malone ir gerumu. Taip pat jiems turi būti laisvai leidžiama atnaujinti ir atstatyti visus tiek viešus, tiek privačius pastatus, kurie buvo nusiaubti ir iš pamatų suniokoti per šį karą. Tačiau sugriautųjų dėl reikalo arba dėl gynybos neturi būti reikalaujama atstatyti, o dėl tų, kuriuos švedų kariškiai abiejų Verderių pavaldinių pareikalavo nugriauti kaip kontribuciją, niekas neturi sudaryti sunkumų. Taip pat ir dėl dešimtinės arba kitų činšo mokesčių, kuriuos Verderių pavaldiniai per karą niekaip negalėjo sumokėti, neturi būti keliama nerimo.

§4. Visi ieškiniai ar tyrimai, kurie buvo pradėti prieš tuos, kurie per karą prisidėjo arba buvo apkaltinti prisidėję prie priešiškų šalių, kad ir kur jie būtų: ar Lenkijos Karūnoje, ar Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, ar Karališkojoje Prūsijoje, ar Kurše, taipogi nežiūrint į tai, kokio jie yra luomo ar tikėjimo, ar privačioje, ar viešojoje tarnyboje arba įsipareigoję Jo Didenybei Švedijos
[1091] karaliui patarimais ar karo veikla ir dar jos nebaigę, // turi būti atstatydinti, bet niekuomet neturi būti nubausti. Ir ateityje dėl to paties jokiais laikais neturi būti keliamas klausimas ir nesiimama jokių veiksmų.

§5. Tas turtas, kuris per šį pastarąjį karą *iure fisci* [remiantis iždo teise], tuo atveju ir pretekstu, kad jį reikėję prijungti arba apsaugoti priešišką dalį, priklausęs tiek kilmingiesiems, tiek nekilmingiesiems pagal luomo arba tikėjimo padėtį, buvo atimtas ir įtrauktas į iždą arba padovanotas kitiems, nesvarbu, ar tai paties karaliaus, ar Karūnos, ar privačių asmenų, jeigu tai kilnojamasis turtas ir jeigu jis buvo perduotas [kitiems], turi likti ir būti paliktas dabartiniams savininkams. Tačiau jeigu tokie veiksmai dar nebuvo pradėti vykdyti, jie neturi būti pradėti, [turtas] perduotas seniesiems savininkams ir nebeturi būti imamasi jokių veiksmų prieš bendruomenes arba privačius asmenis dėl tokio turto, tačiau jeigu tai yra *bona immobilia*, nekilnojamasis [turtas] arba paveldėtos *advitalitia* [išmokos iki gyvos galvos], arba iki gyvenimo pabaigos *iure hypothecae* [įkeitimo teise] valdomas turtas, buvęs perimtas į iždą, taipogi toks, kuris buvo išdovanotas arba perduotas ir prieš tai jau apgyventas arba dar neapgyventas, toks turtas turi likti seniesiems šeimininkams ir, be to, visi veiksmai dėl pajamų, tiek iš viešų, tiek iš privačių dvarų, kurie jau buvę pradėti, turi būti įtraukti į apskaitą ir nutraukti.

3.

Renunciiret der Durchl. Großmächtigste König und Herr, Herr Joh. Casimir, König / zu Polen, vor sich und im Nahmen seiner Erben und Nachkömlingen vermöge / dieses instrumenti pacis aus Liebe des Friedens von nun an und ins künffti-/ge aufs feyerlichste allen und jeden praetensionen und Ansprüchen auf die / Cron Schweden und Großfürstenthum Finnland, wie auch denen angehörigen / Ländern, Provinzien, Herrschafften, Städte, Schlößer, Vestungen, sie seyn ent-/weder neulicher Zeit oder von Alters her erobert, imgleichen allen Vor-/väterlichen Güthern, so in der Cron Schweden und dero angehörigen Provintzien / gelegen, wie auch der Cron Schweden und obgemeldten Provintzien und Güthern / zu jetzigen und künfftigen Zeiten, darauf keinen Anspruch zu haben. / Was aber anlanget die Titul und Wapen, so ist es deswegen also verglichen / worden, daß der Durchl. Großmächtigste König von Polen, so wie vor, / also auch ins künfftige zu seinen Lebens Zeiten aller Titul, Siegel und / Wapen der Cron Schweden, in der Cron Polen und an alle ausländische / Potentaten, Fürsten, Staate und Privat Personen außerhalb der / Cron Schweden volkömlich sich gebrauchen soll, doch ohne / einiges praejudicium und Nachtheil obgemeldter volliger / renunciation und Absa-
[1092] gung, hergegen wird gemeldeter // Durchlauchtigste König solcher Titul und Siegel an die Durchlauchtigste / Könige und Cron Schweden in deroselben Schreiben oder andern Diplomaten / und Schrifften sich enthalten, sondern es soll beyderseits die bishero ange-nom[m]ene Art und Weise der abbrevirung der Titul mit deren etcaetera-/tionen in Acht genom[m]en werden, dergestalt, daß nach denen Worten Großfürst / in Litthauen drey etcaeterationes in des Durchlauchtigsten jetziger Königs / in Polen Titul und hinwiederum nach den Worten Großfürst in Finnland, / auch drey etcaeterationes im Titul des Durchlauchtigsten Königs in / Schweden angehänget werden. Doch sollen die Wapen des Königreichs Schweden / ein Siegel des Königes und Cron Polen, wenn in Schweden solte geschrieben / werden, gäntzlich ausgelaßen werden. Nach Absterben aber des jetzi-/gen Durchlauchtigsten Königes in Polen sollen deßen Successores und Nach-/komlinge, wie auch die Cron Polen niemals einige praetension und / Anspruch auf solche der Cron Schweden Titul und Wapen haben, son-/dern es sollen beederseits Könige und Cronen einigen[236] Titul und Wapen bloß und volkömlich sich gebrauchen.

[236] *Corr. ex* eigenen.

3.

Jo Šviesybė Galingiausiasis karalius ir valdovas ponas Jonas Kazimieras, Lenkijos karalius, savo ir savo įpėdinių bei palikuonių vardu, remdamasis šia taikos sutartimi, iš meilės taikai nuo dabar ir ateityje kuo iškilmingiausiai skelbia, kad nereiškia jokių pretenzijų į Švedijos Karūną ir Suomijos Didžiąją Kunigaikštystę, taipogi ir į joms priklausančius kraštus, provincijas, valdas, miestus, pilis, tvirtoves, ar jos būtų neseniai, ar senais laikais užkariautos, taipogi ir į savo protėvių dvarus, esančius Švedijos Karūnoje ir jai priklausančiose provincijose, taip pat ir į Švedijos Karūnai ir minėtas jai priklausančias provincijas ir dvarus dabartiniais ir ateinančiais laikais. Dėl titulų ir herbų susitarta, kad Jo Šviesybė ir Galybė Lenkijos karalius, kaip ir anksčiau, taip ir ateityje iki gyvenimo pabaigos visa apimtimi naudosis visais titulais, antspaudais ir Švedijos Karūnos herbais, [rašydamas] Lenkijos Karūnos [adresatams] ir visiems užsienio valdovams, kunigaikščiams, valstybėms ir privatiems asmenims už Švedijos Karūnos ribų, bet be išankstinės nuomonės ir nepakenkdamas aukščiau minėtam visiškam atsižadėjimui ir at-
[1092] šaukimui, tačiau minėtasis Jo Šviesybė // karalius turi nevartoti tokių titulų ir antspaudų [rašydamas] Jų Šviesybėms Švedijos karaliams ir Karūnai savo paties dokumentuose arba [rašydamas] kitiems diplomatams ir kituose raštuose, o turi būti vartojamas toks pat ligi šiol galiojęs titulų abreviatūrų su „ir t. t.“ užrašymo būdas, po žodžių „didysis Lietuvos kunigaikštis“ priduriami trys „ir t. t.“ prie Jo Šviesybės darbartinio Lenkijos karaliaus titulo, ir lygiai taip pat prie Jo Šviesybės Švedijos karaliaus titulo po žodžių „didysis Suomijos kunigaikštis“ priduriami trys „ir t. t.“ Tačiau visiškai turi būti praleisti Švedijos Karalystės herbai ir Lenkijos karaliaus ir Karūnos antspaudai, jeigu būtų rašoma Švedijoje. Tačiau po Jo Šviesybės dabartinio Lenkijos karaliaus mirties jo įpėdiniai ir palikuonys, taipogi ir Lenkijos Karūna niekuomet negali reikšti jokių pretenzijų ir reikalavimų dėl šių Švedijos Karūnos titulų ir herbų, tačiau abiejų šalių karaliai ir Karūnos naudosis kai kuriais titulais ir herbais visa apimtimi.

4.

§1. Es tritt auch hiemit und krafft dieses Pacification und Friedens Verglei-/chung der Durchl. König, wie auch Stände und Ordnungen der Cron / Polen und Großfürstenthum Litthauen von nun an und zu ewigen / Zeiten dem Durchl. Könige von Schweden und deßen Nachkömlingen, / Königen und Cron Schweden, gantz Liefland ab, so jener Seits des / Flußes Düna gelegen und Schweden bishero die Zeit währenden Still-/standes gehalten und beseßen, imgleichen auch alle diejenige Oerter / auf dieser Seiten der Düna, auch die in der See gelegene Insul Rühnen, / welche ebenmäßig Schweden die Zeit währenden Stillstandes über ge-/halten und beseßen. Wie dann auch allen und jeden Anspruch und Recht, wel-/ches die Könige und Cron Polen bisher auf Ehstland und Oeßel einiger / maaßen möchten gehabt haben. Und zwar wird dieses alles und je-/des mit allen Ihren Zubehörungen und pertinentzien so wohl zu Lan-/de als der See, Städten, Schlößern, Vestungen, Güthern und Einkünfften, / wie auch Gerechtigkeit, Jurisdictionen, Regalien und Superioritaeten, / so wohl in Geistlichen als Weltlichen Sachen, keine ausgenom[m]en, / zu völliger Herrschafft und Eigenthum der Könige und Cron Schweden / übergeben und aufgetragen. Es werden auch hiemit alle Stände und Unterthanen / in oberwehnten Liefland und demselben anhängenden Oertern alles Gehorsams, / Treu und Eides Pflicht, damit sie bishero dem Könige und Cron Polen ver-/bunden gewesen, entlaßen und davon frey gesprochen, und sol
[1093] hinführo // von denenselben niemals auf benandtes Liefland und demselben angehörigen / Oerter einiger Anspruch geschehen. Es sollen aber die Durchl. Könige und Cron / Schweden die Grentzen ihres Besitzes auf dieser Seite der Düna in Curland oder / Semgallien nicht weiter erstreken, als selbige vor diesem gegangen, noch / einige Dienstbahrkeiten von denen Unterthanen des Durchl. Herzogen in Curland / und Semgallen sich anmaaßen. Und sollen zu Anweisung und determi-/nirung solcher Gräntzen von beyden Partheyen Com[m]issarii geordnet / werden, welche Com[m]ission denn innerhalb 4 Wochen von Unterschrifft dieser / Tractaten an zu rechnen, ihren Anfang nehmen und innerhalb 2 Wochen zum / Ende gebracht werden soll.

§2. Was anlanget die Catholische religion und selbiger exercitium in Liefland / Schwedischer possession, so sollen alle und jede Einwohner und Unterthanen, / so solcher religion zugethan seyn, aller Sicherheit zu genüßen und derer sich / zu erfreuen haben, und sollen mit freyem Gewißen ihrer religion und Andacht / in ihren Häusern ohne inquisition und Aufmerkung privatim sich gebrauchen.

4.

§1. Šiuomi ir šios pacifikacijos bei taikos sutarties galia Jo Šviesybė [Lenkijos] karalius, taip pat Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės luomai ir magistratai [*Ordnungen*] nuo dabar amžiniems laikams perleidžia Jo Šviesybei Švedijos karaliui ir jo palikuonims, karaliams ir Švedijos Karūnai visą Livoniją, kuri yra kitapus Dauguvos upės ir kurią Švedija ligi šiol per paliaubų laikotarpį laikė savo rankose ir turėjo, taipogi ir visas tas vietoves šiapus Dauguvos, taipogi ir jūroje esančią Riugeno salą, kurią Švedija lygiai taip pat laikė savo rankose ir turėjo per paliaubas. Taipogi [atsisako] ir bet kokių pretenzijų ir teisių, kurias tam tikra apimtimi Lenkijos karaliai ir Karūna ligi šiol turėjo į Estiją ir Ezelio [Saremos] salą. O būtent visa tai su visais priklausiniais ir turtais, tiek ant žemės, tiek jūroje, su miestais, pilimis, tvirtovėmis, dvarais ir pajamomis, taipogi ir su teisėmis, jurisdikcijomis, regalijomis ir superioritetais tiek dvasiniuose, tiek pasaulietiniuose reikaluose, nieko neišskiriant, perduodama ir pavedama visiškam Švedijos karalių ir Karūnos valdymui ir nuosavybei. Taipogi šiuomi visi luomai ir pavaldiniai minėtoje Livonijoje ir jai priklausančiose vietovėse atleidžiami nuo paklusnumo, ištikimybės ir priesaikos pareigos, kuria jie lig tol buvo susaistyti su Lenkijos
[1093] karaliumi ir Karūna, ir ateityje // jie niekada nereikš jokių pretenzijų į minėtąją Livoniją ir jai priklausančias vietoves. Tačiau Jo Šviesybė Švedijos karalius ir Karūna turi neplėsti savo valdų sienų šiapus Dauguvos Kurše ir Žiemgaloje toliau, negu jos buvo prieš tai, ir nesikėsinti į jo Šviesybės Kuršo ir Žiemgalos kunigaikščio pavaldinių pavaldumą. Toms sienoms nustatyti ir apibrėžti turi būti paskirti abiejų šalių komisarai, ir toji komisija turi pradėti darbą per keturias savaites, skaičiuojant nuo šių derybų pasirašymo datos, ir baigti darbą per dvi savaites.

§2. Visi švedų valdomos Livonijos gyventojai ir pavaldiniai, išpažįstantys katalikų tikėjimą, turi būti saugūs ir galėti jį išpažinti, ir laisva sąžine gali savo tikėjimą praktikuoti – laikyti pamaldas savo namuose privačiai nepatirdami persekiojimo ir nesiimdami atsargumo priemonių.

§3. Die Provincial Titul so wohl Geistlich als Weltliche, so wohl / der Senatoren als Ritterschafft im Schwedischen Liefflandsollen / bey denen jetzigen possessoren zu ihren Lebens Zeiten verbleiben, ohne / einige Einkom[m]en und andere praetensionen. Und soll dannenhero keinerley / praejudicium oder Nachtheil Ihrer Königl. Maj. und der Cron Schweden Rech-/te im Schwedischen Liefflandsoll, noch einige praetension der Cron Polen und / Großfürstenthum Litthauen in währender Zeit und ins künfftige erwachßen.

§4. Alle judicia und Decreta, auf was instantz es seyn mag, / es sey dann, daß solche wieder jemandes Willen und in Abwe-/senheit der Personen gesprochen seyn, wie dann auch Contracte / und Transactiones an denen Oertern, welche diese Krieges Zeit über / Schweden in Besitz gehabt, sie seyn judicialiter oder extrajudicialiter / geschloßen und bekräfftiget, woferne sie nur dem alge-/meinen Staat, der vor diesem Kriege gewesen und gegen-/wärtigen Frieden nicht zuwieder lauffen, sollen bey ihrer / Krafft verbleiben, eben als wenn niemals einige Verände-/rung des Regiments und der Obrigkeiten dazwischen kom-/men wäre. Salvis appellationibus in den Sachen, in / welchen diese Iuris remedia und Rechts Mittel bisher nicht / gebrauchet worden, und die da nicht in rem iudicatam er-/gangen seyn. Dafern auch einige Sprüche und Decrete zu / Riga wieder die Unterthanen und Einwohner des Großfürstenthum / Litthauen, wie auch Curlandes und Semgallen, wieder deroselben
[1094] Willen // und ungehörter Sachen, hinwiederum wenn dergleichen von den Obrig-/keiten des Großfürstenthums Litthauen, auch Curlands und Semgallen / wieder die Unterthanen Schwedischen Liefflands in währender Kriegs Zeit / möchten gefallen seyn, dieselben sollen zu ewigen Zeiten von keiner / Krafft und Valor gehalten werden.

5.

§1. Das Theil Südlichen Liefflandes, welches vor und in dieser Kriegs-/zeit, wie auch währenden Stillstandes unter der Cron Polen und Groß / Fürstenthum Litthauen gewesen, nehmlich Düneburg, Rossitten, Lutzen, / Marienhausen, imgleichen alle andere Orter, welche durch die von / beyden Seiten hiezu verordnete Com[m]issarios werden das befunden / werden, daß sie in währendem Stillstande in Polnischer Besitzung / gewesen, sollen mit allen ihren pertinentzien, Begriff, Städten, Dörffern, / Nutzen und Einkom[m]en, Zöllen und Gerechtigkeiten, directo und utili Dominio / in Besitz und possession der Durchlauchtigsten Könige und Cron Polen / und Großfürstenthum Litthauen verbleiben. Und sollen / die Durchlauchtigsten Könige und Cron Schweden auf dieses / Theil Liefflandes, als welches von andern gantz abge-/theilet ist,

§3. Provincijų titulai, tiek dvasiniai, tiek pasaulietiniai, tiek senatorių, tiek riterijos švediškojoje Livonijos dalyje turi likti dabartiniams posesoriams iki jų gyvenimo pabaigos be jokių pajamų ir kitokių pretenzijų. Ir dėl to ateityje neturi būti padaryta jokia prejudicija arba žala Jo Didenybės Švedijos karaliaus ir Karūnos teisėms švediškojoje Livonijos dalyje, bet neturi kilti ir jokių pretenzijų Lenkijos Karalystei bei Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei.

§4. Turi likti galioti visi teismų sprendimai ir dekretai, nors ir kokios instancijos jie būtų, nebent būtų skelbiami prieš kieno nors valią ir nedalyvaujant [minimiems] asmenims, taipogi kontraktai ir transakcijos tose vietovėse, kurias Švedija turėjo savo pavaldume per šį karą, ar jie būtų teisiškai, ar neteisiškai sudaryti ir patvirtinti, jeigu neprieštarauja bendrai valstybei, kuri buvo prieš šį karą, ir dabartinei taikai, turi likti galioti taip, tarsi niekada neįsikištų su kokiais nors pakeitimais valdžia ir vyresnybė. *Salvis appellationibus* [išsaugant apeliacijos teisę] tose bylose, kuriose ligi šiol nebuvo taikytos *iuris remedia* [teisinės apsaugos priemonės] bei teisinės mediacijos priemonės ir kuriomis nebuvo išspręsta byla. Jeigu kurie nors sprendimai ir dekretai Rygoje buvo paskelbti prieš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavaldinius ir
[1094] gyventojus, taip pat Kuršo ir Žiemgalos prieš jų valią // ir jiems nedalyvaujant, lygiai taip pat ir jeigu tokie buvo paskelbti Lietuvos Didžiosios Kunigikštystės, Kuršo ir Žiemgalos vyresnybės tarnautojų prieš švediškosios Livonijos pavaldinius karui tebevykstant, jie laikomi visiems laikams neturintys nei galios, nei vertės.

5.

§1. Toji pietinės Livonijos dalis, kuri prieš šį karą ir jam vykstant, taip pat ir paliaubų metu buvo valdoma Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, būtent Daugpilis, Rositė, Lucenas, Marienhauzenas, lygiai taip pat ir visos kitos vietovės, dėl kurių abiejų šalių tam paskirti komisarai nustatys, kad paliaubų metu jos buvo lenkų valdomos su visais savo priklausiniais, su visa kuo: kaimais, nauda ir pajamomis, muitais ir teisėmis, *directo* [tiesiogine] ir *utili dominio* [absoliučia valdžia] turi likti Jų Šviesybių Lenkijos karalių ir Karūnos bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdose ir posesijoje. O Jų Šviesybės Švedijos karaliai ir Karūna turi niekuomet nesikėsinti

noch das Herzogthum Curland und Semgallen / oder aber Piltischen district entweder aus respect des Nor-/dischen Liefflandes oder aber durch einigerley praetext / und Schein zu ewigen Zeiten, sich keines Rechtens und An-/spruchs anmaaßen noch praetendiren können.

§2. Dieweil aber der Großfürst in der Moßkau nicht / allein obbemeldtes Polnische Liefland, sondern auch / ein Theil des Schwedischen mit Waffen erobert und in Be-/sitz hält, als ist es beyderseits also verglichen worden, daß / wofern die Cron Polen etwas in dem Schwedischen Liefland, / zu welcher Zeit es seyn mag, von den Moscovitern entweder durch / Waffen, Tractaten oder auf einigerley Weise recuperiren / und überkom[m]en möchte, selbige gehalten seyn soll, alles / dasjenige volkom[m]en, ohne Erstattung noch Anrechnung einiger / angewandten Krieges Kosten der Cron Schweden wieder einzu-/räumen und abzutreten. Gleichermaaßen auch hinwiederum, / so fern die Cron Schweden etwas im Polnischen Liefland, zu / was Zeit es es seyn möchte von den Moscovitern durch Waffen, Tra-/ctaten oder einige andere Weise abnehme, soll dieselbige ge-/halten seyn, solches volkom[m]en der Cron Polen und Großfürstenthum / Litthauen freywillig und ohne Erstattung
[1095] noch Anrechnung // angewandter Kriegskosten einzuräumen und abzutreten. Der Titul / und Wapen Liefflandes soll so wohl Ihro Königl. Maj. von Polen / und dero Successores, Könige in Polen und Großfürstenthums Litthau-/en, wegen des Südlichen Liefflandes, als auch Ihro Königl. Maj. von / Schweden, dero Successores, Könige von Schweden, wegen des Nordlichen / Liefflandes unter dem Titul des Herzogthums promiscue unter einander sich zu gebrauchen haben.

§3. Dafern hinführo einige Controversien oder Zwistigkeiten / wegen der Gränzen oder andern Sachen zwischen der Cron Polen, Groß-/fürstenthum Litthauen, Polnischen Liefland oder Curland und Semgallen / von einer, dann auch der Cron Schweden und dero unterworffenen / Provinzien, absonderlich Schwedischen Liefland anderer Seiten / vorfallen und entsprießen möchten, so sollen solche durch die hiezu / beyderseits verordnete Com[m]issarios an der Liefländischen Gränze / durch gut und freundwillige Weise beygeleget und abgethan wer-/den. Solten aber einige geringere Zwistigkeiten zwischen beyderseits / Einwohnern und Unterthanen erwachßen, welche zwischen beyden strit-/tigen Parthen nicht in der Güte konten beygeleget werden, so sol / jedes Theil ad competens suum forum gewiesen und daselbst / ohne einigen Aufschub und Verschleppung die Gerechtigkeit / gepflogen werden.

ir nereikšti pretenzijų į šią Livonijos dalį, kuri nuo kitų visiškai atskirta, nei į Kuršo Kunigaikštystę ir Žiemgalą arba į Piltenės apygardą nei iš pagarbos Šiaurės Livonijai, nei kokiu nors pretekstu ar priedanga.

§2. Tačiau, kadangi didysis Maskvos kunigaikštis ginklu užkariavo ne vien minėtą lenkiškąją Livoniją, bet ir dalį švediškosios ir laiko savo nuosavybėje, dėl to abi šalys sutarė, kad, jeigu Lenkijos Karūna ką nors bet kuriuo metu atgautų švediškojoje Livonijoje iš maskvėnų ginklu, derybomis arba kokiu nors kitokiu būdu ir užimtų, turi būti to laikomasi ir visa tai visa apimtimi nereikalaujant kompensacijų ir nepriskaičiuojant jokių karo išlaidų vėl turi būti perleista ir atiduota Švedijos Karūnai. Kita vertus, lygiai taip pat, jeigu Švedijos Karūna ginklu, derybomis arba kokiu nors kitokiu būdu ką nors atsiimtų iš maskvėnų lenkiškojoje Livonijos dalyje, kad ir kada tai būtų, to turi būti laikomasi ir visa apimtimi tai turi būti savanoriškai perleista ir ati-
[1095] duota Lenkijos Karūnai ir Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei // nereikalaujant kompensacijų ir nepriskaičiuojant jokių karo išlaidų. Livonijos titulu ir herbu vienas kito atžvilgiu naudosis tiek Jo Didenybė Lenkijos karalius, tiek jo įpėdiniai, Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karaliai pietinei Livonijos daliai, taipogi Jo Didenybė Švedijos karalius, jo įpėdiniai, Švedijos karaliai šiaurinei Livonijos daliai, pavadinimu *promiscue* [bendra] kunigaikštystė.

§3. Jeigu ateityje kiltų priešiškumų arba nesutarimų dėl sienų ar kitų dalykų tarp Lenkijos Karūnos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, lenkiškosios Livonijos arba Kuršo ir Žiemgalos iš vienos pusės ir Švedijos Karūnos bei jos užkariautų provincijų, ypač švediškosios Livonijos, iš kitos pusės, juos sprendžia ir pašalina abiejų šalių tam reikalui paskirti komisarai prie Livonijos sienos geru ir draugišku būdu. Tačiau jeigu kiltų kokių nors menkesnių nesutarimų tarp abiejų šalių gyventojų ir pavaldinių, kurių besiginčijančios šalys neįstengia išspręsti geranoriškai, kiekviena iš tų šalių turi kreiptis *ad competens suum forum* [į savo pagal kompetenciją teismą] ir ten nevilkinant ir nenukėlinėjant turi būti įvykdytas teisingumas.

§4. Alle und jede übergelauffene dieses Krieges Zeit her, des Groß-/fürstenthums Litthauen, Samaiten, Churlands und Polnischen Lieff-/lands, welche im Schwedischen Liefflande möchten zu finden seyn, / sollen ihren rechtmäßigen Herrn ohne einigen Process des Rechtes / neben ihren, mobilien, die da möchten gefunden werden, welche / der Überläuffer mit sich genom[m]en und unter dem neuen Herrn / nicht erworben hat, ausgefolget und übergeben werden, wel-/ches im Gegentheil sol observiret werden, dafern einige überlauffene Un-/terthanen des Schwedischen Liefflandes möchten befunden werden, im / Großfürstenthum Litthauen[237], Churland und Polnischen Liefland. Im-/gleichen auch welche möchten weggeführet und annoch vorhanden seyn, / dieselbige sollen ohne einigen gerichtl[ichen] Proces ihren rechtmäßigen Herrn / ausgefolget werdèn.

§5. Damit Ihro Königl. Maj. von Polen, dero geneigten Willen und / favor den Com[m]ercien und Schiffarth bezeigen möge, / verwilligen dieselbe, daß die aufgerichteten Schiffs Zeichen / oder Baaken auf Dom[m]esnaese und Custer Ort mögen bestehen / bleiben. Wegen Erhaltung aber und manutenirung [!][238] derselben / sol Schwedischer Seite mit den Herrn selbigen Grundes / ein Vergleich getroffen werden, und sol dannenhero der Cron / Schweden keinerley Recht oder Praetension auf solche Grün-/de oder Piltisches Territorium erwachßen. //

[1096] 6.

Sol der Durchlauchtige Herzog von Liefland, Curland und Semgallen mit deßen / Durchlauchtigsten Gemahlin und Fürstlichen Kindern nebenst deroselben gan-/zen Familie und Hoffstaat ohne einigen Verzug innerhalb sechs wöchiger / Frist vom Fünfften Tage Aprilis neues Styls an zu rechnen in Riga ge-/lieffert und gestellet, von dannen aber innerhalb 14 Tage mit gebührlicher und / dero Dignitaet und Hoheit anstehende Art und Weise, so bald diese / tractaten werden unterschrieben seyn, an die Gränze von Semgallen / gebracht werden. Imgleichen alle obgedachtem Durchlauchtigen Herzogen / und der Seinigen noch unverrißene mobilia und bewegliche Güter, / an was Ort selbige abgenom[m]en oder in Riga niedergeleget seyn, / wie denn auch alle Schrifften so wohl publique als privat Documenta / sollen auf guten Glauben extradiret und wieder nach Mitau gebracht wer-/den. Es soll aber gemeldter Herzog, ehe und dann diese vollige Befrey-/ung und restitution erfolget, vorgängig durch ein reversal Diploma / Versicherung thun de non offendendo,

[237] *Corr. ex illect.*

§4. Visi tie, kurie šio karo metais perbėgo iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Žemaitijos, Kuršo ir lenkiškosios Livonijos ir gali būti aptinkami švediškojoje Livonijoje, turi būti susekti ir perduoti savo teisėtiems ponams be jokio teismo proceso kartu su jų kilnojamuoju turtu, kuris būtų rastas ir kurį perbėgėliai buvo pasiėmę su savimi, o ne įsigiję priklausydami naujajam ponui, kita vertus, turi būti iššvalgoma, ar kokių nors švediškosios Livonijos pavaldinių nėra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, Kurše ir lenkiškojoje Livonijoje. Taipogi jeigu būtų išsigabentų ir jie dar tebeegzistuotų, tokie be jokio teismo proceso turi būti perduoti jų teisėtiems šeimininkams.

§5. Jo Didenybė Lenkijos karalius, kad parodytų savo palankią valią ir malonę prekybai ir laivybai, pritaria, jog Domesne ir Kusterorte išliktų pritaisyti laivų ženklai. Kad jie būtų išsaugoti, švedų šalis turi sudaryti sutartį su to žemės sklypo savininkais, taigi Švedijos Karūnai neturi rastis jokių teisių arba būti keliamos pretenzijos į šiuos žemės sklypus arba į Piltenės apygardos teritoriją. //

[1096] 6.

Jo Šviesybė Livonijos, Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštis su Jos Šviesybe sutuoktine ir kunigaikštaičiais, kartu su visa savo šeima ir dvariškiais nevilkinant turi būti atvežti ir pristatyti į Rygą per šešias savaites skaičiuojant nuo balandžio penktosios dienos pagal naująjį kalendorių ir iš ten deramu Jo Didenybei ir Prakilnybei būdu per 14 dienų, kai bus pasirašytos šios sutartys, nuvežti prie Žiemgalos sienos. Taipogi ir visas minėtajam Jo Šviesybei kunigaikščiui ir Jo palydos asmenims priklausantis dar neišsklaidytas kilnojamasis turtas, nors ir iš kur jis būtų paimtas ar laikomas Rygoje, kaip ir visi dokumentai, tiek vieši, tiek ir asmeniniai, gera valia turi būti išduoti ir vėl nugabenti atgal į Mintaują. Minėtasis kunigaikštis, kol bus įgyvendintas visiškas [turto] atlaisvinimas ir restitucija, *reversal Diploma* [grįžimo diplomu] turi užtikrinti *de non offendendo*

[238] *Err. pro* maintenirung.

oder etwas an Ihro Königliche / Majestaet und Cron Schweden hinführo zu rächen, doch Salva fidelitate / Treue und obligation, mit welcher erwehnter Herzog den Königen und / Cron Polen, wie auch Großfürstenthum Litthauen schuldiglich verbunden bleibet.

7.

§1. Tritt der Durchlauchtigste König und Cron Schweden dem Durchlauchtig-/sten Könige und Cron Polen ab und überlieffert deroselben Ma-/rienburg und Elbing mit ihren Vestungen, wie auch alle und jede / Oerter in Preußen, in welchen Schwedische Besatzung anzutreffen, / und zwar soll Marienburg nebenst dem Schloß und Vestungen, wie auch / Stuhm innerhalb 8 Tagen von der Unterschrifft und in die Handstel-/lung des Hochwohlgebohren Herrn Mediatoris dieser Friedens tractaten, / benebenst des Durchlauchtigsten Königes von Polen alles deßen rati-/fication und Genehmhaltung anzurechnen, evacuiret und die Schwe-/dische Besatzung von dannen nach Elbing abgeführet, Elbinger / aber allererst als dann, wenn nehmlich jetzige Tractaten durch völ-/lige Genehmhaltung des Durchlauchtigsten Königes von Polen werden / confirmiret und bestätiget und durch der Respublique und Comitial / autoritaet Delegirte auf künfftiger Zusam[m]enkunfft werden rati-/ficiret seyn, vier Tage nach gehaltener Auswechßelung solcher / Ratificationen von beyden Theilen ohne einige Contradiction und Wie-/der Rede evacuiret und in Hände des Durchlauchtigsten Königes von Polen / und deßelben Com[m]issarien überlieffert werden. Imgleichen sollen Bauske / und die übrigen Oerter in Curland, wofern noch einige in Schwedischer / Gewalt möchten seyn, von dieser Besatzung innerhalb 8 Tagen, nachdem von / solchen unterschriebenen
[1097] Tractaten dem Kriegs General in Liefland // oder in deßen Abwesenheit seinem Statthalter oder Locotenenten ge-/wiße Kundschafft wird ertheilet seyn, befreyet und wieder einge-/räumet werden, welche Kundschafft denn durch beyderseits Trom-/peter zugleich nach Riga soll gebracht werden.

§2. Die Abführung der Schwedischen Militie nebenst den groben und klei-/nen Geschützen und Bagage soll laut allhier getroffenen Vergleich von El-/bing zu unterschiedenen mahlen geschehen, doch innerhalb bestimter Zeit / der Ratifications Auswechßelungen und Evacuation der Stadt Elbing / mit Ertheilung eines freyen und ungefährdten Passes und Durchzuges durchs / Haff und dem Pillauschen See Port, von dannen aber bis auf ihre eigene / Schiffe, woselbst die Soldaten sollen eingenom[m]en und in Schwedischen Herrschafften / übergeführet werden. Es sol auch der Führer dieser Schwedischen Militie mit / dem Obristen der Churfürstlichen oder deßen Statthalter oder

[kad nebus kenkiama] ir vėliau nekeršyti Jo Didenybei Švedijos karaliui ir Karūnai, tačiau minėtasis kunigaikštis *salva fidelitate* [ištikimybės pažadu] lieka ištikimas ir įsipareigojęs Lenkijos karaliams ir Karūnai, taipogi ir Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei.

7.

§1. Jo Šviesybė Švedijos karalius ir Karūna atiduoda ir perleidžia Jo Šviesybei Lenkijos karaliui ir Karūnai Marienburgą ir Elbingą su jų tvirtovėmis, taipogi ir visas tas vietoves Prūsijoje, kuriose esama Švedijos įgulų: būtent Marienburgas kartu su pilimi ir tvirtovėmis, taipogi Štumas turi būti evakuoti ir konfiskuoti Jo Prakilnybės šių taikos derybų tarpininko, priskaičiuojant Jo Šviesybės Lenkijos karaliaus ratifikaciją ir pritarimą, per aštuonias dienas nuo šios sutarties pasirašymo, o švedų įgula iš ten turi būti pervesta į Elbingą, tačiau elbingiečiai tik tada, kai dabartinei sutarčiai visiškai pritars Jo Šviesybė Lenkijos karalius ir būsimo susitikimo metu ją ratifikuos Respublikos ir Seimo autoritetu deleguotieji, praėjus keturioms dienoms po abiejų šalių apsikeitimo tokiomis ratifikacijomis, turi būti evakuoti be kontradikcijos ir be jokių prieštaravimų ir perduoti į Jo Šviesybės Lenkijos karaliaus ir jo komisarų rankas. Lygiai taip pat Bauskė ir kiti Kuršo miestai, jeigu kai kurie jų dar būtų švedų valdžioje, turi būti išlaisvinti iš jų įgulų per aštuonias dienas po to,
[1097] kai apie šias pasirašytas sutartis bus pranešta Livonijos karo generolui // arba, jeigu jis būtų išvykęs, jo vietininkui ar [pavaduojančiam] leitenantui, tą žinią abiejų šalių trimitininkai turi drauge nunešti į Rygą.

§2. Švedų kariuomenė, pagal šią čionai sudarytą taikos sutartį, kartu su didelėmis ir mažomis patrankomis ir bagažu turi būti išvesta iš Elbingo per kelis kartus, tačiau, kol per tam tikrą laiką bus apsikeista ratifikacijomis ir kol Elbingo miestas bus evakuotas, turi būti sudarytas laisvas ir nekliudomas kelias ir praėjimas per marias iki Piliavos jūrų uosto, o iš ten jų pačių laivais, į kuriuos kariai susės, bus nuplukdyti į švedų valdas. Taipogi tos švedų kariaunos vadas turi susitarti ir su kurfiursto kariuomenės vadu arba jo vietininku ar

Locotenenten / ein Vernehmen haben und unter einander einen Vergleich dieser Abführung / halben ohne Schaden und Nachtheil der Unterthanen so wohl Churfürstlichen / als Königl. Preußens treffen, solten aber die Völker Gefahr halber zur See / sich nicht sicher getrauen dörffen, so sol ihnen ein sicherer und ungefährdter Durch-/zug zu Lande aufs spudigste den nächsten Weg bis in Schwedische Jurisdiction, / doch ohne einigen Schaden der Cron Polen und des Durchlauchtigsten Churfürsten von Bran-/denburg Unterthanen und Einwohner, von denen zu dieser Abführung von / Seiten des Durchl. Königes von Polen, wie auch Churfürsten von Branden-/burg verordneten Com[m]issarien vergönnet und gestattet, die Gerech-/tigkeit sol aber ohne Verschub auf gute Treu und Glauben dem / verletzten Theile wieder die Verletzer von den Generals Personen / und Ober Officirern gepflogen werden.

§3. So jemand oder einigen bey evacuirung der Städte in Preußen / und dero territorien daselbst zu verbleiben nicht belieben möch-/te, sondern sich anderwerts hin mit ihrer Wohnung zu begeben, denen / sol freystehen, innerhalb dreyen Jahren ihre Güter zu verkauffen, / andern zu vermiethen oder nach Belieben zu distrahiren ohne einige / Verhinderung oder Beschwer, aus weßerley praetext oder Schein solche / möchten erdacht oder angeleget werden können, doch mit Vorbehalt / und ohne Verletzung und Nachtheil der Städte, alter hergebrachten / Gerechtigkeiten und privilegien.

8.

Alles was in der Cron Polen und Großfürstenthum Litthauen und / angehörigen Provintzien und unter dem Herzogthum Curland / diese Kriegs Zeit über dem Durchlauchtigsten Könige und Cron / Schweden, wie auch derer Feldobristen und Legaten, so wohl von privat Per-/sonen als Com[m]uni-
[1098] taeten, Kriegs Völkern und Provinzien entweder durch Kriegs Zwang // oder andere Weise gegeben worden, aus waßerley Titul einiger Diplo-/maten, Obligationen, Schrifften, Instrumenten und gerechtlichen Verschreibungen die-/selben Autographa, so viel deroselben verhanden sollen dem Durchlauchtig-/sten Könige und Cron Polen und Herzoge in Curland bey Verwechßelung der / Ratificationen auf treuen Glauben ausgelieffert und eingehändiget / werden. Solten aber einige durch Schiffbruch geblieben oder auf andere / Weise unkom[m]en seyn, die sollen alle und jede so wohl publique als / privat Schrifften und Acta von nun an cassiret, annihiliret und elimi-/niret bleiben, und wird aufs allerbeste und sicherste hiemit de-/clariret und versprochen, daß deßentwegen die Könige und Cron Polen / gantz keine Gerechtigkeit und Anspruch auf die Provinzien, Kriegs Völker, / Districte oder privat Persohnen

[pavaduojančiu] leitenantu pasirašyti tarpusavio sutartį dėl to, kad kariuomenę išvedant nebūtų padaryta žalos ar nuostolių nei kurfiursto, nei Karališkosios Prūsijos pavaldiniams, tačiau jeigu kariai dėl pavojų nedrįstų išplaukti į jūrą, Jo Šviesybės Lenkijos karaliaus ir Brandenurgo kurfiursto paskirti komisarai turi sudaryti jiems galimybę ir leisti kuo skubiausiai artimiausiu keliu saugiai ir nekliudomai pereiti sausuma iki Švedijos jurisdikcijos, tačiau nepridarant jokios žalos Lenkijos Karalystės ir Jo Šviesybės Brandenburgo kurfiursto pavaldiniams ir gyventojams. Teisingumą pažeidėjams tuo atveju, jeigu būtų nukentėjusiųjų, turi nedelsiant, remdamiesi padorumu, vykdyti generolai ir karininkai.

§3. Jeigu kas nors arba daugiau kas, evakuojant Prūsijos miestus ir jos teritorijas, nenorėtų ten pasilikti, o pageidautų persikelti kitur apsigyventi, tiems turi būti leidžiama parduoti savo dvarus per trejus metus, išnuomoti kitiems arba kaip nori padalyti, nesudarant jokių kliūčių ar sunkumų, kad ir kokiu pretekstu arba kokia išgalvota priežastis būtų pateikta, tačiau su ta išlyga, kad miestams, nuo seno galiojančioms teisėms ir privilegijoms nebūtų žalos ar nuostolių.

8.

Visa tai, kas Lenkijos Karūnoje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje bei joms priklausančiose provincijose ir Kuršo Kunigaikštystėje šio karo metais buvo atiduota Jo Šviesybei Švedijos karaliui ir Karūnai, taipogi lauko pulkininkams bei legatams tiek privačių asmenų, tiek bendruomenių, karių ir
[1098] provincijų arba karinės prievartos, // arba kitu būdu, kad ir koks titulas būtų tų diplomatų, kurie pasirašė įsipareigojimus, dokumentus, sutartis ir teisminius turto perleidimo dokumentus, visa tai, kiek jų esama, turi būti garbingai ir sąžiningai perduota ir įteikta Jo Šviesybei Lenkijos karaliui, Karūnai ir Kuršo kunigaikščiui apsikeičiant ratifikacijomis. Tačiau jeigu kai kurie iš tokių dokumentų būtų pražuvę laivui sudužus ar dar kitokiu būdu, jie visi, tiek vieši, tiek asmeniniai dokumentai ir aktai, nuo dabar turi būti panaikinti, anuliuoti ir eliminuoti, o geriausiai ir užtikrinčiausiai šiuomi deklaruojama ir pasižadama, kad karaliai ir Lenkijos Karūna dėl jų neketina pareikšti ir nepareikš jokių teisių ar pretenzijų į provincijas, karius, apygardas ar privačius asmenis Lenkijos

in der Cron Polen und Großfürstenthum Litthauen / und andern angehörigen und untergebenen Provintzien, absonderlich aber in / Curland und Piltischen District vorzuwenden haben wollen noch können.

9.

Auch sollen von Schwedischer Seiten alle Archive, Acta publica / und Castrensia, Juridica, Ecclesiastica, wie auch die Könligliche / Bibliotheque, welche aus der Cron Polen und Großfürsten-/thum Litthauen weggeführet und so viel derer noch vorhanden / seyn mag, wieder restituiret und eingelieffert werden, / und solches zwar innerhalb währender Auswechßelungs Zeit / der Ratifikationen oder zum längsten innerhalb drey Mo-/nathen von selbiger geschehener Auswechßelung an zu rechnen.

10.

Wofern auch einige Recognitionen und Obligation so wohl von dem / Durchlauchtigen Fürsten von Curland und Semgallen oder / Einwohner selbiger Länder und Piltischen Districts von Schwe-/discher Seiten, oder aber im Gegentheil von den Schwedischen / Unterthanen durch die Polen abgedrungen seyn, selbige / sollen hiemit alle und jede gäntzlich cassiret und von / keinen Kräfften seyn.

11.

Die von beyderseits Unterthanen und Einwohnern, so wohl auch hohen / und niedrigen Kriegs Obristen und Officirern, an was Ort ge-/machte Schulden, sollen von beyden Partheyen auf gute Treu und Glau-/ben gezahlet werden, dafern aber in diesem letzten Kriege einige Obli-/gationes oder Recognitiones beyderseits möchten abgedrungen seyn, so / werden selbige hiemit gäntzlich aufgehoben, cassiret und von keinen Würden / erkläret.

12.

Alle Deposita anvertrauete Güther und andere Mobilia, an was Ort selbige / anzutreffen seyn und dem Fisco noch nicht zugeeignet worden, sollen
[1099] auf // gute Treu und Glauben ihren rechtmäßigen Herrn und Eigenern wieder zuge-/stellet werden, hergegen sol Niemand zu Erstattung deßen, was dem / Fisco zugeeignet und ausgegeben worden, gehalten seyn.

13.

Die sowohl große als kleine Krieges Geschütz, welche in der Cron Polen, / Großfürstenthum Litthauen, Preußen, Curland und den angehörigen Pro-/vintzien von den Schweden erobert, sie gehören entweder der Crone zu / oder privat Personen oder Städten. Alle und jede diese, so bey evacuirung / solcher Oerter befindlich seyn, sollen richtig hinterlaßen werden, diejenige /

Karūnoje, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir kitose joms priklausančiose ir pavaldžiose provincijose, bet ypač Kurše ir Piltenės apygardoje.

9.

Taipogi švedų pusė turi restituoti ir sugrąžinti visus išlikusius archyvus: *acta publica* [viešuosius aktus], *castrensia* [pilių dokumentus], teisinius ir bažnytinius dokumentus, kaip ir karališkąją biblioteką, kuri buvo išvežta iš Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, ir tai turi būti padaryta apsikeitimo ratifikacijomis laikotarpiu arba vėliausiai per tris mėnesius nuo tada, kai jomis jau bus apsikeista.

10.

Jeigu iš švedų pusės prievarta buvo išgautos kokios nors prievolės ir įsipareigojimai arba iš Jo Šviesybės Kuršo ir Žiemgalos kunigaikščio, arba iš tų kraštų ir Piltenės apygardos, arba, priešingai, lenkai buvo tokių išgavę iš švedų pavaldinių, šiuomi jie visi yra visiškai panaikinami ir laikomi negaliojančiais.

11.

Skolas, kurių pridarė abiejų šalių pavaldiniai ir gyventojai, taipogi ir aukšo ar žemesnio laipsnio pulkininkai ir karininkai, kad ir kokioje vietovėje jos buvo prisiimtos, abi šalys turi sąžiningai ir dorai sumokėti, tačiau jeigu per šį paskutinį karą buvo prievarta išgauti kokie nors abipusiai įsipareigojimai arba pripažinimai, šiuomi jais visiškai panaikinami ir laikomi neturinčiais galios.

12.

Visa depozitoriams patikėta nuosavybė ir kitas kilnojamasis turtas, kad ir
[1099] kokioje vietovėje būtų rastas ir dar neperimtas į iždą, turi būti // sąžiningai ir dorai grąžintas teisėtiems savininkams ir šeimininkams, tačiau niekas neturi būti raginamas atgauti tai, kas buvo perimta į iždą ir išleista.

13.

Tiek didelės, tiek mažos kovinės patrankos, švedų atimtos Lenkijos Karūnoje, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, Prūsijoje, Kurše ir [jiems] priklausančiose provincijose, yra arba Karūnos, arba privačių asmenų ar miestų. Visos jos ir rastosios evakuojant tų teritorijų vietoves randamos, turi

aber, welche aus Schweden in Polen, Litthauen, Preußen und Curland einge-/führet worden, sol von Schwedischer Seiten freystehen, ohne einigen An-/spruch und praetension mit abzuführen. Was auch noch wegen Übergabe / der Stadt Thorn hinterstellig bis dahero verblieben, deme soll auch / volkomlich ein Genügen geschehen.

14.

§1. Alle und jede beyderseits zwischen Polen, Litthauen und Schweden, / an was Ort gefangene, wes Standes und Condition sie seyn mö-/gen, sollen ohne einige Rantzion loßgelaßen und in vorige Freyheit / gesetzet werden, es sey denn, daß vor diesen abgehandelten Tracta-/ten es von Ihnen selbst anders verglichen und geschloßen worden, mit / Erstattung nichts desto minder aufgewandter {Un}kosten[239] der Bedienten und / Officianten, so sie auf Ihre Unterhaltung angewandt, imgleichen / der Schulden, so sie in der Zeit währender Gefängniß selbst / gemachet haben. Im übrigen seynd auch diejenige denen Ge-/fangenen beyzurechnen und beyderseits auszulieffern, welche / wieder ihren Willen wiederlicher Seiten Kriegs Dienste annehmen / und sich schreiben laßen müßen. Es sollen aber alle und jede obgedachte / Gefangenen, und zwar welche in Polen, Großfürstenthum Litthauen, Königl. / Preußen, beyderseits Liefland oder Curland gehalten worden, / innerhalb dreyen Wochen nach Unterschrifft dieser jetzigen tractaten, / diejenigen aber, welche außerhalb Polen, Litthauen, Liefland oder / Curland sich befinden, innerhalb dreyn Monathen auf freyen / Fuß gestellet werden. Was aber die oberwehnte verglichene / und abgehandelte Ranzion anlanget, so sol selbige bloß al-/lein von den hohen Officirern, als nehmlich Generals Persohnen, Obristen, / Obristlieutenanten und Capitains zu verstehen seyn.

§2. Auch haben Ihro Königliche Majestaet und Cron Polen, / wie auch das Großfürstenthum Litthauen diesem / ewigen Friede zu Liebe dieses zu schenken vor gut / befunden, daß Sie Ihre autoritaet und Fleiß bey / dem Tar-
[1100] tarischen Chan und Horden interponiren und an-//wenden wollen, damit die Schwedischen Gefangenen in der Tartarey innerhalb Sechs Monathen von dato an zu rechnen / ohne Löse Geld und Ranzion mögen freygelaßen werden. / Die Freygelaßene aber durch die Cron Polen, Großfürstenthum Litthau-/en und angehörigen Provinzien frey und sicher reisen und freund-/willig bis an die Provinzien und Herrschafften Schwedischer Juris-/diction mögen befordert werden.

[239] *Supra lin.*

būti paliktos kaip buvę, tačiau tas, kurios į Lenkiją, Lietuvą, Prūsiją ir Kuršą buvo įvežtos iš Švedijos, švedai turi galėti laisvai ir be jokių prieštaravimą ar pretenzijų išsivežti. Taipogi ir perduodant Torno miestą abipusės nuosavybės pretenzijos turi būti tinkamai sutvarkytos.

14.

§1. Visi abiejų šalių – Lenkijos, Lietuvos ar Švedijos – belaisviai, kad ir kurioje vietovėje būtų buvę sugauti, kad ir kokio luomo ar padėties būtų, turi būti paleisti be jokios išpirkos ir atgauti turėtą laisvę, nebent jie patys iki pasirašant šią sutartį būtų kitaip sutarę ir nusprendę; tačiau turi būti padengtos tarnautojams ir pareigūnams išlaikyti susidariusios išlaidos, taipogi ir skolos, kurių šie per kalėjimo laiką buvo patys prisidarę. Be to, prie belaisvių turi būti priskiriami ir abiejų pusių grąžinami ir tie, kurie prieš savo valią buvo priversti stoti į priešininkų karo tarnybą. Tačiau visi minėtieji belaisviai, būtent tie, kurie buvo laikomi Lenkijoje, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, Karališkojoje Prūsijoje, abiejose Livonijos pusėse arba Kurše, turi būti paleisti į laisvę per tris savaites po to, kai bus pasirašytos šios sutartys, o tie, kurie buvojo už Lenkijos, Lietuvos, Livonijos arba Kuršo ribų, – per tris mėnesius. Minėta ir sutarta išpirka liečia aukštuosius karininkus, tai yra generolus, pulkininkus, pulkininkus leitenantus ir kapitonus.

§2. Taipogi Jo Didenybė Lenkijos karalius ir Karūna, taip pat Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė mano, kad šios amžinosios taikos labui būtų gerai, kad jie panaudotų savo autoritetą ir kaip tarpininkai kreiptųsi į totorių chaną
[1100] ir ordas, // kad švedų belaisviai, laikomi Totorijoje, būtų paleisti be išpirkos per šešis mėnesius, skaičiuojant nuo šios dienos. Išlaisvintieji turi galėti laisvai ir saugiai keliauti per Lenkijos Karūną, Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir joms priklausančias provincijas ir [būti] geranoriškai nugabenti iki švedų jurisdikcijos provincijų ir valdų.

15.

§1. Die vorigen alten Com[m]ercien und Kauffmannschafft soll in / freyem ungehinderten Schwange zwischen beyden Königreichen / Polen und Großfürstenthum Litthauen, wie auch Schweden / und denen angehörigen Provinzien, Unterthanen und Einwoh-/nern so wohl zu Waßer als Lande in alten Schwange, in / welchem Sie während des[240] Stillstandes Zeit gewesen, erhal-/ten werden. Insonderheit soll auch der freye Handel und Herab-/schiffung der Waaren auf den Flüßen Düne und Bulderaa / der Cron Polen und Großfürstenthum Litthauen, imgleichen / Polnischen Liefflandes, Churlandes und Semgallien Unterthanen / mit den Unterthanen und Einwohnern Schwedischen Liefflan-/des und hinwiederum der Cron Schweden und Schwedischen / Liefflandes Unterthanen und Einwohnern der freye Ge-/brauch der Com[m]ercien und Handels auf selbigen Flüßen / mit den Unterthanen und Einwohnern der Cron Polen, / Litthauen, Polnischen Liefflandes, Curlandes und Sem-/gallen gestattet werden. Die Zölle aber und Aufla-/gen auf denen Flüßen Düne und Bulderaa, wie auch / die so wohl zur See als Lande in Lieffland, sollen / in dem Stande und denen Oertern alleine hinführo, / so wie sie bey Zeiten des währenden Stillstandes und vor diesem / letzten Kriege gehalten und genom[m]en worden, unverändert / beyderseits verbleiben.

§2. Auch sollen die Einwohner Groß Polens, was Condition sie seyn mö-/gen, so wohl zu Lande als Waßer ihre Kauffmannschafft trei-/bende mit keinen neuen Zöllen und Auflagen zu Stethin beschweret werden.

§3. Ebenmäßig sol die Stadt Danzig und andere Städte in Preußen, im / Königreich Schweden und allen andern angehörenden Provintzien aller / und jeder Com[m]ercien, Kauffmannschaff und Zölle frey zu genüßen / haben, so wie Sie vor diesem jüngsten Kriege gewesen.

16.

Es soll der Graff Königsmark, der Cron Schweden Feldmarschalk, ohne ei-
[1101] nigen // Verzug und Aufschub innerhalb sechswöchigen Frist vom 5. April[is] Stil. novi / gebührender Maaßen in Danzig gestellet, von dannen aber, innerhalb / 14 Tagen von Unterschreibung dieser Tractaten an zu rechnen, frey ge-/laßen werden. Doch soll gemeldter Herr Graff vor dieser seiner volligen / restitution durch ein absonderliches reversal Diploma Versicherung de / non offendendo noch etwas wieder Ihro Königl. Maj. und Cron Polen / und Specialiter die Stadt Danzig zu rächen, doch ohne Verletzung und / Nachtheil schuldiger Treue und Gehorsahms, mit welcher er den / Königen und Cron Schweden verbunden ist.

[240] es *corr. ex illect.*

15.

§1. Anksčiau buvę senieji komerciniai ryšiai ir prekyba tarp abiejų karalysčių – Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei Švedijos su joms priklausančiomis provincijomis, pavaldiniais ir gyventojais turi būti išlaikyti laisvi ir nekliudomi tiek sausumoje, tiek vandens keliais senąja apimtimi, kokia buvo paliaubų laikais. Ypač turi būti leista laisvai prekiauti ir plukdyti prekes Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės upėmis Dauguva ir Bulupe, taipogi lenkiškosios Livonijos, Kuršo ir Žiemgalos pavaldiniams su švediškosios Livonijos pavaldiniais ir gyventojais ir vėlgi Švedijos Karūnos ir švediškosios Livonijos pavaldiniams ir gyventojams turi būti leista laisvai naudotis tomis upėmis komercijai ir prekybai su Lenkijos Karūnos, Lietuvos, lenkiškosios Livonijos, Kuršo ir Žiemgalos gyventojais. Tačiau muitai ir mokesčiai už plaukiojimą tomis upėmis Dauguva ir Bulupe, taip pat jūra ar [už keliavimą] sausuma Livonijoje turi likti iš abiejų pusių nepakitę, tokio pat dydžio ir imami tose pačiose vietose kaip ir paliaubų laikotarpiu ir prieš šį paskutinį karą.

§2. Taipogi Didžiosios Lenkijos gyventojai, kad ir kokios padėties jie būtų, užsiimantys prekyba tiek sausuma, tiek vandens keliais, Štetine neturi būti apdedami naujais muitais ir mokesčiais.

§3. Lygiai taip pat Dancigo miestas ir kiti Prūsijos, Švedijos Karalystės ir visų kitų [joms] priklausančių provincijų miestai turi galėti laisvai užsiimti bet kokia prekyba, pirklyste ir laisvai naudotis muitais, kaip visa tai buvo prieš šį pastarąjį karą.

16.

[1101] Grafas Königsmarkas, Švedijos Karūnos feldmaršalas, // turi būti nedelsiant ir neatidėliojant per šešias savaites nuo balandžio 5 dienos pagal naująjį kalendorių pritinkamu būdu atvežtas į Dancigą, o iš ten per 14 dienų po to, kai bus pasirašytos šios sutartys, turi būti paleistas. Tačiau minėtasis ponas grafas visišką restituciją turi patvirtinti ypatingu grįžimo diplomu, kad nesiims keršyti ir *de non offendendo* [kad nekenks] nė trupučio Jo Didenybei Lenkijos karaliui ir Karūnai, ypač Dancigo miestui, bet [kartu] nesulaužys nuolankios ištikimybės ir paklusnumo Švedijos karaliams ir Karūnai.

17.

Es wollen auch Ihro Maj. und die Cron Polen die Durchlauchtige Fürstin / und Fräulein Anna Maria des verstorbenen Fürsten Januszii Radzi-/vils, Woywoden von der Wilda, des Großfürstenthums Litthauen Ober-/feldherrn einzige Tochter, wegen Antretung laut den Gebräuchen und Gesetzen / der Cron Polen und Großfürstenthum Litthauen Väterlicher und Mütter-/licher Erbschafft, krafft dieser algemeinen Amnestie, welche in / gegenwärtiger Vergleichung allen und jeden versichert worden, da-/mit deroselben ein Genügen gethan werde, gebührlicher maaßen sich / angelegen seyn laßen.

18.

Die Leichen der verstorbenen Feldobristen und Officirer, wie auch andern / Personen, so wohl in Polen als Preußen, so bishero noch unbegraben und / an einigen Oertern beygesetzet stehen, sollen frey ausgefolget und keines / weges denen, welchen Befehl und Volmacht selbige von dannen abzuführen / wird ertheilet werden, vorenthalten seyn. Derjenigen Cörper aber, welche / so wohl im vorigen als diesem jüngsten Kriege in den Kirchen zu Elbing, / Marienburg und andern Orten der Cron Polen und Preußen stehen, sol-/len ungerühret beliegen, und derer Gräber von aller Violierung und Be-/unruhigung befreyet bleiben.

19.

Wegen der Anforderung und Schuld, welche der Fürst von Croye bey der Cron / Polen praetendiret, ist es also verglichen worden, daß obgemeldter / Fürst und Herr sein Recht durch Vorbringung der original obligationen auf / nächst künfftigen algemeinen Reichstag der Cron Polen erweise, woselbsten / als denn diese Sache in gebührende Consideration soll genom[m]en werden. Doch mit Vorbehalt des Rechtens des Durchl. Herzogs von Curland, da-/fern demselben etwas von obgedachter Sum[m]e Geldes zukom[m]en möchte.

20.

Anlangende der Herrn Graffen von Dohna Ansuchen und Schuld bey der Cron Polen, / so fern solche kann liquidiret werden, sol dieselbe ebenmäßig auf künffti-/gen Reichstag der Cron Polen rechtmäßiger Weise in Acht genom[m]en werden. //

[1102] 21.

Auch soll von der Cron Schweden des Herrn Baron Siegmund von Güldenstern / praetension wegen seiner in der Cron Schweden und dero untergebenen Pro-/vintzien gelegenen Güter billiger maaßen in Acht genom[m]en werden.

17.

Taipogi Jo Didenybė ir Lenkijos Karūna Jos Šviesybei kunigaikštytei ir panelei Onai Marijai, vienintelei mirusio kunigaikščio Jonušo Radvilos, Vilniaus vaivados ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiojo etmono, dukrai, pagal šią visuotinę amnestiją, kuri esamoje sutartyje visiems yra užtikrinta, kad būtų patenkinti visų interesai, turi pasirūpinti, jog ji galėtų perimti tėvo ir motinos palikimą pagal Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės papročius ir įstatymus.

18.

Mirusių lauko pulkininkų ir karininkų, taipogi ir kitų asmenų – tiek Lenkijoje, tiek Prūsijoje – palaikai, kurie iki šiol kai kuriose vietovėse dar nepalaidoti, turi būti laisvai atiduoti ir nė už ką negali būti paslėpti nuo tų, kuriems bus duotas įsakymas ir įgaliojimai juos iš ten išgabenti. Tačiau tie kūnai, kurie nuo praėjusio ir nuo pastarojo karo guli Elbingo, Marienburgo ir kitose Lenkijos Karūnos ir Prūsijos miestų bažnyčiose, turi likti ten pat neliesti, o jų kapai turi būti apsaugoti nuo bet kokio išniekinimo ir ramybės drumstimo.

19.

Dėl pretenzijų ir skolos, kurios iš Lenkijos Karūnos reikalauja kunigaikštis von Croye [Ducis Crojani], sutarta, kad minėtasis kunigaikštis ir valdovas įrodys savo teises pateikdamas originalias obligacijas artimiausiam visuotiniam Lenkijos Karūnos Seimui, kuris šiam reikalui turi skirti deramą dėmesį, tačiau atsižvelgti į Jo Šviesybės Kuršo kunigaikščio teises, jeigu jam turėtų atitekti kiek nors pinigų iš minėtosios sumos.

20.

Pono grafo von Dohnos prašymą ir skolą Lenkijos Karūnai, jeigu ji gali būti likviduota, lygiai taip pat būtina apsvarstyti teisėtomis priemonėmis būsimame Lenkijos Karūnos Seime. //

[1102] 21.

Taipogi Švedijos Karūna turi deramai apsvarstyti pono barono Siegmundo von Güldensterno pretenziją dėl jo dvarų, esančių Švedijos Karūnoje ir jai pavaldžiose provincijose.

22.

§1. Es sol auch ebenmäßiger Weise dieser Friede, Freundschafft, Amnestie / und ewige Vergeßenheit alles deßen, was vormals passiret, mit denen / in diesem Instrumento enthaltenen Clausuln, puncten und Verbindungen / blühen und in Ewigkeit bevestiget bleiben zwischen dem Durchlauchtigsten / und Großmächtigsten Fürsten und Herrn, Herrn Leopold, Erwählten Römischen / Kayser, alle Zeit Vermehrer des Reichs, in Deutschland, Ungarn, Böhmen, / Dalmatien, Croatien, Sclavonien Könige, Ertzherzoge in Osterreich etc. etc. / etc. dem vornehmsten Confoederirten und Kriegsgehülffen der Cron Polen, wie / denn auch deßen Erben und Nachkomlingen, Königreichen und untergebe-/nen provintzien, sowohl in als außerhalb dem Römischen Reich gelegen, / und dero Unterthanen und Einwohnern und dann zwischen dem Durchlauchtig-/sten, Großmächtigsten Fürsten und Herrn, Herrn Carolo, der Schweden, Gothen und / Wenden Könige, Großfürsten in Finland etc. etc. etc., auch deßen Erben / und Nachkömlingen, Könige und Cron Schweden, und deroselben unterge-/benen so wohl in als außerhalb dem Römischen Reich gelegenen Pro-/vinzien und dero Unterthanen und Einwohnern, dergestalt, daß alles und / jedes, was entweder vor oder in währendem Kriege, entweder in / Polen oder außerhalb deßelben, es sey wegen Hülffleistung dem / Durchlauchtigsten Könige und Cron Polen oder sonst einiger andern / Ursachen halber beyderseits Verletzung und Feindseeligkeit oder / aber praetension erwachßen können, in ewige Vergeßenheit gestellet / und kein Theil befugt seyn soll, durch weßerley praetext des andern / Königreiche, Stände, Provinzien heimlich oder öffentlich, directe oder / indirecte mit Waffen zu überziehen oder einige Feindseeligkeit de-/nen zu beweisen, sondern es sol ein Theil des andern Nutzen suchen / und soll alles zwischen beyden Parthen und deroselben Ständen und / Unterthanen gäntzlich in vorigen Stand, Verbindung und treue Ver-/ständniß gesetzet und gestellet seyn. Und sol keinem Unterthanen / beyder Theile oder des Römischen Reichs Ständen und Vasallen / schädlich seyn oder zum praeiudicio gereichen, daß sie dem andern Thei-/le, es sey mit Waffen oder Rath und Hülffe zugethan gewesen, sondern / ein jeder, welcher aus bloßer Ursache und Gelegenheit dieses Krieges / seines Vermögens oder Standes entsetzet worden, soll in vorigen Stand / in welchem er im[m]ediato
[1103] vor diesem Kriege gewesen, so wohl an Ehren, als un-//beweglichen Güthern, wie auch beweglichen Güthern, wo sie dem Fisco noch nicht / zugeeignet und ausgegeben sind, ohne Verzug und Wider Rede gesetzet wer-/den und sich deroselben volkömlich zu erfreuen und zu genüßen haben.

22.

§1. Lygiai taip pat šioji Jo Šviesybės ir Galybės kunigaikščio ir valdovo, pono Leopoldo, išrinktojo Romos Imperijos imperatoriaus, nuolatinio imperijos plėtėjo, Vokietijos, Vengrijos, Bohemijos, Dalmatijos, Kroatijos, Slavonijos karaliaus, Austrijos erchercogo ir t. t. ir t. t. ir t. t., Jo Prakilnybės Lenkijos Karūnos konfederato ir pagalbininko kare, kaip ir jo įpėdinių ir palikuonių, karalysčių ir pavaldžių provincijų, esančių tiek Romos Imperijoje, tiek už jos ribų, ir jo pavaldinių ir gyventojų, taipogi ir Jo Šviesybės ir Galybės kunigaikščio ir valdovo pono Karolio, švedų, gotų ir vendų karaliaus, Suomijos didžiojo kunigaikščio ir t. t., taipogi jo įpėdinių ir paveldėtojų, karalių ir Švedijos Karūnos, taip pat jo pavaldinių tiek Romos Imperijoje, tiek už jos ribų esančiose provincijose ir jų pavaldinių bei gyventojų taikos sutartis, draugiški santykiai, amnestija ir amžina užmarštis viso to, kas anksčiau įvyko, kartu su šiame dokumente esančiomis klauzulėmis, punktais ir priedais turi klestėti ir likti amžinai galioti, kad visa tai, kas prieš arba per karą Lenkijoje ar už jos sienų, ar tai buvę dėl suteikiamos pagalbos Jo Šviesybei Lenkijos karaliui ir Karūnai, ar dėl dar kokios nors kitos priežasties, galėtų sukelti abipusį įsižeidimą, priešiškumą arba kokias nors pretenzijas, visa tai turi būti palikta užmarščiai ir nė viena iš šalių jokiu pretekstu neturi užpulti ginklu kitos šalies karalystės, vietovių arba provincijų nei slapta, nei atvirai, tiesiogiai ar netiesiogiai, arba rodyti priešiškumą, priešingai, turi žiūrėti kitos šalies naudos ir visa kas tarp abiejų šalių ir jų luomų bei pavaldinių santykiai ir savitarpio supratimas turi būti visiškai atstatyta į buvusią padėtį. Ir nė viena iš abiejų šalių arba Romos Imperijos vietovių ar vasalų neturi patirti jokios žalos arba nuostolių dėl to, kad kitai šaliai atėjo į pagalbą ginklais arba patarimu, tačiau kiekvienas, kuris vien dėl šio karo prarado savo nuosavybę arba padėtį, turi nedelsiant ir be jokio vilkinimo ar prieštaravimų atgauti buvusią padėtį, kokią
[1103] turėjo prieš šį karą, taipogi ir garbingus [titulus], nekilnojamąjį // ir kilnojamąjį turtą, jeigu jis dar neperimtas į iždą ir neišnaudotas, ir galėti visu tuo visa apimtimi džiaugtis ir naudotis.

§2. Damit aber dieser gegenwärtige Treue und Freundschafft auf desto feste-/ren Grund und Fundament möge gebauet werden, so wollen Ihro Kayserl. / Maj. alle durch dero Völker eingenom[m]ene und besetzte Oerter in Pom[m]ern und / Meklenburg dem Durchlauchtigsten Könige und Cron Schweden, diejenige / aber, welche in Holstein und Fürstenthum Schleßwig, dem Herzoge von Holstein / Gottorff (doch mit vorhergehender Caution de non vindicando oder sich nicht / zu rächen, vermöge der Formul, welche alhier berahmet und soll dieselbe aus / der Parthen Beliebung in diesem Friede vor eingeschloßen gehalten werden) / volkom[m]en wieder abtreten benebenst ihren einigen Kriegs Geschützen, Artillerie / und übrigen andern Kriegsrüstung und praeparationen, wie auch allen und jeden / Mobilien, was Nahmen sie haben mögen, allen der Cantzeley Archiven und / schrifftlichen Documenten, so wie solches alles bey Zeit der Eroberung und Über-/gabe daselbst befunden worden und bis dahero noch unverrükt blieben. Es / soll aber solche evacuation und Räumung geschehen an denen Oertern, nehmlich / in Pom[m]ern und Meklenburg, ausgenom[m]en Wollin, Dam[m] und Greiffenhagen, inner-/halb zweyen Wochen vom Tage derer beyderseits Ratificationen Auswechßelung / an zu rechnen. Zu welcher Zeit Elbing ebenmäßig der Cron Polen soll wieder / eingeräumet und abgetreten werden. Anlangend aber Wollin, Dam[m] und / Greiffenhagen, imgleichen die Oerter in Holstein und Fürstenthum Schleßwig, / dieselben sollen in den zwey andern nächst folgenden Wochen von obgedachter / Ratifikations Auswechßelung an zu rechnen evacuiret, die Garnisonen aus / gemeldten Oertern und alle Völker aus denen zu Ihro Königl. Maj. und Reich Schwe-/den, Herzogen von Meklenburg und dem Herzog von Holstein, Schleßwig ge-/hörenden provintzien zu selbiger Zeit abgeführet werden, auf Art und Weise, wie sich hierüber die beyderseits Generals Personen oder ihre Lo-/cotenenten und Statthalter innerhalb währender bestimmter Zeit der / Ratifikation Auswechßelung aufs beste werden vergleichen können.

§3. Im übrigen was vor Streitigkeit in des Römischen Reichs-/Sachen angehen möchte, sol nach des Römischen Reichs und Deut-/schen Friedens Gesetzen ohne Gewalt der Waffen beygeleget / oder entschieden und von beyden Parthen des Oßnabrüggischen / Friedens Disposition und des Reichs Constitution in allem nach-/gelebet werden.

23.

Es sollen auch so wohl von Seiten des Durchlauchtigsten Kaysers als des Durch-/lauchtigsten Königes von Schweden alle und jede Gefangene, / wes

§2. Kad šioji dabartinė ištikimybė ir draugystė galėtų remtis į tvirtesnį pamatą, Jo Didenybė imperatorius Šviesiausiajam Švedijos karaliui ir Karūnai vėl visiškai perleidžia visus Pomeranijos ir Meklenburgo miestus, kuriuos buvo užėmusi jo kariuomenė, o tuos, kurie yra Holšteine ir Šlėzvigo Hercogystėje, – Holšteino-Gotorfo hercogui (tačiau su išankstiniu patikinimu *de non vindicando*, tai yra nekerštauti, pagal formulę, kuri ten įvardyta, ir jos turi būti laikomasi šios taikos metu šalių nuožiūra) kartu su jų šaunamaisiais ginklais, artilerija ir kita karine ginkluote ir karo įrenginiais, kaip ir su visu kilnojamuoju turtu, kad ir kaip jis būtų vadinamas, su visais kanceliarijos archyvais ir raštiškais dokumentais, kurie užkariavimo ir perdavimo metu buvo ten rasti ir iki šiol išliko nepajudinti. Tokia evakuacija turi būti atlikta tuose miestuose, būtent Pomeranijoje ir Meklenburge, išskyrus Voliną, Damą ir Greifenhageną, per dvi savaites, skaičiuojant nuo tada, kai abi šalys apsikeis ratifikacijomis. Kartu Elbingas lygiai taip pat turi būti grąžintas ir perleistas Lenkijos Karūnai. Tačiau Volino, Damo ir Greifenhageno, taipogi ir Holšteino ir Šlėzvigo Hercogystės miestai turi būti evakuoti per kitas dvi ateinančias savaites nuo minėto apsikeitimo ratifikacijomis, drauge per tam tikrą laiką nuo apsikeitimo ratifikacijomis turi būti iš minėtų miestų išvesti garnizonai ir visi kariai iš Jo Didenybei Švedijos karaliui ir Karūnai, Meklenburgo hercogui ir Holšteino ir Šlėzvigo hercogui priklausančių provincijų tokiu būdu, dėl kurio kuo geriausiai bus susitarę abiejų šalių generolai arba jų pavaduotojai ir vietininkai.

§3. Kitokie ginčai, kurie galėtų kilti dėl Romos Imperijos reikalų, turi būti sureguliuoti ir išspręsti pagal Romos Imperijos ir vokiečių taikos įstatymus nenaudojant ginklų ir abi šalys turi laikytis Osnabriuko taikos nuostatų ir Imperijos konstitucijos.

23.

Taip pat tiek iš Šviesiausiojo imperatoriaus, tiek iš Šviesiausiojo Švedijos karaliaus pusės visut visi belaisviai per tris savaites, skaičiuojant nuo

[1104]Standes oder Condition sie seyn mögen, ohne Ranzion, es sey // denn, daß es vor dem anders abgehandelt[241] und beliebet worden, inner-/halb dreyen Wochen vom Tage der Ratifikation an zu rechnen, loßgelaßen / und in vorige Freyheit gesetzet werden, doch daß Sie die Unkosten, / welche von den Officianten auf sie gewandt, und die Schulden, so in wäh-/render Hafft von ihnen gemachet worden, wieder erstattet werden. Es sollen diesen / Gefangenen auch beygerechnet und von beyden Seiten loßgegeben werden, welche wie-/der ihren Willen gezwungen worden, der andern Seiten zu dienen. Was aber / belanget den obgedachten Vergleich wegen Erlegung des Lösegeldes oder Ran-/zion, so soll dieses nur von den hohen Officirern, als General, Obristen, Obristlieu-/tenants und Capitainen zu verstehen seyn.

24.

§1. Imgleichen sol ein ewiger wahrhafftiger und aufrichtiger Friede und Freundschafft / zwischen dem Durchlauchtigsten und Großmächtigsten Fürsten und Herrn, Herrn / Carolo, der Schweden, Gothen und Wenden König etc. etc. etc., deßen Erben, Nachkomlingen / und Successoren, Königen und Cron Schweden und deroselben in oder außerhalb / dem Römischen Reich gelegenen provintzien, Ständen und Herrschafften, und dann / auch dem Durchlauchtigsten Fürsten und Herrn, Herrn Fridrich Wilhelm, Marg-/graffen zu Brandenburg etc. etc. etc., der Cron Polen, Confoederirten und Mit-/Gehülffen des Krieges, wie auch deßen Erben und Nachkomlingen, Provintzien, / Stände und Herrschafften in oder außerhalb dem Römischen Reich ge-/legen, seyn und verbleiben, dergestalt, daß ein Theil des andern / Erbe, Nutzen und Vortheil aufrichtig und ernstlich zu ewigen Zeiten / befördere.

§2. Es sollen aber alle und jede pacta und Verbündniße in allen / ihren puncten, articuln und Clausuln, so zwischen allerseits Parthen und an-/dern Fürsten und Ständen berahmet, geschloßen und bekräfftiget seyn, / volkom[m]en in ihrer Krafft und Würde verbleiben, doch also, damit durch / selbige gegenwärtigen jetzt geschloßenen Friedenstractaten kein / praejudicium oder Nachtheil erwachße.

§3. Es soll auch beyderseits eine völlige Amnestia und Vergeßung alles / vorigen seyn, dergestalt, dass, was bishero, an was Ort und was Ursach halber / es seyn mag, so wohl in als außerhalb dem Römischen Reich von ein oder an-/derm Theil oder unter deßelben Gewalt und Com[m]ando sich befindenden, ohne / einiges Ansehen der Person oder Sachen Beschaffenheit begangen und ver-/übet worden, durch keinerley praetext, entweder durch

[241] *corr. ex illect.*

ratifikavimo dienos, turi būti paleisti be išpirkos, kad ir kokio luomo ar padė-
[1104] ties būtų, nebent // dėl to būtų anksčiau kitaip susitarta ir nuspręsta, ir jiems turi būti suteikta anksčiau turėta laisvė, tačiau turi būti padengtos išlaidos, kurias jiems skyrė pareigūnai, ir nelaisvėje jų prisidarytos skolos. Tai turi būti taikoma ir tiems belaisviams, kurie prieš savo valią buvo priversti tarnauti kitai šaliai – jie irgi abiejų šalių turi būti paleisti. Išpirka, arba paleidimo pinigai, aukščiau minėtoje sutartyje liečia tik aukštuosius karininkus, tokius kaip generolai, pulkininkai, pulkininkai leitenantai ir kapitonai.

24.

§1. Drauge turi būti ir išlikti amžina, tikra ir nuoširdi taika ir draugystė tarp Šviesiausiojo ir Galingiausiojo kunigaikščio ir valdovo pono Karolio, švedų, gotų ir vendų karaliaus ir t. t. ir t. t. ir t. t., jo palikuonių, sekėjų ir paveldėtojų, karalių ir Švedijos Karūnos bei Romos Imperijoje arba už jos sienų esančių provincijų, luomų ir valdų ir tarp Šviesiausiojo kunigaikščio ir valdovo pono Frydricho Vilhelmo, Brandenburgo markgrafo ir t. t. ir t. t. ir t. t., Lenkijos Karūnos, konfederatų ir parėmusiųjų kare, taip pat jų paveldėtojų ir sekėjų, provincijų, luomų ir valdų, esančių Romos Imperijoje arba už jos sienų, kad viena šalis amžinai, visais laikais nuoširdžiai ir rimtai rūpintųsi kitos šalies palikimu, nauda ir pranašumu.

§2. Tačiau turi visiškai išlikti tokios pačios galios ir reikšmės visi paktai ir sudarytos sąjungos pagal visus punktus, straipsnius ir klauzules, kurie buvo visokių šalių ir kitų kunigaikščių bei luomų nustatyti, sudaryti ir įtvirtinti, bet taip, kad dėl dabar sudarytos taikos sutarties nekiltų nei jokios prejudicijos, nei nuostolių.

§3. Taip pat abi šalys turi paskelbti amnestiją viskam, kas buvo, ir pamiršti visą praeitį, kad tai, ką ligi šiol viena ar kita šalis padarė arba jos valia ir įsakymu buvo padaryta bet kurioje vietoje ir dėl bet kokios priežasties tiek Romos Imperijos ribose, tiek už jos sienų, nesvarbu, koks tai buvo asmuo, kokie tai buvo reikalai, jokia dingstimi, nei teisinėmis priemonėmis, nei jėga,

Recht oder Gewalt, / directe vel per indirectum, von keinem Theil jemals gerochen werden. / Und sol weder deswegen noch einiger andern Ursachen oder praetextes / halber kein Theil dem andern hinführo einige Feindseeligkeiten
[1105] oder // des Bedienten, Officianten oder andern Einwohnern und Unterthanen, Ständen, / Güthern oder Sicherheiten weder durch sich oder andere, heimlich oder öffent-/lich anthun oder anthun laßen.

§4. Auch sol Niemand beyder Theile Unterthanen oder Vasallen, wes Standes, / Condition oder Dignitaet er seyn mag, schädlich oder nachtheilig seyn, / daß er diese Kriegeszeit über entweder in Krieges oder andern Diensten feindlicher / Seiten zugethan gewesen, sondern, dafern jemand bloßer Ursachen halber dieses / Krieges aus seiner Besitzung möchte gestoßen seyn, derjenige sol in vorigen / Stand, in welchem er vor diesem Kriege im[m]ediate gewesen, imgleichen die Ehren / Stellen, beweg und unbewegliche Güther, wofern dieselben beweglichen Güther / noch nicht dem Fisco möchten zugetheilet und ausgegeben oder auf andere / Weise verrißen seyn, ohne Aufschub, Verzug oder einige Wiederrede ge-/setzet werden und selbiger völlig sich zu gebrauchen und zu nutzen haben. / Dannenhero auch dem Feldmarschalk, Graffen von Königsmark, imgleichen / des Feldmarschalks, Graffen Wittembergs Erben[147], alle unbewegliche liegen-/de Güther, welche in Ihro Churfürstl. Durchl. Herrschafften, an was Ortes sey, / und sie solche vor dem Kriege beseßen, in demselben Stande, wie sie jetzo / befunden worden, vermöge dieser Pacification sollen restituiret und / sie sich deroselben mit dem Rechte, welches sie vorm Kriege daran ge-/habt und von ihnen beseßen worden, zu gebrauchen haben.

25.

Damit auch aus Gelegenheit derer verübten Dinge kein Zank oder Zwie-/spalt erwachßen könne, so begeben und renuntiiren Ihro Königl. Maj. von Schweden / vor sich, seinen Erben und nachkom[m]enden Königen und Cron Schweden vermöge und krafft / dieses instrumenti pacis aufs kräfftigste zu ewigen Zeiten und unwiederrufflich / denen pactis, welche den 7.–17. Januar a[nn]o 1656 zu Königsberg, item den 15.–25. Junii sel-/bigen Jahres zu Marienburg, so wohl auch den 10.–20. Nov[embris] eben deßelben 1656 Jahres / zu Labiau zwischen dem Durchlauchtigsten, Glorwürdigsten Andenkens neulich ver-/storbenen, Könige von Schweden und Ihrer Churfürstl. Durchl. auf-/gerichtet, imgleichen allen andern Verträgen, so diesem / anhängen oder absonderlich berahmet und auf waßerley / Weise in währenden letzten Polnischen Kriege und aus / Abmerkung deßelben geschloßen worden. Wie sie dann / solche, alle und jede, in allen dero Articuln, Conditionen und / Clausuln

nei tiesiogiai, nei netiesiogiai nė viena iš šalių neturi griebtis kerštо. Ir nei dėl to, nei dėl kurių nors kitokių priežasčių ar kitokiu pretekstu nė viena iš šalių negali ateityje kitai šaliai nei pati, nei per kitus, nei slapta, nei viešai, nei pati
[1105] daryti nieko priešiško, // nei viena kitai, nei tarnams, tarnautojams, nei kitiems gyventojams, nei luomams, nei turtui, nei saugumui ir negali slapta ar atvirai skatinti kitų tą daryti.

§4. Taipogi nė vienas iš abiejų šalių pavaldinių ar vasalų, kad ir kokio luomo, padėties ar kilmingumo būtų, negali patirti nei nuostolių, nei žalos dėl to, kad per šį karą priešiškoje šalyje ėjo karo arba kitokią tarnybą, tačiau jeigu kas nors vien dėl šio karo būtų buvęs išstumtas iš savo valdų, tas be jokios gaišaties, be delsimo, be jokių prieštaravimų turi atgauti buvusią padėtį, kokią turėjo prieš pat prasidedant karui, atgauti garbės pareigas, kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, jeigu tik tas kilnojamasis turtas dar nebuvo priskirtas iždui ir perleistas ar kitaip išdraskytas, tas asmuo turi galėti vėl visa kuo naudotis. Todėl ir lauko maršalkai grafui von Königsmarkui, ir taipogi lauko maršalkos grafo Wittembergo palikuonims[147] pagal šią taikos sutartį visi nekilnojamieji turtai ir žemės valdos, esantys Jo Šviesybės kurfiursto valdose, kad ir kokioje vietovėje būtų, ir kuriuos jie turėjo savo nuosavybėje prieš karą, turi būti grąžinti tokios pačios padėties, kokios dabar buvo rasti, ir jie turi jais naudotis ta pačia teise, kokią turėjo iki karo.

25.

Kad dėl tų visų įvykusių dalykų nekiltų ginčų ar nesantarvės, Jo Didenybė Švedijos karalius, savo, savo paveldėtojų, būsimųjų karalių ir Švedijos Karūnos vardu, remdamasis šia taikos sutartimi, kuo tvirčiausiai visiems laikams ir neatšaukiamai atsisako tų sutarčių, kurios buvo pasirašytos Šviesiausiojo, Šlovingiausios atminties neseniai mirusio Švedijos karaliaus ir Jo Šviesybės kurfiursto 1656 metų sausio 7–17 dienomis Karaliaučiuje, taipogi tų pačių metų birželio 15–25 dienomis Marienburge ir tų pačių 1656 metų lapkričio 10–20 dienomis Labguvoje, taip pat visų kitų sutarčių, kurios pridėtos prie šių arba atskirai sudarytos ir nesvarbu kaip sudarytos per paskutinį karą su Lenkija ir atsižvelgiant į jį. Jas visas skelbia niekinėmis ir negaliojančiomis su visais jų straipsniais, sąlygomis ir klauzulėmis ir šia taikos sutartimi visiškai

vor nichtig und ungültig erkläret und hiemit krafft / dieses Friedens Vergleichs ihnen allen effect und Macht / gäntzlich benimmt und in Ewigkeit entziehet, dergestalt, / daß weder wieder Ihro Churfürstlichen Durchlaucht von Bran-/ denburg, deßen Erben, Anverwandten, Successores oder Nachkomlinge, /
[1106] Provinzien, an was Ort sie gelegen seyn mögen, absonderlich // und in Specie, aber gegen Fürstenthum Preußen und deßelben Stände und Einwohner, wie auch wieder Ihro Königl. Maj., dero Successores, Könige und Cron / Polen, aus diesen obgedachten und nun mehro cassirten und aufgehobenen / pacten und Verleichen nun und ins künfftige, es sey wegen der Succession in / Preußen oder Union oder einiges andern praetextes und Ursachen im Nahmen / des Königes, Könige Erben und Successoren, imgleichen der Cron Schweden zu / ewigen Zeiten liegend etwas könne oder solle angezogen, praetendiret / oder abgefordert werden. Derohalben, weil die originalia obgedachter / pacten und Vergleichungen nicht haben können wieder zurükgekehret / und eingelieffert werden, so sollen selbige hiemit und krafft dieses vor / zurükgekehret, zerrißen und zu Asche verbrandt gehalten werden. / Wie imgleichen der Durchlauchtigste Churfürst zu Brandenburg, Herzog / in Preußen, aufs kräfftigste, vermöge dieses instrumenti pacis zu / ewigen Zeiten und unwiederrufflich vor sich, seine Erben und Nach-/kom[m]en gelobet, daß weder er selbst noch seine Erben und Nach-/kom[m]en aus Gelegenheit und Inhalt obgedachter pacten und Vergleichungen / wieder Ihro Königl. Maj. und Cron Schweden irgendetwas praetendiren / wollen, sondern es renuntiiren Ihro Churfl. Durchl. vor sich, dero / Erben und Nachkom[m]en hiemit und krafft dieser Friedens pacten / allen denen vorigen und nun mehro abgethanen pacten und Vergleichungen / selbige, alle und jegliche, vor retractiret, zerrißen und zu Asch gebrandt / haltende, solche davor jetzo und zu ewigen Zeiten erkläret als ungül-/tig und nichtig pronuntiirt und ihnen alle Krafft vigor und effect gäntz-/lich und in Ewigkeit entziehet.

26.

Tritt Ihro Churfürstl. Durchl. zu Brandenburg ab und restituiret al-/le und jede Oerter, welche Sie in Pom[m]ern diesen Krieg über erobert / und bis daher mit deroselben Völkern besetzet seyn, Ihro / Königl. Maj. und Cron Schweden, diejenigen aber, welche in Holstein / und Herzogthum Schleßwig begriffen, dem Durchlauchtigen Fürsten und / Herrn Herzogen von Holstein Gottorff (doch mit vorhergehender Caution / de non vindicando, oder sich nicht zu rächen, vermöge der Formul, welche / alhier benahmet, und soll derselbe aus der Parthen Beliebung in diesem / Friede vor eingeschloßen gehalten

ir amžiams panaikina jų galią ir veikimą, taigi nei Jo Šviesybė Brandenburgo kurfiurstas, nei jo paveldėtojai, giminaičiai, įpėdiniai ar sekėjai negali ir neturi reikšti pretenzijų arba reikalauti provincijų, kad ir kokiose vietovėse jos būtų,
[1106] neįprastų // ir tipiškų, bet iš Prūsijos Kunigaikštystės ir jos luomų bei gyventojų, kaip ir prieš Jo Didenybę Lenkijos karalių, jo įpėdinius būsimuosius karalius ir Karalystę iš šių minėtų ir dabar jau panaikintų sutarčių ir susitarimų nei dabar, nei ateityje, ar tai būtų dėl įpėdinystės Prūsijoje, ar dėl unijos, ar kokios kitos priežasties, ar preteksto karaliaus, karaliaus įpėdinių ir sekėjų bei Švedijos Karūnos vardu. Kadangi minėtų sutarčių ir susitarimų originalų neįmanoma susigrąžinti ir atgauti, šiuomi jos turi būti laikomos atšauktos, suplėšytos ir sudegintos iki pelenų. Taip pat Šviesiausiasis Brandenburgo kurfiurstas, Prūsijos kunigaikštis, remdamasis šia taikos sutartimi, visiems laikams ir neatšaukiamai savo, savo įpėdinių ir sekėjų vardu kuo tvirčiausiai prisiekia, kad nei jis pats, nei jo įpėdiniai, nei sekėjai nesirems aukščiau minėtomis sutartimis ir susitarimais bei jų turiniu ir dėl nieko nepateiks jokių pretenzijų nei Jo Didenybei Švedijos karaliui, nei Karūnai, o Jo Šviesybė kurfiurstas, remdamasis šia taikos sutartimi, savo, savo įpėdinių ir paveldėtojų vardu paneigia visas ankstesnes ir dabar panaikintas sutartis ir susitarimus ir laiko jas visut visas atšauktomis, suplėšytomis ir iki pelenų sudegintomis, skelbia, kad dabar ir visiems laikams jos yra negaliojančios ir niekinės, ir visiškai ir amžinai paneigia jų galiojimą, galią ir reikšmę.

26.

Jo Šviesybė Brandenburgo kurfiurstas perleidžia ir restituoja visut visas iki vienos vietoves, kurias per šį karą buvo užkariavęs Pomeranijoje ir kuriose iki šiol stovi jo kariuomenė, Jo Didenybei Švedijos karaliui ir Karūnai, tačiau tas, kurios yra Holšteino ir Šlėzvigo Hercogystėje, perleidžia ir grąžina Šviesiausiajam kunigaikščiui ir ponui Holšteino-Gotorfo hercogui (tačiau su išankstiniu susitarimu *de non vindicando*, tai yra nekerštauti, pagal formulę, kuri čia įvardyta, ir turi būti laikoma, kad šalių susitarimu ji įtraukta į šią taikos sutartį)

werden) volkom[m]en benebenst den / Kriegs Geschützen, so ihnen eigentlich zukom[m]en, artillerie und andern / übrigen Kriegs Bereitschafften, imgleichen allerhand mobilien, / wie sie Nahmen haben mögen, auch Acten der Cantzelley, Archiva / und schrifftliche Documenta, so wie alles dasjenige bey
[1107] der Eroberung // oder Ubergabe befunden und bis dahero nicht verrißen worden. Wel-/che evacuation und Abzug geschehen soll an denen Pom[m]erschen Oertern, / nehmlich ausgenom[m]en Wollin, Dam[m] und Greiffenhagen[242], innerhalb zweyen Wochen von dem / Tage der ratifications Auswechßelung an zu rechnen, zu welcher Zeit denn / Elbing ebenmäßig sol restituiret werden. Wollin aber Dam[m] und Greiffen-/hagen, wie auch die Oerter in Holstein und Herzogthum Schleßwig sollen inner-/halb zweyen nächst folgenden Wochen vom Tage obgedachter restitution an-/gerechnet, evacuiret und zu selbiger Zeit die Kriegsbesatzung und samtliche / Militie aus den Oertern und dem Durchlauchtigsten Könige von Schweden und / regierenden Herzog von Holstein und Schleßwig gehörigen Provinzien abge-/führet werden, auf Art und Weise, wie solches unter beyderseits Generals / Personen oder dero Locotenenten innerhalb währender Zeit, welche denen / Auswechßelungen der Ratificationen angesetzet worden, wird kön-/nen aufs beste und bequemste behandelt werden, doch also, daß / bey Ablieferung und evacuirung obgedachter Oerter denen Com[m]unitaeten, / welche Churfürstliche Besatzung gehabt, oder auf waßerley Art und / Weise in Ihrer Churfl. Durchl. Pflicht und Gewalt gewesen oder / einiger privat Person, so Ihrer Churfürstl. Durchl. Seite gefolget, / auf keinerley Art und Weise solches sol zum Schaden oder Betrug / zugerechnet werden, oder in einiger andern Sachen betreffende die / alten Gerechtigkeiten, privilegien, Güther, Feuda oder Verlehnungen / um zustehende Freyheiten ohne einige exception oder reservation / praejudiciren und nachtheilig seyn.

27.

Die Gefangene während der Kriegszeit über, wes Standes, Condition sie / seyn, sollen ohne Erstattung einiger Ranzion, es sey denn, daß vor-/dem es anders von ihnen verglichen und beliebet worden, innerhalb / dreyen Wochen vom Tage der Ratification an zu rechnen, frey / und loßgelaßen werden, doch daß denen Officianten die Unkosten, welche / sie auf selbige in währender Hafft gewandt, imgleichen die von ihnen / gemachte Schulden mögen gezahlet und erstattet werden. Im übrigen / werden auch diejenigen denen Gefangenen beygerechnet und sollen von / beyden Theilen restituiret werden, welche wieder ihren Willen bey des / Feindes Parthey sich schreiben und unterhalten laßen.

[242] *post h. v. exc.* wie auch die Oerter in Holstein und Herzogthum Schleßwig.

visas kartu su karo pabūklais, kurie jiems iš tikrųjų atitenka, artilerija ir kitais likusiais karo įrenginiais, taipogi visoks kilnojamasis turtas, kad ir kaip būtų pavadintas, taipogi kanceliarijos aktai, archyvai ir raštiški dokumentai, kurie
[1107] buvo rasti užėmimo // arba perdavimo metu ir ligi to laiko išliko nesuplėšyti. Evakuacija ir atsitraukimas turi būti įvykdyti Pomeranijos miestuose, išskyrus Voliną, Damą ir Greifenhageną per dvi savaites, skaičiuojant nuo apsikeitimo ratifikacijomis dienos, tuo pat metu turi būti grąžintas ir Elbingas. Tačiau Volinas, Damas ir Greifenhagenas, taip pat Holšteino ir Šlėzvigo Hercogystės miestai turi būti evakuoti per dar kitas po to einančias savaites, skaičiuojant nuo minėtos restitucijos, ir kartu iš tų miestų ir Šviesiausiajam Švedijos karaliui, ir valdančiajam Holšteino ir Šlėzvigo hercogui priklausančių provincijų turi būti išvesta karo įgula ir visi kariai, kaip nustatyta abiejų šalių generolų ir jų vietininkų per tą laiką, kuris numatytas patogiausias ir geriausias apsikeisti ratifikacijomis, tačiau kad perleidžiant ir evakuojant minėtus miestus komunoms, kurias buvo užėmusi kurfiursto kariuomenė ar kurie kaip nors kitaip buvo Jo Šviesybės kurfiursto ar kokių nors kitų privačių asmenų, sekusių Jo Šviesybę kurfiurstą, valdžioje, tai jokiu būdu negali būti priskaičiuojama prie nuostolių arba apgaulės ar kitų dalykų, kurie susiję su senosiomis teisėmis, privilegijomis, dvarais arba lenais, kad skirtos laisvės išliktų be jokios išimties arba prejudicijos apribojimų ir nuostolių.

27.

Belaisviai, paimti į nelaisvę per visą karą, kad ir kokios padėties ar būklės jie būtų, turi būti paleisti į laisvę be jokios išpirkos per tris savaites nuo [šios sutarties] ratifikavimo, nebent anksčiau buvo su jais kitaip susitarta ir suderinta, tačiau pareigūnams turi būti padengtos išlaidos, kurių reikėjo jiems išlaikyti, kol jie buvo suimti, taipogi ir sumokėtos jų prisidarytos skolos. Be kita ko, belaisviams priskiriami ir iš abiejų šalių turi būti grąžinti ir tie, kurie priešiškoje šalyje buvo užrašyti ir išlaikyti prieš savo valią.

28.

Die Schulden zwischen beyden Theile Unterthanen und Einwohnern, / auch diejenige, so die Krieges Officirer und Obristen, an was Ort / es sey gemacht haben, sollen von beyden Seiten auf gute Treu / und Glauben gezahlet werden, dafern aber in diesem letzten Kriege / einige Obligationes und Recognitiones von beyden Seiten abgedrun-/gen seyn möchten, dieselbe werden hiemit gäntz-
[1108] lich cassiret und // aufgehoben und von keinen Würden erkläret.

29.

Zwischen Ihrer Königl. Maj. von Schweden und Ihrer Churfürstl. Durchl. zu Bran-/denburg, dero Königreich, Provinzien und Stände so wohl in als auß-er-/halb dem Römischen Reich gelegenen Herrschafften, Unterthanen und Ein-/wohnern sollen die vorigen alten Freyheiten der Com[m]ercien ohne Verhinderung / hinführo in vollem Vigor und Schwange erhalten werden.

30.

So ferne einige Güther von Ihro Churfl. Durchl. Unterthanen oder dero-/selben zugehörigen Herrschafft, Einwohnern in Ihrer Königl. Maj. und / Cron Schweden Provinzien, Herrschafften oder eroberten und bishero be-/seßenen Oertern vor oder in währender Zeit des Krieges niedergeleget, / oder auf in keinerley andere Weise dahin gebracht seyn, dieselben sollen / ohne einzigen Verzug und Ausflucht ihren rechtmäßigen Herrn wieder / zugestellet werden, es sey denn, daß sie schon dem Fisco zuerkandt und / extradiret seyn möchten.

31.

Weil aber zu mehrerer Bevestigung dieses Friedens hoch daran ge-/legen, daß auch universaliter und algemeiner Friede zwi-/schen dieses Krieges Mitverbundenen und Confoederirten möge / geschloßen und die Sicherheit der Com[m]ercien volkom[m]en in Acht genom[m]en / werden, derowegen, obzwar die Zwiespaltung und Zwistigkeiten, / welche zwischen dem Durchlauchtigsten Könige und Cron Schweden und dem / auch Durchl. Könige von Dännemark schweben, alhier nicht füglich / haben können geschlichtet und beygeleget werden und in Dänne-/mark solche in Hoffnung glüklichen Successes deswegen tractiret / wird, so ist nichts da minder es also verglichen, daß der Durchl. / König in Dännemark und Norwegen und deßen Reich und Herrschafften / in diese tractaten, nachdem der Friede in Dännemark auch wird be-/schloßen und gestifftet seyn, mögen mit begriffen werden der / gestalt, daß dieses alles, was zwischen obgedachten Königen / von Schweden und Dännemark wird beschloßen und berahmet / seyn, ebenmäßig zu diesem Frieden gehörig soll geschäzet wer-/den, als wenn solches mit in diesem instrumento

28.

Abiejų šalių pavaldinių ir gyventojų skolas, taipogi ir tas, kurių, kad ir kokioje vietovėje, būtų pridarę karo karininkai ir pulkininkai, abi pusės turi dorai ir sąžiningai išmokėti, tačiau jeigu per šį pastarąjį karą kokie nors įsipareigojimai ir pripažinimai būtų buvę priverstinai išreikalauti, šiuomi jie visiškai
[1108] panaikinami // ir skelbiami nebetekusiais galios.

29.

Tiek Jo Didenybės Švedijos karaliaus ir Jo Šviesybės Brandenburgo kurfiursto, jų karalysčių, provincijų ir luomų, tiek Romos Imperijoje, tiek už jos ribų esančių valdų, pavaldinių ir gyventojų visos senosios prekybos laisvės turi būti nekliudomai visa apimtimi ir kuo intensyviausiai išlaikytos.

30.

Jeigu koks nors Jo Šviesybės kurfiursto pavaldinių turtas arba kurios nors iš jam pačiam priklausančių valdų prieš karą arba karo metu buvo perrašyti arba kaip nors kitaip buvo jiems perleisti Jo Didenybės Švedijos karaliaus ir Karūnos provincijų, valdų arba užkariautų ir ligi šiol išlaikytų miestų gyventojams, nedelsiant ir be jokių išsisukinėjimų turi būti vėl perduoti teisėtiems savininkams, nebent jau būtų priskirti ir perduoti iždui.

31.

Kad ši taikos sutartis būtų patvirtinta, labai svarbu, jog šio karo sąjungininkai ir konfederatai irgi sudarytų visuotinę taiką ir būtų skiriama dėmesio užtikrinti prekybai, todėl, nors nesantaika ir ginčai, kurie tvyro tarp Šviesiausiojo Švedijos karaliaus ir Karūnos ir Šviesiausiojo Danijos karaliaus, negalėjo būti čionai tinkamai užglaistyti ir išspręsti, ir Danijoje viliantis laimingos sėkmės laikoma, kad nieko nesusitarta, kad Šviesiausiasis Danijos ir Norvegijos karalius ir jo Karalystė bei ponai po to, kai Danijoje irgi būsianti sudaryta taika, turėtų būti įtraukti į šią sutartį ir visa tai, kas bus sutarta ir įtvirtinta aukščiau minėtųjų Švedijos ir Danijos karalių, turi būti laikoma šios taikos sutarties dalimi, lyg būtų įtraukta į šią ypatingąją sutartį, tačiau nė menkiausiai

Specifice wä-/re einverleibet worden. Doch ohne Verletzung im geringsten derer / jetzigen entweder schon geschloßenen oder künfftig beschließlichen / Friedens Tractaten in Dännemark zwischen beyden Königen / und Cronen.

32.

§1. Sollen alle feindseelige actiones zwischen dem friedmachenden Theil, so wohl / principalen als Confoederirten und dero Krieges armeen, von demselben Tage / an dieses beschloßenen und unterschriebenen Friedens zu rech-
[1109] nen, im // Königlichen als Fürstlichen Preußen nach Verlauff 4 Tagen, in Pom[m]ern / und Mecklenburg 12 Tage, in Curland und Liefland 14 Tage, / im Herzogthum Holstein und Schleßwig 20 Tage aufhören und sollen / auf selbigen Tag in allen und jeden obgedachten Oertern alle Kauff-/mannschafften und freye Handlung im vorigen Gebrauch und Stand wie-/der gesetzet und eingerichtet werden und die Posten frey und un-/gehindert gehen.

§2. Die Generals Personen der Stadt Elbing in Preußen, sowohl auch die Kay-/serliche als Churfürstliche in Pom[m]ern sollen nach erhaltener Nachricht und / eingehändigten intimation dieser Aufhörung der Waffen genaue Sorg-/falt tragen und Fleiß anwenden, damit die Unterhaltung der Soldaten / bis zum endlichen Ausgang und execution dieses Friedens nicht wei-/ter auf feindliche Arth und Weise gefordert noch über Gebühr die Pro-/vintzien von denen inhabenden Kriegs Völkern mit unnöthiger über-/flüßiger alimentation beschweret werden. Zu welchem Ende / Com[m]issarii von allen Seiten sollen deputiret und verordnet werden, / welche fleißige Acht haben sollen, damit keine exorbitantzien / wieder diesen Vergleich geschehen mögen.

33.

Endlich sollen aller und jeder Theil kriegenden armeen und Völker / im Römischen Reich nach Übergebung und Abtretung be-/nandter Oerter von allen friedmachenden Theilen erlaßen / und abgedanket und nur eine solche Anzal deroselben in ihre eigene / Länder geführet werden, so viel nehmlich ein jedes Theil zu seiner / Securitaet und Sicherheit wird nothwendig befinden.

34.

Sollen diese pacta ratificiret und genehm gehalten werden von dem Durch-/lauchtigsten Könige und Cron Polen und deroselben Confoederirten / von einer und dann auch dem Durchlauchtigsten Könige von Schweden ande-/rer Seiten, weshalben der Vergleich folgender maaßen getroffen worden. / Erstl[ich] sol das instrumentum dieses Friedens mit Unterschrifft und Siegeln der H. H. Com[m]issarien beyderseits, sowohl auch des Wohlgebohrnen / Herrn französischen Abgesandten als Mediatorii bekräfftiget gegen / einander ausgewechßelt und gelieffert werden.

nepažeidžiant nei dabartinių, nei jau anksčiau Danijoje sudarytų arba vėliau būsimų abiejų karalių ir Karūnų taikos sutarčių.

32.

§1. Visi priešiški taiką sudarančių šalių, tiek pagrindinių, tiek konfederatų ir jų kariuomenių, veiksmai turi būti baigti skaičiuojant nuo šios taikos sutar-
[1109] ties užbaigimo ir pasirašymo dienos // Karališkojoje ir kunigaikščiui priklausančioje Prūsijoje po keturių dienų, Pomeranijoje ir Meklenburge po 12 dienų, Kurše ir Livonijoje po 14 dienų, Holšteino ir Šlėzvigo Hercogystėje po 20 dienų ir tą pačią dieną visose minėtose vietovėse turi būti vėl imtasi priemonių, kad buvusia apimtimi vėl galėtų darbuotis pirkliai ir vyktų laisva prekyba, o prekės galėtų būti gabenamos laisvai ir nekliudomai.

§2. Elbingo miesto Prūsijoje komendantai, taip pat imperatoriaus ir kurfiursto [atstovai] Pomeranijoje, gavę žinią ir įteiktus nurodymus, turi kruopščiai ir stropiai pasirūpinti, kad iki to laiko, kol ši taikos sutartis bus iki galo išbaigta ir įgyvendinta, su kareiviais nebūtų elgiamasi priešiškai ir provincijose išsidėstę kariuomenės daliniai nepridarytų joms pernelyg didelių nuostolių bereikalingomis išlaidomis karių išlaikymui. Tad galiausiai visų šalių komisarai turi būti pasiųsti ir paskirti uoliai prižiūrėti, kad nebūtų padaryta išsišokimų, kurie pažeistų šią taikos sutartį.

33.

Galiausiai, perdavus ir perleidus minėtus miestus, visos taiką sudarančios šalys turi paleisti visas kariaujančias armijas bei visus Romos Imperijos karius ir į savo pačių šalis išvesti jų tik tiek, kiek kiekviena iš šalių manys esant reikalinga savo saugumui užtikrinti.

34.

Šią sutartį turi ratifikuoti ir pripažinti Jo Šviesybė Lenkijos karalius ir Karūna bei jų sąjungininkai iš vienos pusės ir Jo Šviesybė Švedijos karalius iš kitos pusės, tad sutartis sudaryta taip: pirmiausia, šios taikos sutarties dokumentą turi parašais ir antspaudais patvirtinti abiejų šalių ponai komisarai, taip pat Jo Prakilnybė Prancūzijos pasiuntinys kaip tarpininkas, juo [raštu] turi būti apsikeista ir jis turi būti įteiktas.

Zum Andern sol der Durchlauchtigste König von Polen selbige pacta / bald nach Unterschrifft und Siegelung deroselben von denen Polnischen / Herrn Com[m]issarien durch ein Ratifications oder Genehmhal-/tungs Diploma in abgehandelter Form bekräfftigen und von nun um ihre Assecuration interponiren, daß nehmlich aufs läng-/ste innerhalb dreyen Monathen von Unterschrifft dieses instrumenti / pacis an zu rechnen die völlige ratification deroselben Majestaet / mit völliger Einverleibung dieses ausgefertigten Friedens instruments / laut der von beyderseits Com[m]issarien berahmter Form erfolgen soll. //

[1110] Zum Dritten soll der Durchl. König von Schweden durch ein Sollenne In-/strumentum diese pacta in seinem und der Cron Schweden Nahmen durch / die Unterschrifft der Durchl. Königin, seiner Frau, Mutter und der Herrn / Administratoren des Königreichs Schweden in berahmter Form ratificiren / und genehm halten.

Zum Vierten sollen die von Respubl. in Polen aus Reichstäglicher Constitution / a[nn]o 1659 Deputirte H. H. Com[m]issarii im Nahmen der gantzen Respubl. diese / pacta durch ihre Unterschrifft und Siegel auf künfftiger Convocation, / welche innerhalb 3 Monathen sol gehalten werden, approbiren und bekräfftigen.

Zum Fünfften sollen die Ratifications Diplomata so wohl Ihro Königl. Maj. / in Polen als auch derer aus Reichstäglicher Constitution Deputirten / H. H. Abgesandten der Cron auf nächst künfftigen Reichstage denen / Constitutionen und Volumini legum Polonicarum einverleibet werden.

Zum Sechßten sollen diese Sollennia ratificationis instrumenta so / wohl beyderseits Durchl. Königen, als auch oberwehnten respubliquen / von beyder Theile Deputirten H. H. Com[m]issarien auf längste inner-/halb dreyen Monathen von Unterschrifft dieses instrumenti pacis an / zu rechnen, an den territorial Gränzen zwischen Elbing und Marien-/burg durch den hochwohlgebohren Herrn Mediatorem von den Pacisciren-/den Theilen und von denselben zu gleicher Zeit zwischen beyden Par-/theyen verwechßelt werden.

Zum Siebenten, daß Ihro Königliche Maj. und Churfl. Durchl. zu Brandenburg / eben zu selbiger Zeit und Stelle ihre ratihabitiones mögen einlieffern laßen.

Zum Achten und Letzten, daß die benandte instrumenta der Ratifica-/tionen der Durchlauchtigsten Könige und Cron Polen, wie auch derer Confoe-/derirten, laut berahmter abgehandelter und vorgeschriebener / Formul belangende die Titul, Siegelung und andere requisita / mehr ohne Veränderung einigen Wortes oder Syllaben verferti-/get und gegen einander ausgewechßelt werden mögen.

Antra, Jo Šviesybė Lenkijos karalius šitą sutartį netrukus po to, kai ją pasirašys ir patvirtins savo antspaudais ponai Lenkijos komisarai, turi patvirtinti ratifikavimo arba patvirtinimo dokumentu, sudarytu aptarta forma, ir tada tarpininkauti dėl jos asekuracijos, taigi vėliausiai per tris mėnesius nuo šios taikos sutarties pasirašymo Jo Didenybė galutinai ratifikuos šią taikos sutartį ir ji bus visiškai įtraukta pagal abiejų šalių komisarų nustatytą formą. //

[1110] Trečia, Jo Šviesybė Švedijos karalius turi ratifikuoti ir iškilmingu dokumentu pripažinti šią sutartį savo ir Švedijos Karūnos vardu, kai nustatyta forma jį pasirašys Jos Šviesybė karalienė, jo žmona, motina, ir ponai Švedijos Karalystės administratoriai.

Ketvirta, ponai komisarai, kurie 1659 metais buvo pasiųsti iš Lenkijos Respublikos Seimo, šią sutartį turi aprobuoti ir patvirtinti visos Respublikos vardu savo parašais ir antspaudais būsimoje konvokacijoje, kuri turi būti sušaukta per tris mėnesius.

Penkta, ratifikacijų dokumentus tiek Jo Didenybė Lenkijos karalius, tiek ir Seimo konstitucijos deleguoti ponai Karūnos pasiuntiniai artimiausiame Seime turi įtraukti į konstitucijas ir į Lenkijos įstatymų knygas [*Volumini legum Polonicarum*].

Šešta, šiais iškilmingų ratifikacijų dokumentais, kuriuos vėliausiai per tris mėnesius nuo šios taikos sutarties pasirašymo dienos [pasirašo] tiek abu Jų Šviesybės karaliai, tiek abiejų šalių minėtųjų respublikų deputatai ponai komisarai, taikos sutartį sudarančių šalių prakilnusis tarpininkas turi vienu ir tuo pačiu metu apsikeisti prie teritorinių sienų tarp Elbingo ir Marienburgo.

Septinta, Jo Didenybė karalius ir Jo Šviesybė Brandenburgo kurfiurstas turėtų malonėti pateikti savo ratifikacijas tuo pačiu metu ir toje pačioje vietoje.

Aštunta, ir tai paskutinis dalykas, minėtieji Jų Šviesybių karalių ir Lenkijos Karūnos, kaip ir konfederatų, ratifikacijų dokumentai turėtų būti parengti pagal nustatytą, aptartą ir privalomą formulę, tituluose, antspauduose ir dar kituose rekvizituose nepakeičiant nė vieno žodžio ar skiemens, ir jais [dokumentais] turi būti tarpusavyje apsikeista.

35.

§1. Damit aber dieser Friede desto fester, beständiger und sicher verblei-/ben und aufwachßen und von allen Seiten unverletzet möge gehal-/ten werden, so versprechen alle obgedachte Friede machende Theile / so wohl principalen als Confoederirte, daß sie diese Transaction / und Frieden, wie auch alle deßen articuln, Capita und Clausuln / heilig und unverbrüchlich halten wollen und sollen, und damit sel-/biger hinführo nicht möge können gebrochen werden, verbinden / sie sich unter einander zu einer General Guarantie, algemeinen / eviction und reciproquen defension von allen Seiten hiemit aufs kräfftig-/ste, als es seyn mag, gelobende, daß fern es sich treffen möchte, daß ein / Theil vom andern oder mehr Theil von mehreren, zu Waßer oder zu Lande, / mit
[1111] Krieges Macht dieser pacification zu wieder möchte angegriffen werden, // so sol der Anfänger und aggressor in der That selbst vor einen Verbrecher / und Zerstörer dieses Friedens von allen gehalten und von dieses Friedens / beneficien gäntzlich ausgeschloßen werden, und sol das andere, wie auch / die übrigen paciscirenden Theile dem verletzten Parth zum längsten innerhalb / zweyen Monathen von Ansuchung des verletzten Theils an zu rechnen, mit / gesamten Waffen beyzustehen und so lange den Krieg wieder den Aggressor / führen helffen, bis der Friede mit gesamter aller Theile Consens wieder / hergestellet ist, unter einander verbunden seyn.

§2. Daferne es aber geschehen möchte, daß ein Theil vom andern oder aber / mehr von mehreren mit einigen gröblichen Beschwer und Verletzung, doch ohne / Krieges Macht solten vexiret und beleget werden, so sol dem verletzten Theile / nicht frey stehen, bald die Waffen zu ergreiffen, sondern es sollen Mittel und Wege / gesuchet werden, wie solche Zwiespaltungen und Uneinigkeit freundlich / mögen beygeleget werden, dergestalt, daß wofern das verletzte Theil im-/mediate und allein mit dem Verletzenden sich nicht vergleichen könte, so sol selbiges / denen übrigen Paciscirenden Theilen solches entdeken und als denn eine / algemeine Com[m]ission im Nahmen aller in diesem Frieden begriffenen an / des verletzten Theils Gräntzen innerhalb 4 Monathen angestellet werden, / woselbst zwischen beyderseits Deputirten Com-[m]issarien solche zwistige / Sache untersuchet und woferne möglich innerhalb 4 andern folgenden / Monathen geschlichtet und zum Ende gebracht werden.

§3. Im Fall aber verletzendes Parth hartnäklich möchte befunden / werden und sich durch billige Vorschläge nicht wollte lenken / laßen oder selbige annehmen, so sol als dann denen verletzten / Theilen freystehen, doch mit vorhergängiger rechtmäßiger Ankün-/digung des Krieges, sein Recht zu verfolgen und den Krieg, wie oben / gesetzet worden, wieder den Beleidenden zu führen.

35.

§1. Kad ši taika būtų išlaikyta kuo tvirtesnė, liktų nuolatinė, užtikrinta ir stiprėtų ir nė viena iš šalių jos nepažeistų, visos aukščiau minėtos taiką sudarančios šalys, tiek principalai, tiek konfederatai, pasižada šventai laikytis ir nepažeisti šios transakcijos ir taikos sutarties, kaip ir visų jos straipsnių, skirsnių ir klauzulių, o kad ji ateityje nebūtų sulaužyta, vienas su kitu jie šiuomi iš visų pusių kuo tvirčiausiai kaip tik įmanoma susisaisto visuotine garantija, visuotine evikcija ir [sudarydami] abipusę gynybą, tad jeigu ateityje nutiktų taip, kad vieną šalį karine jėga užpultų kita arba keletą šalių užpultų kelios
[1111] sausumoje arba vandenyje, priešingai šitai taikos sutarčiai, // visi turi laikyti agresorių, kuris sukėlė karą, tikrų tikriausiu nusikaltėliu, sulaužiusiu šią taikos sutartį, ir visiškai pašalinti galimybę tokiam naudotis šios taikos sutarties privilegijomis. Kita šalis, taipogi ir visos kitos šią sutartį sudariusios šalys vėliausiai per du mėnesius nuo užpultosios šalies kreipimosi, turi užpultąją šalį paremti visais ginklais ir tol padėti kovoti kare prieš agresorių, kol vėl bus atkurta taika tarp visų viena kitai įsipareigojusių sutarties šalių.

§2. Tačiau jeigu nutiktų taip, kad viena šalis būtų puolama kitos arba kelios šalys būtų puolamos kelių ir pridarytų sunkių nuostolių bei pažeidimų, tačiau nenaudotų karinės jėgos, skriaudžiamoji šalis negali kaip niekur nieko susyk griebtis ginklo, o turi ieškoti priemonių ir būdų, kaip draugiškai sureguliuoti tokius nesutarimus ir kivirčus. Taigi jeigu skriaudžiamai šaliai išsyk ir pačiai vienai nepavyktų susitarti, tuomet ji turėtų apie tai pranešti kitoms sutarties šalims ir tada per keturis mėnesius sušaukti bendrą komisiją visų šia taikos sutartimi susisaisčiusių šalių vardu prie skriaudžiamosios šalies sienų, tuomet abiejų šalių deleguoti komisarai tą ginčytiną reikalą turi išnagrinėti ir, jeigu įmanoma, konfliktą per kitus keturis mėnesius išspręsti ir užbaigti.

§3. Tuo atveju, jeigu šalis skriaudikė atkakliai laikytųsi savo ir nenorėtų nusileisti tinkamiems pasiūlymams arba jų priimti, skriaudžiamosios šalys turi teisę – tik iš anksto teisėtai paskelbusios karą – ginti savo teises ir, kaip aukščiau minėta, kariauti su jas žeidžiančia šalimi.

§4. Solten aber bloß allein wegen der Gräntzen einige turbationes / und Zwistigkeiten erwachßen, so daß selbige mit Macht / oder andern Gegenstüken und Kunsten abgewendet und zu-/rüke getrieben würden, so sollen solche actus nicht vor einer / violation und Brechung dieses Friedens gehalten, sondern es sol diese / Controversie wegen der Gräntzen ohne einige Waffen terminirt geschlichtet werden.

36.

Weil aber zu mehrerer Sicherheit diese Pacification so wohl / der Durchlauchtigste und Großmächtigste König und Cron / Polen als auch der Durchlauchtigste Großmächtigste König / von Schweden wie auch der Durchlauchtigste Churfürst / von Brandenburg begehret und erfordert, daß der Durch-/lauchtigste und Großmächtigste Fürst und Herr, Herr / Ludwig der XIV., der
[1112] Allerchristlichste König in Frankreich // und Navarra, durch weßen Hülffe, Fleiß und Vermittelung zwischen obge-/dachten Durchlauchtigsten Königen und dem Durchlauchtigsten Churfürsten zu Brandenburg dieser Friede befordert und zum gewünschten Ende gebracht / worden, als ein Bürge und Fideiussor der unzerbrüchlichen Observation und Haltung / deßelben sich stellen möchte. Als haben Ihre Allerchristliche Königl. Maj. dero-/selben begehren hierinnen Gnügen thun wollen, wie sie dann aus eben demselben / Gemüthe, als Sie den lieben Frieden befordert, auch deßen im[m]erwährende, / unzerbrüchliche Beständigkeit wünschende, selbige vor sich und / seine Nachkömlinge Könige in Frankreich hiemit gelobet und / verspricht und solches durch den Erlauchten Hochwohlgebohrnen Herrn / Antonium de Lumbres dero zu Versicherung solcher Guarantie mit vol-/kom[m]ener Macht versehenen Legaten, daß Sie nehmlich die execution, ob-/servirung und im[m]erwährende Beständigkeit dieser pacten zwischen obgenand-/ten Königen und Fürsten bester maaßen, wie solches wird geschehen können, auch / durch Waffen, dafern Fried und glimpfliche Mittel nicht verschlagen / wolten, zu unterhalten und befördern und woferne jemand etwas des-/jenigen, was unter dieser Fidejussion oder Bürgschafft enthalten, violi-/ren und brechen solte, mit deroselben Macht und Waffen dem ver-/letzten Theil auf deßen requisition und Ansuchen beyzuspringen. / Damit aber solches desto fester verbleiben möge, so verheischet ge-/meldter Herr, Französischer Abgesandter, daß er die Ratification / seines Königes über diese Guarantie zu selbiger Zeit, wenn die Aus-/wechßelung des Friedens Ratihabitionen geschehen wird, einzulieffern. / Es soll auch allen und jeden pacifirenden Theilen freystehen, selbige des / Allerchristlichen Königes Guarantie und Bürgschafft anzunehmen, / auch andere Fürsten, Potentaten und Status in währender Zeit der Ratifi-/cation zu selbiger Freundschafft einzuladen und benennen.

§4. Jeigu nesutarimų ir ginčų kiltų vien dėl sienų, ir jos būtų perstumdomos jėga arba kitomis gudrybėmis ar priešiškumais, tokie veiksmai neturi būti laikomi šios taikos sutarties pažeidimu arba sulaužymu, tokia kontroversija dėl sienų turi būti išspręsta be ginčų nustatytu terminu.

36.

Tačiau jeigu Jo Šviesybė ir Galybė Lenkijos karalius ir Karūna, Jo Šviesybė ir Galybė Švedijos karalius, taipogi Jo Šviesybė Brandenburgo kurfiurstas, norėdami labiau įtvirtinti šią taikos sutartį, pageidautų ir pareikalautų, kad Jo Šviesybė ir Galybė kunigaikštis ir valdovas ponas Liudvikas XIV, visų krikš-
[1112] čioniškiausias Prancūzijos // ir Navaros karalius, kurio pagalba, darbštumu ir tarpininkavimu buvo paskatinta sudaryti ir iki galo išbaigta minėtųjų Jo Šviesybių karalių ir Jo Šviesybės Brandenburgo kurfiursto ši taikos sutartis, galėtų tapti jos nepertraukiamo stebėjimo ir išlaikymo laiduotoju. Taigi Jo Didenybė visų krikščioniškiausias karalius ketina patenkinti tokį jų pageidavimą ir, atsiduodamas tokiam pačiam jausmui, su kuriuo skatino sudaryti taiką, norėdamas, kad ji išliktų nuolatos ir nesubyrėtų, šiuomi prisiekia ir pažada savo ir savo paveldėtojų, Prancūzijos karalių vardu ir per Kilmingąjį Prakilnųjį poną Antonijų de Lumbres'ą, pasiuntinį, kuris turi visus įgaliojimus suteikti garantijas ir užtikrinti, kad šios aukščiau minėtų karalių ir kunigaikščių sutarties įgyvendinimą ir nenutrūkstamą tęstinumą kuo geriausiu būdu, kaip tai įmanoma, taipogi ir ginklais, jeigu taikios ir švelnios priemonės nepadėtų, palaikys ir skatins, jeigu kas nors iš to, kas prisiimama šiuo laidavimu, būtų šiurkščiai pažeista arba sunaikinta, savo galia ir ginklais ateis į pagalbą nuskriaustajai šaliai jos oficialiu reikalavimu ir prašymu. Tačiau kad visa tai būtų patvirtinta, minėtasis ponas Prancūzijos pasiuntinys pažada pateikti savo karaliaus ratifikaciją dėl tokios garantijos tuo metu, kai bus apsikeičiama taikos sutarties ratifikacijomis. Visos taiką sudarančiosios šalys laisvai apsisprendžia, ar priima visų krikščioniškiausio karaliaus garantiją ir laidavimą ir ar pakviečia kitus kunigaikščius, valdovus ir valstybes ratifikavimo metu užmegzti draugiškus ryšius ir juos įvardyti.

37.

Dafern auch einige Könige, Fürsten, Respubliquen oder Status als / Freunde allerseits paciscirender Theile in diese pacta miteinge-/schloßen zu werden, begehren möchten, solches sol ihnen frey stehen, nur / daß selbige sich innerhalb 6 Monathen von dato an zu rechnen, hierzu / erklären und solches mit Belieben und Einwilligung sämtlicher Theilen / geschehen möge. Zu deßen allen und jeden mehreren Versicherung, Krafft und Bevestigung, so haben allenseits abgefertigte H. H. Com[m]issarii benebenst / dem Erlauchten und Wohlgebohrnen Herrn Mediatore dieses gegenwärtige Friedens In-/strument, und zwar dieses exemplar des Durchl. Königes und Cron Polen, wie auch / des Durchl. Churfürsten zu Brandenburg Abgesandte Com[m]issarii mit ei-/genen Händen und Insiegeln versehen und bekräfftiget. / Gegeben in Oliva, den dritten Tag Monaths Maii a[nn]o MDCLX.

Locus der Nahmen und Siegel Ihrer Excellentzien, der Durchlauchtigen / Herrn Abgesandten. //

[1113] §60. Krafft den geschehenen Tractaten ordinirte Churfürst Fridrich Wilhelm den Tri-/bunal oder das höchste appellations Gericht in Preußen, worinnen praesidiren soll alle Zeit / einer von den Ober Räthen, dem adjungiret sollen seyn fünff assessores von Adel und 3 vom / bürgerlichen Standes Personen, der Praeses wird ins gemein alle drey Jahr ver-/ändert, es sey denn, daß der Churfürst selbigen länger damit insonderheit / begnadigen solte.

§61. Nach geschloßenen Frieden ward mit dem Churfürsten von Brandenburg / wegen Elbing tractiret, die aber nicht zu Ende gebracht worden.

§62. Doch ward a[nn]o 1663[243] den 18. Oktober, nachdem der Churfürst von Branden-/burg Braunsberg evacuiret, dem Churfürsten das absolutum Dominium / über Preußen solleniter von denen Polnischen eigentlich dazu abgefer-/tigten Com[m]issariis übergeben, wobey auch die Preußische Landstände / den Eyd der Treue in casu Devolutionis dem König und der Cron Polen geleistet.

§63. A[nn]o 1668 dankte Joh[annes] Casimirus Cron und Scepter ab und ward an / seiner Stelle erkohren Michael Koributh Wisnowieckii, welcher aus dem / Stam[m]e Korybuthi, so ein Bruder Vladislai Jagellonis gewesen, ent-/sproßen. Bey deßen Regierung das Reich Polen den Ukrainischen Haupt-/Schlüßel Caminiec Podolskii verlohren, worüber der König Michael a[nn]o / 1673 gestorben.

[243] 3 *corr. ex* 9.

37.

Jeigu kurie nors karaliai, kunigaikščiai, respublikos arba valstybės, kaip visapusiškai taikos sutartį sudarančios šalys, pageidautų būti į ją įtraukti, jiems tai turėtų būti leista padaryti, tik tą jie turi pareikšti per šešis mėnesius, skaičiuojant nuo šios dienos, ir tai turi būti padaryta su visų šalių sutikimu ir pritarimu. Jų visų ir kiekvieno atskirai užtikrinimui, galiojimui ir patvirtinimui iš visų šalių pasiųstieji ponai komisarai šalia šviesiausiojo ir prakilniojo pono tarpininko, būtent šį Šviesiausiojo karaliaus ir Lenkijos Karūnos egzempliorių, taip pat Šviesiausiojo Brandenburgo kurfiursto pasiuntiniai komisarai savo ranka pasirašė ir patvirtino antspaudais šią esamą taikos sutartį. Duota Olivoje 1660 metų gegužės mėnesio trečiąją dieną.

Jų Ekscelencijų Jų Šviesybių ponų pasiuntinių vardų ir anstpaudų vieta. //

[1113] §60. Remdamasis sudarytomis sutartimis kurfiurstas Frydrichas Vilhelmas įkūrė Prūsijos tribunolą, arba aukščiausiąjį apeliacinį teismą, kuriam visą laiką turi vadovauti vienas kuris iš vyriausiųjų tarėjų, jam padėti turi būti paskirti penki kilmingųjų luomo asesoriai ir trys asmenys iš miestiečių luomo, vadovas turi būti keičiamas kas trejus metus, nebent kurfiurstas, išimties tvarka rodydamas jam palankumą, paliktų ilgiau vadovauti.

§61. Sudarius taiką su Brandenburgo kurfiurstu buvo deramasi dėl Elbingo, bet derybos nebuvo pabaigtos.

§62. Tačiau 1663 metų spalio 18-ąją, po to, kai Brandenburgo kurfiurstas evakavo Braunsbergą, lenkų paskirti komisarai iškilmingai perdavė kurfiurstui neribotą valdžią Prūsijai, o Prūsijos krašto luomai prisiekė karaliui ir Lenkijos Karūnai ištikimybę devoliucijos atveju.

§63. 1668 metais Jonas Kazimieras atsisakė karūnos ir skeptro, o į jo vietą buvo išrinktas Mykolas Kaributas Višnioveckis, kilęs iš Kaributo giminės, kurio brolis buvo Vladislovas Jogaila. Jam valdant Lenkijos Karalystė prarado reikšmingiausią Ukrainos miestą Podolės Kamenecą; 1673 metais karalius Mykolas [Višnioveckis] mirė.

§64. An deßen Stelle Johannes III. aus dem Geschlecht der Sobieskii a[nn]o 1674 / erkohren. Selbiger hat a[nn]o 1678 die große Unruh in Danzig gestillet.

§65. In welchem Jahr die Schweden ins Herzogthum Preußen mit 18 bis 20 000 / Mann einfielen[148], da bey Memel die Stadt, weiß nicht, aus was Gelegenheit / in Brand gerathen und hat das Feuer schier zwey drittel der Stadt verbrandt, / wobey die Schweden Tilsit, so sie den 8. Dec[embris] eingenom[m]en und von da auf / Ragnit, so sie auch einbekom[m]en, nachmals auf Insterburg, so sich Ihnen / auch ergeben, loßgangen, a[nn]o 1680 den 14. Januar ergab sich Ihnen Welaw.

§66. Doch saaßen hier die Brandenburgischen nicht still, denn sie in un-/terschiedlichen Partheyen, worunter einer Nahmens Natzmer im Insterburgi-/schen und Ragnitschen Ihnen viel Abbruch that und viele Gefangene, die fast / verhungert aussahen, einbrachte. Sie kriegten auch Carl Carlson, des / Königs in Schweden natürlichen Bruder, den 23. Jan[uar] 1680 gefangen, der / Churfürst war auch selbst den 27. Decembr[is]zuvor ankom[m]en, der sein / Volk mit Schlitten auf Labiau und bis nach Tilsit schier führen ließ, denen / auch 32 Stück und 2 Feuer Mörser nachgeschiket worden.

§67. Darauf die Schweden nach einer merklichen Niederlage bey der Split-/ter Reiß ausnahmen, denen General Major von Schöning mit einem ziem-/lichen Corpo sich anhieng und sie bis in Curland verfolgete. Da er den Schweden, / die kaum mit 6000, einige sagen[244] nur mit 4000 Mann zurüke kamen, / ziemlich Abbruch gethan, Ihme aber war nicht geringe Beute erworben. / Der
[1114] Churfürst eroberte unterschiedliche Schwedische Stüke und Feuer // Mörser, so nach Königsberg wurden gebracht, und ward hierauf der Friede / mit den Schweden geschloßen.

§68. A[nn]o 1688 starb Friedrich Wilhelm in Berlin, in deßen Stelle folgete / sein Sohn Fridrich III., der a[nn]o 1690 in praesentz der Königl. Polnischen Legaten, / deßen Haupt der Lubomirskii war, das Land Preußen Ihme und dem Kö-/nige und der Cron Polen den pacten gemäß huldigten.

[244] s *corr. ex illect.*

§64. 1674 metais į jo vietą buvo išrinktas Jonas III iš Sobieskių giminės. 1678 metais jis numalšino didžiulius neramumus Dancige.

§65. Tais metais [1678] švedai užpuolė Prūsijos Kunigaikštystę su bene 18 ar 20 tūkstančių karių[148], ir nežinia kodėl Klaipėdoje kilo gaisras, per kurį ugnis suniokojo du trečdalius miesto. Švedai užėmė Tilžę gruodžio 8-ąją, iš ten patraukė į Ragainę, kurią irgi užkariavo, po to – į Įsrutį, kuris irgi pasidavė, o 1680 metų sausio 14-ąją pasidavė Vėluva.

§ 66. Tačiau brandenburgiečiai nesėdėjo ten sau tykiai, o atskiromis grupėmis, iš jų vienas, vardu Natzmeras, Įstruties ir Ragainės apskrityse jiems pridarė daug žalos ir atsivedė daugybę belaisvių, kurie atrodė visai išbadėję. 1680 metų sausio 23-iąją jie sugavo ir Carlą Carlsoną, tikrą Švedijos karaliaus brolį, kurfiurstas pats prieš tai buvo atvykęs gruodžio 27-ąją ir įsakė rogėmis nuvežti savo kariuomenę iki Labguvos ir iki Tilžės, o iš paskos pasiuntė 32 patrankas ir du ugniasvaidžius.

§67. Kai švedai, patyrę smarkų pralaimėjimą prie Špliterio, leidosi bėgti, generolas majoras von Schöningas su gan dideliu daliniu lipo jiems ant kulnų ir persekiojo juos iki pat Kuršo. Švedams jis pridarė gerokų nuostolių – šie grįžo vos su 6000, kai kurie teigia, kad tik su 4000 vyrų, jam atiteko ir nemenkas
[1114] grobis. Kurfiurstas užgrobė įvairiausių švediškų patrankų ir // ugniasvaidžių, kurie buvo atgabenti į Karaliaučių, ir po to su švedais buvo sudaryta taika.

§68. 1688 metais Berlyne mirė Frydrichas Vilhelmas, kurio vietą užėmė jo sūnus Frydrichas III, 1690 metais, dalyvaujant Lenkijos karaliaus pasiuntiniams, kuriems vadovavo Lubomirskis, jis [Frydrichas III] davė jam [Lubomirskiui], karaliui ir Lenkijos Karūnai priesaiką pagal [galiojančias] sutartis dėl Prūsijos žemės.

Das 23te Capitul

Wie es jetzo, was den Regierungs Staat betrifft, im Herzoglichen Preußen / gehalten wird

Inhalt

1. Die Geistlichen Sachen im Churfürstl. Preußen und Ihre Jurisdiction. 2. Die 2 Geistl. / Consistoria in Preußen, und zwar das Samländische. 3. Das Pomesamische. / 4. Der Politische Staat und die Ober Rath Stube. 5. Die Oeconomie Sachen. 6. / In gemeinen Sachen das Hoff Gericht. 7. Das Tribunal. 8. Die Cantzley. 9. / Das Hoff Halß Gericht. 10. Die Kriegs Sachen. 11. Der Gouverneur von der Memel, / Pillau und Friedrichsburg. 12. Wild und Jagdt Sachen. 13. Die Chufürstl. / Freyheiten. 14. Die Theilung des Landes in drey Creyse, in die Landschafft, / Ritterschafft und Städte. 15. Der Praelaten Standt ist abgeschafft. 16. Die / Hauptmannschafften im Samländischen Kreyse. 17. Die Hauptmanschafften im / Natangischen Creyse. 18. Die Hauptmannschafften im Oberländischen Creyse. / 19. Die extraordinar Hauptmannschafften. 20. Die Cam[m]er Aemter. 21. Die / Landrichter. 22. Die Art zu Landtagen im Churfürstl. Preußen.

§1. Das Churfürstl. Preußen aber hat jetziger Zeit eine andere Eintheilung / gewon[n]en. Was die Sacra betrifft und dero Jurisdiction, so kom[m]en alle / dero Sachen ans Samländische, so zu Konigsberg, und ans Pomesamische, / so zu Saalfeld, Consistoria, als durch welche Sr. Churfürstl. Durchl. die Iura / Episcopalia exerciret, wie wohl Sr. Churfürstl. Durchl. nicht alles den Consisto-/riis übergeben, angesehen Sie Ihnen vorbehalten das ius praesentandi[149], eli-/gendi, nominandi, confirmandi ministros, item das Ius dispensandi in / matri monialibus etc., in andern sprechen die Consistoria.

§2. Das Samländische Consistorium ist zusamt dem Pomesanischen / von Margg. Albrecht dem ältern und von Margg. zu Brandenburg Georg / Fridrich, gestifftet, deßen Haupt Praeses der Officialis heißet, ein Politi-/cus, deme was Prediger Sachen betrifft, beygesetzt der Prof. Theol. zu / Königsberg und ins gemein Ober Hoffprediger ist, als Generalis Super / intendens Pruss. Eccles. die Verrichten die Consistorialia jener, was Saecularia, dieser was ecclesiastica betrifft. Deßen Assessores sind die / drey Geistliche Pfarrer in den dreyen Städten Königsberg, dann der / Advocatus Fisci, item ein Professor Iuris, die ihren notarium und famulum / haben, der Process ist mehrentheils sum[m]arisch und wird daselbst, was / des Ambt Verwalten, Lehr und Leben

Dvidešimt trečias skyrius

Kaip dabar kunigaikščio valdomoje Prūsijoje tvarkomi valstybės valdymo reikalai

Turinys

1. Bažnyčios reikalai kurfiursto valdomoje Prūsijoje ir jų jurisdikcija. 2. Dvi bažnyčių konsistorijos Prūsijoje, ypač toji Semboje. 3. [Konsistorija] Pamedėje. 4. Valstybės santvarka ir Vyriausioji taryba. 5. Ekonominiai reikalai. 6. Rūmų teismas, sprendžiantis paprastas bylas. 7. Tribunolas. 8. Kanceliarija. 9. Rūmų teismas, sprendžiantis nužudymų bylas. 10. Karo reikalai. 11. Klaipėdos, Piliavos, Frydrichsburgo gubernatorius. 12. Laukinių žvėrių ir medžioklės reikalai. 13. Kurfiursto suteikiamos laisvės. 14. Šalies gyventojai skirstomi į tris sluoksnius: žemvaldžius, riterius ir miestiečius. 15. Prelatų luomas panaikinamas. 16. Sembos srities apskritys. 17. Notangos srities apskritys. 18. Oberlando [Aukštutinės Prūsijos] srities apskritys. 19. Ypatingos apskritys. 20. Valsčių administracijos. 21. Krašto teisėjai. 22. Landtagų sušaukimas Prūsijos Kunigaikštystėje.

§1. Dabartiniais laikais kurfiursto valdoma Prūsija padalyta kitaip. Visi bažnyčių reikalai ir jų jurisdikcija priklauso Sembos konsistorijai, kuri yra Karaliaučiuje, ir Pamedės konsistorijai, kuri yra Zalfelde, tad per jas Jo Šviesybė kurfiurstas vykdo vyskupų teises, mat Jo Šviesybė kurfiurstas ne viską perleido konsistorijoms, sau pasilaikė *ius praesentandi*[149]: teisę išrinkti, nominuoti, konfirmuoti kunigus, taip pat teisę daryti išimtis santuokų atvejais ir kt., o kitus klausimus sprendžia konsistorijos.

§2. Sembos konsistoriją, kartu su Pamedės [konsistorija], įkūrė markgrafas Albrechtas vyresnysis ir Brandenburgo markgrafas Jurgis Frydrichas. Jai vadovauja oficijolas, politikas, kuriam, pamokslavimo reikalais įpareigotas padėti Karaliaučiaus [universiteto] teologijos profesorius, jis paprastai yra vyriausiasis rūmų pamokslininkas, taigi Prūsijos Bažnyčios generalinis superintendentas tvarko konsistorijų reikalus, anas – pasaulietinius, o šitas – bažnytinius. Jų asesoriai yra trys trijų Karaliaučiaus miestų bažnyčių kunigai, taip pat *Advocatus Fisci* [iždo prižiūrėtojas] ir teisės profesorius, kurie turi savo notarus ir padėjėjus, procesas dažniausiai yra bendras ir ten sprendžiama tai, kas susiję su tarnybos reikalais, kunigų mokymusi ir gyvenimo sąlygomis, taip pat

[1115] der Priester und Schulbedienten, wie auch Matri-//monial Sachen betrifft, decidiret und muß dieses Concistorium agnosciren, ein jeder im Lande / und ist die Würde deßen so hoch geachtet, daß das Landrecht ihren Auspruch hält[a(134)] als ein Decret.

§3. Nach diesem ist das Saalfeldische oder Pomesanische Consistorium, so beste-/het aus einem Praeside oder Officiali, so ein Iuris Consultus, denn zwey Geistlichen / und ein Weltlicher und ein Notarius, die was das Samländische ebenfals ver-/fahren, von da gehet die appellation ans Hoffgericht, von da weiter ans Tribunal.

§4. Was sonsten Politica betrifft, muß nun alles nach Königsberg, was / Staats Sachen an die Ober Rathstube, so neulich bestanden aus dem General / Gouverneur oder Statthalter, dann dem Landhoffmeister, Oberburggraffen, / Cantzler und Obermarschallen, so Ober und Regimentsräthe genennet wer-/ den, welche 4 Officia a[nn]o 1542 vom Margg. Alberto gestifftet und werden / hiezu Preußische von Adel (doch kan der Cantzler, da keiner unter dem / Adel der Geschiklichkeit wäre, bürgerliches Standes seyn) ge-/nom[m]en, denen 2 Obersecretarii beygefüget sind.

§5. Oeconomie Sachen kom[m]en an die Cam[m]er, die ist zweyerley, die Rech-/nungs Cam[m]er und die Rentcam[m]er. In jener ein Cam[m]ermeister und / Churfürstlicher Rath, zwey Vice Cam[m]ermeister, zwey Cam-[m]er Schreiber, / ein Registrator, ein Rentschreiber und etwa vier Ordinarie Cam[m]er Ver-/wandten. In der Rentcam[m]er ist der Rentmeister und zwey Rentey / Verwandten, hiezu gehören Küchenmeister, 1 Kellermeister und ihre Schreiber. / Item der Futter Marschall, desgleichen die Amtsschreiber, die Kornschreiber, die / Landschöppen, die Burggraffen, die Landgeschworenen, Cäm[m]erer, Hauß Cäm[m]erer, item / die Fischmeister, Strommeister, Börnstein Meister, Schoß und Accise Einnehmer, als die / in der Cam[m]er ihre Rechnungen abzulegen haben. Zur Cam[m]er wird auch ge-/rechnet der Landkasten. Obzwar hierinnen die Landschafft scheinet vor sich / ihn zu verwesen, wird doch die Rechnung, wenn Sie bey dem Kasten Herrn / geschehen, in die Cam[m]er eingeführet, nebst dem ist das Zoll und Licenthauß, / darin der Director, ein Inspector, vier Buchhalter und 5 Besucher seyn. Außer / dem ist das Börnstein Gericht, so zu Fischhausen geheget wird[b(135)].

[a(134)] Lib. 2, Tit. IV; §1 et 2.

[1115] santuokos // reikalai, ir kai konsistorija tam pritaria, visi šalyje, kad ir kokios aukštos kilmės būtų, krašto teisės sprendimus pripažįsta[a(134)] kaip dekretą.

§3. Taip pat yra Zalfeldo, arba Pamedės, konsistorija; ją sudaro vienas prezidentas arba oficijolas, kuris yra juriskonsultas, toliau – du dvasininkai, vienas pasaulietis ir vienas notaras, kurie tvarko ir Sembos reikalus, iš čia apeliacijos pateikiamos rūmų teismui, o iš ten – toliau tribunolui.

§4. Kiti politikos reikalai perduodami į Karaliaučių, valstybės reikalai – į Vyriausiąją tarėjų tarybą, kurią neseniai sudarė generalinis gubernatorius, arba vietininkas, taip pat Krašto rūmų tarėjas, oberburggrafas, kancleris ir vyriausiasis maršalas, kurie vadinami vyriausiais ir vyriausybės tarėjais, šias keturias tarnybas įkūrė markgrafas Albrechtas 1542 metais ir į jas priimami Prūsijos kilmingieji (tačiau kancleris, jeigu neatsirastų tinkamo iš kilmingųjų, gali būti iš miestiečių luomo), kuriems priskiriami du vyriausieji sekretoriai.

§5. Ekonomikos reikalus tvarko iždas, jis susideda iš dvejų rūmų: finansų kontrolės ir pajamų. Iždo dirba iždininkas ir kurfiursto tarėjas, du viceiždininkai, du iždo raštininkai, vienas registratorius, pajamų raštininkas ir bene keturi rūmų atlyginimų valdininkai. Pajamų rūmuose yra mokesčių rinkėjas ir du mokesčių tarnautojai, čionai priklauso virtuvės valdytojas, vienas rūsio valdytojas ir jų raštininkai. Taip pat pašaro maršalas, raštininkai, grūdų apskaitininkai, krašto suolininkai, burggrafai, krašto prisiekusieji, kamerarijus, namų kamerarijus, taipogi žvejybos valdytojai, upininkystės valdytojai, gintaro valdytojai ir akcizų rinkėjai, kurie iždui turi pateikti savo sąskaitas. Iždui taipogi priskiriama pagrindinė [Karaliaučiaus] luomų kasa. Nors čionai atrodo, jog krašto luomai patys tvarko šią kasą, tačiau sąskaitos, išrašytos šios kasos valdytojo, įtraukiamos į iždą, be to, yra muitų ir licencijų tarnyba, kurioje dirba direktorius, inspektorius, keturi buhalteriai ir penki lankytojai. Be to, yra gintaro teismas, kuris dirba Žuvininkuose[b(135)].

[b(135)] Börnstein Ord., c. I.
[*Possib.*: Revidirte und renovirte Börnstein Ordnung [...], Königsberg, 1644.]

§6. In gemeinen Sachen gehet der Process ans Hoffgericht, Iudicium Aulicum / und bestehet insgemein aus einem Hoffrichter, so Praeses, und 8 Assessorem, da-/von 5 gebohrne von Adel und 3 aus dem bürgerlichen Stande, so aber in Rechten wohl müßen erfahren seyn, denen beygefüget seyn zweene Se-/cretarii, benahmset Hoff Gerichts Secretarii. Diese Verfahren nomine principii, / darum dem Gericht als dem Herrn des Landes pfleget suppliciret zu werden, / und spricht über alle Sachen, außer denen, welche das große Gnaden pri-/vilegium eximiret hat. Wie auch hie sind eximiret die Römische Geist-/liche in Preußen, ists aber eine Sache, so den Herrn des Landes angehet, / die wird ebenfals daselbst fortgesetzet und spricht salva appellatione / ans Tribunal. //

[1116] §7. Das Tribunal bestehet aus einem Praesidenten, der Ober Regimentsrath, / dann 5 gebohren von Adel und 3 aus dem bürgerlichen Stande, so aber gute / Juristen seyn müßen, die werden alle drey Jahr verändert, von da / keine appellation weiter gehet. Dieses Gericht hat seinen Secretarium. Die / Sachen, so hie ausgefertiget werden, werden aus der Cantzelley geholet.

§8. In der Cantzley ist der Registrator, Taxator, der Postmeister, der Bothen / Meister und andere Cantzellisten.

§9. Daneben ist auch ein Hoffhalß Gericht, das aber bloß in Criminalibus / zu sprechen hat, selbiges bestehet aus dem Hoffhalßrichter, der ins ge-/mein ein Hoffgerichts Rath oder ein Doctor Iuris und ein Churfürstl. Rath / ist, denn der Vice Praeses, ein Jurist nebst 6 andern Assessoren und / einem Secretario, von da die Apellation ans Hoffgericht und weiter ans / Tribunal gehet.

§10. In Kriegs Sachen ist die Kriegscam[m]er, so bestehet aus dem Landobristen / oder der von Sr. Churfürstl. Durchl. über die Milice bestellet ist, dann / der Ober Com[m]issarius, der seine Unter Com[m]issarios hat, dann der Kriegs Auditeur, / der General Proviantmeister samt dero Schreibern, der Kriegs Secretarius.

§11. Hiezu werden in nöthigen Sachen mitzugezogen der Guoverneur von der / Memel, der Gouverneur von Pillau, der Gouverneur von Fridrichsburg / in Königsberg.

§12. In Wild und Jagdt Sachen ist der Jägerhoff, da ist der vornehm-/ste der Preußische Ober Forstmeister oder Preußische Jägermeister, / so unter sich hat 78 Wildnißbereuter, die wieder unter sich haben / ihre Warten oder Waldknechte, so die Wildniß bereiten müßen, ein / Oberförster im Oberländschen und Natangischen Creyse, deme zu-/geordnet ein Jagdt Rath, ein Holtzförster, ein Jagdt Secretarius, der / Oberholtzschreiber, der Holtz Cäm[m]erer, Schreiber, die drey Holtzschreiber, / im Natangischen, im Litthauischen und Oberländschen Creyse.

§6. Paprastų reikalų bylos keliauja į rūmų teismą, *Iudicium Aulicum*, šis dažniausiai susideda iš rūmų teisėjo, kuris yra prezidentas, ir aštuonių asesorių, iš kurių penki yra kilmingųjų ir trys miestiečių luomo, bet šie turi gerai išmanyti teisės dalykus, jiems priskirti du sekretoriai, vadinami rūmų teismo sekretoriais. Jie veikia valdovo vardu, todėl šiam teismui, kaip krašto valdovui, paprastai siunčiami prašymai, ir jis sprendžia visus reikalus, išskyrus tuos, kurie nuo teisminių įsipareigojimų atleisti didžiojoje Malonės privilegijoje. Kaip ir čia, atleisti yra Romos katalikai Prūsijoje, bet jeigu reikalas susijęs su krašto valdovu, jis taipogi nagrinėjamas ten ir sprendžiamas tribunole, išsaugant teisę į apeliacinį skundą. //

[1116] §7. Tribunolą sudaro prezidentas, vyriausiasis vyriausybės tarėjas, toliau – penki kilmingieji ir trys iš miestiečių luomo, bet jie turi būti geri teisininkai, šie kas trejus metus pakeičiami, iš ten apeliacijos toliau nepateikiamos. Šis teismas turi savo sekretorių. Tos bylos, kurios čia sprendžiamos, gaunamos iš kanceliarijos.

§8. Kanceliarijoje yra registratorius, vertintojas, pašto viršininkas, pasiuntinių vadovas ir kiti kanceliarininkai.

§9. Be to, yra rūmų egzekucijų teismas, kuris nagrinėja tik kriminalines bylas. Jį sudaro bausmes skiriantis teisėjas, kuris paprastai būna rūmų teismo tarėjas arba teisės daktaras ir kurfiursto patarėjas, taipogi viceprezidentas, vienas teisininkas, šeši kiti asesoriai ir vienas sekretorius. Iš ten apeliacija pateikiama rūmų teismui, paskui perduodama toliau į tribunolą.

§10. Karo reikalams yra Karo rūmai, kuriuos sudaro landobristas [krašto pulkininkas] arba kurį per kariuomenės vadovybę paskiria Jo Šviesybė kurfiurstas, taip pat vyriausiasis komisaras, kuris turi savo pakomisarius, toliau yra karo auditorius, generalinis maisto valdytojas su savo raštininkais ir karo sekretorius.

§11. Prireikus pasitelkiamas Klaipėdos gubernatorius, Piliavos gubernatorius ir Frydrichsburgo Karaliaučiuje gubernatorius.

§12. Žvėrių ir medžioklės reikalus tvarko Medžioklių rūmai, svarbiausias juose yra vyriausiasis Prūsijos girininkas, arba Prūsijos medžiotojų valdytojas, kuriam pavaldūs 78 girių prižiūrėtojai, šie turi savo stebėtojus, arba miško tarnus, kurie privalo apjoti girias. Oberlando ir Notangos apskrityje yra vyriausiasis girininkas, jam priskirta medžioklės taryba, medienos girininkas, medžioklės sekretorius, vyriausiasis medienos apskaitininkas, medienos kamerarijus – raštininkai, trys medienos apskaitininkai: Notangos, Lietuvos ir Oberlando apskrityse.

§13. Die Sachen auf den Freyheiten kom[m]en vor das burggräffliche / Amt, deßen Ober Praeses der Oberburggraff, deßen Stelle vertritt / der Herr Official oder sonst ein anderer Jurist nebst den 3 Fiscalen, / denen zugeordnet ist der Amts Schreiber, von da wird appelliret ans / Hoffgericht und denn ans Tribunal.

§14. Sonsten theilet sich das Land in drey Creyse, in den Samländischen, / Natangischen und Oberländschen Creyße der Ritterschafft. In den Conven-/ ten und Landtagen wird ein Marschalk erwählet, der Ihre Notdurfft / anbringen muß. Über welche alle ist der Landmarschallk oder / Director des Lan-
[1117] des, der allewege Hauptmann zu Brandenburg ist, // nachdem ist der Landvoigt von Schaken, denn der Voigt von Fischhausen / und der Hauptmann von Tapiau, als die vornehmste Landräthe, welche / vier Landräthe schon a[nn]o 1542 vom Marggraff Albrecht gesetzt. Zu welchen / a[nn]o 1605 noch 8 Personen gekom[m]en, also daß Sie ein aparter im[m]erwäh-/rendes Collegium von 12 Personen und demnach den 1ten Herrn Standt, die / Ritterschafft den zweyten, die Stadt aber Königsberg und die kleinen / Städte, derer Haupt Bartenstein ist, den dritten Standt machen.

§15. Vor dem ist ein Standt mehr gewesen, nehmlich der Praelaten Standt, / welcher aber mit den Bischöffen im Fürstlichen Preußen aufgehöret[150].

§16. Sonst werden die obgedachten Creyse in gewiße Hautmannschafften / und Aemter getheilet, über welche Aemter ein Praeses ist, der Haupt-/mann gennet wird, als:

Im Samländischen Creyse sind folgende Aemter / oder Hauptmannschafften:

Hauptmannschafft Schaken, worüber Hauptmann / als Landvoigt regieret.

Hauptmannschafft Fischhausen, darüber der Hauptmann / als Voigt praesidiret.

Hauptmannschafft Tapiau.

Hauptmannschafft Neuhauß.

Hauptmannschafft Labiau.

Hauptmannschafft Insterburg.

Hauptmannschafft Tilsitt.

Hauptmannschafft Ragnit.

Hauptmannschafft Memel.

§17. Im Natangischen sind diese:

Hauptmannschafft Brandenburg, da alle Wege der Hauptmann / das Directorium in den Landtagen hat, dahero er den Titul / Landes Director führet.

Hauptmannschafft Balga.

Hauptmannschafft Preusch Eylau.

§13. Laisvių reikalus sprendžia burggrafo tarnyba, kurios pirmininkas yra oberburggrafas, o jį pavaduoja ponas oficiolas arba koks nors kitas teisininkas kartu su trimis iždininkais, jiems yra priskirtas tarnybos raštininkas, iš ten pateikiamos apeliacijos rūmų teismui, o paskui ir tribunolui.

§14. Šiaip jau kraštas suskirstytas į tris apygardas: Sembos, Notangos ir Oberlando riterijos. Konventuose ir landtaguose išrenkamas maršalka, kuris turi toliau pateikti jų spręstinus reikalus. Visi jie pavaldūs krašto maršalkai,
[1117] arba krašto direktoriui, kuris yra Brandenburgo hauptmanas, // taip pat yra Žiokų krašto vaitas, toliau – Žuvininkų vaitas ir Tepliuvos hauptmanas, taip pat garbingiausi krašto tarėjai, keturis krašto tarėjus jau 1542 metais buvo paskyręs markgrafas Albrechtas. Prie jų 1605-aisiais prisidėjo dar aštuoni asmenys, taigi jie sudaro atskirą nuolatinę dvylikos asmenų kolegiją ir atstovauja pirmajam, ponų, luomui, antrajam – riterių, ir trečiajam, kurį sudaro Karaliaučiaus miestas ir mažieji miesteliai, svarbiausias jų yra Bartenšteinas.

§15. Anksčiau buvo dar vienas luomas, būtent prelatų, tačiau jo nebeliko, kai Prūsijos Kunigaikštystėje atsirado vyskupai[150].

§16. Minėtos apygardos suskirstytos į tam tikras apskritis ir valsčius, tiems valsčiams vadovauja jų valdytojas, vadinamas hauptmanu:

Sembos apygardoje yra tokie valsčiai arba apskritys:

Žiokų apskritis, kurio hauptmanas valdo kaip krašto vaitas.

Žuvininkų apskritis, jo hauptmanas vadovauja kaip vaitas.

Tepliuvos apskritis.

Noihauzo apskritis.

Labguvos apskritis.

Įsruties apskritis.

Tilžės apskritis.

Ragainės apskritis.

Klaipėdos apskritis.

§17. Notangos apygardoje yra šios [apskritys]:

Brandenburgo apskritis, kurios hauptmanas landtaguose visuomet vadovauja, todėl vadinamas krašto valdytoju.

Balgos apskritis.

Prūsų Ylavos apskritis.

Hauptmannschafft Bartenstein.
Hauptmannschaft Rastenburg.
Hauptmannschafft Oletzko.
Hauptmannschafft Bahrten.
Hauptmannschafft Angerburg.
Hauptmannschafft Lyck. //
[1118] Hauptmannschafft Johannsburg.
Hauptmannschafft Rhein.
Huaptmannschafft Loetzen.
Hauptmannschafft Schesten.
§18. Im Oberländischen Creyse:
Hauptmannschafft Holland.
Hauptmannschafft Liebstadt.
Hauptmannschafft Preusch Mark.
Hauptmannschafft Osterode.
Hauptmannschafft Hohenstein.
Hauptmannschafft Marienwerder.
Hauptmannschafft Risenburg.
Hauptmannschafft Neidenburg.
Hauptmannschafft Soldau.
Hauptmannschafft Ortelsburg.

Jede von diesen hat noch unter sich einige Schultzen- oder Cam[m]er / Aemter, diese wieder einige Pakmorschafften, aber hievon / zu andern Zeit.

§19. Hiezu gehören auch:

Die Hauptmannschafft Gerdauen, item

die Hauptmannschafft Nordenburg, die aber beyde an die / Herrn von Schlieben verschrieben.

Die Hauptmannschafft Gilgenburg, welche erblich den Herrn Finken / von Finkenstein verliehen.

Die Hauptmannschafft Morungen, so neulichst von Sr. Churfürstl. / Durchl. zu Brandenburg Herrn, Herrn Fridrich Wilhelm, den / Herrn Graffen und Burggraffen von Dohna verliehen worden.

§20. Hiezu gehören einige alte Cam[m]er Aemter, so ebenfals an / einigen von Adel verliehen worden. Als Dannaw an die Herrn / von Kreytzen, item Peisten an eben selbigen Herren von Kreytzen. / Das Amt Knauten an die Herrn von Kalkstein. Das Amt Schön-/berg, so an die Herrn von Polentz, denen auch die Stadt Allen-/hausen zugehöret.

Bartenšteino apskritis.
Rastenburgo apskritis.
Alėckos apskritis.
Bartų apskritis.
Unguros apskritis.
Lyko apskritis. //
[1118] Johanisburgo apskritis.
Reino apskritis.
Lėciaus apskritis.
Zėsteno apskritis.
§18. Oberlando apygardoje:
Holando apskritis.
Lybštato apskritis.
Prūsų Markos apskritis.
Osterodės apskritis.
Hohenšteino apskritis.
Marienverderio apskritis.
Ryzenburgo apskritis.
Neidenburgo apskritis.
Salidavos apskritis.
Ortelsburgo apskritis.

Kiekvienai iš jų pavaldžios dar kelios seniūnijos arba *Kammeraemter* [valsčiai], o šiems – kelios *Pakmorschafften* [pakamorystės], bet apie tai vėliau.

§19. Čia pat priklauso ir:

Girdavos apskritis ir

Nordenburgo apskritis, jiedvi užrašytos ponui von Schliebenui.

Gilgenburgo apskritis, kuri paveldėjimo teise perleista ponui Finkui von Finkensteinui.

Morungeno apskritis, kurią neseniai Jo Šviesybė Brandenburgo kurfiurstas ponas valdovas Frydrichas Vilhelmas perleido ponui grafui ir burggrafui von Dohnai.

§20. Čia pat priklauso ir keli seni valsčiai, taip pat buvę padovanoti keliems kilmingiesiems. Antai Danau – ponams von Kreytzenams ir Peistenas – tiems patiems ponams von Kreytzenams, Kniautų valsčius – ponams von Kalksteinams, Šėnbergo valsčius – ponams von Polentzams, kuriems taip pat priklauso ir Alenhauzeno miestas.

§21. Hie ist zu merken, daß in der Hauptmannschafft gemei-/niglich auch ein Landrichter ist, der alle Viertel Jahr mit dem / Landschöppen oder Land-
[1119] geschwornen Gericht halten und sprechen soll, // dabey an einigen Oertern Hauß Vögte, als zur Memel, Insterburg, Kö-/nigsberg und Tilsit. An andern Orten verrichten dero Arbeit die Amts-/schreiber. Wer hievon mehr wißen wil, beliebe zu lesen die *Notitias / Prussiae* Lydicii[151].

§22. Die Art zu Landtagen ist also beschaffen, wie solches kürtzlich doch um-/ständlich Hartknoch[c(136)] uns beschreibet. Wenn, spricht er, etwas wichti-/ges im Lande zu berathschlagen fürkomt, so schreibet der Herzog in / Preußen einen Landtag aus, und zwar wenn und zu wel-/cher Zeit er will. Die Mandata oder Ausschreibungen / werden an die Hauptleute geschikt, welche die Ritter-/schafft ein jeder in seinem Amte beruffen und Ihnen des / Landes Herrn Willen eröffnen. Die Ritterschafft wählet / als denn etliche Deputatos aus ihrem Mittel und schiket sie / mit einer gewißen instruction zu bestim[m]ter Zeit auf / den Landtag. Gleicher Gestalt wählen die Städte auch ih-/re Deputirten, wiewohl nicht aus einer {jeglichen}[245] dieselbe / geschiket werden. Sondern es haben sonderlich im Ober-/lande etliche Städte zusam[m]en nur einen Deputirten, der in / ihrem Nahmen dem Landtage beywohnen muß. Der Ort, da die Landtäge gehalten werden, ist nicht bestimt, wiewohl / sie meistentheils in Königsberg gehalten werden. Es haben / zwar in dem vorigen Seculo, da ein Landtag nach Heiligenbeil / a[nn]o 1567 ausgeschrieben ward, die Räthe der dreyen Städte / Königsberg daraus ein Recht machen wollen, ja gar auf ei-/ne Landes Constitution sich beruffen, daß die Landtäge nirgend / anders als in Königsberg sollen gehalten werden, allein sie / haben doch kein dergleichen Gesetz können herfürbringen, / der Cantzler hat auch eingewendet, daß der Fürst zu Rasten-/burg, Friedland und Bartenstein vorhin Landtäge angestellet / und stünde auch in seinem Belieben einen Landtag auch zu / Penarten anzustellen, deswegen auch der Herzog der Stadt Kö-/nigsberg Ansuchen nicht angenom[m]en, sondern den Landtag daselbst, / wohin er beschrieben war, verrichtet, welches zwar die Stadt Kö-/nigsberg geschehen laßen, aber de futuro protestiret.

Wenn sich die Land Stände also auf den vom Churfürsten ange-/setzten Ort versamlet, proponiret der Preußische Cancellarius in Bey-/seyn anderer Regiments Räthe, und auch in Gegenwart des Landes / Fürsten selbsten, wenn

[c(136)] Hartk. A. u. N. Preußen, p. 664.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 664. *Vide a(48).*]

§21. Čia reikia pažymėti, kad apskrityse paprastai būna žemės teisėjas, kuris kasmet kas ketvirtį su žemės suolininku arba žemės prisiekusiuoju turi
[1119] nagrinėti teismo bylas ir paskelbti nuosprendžius, // o kai kuriose vietovėse – namų vaitas, pavyzdžiui, Klaipėdoje, Įsrutyje, Karaliaučiuje ir Tilžėje. Kitose vietovėse jų darbą atlieka teismo raštininkas. Jeigu kas nors norėtų daugiau apie tai sužinoti, tepasiskaito Lydicijaus *Prūsijos žinias*[151].

§22. Landtagų tvarka yra tokia, kaip neseniai ir išsamiai mums tą aprašė Hartknochas[c(136)]. Kai, rašo jis, šalyje pasitaiko aptarti ką nors svarbaus, Prūsijos kunigaikštis raštu paskiria Landtagą, ir tą daro, kai pats to nori ir kuriuo metu nori. Mandatai arba skelbimai siunčiami hauptmanams, kiekvienas jų savo valsčiuje sušaukia riterius ir paskelbia jiems krašto valdovo valią. Iš savo tarpo riteriai išrenka kelis deputatus ir su tam tikra instrukcija nurodytu laiku pasiunčia juos į Landtagą. Lygiai taip pat miestai išrenka savo deputatus, nors [į Landtagą] jie siunčiami ne iš kiekvieno miesto, mat kai kur, visų pirma Oberlande, keli miestai turi tik po vieną deputatą, kuris jų vardu turi dalyvauti Landtage. Vieta, kur rengiami landtagai, nėra nustatyta, nors dažniausiai vyksta Karaliaučiuje. Praeitame amžiuje, kai 1567 metais Landtagas buvo sušauktas Šventapilėje, trijų Karaliaučiaus miestų tarėjai norėjo įteisinti, net remdamiesi krašto nuostatais, kad landtagai turi būti niekur kitur nerengiami kaip tik Karaliaučiuje. Tačiau jiems nepavyko priimti tokio įstatymo, kancleris prieštaravo, kad Rastenburgo, Frydlando ir Bartenšteino kunigaikštis anksčiau taipogi siekdavęs sušaukti landtagus, tad, norint patenkinti jo prašymą, reikėtų rengti Landtagą ir Penartuose, todėl kunigaikštis nepriėmė Karaliaučiaus miesto prašymo, o surengė jį [Landtagą] ten, kur ir buvo paskelbtas, ir nors Karaliaučiaus miestas su tuo susitaikė, bet ateityje užprotestavo.

Taigi kai krašto luomai susirenka kurfiursto nurodytoje vietovėje, Prūsijos rūmų kanceliarijos kancleris, dalyvaujant kitiems vyriausybės tarėjams ir paties šalies kunigaikščio akivaizdoje, kai jis yra šalyje, paskelbia krašto

[245] *Supra lin.*

er im Lande ist, die puncta künfftiger delibe-/ration den Landständen. Und dieses wird im Stehen verrichtet und nicht si-/tzend, wie im Königlichen Preußen. Wenn dieses mündlich geschehen / und hernach die proposition den Ständen von den Oberräthen schrifftlich / übergeben worden, rathschlagen davon die vom Herrn Stande und übergeben / darüber schrifftlich ihr Bedenken der andern Ordnung, das ist denen vom / Ritter Stande und Adel. Diese geben hernach, wenn sie sich auch / unter sich vereiniget, ihr Bedenken dem dritten Stande / oder den Städten über. Als denn, wenn alle Stände in einigen puncten / eins worden, folget das vereinigte Bedenken, welches alle drey Stände //
[1120] den Ober Räthen, die an der Stelle des Herzogen sind, übergeben. Wenn / nun der Herzog, damit zufrieden ist, so wird darauf ein Abschied / gemacht, dabey es endlich verbleiben muß. Allein, wenn / der Landes Fürst dem vereinigten Bedenken nicht / acquiesciret, werden mehr und mehr Schrifften / gehäuffet, bis endlich etwas gewißes geschloßen und / von den Landständen sowohl als von dem Landesfürsten beliebet wird[d(137)].

[d(137)] in Nov. Pruss., p. 664.
[Op. cit., p. 664. *Vide a(48).*]

luomams būsimų pasitarimų punktus. Tai daroma stovint, o ne sėdint, kaip Karališkojoje Prūsijoje. Kai tai jau būna perskaityta žodžiu, paskui vyriausieji tarėjai įteikia luomams tą pasiūlymą, surašytą raštu, ponų luomo atstovai tą aptaria ir raštu įteikia svarstymus dėl kitos tvarkos, tai yra, skirtos riterių ir kilmingųjų luomams. Po to, kai jie tarpusavyje aptaria, savo sprendimą perduoda trečiajam luomui arba miestams. Ir tik tada, kai visi luomai suderina savo nuomones dėl kelių punktų, surašomas bendras sprendimas, kurį visi trys
[1120] luomai // įteikia vyriausiesiems tarėjams, esantiems kunigaikščių vietoje. Jeigu kunigaikštis būna tuo patenkintas, pagal tai parengiamas galutinis įsakas. Tačiau jeigu šalies kunigaikštis [luomų] suderintu sprendimu būna nepatenkintas, kaupiasi vis daugiau ir daugiau raštų, kol galiausiai nusprendžiama kas nors konkretaus, kas tinka ir krašto luomams, ir kunigaikščiui[d(137)].

DALYKINIAI KOMENTARAI

Aštuntoji knyga

Senovės prūsų valstybė

1. *Ulisas karaliavo mažoje saloje ir vis dėlto valdymo požiūriu buvo toks pat didis karalius kaip Aleksandras Didysis* – Ulisas, kitaip Ulixes, yra Homero poemų *Odisėja* ir *Iliada* herojaus Odisėjo lotyniškas vardas. Odisėjas karaliavo nedidelėje Itakės ir aplinkinėse Jonijos jūros salose. M. Pr. Uliso ir Aleksandro Makedoniečio karaliavimo didingumą, matyt, lygina ne karinės galios, bet jo žinomumo, garsumo ir šlovingumo požiūriu.

2. *Kad Alkibiadą iškėlė jo protinga galva* – Alkibiadas (gr. Alkibiadēs, apie 450–404 m. pr. Kr.), Atėnų politikas ir karo vadas, Periklio globotinis ir Sokrato mokinys. Du kartus buvo išrinktas Atėnų strategu. Vadovavo atėniečių žygiams prieš Siciliją, Spartą, tačiau susiklosčius nepalankioms aplinkybėms perėjo į Spartos, vėliau į Persijos pusę. Persijoje buvo nužudytas.

3. *[...] Aristeidą [iškėlė] jo teisingumas* – Aristeidas (gr. Aristeidēs, lot. Arystydes, V a. pr. Kr.) Atėnų politikas, karuose su persais buvo strategas, Atėnų jūrų sąjungos iždininkas, garsėjo nepaprastu sąžiningumu, todėl pramintas Teisinguoju.

4. *[...] Kimoną [iškėlė] jo turtai* – Kimonas (gr. Kimōn, 507–449 m. pr. Kr.), Miltiado, vieno iš Atėnų vadovų, karo vado, aristokrato sūnus, garsėjęs didžiuliais turtais, sumokėjęs tėvo skolas, buvo vienas iš vadų per Atėnų karus su persais, 466 m. juos nugalėjo prie Eurimedonto.

5. *Laisvoji Ragusos Respublika yra tokia pat laisvoji respublika kaip Venecija* – Ragusos Respublika (it. Repubblica di Ragusa, kroat. Dubrovačka Republika), dab. Dubrovnikas; XIII–XVII a. buvo miestas-respublika prie Adrijos jūros. XVII a. pabaigoje prarado savo reikšmę, vėliau ir nepriklausomybę. Ilgus šimtmečius buvo Venecijos Respublikos konkurentė.

6. *Šitie venedai Prokopijo laikais* – Prokopijas iš Cezarėjos (gr. Prokopios, lot. Procopius, apie 490–po 565), istorikas, retorius, teisininkas. Būdamas Belizarijaus, Romos imperatoriaus Justiniano I, karo vado patarėju dalyvavo žygiuose prieš vandalus Afrikoje, prieš gotus Italijoje ir prieš persus Artimuosiuose Rytuose.

Žymiausias veikalas *Hyper ton polemon* (*Karų istorija*). Venedus, venetus minėjo Plinijus Vyresnysis, Tacitas, Klaudijas Ptolemajas, Jordanas. Jie gyvenę ryčiau nuo Vyslos ir germanų genčių. M. Pr. plačiau apie vendus, venedus rašo *Prūsijos įdomybių* II knygoje (Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 2, p. 146–157). Dauguma šiuolaikinių Vokietijos ir Lenkijos istorikų teigė, kad iš venedų kilo VI–VIII a. senovės slavai. Šiuo metu keliama hipotezė, kad venedai, venetai galėjo būti vakarų baltų protėviai (Jūratė Sofija Laučiūtė, „Tacito venetai – vakarų baltai? Faktai ir hipotezės“, in: *Baltistica*, t. 44 (1), 2009, p. 135–147; Jovaiša, *Aisčiai. Raida*).

7. *[...] apie su teutonais [vokiečiais] nelygintinus germanus, apie kuriuos daugiau galima pasiskaityti iš Julijaus Cezario ir kitų,* Gotų pasaulyje *ir čia antrojoje knygoje* – M. Pr. ne viename veikale rašė apie germanų ir teutonų [vokiečių] tarpusavio ryšį. Knygoje *Orbis Gothicus* (*Gotų pasaulis*, kn. IV p. 1) jis rašo, kad senovėje teutonų naciją [*nationem*], nors ji ir germanų vardą vartojo, skyrė nuo Germanijos tautų [*populis Germaniae*]. Dalykiniame knygos indekse aiškiai nurodyta – „teutonai atskirtini nuo germanų“. Pretorijus *Prūsijos įdomybėse* (t. 2, kn. II, sk. 5, p. 97–109) plačiai aiškina, kad teutonai [vokiečiai] netapatinti su germanų tautomis: Germanija buvusi plati teritorija, kurioje gyvenę daug tautų, didesnę jos dalį nukariavę teutonai ir taip radęsis pagrindas vėliau jų etnonimą tapatinti su germanų tautų pavadinimais.

8. *Ir skandai* – skandais vadinami Skandinavijos gyventojai nenurodant jų etninės priklausomybės; vėliau jie pradėti tapatinti su skandinavais. Skandus mini Simonas Grunau *Chronika [...] des Landes zu Preussen* (*Prūsų krašto kronikoje*) aiškindamas prūsų kilmę iš skandų ir ulmiganų genčių susiliejimo ir *Vidowuto* legendą (*BRMŠ*, t. 2, p. 51–54, 89–91), kiek vėliau Lucas Davidas *Preussische Chronik* (*Prūsijos kronikoje, BRMŠ*, t. 2, p. 243–246, 277–280), Jonas Bretkūnas *Chronicon des Landes Preussen* (*Prūsų krašto kronikoje*, *BRMŠ*, t. 2, p. 308–310; 313–315).

9. *Jornandas* – Jornandu Viduramžiais neteisingai vadintas VI a. istorikas Jordanas (Iordanes). Klaidą kartojo kai kurie jo kūrinį perspausdinę XVI–XVII a. leidiniai. Remdamasis neišlikusiu iki mūsų laikų Flavijaus Magno Aurelijaus Kasiodoro (apie 480/490–apie 585/590) veikalu *Historia Gothorum* (*Gotų istorija*) ir savo patirtimi Jordanas parašė du kūrinius: *De origine actisque Getarum* (*Gotų kilmė ir istorija*), trumpai vadinamą *Getica*, ir *De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum* (*Istorijos apybraiža, arba apie romėnų tautos kilmę ir darbus*), trumpai vadinamą *Romana*. M. Pr. daugiausia rėmėsi *Getica*. Skelbdami *Prūsijos įdomybes* išlaikome M. Pr. Jordano pavardės rašybą.

10. *[...] svebai* – svebai, svevai – viena iš Tacito vardytų genčių. E. Jovaišos nuomone, jų buvimo teritorija ir etninė priklausomybė istoriografijoje suvokiama dvejopai: vieni mano, kad svebais vadintos gentys, gyvenusios už Dunojaus, už

Romos provincijos ribų, kiti – kad tai Marabodo sutelktos markomanų, kvadų, semnonų, langobardų gentys, gyvenusios Saksonijos, Bohemijos, Silezijos, Moravijos teritorijose. Manoma, kad jie priskirtini germanams (Jovaiša, *Aisčiai. Kilmė*, kn. I, p. 71). Pretorijus (*Prūsijos įdomybės*, t. 2, kn. II, sk. 16, p. 206, 207) svebus laiko gotų gentimi, jis skiria svebus ir svejonus.

11. *[...] kur dabar įsikūrę gepedai, palei upes Mariziją (Marisia), Muliarę, Gilpilą ir Chriziją* – kai kuriose rankraščio vietose M. Pr. gepedais vadina gepidus. Vėlyvosios Antikos istorikai: Prokopijas ir vėliau juo rėmęsi kiti autoriai gepidus manė buvus artimus gotams arba viena iš gotų genčių. Jordanas juos vadino gepidais (Gepidae, Gepidi) ir rašė, kad jie atsikėlę iš Skandijos salos į Vyslos deltą (Iordan *Getica* / Skržinskaja, p. 200–203). Dabar jie laikomi vakarų germanų gentimi, kuri V a. buvo sukūrusi valstybę dabartinių Vengrijos ir Rumunijos teritorijoje. Skržinskaja, Iordano *Geticos* publikatorė ir komentatorė, lokalizavo kai kurias istoriko paminėtų gepidų gyventos teritorijos upes: Marizija ir Grizija (Chrizija) yra Tisos intakai, dabar vadinami Marošas ir Kerešas, o kur yra Muliarė ir Gilpila – nenustatyta, manoma, kad tai Dunojaus baseino upėvardžiai (Iordan, *Getica* / Skržinskaja, p. 262).

12. *[...] vandalų būriai [...], kurie buvo ištrūkę [iš kautynių], surinkę pulką karui netinkamų savo žmonių, palikę nelaimingą tėvynę, nukeliavo į Panoniją, jiems Konstantino žadėtąją* – Panonija (Pannonia) – Romos Imperijos provincija tarp Alpių kalnų rytinės dalies ir Dunojaus bei Savos upių. Ten gyvenusios ilyrų ir keltų gentys ilgai priešinosi 35–33 m. pr. Kr. prasidėjusiai Romos ekspansijai. 8 m. po Kr. prijungta prie Romos Imperijos ir daugelį amžių kolonizuota. Joje buvo laikomi romėnų legionai kovai su nuo III a. po Kr. puolančiais vandalais, svebais, sarmatais, o nuo V a. ir su hunais. Romėnų pastangos susigrąžinti Panoniją, prarastą V a. pabaigoje per tuos karus, buvo tuščios. Šiuo metu yra žinoma viena vandalų gyvenvietė, gyvavusi Panonijoje Romos imperatoriaus Konstantino I (Flavius Valerius Constantinus, tarp 270 ir 288–337 m. po Kr.) laikais. Karui netinkami žmonės (*imbelles*) – vaikai, moterys, senoliai (žr. Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 1, dal. kom. 8, p. 640).

13. *[...] Prokopijas mums įvardija* Thule, *apie tai daugiau* Gotų pasaulyje, *taip pat* Regyklos *antrojoje knygoje* – Prokopijas (lot. Prokopius, apie 490–apie 560) – teisininkas, retorius, imperatoriaus Justiniano I laikų istorikas, žr. kom. 6, 11. Imperatoriaus karų su persais, vandalais, ostgotais aprašymu VIII knygoje rėmėsi Pitėjo Antikos pasaulyje paskleista žinia apie salą Ultima Thule (Tolimąją Tulę), kuri buvusi Antikos žmonėms žinomo pasaulio pakraštyje. Pasakojimas apie šią salą laikomas legenda. M. Pr. plačiau rašo apie Thulę II knygos 15-ame skyriuje ir *Gotų pasaulio*

pirmojoje knygoje remdamasis Prokopiju, teigia ją buvus prie Skandijos (Pretorijus, *Orbis Gothicus*, kn. I, p. 34), jo nuomone, sala Thule buvusi Baltijos jūroje (Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 2, p. 306–307).

14. *[...] turėjo teisę į gyvybę ir mirtį* – Senovės Romoje tai buvo šeimos tėvo – *pater familias* – teisė į bet kurio jo šeimos nario gyvybę ar mirtį kaip neribotos valdžios – *patria potestas* – apraiška. (Tomo Veteikio dal. kom.)

15. *[...] negalima daryti išvados, kad sutelktas padalinys neturėjo Guotos* (Gůta) *ir tribos* (tribus) *dalinio valdovo* – žodį *Gůtas* užrašė XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynai: *Clavis* žodį *Heerde* verčia *Gůtas* ir teikia pavyzdį – *„kaip guotas be piemens"* (*Clavis*, t. 2, p. 379), o *Lexicono* sudarytojas žodį *Heerd* verčia *kaimenė*, *guotas*, *gauja* (*Lexicon*, p. 210–211). *LKŽ* teikia dvi artimas prasmes – 1) nedidelė grupė, 2) kaimenė, banda, būrys (*LKŽ*, t. 2). Pats M. Pr. paaiškina plačiau savo knygoje *Orbis Gothicus*, kad *guota* „reiškia visa tai, kas susiję su šeimos reikalais, jos turtu ir nauda". Jis rašė, kad šis žodis esąs gotiškas ir pats etnonimas *Gothus* kilęs iš gotiškai prūsiško žodžio *guota* (Pretorijus, *Orbis Gothicus*, kn. I, p. 18–19). V. Mažiulio *PKEŽ* ir V. Toporovo *PJ* prūsų kalbų žodynai prūsiško žodžio *Gůta (guota)* neteikia. Lotyniškai *tribus*, *-us* – apibūdina romėnų administracijos vienetą.

16. *[...] tai rodo vardas* Weidywuitis, *kuris prūsų kalba reiškia* teisėjas, arbitras, iš Weidyn, *aš vaidijuosi (ich zanke), ir* Wuitis – *teisėjas, viršininkas* – Mažiulis (*PKEŽ* t. 4, p. 235) teikė *Widewut* vardo formą ir manė, kad prūsiška vardo foma galėjo būti *Vidavutis*, vedinys iš *Vidavas „Vydinis (Vydo sūnus)"* ir jo prasmės su „teisėju" nesiejo, tačiau šalia pateikė prūsišką žodį *Widekausnan* – vedinį iš *vidikau-tvei* „liudyti". K. Būga vardo kilmę siejo su prūsišku žodžiu *videvis* – „žinąs" (*BRMŠ*, t. 2, p. 24). Reikėtų specialių kalbininkų tyrimų, ar galima šį asmenvardį sieti su M. Pr. nurodytomis prasmėmis. Žodžių *Weidyn* ir *Wuitis* Mažiulis *PKEŽ* (t. 4) prūsiškų žodžių M. Pr. nurodytomis prasmėmis neteikia. M. Pr., nurodydamas asmenvardžio kilmės prasmes, galėjo remtis to meto lietuvininkų kalbos žodžiais. Nors XVII a. žodynuose *Clavis* ir *Lexicon* esantys *teisti – richten* – liet. *taisyti*, *rėdyti*, *suditi* (*Lexicon*, p. 308), *ginčytis – streiten – kowauti*, *kautisi* (*Clavis*, p. 363), nesisieja su M. Pr. nurodytaisiais žodžiais, tačiau M. Pr. teikiamų vadinamojo prūsiško *Weidyn – zanken* liet. atitikmenų *bartisi*, *rietisi*, *waiditisi*, *kautisi*, *Zanck* – barnis, waidas (*Lexicon*, p. 459) ir *rejuos*, *barruos*, *waidytisi* (*Clavis*, t. 4, p. 463) panašumas yra akivaizdus.

17. *Apie Joh[anno] Magnaus pranešimą reikia pastebėti, kad šitoks Berigo atsikraustymas – esą jis atvykęs į Prūsiją ir ją valdęs – turėjęs įvykti 2531-aisiais pasaulio metais, taigi 875 metais po tvano ir 1430 metais prieš Kristaus gimimą, kai Othonielis buvo teisėjas Judėjoje, [...] atrodo neįtikėtina* – M. Pr. nurodė neteisingą datą 2430 m. prieš Kristaus gimimą, kurią pakartojo ir kopijuotojas, nors įrašė pastabą,

kad šis faktas esąs paminėtas Petro Dusburgiečio kronikoje 1430 m. data. Tą pačią datą M. Pr. teikė ir II knygoje, žr. knygos *Demologija* dal. kom. 73, t. 2, p.737–734). A. Rubšys nurodo, kad Izraelio istorijoje Teisėjų laikotarpis buvęs apie 1200–1100 m. pr. Kr. (A. Rubšys, *Raktas į Senąjį Testamentą*, t. 1, Vilnius, 1995, p. 69, 343). Žr. Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 2, p. 737–738, dal. kom. 73.

18. *Sena rankraštinė lotyniškoji kronika, kurią kadaise mačiau pas amžiną atilsį Jo ekscelenciją poną Joh[anną] Dittrichą von Tettau, Prūsijos kanclerį* – čia M. Pr. pateikia per mažai duomenų, kad būtų galima nustatyti, apie kokį rankraštį rašo. *Prūsijos įdomybių* IV, V, VI knygose jis, matyt, tą pačią kroniką, jo skaitytą Johanno Dietricho von Tettau bibliotekoje, aprašo kaip *Ordens-Chronik* (*Ordino kroniką).* Johannas Dietrichas von Tettau (1620–1687), garsios vokiečių kilmingųjų giminės asmenybė, iškilus Prūsijos Kunigaikštystės politikos veikėjas, 1666–1687 m. buvo Prūsijos Kunigaikštystės vyriausybės narys – kancleris (Leopold Orlich, *Geschichte des preußischen Staats im 17. Jahrhundert*, Bd. 1, Berlin, 1838, p. 259).

19. *[...] rusų metraščiai seniausius kunigaikščius kildina iš varėjų. Šitie varėjai negali būti jokie kiti, tik mūsų prūsai ir jų kaimynai palei sienas. Juk ir jūra, arba* Rytų jūra, *skalaujanti Livoniją, Kuršą, Prūsiją, Pomeraniją, Meklenburgą, iš senų senovės, o rusų ir dabar, vadinama Varėjų jūra* – M. Pr., matyt, varėjų gentis tapatina su vikingais, senąja skandinavų kalba vadintais *Vaeringjar*, švediškai *Vikingar*, islandiškai *vikingar*, rusų metraščiuose *varangais, variagais*. Vikingai – VIII–XI a. daugiausia skandinavų genčių pirklių, ginkluotų jūrininkų būrių pavadinimas. Rusų istorikai mano, kad variagai buvę ne tik skandinavų, bet ir Baltijos regiono slavų genčių, gyvenusių pajūryje, žmonės. Skandinavų ankstyvieji istorijos šaltiniai teikia duomenų apie tai, kad XI a. būta *veringų* būrių, tarnavusių Bizantijos valdovams. Baltijos jūrą rusų metraščiai ir istorikai iki XVIII a. vadino *Variagų jūra.*

20. *[...] žodis* Wareiis *iš tikrųjų yra grynai prūsiškas, kilęs iš prūsų kalbos ir iš tikrųjų reiškia žmogų, renkantį mokesčius, nepriemokas ar duoklę, taip pat kuris kai kam vykdo nuosprendį. Štai ir dabar Nadruvoje, Skalvoje vykdytojai, renkantys činšą ir duokles, vadinami* Wareii – Mažiulis tokia forma, kurią užrašė M. Pr., prūsiško žodžio neteikia, bet rašo apie prūsišką žodį *warrin – galia, varē – prievarta, pajėgumas* (Mažiulis, *PKEŽ*, t. 4, p. 222–224). M. Pr. priduria, kad jo laikais Nadruvoje, Skalvoje buvo vartojamas žodis *Wareii* – vykdytojai, renkantys činšą ir duokles, tačiau XVII a. dvikalbiai vokiečių–lietuvių kalbų žodynai *Clavis* ir *Lexicon* tokio žodžio nefiksuoja.

21. *[...] galėjo taip nutikti, kad alanai buvo laikomi lietuviais ta prasme, kaip dabar Nadruva vadinama Prūsijos Lietuva, kadangi nadruvių ir lietuvių kalbos – tai beveik viena ta pati kalba* – M. Pr. ilgą laiką gyveno ir dirbo Nybudžiuose, kurių visa

parapija buvo Gumbinės apskrityje, senosios Nadruvos teritorijoje. K. Hennenbergeris jau XVI a. pabaigoje rašė, kad gretimos Įsruties apskrities gyventojų daugumą sudarė kalbantieji lietuviškai. Pats M. Pr. buvo lietuviškos Nybudžių bažnyčios kunigas, vertė giesmes į lietuvių kalbą. Tad jis susidūrė su jau toli pažengusia tos teritorijos gyventojų lituanizacija ir galbūt buvo teisus sakydamas, kad nadruvių ir lietuvių kalbos – „tai beveik viena ta pati kalba". Kadangi nėra išlikę senovės nadruvių kalbos rišlių tekstų, šiai kalbai apibūdinti duomenų trūksta. Z. Zinkevičius mano, kad nadruvių ir skalvių kalbos buvusios labai artimos lietuvių kalbai.

22. „Bau tu busi musu Biczіorius? *Ar nori būti mūsų karalius? Mūsų išminčius?*" – XVII a. dvikalbiai vokiečių–lietuvių kalbų žodynai žodžio *Bicziorius* neteikia, bet žodis *bičiulis* yra: *Bienenwarter – biczullis* (*Lexicon*, p. 95) ir *Bienen Warter – Biczullis*, *Bittininkas*, *Drawininkas* (*Clavis*, t. 1, p. 354).

23. *Nes* Weidiu *prūsiškai reiškia* intelligo, scio – *„žinau, suprantu"*, *o* Wuitis *reiškia vaitą ir viršininką, taigi jis tarsi turėjo vadovauti, nurodyti, kas jiems naudingiausia. Taip pat, kadangi* Wediju *prūsiškai irgi reiškia ginčytis, vaidytis, gali būti, kad jie norėjo jį padaryti savo kivirčų teisėju ir arbitru, nes žodis* Weidywuitis *turi ir tokią reikšmę, o būti arbitru yra ir karaliaus pareiga* – Mažiulis neteikia žodžio *Weidiu* (*PKEŽ*, t. 4, p. 228) tokia prasme, kokią nurodo M. Pr., tačiau nurodo artimą – *weydulis – vyzdys*, *akies obuolys* ir šio vedinį *veid / vid – matyti*. Žodžio *Wuitis* Mažiulio *PKEŽ* nėra. XVII a. dvikalbis žodynas *Clavis* (t. 4, p. 292) *Voigt* verčia „uzwaizdas". Žr. dal. kom. 15.

24. *Ir visi jie kartais priskiriami prie* Sudinos, *t. y. teisėjų. Tai buvo valdymo kolegija, kurią jis panaudojo savo valdžiai įtvirtinti* – M. Pr. žodį *sudinos* mano esant prūsišką, tačiau Mažiulis (*PKEŽ*) tokio prūsiško žodžio neteikia. M. Pr., matyt, sieja šį žodį su lietuvių kalbos skoliniu iš slavų kalbos *Sūdžia*, iš slavų kalbos žodžio *sudja*. Kiek galima spręsti iš XVII a. žodynų, šis žodis buvo plačiai vartojamas šnekamojoje kalboje: K. Sirvydas vartoja žodį *sūdžia*, *sudiju* (Konstanty Szyrwid, *Punkty kazań na Post Wielki (Punktai sakymų Gavėniai)*, w Wilnie, 1644, p. 14) ir to paties žodyno teikiamas žodis *iudico – sudiju* (*Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*. Konstantinas Širvydas, *Dictionarium trium linguarum*, Vilnius, 1979, p. 494, 853). Kad tai nebuvo tik Didžiojoje Lietuvoje vartotas žodis, liudija XVII a. dvikalbiai Mažosios Lietuvos žodynai: *Richter – sudza*, *prowininkas*, *sudininkas*, *saltyszus* (*Clavis*, t. 3, p. 319), *Richter – sudzia*, *provininkas*, *sudininkas*, *szaltyszus* (*Lexicon*, p. 308). Žr. dal. kom. 33, dal. kom. 4, Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 1, p. 661.

25. *[...] žymiausi iš tų raštininkų remiasi Kristijonu I, pirmuoju vyskupu* – Kristijonas I, cistersų vienuolijos misionierius, buvo pirmasis prūsų vyskupas (?–1245),

manoma, kad į vyskupus jį įšventinęs 1215–1216 m. popiežius Inocentas III. M. Pr. čia mini Kristijono I kroniką, apie ją rašo Simonas Grunau, daugelyje vietų juo remiasi ir vadina ją *Liber filiorum Belial cum suis superstistionibus Bruticae factionis, incipit cum moestitia cordis.* Ją mini ir kronikininkas Lucas Davidas (apie 1503–1583). Kristijono I kronikos tekstas neišliko, o visi vėliau rašiusieji XVI–XVII a. istorikai nuorodas į Kristijono I kroniką teikė cituodami Simoną Grunau arba Lucą Davidą. Johannas Voigtas įrodė, kad Lucas Davidas mini epizodus, kurių nėra Simono Grunau kronikoje. Istorikai nesutaria, ar ta kronika buvo iš tikro, ar jos buvimas yra legenda. J. Voigtas (*Geschichte Preussens*, Bd. 1, Königsberg, 1827, p. 617–631), manė, kad Kristijono I kronika galėjo būti. Jonas Yčas (*Simono Grunau, XVI a. amžiaus kronisto, reikalu*, Kaunas, 1922, p. 59–60) jos egzistavimo klausimą laikė neišspręstu. Valdemaras Šimėnas straipsniuose apie Vaidevutį „Videvutis – legenda ar tikrovė?" in: *Vakarų baltų archeologija ir istorija*, Klaipėda, 1989, p. 41–49 ir „Legenda apie Videvutį ir Brutenį (Legendos šaltinių klausimu)", in: *Prūsijos kultūra*, Vilnius, 1994, p. 54–56) rašė, kad Kristijono I kronikos buvimas yra tikėtinas. Tuo tarpu Maxas Töppenas (Töppen, p. 178) Kristijono I kroniką laikė Simono Grunau pramanu. Šią nuomonę palaiko ne vienas istorikas. Žr. dal. kom. 3, Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 1, p. 638–639.

26. *[...] mano amžiną atilsį* senelio tėvas *ponas* von Brettchen *[Bretkūnas], miręs šio amžiaus pradžioje* – vertime išlaikome tikslų M. Pr. giminystės su J. Bretkūnu apibūdinimą – senelio tėvas; istoriografijoje yra prieštaringų nuomonių, abejojama, ar M. Pr. buvo J. Bretkūno anūkas ar proanūkis. Šioje vietoje M. Pr. tiksliai apibūdina giminystę su J. Bretkūnu, kuris mirė 1602 m. maru (Jono Kiliaus komentaras).

27. [...] *argi Amerikoje nebuvo daug* Ingae *[ingų] ir imperatorių, kurių šeimos vardas nežinomas* – neaišku apie ką Amerikoje rašo M. Pr.: *A'ingae* vadinosi Šiaurės Ekvadore ir Pietų Kolumbijoje gyvenanti gentis. Abejotina, ar M. Pr. rašo apie juos. Greičiausiai jis mini Inkų imperiją, kurią per XVI a. nukariavo ispanai. Inkų imperijoje vyravo indėnų kečujų kalba, kurios žodis *inka* (*Inca*) reiškė valdovą. Iš kur M. Pr. sėmėsi žinių apie inkus, nustatyti nepavyko.

28. *[...] kaip mini Daubmannas savo kronikoje* – Johannas Daubmannas (?–573) – Karaliaučiaus spaustuvininkas. Kiek žinoma, jis ne pats parašė, bet iš įvairių fragmentų sudarė rinkinį ir jį išleido *Kurtzer Auszug der preussischen Chroniken von Jahr 200 bis auf diese jetzige unsere Zeit* (*Trumpos Prūsijos kronikų ištraukos nuo 200 metų iki šių dienų*), Koenigsberg, 1566, antrasis leidimas ten pat 1567 m.). J. Daubmanno leidinys buvo pirmoji spausdinta Prūsijos kronika (Töppen, p. 225; O. Vanselow „Daubmann, Johann", *AltPB*, t. 1, p. 126–127).

29. *Bartenšteino gyventojai savo ponus vadino* Kunigus, *prūsų kalba tai reiškia labai autoritetingą poną, taigi jie šituos ponus laikė karaliais todėl, kad žodžiai* Kuniges *ir* Könige *skamba beveik vienodai* – M. Pr., kaip buvo būdinga tais laikais, darė išvadas remdamasis skirtingų kalbų žodžių panašiu skambesiu, nes tuo metu lyginamosios kalbotyros šakų dar nebuvo, menkai buvo pažįstama kalbų raida. Nei Mažiulis *PKEŽ*, nei Toporovas *PJ* prūsiško žodžio *kunigas* nenurodo. Pats M. Pr. yra plačiau paaiškinęs žodžio *Kunigas* reikšmę – „autoritetingas ponas" ir manė, kad tai buvęs ir gotų kalbos žodis. Jis rašė: „Gotų karinius pareigūnus ir prūsų karo vadus ir vadovus gotų kalba vadino bendru žodžiu *kunigai*, apie kuriuos Okolskis [knygoje] *Orbis Polonus* (*Lenkijos žemė*) teikia ir kitas žodžio *kunigas* reikšmes – magnatai, arba ponai, einantys pareigas, be to, dvasininkai bei pagerbtieji aukščiausiomis dvasininkų pareigomis. Todėl nuo tada Nadruvoje, Skalvoje aukščiausi vadovai, dvasininkai šiuo vardu vadinami [...] *Xiądz Litewski*, tai yra *Magnus sacerdos Lietvaniae* – aukščiausias Lietuvos dvasininkas (Pretorijus, *Orbis Gothicus*, kn. I, p. 77).

30. *[...] kaip matyti iš grafo Waldecko kronikos, taip pat iš didžiojo magistro rankraštinės kronikos iš Wallenrodto bibliotekos* – grafo Waldecko kronika M. Pr. vadina *Naujesniąją didžiųjų magistrų kroniką*, kurios autorystę jis sieja su Paderborno vyskupijos vaitu Švalenbergo ir Valdeko grafu, kuris, kaip patvirtino kronikos tyrėjas Theodoras Hirschas, buvo kryžiaus žygio dalyvis, bet nebuvo jos autorius (Theodor Hirsch, „Die jüngere Hochmeisterchronik", *SRP*, t. 5, p. 4, 17, 24), žr. Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 1, dal. kom. 4, p. 639. Rankraštinė kronika iš Wallenrodto bibliotekos – žr. ten pat, dal. kom. 9, p. 662.

31. *[...] iš Hokerlando* – M. Pr. čia vieną iš istorinių sričių vadina *Hokerland,* kitaip *Guckerland,* kurią minėjo *Senoji didžiųjų magistrų kronika* ir Johannas Lindau *Der grosse alte Krig* (*Didysis senasis karas*, *SRP*, t. 3, p. 683; t. 4, p. 490–497, 584). Šiuose veikaluose sritis lokalizuojama netoli Braunsbergo. Kasparas Schützas Hokerlandu vadina teritoriją, kurios centru vėliau tapo Elbingas (Caspar Schütz, *Historia rerum Prussicarum*, p. 6). Kitas prūsų gyventas sritis M. Pr. vadina nuo Petro Dusburgiečio laikų žinomais pavadinimais.

32. *[...] per pirmąjį atsimetimą 1242 metais sąjungą prieš Ordiną sudarė pamedėnai, pagudėnai, notangai bei varmiai ir savo kariuomenės vadu prisiėmė Švantipolą, Pomeranijos kunigaikštį* – M. Pr. rašo apie Pirmąjį prūsų sukilimą (1342–1349) prieš Vokiečių Ordiną, kurio metu prūsai kovojo kartu su Pomeranijos kunigaikščiu Sventopelku II. Šio kunigaikščio vardas rašomas labai įvairiai: jo herbiniame antspaude lot. kalba parašyta *Zwantepolc de Danceke* (https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title= Świętopełk_II_Wielki&oldid=56008439), dabartiniai Lenkijos istorikai jį vadina *Świętopełk II Wielki.* Čia paliekame M. Pr. užrašytą formą.

33. *[...] Hennenberg[er]io žodžiai [veikale]* De Vet[ere] Pruss[ia] (Apie senąją Prūsiją) – M. Pr. mini ir ne vienoje vietoje remiasi neišlikusiu Kasparo Hennenbergerio veikalu, kurį vadina *Prussia vetus* (*Senoji Prūsija*). K. Hennenbergerio biografai tokio jo kūrinio nemini. Tačiau galima neabejoti, kad buvo, nes jį mini pats K. Hennenbergeris kitoje savo knygoje: Hennenberger, *Erclerung*... (Praefatio, l. Ar, Aijr). Jį mini ir Ch. Hartknochas, *AuNP*, p. B3v. Žr. šio tomo bibl. kom. qq(39). Čia M. Pr. pavadinimą užrašė aprašomuoju būdu: *De Vet[ere] Pruss[ia]*, t. y. *Apie senąją Prūsiją*.

34. *[...] suponai turėjo nemažą valdžią savo pavaldiniams, bet ja naudojosi ne pilnai ir ne nuolatos, todėl buvo vadinami* Sudini, *t. y. teisėjai, taip pat* Voitis, *t. y. prefektai, valdytojai* – apie žodžio *sudini* prasmes ir M. Pr. nuomonę žr. šios kn. dal. kom. 23.

Žodžio *Voitis*, *vaitas* vartojimą ta prasme, kurią čia nurodo M. Pr., Mažojoje Lietuvoje patvirtina XVII a. rankraštiniai dvikalbiai žodynai: *Voigt – uzweizdas* (*Clavis*, t. 4, p. 292), *Voigtey – wagtystė* (*Clavis*, t. 4, p. 293).

35. *[...] kad krivis irgi turėjo abiejų kardų teisę* – Abiejų kardų teisė (*ius utriusque gladii*) – teisė bausti mirtimi arba atleisti nuo mirties ir pasauliečius, ir dvasininkus.

Ingė Lukšaitė

Devintoji knyga
Pokyčiai Prūsijoje

1. *Artimiausi prūsų šalies kaimynai yra lenkų ir rusų provincijos, kurios dabar vadinamos Lietuva. Pirmosios yra į pietus, pastarosios į rytus nuo Prūsijos* – M. Pr. vartoja terminą *provincijos*, kurio samprata čia yra ne vienprasmė: lyg apibūdina teritorijas etniniu požiūriu, bet kartu taip nusako ir valstybių sienas. Jis rašo apie senovės Prūsijos kaimynes, kurios tais laikais šiaurėje ribojosi su kuršių, žemaičių žemėmis, rytuose su sūduvių, jotvingių, o jiems žuvus, su lietuvių, rusėnų (gudų ir būsimų ukrainiečių) teritorijomis, kurias M. Pr., matyt, vadina „rusų provincija": pietuose – buvo Palenkė ir Mazovija, kurią M. Pr. vadina lenkų provincija. Mazovijos gyventojai ir prūsai kelis šimtus metų grūmėsi dėl paribio teritorijų. Apie visas šias žemes M. Pr. rašo, kad „dabar jos vadinamos Lietuva", t. y. Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, čia jis pereina į valstybės apibūdinimą, nors M. Pr. gyvenamuoju laikotarpiu Prūsijos pietuose jau buvo Lenkijos Karalystės, tiksliau Abiejų Tautų Respublikos, žemės. Lietuvių „provincijos" čia jis nemini.

2. *Štai* Zalavonien [Skalvos] *provincija – puiki užkarda iš tos pusės, iš to gavusi vardą, ji turėjo pastebėti artėjantį priešą ir, iš kaimynų pusės gresiant [žalai]* (Zala), *laiku pranešti ir padėti apsisaugoti* – M. Pr., remdamasis panašiu lotyniško Skalvos – *Zalavonia* pavadinimo ir lietuviško žodžio *žala* skambesiu, juos susieja ir prasmės požiūriu: Skalva turėjusi apsaugoti Prūsiją nuo galimos žalos, kurią atneša karai.

3. *Nors IX amžiuje, nesėkmingai valdant našlaičiams*, – posakis *valdant našlaičiams* reiškia valdant mirusių valdovų nepilnamečiams palikuonims (Tomo Veteikio dal. kom.).

4. *[...] valdant* Zemovuitui, *kuris gyveno 870 Kristaus metais* – remdamasis Gallo Anonimo kronikos informacija M. Pr. bando susieti kronikininko paminėto IX a. polianų kunigaikščio Siemowito veiklą su senovės prūsų istorija ir rasti chronologinius orientyrus Prūsijos istorijos legendinei daliai. Tuo tikslu jis pateikia Lenkijos žemių valdovų gyvenimo arba valdymo datas ir jas gretina su legendinių prūsų valdovų aprašomų veiksmų laikotarpiais. M. Pr. rašo asmenvardį *Zemovuitas*. Šio valdovo žinomos vardo formos yra tokios: *Semovith*, *Siemowit*, *Ziemowit*. Šiuo metu lenkų istorikai normine asmenvardžio forma laiko *Siemowit*, tačiau nėra

vieningos nuomonės, ar Siemowitas buvo istorinis asmuo, ar legendinis. Daugelis XIX a. antrosios pusės Lenkijos istorikų teigė, kad Siemowitas esąs legendinė asmenybė, o iškilių XX a. lenkų istorikų Henryko Łowmiańskio, Gerardo Labudos, Kazimierzo Jasińskio manymu, kronikininkas Gallas Anonimas rašė apie realiai gyvenusį Piastų dinastijos pradininką. Jacekas Banaszkiewiczius nagrinėja jį kaip legendos apie Piastų dinastijos pradžią asmenybę (Jacek Banaszkiewicz, *Podanie o Piaście i Popieliu: studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, Warszawa, 1986, p. 96, 109).

5. *[...] apie 1015 metus, valdant lenkų karaliui Boleslovui Narsiajam, prasidėjo karas tarp lenkų ir prūsų* – M. Pr. rašo apie Boleslovą I Narsųjį (lenk. Bolesław I Chrobry, lot. Bolizlaus, 967–1025 06 17), prieš mirtį tapusį pirmuoju karūnuotu Piastų dinastijos Lenkijos karaliumi (1025). Jis išplėtė Lenkijos valstybę, siekė nukariauti Prūsiją, rėmė Prahos vyskupo Adalberto misiją į Prūsiją 997 m., išpirko jo kūną, palaidojo Gniezno bažnyčioje, žuvusį vyskupą 999 m. kanonizavo. Visa tai darė vienu tikslu – įsteigti savarankišką Lenkijos katalikų bažnyčios Gniezno metropoliją, nepriklausomą nuo Šv. Romos Imperijos Bažnyčios administracijos.

6. *[...] piktinosi prūsų piktadaryste, padaryta Prahos vyskupui ir Gniezno arkivyskupui šv. Adalbertui, kurį jie dėl krikščionių religijos nužudė netoli Žuvininkų* – M. Pr. rašo apie šv. Adalberto (Alberto, Vaitiekaus, apie 956–997 04 23) misiją į pagonių prūsų kraštą 997 m., mėginimą atversti juos į krikščionybę ir žūtį. Jis neabejoja, kad misionierių nužudė prūsai prie Žuvininkų. Adalberto, vėliau paskelbto šventuoju, žūties vieta tiksliai nėra žinoma: seniau manyta, kad žuvo, kaip nurodo M. Pr., Sembos pusiasalio kaime Tenkyčiuose (Tenkitten, prie Žuvininkų / Fischhausen), o gal prie Drūsens (Drūso, lenk. Druzno) ežero Vyslos žemupyje, netoli Elbingo (Elbląg). Žr. Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 4, dal. kom. 13, p. 784.

7. *Kai Boleslovas [II] mirė ir jo sūnus Mieškas tapo Lenkijos karaliumi* – Boleslovo I Narsiojo sūnus Mieškas II Lambertas (Mieszko II Lambert, 990–1034), Lenkijos karaliumi tapo tuojau po tėvo mirties ir valdė Lenkiją kaip karalius 1025–1032, Lenkijos kunigaikštis 1032–1034 metais.

8. *Po jo [Mieško] mirties Lenkijos karaliumi tapo Boleslovas [II] Drąsusis* – Boleslovas II Drąsusis, arba Dosnusis (Boleslaus Largus, Audax, Bellicosus, Bolesław Szczodry, Smiały, apie 1042–1081 ar 1082) buvo Boleslovo I proanūkis. Valdė Lenkiją kaip kunigaikštis 1058–1076, kaip karalius 1076–1079 metais. Senosiose kronikose jo prievardis buvo Dosnusis, vėliau vadintas ir kitais prievardžiais – Drąsusis (Audax), Karingasis.

9. *[...] paimdavo daug grobio, kurį Pomezas, arba Pamedės [Pomezanijos] kunigaikštis, paprastai saugodavo Graudence, kaip savo geriausioje ir stipriausioje pilyje* – M. Pr. bando nustatyti legendinio Pamedės valdovo, *Weidyvuičio* sūnaus Pomezo veiklos laikotarpį. Jo nuomone, Pomezas (mūsų požiūriu, legendinis asmuo) veikė tuo metu, kai gyveno istorinis Boleslovas II Dosnusis (Drąsusis), t. y. XI a. (žr. dal. kom. 8). Graudenco pilis buvo Kulmo žemės šiaurėje, į šiaurę nuo Torunės. Petras Dusburgietis ją vadina Grudentz, dabar lenk. Grudziądz, Grudziąc. Manoma, kad pilį pastatė Vokiečių Ordinas XIII a., M. Pr. teigia ją stovėjus jau *Weidyvuičio* sūnaus gyvenimo metu.

10. *Boleslovas [II] mirė, [Lenkijos] Karalystę užvaldė jo brolis Vladislovas Hermanas* – Lenkijos kunigaikštis Vladislovas I Hermanas (apie 1043–1120, Lenkijos kunigaikštis 1079–1102) gavo valdžią ne po brolio mirties, kaip rašo M. Pr., bet po to, kai jo brolis karalius Boleslovas II Dosnusis (žr. dal. kom. 8) 1079 m. buvo išvarytas iš Lenkijos. Vladislovas I Hermanas valstybę padalijo dviem sūnums: Zbignievui ir Boleslovui III Kreivaburniui.

11. *Bet kai karaliumi tapo Boleslovas [III] Kreivaburnis* – Boleslovas III Kreivaburnis (Bolesław III Krzywousty, 1086–1138), iš pradžių valdė kaip Mažosios Lenkijos ir Silezijos dalinis kunigaikštis (1102–1107), Lenkijos kunigaikščiu buvo 1107–1138 m., nebuvo karūnuotas karaliumi. Jis nukariavo Pomeranijos Gdansko Kunigaikštystę, Pomeraniją ir prijungė prie Lenkijos.

12. *[...] Boleslovas IV vėl patraukė prieš Prūsiją* – Piastų dinastijos valdovas Boleslovas IV Garbanotasis (Bolesław IV Kędzierzawy, apie 1122–1173) buvo Mazovijos kunigaikšis 1138–1173, Silezijos (Vroclavo) kunigaikštis 1146–1163, Sandomiero kunigaikštis 1166–1173, vyriausiasis Lenkijos kunigaikštis (Krokuvos kunigaikštis) 1146–1173 metais. Siekė nukariauti prūsus ir juos krikščioninti. Tam pasitelkė rusėnų kunigaikščių kariaunas, rusėnai atėmė iš prūsų Vizną, 1147 m. kelios prūsų gentys pripažino Boleslovo IV valdžią, mokėjo jam duoklę, bet 1166 m. Boleslovas IV pralaimėjo prūsams.

13. *[...] Lešekas Baltasis atidavė savo broliui Konradui Kujaviją, Kulmą ir Dobrynę* – Lešekas Baltasis (Leszek Biały, apie 1185–1227), Piastų dinastijos valdovas, Mazovijos kunigaikštis 1194–1200, Kujavijos kunigaikštis 1199–1200, vyriausiasis (Krokuvos) kunigaikštis 1194–1198, 1199, 1206–1210, 1211–1227 metais. Buvo vienas iš Prūsijos nukariavimo ir jos žemių įjungimo į Lenkijos valstybę iniciatorių: 1221 m. jis paprašė popiežiaus, kad šis atleistų nuo įžadų atlikti ginkluotą piligrimystę į Palestiną ir vietoje to pasižadėjo vykti į Prūsiją (Biskup, Labuda, *Dzieje Zakonu*, p. 88).

14. *1060 metais, kai Lenkiją valdė Boleslovas Drąsusis, šiaip jau vadinamas* Audax – M. Pr. šioje vietoje rašo apie Boleslovą II Dosnųjį, kuris buvo vadinamas dar ir prievardžiu *Audax* – Drąsusis (žr. dal. kom. 8).

15. *[...] Plocko vyskupas Saborijus tam tikrą kaimą Kulmo žemėje, vadinamą* Beerwaldu, *1304 metais įkeitė Vokiečių Ordinui už geroką 800 markių sumą* – tokiu vardu vyskupo šiuolaikinės Lenkijos katalikų bažnyčios istorijos neteikia.

16. *[...] iš pradžių ją perleido pirmajam krikščionių vyskupui Kristijonui, o paskui – Hermannui von Saltzai, Vokiečių namų magistrui* – M. Pr. trumpai apibūdina Mazovijos kunigaikščio veiksmus įkurdinant Vokiečių Ordiną Kulmo žemėje ir kartu paneigia Vokiečių Ordino valdų teisėtumą Kulme. Kitame skyriuje teigia, kad Konradas Mazovietis neturėjęs teisėtai nė pėdos žemės Kulme ir atidavęs Ordinui tai, kas jam nepriklausė. Hermannas von Saltza (apie 1162–1239), 1209–1239 m. buvo Vokiečių Ordino didysis magistras, išgarsėjo diplomatine veikla tapęs popiežiaus Grigaliaus IX ir Šv. Romos imperatoriaus Frydricho II tarpininku. Eidamas didžiojo magistro pareigas sugebėjo įtvirtinti Vokiečių Ordino buvimą Kulmo žemėje ir sujungti jį su Livonijos Ordinu.

17. *Prūsija pati savaime buvo galinga valstybė, iš tikrųjų nuo nieko nepriklausoma, kuri savo galia ne tik save išlaikė, bet ir savo kaimynams atrodė labai grėsminga [...]. Ji apėmė plačią ir uždarą teritoriją, ne tik Prūsiją, kaip ji suprantama dabartinėse ribose, bet ir Didžiąją Lietuvą, Rusiją, Kuršą, Žiemgalą, Livoniją, taip pat didelę dalį Lenkijos, visų pirma Mazoviją* – M. Pr. laikėsi minties, kad Prūsija buvusi didelė ir plati valstybė, jos galios pagrindas buvusi religinė – krivių krivaičio galia, kuriai priskyrė visus regiono pagonių tikėjimo kraštuose gyvenusius žmones: jo nuomone, pagonys tuo metu buvę ne tik baltų kalbų kraštai (Didžioji Lietuva, Kuršas, Žiemgala, Latvija, t. y. būsimoji Livonija), bet ir dalis Mazovijos, rusėnai. Jis siekė aprašyti senovės Prūsiją kaip galingą valstybę (plačiau žr. Ingė Lukšaitė, „Senovės Prūsijos istorijos vaizdinys Mato Pretorijaus veikale *Deliciae Prussicae*“, kn: *Praeities pėdsakais*. Skiriama profesoriaus daktaro Zigmanto Kiaupos 65-mečiui, Vilnius, 2007 p. 229–242). Šiuo metu manoma, kad galėjo būti sudaryta prūsų žemių konfederacija, bet ne vieninga valstybė (Gudavičius, *Kryžiaus karai*, p. 47).

18. *[...] kai malonus priminimas Chelmo nepaveikė, krivis panoro jį paveikti, pasinaudodamas savo teisėmis, iškvietė jį Romovėn į* rykojothą – viena iš M. Pr. pasakojimo apie senovės Prūsiją vietų, kurioje jis „rekonstruoja“ jos legendinių laikų valdymo sandarą ir pasakoja apie krivio ir kitų pagonių dvasininkų pastangas paveikti *Weidywuičio* sūnų Chelmą, kad šis, vedęs Mazovijos kunigaikščio dukterį krikščionę, pasipriešintų krikščionybės įvedimui prūsų žemėse. Tam jie sukvietę sueigą *rykojothą*, kuri turėjusi paveikti valdovo nuostatas, paskatinti jį atsisakyti

krikščionybės. Iš teksto galima manyti, kad *rykojothu* M. Pr. vadina Prūsijos dvasininkų susirinkimą, kuris vykęs Romovėje. Jame buvo svarstomi ir valstybės, ir religiniai reikalai bei atliekamos apeigos.

19. *[...] keletą teritorijų atidavė savajam Plocko vyskupui* – M. Pr. pasakoja apie legendinio *Weidywuičio* sūnaus Chelmo veiksmus, kuriais jis įrodytų, kad Chelmas buvęs palankus Katalikų bažnyčiai – jis užrašęs porą valdų Plocko vyskupui. Šią informaciją, kaip nurodo M. Pr., jis paėmęs iš Joachimo Rosenzweigo rankraščio *Rapsodijos*. Šiuo rankraščiu rėmėsi Jonas Bretkūnas, K. Hennebergeris. Dabar šio rankraščio tekstas nežinomas. Kiek galima spręsti iš M. Pr. nuorodų į šį rankraštį, J. Rosenzweigas kaip ir Pretorijus buvęs panašių pažiūrų į senovės Prūsijos praeitį. Ši M. Pr. informacija teikia pagrindo manyti, kad pastaruosius šimtmečius nežinomame Rosenzweigo tekste buvusi aprašoma ir *Weidywuičio* legenda.

20. *[...] Konradas, Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis, didžiausios bėdos prispaustas, nes nepajėgė atsilaikyti prieš prūsus, buvo priverstas atsisakyti savo teisės, turėtos į Kulmo žemę, tačiau, užuot savo priešams prūsams geranoriškai atidavęs savo teisę į šitą žemę, panoro geriau ją užleisti svetimšaliui* – Konradas Mazovietis (apie 1187–1247), Piastų dinastijos Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis (1194–1247, iki 1200 valdė kartu su broliu Lešeku Baltuoju), Krokuvos kunigaikštis (1241–1243). Kartu su broliu kariavo dėl Voluinės, siekė nukariauti prūsus ir jotvingius ir įvesti krikščionybę jų žemėse. Visą jo valdymo laiką vyko Konrado ir prūsų karas, ypač aktyvūs žygiai 1219–1222 m., kai prūsams pavyko surengti tris sėkmingus žygius dėl Kulmo žemės, bet 1223 m. Konradas Mazovietis užėmė Kulmą. Krikščionybei įvesti Konradas Mazovietis parėmė Kristijono I, kuris popiežiaus bule 1216 m. buvo paskelbtas misijų vyskupu, veiklą, pakvietė Vokiečių Ordiną į Kulmą, dovanojo jam Kulmo pilį ir dalį žemės. Vokiečių Ordino atsikraustymas į Kulmą 1230 m. lėmė prūsų, kuršių žemių nukariavimą ir kelis šimtus metų trukusį Ordino ir Lietuvos valstybės karą (žr. dal. kom. 16).

21. *[...] o Petras Dusburgietis pateikia šitokius tų aktų liudininkus: vyskupai – Mazovijos Guntheris, Kujavijos Michaelis, Prūsijos Kristijonas, prepozitas Sernutolas [!] [Gernuldas], dekanas Wilhelmas, Diršau grafas Jaroslavas [!] [Boguslavas] jaunesnysis, kancleris Johannas ir kiti* – M. Pr. tekste pateiktas ne visas Petro Dusburgiečio (Dusb., *PŽK*, p. 77) suminėtų liudininkų sąrašas: jame praleisti Diršau grafas Boguslavas vyresnysis, pakancleris Gregorijus. Neaišku, ar M. Pr., ar kopijuotojas klaidingai užrašė vyskupo Gernuldo (Sernutolas) ir Diršau grafų Boguslavų (Jaroslavų) vardus.

22. *Martinas Cromeris pateikė tokius: Kujavijos vyskupas Michaelis, arkidiakonas Mikulis, magistras Johannas Drobroslavas ir magistras Petras, Plocko bažnyčios*

kanauninkai: kancleris Gotthardas, pakancleris Gregorijus, abatas Johannas, prepozitas Gerhardas, Zerveno *bažnyčios prioras Petras, Mazovijos vaivada Bogussa, grafas Arnoldas, teisėjas Cethegas, taurininkas Abraomas, stalininkas Martinas, paiždininkis Barta, senojo Vladislavo kaštelionas Adalbertas* – M. Pr. gana tiksliai pateikė M. Kromerio nurodytus dokumento liudininkus (Kromer, kn. 7, p. 398). Čia jis praleido tik abato Johanno apibūdinimą, kuriame Kromeris rašo, kad šis esąs šv. Adalberto vienuolyno Plocke bažnyčios abatas.

23. *[...] atvertė į krikščioniškąjį tikėjimą keletą kilmingų ponų Prūsijoje, ir būtent Liubavos (Loebau) valdoną ir* Luseinen (Lecheinen) *valdoną* – M. Pr., remdamasis Petru Dusburgiečiu (Dusb., *PŽK*, p. 76–77), rašo apie pirmuosius prūsų kilminguosius, Liubavos ir Lanzanijos valdovus, priėmusius krikščionybę. Liubava buvo Kulmo žemės kaimynė. Petras Dusburgietis, vardindamas prūsų žemes, kaip vieną iš vienuolikos dalių kartu mini Kulmą ir Liubavą (Lubovia, Löbau, Lubaw, lenk. Lubawa) (Dusb., *PŽK*, p. 85). Liubava buvo į rytus nuo Dravantos aukštupio (Batūra, *Paaiškinimai*, p. 348). Kita minima vietovė *Lanzania* (*Lucheinen)* lokalizuojama Varmėje, Elbingo aukštumose (Batūra, *Paaiškinimai*, p. 333). M. Pr. minimi prūsų kilmingieji, dokumentuose vadinami *Surwabunus* ir *Varpodus*, priėmė katalikybę ir 1216 m. atsidavė Kristijono I globai (*PrUB*, 1/1, nr. 9, 10, p. 7).

24. *[...] Plocko vyskupas* Genkas – šio Plocko vyskupo vardo rašyba ir aktuose, ir M. Pr. tekste labai įvairuoja: M. Pr. rašo „Bischoff von Plocko Genko" (p. 845), Gechcko (p. 845), Gech (p. 847). *PrUB* leidėjai tame pačiame dokumente vardą perskaitė „Geschko" (*PrUB*, 1/1, nr. 41, p. 30). Šiuo metu Lenkijos bažnyčios istorikai šį vyskupą vadina Gedko Sasinowic (vyskupavo Plocke 1206–1223). Skelbdami M. Pr. rankraštį išlaikome jo rašybą.

25. *Tai įvyko [...]1222 metų rugpjūčio 5 dieną* Lonyze – 1222 metų Konrado Mazoviečio privilegijos surašymo vieta *Lonyz,* kai kurių istorikų nuomone, yra nelokalizuota (Powierski, *Stosunki polsko-prusskie*, p.154; Biskup, Labuda, *Dzieje zakonu*, p. 122–123), kiti ją tapatina su Łączyn – Lončinu (*PrUB* 1/1, nr. 41, p. 27, 31; Gudavičius, *Kryžiaus karai*, p. 52, 53). Šiuo dokumentu Konradas Mazovietis 1222 m. atidavė dalį Kulmo žemės „ypatingam valdymui" (*iure ducali*) vyskupui Kristijonui I. Istorikai atkreipia dėmesį, kad Kristijonas I vėliau – 1228 m. balandžio 23 d. prisidėjo prie Konrado donacijos Vokiečių Ordinui ir atidavė Ordinui tą dalį, kurią buvo gavęs iš Konrado, bet tik tas žemes, kurias Konradas tuo metu dar valdė, todėl manoma, kad dalį Kulmo žemių *Lonyzo* privilegija Konradas pasiliko valdyti (Biskup, Labuda, *Dzieje Zakonu*, p. 122–123).

26. *[...] keli vyskupai ir kunigaikščiai prisiėmė kryžių prieš Prūsiją* – prisiėmė kryžių, t. y. sutiko vykti į kryžiaus žygį (Jono Kiliaus vertimo komentaras). Popiežius

Honorijus III 1221 04 20 bule pavedė Gniezno arkidiakonui ir Poznanės bei Lenčicos kustodams skelbti atlaidus kryžiaus žygio į Prūsiją dalyviams, 1226 09 28 bulėje mini per Liubeką vykstančius kryžininkus, 1230 01 18 Grigalius IX ragina Vokiečių Ordiną pulti prūsus (Gudavičius, *Popiežių bulės*, p. 95–97, 108–109, 113–115).

27. *[...] Lešekas Baltasis šitam Konradui atidavė ir perleido Mazoviją ir Kujaviją kartu su jos priklausiniais, prie kurių [...] reikia priskirti ir Kulmo žemę, nors iš tikrųjų ji priklausė prūsams* – M. Pr. perpasakoja tų istorikų nuomones, kurie abejojo Konrado Mazoviečio teise dovanoti Kulmą Vokiečių Ordinui.

28. *Bet kaip ten iš tikrųjų buvo su tomis donacijomis ir perleidimais, aiškėja iš* Actis Actitatis, *kuriuos prūsų ir lenkų autoriai skelbia pražuvus, bet aš radau jų kopijas savo amžinatilsį prosenelio bibliotekoje ir, sulyginęs jas su esančiomis Karaliaučiaus archyve, įsitikinau, jog jos yra identiškos, tad nutariau, kad labai reikalinga jas čia pateikti taip, kaip radau, taigi lotynų kalba, ir maloniajam skaitytojui išversti jas į vokiečių kalbą* – nuo šios teksto vietos M. Pr. nuosekliai atskleidžia, kaip Vokiečių Ordinas, remiamas Mazovijos ir Kujavijos kunigaikščio Konrado, Krokuvos kunigaikščio, kai kurių Lenkijos karalių ir popiežių, įsikūrė Kulmo žemėje ir pradėjo Prūsijos nukariavimą. Antra vertus, jau anksčiau pateikęs J. Dlugošo, Herburto ir kt. nuomones, kad Ordinas įsikūrė Kulme neteisėtai, M. Pr. tai argumentuoja skelbdamas teisės aktus, kuriuos jis vadina *Actis Actitatis* (šį posakį verčiame – „dažnai vykdyti aktai"; Tomo Veteikio vertimo komentaras). M. Pr. žino, kad dalis jo skelbiamų privilegijų ir dovanojimų yra žuvę. Jis rašo, kad tų aktų kopijas radęs Jono Bretkūno bibliotekoje ir Karaliaučiaus archyve. Ši M. Pr. informacija yra vertinga keliais požiūriais: 1) teikia duomenų apie J. Bretkūno bibliotekos turinį, nurodo, kad joje būta Kulmo atidavimo Ordinui privilegijų nuorašų. Galbūt, pasitelkus kitus duomenis, būtų galima patikrinti, ar tai nėra M. Pr. pramanas. 2) M. Pr. rašo lyginęs privilegijų kopijas, esančias J. Bretkūno bibliotekoje ir Karaliaučiaus archyve, tai liudija, kad jis ėmėsi šaltiniotyrinio darbo. Iš teksto nepakankamai aišku, ar čia rašo apie visas privilegijas ir dovanojimo aktus, kuriuos M. Pr. skelbia 8–13 poskyriuose. Jo manymu, skelbia visas privilegijas ir donacijas (dovanojimus), kuriomis remiantis Vokiečių Ordinas gavo valdas Kulmo krašte ir ten įsikūrė: 1222 08 07 Konradas dovanojo dalį Kulmo žemių vyskupui Kristijonui I *Lonyze* (posk. 8), 1228 04 23 Konradas perleido Vokiečių Ordinui Kulmo žemę ir Orlovos kaimą Kujavijoje (dovanojimas pasirašytas Bezėje, posk. 9), 1228 05 03 vyskupas Kristijonas I perleido Vokiečių Ordinui Kulmo valdos dešimtinę (posk. 10), 1228 07 04 Konradas perleido Vokiečių Ordinui Dobrynės ordino žemes ir pilį (posk. 11), 1230 m. dokumentą, kuriame nurodyti tik 1230 metai, bet nenurodyta mėnuo ir diena, juo Konradas ir jo šeima patvirtina, kad jis dovanojęs Vokiečių Ordinui visą Kulmo teritoriją su priklausiniais (posk. 12); 1257 07 26 ar 27 popiežius Aleksandro IV bulė, pasirašyta Viterbe, kuria jis patvirtina Krušvicos

1230 06 30 privilegiją Vokiečių Ordinui (posk. 13). Kituose poskyriuose (14–17) M. Pr. skelbia vyskupo Kristijono I, Plocko vyskupo, donacijas Ordinui, 1231 m. Kristijono dovanojimo pakartojimą, popiežiaus Inocento III laišką Gniezno vyskupui, popiežiaus laišką cistersų ordino generalinei kapitulai ir tą ilgą privilegijų ir donacijų sąrašą baigia 1249 m. Christburgo sutartimi, sudaryta Ordino ir prūsų po Pirmojo prūsų sukilimo.

Nuosekliai skelbdamas šiuos dokumentus M. Pr. pritaria J. Dlugošo ir Herburto nuomonei, kad Konradas dovanojo Ordinui dalį Kulmo žemių be visos Lenkijos valdovo žinios, tai yra M. Pr. tvirtina, kad Konradas dovanojo tai, ko pats nevaldė. To, kad Krušvicos 1230 06 30 privilegija esanti falsifikatas, M. Pr. nemini, tačiau tai, kad jis neskelbė jos kaip atskiro dokumento, o tik kaip popiežiaus Aleksandro IV bulės teksto dalį, liudija M. Pr. – istoriko nuovoką: dėl šio dokumento autentiškumo vyko diskusijos ir jis buvo pradėtas laikyti falsifikatu. M. Pr. IV skyriaus 7–13 ir kituose poskyriuose sukomplektavo gana nuosekliai ir profesionaliai Vokiečių Ordino atsikraustymo į Kulmo žemę teisines ir materialines sąlygas apibūdinančius aktus. Ta jo informacija, kad naudojęsis Karaliaučiaus archyve ir J. Bretkūno bibliotekoje rastais dokumentais bei jų kopijomis, paaiškina daugelį minimų vietovių, asmenvardžių rašybos skirtybių: M. Pr. nurašinėjo dokumentus taip, kaip rado parašyta jų tekstuose ar kopijose. Jis pats nepažymi, kuriuos dokumentus skelbia iš originalo, kuriuos iš kopijų.

29. *Aš, Konradas [...] [atsidėkodamas] garbiajam ponui Kristijonui, pirmajam Prūsijos vyskupui ir jo įpėdiniams už tai, kad [leido] garbiajam Silezijos kunigaikščiui, kryžiumi paženklintiesiems maloningiems ir geranoriškiems Vratislavo ir Liubo vyskupams, jų baronams ir kitiems kryžiumi paženklintiesiems [kovai] prieš Prūsiją mano ir mano baronų prašymu jo gera valia atstatyti per daugelį metų prūsų sugriautą ir visiškai apleistą Kulmo pilį* – tekste vartojama abreviatūra *H,* minint Silezijos kunigaikštį, yra daugiareikšmė. Šioje vietoje ją tapatiname su žodžiu *honorabilis* (garbusis), nors visiškai įmanoma įžvelgti ir slypintį vardą Henricus (pagal dokumente nurodytą datą galima tekste apibūdintą Silezijos kunigaikštį identifikuoti kaip Henriką Pamaldųjį (Henryk Pobożny, apie 1196–1241).

1222 m. vietovėje *Lonyz* pasirašytoje Konrado Mazoviečio privilegijoje Kristijonui I Kulmo pilies ir dalies krašto dovanojimą vyskupui Konradas Mazovietis motyvuoja tuo, kad vyskupas paskatinęs Silezijos kunigaikštį, Liubavos ir [Kujavijos] Bžesto vyskupus paraginti į kryžiaus žygį prieš prūsus ir atstatyti Kulmo pilį. Kulmo pilis buvo pagrindinis lenkų ir prūsų kovų karinis įtvirtinimas. Dėl Kulmo pilies būklės tuo metu istorikai nesutaria: vieni mano, kad privilegijos tekstas atspindi tikrovę: iš tiesų Kulmo pilį ir kitas to krašto tvirtoves sugriovę prūsai 1216 ar 1219 m. ir jis, rengdamasis kryžiaus žygiui 1222 ar 1223 m. prieš prūsus, siekė vėl įsitvirtinti

Kulmo pilyje ir kartu su vyskupu Kristijonu I jį paversti Prūsijos nukariavimo forpostu (Biskup, Labuda, *Dzieje zakonu*, p. 89). Kiti mano, kad šis tvirtinimas, pagrįstas Petro Dusburgiečio informacija, yra perdėtas – prūsai nebuvo taip stipriai nusiaubę Kulmo žemės prieš 1222 metus. Tai tvirtinęs, siekdamas padidinti Vokiečių Ordino nuopelnus kovose su prūsais (Powierski, *Stosunki polsko-pruskie*, p. 153; Dusb., *PŽK*, p. 73–74; Batūra, *Paaiškinimai*, p. 334, 336). Nuodugniai tyręs Konrado Mazoviečio dovanojimo aktus Kristijonui I ir Vokiečių Ordinui J. Powierskis abejoja šios privilegijos autentiškumu, nes jos originalas nežinomas, o remdamasis politiniais ir kariniais įvykiais, mano, kad, jei toks dokumentas buvo, tai turėtų būti datuojamas kitaip – 1223 m. rugsėjo 3 d. (Powierski, *Stosunki polsko-pruskie*, p. 154).

30 a, b. [...] *visiškai laisva valia padovanojau su nevaržomo naudojimo ir kunigaikščio teise dalį minėtos Kulmo teritorijos, kitados [tenai buvusias] pilis* Graudenz, Wabsko, Kopriven [Copriven], Willisas [Willisaz], Colmo [Colno], Ruck [Ruth], Rysin [Kysin], Glambokii, Turne [Turno], Pin, Plozk [Ploth] *su visomis sodybomis ir priklausiniais* – M. Pr. skelbiamame dokumente Konrado dovanojamų pilių sąraše paties M. Pr. skelbiamuose dovanojimo tekstuose – lotynų kalba ir vertime į vokiečių kalbą – yra nesutapimų. Komentuojame tik vietovardžių ir asmenvardžių sąrašo skirtumus. *PrUB* skelbiamame dokumente lotynų kalba kitaip perskaityti kai kurie pavadinimai: Glamboki / Gambloki (žr. teksto vietą, pažymėtą dal. kom. 30b), Ruck – Ruth, Rysin – Kisin. Kadangi nežinome, ar klaidas darė M. Pr., ar jo rankraščio kopijuotojas, ar taip buvo parašyta tuose dokumentų nuorašuose, kurių tekstus skelbė M. Pr., paliekame M. Pr. rankraščio vietovių rašybą, o laužtiniuose skliaustuose, jei rašyba skiriasi, įrašome tą formą, kuri teikta *PrUB* (1/1, nr. 41, p. 27–32). M. Pr. dokumento vertime į vokiečių kalbą praleistos pilys Wabsko, Kopriven [Copriven], Willisas [Willisaz], jas tekste skliaudžiame laužtiniais skliaustais.

31 a, b. [...] *iš tų dvarų ir kaimų šiuo metu suteikiu tuos kaimus, būtent:* Coselko, Narossine [Narozszne], Mirsche, Haernese [Carnese], Volmuno [Bolemyno], Ostromeres [Ostromezh] *ir visus kaimus, kuriuos valdė grafas Tyras [Syras] aplink Kulmą* – Samko [Saynzko], Lenis [Leviz], Croscino, Posceno [Pasekno], Weznyno [Wezwino], Wnyslaw, Benkowo, Glonikomnae [Glowino], Polansche, Neuaugenez, Nedalyno, Grobno, Tuseph, Kelz, Dambens [Dambenz], Selnovis, Pastolko, Pomzino, Duc [Buc], Pojeph [Poyesk], Ceredche [Cerebsze], Unizke [Vnizke], Parchenne [Parthenve], Gelenci [Gelenzi], Gleschowas [Gleschowar], Ostrowich – skiriasi kelių vietovių rašyba M. Pr. skelbiamame lotyniškajame dokumento tekste ir jo vertime į vokiečių kalbą: *Samko [Saynzko], Lenis [Leviz],* vertime *Lamkolems; Volmuno – Volmino.* M. Pr. tekste, palyginti su paskelbtu dokumento tekstu *PrUB* (1/1, nr. 41, p. 27–32), kai kurios vietovės užrašytos kitaip, M. Pr. tekste minimas asmuo vadinamas Tyro, o *PrUB* Syro. Tų vietovių ir asmenvardžių, kurių rašyba skiriasi, *PrUB*

leidėjų forma įrašyta greta M. Pr. teiktųjų laužtiniuose skliaustuose. Po vietovardžio *Ostrowich* M. Pr. tekste lotynų kalba praleista viena eilutė: „omnes hereditates meas circa Loram [Lozam] cum earum attinentiis“. Šis sakinys yra M. Pr. dokumento vertime į vokiečių kalbą. Vertimas į lietuvių kalbą: „[...] visus mano dvarus pagal Lorą [Lozą] su jiems priklausančiais laukais ir kitais priklausiniais.“

32 a, b. *[...] ir visas mano paveldėtas žemes aplink mišką* Gruch *su pačiu tuo mišku* – miško pavadinimas *PrUB* užrašytas *Gruth*, kitos formos *Grutta, Gruch*, lokalizuotas šiauriau Rėdeno (*PrUB*, 1/1, nr. 41, p. 30).

33 a, b. *[...] be to, pasirašė ir kiti tretieji asmenys: Mazovijos kancleris Gotthardas, Krokuvos kancleris Nicolajus; vaivados: Mazovijos – Arnoldas, Krokuvos – Marcas, Sandomiero – Jacobas, Vratislavo – Dyrsco; kaštelionai: Krokuvos – Pacoslavas, Sandomiero – Mestwinas, Vislicos – Ostasijus, Plocko – Clementas, Krušvicos – Teodoras, Vladislavo – Mauricijus, Vratislavo – Soboslavas [Sobeslavas], Poleslaveco [Boleslaveco] – Stefanas, Lenčicos – Petriconas* – privilegijos lotyniškajame ir vokiškajame tekste, kaip ir daugumoje kitų M. Pr. skelbiamų dokumentų, skiriasi vietovardžių ir asmenvardžių rašyba. Vokiškajame tekste ir vertime į lietuvių kalbą laužtiniuose skliaustuose įrašome lotyniškojo teksto rašybą ir identifikuotųjų asmenų vardus. Vokiškajame tekste yra praleistas vienas iš liudininkų – Petriconas – Lenčicos kaštelionas, rankraštyje tekste lotynų kalba įrašytas – *Petricone Lencitiae Castellan[is]*, o *PrUB* ši vietovė perskaityta kaip *Legnicae*.

34 a, b. *Jų vardai tokie: Kujavijos vyskupas p[onas] Michaelis, Plocko elektas p[onas] Guntheris, Kujavijos vaivada grafas Arnoldas, karaliaus dvaro teisėjas grafas Zaechijus, jo brolis Stephanas, Bžesto [Brzeszko] kaštelionas grafas Thomas, grafas Gollupas [Goluh], grafas Andrejas, medžioklis grafas Mauricijus, jo brolis Albertas, arklidininkas grafas Potrikas, grafas Thomas, grafas Krywozudas, jo brolis Grimislavas [Grinzlaus], paiždininkis Johannas, paarklidininkis Albertas, pataurininkis Zerosas [Ziros], Nicolajus Ceszinas [Cesim] Ztratekas [Ztralek], Boguslavas, Bogumilas, Boleslovas, pakancleris p[onas] Gregorijus, presbiteris Jacobas, Nicolajus Niculis, Anchelmas* – palyginę dokumento lotyniškąjį ir vokiškąjį tekstus pasirašiusiųjų asmenvardžius, nustatėme, kad jų sąrašas yra tas pats, tačiau skiriasi kai kurių asmenvardžių rašyba Gollup ir Golap, Cestuz Nikolajus Ceszin Ztratekas / Nicolajus Cestuz Zstralek; pataurininkis Zerosas / taurininkas Sirosas; skiriasi trijų išvardytųjų vardų grupė: Boguslavas, Bogumilas, Boleslovas / Boguslavas, Bogundas, Bigoslavas.

35. *Taip pat suteikiau jiems kaimą priešais Naująjį Vladislavą, vadinamą* Sedlic – šis vietovardis vokiškajame tekste užrašytas *Neu Vladislaw*, todėl jį išverčiame. Tai senasis dabartinio Inovroclavo (Inowrocław) pavadinimas, kurio kiti lotynizuoti variantai: Iuvenis Vladislawia, Iuni Vladislavia, Novum Vladislav (Tomo Veteikio kom.).

36 a, b. *Tatai viešai atlikta minėtos Vyslos upės krante priešais Plocko miestą 1228 [Viešpaties] Įsikūnijimo metais liepos mėnesį, 4 dieną prieš to paties mėnesio nonas [liepos 4 d.]; tą dieną išpuola Odabrijos [!] [Odabricos] šventė* – rankraštyje netiksliai perteikta viena iš lotyniškų šventojo Ulriko vardo formų: vietoje *Odabriae* turėtų būti *Odalrici,* tiksliau, *Udalrici,* t. y. Ulriko, kaip nurodoma publikuojamos M. Pr. rankraščio kopijos marginalijoje. Šv. Ulrikas (890–973) – Augsburgo vyskupas (923–973), miręs ankstų liepos 4-osios rytą (Tomo Veteikio kom.).

37 a, b. *[...] šio įvykio liudininkai yra Kujavijos vyskupas Michaelis, arkidiakonas Mic[k]ulis, Plocko bažnyčios kanauninkai – magistras Johannas Dobroslavas [Dobrozlaus], magistras Petras, kancleris Gotthardas [Gothehardus], pakancleris Gregorijus, palaimintojo Adalberto [vienuolyno] Plocke abatas Johannas, abatas Venceslavas, prepozitas Gerhardas [Gerardas],* Chirwo *bažnyčios prioras Petras, Mazovijos vaivada Bogussa, grafas Arnoldas, teisėjas Cetejus [Cettejus], taurininkas Abraomas, stalininkas Martinas, Plonzo [!] [Plocko] kaštelionas Vitas, Ratcerio [Ratau] kaštelionas Matthaejus, stalininkas Goguta / Gagotta [Seguta], paiždininkis Barta, senojo Vladislavo kaštelionas Adalbertas* – lotyniškajame dokumento M. Pr. tekste nurodytas asmenvardis Matthaeus, Catellanus de Ratcer [Ratcenzi] vokiškajame M. Pr. vertime teikiamas kitaip: „Castellanus von Ratau“. Galbūt kalbama apie seną Mazovijos miestą Racionžą [Raciąż], kuriame rezidavo kaštelionai nuo XIII iki XVIII amžiaus. Asmenvardis *Goguta / Gagotta PrUB* perskaitytas *Seguta* (*PrUB*, 1/1, nr. 75, p. 40).

38. *1230 metais kunigaikštis Konradas, kaip rodo pateikiamas tekstas, šitą fundaciją pakartoja ir patvirtina* – M. Pr. 1230 m. data skelbia du dokumentus. Čia, posk. 12, skelbiamas trumpasis, pasirašymo vieta mėnuo ir diena nenurodyti, tačiau nurodyta dokumento pasirašymo vieta Krušvica. Palyginus šį tekstą su kitu 1230 m. birželio mėn. taip pat Krušvicoje pasirašytu dokumentu, vadinamąja Krušvicos privilegija, akivaizdu, kad šis yra antrojo santrauka, nors jo esmė – Konradas Mazovietis dovanoja dalį Kulmo žemės Vokiečių Ordinui už tai, kad šis kariautų su pagonimis prūsais – yra ta pati.

Kitą 1230 m. Krušvicoje pasirašytą dokumentą M. Pr. skelbia ne atskiru tekstu, bet kaip popiežiaus Aleksandro IV 1257 m. birželio mėn. bulės dalį (posk. 13, žr. dal. kom. 42, 43).

39 a, b. *Aš, Konradas [...], pritariant mano žmonai Sofijai [!] [Agafijai] ir mano sūnums Boleslovui, Kazimierui, Zemovitui, Seminislovui* – šioje dokumento vietoje išvardyti Konrado Mazoviečio šeimos nariai, jų sąrašas skiriasi nuo to, kuris teikiamas popiežiaus Aleksandro IV 1257 m. birželio mėn. bulės tekste (posk.13). Čia minimi keturi sūnūs, jame įrašytas Zemomislas (Seminislov), kurio nėra dokumento santraukoje, o Aleksandro IV 1257 m. bulėje minimi trys jo sūnūs: Boleslovas, Kazimieras,

ir Siemovitas. Santraukoje Konrado Mazoviečio žmona Agafija pavadinta klaidingai Sofija, o visame tekste, cituotame popiežiaus 1257 m. bulėje, – Agasija. Iš tiesų Konrado žmonos vardo rašyba dokumentuose labai įvairuoja: Agasia, Agaphia, Graphia, Saphia, Caphia.

40. *Taip pat pažadėjau, kad jei tik kas nors minėtiems broliams trukdys valdyti minėtąją nuosavybę, [kurią sudaro] tekantys vandenys, turgūs, pinigai, duoklės ir kiti [objektai], kurie paprastai būna užrašomi privilegijose, ginsiu juos visomis savo galiomis* – taip verčiame šį lotynišką sakinį: *Aquarum vero decursibus, foris, moneta, theloneis et / in caeteris quae scribi solent in privilegiis, Promisi etiam / ut quicunque praedictos fratres impedierit, in praefata / possessione, quod ego tota mea virtute defendam eos*. Esama požymių, kad rankraštyje yra nepilnas autentiško dokumento tekstas (Tomo Veteikio kom.).

41 a, b. *Šio dovanojimo ir pasižadėjimo liudininkai yra Kujavijos vyskupas Michaelis, Prūsijos vyskupas Kristijonas, Diršau [Dirsuvaus] grafas Pacoslavas [Boguslavas] vyresnysis, kancleris Nicolajus, kancleris magistras Johannas, pakancleris Gregorijus* – šio dokumento liudininkų asmenų vardų ir vietovardžių rašyba nustatyta remiantis kitų M. Pr. skelbiamų dokumentų duomenimis.

42. *Tais pačiais metais apie tai paskelbia Romos popiežius Grigalius, kaip matyti iš Kulmo žemės privilegijų knygos, jis tam pritaria. Paskui Romos popiežius Aleksandras IV, kaip matyti iš tolesnio teksto, 1257 metais tai patvirtina* – M. Pr. mini popiežiaus Grigaliaus IX privilegiją, bet jos neskelbia, o teikia Aleksandro IV privilegiją, kuria jis patvirtina visas fundacijas Vokiečių Ordinui, gautas iš Konrado Mazoviečio, įskaitant ir Krušvicos privilegiją. Popiežius Grigalius IX 1234 m. rugpjūčio 3 d. bule patvirtino visas Konrado Mazoviečio fundacijas Vokiečių Ordino magistrui Hermannui von Saltzai ir teigė, kad jis tas žemes teikia Ordinui kaip popiežiaus leną – religinė valdžia įteisino nuosavybę religiniam ordinui. Tuo jis tęsė pirmtako popiežiaus Honorijaus III 1224 m. balandžio 30 d. bule formuotą politiką: jis skelbė, kad perimąs šv. Petro globon, t. y. savo valdžion ir nuosavybėn, tas žemes, kurias valdąs Ordinas (Biskup, Labuda, *Dzieje zakonu*, p. 115, 130). Aleksandras IV (popiežius 1254 12 12–1261 05 25) 1257 m. birželio mėn. bule tvirtino visas dovanas Vokiečių Ordinui ir kaip vieną svarbiausių įrašė Krušvicos privilegiją (žr. dal. kom. 38).

43. *O aukščiau minėtos privilegijos, mums suteiktos minėto kunigaikščio, turinį pasistengėme dabar esantiesiems žodis žodin užrašyti* – taip prasideda Konrado Mazoviečio 1230 m. Krušvicos tekstas Aleksandro IV bulėje. Dėl šios Konrado Mazoviečio fundacijos Vokiečių Ordinui reikšmės ir autentiškumo tebevyksta istorikų ginčai. Dauguma Vokietijos istorikų yra linkę manyti, kad ji buvo iš tiesų Konrado Mazoviečio suteikta Ordinui, pagal jos surašymo vietą – Krušvicą – ji vadinama Krušvicos

privilegija. Vieni istorikai teigia, kad šia fundacija Konradas Mazovietis įkurdino Vokiečių Ordiną Kulmo žemėje (Albert Ludwig Ewald, *Die Eroberung Preußens durch die Deutschen*, Bd. 1, Halle, 1872, p. 134 ir kt.). Kiti teigia, kad Ordino įkurdinimo Kulme iniciatorius buvęs vyskupas Kristijonas I, remiamas popiežiaus, ir todėl vadinamoji Krušvicos fundacija nesanti tokia reikšminga (Gerard Labuda, „Stanowisko ziemi chelmińskiej w państwie krzyżackim w latach 1228–1454", *Przegląd Historyczny*, rocz. 45 (1954), p. 280–337). Dauguma istorikų mano, kad ši privilegija esanti Ordino sukurtas falsifikatas (Max Perlbach, *Preussisch-Polnische Studien zur Geschichte des Mittelalters*, Halle, 1886, p. 636–644; Max Perlbach, „Die ältesten preussischen Urkunden", in: *Altpreußische Monatschrift*, Bd. 10, 1875, p. 78–87; Gerard Labuda, „Die Urkunden über die Anfänge des Deutschen Ordens im Kulmerland und in Preußen in den Jahren 1226–1246", in: *Die geistlichen Ritterorden Europas*, hrsg. von Josef Fleckenstein und Manfred Hellmann, Sigmarinen, p. 317–328). Privilegijos originalas nerastas. Falsifikato parengimas datuojamas 1234 m., tokia data įrašytas dokumento aprašas popiežiaus kanceliarijoje. Jos tekstą gerokai vėliau – 1257 m. birželio mėn. – įrašė į bulę popiežius Aleksandras IV, „dovanodamas" Ordinui visas prūsų žemes, kurias jis nukariaus.

44. *[...] tų, kurie nekenčia Kristaus, nuolat auganti bei besiplėtojanti puikybė tiek sustiprėjo, kad ligšiol neatlyžta ar nesiliauja Jį persekioję per gyvuosius narius, trokšdami ne tik turtų* – „gyvaisiais [kūno] nariais" – *membra viva* šioje vietoje suprantami krikščionys, ypač jų dvasininkai, veikiantys Konrado globojamose žemėse. Krikščionių dvasininkų bei tikrų Kristaus sekėjų organiška sąjunga su pačiu Kristumi skelbiama įvairiose Šv. Rašto vietose (Tomo Veteikio vertimo komentaras).

45. *[...] būti susietas pagal evikciją* – evikcija (lot. *evictio*) – iškeldinimas išaiškėjus trečiojo asmens teisėms į parduotą / perduotą nuosavybę, ir pardavėjo / perdavėjo įsipareigojimas atlyginti nuostolius iškeldinamajam.

46. *[...] indiktas* – indiktas (lot. *indictio* – paskelbimas) – Viduramžių Europos dokumentų datavimui taikyto 15 metų ciklo sudedamoji dalis (1/15 šio ciklo). Indiktai išplito Europoje nuo Romos Imperijos laikų (IV a.), iš pradžių reiškė visą 15 metų ciklą, o ne jo dalį.

47 a, b. *Šių [įvykių] liudininkai yra Mazovijos vyskupas Güntheris, Kujavijos vyskupas Mislic. [!] [Michaelis], Prūsijos vyskupas Kristijonas, prepozitas Arnoldas, dekanas Wilhelmas, Diršau grafas Pacoslavas jaunesnysis, kancleris magistras Nicolajus, magistras kancleris Johannas, pakancleris Georgijus bei daugybė kitų – ir dvasininkų, ir pasauliečių* – dokumento lotynų ir vokiečių kalba tekstuose skiriasi liudininkų sąrašas ir jų apibūdinimas: vokiškojoje versijoje nurodyti du Pacoslavai: vyresnysis ir jaunesnysis, lotyniškajame tekste – tik jaunesnysis; lotyniškajame du

magistrai Nicolajus ir Johannas pavadinti kancleriais, vokiškajame jie vadinami kantoriais. Minint kanclerį Johanną du kartus pakartotas žodis *Magister.*

48 a, b. *O jie patys man toje pačioje, jau aukščiau minėtoje, teritorijoje man skyrė nuo kiekvieno plūgo duoklę kviečių, kitą – rugių, [ir dar] du šimtus plūgų ir penkias halagijas su visomis pajamomis naudotis nuo kiekvieno plūgo* – privilegijoje nustatant duoklės dydį minima lot. tekste *aratrum* -i, vok. *Pflug*. Taip XIII–XVI a. buvo apibūdinama duoklė, mokama nuo žemės ploto. Pirmoji *aratrum* žodžio reikšmė yra *žagrė, arklas, plūgas*. Lietuvoje šios duoklės atitikmuo buvo *žagrė*, žemės ploto pavadinimas ir dydis įvairavo, nelygu šalis ir laikas. Žemės ploto vienetas vadintas ir žagre, ir arklu, ir plūgu. Tuo pačiu metu skirtingose šalyse buvo naudojami skirtingi arimo įrankiai. Kai Lietuvoje buvo ariama žagre ar arklu, Vokietijos žemėse jau plito plūgas. M. Pr. vertime į vokiečių kalbą vartoja žodį *plūgas*, todėl vartojame M. Pr. pasirinktą duoklės pavadinimą, o duoklės dydį nusako žodžiu *Scheffel*. Kulme šefelis buvo birių produktų matas; vadinamąjį senojo Kulmo šefelį sudarė 54,71 litro, o XIII a. vadinamoji *mensura Wladislaviensis* buvo 68–70 litrų (Rogačevskij, *OPIPP*, p. 424). Halagija (lot. *halagium*, *hallagium*) – mokestis už teisę prekiauti turguje. Šią privilegijos vietą G. Labuda vokiečių kalba aiškina taip: Kristijonas I, perleisdamas Vokiečių Ordino riteriams savo valdas Kulmo žemėje, turėsiąs gauti nuo kiekvieno plūgo 2 matus javų ir dar 200 plūgų bei 5 ūkius su teise gauti iš jų visą naudą. Jis žodį *halagija* supranta kaip ūkį, o ne mokestį (Labuda, *Die Urkunden über die Anfänge*, p. 313).

49 a, b. *[...] pridėję šimtą žagrių [arklų], kurie lenkiškai yra vadinami* Badla – lot. tekste rašoma, kad pridedami *Allodium* – ūkiai, palivarkai, toliau M. Pr. rašo „das Frey Guth (Allodium)" – t. y. kad *allodium* esąs laisvasis ūkis. Šalia pateikia lenkišką pavadinimą *Badla*. Matyt, tai M. Pr. ar kopijuoto klaidingai parašytas lenk. žodis *Radło*, t. y. čia arklas – žemės ploto pavadinimas (žr. dal. kom. 48 a, b).

50 a, b. *O jeigu minėtų žagrių [arklų] tiek nebūtų surinkta, tegu trūkumas būna papildomas iš vokiškųjų plūgų* – nurodoma duoklę, jei surinkta per mažai, rinkti ir iš vokiečių valdomos žemės, kuri M. Pr. vertime į vokiečių kalbą vadinama plūgais.

51 a, b. *Atlikta aukščiau įvardytame* Parchaw *kaime 1257 Viešpaties metais per gruodžio kalendas, Elžbietos dieną [...]. Duota 1258 Viešpaties metais artimiausią šeštadienį prieš antrąjį Gavėnios sekmadienį „Reminiscere"* – skiriasi 1257 m. Parčeve duoto dokumento datų užrašymas: lotyniškajame tekste nurodoma data „1257 Viešpaties metais per gruodžio kalendas, Elžbietos dieną", o M. Pr. vokiškajame vertime „1257 Viešpaties metais lapkričio 10-ją, Elžbietos dieną [...]". Tuo metu buvo garbintos dvi šventosios Elžbietos: Jono Krikštytojo motina (I a. po Kr.) ir Elžbieta Vengrė – minima lapkričio 17 d., neaišku, apie kurią šv. Elžbietą čia rašoma. Dokumentas patvirtintas 1258 m. šeštadienį prieš antrąjį gavėnios sekmadienį.

52. *[...] o kitais, 1231, metais prie jų prisidėjo keletas dievotųjų, paveiktų pamokslų, kviečiančių į kryžiaus žygį, leistą Romos popiežiaus, kuris jiems suteikė nuodėmių atleidimą* – popiežius Grigalius IX 1230 I 18 bule ragino Vokiečių Ordiną pulti prūsus. Daugumos istorikų nuomone Vokiečių Ordinas pradėjo užkariauti Prūsiją 1231 m. (Albert Ludwig Ewald, *Eroberung Preußens durch die Deutschen*, Bd. 1, Halle, 1872, p. 32–33; *Lietuvių karas su kryžiuočiais*, Vilnius, 1964, p. 76; Gudavičius, *Kryžiaus karai*, p. 61–62, *Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių*, p. 113–114).

53. *Tad Ordinas aprūpino kraštą laisvėmis ir įstatymais, visų pirma Kulmo žemę ir Kulmo miestą* – 1230 m. Krušvicos privilegija Ordinas pagrindė teisę įsikurti Kulme, popiežiaus Grigaliaus IX 1230 01 18 bule gavo teisę valdyti Konrado Mazoviečio ir Kristijono I užrašytąsias ir nukariautas prūsų žemes, pradėjo kurti valstybę, kolonizuoti kraštą. Vokiečių Ordino didysis magistras Hermannas von Salza ir Prūsijos krašto magistras Hermannas Balcas 1233 12 28 paskelbė steigiamąją privilegiją Kulmui ir Torunei. Ši privilegija tapo Kulmo teisės pagrindu, Kulmas ir Torunė tapo miestais su sava teise, vadinamąja Kulmo teise (Rogačevskij, *OPIPP*, p. 55).

54. *Prūsijos krašto magistras Poppo von Osterna* – Poppas von Osterna (Poppo von Osterna) buvo Prūsijos krašto magistras 1244–1246, o 1252 / 1253–1256 m. tapo Didžiuoju Ordino magistru.

55. Swantipolui *svarstant šitokias koncepcijas, pirmieji pradėjo murmėti įveiktieji prūsai* – M. Pr. rašo apie Pirmojo prūsų sukilimo pradžią. 1231 m. Vokiečių Ordinas, įsitvirtinęs Kulme ir pradėjęs prūsų nukariavimą, 1236 m. baigė nukariauti Pamedę, 1237 m. nukariavo Pagudę, 1241 m. baigė nukariauti Bartą, Varmę, Notangą. 1242 m. rudenį tų žemių prūsai, sąjungininku pasitelkę Sventopelką (*Szwantopelk*, *Swiętopelk*), Pomeranijos kašubų kunigaikštį, sukilo prieš Ordino valdžią. Pomeranijos kunigaikštis Sventopelkas, siekdamas Gdansko Pomeranijos savarankiškumo, balansavo tarp Vokiečių Ordino, Didžiosios Lenkijos kunigaikščių ir prūsų. 1223 m. suteikė teisę Kristijonui I savo valdoje Zantyre įkurti veiklos centrą, 1233 m. Sventopelkas buvo Vokiečių Ordino sąjungininkas, 1234 m. su broliu Samboru ir Vokiečių Ordinu puolė prūsus ir laimėjo mūšį prie Christburgo (Kiszpork, Dzierzgoń). 1242 m. pavasarį jis puolė Kulmą ir nuvyko iki Torunės, bet Vokiečių Ordinas užėmė Sartovicus (Biskup, Labuda, *Dzieje zakonu*, p. 143). Pavojingoje situacijoje, kai jam iškilo grėsmė iš Didžiosios Lenkijos pusės, Kujavijos kunigaikščio ir Ordino, Sventopelkas tapo prūsų sąjungininku. Pirmasis prūsų sukilimas vyko 1242–1248 m. (*Lietuvių karas su kryžiuočiais*, p. 131–133; Gudavičius, *Kryžiaus karai*, p. 178–177).

56. *„Kai padvigubinama plytų, ateina Mozė“* – posakis susijęs su Biblijos Iš 5–6 epizodu, apie Egipto faraono nesutikimą leisti izraeliečiams švęsti jų Viešpaties šventės ir jo įsakymą prievaizdams pasunkinti izraeliečių darbą: nebeduoti šiaudų plytoms daryti, o pačius izraeliečius versti susirasti šiaudų ir padaryti per dieną tiek pat plytų,

kiek ir anksčiau, kai sąlygos buvo švelnesnės. Dievas Izraelio tautai ne iš karto siuntė pagalbą – Mozę, bet po dvigubai padidintų sunkumų, kitaip tariant, šiuo posakiu nusakoma idėja, kad Dievas dėl didesnės savo paties šlovės, prieš siųsdamas pagalbą (per Mozę), sunkią žmonių padėtį leidžia dar pasunkinti iki kraštutinumo.

57. *[...] 1249 metais su* Szwantipollu *ir maištaujančiais prūsais Pamedėje, Pagudėje, Varmėje, Bartoje ir Notangoje buvo sudaryta taika tam tikromis sąlygomis, kaip matyti iš čia pateikiamos sutarties* – M. Pr. rašo apie Christburgo 1249 02 07 sutartį, sudarytą tarp Vokiečių Ordino, kuriam atstovavo Heinricho von Hohenlohe's padėjėjas Heinrichas von Wide, ir prūsų žemių: Pamedės, dalies Varmės ir Notangos vadovų, tarpininkavo popiežiaus legatas Lježo arkidiakonas Jakobas Pirmajam prūsų sukilimui pralaimėjus. Christburgo sutartimi buvo nustatytas prūsų pavaldumas Vokiečių Ordinui, *jų gyvenimo Ordino žemėje socialinės sąlygos, prievolės ir rinkliavos*, prūsai buvo įpareigoti atsisakyti savo tikėjimo, priimti katalikybę, pastatyti daug bažnyčių, atsisakyti daugelio savo kultūros reiškinių (tikėjimo, daugelio papročių ir apeigų, įprasto paveldėjimo būdo, savo visuomenės socialinės struktūros).

Šiame skyriuje M. Pr. pakartotinai skelbia Christburgo sutarties tekstą, jis jau skelbė ją VII knygoje 3-iame skyriuje (Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 4, p. 105–123 ir dal. kom. 21, 22 a). Skelbdamas Christburgo sutartį pirmą kartą M. Pr. paminėjo, kad skelbia ją remdamasis Ch. Hartknocho veikalu. Šioje knygoje jis teigia, kad skelbia iš kopijos, rastos jo prosenelio Jono Bretkūno bibliotekoje. Abiejų skelbiamų tekstų palyginimas rodo, kad iš tiesų tekstai skiriasi ne turiniu, bet forma: pirmajame sutarties tekstas yra vientisas, o antrąjį kartą suskirstytas paragrafais. Šioje knygoje skelbiami lotyniškasis ir paties Pretorijaus vertimo tekstai turi skirtumų: kiek kitaip tekstas suskirstytas į poskyrius, nors visuma išlaikoma, pvz., pastraipa apie *tylussonius* ir *lingussonius* lotyniškajame yra 14-ame posk., o vertime į vokiečių kalbą – 15-ame; 9-ame posk. lotyniškajame minima, kad neofitai prūsai išsirinko kaimynų lenkų pasaulietinę teisę, o vokiečių kalba tai yra 10-ame poskyryje; įkaitintos geležies teismo panaikinimas lotyniškajame tekste yra 10-ame poskyryje, o vokiškajame – 11-ame. Todėl čia skelbiami ir lotyniškojo, ir vokiškojo Christburgo sutarties tekstų vertimai į lietuvių kalbą.

58. *[...] mūsų įsakymu įkaitintos geležies teismą [...] visiškai panaikino* – įkaitintos geležies teismu vadinama viena iš Viduramžių laikų teismų įrodymų rinkimo būdų – ordalijų. Tais laikais tikėta, kad Dievas įsikišąs į teismą ir nekaltai įtariamam sunkaus išbandymo metu padedąs. Įkaitintos geležies teismu vadintas išbandymas ugnimi, t. y. įtariamasis basas turėjo nueiti tam tikrą atstumą per įkaitintus geležinius daiktus arba pernešti juos rankose. Nepatyręs didelių nudegimų buvo laikomas nekaltu.

59 a, b. *Naujakrikščiai iš Pamedės pažadėjo, kad iki artimiausių Sekminių statys bažnyčias žemiau išvardytose vietose. Pirmą – kaime, kuris vadinamas* Pogolowe, *kitu pavadinimu* – Pulens, *antrą – kaime, kuris vadinamas* Bastelliwa, *trečią – vietovėje, kuri vadinama* Lingves, *ketvirtą – vietovėje, kuri vadinama* Liopiez. *Penktą – [vietovėje]* Chomor S. Alberti, *šeštą* – Bobis, *septintą ir aštuntą* – Besie, *devintą* – Prosile, *dešimtą* – Resin, *vienuoliktą* – prie *Senojo Christburgo, dvyliktą* – Rerditz, *tryliktą – Naujajame Christburge* – skelbiamame bažnyčių, kurias įsipareigojo pastatydinti Pamedės žemės prūsai, sąraše vietovardžiai skiriasi nuo tų, kurie išvardinti VII knygoje (Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 4, p. 105–123 ir dal. kom. 21, 22 a). Žinome, kad VII knygoje skelbiamame sąraše buvo remiamasi skirtingomis Christburgo sutarties kopijomis. Visos vietovardžių formos, kurias surinko *PrUB* 1/1 rengėjai, taip pat ir Ch. Hartknocho knygose *Kirchen-Historia,* p. 35–36, 41–43 ir Hartknoch / Dusburg, p. 469–474 bei Pašuto, *Obrazovànie*, p. 112 ir Wenskus, *Zur Lokalisierung*, p. 127 pateiktos ir palygintos Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 4, dal. kom. 22, 22 a, p. 786–787. Čia pateikiame tik pagrindines vietovardžių formas ir tą, kurią teikia šioje knygoje M. Pr.: Pogolowe – Pogolowe, kitaip Pulens; Bastelliva – Bastelliwa; Lingues – Lingves; Liopiez – Liopiez; Chomor Sancti Adalberti – Chomor Sancti Alberti; Bobis – Bobis, Gezia – Besie; Bovile – Prosile; Resia – Resin; Alt-Christburg – antiquum Christburg; Perditen, Rade – Rerditz; Neuchristburg – novum Christburg.

60 a, b. *O Varmės naujakrikščiai pažadėjo, kad iki anksčiau minėto termino statys bažnyčias žemiau nurodytose vietose. Pirmą – kaime, kuriame gyvena* Jedu *arba šalia tos vietovės. Antrą* – Buyins, *trečią* – Bandaitis, *ketvirtą* – Nieria, *penktą* – Bandanovoje, *šeštą* – Bronsberge – sąraše vietovardžiai skiriasi nuo tų, kurie išvardinti VII knygoje (Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 4, p. 105–123 ir dal. kom. 21, 23, 23 a). Žinome, kad VII knygoje skelbiamame sąraše buvo remiamasi skirtingomis Christburgo sutarties kopijomis. Visos vietovardžių formos, kurias surinko *PrUB* 1/1 rengėjai, taip pat ir Ch. Hartknocho knygose *Kirchen-Historia,* p. 35–36, 41–43 ir Hartknoch / Dusburg, p. 469 474 bei Pašuto, *Obrazovanie*, p. 112 ir Wenskus, *Zur Lokalisierung*, p. 127 pateiktos ir palygintos, žr. Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 4, dal. kom. 21, 23 a, p. 787. Čia pateikiame pagrindines vietovardžių formas ir tas, kurias teikia M. Pr. čia šioje knygoje: Jedu – Jedu; Bandailis – Buyns, Vuntenone – Bandaitis, Stutine – Nieria; Stivia – Bandanova, Brunsberg – Bronsberg.

61 a, b. *O Notangos naujakrikščiai pažadėjo, kad iki to paties termino statys bažnyčias* – sąraše vietovardžiai skiriasi nuo tų, kurie išvardyti VII knygoje (Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 4, p. 105–123 ir dal. kom. 21, 24, 24 a.) buvo pateiktos visos vietovardžių formos, kurias surinko *PrUB* 1/1 rengėjai, taip pat ir Ch. Hartknocho knygose *Kirchen-Historia,* p. 35–36, 41–43 ir Hartknoch / Dusburg, p. 469–474, Pašuto, *Obrazovanie*, p. 112 ir Wenskus, *Zur Lokalisierung*, p. 127 pateiktos ir palygintos su

Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 4, VII kn., dal. kom. 21, 24, 24 a, p. 788 teikiamomis. Čia išvardijame pagrindines vietovardžių formas ir tas, kurias teikia M. Pr. čia šioje knygoje: Labegano – Labejavo; Swewiert – Burwore; Thumon – Thumon. Visos čia M. Pr. pateikiamos vietovardžių formos yra ir *PrUB* 1/1 teikiamuose variantuose. Tai liudija, kad šį Christburgo sutarties tekstą M. Pr. skelbė naudodamasis kita kopija nei VII knygoje.

62. *[...] brolis Hermannas [...], minėtų namų krašto vicemagistras* – klaidingai užrašytas Ordino brolio vardas, turi būti Heinrichas: Pretorijus, *Prūsijos įdomybės* VII knygoje (p. 123) skelbiamame sutarties tekste Ordino brolio vardas parašytas teisingai – Heinrichas. Toks yra ir *PrUB* 1/1 skelbiamame tekste (p. 162).

63. *[...] ponas* Candynas *[Kandeinas], garbus kilmingasis iš Sembos* – prūsas Sembos kilmingasis Petro Dusburgiečio kronikoje vadinamas *Candeym* (Dusb., *PŽK*, p. 135).

64. *[...] po Poppo von Osternos, kuris prūsams nebuvo griežtas, vėliau tapusio didžiuoju magistru, krašto magistru tapo Heinrichas von Weyda, žmogus, išauklėtas karo dvasia, kurio didžiausias pomėgis buvo statyti tvirtoves, ir dėl to prūsų žemės buvo labai spaudžiamos. Po jo netrukus atėjo grafas Gerhardtas von Clevenas, kuris valdė vos metus. Po jo buvo Ludewigas von Qwedenas, netrukus Gerhardas von Hirschbergas, kuris po dvejų metų tapo krašto magistru Vokietijoje* – M. Pr. vardija Prūsijos krašto magistrus, jie Vokiečių Ordino valdymo struktūroje buvo vieni iš trijų kraštų – Vokietijos, Livonijos, Prūsijos – magistrų, pavaldūs didžiajam magistrui. Prūsijos krašto magistrų arba vicemagistrų sąraše per 1239–1259 laikotarpį M. Pr. praleido Heinrichą Botelį (1252–1253 vicemagistras) ir Burkhardą von Hornhauseną (1254/55–1257 vicemagistras, 1257–1259 krašto magistras).

65. *[...] Hanmannas [!] [Hartmannas] von Kali, šiaip jau vadinamas* Grumbachu. *Šis vardas atitiko jo darbus* – M. Pr., remdamasis Ch. Hartknochu (*AuNP*, p. 244), manė, kad Hanmannas von Kali ir Hartmundas von Grumbachas yra tas pats asmuo. Hartmundas von Grumbachas (Hartmund von Grumbach, Hartmann von Grumbach) buvo Prūsijos krašto magistras 1259–1261 metais. Jam einant pareigas lietuviai su žemaičiais sumušė jungtines Vokiečių ir Livonijos ordinų kariuomenes 1260 m. Durbės mūšyje. Neaišku, ką manė M. Pr. rašydamas, kad vardas atitiko jo darbus.

66. *[...] Livonijos krašto magistras, pastatė Karšuvos tvirtovę tokioje vietoje, kad galėjo tramdyti ir puldinėti ne tik Kuršą, bet ir Skalvą, taip pat Lietuvą ir Žemaitiją* – M. Pr. rašo apie Karšuvos žemėje pastatytą pilį. Karšuva plytėjo pietvakarių Žemaitijoje, pietvakariuose ribojosi su Skalva, vakaruose siekė Minijos žemupį, šiaurėje – Jūros ir Akmenos vidurupius, rytuose – iki Šaltuonos aukštupio. Pilis pastatyta ant Šv. Jurgio kalno, greičiausiai dešiniajame Nemuno krante (Batūra, *Paaiškinimai*, p. 382).

67. *[...] patraukė į Kuršą išlaisvinti Karšuvos* – Karšuvos ir Kuršo pavadinimų panašus skambesys pastūmėjo M. Pr. manyti, kad Karšuvos tvirtovė buvusi Kuršo žemėje, žr. dal. kom. 66.

68. *Šitas siaubingas pralaimėjimas pakirto Ordino dvasią, o prūsai, negalėję susitaikyti su Ordino priespauda, pasidarė Ordinui atžagareivos, tuo metu jie manė, kad nučiupo geriausią progą nusikratyti Ordino jungo* – rašoma apie Durbės mūšį, vykusį 1260 m. liepos 13 d., kuriame žemaičių žemių konfederacijos ir lietuvių kariuomenė, remiama kuršių, laimėjo mūšį prieš Vokiečių ir Livonijos ordinų kariuomenę prie Durbės ežero. Mūšis labai susilpnino Vokiečių Ordino jėgas, o tuo pasinaudojo prūsai ir pradėjo Antrąjį – Didįjį prūsų sukilimą, kuris vyko 1260 09 20–1274 metais. Bendrai kovai jungėsi Sembos, Notangos, Varmės, Pagudės ir Bartos žemių prūsai.

69. *Tada susirinko Sembos, Notangos, Varmės, Pagudės ir Bartos kunigaikščiai ir ponai, sudarė konfederaciją prieš Ordiną ir išsirinko savo valdovus ir karo vadus, sembai* – Richardtą Glandą, *notangai* – Heinricą Montę, *varmiai* – Carlą Glappą, *pagudėnai* – Nicolajų Augtumą, *bartai* – Ottą Dywaną – M. Pr. mini svarbiausius Didžiojo prūsų sukilimo vadus remdamasis Petro Dusburgiečio *PŽK* (p. 146–148) kronika.

Sembų vadas Glandas, krikšto vardas Richardas, vadovavo sembos prūsų kariams, vienas iš nedaugelio prūsų kilmingųjų, perėjusių į Ordino pusę.

Notangų vadas Herkus Mantas, krikšto vardas Heinrichas (prūs. Eriks Mānts, lot. Henricus Montemin, vok. Heinrich Monte, Monts, nužudytas 1273 m.), vaikystėje buvo paimtas įkaitu, 10 metų jį mokė ir auklėjo Vokiečių Ordino broliai Marienburge. Buvo vienas pagrindinių sukilimo vadų. 1261 01 21 laimėjo mūšį prie Pokarvių, 1262 m. apgulė Karaliaučių, bet pilies paimti nepavyko, buvo sužeistas. Pagijęs surengė žygį į Kulmo žemę. Vokiečių Ordiną parėmė Čekijos, Brandenburgo valdovų, atsiliepusių į Klemenso IV 1265 m. paskelbtą kryžiaus žygį į Prūsiją, karinės pajėgos. Prūsų jėgos tapo per silpnos, kad galėtų atlaikyti jungtinių jėgų puolimą. Herkus Mantas pasitraukė į Pietų Prūsiją, kur klasta buvo suimtas (Jasas, *Didysis prūsų sukilimas*, p. 36; Rimantas Jasas, „Herkus Mantas“, *VLE*, t. 7, p. 499; Gudavičius, *Popiežių bulės*, p. 256).

Varmių vadas Glapas (Glappus, Glappin) krikšto vardas Karlas. Dalyvavo Brandenburgo pilies puolime 1266 m., ją sugriovė. Apie 1573 m. buvo klasta įviliotas į pasalą ir nužudytas (Rimantas Jasas, „Glapas“, *VLE*, t. 6, p. 744).

Pagudėnų vadas Auktuma (pr. Auktuma, lot. Auctume, Auttume), krikšto vardas Nikolajus (Mikalojus). 1263 m. kartu su varmių vadu Glapu užėmė Heilsbergo pilį. 1264 m. su kitais vadais nesėkmingai puolė Elbingą. 1274 m. mūšyje prie Elbingo žuvo (Algirdas Budreckas, Algirdas Matulevičius, „Auktuma“, *VLE*, t. 2, p. 244).

Bartų vadas Divonis, Dyvanas (lot. Divonus, vok. Diwan, liet. prievardis Lokys, pr. Klokis ar Klokinis). 1260 apgulė Vaistotpilio pilį, tais pačiais metais vadovavo bartų, sūduvių, pagudėnų kariuomenei, prie Unguros upės užėmė Valevonos (vok. Wiesenburg) pilį. Jo vadovaujami pagudėnai 1264 m. išlaisvino Pagudę; buvo įsiveržę į Kulmo žemę, apgulė Christburgą, sunaikino miestą, puolė Šėnzės (Schönsee) pilį netoli Kulmo ežero. Žuvo apie 1272 m. (Rimantas Jasas, „Divonis“, *VLE*, t. 5, p. 21; Algirdas Matulevičius, Rimantas Jasas, Stanislovas Buchaveckas, „Didysis prūsų sukilimas“, VLE, https://www.vle.lt/Straipsnis/Didysis-prusu-sukilimas-64836, žiūrėta [2019 02 14]).

70. *Valdant didžiajam magistrui Hartmanui von Heldrungenui ir krašto magistrui Conradui von Thierbergui 1274 metais karas persikėlė į Nadruvą* – Hartmannas von Heldrungenas (apie 1210–1282) buvo vienuoliktasis didysis Vokiečių Ordino magistras 1272–1282, Conradas von Thierbergas vyresnysis Prūsijos krašto magistras 1273–1279 metais.

71. *Nadruva savo provincijoje turėjo daug ir gerų tvirtovių, iš jų dvi* Rettawa *srityje, paskui* Ottolicho *ir* Cameswigo *buvo pranašesnės už kitas* – sekdamas Petro Dusburgiečio informacija M. Pr. rašo apie prūsų tvirtoves *Rettawa* (*Rhetowi, Rethow*) Retavos valsčiuje, buvusiame apie Įsrutį; *Ottolicho* (*Otholichia, Otholich*), liet. Aukštuolyčių pilis Katniavos valsčiuje) ir *Cameswigo* (*Cameniswika, Kameinswikin*) vietovė nėra tiksliai lokalizuota, manoma, kad pilis galėjo būti kairiajame Vangarapės krante (Batūra, *Paaiškinimai*, p. 399, 400).

72. *Nors joje kai kurie kunigaikščiai iš dalies jėga, iš dalies gudrumu kovojo už savo reikalą, iš kurių itin žinomas vienas, vardu* Saresta, *tačiau jie matė, kad šiame žaidime dalyvauja Dievas, todėl trys iš kilmingiausių Skalvos kunigaikščių ir ponų,* Surbanas, Sueisdetas *[Svisdetas] ir* Szuidetas *[Surdeta], kreipėsi į krašto magistrą Conradą von Thierbergą su taikos prašymu* – minimi Skalvos kilmingieji, kuriuos Petras Dusburgietis ir jo vertėjas į vokiečių kalbą Jerošinas vadino Saresta – *Sarecka, Sarecke* (liet. Sareka), Surbanas – *Surbancz, Surbantz* (liet. Surbantas); Suisdeta – *Swisdeta, Swisdete* (liet. Svisdeta); Szuidetas – *Swisdeta, Swisdete* (liet. Surdeta) (Dusb., *PKŽ*, p. 194, 195).

73. *Nors įvairios kunigaikštystės, kaip antai* Pokone [!] *[Pokima],* Krasine [!] *[Crasima],* Silai *[Silia],* Kymenau *[Kymenow],* Merunitzken *[Meruniska], per Ordino niekojamuosius žygius buvo visiškai nusiaubtos* – išvardintų žemių pavadinimai užrašyti ne taip, kaip rašė Petras Dusburgietis (*PŽK*), kuriuo rėmėsi Pretorijus. Juos iškreipti galėjo M. Pr. rankraščio kopijuotojas, kuriam tie pavadinimai buvo nežinomi. Kimenavos (Kymenow) ir Pokimos (Pokima, Pokimen) valsčius istorikai ir kalbininkai linkę lokalizuoti apie Didžiojo Selmanto ežerą Elko apylinkėse (Batūra, *Paaiškinimai*,

p. 407); *Krasine*, matyt, neteisingai užrašyta Kresmena, Crasima, Crasim, Krismence, Cresmen, galėtų būti Kresmena; Merunitzken – tapatintina su Meruniska, Merunisken, dab. Mieruniszki, Mėrūniškis (Dusb., *PKŽ*, 206, 345, 408–410).

74. *[...] ir pamažu iškiliausi valdovai iš Sūduvos atsidūrė pas Ordiną, pasidavę Ordinui tam tikromis sąlygomis, būtent Kudaris, Rustigenas, Skomandas, Cantigerdas [Kantigirdas], Guddaitis [Gedetas]* – M. Pr. šioje vietoje remiasi Petro Dusburgiečio informacija, tačiau keli asmenvardžiai yra iškreipti. Teikiame taip, kaip parašyta šiame M. Pr. tekste, spėjamą atitikmenį Dusburgiečio ir Jerošino kronikose ir lietuvišką formą: Kudaris – *Kudare de Sudowia, Kudar* (liet. Kudaras, Dusb., *PŽK*, p. 201); Rustigenus – *Russigenus, Russigen* (liet. Ruseinis, Dusb., *PŽK*, p. 204, 409); Skomand – *Scumandus, Skomant* (liet. Skomantas, Dusb., *PŽK*, p. 183–185); Cantigerd – *Cantegerde, Kantegirt* (liet. Kantigirdas, Dusb., *PŽK*, p. 208, 210, 407–413); Guddaitis – galbūt *Jedetus, Gedete* (liet. Gedetas, Dusb., *PŽK*, p. 211, 412).

75. *Taigi Ludwigas buvo krašto magistras Prūsijoje, bet buvo ir Eberhardas a Seyne, didžiojo magistro vietininkas; jis, kaip vietininkas, patvirtino Kulmo privilegiją, kuri per gaisrą pražuvo* – M. Pr. rašo apie Ludwigą von Quedeną, kuris 1249 m. buvo didysis magistras, o 1252–1252 m. Prūsijos krašto vicemagistras, tuo tarpu Eberhardas von Seyne (mirė po 1257) buvo Vokiečių Ordino krašto magistras, 1251–1254 m. vyko su misijomis į Prūsiją ir Livoniją. Iš tikrųjų, kai nebuvo krašto magistro, valdė Prūsiją. 1251 m. atnaujino Kulmo ir Torunės privilegijas. Skatino statyti Klaipėdos pilį ir vadovavo vienam iš žygių į Žemaitiją.

76. *[...] kaip matyti iš Conrado [!] [Siegfriedo] von Schwartzburgo pavyzdžio, kuris buvo pirmasis vietininkas, bet buvo atleistas* – čia klaidingai užrašytas vietininko vardas, turėtų būti Siegfriedas von Schwarzburgas. Jis buvo Prūsijos krašto magistras 1306 metais.

77. *Šitos pareigos išnyko, kai 1454 metais Kulmas atiteko Lenkijos Karūnai* – Vokiečių Ordino valstybę po Trylikos metų karo (1454–1466) pasidalijo Lenkijos Karalystė ir Vokiečių Ordinas. Dalybos prasidėjo po to, kai Lenkijos karalius Kazimieras Jogailaitis, remdamasis Prūsijos sąjungos, kovojusios su Ordinu Prūsijoje, kreipimusi, kad Prūsija būtų priimta į Lenkijos Karalystę,1454 03 06 paskelbė Prūsijos inkorporacijos į Lenkijos Karalystę aktą. Karas vyko permainingai, Vokiečių Ordinas pralaimėjo, bet išsaugojo dalį valstybės teritorijos. Kulmas realiai atiteko Lenkijai tik 1466 m. Torunės taika.

78. *Švč. Marijos Vokiečių Ordino (vienuolė) profesė* – vienuolė, jau davusi vienuolystės įžadus.

79. *[...] paskolinti ne daugiau kaip 100 bizantų* – bizantais buvo vadinamos auksinės monetos, daugelyje šalių vadintos guldenais, kai kur florenais, Abiejų Tautų Respublikoje – zlotais, auksinais. Vertė kito nelygu šalis ir laikas.

80. *[...] kai Paulius Bellitzeris von Rußdorfas 1433 [!] metais sudarė sąjungą su didžiuoju kunigaikščiu iš Lietuvos* Swidrigela *[Švitrigaila]* – M. Pr. rašo apie Ordino didžiojo magistro ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Švitrigailos gynybos ir puolimo Skirsnemunės sutartį, sudarytą 1431 06 19. Sutartis galiojo kelerius metus. Paulius Bellitzeris von Russdorfas (Paul Bellitzer von Russdorf, apie 1385–1441) ėjo Karaliaučiaus (didžiojo) komtūro (1416–1422), Ordino didžiojo magistro (1422–1441) pareigas. Jo valdymo laikotarpiu Ordinas, pralaimėjęs Žalgirio (Tanenbergo) mūšį, privalėjo išmokėti didelę kontribuciją ir atsisakyti Žemaitijos.

81. *[...] bet naudingoji nuosavybės teisė priklausė Ordinui* – teisė naudotis turtu ir jo nauda nebūnant savininku.

82. *Iš čia jie nuėjo į* Grodną, *kuris prūsų kalba vadinasi* Gardena – M. Pr. rašo apie 1284 m. Ordino Gardino pilies puolimą, vykusį po Bisėnos pilies sugriovimo. Ordinui pavyko paimti Gardino pilį. Prūsiško žodžio *Gardena* neteikia nei Mažiulis (*PKEŽ*, t. 1), nei Toporovas (*PJ*), tačiau Toporovas mano, kad sandas *gard-* gali būti prūsiškas ir reikšti aptvarą (Toporov, *PJ*, t. 2, p. 161–162).

83. *Kartą per vieną lietuvių kilmingąjį vardu* Pelusa *[Pelužis], kurį lietuvių kunigaikštis buvo pažeminęs, jie gavo žinią, kad vieno kilmingo lietuvių kunigaikščio dukra* Struterijos *pilyje švęsianti vestuves* – M. Pr. rašo apie vieną iš Petro Dusburgiečio kronikoje užfiksuotų 1286 m. įvykių, tuo laikotarpiu, kai Vokiečių Ordinas ėmėsi smulkių puldinėjimų ir plėšikavimo taktikos, ruošėsi pilių statybai prie Nemuno, rengėsi sistemingai nukariauti Lietuvą. Struterijos pilis – nelokalizuota vietovė (*SRP*, t. 2, p. 149; LIŠ, p. 31).

84. *Šiame visame dideliame ir ilgame kare labiausiai stebėtis verčia lietuvių pralaimėjimas 1311 metais, valdant jų didžiajam kunigaikščiui* Witteni *[Vyteniui], kuris su didele kariuomene įsiveržė į Prūsiją, susišlavė didžiulį grobį, tarp kurio buvo ir 1400 kilmingų ponių ir mergaičių, tačiau Bartos žemėje, prie* Wyplonck [Woyploc], *jiems ketinant dalytis prūsų laimikį, juos užpuolė Ordinas [ir] visiškai sumušė* – M. Pr. rašo apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytenio 1311 02 23 ir pakartotinai po 40 dienų surengtus žygius į Sembą ir Notangą, antrą kartą iki Prūsijos Brandenburgo. Grįžtančius su grobiu lietuvius užpuolė Ordino kariai ir atėmė grobį (*Lietuvių karas su kryžiuočiais*, p. 200).

85. *[...] ir 1320 metais Ordinas patyrė panašų didelį pralaimėjimą: kovos lauke liko didysis komtūras Heinrichas [von] Plockas su 40 brolių ir daug eilinių karių* – rašoma apie Medininkų mūšį, vykusį 1320 07 27 tarp žemaičių ir Vokiečių Ordino. Mūšis baigėsi žemaičių pergale, žuvo Vokiečių Ordino maršalas Heinrichas von Ploecke (Plözk, 1307–1306 jis ėjo Prūsijos krašto magistro, 1309–1312 – didžiojo komtūro, 1312–1320 Ordino maršalo pareigas).

86. *1348 metais Ordinas pasiekė puikią pergalę Lietuvoje, kur* Kynstuttis *[Kęstutis],* Olgerdas *[Algirdas] ir Patrikas [Narimantaitis], trys didieji kunigaikščiai, per Grabnyčias ant [ežero] ledo neteko 18 000 žmonių, o didieji kunigaikščiai vos paspruko* – M. Pr., remdamasis Motiejaus Miechoviečio kronikos informacija, rašo apie Strėvos mūšį, vykusį 1348 02 02.

87. *Pirmasis, turėjęs Pomeranijos ir Kašubijos valdovo titulą, buvo vardu Barnimas, gyvenęs 933 metais, jo sūnus buvo* Wartislavas, *narsus karžygys valdant Romos imperatoriui Otonui I, tada anūkas* Svantiboras, *vadinęsis slavonų, vendų, pomeranų, kašubų, štetiniečių ir kt. kunigaikščiu, 1004 metais buvo nugalėtas karaliaus Boleslovo Kreivaburnio, todėl Lenkijos Karalystė ėmė reikšti pretenzijas į Pomeraniją, pomeranų ir kašubų žemes pasidalijo jo* [Swantiboro] *keturi sūnūs:* Wartislavas, Ratiboras, Svantipolcas, *arba* Szwentiboras; *Boguslavas* – M. Pr. trumpai dėsto Pomeranijos, kurioje gyveno paskutinius dešimtmečius ir kurios praeitimi aktyviai domėjosi, valdymo istoriją. Antroji informacijos dalis yra netiksli. Boleslovas III Kreivaburnis gyveno vėliau (Bolesław III Krzywousty, 1086–1138), Piastų dinastijos Mažosios Lenkijos, Silezijos, Sandomiero kunigaikštis 1102–1107 m., Lenkijos kunigaikštis 1107–1138 metais. Minima 1004 m. data atitiktų kito – Boleslovo I Narsiojo gyvenimo ir valdymo metą (967–1025). Iš M. Pr. teksto neaišku, kieno sūnūs pasidalijo Pomeranijos žemes. Boleslovas III Kreivaburnis turėjo šiuos sūnus: Vladislovą II Tremtinį, Boleslovą Garbanotąjį, Miešką III Senąjį, Henriką Sandomierietį, Kazimierą II Teisingąjį. Šių dienų istoriografija teigia, kad Pomeraniją kurį laiką (995–997) buvo nukariavęs Boleslovas I Narsusis, bet ilgesniam laikui ją pajungti Lenkijos Kunigaikštystės valdžiai pavyko 1113–1123 m. Boleslovui III Kreivaburniui. Jis leno teisėmis Pomeraniją ir Mažąją (Vyslos) Pomeraniją leido valdyti vietinių kunigaikštysčių Samboridų ir Grifitų (Greifen) bei jų atšakos Ratiborų valdovams. Iš šių giminių buvo kilę Pomeranijos valdovai Vartislavas, Ratiboras, Sventepolkas I ir II, Sobieslavas II. Boleslovas I Kreivaburnis. Vakarų Pomeraniją 1120–1123 m. davė valdyti Vartislavui I (*Historia Pomorza*, t. 1, p., 323–326, 523–525).

88. *Šitas žemės ruožas vokiškai vadinamas Mažąja Pomeranija, prūsiškai ir slaviškai* – Pomerellen, *ir po jo [Boguslavo] šią Mažąją Pomeraniją valdė jo sūnus* Subislavas [?] *[Sobieslawas], Kašubijos ir Mažosios Pomeranijos kunigaikštis [...]. Jį Danijos karalius Valdemaras pakėlė į riterius, ir būtent jis restauravo Dancigą, o mirė 1187 [!] metais; su savo žmona Anna, Lenkijos kunigaikščio Vizlajaus [!] III dukterimi, pagimdė ir paliko Samborą, kuris pastatė ir dotavo* Polplino *vienuolyną (ši Samborų giminė išmirė)* – M. Pr. dėsto Mažosios Pomeranijos valdymo ir kartu Gdansko Pomeranijos kunigaikščių Sobieslavičių dinastijos istoriją. Pomeranijos, Mažosios Pomeranijos, vok. Pommern, Pommerellen, Kleinpommern, lenk. Pomorze, Wisłańskie Pomorze pavadinimus (žr. dal. kom. M. Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*,

t. 4, dal. kom. 11, p. 783). Gdansko Pomeranijos kunigaikštis Sobieslavas I mirė 1178 m., o ne 1187 m., kaip nurodyta tekste. 1187 m. mirė Grifitų dinastijos Ščecino kunigaikštis Boguslavas (Bogislav) I. Sobieslavo I sūnus Samboras I, kuris taip pat valdė Gdansko Pomeranijos Kunigaikštystę, buvo Sobieslavičių dinastijos Samboridų giminės pradininkas. Samboro motinos vardas nežinomas, žinoma, kad ji buvo Mazovijos vaivados sesuo. Lenkijos kunigaikščio *Vizlajaus* istoriografija jos nemini (Vislavas buvo Riugeno kunigaikštis). Samboras I fundavo cistersų Olivoje vienuolyną. Pelplino cistersų vienuolyno pavadinimas kilo iš Poplino kaimo, kašubų žemėje, XII–XIII a. jis vadintas Polplin, Poplin, Paplin, Peplin, Pelplin. Jį fundavo Mscivojus II – 1274 m. dovanojo cistersų vienuoliams Polplino kaimą.

89. *[...] per vyskupą poną Philippą iš Fermo įsikišo Jo Šventenybė popiežius, siekdamas tą reikalą gerai ištirti ir vaidą užbaigti* – M. Pr. rašo apie popiežiaus legato Filipo iš Fermo (Philippe de Fermo) tarpininkavimą Mscivojui II, Brandenburgo markgrafui ir Vokiečių Ordinui dėl buvusios slavonų kunigaikštystės (*księstwo Sławeńskie*), Gnievo žemių. Popiežiaus legato misija baigėsi 1282 05 18 susitarimu, kuris atvėrė kelią Vokiečių Ordinui į žemes vakariniame Vyslos krante (*Historia Pomorza*, 1/1, p. 532–533).

90. *[...] Peteris Swentze, kurį Micraelijus vadina Pomeranijos pakancleriu, buvo paskirtas Mažosios Pomeranijos gubernatoriumi* – Micraelijus yra vienas iš autorių, kurio žiniomis rėmėsi M. Pr. Neaišku, kurią Johanno Micraelijaus (Ioannes Micraelius, 1597–1658) knygą mini M. Pr. J. Micraelijus yra parašęs daugiau kaip 50 knygų. Tikėtina, kad M. Pr. mini vieną iš populiarių šio autoriaus veikalų *Antiquitates Pomeraniae oder sechs Bücher vom alten Pommernland* (*Pomeranijos senienos arba šešios knygos apie Pomeranijos krašto senovę* [s. l.], 1639–1640). M. Pr. ją cituoja daugelyje rankraščio vietų. Peteris Schwetze (lenk. Piotr Swięca) iškilo Gdansko dalinės kunigaikštystės gyvavimo pabaigoje, kai po Mscivojaus II mirties 1294 m. ji atiteko Didžiosios Lenkijos kunigaikščiui (vėliau Lenkijos karaliui) Pšemislui II. Schwenze buvo iš vietinių didikų giminės, tapo Gdansko Kunigaikštystės vaivada, o perėmus valdymą Pšemislui II, ėjo vietininko pareigas (Biskup, Labuda, *Dzieje zakonu*, p. 251–255). Prisidėjo prie to, kad Gdansko Kunigaikštystę kuriam laikui gautų valdyti Brandenburgo markgrafas (*Historia Pomorza*, 1/1, p. 537–544).

91. *[...] bet [Heinrichas von]* Plockas *1310 metais per šv. Dominyką atėjo į miestą* – šv. Dominyko diena yra rugpjūčio 8-oji diena.

92. *[...] nes prūsai penktą kartą pamėgino sukelti maištą prieš Ordiną, ir notangai savo vadu jau buvo priėmę* Sabiną, *šaunų karį, sembai* – Naudikką, *taip pat kare patyrusį vyrą* – M. Pr., remdamasis Ch. Hartknocho *Alt- und Neues Preussen,* kuris

savo ruožtu rėmėsi Petru Dusburgiečiu, rašo apie prūsų, notangų ir sembų sukilimą. Petras Dusburgietis rašo, kad šis sukilimas vyko 1295 metais. Notangų vadą vadina *Sabine*, o sembų vadą *Naudiota*. Lietuvių kalba šie vardai rašomi *Sabina* ir *Naudžiota* (Dusb., *PŽK*, p. 235–236).

93. *[...] ši byla vėl pasiekė popiežių Benediktą XII, iš kurio Joh[annas], Slupsko grafas, Krokuvos vyskupas, gavo užduotį šituo reikalu ir popiežiaus komisarais buvo paskirti Gerhardas [!] / [Galhardas], Titelio prepozitas, ir kanauninkas Petras Gervasijus iš Ansi* – popiežiaus iniciatyva 1339 m. buvo pradėtas procesas, kuris turėjo išspręsti Vokiečių Ordino ir Lenkijos Karalystės ginčą dėl Gdansko kunigaikštystės ir Kulmo žemės. Lenkijos Karalystės atstovai parengė platų kaltinimą Ordinui, reikalavo grąžinti visą Gdansko Pomeraniją, Kulmo, Michalovo, Kujavijos ir Dobrynės žemes. Avinjono kurijos popiežiaus atstovai buvo Galhardas iš Karsereso ir kanauninkas Petras iš Ansi.

94. *[...] karalius Kazimieras atsisakė Mažosios Pomeranijos, Kulmo ir Michalovo žemių, taip pat Pomeranijos vardo savo titule, taigi ir herbo, bet užtat sau išlaikė Kujavijos ir Dobrynės žemes. Abi pusės priesaiką dėl šios sutarties davė birželio mėnesį Karalystės Seime Vladislave ir sutartį pasirašė kunigaikščiai Zemovitas iš Vernos, Semovitas iš Čyrno, Boleslovas iš Plocko, Kazimieras iš Gnievko, Vladislovas iš Lenčicos, taip pat senatoriai iš Krokuvos ir Didžiosios Lenkijos, galų gale miestai: Krokuva, Pozenas, Sandomieras, Sandekas, Kališas, Leslau ir Bžestas [Kujavijos]* – Lenkijos karalius Kazimieras III Didysis atsisakė Pomeranijos, bet išlaikė Kujavijos ir Dobrynės žemes Kališo taikos 1343 07 08 susitarimu (Biskup, Labuda, *Dzieje zakonu*, p. 348–351). M. Pr. rašo apie anksčiau vykusį susitarimą Seime.

95. *[...] iš krašto magistro Conrado Sacko* – Konradas Sackas Prūsijos krašto magistru buvo 1302–1306 metais.

96. *Atrodė, kad šito didžiojo magistro Ludolffo Königo laikais Ordino valstybė buvo labiausiai suklestėjusi, taip liko ir iki Ulricho von Jungingeno gyvenimo pabaigos* – rašoma apie laikotarpį nuo XIV a. 5-ojo dešimtmečio iki Žalgirio mūšio: Ludolfas Königas von Wattzau Ordino didžiuoju magistru buvo 1342–1345, Ulrichas von Jungingenas – 1407–1410 metais.

97. *Winricho von Kniprode's laikais* – Vokiečių Ordino didysis magistras jis buvo 1351–1382 metais.

98. *[...] įsitvirtino Wycliffe'o mokymas* – Johnas Wycklife'as (1324–1384) vadovavo XV a. kilusiam religiniam judėjimui Anglijoje. Judėjimo šalininkai skelbė Antikristo atėjimą ir dangaus karalystę neturtėliams, neigė popiežiaus valdžios pagrįstumą, teigė, kad dvasininkai neturį eiti valstybinių pareigų. Šias pažiūras 1415 m. Visuotinis Katalikų Bažnyčios susirinkimas paskelbė erezija.

99. *[...] Heinrichas Borringeris, kartūzų vienuolis, ir mes šį rašinį pateiksime šito skyriaus pabaigoje* – Heinrichas Beringeris (Henricus Borringer, Heinrich Plön[e], †1444), kartūzų vienuolis, 1421–1429 m. buvo Marienkrono, o 1434–1444 m. *Marienparadies* vienuolyno Karthauze (Pomeranijoje) prioras. Būdamas Marienkrono vienuolyne parašė kreipimąsi į Vokiečių Ordino magistrą Paulių von Russdorfą, kuris žinomas pavadinimu *Ermahnung des Carthäusers, eine Denkschrift für den Hochmeister des Deutschen Orden Paul von Russdorf* (*Kartūzo paraginimas ir kreipimasis į Vokiečių Ordino magistrą Paulių von Russdorfą*). Manoma, kad rankraštis buvo įteiktas 1427 m., autorius reikalavo Ordino reformos. Panašią kritiką skelbė Kulmo vyskupas Janas Marienau Elbingo provinciniame sinode, tačiau iš esmės Ordinas reformos nevykdė. H. Beringerio tekstas plito rankraščio nuorašais. Šiuo metu originalas nežinomas. Tekstą skelbė Ch. Hartknochas (*Kirchen-Historia*, p. 215–235; *SRP*, t. 4, p. 449–465; Theodor Hirsch, „Einleitung", *SRP*, t. 4, p. 449; *AltPB*, t. 1, p. 51).

M. Pr. rašė, kad jis skelbė H. Beringerio tekstą iš Ordino kronikos (tiksliau nenurodė kurios) rankraščio. Hartknocho knyga išleista 1686 m., tad M. Pr. buvo prieinama. Toliau klaidingai užrašyti asmenvardžiai, praleistos vietos ar užrašytos nuorodos į Bibliją (neaišku, ar kitaip parašytos kopijoje, kuria galbūt naudojosi M. Pr., ar Pretorijaus rankraščio kopijuotojo pakeistos), šiame tekste (ir transkripcijoje, ir vertime) įrašomi laužtiniuose skliaustuose taip, kaip parašyta *SRP*, t. 4 paskelbtame tekste.

100. [...] *Ahabas, Judėjos karalius,* – Ahabas buvo Izraelio, o ne Judėjos karalius (*Biblija*, ekum., 1 Kar, 22, Jono Kiliaus komentaras).

101. *[...] jie už* Söller *[Suller] turėjo nupirkti avižų laštą už šešias markes, kai jie avižas atsivežė namo, jiems už laštą buvo sumokėta po keturias markes, nuo lašto jie neteko keturių šefelių* – tekste neaiškiai parašytas žodis *Söller* ar *Suller*. Kokį piniginį vienetą reiškė šis žodis, neaišku. Panašiausias žodis yra *solidas*, Viduramžiais iš Bizantijos paplitęs piniginis vienetas, kurio vertė buvo matuojama tauriojo metalo svoriu, jį sudarė 20,4 gramo. Solido vėlesnės modifikacijos buvo soldas, šilingas, šelongas. Laštas – birių produktų mato vienetas. XIV–XV a. 1 laštą sudarė vidutiniškai 3636 litrai, 60 šefelių; 1 šefelį – vidutiniškai 52,38 litro (Szymański, *Nauki pomocnicze*, p. 275, 298).

102. *[...] apie tai rašoma Trojos kronikoje* – tikriausiai Heinrichas Beringeris taip vadina Homero poemą *Iliadą*.

103. *Šalyje dabar vyksta tai, kas jau vyko beveik šimtą metų, kad nuo pirmųjų šalyje mirusių arogancija suklestėjo, į prūsus nekreipiama jokio dėmesios, tik norima būti jų ponais* – ši teksto vieta M. Pr. rankraščio kopijoje yra ne visa ir todėl jos prasmė neaiški. H. Beringerio tekste, skelbtame *SRP* (t. 4, p. 461) užrašyta taip: *Also lautet diese Prophezeyhung: is geet gerade zcu ime lande Preussen, {also disse prophecia*

spricht}, und hot meer alio hundert jar faste also zcu gegangen, das men synt das dy ersten verstorben synt, {dy dis land ersten besatczt haben, darnoch also balde wart} hoffart, {geyrickeit} und achten der zelickeit der armen Preussen nicht ander denne, das men und here magk seyn. Riestiniuose sklaustuose pažymėti M. Pr. tekste praleisti žodžiai. Vertimas: „Taigi toji pranašystė skamba taip: šalyje dabar vyksta tai, kas jau vyko beveik šimtą metų, kai pirmieji šią šalį užėmusieji mirė, arogancija ir godumas suklestėjo, į prūsus nekreipiama jokio dėmesio, tik norima būti jų ponais."

104. *Taip kurią dieną prisiekia keturi ar šeši, kurie gal ir neteisūs* – matyt, rašoma apie iš paprotinės teisės į Lietuvos Statutus perėjusį paprotį prisiekti ketvirtuoju ar šeštuoju, t. y. jei kaltinamasis surasdavo kitus tris ar penkis asmenis, kurie kartu su juo prisiektų, t. y. jog kaltinamasis nedarė to, kuo yra kaltinamas, o pats prisiekdavo ketvirtas ar šeštas, tokia priesaika laikyta pakankamu nekaltumo įrodymu. Kai kurie prūsų paprotinės teisės fragmentai yra užfiksuoti Christburgo sutartyje.

105. *Žmogžudystės, deja, labai įprastas dalykas, visų pirma tarp prūsų, nes už žmogų jie turi menkai atmokėti, mažiau negu pirkdami arklį* – rašoma apie paprotinės teisės normą – atlygį už žmogžudystę. Atlygio dydis priklausė nuo nukentėjusiojo luomo ar sluoksnio ir lyties. Atlygis taikytas daugelyje Europos teisynų Viduramžiais, žinomas daugelio šalių paprotinėje teisėje. Šis paprotys buvo įstatymas Pirmajame ir Antrajame Lietuvos statutuose, atlygis vadintas *golovščina, naviezka*, dabar verčiama į lietuvių kalbą atlygis už žmogžudystę, arba *galvapinigiai*, galvinė, o atlygis už žaizdas, sumušimą ar garbės įžeidimą – *įžeistinė*.

106. *[...] o skriaudas smulkiai pasakoja Dionysijus Runau* – M. Pr. rašo apie istoriką, magistrą Karaliaučiaus ir Vitenbergo universitetų absolventą magistrą Dionyzijų Runau (apie 1540 Šventapilėje –1605 Diršau, vok. Dirschau). 1582 m. Vitenberge išleista jo knyga *Historia und einfeltige Beschreibung des grossen dreizehnjärigen Krieges in Preussen, im Jahr Christi 1454 angefangen [...] (Didžiojo trylikamečio karo Prūsijoje, prasidėjusio 1454 Kristaus metais [...], istorija ir paprastas aprašymas)* (Theodor Hirsch „Die Danziger Chronicon, Johann Lindaus Geschichte des dreizehnjärigen Krieges", *SRP*, t. 4, p. 499; Emil J. Guttzeit, „Runau, Dionysius", *AltPB*, t. 2(4), p. 576; žr. M. Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 1, dal. kom. 28, p. 666–667).

107. *[...] šalyje privalu turėti sidabrinę monetą ir flamandišką sieksnį* – Vokiečių Ordino valstybėje galiojo flamandų ilgio vienetų sistema, kurios kai kurie ilgio vienetai plito ir Lenkijoje. Flamandų sieksnis (*Elle, ulna*) Ordino valstybėje sudarė 0,56 metro. Pagrindinė Ordino valstybėje kalama sidabrinė moneta buvo pfenigas, kuris buvo 0,264 gr sidabro. XV a. pirmojoje pusėje stambus piniginis vienetas buvo markė, kurią sudarė 720 pfenigų (Szymański, *Nauki pomocnicze*, p. 267; Rogačevskij, *OIPP*, p. 425–426).

108. *[...] Kulmo privilegija žmonėms, užsiimantiems žvejyba, vienos grįžtės tinklą laiko mažuoju tinklu, o neseniai tai pripažinta didžiuoju tinklu* – M. Pr. aptaria Kulmo privilegijoje 11–12 skirsnyje paskelbtas žvejybos upėse ir ežeruose taisykles. Prūsijos žvejybos nuostatuose skiriama mažasis ir didysis įrankis – tinklas (Hermann Frischbier, *Preussisches Wörterbuch. Ost- und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge*, Berlin, Bd. 1, p. 232), už juos buvo imami skirtingi mokesčiai. Šioje vietoje tinklo dydis, kaip galima spręsti iš teksto, apibūdinamas linų kiekiu, reikalingu jam numegzti. Panaudotas žodis „Kloben" – prekyboje iššukuotų linų mato vienetas, lietuviškas atitikmuo grįžtė arba ryšulys. Jo dydis buvo skirtingas, nelygu šalis ir laikas. Saksonijoje ir Silezijoje grįžtę sudarė 12 saujų, kitur nuo 30 iki 60 saujų; grįžtė – 20 svarų (svaras – 0,370 kg).

109. *[...] žvejoti visokiais tinklais, išskyrus tinklą, vadinamą* Nisat – šis tinklas dar buvo vadinamas ir *Newod* – tai didelis tinklas, naudotas žvejybai dideliuose vandens telkiniuose. Jis minimas Kulmo privilegijos 12 skirsnyje. Privilegijos ir jos variantų tyrinėtojas A. Rogačevskis, remdamasis XV a. šaltiniais, tinklą *newod* apibūdina kaip didelį: jis buvo dviejų sparnų, tarp kurių buvo įtaisytas maišas žuvims surinkti. Išskleistas tinklas buvo apie 77,5 metro ilgio, tinklo aukštis – 18 metrų, maišo ilgis – 18 metrų (Rogačevskij, *OIPP*, p. 217, 374).

110. *[...]* Reminiscere *dieną* – t. y. antrasis gavėnios sekmadienis (žr. dal. kom. 51 a, b).

111. *[...] o po to* Judica *sekmadienį* – penktasis gavėnios sekmadienis.

112. *[...] Marijos Apsivalymo dieną 1454 metais* – Marijos įvesdinimo į šventyklą (*Purificationis Mariae*) diena [vasario 2].

113. [...] *Ordinas prakasė Radaunę prie Dancigo* – Radaunės upės atšaka, kanalas, aprūpino Gdanską vandeniu, vadinasi, buvo prakastas pylimas, jame padaryta spraga, kad vanduo nepasiektų miesto (Jono Kiliaus komentaras).

114. *[...] 323 markės lotinio sidabro* – lotas – senasis sidabro grynumo matas, ypač monetų kalyklose, kaip karatas – aukso. Lotas apibūdindavo grynojo sidabro ir kito metalo santykį.

115. *[...] miežių – 4 šotai arba 10 šil[ingų] – scot, arba schott* – piniginis vienetas Vokiečių Ordino valstybėje nuo XV a. pabaigos, sidabro monetos vertė buvo 30 pfenigų. Šilingas – 12 pfenigų.

116. *Kapa lašišų dviejų mastų ilgio – 21 šil[ingas]* – prūsiškasis mastas lygus 66,7 cm.

117. *[...] kai kurios komtūrijos [...] buvo panaikintos ir paverstos vaitystėmis* – M. Pr. tekste šis administracinis vienetas vadinamas *Vogteien*, remdamiesi XVII a. dvikalbio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno duomenimis, lietuviškai jį vadiname vaityste: *Voigtei* lietuviškas atitikmuo – *wagtyste* (*Clavis*, t. 4, p. 293).

118. Capitanei, *arba hauptmanai* – XVII a. vokiečių–lietuvių žodynuose yra keli *hauptmano* termino lietuviški atitikmenys: *pillonis, szimtininkas* (*Clavis*, t. 2, p. 338; *Lexicon*, p. 211), tačiau Lietuvos istorijos tyrimuose verčiama iš šio žodžio lotyniškojo atitikmens *advokatus* ir vartojamas žodis *seniūnas* (Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje–XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003, p. 153–158). Ten, kur M. Pr. vartojo žodį *Hauptamann*, paliekame aplietuvintą šio vokiško žodžio formą, kaip būdingą to krašto pareigybės pavadinimą. Pats M. Pr. toliau tekste vartoja ir slaviškos kilmės žodį *Starostey*, kaip hauptmano jurisdikcijai paklūstančią teritoriją, ir *Starosta* – kaip *Hauptmann* sinonimą, todėl vertime paliekame abu terminus: *hauptmaną* ir *seniūniją, seniūną* kaip *starostey, starosta* lietuviškus atitikmenis ten, kur Pretorijus tuos žodžius vartojo.

119. *[...] pagal Aleksandro statutą* – M. Pr. rašo apie Jano Laskio (Jan Łaski, apie 1455–1531), teisininko, diplomato, katalikų dvasininko, parengtą vadinamąjį Jano Laskio statutą. J. Laskis nuo 1502 m. buvo Jogailos anūko Aleksandro (1461–1506) – Lietuvos didžiojo kunigaikščio (nuo 1492) ir Lenkijos karaliaus (nuo 1501) sekretorius, kiek vėliau tapo kancleriu, nuo 1510 m. Gniezno bažnytinės provincijos primu. Jo vardu buvo išspausdintas Lenkijos teisių rinkinys *Commune inclyti Poloniae regni privilegium* (*Šlovingosios Lenkijos Karalystės privilegijos*, Cracoviae, 1506). Kai kurie istorikai abejoja J. Laskio autoryste, manoma, kad galbūt teisės rinkinį sudarė Stanisławas Zaborowskis. Statutas buvo parengtas ir išleistas Aleksandro valdymo laikais, todėl M. Pr. jį vadina Aleksandro statutu.

120. *[...] Lenkijos bajoras Prūsijoje negali to daryti, jis pirma turi gauti indigenato teisę* – kilmingasis galėjo būti nominuojamas Prūsijos dalies, kurią valdė leno teisėmis Lenkijos Karalystė, pareigūnu tik tuo atveju, jei buvo laikomas tos vietos piliečiu, jis privalėjo turėti vietinio gyventojo statusą. Žodis *indigenatas* kilęs iš lot. *indigena* – „vietinis gyventojas, čiagimis“, *indigenatus* – „vietinio gyventojo statusas“; dažniausiai šiuo terminu įvardijamas svetimšalio bajoro įsiteisinimas valstybėje, tapimas visaverčiu piliečiu.

121. *[...] kad piliečiai žemės nuosavybės atžvilgiu visas kilmingųjų naštas neštų vienodais žingsniais* – t. y. visas prievoles vykdytų ir mokėtų mokesčius, atitinkančius tuos, kurie numatyti kilmingiesiems.

122. *Dancigas irgi turi ypatingų privilegijų, apie jas Elijas Constantinas a Treuen Schröteris parašė knygą, pavadinęs ją* Dancigo viešoji teisė – buvusios Gdansko

miesto bibliotekos, dabar Lenkijos akademijos Gdanske bibliotekos, rankraščių kataloge yra registruoti Elijo Konstantino von Trewen Schröderio (Elias Constantinus von Trewen Schröder, Dantiscanus), sudariusio miesto ir Prūsijos teisės rinkinį, rankraščiai: *Ius publicum Civitatis Gedanensis et terrarum Prussiae facientia* (August Bertling, *Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 1, Theil 1: *Katalog der die Stadt Danzig betreffenden Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Danzig, 1892, nr. 194–200). Matyt, M. Pr. knyga vadina įrištą rankraščių foliantą.

123. *[...] kapitulos nariai pasinaudojo savo teisėmis ir savo vyskupu išsirinko Nicolajų von Thüngeną* – Varmės vyskupas Nicolajus von Thüngenas (Nicolaus von Thüngen), kilęs iš garsios von Thüngenų giminės, Varmėje vyskupavo 1467–1489 metais.

124. *Tuo tarpu, mirus didžiajam magistrui Heinrichui von Richtenbergui, Prūsijos didžiuoju magistru buvo išrinktas ponas Martinas Truchßesas von Wetzhausenas* – M. Pr. netiksliai įvardija magistro pareigas: tuo metu didžiojo Prūsijos magistro pareigų formaliai nebuvo. Martinas Truchßesas von Wetzhausenas didžiuoju Ordino magistru buvo 1477–1489 metais. Paskutinis Prūsijos krašto magistras buvo Heinrichas von Plötzke, pareigas ėjo 1307–1309 metais. Didieji Ordino magistrai buvo skiriami iki pat Vokiečių Ordino sekuliarizacijos 1525 metais. Po to, kai pagrindinė Vokiečių Ordino rezidencija 1309 m. buvo perkelta į Prūsiją, jie kartu buvo ir Prūsijos krašto magistrai.

125. *[...] išrinko kunigaikštį Albrechtą, Frydricho ir Lenkijos karaliaus sesers Sofijos sūnų, Brandenburgo markgrafą, kuris su šaunia palyda iš 400 vyrų 1412 [!] [1512] metais atvyko eiti šių pareigų* – Albrechtas von Brandenburg-Ansbachas Vokiečių Ordino didžiuoju magistru buvo išrinktas 1511 m., formalus jo elekcijos aktas vyko Karaliaučiuje 1511 m. liepos 6 d., tačiau magistras iš karto nesikėlė į Prūsiją, o ėmėsi diplomatinės veiklos, siekdamas išsiderėti kiek įmanoma palankesnes sąlygas Ordino egzistencijai ir palaikymo derybose su Lenkijos karaliumi Žygimantu Senuoju, ieškojo Šv. Romos imperatoriaus Maksimiliano I, Vengrijos karaliaus Vladislovo II Jogailaičio, popiežiaus paramos. Į Prūsiją Albrechtas persikėlė 1512 m. (Marian Biskup, *Polska a Zakon Krzyżacki w Prusach w początkach XVI wieku*, Olsztyn, 1983, p. 327–351).

126. *Kaip mums aprašo Dionysijus Runau, Taikos sutartį sudarė tokie punktai ir formuluotės* – M. Pr. skelbia Lenkijos karaliaus ir Prūsijos kunigaikščio Albrechto von Brandenburg-Ansbacho 1525 04 08 Krokuvos sutarties vertimą į vokiečių kalbą. Sutarties tekstas buvo parašytas lotynų kalba, vadinamasis tarnybinis jo vertimas į vokiečių kalbą buvo padarytas 1530 metais. Jį paskelbė ne vienas XVI–XVII a. vokiečių ir lenkų istorikas, kuriuos M. Pr. gerai žinojo. Vienas iš reprezentatyviausių tekstų buvo Kasparo Schützo *Historia rerum Prussicarum, das ist [...] Beschreibung der Lande*

Preussen (*Prūsijos istorija, tai yra [...] prūsų krašto aprašymas*, Zerbst, 1592; 1594; Eisleben, 1599) paskelbtasis. Pats M. Pr. nurodo, kad rėmėsi ne K. Schützo knygoje paskelbtuoju, bet D. Runau knygoje *Historia und einfeltige Beschreibung des grossen dreizehnjärigen Krieges in Preussen [...] (Didžiojo trylikamečio karo Prūsijoje istorija ir paprastas aprašymas [...])*, Wittenberg, 1582, atspausdintu priede. Palyginus M. Pr. skelbtąjį sutarties tekstą su skelbtuoju moksliniu Oswaldo Mariano Balzerio *Corpus iuris Polonici*, Section 1, vol. 4 (Cracoviae, 1910, p. 143–161), pastebėti kai kurie skirtumai; jie įrašyti ir transkripcijoje, ir vertime laužtiniuose skliaustuose (apie D. Runau knygą žr. Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 1, dal. kom. 28, p. 666–667).

127. *Markgrafas Jurgis už save ir savo brolius taip pat turi priimti vėliavas* – t. y. tapti vasalais su karinės tarnybos prievole. Atsidavimo leninei pavaldinystei ženklai buvo skeptras arba vėliava, kurie buvo įteikiami per leno investitūros aktą (Jono Kiliaus komentaras).

128. *O jeigu kuri nors pusė įvestų karaliaus Kazimiero sutarties muitą* – Kazimiero sutartimi M. Pr. vadina Kališo 1343 07 08 taiką, kurią sudarė Kazimieras III Didysis (1310–1370), paskutinis Piastų dinastijos valdovas, karaliavęs Lenkijoje 1333–1370 metais. Šia taika buvo formaliai baigtas 1327–1343 m. vykęs Lenkijos ir Vokiečių Ordino karas. Kališo sutartimi Kazimieras III Didysis atsisakė Pomeranijos, bet išlaikė Kujavijos ir Dobrynės žemes (Biskup, Labuda, *Dzieje zakonu*, p. 348–351).

129. *[...] tačiau ryzenburgietis savo vyskupiją išlaikė visiškai* – minimas Pamedės (vok. Pomesania) vyskupas Erhardas von Queisas (1490–1529) – aktyvus Reformacijos Prūsijoje ir kunigaikščio Albrechto Brandenburgiečio šalininkas, parašęs vyskupijos reformavimo programą *Themata episcopi Riesenburgensi* (*Ryzenburgo vyskupo teiginiai*). Ryzenburgiečiu vadintas dėl to, kad Pamedės vyskupo rezidencija buvo Ryzenburge (lenk. Prabuty).

130. *[...] jis [Žygimantas Senasis] į Vokietijos Reichstagą nusiuntė legatą Johanną Dantiscą* – Johannas Dantiscas (Johannes Dantiscus, Johannes von Hoefen, lenk. Dantyszek, 1490–1529, katalikų Kulmo (nuo 1530) ir Varmės (nuo 1537) vyskupas, diplomatas, poetas, dvasininkas. Kadangi gimė Gdanske (Dancige), buvo vadinamas literatūriniu prievardžiu Dantiscus, Dantiscanus (išvertus – Dancigietis, Gdanskietis).

131. *[...] karalius Žygimantas [Senasis] vėl nusiuntė legatą Stanislovą Laskį* – Stanislovas Laskis (Stanislaus a Lasco, Stanisław Łaski, 1491–1550), diplomatas, keliautojas, publicistas. Buvo siunčiamas pasiuntiniu pas Šv. Romos Imperijos elektorių Joachimą II (1539), pas imperatorių Karolį V (1547) buvo ambasadoriumi (žr. dal. kom. 133).

132. *[...] mat tuo pačiu metu markgrafas Jurgis Frydrichas, šio jaunojo valdovo [Albrechto Frydricho] pusbrolis, taip pat ir Brandenburgo kurfiurstas Joachimas II*

per savo legatus prašė ir gavo Prūsijos Kunigaikštystę – Prūsijos kunigaikščio Albrechto sūnus Albrechtas Frydrichas (1563–1618), tėvui mirus 1568 m., dar buvo nepilnametis ir aiškėjo, kad yra protiškai neįgalus. Žygimantas Augustas patvirtino du jo regentus: Brandenburgo kurfiurstą Joachimą II Hektorą iš Hohencolernų ir Jurgį Frydrichą von Brandenburg-Ansbachą.

133. *1573 metų birželio 1-ąją [!] mirė karalius Žygimantas [Augustas]* – Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis mirė ne 1573 m., kaip rašo M. Pr., bet 1572 metų liepos 7 dieną.

134. *Kadangi trims provincijos mokykloms įsteigti Kunigaikštystėje kraštas skyrė keturias statines aukso, jie pageidavo, kaip aš teigiu, kad tokios mokyklos, kaip žadėta, būtų įkurtos ir įrengtos* – buvo numatytos steigti ir įsteigtos trys mokyklos, vadintos provincinėmis, arba partikuliarinėmis, kuriose šalia lotynų kalbos ir vidurinio lygio mokykloms būdingo turinio turėjo būti mokoma dar ir gimtųjų kalbų: vokiečių – mokykloje, 1579 m. įkurtoje Zalfelde, Pamedės vyskupijoje, lenkų – Elke (Lyck, Łuk) 1586 m. mazoviečių gyvenamojoje teritorijoje, lietuvių – Tilžėje 1586 m. Mažosios Lietuvos lietuvininkams. Mokyklos tapo pereinamąja grandimi tarp parapinių mokyklų ir Karaliaučiaus universiteto.

135. *Kunigaikštis norėjo išlaikyti savo teises tokias pat, kokias buvo gavęs, ypač dėl svetimų patarėjų priėmimo, todėl nurodė išspausdinti įvairių patentų* – tais laikais patentu buvo vadinamas pažymėjimas ar liudijimas, kad jį turintis asmuo galįs eiti nurodytas pareigas.

136. *Miestas aukoja pinigus ir moka polių mokestį* – polių mokestį privalėjo mokėti miestas-uostas, tai buvo muito mokestis (vok. *Pfahlgeld*), mokamas nuo kiekvieno į uostą su prekėmis įplaukiančio ar iš jo išplaukiančio laivo.

137. *1555 metais Karališkojoje Prūsijoje buvo imtasi griežtai vykdyti Aleksandro statutą* – žr. dal. kom. 119.

138. *[...] Švedijos Karalystės luomai 16[...] metais atsisakė paklusti Zigmantui III [Vazai] ir jį [Karolį], pripažino Švedijos karaliumi* – Zigmantas III Vaza (1566–1632), Lenkijos karalius, Lietuvos d. k. (1587–1632), valdė Švediją kaip karalius 1592–1599 metais. Po nesėkmingų diplomatinių pastangų ir karo veiksmų išlaikyti Švedijos karaliaus sostą jo neteko 1599 m., nors titulą išlaikė iki mirties. Švedijos Riksdagas 1604 m. Švedijos karaliumi paskelbė Karolį IX Vazą (1550–1611), Siodermanlando kunigaikštį. Jis buvo karūnuotas 1607 m. ir valdė iki mirties.

139. *Lenkijos Karalystė pasiuntė taip pat Kijevo kaštelioną Zbigniewą Goraiskį, o kai jis pasiuntinybės metu mirė, į Švediją kaip didįjį pasiuntinį išsiuntė Lenčicos*

vaivadą grafą Johanną von Lesno [Leszno] [Janą Leszczynskį], kuriam buvo priskirtas Danielis Naraszewiczius [!] [Naruševičius] – šią informaciją M. Pr. beveik pažodžiui cituoja iš Hartknocho *AuNP*, p. 358.

140. *Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kaip panorėjęs šeimininkavo ir švedų grafas Magnus de la Gardie, prie kurio prisidėjo beveik visi Lietuvos ponai* – rašoma apie 1655 m. spalio 20 d. Švedijos karaliaus įgaliotinio Magnuso Gabrieliaus de la Gardie ir LDK didikų, vadovaujamų LDK didžiojo etmono Jonušo Radvilos (1612–1655), sudarytą Kėdainių sutartį.

141. *Stengdamiesi įtikti smalsiam skaitytojui, jos tekstą čionai pridedame* – M. Pr. skelbia 1656 11 20 Labguvos sutarties tekstą. Ši sutartis buvo viena iš daugelio XVII a. vidurio karų Abiejų Tautų Respublikos–Maskvos Kunigaikštystės 1654–1667 ir Abiejų Tautų Respublikos–Švedijos Karalystės 1655–1660 m. sudarytų kariaujančiųjų šalių sutarčių. Pasinaudojęs sunkia Lenkijos Karalystės padėtimi ir ta aplinkybe, kad didžioji jos teritorijos dalis buvo okupuota, į šį karą įsitraukė Brandenburgo kurfiurstas Frydrichas Vilhelmas. Jis siekė teisės valdyti Prūsijos dalį, valdomą Lenkijos Karalystės (Karališkąją Prūsiją) ir Prūsijos Kunigaikštystę, Lenkijos leną. Derindamasis prie besikeičiančių karo veiksmų, šiuo tikslu jis sudarė tris sutartis su Švedijos karaliumi Karoliu X Gustavu: 1656 01 17 Karaliaučiaus sutartimi Karoliui X Gustavui pripažinta teisė valdyti Prūsijos Kunigaikštystę, Frydrichas Vilhelmas ją valdė kaip Švedijos leną. Frydrichas Vilhelmas pasižadėjo remti švedų kariuomenę, kariaujančią su Lenkija, gavo valdyti Varmės vyskupiją leno teisėmis. Antrąja – 1656 06 23 Marienburgo sutartimi Švedijos karalius, siekdamas karinės kurfiursto paramos, mainais už ją perdavė Frydrichui Vilhelmui valdyti Didžiąją Lenkiją su Poznanės ir Kališo vaivadijomis. Po šios sutarties 1656 06 28–30 sąjungininkai – Brandenburgas ir Švedija – laimėjo mūšį dėl Varšuvos. 1656 11 20 kurfiurstas Frydrichas Vilhelmas ir Švedijos karalius Karolis X Gustavas sudarė Labguvos sutartį, susitarė dėl amžinos sąjungos. Švedijos karalius atsisakė leno teisių į Prūsijos Kunigaikštystę ir Varmę, Frydrichas Vilhelmas tapo jų suvereniu valdovu. Ruošdamiesi taikos sutarties derybom su Abiejų Tautų Respublika, brandenburgiečiai ir švedai sutarė, kad Švedija gaus Karališkosios Prūsijos dalį, Kuršo kunigaikštystę, Žiemgalą, Žemaitiją, Lenkijos valdomą Livoniją. Netrukus buvo sudarytos kitos trys sutartys: 1657 09 19 Vėluvos, 1657 11 06 Bydgoščiaus (Brombergo) ir 1660 05 03 Olivos, kurios reguliavo Abiejų Tautų Respublikos, Švedijos ir Brandenburgo santykius.Visas šias sutartis M. Pr. skelbia *Prūsijos įdomybių* 9 kn. 22 sk. M. Pr. pasirinkimas skelbti visas pagrindines XVII a. vidurio sutartis, kurios palaipsniui atskyrė Prūsijos Kunigaikštystę nuo Lenkijos Karalystės pavaldumo ir leno santykių ir iš esmės keitė jos statusą, rodo jo – istoriko – nuovoką, siekį nuosekliai atskleisti prūsų krašto statuso keitimąsi.

Labguvos sutartį M. Pr. skelbia su jos priedu – slaptąja sutartimi. Neaišku, kuriuo tekstu remdamasis ją skelbė, nes rankraštyje trūksta nuorodos, nors jos numeris

įrašytas. Tuo metu, kai jis rašė, ši sutartis jau buvo paskelbta viename iš pirmųjų Europoje istorijos žurnalų: Philemerus Irenicus Elisius, *Diarium Europaeum*, Frankfurt am Main, 1659, vol. 1, p. 923–934. Šio žurnalo M. Pr. nuorodose nemini, tačiau jis nurodytas Hartknocho *AuNP*, bet pats Hartknochas šios sutarties neskelbė. M. Pr. skelbtasis tekstas palygintas su skelbtuoju *Kurbrandenburgs Staatsverträge*, hrsg. von Theodor von Mörner, Berlin, 1867, Nr. 115a, 115b, S. 211–216, Nr. 121a, 121b, p. 220–225, (https://books.google.lt/books?id=5TPSAAAAMAAJ&pg=220fredir_esc=y#v=onepagefgft=false; [žiūrėta 2019 07 30]). Iš Labguvos sutarties mokslinio leidimo M. Pr. skelbtame tekste laužtiniuose skliaustuose įrašyti rankraštyje neperskaitomi ar klaidingai parašyti žodžiai.

142. *Į karo prekes turi būti kreipiamas dėmesys abiejose šalyse. Špagos, kardai, ietys, alebardos, partizanai* – partizanas, plačiaašmenės ieties tipo ginklas, paplitęs Europoje XV–XVIII a.: ant ilgo medinio koto buvo užmaunamas metalinis antgalis, kurį sudarė duriančioji dalis ir užlenktos į priekį sparniškos skiautės. XVII a. šio tipo ginklai kai kuriose šalyse tapo rūmų sargybinių ir reprezentacinės ginkluotės dalimi.

143. *Vėluvoje susirinko tam tikri Lenkijos karaliaus ir Brandenburgo kurfiursto deputatai ir sudarė amžinąją taiką, kuri vėliau priesaika buvo patvirtinta Bromberge* – M. Pr. skelbia Vėluvos sutarties ir jos patvirtinimo Bromberge (Bydgoščiuje) tekstą. 1657 09 19 Vėluvos sutartimi Lenkijos karalius atsisakė siuzereno teisių į Prūsijos Kunigaikštystę ir jas perdavė Frydrichui Vilhelmui, kai kurias valdas atidavė leno teise: Frydrichas Vilhelmas atsisakė sąjungos su Švedija. 1657 11 06 Brombergo (Bydgoščiaus) sutartis patvirtino Vėluvos sutartį ir kad Brandenburgas tampa Lenkijos sąjungininku. Vėluvos sutarties tekstą M. Pr. skelbia iš kurios nors rankraštinės kopijos, saugotos Karaliaučiaus slaptajame archyve, kadangi jos neskelbė nei K. Schützas *Historia rerum Prussicarum [...]* (*Prūsų istoriją* baigė 1525 m. ir XVII a. viduryje jau negyveno), nei Hartknochas *AuNP*. M. Pr. skelbtasis tekstas palygintas su skelbtuoju *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*, ed. Mathias Dogiel, vol. 4, Vilnae, 1764, Nr. 327, 328, p. 486–493. Iš Vėluvos sutarties mokslinio leidimo M. Pr. skelbiamame tekste laužtiniuose skliaustuose įrašyti neperskaitomi ar klaidingai parašyti žodžiai.

144. *[...] kad jeigu ateityje kurfiurstui priklausanti kunigaikštystė atitektų Lenkijos Karūnai, jie nieko naujo, kas galėtų pakenkti Augsburgo liuteronų arba Augsburgo reformatų tikėjimui, joje neįkurtų ir neįsteigtų* – Lenkijos Karalystės sutartį pasirašantys įgaliotiniai įsipareigojo išlaikyti abiejų liuteronų tikėjimo pakraipų – ir Prūsijos evangelikų liuteronų ortodoksiškosios ir priėmusiosios kai kuriuos reformatų tikėjimo doktrinos teiginius – Bažnyčių teisinę padėtį. Sutartyje antroji vadinama Augsburgo reformatų tikėjimu, dar vadinta kriptokalvinistiškojo tikėjimo Bažnyčia.

Ortodoksiškojo tikėjimo doktriną Prūsijos Kunigaikštystėje įtvirtino 1568 m. Bažnyčios nuostatai ir XVI a. antrojoje pusėje–XVII a. buvo atkakliai kovojama su kriptokalvinistiškąja pakraipa (Walther Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Bd. 1, Göttingen, 1968, p. 110, 144–145). Pastaroji pakraipa buvo paplitusi Saksonijos žemėse.

145. *Tada įsikišo Prancūzijos karalius: jis pasiuntė savo legatą Anthonijų de Lombres'ą [Lumbres] ir Olivos vienuolyne 1660 metų gegužės 3 dieną buvo sudaryta seniai laukta taikos sutartis* – 1660 05 03 Olivos sutartimi buvo baigtas Švedijos–Abiejų Tautų Respublikos vadinamasis antrasis Šiaurės karas (1655–1660) ir nustatyti Brandenburgo Kurfiurstystės ir Lenkijos Karalystės politiniai santykiai, teritorijų pasidalijimas. Brandenburgo kurfiurstai ir jų palikuonys bei netiesioginiai, bet tik Kulmbacho ir Ansbacho giminių, palikuonys gavo teisę valdyti Prūsijos Kunigaikštystę. Tuo būdu, nuosekliai laikydamiesi tikslo gauti Prūsijos Kunigaikštystę ir remdamiesi karine bei diplomatine veikla, Brandenburgo kurfiurstai tapo Prūsijos Kunigaikštystės valdovais – siuzerenais.

M. Pr. skelbia Olivos sutarties tekstą, tačiau neaišku iš kur. Greičiausiai iš kurios nors sutarties kopijos, saugotos Karaliaučiaus slaptajame archyve.

M. Pr. tekstas palygintas su skelbtuoju *Volumina legum: Przedruk zbioru praw XX. Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego*, t. 4, Petersburg, 1860, p. 344–355. Iš Olivos sutarties mokslinio leidimo M. Pr. skelbiamame tekste laužtiniuose skliaustuose įrašyti neperskaitomi ar klaidingai parašyti žodžiai.

146. *[...] iš Jo Šviesybės Lenkijos karaliaus ir Karūnos pusės šviesiausieji ir aukštakilmiai ponai senatoriai: ponas Lesno grafas, Pozeno vaivada, vyriausiasis Jo Didenybės karaliaus hofmeisteris ir maršalka [etmonas], Didžiosios Lenkijos generolas, taip pat Marienburgo ir Koršuno gubernatorius ponas Georgijus [Jerzys Sebastianas] Lubomirskis, Visničo ir Jaroslavo grafas, Karūnos vyriausiasis ir lauko maršalka [etmonas]* – to meto dokumentuose Prūsijos istorikų darbuose terminas maršalka vartotas Prūsijos bei Brandenburgo Kurfiurstystės ir Abiejų Tautų Respublikos pareigūnams apibūdinti, tačiau skirtingose valstybėse jie ėjo ne tas pačias pareigas. Vertime išlaikome M. Pr. vartotą pareigų apibūdinimą, tačiau laužtiniuose skliaustuose įrašome jų istorinį atitikmenį. Apibūdinant Abiejų Tautų Respublikos pareigas šioje vietoje maršalka reiškia etmoną.

147. *Todėl ir lauko maršalkai grafui von Königsmarkui ir taipogi lauko maršalkos grafo Wittembergo palikuonims* – šioje vietoje pareigų pavadinimas „maršalka" atitinka vokiečių žemėse vartotą žodį „maršalas". Kiek toliau M. Pr., apibūdindamas Jonušo Radvilos pareigas, jį vadina „Oberfeldherr", pažodžiui išvertus – „vyriausiasis karo vadas".

148. *Tais metais [1678] švedai užpuolė Prūsijos Kunigaikštystę su bene 18 ar 20 tūkstančių karių* – Švedijos karalius Karolis XI Vaza kaip pretekstu pulti Prūsijos Kunigaikštystę naudojosi Abiejų Tautų Respublikos karaliaus Jono III Sobieskio bandymu keisti užsienio politikos kryptį: atsisakyti antiturkiškos politikos, remtis Prancūzijos parama, vykdyti antihabsburgišką, antibrandenburgišką politiką, telkti jėgas atsiimti Prūsijos Kunigaikštystę. Šiai vadinamajai Baltijos politikai prieštaravo LDK kancleris Kristupas Zigmantas Pacas, kuris kaip LDK įgaliotinis pasirašė Olivos sutartį, ir jo šalininkai (Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, t. 6, Vilnius, 2015, p. 495). 1678 m. Švedijos kariuomenė per Žemaitiją puolė Klaipėdą, ją sudegino, tačiau pats žygis buvo nesėkmingas.

149. *Jo Šviesybė kurfiurstas ne viską perleido konsistorijoms, sau pasilaikė* ius praesentandi – *ius praesentandi* – tai kurfiursto, kaip daugelio bažnyčių fundatoriaus ir statybos organizatoriaus, t. y. jos sekuliaraus patrono, teisė siūlyti vyskupui bažnyčios kunigo kandidatūrą.

150. *Anksčiau buvo dar vienas luomas, būtent prelatų, tačiau jo nebeliko, kai Prūsijos Kunigaikštystėje atsirado vyskupai* – M. Pr. rašo apie 1525 m. pradėtą Vokiečių Ordino valstybės pertvarkymą į Prūsijos Kunigaikštystę ir Katalikų bažnyčios reformavimą į Prūsijos evangelikų liuteronų bažnyčią, kurioje buvo pakeista bažnytinė hierarchija, kunigų luomo visuomeninis statusas, tačiau pirmajame etape išlaikyta vyskupų institucija.

151. *Jeigu kas nors norėtų daugiau apie tai sužinoti, tepasiskaito Lydicijaus* Prūsijos žinias – M. Pr. neparašė visos nuorodos, kurią knygą mini. Jis rašo apie *Notitiae ducatus Prussiae delineatio generalis et specialis Jacobi Lydicii, Hohensteina-Prussi*, Wittenbergae, 1677. Tą pačią knygą ne vienoje vietoje nurodo ir Hartknochas *AuNP*.

Ingė Lukšaitė

TRUMPINIMAI IR ŽENKLAI

abs. – lot. *abest, absunt*, liet. *nėra*, vok. *fehlt*
a. c(al). – vok. *alter Calender*, liet. *senasis kalendorius*
al. m. – lot. *alia manu*, liet. *kita ranka,* vok. *mit anderer Hand*
altern. – lot. *alternative*, liet. *pasirinktinai*, vok. *alternativ*
al. ut in orig. – lot. *alias ut in originale*, liet. *kitur kaip originale,* vok. *im folgenden wie in der Vorlage*
arch. kom[entaras] – liet. *archeografinis komentaras*, vok. *textkritischer Apparat*

Bd. – vok. *der Band,* liet. *tomas*
Bde. – vok. *die Bände*, liet. *tomai*
bibl. kom[entaras] – liet. *bibliografinis komentaras*, vok. *bibliographischer Kommentar*
brev. – liet. *trumpinys, lot. breviatio;* vok. *Abkürzung*

cap. – lot. *capitel*, liet. *skyrius*, vok. *Kapitel*
Churfürstl. – vok. *Churfürstlicher* (*-e, -es*; tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)
Churfürstl. Durchl. – vok. *Churfürstliche Durchlaucht,* liet. *Jo Šviesybė kurfiurstas*
cit. ex – lot. *citatum ex,* liet. *cituojama iš,* vok. *angeführt aus*
c. l. – lot. *locus citatus*, liet. *cituota vieta*, vok. *angeführte Stelle* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)
contr. – lot. *contractio,* liet. *santrumpa*, vok. *Abkürzung*
corr. – lot. *correctum,* liet. *taisyta,* vok. *korrigiert*
corr. ex – lot. *correctum ex,* liet. *taisyta iš,* vok. *korrigiert von*

D. – vok. *Doctor* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)
dab. – liet. *dabar*, vok. *jetzt*
dal. kom. – liet. *dalykinis komentaras, vok. Sachkommentar*
d. k. – liet. *didysis kunigaikštis,* vok. *der Großfürst*
del. fol. – lot. *deletum folium*, liet. *nudilęs, apgadintas lapas,* vok. *abgebröckeltes, abgenutztes Blatt*
d. i. – vok. *das ist* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

ed. – lot. *editor,* liet. *leidėjas,* vok. *Herausgeber*
edit. – lot. *editio,* liet. *leidinys,* vok. *Ausgabe*
err. – lot. *error*, liet. *klaida, klaidingas parašymas, suklydimas,* vok. *Fehler, fehlerhafte Stelle*
exc. – lot. *excusum (-a),* liet. *išbraukta,* vok. *gestrichen*

fol. – lot. *folium,* liet. *lapas,* vok. *das Blatt*
fons (*lot.*) – liet. *šaltinis,* vok. *Quelle*
Fürstl. – vok. *Fürstlicher (-e, -es*; tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

GStAPK – *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz :/: Prūsijos kultūros paveldo slaptasis valstybinis archyvas (Berlyne)*

H. – vok. *Heiliger (-e, -es;* tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)
H. H. – vok. *Herren,* liet. *ponai*
H. R. R(eich) – vok. *Heiliges Römisches Reich,* liet. *Šventoji Romos Imperija*
Heil. – vok. *Heiliger (-e, -es;* tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)
hic (*lot.*) – liet. *čia,* vok. *hier*
hic et al. pro – lot. *hic et alias pro*, liet. *čia ir kitur suprask kaip,* vok. *hier und im Folgenden für*
Hrsg.; hrsg. – vok. *Herausgeber, herausgegeben [von],* liet. *parengėjas (-ai); parengė*

ibid. – lot. *ibidem,* liet. *ten pat,* vok. *daselbst*
idem (*lot.*) – liet. *tas pats*, vok. *dasselbe*
i. e. – lot. *id est*, liet. *tai yra*, vok. *d. h.* (tik transkripcijoje :/: nur in der Transkription)
Ihr. Königl. Maj. – vok. *Ihre Königliche Majestät,* liet. *Jo Didenybė karalius*

Ihr. Churfürstl. Durchl. – vok. *Ihre Churfürstliche Durchlaucht,* liet. *Jo Šviesybė kurfiurstas*

illect. – lot. *illectum (-a),* liet. *neįskaitomas (-i),* vok. *unleserlich*

incert. ed. – lot. *incerta editio,* liet. *nenustatytas leidimas,* vok. *nicht festgestellte Ausgabe*

incert. msc. – lot. *incertum manuscriptum,* liet. *nenustatytas rankraštis,* vok. *nicht festgestellte Handschrift*

in d. m. – lot. *in dextra margine,* liet. *dešinėje paraštėje,* vok. *am rechten Rand*

in fin. fol. – lot. *in fine folii,* liet. *puslapio apačioje,* vok. *am unteren Rand der Seite*

infra lin. – lot. *infra lineam,* liet. *žemiau eilutės,* vok. *unter der Zeile*

in lin. – lot. *in linea,* liet. *eilutėje,* vok. *in der Zeile*

in sin. m. – lot. *in sinistra margine,* liet. *kairėje paraštėje,* vok. *am linken Rand*

inter lin. – lot. *inter lineas,* liet. *tarp eilučių,* vok. *zwischen den Zeilen*

kn. – liet. *knyga,* vok. *Buch*

kom. – liet. *komentaras,* vok. *Kommentar*

Königl. – vok. *Königlicher* (*-e, -es;* tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

Königl. Maj. – vok. *Königliche Majestät;* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

lac. – lot. *lacuna,* liet. *nutrūkęs tekstas, trūkstama teksto dalis,* vok. *fehlende Textstelle*

lenk. – liet. *lenkiškai, lenkų kalba,* vok. *polnisch*

lib. – lot. *liber,* liet. *knyga,* vok. *Buch*

liet. – liet. *lietuviškai, lietuvių kalba,* vok. *litauisch*

lit. – lot. *litura,* liet. *sutepta, ištrinta vieta,* vok. *verschmierte, ausradierte Stelle*

LMAB RS – *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius :/: Handschriftenabteilung der Bibliothek der Litauischen Akademie der Wissenschaften*

loc. cit. – lot. *locus citatus,* liet. *cituota vieta,* vok. *angeführte Stelle*

lot. – liet. *lotyniškai, lotynų kalba,* vok. *lateinisch*

L. S. – lot. *Locus Sigilli,* liet. *antspaudo vieta,* vok. *Siegelstelle*

M. – vok. *Magister* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)
Marggr. – vok. *Marggraff* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)
Mpp. – lot. *manu propria,* liet. *sava ranka,* vok. *mit eigener Hand*
M. Pr. – Matas Pretorijus *:/:* Matthäus Prätorius
M. S. – lot. *manuscriptum* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription), liet. *rankraštis,* vok. *Handschrift*
msc. – lot. *manuscriptum,* liet. *rankraštis,* vok. *Handschrift*

N. N. – lot. *nomen nescio,* liet. *nežinomas vardas,* vok. *Name unbekannt*

op. cit. – lot. *opus citatum*, liet. *cituotas veikalas,* vok. *oben angeführtes Werk*

p. – lot. *pagina,* liet. *puslapis,* vok. *Seite*
P. – lot. *Pater* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)
pars (*lot.*) – liet. *dalis,* vok. *Teil*
P. Dusb. – *Petras Dusburgietis :/: Peter von Dusburg*
posk. – liet. *poskyris, paragrafas*, vok. *Paragraph*
possib. – lot. *possibile,* liet. *greičiausiai,* vok. *möglicherweise*
post (*lot.*) – liet. *po*, vok. *nach*
post h. v. – lot. *post hoc verbum,* liet. *po šio žodžio,* vok. *danach*
P. P. – lot. *patres* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)
pr. – liet. *prūsiškai, prūsų kalba*, vok. *pruzzisch*
prae (*lot.*) – liet. *prieš,* vok. *vor*
prae h. v. – lot. *prae hoc verbo,* liet. *prieš šį žodį,* vok. *davor*
Preuss. – vok. *Preussischer (-e, -es;* tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)
pro (*lot.*) – liet. *vietoj,* vok. *für, anstelle von*
publ. – lot. *publicatio,* liet. *publikacija,* vok. *Veröffentlichung, Publikation*

q. ex multis ed. – lot. *quisque ex multis editionibus*, liet. *kuris nors iš daugelio leidimų,* vok. *eine von mehreren Ausgaben*

r – lot. *rectus*, liet. *pirmoji lapo pusė*, vok. *die erste Seite des Blattes*
Röm. – vok. *Römischer (-e, -es;* tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

S. – lot. *Sanctus,* (*-a, -um;* tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)
S. – vok. *Seite,* liet. *puslapis*

scr. – lot. *scriptum,* liet. *įrašyta,* vok. *eingetragen*
s. d. – lot. *sine datarium,* liet. *data nenurodyta,* vok. *ohne Datum*
seqq. – lot. *sequentes,* liet. *ir kiti,* vok. *die Folgenden*
ser. – lot. *serius*, liet. *vėliau,* vok. *später*
sim. – lot. *simul,* liet. *iš karto,* vok. *sofort*
sk. – liet. *skyrius*, vok. *Kapitel*
skil. – liet. *skiltis*, vok. *Spalte*
s. l. – lot. *sine loco*, liet. *vieta nenurodyta,* vok. *ohne Ort*
s. n. – lot. *sine numero,* liet. *numeris nenurodytas,* vok. *ohne Nummer*
Sr. Königl. Maj. vok. *Seine Königliche Majestät*, liet. *Jo Didenybė karalius*
str. – liet. *straipsnis,* vok. *Artikel*
sub lin. – lot. *sub lineam*, liet. *žemiau eilutės*, vok. *unter der Zeile*
supra exc. – lot. *supra excusa,* liet. *virš išbraukto teksto*, vok. *überschrieben*
supra h. v. – lot. *supra hoc verbo*, liet. *virš šio žodžio,* vok. *über diesem Wort*
supra lin. – lot. *supra lineam*, liet. *virš eilutės,* vok. *über der Zeile*
supra lit. – lot. *supra lituram,* liet. *ant ištrinto(s), suteptos raidės, vietos, teksto,* vok. *auf der ausradierten, verschmierten Textstelle*
tract. – lot. *tractatus,* liet. *traktatas,* vok. *Traktat*

v – lot. *vertus*, liet. *antroji lapo pusė*, vok. *die zweite Seite des Blattes*
vide (*lot.*) – liet. *žiūrėk,* vok. *siehe*
vok. – liet. *vokiškai, vokiečių kalba*, vok. *deutsch*
VUB – *Vilniaus universiteto biblioteka :/: Bibliothek der Universität Vilnius*

ž. – liet. *žodis*, vok. *Wort*
žr. – liet. *žiūrėk,* vok. *siehe*

ŽENKLAI

1, 2...	– arch. kom. išnašos ženklelis *:/:* Zeichen für die Fußnote des textkritischen Apparats
⌈...1, 2...	– archeografiškai komentuojamo teksto dalis *:/:* die im textkritischen Apparat umfaßte Stelle
a(1), b(2)...	– M. Pr. bibliografinės nuorodos su ištisine bibl. kom. numeracija *:/:* bibliographische Erläuterungen von M. Pr. mit durchgehender Numerierung des bibliographischen Kommentars
[58]	– dalykinių komentarų numeracija *:/:* Numerierung der Sachkommentare
[...]	– leidėjų papildymai arba praleidimai *:/:* Zusätze der Herausgeber, oder Auslassungen
[lac...]	– lot. *lacuna*, liet. *nutrūkęs tekstas*, *trūkstama teksto dalis*, vok. *fehlende Textstelle* (tik vertime *:/:* nur in der Übersetzung)
{...}	– ne eilutėje (virš eilutės, paraštėje) parašyta teksto dalis *:/:* nicht in der Zeile (über der Zeile, am Textrand) eingetragener Textteil
// [16v 2]; // [18r]	– puslapių ir Santraukos skilčių numeracija *:/:* Numerierung der Seiten und Spalten des Anzeigers
/	– rankraščio eilutės pabaiga *:/:* Ende der Zeile im Manuskript
[?]	– neaišku, ar gerai perskaityta, neaiški vieta, nenustatytas leidinys *:/:* unsichere Lesung, unklare Stelle, nicht festgestellte Ausgabe
[!]	– klaida rankraštyje *:/:* Fehler im Manuskript
:/:	– komentaruose atskirtas tas pats tekstas lietuvių ir vokiečių kalbomis *:/:* Trennung des parallelen litauischen und deutschen Textes im Kommentar

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Altpreußische Biographie, Bde. 1–4: Bde. 1, 2, Hrsg. Christian Krollmann, Königsberg, 1941, 1942–1944; Bd. 3, Hrsg. Kurt Forstreuter, Fritz Gause, Marburg am Lahn, 1975; Bd. 4, Hrsg. Ernst Bahr, Gerd Brausch, Marburg am Lahn, 1984. **Brev.** – ***AltPB***, t. 1–4.

Bagdanavičius Vytautas, „Brutenio religinės ir politinės sąrangos įsteigimas Prūsuose“, in: *Baltų religinės reformos*, Vilnius, 1995, p. 64–81.

Bayerische Staatsbibliothek: Alphabetischer Katalog 1501–1840, Bde. 1–60, Hrsg. K. G. Saur, München, London, New York, Oxford, Paris, 1987–1990.

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 1–3, sud. Norbertas Vėlius: t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, Vilnius, 1996; t. 2: *XVI amžius*, Vilnius, 2001; t. 3: *XVII amžius*, Vilnius, 2003. **Brev.** – ***BRMŠ***, t. 1–3.

Balzer Oswald Marian, *Corpus iuris Polonici*, Section 1, vol. 4, Cracoviae, 1910.

Banaszkiewicz Jacek, *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, Warszawa, 1986.

Batūra Romas, „Paaiškinimai“, in: Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*, Vilnius, 1985, p. 331–430. **Brev.** – **Batūra, *Paaiškinimai***.

Beresnevičius Gintaras, „Brutenio ir Videvučio religinė reforma“, in: *Baltų religinės reformos*, Vilnius, 1995, p. 77–134.

Beresnevičius Gintaras, „Religijos reforma Prūsijoje ankstyvaisiais viduramžiais“, in: *Baltų religinės reformos*, Vilnius, 1995, p. 91–105.

Bertling Ernst August Karl, *Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 1, Theil 1: *Katalog der die Stadt Danzig betreffenden Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Danzig, 1892.

Biblija, arba Šventasis Raštas. Ekumeninis leidimas, Vilnius, 2007. **Brev.** – ***Biblija***.

Biskup Marian, *Polska a Zakon Krzyżacki w Prusach w początkach XVI wieku*, Olsztyn, 1983.

Biskup Marian, Labuda Gerard, *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach: Gospodarka – Społeczeństwo – Państwo – Ideologia*, Gdańsk, 1986. **Brev.** – **Biskup, Labuda, *Dzieje Zakonu*.**

Bretkūnas Jonas, Chronicon des Landes Preussen, msc., (1578, 1579). **Brev. – Bretkūnas, *Chronicon*.**

Bretkūnas Jonas, *Rinktiniai raštai*, parengė J[onas] Palionis ir J[ulija] Žukauskaitė, Vilnius, 1983.

Catalogue of Books Printed in the German-speaking Countries and of German Books Printed in Other Countries from 1601 to 1700 Now in the British Library, vol. 1, London, 1994.

Clavis Germanico-Lithvana: Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, keturios dalys, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius, 1995–1997: t. 1, 1995, t. 2–4, 1997. **Brev. – *Clavis*,** t. 1–4.

Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae, ed. Mathias Dogiel, vol. 4, Vilnae, 1764.

Daubmann Johann, *Kurtzer Auszug der preussischen Chroniken von dem Jahr 200 bis auf diese jetzige unsere Zeit*, Koenigsberg, 1566.

Deutsche Drucke des Barock 1600–1720: Katalog der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel, begründet von Martin Bircher, Abteilung A, Bde. 1–20: Bd. 1, New York, London, Nendeln; Bde. 2–20, München, New York, London, Paris, 1982–1992; Abteilung C, Bde. 1–6: Bd. 1, Kraus Internationale Publikation, Millwood, New York, London, Nendeln; Bde. 2–6, München, New York, London, Paris, 1983–1989.

Die Hochmeister des Deutschen Ordens 1190–1994, Quellen und Studien zur Geschichte des deutschen Ordens, Bd. 40, Hrsg. Udo Arnold, Marburg: Elwert, 1998.

Estreicher Karol, *Bibliografia polska. Stólecie XV–XVIII*, t. 12–34, Kraków, Warszawa, 1891–1951.

Ewald Albert Ludwig, *Die Eroberung Preußens durch die Deutschen*, Bd. 1, Halle, 1872. **Brev. – Ewald, *Eroberung*.**

Frischbier Hermann, *Preussisches Wörterbuch. Ost- und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge*, Berlin, Bd. 1, 1882.

Gdansko generalinės konsistorijos aktų knyga (1692–1695), Kulmo vyskupijos archyvas, Lenkijos dvasinės seminarijos bibliotekos rankraščių skyrius Pelpline, sign. G 21.

Gdansko generalinės konsistorijos aktai (1700–1709). Kulmo vyskupijos archyvas, Lenkijos dvasinės seminarijos bibliotekos rankraščių skyrius Pelpline, sign. G 24.

Gerullis Georg, „Bretke als Geschichtsschreiber", in: *Archiv für slavische Philologie*, t. 7, 1930, S. 129–132.

Gerullis Georg, *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin und Leipzig, 1922. **Brev. – Gerullis, *APON*.**

Gudavičius Edvardas, *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*, Vilnius, 1989. **Brev. – Gudavičius, *Kryžiaus karai*.**

Hartknoch Christophorus, *Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien Zwey Theile*, Frankfurt, Leipzig, 1684. **Brev. – Hartknoch, *AuNP*,** t. 1, 2.

Hartknoch Christophorus, *Preussische Kirchen-Historia,* Frankfurt am Main, Leipzig, 1686. **Brev. – Hartknoch, *Kirchen-Historia*.**

Hennenberger Caspar, *Erclerung der Preussischen grössern Landtaffel oder Mappen*, Königsberg, 1595. **Brev. – Hennenberger, *Erclerung*.**

Hirsch Theodor „Die jüngere Hochmeisterchronik", in: *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 5, Hrsg. Theodor Hirsch, Max Töppen, Ernst Strehlke, Leipzig, 1874, S. 1–42.

Hirsch Theodor, „Die Danziger Chronicon, Johann Lindaus Geschichte des dreizehnjährigen Krieges", in: *Scriptores rerum Prussicarum*, t. 4, p. 490–501.

Historia Pomorza, t. 1: do roku 1476, pod red. Gerarda Labudy, cz. 1, Poznań, 1969.

Hubatsch Walther, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Bd. 1, Göttingen, 1968.

Yčas Jonas, *Simono Grunau, XVI a. amžiaus kronisto, reikalu*, Kaunas, 1922 (atspaudas iš *Švietimo darbas*, nr. 3–6, 1922).

Jasas Rimantas, *Didysis prūsų sukilimas*, Vilnius, 1968. **Brev. – Jasas, *Didysis prūsų sukilimas*.**

Jocher Christian Gottlieb, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, Bd. 1–4, Leipzig, 1750, 1751.

Jordanas, *Apie getų kilmę ir žygius. De origine actibusque Getarum*, parengė Darius Alekna, Veronika Gerliakienė, Vilnius, 2017.

Jovaiša, Eugenijus, *Aisčiai*, kn. 1: *Kilmė*, Vilnius, 2012. **Brev. – Jovaiša, *Aisčiai. Kilmė*.**

Jovaiša Eugenijus, *Aisčiai*, kn. 2: *Raida*, Vilnius, 2014.

Jurginis Juozas, *Legendos apie lietuvių kilmę*, Vilnius, 1971.

Jurkiewicz Jan, *Od Palemona do Giedymina, Wczesnonowożytne wyobrażenia o początkach Litwy, cz.1: W kręgu latopisów litewskich*, Poznań, 2012.

Kromer Marcin, *Kronika polska*, t. 1, Sanok, 1868. **Brev. – Kromer.**

Kuolys Darius, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje. Renesansas. Barokas*, Vilnius, 1992.

Kurbrandenburgs Staatsverträge, hrsg. von Theodor von Mörner, Berlin, 1867, Nr. 115a, 115b, S. 211–216, https://books.google.lt/books?id=5TPSAAAAMAAJ&pg=220fredir_esc=y#v=onepagefgft=false; [žiūrėta 2019 07 30].

Labuda Gerard, „Die Urkunden über die Anfänge des Deutschen Ordens im Kulmerland und in Preussen in den Jahren 1226–1246", in: *Die geistlichen Ritterorden Europas*, hrsg. von Josef Fleckenstein und Manfred Hellmann, Sigmarinen, S. 317–328; **Brev. – Labuda, *Die Urkunden über die Anfänge.***

Labuda Gerard, „Stanowisko ziemi chełmińskiej w państwie krzyżackim w latach 1228–1454", *Przegląd Historyczny*, rocz. 45 (1954), s. 280–337.

Laučiūtė Jūratė Sofija, „Tacito venetai – vakarų baltai? Faktai ir hipotezės", in: *Baltistica*, t. 44 (1), 2009, p. 135–147.

Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius, 1987. **Brev. – *Lexicon.***

Lietuviški tradiciniai vietovardžiai. Gudijos, Karaliaučiaus krašto, Latvijos ir Lenkijos, sud. Marija Razmukaitė, Aistė Pangonytė, Vilnius, 2002. **Brev. – *LTV.***

Lietuvių kalbos žodynas, t. 2, Vilnius, 1969; t. 10, Vilnius, 1976. **Brev. – *LKŽ*,** t. 2, 10.

Lietuvių karas su kryžiuočiais, red. Juozas Jurginis, Vilnius, 1964. **Brev. – *Lietuvių karas su kryžiuočiais*.**

Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1: *Feodalinis laikotarpis*, atsakingas redaktorius Konstantinas Jablonskis, Vilnius, 1955. **Brev. – *LIŠ*.**

Lucas David, *Preussische Chronik*, Bd. 1, ed. Ernst Hennig, Königsberg, 1812.

Lukšaitė Ingė, „Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas", in: Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 9–140 (lietuvių ir vokiečių kalbomis);

Lukšaitė Ingė, „Mato Pretorijaus gyvenimas ir jo *Prūsijos įdomybių* antroji bei trečioji knygos", in: Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 2, Vilnius, 204, p. 7–45.

Lukšaitė Ingė, „Senovės Prūsijos istorijos vaizdinys Mato Pretorijaus veikale *Deliciae Prussicae*", kn: *Praeities pėdsakais*. Skiriama profesoriaus daktaro Zigmanto Kiaupos 65-mečiui, Vilnius, 2007, p. 229–242.

Maciej z Miechowa, *Opis Sarmacji azjatyckiej i europejskiej*, opr. Henryk Barycz, Tadeusz Bieńkowski, Waldemar Voise, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1972.

Magistri Vincentii dicti Kadłubek *Chronica Polonorum*, ed. Marianus Plezia, *Monumenta Poloniae Historica*, Nova series, t. 11, Kraków, 1994. **Brev. – Kadłubek, *Chronica Polonorum*.**

Maschke Erich, „Die ältere Geschichtsschreibung des Preußenlandes", in: *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 6, 1968, S. 1–21.

Mažiulis Vytautas, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, t. 1–4, Vilnius, 1988–1997. **Brev. – Mažiulis, *PKEŽ*, t. 1–4.**

Mentzel-Reuters Arno, „Von Ordenschronik zur Landesgeschichte", in: *Kulturgeschichte Ostpreußens in der Frühen Neuzeit*, hrsg. v. Klaus Garber, Manfred Komorowski, Axel Walter, Tübingen, 2001, S. 581–639.

Orlich Leopold, *Geschichte des preußischen Staats im 17. Jahrhundert*, Bd. 1, Berlin, 1838.

Pakarklis Povilas, *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*, Kaunas, 1948.

Perlbach Max, *Preussisch-Polnische Studien zur Geschichte des Mittelalters*, Halle, 1886.

Perlbach Max, „Die ältesten preußischen Urkunden", in: *Altpreußische Monatschrift*, Bd. 10, 1875, S. 78–87.

Pėteraitis Vilius, *Mažoji Lietuva ir Tvanksta,* Vilnius, 1992. **Brev. – Pėteraitis, *MLT vandv*.**

Pėteraitis Vilius, *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* Vilnius, 1997. **Brev. – Pėteraitis, *MLT vietov*.**

Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*, parengė Romas Batūra, vertė Leonas Valkūnas, Vilnius, 1985, **Brev. – Dusb., *PŽK*.**

Petrauskas Rimvydas, *Lietuvos didiuomenė XIV a. pabaigoje–XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003.

Petri de Dusburg [...] *Chronicon Prussiae* [...]. *Accesserunt his praeter Notas in Dusburgensem, Privilegia, quaedam Prussis antiquitus concessa*, item *Dissertationes XIX* [...], ed. Christophori Hartknochii, Jena, 1679. **Brev. – Hartknoch / Dusburg.**

Petri de Dusburg [...] *Chronicon Prussiae* [...]. *Accesserunt his praeter Notas in Dusburgensem, Privilegia, quaedam Prussis antiquitus concessa*, item *Dissertationes XIX* [...], ed. Christophori Hartknochii, Jena, 1679. **Brev. – Hartknoch, *Dissertationes*.**

Petrikas Tautvydas, „Dėl Brutenio ir Vaidevučio religinės reformos Prūsijoje (teisė ir religija)", in: *Baltų religinės reformos*, Vilnius, 1995, p. 83–90.

Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas, *Dictionarium trium linguarum*, parengė Kazys Pakalka, Vilnius, 1979.

Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a., sudarė Povilas Pakarklis, parengė Edvardas Gudavičius, Alvydas Nikžentaitis, Vilnius, 1987. **Brev.** – **Gudavičius, *Popiežių bulės***.

Powierski Jan, *Stosunki polsko-pruskie do 1230 r. ze szczególnym uwzględnieniem roli Pomorza Gdańskiego*, Toruń, 1968. **Brev.** – ***Powierski, Stosunki polsko-pruskie***.

Praetorius Matthaeus, *Deliciae Prussicae oder die Preussische Schaubühne* rankraštis, saugomas VU bibliotekoje *:/:* Die in der Universitätsbibliothek Vilnius aufbewahrte Handschrift von *Deliciae Prussicae [...]*. **Brev.** – **MSA**.

Praetorius Matthaeus, *Deliciae Prussicae oder die Preussische Schaubühne* – MSA rankraščio nuorašas, saugomas LMAVB RS *:/:* Die in LMAVB RS aufbewahrte Abschrift der Handschrift MSA. **Brev.** – **MSB**.

Praetorius Matthaeus, *Deliciae Prussicae oder die Preussische Schaubühne* rankraštis, saugomas Lenkijos Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje Gdanske *:/:* Die in der Handschriftenabteilung der Bibliothek der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Gdańsk aufbewahrte Handschrift von *Deliciae Prussicae [...]*. **Brev.** – **MSC**.

Praetorius Matthaeus, *Tuba pacis ad universas Dissidentes in Occidente Ecclesias, seu Discursus theologicus de unione Ecclesiarum Romanae et Protestantium*, Coloniae et Amstelodami, 1685.

Praetorius Matthaeus, *Orbis Gothicus, id est historica narratio, omnium fere gothici nominis populorum origines, sedes, linguas, regimen, reges, mores, ritus varios, conversionem ad fidem etc. exhibens [...]*, Theil 1, 2, Olivae, 1688, 1689.

Praetorius Matthaeus, *Mars Gothicus. Id est tractatus historicus: exhibens veterum Gothorum militiam, potentiam, arma, machinas, exercitationes bellicas, acies, castrametationes, leges, stipendia, poenasque militares etc. [...]*, Olivae, 1691.

Praetorius Matthaeus, *Orbis Gothicus*, lib. 1–4, Oliva, 1688–1689. **Brev.** – **Praetorius, *Orbis Gothicus***.

Praetorius Matthaeus, *Discursus de unione Ecclesiarum, imprimis qua ratione controversiae fidei inter Evangelico-Catholicos et Romano-Catholicos amice componi possint. Nemini ullo modo in praeiudicium, solius veritatis, unitatis ac pacis ecclesiasticae ac pacificorum animorum submissus*, apie rašinį žinoma iš 1685 04 05 Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto dekano, daktarų ir profesorių M. Pretorijaus *Discursus* įvertinimas, GStAPK, HA XX, EM, 38e, N 25, l. 21 r-v.

Prätorius Matthäus, *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne,* Hrsg. William Pierson, Berlin, 1871. **Brev. – Pierson.**

Pretorijus Matas, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 1: I knyga: *Prūsijos įdomybių santrauka*, *Prūsijos onomasija*, sudarė Ingė Lukšaitė, parengė Ingė Lukšaitė, Vilija Gerulaitienė, Eugenija Ulčinaitė, Vilnius, 1999. **Brev. – Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 1.**

Pretorijus, Matas, *Prūsijos įdomybės*, *arba Prūsijos regykla*, t. 2: II knyga: *Prūsijos demologija*, III knyga: *Prūsijos topografija*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Vilija Gerulaitiene, Mintautu Čiurinsku, Irena Tumavičiūte, Vilnius, 2004. **Brev. – Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 2.**

Pretorijus Matas, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 3: IV knyga: *Senovės prūsų idololatrija*, V knyga: *Senovės prūsų šventės*, VI knyga: *Senovės prūsų konsekracijos*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Milda Girdzijauskaite, Sabina Drevello, Mintautu Čiurinsku, Jonu Kiliumi, Vilnius, 2006. **Brev. – Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 3.**

Pretorijus Matas, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 4: VII knyga: *Prūsų bažnyčios kronika*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Vilija Gerulaitiene, Jonu Kiliumi, Tomu Veteikiu, Vilnius, 2011. **Brev. – Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 4.**

Preußisches Urkundenbuch, *Politische Abtheilung*, Bd. 1: Die Bildung des Ordensstaats. Erste Hälfte: *1140–1257*, Hrsg. Rudolf Philippi, Philipp Wölky, Königsberg, 1882. **Brev. – *PrUB*, t. 1.**

Rubšys Antanas, *Raktas į Senąjį Testamentą*, t. 1, Vilnius, 1995.

Sapphun Christophorus, *Compendium grammaticae Lithvanicae [...]*, [ed. Theophilus Schultzus], Regiomonti, 1676, p. 11–13.

Schultz Franz, *Geschichte der Kreise Neustadt und Putzig*, Danzig, 1907.

Schütz Caspar, *Historia rerum Prussicarum. Wahrhaffte und eingentliche Beschreibung der Lande Preussen*, Eisleben, 1599. **Brev. – Schütz, *Historia rerum prussicarum*.**

Scriptores rerum Prussicarum, Bde. 1–5, Hrsg. Theodor Hirsch, Max Töppen, Ernst Strehlke, Leipzig, 1861–1874* Bd. 6, Hrsg. Walther Hubatsch, Udo Arnold, Erich Maschke, Frankfurt am Main, 1968. **Brev. – *SRP*, t. 1–6.**

Serczyk Jerzy, „Warsztat historyczny Krzysztofa Hartknocha (1644–1687)", in: *Księga pamiątkowa 400-lecia Toruńskiego gimnazjum akademickiego*, t. 1, red. Zbigniew Zdrójkowski, Toruń, 1972, s. 291–313.

Simon Grunau's Preussische Chronik, Bde. 1–3, Leipzig, 1876–1896: Bd. 1, Hrsg. Max Perlbach, 1876; Bd. 2, Hrsg. Max Perlbach, Rudolf Philippi, Paul Wagner, 1889; Bd. 3, Hrsg. Paul Wagner, 1896. **Brev. – Grunau, t. 1–3.**

Sliesoriūnas Gintautas, *Lietuvos istorija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, t. 6, Vilnius, 2015.

Striikovius Matthias, *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiey Rusi*, Królewiec, 1582.

Stryjkowski Maciej, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*, opracowała Julia Radziszewska, Warszawa, 1978, s. 81–83.

Szymański Józef, *Nauki pomocnicze historii: od schyłku IV do końca XVIII w.*, Warszawa, [1972]. **Brev. – Szymański, *Nauki pomocnicze*.**

Szyrwid Konstanty, *Punkty kazań na Post Wielki (Punktai sakymų Gavėniai)*, w Wilnie, 1644.

Šimėnas Valdemaras, „Legenda apie Videvutį ir Brutenį (legendos šaltinių klausimu)“, in: *Prūsijos kultūra*, serija *Senovės baltų kultūra*, Vilnius, 1994, p. 18–63.

Šimėnas Valdemaras, „Videvutis – legenda ar tikrovė?“, in: *Vakarų baltų archeologija ir istorija*, Klaipėda, 1989, p. 41–49.

Töppen Max, *Geschichte der preussischen Historiographie von P. v. Dusburg bis auf K. Schütz*, Berlin, 1853. **Brev. – Töppen.**

Verzeichnis der handschriftlichen Chroniken bis um Ausgang des 17. Jahrhunderts, Danzig, 1926.

Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts, hrsg. von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. I. Abteilung, Bd. 1–22, Stuttgart, 1983–1995.

Vijūkas-Kojelavičius Albertas, *Lietuvos istorija*, parengė Juozas Jurginis, Vilnius, 1988.

Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 2, Vilnius, 2002; t. 5, Vilnius, 2004; t. 6, Vilnius, 2004; t. 7, Vilnius, 2005.

Voigt Johann, *Geschichte Preussens*, Bd. 1, Königsberg, 1828.

Volumina legum: Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego, t. 4, Petersburg, 1860.

Wenskus Reinhard, „Zur Lokalisierung der Preussenkirchen des Vertrages von Christburg 1249“, in: *Acht Jahrhunderte Deutscher Orden in Einzeldarstellungen*, Bd. 1, hrsg. v. K. Wieser, Bad Godesberg, 1967, S. 121–136. **Brev. – Wenskus, *Zur Lokalisierung*.**

Wenskus Reinhard, „Über die Bedeutung des Christburger Vertrages für die Rechts- und Verfassungsgeschichte des Preußenlandes“, in: *Studien zur Geschichte des Preussenlandes*, Marburg am Lahn, 1963, S. 97–118.

Иордан, „О происхождении и деяниях гетов“, *Getica*: вступительная статья, перевод, комментарии Е. Ч. Скржинской, издание второе исправленное и дополненное, серия Византийская библиотека. Источники, Санкт Петербург, 2001. **Brev. – Iordan, *Getica* / *Skržinskaja***.

Пашуто Владимир Терентьевич, *Образование Литовского государства*, Москва, 1959. **Brev. – Pašuto, *Obrazovanie*.**

Рогачевский Александр Львович, *Очерки по истории права Пруссии XIII–XVII вв.*, Санкт Петербург, 2004. **Brev. – Rogačevskij, *OPIPP***.

Топоров Владимир Николаевич, *Прусский язык*: Словарь, t. 1–4, Москва, 1975–1984. **Brev. – Toporov, *PJ*, t. 1–4**.

ILIUSTRACIJOS

1. Mato Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraščio MSB antraštinis lapas (l. 12r) *:/:* Titelblatt der Handschrift MSB des Werkes von Matthäus Prätorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* (Bl. 12r). P. 87.
2. Mato Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraščio MSB aštuntosios knygos antraštinis lapas (p. 791) *:/:* Titelblatt des achten Buches der Handschrift MSB des Werkes von Matthäus Prätorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* (S. 791). P. 92.
3. Mato Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraščio MSB antrosios dalies turinys (p. 792) *:/:* Inhalt des 2. Teiles der Handschrift MSB des Werkes von Matthäus Prätorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* (S. 792). P. 93.
4. Mato Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraščio MSB devintosios knygos antraštinis lapas (p. 823) *:/:* Titelblatt des neunten Buches der Handschrift MSB des Werkes von Matthäus Prätorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* (S. 823). P. 169.
5. Mato Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraščio MSB devintosios knygos puslapis su kopijuotojo nuoroda paraštėje (p. 849) *:/:* Seite des neunten Buches mit dem Hinweis des Kopisten am Seitenrand der Handschrift MSB des Werkes von Matthäus Prätorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* (S. 849). P. 226.
6. Mato Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraščio MSB devintosios knygos puslapis su kopijuotojo prierašu paraštėje (p. 890) *:/:* Seite des neunten Buches mit dem Zusatz des Kopisten am Seitenrand der Handschrift MSB des Werkes von Matthäus Prätorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* (S. 890). P. 227.

RODYKLĖS

Trijose šio trikalbio leidinio rodyklėse suregistruoti: 1) asmenų vardai, 2) geografiniai vardai (vietovardžiai, vandenvardžiai, administracinių padalinių – žemių, valstybių, istorinių sričių ir kt. pavadinimai) bei etnonimai ir 3) žodžiai, kuriuos Matas Pretorijus pateikia kaip baltiškus. Pirmosios dvi rodyklės apima ne tik paties Pretorijaus tekstą ir jo vertimą į lietuvių kalbą, bet ir viso leidinio dvikalbius įvadus bei dalykinius komentarus.

Į rodykles neįtraukti geografiniai vardai, etnonimai iš M. Pretorijaus nuorodose pateikiamų knygų pavadinimų, registruojami tik šių knygų autoriai, redaktoriai ir leidėjai; naujausių laikų leidinių autorių pavardės išskiriamos kursyvu.

Vardai, kuriais M. Pretorijus sieja ar tapatina skirtingai pavadintus asmenis, geografinius vardus ar etnines grupes, abiejose aptartose rodyklėse įtraukiami į skirtingus lizdus, o jų ryšys nurodomas rodykle lizdo pabaigoje.

Asmenų rodyklėje pateikiamos visos M. Pretorijaus teiktosios įvairuojančios lotyniškos ir vokiškos formos. Senuose XIII–XVI a. pradžios kelių sandų asmenų varduose pagrindiniu laikomas vardas, po jo nurodomos kitos vardų dalys. Savitai ar klaidingai šaltinyje užrašyti asmenų vardai registruojami pagal papildomai įrašytą norminę formą. Pavykus nustatyti, kad M. Pretorijus klaidingai įvardijo asmenį, prie jo pateikto vardo, publikacijoje žymimo šauktuku, rodyklėje pateikiamas nustatytasis. Pasaulietinių ir aukščiausio rango dvasinių valdovų, šventųjų, senųjų kronikininkų, antikos veikėjų ir lietuvių raštijos parengėjų vardai registruojami pagal tradicinę lietuvišką vardo formą, šalia nurodomos kitos formos.

Geografinių vardų ir etnonimų rodyklėje identifikuotų vardų antraštiniu žodžiu pasirenkama tradicinė lietuviškos rašybos forma, jei tokia yra, o greta nurodomos visos leidinyje minėtos tokio vardo formos. Neidentifikuoti daugiakalbių teritorijų geografiniai vardai rašomi taip, kaip pateikia M. Pretorijus. Daugiakalbių nebaltiškųjų teritorijų geografinių vardų, kurie buvo vartojami skirtingomis formomis, antraštiniu žodžiu pasirenkama M. Pretorijaus tekste vartota vokiška arba lotyniška forma;

daugiakalbių teritorijų, kuriose buvo ir baltiškos kilmės geografinių vardų, pagrindiniu lizdo žodžiu renkamasi lietuviškoji forma (senoji baltiška arba tradicinė nustatytoji). Abiem atvejais greta pateikiamos kitose kalbose vartotos formos.Papildomai įrašytieji ir dabartiniai geografinių vardų variantai išskiriami kursyvu.

Visi etnonimai iš M. Pretorijaus teksto registruojami neidentifikuoti.

ASMENŲ RODYKLĖ

Abel(is), biblinis asmuo 98–99
Abraomas, Abraham, biblinis asmuo 432–433
Abraomas, Abraham, taurininkas 208–209, 232–235, 823, 828
šv. Adalbertas Prahiškis, šv. Albrechtas, Albertas, Vaitiekus, Sanct Albrecht, H., S. Albertus, Sanctus Adalbertus 176–177, 232–235, 310–311, 328–329, 819, 823, 828, 834
Adalbertas (-us), kaštelionas 208–209, 232–235, 823, 828
Adelau Dionysi(j)us von 388–389
Adolfas [Johannas], Adolphus [Johann], Švedijos karaliaus brolis 694–695, 732–733
Adomas, Adam, biblinis asmuo 430–431
Adomas Brėmenietis, Adamus Bremensis 104–105, 114–115, 142–143
Aelius Lampridius 109
Aelius Spartianus 109
Aene(j)us Sylvi(j)us, Enea Silvio Piccolomini, Pijus II 518–521
Agafija, Agasi(j)a, Agaphia, Caphia, Graphia, Saphia, Sofi(j)a [!], Konrado I Mazoviečio žmona 234–237, 242–243, 252–253, 828–829
Ahab(as), biblinis asmuo 432–433, 442–443, 843
Alari(j)us, herulas 112–113
Albertas (us), Austrijos hercogas 388–389
Albertas (-us), grafo Mauritijaus brolis 224–225, 228–229, 827
Albertas (-us), Velegrado abatas 272–275
Albertas (-us), paarklidininkis 224–225, 228–229
H., S. Albertus → šv. Adalbertas Prahiškis
šv. Albrechtas, Sanct Albrecht → šv. Adalbertas Prahiškis
Albrechtas Brandenburgietis-Ansbachas, Albrechtas vyresnysis, Albrecht(as) von Brandenburg-Ansbach(as), Albrecht (der Ältere), Albertus von Brandenburg 9, 28, 77, 83–84, 378–379, 526–529, 560–561, 570–581, 588–591, 598–607, 610–611, 794–797, 800–801, 847–849
Albrechtas Frydrichas, Prūsijos kunigaikštis, Albrecht Fri(e)drich von Preußen 598–599, 604–605, 610–613, 848–849
Albrechtas Narsusis, Albrecht der Beherzte, Streitbahre [!] 562–563
Aleksandras Didysis, Aleksandras Makedonietis, Alexander der Große, Magnus 98–99, 111–113, 436–437, 458–459, 464–465, 809
Aleksandras Jogailaitis, Alexander, Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis 534–535, 564–565, 620–621, 624–625, 640–641, 846, 849

Aleksandras, Alexander, kunigas 258–259
Aleksandras IV, Alexander IV., popiežius 238–239, 248–249, 824–825, 828–830
Algirdas, Olgerd(as), Lietuvos didysis kunigaikštis 384–385, 840
Alimas, Alimes, herulas 112–113
Alkibiadas, Alcibiades, Alkibiadės, kilmingas atėnietis 98–99, 809
Amalas, Amalus, herulas 120–121
Anchelmas (-us), Varmės vyskupas 224–225, 228–229, 827
Andre(j)as, Plocko vyskupas 266–267
Andre(j)as, grafas 224–225, 228–229, 827
Anna → Ona, Albrechto Frydricho duktė
Anna → Ona, Žygimanto Senojo duktė
Anna, Lenkijos karaliaus Kazimiero žmona 394–395, 840
Anna Maria → Ona Marija, Jonušo Radvilos duktė
Anna Maria von Braunschweig → Ona Marija Braunšveigietė
Anna Sophie von Preußen → Ona Sofija, Albrechto Brandenburgiečio duktė
Antiochas (-us), Sirijos valdovas 448–449
Antyri(j)us, herulas 111–112
Appelmann(as), kapitonas 648–649
Aravas, herulas 112–113
Ardarikas, Ardaricus, svebų karalius 108–109
Arigis, Prūsijos karalius 120–121
Ariminas, Ariminus, germanų karalius 108–109
Ariovistas (-us), Orovistas (-us), svebų, germanų karalius 108–109
Aristeidas, Aristides, Aristeidės, Arystydes, Atėnų politikas 98–99, 809
Arnheim(as) Hanß(as) Georgas (-e) 652–653
Arnoldas (-us), Mazovijos, Kujavijos vaivada 208–209, 220–225, 228–229, 232–235, 246–247, 256–257, 823, 827–828, 830
Augis, prūsų karalius ir karo vadas, skandų karalius 108–109, 120–121
Auktuma(s), Augtummas (-us), Auctume, Auttume, Auctums Nicola(j)us, Nikolajus, Mikalojus, pagudėnų karo vadas 156–157, 340–341, 836
Aulak(as) Friedrich(as) von 616–617
d'Avarcons(as), Prancūzijos karaliaus legatas 550–551

Bach(as) Nicola(j)us von 360–361
Bagdanavičius Vytautas 20, 40
Baii de, Lenkijos karaliaus ministras 654–655
Baysen(as) Gabriel(ius) von 504–505
Baysen(as) Hans(as), Hanß(as) von 504–505
Baysen(as) Johann(as) von 508–509 → Zeylingen(ai) von
Bakowskis (-ii) Ignati(j)us 696–697
Baltas, Baltus, Prūsijos karalius 120–121
šv. Baltramiejus, Hl. Bartholomaeus 622–623
Balzer Marian Oswald 848
Banaszkiewicz Jacek 22, 43, 819
Bansas → Bonsė, Pabėtų iždininkas
Barbi(j)us von, grafas 342–343
šv. Barbora, H. Barbara 294–295
Bardilas, Bardillus, slavų karalius 108–109
Barenfuß(as) Michael(is) 622–623
Barnimas (-us), Pomeranijos ir Kašubijos valdovas 392–393, 840
Barta, paiždininkis 208–209, 232–235, 823, 828
Bartas (-o), Vaidevučio sūnus 24, 46
Barthlemas (-es) [!], Barthelmas (-es), Dancigo didysis tarėjas 486–487
Hl. Bartholomaeus → šv. Baltramiejus
Bartusch(as) Augustin(as) 520–521
Batūra Romas 823, 826, 835, 837
Belizarijus, Romos Imperijos karo vadas 809

Bendorienė Aldona 6, 8
Benedictas (-us), Vokiečių Ordino brolis 276–279
Benediktas XII, Benedict XII., Romos popiežius 410–411, 842
Benjamin(as), biblinis asmuo 448–449
Bentheim(as) von, Šenkelio grafas 340–341
Beresnevičius Gintaras 20, 40
Berig(as), Prūsijos karalius 108–109, 120–123, 812
Beringeris, Borringer(is) Heinrich(as), Henricus, Heinrich Plön[e] 414–415, 426–429, 843
Bertling August 847
Berneggerus Matthias 102
Bigoslavas, Bigoslaus, donacijos liudytojas 228–229, 827 → Boleslovas
Biliorim(as), karo vadas 558–559
Bindarp(as) Johann(as) 408–409
Biörenklau Matthias(as) 662–663, 680–681, 692–693
Biskup Marian 820, 823, 826, 829, 832, 841–842, 847–848
Bogumilas (-us), donacijos liudytojas 224–225, 827 → Bogundas (-us)
Bogundas (-us), donacijos liudytojas 228–229, 827 → Bogumilas (-us)
Boguslavas I, Bogislav, Boguslaus, Svantiboro sūnus 392–393, 840–841
Boguslavas, Boguslaus, donacijos liudytojas 224–225, 228–229, 827
Boguslavas vyresnysis, Boguslaus der Eltere, Diršau grafas 236–237
Boguslavas jaunesnysis, Boguslaus junior, Jaroslavas [!], Jaroslaus [!], Diršau grafas 208–209, 822
Bogussa, Bagussa (-o), Mazovijos vaivada 208–209, 232–235, 276–279, 402–403, 823, 828
Boleslovas, Boleslaus, donacijos liudytojas 224–225, 827 → Bigoslavas
Boleslovas Drovusis, Boleslaus Pudicus 208–209, 211
Boleslovas I Narsusis, Boleslaus Chrobri, Bolesław I. Chrobri, Bolesław I. der Tapfere, Bolizlaus, Lenkijos karalius 18, 38, 172–173, 176–181, 819, 840
Boleslovas I Mazovietis, Boleslaus 230–237, 242–243, 252–253, 408–409, 819, 828
Boleslovas II Dosnusis (Drąsusis, Karingasis), Boleslaus der Kühne, Boleslaus Largus, Audax, Bellicosus, Bolesław Szczodry, Smiały 172–173, 182–187, 190–193, 819, 821
Boleslovas III Kreivaburnis, Bolesław III. Schiefmund, Bolesław III Krzywousty, Boleslaus Crivo(w)ustus, Krywoustus, Lenkijos kunigaikštis 18, 38, 172–173, 184–187, 192–193, 392–393, 396–397, 820, 840
Boleslovas IV Garbanotasis, Boleslaus IV., Bolesław Kraushaar, Bolesław IV. Kędzierzawy, Boleslaus Crispus, Mazovijos ir Lenkijos kunigaikštis 8, 38, 186–187, 192–195, 820, 840
Boleslovas iš Plocko, Boleslaus von Plocko, kunigaikštis 412–413, 842
Boltz(as), Prūsijos karo ir domenų tarėjas 51, 53, 62, 64
Bonsė, Bonse, Bansas, Pabėtų iždininkas 348–351
Bonstock(as) Dionysi(j)us 388–389
Booth(as) Heinrich(as) 340–341
Borkas (-o), Palemono sūnus 24, 45
Borck(as), vyresnysis burggrafas 606–607
Borringer(is) Heinrich(as) → Beringeris Heinrich(as)
Botel(is) Heinrichas, Heinricus 317, 835
Brandenburg(as) Cunas (-o) von 384–385
Breyhan(as) Bartholome(j)us 368–369

Bretkūnas Jonas, Bretke, Brettchen von, Bretkius Joannes 11–12, 14, 19–20, 30–31, 34, 40–41, 140–143, 176–178, 180–181, 204, 294–295, 298–299, 340, 810, 815, 822, 824–825, 833
šv. Brigita, Hl. Brigitta 460–461
Bryennius Nicephorus Caesarus 103
Brutenis, Brutenus, Vaidevučio brolis → Prutenis
Buch Jürgen 5, 8
Buchaveckas Stanislovas 837
Budreckas Algirdas 836
Būga Kazimieras 812
Bulau, generolas 732–733
Burchard(as), Magdeburgo burggrafas 286–287
Burkhard von Hornhausen, Burchardt(as) von Hornhausen(as) 339–340, 835

Caecilia Renata → Cecilija Renata
Calisi(j)us, karaliaus Jono Kazimiero pasiuntinys 654–655
Candyn(as), kilmingasis iš Sembos → Kandeinas
Canitz(as), Prūsijos tarėjas 606–607
Canitz(as) Elias 608–611
Canitz(as) Friedrich(as) 608–609
Cantigerd → Kantigirdas, Sūduvos valdovas
Carl(as) Beffart(as) von Trier(as) 372–373, 404–405
Carl X. Gustav → Karolis X Gustavas
Carlson(as) Carl(as) 648–651, 792–793
Carol von Ungarn → Karolis, Vengrijos karalius
Carolus → Karolis, Bohemijos karaliaus Jono sūnus
Carolus → Karolis, Siodermanlando kunigaikštis
Carol V. → Karolis V, Šv. Romos Imperijos imperatorius
Carol IX. → Karolis IX, Švedijos karalius
Casimirus, Lenkijos kunigaikštis → Kazimieras I Atnaujintojas, Lenkijos kunigaikštis
Casimirus von Gniewko → Kazimieras iš Gnievo
Casimirus → Kazimieras, Albrechto Brandenburgiečio brolis
Casimirus Jagellonides → Kazimieras Jogailaitis
Cassiodorus, Flavius Aurelius Magnus → Kasiodoras Flavijus Aurelijus Magnus
Cato Marcus Porcius → Katonas Markas Porcijus
Cecilija Renata, Caecilia Renata 654–655
Cestuz, Cesim Nicola(j)us Ceszin Ztratek(as), Ztralek(as) 224–225, 228–229, 827
Cet(t)e(j)us, Cethegas (-us) 208–209, 232–235, 823, 828
Chareau de, Prancūzijos legatas 652–653
Chelmas (-o), Vaidevučio sūnus 182–189, 196–205, 282–283, 821–822
Chmielnyckis Bohdanas, Chmiel[n]ickii Bugdan 654–655, 692–693
Chodkevičius Jonas Karolis, Chodkiewitz Johannes 630–631, 646–647
Christiernus, Danijos karalius → Kristijonas, Danijos karalius
Christian(us) I., vyskupas → Kristijonas I, vyskupas
Christine, Švedijos karalienė → Kristina, Švedijos karalienė
Christus → Jėzus Kristus
Cimon → Kimonas, Atėnų politikas ir karvedys
Ciceronas Markas Tulijus, Cicero Marcus Tullius 98–99, 656–657
Cim[m]eri(j)us, svebų karalius 108–109
Cleen(as) Dittrich(as) von 602–603
Clement(as), Clemens(as), Plocko kaštelionas 220–223, 827

Clement(as), Plocko vyskupas 412–413
Clerik(as) Rütger(is) 486–487
Cleven(as) Gerhardt(as) von 336–337, 835
Cnividus, gotų karaliaus Geberiko proseneliš → Knividas
Coeln(as) Johann(as) von 486–487
Conrad(as), Brandenburgo markgrafas 396–399
Conrad(as), Tiuringijos landgrafas 286–287
Conradas (-us), komtūras 264–265
Conradas (-us), donacijos liudytojas 272–275, 276–279
Conradas (-us), Marienverderio vyskupas 270–271
Conradas (-us) Möckas (-us), Moeck(as), Conradus monachus 228–231
Conrad(as) von Erlingshausen(as) 496–499
Conrad(as) von Jungingen(as) 386–389, 418–419
Conrad(as) von Landsberg(as) 214–215, 284–285
Conrad(as) von Nürnberg(as) 224–225
Conrad(as) von Thierberg(as) vyresnysis 348–351, 837
Conrad(as) von Thierenberg(as) jaunesnysis 380–381
Conrad(as) von Wallenrodt(as) 388–389
Conradus → Konradas I Mazovietis
Conringius Hermanius 102
Constantinus Flavius Valerius → Konstantinas I
Cörber Matthäus → Kerberis Matas
Corwin(as) Gąsiewskis (-ii) → Korvinas Gosievskis Vincentas Aleksandras
Crapitz(as) Nicolaus(as) 546–547
Crassus → Krasas
Creutz(as) von, kunigaikščio Konrado I Mazoviečio karo žygio savanoris 286–287
Croye von, kunigaikštis 766–767
Cromeris Martinas → Kromeris Martinas
Crusi(j)us Daniel(ius) 550–551
Culmas (-o), Vaidevučio sūnus 24, 46
Curche → Gurchas, prūsų dievas
Czarneckis (-ii), Čarneckis Stefan(as), Stanislovas [!], Stanislaus [!], lenkų karo vadas 644–645, 656–657, 692–697

Čechas, Czech, Czychas, Cich, legendinis Čekijos įkūrėjas 23, 25–26, 44, 47–48, 122–123
Čiurinskas Mintautas 11, 30, 50, 61

Dach(as) Simon(as) 15, 35
Dahlen(as) N. von, Šlochau seniūnas 546–547
Damalewicz, Damalevicius Stephanus 410
Dambrowski(s) [!] → Dembiński(s) Maciej(us)
Danielius, Daniel, biblinis asmuo 446–447
Dantiscas (-us) Johannas (-es), Dancigietis, Gdanskietis, Dantiscanus, Dantyszek Jan, Höfen Johannes von 602–603, 848
Darata, Dorothea, Albrechto Brandenburgiečio žmona 610–611
Daubmann(as) Johannas, Johannes 10, 29, 144–145, 815
Dausprungaičiai, Dausprungen 24, 45
Dausprungas, Lietuvos kunigaikštis 24, 45
David(as), Gardino kaštelionas 386–387
David(as) Lucas 19, 23, 40, 44, 810, 815
Deksipas Publijus Herenijus, Dexippus Publius Herennius, Deuxippus [!] 110–111
Delachampus Iacobus 109
Delrichs J. R. R. 260
Dembiński(s) Maciej(us), Dambrowski(s) [!] 646–647
Dycelijus, Dietzelius Ernest(as) 15, 35

Diehle Christopf(as) von der 616–617
Dietrich von Altenburg, Dittrich(as) von Oldenburg(as) 148–149, 360–361, 410–413
Dirsaitis, prūsų krivis 150–151
Dirsckow(as), Dyrsco, Dzieržekas, Vratislavo vaivada 220–223, 827
Dithmaras (-us), paprioris 272–275
Ditmaras Merzeburgietis, Dit(h)marus Merseburgensis 102–103
Dittmaras (-us) Wolffgang(as) 208–209
Ditterich(as), didysis magistras 316–317 → Heinrich(as) von Hohenlohe
Dittrich(as) von Oldenburg(as) → Dietrich von Altenburg
Divonis, Dyvanas, Divanas, Diwan, Dywan(as) Ottas (-o), prievardžiai: Lokys, Klokis, Klokinis, bartų karo vadas 23, 44, 156–157, 340–341, 346–347, 837
Dlugošas Janas, Dlugossius Ioannes 176, 183, 185–186, 191, 206–209, 824–825
Dobenick, Dobeneck Jobus 57, 69
Dobroslavas, Dobroslaus, Dobrozlaus Johann(-as, -es) 208–209, 232–235, 822, 828
Dogiel Mathias 851
Dohna von, grafas, burggrafas 766–767, 802–803
šv. Dominykas, S. Domin[i]ck 402–403, 841
Dönhoff(as) Gerhard(t)(as) von 550–551, 650–651
šv. Dorotėja, Hl. Dorothea 516–517
Dorothea → Darata, Albrechto Brandenburgiečio žmona
Dovydas, David, Izraelio karalius 432–433, 446–449, 452–453, 464–465, 474–475
Drahe Cleophas von 360–361
Dreyer, Dreher Friedrich von 260–262
Drevello Sabina 5, 7, 11, 30, 50, 52, 61, 64
Drusinger(is), karo vadas 296–297
Druzas Germanikas, Drusus Germanicus 120–125
Duissen(as) Christian(as) 548–549
Dunker(is) Augustin(as) 520–521

Eberhardas (-us), Kacenelenbogeno grafas 388–389
Ebert(as) Caspar(as) 622–623
Eydingen(as) Peter(is) von 388–389
Eisenburg(as) Wilhelm(as) von 568–569
Eisenhoffen(as) Ulrich(as) von 512–513
Elena, Helene, mitologinis asmuo 548–549
Elijas, Elias, biblinis asmuo 434–435
Elisius Philemerus Irenicus → Meyer Martin
Elner(is) Theodoras (-us) 384–385
šv. Elžbieta, S. Elisabet(t)h 264–265, 272–273, 286–287, 831
šv. Elžbieta Vengrė 831
Ennodius Ticinensis 104
Erasmas (-us) Stella, Stüller Johann 19–20, 24, 39–41, 46, 106–107, 118–125, 132–133, 140–141
Erdmann(as) Michael(is) 558–559
Erich(as), Ericus von Braunschweig(as) 598–603
Ermija, Ermia, vaidilutė, Varmo sūnaus žmona 21, 42
Erneckas, Ernecko, Ragainės komtūras 384–385
Esaia, *biblinis asmuo* → Izaijas, *biblinis asmuo*
Eßwiller(is), nukirsdintasis Dancige 516–517
Eulenburg(as) Johann(as) Albrecht(as) von 144–145, 616–617
Ewald Albert Ludwig 830, 832
Ezekielis, Ezechia(s), Ezechiel, biblinis asmuo 432–433, 438–439, 446–447, 456–457

Fahrensbach(as) Georgas (-e) 646–647
Falck(as) Christoph(as) 10, 29
Fastida, gepidų karalius 110–111
Ferber(is), Diršau seniūnas 546–547
Ferber(is) Ebert(as) 622–623
Ferbes(as) Mauriti(j)us 546–547
Ferdinandas II, Ferdinand II., Šv. Romos Imperijos imperatorius 654–655
Filimar(as), Filimer(as), Filimerus, skandų, gotų, prūsų karalius, karo vadas 108–109, 120–123
Filipas iš Fermo, vyskupas → Philippas (-us), vyskupas
Filogud(as), Prūsijos karalius 120–121
Fimbuli(j)a, gotų karaliaus duktė 112–113
Finkenstein(as) von, kilmingasis 144–145
Finkenstein(as) Fink(as) von 802–803
Flachsbinder(is) Johannas (-es) 546–547
Flavius Vopiscus 109
Fleckenstein Josef 830
Fornerius Gulielmus 104
S. Franciscus → šv. Pranciškus
Frederikas III, Fridericus III., Danijos karalius 628–629, 694–695
Fredras, F[r]edro Andreas Maximilianus 164–165
Fridricas (-us), donacijos liudytojas 272–275
Fridrich III. → Frydrichas III, Šv. Romos Imperijos kurfiurstas, Brandenburgo markgrafas, Prūsijos kunigaikštis
Fridricus II → Frydrichas II, Šv. Romos Imperijos imperatorius
Fridricus, Friedrich V. → Frydrichas V, Brandenburgo-Ansbacho markgrafas
Frydrichas, Lygnicos ir Brygo Silezijoje kunigaikštis, Fridrich, Hezog von Liegnitz 568–571
Fridrich(as) de Wildenberg(as) 386–387
Frydrichas [Jurgis], Friedrich von Baden-Durlach, Badeno-Durlacho markgrafas 694–695
Frydrichas Vilhelmas, Fri(e)drich Wilhelm, Šv. Romos Imperijos kurfiurstas, Brandenburgo markgrafas, Prūsijos kunigaikštis 598–599, 618–621, 644–645, 654–655, 658–659, 664–665, 682–683, 692–693, 698–699, 734–735, 740–741, 772–773, 790–793, 802–803, 850–851
Frydrichas I, Fridrich I., Danijos ir Norvegijos karalius 610–611, 624–625
Frydrichas II, Fridricus II. 210–211, 272–275, 498–499, 820
Frydrichas III, Fridrich III., Šv. Romos Imperijos kurfiurstas, Brandenburgo markgrafas, Prūsijos kunigaikštis 644–645, 792–793
Frydrichas V, Fridricus, Friedrich V., Brandenburgo-Ansbacho markgrafas, 564–565, 847
Friedrich(as) von Baden(as) 644–645
Friedrich von Baden-Durlach → Frydrichas, Badeno-Durlacho markgrafas
Friedrich(as) von Holstein(as) 620–623
Friedrich(as) von Sachßen(as) 562–563
Fri(e)drich Wilhelm → Frydrichas Vilhelmas, Šv. Romos Imperijos kurfiurstas, Brandenburgo markgrafas, Prūsijos kunigaikštis
Frischbier Hermann 845
Fun(c)k(as) Johann(as) 598–599, 606–607, 610–611

G., Vokiečių Ordino brolis 260–261, 266–267
G., Plocko vyskupas 260–261
Gabaon → Gibeonas, biblinis asmuo
Gadarikas, Gadaricus, prūsų karo vadas 120–121
Gagot(t)a → Goguta, stalininkas
Gajus Julijus Cezaris, Gaius Iulius Caesar, Julius, Romos imperatorius 19, 40, 106–109, 118–121, 124–125, 810

Galeszewskis (-ii) Johann(as) 566–567
Galhardas iš Karsereso, Gerhardas (-us) [!], Titelio prepozitas 410–411, 842
Galienas Publijus Licinijus Egnacijus, Galienus Publius Licinius Egnatius, Romos imperatorius 108–109
Galijotas, Goliath, biblinis asmuo 448–449
Galindas (-o), Vaidevučio sūnus 24, 46
Gallas Anonimas, Gallus Anonymus 22, 43, 818–819
Galmann(as) Gotthard(as) 388–389
Gaptas, Gaptus, Prūsijos karalius 120–121
Garber Klaus 9, 28
Gardie, Guardie Magnus(as) Gabriel(ius) de la 656–657, 738–739, 850
Gąsiewski(s) → Korvinas Gosievskis Vincentas Aleksandras
Gdanskietis → Dantiscas (-us) Johannas (-es)
Geberikas, Geberich(as), Gebericus, gotų karalius 108–111
Gebolffas (-us), Vokiečių Ordino brolis 272–275
Gechas (-o), Gechcko → Gedko Sasinowic, vyskupas
Gedeon(as), biblinis asmuo 446–447
Gedetas, Gedete, Guddaitis, Jedetus, Sūduvos valdovas 350–351, 838
Gediminaičiai, Gediminiden 24, 45
Gediminas, Gedemin(us), Gedemihus [!], Lietuvos didysis kunigaikštis 384–389, 406–407
Gedko Sasinowic, Genkas, Genko, Gechas (-o), Gechcko, Geschko, vyskupas 212–213, 218–219, 222–223, 823
Gelenius Sigismundus 109
Gembicki Ioannes 58, 70
Genkas (-o) → Gedko Sasinowic, vyskupas
S. Georg → šv. Jurgis
Georg Wilhelm → Jurgis Vilhelmas
George, Markgraff von Brandenburg → Jurgis, Brandenburgo markgrafas
George Fri(e)drich I. → Jurgis Frydrichas, Brandenburgo-Ansbacho markgrafas, Prūsijos Kunigaikštystės regentas
Georgi(j)us, pakancleris → Gregori(j)us, pakancleris
Gerhardas (-us) [!] → Galhardas iš Karsereso
Gerhard(as) de Mansfeld(as) 386–387
Ger(h)ard(t)as (-us), prepozitas 208–209, 232–235, 264–265, 270–271, 823, 828
Gerlach(as), nukirsdintasis Dancige 516–517
Gernuldas (-us), Sernutolas (-us) [!], prepozitas 208–209, 822
Geroldas (-us), donacijos liudytojas 272–275
Gerulaitienė Vilija 5, 8, 11, 31, 50–52, 61–62, 64, 73, 79
Gerullis Georg 11, 30
Gervardas (-us), Leslau vyskupas 406–407
Gervasijus Petras iš Ansi, Gervasius Petrus Aniciensis 410–411, 842
Gesbutt(as), lietuvių karys 386–387
Geschko → Gedko Sasinowic, vyskupas
Gibeonas, Gabaon, biblinis asmuo 432–433
Giese N., Božechovo seniūnas 546–547
Giese Tidemann(as) 546–547
Gimbutienė Marija 5, 8
Girdzijauskaitė Milda 11, 30, 50, 61
Gyt(h)as (-us), presbiteris 264–265, 270–271
Glandas, Glande, Glando Richardt, sembų karo vadas 156–157, 340–341, 836
Glapas, Glappas (-o), Glappe, Glappus, Glappin Carl(as), Karlas, varmių karo vadas 340–341, 346–347, 836
Gleichen(as) Adolpff(as) von 512–513
Gleichen(as) Hanß(as) von 512–513

Gninskis (-ii) Johannas (-es) 736–737
Goedarikas, Goedaricus, svebų karalius 108–109
Goguta, Gagot(t)a, Seguta, stalininkas 232–235, 828
Golanzevius Matthias 410
Golap(as), Gollup(as), Goluh, grafas, donacijos liudytojas 224–225, 228–229, 827
Goldach, Goldast Melchior 210–211
Gold(as) Heinrich(as) 486–487
Goliath → Galijotas, biblinis asmuo
Gollin(as) Martin(as) 382–385
Golner(is) Casper(as) 512–513
Goraiski(s) Zbignevas, Zbigneus 656–657, 850
Gordon(as) Franciscas (-us) 650–651
Gothardas (-us), pamokslininkų ordino brolis 264–265, 270, 272
Gothfrid(as), Gottfried Johann Ludwig 108–109
Gottfredas (-us), Vokiečių Ordino brolis 276–277
Gotthardas (-us), Gothehardus, Mazovijos kancleris 208–209, 220–223, 232–235, 823, 827–828
Gotvaldas, Gottwaldus, svebų karalius 108–109
Götz(as) Andre(j)as 258–259
Götzer(is), karo žygio savanoris 286–287
Grakchas → Krakas, slavas, kovojęs su galais
Grautzin(as), nukirsdintasis Dancige 520–521
Gregori(j)us, krikščionių teologas 434–435
Gregori(j)us, Georgi(j)us, pakancleris 208–209, 224–225, 228–229, 232–239, 256–257, 822–823, 827–830
Grifitai, Greifen 840–841
Grigalius IX, Gregorius IX., Romos popiežius 236–237, 272–275, 300–301, 316–317, 821, 824, 829, 832
Grimislavas, Grimislaus, Grinzlaus, grafo Krywozudo brolis 224–225, 228–229, 827
Grodzickis (-ii) Christoph(as) 732–733
Gronovius Johannes 102
Groti(j)us Hugas (-o), Groli(j)us [!] 102–103, 122–125
Grumbach → Hartmann(as), Hartmund(as) von Grumbach(as)
Grunau Simon(as) → Simon(as) Grunau
Gudavičius Edvardas 821, 823–824, 832, 836
Guddaitis → Gedetas, Sūduvos valdovas
Güldenklau Andre(j)as 738–739
Güldenstern(as) Siegmund(as) von 766–767
Gunther(is), Günther(is), Guntherus Masoviensis, Plocko vyskupas 208–209, 224–225, 228–231, 234–239, 246–247, 256–257, 822, 827, 830
Gurchas, Gurcho, Curche, prūsų dievas 300–301, 308–309, 324–325
Gurgis → Jurgis, baltų dievas
Gustavas II Adolfas, Gustav Adolf, Adolph, Švedijos karalius 546–549, 646–653
Guttzeit Emil J. 844

Habsburgai 723
Hack(as) Johann(as) Franck(as) 16, 36–37
Hack(as) Michael(is) Antoni(j)us 16, 36–37
Hannas (-o) von Sangerhausen, didysis magistras 224–225
Hansas, Hanß, markgrafas 576–577
Hartknoch(as) Christophorus (-as), Krzysztof 10, 13–15, 29, 32–33, 35, 52–53, 58–59, 64–65, 70–72, 102–103, 106–107, 119, 122, 124–125, 133, 137, 206, 300, 338, 356, 360, 362–363, 370–371, 375, 378, 394, 404, 407–410, 418, 424, 428, 488–489, 496,

498, 512, 533, 536–539, 543–547, 554, 556–557, 564, 592, 608–610, 622, 624, 630, 638, 650, 804–805, 817, 833–835, 841, 843, 850–851, 853
Hartmann(as), Hartmund(as) von Grumbach(as), Hartmann von Grumbach, Hartmann(as), Hanmann(as) [!] von Kali, krašto magistras 336–337, 342–343, 835
Hartman(n)(as) von Heldrungen(as) 348–349, 837
Hartmann(as) Philipp(as) Jacob(as) 16, 35–36
Hartzfeld(as), Pucigo seniūnas 546–547, 696–697
Haßlicht(as) Hanß(as) 486–487
Hecht(as) Arndt(as) 486–487
Heydeck(as) Fridrich(as) von 568–569
Heidenstein Reinold 536
Heinricas (-us), maršalka 270–271
He(i)nricas iš Mornia, Heinricus de Mornys, donacijos liudytojas 264–265, 270–271
Heinricas iš Neslavo, Heinricus von Neslau, donacijos liudytojas 270–271
Heinrich(as), Kulmo vyskupas 318–319
Heinrich(as), krašto magistras 314–317, 332–333, 835 → Hermannas (-us), krašto magistras
Heinrich(as) Böhm(as) → Henricas Bohemas
Heinrich(as) de Dobrin(as) 384–385
Heinrich(as) von Hohenlohe, Heinricus de Hohenlohe 316–317, 833 → Ditterich(as), krašto magistras
Heinrich(as) von Plo(e)cke, Plözk(e), Plockas (-o) 384–387, 402–403, 839, 841, 847
Heinrich(as) von Richtenberg(as) 526–527, 847
Heinrich(as) von Schwartzburg(as) 298–299
Heinrich(as) von Weyda, krašto magistras 336–337, 835
Heinrichas von Wide, Heinricus de Wido 317, 833
Heinrich(as) Reuß(as) von Plauen(as) 356–357, 372–373, 420–425, 478–479, 484–487, 508–509, 512–513, 520–521, 526–527
Heinricus V → Henrikas Valua, Prancūzijos karalius, Abiejų Tautų Respublikos valdovas
Heister(is) Gottfriedt(as) 732–733
Helene → Elena, mitologinis asmuo
Helfenbach(as) Martial(is) von 388–389
Helinga, Helena, Svantopolko duktė 394–395
Hellmann Hermann 830
Helmoldas, Helmold(i)us von Bosau, kronikininkas, misionierius 104–105, 142–143, 198–199
Hennenberger(is), Henne(n)berg(as) Caspar(as), Kasparas 10–12, 19–21, 29–31, 40–41, 128–129, 133–134, 138–139, 142–143, 146–147, 154–155, 158–161, 188–189, 205, 208–209, 338, 356–357, 361, 366, 368, 370, 375, 414, 416–417, 423, 562, 814, 817, 822
Hennig Ernst 23, 44
Henninges, Hennimus [!] Hieronymus, vokiečių genealogas 392, 396
H[enricas, -us], kunigas 258–259
H[enricas, -us], brolis konversas 258–259
Henricas Bohemas (Böhmas), Heinrich(as) Böhm(as), Henricus Bohemus, Vokiečių Ordino brolis, Prūsijos legatas 228–231
Henricas (-us), maršalka 264–265, 316–317
Henricas (-us), Viskonijos komtūras 264–265

Henricas (-us), donacijos liudytojas 272–275
Henricas (-us), Kulmo vyskupas 302–303
Henricas, Henricus de Lucca, abatas iš Lukos 258–259
Henricus, Mato Pretorijaus cituojamas autorius 395
Henrikas Pamaldusis, Henricus, Henryk Pobožny, Silezijos kunigaikštis 218–223, 825
Henrikas Sandomierietis, Henricus, Boleslovo III Kreivaburnio sūnus 194–195, 840
Henrikas Valua, Heinricus Valesius, Prancūzijos karalius, Abiejų Tautų Respublikos valdovas 620–621, 628–629
Henster(is) Johan(as) von 512–513
Herburtas (-us) Ioannes Felix, leidėjas 174–176, 824–825
Herkus Mantas, Heinrich (Heinricus) Monte (Monts), Heinricas Montė, Eriks Mānts,
Henricus Montemin, notangų karo vadas 156–157, 340–341, 346–347, 836
Hermannas (-us), krašto magistras 314–317, 835 → Heinrich(as), krašto magistras
Hermannas Balc(k)(as), Hermannus Balcus 276–279, 284–285, 354–355, 832
Herman(n)(as, -us) von Sal(t)za 194–195, 206–207, 214–215, 282–285, 821, 829, 832
Herzberg(as) von, minimas laiškuose kaip norintis pasiskolinti Pretorijaus rankraštį 51, 62
šv. Hilari(j)us, Romos popiežius 434–435
Hilbrand(as) de Rechberg(as) 386–387
Hildebrand(t)(as) Mauriti(j)us 258–259
Hilderikas, Hildericus, gotų karaliaus Geberiko tėvas 108–109
Hirsch(as) Theodor(as) 816, 843–844
Hirschberg(as) Gerhard(as) von 336–337, 835
Höfen Johannes von → Dantiscas (-us) Johannas (-es)
Hohencolernai 849
Holofernas (-es), asirų karo vadas 438–439, 448–449
Homeras, senovės graikų poetas 809, 843
Honori(j)us III, popiežius 300–301, 316–317, 824, 829
Horni(j)us Georg(as) 19, 40, 118–119, 122–125
Horst(as) Matthias 598–599, 606–607, 610–611
Howerbeck(as) Johann(as) von 738–739
Hubatsch Walther 852
Hugas Potyris, Hugo Potyre, legendinis prūsų kunigaikštis 122–125

I., Krokuvos vyskupas 220–223
Yčas Jonas 815
Inocentas III, Innocentius III., Romos popiežius 58, 70, 298–301, 316–317, 815, 825
Inocentas IV, Innocentius IV., Romos popiežius 294–295, 300–301, 316–317
Inocentas V, Innocentius V., Romos popiežius 276–277, 280–281
Inocentas VIII, Innocentius VIII., Romos popiežius 654–655
Iornandes → Jordanas, gotų istorikas
Isabel → Jezabelė, biblinis asmuo
Isidorus Hispaliensis, Sevilijos vyskupas, Viduramžių autorius 104–105, 108
Iulius Capitolinus 108–109
Izaijas, Isai, Esaia, biblinis asmuo 432–433, 440–441, 446–447, 456–457

Jacobas (-us), Sandomiero vaivada 220–223, 827
Jacobas (-us), presbiteris 224–225, 228–229, 827

Jacobas (-us), Jakobas, Lježo arkidiakonas 298–301, 316–317, 833
Jafet(as), biblinis asmuo 25, 47
Jagello → Jogaila Vladislovas, Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis
Jagellonen → Jogailaičiai
Jakob Sobieski → Jokūbas Sobieskis, Krokuvos kaštelionas, Jono III Sobieskio tėvas
Jan Sobieski → Jonas III Sobieskis, Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis
Janas Dlugošas → Dlugošas Janas
Janinų giminė, Familia Janina 146–147
Januszowski Jan 374
Jaroslavas, Jaroslaus, senovės prūsų istorikas142–143
Jaroslavas iš Šamotulų, Jaroslaus von Samotuli, Gniezno arkivyskupas 412–413
Jasas Rimantas 836–837
Jasiński Kazimierz 819
Jedu, Judin(as) von, Varmės gyventojas 312–313, 328–329, 834
Jehna Friedrich(as) von 662–663, 680–681, 692–693
Jeremijas, Jeremia(s), biblinis asmuo 434–437, 442–443, 446–447
Jeroboamas, Jerobaam, Izraelio karalius 436–437
Jerošinas Mikalojus, Jeroszin Nicolaus 208–209, 837–838
Jezabelė, Isabel, biblinis asmuo 432–433
Jėzus Kristus, Jesus Christus 19, 39, 56–57, 68, 112–117, 122–125, 174–175, 200–201, 212–213, 220–223, 228–243, 246–249, 252–253, 256–261, 266–267, 268–269, 274–275, 278–179, 302–303, 308–309, 314–319, 324–325, 412–413, 430–431, 436–437, 470–471, 510–511, 588–589, 706–707, 732–733, 812, 818, 830, 844
Joachimas II Hektoras iš Hohencolernų, Joachim II., Brandenburgo markgrafas 612–613, 618–619, 848–849
Joachimas Frydrichas, Joachim Friedrich, Brandenburgo markgrafas 598–599, 618–619
Jogaila Vladislovas, Jag(i)ello Vladislaus, Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis 162–163, 386–387, 418–427, 790–791, 846
Jogailaičiai, Jagellonen 612–613, 628–631
Jogailaitis Vladislovas → Vladislovas Jogailaitis, Jogailos Vladislovo sūnus
Johann III. → Jonas III, Švedijos karalius
Johann III. Sobieski → Jonas III Sobieskis, Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis
Johann Fridrich → Jonas Frydrichas
Johann Georg → Jonas Jurgis
Johann Sigismund → Jonas Zigmantas
Joh[annas] (-es), Krokuvos vyskupas 410–413, 842
Johannas (-es), paiždininkis 224–225, 228–229
Joh[annas], Joh[annes], prepozitas, abatas 208–209, 232–235, 264–265, 270–271, 823, 828
Joh[annas] (-es), kancleris 208–209, 236–239, 256–257, 822, 829–831
Johannas (-es), arkidiakonas 264–265, 270–271
Johannas (-es), Kulmo klebonas 264–265, 270–271
Johannas (-es), magistras 276–279
Johannas Albrechtas I Meklenburgietis, Johann Albrecht I von Meklenburg 598–599, 604–605
Joh[annas] de Wyn(as) 386–387
Johannas iš Crucifit, Johannas Crucifix(as), Johannes de Crucifit, Johannes Crucifix, Vokiečių Ordino brolis 276 –279

Johannas Magnus, Ioannes Magnus, Upsalos arkivyskupas, istorikas 19, 40, 118–125, 812
Johann(as) von Tieffen(as) 526–527, 562–563
S. Johannes → šv. Jonas
Johannes, Markgraf von Brandenburg → Jonas, Brandenburgo markgrafas
Johannes Albertus → Jonas Albertas, Lenkijos karalius
Johannes Casimirus → Jonas Kazimieras Vaza, Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis
Jokūbas Sobieskis, Jakob Sobieski, Krokuvos kaštelionas, Jono III Sobieskio tėvas 17, 37
šv. Jonas, S. Johannes 548–549
Jonas, Johannes, Brandenburgo markgrafas 578–579
Jonas Albertas, Johannes Albertus, Lenkijos karalius 562–563
Jonas Frydrichas, Johann Fridrich 618–619
Jonas Jurgis, Johann Georg, Joachimo II sūnus 618–619
Jonas Kazimieras Vaza, Johannes Casimirus, Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis 644–645, 654–659, 692–699, 724–725, 732–735, 740–741, 746–747, 790–791
šv. Jonas Krikštytojas 831
Jonas [Liuksemburgietis], Johann von Böhmen, Johann(es) von Luxemburg, Bohemijos karalius 404–409, 412–413
Jonas Zigmantas, Johann Sigismund (Sigmundt), Prūsijos kunigaikštis 59, 71, 598–599, 618–621
Jonas III, Johann III., Švedijos karalius 640–641
Jonas III Sobieskis, Johann III. Sobieski, Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis 16–17, 37, 644–645, 792–793, 853
Jonas XXII, Johannes XXII., Romos popiežius 406–407
Jordanas, Jornandas, Iordanes, Iornandes, gotų istorikas 26, 48, 104, 108–111, 118–121, 124–125, 810–811
Jornandas, Iornandes → Jordanas, gotų istorikas
Josaphat → Juozapatas, Judėjos karalius
Jovaiša Eugenijus 810
Jozijas, Josias, biblinis asmuo 432–433, 444–445
Jozuė, Josua, biblinis asmuo 442–443, 468–469
Judas Makabiejus, Macchabaeus, biblinis asmuo 438–439, 448–449
šv. Judas [Tadas], S. Judas [Thaddaeus], biblinis asmuo 610–611
Judin(as) → Jedu, Varmės gyventojas
Judita, Judith, biblinis asmuo 75, 438–439, 448–449
Julija, Iulia, Julijaus Cezario sesuo 118, 120–121
Julijus Cezaris → Gajus Julijus Cezaris, Romos imperatorius
Julijus Heinrichas, Julius Heinricus, Saksonijos ir Lauenburgo hercogas 652–653
Juozapatas, Josaphat, Judėjos karalius 452–453
Jurginis Juozas 20, 25, 40, 46
šv. Jurgis, S. Georg 512–515
Jurgis, Brandenburgo markgrafas, George, Markgraff von Brandenburg 568–571, 576–579
Jurgis, Gurgis, baltų dievas 54, 66
Jurgis Frydrichas, George Fri(e)drich I., Brandenburgo-Ansbacho markgrafas, Prūsijos Kunigaikštystės regentas 612–615, 794–795, 848–849
Jurgis Vilhelmas, Georg(e) Wilhelm, Brandenburgo kurfiurstas ir markgrafas, Prūsijos kunigaikštis 598–599, 618–621, 644–645, 654–655

Jurkiewicz(ius) Jan(as) 24, 27, 45, 49
Justinas Markas Junianas, Iustinus Marcus Iunianus 102–103, 114–115, 152–153
Justinianas I, Romos imperatorius 809, 811

Kadlubekas Vincentas, Kadłubek Wincenty, Kadłubek Vincentius, Kadlubko Vincent(i)us → Vincentas Kadlubekas
Kay Andre(j)as 264–265, 272–273
Kainas, Cain, biblinis asmuo 98–99
Kalkstein(ai) von 802–803
Kandeinas, Candyn(as), Candeym, Sembos kilmingasis 336–337, 835
Kantigirdas, Cantigerd, Cantegerde, Kantegirt, Sūduvos valdovas 350–351, 838
Kaributo giminė, Stamm Korybuthi 790–791
Karnkowskis (-ii) Stanislavas, Stanislaus 624–625, 630–633, 636–637
Karolis, Carol von Ungarn, Vengrijos karalius 408–409
Karolis, Carolus, Bohemijos karaliaus Jono sūnus 412–413
Karolis, Carolus, Siodermanlando kunigaikštis 642–643, 646–647
Karolis V, Carol V., Romos imperatorius 602–603, 848
Karolis IX Vaza, Carol IX., Švedijos karalius 646–647, 849
Karolis X Gustavas, Carl X. Gustav, Švedijos karalius 654–659, 682–683, 692–693, 696–699, 734–735, 740–741, 768–769, 772–773, 850
Karolis XI Vaza, Švedijos karalius 853
Käsemark(as) Mertin(as) 520–521
Kasiodoras Flavijus Magnus Aurelijus, Cassiodorus, Flavius Aurelius Magnus 104–105, 810
Kaszubas (-o), Lecho sūnus 25, 47
Katherina, vienuolė 370–371
Katonas Markas Porcijus, Cato Marcus Porcius 446–447
Kazimieras I Atnaujintojas, Casimirus, Lenkijos kunigaikštis 190–191
Kazimieras, Kazemirus, Casimirus, Casimirus, Konrado Mazoviečio sūnus, Kujavijos kunigaikštis 230–237, 242–243, 252–253, 274–275, 278–279, 290–291, 298–299, 828
Kazimieras, Casimir(us), Albrechto Brandenburgiečio brolis 564–565, 576–579
Kazimieras Jogailaitis, Casimirus Jagellonides, Lenkijos karalius 538–539, 552–553, 838
Kazimieras II Teisingasis 840
Kazimieras III Didysis, Casimirus Magnus, Lenkijos karalius 394–395, 408–409, 412–413, 504–509, 522–525, 536–537, 556–557, 572–573, 584–585, 842, 848
Kazimieras iš Gnievo, Casimirus von Gniewko, Lenkijos kunigaikštis 412–413, 842
Kentaurai, Kentauren 24, 45
Kerberis Matas, Cörber Matthäus 14, 34
Kernius, Kiernus, Kuno sūnus 24, 45–46
Kęstutis, Kynstutt(is), Kinstutt, Lietuvos didysis kunigaikštis 384–387, 840
Kiaupa Zigmantas 821
Kielbassa Vincenti(j)us 554–557
Kilius Jonas 5, 7–8, 11, 31, 50, 61, 815, 823, 843, 845, 848
Kimonas, Cimon, Kimōn, Atėnų politikas ir karvedys 98–99, 809
Kirschenstein(as) Hieronymas (-us) Crispinas (-us) von 694–695
Kittlitz(as) von, pasiuntinys 568–569
Klaudijas Ptolemajas, graikų geografas, astronomas ir astrologas 810
Klein(as) Daniel(ius) 15, 35

Klemensas IV, Romos popiežius 836
Kneheim(as) Geroge von 568–569
Knividas, Knyvas, Cnividus, gotų karaliaus Geberiko prosenelis 108–109
Koch(as) Greger(is) 520–521
Kodrune, Balgos pilininkas 288–289
Kojalavičius-Vijūkas, Vijūkas-Kojelavičius Albertas, Koialowicz Wiiuk, Koialovicius-Wijuk, Wiju(c)k Kojalowicz Albertus 21, 23, 25, 41, 45–47, 104–105, 114–115, 128–129, 136–137, 162–163
Koniecpolskis (-ii) Stanisławas, Stanislaus 648–649, 652–653
Kook(as) Martin(as), nukirsdintasis Dancige 516–517
Kolumnai, Kolumnen 24, 45
Komorowski Manfred 9, 28
Königseck(as) Eberhard(as) von 484–485
Königsmarck(as), Konigs Mark Hans Christoph 644–645, 696–697, 764–765, 774–775, 852
Konradas I Mazovietis, Konrad I., Conradus, Lenkijos kunigaikštis 18, 38, 186–187, 194–195, 206–217, 220–221, 224–225, 230–239, 242–243, 248–251, 256–259, 262–263, 272–277, 280–285, 396–397, 820–826, 828–830, 832
Konstantinas I, Constantinus Flavius Valerius, Šv. Romos Imperijos imperatorius 110–111, 811
Korybuth → Višnioveckis Mykolas Kaributas, Lenkijos karalius
Korvinas Gosievskis Vincentas Aleksandras, Gonschiewskis (-ii), Corwin(as) Gąsiewskis (-ii) Vincentz(as), Lietuvos lauko etmonas 694–695, 700–701, 718–719, 724–725
Kossobuckis (-ii) Nicola(j)us 630–631
Kostka Johannas, Stanislovas [!], Stanislaus [!] 624–625, 628–629
Kostka Petras (-us) 632–633
Krakas, Grakchas, slavas, kovojęs su galais 23, 26, 44, 48
Krakas II, Krak II., legendinis lenkų riteris 23, 44
Krasas Markas Licinijus, Crassus Marcus Licinius 120–121
Kreytz(as) Christoph(as) von 606–609
Kreytzen(ai) von 802–803
Kristijonas, Christiernus, Danijos karalius 620–625
Kristijonas I, Christian(us) I., Prūsijos vyskupas 18, 20, 38, 40, 138–143, 192–195, 206–209, 212–217, 220–221, 228–231, 236–239, 246–247, 256–259, 272–275, 280–281, 814–815, 821–826, 829–832
Kristina Vaza, Christine, Švedijos karalienė 652–655
Kristus → Jėzus Kristus
Krywozudas (-us), grafas 224–225, 228–229, 827
Kromeris Martinas, Cromerus Martinus 176, 206, 208–211, 415, 538–539, 544–545, 822–823
Kudaras, Kudaris, Kudar, Kudare de Sudowia, Sūduvos valdovas 350–351, 838
Kunas (-o), Palemono sūnus 24, 45
Kuolys Darius 20, 40
Kurtzbach(as) Heinrich(as) 630–631

L., Liubo vyskupas 220–223
Labuda Gerard 819–820, 823, 826, 829–832, 841–842, 848
Lang Castel(is) Diewert(as) von 388–389
Lanugas (-o), Notango sūnus, Vaidevučio anūkas 21, 42
Laskis Janas, Łaski Jan 846
Laskis Stanislovas, Stanislaus a Lasco, Łaski Stanisław, Lascus Stanislaus 604–605, 848

Laučiūtė Jūratė Sofija 810
Lech(as), Lichas, legendinis Lenkijos įkūrėjas 23, 25–26, 44, 47–48, 122–123
Legendorff(as), Lehndorff(as) Paul(ius) von 520–521, 556–557
Leini[n]gen(as) von, karo žygio savanoris 286–287
Leonas, Leo, Romos popiežius 434–435
Leopold(as) I, Šv. Romos Imperijos imperatorius, Vengrijos ir Bohemijos karalius 696–697, 700–701, 734–735, 740–741, 768–769
Lepner(is) Theodor(as) 5, 7
Lesbut(as), lietuvių karys 386–387
Lescas (-us), Les(z)kas (-us), Lenkijos ir Prūsijos valdovas 118–121, 124–125
Lesz[cz]inski(s) Wen(t)zel(is) von Leßno, von der Lißa [!] 700–701, 718–719, 724–725, 736–737
Lesz(cz)ynskis (-ii), Lesz(cz)inski(s) Ja-n(as), Les(z)no Johann(as) von 656–657, 696–697, 850
Lešekas, Lescus, Kujavijos kunigaikštis 412–415
Lešekas Baltasis, Lescus Albus, Leszek Biały, Sandomiero ir Krokuvos kunigaikštis 186–187, 394–397, 820, 822, 824
Letzkau Conrad(as) 486–487
Libon(as) Publijus, romėnų karvedys 25, 46
Lichtenhagen(as) Conrad(as) v[on] 384–385
Lydicius Jacobus 804–805, 853
Liebsteinskis (-i) Franciscas (-us) Carolis (-us) 738–739
Liesemann(as) Frantz(as) 648–649
Likurgas, Lycurgus, legendinis Spartos įstatymų kūrėjas 464–465
Lilienström(as) Niclas Dankwart(as) von 734–735
Lilienthal Michael 217
Lindau Johannas 816
Linde von der, karo žygio savanoris 286–287
Lingenbrogius Fredericus 105, 108
Lipsius Justus 102
Lisola, Lysola Frantz(as), Franciscas (-us) de 696–697, 700–701, 718–719, 724–725, 738–739
Listardas (-us), Listawas (-us), Lit(t)awas (-us), Krušvicos kantorius, magistras 264–265, 272–273
Lithvas, Litwo, Litvas, Litvanas, Litvonas, Litwonas (-o), Litalanas (-o), Vaidevučio sūnus 23, 24–25, 44, 46–47
šv. Liucija, S. Lucia 602–603
Liudvikas Bavaras [IV], Ludovicus Bavarus, Šv. Romos Imperijos imperatorius 410–411
Liudvikas XIV, Ludwig XIV., Prancūzijos ir Navaros karalius 736–737, 788–789
Locceni(j)us Johannes 647–648
Lögner(is) F. W. 51, 62
Louisa Maria Gonzaga → Luiza Marija Gonzaga, Lenkijos karalienė, Lietuvos didžioji kunigaikštienė
Lowenhaupt(as) Ludwig(as) 694–695
Lubomirskis, Lubomirscki, Lubimirscus Georgas, Georgi(j)us, George 692–695, 732–733, 736–737, 792–793, 852
Lucas Davidas → Davidas Lucas
Lucholdas Kurčiasis, Lucholdus Surdus, dvarininkas 264–265, 270–271
Luderas (-us) von Braunschweig(as), Luther von Braunschweig, Vokiečių Ordino didysis magistras 408–411
Ludolf(f)(as) König(as), von Weitzau, Wattzau, Vokiečių Ordino didysis magistras 412–415, 842
Ludovicas (-us), Silveso vyskupas 500–501

Ludovicas (-us), Kvidzino valdytojas ir prokuratorius 286–287
Ludwich(as) de Libencelle → Ludwig von Liebenzell, Vokiečių Ordino riteris
Ludwig XIV. → Liudvikas XIV, Prancūzijos ir Navaros karalius
Ludwig von Liebenzell, Ludwich(as) de Libencelle, Vokiečių Ordino riteris 386–387
Ludwig(as) von Balder(e)sheim(as) 224–225
Ludwig(as) von Erlichshausen(as), Erlingshausen(as) 356–357, 500–503, 512–513, 526–527
Ludwig(as) von Queden(as), Ludewig(as) von Qweden(as) 336–337, 354–355, 835, 838
Luiza Marija Gonzaga, Louisa Maria Gonzaga, Lenkijos karalienė, Lietuvos didžioji kunigaikštienė 654–655
Lukšaitė Ingė 5–9, 11, 28, 30–31, 34, 50–51, 61–62, 73, 79, 817, 821, 853
Lumbres(as), Lombres(-as) Ant(h)oni(j)us de 734–737, 788–789, 852
Łowmiański Henryk 819

Maciejowskiai, Maciejowsky 146–147
Macta(s), prūsų kunigaikštis 148–149
Maderus Joachimus Joach. 208
Maksimilianas I, Šv. Romos Imperijos imperatorius 847
Maksimilianas II, Maximilianus II., Šv. Romos Imperijos imperatorius 628–631
Maksimilianas III Austras, Maximilian III., Austrijos erchercogas, Vokiečių Ordino magistras 640–641
Malachijas, Malachias, biblinis asmuo 468–471
Manasas, Manasses, Judėjos karalius 432–433, 442–443
Mansfeld(as) Philippas (-us) von 652–653
Manstas (-o), lietuvių karys 386–387
Marabodas, markomanų, kvadų, semnonų, langobardų genčių suvienytojas 811
Marcas (-us), Krokuvos vaivada 220–223, 827
Margarita, Margaretha, Danijos karalienė 416–417
Marienau Janas 843
Švč. Marija, Sancta, Beata Maria 170–171, 214–215, 224–225, 228, 234–235, 238–239, 242–243, 248–249, 252–253, 260–261, 272–279, 370–371, 386–387, 458–459, 502–505, 508–509, 838, 845
Marija, Maria, Mestovino žmona 394–395
Mari(j)a Eleonora, Klevės princesė 598–599, 612–613
Marobodas, Marobodius, svebų karalius 108–109
Marovinas (-us), svebų karalius 108–109
Martinas (-us), stalininkas 208–209, 232–235, 823, 828
Martinas (-us), pamokslininkų ordino brolis 264–265, 270–271
Martin(as) Truchßes(as) von Wetzhausen(as) 526–527, 558–559, 562–563, 606–607, 847
šv. Martynas, Martin, Hl. Marten 510–511, 698–699
Matatijas, Matathias, biblinis asmuo 448–449
Matthae(j)us, Ratau kaštelionas 232–235, 828
Matthias → Motiejus, Leslau vyskupas
Matulevičius Algirdas 836
Maurici(j)us, medžioklis grafas 224–225, 827
Mauriti(j)us, Vladislavo kaštelionas 220–225, 228–229, 827
Maximilian III. → Maksimilianas III. Austras, Austrijos erchercogas, Vokiečių Ordino magistras

Maximilianus II. → Maksimilianas II, Šv. Romos Imperijos imperatorius
Mazas (-o), Maso, Matzo, ulmiganų valdovas 23, 44
Mažiulis Vytautas 21, 42, 812–814, 816, 839
Medas, Madem, biblinis asmuo 25, 47
Medišauskienė Zita 6, 8
Mehlmann(as) Georg(as) 10, 19, 29, 40
Meyer Martin, Elisius Philemerus Irenicus 851
Meyer(is) Hanß(as) 520–521
Meinicke von Querfurth(as) 408–409
Mentzel-Reuters Arno 9, 28
Meriken(ai) von 194–195
Mestovinas (-us), Mestvinas (-us), Mestwinas (-us), Mscivojus II, Mszczujus II, Sventopelko II sūnus 296–297, 390–391, 394–401, 404–405, 841
Mestwinas (-us), Mistwinas (-us), Sandomiero kaštelionas 220–223, 827
Michael Koributh → Višnioveckis Mykolas Kaributas, Lenkijos karalius
Michael(is) Cuiaviensis, Kujavijos vyskupas 208–209, 220–221, 223–225, 228–229, 232–239, 246–247, 256–257, 822, 827–830
Michael(is) Küchmeister(is) von Sternberg(as) 58, 70, 374–375, 422–423, 428–429
Michėjas, Micha, biblinis asmuo 432–433, 442–443
Mi(c)kul(is), arkidiakonas 208–209, 232–235, 822, 828
Micraeli(j)us Johannes, Ioannes, Lütheschwager Johannes 400–401, 841
Miečislovas, Miecislaus, Lenkijos kunigaikštis 394–395
Mieškas, Mieszko, Lenkijos valdovas 22, 43
Mieškas II Lambertas, Miecislav, Miecislaus II., Mieszko II Lambert, Lenkijos karalius 180–183, 186–187, 190–191, 194–195, 819
Mieškas III Senasis 840
šv. Mykolas, S. Michael 736–737
Mykolas Kaributas, Michael Koributh → Višnioveckis Mykolas Kaributas, Lenkijos karalius
Miltiadas, Atėnų karo vadas 809
Moczarskis (-ii), kazokų vadas 648–649
Mömpelgard(as) Hugo von 388–389
Montė, Monte Heinrich(as), Heinricas (-us) → Herkus Mantas, notangų karo vadas
Mörner Theodor von 851
Morstein(as), Morstinas Johannas (-es) Andre(j)as 656–657, 732–733, 736–737
Moschowas (-o), legendinio Litwo senelis 25, 47
Motiejus, Matthias, Leslau vyskupas 406–407, 412–413
Motiejus Miechovietis, Matthias a Miechow, Mechov 384, 840
Mozė, Moses, Moyse(s), biblinis asmuo 292–293, 430–431, 442–445, 454–457, 462–463, 468–469, 832–833
Mscivojus II → Mestovinas
Muckas (-o), prūsas 386–387
Mundfort(as) Johann(as) von 512–513
Muscas (-o), prūsų kunigaikštis 150–151

Nabotas, Naboth, biblinis asmuo 432–433
Nadravas (-o), Vaidevučio sūnus 23, 44
Narajowskiai, Narajowski 146–147
Naruševičius, Naruszewicz, Naraszewicz(ius) [!] Daniel(is) 656–657, 850
Nasva, Naswa, svebų karalius 108–109
Natangas (-o) → Notangas (-o)
Natzmer(as), brandenburgiečių karys 792–793
Naudžiota, Naudiota, Naudikka(s), sembų sukilimo vadas 408–409, 842

Nebukadnecaras, Nebucadnezar, Babilonijos karalius 445–446
Neidras, Vaidevučio sūnus 24, 46
Neugebau(e)r(is) Salomon(as) 185, 192–193, 415
Nicola(j)us, Krokuvos kancleris 220–223, 236–239, 256–257, 827, 829–831
Nicola(j)us, suvedžiotojas 370–371
Nicola(j)us iš Pražmovo Prazmowskis, Nicolaus in Prazmow Prazmowskii, gubernatorius 736–737
Nicul(is) Nicola(j)us, donacijos liudytojas 224–225, 228–229, 827
Nodam(as), lietuvių karys 386–387
Nojus, Noah, biblinis asmuo 25, 47
Nordhausen(as) Berthold(as) von 350–351
Notangas (-o), Vaidevučio sūnus 21, 42, 42, 46

Ochßenstirn(as), grafas 694–695
Odalricus → šv. Ulrikas
Odisėjas, Ulisas, Ulyssis, Ulixes, Trojos karo didvyris Ulisas 98–99, 809
Ogas, Vaidevučio sūnus 24, 46
Okolski Szymon 816
Olaus Magnus, Švedijos istorikas, kartografas 121
Olgerd → Algirdas, Lietuvos didysis kunigaikštis
Ona, Anna, Žygimanto Senojo duktė 628–631
Ona, Anna, Albrechto Frydricho duktė 618–619
Ona Marija, Anna Maria, Jonušo Radvilos duktė 766–767
Ona Marija Braunšveigietė, Anna Maria von Braunschweig 610–611
Ona Sofija, Anna Sophie von Preußen, Albrechto Brandenburgiečio duktė 598–599, 604–605
Opdam(as), Olandijos flotilės admirolas 694–695
Opissas (-us), Opizas (-o), Mesanos abatas 274–275, 278–279, 298–299
Opporowskis Stanislavas, Opporowskii Stanislaus 554–559
Oraticas (-o), lietuvių karys 386–387
Orlich Leopold von 813
Osiandras, Osiander Andreas 59, 71, 598–599, 606–607
Ossolinskis (-us) Georgi(j)us 550–551
Ostasi(j)us, Vislicos kaštelionas 220–223, 827
Ostaw(as), Ostendas [?] Albrecht(as) von 738–739
Othoniel(is), Judėjos teisėjas 122–123, 812
Otokaras, Ottocar, Bohemijos karalius 156–159, 334–337, 346–347
Otonas I, Otton I., Šv. Romos Imperijos imperatorius 392–393, 840
Otto von Larnstein(as) 422–423
Otto de Bergen(as) 386–387
Otto de Zedlicze 386–387
Ovidas, Ovidus, gotų karaliaus Geberiko senelis 108–109
Oxenstirna Benedikt(as) 738–739

P., Poznanės vyskupas 220–223
Pac(as) Kristupas Zigmantas, Christophorus 736–737, 853
Pacoslavas jaunesnysis 246–247, 256–257, 830
Pacoslavas (Boguslavas) vyresnysis, Pacoslawas, Pacoslaus, Pacozlaus Senior, Krokuvos kaštelionas, Diršau grafas 220–223, 236–237, 256–257, 822, 827, 829–830
Padrymbus, Padrympus, Potrimpo, Portympo, baltų dievas 54–55, 66–67
Pakarklis Povilas 51, 62
Palemon(as), legendinis Gediminaičių pirmtakas 24, 45
Palemonidai 24

Palionis Jonas 11, 30
Pašuto → Пашуто Владимир Терентьевич
Patrik(as) Narimantaitis 384–385, 840
šv. Paulius, S., Beatus Paulus 246–247, 274–275, 278–279
Paulius, Paulus, Luseinen valdovas 212–213, 256–257
Paul(ius) Belli(t)zer(is) von Rußdorf(f)(as), Russdorf(as) 356–357, 376–379, 424–425, 480–483, 496–501, 839, 843
Paulus Warnefridus 105, 108
Pelužis, Pelusa, lietuvių kilmingąsis 382–383, 839
Perbandt von, lietuvių kilmingasis 194–195, 370–371
Perg(r)ubrius, baltų dievas 54, 66
Periklis, Atėnų politikas ir karvedys 809
Perkunas, Perckunas, baltų dievas 54, 66
Perlbach Max 11, 23, 30, 44, 130–131, 188, 830
šv. Petras, Beatus Petrus 240–241, 246–249, 256–257, 390–391, 406–407, 410–413, 829
Petras (-us), Zerveno bažnyčios prioras 208–209, 232–235, 823, 828
Petras (-us), Plocko bažnyčios kanauninkas 232–235, 822, 828
Petras Dusburgietis, Peter von Dusburg, Petrus Dusburg 10, 12, 29, 31, 59 72, 118–119, 126–127, 148–149, 152–156, 164–165, 196–197, 206, 208–209, 284–285, 294–296, 300, 341–342, 344, 348, 354–355, 376, 382, 813, 816, 820, 822–823, 826, 834–839, 842
Petrauskas Rimvydas 846
Petrikas Tautvydas 20, 40–41
Petricon(as), Lenčicos kaštelionas 220–221, 827
Pėteraitis Vilius 76–77, 83
Pfeilsdorff(as) Niclas von 486–487
Philippas (-us) de Boland(as) 384–385
Philippas (-us) iš Fermo, Filipas iš Fermo, Philippe de Fermo, Fermo vyskupas 398–399, 841
Philippas iš Halės, Philipp von Halle, Philippus de Halle, Prūsijos legatas 228–231
Philippi R. 11, 30, 130–131, 188
Piasecius Paulus 532
Piastai, Piasten 22, 43, 819–820, 822, 840, 848
Piast(as), Piastų dinastijos kūrėjas 22, 43
Pickollos, Pikollos, Pikul(l)s, prūsų dievas 54, 66
Pilypas, Philippus, Liubavos valdovas 212–213
Pilotas, Pilatus, biblinis asmuo 430–431
Pipinas (-o), prūsų kunigaikštis 148–149
Pyramijus, Pyramius, svebų karalius 108–109
Pitėjas Masalietis, Pytheas von Massalia, senovės graikų geografas, keliautojas, astronomas ir matematikas 122–125, 811
Plessis Thomas de 648–649
Plinijus Vyresnysis, Plinius Caius Secundus 108–109, 122–123, 810
Polentz(ai) von 802–803
Polentz(as) Georgas (-e) von 588–591, 600–601
Połubińskis, Polubins(c)kis (-ii), lenkų karo vadas 696–697
Pomezas (-o), Pomeso, Pomesan, Pomesam, Vaidevučio sūnus 24, 46, 55, 67, 184–185, 286–287, 820
Popiel(is), legendinis lenkų kunigaikštis 22, 43
Poppo von Osterna(h), Vokiečių Ordino didysis magistras 290–293, 296–297, 336–337, 370–371, 832, 835
Potockis (-ii) Stanisławas, Stanislaus 692–693

Potrikas, arklidininkas 224–225, 228–229, 827
Powierski Jan 823, 826
šv. Pranciškus, S. Franciskus 582–583
Pretorijus Kristupas, Prätorius Christophorus 14, 34
Pretorijus Matas Klaipėdietis Prūsas, Prätorius Matthäus, Praetorius Matthaeus Memelensis Borussus 5, 7–9, 11–23, 25–28, 30–39, 41–53, 59–65, 71–77, 79–84, 87–89, 92–95, 112, 118, 150, 169–171, 179, 182, 226–227, 476, 809–853
Primislaus → Pšemislas II, Lenkijos karalius
Proisas, Prusas, Preuss, Pruss, legendinis Prūsijos, Kuršo ir Livonijos valdovas 122–123
Prokopijas iš Cezarėjos, Procopius Caesariensis, Prokopios, vyskupas 102–104, 110–111, 114–115, 809, 811–812
Prusas, Pruss (Warejis) → Proisas, legendinis Prūsijos, Kuršo ir Livonijos valdovas
Prutenis, Prutenus, Brutenis, Brutenus, Vaidevučio brolis 19–21, 25, 39, 41–42, 47, 118–119, 130–131, 136–139, 142–143, 150–151
Przerembski, Przyemsckii [!] Christophoras (-us) 656–657
Pšemislas II, Primislavas, Primislaus, Lenkijos karalius 390–391, 400–401, 841
Pupa, Romos imperatoriaus Galieno dukra 108–109

Queis(as), Qveiß(as) Eberhart, Erhard(as) von 57, 69, 568–569, 848
Quitz(as) Fridr[ichas] 386–387

Radvila Boguslovas, Radzivil Boguslaus, Bogislav 694–695, 716–717
Radvila Jonušas, Radzivil Janusz 766–767, 850, 852
Radziszewska Julia 24, 46
Radzivil Boguslaus → Radvila Boguslovas
Ragoz(c)kis (-ii), Rákóczi Georgas (-e) 644–645, 696–697
Raii [!] Vladislavas iš Naglovicų → Rey(us) Władysław von Naglovice
Raynuldas (-us) Odoricas (-us) 410–411
Ratiborai 840
Ratiboras II, Ratiborus II., Pomeranijos valdovas 392–395, 840
Redding(as) Peter(is) 520–521
Rederen(as) von, vokiečių karo vadas 340–341
Reiberg(as) Siegfried(as) von, de 386–387
Reichauen(as) Nicola(j)us 568–569
Rey(us) Władysław von Naglovice, Raii [!] Vladislavas, Vladislaus 732–733
Ren(as) Eberhard(as) 484–489
Reuter(is), Olandijos flotilės vadas 694–695
Rėza Liudvikas, Rhesa Ludwig 5, 7
Rhenanus Beatus, vokiečių humanistas 103
Richardas (-us), presbiteris 264–265, 270–271
Richtenberg(as) Heinrich(as) Reffle von 368–369, 558–559
Rikovijus Jonas, Richovius Johann 15, 35
Robertas (-us), arkidiakonas 270–271
Rogačevskij → Рогачевский Александр Львович
Röling(as) Johann(as) 15, 35
Rosenzweig(as) Joachim(as) 142–143, 172–173, 178–179, 194–195, 204, 822
Rubach(as) A. 51, 62
Rubšys Antanas 813
Rudolpff(as) de Wint(as), Vokiečių Ordino karo vadas 384–385

Rudolph(as), Lavanto vyskupas 522–523
Ruigys Pilypas, Ruhig Philipp 15, 35
Runau Dionysi(j)us 476–477, 486, 488–489, 502–503, 513, 522–524, 570–572, 588, 844, 847–848
Rusas, Rus(s), Rusz, legendinis Rusėnijos įkūrėjas 23, 26, 44, 48, 122–123
Ruseinis, Rustigenas (-us), Russigen(us), Sūduvos valdovas 350–351, 838
Ruße Burhard(as) 518–519, 521
Rustigenas (-us) → Ruseinis, Sūduvos valdovas

Sabina, Sabine, Sabinas (-us), notangų vadas 408–409, 841–842
Sabori(j)us, Plocko vyskupas 192–193, 821
Sack(as) Conrad(as), Konradas 386–387, 414–415, 842
Saimas (-o), Vaidevučio sūnus 24–25, 46
Saliamonas, Salomon, Salamon, biblinis asmuo 432–433, 436–437, 474–475
Salonskis, Salonskius, svebų karalius 108–109
Samas (-o), Sembos valdovas 144–145
Samborai 841
Samboras I, Sambarius, Sobieslavo I sūnus 394–395, 832, 840–841
Samboras II, Samborius II., Samboro I sūnus 394–395
Samboridai 840–841
Samotas (-o), Lecho sūnus 25, 47
Samuel(is), biblinis asmuo 430–431, 454–455, 474–475
Sapiega Leonas, Sapieha Leon 646–647
Sapiega Povilas, Sapi(e)ha Paul, Joh. [!] 658–659, 692–693, 732–733
Sapūnas Kristupas, Sapphun Christophorus 15, 35
Sareka, Saresta, Sarecka, Sarecke, Skalvos kilmingasis 350–351, 837
Sarniti(j)us Stanislovas, Sarnicius Stanislaus 109, 208–209
Saulius, Saul, biblinis asmuo 432–433, 474–475
Scalichi(j)us Paul(i)us 598–599, 604–609
Scaligeriai, Scaligeri 604–605
Schak(as), karo žygio savanoris 286–287
Schindekopff(as) Heinrich(as) 386–387
Schlieben(as) von, Girdavos ir Nordenburgo apskričių valdytojas 802–803
Schlippenbach(as) Christoph(as), Christopf(as) Carl(as) 662–663, 680–681, 692–695, 738–739
Schneider Christine 6, 8
Schneider Gottfried 6, 8
Schneider(is) Michel(is), nukirsdintasis Dancige 516–517
Schnell(is) Hanß(as) 598–599, 606–607, 610–611
Schomberg(as) Herman(as) von 350–351
Schönburg(as) Wolff(as) von 568–569
Schöneberg(as) Crispinas (-us) 568–569
Schönenberge von, minimas Vokiečių Ordino magistro garantiniame rašte 512–513
Schöning(as) von, generolas majoras 792–793
Schreiber Thomas Johann 317
Schultz Theophilus → Šulcas Teofilis
Schultz(as) Franz(as) 17, 38
Schütz(as) (-ius), Schuetz Caspar, Kasparas 10, 19, 29, 40, 58, 70, 118–121, 176, 181, 183, 190–191, 208–209, 284–285, 296, 372, 374–376, 378, 508, 816, 847–848, 851
Schutzbahr(as) Wolffgang(as) Milchling(as) Mechling(as) [!] 602–605
Schwantipol → Sventopelkas II
Schwar(t)zburg(as) Siegfried(as), Conradas (-us) [!] von 356–357, 838
Schweluth(as), bajoras 484–485

Schwenze, S(z)wentze, Szwence Peter(is), Petrus, Swięca Piotr 390–391, 400–401, 841
Schwerin(as) Otto von 662–663, 680–681, 692–693, 700–701, 718–719, 724–725
Schultz(as), Scultetas (-us) Albertas (-us) 258–259
Scipionas Afrikietis, Scipio Africanus 464–465
Scomand(as), Vokiečių Ordino ir Prūsijos pusėje kariavęs karys 384–385
Seguta → Goguta
Seyne Eberhardas (-us) a 354–355, 838
Seminislovas → Zemomislas
Semovitas iš Čyrno, Semovitus von Czyrn 412–413, 842
Semovitus → Zemovitas
Serczyk(as) Jerzy(s) 13, 32–33
Siarminus (-as) Scoldon(as) 386–387
Si(e)gfridas (-us), komtūras 264–265, 270–271
Siegfried(as) von Feuchtwangen(as) 354–355
Siemovitas, Siemowitas → Zemovuitas
Sigismundus → Zigmantas, imperatorius
Sigismundus → Žygimantas Kęstutaitis, Lietuvos didysis kunigaikštis
Sigismundus Augustus → Žygimantas Augustas
Sigismundus I. → Žygimantas Senasis
Sigismundus III. → Zigmantas III Vaza
šv. Simon(as) 610–611
Simon(as) Grunau, Grunaw 9, 11–12, 19–20, 22–23, 30–31, 40–41, 43–44, 75, 81, 128–133, 140–143, 146–151, 154–155, 158–159, 188–189, 364–365, 368–371, 373, 379, 388–389, 400, 406, 422–423, 562, 810, 815
Syras (-o) → Tyras (-o), grafas, kaimų aplink Kulmą valdytojas
Siros(as) → Zeros(as), pataurininkis
Sirvydas, Širvydas Konstantinas, Szyrwid Konstanty 814
Skomantas, Skomant, Skomand(as), Scumandus, Sūduvos valdovas 350–351, 838
Skržinskaja → Скржинская Е. Ч.
Slavas, Vaidevučio sūnus 24, 46
Sliesoriūnas Gintautas 853
Sobieskiai, Sobiesky 146–147
Sobieslavas I, Sobieslaw(as), Subislavas, Subislaus, Kašubijos ir Mažosios Pomeranijos kunigaikštis, Boguslavo I sūnus 392, 394–395, 840–841
Sobieslavas II 840
Sobieslavičiai 840–841
Sobislavas, Soboslavas, Sobeslavas, Sobislaus, Soboslaus, Sobeslaus, Vratislavo kaštelionas 220–223, 827
Sofi(j)a [!], Sophia [!] → Agafija, Konrado I Mazoviečio žmona
Sofija Jogailaitė, Sophia, Lietuvos kunigaikštytė ir Lenkijos karalaitė 564–565, 847
Sokratas, graikų filosofas 809
Somnitz(as) Lorentz(as), Laurentz(as) Christoph(as) von 700–701, 718–719, 724–725, 738–739
Spera, Palemono sūnus 24, 45
Spiringai, Spiringen, Spirings 550–553
Spiring(as) Isaac(as) 549–551
Spiring(as) Peter(is) 528–529, 546–549
Spudas (-o), karys 386–387
Staden(as) Hanß(as) von 520–521
Stange Conrad(as) 386–387
Stange Heinricas (-us) 334–335
Statili(j)us, Stanislovas, Stanislaus 572–573
Stefanas, Stephanas (-us), Boleslaveco kaštelionas 220–225, 228–229, 827
Steinbach(as), Andrejaus Osiandro šalininkas 606–607, 610–611
Stella Erasmas → Erasmas Stella
Stenas (-o) Stuer(as), Švedijos gubernatorius 622–623

Stephanas (-us), karaliaus dvaro teisėjo Zaechijaus brolis 264–265, 270–271, 827
Steponas Batoras de Somlio, Stephanus Bathor(us) de Somlio, Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis 546–547, 552–553, 612–613, 620–621, 628–633, 638–639
Sterne Wilhelm(as) von 486–487
Sternschild(as) Nicola(j)us 650–651
Sto(v)emehl(is) Gert(as) 382–385
Streiffrok(as) Joannas (-es) 372–373
Strijkovskis Osostevicijus Motiejus, Stryjkowski Maciej, Strykowskii Ossostewicius, Strycovius, Striikovius Matthias, Matys 21, 23–25, 41, 45–47, 128–129
Stüller Johann → Erasmas Stella
Subislavas, Subislaus → Sobieslaw(as)
Sucszwart(as) → Zuckschwert, Balgos komtūras
Sudargas (-us), lietuvių karys 386–387
Sudas, Vaidevučio sūnus 23, 24, 44, 46
Surbantas Surbanas(-us), Surbancz, Surbantz, Skalvos kilmingasis 350–351, 837
Surdeta, Svisdeta, Szuidetas, Sueisdetas, Swisdeta, Swisdete, Skalvos kilmingasis 350–351, 837
Svantibor(as), Swantibor(as), Barnimo anūkas, XI a. 392–393, 840
Svantibor(as), Swantibor(as), Szwentibor(as), Svantipolc(as), Swantiboro sūnus 392–393, 840
Sventopelkas I, Swantopolc(as) I, Szwantopol(as) iš Ratiborų giminės 840
Sventopelkas II, Svantopolkas II, Svantipolkas Didysis, Švantipolas, Schwantipol, Szwantipoll(as), Swantopolcus, S(z)wantipol(l)(as), Szwantipolk(as), Szwentipol(as), Szwentopol(as), Szwentopelcas (-us), Svantipolkus der Große, Świętopełk II Wielki, Szwantopelk, Swiętopelk, Zwantepolc de Danceke 156–157, 282–283, 286–287, 290–299, 390–397, 402–403, 816, 832–833, 840
Svisdeta → Surdeta
Swidrigel, Szwirgaila, Swiedigall → Švitrigaila, Lietuvos didysis kunigaikštis
Szeliga J. 176
Szepanskis (-ii) Jacobas (-us) 548–549
Szymański Józef 843–844
Szluszewskis (-ii) Johann(as) 632–633
Szwantipolk(as) → Sventopelkas II
Szwentiboras (-us) → Svantibor(as)
S(z)wentze, Szwence, → Schwenze Peter(is)

Šimėnas Valdemaras 20, 40, 815
Šulcas Teofilis, Schultz Theophilus 15, 35
Švantipolas, Schwantipol → Sventopelkas II
Šventaragis, Szwintorog, Utenio sūnus 24, 45
Švitrigaila, Swidrigel(a), Szwirgaila, Swiedigall, Lietuvos didysis kunigaikštis 376–377, 388–389, 478–479, 839

Tacitas Kornelijus, Tacitus Cornelius 102–105, 108–109, 114–115, 288–289, 810
Tarau Hilbrandt(as) von 388–389
Tarnowskis (-ii) Johann(as), Jan(as) 638–639
Tarokevičiai, Tarokewscii 146–147
Teichrichswalde Gallus von 388–389
Teodorikas, Theodoricus, gotų karalius 104–107
Teodosijus, Theodosius, Romos imperatorius 434–435
Terberger(is) Jobst(as) 486–487
Tettau Johannas Dittrichas (Dietrichas), Johannes Dittrich von 122–123, 152–153, 180–181, 813

Teuffel(is) Conrad(as) 382–385
Theodoras, Theodorus, Krušvicos kaštelionas 220–223, 827
Theodor(as) de Esbeck(as) 386–387
Theodor(as) von Bernheim(as) 294–295
Thygewist(as) Johann(as) 388–389
Thimmi(j)us, magistras, nenustatyto rankraščio autorius 194–195
Thomas, grafas 224–225, 228–229, 827
Thomas, Bžesto kaštelionas 224–225, 228–229, 827
Thomas, arkidiakonas 264–265, 270–271
Thüngenai 847
Thüngen(as) Nicola(j)us von 554–561, 846–847
Thurn(as) von, grafas 648–649
Tyras (-o), Syras (-o), grafas, kaimų aplink Kulmą valdytojas 218–221, 826
Toporovas → Топоров Владимир Николаевич
Töppen(as) Max(as) 815
Trebellius Pollio 109
Treuen Schröter(is) Eli(j)as Constatinas (-us), Konstantinas a, Trewen Schröder Elias Constantinus von, Dantiscanus 546–547, 847
Trogus Pompeius 102
Tromp(as), Olandijos flotilės vadas 694–695
Trutenau Alex(as) 520–521
Trzebickis (-ii) Andre(j)us, Andrzejus 732–733
Tumavičiūtė Irena 11, 30, 50, 61

Uchans(c)kis (-ii) Jacob(as) 628–631
Udalricus → šv. Ulrikas
Ulčinaitė Eugenija 11, 30, 50, 61, 73, 79
Ulisas, Ulyssis, Ulixes → Odisėjas
Ulricas (-us), donacijos liudytojas 272–275
Ulrich(as) von Jungingen(as) 388–389, 414–415, 418–421, 842
šv. Ulrikas, Udalricus, Odalricus 828
Unetis, prūsų kilmingasis 288–289
Urbonas IV, Urbanus IV., Romos popiežius 58, 70
Urbonas VI, Urbanus VI., Romos popiežius 58, 70
Utalas, Utalus, svebų karalius 108–109
Utenis, Dausprungo sūnus 24, 45

V., Vratislavo vyskupas 220–223
V., Plocko dekanas 260–261, 266–267
V., W., Vladislavo vyskupas 262–271
Vaclovas, Wenceslaus, Lenkijos karalius 412, 414–415
Vaidevutis, Videvutis, Veidevutis, Veidyvuitis, Videvutis, Vydavutis, We(i)dywu(i)tis, Weydywu(i)ti(s), Weidywuito, Weidenuto, Weidevuto, Weydiwuito, Weydiwaeitus, Waydiwoiutus, Widewut, Widnuto, Wedyowitus, Veidenut, Viduutus, Vidowutas, Vidavutis, legendinis Prūsijos įkūrėjas ir karalius 19–25, 27, 39–49, 54, 66, 116–119, 128–131, 134–147, 150–151, 160–161, 186–189, 196–197, 810, 812, 814–815, 820, 822
Valdemaras, Waldemarus, Danijos karalius 394–395, 840
Vanas, Vannius, svebų karalius 108–109
Vanda, Wanda, Krako dukra 23, 44
Vanselow O. 815
Varas, Waro, legendinis Prūsijos kunigaikštis 122–123, 126–127
Varmas (-o), Vaidevučio sūnus 21, 24, 42, 46
Varobartas, Warobartus, svebų karalius 108–109
Vartislavas, Wartislaus, Swantiboro sūnus 840
Vartislavas I, Vakarų Pomeranijos valdovas 840
Vartislavas II, Vartislaus II., Wratislavas (-us), Wartislavas (-us) Vratislavas (-us), Pomeranijos valdovas 392–401, 840

Veidyvuitis → Vaidevutis, legendinis Prūsijos įkūrėjas ir karalius
Venator Johann Caspar 411
Venceslavas → Vaclovas, Lenkijos karalius
Veteikis Tomas 5, 7, 11, 31, 50, 61, 812, 818, 824, 827–830
Vetislavas, Vetislaus, herulas 112–113
Vydavutis, Videvutis → Vaidevutis, legendinis Prūsijos įkūrėjas ir karalius
Vijūkas-Kojelavičius Albertas → Kojalavičius-Vijūkas Albertas
Vinanas (-us), Vimaras, burggrafas 296–297
Vincentas Kadlubekas, Wincenty Kadłubek, Vincentius Kadłubek, Vincentius Cadlubconis, Vincent(i)us Kadlubko 19, 22–23, 39, 43–44, 118–121, 182–183, 192–193
Visimar(as), Visumar(as) → Vizimaras, vandalų karalius
Visislavas, Visislaus, herulas 112–113
Vislavas, Riugeno kunigaikštis 841
Višnioviečkis Mykolas Kaributas, Wisnowieckii Michael Koributh, Lenkijos karalius 644–645, 790–791
Vitas (-us), Plocko kaštelionas 232–235, 828
Vytautas, Vitond(us), Vitoud(as), Vitold, Viten(is), Wittold, Witond, Wittoudus, Lietuvos didysis kunigaikštis 148–149, 386–389, 418–419, 422–425, 478–479
Vytenis, Wittene, Lietuvos didysis kunigaikštis 384–385, 839
Viten(is) → Vytautas, Lietuvos didysis kunigaikštis
Vitond(us), Vitold, Vitoud(as) → Vytautas, Lietuvos didysis kunigaikštis
Vizimaras Visimar(as), Visumar(as), vandalų karalius 108–111
Vizlajus III, Vizlaus III., Lenkijos kunigaikštis 394–395, 840–841
Vladislovas, Vengrijos karalius 847
Vladislovas Jogailaitis, Vladislaus Jagellonides, Lenkijos ir Vengrijos karalius, Jogailos Vladislovo sūnus 426–427, 550–551
Vladislovas Laibakojis, Vladislaus Lasconogus, Lenkijos kunigaikštis 394–395, 400–401
Vladislovas Lokietka, Vladislaus Locticus, Lenkijos karalius 402–403, 406–407
Vladislovas Spjaudantysis, Vladislaus Sputator, Svantopolko žentas 395–396
Vladislovas iš Lenčicos, Vladislaus von Lanczic, Lenkijos kunigaikštis 412–413, 842
Vladislovas I Hermanas, Vladislaus I. Herman(nus), Władysław I. Herman, Boleslav [!] Hermannides, Lenkijos valdovas 18, 38, 184–185, 820
Vladislovas II Tremtinys, Boleslovo III Kreivaburnio sūnus 840
Vladislovas IV Vaza, Vladislaus IV., Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis 552–553, 648–649, 652–655
Voidila, Woidilo, Jogailos Vladislovo slaptasis patarėjas 162–163
Voigt(as) Johann(as) 815
Voyna, Vojakas, karo vadas 296–297
Vratislavas (-us) → Vartislavas II, Pomeranijos valdovas
Vrublevskiai, Wróblewski 51, 62
Vulcatius Gallicanus 109

W., Vladislavo vyskupas → V., Vladislavo vyskupas
Wagner P. 11, 30, 130–131, 188
Waisseli(j)us, Waissel(is) Mattae(j)us, Matthäus, Thomas [!] 10, 29, 146–147, 160–161, 375
Waldeck(as), grafas 150–151, 816

Waldemaras (-us), Brandenburgo markgrafas 404–407
Waldemarus → Valdemaras, Danijos karalius
Wallenrodt(as) Martin von 150–153, 196–197, 816
Walter Axel 9, 28
Walther(is) von Cronberg(as) 602–603
Wanda → Vanda, Krako dukra
Wapowski, Vapovius Bernard 570
Waro → Varas, legendinis Prūsijos kunigaikštis
Wartislavas (-us) → Vartislavas II, Pomeranijos valdovas
Wartzman(as) Bartholome(j)us 10, 19, 29, 40
Wedyowitus → Vaidevutis, legendinis Prūsijos įkūrėjas ir karalius
Weidywuitis → Vaidevutis, legendinis Prūsijos įkūrėjas ir karalius
Weyher(is) Adam(as) 694–695
Weyher(is) Ernst(as) 628–631, 636–637
Weyher(is) Jacob(as) 658–659, 692–693
Wenceslaus → Vaclovas, Lenkijos karalius
Wenceslavas, Venceslavas, Wenceslaus, Venceslaus, abatas 232–235, 276–279, 828
Wenskus Reinhard 834
Wermsdorff(as) von, kilmingasis 144–145
Werner(is), Hombergo grafas 384–385
Werner(is) von Urseln(as) 406– 409
Wycliffe (-as), Wycklife, Wicklef John 424–425, 842
Wilhelmas (-us), Modenos vyskupas 294–295
Wilhelmas (-us), prepozitas 208–209, 246–247, 256–257, 822, 830
Wilhelm(as) von Eisenburg(as) 562–563
Winrich(as) von Kniprode 368–369, 372–373, 386–387, 416–417, 842
Wisnowieckii Michael Koributh → Višnioviecki Mykolas Kaributas, Lenkijos karalius
Witen(is), lietuvių karys 386–387
Witond → Vytautas, Lietuvos didysis kunigaikštis
Wittenberg(as), Wittemberg(as) Arvid 656–657, 694–695, 774–775, 852
Wittene → Vytenis, Lietuvos didysis kunigaikštis
Wittold, Wittoudus → Vytautas, Lietuvos didysis kunigaikštis
Wobisser(is) Paul(i)us 606–609
Woidilo → Voidila, Jogailos Vladislovo slaptasis patarėjas
Wolffsbergen(as), Wolffberg(as) Bartholom(a)e(j)us 662–663, 680–681, 692–693
Wolimir(as), Vladislavo vyskupas 260–261, 266–267
Wrangel(is) Hermann(as) 650–651
Wrangel(is) Johann(as) 694–695
Wratislavas (-us), Wartislavas (-us) → Vartislavas II, Pomeranijos valdovas
Wróblewski → Vrublevskiai
Würz(as) Paul(ius) 696–697

Zaborowskis Stanisławas 846
Zacharijas, Zacharia(s), biblinis asmuo 436–437, 454–456
Zaechi(j)us, rūmų teisėjas 224–225, 228–229, 827
Zaluskiai, Zaluscii 146–147
Zameli(j)us Godefredi(j)us 362–363
Zamoiskis (-ii), Zamoiscii Johann(as), Zamoyski Jan 634–635, 640–641, 646–647
Zbignievas, Vladislovo I Hermano sūnus 820
Zborowskis (-ii), Zberowski(s) [!] Johann(as), Jan 636–637
Zdrójkowski Zbigniew 13, 33
Zebr(z)ydowskis (-ii), Lenkijos Karalystės kalavijininkas 694–695
Zedeki(j)as, Jeruzalės karalius 442–443

Zedzlo, Zedzig(as), teisėjas 276–278, 281
Zehmen(as) Achati(j)us von 600–601
Zeylingen(ai) von 508–509 → Baysen(as) Johann(as) von
Zeminele → Žemynėlė
Zemyne, Zemine, baltų deivė 54, 66
Zemomislas, Seminislovas, Seminislaus, Konrado I Mazoviečio sūnus 234–237, 828
Zemovitas (-us), Semovitus, Konrado I Mazoviečio sūnus 230–237, 242–243, 252–253, 828
Zemovitas iš Vernos, Zemovitus von Werna, Lenkijos kunigaikštis 412–413, 842
Zemovuitas (-us), Siemowit(as), Semovith, Ziemowit, legendinis polianų kunigaikštis 174–175, 818–819, 828
Ziegenberg(as) Hanß(as) von 494–495
Zigmantas, Sigismundus, Šv. Romos Imperijos imperatorius 418–419, 422–423
Zigmantas III Vaza, Sigismundus III., Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis 532–533, 538–539, 552–553, 618–619, 622–623, 640–643, 646–649, 652–653, 849
Zinkevičius Zigmas 814
Zinnenberg(as) Bernhard(as) von 512–513, 520–521, 558–559
Ziros, Zeros(as), Siros(as), patauininkis 224–225, 228–229, 827
Zuckschwert, Sucszwart(as) Heinrich(as), Balgos komtūras 386–387

Žemynėlė, Zeminele 140–141
Žygimantas Augustas, Sigismundus Augustus 538–539, 608–609, 612–613, 620–621, 624–625, 628–629, 632–633, 640–641, 849
Žygimantas Kęstutaitis, Sigismundus, Lietuvos didysis kunigaikštis 426–427
Žygimantas I Senasis, Sigismundus I. 532–533, 546–547, 564–565, 570–571, 588–589, 598–599, 602–607, 624–625, 628–629, 632–633, 640–641, 847–848
Žilėnas Vincas 50, 61
Žukauskaitė Julija 11, 30

***П**ашуто Владимир Терентьевич* 834

***Р**огачевский Александр Львович* 831–832, 844–845

***С**кржинская Е. Ч.* 811

***Т**опоров Владимир Николаевич* 812, 816, 839

GEOGRAFINIŲ VARDŲ IR ETNONIMŲ RODYKLĖ

Abiejų Tautų Respublika 818, 838, 850, 852–853
Adrijos jūra 809
Afrika 809
aisčiai, Aestii, Haesti 100–107
Akmena, upė 835
alanai, Alanen, Alaner 19, 24, 25, 39, 46, 100–105, 116–117, 128–129, 813
Alėcka, Oletzko, dab. *Olecko* 596–597, 802–803
Alenburgas, Allenburg, dab. *Družba* 494–495, 576–577
Alenhauzenas, Allenhausen 802–803
Alenšteinas, Allenstein, dab. *Olsztyn* 510–511, 518–519, 847
Alpės 811
Alt Preussen, Alten Preussen 54, 66
Althauzas, Alt Hauß, Althauß, Althausen, dab. *Starogród* 188–189, 286–287, 364–365, 368–369, 506–507, 520–521, 558–559
Altstadt → Karaliaučiaus Senamiestis
Amerika, America 140–141, 815
Angerburg → Ungura
Anglija, Engelland 388–389, 622–623, 650–651, 842
Ansbachas, Anspach 598–599, 704–705, 84, 849, 852
Ansi, Anicia, dab. *Annecy* 410–411, 842
Anticae 102–103, dar → venedai
Arendsburg(as) 738–739
Armėnija, Armenien 354–355
Artimieji Rytai 809
asdirgai, Asdirgi 110–111
asirai, Assyrier 446–447
Asirija, Assyrien 446–447
Atėnai, Athen 100–101, 809
Augsburgas 613, 714–715, 730–731, 828, 851
Aukštuolyčiai, Auglitten, dab. *Progress* 837
Aukštutinė Prūsija → Oberland(as)
Austrija, O(e)ster(r)eich 296–297, 334–337, 353–354, 384–385, 388–389, 396–397, 640–641, 722–723, 734–735, 740–741, 768–769
Austrijos Erchercogystė, Ertzhaus Oesterreich 628–629
Avinjonas 842
Azija, Asia 102–103
Ąžuolai anapus Vyslos, Prie Ąžuolų, Zur Eichen, Quercus ultra Wislam 230–231

Babilonija, Babylon(ien) 432–433, 436–437, 444–445
Badenas-Durlachas, Baden-Durlach 694–695
Bayern → Bavari(j)a → bavarai
Bairoitas, Ba[y]reuth 598–599, 618–619
Balga 288–289, 294–295, 316–317, 334–335, 362–369, 386–387, 528–529, 566–567, 576–577, 584–585, 596–597, 800–801, dar → Unedas

baltai 12, 23, 810, 821
Baltija, šalys 853
Baltijos jūra, Rytų jūra, Balt(h)isches Meer, Oostsee, Oest See 108–111, 126–127, 416–417, 548–551, 812–813, dar → Variagų jūra
Bandailis, Buyns, Bugyn 312–313, 328–329, 834
Bandaitis, Bandaytis 312–313, 328–329, 834, dar → Vuntenone
Bandanova, Bandanowa 312–313, 328–329, 834, dar → Stivia
Baronovas, Baronowen 738–739
Barta, Bart(h)en, Bahrten 158–159, 282–283, 288–291, 298–299, 334–335, 340–343, 346–351, 381, 384–385, 416–417, 832–833, 836, 839
Bartai, Bart(h)en, dab. *Dubrovka* 368–369, 576–577, 596–597, 802–803
bartai, Barthen, Bahrten 156–159, 289, 340–341, 380, 836–837
Bartenšteinas, Bartenstein, dab. *Bartoszyce* 148–149, 288–289, 342–343, 346–347, 518–519, 576–577, 596–597, 616–617, 800–805, 816
Basel → Bazelis
Bastelliwa, Bastelliva, Pastilliva 310–311, 328–329, 834
Baubin → Bobis
Bauskė, Bauske 756–757
bavarai, Bayern 474–475, 496–497, 500–501
Bavari(j)a, Bayern 120–121, 286–287, 388–389
Bazelis, Basel 510–511
Bėčiai, Bethen 344–345
Beerwald(as) 192–193, 820
Benkow(o) 218–221, 826
Bentau 568–569
Berlynas, Berlin 6, 8, 14, 51, 62, 566–567, 792–793, 813, 845, 851
Berndt(as), dab. *Kościerzyna* 534–535
Besie → Gezia
Bethen → Bėčiai
Betulija, Bethulia 348–349
Bezė, Beze 224–225, 228–229, 824
Bezin(as), palivarkas 272–275
Bydgoščius, Bromberg(as), dab. *Bydgoszcz* 510–511, 636–637, 696–697, 732–733, 850–851
Birgelava, Birgelau, dab. *Bierzgłowo* 364–365, 368–369, 506–507
Biržai, Birsen 716–717
Bisėna, Bisenė, Bisene 380–381, 839
Bišofsbergas, Bischoffsberg 634–635
Bišofsverderis, Bischoffs Werder, Bischoffswerder, dab. *Biskupiec* 510–511, 578–579
Bytovas, Butau, Bütau 726–729, 738–739
Bizantija 813, 843
Bobis, Baubin 310–311, 328–329, 834
bohemai, Böhmen 124–125, 518
Bohemija, Böhmen 122–123, 156–157, 224–225, 334–335, 346–347, 384–385, 398–399, 402–409, 412–413, 416–417, 478–479, 516–517, 519, 572–573, 696–697, 700–701, 716–719, 724–725, 734–735, 738–741, 768–769, 811
Bohemijos Karalystė, Königreich Böhmen 122–123
Bolemyno → Volmuno
Boleslavecas, Poleslavecas, Poleslavas, Poleslaw, Poleslavia 220–223, 827
Bornstein Insul → Glesarija
Borussia → Prūsija
Božechovas, Borzechow, dab. *Borzechów* 534–535, 546–547
Brabantas, Braband 388–389, 584–585
Brandenburg(as) 77, 298–299, 334–335, 342–343, 346–347, 362–365, 368–369, 384–385, 390–391, 396–401, 416–417, 510–511, 526–529, 564–

567, 576–579, 592–593, 604–605, 609–610, 613–614, 618–619, 638–639, 644–645, 650–659, 678–685, 690–691, 694–701, 716–719, 734–741, 758–759, 772–773, 776–777, 780–781, 784–785, 788–791, 800–801, 836, 839, 841, 847–852
Brandenburgo Kurfiurstystė 738–739, 852
Brandenburgo Marka, Mark Brandenburg 14, 34, 112–113, 390–391, 406–407, 662–663, 738–739
Braunsberg(as), Brunsberg(as), Bronsberg(as), dab. *Braniewo* 56, 68, 288–289, 312–313, 328–329, 360–361, 494–497, 518–519, 560–561, 566–567, 584–585, 638–639, 648–649, 652–655, 790–791, 816, 834
Braunšveigas, Braunschweig 384–385, 600–601
Brėgencas, Bregenitz 512–513
Brėmeno Hercogystė, Herzogthum Bremen 662–663
Bresck → Bžestas Kujavijos
Bresitz → Gezia
Breslau, Breslaw → Vroclavas
Brest in Cujavien → Bžestas Kujavijos
Bretchenas, Brettchen 364–365, 368–369, 534–535
Brygas, Brieg, dab. *Brzeg* 570–571
britai, Britanni 288–289
Britanija, Britannien 120–121
Brodna 412–413
Brodnica, Štrasburgas [Pomeranijos], Stras(s)burg, Straßburg 17, 37, 364–365, 368–369, 412–413, 420–421, 494–495, 506–507, 518–521, 534–537, 558–559, 650–651, 734–735
Bromberg(as) → Bydgoščius
Bronsberg → Braunsberg(as)
brukterai, Bructeri 124–125
Brukterija, Bructeria 10
Brunsberg(as) → Braunsberg(as)
Brutenija, Bruthenia 10
Brzerzk, Brzeszk → Bžestas Kujavijos
Buc → Duc
Bug(as), upė 382–383
Bugyn → Bandailis
Buyns → Bandailis
Bulupė, Bulderaa, dab. *Bułłupe*, upė 764–765
burgu[n]dai, Burgu[n]diones 102–103, 110–111
Burwore, Burivare 312–313, 328–329, 835, dar → Swewiert
Butas, Butto, Potas, Potto 188–189
Butau, Bütau → Bytovas
Bžestas Kujavijos, Brest in Cujavien, Bresck, Brzerzk, Brzeszk, Kujavijos Brestas, dab. *Brześć Kujawski* 224–225, 228–229, 390–391, 402–403, 408–409, 412–413, 570–571, 632–633, 736–737, 825, 827, 842

Calieje → Kalija
Calis, Callisies → Kališas
Cameswig, Cameniswika, Kameinswikin 348–349, 837
Caminiec, Camienick 56, 68
Caminiec Podolskii → Podolės Kamenecas
Cantis → Zantyras
Carnese → Haernese
Carszau, Carschau → Karšuva
Casimir → Kazimiras
Cassuben → Kašubija → kašubai
Ceredche, Cerebsze 218–221, 826
Cėsys, Vendenas, Wenden, dab. *Cēsis* 588–589
Ceslinas, Coeslin 392–393
Cezarėja 809
Chamene(n)za(s), Comenica, upė 230–233
Chelmas, Chelmo 188–189

Chelmeneza, Chelmentz, Chelmencas, Chelmenica, upė 230–233
Chirwas, Chirwo, Chirwen 232–235, 828
Chmielnas, Chmielno 736–737
Chomor Sancti Adalberti (Alberti) 310–311, 328–329, 834
Christburg(as), Kiszpork, dab. *Dzierzgoń* 18, 39, 298–299, 332–335, 362–365, 368–369, 420–421, 534–535, 825, 832–835, 837, 844
Christburgas Naujasis, New Christburg, Neuchristburg, Novum Christburg 301–311, 328–329, 834
Christburgas Senasis, Alt(-)Christburg, Antiquum Christburg 310–311, 328–329, 834
Chrizija, Grizija, Chrisia, upė 110–111, 811
Churland → Kuršas
Cymbren → kimbrai
Cleve → Klevė
Cloye la → Klua la
Coeslin → Ceslinas
Colberg → Kolbergas
Collowrat → Kolovratas
Colm → Kulm(as)
Colmensee → Kulmenzė
Colmer Land → Kulmo žemė
Colmo, Colno 216–217, 220–221, 826
Conitz → Konicas
Copenhagen → Kopenhaga
Copriven → Koprinen
Corezin → Korezinas
Coselko 218–221, 826
Crantz → Kranz
Crasim(a), Krasine [!], Krismence, Cresmen 350–351, 837–838
Cremitten → Krimyčiai
Creutzburg → Kroicburgas
Crimmische Tartarey → totoriai Krymo
Croatien → Kroatija
Croscino 218–221, 826
Crucifit 276–277
Cruswi(c)a, Cruswiez → Krušvica
Cujavien → Kujavija
Culm → Kulm(as)
Culmbach → Kulmbachas
Culm(en)see → Kulmenzė
Curland → Kuršas
Custer Ort → Kusterortas
Cveibriukas, Zweybrük 654–655
Czyrn → Čyrnas

Čekai 25
Čekija, Tschechien 23, 836
Červinskas prie Vyslos, Zervenas, dab. *Czerwińsk* 208–209, 823
Čyrnas, Czyrn 412–413, 842

Dakija, Dacien 108–109, 172–173
Dalemas, Dahlem 6, 8
Dalkornas, Dahlkorn 738–739
Dalmatija, Dalmatien 734–735, 740–741, 768–769
Damarava, Damerau 344–345
Damas, Damm 770–771, 778–779
Dambens, Dambenz 218–221, 826
danai, Dänen 600–601
Danau, Dannaw 802–803
Dancigo įlanka, Danziger Münde 648–649
Dancigo nerija, Danziger Neria 644–645, 650–651
Dancigo Verderis (Sala), Danziger Werder, dab. *Żuławy Wiślane* 634–635, 642–643, 648–651
Danija, Dania, Dännemark 143, 394–395, 416–417, 478–479, 516–517, 550–551, 566–567, 610–611, 620–629, 644–645, 656–657, 694–697, 718–719, 780–783, 840
Dankau 738–739
Danubius → Dunojus, upė
Danzig → Gdanskas

Danziger Münde → Dancigo įlanka
Danziger Neria → Dancigo nerija
Daugpilis, Düneburg 750–751
Dauguva, Düna, upė 748–749, 764–765
Delftas, Delffì 546–547
Deutsche → vokiečiai
Deutscheylau → Vokiečių Ylava
Deutscher Orden → Vokiečių Ordinas
Deutsches Reich → Vokietijos Karalystė
Deutschland → Vokietija
Dibau, Dybau, Diebau, dab. *Dybowo* 286–287, 426–427
Didysis Selmantas 837
Didysis Verderis, Didžioji Sala, Großes Werder 508–509, 520–523, 526–527, 732–733, 744–745
Didžioji Lenkija → Lenkija Didžioji
Didžioji Lietuva → Lietuva Didžioji
Diršau, Dirschau, Dirsvėgas, Dirßweg, Dirsovia, Dirsuvaus, dab. *Tczew* 208–209, 236–239, 256–257, 398–399, 510–511, 516–517, 520–521, 532–537, 546–547, 568–569, 642–643, 648–651, 654–655, 822, 829–830, 844
Dobrynė, Dobr(z)yn(ien), Dobrinien, Dobrzyn(in) 156–157, 172–173, 186–187, 210–211, 230–235, 280–281, 390–391, 404–405, 408–413, 416–417, 426–427, 820, 824, 842, 848
Domesnas, Dommesnaese 754–755
Dona, Dohna 386–387
Donau → Dunojus, upė
Drausen → Drūsuo, ežeras
Dravanta, Dribentz, Driventz, Dr(e)wantz, Drevantz, Drewentz, Drewenca, Drevanca, Drywanca, Drvaneza [!], upė 56, 68, 218–219, 222–237, 242–243, 252–253, 262–263, 268–269, 412–413, 538–539, 823
Drenau 738–739
Drūsuo, Drūsas, Drausen, dab. *Drużno,* ežeras 484–485, 819
Duc, Buc 218–221, 826
Dumnava, Domau, dab. *Domnovo* 576–577
Düna → Dauguva, upė
Düneburg → Daugpilis
Dunojus, Donau, Danubius, Tanajus, Tanaeus, upė 26, 48, 110–111, 120–121, 810–811, dar → Histras
Durbė, ežeras 836

Eckholm → Ekholmas
Egiptas 832
Ehsten, Ehstland → Estija
Eichmedien(as) 738–739
Einzydelis, Einsiedel, *Siedlisken* 486–487
Eylau → Ylava
Ekebijas, Ekebii 738–739
Ekholmas, Eckholm 738–739
Ekvadoras Šiaurės 815
Elbing(as), dab. *Elbląg* 288–289, 294–297, 336–337, 342–343, 346–347, 362–365, 368–369, 374–375, 428–429, 476–477, 484–489, 494–499, 506–509, 512–513, 520–523, 526–527, 530–531, 546–547, 566–567, 582–587, 604–605, 620–621, 624–625, 628–629, 636–639, 642–645, 648–649, 652–655, 658–659, 688–689, 730–731, 756–757, 766–767, 770–771, 778–779, 782–785, 790–791, 816, 819, 823, 836, 843
Elbi[n]g(as), upė 286–287, 484–485
Elbingo Naujamiestis, Neustadt Elbing 494–495
Elkas, Lykas, Lyck, Łuk, dab. *Ełk* 364–365, 576–577, 596–597, 694–695, 802–803
Elmenhofas, Elmenhoff 662–663
Engelland → Anglija
Engelsburg(as), dab. *Pokrzywno* 534–535
Engenesas, Engenääß 662–663

Ermland → Varmė
Ermländer → varmiai
Ertzhaus Oesterreich → Austrijos Erchercogystė
Estija, Estonia, Ehsten, Ehstland 640–641, 646–647, 738–739, 748–749
Eurimedontas 809
Europa 12, 19, 23, 44, 74, 77, 94–95, 102–103, 162–165, 416–419, 830, 844, 851
Europa Vidurio, Mitteleuropa 23, 26, 44, 48
Europa Vidurio rytų, Mittelosteuropa 19, 26, 40, 48
Ezelis, Oeßel, šved. *Ösel*, dab. *Saaremaa*, sala 748–749

Fenai, Fenni 102–103
Fermas, Firm(i)an 398–399, 404–405, 841
Finland → Suomija
Fischhausen → Žuvininkai
Fiurtas 183
flamandai 844
frankai, Franken 474–475, 496–497, 500–501
Frankfurtas, Frankfurth 602–603
Frankfurtas prie Oderio, Frankfurth an der Oder 612–613
Frankonija, Franken 286–287
Frankreich → Prancūzija
Frantzösisches Reich → Prancūzijos Karalystė
Frauenburg(as), dab. *Frombork* 510–511, 556–559, 638–639, 648–648, 666–667
Freištatas, Freystadt, dab. *Kisielice* 578–579
Frydlandas, Friedland, dab. *Pravdinsk* 510–511, 576–577, 804–805
Frydrichsburgas, Friedrichsburg 596–597, 794–795, 798–799
Fürstenthum Ermland → Varmės Kunigaikštystė
Fürstenthum Preußen, Fürstliches Preußen → Prūsijos Kunigaikštystė
Fürstenthum Schleßwig → Šlėzvigo Hercogystė

Gabaa → Gibėja
Galinda, Galinden 152–153, 290–291, 416–417
galindai, galintai, Galinder, Gal(l)inden, Gallintae 54, 66, 106–107, 152–153, 164–165
Gardenzė, Gardensee 576–577
Gardinas, Grodna, Gardena, dab. *Гródна* 380–381, 839
Gdanskas, Danzig, Dancigas, dab. *Gdańsk* 6, 9, 14, 16–17, 28, 34, 36, 38, 52, 63, 364–365, 368–369, 390–391, 394–405, 424–425, 428–429, 478–481, 486–487, 494–497, 506–513, 516–519, 523–524, 528–533, 546–553, 568–569, 584–587, 604–605, 612–613, 620–645, 648–649, 652–653, 692–697, 734–735, 764–765, 792–793, 845–848
Gdansko Pomeranijos Kunigaikštystė 820, 832, 840–842
Gejersvaldė, Geyerswalde 738–739
Gelenci, Gelenzi, Gelenez 218–221, 826
Georgenburg → Jurbarkas
gepedai, gepidai, Gepedae, Gepidae, Gepidi 100–103, 110–111, 811
Gepedos, sala 110–111
Gerberas, Gerbero 738–739
germanai, Germanier 100–103, 106–107, 810–811
germanai vakarų 811
Germanija, Germanien 102–103, 810
Germau → Girmava
getai, Gethen, Gethae 26, 48, 120–121
Gezia, Besie, Bresitz 310–311, 328–329, 834
Gibėja, Gabaa 438–439, 448–449
Gilgenburg(as), dab. *Dąbrówno* 566–567, 574–577, 802–803

Gilpil(as), upė 110–111, 811
Gintaro sala → Glesarija
Girdava, Gerdau(en), dab. *Železnodorožnyj* 346–347, 576–577, 802–803
Girmava, Germau, dab. *Russkojė* 334–335, 576–577
Glamboki(i), Gambloki 216–217, 220–221, 826
Gleichen(as) 286–287
Glesarija, Gintaro sala, Glessarische Insul, Bornstein Insul 124–125
Gleschowas, Gleschowar 218–221, 826
Glogau, dab. *Głogów* 518–519
Glonikomnae, Glommo, Glowino 218–221, 826
Gnievas, Gniewko, Mevė, Meva, Mewa, dab. *Gniew* 364–365, 368–369, 390–391, 398–399, 412–413, 486–487, 506–507, 510–511, 520–521, 534–535, 630–631, 648–651, 841–842
Gnieznas, Gn(i)esen, Gnezen 23, 176–177, 220–223, 406–407, 412–413, 628–629, 638–639, 736–737, 819, 824–825, 846
Gnin(as) 736–737
Golba, Golbė 364–265, 368–369
Golupas, Golupp, dab. *Golub-Dobrzyń* 534–535
Gonsava, dab. *Gąsawa* 394–395
Góra, Gora → Gura
gotai, Gothen, Gothi 17, 100–113, 120, 122–125, 128–129, 658–659, 682–683, 734–735, 740–741, 768–769, 772–773, 809, 811 816
Gotlandas, Gothland, sala 129, 146–147
Gotlandas Vakarų, Gothland Wester 738–739
Gotorfas, Gottorff 770–771, 776–777
Göttingen 852
Grabė, Grabe 392–393
graikai, Griechen 76, 116–117
Graikija, Griechenland 172–173
Graudencas, Grodek(as), Graudentz, Graudens, Grudentz, Grudziąc, dab. *Grudziądz* 182–185, 190–191, 216–217, 220–221, 364–365, 420–421, 494–495, 506–507, 534–535, 542–545, 630–631, 644–645, 648–649, 652–653, 732–733, 820, 826
Grebin(as) 486–487, 506–507, 648–649
Greifenhagenas, Greiffenhagen, dab. *Gryfino* 770–771, 778–779
Grizija → Chrizija, upė
Grobno 218–221, 826
Grodek(as) → Graudencas
Grodna → *Gardinas*
Gromsdorfas, Grumbsdorff 738–739
Großes Werder → Didysis Verderis
Großfürstenthum Finnland → Suomijos Didžioji Kunigaikštystė
Großfürstenthum Litthauen → Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
Großlitthauen → Lietuva Didžioji
Groß Polen → Lenkija Didžioji
Gruch(as), Gruth, Grutta 218–219, 222–223, 827
Guckerland → Hokerland(as)
gudai 818, dar → rusėnai → ukrainiečiai
Gumbinė 814
Gura, Góra, 17, 37
Gutštatas, Gutstadt, dab. *Dobre Miasto* 288–289, 518–519

Haernese, Harnehe, Carnese 218–221, 826
Halė, Halle 228–231, 830, 832
Hameršteinas, Hammerstein, dab. *Czarne* 534–535
Hapsala, Habsal 738–739
Heidendorfas, Heydendorff [!], Hoyendorp 738–739
Heiligen Buel → Šventapilė
Heilsberg(as), Heilßberg, dab. *Lidzbark Warmiński* 288–289, 342–343, 346–347, 360–361, 556–559, 572–575, 836

Heimsfeltas, Heimsfeldt 210–211
Heldrungen(as) 512–513
Herbing(as) 736–737
hermundurai, Hermunduri 110–111
herulai, Heruli 100–103, 110–111
Herzogthum Bremen → Brėmeno Hercogystė
Herzogthum Curland → Kuršo Kunigaikštystė
Herzogthum Holstein und Schleßwig → Holšteino ir Šlėzvigo Hercogystė
Herzogthum Preußen → Prūsijos Kunigaikštystė
Herzogthum Werden → Verdeno Hercogystė
Hesenas, Heßen 286–287, 638–639
Hyliegė, Hyliege 738–739
Hinter Pommern → Rytų Pomeranija
Histras, Hister 110–111, dar → Dunojus, upė
Hiulderštatas, Hülderstatt 738–739
Hohenšteinas, Hohenstein, dab. *Olsztynek* 286–287, 510–511, 566–567, 574–577, 596–597, 738–739, 802–803
Hokerland(as), Guckerland 152–153, 816
Holandas, Holland, Prūsų Olandija, dab. *Pasłęk* 364–365, 368–369, 506–507, 518–519, 566–567, 574–577, 596–597, 802–803
Holland → Olandija → Holandas
Holländer → olandai
Holšteinas, Holstein 656–657, 770–771, 776–779
Holšteino ir Šlėzvigo Hercogystė, Herzogthum Holstein und Schleßwig 782–783
Homberg(as) 384–385
Honeda 148–149, 288–289
Hülderstatt → Hiulderštatas
hunai 811
Hun(as), Han(as) [!] 604–605

Ylava, Eylau 566–567
Ilgieji Sodai, Langer Garten 642–643
ilyrai 811
ingai, Ingae 140–141, 815, dar → Inkų imperija
Ingrija, Ingermanlandas, Ingermannland 738–739
Inkų imperija 815
Inovroclavas, Naujasis Vladislavas, Neu Vladislaw, Jung Leslau, Iunus Wladislaus, Iucenus Wladizlaus, Iucene Wladizlae, Vladislavia Iunora, Iuvenis Vladislawia, Iuni Vladislavia, Novum Vladislav, dab. *Inowrocław* 230–233, 276–279, 408–409, 827, dar → Sedlce
Insterburg → Įsrutis
Ischdaggen → Išdagai
ispanai 815
Israel → Izraelis
Įsrutis, Insterburg, dab. *Černiachovsk* 15, 35, 576–577, 596–597, 678–679, 706–707, 792–793, 800–801, 804–805, 814, 837
Išdagai, Ischdaggen, dab. *Lermontov* 15, 35
Itakė 809
Italija, Italien 126–127, 164–165, 172–173, 416–417, 809
Iucenus Wladizlaus, Iucene Wladizlae, Iunus Wladislaus, Iuvenis Vladislawia, Iuni Vladislavia → Inovroclavas
izraeliečiai 832
Izraelis, Israel 432–433, 813, 833, 843

Jaroslavas, Jaroslaw, dab. *Jarosław* 692–693, 736–737, 852
Jasienicė (-e), dab. *Jasienica* 534–535
Jazwinger → jotvingiai

Jeruzalė, Jerusalem, Hierosolyma, Hierusalem 170–171, 206–207, 214–215, 224–225, 228–233, 238–239, 246–247, 252–253, 260–261, 268–269, 272–279, 434–435, 442–449, 472–473
Jiulichas, Jülich 342–343, 388–389
Johanisburgas, Johannsburg, dab. *Pisz* 568–569, 576–577, 596–597, 802–803
Jonijos jūra 809
jotvingiai, Jazwinger 190–191, 818, 822
Judėja, Judas, Juda 122–123, 432–433, 442–443, 452–453, 812, 843
Juden → žydai
Jülich → Jiulichas
Jung Leslau → Inovroclavas
Jungtinės Nyderlandų Provincijos, Vereinigte Niederländische Provinzien, die Staaten der Vereinigten Niederlande 164–165, 718–719
Jūra, upė 835
Jurbarkas, Georgenburg 24, 45, 576–577

Kacenelenbogenas, Katzen Ellenbogen 388–389
Kaimė, Caymen, dab. *Zarečjė* 576–577
Kalija, Calieje 344–345
Kališas, Calis, Calisch, Callisies, dab. *Kalisz Pomorski* 404–405, 408–409, 412–413, 656–657, 686–687, 842, 848, 850
Kaltenhofas, Kalten Hoff 508–509
Kamionackas, Kamionec, Camionac 736–737
Karaliaučiaus Senamiestis, Altstadt (Königsberg) 334–335, 344–345, 510–511, 568–569, 598–599, 618–619
Karaliaučius, Königsberg, Królewiec, Regiomons, dab. *Kaliningrad* 9, 15–16, 25, 28, 32, 34–36, 51, 59, 62–63, 71, 160–161, 197, 334–339, 342–345, 362–371, 494–497, 508–511, 522–523, 528–529, 562–565, 568–569, 567–577, 584–585, 596–599, 608–609, 612–615, 624–625, 658–663, 682–683, 712–713, 774–775, 792–801, 804–805, 815, 824–825, 836, 839, 844, 847, 849–852, dar → Tvanksta
Karališkoji Pomeranija → Pomeranija Karališkoji
Karališkoji Prūsija → Prūsija Karališkoji
Karintija, Kärnthen 424–425
Karseresas 842
Karšuva, Karszau, Carszau, Carschau 334–335, 338–339, 835–836
Karthauzas, dab. *Kartuzy* 843
Käsemark → Kežmarkas
kašubai, Cassuben 14, 392–393, 568–569, 588–589, 832, 840–841
Kašubija, Kaschubien, Cassuben 25, 47, 126–127, 182–185, 392–395, 674–675, 684–685, 690–691, 840
Katniava, Kattenau, dab. *Zavety* 15, 35, 837
Katzen Ellenbogen → Kacenelenbogenas
Kauerlandas, Khauerland 486–487
Kaunas 24, 45
Kazimiras, Casimir 736–737
kečujai 815
Kėdainiai 850
Kegels(as) 738–739
keltai 811
Kel(t)z 218–221, 826
Kerešas, upė 811
Kernavė 24, 45–46
Kežmarkas, Käsemark 648–649
Kijevas, Kiow, dab. Kïiv 656–657, 849
kimbrai, Cymbren, Cimbri 128–129, 160–161
Kimenava, Kimenow, Kymenau, Ky-menow 350–351, 837
Kiow → Kijevas
Kysin → Rysin

Klaipėda, Memel 10, 14–15, 34–35, 88, 94, 170, 364–365, 520–521, 566–567, 576–577, 596–597, 600–601, 652–655, 792–795, 798–801, 804–805, 815, 838, 853
Kleinlitauen → Lietuva Mažoji
Kleinlitauer → lietuvininkai
Klein Pommern → Pomeranija Mažoji
Klein Werder → Mažasis Verderis
Kleščelė, Kleszeliw, Kleszczelew 736–737
Klevė, Cleve 598–599, 612–613
Klua la, Cloye la 736–737
Kniautai, Knauten, dab. *Prudki* 802–803
Knypava, Kneiphoff 160–161, 494–497, 510–511, 568–569
Kobelgrubė, Kobbelgrube, dab. *Stegna* 520–521
Kolas, Kolo, dab. *Koło* 656–657
Kolbergas, Colberg 392–393
Kolovratas, Collowrat 738–739
Kolumbija Pietų 815
Konicas, Conitz, dab. *Chojnice* 408–409, 506–509, 518–521, 568–569, 696–697
Königliches Preußen → Prūsija Karališkoji
Königreich Schweden → Švedijos Karalystė
Königsberg → Karaliaučius
Kopenhaga, Copenhagen 622–625
Koporjė, Koporium, Kaporien [!] 738–739
Koprinen, Kopriven, Copriven 216–217, 220–221, 826
Korezinas, Corezin 560–561
Korsholm(as), Kerßholm [!] 738–739
Koršunas, Korschun 736–737, 852
Kovalis, Kowal 736–737
Kovalovas, Kovalevas, Kowalow, Kowalew, dab. *Kowalów* 532–533
Kozenicai, Kosiew 736–737
Kranz, Crantz 54, 66
Krasine [!] → Crasim(a)
Krimyčiai, Cremitten, dab. *Lozovojė* 576–577
Kroatija, Croatien 604–605, 734–735, 740–741, 768–769
Kroicburgas, Creutzburg 342–343, 576–577, 604–605
Krokuva, Krakau, Cracau, Gracchovia, Cracovia, dab. *Kraków* 23, 44, 220–223, 410–413, 568–569, 588–589, 630–635, 640–641, 644–645, 656–657, 692–697, 736–737, 820, 822, 824, 827, 842, 847–848
Królewiec → Karaliaučius
Krušvica, Kruswica, Cruswi(c)a, Cruswiez, Cruschwitz, Qruszwiz, dab. *Kruszwica* 220–223, 246–247, 256–257, 264–265, 272–273, 824–825, 827–830, 832
Kujavija, Cujavien, Cujawien, Cuiavia, Cuiavien 172–173, 186–187, 198–199, 206–209, 216–217, 220–225, 228–239, 242–243, 246–247, 250–251, 256–257, 262–263, 268–269, 274–281, 296–299, 372–373, 390–391, 402–403, 406–413, 420–421, 630–631, 820, 822, 824, 827–830, 832, 842, 848
Kulm(as), Culm, Colm 17–18, 26, 37–38, 172–173, 182–187, 190–199, 204–205, 210–211, 214–223, 258–259, 262–265, 270–271, 274–275, 280–283, 286–287, 294–297, 302–303, 318–319, 334–335, 346–349, 354–355, 360–361, 374–377, 390–391, 396–397, 410–411, 416–417, 450–451, 476–477, 482–483, 488–489, 492–499, 504–505, 508–509, 516–521, 526–531, 534–535, 540–541, 548–551, 556–559, 572–573, 614–615, 632–633, 820, 822, 825–826, 830–832, 838, 843, 845, 848

Kulmbachas, Culmbach 704–705, 852
Kulmenzė, Culm(en)see, Colmensee, dab. *Chełmża* 56, 58, 68, 70, 286–287, 572–573
Kulmo ežeras 837
Kulmo žemė, Kulmer Land, Culmer Land, Culmerland, Culmisches Land, Colmisches Land, Colmer Land, Colmerland, Land Culmen, Land Colmen, Chulmen terra 10, 18, 26, 29, 38, 48, 154–155, 170–171, 176–181, 184–199, 202–225, 228–231, 234–239, 242–243, 248–249, 252–253, 256–265, 268–289, 296–297, 342–343, 352–355, 364–367, 406–407, 410–411, 424–425, 476–477, 492–493, 522–523, 532–533, 536–537, 546–547, 821–826, 828–832, 836–837, 842
Kuršas, Kurland, C(h)urland 22, 27, 42–43, 49, 54, 66, 122–123, 126–127, 144–147, 152–153, 196–197, 338–339, 342–343, 416–417, 518–519, 656–657, 684–685, 690–691, 744–745, 748–767, 782–783, 792–793, 813, 821, 835–836
kuršiai, Curen 10, 334–335, 338–339, 818, 822, 836
Kuršo Kunigaikštystė, Herzogthum Curland 752–753, 758–759, 850
Kusterortas, Custer Ort 754–755
kvadai 811
Kvėdenava, Quedenau, Qvedenau, dab. *Severnaja Gora* 148–149, 160–161, 344–345
Kvidzinas, Qvidzin 286–287 → Vaiselburgas
Kvolsbachas, Quolsbach 618–619

Labegano, Labejavo, Labegau 312–313, 328–329, 835
Labguva, Labiau, dab. *Poleskas* 348–349, 364–365, 576–577, 596–597, 680–683, 692–693, 774–775, 792–793, 800–801, 850–851
Lakedaimonas, Lacedaemon 100–101
Lamkolems → Lenis, Leviz
Lanczic(z) → Lenčica
Landsberg(as), dab. *Gorzów Wielkopolski* 494–495, 576–577, 662–663
Langer Garten → Ilgieji Sodai
langobardai 811
Lankorn(as) 536–537
Lanzanija, Lanzania 823, dar → Lecheinen, Luseinen, Lucheinen
Laptau, dab. *Muromskojė* 576–577
Latvija 821
Lauenburg(as), dab. *Lębork* 518–519, 652–653, 726–729, 738–739
Laukiška, Laukischcken, dab. *Saranskojė* 576–577
Laukstyčiai, Lochstadt, Lochstätt(e) 334–335, 344–345, 512–513, 576–577
L(a)usanien 56, 68
Lavant(as), Lavanttal 522–523
Lėbau, Löbau, Lobau 494–495
Lecheinen, Luseinen, Lucheinen 212–213, 823, dar → Lanzanija
lechitai, Lendizen, Lechiti 23, 44, 120–121
Lėcius, Lötzen, Loetzen, dab. *Giżycko* 576–577, 596–597, 802–803
Legnica, Lygnica, Liegnitz, Legnitie, Legnicae, dab. *Legnica* 568–571
Lekio, Lekoo, dab. *Lekö* 738–739
Lenčica, Lenczicz, Lanczic(z), Lencitia, dab. *Łęczyca* 220–221, 290–291, 296–297, 408–409, 412–413, 656–657, 686–687, 824, 827, 842, 849
Lendizen → lechitai
Lenis, Leviz, Lamkolems, Lamkolenis 218–221, 826
lenkai, Polen, Poloni 23, 25, 39, 124–127, 138–139, 142–143, 150–151, 165, 170–185, 188–195, 198–203,

208–211, 230–231, 234–235, 285, 287, 291, 301, 307, 346–347, 357, 372–373, 392, 402–409, 414–415, 419–427, 438–439, 478–479, 508–509, 516–521, 532–533, 537–539, 544–545, 555–561, 564–569, 609, 621, 626–627, 632–635, 637–655, 686–687, 692–697, 710–711, 720–721, 7234–735, 750–751, 760–761, 791, 818–819, 824–825, 833, 847, 849

Lenkija, Po(h)len, Pol, Polnisches Land, Polonia 16–18, 22–24, 43–44, 52, 88–89, 118–119, 122–123, 144–145, 162–163, 171–199, 202–203, 207, 210–211, 220–221, 224–225, 228–229, 236–237, 246–247, 256–257, 290–293, 300–301, 316–317, 356, 362–363, 390–391, 393, 394–415, 418–419, 426–429, 474–475, 478–479, 486–487, 504–511, 518–523, 526–527, 530–531, 536–539, 542–545, 548–549, 556–557, 562–573, 580–581, 586–589, 602–605, 608–609, 612–615, 618–625, 628–629, 640–647, 650–659, 662–663, 671, 678–679, 684–687, 692–701, 706–707, 710–711, 716–719, 724–725, 732–737, 740–743, 746–747, 752–753, 756–759, 762–763, 766–769, 775–777, 782–785, 790–793, 810, 816, 818–821, 823–825, 838, 840–842, 844, 846–852

Lenkija Didžioji, Groß Polen 23, 408–409, 412–413, 656–657, 686–687, 736–737, 764–765, 832, 842, 850, 852

Lenkija Mažoji 820, 840

Lenkijos Karalystė, Lenkijos Karūna, Königreich Polen, Polnisches Reich, Cron (zu) Polen, Regnum Poloniae 16, 36, 126–127, 174–175, 184–187, 196–197, 208–209, 280–281, 360–361, 392–399, 404–405, 418–419, 528–529, 538–539, 542–543, 550–553, 560–561, 568–573, 576–581, 586–591, 604–605, 608–613, 622–623, 626–635, 640–643, 646–649, 652–659, 662–663, 668–671, 684–689, 694–695, 698–711, 714–731, 734–737, 740–741, 744–753, 756–773 776–777, 782–783, 788–793, 818, 838, 840, 842, 846, 849–852

Lenkijos Kunigaikštystė 840

Lenkijos Respublika 784–785

Leodi(j)a → Ježas

Lesenas, Leßen, dab. *Łasin* 510–511, 518–519, 540–541

Leslau, Leßlau, dab. *Włocławek* 57, 69, 406–407, 412–413, 612–613, 624–625, 842

Lesnas, Les(s)no, Lißa [!], dab. *Leszno* 700–701, 736–737, 850, 852

Lybemiūlis, Lieb(e)mühl, dab. *Miłomłyn* 566–567, 576–577

Lybštatas, Liebstadt, dab. *Miłakowo* 576–577, 596–597, 802–803

Lycenas, Lietzen 652–653

Lichtenšteinas, Lichtenstein 296–297

Liebentzsche Mühl 426–427

Li(e)benzell 54, 66

Liefland → Livonija

Lygnica, Liegnitz → Legnica

Lietuva, Litauen, Litt(h)auen, Liettauen, Liettawen 5–6, 16, 20–21, 23–25, 27, 42–43, 45–47, 49, 54, 66, 75, 77, 81, 126–127, 144–147, 152–153, 172–175, 338–339, 348–351, 376–377, 380–385, 388–389, 406–409, 414–419, 422–423, 426–427, 474–475, 478–479, 482–483, 553, 588–589, 616–617, 628–631, 659, 684–685, 694–695, 734–735, 740–741, 746–747, 762–765, 798–799, 816, 818,

822, 831, 835, 839–840, 844, 846, 849, 850, 853
Lietuva Didžioji, Großlitthauen, Groß Litthauen 128–129, 196–197, 630–631, 644–645, 654–655, 814, 821
Lietuva Mažoji, Prūsijos Lietuva, Kleinlitauen, Preußisch(-)Lit(th)auen 5, 9, 13–15, 28, 32, 35, 76, 83, 128–129, 813–814, 817, 849
Lietuva Vidurio, Zentrallitauen 24, 45
lietuviai, Lit(th)auer, Litt(h)auen, Lithuani 13–15, 20, 24–26, 32, 40, 45–49, 74, 76–77, 128–129, 138–139, 146–147, 154–155, 158–159, 165, 174–175, 334–335, 338–341, 346–347, 380–387, 406–409, 412–413, 416–417, 420–421, 478–479, 482–483, 520–521, 564–565, 568–569, 620–621, 630–631, 692–693, 812–814, 818, 827, 832–833, 835–836, 839, 842, 844, 846, 849, dar → litalanai
lietuvininkai, Kleinlitauer 13–15, 33, 35, 812, 849
Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Großfürstenthum, Großherzogthum Litthauen 542–543, 628–635, 656–657, 668–671, 684–685, 698–699, 702–703, 708–711, 714–715, 718–725, 736–737, 744–745, 750–767, 818, 850, 853
Lietzen → Lycenas
Lyka 604–605
Lykas, Lyck → Elkas
Lindholm(as) 738–739
Lingues, Lingves, Lingnes 310–311, 328–329, 834
Linsala 662–663, 738–739
Liopiez, Lopis 310–311, 328–329, 834
Lipimas, Lippim 534–535
litalanai, Litalanen 24, 25, 46, dar → lietuviai
Litauen, Litthauen → Lietuva
Litauer → lietuviai
Liubas, Liubušas, Lubus, Lubis, Lebus, dab. *Lubusz* 214–217, 220–223, 825
Liubava, Loebaw, Loebau, Lubovia, Löbau, Lubaw, lenk. *Lubawa* 212–213, 823, 825
Liubekas, Lübeck 289, 622–623, 654–655, 824
Liublinas, Lublin 608–611, 692–693
Liubšau, Lübschau, dab. *Lubiszewo Tczewskie* 636–637
Liutichas → Ježas
Lyvenikė, Löbenicht 384–385, 494–495, 510–511
Livland → Livonija
livoniečiai, Liffländer 10, 122–123
Livonija, Livland, Lieffland, Livonia 22, 27, 42, 49, 122–123, 126–127, 144–147, 154–155, 196–197, 210–211, 230–233, 338–341, 350–353, 372–373, 416–417, 496–497, 518–521, 560–561, 566–567, 614–615, 640–643, 646–647, 684–685, 690–691, 694–695, 738–739, 748–757, 762–765, 782–783, 813, 821, 835, 838, 850
Livonijos Ordinas 821, 835–836
Ježas, Leodi(j)a, Liutichas, Lüttich 298–301, 316–317, 833
Löbau, Lobau → Lėbau
Löbenicht → Lyvenikė
Lochstadt, Lochstätte → Laukstyčiai
Loebaw → Liubava
Lončinas, Łączyn 823 → Lonyz(as)
Lonyz(as), Lonii, Lonys 212–213, 220–223, 823, 824–825, dar → Lončinas
Lora, Loza, upė 218–219, 222–223, 827
Losas, Looß 736–737
Lötzen → Lėcius
Luberna, Laberna 264–265, 270–271
Lucenas, Lutzen 750–751
Luckas, Luck, Luzkij 478–479, 736–737

Luka, Lucca 258–259
Luseinen → Lecheinen
Lüttich → Lježas
Lutzen → Lucenas

Magdeburg(as) 286–287, 484–485, 658–659, 734–735, 740–741
Magnushofas, Magnus Hoff 738–739
Malmė, Malmön 624–625
Marburgas, Marpurg 354–355
Marienburg(as), dab. *Malbork* 354–355, 364–365, 368–369, 428–429, 452–453, 486–489, 496–497, 502–503, 506–509, 512–519, 522–523, 526–527, 530–537, 542–545, 550–553, 582–583, 590–591, 632–633, 644–645, 648–649, 652–655, 658–661, 666–667, 678–681, 686–689, 732–733, 736–737, 756–757, 766–767, 774–775, 784–785, 836, 850, 852
Marienfelde 738–739
Marienhauzenas, Marienhausen 750–751
Marienkronas 843
Marienverderis (Šv.), Marienwerder (S.), Margenwerder, Insula S. Mariae, dab. *Kwidzyn* 56, 68, 264–265, 270–271, 286–287, 474–475, 490–491, 500–501, 510–511, 558–559, 566–567, 576–577, 596–597, 802–803
Marizija, Marisia, upė 110–111, 811
Mark(a) 342–343, 566–567
Mark Brandenburg → Brandenburgo Marka
markomanai, Marcomanni 110–111, 811
Marošas, upė 811
Masau → Mazovija
Maskva, Moskau, Moßkau, Moskaw 25, 47, 647, 696–699, 722–723, 752–753
maskvėnai 25
Maskvos Kunigaikštystė 850
Maskvos valstybė, Moscovien 164–165
Masuren → Mazovija → mazoviečiai
mazoviečiai, Masuren 23, 190–191, 199, 204–205
Mazovija, Masau (Länder), Masovische Länder, Masuren, Masovia 23, 126–127, 152–155, 170–171, 184–201, 203–217, 220–225, 228–239, 242–243, 246–251, 256–257, 262–265, 268–283, 288–289, 396–397, 408–409, 416–417, 420–421, 520–521, 572–573, 818, 820–824, 827–828, 830, 841
Mažasis Verderis, Klein Werder 522–523, 526–527, 744–745
Mažoji Lenkija → Lenkija Mažoji
Mažoji Lietuva → Lietuva Mažoji
Mažoji Pomeranija → Pomeranija Mažoji
Mähren – Moravija
mediečiai, Midianiter 448–449
Medininkai, Medenay 408–409, 839
Meelsack → Mėlzakas
Meisenas, Meißen 286–287, 346–347, 384–385, 388–389
Meklenburg(as), Mecklenburg 122–123, 126–127, 598–599, 604–605, 608–609, 613–614, 770–771, 782–783, 813
Mėlzakas, Meelsack, dab. *Pieniężno* 510–511, 558–559, 566–567
Memel → Klaipėda
Memel → Nemunas, upė
Mendzybužas, Miedzibor, dab. *Międzybórz* 696–697
Mergentheim(as) 602–603
Merunitzken, Meruniska, dab. *Mierunieszki* 350–351, 837–838
Merzeburgas, Merseburg, Merßpurg 56, 68, 298–299
Mes(s)ana, Mezanas, Mezano 274–275, 278–279, 298–299
Mevė, Meva, Mewa → Gnievas
Mezericas, Meseritz, Vesperis, dab. *Międzyrzecz* 568–569, 572–573
Michalovas, Michelau 390–391, 410–417, 426–427, 522–523, 536–537, 842

Minija, upė 836
Mintauja, Mitau, dab. *Jelgava* 754–755
Mirachovas, Mirachow, dab. *Mirachowo* 532–537
Mirsche 218–221, 826
Mitteleuropa → Europa Vidurio
Mittelosteuropa → Europa Vidurio rytų
Miūlhauzenas, Mühlhausen, dab. *Młynary* 576–577
Modena, Mutina 294–295
Mogilnas, Mogilno 406–407
Moldau 58, 70
Moravija, Mähren 334–335, 811
Morebija, Moreby 738–739
Mornius 264–265
Morungen(as), dab. *Morąg* 368–369, 518–519, 566–567, 576–577, 596–597, 802–803
Moscovien → Maskvos valstybė
Moskau, Moskaw, Moßkau → Maskva
Motlava, Mottlau, dab. *Motława*, upė 642–643
Mühlhausen → Miūlhauzenas
Muliarė, Muliare, upė 110–111, 811
Mutina → Modena

Nadruva, Nadrauen, Nadrawen, Nadravien, Nadrawien 23, 54, 65, 126–129, 146–147, 152, 162–163, 172–173, 178–179, 294–295, 348–349, 416–417, 813–814, 816, 837, dar → Mažoji Lietuva
nadruviai, Nadrawer, Nadrawen, Nadrauer, Nadrav(i)en 129, 153, 158–159, 334–337, 348–349, 380–381, 813–814
Naglovicai, Naglowice 736–737
Nakel(is), dab. *Nakło* 296–297, 396–397
Narbehten, Narwetken → Norkyčiai
Narossine, Narozszne 218–221, 826
Narpiszcken, Marpisken 55, 67
Natangen → Notanga
Nataner, Nat(h)angen → notangai
Naujasis Christburgas → Christburgas Naujasis
Naujasis Vladislavas → Inovroclavas
Naujoji Marka, Noimark(t)(as), Neumark(t), Neue Mark, dab. *Nowa Marchia* 416–419, 494–495, 510–511, 514–515, 540–541, 560–561, 566–567, 574–575
Navara, Navarra 736–737, 788–789
Nedalyno, Nedalino 218–221, 826
Neidenburg(as), dab. *Nidzica* 486–487, 510–511, 576–577, 596–597, 802–803
Nemunaitis, Nemoceasischer [!], Nemonescensis 736–737
Nemunas, Memel, upė 380–381, 835, 839
Neokorvas → Novokožynskas
Nerija, Neria, Aismarių nerija 520–521
Neuaugentz, Neuaugenez 218–221, 826
Neuenhauss → Noienhauzas
Neu Garten → Noigartenas
Neuhausen, Neuhauß → Noihauzenas
Neumark(t), Neue Mark → Naujoji Marka
Neustadt → Veiherovas
Neustadt Elbing → Elbingo Naujamiestis
Neustadt Thorn → Torno Naujamiestis
Neu Vladislaw → Inovroclavas
Neveras, Nievers 654–655
Nevikenas, Nerwikken [!], Newiken 738–739
Nybudžiai, Niebudschen, Ni(e)budzien, dab. *Krasnogorskojė* 14–16, 34–36, 54, 66, 813–814
Nyderlandas, Žemutinė Prūsija, Niederland 460–461
Nieria 312–313, 328–329, 834
Niešava, Nieszowa, Nieszowo, Nessovia, Ness(l)au, Niessa, dab. *Nieszawa* 264–265, 270–271, 282–285, 426–427
Nievers → Neveras
Niklasvaldė, Niclaswalde 418–419
Ninigė, Ninige 474–475
Niurnbergas, Nürnberg 588–589

Nogat(as), upė 640–641
Noiburgas, Neuburg 520–521
Noienburgas, Neuenburg, dab. *Nowogródek Pomorski* 534–535
Noienhauzas, Neuenhauss 576–577
Noigartenas, Neu Garten 634–635
Noihauzenas, Neuhausen, Neuhauß, dab. *Gurjevsk* 596–597, 800–801
Noimark(t)(as) → Naujoji Marka
Nordenburg(as), dab. *Krylovo* 576–577, 802–803
Norkyčiai, Narbethen, Narwetken, dab. *Meždurečjė* 15, 576–577
Norvegija, Norwegen 624–625, 718–719, 780–781
Notanga, Natangen, Natangia 172–173, 176–179, 288–291, 298–299, 306–307, 312–313, 322–323, 328, 334–335, 340–343, 346–351, 366–367, 416–417, 522–523, 596–597, 794–795, 798–801, 832–834, 836, 839
notangai, Natanger, Nat(h)angen 54, 66, 152–153, 156–159, 329, 336–337, 340–341, 350–351, 408–409, 816, 836, 841–842
Novokožynskas, Neokorvas, Neokorw, Neokorcin 736–737
Novum Christburg → Christburgas Naujasis
Novum Vladislav → Inovroclavas
Nürnberg → Niurnbergas

Oberland(as), Aukštutinė Prūsija 294–295, 596–597, 794–795, 798–803
Oeßel → Ezelis, sala
Oest See → Baltijos jūra
O(e)ster(r)eich → Austrija
olandai, Holländer 550–551, 650–651
Olandija, Holland 546–547, 584–585, 644–645, 654–655, 694–695
Oldevichshagenas, Oldewichshagen 662–663
Oletzko → Alėcka
Oliva , dab. *Oliwa* 16, 36, 212–213, 620–621, 636–641, 648–649, 734–737, 790–791, 841, 850, 852–853
Olmiucas, Olmütz, dab. *Olomouc* 334–335
Olsztyn → Alenšteinas
Olštinas, Olstin 736–737
Oostsee → Baltijos jūra
Opolės Kunigaikštystė, Opelno Hercogystė, Herzogthum Oppeln 568–569
Oranienburg(as) 662–663
Orlova, Orlovos žemelė, Ländchen Orlau, Orlow, Orlaw 224–225, 228–229, 280–281, 824
Ortelsburg(as), dab. *Szczytno* 364–365, 576–577, 596–597, 802–803
Osiečinas, Osieczin, dab. *Osieczna* 534–535
Osnabriukas, Oßnabrügg, dab. *Osnabrück* 770–771
Os(s)a, Osse, upė 218–219, 222–223, 234–237, 242–243, 252–253, 2562–263, 268–269, 538–539
Osterodė, Osterode, dab. *Ostróda* 364–365, 368–369, 420–421, 510–511, 566–567, 576–577, 596–597, 802–803
ostgotai 811
Ostrin(as) 736–737
Ostromere(s), Ostromezh 218–221, 826
Ostrowich 218–221, 826–827
Ottolich, Otholichia, Otholich 348–349, 837

Pabėtai, Pobet(h)en, dab. *Romanovo* 344–345, 350–351, 576–577
Paderbornas 816
Pagudė, Pogesan, Pogiejsam, Pojesam(ien), Pojeizam(en), Pojesan(ien), Pajeizan 184–185, 282–283, 286–289, 298–299, 334–335, 340–341, 346–351, 360–361, 381, 416–417, 832–833, 836–837

pagudėnai, Pojezamen, Poje(i)zamer, Pogezanen, Pagezanen 156–157, 336–337, 340–341, 350–351, 380, 816, 836–837
Palenkė 818
Palestina 820
Pamedė, Pomesan(ia), Pomezania, Pomesam, Pomezan(ien) 55, 67, 152–153, 158–159, 172–173, 176–179, 184–187, 190–191, 210–211, 282–283, 286–289, 298–299, 306–307, 310–311, 316–317, 322–323, 328–329, 332–333, 342–343, 346–349, 370–371, 416–417, 504–505, 522–523, 566–569, 590–591, 794–797, 820, 832–834, 848–849
pamedėnai, Pomesanen, Pomezanen 156–157, 192–193, 336–337, 816
Panonija, Panonien, Pannonia 23, 26, 44, 47, 110–111, 811
Papava, Papovas, Papow, Papau, Papaw(o), Tapawo [!] 218–219, 222–223, 364–365, 506–507
Parchenne, Parthen(v)e 218–221, 826
Parčevas, Parchau, Parchaw, Parckau, dab. *Parczew* 260–261, 264–267, 272–273, 534–535, 831
Pareinė, am Rhein 384–385
partai, Part(h)i 120–121
Pasekno → Posceno
Pasenheimas, Paßenheim, dab. *Pasym* 576–577
Passarye, Passarge 56, 68
Pastilliva → Bastelliwa
Pastolko 218–219, 826
Paucigas, Pauzig 368–369
Pavandenė, Powunden, dab. *Chrabrov* 576–577
Peisten(as) 802–803
Pelplin(as), Polplin(as), Poplin, Paplin, Peplin 6, 8, 14, 17, 34, 37, 394–395, 841
Penartai, Penarten 804–805
Perejeslavas, Pereaslaw 736–737
Peremyšlis, Przemisl, dab. *Przemyśl* 692–693
persai 809, 811
Persija 809
Petersburg 852
Pėtershagenas, Petershagen 634–635
Petrakavas, Peterkau, Petercow, dab. *Piotrków Trybunalski* 56, 68, 518–519, 536–537, 542–543, 560–561
peucinai, Peucini 102–103
Piliava, Pillau dab. *Baltijsk* 596–597, 647–648, 652–655, 688–689, 756–757, 794–795, 798–799
Piltenė, Pilten 752–753, 760–761
Pin, Plin 216–217, 220–221, 826
Plock, Ploth 216–217, 826
Plock(as), Plocko, Plocen, Plonz(as), Poloczk [!] 58, 70, 170–171, 192–193, 204–209, 212–213, 218–225, 228–229, 232–235, 258–275, 280–283, 412–413, 821–823, 825, 827, 828, 841–842
Pobeten → Pabėtai
Podolės Kamenecas, Caminiec Podolskii 790–791
Pogesan → Pagudė
Pogezanen, Pagezanen → pagudėnai
Pogolowe, Pogulowe, Pulens, Pulentz 310–311, 328–329, 834
Pojeph, Pojesit, Poyesk 218–221, 826
Pojezamen → pagudėnai
Pokarviai, Pokarwis 342–343, 836
Pokima, Pokone, Pokimen 350–351, 837
Polanen → polianai
Polanske, Polansche 218–221, 826
Polen → Lenkija → lenkai
Poleslavecas, Poleslavia → Boleslavecas
polianai, Polanen 22, 43, 818
Polnisches Reich → Lenkijos Karalystė
Polplin(as), Poplin → Pelplin(as)

pomeranai, Pommern, Pomerani 192–193, 304–305, 320–321, 392–393, 396–397, 840
Pomeranija, Pomerania, Pommern, Pommerland, Pommersches Land 14, 16–17, 34, 37, 126–127, 156–157, 182–185, 286–287, 290–293, 296–297, 300–301, 316–317, 390–393, 400–407, 412–413, 484–485, 588–589, 652–653, 656–657, 726–729, 770–771, 776–779, 782–783, 813, 816, 820, 832, 840, 841–843, 848
Pomeranija Kališkoji 738–739
Pomeranija Mažoji (Vyslos), Pomerele, Pom(m)erellen, Pommern, Kleinpommern, Klein Pommern, Pomorze, Wisłańskie Pomorze 390–413, 416–417, 508–509, 522–523, 530–537, 570–571, 600–601, 622–623, 636–637, 674–675, 684–685, 690–691, 736–737, 840–842
Pomeranija Rytų, Hinter Pommern 392–395, 398–401, 738–739
Pomeranija Vakarų, Vorpommern, Vor(-)Pommern 392–393, 398–403, 840
Pomerele → Pomeranija Mažoji
Pomesan, Pomezan → Pamedė
Pomesanen, Pomezanen → pamedėnai
Pommern → Pomeranija
Pom(m)erellen → Pomeranija Mažoji
Pomzino 218–221, 826
Posceno, Pasceno, Pasekno 218–221, 826
Posen → Poznanė
Postolko 220–221
Potas, Potto → Butas, Butto
Poterbergas, Potterberg 296–297, 398–399
Powunden → Pavandenė
Pozenas → Poznanė
Poznanė, Pozenas, Posen, Poznan, dab. *Poznań* 220–223, 412–413, 486–487, 656–657, 686–687, 698–699, 732–733, 736–737, 824, 842, 850, 852
Praha, Pra(a)g 23, 44, 176–177, 738–739, 819
Prancūzija, Frankreich 550–551, 608–609, 628–629, 654–655, 734–737, 783, 788–789, 852–853
Prancūzijos Karalystė, Frantzösisches Reich 628–629
Pražmovas, Prazmow, dab. *Prażmów* 736–737
Pregel → Prieglius, upė
Presburg(as), dab. *Bratislava* 568–569
Preusch Eylau → Prūsų Ylava
Preuschmark → Prūsų Marka
Preußen → Prūsija → prūsai
Preußisch(-)Lit(th)auen → Lietuva Mažoji
Prieglius, Pregel, upė 344–345
Prosile, Proszyle 310–311, 328–329, 834
Prostkai, Prostke, dab. *Prostki* 694–695
prūsai, Prussen, Preußen, Preusser, Prussi, Prut(h)eni 5, 9–14, 16, 18–19, 21–27, 30–33, 38–39, 42, 46–48, 88–89, 94–95, 100–101, 106–107, 112–159, 162–165, 170–187, 189, 190–199, 201–215, 220–221, 228–233, 236–239, 242–243, 246–249, 256–257, 262–263, 268–269, 276–305. 320–321, 334–347, 354–355, 384–387, 392–393, 396–397, 404–405, 408–409, 418–419, 444–445, 460–467, 484–485, 532–533, 538–539, 543–545, 552–553, 557, 602–603, 609, 614–617, 640–641, 809–810, 812–814, 816, 818–826, 828, 830, 832–837, 839, 841–844, 850
Prūsija, Preußen, Preussen, Preußenland, Preußisches Land, Preußische Respublique, Prussia, Borussia 5–6, 9–11, 14–15, 17–21, 25–30, 32, 42, 47, 51, 53, 57, 59, 65, 69, 71, 77, 84, 88–89, 94–95, 100–107, 112–129,

134–135, 140–161, 164–165, 170–175, 178–181, 184–187, 189–197, 204–207, 210–225, 228–243, 246–249, 252–253, 256–263, 266–269, 272–305, 316–321, 332–357, 360–361, 368–373, 376–387, 390–391, 393, 396–397, 402–403, 406–409, 412–417, 420–427, 438–441, 448–449, 460–463, 474–479, 482–483, 486–487, 490–491, 504–515, 518–521, 524–547, 553, 555–559, 561–562, 570–593, 598–621, 628–633, 640–655, 658–659, 674–675, 692–695, 700–701, 704–709, 712–713, 716–721, 724–725, 730–735, 740–741, 756–767, 776–777, 782–783, 790–799, 804–805, 812–813, 815, 818–826, 829–830, 832, 835–839, 842, 844–853

Prūsija Karališkoji, Königliches Preußen 528–531, 536–539, 542–543, 550–551, 570–571, 622–625, 638–641, 664–665, 670–673, 684–685, 688–691, 698–699, 710–711, 721–721, 742–745, 758–759, 762–763, 782–783, 806–807, 849–850, dar → Prūsija Vakarų

Prūsija Pietų 836

Prūsija Vakarų, Westliches Preußen 526–527, 530–531, dar → Prūsija Karališkoji

Prūsijos Karalystė 13

Prūsijos Kunigaikštystė, Herzogtum Preußen, Hertzogthumb Preussen, Hertzogliches Preussen, Fürstenthum Preußen, Fürstliches Preußen 9–13, 15–18, 28–32, 34–37, 39, 77, 83, 562–563, 583, 590–591, 596–599, 608–609, 612–615, 618–619, 644–645, 658–665, 668–671, 674–681, 688–689, 694–695, 700–711, 714–717, 720–721, 738–739, 776–776, 792–795, 800–801, 813, 850– 853

Prūsijos Lietuva → Lietuva Mažoji → Nadruva

Prūsų Ylava, Preusch Eylau, Preuscheylau, dab. *Bagrationovsk* 510–511, 576–577, 596–597, 800–801

Prūsų Marka, Preuschmark, Pr[eusch] Mark, dab. *Przezmark* 510–511, 576–577, 596–597, 802–803

Prūsų Olandija → Holandas

Przemisl → Peremyšlis

Pucigas, Puzig, Putzke, dab. *Puck* 506–507, 510–511, 518–521, 532–537, 546–547, 648–651, 692–693

Pulens, Pulentz → Pogolowe

puticijai, Puticii 102–103, dar → venedai

Puzig, Putzke → Pucigas

Qruszwiz → Krušvica

Quedenau → Kvedenava

Quercus ultra Wislam → Ąžuolai anapus Vyslos

Quolsbach → Kvolsbachas

Qvidzin → Kvidzinas

Racionžas, Ratau, Ratceris, Ratcenz, dab. *Raciąż* 232–235, 828

Račborskas, Raczborsko, dab. *Racibórz* 736–737

Radaunė, Radaune, dab. *Radunia*, upė 510–511, 518–521, 845

Rad(t)schien 54, 66

Radzin(as) → Rudin(as)

Ragainė, Ragnit, dab. *Neman* 348–349, 364–369, 384–387, 576–577, 596–597, 792–793, 800–801

Ragowe → Rogowe

Ragusos Respublika, Repubblica di Ragusa, Dubrovačka Republika, dab. *Dubrovnik* 100–101, 809

Ramigė, Ramige 348–349

Rasytė, Rossitten, dab. *Rybačyj* 576–577
Rastenburg(as), dab. *Kętrzyn* 518–519, 566–567, 576–577, 596–597, 616–617, 802–805
Ratau → Racionžas
Raudonoji jūra, Rotes Meer 432–433
Reda, Rheda 17, 37–38
Redenas 827
Redin → Rudin(as)
Regiomons → Karaliaučius
Reichenau 738–739
Rein(as), Rhein, dab. *Ryn*, 364–365, 576–577, 596–597, 802–803
Reinas, Rhein, upė 510–511
Reino kraštas, Rheinland 336–337, 516–517, 623, 654–655
Rerditz, Redin 310–311, 328–329, 834
Reselis, Reßel, Ressel, Rößel, dab. *Reszel* 288–289, 342–343, 510–511, 568–569
Resin 310–311, 328–329, 834
Retava, Rettawa, Rhetowi, Rethow 348–349, 837
Reußen → rusai
Reußen, Reußland → Rusija
Rėdenas, Reden → Rudin(as)
Rhein → Rein(as), upė
am Rhein → Pareinė
Ri(e)senburg → Ryzenburgas
Ryga, Riga, dab. *Rīga* 360–361, 754–757
Riggarten, Rikgarten 54, 66
Rinava, Rinow, dab. *Čaikino* 346–347
Risin(as), Rysin, Kysin 216–217, 220–221, 826
Rytų jūra → Baltijos jūra
Rytų Pomeranija → Pomeranija Rytų
Riugenas, Rügen, Rühnen, sala 392–393, 588–589, 748–749, 841
Ryzenburgas, Ri(e)senburg, dab. *Prabuty* 360–361, 378–379, 510–511, 566–567, 576–577, 596–597, 802–803, 848
Rogenhauzenas, Roggenhausen, dab. *Rogóźno* 536–537
Rogowe, Ragowe 276–279
Roišlembergas, Reuschlemberg, dab. *L'viv* 562–563
Roma, Rom 100–101, 118–119, 140–141, 163, 165, 207, 211, 236–241, 251, 273, 275, 283, 285, 295, 298–299, 303, 305, 307, 309, 311, 317, 321, 323, 325, 327, 353, 372–373, 378–381, 390–393, 404–407, 410–411, 422–423, 468–469, 474–475, 486–487, 496–503, 516–519, 526–527, 530–531, 556–561, 564–565, 600–601, 628–629, 644–647, 654–655, 712–713, 736–737, 798–797, 809, 811–812, 821, 829–830, 832, 840, 847–848
Romanien → Rumunija
romėnai, Römer 23, 24–26, 45–46, 48, 76, 100–101, 121, 124–125, 173, 810–812
Romos Imperija → Šventoji Romos Imperija
Romovė, Romove, Romowe, Rombhowa, Rombhova, Rommowa, Romova 25, 46, 54, 66, 154–155, 172–173, 176–179, 184–185, 188–189, 200–201, 204–205, 294–295, 821–822
Rom(s)dorf 54, 66
Rosenberg → Rozenbergas
Rositė, Rossitten 750–751
Rößel → Reselis
Rostokas, Rostock 15, 34, 622–623
Rotes Meer → Raudonoji jūra
Rozenbergas, Rosenberg, dab. *Susz* 576–577, 738–739
Rozentalis, Rosenthal 634–635
Ruck, Rusk, Ruth 216–217, 220–221, 826
Rūdava, Rudau, dab. *Melnikovo* 576–577

Rudin(as), Rėdenas, Reden, Radzin(as), dab. *Radzyń Chełmiński* 282–283, 286–287, 294–297, 364–365, 368–369, 494–495, 534–535, 630–631
Rügen, Rühnen → Riugenas, sala
Rumunija, Romanien 354–355, 811
rusai, Russen, Reußen 25, 47, 118–119, 124–127, 174–175, 412–413, 813, 818
rusėnai 818, 820–821, dar → gudai → ukrainiečiai
Rusėnija, Ruthenenland 23, 44
Rusija, Reußland, Reußen, Russia 102–103, 122–123, 126–127, 152–153, 196–197, 588–589, 821
rutėnai, Rutheni 120–121
Ruthenenland → Rusėnija

Saalau → Žalva
Saalfeld → Zalfeldas
Sachßen → Saksonija → saksai
Sagan(as), dab. *Żagań* 558–559
saksai, Sachßen 408–409
Saksonija, Sachßen 335–336, 384–385, 526–529, 560–561, 613–614, 638–639, 811, 845, 852
Salidava, S(z)oldau, dab. *Działdowo* 510–511, 566–567, 576–577, 596–597, 802–803
Salingen(as) 662–663, 738–739
Samaiten → Žemaitija → žemaičiai
Sambia, Samia → Semba
samiai, Samen → sembai
Samko, Saynzko 218–219, 826
Samland → Semba
Samotuli → Šamotulai
Sandekas, Sandec, dab. *Nowy Sącz* 412–413, 842
Sandomieras, Sendomir(ien), Sandomiria, dab. *Sandomierz* 194–195, 220–223, 412–413, 550–551, 648–649, 820, 827, 840, 842
saracėnai, Saraceni 242–247
Sardewi(t)z → Sartovicai
sarmatai, Sarmaten 102–103, 811
Sarmatija, Sarmatien 102–103, 129
Sartovicai, Sardewi(t)z, dab. *Sartowice* 290–291, 294–295, 832
Sasava, Soßau 348–349
Sava, upė 811
Saxonia 58, 70
Scha(c)kuhnen 54, 66
Schalauen, Schalauwen → skalviai
Schenkel → Šenkelis
Schesten → Zėstenas
Schippenbeil → Šipapilis
Schlesien → Silezija
Schleßwig → Šlėzvigas
Schlochau → Šlochau
Schönberg → Šėnbergas
Schönela → Šėnela
Schönsee → Šėnzė
Schotland → Šotlandas
Schowede, Schefuede [!] → Šovedė
Schwaben → švabai
Schwartzburg → Švarcburgas
Schweden → švedai
Schwetz → Švecė
Sclume, Sclune → Sklunija
Sedlce, Sedlic(e) 230–233, 827, dar → Inovroclavas
Seeland → Zelandija
Se(h)esten → Zėstenas
Selnovis 218–221, 826
Semba, Samland, Sambia, Samia 25, 46, 120–121, 144–147, 152–153, 156–159, 290–291, 334–337, 340–351, 360–361, 366–367, 378–379, 384–385, 416–417, 504–505, 520–523, 588–591, 594–595, 600–601, 614–615, 794–797, 800–801, 819, 835–836, 839
sembai, samiai, Samländer, Samen 144–145, 156–159, 334–337, 340–341,

344–345, 348–351, 408–409, 836, 841–842
Semigallen, Semgallen → Žiemgala
semnonai 811
Senamiestis Karaliaučiaus → Karaliaučiaus Senamiestis
Senasis Christburgas → Christburgas Senasis
Sendomirien → Sandomieras
Sicilija, sala 809
Siebenbürgen → Transilvanija
Sieciechovas, Sieciechow 736–737
Sieradzas, Sieradz, Sieradien 408–409, 686–687
Sigmarinen 830
sikambrai, Sikambren 24, 46
Silai, Silia 350–351, 837
Silezija, Schlesien, Slesia 214–223, 284–285, 518–519, 570–571, 658–659, 692–693, 811, 820, 825, 840, 845
Silvesas, Sylvens 500–501
Siodermanlandas, Südermann Land 642–643, 646–647, 849
Skalva, Zalavonien, Szalaunen 126–127, 146–147, 152, 162–163, 174–175, 338–339, 348–351, 381, 416–417, 813, 816, 818, 835, 837
skalviai, Zalavonier, Zalavon(i)en, Zalawonien, Schalauen, Schalauwen 153, 158–159, 336–337, 348–349, 380–381, 482–483, 814
Skancija, Skanzia, sala 124–125
skandai, Skandianer, Scandianer 100–103, 108–109, 160–161, 810
Skandija 811–812
skandinavai, Sakandinavien, Skandenaver 128–129, 810, 813
Skandinavija 810, dar → Skancija → Skandija
skardaunai, Skardaunen 194–195
skirai, Scyrri 102–103
skitai, Scythen 100–103
Sklunija, Sclume, Sclune 344–345
slavai, Slawen, Slaven, Slavi 23, 25, 47–48, 100–103, 108–109, 120–121, 143, 810, 813–814
slavonai, Szlavonier 392–393, 840–841
Slavonija, S(c)lavonien 354–355, 734–735, 740–741, 768–769
slavonų kunigaikštystė, księstwo sławeńskie 841
Slupskas, Slupczk, Štolpė, Stolpe, dab. *Słupsk* 392–393, 402–405, 408–411, 478–479, 842
Sobovicas, Sobicas, Sobitz, Sobowitz, dab. *Sobowidz* 506–507, 534–535
Soldau → Salidava
Soßau → Sasava
Sparta 809
Spėra, ežeras 24, 45
Spišas, Scepus(as) 736–737
Splitter → Špliteris
Stargard(as), Starogardas, dab. *Starogard Gdański* 17, 37, 520–521, 536–537, 568–569
Starkenburg → Štarkenburgas
Steindamm → Šteindamas
Stettin, Stethin → Ščecinas
Stivia 834, dar → Bandanova
Stokholmas, Stockholm 642–643
Stolpe → Slupskas
Stoltzenberg → Štolcenbergas
Stongebru, Stongabroe, dab. *Stångebro* 646–647
Stralsund → Štralzundas
Strassburg → Brodnica
Strelz(as) 276–277, 280–281
Strėva, upė 840
Struteri(j)a 382–383, 839
Stum → Štumas
Stumsdorff → Štumsdorfas
Stutine 834, dar → Nieria
Südermann Land → Siodermanlandas
sudinai, Sudinos 106–107, 128–129

Sūduva, Sudauen, Sudawen 23, 132–133, 146–147, 290–291, 348–351, 416–417, 838
sūduviai, Sudauer, Sudauen, Sudawen 106–107, 158–159, 296–297, 336–337, 380–381, 818, 837
Suomija, Fin(n)land 734–735, 740–741, 746–747, 768–769
Suomijos Didžioji Kunigaikštystė, Großfürstenthum Finnland 746–747
svebai, svevai, Svevi 100–101, 108–109, 810–811
svejonai, Svejonen 102–103, 811
svevai, Svevi → svebai
Swewiert 835, dar → Burwore, Buriware
Sweze → Švecė
Szalaunen → Skalva
Szlavoni 102–103, dar → venedai
Szoldau → Salidava
Szwiece → Švecė

Šaltuona, upė 836
Šamotulai, Samotuli 412–413
Ščecinas, Štetinas, Stettin, Stethin, dab. *Szczecin* 392–393, 478–479, 588–589, 764–765, 841
Šėnbergas, Schönberg, dab. *Szymbark* 510–511, 566–567, 576–577, 802–803
Šėnekas, Schönek, dab. *Skarszewy* 534–535
Šėnela, Schönela 738–739
Šenkelis, Schenkel 340–341
Šėnzė, Schönsee, dab. *Kowalewo Pomorskie* 192–193, 534–535, 546–547, 837
Šipapilis, Schippenbeil, dab. *Sępopol* 510–511, 518–519, 576–577
Šlėzvigas, Schleßwig 770–771
Šlėzvigo Hercogystė, Fürstenthum Schleßwig 770–771, 776–779
Šlochau, Schlochau, dab. *Człuchów* 364–365, 368–369, 532–535, 546–547
Šotlandas, Schotland 624–625, 634–635
Šovedė, Schowede, Schefuede [!] 662–663, 738–739
Špliteris, Splitter 792–793
Štarkenburgas, Starkenburg 365–367
Šteindamas, Steindamm 344–345
Štetinas → Ščecinas
štetiniečiai, Stettin 392–393, 840
Štolcenbergas, Stoltzenberg, dab. *Chełm* 634–635
Štolpė → Slupskas
Štralzundas, Stralsund 622–623
Štrasburgas → Brodnica
Štumas, Stum, dab. *Sztum* 506–507, 510–511, 534–535, 652–653, 756–757
Štumsdorfas, Stumsdorff 656–657
švabai, Schwaben 474–475, 496–497, 500–501
Švalenbergas 816
Švarcburgas, Schwartzburg 286–287
Švecė, Schwetz(e), Szwiece, Sweze, dab. *Świecie* 296–297, 364–365, 368–369, 394–395, 404–405, 420–421, 506–507, 518–519, 532–537
švedai, Schweden 122–123, 129, 554, 600–601, 620–621, 642–651, 654–657, 692–697, 702–703, 712–713, 720–721, 726–727, 730–731, 734–735, 740–741, 744–745, 755, 763, 768–769, 772–773, 850, 853
Švedija, Schweden, Švedijos Karalystė, Švedijos Karūna, Cron Schweden, Königreich Schweden, 546–549, 599–601, 622–623, 640–691, 694–699, 702–703, 712–713, 718–721, 724–727, 730–765, 768–785, 788–789, 792–793, 849–853
Šventapilė, Heiligenbeil, Heiligen Buel, dab. *Mamonovo* 494–495, 566–567, 576–577, 804–805, 844
Šventaragio slėnis, Šventaragis Tal 24, 45
Šventoji Romos Imperija, Römisches Reich 19, 23, 26, 40, 44–45, 48, 108–

109, 114–115, 163–165, 212–213, 334–335, 348–353, 384–385, 410–411, 474–475, 500–503, 512–513, 518–519, 564–565, 568–573, 602–605, 612–613, 658–660, 682–683, 698–699, 716–717, 720–721, 734–735, 738–741, 768–773, 780–783, 809, 811, 819, 821, 830, 840, 847, 848
Šv. Jurgio kalnas 836

Tanajus, Tanaeus → Dunojus, upė
Tanenbergas, Tannenberg, dab. *Stębark* 839, dar → Žalgiris
Tapawo [!] → Papava
Tapiau → Tepliuva
Taplaukiai, Taplauken 576–577
Tarnowas, Tarnow 222–223, dar → Turnowas
Tartaria, Tartarey → Totorija
Tauchel(is), dab. *Tuchola Żarska* 520–521, 532–537
Tenkyčiai, Tenkitten, dab. *Liotnojė* 819
Tepliuva, Tapiau, dab. *Gvardeisk* 344–345, 368–369, 576–577, 592–593, 616–617, 800–801
teutonai 810, dar → vokiečiai
Thierenberg → Tyrenbergas
Thieße → Tysė
Thule → Tolimoji Tulė
Thumon, Turnon 312–313, 328–329, 835
Thunau → Tunau
Tilžė, Tilsit(t), Tilse, dab. *Sovetskas* 576–577, 596–597, 792–793, 800–801, 804–805, 849
Tyrenbergas, Thierenberg, dab. *Dunajevka* 576–577
Tisa, upė 811
Tysė, Thieße 738–739
Tislingenas, Tißlingen 662–663
Titelis, Titulum 410–411
Tiuringija, Thüringen 286–287, 335–336
Tolimoji Tulė, Thule, Ultima Thule, sala 110–111, 811–812
Tolkemita, Tolkmit, Tol(c)kemit, dab. *Tolkmity* 54, 66, 534–535, 638–639
Tornas, Thorn → Torunė
Torno Naujamiestis, Neustadt Thorn 494–495
Torunė, Tornas, Thorn, lenk. *Toruń* 16, 35, 224–225, 286–287, 294–297, 356–357, 364–365, 368–369, 382–383, 412–413, 444–445, 476–477, 484–489, 492–497, 504–507, 510–513, 520–523, 528–531, 536–537, 546–547, 566–567, 572–573, 586–587, 621, 632–637, 644–645, 650–651, 658–659, 732–733, 820, 832, 838
totoriai, Tartaren 692–695, 762–763
totoriai Krymo, Crimmische Tartarey 120–121
Totorija, Tartaria, Tartarey 102–103, 762–763
Trakija, Thracien 126–127, 172–173
Transilvanija, Siebenbürgen 628–629, 696–697
Troja 458–459, 843
Tschechien → Čekija
Tunau, Thunau 512–513
Turne, Turno 216–217, 220–221, 826
Turnon → Thumon
Turnowas, Turnowe 218–219, dar → Tarnowas
Tuseph 218–221, 826
Tvanksta, Twangste 160–161, 336–337, dar → Karaliaučius

Ukraina, Ukraine 102–103, 120–121, 790–791
ukrainiečiai 818, dar → gudai → rusėnai
ulmiganai, Ulmiganen 23, 44, 810
ulmirugai, Ulmirugi 108–109
Ultima Thule → Tolimoji Tulė

Unedas 288–289, dar → Balga
Ungarn → Vengrija
Ungura, Angerburg, dab. *Węgorzewo* 576–577, 596–597, 802–803
Ungura, upė 837
Unizke, Vnizke 218–221, 826
Upsala, Upsal 648–649, 738–739
Uszdom → Uzedomas
Utena 24, 45
Uzedomas, Uszdom 392–393

Vaiselburgas, Weyßelburg 286–287, dar → Kvidzinas
Vaiselmiundė, Weißelmünde, Vyslos žiočių tvirtovė 620–621, 636–639, 650–651
Vaisenbergas, Weißen Berg, dab. *Biała Góra* 640–641
Vaisenburgas, Weißenburg, dab. *Fehér* 408–409
Vaistotpilis 837
vakarų germanai → germanai vakarų
Vakarų Gotlandas → Gotlandas Vakarų
Vakarų jūra, West See 548–549
Vakarų Pomeranija → Pomeranija Vakarų
Vakarų Prūsija → Prūsija Vakarų
valakai 603
Valakija, Wallachen, Wallachey, Welschland, Welsche Lande 353–354, 478–479, 562–563, 602
Valdava, Waldau, dab. *Nizovjė* 344–345, 576–577
Valdekas 816
Valevona, Wiesenburg 837
Valkaviskas, Wilkow 736–737
Valtarkiemis 15
vandalai, Vandalen, Vandali 23, 44, 100–103, 108–111, 809, 811
Vandalas, Wandalus, upė 23, 44
Vaneštatas, Wannestadt 662–663
Vangarapė, upė 837, dar → Ungura, upė
varėjai, Warejen, Wareii 118–119, 122–123, 126–127, 813
Varėjų jūra, Mare Wareiium 126–127, 813
Vargiai, Wargen, dab. *Kotelnikov* 344–345, 576–577
Variagų jūra 813, dar → Baltijos jūra
Varmė, Ermland, Warmia 21, 42, 152–153, 172–173, 176–177, 224–225, 282–283, 288–291, 298–299, 306–307, 310–311, 322–323, 328–329, 334–335, 340–341, 346–351, 361, 366–367, 372–373, 416–417, 504–505, 518–521, 526–527, 530–531, 538–539, 544–545, 556–557, 560–561, 620–621, 642–643, 648–649, 666–667, 674–675, 700–703, 713–714, 718–719, 724–725, 823, 832–834, 836, 847–848, 850, dar → Varmės Kunigaikštystė
Varmės Kunigaikštystė, Fürstenthum Ermland 660–671, 674–681, 688–689
varmiai, Ermländer 156–157, 336–337, 340–341, 350–351, 360, 816, 836
Varšuva, Warschau, dab. *Warszawa* 410–411, 630–631, 644–645, 652–657, 694–695, 819, 850
Vartenburgas, Wartenburg 510–511
Vavelis, Wawel 23, 44
Vaza, Wasa 738–739
Veiherovas, Wejherowo, Veiherovas, Weyherstadt, Weyhersfrey, Neustadt 17, 37–38
Velegrad(as) 272–275
Vėluva, Wehlau, Welaw, We(l)lau, dab. *Znamensk* 346–347, 494–495, 518–519, 696–697, 718–719, 724–725, 792–793, 850–851
vendai, Venden, Wenden 102–103, 122–123, 126–127, 392–393, 658–659, 682–683, 734–735, 740–741, 768–769, 772–773, 810, 840, dar → venedai

Vendenas → Cėsys
Venecija 100–101, 809
Venecijos Respublika 809
venedai, venetai, Veneder, Venedi 100–103, 810, dar → vendai → Anticae → Szlavoni
vengrai 23, 517
Vengrija, Ungarn 406–409, 412–413, 526–527, 558–559, 568–569, 572–573, 696–697, 700–701, 716–719, 724–725, 734–735, 738–741, 768–769, 811, 847
Ventė, Windenburg 576–577
Verdeno Hercogystė, Herzogthum Werden 662–663
Verderis → Didysis Verderis → Mažasis Verderis
Vereinigte Niederländische Provinzien → Jungtinės Nyderlandų Provincijos
Verna, Werna 412–413, 842
Verona 604–605
Vidurio Europa → Europa Vidurio
Vidurio Lietuva → Lietuva Vidurio
Vidurio rytų Europa → Europa Vidurio rytų
Vielunis, Wielun, dab. *Wieluń* 686–687
Vilnius, Wilda, Vilna 6, 8, 61, 766–767, 814, 815, 821, 832, 846, 851, 853
Viskonija → Wiscow
Vysla, Vistula, Visla, Wisla, Weißel, Weyßel, Weissel, upė 108–111, 120–123, 218–219, 222–223, 230–237, 242–243, 252–253, 262–263, 268–269, 286–287, 290–291, 294–297, 392–393, 426–427, 520–521, 538–539, 584–585, 600–603, 616–617, 621, 638–639, 692–695, 734–735, 810–811, 819, 828, 840–841
Vislica, Wislicen, Wislicia 220–223, 827
Visničas, Wisnicz, dab. *Nowy Wiśnicz* 736–737, 852
Višegradas, Wissegrad, dab. *Visegrád* 296–297
Vitenbergas, Wittenberg 844
Viterb(as), Witerb 246–247, 256–257, 824
Viurtembergas, Würtenberg 638–639
Viznas 820
Vladislav(as), Vladislavia, Vladislaff, Vladislaw, Vladislau, Wladislaw, Wladislavia, dab. *Włocławek* 208–209, 220–223, 230–235, 260–273, 276–277, 280–281, 396–397, 412–413, 728–731, 823, 827–828, 842
Vladislavas Naujasis → Inovroclavas
Vladislavia Iunora → Inovroclavas
Vnizke → Unizke
vokiečiai, teutonai, Deutsche, Teutsche, Teutoni 14, 74–75, 106–107, 158–159, 164–165, 221, 231, 233–235, 286–289, 304–305, 320–321, 408, 464–465, 572–573, 578–579, 603, 631, 771, 810, 812–814, 824, 826–827, 830–831, 833, 837, 846–847, 849, 852
Vokiečių Ylava, Deutsch Eylau, Deutscheylau, dab. *Iława* 510–511, 576–577
Vokiečių Ordinas, Vokiečių namai, Vokiečių namų Jeruzalėje Kryžiaus ordinas, Švč. Marijos vokiečių namų špitolė Jeruzalėje, Deutsch(er) Orden, Deutsches Haus, Domus Theutonicae, Creutz Orden des Deutschen Hauses von Jerusalem, Hospital S. Marien des Deutschen Hauses zu Jerusalem 9–10, 12–13, 18, 26–29, 31–33, 38–39, 44, 47–49, 88–89, 126–127, 140–143, 146–159, 170–171, 190–195, 206–211, 214–215, 224–225, 228–239, 242–249, 252–261, 264–301, 305, 316–317, 320–323, 332–371, 374–399, 402–429,

438–445, 448–451, 462–463, 466–489, 496–525, 528–529, 552–553, 560–565, 568–571, 578–579, 588–589, 598–599, 602–605, 620–621, 816, 820–826, 828–833, 835–839, 841–845, 847–848, 853
Vokietija, Deutschland, Vokietijos Karalystė, Deutsches Reich 9, 73, 77, 162–165, 212–215, 224–225, 282–283, 336–337, 340–343, 353–354, 372–373, 416–417, 558–561, 564–565, 603, 734–735, 740–741, 768–769, 810, 829, 831, 835, 848
Volgastas, Wolgast 392–393, 478–479
Volinas, Wollin 770–771, 778–779
Volmuno, Volmino, Bolemyno 218–221, 826
Voluinė 822
Vormditas, Wormdit(t), dab. *Orneta* 558–559, 566–567
Vorpommern, Vor(-)Pommern → Pomeranija Vakarų
Vroclavas, Vratislavas, Wratislaw, Wratislau, Wratislavia, Breslau, Breslaw, dab. *Wrocław* 214–217, 220–223, 820, 825, 827
Vuntenone 834, dar → Bandaitis

Wabsko 216–217, 220–221, 826
Waldau → Valdava
Wallachen, Wallachey → Valakija
Wandalus → Vandalas
Wannestadt → Vaneštatas
Wareii → varėjai
Wargen → Vargiai
Warschau → Varšuva
Wartenburg → Vartenburgas
Wasa → Vaza
Wawel → Vavelis
Wehlau → Vėluva
Weyherstadt, Weyhersfrey → Veiherovas
Weißen Berg → Vaisenbergas
Weißel → Vysla
Weyßelburg → Vaiselburgas
Weißenburg → Vaisenburgas
Wejherowo → Veiherovas
Welaw, Wel(l)au → Vėluva
Welschland → Valakija
Wenden → Vendenas
Werder → Didysis Verderis → Mažasis Verderis
Werna → Verna
Wester Gothland → Gotlandas Vakarų
West See → Vakarų jūra
Weznyno, Wezwino 218–221, 826
Wielun → Veliunis
Wiesenburg → Valevona
Wilda → Vilnius
Wilkow → Valkaviskas
Willisas, Willisaz 216–217, 220–221, 826
Windenburg → Venė
Wyplonck, Woyploc 384–385, 839
Wiscow, Viskonija, Wisconia 264–265, 270–271
Wislicia → Vislica
Wisnicz → Visničas
Wissegrad → Višegradas
Wissin, Wißin 232–235
Witerb →Viterbas
Wittenberg, Wirtenberg 56, 68
Wladislaw → Vladislavas
Wnyslaw 218–221, 826
Wolgast → Volgastas
Wollin → Volinas
Wonstorw 576–577
Wormdit(t) → Vormditas
Wratislaw, Wratislau, Wratislavia → Vroclavas
Würtenberg → Viurtembergas

Zalavonien → Skalva
Zalfeldas, Saalfeld, dab. *Zalewo* 510–511, 576–577, 796–797, 849
Zamaiten → Žemaitija → žemaičiai

Zamoscis, Zamos[c]i, dab. *Zamość* 692–695
Zantyras, Zantis, Zantis 296–297, 832
Zavichojskas, Zawichost 736–737
Zėstenas, Schesten, Se(h)esten, dab. *Szestno* 576–577, 596–597, 802–803
Zelandija, Seeland 584–585, 622–623
Zensburgas, Sensburg, dab. *Mrągowo* 576–577
Zentrallitauen → Lietuva Vidurio
Zervenas → Červinskas prie Vyslos
Zinten → Žintai
Zuchovas, Zuchow, dab. *Žuchowo* 532–533, 536–537
Zweybrük → Cveibriukas

Žalgiris 839, 842, dar → Tanenbergas
Žalva, Saalau, dab. *Kamenskojė* 578–579
žemaičiai, Samaiten, Zamaiten 21, 25, 42–43, 46–47, 144–147, 338–339, 380–389, 414–423, 818, 835–836, 839
Žemaitija, Zamaiten, Samaiten 338–339, 380–389, 414–423, 630–631, 644–645, 654–655, 674–675, 684–685, 690–691, 694–695, 754–755, 835, 838–839, 850, 853
Žemutinė Prūsija → Nyderlandas
žydai, Juden 59, 71, 430–431, 434–435, 438–439, 442–443, 448–449, 472–473
Žiemgala, Semigallen, Semgallen 152–153, 196–197, 416–417, 684–685, 690–691, 748–753, 760–761, 764–765, 821, 850
Žintai, Zinten, dab. *Kornevo* 494–495, 576–577
Žiokai, Scha(c)ken, dab. *Kaširskojė* 576–577, 592–593, 800–801
Žuvininkai, Fischhausen, dab. *Primorsk* 176–177, 360–361, 592–593, 796–797, 800–801, 819

MATO PRETORIJAUS BALTIŠKAIS LAIKYTŲ ŽODŽIŲ IR POSAKIŲ RODYKLĖ

Allaus 132–133

Bau tu busi musu Bicziorus 130–131, 814
Burtonen 140–141

Curche 308–309

Gůta 114–115, 812
Gurcho 300, 324
Gurgis 54, 66

Krywaiten 176
Krywe 94, 126, 144, 146, 148, 150, 152, 154, 162, 164, 172, 176, 178, 180, 182, 196, 198, 200, 202
Krywule 154–155, 180–181
Kuniges, Kunigus 148–149, 816

Li[n]gussonen, Lingussones, Linguschones 300, 308, 324, 833

Padrymbus, Padrympus, Potrimpo, Portympo 54–55, 66–67
Pallaide 462
Panaites, Panaiten 114–117, 130–131
Perg(r)ubrius 54, 66
Perkun, Perkunas, Perckunas 54, 66, 140–141
Ponas, Ponis 94–95, 160–161
Prutenus 118–119, 136–137, 142–143, 150
Putonen 140–141

Rikaijoth 54, 66
Romove 154, 172, 176, 178, 188, 200, 204, 294
Rykaijothi, Rykojoth 180–181, 200–201

Sudinos 132–133, 160–161, 814 817
Supanos, Supanas, Supani, Suponi(s) 94–95, 148–149, 158, 160–163

Tilussonen, Tilussones, Tylussones 300, 308–309, 324–325, 833
Voitis 160–161, 817

Waidelotten 176
Waldůnie, Waldůnus 148–149
Wareii, Wareiis 126–127, 813
Wedyowitus 116–117
Weidelotten 140–141
Weidiu 130–131, 814
Weidiju 130–131, 814
Weidilutten 134–135
Weidyn 116–117
We(i)dywuitus, Waidywuitus, Weidywuitis 94–95, 104–107, 116–119, 130–131, 134–137, 142–143, 150–151, 160–161, 186–189, 196, 812, 814
Weidulutten 146, 156, 178
Weiduluttin 152
Weydelotten 176, 178
Weydelutten 200
Weydullen 200
Wuitis 116–117, 130–131, 812, 814

Zala 174–175, 818
Zeminele 140
Zemyne, Zemine 54, 66
Zigenotten 176
Zigonotten 200

TURINYS

PRATARMĖ *(Ingė Lukšaitė)* 5
VORWORT *(Ingė Lukšaitė)* 7

Ingė Lukšaitė, MATO PRETORIJAUS *PRŪSIJOS ĮDOMYBIŲ* AŠTUNTOJI IR DEVINTOJI KNYGOS *SENOVĖS PRŪSŲ VALSTYBĖ* IR *POKYČIAI PRŪSIJOJE* 9
Ingė Lukšaitė, *DELICIAE PRUSSICAE* VON MATTHÄUS PRÄTORIUS: ACHTES UND NEUNTES BUCH *STAATSFÜHRUNG DES ALTEN PREUSSEN* UND *DIE STAATSVERÄNDERUNG DES PREUSSEN LANDES* 28

Ingė Lukšaitė, MATO PRETORIJAUS RANKRAŠČIO *PRŪSIJOS ĮDOMYBĖS* AŠTUNTOSIOS IR DEVINTOSIOS KNYGŲ KOPIJŲ PATIKIMUMO TYRIMAS 50
Ingė Lukšaitė, UNTERSUCHUNG DER VALIDITÄT DER HANDSCHRIFT-KOPIE DES ACHTEN UND NEUNTEN BUCHES VON *DELICIAE PRUSSICAE* VON MATTHÄUS PRÄTORIUS 61

Vilija Gerulaitienė, Ingė Lukšaitė, MATO PRETORIJAUS *PRŪSIJOS ĮDOMYBIŲ* RANKRAŠČIO SKELBIMO NUOSTATOS 73
Vilija Gerulaitienė, Ingė Lukšaitė, GRUNDSÄTZE ZUR EDITION DER *DELICIAE PRUSSICAE* VON MATTHÄUS PRÄTORIUS 79

MATTAEUS PRAETORIUS. DELICIAE PRUSSICAE, ODER PREUSSISCHE SCHAUBÜHNE 88
MATAS PRETORIJUS. PRŪSIJOS ĮDOMYBĖS, ARBA PRŪSIJOS REGYKLA 89

Das Achte Buch. RESPUBLICA VETERUM PRUSSORUM 94
Aštuntoji knyga. SENOVĖS PRŪSŲ VALSTYBĖ 95

Das 1te Capitul. Handelt insgemein vom Staat derer, die in Gemeinschaft leben ... 96
Pirmas skyrius. Pasakojama apskritai apie santvarką tų, kurie gyvena bendrijoje ... 97
Das 2te Capitul. Von der Staats Form der alten Völker, so zu Preußen gerechnet werden ... 100
Antras skyrius. Apie senovės tautų, priskiriamų Prūsijai, valstybės formą ... 101
Das 3te Capitul. Von dem Staat des Preußen Landes in den uralten Zeiten ... 112
Trečias skyrius. Apie prūsų valstybę senaisiais laikais ... 113
Das 4te Capitul. Von den alten Regierern der Lande Preußen und ihren Thaten ... 118
Ketvirtas skyrius. Apie senuosius Prūsijos žemių valdovus ir jų darbus ... 119
Das 5te Capitul. Von dem Preußischen Fürsten Weidywuito ... 128
Penktas skyrius. Apie prūsų kunigaikštį Weidywuitį ... 129
Das 6te Capitul. Von den Söhnen des Weidywuiti und abgetheilten Fürsten in Preußen ... 144
Šeštas skyrius. Apie Weidywuičio sūnus ir dalinius Prūsijos kunigaikščius ... 145
Das 7de Capitul. Von dem Staat des Krywe und des Landes unter Ihm ... 150
Septintas skyrius. Apie krivio ir jo valdomo krašto statusą ... 151
Das 8te Capitul. Von den Supanis ... 158
Aštuntas skyrius. Apie suponus ... 159
Das 9te Capitul. Welcher Staat jetzo in Europa der alten Preußen Staat gleichet ... 162
Devintas skyrius. Kuri valstybė Europoje dabar panaši į senųjų prūsų valstybę? ... 163

Das Neunte Buch. REVOLUTIONES PRUSSIAE ... 170
Devintoji knyga. POKYČIAI PRŪSIJOJE ... 171

Das 1te Capitul. Von der Staats Veränderung der alten Preußen ... 172
Pirmas skyrius. Apie senųjų prūsų valstybės pokyčius ... 173
Das 2te Capitul. Von der Staats Veränderung des Colmischen Landes in specie ... 186
Antras skyrius. Išsamiau apie Kulmo žemės politinius pokyčius ... 187
Das 3te Capitul. Die Meinung des autoris, wie Culm an die Herzogen von Masau kommen ... 196
Trečias skyrius. Autoriaus nuomonė, kaip Kulmas atiteko Mazovijos kunigaikščiams ... 197

Das 4te Capitul. Wie das Colmerland an den Creutz Orden des Deutschen Hauses von Jerusalem kommen 206
Ketvirtas skyrius. Kaip Kulmo žemė atiteko Vokiečių namų Jeruzalėje Kryžiaus ordinui 207
Das 5-te Capitul. Wie der Deutsche Orden die Lande Preußen, Culm, Pomezan, Pojezan und Ermland bezwungen 282
Penktas skyrius. Kaip Vokiečių Ordinas pajungė Prūsijos, Kulmo, Pamedės, Pagudės ir Varmės žemes 283
Das 6-te Capitul. Wie der Preußen Aufstand wieder den Orden und wie derselbe verglichen worden 290
Šeštas skyrius. Prūsų sukilimas prieš Ordiną ir kaip jis buvo numalšintas 291
Das 7de Capitul. Hält in sich die Formel des Vertrags 300
Septintas skyrius. Pateikiama sutarties formulė 301
Das 8te Capitul. Wie Samland bezwungen worden und dem 2ten Abfall der Preußen und deßen Ende 334
Aštuntas skyrius. Kaip įveikta Semba ir apie antrąjį prūsų atsimetimą bei sukilimo numalšinimą 335
Das 9te Capitul. Wie Nadrawen, Zalavonien, Sudawen bezwungen und innerhalb der Zeit die Rebellen gedämpffet worden 348
Devintas skyrius. Kaip buvo užkariauta Nadruva, Skalva, Sūduva ir netrukus numalšinti maištininkai 349
Das 10te Capitul. Was vor Regierungs Art der Orden in Preußen geführet.. 352
Dešimtas skyrius. Kaip Ordinas valdė Prūsiją 353
Das 11te Capitul. Was in Preußen unter der Bothmäßigkeit des Ordens vor Kriegsbe wegungen, und zwar wieder Litthauen, vorgangen 380
Vienuoliktas skyrius. Kokie karo veiksmai vyko Prūsijoje valdant Ordinui būtent prieš Lietuvą 381
12te Capitul. Von den Kriegs Bewegungen, so die Preußische Herrschafft der Orden gehabt wegen Pommern 390
Dvyliktas skyrius. Apie karo veiksmus, kurių ėmėsi Prūsijos valdovai ir Ordinas Pomeranijoje 391
Das 13de Capitul. Wie der Staat in Preußen unter dem Orden im höchsten Flor gewesen und wie endlich er zu fallen begonnen 414
Tryliktas skyrius. Kaip klestėjo valstybė, valdoma Ordino Prūsijoje, ir kaip ji pagaliau pradėjo smukti 415

Das 14te Capitel. Was bei Aufrichtung des Bundes vorgangen 474
Keturioliktas skyrius. Kas vyko sudarant Prūsijos sąjungą 475
Das 15de Capitul. Von dem großen oder dreyzehn jährigen Kriege und dem darauf gemachten Friede 506
Penkioliktas skyrius. Apie Didjjį, arba Trylikos metų, karą ir paskui sudarytą taiką 507
Das 16te Capitul. Was vor Staats Veränderung in Preußen auf diesen Krieg vorgefallen 526
Šešioliktas skyrius. Kokie pokyčiai įvyko Prūsijos valstybėje pasibaigus šiam karui 527
Das 17de Capitul. Hält in sich den so genandten Pfaffen Krieg 554
Septynioliktas skyrius. Jame aprašytas vadinamasis Kunigų karas 555
18de Capitul. Wie endlich der Staat des Deutschen Ordens in ein Herzogthum verändert worden 560
Aštuonioliktas skyrius. Kaip Vokiečių Ordino valstybė pagaliau paverčiama kunigaikštyste 561
Das 19de Capitul. Was vor Regierungs Art in Preußen zu Zeiten des neuen Herzogs gewesen 590
Devynioliktas skyrius. Kokia buvo valdymo forma Prūsijoje naujojo kunigaikščio laikais 591
Das 20te Capitul. Was nach dieser Veränderung im Herzoglichen Preußen, sonderlich in Staats Sachen vorgefallen, bis an den Schwedischen Krieg ... 598
Dvidešimtas skyrius. Kas po šio pokyčio vyko Prūsijos Kunigaikštystėje, ypač valstybės reikaluose, iki karo su Švedija 599
Das 21te Capitul. Was, nach dem der Orden in Preußen abgeschafft, merkwürdiges in Staats Sachen im Königlichen Theil Preußens vorgefallen 620
Dvidešimt pirmas skyrius. Kas ypatinga, pasibaigus Ordino valdymui Prūsijoje, įvyko valstybės reikaluose karaliaus valdomoje Prūsijos dalyje? 621
Das 22te Capitul. Vom Schwedischen Kriege, der in Preußen anno 1626 sich angangen und anno 1660 geendiget 642
Dvidešimt antras skyrius. Apie karą su Švedija, kuris Prūsijoje prasidėjo 1626-aisiais metais, o baigėsi 1660 metais 643
Das 23te Capitul. Wie es jetzo, was den Regierungs Staat betrifft, im Herzoglichen Preußen gehalten wird 794
Dvidešimt trečias skyrius. Kaip dabar kunigaikščio valdomoje Prūsijoje tvarkomi valstybės valdymo reikalai 795

DALYKINIAI KOMENTARAI *(Ingė Lukšaitė)* 809
Aštuntoji knyga. *Senovės prūsų valstybė* 809
Devintoji knyga. *Pokyčiai Prūsijoje* 818

TRUMPINIMAI IR ŽENKLAI 855
LITERATŪRA IR ŠALTINIAI 861
ILIUSTRACIJOS 870
RODYKLĖS 871
Asmenų rodyklė 873
Geografinių vardų ir etnonimų rodyklė 901
Mato Pretorijaus baltiškais laikytų žodžių ir posakių rodyklė 929

Matas Pretorijus. *Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla = Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne*, T. 5: VIII knyga, Senovės Prūsų valstybė; IX knyga, Pokyčiai Prūsijoje / sudarė Ingė Lukšaitė; Parengė *Ingė Lukšaitė, Vilija Gerulaitienė, Sabina Drevello, Jonas Kilius, Tomas Veteikis, Jürgen Buch* – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

Mato Pretorijaus rankraščio *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne – Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* 5-asis tomas tęsia šio autoriaus 18 knygų rankraščio publikaciją, pradėtą 1999 metais. Šiame tome skelbiamos aštuntoji ir devintoji knygos: *Senovės prūsų valstybė* ir *Pokyčiai Prūsijoje*, kuriose aprašoma senovės Prūsijos ir Ordino valstybės sandara, valdymas, pokyčiai; dėmesys sutelkiamas į senovės prūsų istoriją. Sekdamas XVI–XVII amžių kitų valstybių istorikų veikalais Pretorijus teigia, kad prūsai buvo sukūrę valstybę, renka legendines to meto istorijų dalis ir pats jas plėtoja. Legendinėje istorijos dalyje autorius aiškina prūsų, Lietuvos, jų genčių ir žemių kilmę, religinę sandarą; bando susieti legendinių Prūsijos valdovų ir žinomų Romos Imperijos, Lenkijos legendinių ir istorinių asmenybių gyvenamąjį laiką. Vienu didžiausių pokyčių prūsų žemėse Pretorijus laiko Vokiečių Ordino atsikraustymą į Kulmo žemę, prūsų nukariavimą ir jų sukilimus. Skelbia dokumentus, kuriais Ordinas grindė savo teises įsikurti Kulmo žemėje ir abejoja to įsikūrimo teisėtumu. Pretorijus nagrinėja Ordino valstybės valdymo permainas: kaip viena jos dalis atiteko Lenkijos Karalystei, o kita dalis tapo Prūsijos Kunigaikštyste, vėliau virtusia nepriklausoma valstybe. Tokia skelbiamų knygų sandara rodo autoriaus siekį kultūrinę prūsų atmintį sieti su Prūsijos Kunigaikštystės istorija.

ISBN 978-609-8183-62-7

Matas Pretorijus
PRŪSIJOS ĮDOMYBĖS, ARBA PRŪSIJOS REGYKLA
DELICIAE PRUSSICAE, ODER PREUSSISCHE SCHAUBÜHNE

Sudarė
Ingė Lukšaitė

Parengė
Ingė Lukšaitė, Vilija Gerulaitienė, Sabina Drevello,
Jonas Kilius, Tomas Veteikis, Jürgen Buch

Redagavo *Aldona Bendorienė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Maketavo *Žydronė Jakonytė*

2019 10 14, 54,46 leidyb. apsk. l. Tiražas 350 egz.
Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
Spausdino Standartų spaustuvė,
S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, Vilnius